ఉప వేదాలు

ఆరోగ్యం

కాశ్యప సంహిత - 1 , 2

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్న్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, ఓజసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

కాశ్యపసంహిత

(వృద్ధ జీవకీయం తంత్రం)

(మహర్షి మారీచ కశ్యపునిచే ఉపదేశించబడి, అతడి శిష్యుడు వృద్ధ జీవకాచార్యునిచే సంక్షిప్త విరచితమై, తద్వంశస్థుడైన వాత్స్యునిచే ప్రతి సంస్కరించబడినది)

తెలుగు అనువాదం

డా॥ **నామని కృష్ణయ్య**, M.D. (కౌమార్యభృత్యం) (GAU)

ప్రొఫెసర్ మరియు విభాగాధ్యక్షులు

కౌమారభృత్య విభాగం

శ్రీ వేంకటేశ్వర ఆయుర్వేద కళాశాల

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

తిరుపతి

శ్రీ

సిద్ధార్థ పబ్లికేషన్స్, తిరుపతి

ప్రస్తావన

సామాన్యులకు ఆయుర్వేదము అష్టాంగయుక్తమైన వాస్తవము అంతగా ప్రాచుర్యం లేని విషయం. చరక సుశ్రుత సంహితలు బహు భాషలలోకి అనువదించబడి ఎక్కువగా ప్రచురణలు జరిగి బహుళ ప్రచారమునకు నోచుకున్నవి. చరకము కాయచికిత్సకు, సుశ్రుతము శల్యశాలాక్యలకు ప్రతీకలు కాగా మిగతా పంచాంగములు అసంపూర్ణ లభ్యకారణమున ప్రచార పరిచయములకు దూరమైనవి.

అష్టాంగాయుర్వేదములో అగ్రగణ్యమైనది మహత్త్వమైన కౌమార భృత్యము పైన పేర్కొన్న బాలారిష్టముల వలననే ఆయుర్వేద విద్యాపరంగాను, జన బాహుళ్యములో గుర్తింపుకు వెనుకంజలో నున్నది. కాని దిన దిన ప్రవర్ధమానమవుతున్న మానవ వికాసములో సహజ ప్రాధాన్యమైన కౌమారభృత్య అధ్యయనము పరిశోధన అనివార్యమైనవి.

బీజము నందు వృక్ష పూర్ణాకృతి సంక్షిప్తమైనట్లు కౌమారభృత్య వయో పరిమితిలోనే మనిషి భవిష్య స్వాస్థ్య జీవన శైలాదులు నిర్దేశింపబడుతాయి.

కౌమారభృత్యమును ప్రధాన ఇతివృత్తంగా చేసికొని రచించిన గ్రంథం కాశ్యపసంహిత. కావుననే ప్రతి అంశము బాలుడు, ధాత్రికి సంబంధించినదై ఉంటుంది.

ఈ సంహితలో లేహనవిధి, రేవతీగ్రహము, ధూపనకల్పము, మాతంగ విద్య మొదలగునవి ప్రత్యేకముగా విపులీకరించబడినవి.

ఇటీవలి కాలంలోనే ఈ గ్రంథమును ప్రొఫెసర్ కు॥ ప్రేమావతి తివారిగారు ఆంగ్లానువాదం చేశారు. ఈ ౨౧ వ శతాబ్దంలో కాశ్యప సంహిత మరింత వెలుగులోనికొచ్చి ఆసక్తికర విషయములెన్నో కౌమార భృత్య అభివృద్ధికి ప్రపంచవ్యాప్తంగా బాల వికాస పరిరక్షణకు తోడ్పడ నున్నది.

ఈ గ్రంథము కౌమారభృత్య విషయమునకు స్నాతక మరియు స్నాతకోత్తర విద్యార్థులకు మూలగ్రంథముగా పాఠ్య ప్రణాళికలో సూచించబడినది. ఆయుర్వేదము స్నాతక స్థాయిలో ప్రాంతీయ భాషనే భోధనా మాధ్యమముగా ఉన్నది. శాస్త్రమును దోష రహితముగా గ్రహించుటకు ఇది అభిలషణీయము ఉత్తమము.

అందుకే ఈ మహానుభావుల అభిప్రాయము సందర్భోచితంగా ఇక్కడ ఉదహరించబడినది.

''పరభాష ద్వారా నేర్చే విద్య సోపానాలు లేనటువంటి సౌధం లాంటిది''

– రవీంద్రనాథ్ ఠాగూర్

''వైజ్ఞానిక ప్రపంచంలో ఎదురయ్యే సమస్యల్ని పిల్లలు జయప్రదంగా ఎదుర్కోవాలంటే వాళ్లకు ముందు మాతృ భాషలో ఆలోచించటం నేర్పాలి''.

– సుఖోమ్లిన్‌స్కీ

నేటి వరకు కాశ్యపసంహిత తెలుగు అనువాదము గావించ బడలేదు. కావున తెలుగు ఆయుర్వేద విద్యార్థులు హింది అనువాద గ్రంథములను చదువుటలో ఇబ్బందులను దృష్టిలో నుంచుకొని, ఉద్యోగ బాధ్యతలకు పోగా మిగిలిన విరామ సమయమును మేము ఈ సత్కార్యమునకు వినియోగించితిమి. సహోద్యోగిని ఈ అనువాదమును గ్రంథస్థం చేయడంలో సమిష్టి సహకారము నందించినారు.

ఈ గ్రంథ ప్రచురణ పొందుటకు శ్రీ వేంకటేశ్వర స్వామివారి కరుణా కటాక్షములవలన, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం యాజమాన్యం వారి ఆర్థిక సహాయము లభించినది. అందుకు సదా కృతజ్ఞుడను. తమ వంతు సహాయ సహకారములందించిన మిత్రులు శ్రీ జి. అశోక్‌కుమార్, శ్రీ వి. మురళీధరశర్మ, అన్నపూర్ణ గ్రాఫిక్స్ యాజమాన్యం, సాయి శ్రీనివాస ప్రింటర్స్‌వారికి మరియు మత్పత్ని కె. పి. చంద్రికకు కృతజ్ఞతాభినందనలు.

తేది. 8-3-2000 సం॥

తిరుపతి నా॥ కృష్ణయ్య

లేహాధ్యాయః

క్షీరోత్పత్త్యధ్యాయః

దన్తజన్మికాధ్యాయః

చూడాకరణీయాధ్యాయః

స్నేహాధ్యాయః

స్వేదాధ్యాయః

ఉపకల్పనీయాధ్యాయః

వేదనాధ్యాయః

చికిత్సాసంపదీయాధ్యాయః

రోగాధ్యాయః

లక్షణాధ్యాయః

విమానస్థానమ్ 3 ।

శిష్యోపక్రమణీయం విమానమ్ ?।

శారీరస్థానమ్ 4 ।

అసమానగోత్రీయశారీరాధ్యాయః ?

గర్భావక్రాన్తిశారీరాధ్యాయః ?।

శరీరవిచయశారీరాధ్యాయః ?।

జాతిసూత్రీయశారీరాధ్యాయః ?।

ఇన్ద్రియస్థానమ్ 5 ।

ఓషధభేషజేన్ద్రియాధ్యాయః 12

చికిత్సాస్థానమ్

జ్వరచికిత్సాధ్యాయః

గర్భిణీచికిత్సితాధ్యాయః ?।

దుష్ప్రజాతాచికిత్సితాధ్యాయః ?।

బాలగ్రహచికిత్సితాధ్యాయః ?।

గుల్మచికిత్సాధ్యాయః ?।

కుష్ఠచికిత్సాధ్యాయః ?।

మూత్రకృచ్ఛ్రచికిత్సితాధ్యాయః ?।

ద్వివ్రణీయచికిత్సితాధ్యాయః ? ।

ప్రతిశ్యాయచికిత్సితాధ్యాయః ?।

ఉరోఘాతచికిత్సితాధ్యాయః ?।

శోథచికిత్సితాధ్యాయః ?।

కృమిచికిత్సితాధ్యాయః ?।

మదాత్యయచికిత్సాధ్యాయః ? ।

ఫక్క చికిత్సాధ్యాయః

ధాత్రీచికిత్సితాధ్యాయః ?।

సిద్ధిస్థానమ్ 7 ।

రాజపుత్రీయ సిద్ధిః

త్రిలక్షణా సిద్ధిః 2 ।

వమనవిరేచనీయా సిద్ధిః 3 ।

నస్తఃకర్మీయా సిద్ధిః 4 ।

క్రియాసిద్ధిః

వస్తికర్మీయా సిద్ధిః 6 ।

పఞ్చకర్మీయా సిద్ధిః 7 ।

మఙ్గలసిద్ధిః 8 ।

కల్పస్థానమ్ 7 ।

ధూపకల్పాధ్యాయః 4 ।

లశునకల్పాధ్యాయః 5 ।

కటుతైలకల్పాధ్యాయః 6 ।

షట్కల్పాధ్యాయః 7 ।

శతపుష్పాశతావరికల్పాధ్యాయః 8 ।

రేవతీకల్పాధ్యాయః 9 ।

భోజనకల్పాధ్యాయః 10 ।

విశేషకల్పాధ్యాయః 11 ।

సంహితాకల్పాధ్యాయః 12 ।

యూషనిర్దేశీయాధ్యాయః 4 ।

భోజ్యోపక్రమణీయాధ్యాయః 5 ।

రసదోషవిభాగీయాధ్యాయః 6 ।

సంశుద్ధివిశేషణీయాధ్యాయః 7 ।

వస్తివిశేషణీయాధ్యాయః 8 ।

రక్తగుల్మవినిశ్చయాధ్యాయః 9 ।

అన్తర్వత్నీచికిత్సితాధ్యాయః 10 ।

సూతికోపక్రమణీయాధ్యాయః 11

జాతకర్మోత్తరాధ్యాయః 12 ।

కుక్కుణకచికిత్సాధ్యాయః 13 ।

విసర్పచికిత్సితాధ్యాయః 14

చర్మదలచికిత్సితాధ్యాయః 15 ।

అమ్లపిత్తచికిత్సితాధ్యాయః 16 ।

శోథచికిత్సితాధ్యాయః 17 ।

శూలచికిత్సితాధ్యాయః 18 ।

అష్టజ్వరచికిత్సితోత్తరాధ్యాయః 19 ।

క్షీరగుణవిశేషీయాధ్యాయః 20 ।

శ్రీ కాశ్యప సంహిత

(వృద్ధజీవకీయం తంత్రం)

ప్రథమభాగం

సూత్రస్థానం

లేహాధ్యాయః

కిం వా లేహయితవ్యం చ కిం వా లేహితలక్షణమ్ ।
అతి లేహిత దోషాః కే కే చ దోషా అలేహితే ॥

మన్దలీఢస్య కిం రూపం గుణ దోషాశ్చ తత్ర కే ।
కే లేహనోద్భవా రోగాః కశ్చ తేషాముపక్రమః ॥

ఏతన్మే భగవన్ సర్వం వక్తుమర్హసి తత్త్వతః ।
సుఖదుఃఖం హి బాలానాం దృశ్యతే లేహనాశ్రయమ్ ॥

భగవన్! బాలురకు దేనిని లేహనము చేయించవలెను ? సమ్యక్ లేహితము యొక్క లక్షణము లేమి ? అతి లేహిత, అలేహిత దోషములేమి ? మందలీఢ స్వరూపమేమి మరియు దాని గుణ దోషము లేమి ? లేహనము వలన ఉత్పన్నమగు రోగము లేమి వాటి చికిత్స ఏమిటి ? మొదలగు విషయములు మీరు నాకు యథార్థ ఉపదేశము నివ్వండి. ఎందుకనగా బాలుర సుఖదుఃఖములు లేహనముపైననే ఆధారపడి ఉన్నవి.

ఇతి పృష్టో మహాభాగః కశ్యపో లోకపూజితః ।
ప్రశ్నం ప్రోవాచ నిఖిలం ప్రజానాం హితకామ్యయా ॥

ఈ ప్రశ్నించబడిన లోకపూజితుడు ఐశ్వర్యశాలి అయిన భగవాన్ కశ్యపుడు లోకోపకారమను కోరికతో పై ప్రశ్నలకు సంపూర్ణముగా ఉత్తరమిచ్చెను.

యదన్నపానం ప్రాయేణ గర్భిణీస్త్రీ నిషేవతే ।
రసో నిర్వర్తతే తాదృక్ త్రిధా చాస్యాః ప్రవర్తతే ॥

మాతృ పుష్ట్యర్థమేకాంశో ద్వితీయో గర్భపుష్టయే ।
తృతీయః స్తనపుష్ట్యర్థం, నార్యా గర్భస్తు పుష్యతి

తాదృక్ప్రకృతయస్తస్మాద్గర్భాత్ ప్రభృతి దేహినః ।
వాత పిత్త కఫ స్థూణాస్త్రిస్రః ప్రకృతయశ్చ తాః ॥

గర్భిణీస్త్రీ చాలావరకు ఏ ప్రకారమైన అన్నపానములను సేవిస్తుందో వాటితో అదే విధమైన రసోత్పత్తి జరుగుతుంది. ఈ రసము 3 విధములుగా విభాజ్యమై ఒక భాగము గర్భిణీస్త్రీ శరీరపోషణార్థము, ఒక భాగము గర్భపోషణార్థము ఒకభాగము స్తనపోషణార్థము ఉపయోగపడుతుంది. గర్భము ఏవిధంగానైతే తద్రసము ద్వారా పోషణ జరుగుతుందో అదే విధమైన ప్రకృతి గర్భమునకు ఏర్పడుతుంది. ఈ ప్రకృతి ముఖ్యముగా 3 విధములు 1. వాతస్థూణ 2. పిత్తస్థూణ 3. కఫ స్థూణ అని.

వాతికాః పైత్తికాః కేచిత్ కఫినశ్చైవ దేహినః ।
ద్వంద్వ ప్రకృత యశ్చాన్యే సమస్థూణాస్త థాఽపరే ॥

అరోగాస్తు సమస్థూణా వాతికాద్యాః సదాఽఽతురాః ।

కొందరు వాత ప్రకృతి, కొందరు పిత్తప్రకృతి, కొందరు శ్లేష్మ ప్రకృతి మరియు ద్వంద్వ ప్రకృతులవారు సమప్రకృతుల వారుందురు. ఇందులో సమప్రకృతి గలవారు అరోగులగును, వాతాది ప్రకృతులు కలవారు ఎల్లప్పుడు రోగగ్రస్తులై ఉందురు.

ఏతాః ప్రకృతయః ప్రోక్తా దేహినాం వృద్ధ జీవక ।
ఏతా ఆశ్రిత్య తత్త్వజ్ఞో భేషజాన్యుపకల్పయేత్ ॥
య ఏతా వేద తత్త్వేన న స ముహ్యతి భేషజే ।

హే వృద్ధజీవక! మనుష్యుల ప్రకృతులు చెప్పబడినవి. తత్త్వజ్ఞ చికిత్సకుడు ఈ ప్రకృత్యనుసారమే ఔషధకల్పన చేయవలెను. ఏ వైద్యుడైతే ఈ ప్రకృతులను చక్కగా తెలుసుకొని ధ్యానము నందుంచుకొనునో అతడు చికిత్స యందు ఎప్పుడూ వ్యామూఢుడు కాడు.

విల(డ)ఙ్గఫలమాత్రం తు జాతమాత్రస్య దేహినః ।
భేషజం మధుసర్పిభ్యాం మతిమానుపకల్పయేత్ ॥

వర్ధమానస్య తు శిశోర్మాసే మాసే వివర్ధయేత్ ।
అథామలకమాత్రం తు పరం విద్వాన్న వర్ధయేత్ ॥

వివేకవంతుడైన వైద్యుడు అప్పుడే జన్మించిన బాలునకు విడంగ ఫలమాత్రసమానం ఔషధము మధు మరియు ఘృతముతో ఇవ్వవలెను. క్రమంగా ప్రతిమాసం ఔషధ మాత్ర పెంచుతూ చివరకు ఆమలక ఫలమున కంటె అధికముగా ఇవ్వరాదు.

అక్షీరా జననీ యేషామల్పక్షీరాఽపి వా భవేత్ ।
దుష్టక్షీరా ప్రసూతా యా ధాత్రీ వా యస్య తాదృశీ ॥
దుష్ప్రజాతా భృశ వ్యాధి పీడితాయాశ్చ యే సుతాః ।
వాతికాః పైత్తికా యే చ యేచస్యుః కఫవర్జితాః ॥
స్తన్యేన యే న తృప్యన్తి పీత్వా పీత్వా రుదంతి చ ।
అనిద్రానిశి యే చ స్యుర్యే చ బాలా మహాశనాః ॥
అల్ప మూత్ర పురీషాశ్చ బాలా దీప్తాగ్నయశ్చ యే ।
నిరామయాశ్చ తనవో మృదంగా యే చ కర్శితాః ॥
వర్చః కర్మ న కుర్వన్తి బాలా యే చ త్ర్యహాత్ పరం ।
ఏవం విధాఞ్ఛిశూనాహ లేహాయేదితి కశ్యపః ॥

లేహనార్హులు : స్తన్యము లేని తల్లి లేదా ధాత్రి యొక్క బాలునకు, లేక అల్పస్తన్యము గల లేదా దూషిత స్తన్యముగల ప్రసూత దుష్ప్రజాత, దీర్ఘరోగ స్త్రీ వాతపిత్త దోష యుక్తమై కఫదోష రహితమై, స్తన్యము సేవించినను అతృప్తియై యుండి బాలుడు ఏడ్చుచుండిన, బాలునికి రాత్రి నిద్రరాని, అధికముగా భుజించు అల్ప మల మూత్రములు విసర్జించు బాలునికి అగ్నిదీప్తి కల్గి రోగరహితుడై యుండి కూడ అల్ప శరీరము కలవానికి కృశునికి, మూడు రోజులవరకు మలత్యాగము చేయని వానికి లేహనము చేయించవలెనని కశ్యపుడు ఉపదేశించెను.

. . . . చ మందాగ్నిజఠరో జనః ।
నిద్రాలుర్బహువిణ్మూత్రః స్వల్పో యో దృఢగాత్రకః ॥
కల్యాణ మాతృకోఽజీర్ణీ గురు స్తన్యోప సేవితా (తః) ।
సుతః సర్వరసాశిన్యా ఊర్ధ్వ జత్రు రుజాన్వితః ॥
ఆమే జ్వరేఽతి సారే చ కామలాశోఽథ పాణ్డుషు ।
హృద్రోగ శ్వాస కాసేషు గుదబస్త్యుదరామయే ॥
ఆనాహే గణ్డ వైసర్పే ఛర్ద్యరోచకయో (ర్బలే) ।
. . . . హే సర్వ గ్రహేషు చ ॥
న లేహయేదలసకే నాహన్యహని నాశితమ్ ।
న దుర్దిన పురోవాతే నాసాత్మ్యం నాతి మాత్రయా ।

మంద జఠరాగ్ని గలవానికి, అధికముగా నిద్రించువాడికి, మలమూత్ర అధిక త్యాగము, స్వల్ప మరియు కఠిన శరీరమువానికి, అజీర్ణరోగి, గురుస్తన్యము సేవించువాడు, సర్వరస ఆహారము సేవించు స్త్రీ పుత్రునికి, ఊర్ధ్వ జత్రుగత రోగికి ఆమరోగము, జ్వర, ఆమాతిసారము, జ్వరాతిసారములో కామల శోథ, పాండు రోగము హృద్రోగ, శ్వాస, కాస, గుద, బస్తి రోగ, ఉదర రోగ, ఆనాహ, గండవిసర్ప, ఛర్ది, అరుచి, గ్రహ రోగము, అలసకములలో లేహనము చేయించరాదు. భోజనానంతరము దుర్దినపురోవాతమునందు లేహనము చేయరాదు. అసాత్మ్య లేహనము, అధిక మాత్ర లేహనము కూడ చేయరాదు.

సేవితాన్యన్నపానాని గర్భిణ్యా యాన్యభ . . . . ।
తాని సాత్మ్యాని బాలస్య తస్మాత్తాన్యుపచారయేత్ ॥
దేశ కాలాగ్ని మాత్రాణాం న చ కుర్యాద్వ్యతిక్రమమ్ ।

గర్భ సమయములో గర్భిణి ఏదైతే ఆహారము సేవిస్తుందో అదే ఆహారము బాలునికి సాత్మ్యము గాన అదే సేవించవలెను. ఈ సాత్మ్యాహారము దేశ కాల అగ్ని మాత్రననుసరించి తీసుకోవలెను.

ద్రవ్యాణాం లేహనీయానాం విధిశ్చా వోపదేక్ష్యతే ॥
విఘృష్య ధౌతే దృషది ప్రాఙ్ముఖీ లఘు నాఽమ్బునా ।
ఆమథ్య మధుసర్పిభ్యాం లేహయేత్ కనకం శిశుమ్ ॥
సువర్ణ ప్రాశనం హ్యేతన్మేధాగ్ని బలవర్ధనమ్ ।
ఆయుష్యం మంగళం పుణ్యం వృష్యం వర్ణ్యం గ్రహాపహమ్ ॥
మాసాత్ పరమ మేధావీ వ్యాధిభిర్న చ ధృష్యతే ।
షడ్భిర్మాసైః శ్రుతధరః సువర్ణ ప్రాశనాద్భవేత్ ॥

ఇప్పుడు లేహనీయ ద్రవ్యముల విధి చెప్పబడుచున్నది. తూర్పుదిశకు ముఖము చేసి శుభ్రము చేయ బడిన రాతి పలకపైన కొంచెము నీళ్లు వేసి స్వర్ణమును రాచి అందులో మధు మరియు ఘృతము కలిపి బాలుడికి నాకించవలెను. ఇది స్వర్ణ ప్రాశనమునబడును ఇది మేధా అగ్ని బలమును పెంచును. ఇది ఆయుష్కరము, కళ్యాణ కారకము, పుణ్యకారకము, వృష్యము, వర్ణ్యము మరియు గ్రహబాధలను తొలగించును. స్వర్ణ ప్రాశనము వలన ఒక మాసము లోపల బాలుడు మేధా సంపన్నుడగును. వ్యాధులచే నిరాక్రాంతుడగును. 6నెలలలో శ్రుతధరుడగును.

బ్రాహ్మీ మణ్డూక పర్ణీ చ త్రిఫలా చిత్రకో వచా ।
శతపుష్పా శతావర్యా దన్తీ నాగబలా త్రివృత్ ॥
ఏకైకం మధు సర్పిభ్యాం మేధాజననమభ్యసేత్ ।
కళ్యాణకం పఞ్చగవ్యం మేధ్యం బ్రాహ్మీఘృతం తథా ॥

బ్రాహ్మీ మండూకపర్ణి త్రిఫలా, చిత్రక, వచ, శతపుష్ప, శతావరి, దంతీ,

నాగబలా మరియు నిశోధ వేరువేరుగా మధు మరియు ఘృతములతో లేహనము చేయించిన మేధావర్ధకము అగును. మేధావర్ధక కళ్యాణఘృతము, పంచగవ్య ఘృతము, బ్రాహ్మీఘృతము కూడ లేహనము చేయించవలెను.

సమజ్ఞా త్రిఫలా బ్రాహ్మీ ద్వే బలే చిత్రకస్తథా ।
మధు సర్పిరితి ప్రాశ్యం మేధాయుర్బలవృద్ధయే ॥

మంజిష్ఠా, త్రిఫలా బ్రాహ్మీ, బల, అతిబల, చిత్రక సమభాగ చూర్ణములను మధు ఘృతములతో ప్రాశనము చేయించిన మేధ ఆయువు బలవృద్ధి కల్గును.

కుష్ఠం వటాఙ్కురా గౌరీ పిప్పల్యస్త్రిఫలా వచా ।
ససైంధవై ర్ఘృతం పక్వం మేధాజనన ముత్తమమ్ ॥

కుష్ఠ, వటాంకుర, గౌరి (పీత సర్షప పిప్పలి వచ) త్రిఫలా సైంధవలవణం కలిపి ఘృతపాక విధిన పక్వం చేయవలెను ఇది ఉత్తమ మేధాజనక ఘృతము.

బ్రాహ్మీ సిద్ధార్థకాః కుష్ఠం సైన్ధవం సారివా వచా ।
పిప్పల్యశ్చేతి తైః సిద్ధం ఘృతం నామ్నాఽభయం స్మృతమ్ ॥
న పిశాచా న రక్షాంసి న యక్షా న చ మాతరః ।
ప్రబాధంతే కుమారం తం యః ప్రాశ్నీయాదిదం ఘృతమ్ ॥

బ్రాహ్మీ, సర్షప, కుష్ఠ, సైంధవ లవణం, సారిబ, వచ, పిప్పలి వీటిని ఘృతపాక విధిన పాకం చేయవలెను. ఇది అభయ ఘృతం. దీని సేవన వలన బాలునికి పిశాచ, రాక్షస, యక్ష మరియు మాతృకల వంటి బాధలు తొలుగును. ఇది అష్టాంగ హృదయం నందు కూడా చెప్పబడింది.

ఖదిరః పృశ్నిపర్ణీ చ స్యత్ప(ందనః) సైన్ధవం బలే ।
కేవుకేతి కషాయః స్యాత్ పాద శిష్టో జలాఢకే ॥
అర్ధప్రస్థం పచే దత్ర తుల్యక్షీరం ఘృతస్య తు ।
ఘృతం సంవర్ధనం నామ లేహ్యం మధుయుతం సదా ॥
నిర్వ్యాధిః వర్ధతే శీఘ్రం సంసర్పత్యాశు గచ్ఛతి ।
పంగు మూకాశ్రుతిజడా యుజ్యంతే చాశు కర్మభిః ॥

ఖదిర, పృశ్నిపర్ణి, సైంధవలవణం, స్యందన (తిందుక లేక అర్జున) బలాద్వయం, కేవుక (కంద శాఖ విశేషం) వీటిని అన్నిటిని ఒక ఆఢక జలములో చతుర్థాంశం కషాయం చేయవలెను. దీనికి సమానముగా పాలు మరియు అర్ధప్రస్థం ఘృతం కలిపి ఘృత పాకవిధిన పక్వం చేయవలెను. ఇది సంవర్ధన ఘృతం. దీనిని ఎల్లపుడు తేనెతో సేవించవలెను. దీని సేవన వలన బాలుడు వ్యాధి రహితమై బుద్ధి పెరుగును. త్వరగా గతిమంతుడగును. పంగు, మూక, జడత్వం, తొలుగును.

స్వరసస్యాఢకే బ్రాహ్మ్యా ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్।
స(వత్సా) ఉ_జా గోపయసామాఢకాఢకమావపేత్ ॥
త్రిఫలాంశుమతీ ద్రాక్షా వచా కుష్ఠం హరేణవః।
పిప్పలీ పిప్పలీ మూలచవ్యచిత్రకనాగరమ్ ॥
త్వక్ పత్ర బాలకోశీర చందనోత్పల పద్మకమ్।
శతావరీ నాగబలా దంతీ పాఠా ప్రియఙ్గుకా ॥
దేవదారు హరిద్రే ద్వే జీవనీయశ్చ యో గణః।
విడంగో గుగ్గులుర్జాతిః . . . . ॥
. . . . ।
. . . . ॥

బ్రాహ్మీ స్వరసం ఒక ఆఢకం, గోఘృతం, ఒక ప్రస్థం, గోదుగ్ధము అజా దుగ్ధం ఒక్కొక్క ఆఢకం ఇందులో త్రిఫలా, అంశుమతి, (శాలపర్ణీ) ద్రాక్ష, వచ, కుష్ఠ, హరేణు, పిప్పలీ, పిప్పలీమూల, చవ్య, చిత్రక, నాగరం (శొంఠి), త్వక్, పత్రి, నేత్రబాల, ఉశీర, శ్వేతచందన, ఉత్పల, పద్మక, శతావరి, నాగబల, దంతీ, పాఠ, ప్రియంగు, దేవదారు, హరిద్ర, దారు హరిద్ర, జీవనీయగణ ఓషధులు, వాయు విడంగ, గుగ్గులు ఈ ద్రవ్యములతో పరిభాషానుసారము కల్కం చేసి, వేసి ఘృత పాకం చేయవలెను. దీని వలన పైచెప్పిన గుణములు కలుగును.

లేహాధ్యాయః సమాప్తః

19
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః
క్షీరోత్పత్త్యధ్యాయః

. . . . ।
. . . . ॥
. . . . శకునీ కటు తిక్తకే ।
స్కన్ద షష్ఠీ గ్రహౌ జ్ఞేయౌ వ్యాపన్నే సాన్నిపాతికే ।
పూతనా స్వాదు కటుకే శేషాః సంసృష్ట దోషజాః ॥

ఈ అధ్యాయంలో ధాత్రీ దుగ్ధం గురించి విశేషముగా చర్చించబడినది. ఇందులో ధాత్రీ దుగ్ధం మరియు వాటి శోధనం విస్తారంగా చెప్పబడినది. గ్రహదోషముల వలన కూడా క్షీరం దూషింపబడును. ఈ అధ్యాయంలో మొదట వివిధ గ్రహ దూషిత దుగ్ధ లక్షణములు చెప్పబడినవి. క్షీరరసం కటు తిక్తమై ఉన్నచో శకుని గ్రహదూషితం సాన్నిపాతికదూషిత లక్షణములున్నచో అవి స్కంధ, షష్ఠీ గ్రహ ప్రభావము. మధుర, కటు అయినచో పూతన గ్రహ దోషం. మిగిలిన అన్ని దూషిత దుగ్ధములు మిశ్రమ దోషములు కలిగి ఉండును.

బహువిణ్మూత్రతా స్వాదౌ కషాయే మూత్ర విడ్గ్రహః ।
తైలవర్ణే బలీ తుల్యా ఘృతవర్ణే మహాధనః ॥
యశస్వీ ధూమ వర్ణే తు శుద్ధే స్వర్ణ గుణోదితః ।

వేరువేరు దూషిత దుగ్ధముల యొక్క ప్రభావము : మధురమైనచో మల మూత్ర వృద్ధి కషాయ రసమైనచో మూత్ర, మలగ్రహము.

తైల వర్ణం అయినచో - బాలుడు బలవంతుడగును.

ఘృత వర్ణం అయినచో బాలుడు - స్వర్ణం మొదలగు మహా ఐశ్వర్య యుక్తుడగును.

ధూమ్ర వర్ణం అయినచో - యశో వంతుడగును.

శుద్ధ దుగ్ధం అయినచో - సర్వగుణ సంపన్నుడగును.

తస్మాత్ సంశోధన పరా నిత్యం ధాత్రీ ప్రశస్యతే ॥

కావున నిత్య సంశోధనం చేయు ధాత్రి ప్రశస్తమైనది.

కషాయ పానైర్వమనై ర్విరేకైః పథ్యభోజనైః ।
వాజీకరణసిద్ధైశ్చ స్నేహైః క్షీరం విశుద్ధ్యతి ॥

కషాయపానం, వమనం, విరేచనం, పథ్య భోజనం, వాజీకరణ సిద్ధ స్నేహముల సేవనవలన ధాత్రీ దుగ్ధం శుద్ధమగును.

త్రిఫలా సత్రికటుకా పాఠా మధురసా వచా ।
కోల చూర్ణం త్వచో జంబ్వా దేవదారు చ పేషితమ్ ॥

సర్షపప్రసృతోన్మిశ్రం పాతవ్యం క్షౌద్ర సంయుతమ్ ।
ఏతత్ స్తన్యస్య దుష్టస్య శ్రేష్ఠం శోధనముచ్యతే ॥

త్రిఫల, త్రికటు, పాఠ, మధురసా (యష్టిమధు లేక ద్రాక్ష) వచ, కోల చూర్ణం, నేరేడు త్వక్, దేవదారు, సర్షప అన్నీ కలిపి ఒక ప్రసృత చూర్ణం మధుతో సేవించవలెను. ఇది దూషిత దుగ్ధమునకు శ్రేష్ఠ శోధనం.

శృఙ్గవేర పటోలాభ్యాం పిప్పలీ చూర్ణ చూర్ణితమ్ ।
యూష పథ్యం విదధ్యాచ్చహ్యాన్నపానం చ యల్లఘు ॥

ఆర్ద్రక+ పటోల పత్ర స్వరసముతో పిప్పలి చూర్ణమును సేవించవలెను. యూషము లఘు అన్నపానములు పథ్యకరములుగా వాడవలెను.

ధాతకీ పుష్ప మేలాచ సమఙ్గా మరిచాని చ ।
జమ్బ్వాత్వచం సమధుకం క్షీరశోధనముత్తమమ్ ॥

ధాతకి పుష్పము, ఏల, మంజిష్ఠ, మరిచ, నేరేడు త్వక్, యష్టిమధు వీటి చూర్ణం ఉత్తమ క్షీరశోధకము.

నాడికా సగుడా సిద్ధా హింగు జాతి సుసంస్కృతా ।
క్షీరం మాంసరసో మద్యం క్షీర వర్ధనముత్తమమ్ ॥

వాజీకరణ సిద్ధం వా క్షీరం క్షీరవివర్ధనమ్ ।
ఘృత తైలోపసేవా చ బస్తయశ్చ పయస్కరాః ॥

నాడిక (కాలశాకము) గుడపాకము చేసి, హింగు, జాయఫలముతో సంస్కరించవలెను. దీనిని పాలు, మాంసరసం, మద్యం, లేక వాజీకరణ ఔషధములతో తయారు చేయబడిన పాలు, ఘృత సేవనం, తైల సేవనం. వస్తి. చేసినచో క్షీరవర్ధకము అగును.

పాఠా మహౌషధం దారు మూర్వాముస్తక వత్సకాః ।
సారివారిష్ట కటుకాః కైరాతం త్రిఫలా వచా ॥
గుడూచీ మధుకం ద్రాక్షా దశమూలం సదీపనమ్ ।
రక్షోఘ్నశ్చ పటోలశ్చ గణాః క్షీరవిశోధనః ॥
లాభతః కథితస్తేషాం కషాయః స తు సేవితః ।
క్షీరం శోధయతి క్షిప్రం చిరవ్యాపన్నమప్యుత ॥

పాఠ, శుంఠి, దారుహరిద్ర, దేవదారు, మూర్వ, ముస్త, ఇంద్రయవ, సారిబా, అరిష్ట, కటుకి, కిరాత తిక్త, త్రిఫల, వచ, గుడూచి, మధుకం, ద్రాక్ష, దశమూల, దీపనీయ ద్రవ్యం, రక్షోఘ్న ద్రవ్యములు, పటోలాది ద్రవ్యములు ఇవి అన్నియు క్షీర శోధకములు. లభ్యానుసారముగా పైద్రవ్యముల కషాయం సేవించినచో చిరకాలీన క్షీరదోషములు కూడా శీఘ్రముగా హరించును.

సక్షౌద్రః కఫసంసృష్టే సఘృతః శేషయోర్భవేత్ ।
నేత్యేకే శ్లేష్మణః స్థానాత్ క్షీరం హి కఫసంభవమ్ ॥

పై చెప్పబడిన కషాయం కఫదూషిత దుగ్ధం నందు తేనెతో మరియు వాత పిత్త దూషిత క్షీరం నందు ఘృతముతో ఇవ్వవలెను. కొందరి మతానుసారం

ఘృతముతో ఇవ్వకూడదు. ఘృతం శ్లేష్మస్థానం కావున మరియు దుగ్ధము యొక్క కఫముచే ఉత్పన్నం అగును.

మసూరాః షష్టికా ముద్గాః కులత్థాః శాలయో ఘృతమ్ ।
గవ్యమాజం పయః కాలే లవణం చాప్యనౌద్భిదమ్ ॥

ఆహార విధిరుద్దిష్టః స్తన్యశోధన కాలికః ।
గుర్వన్నస్నేహమాంసాని దివాస్వప్నం చ వర్జయేత్ ॥

దుగ్ధ శోధన కాలములో మసూర, షష్టిక, ముద్గ, కుళుత్థ, శాలిధాన్యం ఘృతం, గో, అజా దుగ్ధం, కృత్రిమ లవణం మొ॥ ఆహార సేవనం చేయవలెను. గురు అన్నము, స్నిగ్ధద్రవ్యం, మాంసం, దివాస్వప్నం వర్జించవలెను.

శోధనాద్వా స్వభావాద్వా యస్యాః క్షీరం విశుష్యతి ।
తస్యాః క్షీర ప్రజననే ప్రయత్నేత విచక్షణః ॥

పై చెప్పబడిన శోధనముల ద్వారా లేక స్వభావికముగను ఏ స్త్రీకైతే క్షీరం శుష్కించునో వారికి క్షీరజనన ప్రయత్నం చేయవలెను.

మధురాణ్యన్నపానాని ద్రవాణి లవణాని చ ।
మద్యాని సీధు వర్జ్యాని శాకం సిద్ధార్థకాదృతే ॥

వరాహః మహిషాదూర్ధ్వం మాంసానాం చ రసో హితః ।
లశునానాం పలాండూనాం సేవనం శయనం సుఖమ్ ॥

క్రోధాధ్వ భయశోకానామాయాసానాం చ వర్జనమ్ ।
అ . . . . యా భవతి వత్స ఇతి క్షీరవివర్ధనమ్ ॥

మధురాన్నపానం, ద్రవపదార్థం లవణం సీదు రహిత మద్యం, తెల్లావాలు వీటితో వేరు వేరు శాకం, పంది, గేదె తప్ప అన్య మాంసరసం, లశున, పలాండు, సుఖపూర్వక శయనం, క్రోధం, మార్గగమనం, భయశోక, పరిశ్రమ త్యాగం ఇవన్నీ క్షీర వర్ధకములు.

వటాదీనాం చ వృక్షాణాం క్షీరకాయాశ్చ వల్కలమ్ ।
పాక్యః కషాయః క్వథితః క్షీరం తేన పునః శృతమ్ ॥

పాక్యం గుడవిడోపేతం సఘృతం శాలిమాశయేత్ ।
అపి శుష్కస్తనీనాం తత్ క్షీరోపజననం పరమ్ ॥

క్షీర వృక్ష కషాయం చేసి యవక్షారం కలిపి క్షీరం కలిపి పథ్యం చేయవలెను. ఇందులో పాంశు, లేక సౌవర్చలవణం, గుడం, విడలవణం ఘృతం కలిపి శాలిధాన్యంతో సేవించిన శుష్కస్తన స్త్రీకి కూడ క్షీరం ఉత్పన్నం అగును.

శాలి షష్టిక దర్భాణాం కుశ గుంద్రేత్కటస్య చ ।
సారివావీరణేక్షూణాం మూలాని కుశ కాశయోః ॥
పేయాని పూర్వ కల్పేన శ్రేష్ఠం క్షీర వివర్ధనమ్ ।
స్వభావనష్టే శుష్కే వా దుష్టే సాధ్వీక్షితే హితమ్ ॥

శాలి, షష్టిక ధాన్యాలు, దర్భ, కుశ, గుంద్ర, విత్కట, సారిబ, ఉశీర, ఇక్షు, కాశ, కుశ, వాటి మూలం ను దుగ్ధంతో సంస్కరించి పూర్వోక్తాను సారము క్వాథము చేసి సేవించిన క్షీరవృద్ధికి శ్రేష్ఠమయినది. పై చెప్పిన యోగముల వలన నష్టశుష్క లేక దృష్టిదోషము వలన దూషితమయిన దుగ్ధం తిరిగి శుద్ధముగా ప్రవృత్తమగును.

అవ్యాహత బలాంగాయురరోగో వర్ధతే సుఖమ్ ।
శిశు ధాత్ర్యోరనాపత్తిః శుద్ధ క్షీరస్య లక్షణమ్ ॥

బాలుడికి బలం అంగ, ఆయువు, నిర్బాధాకరమై రోగరహితమై సుఖపూర్వకముగా వృద్ధిని కలుగచేయు మరియు శిశువుకు ధాత్రికి ఎలాంటి నష్టము కలిగించనివి శుద్ధక్షీరము అనబడును.

సంభవంతి మహారోగా అశుద్ధ క్షీరసేవనాత్ ।
తేషామేవోపశాంతిస్తు శుద్ధ క్షీర నిషేవణాత్ ॥

అశుద్ధ క్షీర సేవన వలన మహారోగములు కలుగును. అవే రోగములు శుద్ధక్షీరము వలన శాంతించును.

తృణం కీటం తుషం శూకం మక్షికాంగమలాష్టకమ్ ।
కేశోర్ణాస్థ్యాధికం విద్యాత్ వజ్రమిత్యుపచారతః ॥

తృణ, కీట, తుష(పొట్టు), శూక, ఈగల యొక్క శరీరావయవములు, రాళ్ళు, వెంట్రుకలు, అస్థి వీటి ఉపచారమును వజ్రం అందురు.

సహాన్న పానేన యదా ధాత్రీ వజ్రం సమశ్నుతే ।
పచ్యమానేన పాకేన హి హ్యనన్నత్వాన్న పచ్యతే ॥
అపచ్య మానం విక్లిన్నం వాయునా సముదీరితమ్ ।
రసేన సహ సంపృక్తం యాతి స్తన్యవహాః సిరాః ॥
సర్వ స్రోతాంసి హి స్త్రీణాం వివృతాని విశేషతః ।
తత్ పయోధర మాసాద్య క్షిప్రం వికురు తే స్త్రియః ॥

అన్నపానములతో పాటు, వజ్రమును సేవించినచో ఆ వజ్రం అన్నముతో సహ పచ్యమాన, లేక పక్వావస్థలో పచింపబడదు. అపక్వ వజ్రం క్లేదయుక్తమై వాతముచే రసమును చేరి స్తన్యవహ స్రోతస్సులను చేరును. తద్వారా స్రోతావరోధం కలిగి శీఘ్రముగా స్తన్యమును చెరచును.

రూపాణి పీతవజ్రాయాః ప్రవక్ష్యామ్యత ఉత్తరమ్ ।
అజీర్ణమరతిర్గ్లానిరనిమిత్తం వ్యథాఽరుచిః ॥
పర్వభేదోఽఙ్గమర్దశ్చ శిరోరుగ్ దవథుగ్రహః ।
కఫోత్క్లేదో జ్వరః తృష్ణా విట్భేదో మూత్రసంగ్రహః ॥
స్తంభః స్రావశ్చ కుచయోః సిరాజాలేన సంతతః ।
శోథ శూల రుజాదాహైః స్తనః స్ప్రష్టుం న శక్యతే ॥
స్తనకీలకమిత్యాహుః భిషజస్తం విచక్షణాః ।
కీలవత్ కఠినోఽఙ్గేషు బాధమానోహి తిష్ఠతి ॥

పీత వజ్ర లక్షణములు :- అజీర్ణ, అరతి, గ్లాని, అకారణ పీడ, అరుచి, పర్వభేదము అంగమర్దం, శిరఃశూల, దవథు (కళ్లలో మంట లేక తుమ్ముట) అంగగ్రహము, కఫోత్క్లేశము, జ్వరము, తృష్ణ, విట్భేద, అతిసార, మూత్రగ్రహం, స్తనస్తంభం, స్తనస్రావము, శిరాజాలం కలుగును. శోథ, శూల, రుజ, దాహం, కారణముల వలన స్పర్శాసహిష్ణుత్వం కలుగును. ఇది స్తన కీలకము అనబడును. ఇది కీలము వలె కఠినముగా ఉండును. అంగములో బాధ కలిగించును.

ఏష పిత్తాత్మనా శీఘ్రం పాకం భేదం చ గచ్ఛతి ।
కఫాచ్చిరం క్లేశయతి వాతాదాశు నివర్తతే ॥
శాఖా శిరోభిస్తు యది విమార్గాన్న ప్రపద్యతే ।
ఆకృష్యమాణం బాలేన క్షిప్రం నిర్ద్రావతి స్తనాత్ ॥
నిర్దుహ్యా మానముత్పీడాద్వ్రజం సక్షీరశోణితమ్ ।
అథవాఽభ్యేతి సహసా ప్రత్యక్షం చోపలభ్యతే ॥

పిత్తాధికం అయినచో ఈ స్తనకీలకము శీఘ్రముగా పక్వం చెంది పగులును. కఫాధిక్యము వలన చిరకాలము బాధ కలిగించును. వాతాధిక్యము వలన శీఘ్రముగా వృద్ధి పొందును. స్తనపానము వలన శిరాశాఖల యందు విమార్గ గమనం పొందనిచో స్తనము ద్వారా శీఘ్రముగా బయలు వెడలును. లేనిచో ఉత్పీడనము చేసినచో వ్రజదుగ్ధము రక్తముతో సహా బయలు వెడలును.

ఘృతపానం ప్రథమతః శస్యతే స్తనకీలకే ।
స్రోతాంసి మార్దవం స్నేహాద్యాంతి వ్రజం చ చ్యావ్యతే ॥
నిర్దోహో మర్దనం యుక్త్యా పాయనం చ గలేన చ ।
శీతాః సేకాః ప్రలేపాశ్చ విరేకః పథ్యభోజనమ్ ॥
స్రావణం చావిదగ్ధస్య దోష దేహవ్యపేక్షయా ।
. . . స్య పాటనం కుర్యాన్మృజాం విద్రధివచ్చ తత్ ॥

ఘృతపానము చేయించి స్నేహనము చేయుట ద్వారా స్రోతస్సు మృదుత్వము చెంది వ్రజము తద్వారా బహిర్గతమగును. కావున యుక్తి పూర్వకముగా రోహనము (పాలుపితుకుట) మర్ధన మరియు ఔషధపానము చేయవలెను. మరియు శీత సేకము ప్రలేప, విరేచన మరియు పథ్య భోజనము చేయవలెను. దోషము దేహము ననుసరించి అపక్వమునందు స్రావము చేయవలెను. పక్వమైన విద్రధి వలె పాటనము చేయవలెను.

పరివర్ద్ధిత భోక్త్రీ చ పరాలాలిత తర్పణా ।
పరవేశ్మరతా ధాత్రీ ముచ్యతే స్తన కీలకాత్ ॥

ఇతరుల దగ్గర హితకర భోజనము ఆలన పాలన పోషణ తర్పణ పొందుట వారి గృహములో ఉండు ధాత్రీ స్తనకీలక రోగము నుండి ముక్తురాలగును.

దర్శనీయౌ స్తనౌ పీనౌ సుజాతౌ సంహతౌ సమౌ ।
సుకరౌ పర్యకీలౌ చ దృష్ట్వా త్వీక్షన్తి దుర్హృదః ॥
తతో రుజామవాప్నోతి కార్యం తత్రా విచారణమ్ ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

స్తనములు సుందరమై ఉన్నతముగా ఉండి సునిర్మితమై రెండుస్తనములు సమాన పరిమాణముకల్గి ముందుభాగము గుండ్రముగా ఉండి యుక్త చూచకములు ఉన్న స్త్రీ స్తనములను చూచి దుష్ట జనులు ఈర్షితులగుదురు. తద్దృష్టి దోషమువలన ఆ స్త్రీ రోగగ్రస్తమగును. ఇందు తాంత్రిక ప్రక్రియలద్వారా చికిత్సచేయవలెను.

పరిహృత్యామమాంసం తు నిశి నేయం చతుష్పథమ్ ॥
ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచస్తథ్యమృషిపత్న్యః ప్రహర్షితాః ।
ప్రశశంసుర్మహాత్మానం కశ్యపం లోకపూజితమ్ ॥

దృష్టి దోషము కల్గిన స్త్రీకి అపక్వ మాంసమునిచ్చి చతుష్పథమున వేయవలెను. ఈ సత్యవచనము విని ఋషిపత్నులు సంతోషించి కశ్యపుని ప్రశంసించిరి.

క్షీరోత్పత్త్యధ్యాయము సమాప్తము.

20

వింశతితమో உధ్యాయః

దంతజన్మికాధ్యాయః

అథాతో దన్త జన్మికమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము దంతజన్మికాధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదము అని కశ్యప భగవానుడు చెప్పెను.

అథ ఖలు భగవన్ దేహినాం జాతానా మభివర్ధమానానాం కతిషు మాసేషు దంతా నిషిచ్యన్తే నిషిక్తాశ్చ కియతా కాలేన మూర్తీభవన్తి, మూర్తీభూతాశ్చ కదోద్భిద్యన్తే కాని చైషాం పూర్వరూపాణి, కే చోపద్రవాః, కశ్చైషాముపక్రమః కించ దంతజన్మ ప్రశస్తమప్రశస్తం చ కిం, కస్మాచ్చ స్వమఙ్గమభివర్ధమానమ్ ప్రాణసంశయాయ భవతి, కియంతశ్చ దంతాః, కతి చైషాం ద్విజాః, కియతా చ కాలేన పతంతి, పతితా వా జాయంతే, దంత సంపదసంపచ్చ కీదృశీతి ॥ 3 ॥

భగవన్! ప్రాణులు జన్మించి వృద్ధి చెందుచున్నపుడు ఏ మాసములో దంత నిషేచనము జరుగును. నిషేచనానంతరము ఎంత కాలము తరువాత మూర్త రూపము ధరించును? మూర్త రూపానంతరము ఎపుడు బహిర్గతము అగును? దంతములు ఉద్భవించుటకు పూర్వరూపములు ఏవి? దంతోద్భవ

సమయమునందు ఎలాంటి ఉపద్రవములు కలుగును? ఈ ఉపద్రవముల చికిత్స ఏమి? ప్రశస్త, అప్రశస్త దంతోత్పత్తి ఏమి? మరియు దంతములు తమ పరిమాణం కంటె పెద్దవిగా పెరిగి ప్రాణులకు ఎందుకు భయ సంకటములు కలిగించును? దంతసంఖ్య ఏమి? ఇందులో ద్విజములు ఎన్ని? ఇవి ఎప్పుడు ఊడిపోవును? పునరుద్భవము ఎప్పుడు జరుగును? దంత సంపత్తు, అసంపత్తు లేవి?

అథోవాచ భగవాన్ కశ్యపః – ఇహ ఖలు నృణాం ద్వాత్రింశత్ దంతాః, తత్రాష్టౌ సకృజ్జాతాః, స్వరూఢ దన్తా భవన్తి, అతః శేషాద్విజా । యావత్స్వేవ చ మాసేషు దన్తా నిషిచ్యన్తే తావత్స్వహః సూద్భిద్యన్తే ! యావత్స్వేవ చ మాసేషు జాతస్య సత ఉద్భిద్యన్తే తావత్స్వేవ చ వర్షేషు పతితాః పునరుద్భిద్యన్తే । తత్ర మధ్యే ద్వా ఉత్తరౌ రాజదంతసంజ్ఞౌ భవతః తౌ పవిత్రౌ, తస్మాత్తాభ్యాం ఖణ్డే న శ్రాద్ధం అర్హతి, అపపిత్రోహి సః । తయోరుభయతః పార్శ్వయోరపి వస్తౌ తయోరపి దంష్ట్రే శేషాః స్వరూఢా హానవ్యా ఇతి చోచ్యన్తే తథా అధస్తాత్ ॥ 4 ॥

భగవాన్ కశ్యపుడు ఈ విధముగా సమాధానం చెప్పెను. మనుష్యుల దంత సంఖ్య 32. ఇందులో 8 సకృజ్జాతములు. అవి తమ స్వరూపములోనే వృద్ధి పొందును. మిగిలిన 24 ద్విజములు ఏమాసము నందు దంత నిషేచనము జరుగునో అన్నే దినములలో అవి బహిర్ ప్రకటితమగును. ఏమాసంలో దంతోద్భవం జరుగునో ఆ వర్షములో ఊడిపోయి పునరుద్భవం జరుగును. పై వరుసలోని మధ్య రెండు దంతములు రాజదంతములు అనబడును (Central inscisors) ఇవి పవిత్రమైనవి. కావున ఇవి ఖండితమైనచో మనిషి శ్రాద్ధ కర్మకు అనర్హుడు. వాటి ప్రక్క దంతములు వస్త (Lateral inscisors) వీటి ప్రక్కన దంష్ట్రములు (canines) మిగిలినవి స్వరూఢ హానవ్యములు (Molar, Premolar). ఇదే విధంగా కింది వరుసలో ఉండును.

తత్ర కుమారీణాం ఆశుతరం అల్పా బాధకరం చ దంత జన్మ, సుషిరత్వాదంశనాం మృదుస్వభావాచ్చ, ప్రకృష్ట కాలం ఆబాధా బహులం తు కుమారాణామాచక్షతే ఘనత్వాద్దంశానాం శనాం స్థిర స్వభావాచ్చ । దంతానాం నిషేక మూర్తిత్వోద్భేదవృద్ధిపతనపునర్భావ నివృత్తి స్థితి, పరిక్షయ, చలన, పతన, దృఢ

దుర్బలతా జాతివిశేషాన్నిషేకాత్ స్వభావాత్ మాతా పిత్రోరనుకరణాత్ స్వకర్మ విశేషాచ్చేత్యాచక్షతే మహర్షయః । తథాఽన్యేఽపి శరీరవృద్ధి హ్రాస గుణదోష ప్రాదుర్భావాః ॥ 5 ॥

బాలికల యందు దంతములు శీఘ్రముగా ఉద్భవించును, మరియు తక్కువ బాధకలిగి ఉండును. ఎందుకనగా వారి దంతములు సుషిరములై మృదువుగా ఉండును. బాలురలో దంతోత్పత్తి అలస్యముగా మరియు బాధాయుక్తమై ఉండును ఘన స్థిరములైనందున. దంత నిషేకము మూర్త రూపము ఉద్భవము, వృద్ధి, పతనము, పునరుద్భవము, స్థిరీకరణము, క్షీణము, చలనము, దృఢత, దుర్బలత ఇవి అన్ని జాతి, నిషేకము, స్వభావము, మాతా, పితృ అను కరణము మరియు స్వకర్మలపై ఆధారపడి ఉండును అని మహర్షి ప్రవచించెను

నృణాం తు చతుర్థాదిషు మాసేషు దన్తా నిషిచ్యన్తే । తత్ర సదన్తజన్మ చ, పూర్వముత్తరదన్త జన్మచ, విరలదన్త జన్మచ, హీన దన్తతా చ, అధికదన్తతా చ కరాల దన్తతా చ, వివర్ణదన్తతా చ, స్ఫుటిత దన్తతా చ అమంగలా భవతి । తత్ర శాన్త్యర్థం మారుతీ మిష్టిం నిర్వపేత్, స్థాలీపాకమనాహితాగ్నేః ప్రాజాపత్యమిత్యేకే తథాఽన్యేష్వపి స్వాఙ్గోనాధికభావేషు, తథా తద్ఘోరం ప్రశామ్యతి ॥ 6 ॥

పురుషులలో నాల్గవ మాసము నందు దంత నిషేకము జరుగును, సదంత జన్మం పూర్వ ఉత్తర దంత జన్మము, విరళ దంతము హీన దంతము అధిక దంతము, కరాళ దంతము, వివర్ణదంతం స్ఫుటిత దంతము అశుభములుగా చెప్పబడినవి. వీటి శాంతి కొరకు మారుతి ఇష్టి(యజ్ఞం) చేయవలెను. కొందరు అనాహితాగ్ని పురుషులకొరకు స్థాలీపాక ప్రాజాపత్య ఇష్టి చేయవలెనని చెప్పినారు. ఈ విధంగా ఆయా శాంతి చికిత్స చేయవలెను.

చతుర్విధం తు దన్తజన్మాచక్షతే సాముద్గం, సంవృతం వివృతం దన్తసంపదితి । తత్ర సాముద్గం క్షయి, నిత్య సంపాతాత్, సంవృతమధన్యం మలిష్ఠం, వివృతం వీతమనిత్యలాలోపహతమసంఛన్న దన్తత్వాదాశుదన్త వైవర్ణ్య కర మాసన్నాబాధమితి ॥ 7 ॥

దంతోత్పత్తి 4 విధములుగా చెప్పబడినది. సాముద్గం, సంవృతం, వివృతం, దంత సంపత్తి. సాముద్గం పిల్లలలో దంతముల యొక్క క్షయావస్థలో

జరుగును కావున ఎల్లపుడు ఊడిపోవును. సంవృతములో దంతములు మలినములై అఘన్యములై ఉండును. వివృతములో లాలా స్రావము, దంతములు పెదవులచే కప్పబడక ఉండి సదా రోగగ్రస్తమై ఉండును.

చతుర్థే తు మాసి దన్తా నిషిక్తా దుర్బలా భవంత్యాశు క్షయిణశ్చామయ బహులాశ్చ, పఞ్చమేస్యందనాశ్చ ప్రహర్షిణశ్చామయబహులాశ్చ షష్ఠే ప్రతీపాశ్చ మలగ్రాహిణశ్చ, వివర్ణాశ్చ, ఘుణదంతాశ్చ భవన్తి, సప్తమే ద్విపుటాః స్ఫోటినశ్చ రాజిమంతశ్చ, ఖండాశ్చ, రూక్షాశ్చ, విషమాశ్చోన్నతాశ్చ భవన్తి। తథా అష్టమే మాసి సర్వ గుణ సంపన్నా భవన్తి। పూర్ణతా సమతా ఘనతా శుక్లతా స్నిగ్ధతా శ్లక్ష్ణతా నిర్మలతా, నిరామయతా, కిఞ్చిదుత్తరోన్నతతా దన్తబంధనానాం చ సమతా రక్తతా స్నిగ్ధతా బృహద్ఘన స్థిరమూలతా చేతి దన్తసమ్పదుచ్యతే। హీనోల్బణసితా సితాఽప్రవిభక్త దంత బంధనత్వమప్రశస్తమృషయో వదన్తి। తత్ స్వభావాద్దంతోదూఖలకేషు యచ్ఛోణితం గర్భే నిషిక్తం తదేవ జాతస్య సమతోఽభివర్ధమానస్య క్రమేణ . . .
. . . .

నాల్గవ మాసము నందు నిషిక్తమైన దంతములు దుర్బలము శీఘ్ర పతనములు రోగయుక్తమై ఉండును. 5 వ మాసంలో దంత చలనము, హర్షము, రోగయుక్తమై ఉండును. 6 వమాసంలో వంకరగా మలినమై వివర్ణమై క్రిమిభాధ్యమై ఉండును. 7వ మాసం నందు స్ఫుటితం రాజిమంతం విషమము, రూక్షముగా ఉండును. ముందుకు ఉండును. 8వ మాసం నందు సర్వగుణసంపన్నమై ఉండును. పూర్ణతా, సమానత్వం కఠోరము, శ్వేతము స్నిగ్ధము నిర్మలము అరోగము ఉండును. మరియు దంతవేష్టనములు సమాన దంత బంధనం కలిగి ఎర్రగా, స్నిగ్ధముగా, స్థిర మూలములు కలిగియుండును. వీటిని దంత సంపత్తు అందురు. దంత హీనము, అధికదంతము, సితా, అసిత దంతములు విచ్ఛిన్నమైన దంత వేష్టనములు అప్రశస్తములుగా చెప్పబడెను.

21

ఏకవింశతితమో೭ధ్యాయః

చూడాకరణీయాధ్యాయః

రోహిణీ స్వయఙ్గుప్తా మూలం ద్వే హరిద్రే బృహతీ ఫలరసైర్ఘృతార్ధవత్ పచేత్, పచ్యమానే అపామార్గం చావపేత్। సిద్ధేన కర్ణపాలీమహన్యహని మ్రక్షయేద్విమృద్నీయాచ్చ, ఆశువర్ధతే పీనా సమా చ పాలీభవతి। మధూచ్ఛిష్ట సర్జరస యవ వత్సకైరణ్డాన్యన్తర్ధూమం దగ్ధ్వా తేన భస్మనా మ్రక్షితాం కర్ణపాలీం విమృద్నీయాత్, ఆశు వర్తతే పీనా సమా చ పాలీ భవతీతి। . . . .

రోహిణి, స్వయంగుప్త, హరిద్ర, దారు హరిద్ర, బృహతీ, స్వరసములో సగము పరిమాణము ఘృతముతో పక్వం చేయవలెను. పక్వావస్థలో అపామార్గ చూర్ణమును కలుపవలెను. ఈ ఘృతము ప్రతిదినము కర్ణపాళిపై మర్దన చేసినచో కర్ణపాళి వృద్ధి కలుగును. ఈ ఘృతముతో స్నిగ్ధమైన కర్ణపాళిపై మధూచ్ఛిష్టం సర్జరసం యవ ఇంద్రయవ వీటిని ఏరండ పత్రములలో అంతర్ధూమ విధిన భస్మం చేసి పూయవలెను. తద్వార కర్ణపాళి శీఘ్రముగా వృద్ధి చెంది స్నిగ్ధముగా కనబడును.

తత్ర శ్లోకాః –

నాభిషగ్రాజ పుత్రాణామన్యేషాం వా మహాత్మనాం।
కర్ణాన్ విధ్యేత్ సుఖప్రేప్సురిహ లోకే పరత్ర చ ॥

ఆమచ్ఛేదేఽత్యయో హ్యత్ర కువేధాద్వోప జాయతే ।
అభిషక్ తత్ర మన్దాత్మా కిం కరిష్యత్యశాస్త్రవిత్ ॥

ఇహపరలోకములలో సుఖమును కోరువారు అజ్ఞాన వైద్యుడు రాజపుత్రులకు మరియు పెద్దవారికి కర్ణవేధనము చేయకూడదు. ఆమచ్ఛేదము లేక కువేధము చేసినందున ఉపద్రవములు కలిగినచో శాస్త్రము తెలియని మందబుద్ధి అజ్ఞాని వైద్యుడు ఏమి చేయును?

కదా వేధ్యం కథం వేధ్యం కుత్ర వేధ్యం కథం వ్యధః ।
హితోఽహితోఽత్యయః కశ్చ తత్రాజ్ఞః కిం ప్రపత్స్యతే ॥

తస్మాత్ భిషక్ సుకుశలః కర్ణం విధ్యేద్విచక్షణః ।
శిశోర్ హర్ష ప్రమత్తస్య ధర్మకామార్థసిద్ధయే ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

కర్ణ వేధనము ఎపుడు ఎట్లు మరియు ఎక్కడ చేయవలెను? ఎలాంటిది హితకర్మము, అహితకర్మము? ఉపద్రవము లేమి? ఇట్లాంటివి మూర్ఖవైద్యుడికి తెలియదు కావున కుశల చికిత్సకుడు ధర్మార్థ కామములకై హర్షయుక్తమైన శిశువునకు కర్ణవేధన చేయవలెనని కాశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి చూడాకరణీయాధ్యాయ ఏకవింశతితమః ॥ 21 ॥

22

ద్వావింశతితమోऽధ్యాయః

స్నేహాధ్యాయః

అథాతః స్నేహాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు స్నేహాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

స్నేహో ద్వియోనిరుక్తశ్చతుర్వికల్పశ్చరాచర సముత్థః ।
సర్పిర్మజ్జవసాఖ్యం ఖగమృగజలజప్రభవమాహుః ॥ 3 ॥

తైలాని చోద్భిదేభ్యస్తిలచూతసర్షపబిభీత బిల్వేభ్యః ।
ఏరణ్డాతసిశిగ్రుమధూకమూలకకరఞ్జేభ్యః ॥ 4 ॥

రెండు స్నేహ యోనులు చెప్పబడినవి. చరాచర ఉత్పత్తి అనుసరించి 4 రకములు చెప్పబడినవి. ఇందులో ఘృతం, మజ్జ మరియు వస. ఇవి పక్షి, పశు మరియు జల ప్రాణుల నుండి ఉత్పన్నమగును. నాల్గవ స్నేహము తిల ఆమ్ర సర్షప విభీతకి బిల్వ ఏరండ అతసి శిగ్రు ఇప్పపూవు (మధూక) ముల్లంగి, కరంజ మొ॥ ఔద్భిదముల నుండి లభించును.

ఘృతతైలవసామజ్జాం పూర్వః పూర్వో వరోऽన్యేభ్యః ।
ముఖ్యం ఘృతేషు గవ్యం సంస్కారాత్ సర్వసాత్మ్యాచ్చ ॥ 5 ॥

ఘృత తైల వస మజ్జ ఇందులో ముందుగా చెప్పబడినవి శ్రేష్ఠం. అనగా మజ్జకన్నా వస, వసకన్నా తైలము, తైలము కన్నా ఘృతం శ్రేష్ఠములని అర్థం. ఘృతంలో కూడ సంస్కార, సాత్మ్య విశేషము వలన గోఘృతము ప్రధానమైనది.

వినిహన్తి పిత్తమనిలం పీతం సర్పిః కఫం న చ చినోతి ।
జనయలి బలాగ్నిమేధాః శోధయతి శుక్రం చ యోనిం చ ॥ 6 ॥

ఘృతము పిత్త వాత శామకము కాని, కఫ సంచయము చేయదు. బలము, అగ్ని, మేధస్సు(బుద్ధి)ను వృద్ధి పొందించును. శుక్రం, యోని శోధనం కావించును.

ఉష్ణం కఫానిలఘ్నం స్వరవర్ణకరం తనుస్థిరీకరణమ్ ।
భగ్నచ్యుతసంధానం ధాతువ్రణశోధనం తైలమ్ ॥ 7 ॥

తైలము ఉష్ణము, కఫవాత హరం స్వర, వర్ణకరము, శరీరస్థిరత్వము, అస్థి భగ్న, సంధి భ్రంశములను సంధానము చేయునది. ధాతు వ్రణ శోధనం.

మజ్జావసే విశేషాద్వాతఘ్నే వృష్యసంమతే చైవ ।
బలినాం తత్సాత్మ్యానాం ప్రజాబలాయుః స్థిరీకరణే ॥ 8 ॥

మజ్జ, వసలు, విశేషించి వాతఘ్నములు, వృష్యము, బలవంతులకు సాత్మ్యలకు సంతానోత్పత్తి బలము, స్థిరాయువు కలిగించును.

నిత్యానిత్యాత్మవిధౌ తిలతైలఘృతే బుధః ప్రయుఞ్జీత ।
ఏరణ్డశఙ్ఖినీభ్యాం స్రంసనమన్యద్రసాయనం నాస్తి ॥ 9 ॥

వివేకవంతుడు ప్రతిదినము తిలతైలము ఘృతం వాడదగును. ఏరండ మరియు శ్వేతాపరాజిత తైలముచే చేయబడిన విరేచనము కన్నా మరేది రసాయనం కాదు.

మజ్జావసే వసన్తే, ప్రావృషి తైలం, పిబేచ్ఛరది సర్పిః ।
సర్పిర్వా సర్వేషాం సర్వస్మిఞ్ఛరయతే పాతుమ్ ॥ 10 ॥

మజ్జ, వస వసంతఋతువు నందు, తైలము ప్రావృట్ కాలము నందు, ఘృతము శరద్‌రుతువు నందు సేవించవలెను. ఘృతం అందరు అన్ని కాలముల యందు సేవించవచ్చును.

అనుపానముష్ణముదకం ఘృతస్య, తైలస్య యూషమిచ్ఛన్తి ।
మజ్జవసయోస్తు మణ్డం, సర్వేషాం కశ్యపః పూర్వమ్ ॥ 11 ॥

ఘృతమునకు ఉష్ణోదకము, తైలమునకు యూషము, వస, మజ్జలకు మండము అనుపానం. కశ్యపుని మతానుసారం అన్ని స్నేహములలో ఉష్ణజలము అనుపానంగా ఇవ్వవచ్చును.

శూలకఫానిలతృష్ణాహిక్కారోచకవిబన్ధ గుల్మఘ్నమ్ ।
వ్రణధాతుమృదూకరణం దీపనముష్ణోదకముశన్తి ॥ 12 ॥

ఉష్ణజలము శూల, కఫ, వాత, తృష్ణ, హిక్క, అరోచక, మలబంధ, గుల్మ నాశకము, వ్రణము, ధాతువులను మృదుత్వం కలిగించును. దీపనం.

పాదావశేషసిద్ధం తద్దోషఘ్నైః శృతం జలం ముఖ్యమ్ ।
పేయం కవలగ్రాహ్యం స్నేహం హి తథా విలాయయతి ॥ 13 ॥

ఆయా దోషహర ద్రవ్యములతో చతుర్థావశేషం అయిన జలం త్రాగవలెను. కవల ధారణయోగ్యము. వీటితో సేవించ బడిన స్నేహం విలయము చెందును.

పయసి దధని మధుమయే తూక్తే నోష్ణోదకం భవేత్ పథ్యమ్ ।
పిత్తే రక్తస్రావే గర్భచ్యవనే చ గర్భదాహే చ ॥ 14 ॥

పాలు, పెరుగు మధు యుక్త ద్రవ్యసేవనాంతరము, పిత్తప్రకోపము గర్భస్రావము, గర్భ దాహం, రక్తస్రావము నందు ఉష్ణోదకము నిషేధము.

ఓదనవిలేపికాభ్యాం రసమాంసక్షీరదధియవాగూభిః ।
కామ్బలికసూపయూషైః పేయాశనభక్ష్య వికృతీభిః ॥ 15 ॥

స్నేహప్రయోగ ఇష్టః సోర్ధ్వాధః కర్మభిః ఖలాభ్యఙ్గైః ।
చక్షుర్వదన శ్రోత్రైర్ధారణయోగశ్చ సాత్మ్యజ్ఞైః ॥ 16 ॥

స్నేహ ప్రవిచారణలు :-

ఓదనము, విలేపి, మాంసం, క్షీరం, పెరుగు, యవాగు, కాంబలికము, సూపము, యూష, పేయము, అశన, భక్ష్య వికృతులను వమన విరేచన అభ్యంగ

నేత్ర తర్పణ గండూష శ్రోత్రముల యందు ధారణకై స్నేహ ప్రయోగము చేయవచ్చును.

పిత్తానిలప్రకృతయః స్నేహం రాత్రౌ పిబేయురుష్ణే చ ।
శ్లేష్మాధికో దివోష్ణే నిర్మలసూర్యే లఘుత్వే చ ॥ **17** ॥

స్నేహ పానం : పిత్త వాత ప్రకృతుల యందు వేసవి నందు స్నేహపానము అత్యవసరం అయినచో రాత్రులందు చేయవలెను. కఫాధిక్యము నందు స్నేహపానం అత్యవసరం అయినచో పగలు సూర్యుడు నిర్మలమై ఉన్నపుడు, శరీరము లఘుత్వం కలిగి ఉన్నపుడు చేయవలెను.

తృణ్మూర్ఛోన్మాదాదీన్ పూర్వో లభతే విపర్యయేణ పిబన్ ।
ఆనాహారుచిపర్వణ్యుచ్ఛూలం చ సమృచ్ఛతే శేషః ॥ **18** ॥

పిత్త, వాత ప్రకృతి కలవారిలో విపరీత కాలంలో అనగా అధిక ఉష్ణకాలంలో స్నేహపానం చేయుట వలన తృష్ణ, మూర్ఛ, ఉన్మాదం కలుగును. కఫ ప్రకృతి యందు అధిక శీతం నందు స్నేహపానం చేసినచో ఆనాహ, అరుచి, పర్వశూల కలుగును.

స్నేహోచ్ఛపానే త్రివిధా తు మాత్రా
హ్రస్వాఽథ మధ్యా మహతీ తృతీయా ।
హ్రస్వా దినార్ధేన, దినేన మధ్యా,
జీర్యత్యహోరాత్రవశాత్ ప్రధానా ॥ **19** ॥

అచ్ఛ స్నేహ పానమునకు హ్రస్వ, మధ్య, మహతి అని త్రివిధ మాత్రలు చెప్పబడినవి. హ్రస్వము నందు అర్ధ దినము, మధ్యము నందు దినమంతయు, మహతి మాత్ర నందు అహో రాత్రముల యందు జీర్ణమగు స్నేహము అని అర్ధము.

దీప్తాగ్నయో బలినః స్నేహనిత్యా ఉన్మాదినో ధృతివిణ్మూత్రసక్తాః ।
గుల్మార్దితాశ్చాహిదష్టా విరూక్షా వైసర్పిణః ప్రవరాం తే పిబేయుః ॥ **20** ॥

అగ్ని దీప్తి కలవారికి, బలవంతునికి, ప్రతిదినం స్నేహం చేయువారికి, ఉన్మాదులకు, ధృతి హీనులకు మలమూత్రములు కఠినమైన వారికి గుల్మ విసర్ప

రూక్ష ప్రకృతి కలవారికి సర్ప దష్టులకు, విసర్పరోగికి ప్రవర మాత్రలో స్నేహమును ఇవ్వవలెను.

ప్రమేహ కుష్ఠానిల శోణితారుచి విచర్చికా స్ఫోట విషేషు కణ్డ్వా ।
మృదౌ తథాఽగ్నౌ ప్రవదన్తి మధ్యాం బలే చ మధ్యా అశనే చ యే స్యుః ॥21॥

ప్రమేహ, కుష్ఠ, వాతరక్త, అరుచి, విచర్చికా, స్ఫోట, విష వికార, కండూ, రోగులందు, మృదు జఠరాగ్ని గలవానికి మధ్యమబలునకు మధ్యమ భోజనము చేయువానికి స్నేహము మధ్యమ మాత్రలో ఇవ్వవలెను.

బాలేషు వృద్ధేషు సుఖోచితేషు జీర్ణేఽతిసారే జ్వరకాసయోశ్చ ।
యేషాం హి కోష్ఠే న గుణాయ రిక్తో మన్దాగ్ని కార్శ్యే చ కనీయసీ స్యాత్ ॥22॥

బాలుడు, వృద్ధుడు, సుఖాభ్యాసి జీర్ణాతి సార జ్వర కాసరోగములు కోష్ఠ రిక్తమైనప్పుడు బాధ కల్గువానికి, మందాగ్ని గలవానికి కృశులకు హ్రస్వమాత్రలో నివ్వవలెను.

దోషాను కర్షిణ్యనుసారిణీ చ యత్నోపచర్యా బలవర్ధనీ చ ।
జ్యేష్ఠాఽథ మధ్యా న బలం నిహన్తి త్వన్యోన్యయోః(?) స్నేహయతే సుఖాచ్చ॥
హ్రస్వా పరీహార సుఖాఽవికారా వృష్యాఽథ బల్యాఽప్యను వర్తనీ చ ।
దేశం వయఃకాల బలాగ్ని సాత్మ్యన్యాలక్ష్యమాత్రాం మతిమాన్ విదధ్యాత్ ॥24॥

ఉత్తమమాత్రస్నేహము అన్ని రోగ మార్గములలో పోయి దోషక్షీణము లేక నష్టమును కల్గజేయును. యత్నపూర్వకముగా సేవించినచో బలమును వృద్ధి పొందించును. మధ్యమ మాత్ర - దోషబలమును ఎక్కువగా తక్కువ చేయునది సుఖ స్నేహము చేయును.

హ్రస్వస్నేహము - ఇది పథ్యమునకై సుఖకరముగా ఉండును. ఉపద్రవములు కలుగచేయదు. బలమును పెంపొందించును వృష్యము. శరీరములో చిరకాలముగా ఉండును. వివేక వంతుడైన వైద్యుడు దేశ, అవస్థ, కాల, అగ్నిబలము, సాత్మ్యమును పరీక్షించి ప్రవర, మధ్యమ, హీన మాత్రను నిర్ధారించాలి.

పిత్తాఽనిలాత్మాఽనిల పిత్తరోగీ క్షామః శిశుర్వృద్ధబలాయురక్తః(క్షీ) ।
మేధేంద్రియార్థీ విషశస్త్రదాహైరార్తాః పిబేయుర్ఘృతమేవకాలే ॥ 25 ॥

పిత్త, వాత ప్రకృతులు లేక పిత్తవాత రోగులు బలము క్షీణించినవారు

శిశువులు వర్ణబల, ఆయు, మేథో వృద్ధి ఇంద్రియ శక్తి కోరువారు, విష, శస్త్రదాహ పీడితులు ఉచితకాలములో ఘృతపానము చేయవలెను.

ప్రవృద్ధ మేదఃకఫమాంసవాతా నాడీకృమివ్యాధ్యనిలార్తదేహాః ।
కౄరానుకోష్ఠాస్తనువీర్యకామాస్తైలం పిబేయుర్న తు తీవ్రకుష్ఠే ॥ 26 ॥

మేద, మాంస, కఫ, వాత వృద్ధి కలవారు నాడీ వ్రణము, ఉదరకృమి వాతరోగ పీడితులు, కౄరకోష్టులు, కృశత్వము, వీర్యము కోరువారు తైల పానము చేయవలెను. కాని తీవ్ర కుష్టము నందు తైలపానం చేయతగదు.

సంశుష్కమేదః కఫరక్తశుక్రా వాతాతపాధ్వశ్రమరౌక్ష్యనిత్యాః ।
భ్రుశాగ్నయో వాతనిపీడితాఙ్గా వసాం పిబేయుర్ధృతి ధాతుకామాః ॥ 27॥

మేద, కఫ, రక్త, శుక్రములు క్షీణించిన వారు నిత్యము వాతా తప మార్గము నడుచువారు, శ్రమ, రూక్షత్వము సహించువారు, తీక్ష్ణాగ్ని కలవారు, వాతాంగ పీడితులు, ధృతి, ధాతు వృద్ధి కోరువారు వసను సేవించవలెను.

దీప్తాగ్నయో ఘస్మరాః స్నేహనిత్యాః క్లేశక్షమాః కౄరకోష్ఠానిలార్తాః ।
మజ్జానమేతేషు భిషగ్విదధ్యాత్ స్నేహో భవేత్సాత్మ్యతో యస్య యో వా॥

అగ్ని దీప్తి కలవారు ఎక్కువగా భుజించువారు నిత్యస్నేహము సేవించువారు క్లేశమును సహించువారు క్రూర కోష్టము కలవారు వాతరోగులు మజ్జాపానం చేయవలెను. లేక ఎవరికి ఏ స్నేహము సాత్మ్యమో అది సేవించవలెను.

వ్యాయామమద్యచిన్తామైథుననిత్యాః శ్రమాధ్వకృశదేహాః ।
స్నేహ్యాస్తథావిధాః స్యుర్బలకాలవయోగ్నిసాత్మ్యజ్ఞైః ॥ 29 ॥

.బల, కాల, అవస్థ జఠరాగ్ని, సాత్మ్యము తెలిసినవారు నిత్య వ్యాయామము చేయువారికి, నిత్యము మద్యము సేవించువారికి, ఎల్లపుడు చింతాగ్రస్తులైన వారికి, నిత్యమైథునము చేయువారికి, శ్రమ మార్గము నడుచువారికి, కృశ దేహము కలవారికి స్నేహనము చేయించవలెను.

న స్నేహయేద్గర్భిణీం న ప్రసూతాం న క్షీరపం నైవ దగ్ధాదివృద్ధౌ ।
న శ్లేష్మ పిత్తోపహతాన్త రాగ్నిం మూర్ఛారుచిగ్లాని భృశామతృట్సు ॥ 30॥

బస్తౌ న నస్తశ్చ విధిక్రియాయాం ఛర్ద్యాం జ్వరే విట్ప్రకోపే కఫే చ ।
బృహత్త్వజాడ్యేషు గలామయేషు న స్నేహయేత్ స్నేహమదాత్యయేషు॥
తేషాం స్నేహోచ్ఛపానాన్తే (త్తే) వర్ధన్తే వ్యాధయో భృశమ్ ।
అసాధ్యతాం వా గచ్ఛన్తి స్నేహపానాభివర్ధితాః ॥ 32 ॥

గర్భిణీ, ప్రసూత, క్షీరప, దగ్ధ, అతివృద్ధులు, శ్లేష్మ, పిత్తములచే అగ్ని క్షీణించిన వారు, మూర్ఛ, అరుచి, గ్లాని, అత్యంత ఆమదోషము, దాహము, వస్తి, నస్యకర్మలు చేయునపుడు ఛర్ది జ్వరము అతిసారము, కఫప్రకోపములో అతి జడత్వము గళరోగములందు అధిక స్నేహముచే జనించిన మదాత్యయము నందు స్నేహనము చేయకూడదు. ఒక వేళ వీరికి అచ్ఛపానం చేయించినచో ఆయావ్యాధులు వృద్ధి పొందును. స్నేహపానం వలన వృద్ధి పొందిన వ్యాధులు అసాధ్యములు అగును.

వాయోరప్రగుణత్వం రౌక్ష్యం ఖరతాఽధృతిర్జ్వలనహానిః ।
శుష్క-గ్రథితపురీషం లక్షణమస్నిగ్ధగాత్రస్య ॥ 33 ॥

వాయు తన గుణములను కలిగి ఉండక రూక్షత్వము ఖరత్వము, అధైర్యము, జఠరాగ్నిమాంద్యము, పురీషము శుష్కించుట ఇవి అస్నిగ్ధ వ్యక్తియొక్క లక్షణములు.

ధృతిర్ మృదుపురీషత్వం మేధా పుష్ట్యగ్నితేజసాం వృద్ధిః ।
కాలే శరీరవృత్తిః స్నిగ్ధస్య వదంతి లిఙ్గాని ॥ 34 ॥

ధైర్యము, మృదు పురీషము, మేధ, పుష్టి, అగ్ని, తేజస్సు వృద్ధి పొందుట, శరీర వృత్తులన్ని సకాలంనందు జరుగుట సమ్యక్ స్నిగ్ధ లక్షణములు అనబడును.

గౌరవజాడ్యోత్క్లేశాధ్మానాని పురీషమవిపక్వమ్ ।
అరుచిరపి పాణ్డుతంద్రే వదన్త్యతిస్నిగ్ధలిఙ్గాని ॥ 35 ॥

శరీర గురుత్వము, జడత్వము, ఉత్క్లేశము, ఆధ్మానము, అపక్వమలం అరుచి, పాండుతా, తంద్రా, ఇవి అతి స్నిగ్ధ లక్షణములు.

ద్రవమితలఘూష్ణమన్నం కాలే సాత్మ్యం బలాగ్నిరుగ్యుక్తమ్ ।
శ్వః స్నేహపానమిచ్ఛన్ భుఞ్జీత శయీత గుప్తశ్చ ॥ 36 ॥

స్నేహపానం చేయు వ్యక్తి ద్రవం, లఘు, ఉష్ణ, సాత్మ్య, ఆహారము మితముగా బలాగ్నులను వృద్ధి పొందించు ఆహారమును ఉపయుక్త కాలములో మాత్రాయుక్తముగా సేవించి ఏకాంతముగా శయనించవలెను.

ఉష్ణోదకోపచారీ జితేంద్రియః స్యాన్నివాతశయనస్థః ।
వ్యాయామవేగరోషత్యాగీ స్నేహేచ్ఛపోఽస్వప్నః ॥ 37 ॥

స్నేహపానం నందు అనంతరం ఉష్ణ జలము సేవించవలెను. జితేంద్రియుడై ఉండవలెను. శయనాగారము నివాతమై ఉండవలెను. వ్యాయామ వేగ క్రోధ దివాస్వప్నములను త్యజించవలెను.

సంస్నిహ్యాతి మృదుకోష్ఠో నరస్త్రిరాత్రేణ, సప్తరాత్రేణ ।
స్నేహేచ్ఛపానయోగాజ్జీవక! యః క్రూరకోష్ఠస్తు ॥ 38 ॥

ఓ జీవక! అచ్ఛ స్నేహ పానముతో మృదుకోష్ఠుడు మూడు దినములలో స్నిగ్ధుడగును. క్రూరకోష్ఠుడు ఏడు దినములలో స్నిగ్ధుడు అగును.

ద్రాక్షాపీలుత్రిఫలాగోరసతప్తామ్బుతరుణమద్యాని ।
భుక్త్వాఽథ పాయసం యో మృదుకోష్ఠః స్రంస్యతే నాన్యః ॥ 39 ॥

మృదుకోష్ఠ వ్యక్తికి ద్రాక్ష, పీలురసం, త్రిఫలా, గోమూత్రం, ఉష్ణ జలము, నవీన మద్యము క్షీర సేవనముచే విరేచనం అగును. కాని ఈ ద్రవ్యములతో క్రూరకోష్ఠ వ్యక్తికి విరేచనము కాదు.

పిత్త బహులేతరాల్పా గ్రహణీ భవతి మృదుకోష్ఠినాం తస్మాత్ ।
సువిరేచ్యా మృదుకోష్ఠాః ప్రాయః పిత్తం హ్యధోభాగి ॥ 40 ॥

మృదుకోష్ఠుల గ్రహణిలో పిత్తాధిక్యత ఉండును. ఇతర దోషములు అల్పమాత్రలో ఉండును. కావున విరేచనము సుఖముగా అగును. ఎందుకనగా పిత్తం వాటి యొక్క అధోభాగములో ఉండును.

తృణ్మూర్ఛాముఖశోషైః శబ్దద్వేషాఙ్గమర్దజృమ్భాభిః ।
తంద్రీవాగ్దేహసాదైః స్నేహజ్ఞా(జ్ఞోఽ)జీర్యతీత్యాహ ॥ 41 ॥

దాహము, మూర్ఛ, ముఖశోషము, శబ్దద్వేషము, అంగమర్దము, ఆవలింత, తంద్ర, వాణి, దేహ అవసాదము ఇవి స్నేహాజీర్ణములో ఉండును.

జీర్ణాజీర్ణవిశఙ్కే కేవలముష్ణోదకం పిబేత్ తద్ధి ।
ఉద్గారస్య విశుద్ధిం జనయతి భక్తాభిలాషం చ ॥ 42 ॥

స్నేహ జీర్ణ శంక యందు కేవలం ఉష్ణోదకం సేవించవలెను. తద్వారా ఉద్గార శుద్ధి, భోజనాభిలాష కలుగును.

తైలేఽధికో విదాహః, సర్పిషి మూర్చా, వసాసు హృల్లాసః ।
మజ్జని గౌరవమేషాం దోషైరల్పా ప్రవృత్తిస్తు ॥ 43 ॥

తైలాధిక్యముచే స్నేహజీర్ణం అయినచో విదాహము, ఘృతాధిక్యముచే మూర్ఛ, వసాధిక్యముచే హృల్లాసము, మజ్జాధిక్యముచే శరీర గురుత్వం కలుగును. ఈ వ్యక్తులలో కార్య ప్రవృత్తి అల్పముగా ఉండును.

స్నేహజీర్ణే తృష్ణా శూలం పరికర్తికా చ యస్య స్యాత్ ।
సమతీతజరణకాలే తస్య ప్రచ్ఛర్దనం శ్రేయః ॥ 44 ॥

స్నేహజీర్ణం వలన దాహ, శూల, పరికర్తిక, కలుగును. వాడికి స్నేహ జీర్ణ కాలానంతరము వమనం చేయించుట శ్రేష్ఠము.

ఉద్గారస్య విశుద్ధిః కాంక్షా స్థిరతా లఘుత్వమవిషాదః ।
బల వాగింద్రియసంపజ్జీర్ణే స్నేహే బలసుఖే చ ॥ 45 ॥

కర్ణాక్షిఘ్రాణబలం స్మృతి కేశౌజసాం వృద్ధిధృతిపుష్టిః ।
శాంతిస్తద్వ్యాధీనాం భుక్త్వాఽనుస్నేహ పీతస్య ॥ 46 ॥

ఉద్గార శుద్ధి, భోజనాభిలాష, స్థిరత్వం, లఘుత్వం, అవిషాదం, బలం, వాగింద్రియ సంపత్తు సుఖప్రాప్తి కలుగుట స్నేహజీర్ణ లక్షణములు. స్నేహ పానాంతరము శ్రోతము, నేత్రము, ఘ్రాణశక్తి బలవంతములు అగును. స్మరణ శక్తి, కేశములు, తేజోవృద్ధి, ధారణశక్తి, పుష్టి కలుగును. ఆయావ్యాధులు శాంతినొందును.

పిత్తానిలామయఘ్నం బస్త్యూరుకటీదృఢీకరం వృష్యమ్ ।
ఊర్జస్కరం శ్రమఘ్నం విద్యాత్ స్నేహావపీడం తు ॥ 47 ॥

స్నేహావ పీడనం వలన - పిత్తవాత రోగములు నశించును. వస్తి ఊరు, కటి ప్రదేశములను దృఢముగా చేయును. వృష్యము, ఊర్జస్కరం శ్రమహారం.

వర్ణస్వరమేధౌజః శుక్రాయుర్ధృతి బలాగ్ని సంవృద్ధిః ।
విణ్మూత్రానిలవృత్తిః సుఖేన సంభోజనస్నేహాత్ ॥ 48 ॥

స్నేహము సమ్యక్ ప్రకార సేవనవలన వర్ణం, స్వరం, మేధస్సు, ఓజస్సు, శుక్రము, ఆయువు, ధృతి, బలము, జఠరాగ్ని వృద్ధి జరుగును. మల, మూత్ర, వాయువులు సుఖపూర్వకముగా విసర్జింపబడును.

జ్వరపాణ్డుకుష్ఠశోథాస్తృణ్మూర్చాచ్ఛర్ద్యరోచకోత్క్లేదాః ।
గ్రహణీంద్రియోపఘాతస్తైమిత్యానాహశూలాద్యాః ॥ 49 ॥

స్నేహోపచారము వలన జ్వరము, పాండు, కుష్ఠ, శోథ, దాహ, మూర్ఛ, ఛర్ది, అరుచి, ఉత్క్లేద, గ్రహణీ రోగములు, ఇంద్రియోప ఘాత, స్తైమిత్యం, ఆనాహము, శూల మొదలగు రోగములు కలుగును.

స్నేహోపచారజాస్తే రోగాః స్వేదోపపాదితా ఏషు ।
వమన విరేచన యోగా రూక్షాశన తక్రమూత్రాద్యాః ॥ 50 ॥

స్నేహోపచార వ్యాధులలో స్వేదము, వమన, విరేచనములు రూక్షాన్న భోజనము, తక్ర, మూత్రముల సేవనం చేయవలెను.

మాత్రాకాలవియుక్తః స్నేహః సాత్మ్యోపచారగుణహీనః ।
యుక్తో వ్యాపదమృచ్ఛతి తస్మిన్ సంశోధనం పథ్యం ॥ 51 ॥

మాత్ర, కాల, సాత్మ్య రహిత స్నేహ స్వేదము వలన ఉపద్రవములు కలుగును. ఈ ఉపద్రవములలో సంశోధనము చేయవలెను.

స్నేహద్వేషీ క్షామో మృదుకోష్ఠః స్నేహమద్యనిత్యశ్చ ।
అధ్వప్రజాగరస్త్రీశ్రాంతా నాచ్ఛం పిబేయుస్తే ॥ 52 ॥
తేషామన్నైర్వివిధైః స్నేహస్య విచారణా సాత్మ్యమ్ ।
నిర్దిష్టా మాసాద్యైః కాలాగ్నివయఃప్రకర్షాచ్చ ॥ 53 ॥
గురుపానభోజ్యమాంసైర్గుడదధితిలశాకదుగ్ధనిర్యూహైః ।
న స్నేహయేత్ ప్రమేహే న కుష్ఠకఫశోషరోగార్తాన్ ॥ 54 ॥

స్నేహద్వేషికి, బలహీనుడు, మృదుకోష్ఠి, నిత్య స్నేహనము మద్యము

సేవించువానికి, మార్గగమనం చేయువానికి, జాగరణము స్త్రీ గమనము వలన శ్రమ చెందు వానికి అచ్చ స్నేహపానం చేయకూడదు. వారికి ఋతు, కాల, జఠరాగ్నిని అనుసరించి గురుభోజనం, మాంసము, గుడము, పెరుగు, తిల, శాక, దుగ్ధ, అన్న పానములలో ఏది సాత్మ్యమో ఆస్నేహ విచారణ చేయవలెను. కాని వీటి వలన ప్రమేహ, కుష్ఠ, కఫ శోషరోగులకు స్నేహనము చేయకూడదు.

తద్దోషఘ్నైః ద్రవ్యైః స్నేహైః సిద్ధైర్యథాస్వమవికారైః ।
స్నేహ్యాస్తథావిధాః స్యుస్త్రిఫలాసవ్యోష లవణాద్యైః ॥ 55 ॥

పై చెప్పబడిన ప్రమేహాది రోగములలో తద్దోషహర త్రిఫలా, త్రికటు, లవణాది ద్రవ్యములచే సిద్ధం చేయబడిన అవికార స్నేహనము చేయవలెను.

స్నేహితదేహస్యాదౌ స్వేదమనంతరమథ ప్రయుఞ్జీత ।
సమ్యక్ స్నిగ్ధస్విన్నైర్విశోధనమనంతరం కార్యమ్ ॥ 56 ॥

స్నేహము చేయువాడికి స్వేదనం చేయించవలెను. స్నేహ, స్వేదముల తర్వాత సంశోధనం చేయవలెను.

ఇతి స్నేహాధ్యాయో ద్వావింశతితమః ॥ 22 ॥

23
త్రయో వింశతితమోऽధ్యాయః
స్వేదాధ్యాయః

అథాతః స్వేదాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

దాధ్యాయ వ్యాఖ్యానము గావించెదమని కశ్యపుడు చెప్పెను.

సమ్యక్ స్నిగ్ధస్య భగవన్ కథం స్వేదం ప్రయోజయేత్ ।
అనత్యయం భిషగ్బాలే ద్రవ్యం స్వేదోపగం చ కిమ్ ॥ 3 ॥

మందాతిసమ్యక్ స్విన్నానాం బాలానాం లక్షణం చ కిమ్ ।
కః స్వేద్యో న చ కః స్వేద్య ఇత్యుక్తః ప్రాహ కశ్యపః ॥ 4 ॥

శ్రుణు స్వేదవిధిం కృత్స్నం వృద్ధ జీవక! తత్త్వతః ।
యథా బాలే ప్రయోక్తవ్యః ప్రయుక్తశ్చ యథా హితః ॥ 5 ॥

హే భగవన్! సమ్యక్ స్నిగ్ధ వ్యక్తికి ఏవిధముగా స్వేదనము చేయవలెను? లురలో ఏ స్వేదోపగ ద్రవ్యములు స్వస్థత చేకూర్చును? మందస్విన్న అస్విన్న స్విన్న బాలకుల లక్షణములేమి? స్వేదన యోగ్యులు అయోగ్యులెవరు? అని ద్ధ జీవకుడు ప్రశ్నించగా కశ్యపుడు హే వృద్ధ జీవకా! స్వేదన విధిని శ్రద్ధగా ము. ఏ బాలుడికి స్వేదనము చేయించవలెను. అది హితకరమైనదగును.

స్తైమిత్యశూలకాఠిన్యవిబన్ధానాహవాగ్రహైః ।
హృల్లాసారుచ్యలసకశీతాసహనవేపనైః ॥ 6 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 38 తమం పత్రమ్)

వాతశ్లేష్మోద్భవం దృష్ట్వా పృథగ్వా స్వేద ఇష్యతే ।
వాతే స్నిగ్ధః కఫే రూక్షో ద్వయోః సాధారణో మతః ॥ 7 ॥

స్తైమిత్య, శూల, కఠినతా, మలబంధ, ఆనాహ, వాక్ నిగ్రహము హృల్లాసము, అరుచి, అలసకము, శీతాసహనము కంపనము మొదలగు లక్షణములను జూచి వాతశ్లేష్మ లేక వాత, శ్లేష్మ లలో స్వేదనము చేయవలెను. వాత ప్రధానములో స్నిగ్ధము, కఫ ప్రధానములో రూక్షము వీటి సంయోగములలో స్నిగ్ధ, రూక్షములు కలిసి, సాధారణస్వేదనము చేయవలెను.

బాలానాం కృశమధ్యానాం స్వేద ఆవస్థికో హితః ।
శీతవ్యాధిశరీరాణాం బాలానాం చ విశేషతః ॥ 8 ॥

కృశులు, మధ్యబల బాలురుకు అవస్థిక స్వేదము చేయవలెను. అనగా శీత వ్యాధి శరీర బలం అనుసరించి చేయవలెను.

వృషణౌ హృదయం చక్షుర్మృదు వా స్వేదయేన్న వా ।
శేఫోవంక్షణసంధీంస్తు మధ్యమం శేష మిష్టతః ॥ 9 ॥

అండకోశము, హృదయము, నేత్రములందు స్వేదనము చేయకూడదు. ఒక వేళ చేసినచో మృదుస్వేదనం చేయవలెను. జననేంద్రియములు, వంక్షణ, మరియు మధ్యమ స్వేదనము చేయవలెను. మిగిలిన భాగములందు యథేష్టముగా చేయవలెను.

కుముదోత్పలపద్మానాం పత్రైరాచ్ఛాద్య లోచనే ।
వాససా వాఽథ శ్లక్ష్ణేన బాలే స్వేదం ప్రయోజయేత్ ॥ 10 ॥
ముక్తావళీచంద్రకాన్త శీతామ్బుకరభాజనైః ।
స్పృశేదభీక్ష్ణం హృదయం బాలస్య స్వేదకర్మణి ॥ 11 ॥

సర్వ శరీరం స్వేదనం చేయునపుడు నేత్ర హృదయములను రక్షించవలెను. అందుకు కుముద, ఉత్పల, కమల పత్రములు లేక మృదువైన

వస్త్రమును నేత్రములపై కప్పి స్వేదనం చేయవలెను. స్వేదనము చేయునపుడు ముత్యముల మాలను, చంద్రకాంత మణి లేక నీటితో నిండిన పత్రములను హృదయంపై నిరంతరము స్పర్శించు చుండవలెను.

కర్పూరచూర్ణమాస్యేన ధారయేత్ స్విద్యతః సుఖమ్ ।
ఫలామ్లయుక్తం ఖణ్డం వా మృద్వీకాం వా సశర్కరామ్ ॥ 12 ॥

సుఖపూర్వక స్వేదనం కొరకు ముఖం నందు కర్పూరమును ఉంచుకొనవలెను. లేక ఖండయుక్తి ఆమ్లవేతసము లేక ఆమ్లరస ఫలములు లేక మృద్వీకము శర్కరతో కలిపి ధారణము చేయవలెను.

శీతగౌరవవిష్టమ్భశూలాదీనాం నివర్తనే ।
తద్విపర్యయభావే చ స్వేదం ప్రాజ్ఞో నివర్తయేత్ ॥ 13 ॥

శీతము, గౌరవము, విష్ఠంభ శూలాదులు శమనము పొందినపుడు మరియు వీటికి విపరీత భావములు ఉత్పన్నము అయినపుడు బుద్ధిమంతుడు అయిన వాడు స్వేదమును నిలిపివేయవలెను.

విషాదమూర్ఛా తృడ్దాహపిత్తకోపారతిభ్రమాః ।
స్వరాఙ్గ హానిర్వైహ్వాల్యమతిస్విన్నస్య లక్షణమ్ ॥ 14 ॥

విషాదము, మూర్ఛ, దాహము, తృష్ణ, పిత్త ప్రకోపము, అరతి, స్వరహాని, అంగదుర్బలత, వ్యాకులత ఇవి అతిస్విన్న లక్షణములు.

తచ్చికిత్సాం ప్రయుఞ్జీత యథా వైసర్పిణాం తథా ।
రాగవ్రణవిసంజ్ఞాభిః కృచ్ఛ్రసాధ్యం తమాదిశేత్ ॥ 15 ॥

అతిస్విన్నము నందు విసర్ప రోగ చికిత్స చేయవలెను. రాగవ్రణ సంజ్ఞా లక్షణములు ఉన్నచో కృచ్ఛ్ర సాధ్యముగా తెలిసికొనవలెను.

వాతస్యాప్రగుణత్వం చ గురుత్వం స్తబ్ధగాత్రతా ।
మందస్విన్నే న చ గ్లానిస్తృష్ణాదీనాం చ విభ్రమః ॥ 16 ॥
తత్ర స్వేదం ప్రయుఞ్జీత భిషగ్భూయో విచారయన్ ।
బలకాలవయోదోషాన్ పథ్యచేష్టాశన స్థితీః ॥ 17 ॥

స్వేద మా(త స్వల్పమయినపుడు వాయు అను లోమము చె శరీరము నందు గురుత్వము స్తబ్దత గ్లాని తృష్ణ శాంతి నొందవు. ఇట్టి అవ బల కాల వయస్సు దోషానుసారముగా భోజనం పథ్య విచారణము చేసి స్వేదనం చేయవలెను.

స్వేదాభినందితా సౌఖ్యం మృదుతా రోగదేహయోః ।
కాలే విసృష్టిః క్షుత్తృష్ణా సమ్యక్ స్విన్నస్య లక్షణమ్ ॥ 18 ॥

సమ్యక్ స్విన్న లక్షణములు:- (పసన్నత, సుఖ(పాప్తి, రోగమృదుత్వం మృదుత్వం, మలమూ(తాది వేగములు యధా సమయమున (పవృత్తి నొంద ఆకలి, తృష్ణ కలుగుట.

పిత్తాత్మా పిత్తరోగీ చ గర్భిణీ మధుమేహినః ।
క్షుత్తృష్ణాశోషరోషార్తాః కామల్యుదరివిక్షతాః ॥ 19 ॥
కార్శ్యమద్యవిషార్తాశ్చ భృశాగ్నితిమిరస్రుతాః ।
(భ్రష్టభగ్నవిదగ్ధాఙ్గా న స్వేద్యాస్తే కథంచన ॥ 20 ॥

స్వేద నిషిద్ధులు :- పిత్త (పకృతి, పిత్తరోగి, గర్భిణీ, మధుమేహి, క్షుత్, త శోష, రోషపీడితులు, కామిల, ఉదర రోగి, క్షతగా(తుడు, కృశ, మద్యము, విః సేవించనవారు, తీ(వ జఠరాగ్ని, తిమిర రోగి, అతిసార, గుద (భంశ, భగ్నములు, విదగ్ధాంగము నందు స్వేదము చేయకూడదు.

స్వరభేద(పతిశ్యాయగల(గహశిరోరుజి ।
మన్యాకర్ణశిరశ్శూలే గౌరవే శ్వాసకాసయోః ॥ 21 ॥
కుక్షిపార్శ్వకటీపృష్ఠవిడ్(గహే మూ(తయక్ష్మణీ ।
శు(కాఘాతే పక్షవధే కోష్ఠానాహవిబంధయోః ॥ 22 ॥
వినామార్దిత జృంభాసు హనుమన్యాశిరో(గహే ।
అంగమర్దే మహత్త్వే చ వేపథౌ వాతకణ్టకే ॥ 23 ॥
శీతశోథామఖల్వీషు పాణిపాదాఙ్గమారుతే ।
ఆయామాక్షేపశూలాదౌ స్వేదః పథ్యతమో నృణామ్ ॥ 24 ॥

స్వేద యోగ్యులు - స్వరభేదము, ప్రతిశ్యాయ, గలగ్రహ, శిరోరోగం మన్యాశూల, కర్ణశూల, శిరశ్శూల, గౌరవం, శ్వాస, కాస, కుక్షిగ్రహ, పార్శ్వగ్రహ, కటిగ్రహ, పృష్ఠగ్రహ, విడ్‌గ్రహ, మూత్రరోగ, యక్ష్మ, శుక్రాఘాత, పక్షాఘాత, అనాహ, విబంధ, వినామ, అర్దిత, జృంభ, హనుగ్రహ, మన్యాగ్రహ, శిరోగ్రహ, అంగమర్ద, మహత్వ (అండవృద్ధి) వేపథు, వాతకంటక ఖల్వీ, వాత పీడిత అంగములు యందు, ఆయామము, ఆక్షేపకము, శూలలో స్వేదము అత్యంత హితకరం-

జన్మప్రభృతి బాలానాం స్వేదమష్టవిధం భిషక్।
ప్రయుఞ్జీత యథాకాలం రోగదేహవ్యపేక్షయా ॥ 25 ॥

జన్మించినది మొదలు బాలురలో రోగ కాల, శరీరాలను అనుసరించి 8 విధముల స్వేదనం చెప్పబడింది.

హస్తస్వేదః ప్రదేహశ్చ నాడీప్రస్తరసంకరాః।
ఉపనాహోఽవగాహశ్చ పరిషేకస్తథాఽష్టమః ॥ 26 ॥

అష్టవిధ స్వేదములు:- 1. హస్త స్వేదము 2. ప్రదేహము
3. నాడీ స్వేదము 4. ప్రస్తర స్వేదము 5. సంకరస్వేదము
6. ఉపనాహము 7. అవగాహము 8. పరిషేకం

జాతస్య చతురో మాసాన్ హస్తస్వేదమ్ ప్రయోజయేత్।
అప్రమాదీ నివాతస్థో విధూమాగ్న్యూష్మణా శనైః ॥ 27 ॥

హస్తస్వేద విధానము :- జన్మము మొదలుకొని నాలుగు మాసముల వరకు ప్రమాద రహితమైన నివాత స్థలములో ధూమరహిత అగ్ని యొక్క ఉష్ణము ద్వార మెల్ల మెల్లగా హస్తస్వేదము చేయవలెను.

నివర్తమానే బాలస్య సౌకుమార్యే యథాక్రమమ్।
ప్రవర్తమానే కాఠిన్యే తేషాం స్వేదం ప్రవర్ధయేత్ ॥ 28 ॥

క్రమంగా బాలునికి సుకుమారత్వం తొలగి, కాఠిన్యం వస్తూన్నపుడు స్వేదనం కూడా పెంచవలెను.

సంతి చాప్యపరే బాలాః సుకుమారాః సదాసుఖాః।
ఘృతక్షీరాశినః కల్యా ఈశ్వరాణాం మహాత్మనామ్ ॥ 29 ॥

కొందరు బాలురు ఐశ్వర్యవంతులు మహాపురుషుల యొక్క సంతానం సుకుమారమై సుఖముగా ఉందురు. వాళ్ళకు తగినమాత్రలో ఘృతం, పాలు దొరుకును కావున స్వస్థులుగా ఉందురు.

మధ్యమా మధ్యమానాం చ దరిద్రాణాం చ దుఃఖినామ్ ।
నిషేకదేశసాత్మ్యే చ తాన్ విద్యాత్ పణ్డితో భిషక్ ॥ **30** ॥

రెండవ బాలుడు మధ్యముడు అనబడును. మధ్యమ శ్రేణి, దరిద్రులు మరియు దుఃఖ పీడితులు వారందు మధ్యమ బాలురు అనబడుదురు. కావున వివేకవంతుడైన వైద్యుడు బాలుని యొక్క పుట్టుక, దేశం సాత్మ్యం తెలుసుకొనవలెను.

అవిశేషేణ బాధన్తే సర్వే సర్వాన్నరాన్ గదాః ।
విశేషస్తు మహాన్ దృష్టో దక్షిణాహారభేషజే ॥ **31** ॥

అన్ని విధాలైన వ్యాధులు రోగులందరిని భేదభావం లేకుండా కష్టం కలిగించును. భేదము కేవలము ఆహార ఔషధములందు మాత్రమే ఉండును.

దేశకాలవయోమాత్రాసర్వరుగ్గురులాఘవైః ।
స్వేదోఽతిరిక్తో హీనో వా హన్యాద్బాలం యథా విషమ్ ॥ **32** ॥

దేశ కాల అవస్థ మాత్ర సమస్త రోగముల యందు గురుత్వ, లఘుత్వ దృష్టితో అతి స్వేదము, హీనస్వేదం విషతుల్యమై మరణం కలుగ చేయును.

తస్మాదవేక్ష్య దేశాదీన్ కాఠిన్యం సుకుమారతామ్ ।
శిశోః స్వేదం ప్రయుఞ్జీత యశోధన్యార్థసిద్ధయే ॥ **33** ॥

కావున కీర్తి, ధనము కోరువారు దేశకాలావస్థలను అనుసరించి కాఠిన్యం సుకుమారం దృష్టిలో ఉంచుకొని స్వేదనం చేయవలెను.

2. ప్రదేహస్వేదార్హులు:-

గలకర్ణశిరోమన్యాకర్ణాక్షిచిబుకోరసి ।
అభిష్యన్దాత్ సముచ్ఛూనే ప్రదేహస్వేద ఇష్యతే ॥ **34** ॥

గళకర్ణి, శిర, మన్య ,కర్ణ, నేత్ర, చుబుక, ఉరోగత రోగములు అభిష్యందము వలన కలుగు శోథయందు ప్రదేహస్వేదము చేయవలెను.

ఏరణ్డవృషశిగ్రూణాం త్వక్పత్రైః కల్కసాధితైః ।
సమూత్రబుక్కలవణైః ప్రదేహః స్యాత్ సుఖోష్మభిః ॥ 35 ॥

శీతీభూతం తు నిర్మృజ్య లేపయేదపరాపరమ్ ।
అనేకశస్తు విజ్ఞాయ స్విన్నం స్వేదం నివర్తయేత్ ॥ 36 ॥

ద్రవ్యైర్వాతకఫఘ్నైశ్చ ప్రదేహః శిగ్రువద్ధితః ।
అన్యైరపి కరీషైశ్చ గోఖరాశ్వవిబస్తజైః ॥ 37 ॥

విధి :- ఏరండ, వృష, శిగ్రు త్వక్ మరియు ఆకుల యొక్క కల్కంను గోమూత్రం బుక్క (హృదయ మాంసం) లేదా కిణ్వం మరియు సైంధవ లవణం కలిపి మెల్లగా వేడి చేసి ప్రదేహ (లేపనం) స్వేదము చేయవలెను. చల్లబడిన తర్వాత తిరిగి మరల వేడి లేపనం చేయవలెను. ఈ విధముగా స్విన్నుడైన తర్వాత స్వేదమును ఆపవలెను. ఇదే విధముగా మిగతా వాత, కఫ నాశక ద్రవ్యములతో మరియు ఆవు, గాడిద, గుర్రం, గొర్రె, మేకల పురీషం ద్వారా ప్రదేహం చేయవచ్చును.

3. నాడీ స్వేద విధిః :-

వంశముఞ్జనలాద్యైశ్చ యథాయోగం యథాసుఖమ్ ।
నాడీస్వేదం ప్రయుఞ్జీత నివాతే వస్త్రసంవృతమ్ ॥ 38 ॥

వెదురు, ముంజ నాళికల ద్వారా ఆవశ్యకతాను సారముగా వస్త్రమును కప్పి నివాతస్థానమున కూర్చోబెట్టి సుఖపూర్వకముగా నాడీస్వేదం చేయవలెను.

4. ప్రస్తరస్వేద విధి :-

ఉష్ణాన్ పులాకాన్నాస్తీర్య పాయసం కృసరాది వా ।
వాససాన్తరితే బాలమభ్యక్తం శాయయేత్ సుఖమ్ ॥ 39 ॥

పఞ్చాఙ్గులోరువూకార్కపత్రైర్వా స్నేహితోష్ణితైః ।
ప్రస్తరస్వేదమిత్యాహురభీక్ష్ణపరివర్తినః ॥ 40 ॥

వేడిచేసిన పులాకా (క్షుద్రధాన్యము) లేక తుశ, పాయసం కృశరము పరచి వాటిపై శ్వేత, రక్త ఏరండ, అర్క పత్రములకు స్నేహం పూసి, వేడిచేసి

వాటిపై కప్పవలెను. దీనిపై స్నేహాభ్యక్తమైన బాలుని శయనింపచేసి వస్త్రముచే కప్పవలెను. ఇదే ప్రస్తరస్వేదం. ద్రవ్యములు ఎల్లపుడు మారుస్తూ ఉండవలెను.

5. సంకర స్వేదవిధి :-

పాయసైః కృశరైర్మాంసైరోదనైస్త్రికరోర్వకైః ।
ఉష్ణైః సలవణస్నేహైరంబరాస్తరితైః సుఖైః ॥ **41** ॥
కిణ్వాతసీదధిక్షీరసంయుక్తైః పిణ్డకైః కృతైః ।
స్థానస్వేదనమిచ్ఛంతి సఙ్కరస్వేద ఉచ్యతే ॥ **42** ॥

లవణము స్నేహ యుక్త ఉష్ణం సుఖకరమైన పాయసం కృశరము మాంసోదనము మరియు మూడు రకముల కఠిన వస్తువులతో వస్త్రంపై పరిచి వాటిని కిణ్వము, అతసి, పెరుగు, పాలతో కలిపి పిండములు చేసి స్థానిక స్వేదనం చేయవలెను. దీనినే సంకరస్వేదము అందురు.

6. ఉపనాహ స్వేదము:-

కిణ్వాతసీదధిక్షీరలవణైః సామ్లచిక్కణైః ।
కుష్ఠాదిభిశ్చ సస్నేహైః ఉపనాహః ప్రశస్యతే ॥ **43** ॥

కిణ్వ, అతసి, దధి, క్షీర, సైంధవలవణం, కాంజికం మొ॥ చిక్కని పదార్థములు మరియు తైలములు నీటితో తయారు చేయబడినది ప్రశస్తమైన ఉపనాహము.

ఖరాజావిబిడాలేనద్వీపిసింహతరక్షుజైః ।
. . . . ॥ **44** ॥
. . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 39 తమం పత్రమ్)

గాడిద, గొర్రె, మేక, వనమార్జాలము, ఉంద్ర (పశుభేదము) చిరుతపులి సింహం, తరక్షు (ఎలుగుబంటి) వీటి యొక్క మాంసములతో సిద్ధమైన ద్రవముతో అవగాహ స్వేదము చేయవలెను.

24

చతుర్వింశతితమోఽధ్యాయః

ఉపకల్పనీయాధ్యాయః

. . . .

. . . .

. . . . ప్రోక్తం చికిత్సితమ్ ।

అతః పఞ్చజనాత్ కశ్చిత్సమ్యక్ శుద్ధం ప్రకాంక్షితమ్ ।

లఘుం విశదసర్వాంగం ప్రసన్నేంద్రియమిచ్ఛుకమ్ ॥

సుఖామ్బుసిక్తసర్వాఙ్గమనులిప్తం విభూషితమ్ ।

కృతపూజానమస్కారం మనోజ్ఞాసనవేశ్మగమ్ ॥

పురాణరక్తశాలీనాం మణ్డపూర్వాం సుసాధితామ్ ।

యవాగూం త్రిఃస్రుతాముష్ణాం దీపనీయోపసంస్కృతామ్ ॥

భోజయేద్వ్యక్తలవణాం రూక్షాం యుక్తాశితో భవేత్ ।

భోజనేషు సుహృద్యేషు సుధాతేష్వపరాహ్ణికే ॥

సక్రమంగా శోధనానంతరం ఎవరైకైతే రుచి కలిగి ఉండునో సంశోధనంచే శరీర లఘుత్వం కలిగి సంపూర్ణాంగములు నిర్మలమై ఇంద్రియములు ప్రసన్నములై సుఖోష్ణ జలముచే సర్వాంగ స్నానం చేయబడినవాడై చందనాది లేపములతో శరీరమును ఆభూషణం చేసి, అలంకృతుడై దేవత, బ్రాహ్మణ వృద్ధుల పూజా

నమస్కారం చేసి సుందరమైన ఆసనమున అసీనుడై ఈ విధమైన పంచజన పురుషునికి పురాణ రక్తశాలితో చేయబడిన మూడు సార్లు స్రుతం చేయబడి దీపనీయ ద్రవ్యములచే సంస్కరించి లవణయుక్తంగా రూక్ష మరియు మండప్రధాన మనసు కింపయిన యవాగును శుద్ధమైన పాత్రలో ఉంచి అపరాహ్న కాలం నందు త్రాగించవలెను.

శిరోలలాటహృద్గ్రీవావృషణే సాక్షశంఖకే।
స్వేదశ్చేత్ పీతమణ్డస్య సమ్యక్ శుద్ధం తమాదిశేత్ ॥
ఉద్గారవాతకర్మభ్యాం విశుద్ధాభ్యాం దినే దినే।
నిరుపద్రవపుష్టిభ్యాం సమ్యక్శుద్ధం వినిర్దిశేత్ ॥

సమ్యక్ శోధిత లక్షణాలు :- మండపానా నంతరం శిరస్సు, లలాట హృదయం, గ్రీవ, అండకోశం నేత్రములు శంఖ ప్రదేశములో స్వేదము కలిగి ప్రతిదినం ఉద్గారము మొ॥ వాతకర్మలు శుద్ధమై ఉపద్రవ రహితమై శరీరపోషణ సరిగా జరిగినచో అది సమ్యక్ శోధనం అనబడును.

సుఖోషితం జీర్ణభక్తం ద్వితీయేఽహని భోజయేత్।
యవాగూం తు తృతీయేఽహ్ని దద్యాదస్మై విలేపికామ్ ॥
దీపనోదక సంసిద్ధాం రూక్షాముష్ణాం ససైంధవామ్।
చతుర్థే ముద్గమణ్డః స్యాదోదనశ్చ సుసాధితః ॥
పురాణరక్తశాలీనాం భృష్టానాం వా కృశాత్మనః।
నిస్తుషాణాం చ ముద్గానాం మణ్డః స్యాదుక్తవేషణః ॥
ఈషత్ఫలామ్లః కర్తవ్యో ముద్గమణ్డోఽహ్ని పఞ్చమే।
ఈషత్స్నేహః కృతః షష్ఠే సప్తమే చ విధీయతే ॥
జాఙ్గలానాం రసం సిద్ధం తనుకం మాంసవర్జితమ్।
దినేఽష్టమేఽథ నవమీ దద్యాత్ స్నేహాల్పసంస్కృతమ్ ॥
దశమైకాదశే చాహ్ని లవణస్నేహసంస్కృతః।
ఫలామ్లసిద్ధో యుక్తోష్ణః శస్యతే రసకౌదనః ॥

ఉష్ణోదకానుపానౌ తు స్యాతాం వాత కఫాత్మకౌ ।
తత ఉత్తరకాలం తు భోజ్యసంసర్గ ఇష్యతే ॥
ఏషాం మణ్డాదిసంసర్గో సర్వవ్యాధిక్రియోపగః ।
ఏనం వ్యభిచరన్మోహద్దారుణాల్లభతే గదాన్ ॥

సంసర్జన క్రమము :- సుఖపూర్వకముగా ఎవరయితే రాత్రులందు శయనించి అంతకుముందు భుజించిన అహారం జీర్ణమైన వానికి రెండవ రోజు కేవలం యవాగు భోజనం చేయవలెను. మూడవ రోజు దీపనీయ ద్రవ్యములతో సిద్ధం చేయబడిన రూక్ష ఉష్ణ సైంధవ యుక్త విలేపిని ఇవ్వవలెను. 4వ రోజున కృశ శరీరం కలవానికి ముద్గ మండ మరియు ఓదనమును ఇవ్వాలి. మండము పురాణరక్తశాలి మరియు వేయించ బడిన పెసలతో చేయవలెను. 5వ దినమున ఇదే ముద్గ మండంలో కొంచెం ఫలామ్లము వేసి పుల్లగా చేసి ఇవ్వవలెను. 6,7 రోజులలో అదే ముద్గ మండంలో స్నేహం కలిపి ఇవ్వవలెను. 8 వ దినం నందు జాంగల మాంసరసం పలుచగ చేసి ఇవ్వవలెను. 9 వ రోజు కొంచెం స్నేహం కలిపి ఇవ్వవలెను. 10,11 రోజులలో లవణ, స్నేహములచే సంస్కరించి కొంచెం ఫలామ్లం కలిపి ఉష్ణ, మాంసరసముతో ఓదనమును ఇవ్వాలి. వాత, కఫ రోగులందు ఉష్ణోదకము అనుపానంగా ఇవ్వవలెను. ఆ తర్వాత సామాన్య భోజనమును ఇవ్వవచ్చును. ఈ సంసర్జన క్రమము అన్ని రోగములందు పాటించాలి. ఉల్లంఘించినచో భయంకరమైన ఉపద్రవములు కలుగును.

జ్వరామకామలాపాణ్డుకర్ణకుష్ఠగలామయాః ।
హిక్కాతిసారశ్వయథుకాసాద్యా వ్యభిచారజాః ॥
శూలాతిసరౌ శుద్ధస్య శీతపానాన్న సేవనాత్ ।
శోథోదరజ్వరా ఆమ్లభృశస్నేహాదివాశయాత్ ॥

సంసర్జనక్రమం పాటించనిచో కలుగు ఉపద్రవములు: –

జ్వరము, ఆమదోషము, కామల, పాండు, కర్ణరోగము, కుష్ఠ, గళరోగము, హిక్క, అతిసార, శోథ, కాస, మొదలగునవి కలుగును. శోధిత వ్యక్తికి శీతల జలాన్నపానముచే శూల, అతిసారం కలుగును. ఆమ్ల అధిక స్నేహము, దివాస్వప్నం వలన శోథ ఉదర రోగము, జ్వరము కలుగును.

సమ్యక్ జీర్ణ లక్షణములు :-

కాంక్షా బుభుక్షా వైశద్యం లఘుతా స్థిరతా సుఖమ్ ।
స్వస్థవృత్తానువృత్తిశ్చ సమ్యక్ జీర్ణాన్నలక్షణమ్ ॥

భోజనం నందు ఇచ్ఛ, అకలి కలుగుట, శరీర విశదత్వము, లఘుత్వం, స్థిరత్వం కలిగి స్వస్థుడై స్వస్థమైన శరీరక్రియలు కలిగి ఉండుట.

అజీర్ణ లక్షణములు :-

విషాదో గౌరవం తంద్రీ శ్లేష్మసేకారతిభ్రమాః ।
స్వస్థవృత్తోపరోధశ్చ తదజీర్ణస్య లక్షణమ్ ॥

విషాదం, గురుత్వము, తంద్ర, కఫ వృద్ధి, అరతి, భ్రమ, స్వస్థ వృత్త పాలనం చేయక పోవుట.

అజీర్ణ భేదములు :-

ఆమం విదగ్ధం స్వ్లేష్మ రసశేషం తథైవ చ ।
చతుర్విధమజీర్ణం తు తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥

1. ఆమాజీర్ణం 2. విదగ్ధా జీర్ణం
3. శ్లేష్మా జీర్ణం 4. రసశేషాజీర్ణం

ఇపుడు వాటి లక్షణములు చెప్పబడును.

1. ఆమాజీర్ణ లక్షణములు :- రోగికి ఇపుడే భోజనం చేసినట్లుగా అనిపించును.

యథాభుక్తం భవేదామే, ధూమోద్గారా విదాహిని ।
స్వ్లేష్మణి గురుత్వం తు, రసశేషే తు హృద్రవః ॥

2. విదగ్ధా జీర్ణములో :- ముఖం నుండి ధూమం వెలువడును. త్రేన్పులు వచ్చును.
3. శ్లేష్మాజీర్ణములో గురుత్వం కలుగును.
4. రసశేషాజీర్ణములో హృద్రవం కలుగును.

అజీర్ణ సామాన్య లక్షణములు :-

తంద్రీశూలారతిగ్లానితృడ్విదాహారుచి భ్రమాః ।
అఙ్గమర్దజ్వరానాహాః సర్వేష్వప్యల్పశో గదాః ॥
సర్వైరసాధ్యతోత్కృష్టైః క్రమశో యాప్యసాధ్యతే ।
సాధ్యానాం సాధనం యత్తు తన్మే ప్రవదతః శృణు ॥

ఆమస్యోద్ధరణం పథ్యం, విదగ్ధే ప్రావృతః స్వపేత్ ।
సశ్లేష్మణి భవేత్స్వేదః, పరిశోష్యే రసాధికే ॥

తంద్ర, శూల, అరతి, గ్లాని, తృష్ణ, విదాహ, అరుచి, భ్రమ, అంగమర్ద, జ్వర, ఆనాహ, మొ॥ లక్షణములు ఉండును. ఈ లక్షణములు ప్రబలమైనపుడు అసాధ్యం అగును. అల్ప లక్షణములు ఉన్నచో రోగము క్రమముగా యాప్య లేక సాధ్యమగును. సాధ్య రోగ చికిత్స చెప్పబడును.

అమాజీర్ణములో లంఘనం ద్వార ఆమపాచనం చేయాలి. విదగ్ధా జీర్ణంలో వస్త్రం కప్పుకొని నిద్రించవలెను. శ్లేష్మాజీర్ణంలో స్వేదనం, రసశేషాజీర్ణంలో శోషణా చేయవలెను.

యదుక్తం పథ్యమశనం తదేవైతేషు శస్యతే ।
దీర్ఘకాలౌషధానాం తు ముద్గమణ్డః సదాడిమః ॥
సస్నేహలవణవ్యోషః పేయో మాంసరసోఽపి వా ।
బాలమూలకయూషో వా హితః శాల్యోదనస్తథా ॥
చికిత్సితం పఞ్చజనాన్ రాజ్ఞో రాజోపమస్య వా ।
ధనినాం నిర్ధనానాం వా యథార్థముపకల్పయేత్ ॥

దీర్ఘ కాల అజీర్ణంలో ఔషధ దాడిమ సహిత, ముద్గమండం స్నేహ, లవణ యుక్త త్రికటు యుక్త మాంసరసము అపక్వ మూలకయూషము, రక్తశాలి ఓదనము హితకరము.

ఈ విధముగా రాజులు, రాజసదృశులు, ధనికులు నిర్ధనులకు క్రమముగా సంశోధనం చేయవలెను.

బలఘ్నం దోషశమనం బలవర్ణసుఖావహం ।
సమ్యక్ సంశోధనం కృత్వా దీర్ఘమాయురవాప్నుతే ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

బలమును నశింప చేయు బలవర్ణ సుఖములను వృద్ధి చేయు సంశోధనం యథావిధిగా చేసినచో దీర్ఘాయువు ప్రాప్తించును.

ఇత్యుపకల్పనీయోఽధ్యాయశ్చతుర్వింశతితమః ॥ **24** ॥

25

పఞ్చవింశతితమోऽధ్యాయః

వేదనాధ్యాయః

అథాతో వేదానాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు వేదనాధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదనని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఉపాస్యమానమృషిభిః కశ్యపం వృద్ధజీవకః ।
చోదితో దారువాహేన వేదనార్థేऽభ్యచోదయత్ ॥ 3 ॥

బాలకానామవచసాం వివిధా దేహ వేదనాః ।
ప్రాదుర్భూతాః కథం వైద్యో జానీయాల్లక్షణార్థతః ॥ 4 ॥

ఋషుల ద్వారా ఉపాసన చేస్తూ భ్రమణం చేస్తున్న కశ్యపునకు దారువాహనుడి ద్వారా ప్రేరితం అయిన వృద్ధ జీవకుడు వేదనాసంబంధమైన ఉపదేశములకు ప్రార్థించును. భగవాన్! మాట్లాడలేని బాలురకు ఉత్పన్నం అయిన వివిధ వేదనలు వైద్యుడు లక్షణముల ద్వారా ఎలా తెలిసికొనవలెను?

ఇతి పృష్టో మహాభాగః కశ్యపో లోకపృద్ధపః ।
ప్రోవాచ వేదనాస్తస్మై కారణైర్బాలదేహజాః ॥ 5 ॥

వృద్ధ కాశ్యపుడు వేరు వేరు కారణముల వలన బాలురలో కలుగు వేదనములు ఉపదేశించెను.

1. శిరః శూల –

భృశం శిరః స్పందయతి నిమీలయతి చక్షుషీ ।
అవకూజత్యరతిమానస్స్వప్నశ్చ శిరోరుజి ॥ 6 ॥

శిరస్సును ఎక్కువగా కదిలించుట, కళ్ళుమూయుట, రాత్రులందు అరచుట, అరతి, నిద్రానాశము కలుగును.

2. కర్ణవేదనం :–

కర్ణౌ స్పృశతి హస్తాభ్యాం శిరో భ్రమయతే భృశమ్ ।
అరత్యరోచకాస్వప్నైర్జానీయాత్ కర్ణవేదనామ్ ॥ 7 ॥

చెవులను స్పృశించుట, శిరస్సును కదిలించుట, గ్లాని, అరుచి, నిద్రానాశము.

3. ముఖరోగము :–

లాలాస్రవణమత్యర్థం స్తనద్వేషారతివ్యథాః ।
పీతముద్గిరతి క్షీరం నాసాశ్వాసీ ముఖామయే ॥ 8 ॥

అధిక లాలాస్రావము, స్తనద్వేషము, గ్లాని, వ్యథ తాగిన పాలు వెళ్ళగక్కుట, ముక్కునుండి శ్వాసతీసికొనుట.

4. కంఠవేదన :–

పీతముద్గిరతి స్తన్యం విష్టంభిశ్లేష్మసేవనమ్ ।
ఈషజ్జ్వరోఽరుచిర్ గ్లానిః కంఠవేదనయాఽర్దితే ॥ 9 ॥

త్రాగిన పాలు వెళ్ళగక్కుట, శ్లేష్మ వర్ధక పదార్ధములను సేవించుట, విష్టంభము అగుట, మందజ్వరము, అరుచి, గ్లాని కలుగును.

5. అధి జిహ్వకా రోగము:–

లాలాస్రావోఽరుచిర్గ్లానిః కపోలే శ్వయథుర్వ్యథా ।
ముఖస్య వివృతత్వం చ జానీయాదధి జిహ్వికామ్ ॥ 10 ॥

లాలాస్రావము, అరుచి, గ్లాని, కపోలశోథ, ముఖము తెరుచుకొని ఉండుట.

6. గళగ్రహము :-

జ్వరారుచిముఖస్రావా నిష్టనేచ్ఛ గలగ్రహే ।
కణ్డూకే శ్వయథుః కంఠే జ్వరారుచిశిరోరుజః ॥ **11** ॥

జ్వరము, అరుచి, ముఖస్రావము, ఇవి గళగ్రహ లక్షణములు.

7. కంఠశోథ - కండు, శోథ, అరుచి, జ్వరము, శిరశ్శూల.

8. జ్వరము -

ముహుర్నమయతేఽజ్గాని జృంభతే కాసతే ముహుః ।
ధాత్రీమాలీయతేఽకస్మాత్ స్తనం నాత్యభినందతి ॥ **12** ॥
ప్రస్రావోష్ణత్వ వైవర్ణ్యే లలాటస్యాతితప్తతా ।
అరుచిః పాదయోః శైత్యం జ్వరే స్యుః పూర్వవేదనాః ॥ **13** ॥

మాటిమాటికి అంగములను స్పృశించుట, ఆవలింతలు వచ్చుట, కాస, అకస్మాత్తుగా ధాత్రిని అలింగనం చేసికొనుట, స్తనములందు ఇచ్ఛ లేకపోవుట, లాలాస్రావము, శరీర ఉష్ణత్వం, వివర్ణము, లలాటము నందు వేడిగా ఉండుట, అరుచి, పాదములు చల్లగా ఉండుట.

9. అతిసారము :-

దేహవైవర్ణ్యమరతిర్ముఖగ్లానిరనిద్రతా ।
వాతకర్మనివృత్తిశ్చేత్యతిసారాగ్రవేదనాః ॥ **14** ॥

శరీరం వివర్ణం అగుట, అరతి, ముఖగ్లాని, నిద్రానాశము, వాతకర్మలు నివృత్తి అగుట.

10. ఉదరశూల :-

స్తనం వ్యుదస్యతే రౌతి చోత్తానశ్చావభజ్యతే ।
ఉదరస్తబ్ధతా, శైత్యం ముఖస్వేదశ్చ శూలినః ॥ **15** ॥

స్తన పానం విడిచి పెట్టుట, రోదనం, వెల్లికల పరుండుట, ఉదరస్తబ్ధత, శైత్యం, ముఖ స్వేదము కలుగుట,

11. ఛర్ది :-

అనిమిత్తమభీక్ష్ణం చ యస్యోద్గారః ప్రవర్తతే ।
నిద్రాజృంభాపరీతస్య ఛర్దిస్తస్యోపజాయతే ॥ **16** ॥

అకారణముగా భయపడుట, త్రేన్పులు వచ్చుట, నిద్ర, ఆవలింతలు వచ్చుట.

12. శ్వాసః-

నిష్టనత్యురసాఽత్యుష్ణం శ్వాసస్తస్యోపజాయతే ।
అకస్మాన్మారుతోద్గారః కృశే హిక్కా ప్రవర్తతే ॥ **17** ॥

ఉరస్సు ఉష్ణముగా ఉండుట, శ్వాస కల్గును.

13. హిక్కః:- అకస్మాత్తుగా హిక్క రావటం, కృశుడుగా ఉండటం.

14. తృష్ణ :-

స్తనం పిబతి చాత్యర్థం న చ తృషితి రోదితి ।
శుష్కోష్ఠతాలుస్తోయేప్సుర్దుర్బలస్తృష్ణయాఽర్దితః ॥ **18** ॥

అత్యధిక స్తనపానం చేసినప్పటికి తృప్తి నొందకుండుట, ఓష్ఠములు తాలువులు శుష్కించుట, నీరు త్రాగుటకు ఇచ్ఛ ఉండుట.

5. ఆనాహము :-

విశాలస్తబ్ధనయనః పర్వభేదారతిక్లమీ ।
సంరుద్ధమూత్రానిలవిట్ శిశురానాహ వేదనీ ॥ **19** ॥

కళ్ళు విశాలముగా చేసి, స్తబ్ధుడై ఉండుట, పర్వభేదము, అరతి, క్లమ, ౦ల, మూత్ర, వాయువులు ఆగిపోవుట.

6. అపస్మారము :-

అకస్మాదట్టహాసనమపస్మారాయ కల్పతే ।
ప్రలాపారతివైచిత్ర్యైరున్మాదం చోపలక్షయేత్ ॥ **20** ॥

ఆకస్మికముగా పెద్దగా నవ్వుట, ప్రలాపము, అరతి, చిత్తభ్రమ కలుగుట.

'. మూత్రకృచ్ఛ్రము :-

రోమహర్షోఽఙ్గ హర్షశ్చ మూత్రకాలే చ వేదనా ।
మూత్రకృచ్ఛ్రే దశత్యోష్ఠౌ బస్తిం స్పృశతి పాణినా ॥ **21** ॥

రోమ హర్షము అంగహర్షము, మూత్ర త్యాగ సమయమున వేదన, ఓష్ఠ దంశము మరియు వస్తి ప్రదేశమును చేతితో తాకుట.

18. ప్రమేహ:-

గౌరవం బద్ధతా జాడ్యమకస్మాన్మూత్రనిర్గమః ।
ప్రమేహే మక్షికాక్రాంతం మూత్రం శ్వేతం ఘనం తథా ॥ **22** ॥

శరీర గురుత్వము, బద్ధత, జడత్వము కల్గును. అకస్మాత్తుగా మూత్రము వెడలుట మరియు మూత్రముపై ఈగలు వాలి మూత్రము ఘనము శ్వేత రంగు కల్గి ఉండును.

19. అర్శరోగ :-

బద్ధపక్వపురీషత్వం సరక్తం వా కృశాత్మనః ।
గుదనిష్పీడనం కణ్డూం తోదం చార్శసి లక్షయేత్ ॥ **23** ॥

పక్వ పురీషము గట్టిగా బద్ధమై రక్తముతో గూడి రావచ్చును. బాలుడు కృశుడై గుద భాగమున పీడ కండు తోద కల్గి ఉండును.

20. అశ్మరి :-

స శర్కరాతి మూత్రత్వం మూత్ర కాలే చ వేదనా ।
ప్రతతం రోదితి క్షామస్తం బ్రూయాదశ్మరీగదమ్ ॥ **24** ॥

మూత్రము శర్కరా యుక్తమై అధికముగా వెడలినచో మూత్రత్యాగ సమయమున వేదన కల్గియుండుట ఎక్కువగా రోదనులు దుర్బలమై యుండుట.

21. విసర్పరోగము :-

రక్త మండలకోత్పత్తిస్తృష్ణా దాహో జ్వరోఽరతిః ।
స్వాదుశీతోపశాయిత్వం విసర్పస్యాగ్రవేదనాః ॥ **25** ॥

శరీరముపై రక్త మండలములు ఏర్పడుట, దాహము తృష్ణా, జ్వరము అరతి, మధుర శీతల ద్రవ్యములందిచ్ఛ కల్గుట.

22. విసూచిక :-

దహ్యన్తేఽఙ్గాని సూచ్యంతే భజ్యన్తే నిష్టనత్యతి ।
విసూచికాయాం బాలానాం హృది శూలం చ వర్ధతే ॥ **26** ॥

అంగదాహము, సూదులతో పొడిచినట్లుగా ఉండుట, శ్వాస కష్టముగా తీసుకొనుట. హృత్ శూల కల్గును.

23. అలసక :-

శిరో న ధారయతి యో భిద్యతే జృంభతే ముహుః ।
స్తనం పిబతి నాత్యర్థం గ్రథితం ఛర్దయత్యపి ॥ **27** ॥
విషాదాధ్మానారుచిభిర్విద్యాదలసకం శిశోః ।
విసూచికాలసకయోర్ద్వర్ జ్ఞానే లక్షణౌషధే ॥ **28** ॥

శిరస్సు నిలువ లేక పోవుట, శరీర భేదము, మాటి మాటికి ఆవలింతలు సరిగా స్తనపానము చేయక పోవుట, గ్రథిత వమనము చేయుట. విషాదము, ఆధ్మానము, అరుచి కల్గుట.

24. చక్షురోగ :-

దృష్టి వ్యాకులతా తోదశోథశూలాశ్రురక్తతాః ।
సుప్తస్య చోపలిప్యన్తే చక్షుషీ చక్షురామయే ॥ **29** ॥

దృష్టి వ్యాకులత, తోద, శోథ, శూల, అశ్రువులాధిక్యము, రక్త వర్ణమగుట, నిద్రించుటచే రెండు కను రెప్పలు అతుక్కొని పోవుట.

25. శుష్కకండు :-

ఘర్షత్యఙ్గాని శయనే రోదితీచ్ఛతి మర్దనమ్ ।
శుష్కకండ్వఽర్దితం విద్యాత్తతశ్చార్ద్రా ప్రవర్తతే ॥ **30** ॥

రాత్రులందు నిద్రించునపుడు శరీర ఘర్షణము, రోదనము, మర్దనము చేయుట శుష్కకండు తర్వాత ఆర్ద్ర కండు ప్రారంభమగును.

26. ఆర్ద్ర కండు :-

సుఖాయతే మృద్యమానం మృద్యమానం చ శూయతే ।
శూనం స్రవతి సద్యోఢామార్ద్రాయాం శూలదాహవత్ ॥ **31** ॥

అంగములను రాయుట వలన సుఖానుభూతి కల్గుట, తద్వారా అది ఎక్కువగును మరియు అందునుండి స్రావము బయలుదేరును. ఇందు శూల దాహము లెక్కువగా నుండును.

27. ఆమదోషము:-

స్తైమిత్యమరుచిర్నిద్రా గాత్రపాణ్డు కతాఽరతిః ।
రమణాశనశయ్యాదీన్ ధాత్రీం చ ద్వేష్టి నిత్యశః ॥ **32** ॥

అస్నాతః స్నాతరూపశ్చ స్నాతశ్చాస్నాతదర్శనః ।
ఆమస్యైతాని రూపాణి విద్యాద్వైద్యో భవిష్యతః ॥ **33** ॥

స్తైమిత్యము (శరీరము బంకగా నుండుట), అరుచి, నిద్రా, శరీర పాండుత్వము, అరతి, ఆడుకొనుట నిద్రించుట, భోజనము చేయుట ధాత్రి యందు ద్వేషము, కల్గును. స్నానము చేయనిచో చేసినట్లుగాను, చేసినచో చేయనట్లుగా కనపడుట.

28. పాండు :-

నాభ్యాం సమన్తతః శోథః శ్వేతాక్షి నఖవక్రతా ।
పాణ్డురోగేఽగ్నిసాదశ్చ శ్వయథుశ్చాక్షికూటయోః ॥ **34** ॥

నాభి చుట్టూ వాపు, నేత్రములు తెల్లగా నగుట, గోళ్లు వంకరగుట, అగ్నిమాంద్యము, అక్షి కూటములందు శోథకల్గును.

29. కామల :-

పీతచక్షుర్నఖ ముఖ విణ్మూత్రః కామలార్దితః ।
ఉభయత్ర నిరుత్సాహో నష్టాగ్నిరుధిరస్పృహః ॥ **35** ॥

నేత్ర, నఖ, ముఖ, మల మూత్రములు పసుపు పచ్చగానగుట, పాండు కామలా రోగములందు నిరుత్సాహము కల్గును అగ్నిమాంద్యము, రక్తము యొక్క వర్ణము తగ్గును.

30. మదాత్యయము :-

మూర్ఛాప్రజాగరచ్ఛర్దిధాత్రీద్వేషారతిభ్రమైః ।
విత్రాసోద్వేగతృష్ణాభిర్విద్యాద్బాలే మదాత్యయమ్ ॥ **36** ॥

మూర్ఛ జాగరణము, వమనము, ధాత్రీ ద్వేషము, అరతి, భ్రమ, విత్రాసము, ఉద్వేగము తృష్ణ కల్గును.

31. పీనసము:-

ముహుర్ముఖేనోచ్ఛ్వసితి పీత్వా పీత్వా స్తనం తు యః ।
స్రవతో నాసికే చాస్య లలాటం చాభితప్యతే ॥ **37** ॥

స్రోతాంస్యభీక్ష్ణం స్పృశతి పీనసే క్షౌతి కాసతే ।
ఉరోఘాతే తథైవ స్యాన్నిష్టనత్యురసాఽధికమ్ ॥ **38** ॥

స్తనము పానము చేయునపుడు పలుసార్లు ముఖము నుండి శ్వాస తీసుకొనుట నాసిక స్రావము కల్గియుండుట, లలాటభాగము వేడిగా నుండుట స్రోతస్సులను స్పర్శించుట, తుమ్ములు దగ్గువచ్చుట.

32. ఉరోఘాతము :- పీనస వ్యాధి లక్షణములతో పాటు ఉరస్సు నుండి మిక్కిలి ఉష్ణ శ్వాస వెడలును.

33. జంతుదంశము :-

స్వస్థవృత్తపరో బాలో న శేతే తు యదా నిశి ।
రక్తబిందుచితాఙ్గశ్చ విద్యాత్తం జంతుకాదితమ్ ॥ **39** ॥

స్వస్థుడైన బాలుడు రాత్రులందు నిద్రించకపోవుట శరీరముపై రక్త వర్ణపు బిందువులుండినచో జంతుదంశముగా గుర్తించవలెను.

34. గ్రహరోగములు :-

యదా తు లలితా ధాత్రీ సుఖినీ సర్వభోగినీ ।
పశ్యత్యభీక్ష్ణం దుఃస్వప్నం స్వయం క్షీరం ప్రవర్తతే ॥ **40** ॥

బాలో వి(ఽప)స్మరతే చాస్యాః సహసాఽఙ్కాత్ పతత్యపి ।
అసజ్జనేన సంసర్గం యాతి సంభోజనం తథా ॥ **41** ॥

మృతాపత్యావకీర్ణీభిః పరవృద్ధ్యసహిష్ణుభిః ।
అమఙ్గలాని ఘోరాణి పశ్యత్యాచరతేఽపి చ ॥ **42** ॥

సేవతే విపరీతాని మృత్యుం చోదయతే శిశోః ।
సుప్తే శిశౌ నిలీయంతే పక్షిణో దారుణోదయాః ॥ **43** ॥

విడాలో లంఘయత్యేనం పరధూమం చ జిఘ్రతి ।
పరావతారణబలిం ప్రేక్షతే లజ్జయత్యపి ॥ 44 ॥

దుర్గంధదేహవక్రత్వం నాసికాగ్రే మలోద్భవః ।
అహృద్యరక్తమాల్యానాం మాతాపుత్రనిషేవణమ్ ॥ 45 ॥

భస్మాఙ్గారతుషాదీనామధిరోహణసేవనమ్ ।
రోదిత్యకస్మాత్త్రసతి ఛాయా శీల విపర్యయః ॥ 46 ॥

అల్పాశితోఽతివిణ్మూత్రస్త్వవిణ్మూత్రో విపర్యయే ।
భవిష్యతాం నిమిత్తాని గ్రహాణాం వేదనాశ్చ తాః ॥ 47 ॥

న యః శిరో ధారయతి క్షిపన్త్యఙ్గాని దుర్బలః ।
శ్వాసాధ్మానపరీతాభ్యామన్తవచ్చోపలక్ష్యతే ॥ 48 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 42 తమం పత్రమ్)

వినోద్యమానో బహుధా వినోదం నాభినన్దతి ।
తృట్ప్రమీలకనిద్రార్తః కూజత్యపి కపోతవత్ ॥ 49 ॥

అన్ని సుఖములను అనుభవించుచూ సుఖముగా ఉండి లాలించే ధాత్రి నిరంతరము దుస్స్వప్నములను చూచుట, స్తనముల నుండి స్వయముగా క్షీరము స్రవించుట బాలుడు జ్ఞాపకము రాకుండుట, బాలుడు ఒడిలో పడిపోవుట, దుష్ట పురుషులతో సంసర్గము, వారితో భోజనం చేయుట, బ్రహ్మచర్య వ్రతము పాటించనిది, ఇతరుల వృద్ధి సహించనిది, భయంకరమైన అమంగళములను చూచునది, ఆ విధముగా ప్రవర్తించునది అగు ధాత్రియొక్క బాలునకు మృత్యువు సంభవించును. బాలుడు నిద్రించు సమయమున భయంకరమైన పక్షులు గూడు పెట్టుట, దానిని మార్జాలము తీసికొని పోవుట, అది ఇతరులు ఇచ్చిన బల పదార్థములను తినుట, బాలుడి శరీరం నుండి, ముఖం నుండి దుర్గంధము వచ్చుట, దాని నాసికాగ్ర భాగం నుండి మలోత్పత్తి అగుట. తల్లీ బిడ్డలు ఇద్దరు అశుభం అగు రక్తవర్ణమాలలు ధరించుట, బూడిదపై కూర్చొని, ఎక్కువగా ఏడ్చుట, తన శరీరఛాయ చూస్కొని, స్వభావ పరివర్తనముచే భయపడుట, బాలుడు అల్పాశనము చేయుట, మలమూత్రము ఒకపుడు అధికముగా, ఒకపుడు

తక్కువగా వచ్చుట బాలుడు తన శిరస్సును నిలుపలేక ఉండుట, దుర్బలుడు అగుట, శ్వాస, ఆధ్మానము కలుగుట, క్రీడా వినోదములందు ఇచ్ఛ లేకపోవుట, తృష్ణ, ప్రమీలరోగవు నిద్ర, పావురవు తీరు కూయుట ఇవన్నియు గ్రహరోగములకు ముందు వచ్చు లక్షణములు.

పీడ్యమానస్య రూపాణి జ్వరచ్ఛర్ద్యతిసారేషు ।
వైద్యో దృష్ట్వైవ జానీయాత్ కృచ్ఛ్రం సర్వం న సిద్ధ్యతి ॥ **50** ॥

ఈ విధముగా జ్వర, ఛర్ది, అతిసారాది రోగములు కలుగుటకు ముందే పైలక్షణముల ద్వారా తెలుసుకొని చికిత్స చేయవలెను. ఎందుకనగా సంపూర్ణ లక్షణము వ్యక్తం అయిన తర్వాత చికిత్స చేయుట కష్టమగును.

ఇత్యేతా వివిధాః ప్రోక్తా వేదనా బాలదేహజాః ।
ప్రాయోద్భవానాం రోగాణాం కశ్యపేన మహర్షిణా ॥ **51** ॥

ఈ విధముగా మహర్షి కశ్యపుడు సాధారణముగా బాలురలో కలుగు రోగముల యొక్క వేదనలు, లక్షణములు ఉపదేశించెను.

తేషాం చికిత్సితం స్వం స్వమవిరుద్ధం యథాక్రమమ్ ।
దృష్ట్వా చికిత్సితస్థానే దోషతశ్చాభ్యుపక్రమేత్ ॥ **52** ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

ఆయా రోగముల చికిత్స పరస్పర అవిరుద్ధముగా యథాక్రమంగా చికిత్సాస్థానములో చూసి, లేదా స్వయముగా దోషానుసారము చికిత్స చేయవలెనని భగవాన్ కశ్యపుడు తెలిపెను.

ఇతి వేదనాధ్యాయః పఞ్చవింశతితమః ॥ **25** ॥

26

షడ్వింశతితమోఽధ్యాయః

చికిత్సా సంపదీయోఽధ్యాయః

అథాతశ్చికిత్సా సంపదీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు చికిత్సా సంపదీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

చికిత్సా సంపద్యథోపపద్యతే । తముపాయమనువ్యాఖ్యాస్యామః । చత్వారః ఖలు పాదాశ్చికిత్సితస్యోపపద్యన్తే । తే యదా గుణవన్త ఉపపద్యన్తే తదా సాధ్యో వ్యాధిర్నాతివర్తతే । తద్యథా– భిషక్, భేషజమ్, ఆతురః, పరిచారక ఇతి ॥ 3 ॥

చికిత్సా సంపద కారణభూతమగు ఉపాయములను వివరించెదము. చికిత్సకు నాలుగు పాదములు. చికిత్సాపాదములు సమర్థవంతముగా ఉన్నపుడు సాధ్యవ్యాధి చికిత్స నయమగును. వైద్యుడు, ఔషధము, రోగి, పరిచారకుడు ఇవి నాలుగు చికిత్సాపాదములు అనబడును.

తత్ర భిషక్సుతీర్థో న్యాయేనార్షజ్ఞాన ప్రాప్తో విజ్ఞానవాననేకశో దృష్టకర్మా విదితసిద్ధయోగో దక్షో దక్షిణః సుచిరనుద్ధతవేషః సర్వభూతేషు బంధుభూతః సిద్ధివాన్ ధర్మార్థదర్శీ సత్యదయాదానార్జవనిరతో దేవద్విజగురుసిద్ధానాం

పూజయితా చాభిగంతా చోత్తరోత్తరప్రతిపత్తికుశలో గురువృద్ధ సేవీ న్యాయాభినివేశీ వ్యపగతభయలోభ మోహక్రోధాన్నృతోఽపైశున్యోఽమద్యలౌల్యః సుముఖ-శ్చావ్యసనీ చేతి ॥ 4 ॥

వైద్యుని గుణములు :- యోగ్య గురువు వద్ద విద్య నార్జించిన వాడు న్యాయ పూర్వకముగా ఆర్షజ్ఞానము పొందినవాడు విజ్ఞానవంతుడు, పలుమార్లు చికిత్స కర్మను చూసినవాడు సిద్ధయోగ జ్ఞానం కలవాడు, దక్షుడు, పవిత్రుడు, చతురుడు, డాంబికమైన వేషము లేనివాడు, భూతదయ, సిద్ధ హస్తుడు, ధర్మార్థము రోగులను చూచువాడు, సత్యము, దయ, దాన, సరళతాయుక్తుడు, దేవ, బ్రాహ్మణ, గురు, సిద్ధ, మహాత్ములను సేవించువాడు, ఉత్తరోత్తర రోగ నివృత్తి కుశలుడు, వృద్ధులను సేవించువాడు, న్యాయ వంతుడు, భయ, లోభ, మోహ, క్రోధములు అసత్య, విషమత లేని వాడు, మద్యము తాగనివాడు, సుముఖుడు, వ్యసనములు లేనివాడు శ్రేష్ఠమైన వైద్యుడు.

తత్ర భేషజసంపత్ – సుభూమౌ జాతం, కాలే చోద్ధృతం, కాలే చోత్పన్నమ్, అవికారి, అగ్నితోయజంతువిణ్మూత్రజరాదిభిరనుపహతం, తత్తద్రోగయోగ్యం, క్రమేణ చ విధివదుపపాదితమితి ॥ 5 ॥

ఔషధగుణములు :- ప్రశస్త భూమిలో ఉత్పన్నమైనది, సకాలములో సంగ్ర హించబడినది, అవికారమైనది, అగ్ని జలము జంతువుల విట్‌మూత్రాదుల వయస్సుచే నష్టము గానిది ఆయారోగములకు యోగ్యమై విధిపూర్వకముగా ప్రయోగించబడినది ఉత్తమ ఔషధముగా పరిగణించ బడును.

తత్రాతురసంపత్--సాధ్యరోగతా, సత్త్వబలబుద్ధిశరీరేంద్రియధృతి-తేజసాం దార్ఢ్యం, నిదానపూర్వరూపాతఙ్కోపద్రవయాత్రోపశయానుపశయానాం యథావదాఖ్యానం, ధాత్ర్యా వా శ్రద్ధధానతా, దేవద్విజగురుభిషగ్భేషజసుహృదా-మభినందనమ్, ఆస్తిక్యం, వినయప్రధానతా యథోక్త కారిత్వం వశిత్వం చేతి ॥ 6 ॥

సాధ్య రోగము గలవాడు, సత్త్వ, బల, బుద్ధి శరీర ఇంద్రియ ధారణశక్తి మరియు తేజస్సు దృఢత్వము గలవాడు, నిదాన పూర్వ రూప, రోగ, ఉపద్రవ, శరీరయాత్రా, ఉపశయ అనుపశయములను యథాతథముగా తెలుపువాడు, ధాత్రి

పరిచారికయందు విశ్వాసము గలవాడు దేవ ద్విజ గురు వైద్య ఔషధ మంత్రులను గౌరవించువాడు, ఆస్తికుడు, వినయశీలుడు అజ్ఞాపాలనము చేయువాడు, ఇంద్రియములను తన అధీన మందుంచు కొనువాడు ఉత్తమరోగి యనబడును.

తత్ర పరిచారిక సంపత్ :– విపక్వకషాయతా, ఆరోగ్యం, శక్తిః, భర్తృభక్తిః, ఉపచారజ్ఞతా, దాక్ష్యం, శౌచమ్, ఆశుకారిత్వమ్, సర్వకర్మసు కౌశలమ్, అఘృణిత్వమ్, అక్షుద్రపుత్రత్వమ్, అద్వైవిధ్యం, దమో, జిత క్రోధాదితా, సహిష్ణుతా చేతి ॥ 7 ॥

కషాయము చేయదగు సామర్థ్యము, ఆరోగ్యము, శక్తి, స్వామిభక్తి ఉపచారజ్ఞానము, నిపుణత, పవిత్రత, శీఘ్రముగా కార్యము చేయుట, అన్ని కార్యములందు కుశలత, ఘృణరహితము, క్షుద్ర సంతానముగా కుండుట, ద్వైవిధ్యము లేకుండుట, చాడీలు చెప్పకుండుట, క్రోధరహితము, సహనముకల్గి ఉండే పరిచారిక ఉత్తమము.

తత్ర శ్లోకాః –

అస్య పాదచతుష్కస్య మున్యస్తే శ్రేష్ఠమాతురమ్ ।
తదర్థం గుణవన్తో హి త్రయః పాదా ఇహేప్సితాః ॥ 8 ॥

పై చెప్పబడిన నాలుగు పాదములలో రోగి శ్రేష్ఠపాదముగా చెప్పబడును. ఆపాదము కొరకే మిగిలిన మూడు పాదములు అవసరంగా ఉండును.

నేతి ప్రజాపతిః ప్రాహ భిషఙ్మూలం చికిత్సితమ్ ।
భిషగ్వశే త్రివర్గో హి సిద్ధిశ్చ భిషజి స్థితా ॥ 9 ॥

స యునక్తి ప్రయుఙ్క్తే చ శాస్తి చ జ్ఞానచక్షుషా ।
తస్మాజ్జ్ఞానే సవిజ్ఞానే యుక్తః శ్రేష్ఠతమో భిషక్ ॥ 10 ॥

యదా చతుర్ణాం పాదానాం సంపద్భవతి జీవక !।
తదా ధర్మార్థ యశసాం వైద్యో భవతి భాజనమ్ ॥ 11 ॥

అది సరికాదని ప్రజాపతి కశ్యపుడు చెప్పెను. వస్తుతః చికిత్సా మూలము వైద్యుడు. మిగిలిన 3 పాదములు వైద్యుని అధీనములోనే ఉండును. కార్యసాఫల్యం

కూడా వైద్యునిపై ఆధారపడి ఉండును. అదే వైద్యుడు జ్ఞాన చక్షువు ద్వారా ఔషధము మొ॥ వాటిని యోచన చేయును. దానిని ప్రయోగించును. మరియు పరిచారికకు మార్గ దర్శకముగా ఉండును. కావున జ్ఞాన విజ్ఞానములతో కూడిన వైద్యుడు శ్రేష్టుడు అనబడును. ఓ జీవకా చెప్పబడిన నాలుగు పాదములు గుణవంతం అయినపుడే వైద్యుడు ధర్మార్థ యశస్సులను భోగించును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

ఇతి చికిత్సాసంపదీయోఽధ్యాయః

షడ్వింశతితమః ॥ 26 ॥

27
సప్తవింశతితమోఽధ్యాయః
రోగాధ్యాయః

అథాతో రోగాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

రోగాధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కాశ్యపుడు చెప్పెను.

ఏకో రోగో రుజాకరణసామాన్యాదితి భార్గవః ప్రమతిః, ద్వౌ రోగౌ నిజశ్చాగన్తుశ్చేతి వాయోర్విదః, త్రయో రోగాః సాధ్యయాప్యాసాధ్యా ఇతి కాఙ్కాయనః, చత్వారో రోగా ఆగన్తువాతపిత్తకఫత్రిదోషజా ఇతి కృష్ణో భారద్వాజః, పఞ్చ రోగా ఆగన్తువాతపిత్తకఫత్రిదోషజా ఇతి దారువాహో రాజర్షిః, షడ్రోగాః షడ్రసత్వాదన్నపానస్యేత్యృషిషడ్భ్యః; సప్త రోగా వాతాద్యేకైక ద్విత్రిదోషజా ఇతి హిరణ్యాక్షః, అష్టౌ రోగా వాతాద్యేకైక ద్విత్రిదోషాగంతునిమిత్తా ఇతివైదేహో నిమిః, అపరి సంఖ్యేయాః సమహీనాధికదోషభేదాదితి వృద్ధ జీవకః, ఏవమనవస్థాన-ముపలభ్యాహ భగవాన్ కశ్యపో-ద్వావేవ ఖలు రోగౌ నిజశ్చాగన్తుశ్చ, తావనేక విస్తరావితి ॥ 3 ॥

బాధా రూపమగు సామాన్య గుణం వలన రోగములన్ని ఒకే విధములని ప్రమతి భార్గవుడు చెప్పెను.

వాయోర్విదుడు - నిజాంగతు భేదములచే రెండు
కాంకాయనుడు - సాధ్య, యాప్య, అసాధ్య చే 3 విధములు.
కృష్ణ భరద్వాజుడు - వాత, పిత్త, కఫ, ఆగంతు - 4 విధములుగా
రాజర్షి దార్వాకుడు - ఆగంతుకము, వాత, పిత్త, కఫ, త్రిదోషజము అని 5 విధములుగా చెప్పెను.
(ఋషి షడ్భ్యః ?) - ఆహారం షడ్రసయుక్తం ద్వారా 6 విధములగు వ్యాధులు కలుగును అని చెప్పెను.
హిరణ్యాక్షుడు - వాతాది దోషములచే 3, ద్విదోషములు 3, త్రిదోషములు ఒకటి 7 విధములని చెప్పెను.
వైదేహనిమి - పై ఏడు విధములు ఆగంతుజము చే కలిపి 8 అని వృద్ధజీవకుడు - దోషములు సమ, హీన, అధికము చే రోగములు అసంఖ్యేయములుగా చెప్పెను.

కశ్యపుడు-పై మత భేదములను చూసి, రోగములు నిజ, ఆగంతుకములని 2 విధములుగా చెప్పెను. ఇవే అనేక విధములుగా చెప్పబడును.

హేతుప్రకృత్యధిష్ఠానవికల్పాయతనార్థతః ।
జ్ఞేయా రోగా అసంఖ్యేయాశ్చికిత్సానాం చ విస్తరాత్ ॥ 4 ॥
అధిష్ఠానద్వయం తేషాం శరీరం మన ఏవ చ ।
మానసానాం చ రోగాణాం కుర్యాచ్ఛారీరవత్ క్రియామ్ ॥ 5 ॥

రోగముల యొక్క హేతు, ప్రకృతి అధిష్ఠాన వికల్పముల కారణముల వలన చికిత్సా విస్తారముల వలన రోగము అసంఖ్యాకములు అని చెప్పబడును. ఈ రోగములకు శరీరము, మనస్సు అధిష్ఠానములు. మానసిక రోగములకు కూడా శారీరక రోగములవలె చికిత్స చేయవలెను.

ధాతుస్థూణాత్మవైషమ్యం తద్దుఃఖం వ్యాధి సంజ్ఞకమ్ ।
ధాతుస్థూణాత్మసామ్యం తు తత్సుఖం ప్రకృతిశ్చ సా ॥ 6 ॥

వాత, పిత్త కఫములు అను ధాతుస్థూణముల యొక్క వైషమ్యమువలన దుఃఖములు ఏర్పడును. దీనినే వ్యాధి అందురు. ఈ ధాతు రూపమగు త్రిస్థూణముల యొక్క సామ్యావస్థనే సుఖము, లేక ప్రకృతి అందురు.

అవ్యాహతశరీరాయురభివర్ధేత వా కథమ్ ।
ఇత్యర్థం భేషజం ప్రోక్తం వికారాణాం చ శాన్తయే ॥ 7 ॥

చికిత్సా ప్రయత్నములు - శరీరము, ఆయువు యొక్క నిరంతర వృద్ధి మరియు వికారముల యొక్క ఉపశమనం కొరకు చికిత్స చెప్పబడినది.

నిజాగన్తునిమిత్తా చ ద్వివిధా ప్రకృతీ రుజాం ।
నఖదన్తాగ్నిపానీయవధబంధాధిదేవతాః ॥ 8 ॥

రోగములు నిజ, ఆగంతు భేదములచే రెండు విధములు. నఖ, దంత, అగ్ని, వర్ష, వధ, బందించుట, దేవత, శాప, అభిచార కర్మలచే కలుగు వ్యాధులను ఆగంతుజములు అందురు. వాతాది త్రిదోషములచే కలుగు రోగములను నిజరోగములు అందురు.

శాపాభిచారాదాగన్తుర్నిజా వాతాదిహేతవః ।
వాతపిత్తకఫానాం తు దేహే స్థానాని మే శృణు ॥ 9 ॥

వాతపిత్త కఫముల యొక్క స్థానము మరియు ఆగంతుజ రోగముల యొక్క కారణములను నా ద్వారా తెలుసుకొనుము.

సర్వగానామపి సతాం ప్రాయః స్థానం చ కర్మ చ ।
అధోనాభ్యస్థిమజ్జానౌ వాతస్థానం ప్రచక్షతే ॥ 10 ॥
పిత్తస్యామాశయః స్వేదో రక్తం సహ లసీకయా ।
మేదః శిర ఉరో గ్రీవా సంధిర్బాహుః కఫాశ్రయః ॥ 11 ॥

వాతము యొక్క ముఖ్య స్థానములు - నాభికి క్రింది భాగము అస్థి, మజ్జా
పిత్తము యొక్క స్థానములు - ఆమాశయం, స్వేదము, రక్తం, లసీక.
కఫము యొక్క స్థానము - మేదస్సు, శిరస్సు, ఉరస్సు, గ్రీవ, సంధి, బాహువుల

హృదయం తు విశేషేణ శ్లేష్మణః స్థానముచ్యతే ।
ఆమపక్వాశయౌ స్థానం విశేషాత్ పిత్తవాతయోః ॥ 12 ॥

విశేషస్థానములు :- కఫం - హృదయము.
పిత్తం - ఆమాశయము.
వాతం - పక్వాశయము.

ఆగంతుర్బాధతే పూర్వం పశ్చాద్దోషాన్ ప్రపద్యతే ।
నిజస్తు చీయతే పూర్వం పశ్చాద్వృద్ధః ప్రబాధతే ॥ 13 ॥

ఆగంతుకముల యందు మొదలు బాధకలిగి, తర్వాత దోషములు వృద్ధిచెందును. నిజవ్యాధులలో మొదలు దోషములు వికృతినొంది తర్వాత వ్యాధి కలుగును.

తస్మాదాగస్తురోగాణామిష్యతే నిజవత్ క్రియా ।
నిజానాం పూర్వరూపాణి దృష్ట్వా సంశోధనం హితమ్ ॥ 14 ॥

కావున నిజాగంతు రోగములకు సమానముగా చికిత్సచేయవలెను. నిజరోగములలో పూర్వరూపములను చూచి సంశోధనం చేయవలెను.

హృది శ్లేష్మానుపశ్లిష్టమాశ్యావం రక్తపీతకమ్ ।
తదోజో, వర్ధతే జన్తుస్తద్వృద్ధౌ క్షీయతే క్షయే ॥ 15 ॥

ఓజస్సు :- హృదయావరితమైన శ్లేష్మము, కొంచెం రక్తవర్ణం, పీతవర్ణ యుక్తమై ఉండునది ఓజస్సు. దాని వృద్ధి వలన ప్రాణులు వృద్ధి చెందును. దాని క్షీణం వలన ప్రాణి క్షయం కలుగును.

మధురస్నిగ్ధశీతాని లఘూని చ హితాని చ ।
ఓజసో వర్ధనాన్యాహుస్తస్మాద్బాలాంస్తథా ఽ ఽ శయేత్ ॥ 16 ॥

మధుర, స్నిగ్ధ, శీత, లఘు హితకర పదార్థ సేవన, ఓజోవృద్ధిని కలుగ చేయును. కావున ఇదే బాలుర కీయవలెను.

వృద్ధి వర్ణ బలౌజోగ్నిమేధాయుః సుఖకారణమ్ ।
వాతాది సామ్యం, వైషమ్యం వికారాయోపకల్పతే ॥ 17 ॥

దోషసామ్యముచే వృద్ధి, వర్ణం, బలం, ఓజస్సు, జఠరాగ్ని, మేధ, ఆయువు, సుఖము ప్రాప్తి నొందును. దోషవైషమ్యము రోగములను ఉత్పన్న చేయును.

తేషామపరిమేయానాం వికారాణాం స్వలక్షణైః ।
ఆవిష్కృతతమాన్ వ్యాధీన్ యథాస్థూలాన్ ప్రచక్ష్మహే ॥ 18 ॥

ఈ అసంఖ్యేయములైన వికారములలో వాటి వాటి లక్షణములతో యుక్తముగా ముఖ్యమైన వాటిని స్పష్టమైన వాటిని వివరించెదను.

అశీతిర్వాతికా రోగాశ్చత్వారింశత్తు పైత్తికాః ।
వింశతిః కఫజాః ప్రోక్తా వాతరోగాన్నిబోధ మే ॥ **19** ॥

ఇందులో వాతికములు - 80, పిత్తములు 40, కఫజములు 20 వాతరోగములు వినుము.

పాద భ్రంశః పాదశూలం నఖభేదో విపాదికా ।
పాదసుప్తిర్వాతఖుడో వాతగుల్ఫోఽనిలగ్రహః ॥ **20** ॥
గృధ్రసీపిణ్డికోద్వేష్టౌ జానువిశ్లేషభేదకౌ ।
ఊరుస్తంభోరుసాదౌ చ పాఙ్గుల్యం వాతకణ్టకః ॥ **21** ॥
గుదభ్రంశో గుదార్తిశ్చ వృషణాక్షేపకస్తథా ।
శేఫఃస్తంభ శ్రోణిభేదో వంక్షణానాహ విడ్గదౌ ॥ **22** ॥
ఉదావర్తోఽథ కుబ్జత్వం వామనత్వం త్రికగ్రహః ।
పృష్ఠగ్రహః పార్శ్వశూలముదరావేష్ట హృద్ద్రవౌ ॥ **23** ॥
హృన్మోక్షో వక్షసస్తోదో వక్షోద్ధర్షోపరోధకౌ ।
గ్రీవాస్తంభో బాహుశోషః కణ్ఠోద్ధ్వంసో హనుగ్రహః ॥ **24** ॥
దంతచాలౌష్ఠ భేదౌ చ మూకత్వం వాగ్గ్రహస్తథా ।
కషాయాస్యాస్య శోషౌ చ ఘ్రాణనాశో రశాజ్ఞతా ॥ **25** ॥
బాధిర్యముచ్చైః శ్రవణం కర్ణశూలమశబ్దతా ।
వర్త్మసంకోచవిష్టంభౌ తిమిరం శూలమక్షిషు ॥ **26** ॥
వ్యుదాసో భ్రవ్యుదాసశ్చ శంఖభేదః శిరోరుజా ।
స్ఫుటనం కేశభూమేశ్చ దణ్డకాక్షేపకోఽర్దితమ్ ॥ **27** ॥
ఏకాఙ్గకః పక్షవధః శ్రమభ్రమవిజృమ్భికాః ।
ప్రలాపో వేపథుర్గ్లానీ రౌక్ష్యం నిద్రాపరిక్షయః ॥ **28** ॥
శ్యావారుణావభాసత్వమనవస్థానమేవ చ ।
హిక్కా-శ్వాసౌ విషాదశ్చ వంధ్యాత్వం షాంఢ్యమేవ చ ॥ **29** ॥

వాతవ్యాధులు (80) :-

1. పాదభ్రంశము 2. పాదశూల 3. నఖభేదము
4. విపాదిక 5. పాదసుప్తి 6. వాతఖుడ
7. వాతగుల్ప 8. అనిలగ్రహం (శరీరం అంతా పట్టినట్లుగా ఉండుట)
9. గృధ్రసీ 10. పిండికోద్వేష్ట 11. జాను విశ్లేష (జానుసంధి శిధిలం)
12. జానుభేదము 13. ఊరుస్తంభము 14. ఉరుసాదము (శిధిలత)
15. పాంగుళ్యము 16. వాతకంటకము 17. గుదభ్రంశ, 18. గుదార్తిత
19. వృషణాక్షేప 20. శేఫ స్తంభ 21. శ్రోణి భేదము
22. వంక్షణానాహము 23. విట్‌గ్రహ (మలబంధము)
24. ఉదావర్త 25. కుబ్జత. 26. వామన
27. త్రికగ్రహ, 28. పృష్టగ్రహ, 29. పార్శ్వ శూల 30. ఉదరావేష్టము = (Colic pain) 31. హృద్రవము - Palpitation 32. హృన్మోహ - heartfailure
33. వక్షతోద 34. వక్షోద్ధర్ష 35. వక్ష ఉపరోధక
36. గ్రీవాస్తంభం 37. బాహుశోష 38. కంఠోధ్వంస (స్వరభేదం)
39. హనుగ్రహం 40. దంతచాలనం 41. ఓష్ఠభేదం 42. మూకత్వ
43. వాగ్రహం 44. కషాయాస్యతా 45. ఆస్యశోష
46. ఘ్రాణనాశనం 47. రసాజ్ఞత
48. బధిరత 49. ఉచ్చైశ్రవణం 50. కర్ణశూల.
51. అశబ్దత్ 52. వర్త్మసంకోచం 53. విష్టంభము,
54. తిమిరం 55. అక్షిశూల 56. అక్షివ్యుదాస
57. భ్రువ్యుదాస 58. శంఖభేదము. 59. శిరోరుజ
60. కౌశభూమిస్ఫుటనం 61. దండకాక్షేపకం
62. అర్దిత 63. ఏకాంగక 64. పక్షవధ
65. శ్రమ 66. భ్రమ 67. విజృంభిక
68. ప్రలాప 69. వేపథు 70. గ్లాని,
71. రూక్షతా 72. నిద్రా పరిక్షయ 73. శ్యావారుణభాసత
74. అనవస్థాన 75. హిక్క 76. శ్వాస

77. విషాదం 78. వంధ్య 79. షండత్వం
80. ప్రతిశ్యాయము.

ప్రతి శ్యాయః శరణ్యశ్చ ప్రాధాన్యేనానిలాత్మకాః ।
తేష్వనుక్తేషు చాన్యేషు వాయోః స్వం రూపముచ్యతే ॥ 30 ॥

శైత్యం రౌక్ష్యం లఘుత్వం చ గతిశ్చేత్యథ కర్మ చ ।
విశదారుణపారుష్యసుప్తిసంకోచవైరసమ్ ॥ 31 ॥

శూలతోదకషాయత్వశౌషిర్యఖరకంపనమ్ ।
సాదహర్షౌ కార్శ్యవర్త్తవ్యాసస్రంసనభేదనమ్ ॥ 32 ॥

పైన చెప్పబడిన 80 విధములైన వాతవ్యాధులే కాకుండా ఇపుడు చెప్పే వాతజ లక్షణాలు కలిగినవి కూడా వాత వ్యాధులుగానే పరిగణింప బడతాయి.
వాతము లక్షణాలు :- శీత, రూక్ష, లఘు, గతి (ఒక స్థానం నుండి ఇంకో స్థానంకు వెళ్ళడం)

వాయు కర్మలు - ఈ విధమైన లక్షణాలు కలిగిన వాతము శరీరంలో భిన్న భిన్న అవయవాలను ఆశ్రయించినపుడు ఈ క్రింది లక్షణాలు కలుగుతాయి. విశాదత, అరుణతా, పరుషతా (కఠోరత), సుప్తి, సంకోచ విరసత (అరుచి), శూల, తోద, కషాయతా, సుషిరత్వం, ఖరత్వం, కంపనము, సాద (శిథిలత), హర్ష (రోమహర్ష, దంతహర్ష, ధ్వజహర్ష మొ॥) కృశత్వం, వర్త, వ్యాస (విస్తరించుట) స్రంసన, భేదము, ఓష్టభేదనం, దంశ, భంగము - (విరుగుట), శోష మొదలగునవి.

వాత వికార సామాన్య చికిత్స :-

ఉద్వేష్ట దంశ భఙ్గాశ్చ శోషశ్చానిలకర్మ తత్ ।
మధురామ్లోష్ణలవణాస్త్రోపక్రమ ఇష్యతే ॥

వాతవికారములను శాంతింప చేయుటకు మధుర, అమ్ల, లవణ, మరియు లవణరస యుక్త పదార్థములను ఉపయోగించాలి స్నేహ, స్వేద, ఆస్థాపన, అనువాసన, నస్య, భోజన, అభ్యంగ, ఉత్సాదన, పరిషేక, మొ॥ వాతహార ఉపక్రమములు చేయాలి. ఆస్థాపన, అనువాసన వస్తులకు వాతవికార చికిత్సలో ప్రత్యేక స్థానము కలదు.

పిత్త వికారాలు (40)

ఓషః ప్లోషో భ్రమో దాహో వమథుర్ధూమకామ్లకౌ ।
అంతర్దాహో జ్వరోఽత్యౌష్ణ్యమతిస్వేదోఽఙ్గదాహకః ॥ 34 ॥
త్వగ్దాహః శోణితక్లేదో మాంసక్లేదోఽఙ్గశీర్యణమ్ ।
మాంసపాకశ్చర్మదలో రక్తవిస్ఫోటమండలే ॥ 35 ॥
రక్తపిత్తం చ కోఠాశ్చ కక్ష్యా హారిద్రనీలకే ।
కామలా తిక్తవక్త్రత్వం రక్తగంధాస్యతా తథా ॥ 36 ॥
అతృప్తిః పూతివక్త్ర త్వం జీవాదానం తమస్తృషా ।
మేఢ్రపాయుగలాక్ష్యాస్యపాకో హారిద్రమూత్రవిట్ ॥ 37 ॥

1. ఓష 2. ప్లోష 3. భ్రమ 4. దాహ,
5. వమథు, 6. ధూమకం (శిర, గ్రీవ మొ॥ పొగలు రావడం)
7. ఆమ్లక (పుల్లని త్రేన్పులు) 8. అంతర్దాహ 9. జ్వరం,
10. అతి ఉష్ణతా, 11. అతిస్వేద, 12. అంగదాహ, 13. త్వగ్దాహం,
14. శోణితక్లేద - (రక్తం నల్లగా, దుర్గంధయుక్తంగా, పలచగా అగుట)
15. మాంసక్లేద 16. అంగ శీర్ణ 17. మంసపాక, 18. చర్మదళ
19. రక్తవిస్ఫోట 20. రక్తమండల 21. రక్తపిత్త, 22. కోఠ
23. కక్ష
(చేతులు, పార్శ్వ, అంసములలో జనించే పీడాయుక్త నల్లని గ్రంథులు Acute lymphadenitis) 24. హారిద్ర 25. నీలికా, 26. కామలా
27. తిక్త వక్త్రత్వ 28. రక్తగంధాస్యతా 29. అతృప్తి
30. పూతీవక్త్రత (ముఖం దుర్గంధ యుక్తం అగుట)
31. జీవాదాన (జీవరక్తం స్రవించుట)
32. తమస్సు, 33. తృష్ణ 34. మేఢ్రపాక 35. పాయుపాక
36. గళపాక 37. అక్షిపాక 38. ఆస్యపాక 39. హారిద్ర మూత్ర
40 హరిద్రవిట్.

ఇతి ప్రధానాః పిత్తార్త్యః, స్వం రూపం తస్య వక్ష్యతే ।
లాఘవం తైక్ష్ణ్యమౌష్ణ్యం చ వర్ణాః శుక్లారుణాదృతే ॥ 38 ॥
వైగంధ్యం కటుకామ్లత్వమీషత్స్నేహశ్చ పిత్తజాః ।
దాహోష్ణపాకప్రస్వేదకణ్డూకోథస్రవాదిభిః ॥ 39 ॥

పిత్తలక్షణాలు చెప్పబడును.

లఘుత, తీక్ష్ణత, ఉష్ణత్వం, శుక్ల, అరుణ వర్ణంవదిలి మిగతా రంగులు కలుగుట, ఆమగంద, కటు, అమ్ల, ఈషత్స్నేహ మొదలగునవి.

కర్మలు - పై లక్షణాలు కలిగిన పిత్తం శరీరంలోని వివిధ అంగాలలో ప్రవిష్టమైనపుడు కలిగే లక్షణాలు - దాహ, ఉష్ణత, పాక, ప్రస్వేద, కండూ, కోథ, మరియు స్రావము మొ॥ పైత్తిక వికృత కర్మలు.

విద్యాత్ పిత్తవికారార్తం కర్మైతత్, తదుపక్రమః ।
కషాయతిక్తమధురస్నేహస్రంసనశోషణాః ॥ 40 ॥

పైత్తిక వికార శాంతి కొరకు - కషాయ, తిక్త, మధుర ద్రవ్యములు మరియు విరేచన, ప్రదేహ, పరిషేక, అభ్యంగ, అవగాహన, మొ॥ నవి ప్రత్యేకముగా చెప్పబడినవి. విరేచన కర్మ పిత్తజ వికారాలలో ముఖ్యమైనది.

స్తైమిత్యం గురుతాఽఙ్గస్య నిద్రాతంద్రాతితృప్తయః ।
ముఖమాధుర్యసంస్రావకఫోద్గారబలక్షయాః ॥ 41 ॥
హృల్లాసోఽథ మలాధిక్యం ధమనీ కణ్ఠలేపకా ॥ 42 ॥
ఆమం చ గలగణ్డశ్చ వహ్నిసాద ఉదర్దకః ।
శ్వేతావభాసతాఽఙ్గానాం తథా మూత్రపురీషయోః ॥ 43 ॥

కఫవికారాలు 20

1. స్తైమితతా 2. గురుత్వం 3. నిద్రా 4. తంద్రా,
5. అతితృప్తి 6. ముఖమాధుర్యం 7. సంస్రావ 8. కఫోద్గార
9. బలక్షయ 10. హృల్లాస 11. మలాధిక్య 12. ధమనీ లేపక
13. కంఠలేపక 14. ఆమ 15 గలగండ 16. వహ్నిసాదము (మందాగ్ని)
17. ఉదర్దము 18. శ్వేతావభాసతా 19. శ్వేతమూత్ర 20. శ్వేత పురీష.

అసంఖ్యాకములైన కఫరోగాల్లో ప్రధానమైనవి 20 చెప్పబడినవి.

కఫజానామసంఖ్యానాం ప్రధానాః పరికీర్తితాః ।
స్నేహశైత్యగురుశ్వేతమాధుర్యం కఫలక్షణమ్ ॥ 44 ॥

శ్లక్ష్ణతా చామయోత్పత్తౌ తస్య కర్మాణి చక్షతే ।
స్నేహాది చిరకారిత్వం బంధోపచయసుప్తయః ॥ 45 ॥

కఫ లక్షణాలు :- స్నిగ్ధతా, శీతత్వం, గురుత్వం, శ్వేత, మధురత్వ,శ్లక్ష్ణత్వం, ఇవి కఫలక్షణాలు.

కర్మలు :- కఫరోగాలు శరీరంలో ఉత్పన్నమయినా స్నిగ్ధత్వం ఏర్పడుట, రోగములు చిరకాలమునకు వ్యక్తమగుట, బంధ, ఉపచయము, సుప్తి విష్టంభము మొ॥

విష్టంభశ్చేతి, తత్ర జ్ఞః కషాయకటుతిక్తకైః ।
రూక్షోష్ణైశ్చాప్యుపచరేన్మాత్రాకాలౌ విచారయన్ ॥ 46 ॥

సామాన్య చికిత్స :- మాత్రాకాలాదులను అనుసరించి కఫరోగ ఉపశమనార్థము కషాయ, కటు, తిక్త, రూక్ష, ఉష్ణ ద్రవ్యములు స్నేహ, స్వేదములు మొ॥ పంచకర్మలు చేయవలెను.

స్నేహస్వేదోపచారౌ చ తేషు కర్మాణి పఞ్చ చ।
వాతఘ్నానాం తు సర్వేషామనువాసనముత్తమమ్॥ 47 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 44 తమం పత్రమ్)

వాతఘ్న ద్రవ్యములు మరియు క్రియలలో అనువాసనము, పిత్తఘ్న ద్రవ్య మరియు క్రియలలో విరేచనము, కఫఘ్న ద్రవ్యములు మరియు క్రియలలో వమనము శ్రేష్ఠములు.

పిత్తఘ్నానాం విరేకశ్చ వమనం శ్లేష్మఘాతినామ్ ।
ఏషాం చికిత్సితస్థానమర్థే తు పరికీర్తితమ్ ॥ 48 ॥
తాంస్తు రోగాన్ ప్రవక్ష్యామి న హ్యత్రైతత్ సమాప్యతే ।
మహాగదోఽథ సంన్యాస ఊరుస్తంభస్త ఏకశః ॥ 49 ॥
జ్వరవ్రణామగృధ్రస్యః కామలా వాతశోణితమ్ ।
అర్శాంస్యపి తథాఽఽయామౌ ద్వివిధా వ్యాధయస్తు తే ॥ 50 ॥

వాతాసృక్శ్విత్రశోథాస్తు త్రివిధాః పరికీర్తితాః ।
గ్రహణ్యక్షివికారాశ్చ కర్ణరోగా ముఖామయాః ॥ **51** ॥

అపస్మారాః ప్రతిశ్యాయః శోషాణాం హేతవో మదాః ।
చతుర్విధాస్తే నిర్దిష్టా మూర్చ్ఛా క్లైబ్యాని చైవ హి ॥ **52** ॥

తృష్ణాచ్ఛర్దిశ్వాసకాసగుల్మప్లీహారుచివ్యథాః ।
హిక్కోన్మాదశిరోరోగా హృద్రోగాః పాణ్డుసంజ్ఞకాః ॥ **53** ॥

ఏతే పఞ్చవిధాః ప్రోక్తాః, షడ్విధానపి మే శృణు ।
ఉదావర్తా అతీసారాః, సవైసర్పా అథామయాః ॥ **54** ॥

మేహినాం పిడకాః కుష్ఠం సప్తోపలక్షయేత్ ।
శుక్రదోషాః పయోదోషా మూత్రాఘాతోదరాణి చ ॥ **55** ॥

అష్టావష్టౌ వదన్త్యేతాన్ గ్రహాస్తు దశ కీర్తితాః ।
యోనివ్యాపత్కృమిమేహాన్ వింశతిం వింశతి విదుః ॥ **56** ॥

ఈ రోగ ప్రకరణము ఇంతటితో సమాప్తం కాలేదు. చికిత్సా స్థానములో వర్ణించబడినది. రోగములను ఇపుడు ఉపదేశించెదను

ఏకరోగములు - మహాగదము, సంన్యాసము, ఊరుస్తంభము.

ద్వివిధ- జ్వరము, వ్రణము, ఆమదోషము, గృధ్రసీ, కామల వాతశోణితము, అర్శసు, ఆయామము.

త్రివిధ రోగ - వాతరక్తము, శ్విత్ర, శోథ

చతుర్విధ రోగ - గ్రహణి, అక్షిరోగ, కర్ణరోగ, ముఖరోగ, అపస్మార, ప్రతిశ్యాయ, శోష, మద, మూర్ఛ, క్లైబ్యం.

పంచవిధ రోగములు:- తృష్ణ, ఛర్ది, శ్వాస, కాస, గుల్మ, ప్లీహ, హృద్రోగము, పాండు, అరుచి, వ్యధా, హిక్కా, ఉన్మాదము, శిరోరోగము,

షడ్విధ రోగములు :- ఉదావర్తము, అతిసారము,

సప్త విధ రోగములు:- విసర్పము, మధుమేహపిడకా, కుష్ఠము.

అష్టవిధ రోగములు:- శుక్రదోషము, క్షీరదోషములు, మూత్రాఘాతం ఉదరరోగములు.

దశవిధ రోగములు - గ్రహరోగములు,
వింశతి విధ రోగములు - యోనిరోగములు, కృమి రోగములు ప్రమేహములు
పై వాటి గురించి చికిత్సాస్థానములో చెప్పబడినవి.

ఏతే సమాసతః ప్రోక్తాశ్చికిత్సాస్థానహేతవః ।
పూర్వోద్భవనిమిత్తేన యోఽపరో జాయతే గదః ॥ 57 ॥

తముపద్రవమిత్యాహురతీసారో యథా జ్వరే ।
చికిత్సితం తథోత్పత్తిం తేషామేకే ప్రచక్షతే ॥ 58 ॥

ఉపద్రవాణామిత్యేకే పూర్వం నేత్యాహ కశ్యపః ।
ఉభయత్రైవ యద్యుక్తం పానభోజనభేషజమ్ ॥ 59 ॥

శాన్తయే తత్ ప్రయుఞ్జీత న వర్ధేతే తథా హ్యుభౌ ।
యం వా తీవ్రతరం పశ్యేత్ వ్యాధిం విద్వాన్ స్వలక్షణైః ॥ 60 ॥

తమేవోపక్రమేతాదౌ సిద్ధికామో భిషగ్వరః ।

పూర్వ ఉత్పన్న వ్యాధి ద్వారా తర్వాత వచ్చు రోగము ఉపద్రవము అనబడును. కొందరు వైద్యులు ఉత్పత్తిక్రమమును అనుసరించి చికిత్స చేయవలెను. అనగా మొదట వ్యాధిని చికిత్సించి తర్వాత ఉపద్రవమును చికిత్సంచవలెను. మరికొందరు ఉపద్రవములనే మొదట చికిత్సించవలెను అందురు. కశ్యప మతానుసారం ఇది సరి అయినది కాదు. వ్యాధి ఉపద్రవము రెంటిని అన్నపానములు, ఔషధముల ద్వారా శాంతింప జేయవలెను ఈ రెంటిని వృద్ధి నొందకుండా చూడవలెను. లేక సఫల వైద్యుడు ఏది తీవ్రముగా ఉండునో దానిని మొదట చికిత్సించవలెను. తరువాత మందవేగము గల వ్యాధిని చికిత్సించవలెను.

యో హేతుః పిత్తరోగాణాం రక్తజానాం స ఏవ తు ॥ 61 ॥
శోణితం కుపితం జన్తుం క్లిశ్నాతి బహుభిర్ముఖైః ॥ 62 ॥

పిత్తజరోగ కారణములే రక్తరోగములకు కూడ కారణమగును. ప్రకోపించిన రక్తము అనేక రకములుగా బాధించును.

వైవర్ణ్యసంతాపశిరోక్షిరోగదౌర్బల్యదౌర్గంధ్యతమః ప్రవేశాః ।
వైసర్పవిద్రధ్యుపజిహ్వాగుల్మరక్తప్రమేహప్రదరాతినిద్రాః ॥ 63 ॥
మందాగ్నితా స్రోతసాం పూతిభావః స్వరక్షయః స్వేదమదానిలాసృక్ ।
తృష్ణాఽరుచిః కుష్ఠవిచర్చికాశ్చ కణ్డ్వః సకోఠాః పిడకాః సకణ్డ్వః ॥ 64 ॥

రక్తజ రోగములు :- వివర్ణము, సంతాపము, శిరోరోగము, అక్షిరోగములు, దుర్బలత, దుర్గంధం, తమప్రవేశము, విసర్ప, విద్రధి, ఉపజిహ్వా, రక్తగుల్మ, రక్తప్రమేహ, ప్రదరం, అతినిద్ర, మందాగ్ని, స్రోతస్సులనుండి దుర్గంధం వచ్చుట, స్వరక్షయము, స్వేదము, మదము, వాతరక్తము, తృష్ణ, అరుచి, కుష్ఠ, విచర్చికా, కోఠయుక్తకండూ, కండూయుక్తపిడక.

అన్యే చ రోగా వివిధా అనుక్తాస్తేష్వాదితః స్రంసనమేవ పథ్యమ్ ।
వైసర్పవచ్చాత్ర వదన్తి సిద్ధం రక్తావసేకం చ విశోషణం చ ॥ 65 ॥

రక్తజదోషచికిత్స:- మొదట విరేచనం చేయించి, విసర్పం వలె చికిత్స చేయవలెను. విశేషించి రక్త మోక్షణం, శోషణం చేయించాలి.

న త్వేవ బాలస్య విశోషణం హితం నైవాతిసంశోధనరక్తమోక్షణే ।
స్నిగ్ధైః సుశీతైర్మధురైరదాహిభిస్తత్రోపచారోఽశనలేపసేచనైః ॥ 66 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

బాలురలో శోషణం రక్త మోక్షణము సంశోధనం అధికముగా చేయకూడదు. స్నిగ్ధం, శీతలం, మధురము దాహము కలిగించని అన్న పానములు, లేపములు, పరిసేచనములు ద్వారా చికిత్సించాలి అని భగవాన్ కశ్యపుడు ఉపదేశించెను.

ఇతి రోగాధ్యాయః సప్తవింశతితమః ॥ 27 ॥

28

అష్టావింశతితమోఽధ్యాయః

లక్షణాధ్యాయః

అథాతో లక్షణాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము లక్షణాధ్యాయం వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

భగవంల్లక్షణైర్బాలా ఆయుష్మంతో భవంతి కైః ।
సుఖినో దుఃఖినః కైః కైర్వేద్యో విద్యాదనాయుషః ॥ 3 ॥

కతి సత్త్వాని మర్త్యానాం సత్త్వానాం లక్షణం చ కిమ్ ।
ప్రశస్తం నిందితం దేహే యద్యత్తత్తదిహోచ్యతామ్ ॥ 4 ॥

భగవాన్! ఏ లక్షణముల ద్వారా బాలుడు దీర్ఘాయుష్యుడు అని తెలిసికోగలము? బాలుర యొక్క సుఖదుఃఖములు అనాయుష్యము యొక్క జ్ఞానమెలా కల్గుతుంది? మనుషుల సత్త్వములెన్ని? వాటి లక్షణములేమి? ఇతరములైన శరీరము యొక్క ప్రశస్త నిందిత భావములను మాకుపదేశింపుము.

ఇహ ఖలు కుమారాణాం వృద్ధజీవక! స్నిగ్ధతనుశ్లక్ష్ణతామ్రా నఖా ఆధిపత్యాయ భవన్తి, స్థూలా ఆచార్యాణాం, రాజీమన్తశ్చ దీర్ఘాశ్చాయుష్మతాం,

నిమ్నశుక్తితుషాకృతయో దరిద్రాణాం, రూక్షా దుఃఖభాగినాం, పుష్పితా లుణ్ఠానాం, శ్వేతామణ్డలా అనాయుషాం, స్ఫుటితా అస్వతంత్రణాం, వివర్ణా వ్యసనినాం, సమున్నతా నిపిణ్డాన్తా అల్పాః సుఖభాగినాం, విపులైర్నఖైర్మధ్యత్వమాహ, స్థూలాః శ్వేతా విషమాశ్చ ప్రవ్రాజయన్తి । పాదైః పీనైః సుప్రతిష్ఠితైరూర్ధ్వ లేఖైరాయుష్మన్తో ధనవన్తోఽధిపతయః, స్వస్తికలాఙ్గలకమల శంఖచక్రహయగజరథప్రహరణ- మఙ్గలాఙ్కితై రాజానః, తామ్రైః స్నిగ్ధైః సుభగాః ఉత్కుటకైర్మధ్యధనాయుషః, శ్వేతైరధనాః, అలేఖైః పరకర్మకరాః, బహులేఖై రోగిణః, సువృత్తశ్లక్ష్ణపార్ష్ణిభిః సర్వగుణోపపన్నా భవంతి, హీనపార్ష్ణిభిరనాయుషః ప్రజాహీనాః, చిపిటాః, పారదారికాః । అఙ్గులీనఖపాదైర్దీర్ఘైర్దీర్ఘాయుషో, హ్రస్వైర్హ్రస్వాయుషః । అఙ్గులీభిర్ఘనాభిర్భాగ్యవన్తో, గూఢపర్వాభిర్భోగినః, స్థూలపర్వాభిరాచార్యాః, లోమశాభిరధనాః । ఖరపరుషతనువిషమస్ఫుటితమలినా పార్ష్ణిరప్రశస్తా । ఉత్తరపాదమున్నతమసిరమలోమకం ప్రశస్యతే, విషమం విపరీతం చ తస్కరాణామ్। గుల్ఫౌ గూఢావల్పావలోమసిరౌ ప్రశస్యతే, ధననాశాయోల్బణౌ, విపులౌ పరక్లేశాయ। ప్రజఙ్ఘా తన్వీ ప్రశస్యతే స్థూలా పతిపుత్రద్రవ్య సుఖక్షయకరీ స్త్రీణాయ చ । జంఘే చానుద్వృద్ధే అసిరే అలోమికే ప్రశస్యేతే, శుష్కస్థూలసిరాలోమశే విపరీతే, వైధవ్యకర్యౌ తు నారీణామ్ । జానునీ చ గూఢే ధన్యే । ఊరూ మాంసోపచితౌ గూఢసిరౌ శ్లక్ష్ణౌ ప్రశస్యేతే । స్ఫిచౌ నిర్వృత్తావలమ్బౌ ।

నిర్వ్రణావలోమశావ విషమౌ ప్రశస్యేతే, శుష్కావనపత్యానాం లమ్బౌ ప్రధాన నాశాయ, మహాంతౌ పౌంశ్చల్యాయ, అల్పకౌ శీలవతాం, కుకుందరౌ గంభీరావ లోమశౌ ప్రవిభక్తౌ సమౌ ప్రశస్యేతే, లోమశౌ ప్రవ్రజ్యాయై ప్రదక్షిణావర్తౌ తు ధన్యౌ, విపులౌ దీర్ఘాయుషాం శ్లిష్టావనాయుషాం । జఘనమురసా తుల్యం ప్రశస్యత ఇత్యేకే। కుమారాణామురస్తు విశాల తరం, జఘనంతు కుమారీణాం, న తు మధ్యాయ కల్పతే । వృషణౌ ప్రలంబౌ బృహతౌ గౌరస్య, కృష్ణౌ కృష్ణస్య, గౌరారక్తస్య శ్యామౌ శ్యామస్య, రక్తౌలోమశౌ, మద్యౌ స్మృతౌ, పీనౌ ప్రశస్యేతే, విపరీతౌ దౌర్భాగ్య పుంస్త్వ ప్రజాహాని కరౌ, స్వల్పావనాయుషాం, దుఃఖాయ చైకే, గోఖర హయాజావికాకృతీ తు సుభగానామాయుష్మతాం చ విజ్ఞేయౌ । ప్రజననం మృదు దీర్ఘముచ్ఛ్రితం బృహత్తామ్ర నిర్వృత్త మణి మహాకోశం

మహాస్రోతః ప్రశస్యతే, తను హ్రస్వం లంబి వికోశం శ్వేత శ్యావ విస్పృతం వామావృత్తము ప్రశస్తం । మూత్ర మనావిద్ధ మతనుకమనల్పవృజువేగం ప్రశస్యతే, తద్విపరీతమతిగంధి సవేదనమత్యుష్ణం వివర్ణమనిమిత్తకాలమశబ్దమప్రశస్తం, కన్యకానాంచ స్ఫాలిత మూత్రత్వ ముభయోర్వాఽనపత్య కరం । యోనిః శకటాకృతిరపత్యలాభాయ, పీనా సౌభాగ్యాయ, లంబాఽపత్యవధాయ మణ్డలా వ్యభిచరణాయ, ఉత్క్షిప్తా అనపత్యత్వాయ, సూచీముఖీ దౌర్భాగ్యాయ, భృషవివృత సంవృత శుష్కలంబ విషమా విలింగా క్లేశలాభాయ, మధ్య నిబిడా కన్యా ప్రజననాయ, ఉన్నతా, రమణీయా మాంసలా పుత్రజన్మనే, వ్యఞ్జనవతీ చ ధన్యా, అతిలోమశా వైధవ్య కరీ, వ్యంజన హీనా త్వయశసే, పిప్లు మద్వసావతీ వ్యభిచార ప్రవ్రజ్యాయై । తథైవ 'లోమరాజ్యుభయతో మధ్యమాగతా నాతిఘనా ప్రశస్యతే, వైధవ్యా యాతి స్థూలా, అతిస్థూలఘనలోమా పౌంశ్చల్యాయ, అధోజాతం దౌర్భాగ్యాయ, నాభిమతి వృత్తా మధ్యత్వాయ! కుక్షీసమున్నతా ప్రశస్యేతే, లోమశా ప్రవ్రజ్యాయై, సిరాలౌ కుభోజనాయ, నిమ్నౌ దారిద్ర్యాయ, సమౌ మధ్యత్వాయ, దక్షిణోన్నతౌ పుత్రజన్మనే, వామోన్నతౌ విపరీతౌ ఈశదున్నతముదర మశిథిలమకఠినమవిపులం ప్రశస్యతే, దరిద్రయాయ శుష్కం, ఉన్నతం భోగాయ, విశాలవిషమ విషమ శీల భోగాయ కల్పతే, భృశ శుష్కమనపత్యం, స్త్రియాశ్చా ధస్తాదుపచితమసిరమతివిపుల మవలికమనాయుషే, మధ్యం నాభేరుపరిష్టాద-నాయుషే, ఏకవలికం ధన్యం, ద్వివలికం బుద్ధిలాభాయ, త్రివలికం సౌభాగ్యాయ, చతుర్వలికం ప్రజాయుషే, బహువలికమధన్యమనాయుషే భవత్యుదరం । నాభిః గంభీరా ప్రదక్షిణా వృత్తోత్సంగినీ, లోమసిరావర్త వర్జితా ప్రశస్యతే, గర్తాకృతి రనున్నతా సుఖదుఃఖకరీ, విషమోన్నతాఽనాయుష్యా, స్వల్పాకృతిరన పత్యా, విదేశస్థా ప్రవ్రాజయతి, బృహతీ గంభీరోన్నతాఽధిపత్యాయ। నాభ్యాపాయు-ర్వ్యాఖ్యాతః। పార్శ్వే వృత్తే మాంసలే స్నిగ్ధే అలోమ సిరే ప్రశస్యేతే, లోమసిరే ప్రవ్రాజయేతే। పృష్ఠం సమముపరి విశాల మసిరమలోమకమనావర్తకం ప్రశస్యతే, మధ్యే నిమ్నమాయుష్మతాం, నిర్భుగ్నం దుఃఖ భాగినాం, సంక్షిప్త మనాయుషాం, లోమశ మమైత్రాణామల్పా పత్యానాంచ । లోమ స్కంధో వణిక్చౌరజీవీ, కితవో రజ్జజీవీ వా, శుష్కాంసో దరిద్రః, తావుభౌ దీర్ఘాయుషౌ కదాచిత్ ప్రవ్రజేతామపి, స్నిగ్ధాంసః

కర్షకః పీనాంస ఆఢ్యః, కఠినాంసః శూరః, శిథిలాంసోఽసక్తః, ఉన్నతాంసః పుమాన్ ప్రశస్యతే, భ్రష్టాంసా కన్యా; విపరీతే తద్గుణహానిః। కక్షా వున్నతా పృథులౌ పీనౌ సువ్యఞ్జనౌ ప్రశస్యేతే, విపరీతావధన్యౌ, భృశలోమశౌచ నారీణామ్ । తథా బాహూ ఆనుపూర్వ్యోపచితౌ గూఢారత్నీ దీర్ఘౌ జానుస్పృశౌ ప్రశస్యేతే, సిరాతతా-వాయుష్మతాం, పక్ష్మవంతౌ ప్రజావతాం, అసిరావప్రజానాం, తిర్యక్ సిరౌ కృచ్ఛ్ర జీవినాం, తిలవన్తౌ ప్రవ్రాజయతః, మశకలక్షణవన్తౌ కలహాయ। మణిబన్ధనే స్థూలే పుంసః ప్రశస్యేతే, తనూ స్త్రియః । ఉభయోరేవ తిస్రో యవపంక్తయోఽచ్ఛిన్నాః ప్రశస్యన్తే, ప్రథమా ధన్యా, ద్వితీయా ముఖ్యా, తృతీయా ప్రజాయుషే, సర్వాశ్ఛేద-విచ్ఛిన్నాః స్నిగ్ధా వ్యక్తగంభీర లిఖితా ఆధిపత్యాయ,చతస్రో రాజర్షేః, పంచ షట్ శతపుత్ర్యస్య సప్త దేవనికాయానామ్, ఏకాఽపి చేద విచ్ఛిన్నా వ్యక్తా సుఖాయోపపద్యతే। .

. . . .

. . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **46** తమం పత్రమ్)

. . . .

. . . . స్త్రీణాం

చాతిదీర్ఘాశ్చాతి హ్రస్వాశ్చ నిన్దితాః। కేశభూమిః స్నిగ్ధా లోహితా నిర్మలా నిర్వ్రణా చ ప్రశస్యతే । మత్త గజ వృషభ సింహ శార్దూల హంసగతయోఽధిపతయః, స్థిమిత గతయో ధన్యాః, చపల గతయశ్చపలసుఖదుఃఖలాభినః, తిర్యగ్గత యస్త్వధన్యాః స్ఖలనాశ్చాఙ్గ విస్ఫోటి నశ్చాప్రశస్తాః। తథా అతి గౌరమతికృష్ణమతిదీర్ఘమతి హ్రస్వమతి కృశమతిస్థూలమతిలోమశ మలోమశ మతిమృద్వతికఠినం చ శరీరే శ్వప్రశస్తముచ్యతే। తథా బాలానాం బుషిత రుధిత స్వప్న ప్రజాగర క్రోధ హర్ష విసర్గాదాన పంక్తి స్థైర్య గామ్భీర్యాణి యుక్తాని గుణాధికాని ప్రశస్యన్త ఇతి ।

ఓ వృద్ధ జీవకా! బాలుర దీర్ఘాయు లక్షణములు ఈ క్రింది విధముగా నుండును. నఖములు స్నిగ్ధ, తను, నునుపుగా తామ్రవర్ణము కల్గిన బాలురు అధిపతి అగును. రేఖాయుక్తముగా దీర్ఘముగా యుండినచో ఆయుష్మంతుడగును. క్రిందికి వంగి యుండి శుక్తి, తుషాకృతి ఉన్నచో దరిద్రుడు రూక్షముగా నున్నచో దుఃఖితుడు, పుష్పితమైనచో లుంఠవ్యక్తి శ్వేత వర్ణ మండలాకారములున్నచో

తక్కువ ఆయు గలవాడు, స్ఫుటితమైనచో పరాధీనుడు, వివర్ణమైనచో వ్యసనుడు, ఉన్నతమై అంచులు ముడుచుకొని గుండ్రముగా చిన్నగా నున్నచో సుఖవంతుడగును. విపులములు మధ్యశ్రేణి, స్థూల, శ్వేత మరియు విషమముగా నున్నచో భ్రమణ శీలుడగును. పాదములు లావుగా ప్రతిష్ఠితమై పైన రేఖయుక్తమైనచో ఆయుష్మంతుడు, ధనవంతుడు, అధిపతి అగును. స్వస్తిక, లాంగల, కమల, శంఖ, చక్ర, అశ్వ, ఏనుగు రథము మొదలగు మంగళకరమగు ప్రహరణములతో చిహ్నమైన చో రాజు అగును. తామ్ర వర్ణమును నునుపుగా ఉన్నచో ఐశ్వర్యశాలి అగును. పాదములు ముడుచుకొని యున్నచో సాధారణ ధనవంతుడు మధ్యమ ఆయువు కలవాడగును. పాదములు తెల్లగా ఉన్నచో నిర్ధనుడు, రేఖారహితమైనచో దాసత్వము చేయువాడు, అనేక రేఖలున్నచో రోగి అగును. గుండ్రని, స్నిగ్ధమైన మడిమలు ఉన్నచో సర్వగుణసంపన్నుడు, చిన్నగా ఉన్నచో తక్కువ ఆయుష్యవంతుడు, సంతానరహితుడుగను ఉండును. పాదములు చదునుగా ఉన్నచో ఇతర స్త్రీలను తీసికొని వెళ్ళువాడు, వారితో ప్రేమాధి కలాపములు చేయువాడగును. అంగుళములు, గోళ్ళు, పాదములు మొ॥ పొడవుగా ఉన్నచో దీర్ఘాయువు కలవాడు, చిన్నవిగా ఉన్నచో అల్పాయువు కలవాడగును.

అంగుళులు :- దృఢముగా ఉన్నచో భాగ్యవంతుడు, కణుపులు దృఢంగా ఉన్నచో భోగి, స్థూలముగా ఉన్నచో ఆచార్యుడు, అంగుళులు లోమ యుక్తమై ఉన్నచో నిర్ధనుడు అగును.

పార్ష్ణి :- కరము, పరుషము పలుచగా, విషమముగా పగిలి మలినముగా ఉన్నచో అప్రశస్తము. పాదము యొక్క పైభాగం ఉన్నతముగా ఉండి సిరారహితమై లోమ రహితమైనది ప్రశస్తము. ఇందుకు విపరీతముగా ఉన్నచో, విషమంగా ఉన్నచో దొంగ అగును.

గుల్ఫములు :- దృఢముగా, చిన్నవిగా, లోమ, శిరా రహితమైనచో ప్రశస్తము. ఇందుకు విపరీతముగా లావుగా ఉన్నచో ధననాశము, విశాలముగా ఉన్నచో దుఃఖకారణం అగును.

ప్రజంఘు :- ఇవి పలుచగా ఉన్నచో ప్రశస్తము. స్థూలముగా ఉన్నచో పతి, పుత్రుడు ధనము, సుఖము క్షయమగును మరియు దొంగల పాలగును.

జంఘు :- దృఢముగా ఉండి, సిరా లోమరహితం అయినచో ప్రశస్తం. అతి శుష్కం, అతిస్థూలము సిరాలోమ యుక్తం అప్రశస్తం. ఇవి స్త్రీలలో వైధవ్యం నొందించును.

జాను :- దృఢమైనచో ప్రశస్తము.

ఊరువులు :- మాంస యుక్తము, గంభీరము స్నిగ్ధం ప్రశస్తము.

నితంబములు :- పొడవుగా ఉండక, వ్రణలోమ రహితమై అవిషమముగా ఉన్నచో ప్రశస్తం. శుష్క నితంబములు సంతాన రహితమగును. పొడవుగా ఉన్నచో పెద్దరికమును నష్టం నొందించును. పెద్ద నితంబములుండినచో దుశ్చరిత్ర చిన్నవిగా ఉన్నచో శీలవంతుడగును.

కుకుందరములు :- గంభీరం, లోమ రహితము, విభక్తము సమాన ఆకారము కలిగినవి ప్రశస్తము. లోమయుక్తం, భ్రమణశీల స్త్రీలలో ఉండును. దక్షిణమునకు తిరిగి ఆవర్తములున్నచో ప్రశస్తము. విభక్తముగా ఉన్నచో దీర్ఘాయువు. ఒకటినొకటి కలిసి ఉన్నచో అల్పాయువు.

జఘనం :- కొందరి మతానుసారము ఉరః తుల్యమైనచో ప్రశస్తమని చెప్పెదరు. బాలురలో ఉరస్సు విశాలముగా, బాలికలందు జఘనం విశాలముగా ఉండును. వీరిద్దరు ఉరస్సు. జఘనము మధ్యమాకారం అయినచో అప్రశస్తం.

వృషణములు :- గౌరవర్ణము కల బాలునికి పొడవుగా, పెద్దవిగా, కృష్ణవర్ణంకల బాలునికి నల్లవిగా, రక్తవర్ణం కలబాలునికి గౌరవర్ణం శ్యామవర్ణం కలవానికి శ్యామముగా ఉండును. రక్తవర్ణం, లోమ యుక్తం మధ్యమశ్రేణిగా చెప్పబడును. పెద్దవిగా ఉండుట ప్రశస్తం ఇందుకు విపరీతముగా పలుచగా ఉన్నచో దుర్భాగ్యము, పుంస్త్వ సంతాన నాశకము అగును. చిన్నవిగా ఉన్నచో అల్పాయువు దుఃఖకారణం అగును. ఆవు, గాడిద, గుర్రము, మేక, గొర్రె, ఆకృతి వృషణములు కలిగినచో సౌభాగ్యశాలి, ఆయుష్మంతుడగును.

ప్రజననము (శిశ్నము) కోమలము, దీర్ఘము, హర్షయుక్తము, తామ్రవర్ణము, గుండ్రని మణి కలిగి మహాకోశములు, మహాస్రోతస్సులు కలిగిన ప్రశస్తము

పలుచనిది అతిచిన్నది, అతిదీర్ఘం నందు కోశరహితం, తెల్లని తెలుపు నలుపు స్రావములు కలిగినది ఎడమవైపు ఆ వృత్తము కలిగినది అప్రశస్తమైనది.

మూత్రము :- కష్టముచే రాక, అతి పలుచగా ఉండక, తక్కువమాత్రతో ఉండక సరళముగా వెడలినచో ప్రశస్తం. తద్విపరీతముగా అత్యంత గంధం కలిగి, వేదనా యుక్తమై, అత్యంత ఉష్ణం, వివర్ణముగా ఉండి, అనిశ్చిత సమయంలో శబ్దరహితముగా వచ్చినచో అప్రశస్తము. స్ఖలిత మూత్రము (మూత్రము విడి విడిగా వ్యాపించుట) అనపత్య కరమగును.

యోని :- శకటాకారముగా ఉన్నచో సంతానోత్పత్తి, స్థూలముగా ఉన్నచో సౌభాగ్యము, పొడవుగా ఉన్నచో సంతానవధ, గుండ్రము ఉన్నచో వ్యభిచారము, ఉన్నతముగా ఉన్నచో సంతానరాహిత్యం, సూచిముఖం అయినచో దుర్భాగ్యము, అధికముగా వ్యాపించినది సంకుచితమైనది శుష్కము అయినది, పొడవుగా ఉన్నది, విషమముగా ఉన్నది లింగరహితమైన యోని క్లేశములను కలిగించును. మధ్యమ రూపం అయినచో కన్యా ఉత్పత్తికి, ఉన్నతము, రమణీయము, మాంసయుక్త యోని పుత్రోత్పత్తికి కారణం. వ్యంజన యుక్త యోని ప్రశస్తం. అత్యంత లోమ యుక్తం అయినచో వైధవ్యం కలుగును. వ్యంజనరహితం అయినది అప్రశస్తం, మాంసాంకురములు వసాయుక్తమైన యోని వ్యభిచారమును కలిగించును. రెండు వైపులా లోమ వరుసలు కలిగి మధ్యమముగా అతిఘనం కాకున్నచో ప్రశస్తము. అత్యంతస్థూలం వైధవ్యంను కలిగించును. అత్యంత స్థూల, ఘనమైన లోమములు కలిగినది కులట అగును. క్రింది వైపు వంగి ఉన్నచో దుర్భాగ్యము, నాభి పైభాగం వరకు వ్యాపించి ఉన్నచో మధ్యమ శ్రేణి అగును.

కుక్షి :- ఉన్నతము ప్రశస్తము, లోమయుక్తము అత్యంత భ్రమణ యుక్తము, శిరాయుక్తము, కుత్సిత భోజనం కలిగించును. లోపలికి ఉన్నచో దరిద్రము, సమాకారము కలిగినచో మధ్యమం. కుడి వైపు ఉన్నతమైనచో పుత్రజన్మము, ఎడమవైపు ఉన్నతముగా ఉన్నచో స్త్రీ సంతానం కలుగును.

ఉదరము :- కొంచెం ఉన్నతముగా, అశిథిలముగా, కోమలముగా, అతి పెద్దగా కానిది ప్రశస్తము, శుష్కం అయినచో దరిద్రము, పెద్దదిగా ఉన్నచో భోగి, విశాలముగా, విషమముగా ఉన్నచో విషమస్వభావం భోగి అగును. అత్యంత

శుష్కము అయినచో సంతాన రహితము. స్త్రీలలో క్రింది భాగము అధికముగా ఉపచితమై సిరా రహితము. వళిరహితం అయినది అనాయుష్కరమగును. నాభిపైభాగం అణిగి ఉన్నచో అనాయుష్కరమగును. ఉదరంపై ఒకే వళీ ఉన్నచో ప్రశస్తము. రెండు వళులున్నచో బుద్ధి, 3 ఉన్నచో సౌభాగ్యం, 4 ఉన్నచో సంతానం దీర్ఘాయువు, అధికముగా ఉన్నచో అనాయుష్కరం, అప్రశస్తము.

నాభి :- గంభీరము, కుడివైపు తిరిగి ఉన్నది గుండ్రంగా ఉన్నది ఉన్నతమైన అంచుకలిగి ఉన్నది లోమరహితం అయినది, ఆవర్తరహితం అయినది ప్రశస్తము. అనున్నతమైనది, గర్తాకారం కలిగినది సుఖదుఃఖములను కలిగించును. విషమముగా ఉన్నది ఉన్నతముగా ఉన్నది అనాయుష్కరం. స్వల్పాకృతి కలిగినది అనపత్య కరమగును. తన స్థానం నుండి జరిగి ఉన్న నాభి భ్రమణశీలంను కలిగించును. పెద్దది, గంభీరము ఉన్నత నాభి కలవాడు అధిపతి అగును. నాభికి చెప్పినట్లుగానే గుదమునకు కూడా అన్వయించుకోవలెను.

పార్శ్వము :- గుండ్రముగా, మాంసయుక్తమై, స్నిగ్ధముగా, లోమ సిరా రహితం అయినచో ప్రశస్తము. లోమ సిరాయుక్తమైన భ్రమణ శీలుడగును.

పృష్ఠ దేశము :- సమముగా ఉండి, పైభాగం విశాలము, సిరాలోమ ఆవర్త రహితము అయినది ప్రశస్తం. మధ్యభాగం నిమ్నంగా ఉన్నచో ఆయుష్కరం. వంగి ఉన్నచో దుఃఖకరము పృష్ఠ ప్రదేశము అతిచిన్నగా ఉన్నచో అల్పాయువు, లోమయుక్తం అయినచో మిత్ర రహితం, అల్పసంతానం కలుగును.

స్కంధ :- లోమ యుక్తం అయినచో భారమును మోయువాడు, జూదగాడు, విలాసవంతుడగును. శుష్కములైనచో దరిద్రుడు అగును. లోయ యుక్త శుష్కస్కంధములు కలవారు కొందరు దీర్ఘాయువులు కలవారు కూడా అగుదురు. మరియు భ్రమణశీలం కలవారగును స్నిగ్ధము, ఉన్నతమైన గుణవంతములు. కఠినముగా ఉన్నచో శూరుడు, శిథిలముగా ఉన్నచో అశక్తుడు, ఉన్నతమైనచో ప్రశస్తము. స్త్రీలలో వంగి ఉన్నచో ప్రశస్తము. ఇందుకు విపరీతం అయిన గుణహాని కలుగును.

కక్ష :- ఉన్నతము, విశాలము, లావుగా, స్పష్టముగా ఉన్నచో ప్రశస్తం. తద్విపరీతం అప్రశస్తం. స్త్రీలలో అతిలోమయుక్త అయిన అప్రశస్తం.

బాహు :- పైనుండి క్రిందికి క్రమంగా పైన లావు, క్రింద పలుచగా ఉండి దృఢముగా ఉండవలెను. దీర్ఘముగా ఉండి, జానువులు స్పృశించునవి శిరాయుక్తమైనవి ఆయుష్కరము. పక్షయుక్తమైనది సంతాన కరము. సిరారహితమైన సంతానశూన్యం. తిర్యక్ సిరలు కలిగిన కష్టజీవులు అగుదురు. తిలయుక్త బాహువులు కలిగిన భ్రమణ శీలం, మశక యుక్తం అయిన కలహము చేయువారగుదురు.

మణి బంధం :- పురుషునిలో లావుగా, స్త్రీలలో పలుచగా ఉండుట ప్రశస్తము. యవపంక్తులు అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండుట ప్రశస్తం. ప్రథమపంక్తి ఐశ్వర్య యుక్తం, ద్వితీయ పంక్తి ముఖ్యము, మూడవది సంతానం, ఆయుష్కరము, మూడు పంక్తులు అవిచ్ఛిన్నమై స్నిగ్ధము స్పష్టము గంభీరముగా ఉన్నచో అధిపతి అగును. నాలుగు అవిచ్ఛిన్నంగా ఉన్నచో రాజర్షి, 5,6 అవిచ్ఛిన్నంగా ఉన్నచో శతపుత్రుడగును ఏడు అవిచ్ఛిన్నంగా దేవతలలో ఉండును. ఒక్కటైనను అవిచ్ఛిన్నంగా ఉన్నచో సుఖముగా ఉండును. స్త్రీలలో కేశములు అతి దీర్ఘముగా, అతి చిన్నవిగా ఉన్నచో నిందితములు.

కేశభూమి :- స్నిగ్ధము, లోహితము నిర్మలము వ్రణ రహితము ప్రశస్తం

గతి :- ఏనుగు, ఎద్దు, సింహము, చిరుతపులి, హంస వంటి గతి కలిగినవారు అధిపతి అగుదురు మందగతి ప్రశస్తము చంచల యుక్త గమనం, చంచలయుక్త సుఖం, దుఃఖము పొందును. తిర్యకగతి అప్రశస్తము స్ఖలనగతి వారు అంగములు స్ఫుటించి ఉండుట అప్రశస్తము. అత్యంత గౌరము, అతికృష్ణము, అతి దీర్ఘము, అతి హ్రస్వము, అతికృశ, అతిస్థూలము, అతి లోమశము, అలోమశము, అతి మృదు, అతికఠినం అప్రశస్తము. బాలురలో అతి రోదనం, జాగరణం. క్రోధ, హర్ష, మూత్రాది విసర్గములు, అన్నియు గ్రహించుట, పాచనము, స్థిరత, గంభీరత మొ॥ లక్షణములు యుక్తి యుక్తముగా ఉన్నచో ప్రశస్తము.

అత్ర శ్లోకాః -

> **యథా వక్త్రం తథా వృత్తం యథా చక్షుస్తథా మనః ।**
> **యథా స్వరస్తథా సారో యథా రూపం తథా గుణాః ॥**

ముఖం ఎలా ఉండునో వృత్తం (భావము) అలా ఉండును. కళ్ళు

ఎలా ఉండునో మనస్సుదే విధంగా ఉండును. స్వరము ఏ విధంగా ఉండునో సారము అదేవిధంగా ఉండును. రూపమునకు తగినట్లుగా గుణములు ఉండును.

త్రివిధం సత్త్వముద్దిష్టం కల్యాణక్రోధమోహజమ్ ।
శ్రేష్ఠమధ్యాధమత్వం చ తేషాం ప్రోక్తం యథాక్రమమ్ ॥

సత్వం మూడు విధములుగా ఉండును. ఒకటి కళ్యాణము నందు ఉత్పన్నం అగునవి. రెండు క్రోధము నుండి ఉత్పన్నం అగునవి. మూడు మోహం నుండి ఉత్పన్నం అగునవి. ఇవే క్రమంగా శ్రేష్ఠ, మధ్యమం, అధమంగా చెప్పబడినవి.

అష్ట సప్త త్రిధా చైషాం క్రమాద్భేదః ప్రవక్ష్యతే ।
సత్త్వానాం, సత్త్వవిజ్ఞానం హితమౌషధకల్పనే ॥

ఈ సత్త్వములు క్రమముగా 8,7,3 భేదములుగా ఉండును. ఔషధ కల్పనలో ఈ సత్వజ్ఞానము తెలిసికొని చేయుట హితకరం.

తపః సత్య దయా శౌచ దాన శీల రతం సమమ్ ।
జ్ఞాన విజ్ఞాన సంపన్నం బ్రాహ్మం విద్యాజ్జితేంద్రియమ్ ॥

శుద్ధసత్వ భేదములు – 1. బ్రహ్మ సత్వం - తపః, సత్య, దయ, పవిత్రతా దానము, శీలవంతుడు, సమత్వదృష్టి, జ్ఞాన, విజ్ఞానం కలిగినవాడు, జితేంద్రియుడు.

ప్రజావంతం క్రియావంతం ధర్మశీలం జగత్ప్రియమ్ ।
అనీర్ష్యమశఠం ప్రాజ్ఞః ప్రాజాపత్యం వదేచ్చుచితమ్ ॥

2. ప్రజాపత్య సత్వం :- సంతాన యుక్తం యజ్ఞాదిక్రియలు చేయువాడు ధర్మ శీలుడు - జగత్ప్రియులు, ఈర్ష్యారహితుడు, శఠతారహితుడు, పవిత్రుడు

శౌచవ్రతేజ్యాధ్యయనబ్రహ్మచర్యదయాపరమ్ ।
జితమానమదక్రోధం వక్తారం చాషమాదిశేత్ ॥

3. ఆర్ష్య సత్వం :- శౌచము, వ్రతము, యజ్ఞము, అధ్యయనం, బ్రహ్మచర్యము ఆచరించువాడు, దయావంతుడు. మాన మద క్రోధములను జయుంచిన వాడు, వక్త.

త్రివర్గనిత్యం విద్వాంసం శూరమక్లిష్టకారిణమ్ ।
ప్రాహురైంద్రం మహాభాగమధిష్ఠాతారమీశ్వరమ్ ॥

4. ఐంద్ర సత్వం :- త్రివర్గ ధర్మార్థకామములలో లగ్నం అయినవాడు, విద్వాంసుడు, శూరుడు, నిందిత కర్మలను చేయనివాడు మహాత్ముడు, అధిష్ఠాత, ఐశ్వర్యవంతుడు.

త్యక్తదంభభయక్రోధం ప్రాప్తకారిణమీశ్వరమ్ ।
సమం మిత్రే చ శత్రౌ చ యామ్యం విద్యాత్ సునిశ్చితమ ॥

5. యామ్య సత్వం :- అహంకారము, భయం, క్రోధము త్యజించినవాడు, యుక్తకార్యములను చేయువాడు, ఐశ్వర్యశాలి మిత్రులను - శత్రువులను సమానంగా చూచువాడు, దృఢనిశ్చయుడు.

అశుచివిశుచిః శూరః శీఘ్రక్రోధప్రసాదవాన్ ।
పుణ్యశీలో మహాభాగో వారుణో వరుణప్రియః ॥

6. వారుణ సత్వం :- అశుచి, విశుచి, శూరుడు, శీఘ్రముగా కోపము చెంది, శీఘ్రముగా ప్రసన్నం చెందువాడు, పుణ్యశీల, మహాత్ముడు వరుణ ప్రియుడు.

స్థానమానపరీచారధర్మకామార్థలోభినమ్ ।
క్రోధప్రసాదఫలదం కౌబేరం ప్రాహుర్యూర్జితమ్ ॥

7. కౌబేర సత్వం :- స్థాన , మానం, పరిచార ధర్మార్థకామముల యొక్క లోభి క్రోధ ప్రసాదములు ఫలప్రదం అగుట కౌబేర లక్షణములు

శ్లోకాఖ్యానేతిహాసజ్ఞం గంధమాల్యాంబరప్రియమ్ ।
నృత్తగీతోపహాసజ్ఞం గాంధర్వం సుభగం విదుః ॥

8. గాంధర్వసత్వం :- శ్లోక, కథ, ఇతిహాసములను తెలిసినవాడు, గంధ, మాల, వస్త్రప్రియుడు, నృత్యము, గీతము, ఉపహాసములు తెలిసినవాడు, ఐశ్వర్యమంతుడు.

యే చాన్యేఽపి శుభా భావాః శుద్ధాస్తే చాపి సాత్త్వికాః ।
ఏతత్ కల్యాణభూయిష్ఠం శుద్ధం సత్త్వమిహోక్తధా ॥

పై చెప్పబడినవి కాక అన్య శుభసాత్విక భావములు కలిగిన శుద్ధుడనబడును. ఈ విధముగా కళ్యాణాంశ ప్రధానముగా కలిగిన శుద్ధ సత్వములు ఎనిమిది విధములుగా చెప్పబడినవి.

ఆరోగ్యం ప్రశమో రూపం జ్ఞానవిజ్ఞానమార్యతా ।
దీర్ఘమాయుః సుఖాత్యక్తం సామాన్యం శుద్ధలక్షణమ్ ॥

శుద్ధసత్వ సామాన్య లక్షణములు :- ఆరోగ్యం, శాంతి, రూపము, విజ్ఞానం, జ్ఞానం, ఆర్యత, దీర్ఘాయువు, సుఖప్రాప్తి.

ఈశ్వరోఽసూయకశ్చండ ఆత్మపూజోపధిప్రియః ।
సానుక్రోషభయో రౌద్రో హన్తా శూరస్తథాఽఽసురః ॥

రాజససత్త్వ భేదములు :- 1. అసుర సత్వం - ఐశ్వర్యశాంతి, ఇతరుల గుణములలో దోషారోపణ చేయువాడు, తీవ్రక్రోధవు ఆత్మపూజ, రాగద్వేషములు కలవాడు, దయా, భయముక్తుడు రౌద్రుడు, హత్యచేయువాడు, శూరుడు.

క్రూరచ్ఛిద్రప్రహారీ చ రోషేర్ష్యామర్షసన్తతః ।
వైరమాంసాశనాయాసః కలహార్థీ చ రాక్షసః ॥

2. రాక్షసత్వం :- క్రూరుడు, అవకాశమును, దుర్బలత్వమును చూసి, బాధకలిగించువాడు, క్రోధము, ఈర్ష్య, అసహిష్ణుత, వైరత్వం కలిగిన వాడు, మాంసము తినువాడు, కలహప్రియుడు.

శుచిద్విడశుచిః క్రూరోఽభీరుర్భీషయితాఽఽవిలః ।
మద్యమాంసప్రియః శక్యే పైశాచో బహుభోజనః ॥

3. పైశాచసత్వం :- పవిత్రతను ద్వేషించువాడు, భయం లేనివాడు, అపవిత్రుడు, క్రూరుడు, ఇతరులను భయపెట్టువాడు, కలుషితుడు, మద్యమాంస ప్రియుడు. శంకాయుక్తుడు ఎక్కువగా భుజించువాడు.

తీక్ష్ణమాయాసబహులం నిద్రాలుం బహువైరిణమ్ ।
అకృద్ధభీరుం స్త్రైణం చ సార్పం నిత్యోష్ఠలేహినమ్ ॥

4. సార్పసత్వం :- తీక్ష్ణవు, ఎక్కువగా పరిశ్రమించువాడు, ఎక్కువగా నిద్రించువాడు, ఎక్కువకాలం వైరము కలవాడు, కోపం రానంతవరకు భయపడు స్వభావం, స్త్రీ వశంలో ఉండువాడు, ఎపుడు పెదవులను నాకుచుండువాడు.

దానశయ్యాత్యలఙ్కారపానభోజనమైథునైః ।
నిత్యోపేతం ప్రముదితం యాక్షం విద్యాత్ ప్రభక్షణమ్ ॥

5. యాక్ష సత్త్వం :- నిత్యదానం, శయ్య అతి అలంకారము, అతిపానం, అతిభోజనం, అతిమైథునం చేయువాడు. ప్రసన్నుడు.

అహంకృతా మహాహారా వైరిణో వికృతాననాః ।
విరూపా వికృతాత్మానో భూతసత్త్వా నిశాప్రియాః ॥

6. భూతసత్త్వం :- అహంకారులు, ఎక్కువగా భుజించువారు, వైరులు, వికృత ముఖము కలవారు, వికృత రూపం కలవారు, వికృతాత్మ కలవారు, రాత్రులందు సంచరించువారు.

అమషికుత్సితాహారవాగ్ధ్యానం నిత్యశఙ్కితమ్ ।
చలం దుర్మేధసం భీరుం శాకునం విద్ధ్యనోకసమ్ ॥

7. శాకునసత్త్వం :- అసహిష్ణుత, కుత్సిత (నిందిత) ఆహారం భుజించువాడు, నిందిత వాక్కులలో నిమగ్నం అయినవాడు, నిత్యశంక కలిగినవాడు, అస్థిర బుద్ధి, కుంఠిత బుద్ధి భయం కలిగినవాడు. నివసించు స్థానం నిశ్చితముగా లేకుండుట.

ఇత్యేతద్రాజసం సత్త్వం సప్తధా క్రోధకారితమ్ ।
వ్యామిశ్రగుణదోషం చ రజ ఏవోపలక్షయేత్ ॥

ఈ విధంగా క్రోధముతో ఉత్పన్నం అగు రాజసం ఏడు విధములు. ఇందులో గుణదోషములు కలిసి ఉండుట వలన రాజసంగానే చెప్పబడును.

ఆహారమైథునపరం స్వప్నశీలమమేధసమ్ ।
అథైవం పాశవం విద్యాన్మృజాఽలఙ్కారవర్జితమ్ ॥

తామస సత్వ భేదములు :- 1. పాశవసత్వం.

ఎల్లపుడు ఆహారము, మైథునము చేయువాడు. ఎక్కువగా నిద్రించువాడు. బుద్ధిహీనుడు, శుద్ధి, అలంకారములు లేనివాడు.

భీరుమప్రజ్ఞమాద్యూనం కామక్రోధవశం గతమ్ ।
హింస్రమాత్మపరం విద్యాన్మాత్స్యం సుప్రజసం శఠమ్ ॥

2. మాత్స్య సత్త్వం :- భీరువు, మూర్ఖుడు, ఎక్కువగా భుజించువాడు, అధిక కామం కలవాడు, క్రోధి, హింసాపరుడు, స్వార్థపరుడు అధిక సంతానం కలవాడు, ధూర్తుడు.

వధబంధపరిక్లేశశీతవాతాతపక్షమమ్ ।
బుద్ధ్యఙ్గహీనమలసం వానస్పత్యం వదేద్రుజమ్ ॥

3. వానస్పత్య సత్త్వం :- వధ, బంధనము, దుఃఖము, శీతవాయు ఉష్ణములను సహించువాడు, బుద్ధిహీనుడు మరియు అంగహీనుడు. ఆలసి, ఋజువ్యక్తిత్వం కలవాడు.

ఇత్యేతత్త్రివిధం సత్త్వం తామసం మోహసంభవమ్ ।
యచ్చామేధ్యమకల్యాణం సర్వం తచ్చాపి తామసమ్ ॥

ఈ విధంగా మోహముతో ఉత్పన్నం అగు మూడు విధములైన తామస సత్త్వములు చెప్పబడినవి. అపవిత్రము, అకళ్యాణ కారకములు అయిన అన్ని సత్త్వములు తామసములుగా చెప్పబడును.

సత్త్వం ప్రకాశకం విద్ధి, రజశ్చాపి ప్రవర్తకమ్ ।
తమో నియామకం ప్రోక్తమన్యోన్యమిథునప్రియమ్ ॥

సత్త్వగుణము ప్రకాశకము, రజోగుణము ప్రవర్తకము తమోగుణము నియామకం, ఈ మూడు పరస్పరము ఒక దానికొకటి ప్రియము.

యదా యచ్చాధికం యస్య స దేహీ తేన భావితః ।
శుభాశుభాన్యాచరతి ఫలం భుఙ్క్తే తథావిధమ్ ॥

ఏ వ్యక్తి ఏ సమయములో ఏ సత్త్వ ప్రధానముగా ఉండునో దాని ప్రకారమే శుభాశుభాచరణము కలుగును. అదే విధంగా ఫలమును అనుభవించును.

సమానసత్త్వా బాలానాం తస్మాద్ధాత్రీ ప్రశస్యతే ।
ఉద్వేగవిత్రాసకరీ విపరీతా న శస్యతే ॥

కావున బాలురకు సమాన సత్త్వమైన ధాత్రి ప్రశస్తమైనది. విపరీత సత్త్వము కలది ఉద్వేగము కష్టము కలిగించునది నిషిద్ధము.

న జీవన్త్యథ జీవన్తి కృచ్ఛ్రా ధాత్రీ విపర్యయే ।
సమాన సత్త్వా బాలానాం పుష్టిరాయుర్బలం సుఖమ్ ॥

ధాత్రి విపరీత సత్వం అయినచో బాలుడు జీవించడు. ఒక వేళ జీవించిననూ అత్యంత కష్టముగా జీవించును. సమాన సత్వధాత్రి, బాలునికి పుష్టి, ఆయువు, బలము, సుఖము పెంపొందించును.

త్వగసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రాణి ధాతవః ।
ఓజః సత్త్వం చ సర్వం చ తత్సారం తు నిబోధ మే ॥

త్వచ, రక్త, మాంస, మేద, అస్థి, మజ్జ, శుక్ర, ఈ ఏడు ధాతువులు ఓజస్సు సత్వము ఈ తొమ్మిది శరీరంలో సారము అనబడును. అవి చెప్పెదను వినుము.

త్వగ్రోగరహితో భోగి ప్రసన్నవ్యఞ్జనచ్ఛవిః ।
సద్యఃక్షతప్రరోహశ్చ త్వక్సారః సుతనూరుహః ॥

1. త్వక్సార లక్షణములు :- త్వగ్రోగరహితము, భోగి, శరీరము నిర్మల శరీరకాంతి స్పష్టముగా కన్పించునది వ్రణము త్వరగా మానునది. వాడు త్వక్సార బాలుడనబడును.

2. రక్తసారోఽరుణాభాస . . . .

. . . .

. . . .

రక్తసార బాలుడు:- అరుణా భాసముగా ఉండును.

సూత్రస్థానము ఇంతే ఉపలబ్దము.

తృతీయం విమాన స్థానమ్
పృథక్ పూజా హితాశనమ్

తిథినక్షత్రదేవార్చా ఘ్నంత్యవేక్షితజాన్ గదాన్ ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

వేరు వేరు దేవతల యొక్క పూజ హితాశనము మరియు తిథి నక్షత్ర దేవతల అర్చనతో దృష్టిదోషము నశించును.

(ఇతి) కర్ణాయజయావష్ఠీవనం విమానమ్ ॥

శిష్యోపక్రమణీయ విమానాధ్యాయః

అథాతః శిష్యోపక్రమణీయం విమానమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ।

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

ఇపుడు శిష్యోపక్రమణీయ విమానాధ్యాయం వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

అథః ఖలు గురుః శిష్యమభిగతమ్ విద్యార్థినమ్ శిష్యగుణాన్వితం విధినోపనయేత్ ఉదగయనే పుణ్యాహే నక్షత్రే అశ్వయిజి రోహిణ్యాముత్తరా స్వన్యస్మిన్ వా । పుణ్యే ప్రాగుదక్ప్రవణ దేశే గోమయేనాద్భిశ్చ గోచర్మమాత్రం స్థండిలముపలిప్య, యథోక్తం

లక్షణోల్లేఖనాగ్ని ప్రణయన పరిసమూహన పరీక్షణ బ్రహ్మ ప్రణీతా స్తరణాజ్యోత్పవనాఘారాజ్యభాగాగ్ని హోమాన్ కృత్వా, ఫాలాశీః సమిధో ఘృతాక్తా జుహోతి- అగ్నయే స్వాహా, సోమాయ స్వాహా, ప్రజాపతయే స్వాహా, కశ్యపాయ స్వాహా, అశ్వభ్యాం స్వాహా, ఇంద్రాయ స్వాహా, ధన్వంతరయే స్వాహా, సరస్వత్యై స్వాహా, పూర్ణభాగాయ స్వాహా, అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహా ఇతి హుత్వా, బ్రాహ్మణం హవిష్యోదనేన దక్షిణావతా తర్పయిత్వా దేవాంశ్చ బలిభిః, గురవే పూర్ణకుంభం దక్షిణాం దత్వా, ''దధిక్రాణ్ణ'' ఇతి ప్రాఙ్ముఖో దధి ప్రాశ్య, ఉపస్పృశ్యాద్భిః, పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణం గురోర్బాహుం సంస్పృశ్య బ్రూయాత్ అసావహమ్ పుత్ర ఇతి, పాదౌ సంస్పృశ్య బ్రూయాత్ అసావహం శిష్య ఇతి ।

ప్రప్రథమంగా ఆచార్యుడు సమీపముగా వచ్చి విద్య నార్జించ వచ్చిన పూర్వోక్త గుణములు కలిగిన శిష్యుని ఉత్తరాయణ కాలములో ప్రశస్తదినము అశ్విని, రోహిణి, ఉత్తర లేక ఏ నక్షత్రంలో అయిననూ విధిపూర్వకముగా ఉపనయనం చేయవలెను. తరవాత తూర్పు లేక ఉత్తర దిశకు పుణ్య కారకమైన స్థలములో గోమయము నీళ్ళు కలిపి గోచర్మ ప్రమాణంలో ఒక చతురస్రాకారము అలికి యథోక్త లక్షణోల్లే ఖన అగ్ని ప్రణయనము, పరిసమూహనము పరీక్షణము బ్రహ్మ ప్రణీత ఆస్తరణము ఆజ్యోత్పవనము, అఘారాజ్యాహుతి, ఆజ్య భాగాహృతి మరియు ఇతరములు అయిన ఆహుతులు సిద్ధము చేసికొని ఘృతయుక్త ఫలాశ సమిధలలో నిమ్న దేవతలకు, ఋషులకు ఆహుతి నివ్వవలెను, శ్లోకము నందు చెప్పినట్లుగా పేరుపేరున ఆహుతి నిచ్చిన తర్వాత దక్షిణ మరియు హవిష్య ఓదనముల ద్వారా బ్రాహ్మణులను, బలిద్వారా దేవతలను తృప్తి పరిచి గురువునకు పూర్ణకుంభంతో ధనమును దక్షిణగా ఇచ్చి దధిక్రాణ్వా మొ॥ మంత్రములను చెప్పి తూర్పు ముఖము చేసి దధిని సేవించవలెను. జలమును స్పృశించి అగ్నిని దక్షిణముగా ఉంచుకొని పరిక్రమణం చేసి గురువు యొక్క హస్త స్పర్శనం చేసి, నేను నీ పుత్రుడను అని చెప్పి గురువు యొక్క పాదములను స్పృశించి నేను నీ శిష్యుడను అని చెప్పవలెను.

అథ శిష్యగుణాః – క్షాంతిర్దాక్ష్యం దాక్షిణ్యమానుకూల్యం శౌచం కులే జన్మ ధర్మ సత్యాహింసాసామకల్యాణజ్ఞానవిజ్ఞానస్థితివినివేశః పాటవం యథోక్త

కారిత్వం బ్రహ్మచర్యమనుత్సేకో లోభేర్ష్యావివర్జనమితి అథో౽న్యథా దోషైః సవర్జ్యః ॥ 4 ॥

శిష్యుని యొక్క గుణములు

క్షమ, నిపుణత, చతురత, అనుకూలత, పవిత్రత, ఉత్తమ కులంలో జన్మించినవాడు, ధర్మ, సత్య, అహింస, సామ, కళ్యాణ, జ్ఞానవిజ్ఞాన స్థితి ప్రవేశము, పటుత్వము, యథోక్త కారిత్వం, బ్రహ్మచర్యము, గర్వ, అహంకార అభావము లోభ ఈర్ష్య త్యాగము ఈ గుణములకు విపరీతములైన వారిని త్యజించవలెను.

అథ గురుః – ధర్మ జ్ఞాన విజ్ఞానోపోహ ప్రతిపత్తికుశలో గుణసంపన్నః, సౌమ్య దర్శనః శుచిః శిష్యహిత దర్శీ, చోపదేష్టా చ భిషక శాస్త్ర వ్యాఖ్యాన కుశల స్తీర్థా గత జ్ఞానవిజ్ఞానః, కల్యో౽నన్య కర్మా౽వ్యావృత్తః, శిష్య గుణా న్వితశ్చ అతో౽న్యథా దోషైర్వర్జ్యః।

గురువు యొక్క లక్షణములు:-

ధర్మ, జ్ఞాన, విజ్ఞాన, ఊహా పోహ, ప్రతి పత్తులలో కుశలుడు, గుణసంపన్నుడు, సౌమ్య దర్శనం కలవాడు, పవిత్రుడు, శిష్యుల హితమును కోరువాడు, ఉపదేశకుడు, చికిత్సాశాస్త్రమును వ్యాఖ్యానించుటలో కుశలుడు. జ్ఞాన విజ్ఞానము కంఠస్తమైనవాడు, మంగళకరుడు, ఇతరకార్యములను చేయనివాడు, పూర్వోక్త శిష్య గుణములు కూడా కలిగినవాడు. తద్విపరీత దోషములతో కూడిన గురువును త్యజించవలెను.

అథ శిష్యానుశాసనం – భోః సౌమ్యేనానుకూలేన ధార్మికేన జితేంద్రియేణాహూతా ధ్యాయినా చ భవితవ్యం, సర్వనివేదినా, సమానదుఃఖేన దేశ కాలజ్ఞేన ధృతిమతా చ భవితవ్యం, లోభ క్రోధ మోహేర్ష్యా ప్రహాసవైరమద్యమాంస స్త్రీభ్యో నివర్తయితవ్యం, గురుశుశ్రూషా౽వశేషేణాధ్యేతవ్యం, న చాననుజ్ఞాతేన న చానభ్యర్చ్య గురుమసమాప్తవిద్యేన వా ప్రచరితవ్యం।

శిష్యునికి ప్రతి ఉపదేశము :- వత్సా! నిన్ను సౌమ్యము, అనుకూల ధార్మికత, జితేంద్రియము, అధ్యయనముల కొరకు పిలవబడినావు. సమస్తము నాకు చెప్పువాడవు. సమాన దుఃఖము కలవాడవు. దేశకాల జ్ఞానము కలవాడవు ధృతి

మంతుడవు కావలెను. లోభ, క్రోధ, మోహ, ఈర్ష్య, ప్రహాస, వైరము, మద్యము, మాంసము, స్త్రీలను దూరముగా ఉంచవలెను. గురు సేవ చేస్తూ అధ్యయనము చేయవలెను. గురువాజ్ఞ లేకుండా అభ్యర్చన లేకుండా విద్యను పూర్ణముగా అధ్యయనం చేయక చికిత్సాకార్యమునకు ఉపక్రమించకూడదు.

అథాధ్యయన విధిః –

గురుః, శుచిరుద్ధతహస్తః శుచౌ దేశే తద్వచ్ఛిష్యాయావహితాయాథ శబ్దమోఙ్కారం వా పూర్వ ప్రయుజ్య మహావ్యాహృతీరనూచ్య సావిత్రీం చ త్రిరభ్యస్యాఽధీష్వ భో ఇత్యుక్తే రూపమేకం నిగదేత్, తం చానుపఠేత్, తచ్ఛిష్యో రూపహతం సంస్థాహతం చ కుర్యాత్, గ్రహణ శక్త్యవేక్షః, ఖండన సందర్శనా పూర్వ గ్రహణాని సోఢుం యథోక్త శ్రవణం తస్యాభ్యాసో ధన్యః, ధారణాధ్యాపనేనార్థ తత్వాధిగమనం తు మోక్షాయ। నానధ్యాయేష్వ ధీయీత, న గురు వ్యలీకేషు, న పర్వసు, న సంధ్యాయాం న విద్యుదుల్కా-నభ్రవర్షాఽసూర్యదర్శనేషు, న మహోత్సవే న భుక్తవాన్, నాద్భుతదర్శనే న గోబ్రాహ్మణ గురుపరాత్మ పీడాయాం, న పక్షిణీషు, న్యాప్యష్టకాసు, నాత్యుచ్చనీ చ ప్లుతక్లీబస్వరైః, నా ముఖాద్ గురోః, నాలక్షితం న సందిగ్ధం న చ క్షుత్పిపాసావ్యాధివైమనస్యాది యుక్తోఽభ్యసేత్।

ప్రప్రథమముగా పవిత్రుడు ఉద్ధత హస్తుడై, పవిత్ర ఆసనమునందు ఆసీనుడై శిష్యునికి ఎదురుగా అథ లేక ఓంకార శబ్దపూర్వకముగా మహా వ్యాహృతులను (ఓం, భూః స్వాహః ఓం స్వః స్వాహ ఓం భూరుభువః స్వాహా ఇతి) ఉచ్ఛరించి సావిత్రీ (గాయిత్రీ) మంత్రమును 3 సార్లు అభ్యాసనము చేసి వత్సా పఠింపుము అని చెప్పి మొదట ఏదైనా విషయమును ఉపదేశించి అది ఒక వారము పునఃపఠనము చేయించవలెను. తర్వాత దానిని శిష్యుడు బాగుగా జ్ఞాపకం చేయవలెను. గ్రహణ శక్తి అనుసారము ఖండన సందర్శనా పూర్వకముగా గ్రహించినదానిని యధోక్త శ్రవణము కావించినదానిని అభ్యాసము చేయుట ప్రశస్తము. ఆ అధ్యాపనము ద్వారా విషయతత్వమును తెలుసుకొనుటచే మోక్షప్రాప్తి కలుగును. అనధ్యాయ దినములలో- గురువు రోగపీడితుడైనపుడు, పర్వదినవములలో, రెండు సంధ్యాకాలవములలో, పిడుగు పడినవుడు, ఉల్కాపాతము కలిగినపుడు, అనభ్రవర్షము కురిసినపుడు సూర్యదర్శనము

కానిరోజు మహోత్సవము నందు భోజనానంతరము, అద్భుత వస్తుదర్శనము తర్వాత, గో, బ్రాహ్మణ, గురు అన్య వ్యక్తులు లేక స్వయముగా వ్యాధిగ్రస్తుడైనపుడు అమావాస్య పూర్ణిమలందు అష్టమినందు అధ్యయనం చేయకూడదు. అధ్యయనం చేయునపుడు అత్యంత ఉచ్చ లేక నీచ లుప్తక్లీబ స్వరములలో ఉచ్చారణ చేయకూడదు.

గురు ముఖమున చదవనిది, అలక్షితమైనది, సందిగ్ధ స్థలమున చదవకూడదు. ఆకలి, దాహము, రోగము, ఉదాసీనతగా ఉన్నపుడు చదవకూడదు.

అధీత్యానుజ్ఞాతః, ప్రచరేచ్ఛుక్లవాసాః సంహతకేశోऽనుద్భ్రాన్తో, యుగ మాత్రావలోకీ పూర్వాభిభాషీ సుముఖః । న చాతురకులమనాహూతః ప్రవిశేత్, ప్రవిశంశ్చ నిమిత్తాని లక్షయేత్ । న చ సర్వతోऽవలోక యే దన్యత్రాతురాత్। నచాతుర కులేశు స్త్రీభిః ప్రేష్యాభిరపి సహోపహాసం గచ్ఛేత్, న చాసా మపూజాపురస్కృతం నామ గృహ్ణీయాత్, మాన్యస్థానేనైవ తు బ్రూయాత్ న చ తాభిః సంవ్యవహార మతిప్రణయం వా కుర్యాత్, న చ భర్తృరవిదితం స్త్రీభ్యః కిఞ్చిదాదద్యాత్, న చావి దితః ప్రదిశేత్, న చ రహసి స్త్రియా సహ బ్రూయాదాసీత వా, న చైనాం వివృతాం ప్రేక్షేత, విహసేద్వా, ప్రణయన్తీం చోపేక్షేత, న చ ప్రకాశయేత్। న చాతురకుల గుహ్యం బహిః ప్రకాశయేత్, నాతురకుల దోషాన్ ప్రథయేత్। దృష్టారిష్టమపి చాతురం న తత్వం బ్రూయాత్, నిత్యమాశ్వాసయేత్ । న మృత్యుపరిగత శరీర మసాధ్య రోగమనుపకరణం చోపగచ్ఛేత్, నౌషధమక్రమేణో- పదిశేత్, న పరాధీనం కుర్యాత్। న స్వయం కృతకమౌషధం ప్రయుఞ్జీత, శరీరౌషధ వ్యాధివయసాం చావస్థాంతరజ్ఞః స్యాత్। నిత్య సంభృత ధూపాంజనౌషధః స్యాత్। న చాన్య భిషగ్భిర్వి రోధం గచ్ఛేత్। సయుక్తశ్చ తైరౌషధం ప్రకల్పయేత్। ప్రగల్భో నిశ్శఙ్కముపస్థిత పదే విస్పష్టం విచిత్రం మృదూపనయవద్ గ్రాహకమవిరుద్ధం ధర్మ్యం సదా బ్రూయాత్। ప్రజానాం హి స్వస్తికామో భిషగిహ చాముత్ర చ నన్దత ఇతి ।

శిక్షా గ్రహణానంతరం గురువు అనుమతిని తీసికొని తెల్లని వస్త్రములు ధరించి తలను దువ్వుకొని భ్రమ రహితమై యుగ మాత్ర దూరమున చూచువాడై

మొదటనే పరామర్శించువాడై, ఉత్తమముగా ఇంపుగా మాట్లాడువాడై చికిత్సాక్షేత్రములో ప్రవేశించవలెను. రోగి ఇంటి యందు పిలవకుండా ప్రవేశించకూడదు. ప్రవేశించునపుడు నిమిత్తములను గమనించవలెను. రోగిని మినహా అన్యవస్తువులను అవలోకించకూడదు. రోగి ఇంట్లో ఉన్న స్త్రీలతో పరిహాసము ఆడకూడదు. వారిచ్చిన బహుకరణములు స్వీకరించకూడదు. తగినట్లు కానే వారితో వ్యవహరించవలెను. వారితో అతి చనువు ప్రేమను చూపకూడదు. భర్తకు తెలియకుండ స్త్రీతో ఏ వస్తువును తీసికోకూడదు. ఆగమన సూచన లేకుండా రోగి ఇంట్లో ప్రవేశించకూడదు. స్త్రీలతో ఏకాంతముగ సంభాషణ, మరియు దగ్గర కూర్చోకూడదు. వారిని నగ్నముగా చూడకూడదు నవ్వకూడదు. ఒక వేళ వారు ప్రేమ చూపినచో ఉపేక్షించి తన భావమును వెలువరచకూడదు. అతుర కుటుంబ రహస్యములను బహిర్గతము చేయకూడదు. అతురకులము నందలి దోషములను పెంచకూడదు. రోగి యందు అరిష్ట లక్షణములు ప్రస్ఫుటమైనప్పటికి రోగికి వాస్తవము చెప్పకూడదు. వారికెప్పుడు అశ్వాసనము ఇవ్వవలెను. మరణాసన్నుడు అసాధ్య రోగి ఉపకరణ రహిత రోగి దగ్గరకు పోకూడదు, ఔషధక్రమంను చెప్పకూడదు. ఇతరుల అధీనములో ఉండకూడదు. స్వయముగా కృత్రిమ ఔషధమును ప్రయోగించకూడదు. శరీరము, ఔషధము, రోగము, వయస్సు, మొ॥ అవస్థల యొక్క జ్ఞానము కలిగి ఉండవలెను. ధూప, అంజన మొ॥ ఔషధములను ఎపుడూ సిద్ధముగా ఉంచుకొనవలెను. ఇతర చికిత్సకులతో విరోధించకూడదు. అవసరమైనపుడు ప్రగల్భ సందేహరహితమై అత్యంత స్పష్టము, విచిత్రము, మృదు, నీతి యుక్తమైన గ్రహించదగిన అవిద్ధమైన ధర్మ యుక్త వచనములను చెప్పవలెను, లోక కళ్యాణము కోరు వైద్యుడు ఇహపరలోకములలో సుఖము నొందును.

అథాన్యో భిషగభిషదేత్తస్మై క్షమేత, సామ్నా చానునయేత్ । పునః పునః కుత్సయన్తం తు విగృహ్యోదితో గ్రంథేనాఽవకిరేత్, న చాస్య వాక్యావకాశం దద్యాత్। బ్రువతోఽపి ప్రోక్తం చ బ్రూయాత్నైత దేవమితి । పరిహసేత్, అపశబ్దాంశ్చాస్య విగృహ్ణీయాత్, అర్ధే కృచ్ఛ్రే చైనమవతారయేత్, న చైనమవశః పరుషయేత్ స్తోత్ర గర్హై రేవైనం ఘర్షయేదితి ।

తర్వాత వేరే వైద్యుడు సంభాషించినచో, సహనముతో, శాంతితో చెప్పవలెను. కాని అతడు మాటి మాటికి కుత్సిత వచనములు పలికినచో విగృహ్య సంభాషణ ప్రయోగించవలెను. అనగా గ్రంథమునందలి వేరువేరు వాక్యములను చెప్పవలెను. అతను చెప్పు అవకాశము ఇవ్వకూడదు. ఒకవేళ అతడు అట్లే వాదించినచో అది సరికాదని చెప్పవలెను. పరిహసించ వలెను. అతడి తప్పులను ఎత్తి చూపవలెను. వశం తప్పి అతి కఠోరవచనములు ప్రయోగించకూడదు. స్తుతి గర్భ వాక్యముల చేతనే అతడిని జయించవలెను.

భో భిషక్! ఆయుః కిం కిమాయుర్వేదస్యాయుర్వేదత్వం కిఞ్చాయు రిత్యుచ్యతే కత్యఙ్గశ్చాయుర్వేదః, కథం చాధ్యేయః, కిమర్థం చా ధ్యేయ కిఞ్చాస్యాద్యం తన్త్రం, కశ్చైషాం ధుర్యః, కతమం చ వేదం శ్రయతి, కిం నిత్యోఽనిత్యః, కిమాశ్రయశ్చాయుర్వేదః, కాని చైశాం సులక్షణాని తత్ప్రకృతీనాం, త్రిస్త్రాణాం చవేదనానామతీతవర్తమానానాగతానాం కథమాం భిషక్ చికిత్సతి, కిం చాస్యాయుర్వేద-సాధనం కిం పుణ్యోఽపుణ్యః? ఇతి పృష్టో వా ప్రతిబ్రూయాత్- భోః తత్రాయుర్జీవితమిత్యుచ్యతే। 'విద్' జ్ఞానే ధాతుః, 'విద్లృ' లాభే చ, ఆయురనేన జ్ఞానేన విద్యతే జ్ఞాయతే, విన్దతే లభ్యతే న రిష్యతీత్యాయుర్వేదః కత్యఙ్గశ్చాయుర్వేద ఇతి అష్టాఙ్గః, తస్య కౌమారభృత్యం, కాయచికిత్సా, శల్యాహర్తృకం శాలాక్యం, విషతన్త్రం భూతతన్త్రమగదతన్త్రం రసాయనతంత్రమితి। అత్రాహ అఙ్గాన్యేతాని, శరీరమస్య కతమత్, యదాశ్రయన్త్యఙ్గాని, అఙ్గాని హి శరీరాశ్రయాణి భవన్తి; అత్రాహ తస్య శరీరం ధర్మః, ధర్మాశ్రయం హ్యస్మిన్ కర్మ సిధ్యతీతి। కథం చోత్పన్న ఇతి; ఆహ, అథర్వవేదోపనిషత్సు ప్రాగుత్పన్నః; స్వయంభూర్బ్రహ్మ ప్రజాః సిస్రుక్షుః, ప్రజానాం పరిపాలనార్థమాయుర్వేదమేవాగ్రేఽసృజత్, సర్వంవిత్, తతో విశ్వాని భూతాని। తతస్తం పుణ్యమాయుర్వేద మనంతమాయుషో వర్ధనమాధార-మాప్యాయనమమృతమశ్విభ్యాం కః ప్రదదౌ, తావింద్రాయ, ఇంద్ర ఋషిభ్య-శ్చతుర్భ్యః కశ్యపవశిష్ఠాత్రిభృగుభ్యః; తే పుత్రేభ్యః శిష్యేభ్యశ్చ, ప్రదదుర్హితార్థం ధర్మార్థకామమోక్షశక్తిపరిపాలనార్థం చేతి, ఏవముత్పన్నః। కథం చాధ్యేయ ఇతి గురోరనుమతేనేతి। కేన చాధ్యేయః ఇతి, బ్రాహ్మణక్షత్రియః వైశ్య శూద్రైరాయుర్వేదోఽధ్యేయః। తత్రార్థపరిజ్ఞానార్థం పుణ్యార్థం చాత్మనః

ప్రజానుగ్రహార్థం బ్రాహ్మణైః, ప్రజాసంరక్షణార్థం క్షత్రియైః, వృత్త్యర్థం వైశ్యైః, శుశ్రూషార్థమితరైః ధర్మార్థం చ సర్వైః । సుఖజీవితదానం హి సర్వధర్మస్యాధికం బ్రువతే; తతశ్చ పుణ్య ఏవమాయుర్వేదః । సుఖజీవితదానతుష్టాశ్చ దేహినః కృతజ్ఞాయ సంవిభజన్తి, పురఃస్తువంతి చ; తదస్య ధర్మార్థకామనిర్వర్తకం భవతీతి కిమర్థం చాధ్యేయ ఇత్యత్రోక్తమ్ ॥ కించాస్యాద్యం తంత్రమితి?

> కౌమరభృత్యమష్టానాం తంత్రాణామాద్యముచ్యతే ।
> ఆయుర్వేదస్య మహతో దేవానామివ హవ్యపః ॥

అనేన హి సంవర్ధితమితరే చికిత్సంతి । బాలస్య హృద్యమౌషధమన్యత్, ప్రమాణామన్య ఉపక్రమోఽన్యే చ విశేషాః। కం చ వేదం శ్రయతి? అథర్వవేదమిత్యాహ; తత్ర హి రక్షాబలిహోమశాంతి . . . . . . ప్రతికర్మ-విధానముద్దిష్టం విశేషేణ, తద్వదాయుర్వేదే, తస్మాదథర్వవేదం శ్రయతి! సర్వాన్ వేదానిత్యేకే, పద్యగద్యకథ్యగేయ విద్యాశ్రయాదితి, న చైతదేవమ్, అయుర్వేదమేవా-శ్రయంతే వేదాః । తద్యథా దక్షిణే పాణౌ చతసృణామఙ్గులీనామఙ్గుష్ఠ ఆధిపత్యం కురుతే, న చ నామ తాభిః సహ సమతాం గచ్ఛతి, ఏకస్మింశ్చ పాణౌ భవతి, ఏవమేవాయమృగ్వేదయజుర్వేదసామవేదాథర్వ వేదేభ్యః పఞ్చమో భవత్యాయుర్వేద ఇతి । కిం కారణం? యథా హి వేదేషు సతత బ్రహ్మజ్ఞైస్త్రివర్గసంయుక్తం పురుషనిశ్రేయసం చిన్త్యతే, ఏవమేవాస్మిన్నపి వేదే నిదానోత్పత్తిలిఙ్గారిష్టచికిత్సితైః సతతమేవ హితసుఖకరం త్రివర్గసారభూతం పురుషనిశ్రేయసం చిన్త్యతే; తద్యథా చ వివిధవిజ్ఞానజ్ఞానోపపన్నా భాష్య వచనవిదోఽష్టాఙ్గయా బుద్ధ్యోపపన్నా లంఘన ప్లవణస్థానాసనగమనాగమన సమర్థా అపి చ నామ మనుష్యా అదేశ జ్ఞానవన్తో నిత్యమేవ దేశఘ్నం దైశికమన్వయురేవమేవ ఖలు వేదనాసు శిక్షా కల్పసూత్రనిక్త వృత్తచ్ఛందో యజ్ఞసంస్తరజ్ఞానసముచ్చయ విశేషజ్ఞా ఆయుర్వేదమేవానుధావన్తి, తస్మాద్ బ్రూమః ఋగ్వేదయజుర్వేదసామవేదాథర్వవేదేభ్యః పంచమోఽయమాయుర్వేదః। యతశ్చ వ్యాధితస్యారోగ్యమరోగస్య చ శేషాః క్రియా ధర్మార్థకామమోక్షేషు, నిర్వర్తన్తే । కిం నిత్యోఽనిత్య ఇతి, కుతః? ఆర్షవచనప్రామాణ్యాదవినాశత్వాత్ సాధ్యాసిద్ధేర్దేశకాల-సామాన్యాదితి । కిమాశ్రయ ఇతి, వాతపిత్తకఫాశ్రయః। తే చ ద్వే ద్వే దేవతే శ్రితాః మారుతమాకాశ చ వాతః శ్రితః; అగ్నిమాదిత్యం చ పిత్తం, సోమం వరుణం చ

కఫః, తాస్తేషాం దేవతాః । ధర్మార్థకామానిత్యేకే, సత్త్వరజస్తమాంసీత్యేకే, సాధ్యయాప్యాసాధ్యత్వమిత్యేకే ॥ కాని చైషాం స్వలక్షణాని తత్రప్రకృతీనామిత్య-త్రోచ్యతే । తత్ర శ్లేష్మా స్నిగ్ధం

. . . .

. . . .

వివాదమునకు మొదలు ఎదుటి వైద్యున్ని ఈ క్రింది ప్రశ్నలు అడుగవలెను. ఓ వైద్యుడా! ఆయువు అనగా నేమి? ఆయుర్వేదము యొక్క అయుర్వేదత్వం ఏమి? దీనిని ఏ విధముగా ఎందుకొరకు అధ్యయనము చేయవలెను? ఇందులో అతి శ్రేష్ఠమైన తంత్రము ఏది? ఇంతులో అగ్రణి ఏది? ఈ ఆయుర్వేదము ఏ వేదమును ఆశ్రయించి ఉన్నది? ఇది నిత్యమా? అనిత్యమా? ఆయుర్వేదము యొక్క ఆశ్రయము ఏది? దాని ప్రకృతి దాని లక్షణములు ఏవి? భూత, వర్తమాన, భవిష్యత్ వేదనలలో వైద్యుడు దేనిని చికిత్స చేయవలెను? ఆయుర్వేద సాధనము ఏది? ఇది పుణ్య కారకమా? అపుణ్యకారకమా? మొదలగునవి ఈ ప్రశ్నలు అడిగినచో ఈ క్రింది జవాబులు చెప్పవలెను. ఓ వైద్యుడా! జీవితమును ఆయువందురు. ఆయుర్వేదము ఆయుశబ్దము తో ''విద్ జ్ఞానే' లేక విత్ళ్లాభేచ ధాతువు నుండు ఏర్పడినది. దీని అర్థము దేని ద్వారా నైతే ఆయువు జ్ఞానము ప్రాప్తించునో లేక ఆయువు ప్రాప్తినొందునో దాని నాశనము కాదో దానిని ఆయుర్వేదము అందురు.

ఆయుర్వేదము యొక్క అంగములు 8

కౌమార భృత్య, కాయచికిత్స, శల్యహరణము, శాలాక్యము, విషతంత్రము, భూతతంత్రము, అగదతంత్రము, రసాయన తంత్రము. ఇవి అంగములైన చో వీటి శరీరము ఏది? అను ప్రశ్న ఉత్పన్నం అగును ఎందుకనగా ఈ అంగములు ఏ శరీరము నాశ్రయించి ఉండునో ధర్మము దీని శరీరము ధర్మము నాశ్రయించి దీని క్రియలు సిద్ధించును. ఆయుర్వేదము ఎలా ఉత్పన్నం అయినది అను ప్రశ్నకు సమాధానముగా ఇది మొదలు అథర్వణవేదములో ఉత్పన్నం అయినది. సమస్తము తెలిసిన స్వయంభు బ్రహ్మ లోకులను సృష్టించుటకు వారి రక్షణార్థము మొదలు ఆయుర్వేదమును రచించినాడు తర్వాత సర్వ ప్రాణ కోటిని

సృష్టించెను. తర్వాత బ్రహ్మ పుణ్యకారకము, అనంతమైన ఆయువును వృద్ధి పొందించు ఆయువు యొక్క అధారమైనది తృప్తించొందించునది అమృత రూపమైన ఆయుర్వేదమును అశ్వనీ కుమారులకు ఉపదేశించెను. వారు ఇంద్రునకు ఇంద్రుడు కశ్యపవశిష్ట అత్రి । భృగుఋషులకు వారు హితము కొరకు ధర్మార్థ కామ మోక్షములు శక్తి రక్షించుటకు వారి పుత్రులకు, శిష్యులకు ఉపదేశించిరి. ఈ విధముగా ఆయుర్వేదము విస్తరించినది. దీని అధ్యయనము ఎలా చేయవలెను అను దానికి సమాధానము గురు ఆజ్ఞను పొందవలెను. ఎవరు దీనిని అధ్యయనము చేయవలెను అనగా బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య శూద్రులు అధ్యయనము చేయువలెను. బ్రాహ్మణుల ద్వారా దీని అధ్యయనము విషయజ్ఞానము పుణ్యము లోకకళ్యాణార్థము చేయవలెను. క్షత్రియుల ద్వారా లోకసంరక్షణార్థం చేయవలెను. వైశ్యుల ద్వారా వృత్తి కొరకు, శూద్రుల ద్వారా సేవ కొరకు అధ్యయనము చేయవలెను. సుఖము, జీవన దానము అన్ని ధర్మముల కన్న శ్రేష్ఠమైనది. కావున ఆయుర్వేదము పుణ్యము. సుఖము జీవనదానముచే సంతుష్టులైన వారు కృతజ్ఞులగుదురు మరియు స్తుతింతురు. ఈ విధముగా ధర్మార్థ కామములు నివృత్తి అగును. దీని ఆద్య తంత్రము ఏదనగా ఏ విధముగా దేవతలలో అగ్ని శ్రేష్ఠమైనట్లే ఈ అష్టాంగ ఆయుర్వేదములో కౌమారభృత్యము శ్రేష్ఠమైనది. ఈ కౌమార భృత్యము ద్వారానే వృద్ధి చెందిన అన్యులు చికిత్స చేయుదురు. సాధారణ వ్యక్తిని అపేక్షించి బాలురకు ఔషధము హృద్యముగా ఉండవలెను. ఔషధ ప్రమాణము కూడా వేరుగా ఉండును. చికిత్సకూడా వేరుగా ఉండును. మరెన్నో భేదములు ఉండును. ఆయుర్వేదము యొక్క ఆశ్రితము ఏదనగా అథర్వణ వేదము. అథర్వణవేదములో విశేషముగా రక్షిబలి, హోమ శాంతి మొ॥ వాటి ద్వారా చికిత్సా నిధానము చెప్పబడినది. అదే విధముగా ఆయుర్వేదములో కూడా రక్ష, బలి హోమం, శాంతి మొ॥ చెప్పబడినవి. కావున ఆయుర్వేదము అథర్వణవేదమును ఆశ్రయించుకుని ఆయుర్వేదమునకు ఆధారముగా ఉన్నది. కొంగరి ఆచార్యుల మతము ఆయుర్వేదములో పద్య, గద్య, కథ, గేయ, మొ॥ ఉండుట వలన ఆయుర్వేదమే 4 వేదములకు ఆధారమైనది అని చెప్పెదరు. కాని ఇది సరిఅయినది కాదు. వేదములు ఆయుర్వేదము యొక్క ఆశ్రితములు ఉదా:

ఏ విధముగా కుడి చేతియందు నాలుగు వేళ్ళపై బొటనవేలు అధిపతియో మరియు ఆ నాలుగు వేళ్ళకు సమానముగా ఉండదు. అనగా ఈ వేళ్ళకంటే దానికి విశేషప్రాధాన్యము ఉన్నది. ఆయుర్వేదము కూడా ఋక్, యజు, సామ, అథర్వణ వేదముల కంటే వేరయినది పంచమవేదమని చెప్పబడును. ఎందుకనగా ఏ విధముగా వేదములలో బ్రహ్మజ్ఞఋషుల ద్వారా త్రివర్గ యుక్త పురుషమోక్షము చర్చించబడినదో అదే విధముగా ఆయుర్వేదములో కూడా నిదానము, రోగోత్పత్తి, లక్షణ, అరిష్ట మరియు చికిత్సల ద్వారా హితకారి సుఖకారకమైన త్రివర్గ సారభూతమైన పురుష మోక్షము చర్చించ బడినది. ఏ విధముగా జ్ఞాన విజ్ఞాన వంతులు భాష్య వచనాది పండితులు అష్టాంగబుద్ధి కలవారు, లంఘన ప్లవన స్థాన ఆసన గమన ఆగమనాది క్రియలలో సమర్థులై ఉండి కూడా మనుష్య దోషజ్ఞానము లేక పోవుటచే ఆస్థలములో నివసించు మనుష్యుని దగ్గరకే బోవుదురో అదే విధముగా శిక్ష, కల్ప, సూత్ర, నిరుక్త, వృత్త, చంద, యజ్ఞ సంస్తర జ్ఞాన రాశి విశేషజ్ఞులు కూడా వేదన కలిగినపుడు ఆయుర్వేదమును ఆశ్రయింతురు. కావున ఈ 4 వేదముల కంటే వేరయినది పంచమ వేదమని చెప్పబడినది. ఎందుకనగా రోగికి స్వస్థుడని మిగిలిన క్రియలు ధర్మార్థకామ మోక్షములలో నివృత్తి అగును. అనగా రోగికి స్వస్థునికి ధర్మార్థకామ మోక్షములే అంతిమ ధ్యేయము. ఆయుర్వేదము నిత్యమా, అనిత్యమా? అనగా ఆర్షవచన ప్రమాణములతో అవినాశనము అగుటచే సాధ్య సిద్ధి వాది యొక్క అభిమతము యొక్క అనిత్యత్వ రూపసిద్ధి మరియు దేశ కాల మర్యాదచే ఆయుర్వేదము నిత్యము. ఆయుర్వేదము యొక్క ఆశ్రయము ఏమనగా వాత, పిత్త, కఫములు. వాతపిత్తకఫములు ఇద్దరు ఇద్దరు దేవతలను ఆశ్రయించి ఉండును. వాతము - మారుతము, ఆకాశము

పిత్తము- అగ్ని - ఆధిత్య దేవత

కఫము - సోమ- వరుణ దేవత

కొందరు ఆయుర్వేదమునకు ఆధారము ధర్మము, మరియు కామము అని చెపుదురు. మరి కొందరు సత్వరజస్తమో గుణములు ఆధారమని చెప్పుదురు. మరి కొందరు సాధ్య, యాప్య, అసాధ్యములు అని చెప్పుదురు. ఈ ప్రాకృతమైన వాతపిత్తకఫ స్వలక్షణములు ఏమనగా శ్లేష్మము స్నిగ్ధము.

(విమానస్థానస్యైతావానేవ భాగ ఉపలబ్ధః)

చతుర్థం శారీర స్థానమ్

. . . .

. . . .

. . తస్మాత్ పఞ్చైవ ఖలు ఋతవోపి, తదనుపపత్తే ర్నాస్తి షట్ త్వమితి, అత్రోచ్యతే రసార్థమేషాం షట్త్వం రసవిమానే ప్రోక్తం।

. . . .

. . . .

కావున ఋతువులు కూడా ఐదే. దాని ఉపపత్తి లేని కారణమున ఆరవ ఋతువు ఉండదు. రసప్రయోజనార్థము ఋతువులు ఆరు ఉండును. ఇది రసవిమానం నందు వర్ణించబడినది.

స కః కలాసమూహం కాలం ద్వివిధమకల్పయత్। శుభం చాశుభం చ, తా తుల్యప్రమాణౌ భూతవర్తమానానాగతవిభాగాత్। తత్ర శుభ ఉత్సర్పిణీ, అశుభోఽవసర్పిణీ, తే పునరుభే, త్రివిధే, యుగభేదేన ఆది యుగం దేవయుగం కృతయుగ మిత్యుత్సర్పిణీ, త్రేతా ద్వాపర కలియుగాన్య వసర్పిణీ, తయోరానన్త్యాత్ పరిమాణం నోచ్యతే। తత్రాదియుగ దేవయుగేఽచిన్త్య ప్రమాణోద్భవే కర్మ భోజన పాన గతి వీర్యాయుషి అనిర్దేశ్యే । కృతయుగే తు నారాయణం నామ దేహినాం సంహననం శరీరముత్పద్యతే, తస్మాత్తదాహుః – తస్య ఘనం నిష్కపాలం శిరః, అస్థీని చ సత్వా స్వదాన్యాకృతయో వజ్రగరీయస్యః, హృది చాస్య మహాసిరా దశైవ, త్వగస్య శిరశ్చాభేద్యమచ్ఛేద్యం, సర్వతోఽస్య శుక్రం, యోజనం చాస్యోత్సేధః, సప్తరాత్రం చాస్య గర్భవాసః, సద్యోజాతస్య చాస్య సర్వ కర్మాణి శక్యాణి భవన్తి, న

చైనం క్షుత్పిపాసాశ్రమగ్లానిశోక భయేర్ష్యాఽధర్మ చింతాధివ్యాధి జరా బాధన్తే, న చ స్తన్య వృత్తి ర్భవతి, ధర్మ తపోజ్ఞాన విజ్ఞాన స్థితి యుక్తిశ్చాతి భవతి । తస్య పలితోపమార్ధమాయురుత్కృష్ట మాహురితి । అథ త్రేతాయామర్ధనారాయణం నామ దేహినాం సంహననం శరీరముత్పద్యతే। తస్యైకాస్థిప్రాయం శరీరమాంకుచన ప్రసారణ వర్జ్యం, గర్భవాసోఽస్యాష్టమాసికః, స్తన్యజీవికా చ, ద్వే శిరస్కపాలే, పార్శ్వ యోరేకైకః సంధిః ఉరసి చ, త్ర్యస్థి పృష్ఠం కోష్ఠస్య సిరావింశతిః, శుక్రం చ, పలితోపమ-చతుర్భాగమాయురుత్కృష్టం పూర్వాచ్చార్ధగుణావ సర్పణమితి । అథ ద్వాపరే కైశిక సంహననం శరీరముత్పద్యతే కేశమాత్రాణుసుషిరాస్థి, అతిక్షిప్త సంధి, మహాహస్తి బలః, సిరానువేష్టితగాత్రః. గాత్ర సంధిషు చాస్య శుక్రం, పలితోపమాష్ట భాగమా-యురుత్కృష్టం పూర్వచార్ధ గుణావసర్పణమితి। అథః కలియుగే ప్రజ్ఞప్తి పిశితం సంహననం శరీరముత్పద్యతే । తస్యషష్టిశ్చ త్రీణి చాస్థి శతాని భృషసుషిరాణి మజ్జపూర్ణాణి నలవదాసన్నవధాని చత్వారి మాంసపేశిశతాని సప్తసిరా శతాని హృదయ మూలాని, నవస్నాయు శతాని మస్తులుంగ మూలాని, ద్వేధమనీశతే, తాలుమూలే, సప్తోత్తరం మర్మశతం, త్రీణి మహామర్మాణి, దశప్రాణాయతనాని, పఞ్చ-హృదయాని, త్రీణి సంధిశతాన్యేకాశీతాని, చతుర్దశ కండరాః, కూర్చా ద్విచత్వారింశత్, షట్ త్వచః సప్త ధాతవః, స్రోతాంసి ద్వివిధాని, జాతస్య పృథగ్జన్త జన్మ, దశమాసం గర్భవాసః సంవత్సరాదూర్ధ్వం ప్రతితిష్ఠతి, వాచం చ విసృజతి, తస్య వర్షశతమాయురుత్కృష్టం, సుఖదుఃఖాది వ్యాధి జరామృత్యు పరిగతః, సర్వగాత్రః, క్షుత్పిపాసాగౌరవ శ్రమశైథిల్యచిత్తేర్ష్యారోషానృతలౌల్య పరిక్లేశ మోహవియోగ ప్రాయః, సంసార గోచరః, ఆబాధ బహుల ఇతి ద్వేద్వే యుగే సత్వరజస్తమోన్వయే విద్ధి ఇతి పురుషస్య సృష్టికారణముక్తమ్ ।

బ్రహ్మ కలల సమూహమైన కాలమును శుభము, అశుభము, అని రెండుగా విభజించినాడు. ఈ శుభాశుభకాలములు భూత, వర్తమాన, భవిష్యత్ భేదములతో సమాన పరిమాణముగా ఉండును. శుభ కాలమును ఉత్సర్పిణి అశుభకాలమును అవసర్పిణి అందురు. ఈ రెండు యుగభేదముతో తిరిగి మూడు విధములు. ఉత్సర్పిణి ఆది యుగము దేవయుగము కృతయుగము అని మూడు విధములు. అవసర్పిణి త్రేతా, ద్వాపర, కలియుగము అని మూడు విధములు.

యుగములు అనంతము కావున వీటి పరిమాణము చెప్పబడలేదు. ఆది యుగము దేవయుగముల పరిమాణము అచింత్యము కావున వీటి కర్మ భోజనము పానము, గతి, వీర్యము, ఆయువు వీటిని నిర్ణయించుట అసంభవము. కృతయుగములో మనుష్యులకు నారాయణుడు అను పేర శారీరక సంహననము కలుగును. కావున అవే లక్షణములు ఉండును. శిరస్సు ఘనముగా కపాలరహితముగా ఉండును. అస్థులు సత్వయుక్తమై ఉండును. ఆకృతి వజ్రసమానమై శ్రేష్ఠముగా ఉండును. హృదయము నందు దశమహాసిరలు ఉండును. త్వచ మరియు శిరస్సు అభేద్యమై ఉండును. సమస్త శరీరము నందు శుక్రము ఉండును. ఒక యోజన విశాలమై ఉండును. ఏడు రాత్రులు గర్భం నందు నివసింతురు. పుట్టిన వెంటనే అన్ని కర్మలు చేయుదురు. వీరిని ఆకలి, దప్పి, శ్రమ, గ్లాని, శోక, భయ, ఈర్ష్య, అధర్మ, చింత మొ॥ మానసిక, శారీరక వ్యాధులు, వృద్ధత్వం బాధించవు. వీరిలో స్తన్యవృత్తి ఉండదు. ధర్మము, తపస్సు, జ్ఞానము, విజ్ఞానము, స్థితి, యుక్తి అధికముగా ఉండును. వీరి ఉత్కృష్ట ఆయువు పలితోపమార్థము త్రేతాయుగములో మనుష్యులు అర్ధనారాయణ శారీరక సంహననము కలిగి ఉందురు. వీరి శరీరము అస్థియుక్తమై ఆకుంచన, ప్రసారణ రహితమై ఉండును. ఎనిమిది మాసములు గర్భములో ఉందురు. స్తన్యవృత్తి ఉండును వీరి శిరస్సులో 2 కపాలములు ఉండును. పార్శ్వము ఉరస్సులు ఒక్కొక్క సంధి ఉండును. పృష్ఠము నందు మూడు అస్థులు ఉండును. కోష్ఠములో 20 సిరలు ఉండును. శుక్రము కూడా ఉండును. వీరి ఉత్కృష్ట ఆయువు పలితోపములో 4వ భాగము. కృత యుగముతో పోల్చినపుడు వారిలో సగము గుణములు క్షీణించును. తర్వాత ద్వాపరములో కైశిక సంహనన శరీరము ఉత్పన్నం అగును. వీరిలో అస్థులు కేశములవలె సన్నవిగా సుషిరత్వం కలిగి ఉండును. సంధులు అతిక్లిష్టమై ఉండును. ఏనుగు సమాన బలము కలిగి ఉందురు. సమస్తశరీరము సిరలతో వ్యాప్తి చెంది ఉండును. శరీర సంధులలో శుక్రవము ఉండును. వీరి ఉత్కృష్టాయువు పలితోపములో 8వ భాగము.

కలియుగములో ప్రజ్ఞప్తి పిశిత సంహననము కలిగి ఉండును. వీరిలో సుషిర మజ్జయుక్తమైన నళికలవలె భంగురమై మూడువందల అరవై అస్థులు

ఖస్యాప్రతిషేధో లిఙ్గం, వాయోశ్చలనం, తేజస ఔష్ణ్యమ్, అపాం ద్రవత్వం, పృథివ్యాః స్థైర్యమ్। మనఃషష్ఠానామింద్రియాణాం త్రీణి త్రీణి విప్రకృష్టసన్నికృష్ట వృత్తీని।మనశ్చక్షుః శ్రోత్రమితి విప్రకృష్టవృత్తీని, ఘ్రాణం రసనం త్వగితి సన్నికృష్ట వృత్తీని । తత్సర్వం స్పర్శన లక్షణమాహుః; తద్యథా-పురుషః సర్వతోగవాక్షం ప్రాసాదమధిరూఢస్తాంస్తానర్థాన్ గవాక్షైరాలోచయత్యేవమయమాత్మా శరీరస్థ ఇంద్రియైరనుపహతైర్మనః ప ం . . . . . .

. . . .

. . . .

సృష్టి ఉత్పత్తి యొక్క సముదాయి కారణములను చెప్పబడును. అవ్యక్తం నుండి మహత్తత్వం ఉత్పన్నం అగును. మహత్తత్వం నుండి అహంకారము. అహంకారం నుండి ఆకాశాది పంచసూక్ష్మభూతములు ఉత్పన్నం అగును. ఇవి 8 భూతప్రకృతులు అనబడును. చక్షుశ్రోత్ర ఘ్రాణ, రసనం, త్వచ ఈ ఐదును పంచేంద్రియములు జ్ఞానేంద్రియములు అనబడును. హస్త, పాదములు, జిహ్వ, గుద, ఉపస్థ ఇవి పంచకర్మేంద్రియములు. శబ్దస్పర్శ రూప, రసగంధములు ఏడు ఇంద్రియముల యొక్క విషయములు మరియు అతీంద్రియమను మనస్సు ఇవి 16 వికారములు. మహదాది సంపూర్ణ అవ్యక్తములను క్షేత్రము అందురు. శాశ్వతము అచింత్యమైన ఆత్మను క్షేత్రజ్ఞుడు అందురు.

ఆత్మ లక్షణములు :- చేతన, అహంకారం, ప్రాణ, అపాన, ఉన్మేష నిమేష, సుఖ, దుఃఖ, ఇచ్ఛ, ద్వేష, స్మృతి, ధృతి, బుద్ధి, మొ॥. వి. ఈ లక్షణముల యొక్క అభావము వలన వ్యక్తి మృత్యుడనబడును. శరీరము, ఇంద్రియములు, ఆత్మ సత్వము యొక్క సముదాయమును పురుషుడు అని చెప్పబడును. కొందరు ఆత్మనే పురుషుడందురు. జ్ఞానము యొక్క యుగపత్ భావ అభావములు మనసు యొక్క లక్షణములు. దీనికి ఏకత్వ, అణుత్వం అనునవి రెండు గుణములు. ప్రయత్నము, కార్యము రెండు ఒకేసారి కలుగకపోవుట వలన మనస్సు ఒకటి. మనసు సహాయంతోనే ఇంద్రియములు అర్థగ్రహణ సామర్థ్యము కలిగి ఉండును. అనగా మనస్సు విషయముతో కలవనిచో ఇంద్రియములు ఆవిషయమును గ్రహించలేవు. ఆకాశము, వాయు, అగ్ని, పృథ్వి, జలము ఈ పంచ

మహాభూతములు శరీరోత్పత్తికి కారణాలు అని చెప్పబడును. శబ్దస్పర్శరూపరస గంధములు మహాభూతముల యొక్క గుణములు. శబ్దస్పర్శాది గుణములు క్రమముగా బుద్ధిద్వారా విద్యమానమైన పంచమహాభూతములు దిశలు ఆత్మ మనసు కాలము ఈ తొమ్మిది ద్రవ్యములు అనబడును. గుణము ద్రవ్యము యొక్క ఆశ్రితమై ఉండును. ఆకాశము యొక్క గుణము అప్రతిషేధము, వాయు లక్షణము గతి, అగ్నికి ఉష్ణత, జలమునకు ద్రవత్వం, పృథివికి స్థిరత్వము గుణములుగా చెప్పబడినవి. మనసుతో కూడిన ఇంద్రియములు మూడు విప్ర కృష్ట, మూడు సన్నికృష్ట కార్యములకై నియమించబడినవి. ఇందులో మనసు, చక్షు, శ్రోత్ర, విప్రకృష్టము ఘ్రాణ, రసన, త్వచ సన్నికృష్టములు, వీటి అన్నిటికి స్పర్శనము లక్షణముగా చెప్పబడినది. ఉదాహరణకు ఏవిధముగా మనిషి 4 దిక్కులు గవాక్షములు కలిగిన భవనం నందు కూర్చొని గవాక్షముల ద్వారా వేరు వేరు విషయములు గ్రహించునో అదే విధముగా శరీరం నందున్న ఆత్మ ఇంద్రియ మనసుల ద్వారా వివిధ విషయములు గ్రహించును.

అసమానగోత్రీయశారీరాధ్యాయః

. . . .

. . . .

ప్రాణస్తు బీజధాతుం హి విభజత్యస్థిసంఖ్యయా ।
ప్రవిష్టమాత్రం బీజం హి రక్తేన పరివేష్ట్యతే ॥
శుక్రాదస్థ్యస్థితో మాంసముభాభ్యాం స్నాయవః స్మృతాః ।
సర్వేంద్రియాణి గర్భస్య సర్వాంగావయవాస్తథా ॥

ప్రాణ బీజ ధాతువు అస్థి సంస్థానంను అనుసరించి విభక్తం అగును. శరీరంలో ప్రవేశింపబడిన బీజము రక్తముచే పరివేష్టితము అగును. శుక్రంచే గర్భస్థ బాలుని యొక్క అస్థిమాంసము ఏర్పడును. అస్థిమాంసముల ద్వారా స్నాయు నిర్మాణము జరుగును. ఈ గర్భావస్థలో ప్రథమ రెండు మాసముల ఆంతరిక వృద్ధి వర్ణించబడినది.

తృతీయే మాసి యుగపన్నిర్వర్తంతే యథాక్రమమ్ ।
ప్రస్పందతే చేతయసి వేదనాశ్చాపబుద్ధ్యతే ॥

మూడవ మాసంలో గర్భంయొక్క అన్ని ఇంద్రియములు, అవయవములు వ్యక్తమగును. గర్భస్పందనం ప్రారంభం అగును. చేతన, వేదన, అనుభూతమగును. ఈ మాసంలో ఇంద్రియములు అత్యంత సూక్ష్మముగా ఉండును. మనసుకు సుఖదుఃఖ జ్ఞానములు కలుగుచుండును.

సూక్ష్మప్రవ్యక్త కరుణస్తృతీయే తు మనో౽ధికః ।
చతుర్థే స్థిరతాం యాతి గర్భః కుక్షౌ నిరామయః ॥

నాల్గవ మాసంలో గర్భాశయంలో గర్భం స్థిరత్వం పొందును. ఉపద్రవ రహితమై ఉండును. గర్భిణీ శరీరం కూడా అధికముగా గురుత్వం పొందును.

గురుగాత్రత్వమధికం గర్భిణ్యాస్తత్ర జాయతే ।
మాంసశోణిత వృద్ధిస్తు పఞ్చమే మాసి జీవక ! ॥

ఓ జీవక ! ఐదవ మాసంలో గర్భమునకు మాంసము రక్తం అధికముగా వృద్ధి నొందును.

గర్భిణీ పంచమే మాసి తస్మాత్ కార్శ్యేన యుజ్యతే ।
బలవర్ణౌజసాం వృద్ధిః షష్ఠే మాతుః శ్రమో౽ధికః ॥

కావున గర్భిణి ఈ సమయంలో అత్యంత దుర్బలంగా ఉండును. ఆరవ మాసంలో గర్భంలో బల వర్ణ ఓజస్సులు వృద్ధి నొందును. కావున తల్లికి అధిక శ్రమ కలుగును.

సర్వ ధాత్వంగసంపూర్ణో వాతపిత్తకఫాన్వితః ।
సప్తమే మాసి తస్మాచ్చ నిత్యక్లాంతా౽త్ర గర్భిణీ ॥

ఏడవ నెలలో గర్భము అన్ని ధాతువులు అంగములతో పూర్ణంగా ఉండును. వాత పిత్త కఫములుగూడా ఉత్పన్నం అగును. కావున ఈ మాసంలో గర్భిణికి ఎల్లపుడు క్లాంతి కలుగును.

అష్టమే గర్భిణీగర్భావాదదాతే పరస్పరమ్ ।
ఓజో రసవహాయుక్తైః పూర్ణత్వాచ్చలయత్యపి ॥
తస్మాత్ తత్ర ముహుర్గ్లానా ముహుర్ హృష్టా చ గర్భిణీ ।
అత్యయం చాప్నుతే తస్మాన్నమాసో గణ్యతే౽ష్టమః ॥

ఎనిమిదవ మాసంలో గర్భము పూర్ణమగుటచే గర్భిణీ మరియు గర్భము రసవహనాడుల ద్వారా ఓజస్సు పరస్పరము ఆదాన ప్రదానము జరుగును. ఓజస్సు అటు ఇటు సంచరించుట వలన గర్భమునకు అపాయము సంభవించును. ఈ

మాసములో గర్భిణీ ఒకపుడు ప్రసన్నంగాను మరొకపుడు గ్లాని కలిగి ఉండును. కావున ఈ ఎనిమిదవ మాసము ప్రసవమునకు అనుచితకాలము.

నవమాదిషు మాసేషు జన్మ చాస్య యథాక్రమమ్ ।
పూర్వ దేహకృతం కర్మ గర్భావాససుఖాసుఖమ్ ॥
జాతః స్మరతి తావచ్చ యావన్నోపైతి జీవికామ్ ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

తొమ్మిదవ మాసానంతరం గర్భం జన్మించును. పూర్వ జన్మములో చేసిన కర్మ గర్భావస్థములో సుఖదుఃఖములను పొందిన వ్యక్తికి అప్పటి వరకు జ్ఞాపకం ఉండును. జన్మించిన వెంటనే పూర్వజన్మ కృతములు మరిచిపోయి కొత్త జీవనం ప్రారంభించును అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను. ఇది అసమాన గోత్రీయ శారీరము.

(ఇతి) శరీరే అసమానం గోత్రీయం నామ (శరీరమ్)

గర్భావక్రాంతి శారీరాధ్యాయః

అథాతో గర్భావక్రాంతిం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు గర్భావక్రాంతి శారీరమును వర్ణించెదను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

జీవస్తు ఖలు భో సర్వగతత్వాదీశ్వరగుణసమన్వితః పూర్వశరీరాచ్చావక్రామతి పరశరీరం చోపక్రామతి యుగపత్, న కదాచిదపి బీజశోణిత వాయ్వాకాశాది మనోబుద్ధిభిర్వియుక్తపూర్వః, సర్వగతత్వాచ్చ న కస్యాంచిద్యోనౌ నోపపద్యతే స్వకర్మ ఫలానుభవాదితి ॥ 3 ॥

హే వత్స ! జీవుడు సర్వగతుడగుటచే ఈశ్వరగుణములు కలిగి ఒకే సమయమున పూర్వశరీరమును విడిచి పెట్టి పరశరీరంలో ప్రవేశం పొందును. బీజము శోణితము వాయు ఆకాశాది పంచమహాభూతములు, మనస్సు, బుద్ధి వీటితో ఎపుడు వియోగము చెందదు. ఈ జీవుడు సర్వగతుడగుటచే ఏదో ఒక యోనిలో ప్రవేశించక పూర్వజన్మకృత కర్మానుసారం ఆయా యోనుల్లో ప్రవేశించును.

గర్భస్య పునర్భగవన్ ! కే శరీరావయవా ఆకాశాన్నిర్వర్తంతే, కే వాయోః కే తేజసః కే అద్భ్యః కే పృథివ్యాః కే చాస్య మాతృతః సంభవతః సంభవంతి, కేచాస్య పితృతః, కిమాత్మనః, కించసాత్మ్యతః, కిం చ దరసః, కిం చ సత్వాః, కుత్రచైతే సర్వ భావా అన్వాయత్తా భవంతి కం చార్థమవేక్షన్తే, ఇతి పృష్టో భగవాన్ కశ్యప ఉవాచ। గర్భస్య ఖలు భో శబ్దశ్చ శ్రోత్రం చ లాఘవం చ సౌక్ష్మ్యంచ వివేకశ్చ ముఖం చ

కంఠశ్చ కోష్టం చాకాశాత్మాకాని భవంతి, స్పర్శశ్చ స్పర్శనం చ రౌక్ష్యం చ ప్రేరణం చ ధాతు వ్యూహనంచ ప్రాణశ్చాపానశ్చ శరీరచేష్టాశ్చ వాయ్వాత్మకాని భవంతి, రసశ్చ రసనం చ శైత్యం చ మార్దవం చ ద్రవశ్చ స్నేహశ్చ క్లేదశ్చ శ్లేష్మా చ మేదశ్చ రక్తం చ మాంసం చ శుక్రం చాప్యాని భవంతి, గంధశ్చ ఘ్రాణం చ గౌరవం చ స్థైర్యం చ మూర్తిశ్చ పార్థివాని భవంతి, తస్మాత్ పురుషో లోక సంమితః ప్రోచ్యతే। లోహితం చ మాంసం చ నాభిశ్చ హృదయం చ క్లోమ చ యకృచ్చ ప్లీహా చ వృక్కౌ చ బస్తిశ్చ పురీషధారణం చామాశయశ్చోత్తరగుదశ్చ క్షుద్రాంత్రం చ స్థూలాంత్రం చేతి మాతృజాని, కేశాశ్చ రోమాన్ చ స్మశ్రూణి చ నఖాశ్చ దంతాశ్చాస్థీని చ సిరాశ్చ స్నాయువశ్చ ధమన్యశ్చ శుక్రం చేతి పితృజాణి, ఆయుశ్చాత్మజ్ఞానం చ మనశ్చేంద్రియాణి చ ప్రాణాపానౌ చ ధారణం చ ప్రేరణం చ చాకృతిశ్చ స్వరవర్ణోపచయ విశేషాశ్చ సుఖ దుఃఖేచ్ఛా ద్వేషా చ స్మృతిశ్చాహం కారశ్చ ప్రయత్నచ్చావస్థాంతర గమనం చ సత్వం చ నానాయోనిషూపపత్తి శ్చేత్యాత్మజాని, ఆరోగ్యం చోత్థానం చ సంతోషశ్చేంద్రియ ప్రసాదశ్చ స్వరవర్ణ బీజ సంపచ్చ మేధా చ ప్రహర్ష భూయిష్ఠతా చేతి సాత్మ్య జాని, శరీరాభి నిర్వృత్తిశ్చ ప్రాణాశ్చ బంధశ్చ వృత్తిశ్చ పుష్టిశ్చోత్సాహశ్చేతి రసజాని కల్యాణ రోష మోహాత్మకం తు సత్త్వం త్రివిధముక్తమగ్రే, తత్రాప పాదికం సత్త్వం మనశ్చ లయి నిత్యం శుభాశుభ మిశ్రభావానాం స్పర్శ ఇత్యుచ్యతేస్వ తే సర్వభావాః స్వకర్మణ్యాయుత్తాః కాలంచావేక్షంతే! వాయుర్ద్వికాల సంహితః శరీరం విభజతి సందధాతి చేతి।

భగవాన్ ! గర్భము యొక్క ఏ ఏ అవయువములు ఆకాశముతో, వాయువుతో, అగ్నితో, జలముతో, పృథ్వితో, తల్లిద్వారా, తండ్రి ద్వారా, సాత్మ్యముతో, రసముతో, సత్త్వముతో ఉత్పన్నమగును? ఇవన్ని పరస్పరము ఎక్కడ కలియును? ఇవి కలియుట వలన ఏమి ప్రయోజనము సిద్ధించును? భగవాన్ కశ్యపుడు ఈ విధముగా ఉత్తర మిచ్చెను.

ఆకాశమువలన - శబ్ద, శ్రోత్ర, లఘుతా, సూక్ష్మతా, వివేకము, ముఖము కంఠము కోష్ఠములు ఉత్పన్నమగును.

వాయువు - స్పర్శ, త్వచ, రూక్షతా, ప్రేరణా, ధాతువుల పరివర్తనము, ప్రాణ, అపానములు శరీర చేష్టలుత్పన్నమగును.

అగ్ని - రూపము, చక్షువు, ప్రకాశము, పిత్తము, పక్తి, ఊష్మ, శరీర వృద్ధి ఉత్పన్నమగును.

జలము- రసము, జిహ్వా, శైత్యము, మృదుతా, ద్రవ, స్నేహ, క్లేదము, శ్లేష్మ, మేద, రక్త, మాంస, మరియు శుక్రములు తున్నమగును.

పృథ్వీ - గంధము, ఘ్రాణము, గురుత్వము, స్థిరము, మూర్తి, ఇవి ఉత్పన్నమగును.

మాతృజములు : రక్తము, మాంసము, నాభి, హృదయము, క్లోమము యకృత్, ప్లీహ, వృక్కములు, వస్తి, పురీషధారణం, ఆమాశయము, ఉత్తరగుద, క్షుద్రాంత్రము, స్థూలాంత్రములు.

పితృజములు : కేశములు, రోమములు, స్మశ్రువులు, నఖములు, దంతములు అస్థి, సిరలు, స్నాయువులు ధమనులు శుక్రము.

ఆత్మజములు : ఆయువు, ఆత్మజ్ఞానము, మనసు, ఇంద్రియములు ప్రాణాపానములు, ధారణం, ఆకృతి, స్వరవర్ణ, ఉపచయ, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, స్మృతి, అహంకారము, ప్రయత్నము, అవస్థానాంతరగమనము, సత్వము, వివిధ యోనులలో ఉత్పత్తి;

సాత్మ్యజములు :- ఆరోగ్యము, ఉత్థానము, సంతోషము, ఇంద్రియ ప్రసాదము, స్వరవర్ణ, బీజసంపత్తు, మేధస్సు, ప్రహర్ష భూయిష్ట తే।

రసజములు :- శరీరాభినిర్వృత్తి, శరీర అభివృద్ధి, ప్రాణము. బంధము, వృత్తి, పుష్టి, ఉత్సాహము.

కళ్యాణము, రోషము, మోహాత్మకము అని సత్వము 3 విదములుగా చెప్పబడినది. ఇందులో ఆత్మ జీవ శరీరమునకు మధ్య సంబంధము కలిగించు సత్వము, శుభాశుభాది మిశ్రిత భావములను సూచించును. ఈ భావములు వారివారి కర్మలను ఆశ్రయించి ఉండును. కాలము ప్రతీక్షించుచుండును. కాలముతో కూడిన వాయువు శరీరమును విభాజనము ధారణము చేయును.

తత్ర శ్లోకాః –

> **శోణితాద్ధృదయం తస్య జాయతే హృదయాద్యకృత్ ॥**
> **యకృతో జాయతే ప్లీహా ప్లీహ్నః పుప్ఫుసముచ్యతే ॥ 5 ॥**

పరస్పర నిబంధాని సర్వాణ్యేతాని భార్గవ ।
తేషామధస్తాద్విపులం స్రోతః కుణ్డలసంస్థితమ్ ॥ 6 ॥

జరాయుణా పరివీతం స గర్భాశయ ఉచ్యతే ।
ఆమపక్వాశయౌ తస్మిన్నన్నపానాశ్రయౌ గుదః ॥ 7 ॥

తస్మాత్ సంజాయతే బస్తిః పరిష్యందాశ్చ పూర్యతే ।
ధమనీముఖ సంస్థానే స్రోతసీ చాప్యధః స్మృతే ॥ 8 ॥

విణ్మూత్రకృమిపక్వామకఫపిత్తాశయాః పృథక్ ।
సంత్యేతే దేహినాం కోష్ఠే స్త్రియా గర్భాశయోఽష్టమః ॥ 9 ॥

శుక్రమజ్జాస్థి పిత్ృతో మాతృతో మాంసశోణితమ్ ।
షట్కోశం ప్రవదంత్యేకే దేహ . . . . ॥ 10 ॥
. . . .
. . . . ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 81 తమం పత్రమ్ ।)

గర్భము యొక్క రక్తముచే హృదయము ఉత్పన్నం అగును. హృదయముతో యకృత్, యకృత్ నుండి ప్లీహ, ప్లీహం నుండి పుపుసములు ఉత్పన్నం అగును. ఓ భార్గవా। ఈ అంగములన్ని పరస్పరము సంబంధము కలిగి ఉండును వీటి క్రింద జరాయువుతో కూడిన కుండలినీ చక్రములో ఒక పెద్ద స్రోతస్సు ఉండును. దీనినే గర్భాశయము అందురు. ఇందులో ఆమాశయము, పక్వాశయము, అన్నపాన ఆశ్రయములు గుదము ఉండును. దాని ద్వార వస్తి ఉత్పన్నమగును. ఇది పరిష్యందము ద్వారా పూరింపబడును. దీని క్రింద ధమని ముఖ సంస్థానము మరియు స్రోతస్సులు ఉండును. మనుష్యుల యొక్క కోష్టములో మలమూత్ర కృమి పక్వ, ఆమ, కఫ, పిత్తాశయములు వేరువేరుగా ఉండును. స్త్రీలలో ఇదికాక ఎనిమిదవది గర్భాశయముకూడా ఉండును. తండ్రి యొక్క అంశము వలన గర్భములో శుక్రము, అస్థి మజ్జ ఉత్పన్నం అగును. తల్లి అంశము వలన మాంసము, శోణితము ఉత్పన్నం అగును. కొందరు దేహములో ఆరు కోశములు ఉండునని చెప్పెదరు.

శరీరవిచయశారీరాధ్యాయః

. . . .

. . . .

ద్వాత్రింశత్తు మతా దంతాస్తావన్త్యే ఖలికాని చ ।
పాణిపాదాంగులాస్థీని షష్టిః స్యుర్వింశతిర్నఖాః ।
పాణిపాదశలాకాస్తు వింశతిః పరికీర్తితాః ।
పాణిపాదశలాకానామధిష్ఠానచతుష్టయమ్ ।
ద్వే పార్ష్ణ్యోరస్థినీ కూర్చాశ్చత్వారః పాదయోః స్మృతాః ।
ద్వావేవ హస్తమణికౌ చత్వార్యాహురరత్నిషు ।
జాన్వస్థినీ ద్వే సంఖ్యాతే చత్వార్యస్థీని జంఘయోః ।
ద్వావూరునలకౌ ద్వే చ ఖ్యాతే జానుకపాలికే ।
ద్వావంసావంసఫలకావపి ద్వావేవ చాక్షకౌ ।
ద్వే బాహునలకే ద్వే ద్వే శ్రోణితాలూషకే తథా ।
ఏకం జత్రు భగాస్థ్యేకం గ్రీవా పంచదశాస్థికీ ।
భార్గవాఽస్థీని పృష్ఠ్యాణి చత్వారింశచ్చ పఞ్చ చ ।
చతుర్దశాస్థీన్యురసి హన్వస్థ్యేకం తు నిర్దిశేత్ ।
శిరసస్తు కపాలాని చత్వార్యాహుర్మనీషిణః ।
చతుర్వింశతిః పార్శ్వే చ తావంతి స్థాలకాని చ ।
చతుర్వింశతిరేవాహుః స్థాలకార్బుదకాని చ ।
ద్వౌ శంఖౌ పరిసంఖ్యాతౌ ద్వే హనుమూలబంధనే ।

లలాటనాసికాగణ్డకూటాస్త్యేకం వినిర్దిశేత్।
ఇత్యస్థిసంఖ్యా సామాన్యాద్ వృద్ధిహ్రాసౌ నిమిత్తజౌ।

దంతములు	32	శ్రోణ్యస్థులు	2
దంత ఉలూఖములు	32	తాల్వస్థులు	2
హస్తపాద అంగుళ్యాస్థులు	60	జత్రుదేశములో	1
నఖములు	20	భగాస్థి	1
హస్తపాద శలాకాస్థులు	20	గ్రీవాస్థులు	17
శలాకాస్థులు అధిష్ఠానములు	4	పృష్ఠాస్థులు	45
పార్ష్ణి దేశ అస్థులు	2	ఉరస్థులు	14
పాదకూర్చాస్థులు	4	హన్వస్థి	1
హస్తమణి బంధాస్థులు	2	శిరఃకపాలాస్థులు	4
అరత్ని అస్థులు	4	పార్శ్వాస్థులు	24
జాను అస్థులు	2	పార్శ్వాస్థుల స్థాలకములు	24
జంఘాస్థులు	4	అర్బు దాకృతి స్థాలకములు	24
జంఘప్రదేశ నళకాస్థులు	2	శంఖ దేశ అస్థులు	2
జాను కపాళిక	2	హనుమూాల అస్థులు	2
అంసలు	2	లలాటాస్థి	1
అంసఫలకములు	2	నాసికాస్థి	1
అక్షకాస్థి	2	గండాస్థి	1
బాహునళకాస్థులు	2	కూటాస్థి	1
		మొత్తం	363

ఇవి సాధారణ రూపముగా అస్థుల సంఖ్య చెప్పబడినది. ఇందు కారణవశమున వృద్ధిహ్రాసలు ఏర్పడవచ్చును.

దశైవాయతనాన్యాహుః ప్రాణానాం తాని మే శృణు।
మూర్ధాఽథ హృదయం బస్తిః కంఠౌజః శుక్రశోణితమ్।
శంఖౌ గుదం తత్త్రీణి మహామర్మాణి చాదితః।

ప్రాణములకు దశ ఆయతనములు చెప్పబడినవి ఇవి నేను చెప్పెదను వినుము.

1. మూర్ధ	2. హృదయము, 3 వస్తి,	4. కంఠము	5. ఓజస్సు,
6. శుక్రము	7. శోణితము,	8,9- శంఖప్రదేశములు	10. గుద.

నాభిః ప్లీహా యకృత్ క్లోమ హృద్వృక్కౌ గుదబస్తయః ।
క్షుద్రాంత్రమథ చ స్థూలమామపక్వాశయౌ వపా ।
కోష్ఠాంగాని వదంతి జ్ఞాః ప్రత్యాంగాని నిబోధ మే ।

కోష్ఠాంగములు :

1. నాభి	2. ప్లీహ	3. యకృత్	4. క్లోమ
5. హృదయము	6. వృక్కలు	7. గుద	8. వస్తి
9. క్షుద్రాంత్రము	10. స్థూలాంత్రము		11. ఆమాశయము
12. పక్వాశయము		13. వపా	

ప్రత్యంగాలు:–

అక్షిణీ నాసికే కర్ణౌ స్తనావోష్ఠౌ కుకుందరౌ ।
హస్తౌ పాదౌ భ్రువౌ కూటౌ బాహుజంఘోరుపిండికాః ।
సృక్కిణీ కర్ణ శష్కుల్యౌ కర్ణపుత్రాక్షితారకే ।
వృషణౌ దంతవేష్టౌ చ శంఖకావుపజిహ్వికే ।
దంతలోహాధిమూలాని ద్వే ద్వే సర్వాణి నిర్దిశేత్ ।
బస్తిర్బస్తిశిరః శేఫః పృష్ఠం సచిబుకోదరం ।
లలాటమాస్యం గోజిహ్వా శిరోహృదయమేకశః ।
పాణిపాదతలేష్వేవ చత్వారి హృదయాని తు ।
శాఖాహృదయసంజ్ఞాని పంచమం చేతనాశ్రయం ।
అక్షిబంధాని చత్వారి విద్యాద్వింశతిరంగులీః ।

ఇపుడు ప్రత్యంగములను వినుము.

2 కళ్ళు, 2 నాసిక, 2 కర్ణములు, 2 స్తనములు, 2 కుకుందరములు, 2 హస్తములు 2 పాదవములు, 2 కనుబొవంలు, 2 కూటవములు, 2 బాహుపిండికలు,

2 జంఘాపిండికలు, 2 ఉరుదేశపిండికలు, 2 సృక్కిణీ, 2 కర్ణశుష్కులు, 2 కర్ణపుత్రకములు, 2 అక్షితారకములు, 2 వృషణములు, 2 దంతవేష్టములు, 2 గండములు, 2 వంక్షణములు, 1 బస్తి, 1 వస్తిశిరస్సు, 1 శేఫము, 1 పృష్టము, 1 చుబుకం, 1 ఉదరం, 1 లలాటం, 1 ఆస్యం, 1 గోజిహ్వ, 1 శిరస్సు, 4 పాణిపాదతలములు, 1 హృదయము, 4 అక్షబంధనములు, 20 అంగుళులు మొత్తము 87 ప్రత్యంగములు.

స్రోతాంసి ద్వివిధాన్యాహుః సూక్ష్మాణి చ మహాంతి చ।
మహాంతి నవ జానీయాద్ ద్వే చాధః సప్త చోపరి।
నాభిశ్చ రోమకూపాశ్చ సూక్ష్మస్రోతాంసి నిర్దిశేత్।

స్రోతస్సు రెండు ప్రకారవములు - 1. సూక్ష్మవములు 2. స్థూలవములు, స్థూలస్రోతస్సులు 9. అందులో 2 క్రింది భాగమున, మిగిలిన 7 పైభాగమున శిరస్సులో ఉండును. నాభి మరియు రోమ కూపములు సూక్ష్మస్రోతస్సులు.

హృదయాత్ సంప్రతాయంతే సిరాణాం దశ మాతరః।
ఊర్ధ్వం చతస్రో ద్వే తిర్యక్ చతస్రో ఽధోవహాః సిరాః।
వ్యాప్నువంతి శరీరం తా భిద్యమానాః పునః పునః।
పర్ణానామివ సీవన్యః సరణాచ్చ సిరాః స్మృతాః।

హృదయమునుండి 10 మాతృసిరలు వెలువడి వాటిద్వారా 4 పై భాగమునకు 2 తిర్యక్ భాగమునకు 4 అధో భాగమునకు వెడలును. ఈ 10 సిరలు తిరిగి రెండుగా విభజింపబడి సమస్తశరీరములో వ్యాపించను. ఏవిధముగా ఆకులలో ఈనెలు ఉండునో అదే విధము సర్వశరీరములో సరణము చేయుటచే వీటిని సిరలు అందురు.

యథా కాష్ఠమయం రూపం తృణరజ్జ్వోపవేష్టితమ్।
భవేల్లిప్తం మృదా బాహ్యం తథేదం దేహసంజ్ఞకమ్।
అస్థీని స్నాయుబద్ధాని స్నాయవో మాంసలేపనాః।
సిరాభిః పుష్యతే నిత్యం తస్య సర్వం త్వచా తతమ్।

ఏవిధముగా కట్టెలుతో నిర్మింపబడిన ఇల్లు గడ్డి తాళ్లతో బంధింపబడి

పైన మట్టితో లేపము జేయబడినదో అదే విధముగా దేహము ఇల్లువలె నున్నది. ఇందులో అస్థులు స్నాయువుల ద్వారా బంధింపబడి ఉండును. స్నాయువులపై మాంసము కప్పబడి ఉండును. సిరల ద్వారా నిరంతము వీటి పోషణ జరుగుచుండును. ఇవన్ని త్వచచే కప్పబడి యుండును.

త. . . . . .త: కర్ణమూలాభ్యాం ధమనీనాం శతం శతమ్ ।
తాసు నిత్యోఽనిలస్తిష్ఠన్నగ్నీషోమౌ విభర్త్యధి ॥

ప్రతి కర్ణమూలములో వందమనులు వ్యాపించియుండును. ఇందులో ఎల్లప్పుడు వాయువుండి అగ్ని సోమములను ధరించును.

సాగ్రే శతసహస్రే ద్వే బహిరన్తశ్చ కూపకాః ।
రోమకూపాని తావన్తి జాతన్యేకైకశో యది ॥
వృద్ధిహ్రాసౌ నిషేకాచ్చ స్వభావాద్విశ్వ కర్మణః ।
చతుర్భాగవిహీనాని స్త్రీణాం విద్ధి స్వభావతః ॥
కూపకే కూపకే చాపి విద్యాత్ సూక్ష్మం సిరాముఖం ।
ప్రస్విద్యమానస్తైః స్వేదం విముఞ్చతి సిరాముఖైః ॥
జాతస్య వర్ధమానస్య యూనో వృద్ధస్య దేహినః ।
స్వేనాంజలిప్రమాణేన ద్రవాణి ప్రమిమీమహే ॥

తర్వాత 2 లక్షల బాహ్య అభ్యంతర కూపకములుండును రోమ కూపములు కూడ ఇంతే ఉండును. ఇవి పుట్టినప్పటిను విశ్వకర్మ స్వభావాను సారముగా వృద్ధిహ్రాసలు నొందును. స్త్రీలలో ఈ సంఖ్య 4 వ భాగము తక్కువగానుండును. ప్రతిరోమ కూపములో 1,2 సూక్ష్మ సిరలుండును. స్వేదము వచ్చినప్పుడు ఈ సిరల ద్వారనే బహిర్గతమగును. ఇప్పుడు సద్యోజాత, వృద్ధి చెందుతున్న, యువకుల వృద్ధుల శరీర ద్రవములు వారివారి అంజలిననుసరించి ప్రమాణములు చెప్పబడును.

మజ్జమేదోవసామూత్రపిత్త శ్లేష్మాణి విట్ తథా ।
ఏకద్విత్రి చతుష్పఞ్చషట్సప్తాఞ్జలికాః స్మృతాః ॥

శోణితాఞ్జలయోఽష్టౌ తు నవ పక్తిరసస్య తు ।
దశైవాఞ్జలయః ప్రోక్తా ఉదకస్య త్వగాశ్రయాః ॥
తేనోదకేన పుష్యంతి ధాతవో లోహితాదయః ।
అతీసారే పురుషం చ తతో మూత్రం ప్రవర్తతే ॥
వ్రణో లసీకా పూయం చ పిచ్ఛా చాతః ప్రవర్తతే ।
భవంతి తస్మిన్ దుష్టే చ దద్రుకండూవిచర్చికాః ॥
త్వగామయాః కిలాసాని పాదూ కేశవధస్తథా ।
తదగ్నిమారుతోద్విద్ధం (కూ)పకైః స్వేద ఉచ్యతే ॥
శ్లేష్మణస్తు ప్రమాణేన ప్రమాణం తుల్యమోజసః ।
శుక్రస్యార్ధాఞ్జలిర్దేహే మస్తిష్కస్య తథైవ చ ॥
ఏతత్ ప్రమాణముద్దిష్టముత్కృష్టం సర్వమేవ తు ।
ప్రజ్ఞాప్తపిశితీయస్య తతో మధ్యం తతోఽధమమ్ ॥

మజ్జా మేద వసా మూత్ర పిత్త శ్లేష్మ మలములు క్రమముగా ఒకటి, రెండు, మూడు, నాలుగు, అయిదు, ఆరు, ఏడు, అంజలులుండును. రక్తము 8 ఆహార రసము 9 అంజలులుండును. త్వచనాశ్రయించియుండు ఉదకము 10 అంజలులుండును. ఈ ఉదకము వలననే రక్తాది ధాతువుల పోషణము జరుగును. ఇదే అతిసారములో పురీషరూపములో మూత్రముగాను బైల్వెడలును. ఈ జలము వ్రణములో లసికా పూయము పిచ్ఛిల ద్రవముగా వెలువడును. ఈ ఉదకము దూషించబడినప్పుడు దద్రు, కండు విచర్చికా కిలాసము పామా మొదలగు త్వగ్రోగములు కేశములు రాలిపోవుట జరుగును. ఇదే జలము అగ్ని వాయువుల సంయోగముతో రోమ కూపములద్వారా బైటకొచ్చినప్పుడు స్వేదమనబడును. శ్లేష్మ సమాన ప్రమాణముగానే ఓజస్సు (6 అంజలులు) ఉండును. శుక్రము అర్ధాంజలి ప్రమాణముండును. మస్తిష్కము కూడ ఇంతే ఉండును. ఇవి ప్రజ్ఞాప్త పిశితమను పురుష సంహనము గల వ్యక్తిలో సంపూర్ణ శరీరము నందు ద్రవముల ఉత్కృష్ట ప్రమాణము చెప్పబడినది. మధ్య వ్యక్తులలో మధ్యమముగా అధమవ్యక్తులలో అధమ ప్రమాణముగా ఉండును.

శుక్రం తు షోడశే వర్షే సంపూర్ణం సంప్రవర్తతే ।
అన్యోన్యసంశ్రయాణ్యాహురన్యోన్యగుణవంతి చ ॥
మహాభూతాని దృశ్యాని దార్వగ్నితిలతైలవత్ ॥

16వ సంవత్సరములో పురుషునియందు శుక్రము సంపూర్ణముగా వ్యక్తమగును. ఏ విధముగా కర్రలో అగ్ని తిలలలో తైలముండునో అదే విధముగా పంచమహాభూతములు కూడ పరస్పరము ఆశ్రయించుకొని ఒకటి ఇంకోదాని గుణములు కల్గియుండును.

శరీరసంఖ్యా నిర్దిష్టా యథాస్థూలం ప్రకారతః ॥
దేహావయవసూక్ష్మం తు భేదానన్త్యం సుదుర్వచమ్ ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

స్థూలముగా శరీరావయవముల యొక్క సంఖ్య చెప్పబడినది దేహములో సూక్ష్మావయవముల భేదములనంతము. కావున వీటిని పరిగణించుట అత్యంత కష్టము. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను

ఇతి (శారీరస్థానే) శరీరవిచయం నామ శారీరమ్ ।

జాతిసూత్రీయ శారీరాధ్యాయః

అథాతో జాతిసూత్రీయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు జాతిసూత్రీయమను శారీరమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

జాతౌ జాతౌ ఖలు స్వభావ ఏవాకృతి భేద నిర్వర్తయితా భవతి. స్వభావతో హ్యస్య వాయుపరమాణవః సంయోగవిభాగచేష్టాధికారా ఆకుంచనప్రసారణ కోష్ఠాంగప్రత్యంగ ధాతుచేతనాస్రోతాంసి విభజన్తి. సమత్యేకే ధాతురివ నిషిక్తః పురుషః పురుషమభినిర్వర్తయతి, గౌర్గామశ్వాఽశ్వమేవమాది । నృణామపి తు మధ్యే గర్భనిర్వృత్తిః । తత్ర ద్వయోః దంపత్యోః స్వభావాత్ స్వకర్మపరిణామాద్వా ప్రజాభివృద్ధిర్భవతి, తౌ ధన్యౌ; అతోఽన్యథా భిషజితవ్యౌ । స్నేహస్వేదవమన విరేచనాస్థాపనానువాసనైః క్రమశ ఉపచరేన్మధురౌషధసిద్ధాభ్యాం క్షీరఘృతపుష్టం పురుషం, స్త్రియం తు తైలమాంసా (మాషా) భ్యామిత్యేకే; సాత్మ్యైరేవేతి ప్రజాపతిః ॥ 3 ॥

ప్రతి జాతిలో స్వభావముగానే ఆకృతి భేదముండును. సంయోగము విభాగము చేష్టను కల్గించు వాయు పరమాణు స్వభావము చేతనే వీటి యొక్క ఆకుంచన ప్రసారణములు కోష్ఠాంగములు ప్రత్యంగములు, ధాతు, చేతన స్రోతస్సుల విభజనము జరుగును. ఏ విధముగా మూసలలో పోయబడిన పురుషుడు పురుషుని, గోవు గోవును, గుఱ్ఱము గుఱ్ఱమును ఉత్పన్నము చేయునో అదే విధముగా మనుషులలో కూడ గర్భ నిర్వృత్తి జరుగును. భార్యాభర్తలు తమ

స్వభావానుసారముగా, స్వ కర్మ పరిణామానుసారముగా తమ సంతానము నొందినచో వారు ధన్యులు. దీనికి విపరీతముగా ఏకారణముచేతనైనా సంతానము కల్గక పోయినచో వారికి చికిత్స చేయవలెను స్నేహనము స్వేదనము వమనము విరేచనము ఆస్థాపన ఆనువాసన వస్తుల ద్వారా క్రమముగా శోధనము చేసి ఘృతముతో పుష్టి చేయబడిన పురుషునికి మధుర ఔషధములచే సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమును మరియు స్త్రీకి తైలమును మాంసము (మాష) సేవించవలెను అని కొందరు చెప్పెదరు. కాని ప్రజాపతి కశ్యపమతానుసారము ఎవరికేది సాత్మ్యమో అదే సేవించవలెను.

యథా చ పుష్పమధ్యే ఫలమనిర్వృత్తం సుసూక్ష్మమస్తి న చో పలభ్యతే యథా చాగ్నిర్దారుషు సర్వశతః ప్రయత్నాభావాన్నోపలభ్యతే, తథా స్త్రీపుంసయోః శోణిత శుక్రే కలావేక్షే స్వకర్మావక్షే చ భవతః। షోడశవర్షయోర్హి శోణితశుక్రయోర్మధ్యే ప్రభవతః; అర్వాగపి యదాహార విశేషాదారోగ్యాచ్చ పూర్ణే భవత ఇతి పరిషత్॥

ఏ విధముగా పుష్పములో ఫలము సూక్ష్మముగా అనుత్పన్నమై అదృశ్యావస్థలో నుండి ఉపలబ్దముగాదో, కర్రలో అంతటను అగ్ని ఉండి ప్రయత్న లోపముచే లభించదో అదే విధముగా స్త్రీ పురుషులలో శోణిత శుక్రములు కాలము కర్మనపేక్షించి ఉచిత సమయమందు ప్రస్ఫుటమగును. స్త్రీపురుషులలో 16వ సం॥ నుండి శోణిత శుక్రములు పనినారంభించును. అంతకు ముందు కూడ ఆహారవిశేషము వలన ఆరోగ్య కారణమున శోణిత శుక్రములు పూర్ణము గావచ్చును.

రజస్వలాయాశ్చేత్ ప్రథమేఽహని గర్భ ఆపద్యేత తం వాత గర్భమాచక్షతే విఫలం వాత పుష్పమివోద్భిదానాం, ద్వితీయేఽహని చేత్ సంస్రతే చ్యవతే వ, తృతీయేఽహని సూతికాసనే మ్రియతే, న వా దీర్ఘాయుర్భవతి హీనాంగశ్చ జాయతే, అత ఊర్ధ్వ మృతుర్ద్వా దశాహం బ్రాహ్మణీనాం, ఏకదశాన్ క్షత్రియాణాం, దశాహం వైశ్యానాం నవరాత్రమితరాసామ్। ఋతుర్బీజ కాలమవేక్షత ఇత్యాహుర్ మహర్షయః। అత ఊర్ధ్వ మకాలజమాహుః। అకాలజం హీనం దుర్బలమస్థిర-మదృఢమహీన భంగురం ధాన్యమివ భవతి।

రజస్వల స్త్రీ రజోదర్శనం ప్రథమ దినమున గర్భం ధరించినచో అది వృక్షముల యొక్క వాతపుష్పము వలె వాతగర్భం అనబడును ఇది ఫలశూన్యమగును. రెండవ దినమున గర్భాధానం జరిగిన చో గర్భపాతము అగును. మూడవదినమున గర్భం ధరించినచో బాలుడు సూతికాగృహం సందే మరణించును. మరణించనిచో దీర్ఘాయువు కాక హీనాంగములు కలవాడగును. 4వ దినము నుండి తిరిగి రజోదర్శనం వరకు స్త్రీ పురుషులు పరస్పరము సహవాసము చేయవచ్చును.

ఒక వేళ రజోదర్శనం కానిచో గర్భం ధరించినదని తెలిసికొనవలెను. అపుడు తిరిగి మైథునం చేయకూడదు. ఋతుబీజములు కాలాన్ని అనుసరించి కూడ గర్భధారణ ఆధారపడి ఉండును అని మహర్షులు చెప్పిరి. అకాలములో గర్భం ధరించిన అకాలములో కలుగు ధాన్యమువలె హీనగుణములు కలిగి దుర్బలముగా అస్థిరము, అదృఢముగా, సన్నగా భంగురముగ ఉండును.

యుగ్మేష్వహఃసు పుత్రకామోఽన్యత్ర కన్యార్థీ హర్షితస్తృప్తోఽనురుద్ధః స్త్రియముపేయాదితి సిద్ధమ్ ॥ 6 ॥

పురుషుడు, పుత్రోత్పత్తిని కోరినచో ప్రసన్నమై తృప్తిగా ఉండి, ఇతర స్త్రీని కోరనివాడై యుగ్మదినములలో అనగా 4, 6, 8, 10, 12 వ రాత్రులలో స్త్రీతో సహవాసము చేయవలెను.

అథ శుద్ధస్నాతాం స్త్రియం చతుర్థేఽహని స్నానగృహే శ్వేతేన ఏవాఽన్యేన వాససాఽవగుణ్ఠ్యానవలోకయన్తీ శుచిర్దేవగృహం ప్రవిశ్యోద్ధతాగ్నిం ప్రజ్వలన్తం ఘృతాక్షతేనాభ్యర్చ్య బ్రాహ్మణమీశ్వరం విష్ణుం స్కందం చ సంప్రేక్ష్యాభివాద్య, నిష్క్రమ్య సూర్యాచంద్రమసావితా, న తు ప్రేతపిశాచ రక్షాంసి, శుద్ధస్నాతమాత్రా హి స్త్రీ యం వా పశ్యతి మనసా వాఽభిధ్యాయతి తాదృశాచారవపుషం ప్రాయేణ జనయతి; తస్మాద్దేవగోబ్రాహ్మణగురు వృద్ధాచార్యాన్ సతః పశ్యేత్, కల్యాణమనాశ్చ స్యాత్। న తు సంధ్యయోః స్నానం మైథునం వోపేయాన్నాన్యమనా ఇతి ॥ 7 ॥

తరువాత స్నానాదుల చే శుద్ధమైన స్త్రీ 4 వ దినమున స్నానగృహములో

శ్వేత వస్త్రములు ధరించి పవిత్రముగా దేవగృహమున ప్రవేశించి ప్రజ్వలితమైన హవనములో ఘృతము, అక్షింతలతో పూజచేసి బ్రాహ్మణ, ఈశ్వర, విష్ణు, స్కందములను చూసి అభివాదము చేసి, సూర్యచంద్రులకు నమస్కరించవలెను. ప్రేత పిశాచ రాక్షసులకు నమస్కారము చేయకూడదు.

స్నానము చేసి శుద్ధమైన స్త్రీ ప్రథమముగా ఎవరిని చూచునో వారినే మనసునందు ధ్యానించును కావున మొదలు స్త్రీ దేవత, గోవు, బ్రాహ్మణ, గురువు బుద్ధి పురుషులను దర్శించవలెను. మనసు ప్రసన్నంగా ఉంచుకోవలెను. సంధ్యాకాలములో స్త్రీ స్నానము, మైథునం చేయకూడదు. అన్య మనస్కురాలై ఉండకూడదు.

తత ఋత్విక్ పుత్రీయా మిష్టిం నిర్వపేత్ । సిద్ధమాంసౌదన వాతఘ్నౌ వా ఆజ్యభాగౌ, యవమయః పురోడాశోఽష్టాకపాలో వ్రీహి మయశ్చరు ఉభౌ వాగాయుర్యుతౌ ప్రజాయేతే, న త్వదే. . . . . . . క్షే, ‘‘ ఆ బ్రహ్మన్ బ్రాహ్మణ’’ ఇతి యజమాన భాగమభిమంత్ర్య శేషం దంపతీ ప్రాశ్నీయతాం । శ్వేత ఋషభో అశ్వో వా హిరణ్యం వా భిషజే సైవ దక్షిణా, సైవమనాహితాగ్నేః, శాలాగ్నౌ నిత్యం హోమం హుత్వా, తేనైవ మంత్రేణ హృతశేషం తౌ ప్రా(శ్నీతః) । శయనీయే మృదుస్వాస్తీర్ణోపహితేఽస్యై భర్తా . . . . త్ర లక్ష్మణామద్భిరాలోడ్య, ‘‘సోమః పవత’’ ఇత్యేతేన శతజప్తేన సావిత్ర్యా వ్యాహృతిభిః ‘‘అపో దేవిరుపసృజా’’ ఇతి మంత్రేణ నస్యం దత్త్వా, వామదేవ్యం జపిత్వా, దక్షిణేన పార్శ్వేన స్త్రియం శాయయీత, వామపార్శ్వేన పుమానూర్ధ్వోత్తరేణోపశయీత। శనైః ప్రజార్థం చాచరేత్। బీజేఽసిక్తే విధార్యామపర్పేత్। శీతోదకేన చ శౌచం కుర్యాత్। తత ఊర్ధ్వమగ్నికర్మప్రతాపాయాసవ్యాయామశోకాదివర్జనమితి ॥ 8 ॥

తదనంతరం ఋత్విక, పుత్రీయ ఇష్టి చేయవలెను. ఆజ్యాహుతి కొరకు వాత నాశకములతో సిద్ధం చేయబడిన మాంసం । మాంస ఓదనములు, 8 కపాలములతో సంస్కృతం చేయబడిన యవల పురాడాశనం మరియు వ్రీహిధాన్యంలో చేయబడిన చరు (హవివిశేషయు) మొ॥ పదార్థములను సిద్ధం చేసి ఉంచుకొనవలెను. తర్వాత భార్య భర్తలిద్దరు వాణి ఆయు యుక్తులగుదురు. తర్వాత ఓం అబ్రహ్మన్ బ్రాహ్మణ మొ॥ తంత్రములను ఉచ్చరించి యజమాన

భాగమును అభిమంత్రితం చేసి శేషభాగమును దంపతులు తినవలెను. అనాహితాగ్ని తెల్లటి ఎద్దు, గుర్రము, ధనము వైద్యునకు దక్షిణగా నివ్వవలెను. తదనంతరము శాలాగ్నిలో ఆహ్వాతి వేసి అదే మంత్రముల ద్వారా దంపతులిద్దరు యజ్ఞ శేషమును తినవలెను. దాని తర్వాత భర్త మృదు అస్తీర్ణ యుక్తమైన పరుపుపై భార్యను పవలింప చేసి లక్ష్మణ అను ఔషధమును జలములో కలిపి 'సోమః పవత' అను మంత్రంను నూరుసార్లు జపించి గాయిత్రి మంత్రం ద్వారా 'అపోదేవిరుపసృజ' అను మంత్రంతో ఔషధంను నస్యము చేయవలెను. తదనంతరం వాయుదేవుని స్తుతించి కుడి వైపు స్త్రీని పడుకోబెట్టి ఎడమ వైపున పురుషుడు పడుకోవలెను. తర్వాత పైన క్రింది స్థితిలో ఉండి పడుకోవలెను. తర్వాత మెల్లమెల్లగా సంతానోత్పత్తికై మైథునం చేయవలెను.

సా చేదిచ్ఛేత్ గౌరమోజస్వినం శుచిమాయుష్మన్తం పుత్రం జనయేయమితి, తస్యా యేవం శుద్ధస్నానాత్ ప్రభృతి శుక్లయవసక్తూనాం మధుఘృతాభ్యాం శ్వేతాయాః శ్వేతవత్సాయా గోః క్షీరేణ సంసృజ్య మన్థం రాజతే పాత్రే కాంస్యే వా సదా పాయయేత్, శాలిగౌరయవక్షీరదధిఘృతప్రాయం చ కాలే మాత్రయా అశ్నీయాత్, పుష్పాభరణవాసాంసి చ శుక్లాని బిభ్రుయాత్, సాయం ప్రాతశ్చ శ్వేతమశ్వం వృషభం వా పశ్యేత్, సౌమ్యహితప్రియకథాభిరాసీత, అనుకూల-పరివారా చ స్యాదిష్టమపత్యం జనయతి । యా తు శ్యామం లోహితాక్షం వ్యూఢోరస్కం పుత్రమిచ్ఛేత్ కృష్ణం వా తత్ర తాదృగుపచారో భోజనవసన-కుసుమాలంకారాణాం, తాదృగ్దేశానుచింతనం చేతి । యవాగూం తు కన్యార్థినీభ్యో దద్యాత్, క్షీరోదకతిలసిద్ధాస్తు వర్ణ్యాః । గౌరశ్యామకృష్ణేభ్యోఽన్యే వర్ణా నిన్దితాః।

ఆ స్త్రీ గౌరవవర్ణం ఓజస్వి పవిత్రము దీర్ఘాయువు కల పుత్రుని కోరుకొన్నచో ఆమె స్నానముచే శుద్ధమగుటకు మొదటి దినము నుండే మధుఘృత సహితముగా యువసక్తును చేసి మంధములో తెల్ల జీవితమైన దూడగల ఆవు యొక్క పాలను కలిపి వెండి, లేదా కంచు పాత్రులతో త్రాగించవలెను. మరియు సమయానుకూలముగా శాలి తెల్లయువలు పాలు పెరుగు నెయ్యి కలిపి మాత్రానుసారముగా సేవించవలెను. ఆమె శ్వేతపుష్పములను, శ్వేత వస్త్రములను ధరించవలెను. ఉదయము, సాయంత్రము తెల్లని గుర్రం, తెల్లని ఎద్దును

దర్శించవలెను. సౌమ్యము, హితకరములు ప్రియమైన కథలు చెప్పుచు అనుకూలమైన పరివారము యొక్క వ్యక్తి ఉండవలెను ఈ విధముగా తను కోరుకున్న పుత్రున్ని జన్మ నిచ్చును. ఏ స్త్రీ శ్యామ వర్ణం ఎర్రని నేత్రములు కలవానిని విశాలమైన ఉరస్సుకలవాడు, కృష్ణవర్ణం కల పుత్రున్ని కోరుకొనునో ఆస్త్రీ భోజన, వస్త్ర పుష్ప అలంకారాదులు అదే విధంగా చేసుకొనవలెను. అదేవిధముగా దేవ చింతనము కూడా చేయవలెను.

కన్యను కోరుకొనే స్త్రీకి యవాగు ఇవ్వవలెను. సిద్ధం చేయబడిన క్షీరోదకమును ఇవ్వవలెను. గౌర, శ్యామ, కృష్ణవర్ణములు తప్ప మిగిలిన వర్ణములు నిందితములు.

ఆహారశ్చతుర్విధః, షడ్రసాశ్రయో, వింశతివికల్పోగురులఘుశీతోష్ణ-స్నిగ్ధరూక్షమందతీక్ష్ణస్థిరసరమృదుకఠినవిశదపిచ్ఛిలశ్లక్ష్ణఖరసూక్ష్మస్థూలసాంద్రద్రవ-వికల్పాత్, తేన త్వగాదయః శుక్రాన్తా ధాతవ ఆప్యాయన్తే । తేషాం సమానం వర్ధనమవిరుద్ధాశనమ్। వాతాదీనాం తు ధాతూనామన్యే ధాతవ ఆప్యాయితా భవన్తి, భుజ్యమానం మాంసం మాంసస్య శోణితం శోణితస్యేతి, తదధర్మభయాదనిష్టం, తత్ గుణైస్తు శుచిభిరాహారైః క్షీణధాతూనాప్యాయయేత్। శుక్రక్షయే క్షీర-ఘృతోపయోగో మధురస్నిగ్ధజీవనానాం చాన్యేషామపి ద్రవ్యాణామవిదాహినాం ప్రశస్యతే, మూత్రక్షయే పునరిక్షురసవారుణీమణ్డద్రవమధురామ్లలవణతక్రగుడ-త్రపుసోపక్లేదినాం, పురీషక్షయే యవాన్నవికృతికుల్మాషమాషషష్టికయావక గోరసామ్లలవణస్నిగ్ధశాకోపయోగః, వాతక్షయే కటుతిక్తకషాయలఘురూక్షశీత-యవాన్నోపయోగః, పిత్తక్షయే కటులవణామ్లతీక్ష్ణోష్ణక్షారాణాం, కఫక్షయేస్నిగ్ధ-మధురగురుసాంద్రాదీనామ్ ॥ 10 ॥

ఆహారము నాలుగు విధములుగా ఉండును. షడ్రసాశ్రితమై ఉండును. గురు లఘు శీత ఉష్ణ స్నిగ్ధరూక్ష మంద తీక్ష్ణ స్థిర సర మృదు కఠిన విశద పిచ్ఛిల, శ్లక్ష్ణఖర, సూక్ష్మస్థూల సాంద్రద్రవ అను వికల్పాది భేదములతో 20 ప్రకారములుగా ఉండును. ఆ ఆహారము త్వచనుండి శుక్రపర్యం తం సంపూర్ణదాతువులను పోషించును. సమాన గుణములు సమాన గుణ భూయిష్టద్రవ్యముల సేవనచే

వాటి వృద్ధి కలుగును. కాని విరుద్ధాశనము చేయకూడదు. వాతాది ధాతువులకు అన్య ధాతువులు వృద్ధిపొందించినవి అగును. మాంస సేవనం వలన మాంస ధాతు వృద్ధిపొందును. శోణిత సేవనం వలన శోణితం వృద్ధి చెందును. కాని అధర్మము వలన వీటి సేవన హితకరం కాదు. కావున ఆ ధాతువుల గుణములు కలిగిన అన్య పవిత్రాహారము వలన క్షీణము చెందిన ధాతువులను వృద్ధి పొందించవలెను. శుక్ర క్షయంలో క్షీరము, ఘృతం, మధురస్నిగ్ధ జీవనీయ అవిదాహి ద్రవ్యముల సేవనము ప్రశస్తము. మూత్రక్షయములో చెరుకు రసం, వారుణి, మండం, ద్రవం, మధుర, ఆమ్లలవణ తక్ర, గుడ, త్రపుస మొ॥ ఉష్ణక్లేది ద్రవ్యములు హితకరం పురీషక్షయంలో యవాన్నం, కుళుత్థం, మాష, షష్టిక, యవాగు గోరసనము ఆమ్లలవణ మరియు స్నిగ్ధ శాకములను సేవించవలెను. వాతక్షయంలో కటు, తిక్త, కషాయ, లఘు, రూక్ష, శీత ద్రవ్యములు, యవాన్నం సేవించవలెను.

పిత్తక్షయంలో కటు, లవణ, ఆమ్ల తీక్ష్ణ ఉష్ణ, మరియు క్షార ద్రవ్యములను సేవించాలి. కఫక్షయంలో స్నిగ్ధ మధుర, గురు, సాంద్ర ద్రవ్యములను సేవించవలెను.

. . . .

. . . .

యాని ద్రవ్యాణి పుణ్యాని మంగల్యాని శుచీని చ ।
నవాన్యభగ్నఖండాని పున్నామాని ప్రియాణి చ ॥
గర్భిణ్యై తాన్యుపహరేద్వాసాంస్యాభరణాని చ ।
న స్త్రీనపుంసకాఖ్యాని ధారయేద్వా లభేత వా ॥

గర్భిణీ అచారవ్యవహారములు :- పుణ్యకారకము, మంగళ మయము పవిత్రము, నవీనము, అభగ్నము, అఖండితము, పురుషనామము కలిగినవి ప్రియద్రవ్యములు, వస్త్ర ఆభరణాదులు గర్భిణికి ఇవ్వవలెను. స్త్రీ మరియు నపుంసకలింగము కల ద్రవ్యములను గర్భిణీ ధరించకూడదు.

ధూపితార్చితసంమృష్టం మశకాద్యపవర్జితమ్ ।
బ్రహ్మఘోషైః సవాదిత్రైర్వాదితం వేశ్మ శస్యతే ॥

(ప్రాతరుత్థాయ) శౌచాంతే గురుదేవార్చనే రతా ।
అర్చేదాదిత్యముద్యంతం గంధధూపార్ఘ్యవార్జపైః ॥

క్షీయమాణం చ శశినమస్తం యాంతం చ భాస్కరమ్ ।
న పశ్యేద్గర్భిణీ నిత్యం నాత్యుభౌ రాహుదర్శనే ॥

సోమార్కౌ సగ్రహౌ శ్రుత్వా గర్భిణీ గర్భవేశ్మని ।
శాంతిహోమపరా౽౽సీత ముక్తయోగం తు యాచయేత్ ॥

న ద్విష్యాదతిథిం భిక్షాం దద్యాన్న ప్రతివారయేత్ ।
స్వయం ప్రజ్జ్వలితే చాగ్నౌ శాంత్యర్థం జుహుయాద్ ఘృతం ॥

పూర్ణకుంభం ఘృతం మాల్యం పూర్ణపాత్రం ఘృతం దధి ।
న కిఞ్చిత్ ప్రతిరుధ్నీయాన్న చ బధ్నీత గర్భిణీ ॥

సూత్రేణ తనునా రజ్జ్వా స్తంభనం బంధనాని చ ।
వర్జయేద్గర్భిణీ నిత్యం కామం బంధాని మోక్షయేత్ ॥

గర్భిణి ఉండు గృహములో ఎల్లపుడు ధూపనం, పూజ చేయవలెను. దోమలు మొ॥ నవి ఉండకూడదు. సంగీత వాయిద్యములు ఉండవలెను. గర్భిణీ ఉదయముననే స్నాన శౌచాది నిత్య కర్మలను ఆచరించి గురుదేవతార్చనలను చేయవలెను. గంధధూప అర్ఘ్య జపాదుల ద్వారా సూర్యున్ని పూజించవలెను. కృష్ణపక్షము నందలి చంద్రుని, సాయంకాలం నందు సూర్యుని, రాహుకేతువులను చూడకూడదు. సూర్య చంద్ర గ్రహణ కాలముల యందు గర్భగృహములో సూర్య చంద్ర గ్రహశాంతికై హోమాది కర్మలు చేయువలెను. అతిథులను ద్వేషించకూడదు. వారికి భిక్ష పెట్టవలెను. ఎపుడు తిరిగి పంపకూడదు. స్వయం శాంతి కొరకు అగ్నిలో ఘృతమును ఆహుతి నివ్వవలెను. పూర్ణకుంభములు, ఘృతము, పుష్పమాలలు పెరుగుతో నిండిన పాత్రలు గర్భిణి అవరోధించకూడదు. తాళ్ళు, దారములచే కట్టబడకూడదు వస్త్రములను వదులుగా ధరించవలెను.

అథేమాని రూపాణి గర్భిణ్యా ఉపలక్షయేత్ ।
యాని దృష్ట్వా విజానీయాద్బాలజన్మాన్యుపక్రమేత్ ॥

తరువాత క్రింది లక్షణములను చూసి బాలుడు జన్మించ బోవునని అనగా ఉపస్థిత ప్రసవము అని తెలుసుకోవలెను.

ముఖగ్లానిః క్లమో౽జ్గానామక్షి బంధన ముక్తతా ।
కుక్షేశ్చ స్యాదవస్రంసస్త్వధో భాగస్య గౌరవమ్ ॥

పృష్ఠపార్శ్వకటీబస్తివంక్షణం చాతితుద్యతి ।
యోని ప్రసవణౌదార్య భక్త ద్వేషారతిక్లమాః ॥

ముఖగ్లాని, అంగములందు శిథిలత, అక్షి బంధన శిథిలత, కుక్షిశిథిలత, అథోభాగం గురుత్వం, పృష్ట పార్శ్వ కటి, వస్తి, వంక్షణములందు అధికమైన పీడా, యోని స్రావము, ఉదారత, భక్తద్వేషము, అరతి, అలసిపోవుట ఇవి ఉపస్థిత ప్రసవ లక్షణములు.

ఏతాని దృష్ట్వా రూపాణి కృత్వా బ్రాహ్మణవాచనమ్ ।
ప్రవిశేయుః స్త్రియో వృద్ధాః కుశలాః శస్తధావితాః ॥

పైలక్షణములను చూసిన వెంటనే బ్రాహ్మణులచే స్వస్తి వాచనములు చేసి, వృద్ధులు, కుశలురు స్నానం చేసి శుద్ధం అయిన స్త్రీలు, గర్భగృహం నందు గర్భిణిని చూడవలెను.

గర్భిణీం సాంత్వయేయుస్తాం హర్షయేయుః ప్రియంవదాః ।
ఆశ్వాసయేయుర్ధర్మార్థా చోదయంతం ప్రజాపతిమ్ ॥

లోకాన్ పుత్రవతీనాం చ సుఖాని వివిధాని చ ।
కీర్తయేయురపుత్రాణాం దుఃఖాని నిరయాదిషు ॥

అదితిం కశ్యపం దేవమింద్రాణీమింద్రమశ్వినౌ ।
ఆయుష్మతాం పుత్రవతాం మఙ్గల్యానాం చ కీర్తనమ్ ॥

ప్రియవచనములు చెప్పు స్త్రీలు ధర్మార్థముల నిమిత్తమై ప్రజాపతి బ్రహ్మను పూజిస్తూ గర్భిణిని సాంత్వవచనములచే ప్రసన్నము చేయవలెను. పుత్రవతి స్త్రీల యొక్క వివిధ సుఖములను మరియు పుత్రరహిత స్త్రీల దుఃఖములను వర్ణించవలెను. అదితి, కశ్యప ఇంద్రాణి అశ్విణి కుమార మొ॥ పుత్రవంతుల మంగళకర దేవతలను కీర్తించవలెను.

తంత్రీవర్ణో ఉల్పశః స్రావః పిచ్ఛిలః పుత్రజన్మనీ ।
కింశుకోదక సంకాశః పుత్రికాజన్మ శంసతి ॥

యోని నుండి గుడూచి రసం వలె పిచ్ఛిల అల్పస్రావము ఉన్నచో పుత్రుడు జన్మించును. పలాశపుష్ప సమానమైన స్రావమున్నచో పుత్రిక జన్మించును.

సూతేరూర్ధ్వం తు యే స్రావా నిందితాక్ శమయేత్తు తాన్ ।
తస్యా అస్యామవస్థాయాముపయాచేత దేవతాః ॥

ప్రసవానంతరము యోని స్రావము నిందితము. దానిని శాంతింప చేయవలెను అట్టి అవస్థలో దేవతలను ప్రార్థించవలెను.

అవ్యావృతే స్త్రియా గర్భే వివృతే చాపరాముఖే ।
గ్రాహీషు వర్తమానాసు సా వివర్తేత గర్భిణీ॥

స్త్రీకి గర్భసంకోచము కలిగినపుడు జరాయు ముఖము విస్తృతమైనపుడు గ్రాహి (ప్రసవవేదన) ఉన్నపుడు గర్భిణి ప్రసవమునకు సిద్ధముగా ఉండవలెను..

న తీక్ష్ణం గ్రాహిశూలేషు క్షిప్రం నారీ ప్రజాయతే ।
విలమ్బితాభిరావీభిర్గర్భః క్లేశయతే స్త్రియమ్ ॥

ప్రసవవేదన తీక్షణముగా ఉన్నపుడు గర్భిణి శీఘ్రముగా ప్రసవించును. ప్రసవవేదన ఆలస్యం అయినచో సరిగా రానిచో గర్భమునకు గర్భిణీకి అత్యంతక్లేశం అగును.

కేచిదస్యామవస్థాయాం వ్యాయామం ముసలాదికమ్ ।
జృంభా చంక్రమణాద్యం చ భిషజో బృవతే హితమ్ ॥

కొందరు వైద్యులు ప్రసవవేదనలు ఆలస్యం అయినపుడు ముసలకము మొదలగు వాటి ద్వారా వ్యాయామము జృంభ, చంక్రమణము చేయించవలెను. అని చెప్పిరి.

వర్జనీయం తు తత్ సర్వం భగవానాహ కశ్యపః ।
నార్యాః ప్రసవకాలే శరీరముపమృద్యతే ॥
త్రయో దోషాః ప్రకుప్యంతి విచాల్యంతే చ ధాతవః ।
గర్భిణీ తదవస్థా హి యత్నధార్యా విశేషతః ॥

కాని భగవాన్ కశ్యపుడు పైక్రియలు నిషిద్ధములని చెప్పెను. ఎందుకనగా ప్రసవకాల సమయమున స్త్రీ శరీరము అత్యంత మృదువై, వాతపిత్తకఫములు ప్రకుపితమై ధాతువులు స్థాన విచలితమై ఉండును. గర్భిణి ఈ అవస్థను అతి ప్రయత్నముగా ధారణ చేయవలెను.

అధికం సౌకుమార్యం హి గర్భిణ్యాః క్లేద్యమేవ చ ।
స్రావకాలే విశేషేణ విషాద భయసంశ్రయః ॥
ఏకపాదో యమకులే పాద ఏక ఇహా స్థితః ।
దృష్ట్వా దుఃఖం స్త్రియస్తస్యా ఇత్యేవం బ్రువతే మిథః ॥

ఈ సమయం నందు గర్భిణి అత్యంత సుకుమారముగా ఉండును. క్లేదము వృద్ధిచెంది ఉండును. పైక్రియల వలన గర్భస్రావం జరిగినపుడు విషాదము, భయముగా ఉండును. ఇతర స్త్రీలు ఆమెను చూచి ఒక పాదము యమలోకం నందు, ఒకపాదం భూమిపై చెప్పుదురు.

తస్యాస్త్వస్యామవస్థాయాం వ్యాయామో న ప్రశస్యతే ।
వ్యాయామః సేవ్యమానో హి గర్భిణీమాశు నాశయేత్ ॥
అతి చఙ్క్రమణేనాపి హన్యాద్గర్భముపస్థితమ్ ।
అత్యయం ప్రాప్నుయాద్ఘోరం దేహాంతకరణం మహత్ ।

కావున గర్భిణికి ఈ అవస్థలో వ్యాయామము హితకరం కాదు. వ్యాయామము వలన గర్భిణికి మృత్యువు సంభవించవచ్చును. అతి చంక్రమణము వలన గర్భము నష్టమొందును. ఆ స్త్రీని అంతమొందించు ఘోరభయంకర వ్యాధి అగును.

ఉపవిష్టాఽసకృత్తస్మాదనిర్విణ్ణాత్రపాన్వితా ।
వృద్ధస్త్రీద్రవ్యసంపన్నా ప్రజాయేత ప్రజార్థినీ ॥

కావున ప్రసవేచ్ఛ కలిగిన స్త్రీ ప్రసన్న మనస్కురాలై లజ్జారహితురాలై వృద్ధస్త్రీలతో కూడి ధనసంపన్న యుక్తమై చాలాసార్లు ప్రసవము చేసిన స్త్రీలతో ప్రజననము చేయించుకొనవలెను.

వచా లాఙ్గలికీ కుష్ఠం చిరబిల్వైలచిత్రకాః ।
చూర్ణితం ముఖరాజిఘ్రేత్తథా శీఘ్రం ప్రజాయతే ॥

ఆజిఘ్రేద్భూర్జధూపం వా సమేరోర్గుగ్గులోస్తథా ।
అథ ప్రపద్యతే గర్భస్తథా క్షిప్రం విముచ్యతే ॥
పార్శ్వసంధికటీపృష్ఠం తైలేనోష్ణేన మ్రక్షితమ్ ।
మృద్గీయురవకర్షే యుః శనైః ప్రాజ్ఞ్యః స్త్రియః సుఖాః ॥

చిరకాలప్రసవ చికిత్స

వచ, లాంగలి, కుష్ఠ, కరంజ, ఏల, చిత్రక, వీటి చూర్ణంను పీల్చినచో శీఘ్రముగా ప్రసవము నొందును. భూర్జపత్రముల ధూపము, లేక సరళ దేవదారు, గుగ్గులు పీల్చినచో శీఘ్రముగా గర్భము తన స్థానము నుండి జారి క్రిందికి వచ్చును. మధ్య మధ్యలో నిపుణులైన స్త్రీలు సుఖోష్ణతైలముచే పార్శ్వ, సంధులు, కటి, పృష్ఠ ప్రదేశమున మెల్లగా అభ్యంగము చేయవలెను. మరియు అపకర్షణము చేయవలెను.

దుర్బలాం పాయయేన్మద్యమిత్యేకే, నేతి కశ్యపః ।
పూర్వక్లిష్టా తథైవాస్యా యవాగూం తృషితా పిబేత్ ॥

పై చెప్పిన చికిత్స కన్న కొందరు వైద్యులు ఒకవేళ దుర్బలంగా ఉన్నచో మద్యమును త్రాగించవలెనని చెప్పెదరు. కాని కశ్యపుడు ఇది సరికాదని చెప్పెను. క్లాంతి, దప్పి అయినపుడు యవాగును త్రాగించవలెను.

యదా గర్భోదకం యోనౌ సశూలం సంప్రవర్తతే ।
కాలేన చోదితో గర్భో విముచ్య హృదయోదరమ్ ॥
బస్తిశీర్ష మధోభాగమవగృహ్ణోతి జన్మని ।
గ్లానిశ్చ జాయతేఽత్యర్థం యోన్యుత్పీడన భేదనమ్ ॥
ఇత్యేతైః కారణైర్విద్యాద్గర్భస్య పరివర్తనమ్ ।
అథాస్యాః ప్రసవశ్చేతి తతః పర్యఙ్క మారుహేత్ ॥
ప్రావారముపధానం వా . . . .
. . . .
. . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 89 తమం పత్రమ్)

ఎపుడైతే శూలసహితమైన గర్భోదకం యోని నుండి స్రవించునో అపుడు గర్భము హృదయప్రదేశం నుండి సడలి క్రిందికి వచ్చును. వస్తి శీర్షమును దాని క్రింది భాగమును తాకును. గ్లాని అధికముగా ఉండును. యోనిలో పీడనం వేదనానుభవం కలుగును. ఈ లక్షణములతో గర్భము క్రింది వైపు పరివర్తనం చెందినదని ప్రసవము కానున్నదని తెలుసికొనవలెను. ఇట్టి ఉపస్థిత ప్రసవస్త్రీని దుప్పటి దిండ్లుకల పీటపై పరుండబెట్టి ప్రవహణము చేయించవలెను.

(శారీరస్థానస్యైతావానేవ భాగ ఉపలబ్ధః)

పఞ్చమం ఇంద్రియస్థానమ్

. . . .

. . . .

ఓషధభేషజేంద్రియాధ్యాయః

అథాత ఓషధ భేషజీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ **1** ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **2** ॥

ఇపుడు ఔషధ భేషజేంద్రియ అధ్యాయం వ్యాఖ్యానించెదము అని కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఓషధం భేషజం ప్రోక్తం ద్విప్రకారం చికిత్సితమ్ ।

తయోర్విశేషం వక్ష్యామి భేషజౌషధయోర్ద్వయోః ॥ **3** ॥

చికిత్స రెండు ప్రకారములుగా చెప్పబడినది. ఒకటి ఔషధ చికిత్స రెండు భేషజ చికిత్స. ఇపుడు ఈ రెంటి యొక్క భేదములను చెప్పెదను.

ఓషధం ద్రవ్య సంయోగం బ్రువతే దీపనాదికమ్ ।

హూంతవ్రతతపోదాన శాంతికర్మ చ భేషజమ్ ॥ **4** ॥

ఔషధ భేషజ భేదము. దీపనాది ద్రవ్యసంయోగముచే చేయబడు చికిత్స ఔషధం అనబడును. మరియు హోమ వ్రత, తప, దాన, శాంతికర్మాదులు భేషజం అనబడును.

ఉభయం తద్యదా జంతోః కృతం న కురుతే గుణమ్ ।
క్షీణాయురితి సంజ్ఞాత్వా న చికిత్సేద్విచక్షణః ॥ 5 ॥

పై రెండు చికిత్సల ద్వారా రోగికి లాభం కలుగనిచో బుద్ధిమంతుడైన వ్యక్తి అతడు క్షీణాయుడని చికిత్స చేయకూడదు.

యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణం మూర్ధని జాయతే ।
సస్నేహం భ్రశ్యతే చైవ మాసాంతం తస్య జీవితమ్ ॥ 6 ॥

ఏ మనుష్యునికైతే తలపై పేడచూర్ణం వంటి స్నిగ్ధ చూర్ణం ఏర్పడునో మరియు స్వయం విలీనం అగునో అతడు ఒక మాసం జీవించునని తెలుసుకోవలెను.

కుక్షిః స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం యస్య విశుష్యతి ।
ఆర్ద్రేషు సర్వగాత్రేషు మాసార్ధం తస్య జీవితమ్ ॥ 7 ॥

ఏపురుషునికైతే స్నానము అను లేపనం తర్వాత అన్ని అంగములు పచ్చిగా ఉన్నప్పటికి మొదలు కుక్షి పై భాగం ఎండిపోయినచో అతడు 15 దినములు జీవించును.

స్వపాధిపానగో నాశో జ్యోతిషాం పతనాని చ ।
అగ్నిదాహోపశాంతిశ్చ పతనం గృహవృక్షయోః ॥ 8 ॥
గృహాటవీ ప్రవేశశ్చ స్వప్నం స్వప్నే విగహితమ్ ।
కృష్ణాం దండధరాం నగ్నాం ముండాం లోహితలోచనామ్ ॥ 9 ॥
స్వప్నే దృష్ట్వైవ జానీయాద్యమదూతానుపస్థితాన్ ।

స్వప్నంలో పర్వతముల నాశం, ప్రకాశించు పదార్థములు క్రింద పడిపోవుట అగ్ని దాహముచే శాంతి, గృహము వృక్షములు పడిపోవుట గుహలో, అడవిలో ప్రవేశించుట, నిందిత స్వప్నమును చూచుట, నల్లటి రంగుకల, దండధారణము కలిగి ముండిత శిరస్సు, ఎర్రని నేత్రములు కలిగిన స్త్రీని చూచునో అతడు మృత్యువును సమీపించుచున్నాడని తెలుసు కోవలెను.

దీర్ఘకేశస్తననఖీం విరాగకుసుమాంబరామ్ ॥ 10 ॥

స్వప్నే దృష్ట్వా స్త్రియం కృష్ణాం కాళరాత్రీం నివేదయేత్ ।

స్వప్నములో పొడుగు వెంట్రుకలు, పొడుగుస్తనములు పొడుగు నఖములు కలిగి విరాగ పుష్పము నక్షత్ర యుక్తమై నల్లని స్త్రీని చూచునో అది కాళరాత్రి అనగా అంతిమ రాత్రి అని గ్రహించవలెను.

గంధాన్ పుష్పాణి వాసాంసి యా రక్తాని నిషేవతే ॥ **11** ॥
యదా స్వప్నే శిశుర్వాఽపి తదా స్కందగ్రహోద్భయమ్ ।
మయూరం కుక్కుటం బస్తం మేషం వాయోఽధిరోహతి ॥ **12** ॥
రక్తార్చితః సహైతైర్వా తత్రాపి స్కందతో భయమ్ ।
ఘణ్టాం పతాకాం యః స్వప్నే విధ్వస్తాం భువి పశ్యతి ॥ **13** ॥
శయనం శోణితాక్తం వా తత్రాపి స్కందతో భయమ్ ।

స్కంధగ్రహాక్రాంతం అయిన శిశువు తల్లి లేక శిశు స్వప్నంలో గంధయుక్త వస్తువులు ఎర్రని పుష్పములు మరియు వస్త్రములను ధరించుట లేక నెమలి. కోడి. మేక, గొర్రెపై స్వారి చేయుట రక్తచందనంచే అతడి శరీరం అర్చితం అగుట లేక గంటలు, పతాకము, భూమిపై పడి నశించుట, శయన వస్త్రములు రక్తముచే తడిసి ఉండుట. వీటి వలన స్కంధగ్రహము కలుగునని తెలిసికొనవలెను.

రక్తపుష్పామ్బరధరా రక్తచందనరూషితా ॥ **14** ॥
నృత్యతే సహ భూతైర్వా స్కందాపస్మారతో భయమ్ ।

స్వప్నంలో తల్లి ఎర్రని పుష్పములు, వస్త్రములు ధరించి, రక్తచందనం లేపనం చేసికొని పిశాచములచే నృత్యము చేస్తున్నట్లుగా చూసినచో స్కంధాపస్మారము వలన భయం అని తెలుసుకొనవలెను.

రక్తపద్మవనం ప్రాప్య ధాత్ర్యాత్మానం యదాఽర్చతి ॥ **15** ॥
బాలం వా పద్మమాలాభిస్తదా స్కందపితుర్భయం ।

ధాత్రి ఎర్రని కమల వనంలో ప్రవేశించి పద్మమాలలచే తననుమరియు బాలున్ని అర్చనచేసినచో స్కంధం యొక్క పితాభయంగా గుర్తించవలెను.

రక్తపుష్పవనం ధాత్రీ స్వప్నేఽగ్నిం వా యదా విశేత్ ॥ **16** ॥

దహ్యతే వాఽగ్నినా బాలః పౌండరీకాద్భయం తదా ।

ధాత్రి స్వప్నములో ఎర్రని పూలవనంలో అగ్నిలో ప్రవేశించి ఆమె శిశువు అగ్నిలో దహింపబడినచో పుండరీక గ్రహభయంగా తెలుసుకొనవలెను.

''సముద్రాదిషు తోయేషు నిమగ్నే రేవతిభయమ్'' ॥ 17 ॥

స్వప్నంలో సముద్రము - జలంలో బాలుడు మునిగినచో రేవతీ భయంగా తెలుసుకొనవలెను.

శుష్కకూపనదీదర్శం నిహన్యాచ్ఛుష్కరేవతీ ।
మాంసాదాన్ పక్షిణో దృష్ట్వా శకున్యాబధ్యతే శిశుః ॥ 18 ॥

స్వప్నంలో ఎండిన బావులు, నదులు, చూసినచో, శిశువు శుష్కరేవతిచే మరణించును. స్వప్నంలో మాంసభక్షి పక్షులను చూసినచో శకుని గ్రహం ద్వారా మరణం చెందును.

అవడీనాభిదష్టస్తు సద్యో మరణమృచ్ఛతి ।
హరితాలాదిభీ రంగైర్మణ్డితః పీతకాంబరః ॥ 19 ॥
మాంసలోఽలఙ్కృతః స్వప్నే తం హంతి ముఖమండికా ।

బాలుడు స్వప్నంలో ఏదైనా పక్షిద్వారా కాటు వేయబడినచో అతడు ముఖమండికా గ్రహము వలన శీఘ్రముగా మరణించును. స్వప్నంలో హరితాలము మొదలగు రంగులతో ఆకాశము పసుపు వర్ణముగా కనపడినచో మాంస సేవనం అలంకార భూషితం అయినచో ముఖమండిక వలన మరణించును.

నక్షత్రగ్రహచంద్రార్కతారకాఽక్షికనీనికాః ॥ 20 ॥
దృష్ట్వా ప్రపతితాః స్వప్నే పూతనాభ్యో భయం భవేద్ ।

స్వప్నంలో నక్షత్రములు, గ్రహములు, చంద్ర, సూర్య, కనీనికము, క్రిందపడినట్లుగా చూచినచో పూతనగ్రహము వల్ల మరణించును.

సర్వాణ్యేతాని రూపాణి నైగమేష్యం ప్రపశ్యతి ॥ 21 ॥

పై చెప్పిన అన్ని స్వప్నములు నైగమేష గ్రహంలో కలుగును.

కీటవృశ్చికసర్పైర్వా దష్టః స్యాద్విషమృత్యుఃక ।
శ్వభిర్దుష్టైః ఖరైర్వాపి దక్షిణాం యాతిముణ్డితః ॥ 22 ॥

కృష్యతే మృద్యతే త్రైర్వా జ్వరస్యాంతస్తదుచ్యతే ।

స్వప్నంలో కీటకములు, తేలు, పాము, ద్వారా కాటువేయబడి మరణించినచో లేక ముండితం అయిన కుక్క, దుష్టప్రాణి గాడిద ద్వారా దక్షిణ దిశవైపు తీసికుపోబడినచో అతడు జ్వరము ద్వారా మరణించును.

ప్రార్థితం కల్పితం దృష్టమనుభూతం శృతం చ యత్ ॥ 23 ॥

భావితః పశ్యతి స్వప్నే హ్రస్వం దీర్ఘం దివా చ యత్ ।

అఫలాః సర్వ ఏవైతే నిదానోక్తాస్తు దోషజాః ॥ 24 ॥

స్వప్నప్రకారములు :-

1. ప్రార్థితం. 2. కల్పితం 3. దృష్టం 4. అనుభూతము, 5. శృతం 6. భావితం 7. అతిచిన్నవి 8. అతిదీర్ఘమైనవి 9. దినమునందు కలుగు స్వప్నములు 10. నిదాన స్థానమున చెప్పిన దోషజములు ఇవన్ని నిష్ఫలములు.

యథా తు ఫలవాన్ స్వప్నో వృద్ధజీవక ! తచ్ఛృణు ।

అదృష్టమశ్రుతానుక్తమకల్పితమభాషితమ్ ॥ 25 ॥

కార్యమాత్రం చ యః స్వప్నో జీర్ణాంతే ఫలవాంస్తు సః ।

ఏతాంశ్చాన్యాంశ్చ దుస్వప్నాన్ దృష్ట్వా రోగీ వినశ్యతి ॥ 26 ॥

స్వస్థస్తు సంశయం గత్వా ధర్మశీలో విముచ్యతే ।

ఓ వృద్ధజీవకా ఫలవంతములగు స్వప్నములను వినుము.

1. అదృష్టము - ఎపుడూ చూడనిది.
2. అశృతము - ఎపుడూ విననిది.
3. అనుక్తము - ఎప్పుడూ చెప్పనిది
4. అకల్పితము - ఎపుడూ కల్పించబడనిది.
5. అభాషితా - ఎపుడూ భాషణము చేయబడనిది.

ఈ స్వప్నములు ఫలవంతములు అగును. అన్యదుస్వప్నములను చూచినచో రోగి నశించును. స్వస్థుడు రోగపీడితుడు అగును. వీటి ద్వారా కేవలము ధర్మపరాయణుడైన వ్యక్తి మాత్రమే తప్పించుకొనును.

యద్యదేవ ద్విజాదీనాం స్వప్నే శీతకృశాత్మనామ్ ॥ 27 ॥
మలినాంబరపుష్పాణాం దర్శనం న ప్రశస్యతే ।
తేషామేవ తు హృష్టానాం శుద్ధపుష్పాంబరాత్మనామ్ ॥ 28 ॥
దర్శనం శస్యతే స్వప్నే తైశ్చ సంభాషణం శుభమ్ ।

స్వప్నములో శీత కృశ శరీరము గల బ్రాహ్మణులు మలిన వస్త్రములు మలిన వర్ణ పుష్పములు ధరించినట్లుగా కనపడుట అప్రశస్తము స్వప్నములో ప్రసన్నశుద్ధ పుష్పములు వస్త్రములు ధరించినట్లు గాంచినచో అది శుభప్రదము.

ప్రాసాద వృక్షశైలాంశ్చ హస్తిగోవృషపురుషాన్ ॥ 29 ॥
అధిరోహంతి యే స్వప్నే తేషాం స్వస్త్యయనం కృతమ్ ।
సూర్యసోమాగ్నివిప్రాణాం నృణాం పుణ్యకృతాం గవామ్ ॥ 30 ॥
మత్స్యామిషస్య చాషస్య దర్శనం పుణ్యముచ్యతే ।

స్వప్నములు భవనములు, వృక్షములు, పర్వతములు, స్వప్నంలో సూర్య, చంద్ర, అగ్ని, విప్ర, పుణ్యపురుషులు, గో, మత్స్యమాంసం, చాష అను చేప శుభములుగా చెప్పబడినవి. బ్రాహ్మణులు, పుణ్య పురుషులు గో, మత్స్య, మాంస, చాషమనుచేప దర్శనము శుభముగా చెప్పబడినది.

శుక్ల పుష్పా దర్శచ్ఛత్ర గ్రహణం తోయలంఘనమ్ ॥ 31 ॥
స్వ రక్త దర్శనం చైవ సురాపానం చశస్యతే ।

స్వప్నములో శ్వేత పుష్పములు, అద్దము, గొడుగు, నీరుతోడుట స్వరక్త దర్శనము, సురాపానము కనపడినచో ప్రశస్తము.

గవాశ్వరథయానం చ యానం పూర్వోత్తరేణ చ ॥ 32 ॥
రోదనం పతితోత్థానం రిపూణాం నిగ్రహస్తథా ।
పఙ్కకూపగృహేభ్యశ్చ సముత్తారోఽధ్వనస్తథా ॥ 33 ॥
ఏవంవిధాని చాన్యాని సిద్ధయే మునయోఽబ్రువన్ ।

ఆవు అశ్వరథప్రయాణము తూర్పు ఉత్తరదిశలవైపు వెళ్లుట, ఏడ్చుట, క్రింద పడి లేచుట, శత్రునాశనము, బురద, బావులు, గృహములు, మార్గమును దాటుట ఇలాంటి అన్యస్వప్నములు ఫలవంతములని మునులు చెప్పినారు.

అదారుణత్వం రోగాణాం వైద్యభైషజ్యసంభవమ్ ॥ **34** ॥
ధృతిర్జన్మానుకూల్యం చ సత్త్వం ధర్మశ్చ భూతయే ।

ఈ విధమైన స్వప్నములతో రోగము భయంకరము గాదు. వైద్యుడు ఔషధము ద్వారా స్వస్థుడగును. ధారణశక్తి వృద్ధినొంది జీవితమనుకూలముగా ఉండును. సత్త్వ, ధర్మ కళ్యాణ వృద్ధి కల్గును.

దృష్ట్వా స్వప్నాన్ దారుణాన్వేతరాన్ వా
ప్రాతః స్నాతః సర్షపానగ్నివర్ణాన్ ।
హుత్వా సావిత్ర్యా సర్పిషాక్తాంస్తిలాంశ్చ
ప్రాతః పాపైర్ముచ్యతే వ్యాధిభిశ్చ ॥ **35** ॥

దారుణమైన స్వప్నములు చూచినపుడు స్నానము ద్వారా పవిత్రమై అగ్ని సమానవర్ణమైన ఆవాలను ఘృతయుక్తమైన నువ్వులను గాయత్రీ మంత్రము ద్వారా అగ్నిలో ఆహుతి చేయవలెను. తద్వార పవిత్రమై పాపములు వ్యాధులు తొలగి పోవును.

కౌమారభృత్యమతివర్ధనముక్తమేత-
జ్ఞాత్వా హి దేహగత మింద్రియమాది రూపైః ।
శ-శ్చికిత్సితపరాంస్తు వివర్జయధ్వం
శాస్త్రం చ ధర్మమతయః పరిపాలయధ్వమ్ ॥ **36** ॥

కౌమర భృత్యము శ్రేష్ఠమైనదిగా చెప్పబడినది. ప్రారంభ లక్షణములలో రోగి దేహగత అరిష్ట లక్షణములు తెలుసుకొని రోగిని వర్జించవలెను ధర్మవంతుడై శాస్త్రము ననుసరించవలెను. ధర్మ కర్మ శాస్త్రములలో మనసు లగ్నము చేయవలెను. తద్వార లాభము చేకూరును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

అని భగవంతుడైన కశ్యపుడు చెప్పెను.

వృద్ధ జీవకీయే కౌమారభృత్యే వాత్స్య ప్రతి సంస్కృతే ఇంద్రియస్థానే
ఔషధ భేషజీయం నామేంద్రియమ్ ॥
సమాప్తాని చేంద్రియాణి ॥

షష్ఠం చికిత్సిత స్థానమ్

. . . .

. . . .

జ్వరచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతో జ్వరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ **1** ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **2** ॥

ఇప్పుడు జ్వర చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ప్రజాపతిం సమాసీనమృషిభిః పుణ్యకర్మభిః ।

పప్రచ్ఛ వినయాద్విద్వాన్ కశ్యపం వృద్ధజీవకః ॥ **3** ॥

పుణ్యకర్ములైన ఋషులతో ఆసీనుడైన ప్రజాపతి కశ్యపునుద్దేశించి వృద్ధ జీవకుడీ విధముగా అడిగెను.

సూత్రస్థానే భగవతా నిదిష్టో ద్వివిధో జ్వరః ।

పునరష్టవిధః ప్రోక్తో నిదానే తత్త్వదర్శినా ॥ **4** ॥

భగవాన్! సూత్రస్థానములో జ్వరము 2 విధములుగా తత్త్వ దర్శి మీరు చెప్పినారు. నిదాన స్థానములో 8 విధములుగా చెప్పబడినది.

తేషాం జ్వరాణాం కతమో జాతమాత్రస్య జాయతే ।
పూర్వరూపం చ రూపం చ కిఞ్చ తస్య చికిత్సితమ్ ॥ 5 ॥
ఇతరేషాం జ్వరాణాం చ పూర్వరూపం సలక్షణమ్।
చికిత్సితం చ కిం తేషామామజీర్ణజ్వరేషు చ ॥ 6 ॥
క్షీరపస్య చ కిం పథ్యం పథ్యం కించాన్నభోజినః ।
క్షీరాన్నభోజినః కించ జ్వరితస్య శిశోర్హితమ్ ॥ 7 ॥
కాం చ వృత్తిం . . . .
. . . .
. . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 92 తమం పత్రమ్)

నవజాత శిశువులలో పైచెప్పిన ద్వివిధ అష్టవిధ జ్వరములలో ఏ జ్వరము సంభవించును. ఆ జ్వరము యొక్క పూర్వరూప రూప, చికిత్సలేమి? అన్య జ్వరముల పూర్ణరూప లక్షణ చికిత్సలేమి? ఆమజ్వరము మరియు జీర్ణ జ్వరములో క్షీరప, అన్నభోజి, క్షీరాన్నభోజులకు ఏమి పథ్యము? ఆ జ్వరము యొక్క ప్రవృత్తి ఏమి?

గర్భిణీచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .

. . . .

సంయోజ్య మధునా శీతం క్షీరం మధుఃరసాధికమ్ ।

శర్కరా మధు తైలం చ యష్టీమధుకఫాణితమ్ ॥

ఏతే హి లేహితా ఘ్నంతి తథైవ పరికర్తికామ్ ।

పరికర్తిక : మధురద్రవ్యములతో సిద్ధము చేయబడిన క్షీరమును శీతలముచేసి అందులో తేనె తైలము శర్కర యష్ఠిమధు ఫాణితము కలిపి ఇవ్వవలెను.

ఫాణితం తిలకల్కం చ శర్కరా మధుకం తథా ॥

తండులోదక సంయుక్తం సద్యో హంతి ప్రవాహికామ్ ।

కాశ్మర్యవృక్షత్వక్కల్కం శ్యామామూలం తథైవ చ ॥

యవాగూం దధిమండేన సిద్ధామల్పఘృతాం పిబేత్ ।

కిరాతతిక్తకం లోధ్రం యష్టీమధుకమేవ చ ॥

పాతవ్యం మధుసంయుక్తం సద్యో హన్తి ప్రవాహికామ్ ।

ప్రవాహికా : ఫాణితము, తిలకల్కము శర్కర యష్టిమధును తండులోదకముతో ఇవ్వవలెను. గంభారి త్వక్ కల్కము త్రివృత్, యవాగూ పెరుగు యొక్క మండముతో కొంచెము ఘృతము కలిపి ఇవ్వవలెను. కిరాతతిక్త లోధ్ర యష్టి మధు చూర్ణమును తేనెతో ఇవ్వవలెను.

వర్షాభూమూల నిష్క్వాథం యోజయేద్దేవదారుణా ॥
తత్ పిబేన్మధుసంయుక్తం శూనా స్త్రీ మూర్వయా సహ ।

శోథ : పునర్నవా మూల క్వాథములో దేవదారు చూర్ణము మూర్వ తేనె కలిపి సేవించవలెను.

పిప్పల్యజ్కోఠమూలాని వాజిలేణ్డరసం తథా ॥
మాహిషేణ పిబేద్దధ్నా కామలాయాం చికిత్సితమ్ ।

కామలా : పిప్పలి, ఊడుగవేరును గుఱ్ఱము యొక్క మలమును పిండిన రసములో కలిపి, గేదె పెరుగుతో సేవించవలెను.

మాతులుఙ్గరసః పేయః సైంధవేన సుయోజితః ॥
హృది శూలస్య భైషజ్యం శ్రేష్ఠమిత్యాహ కశ్యపః ।
పిప్పలీమూలకల్కస్తు పత్రం గంధప్రియఙ్గవః ॥
మాతులుఙ్గరసశ్చైవ హృదిశూలస్య భేషజమ్ ।
ప్రియఙ్గవోఽథ పిప్పల్యో భద్రముస్తం హరేణవః ॥
క్షౌద్రం బదరచూర్ణం చ షడఙ్గం హృదయౌషధమ్ ।

హృదయరోగము : మాతులుంగ రసములో సైంధవలవణమును తగిన ప్రమాణములో కలిపి సేవించిన హృత్ శూలలో శ్రేష్ఠమని కశ్యపుడు చెప్పెను. పిప్పలీమూలకల్కము, తేజపత్ర, గంధప్రియంగును మాతులుంగ రసముతో సేవించవలెను. ప్రియంగు పిప్పలి భద్రముస్త హరేణు మధు, రేగు పండ్ల ఈ 6 హృదయ రోగ ఔషధములు.

స్నిగ్ధో మాంసరసః పథ్యః సైంధవేనావచూర్ణితః ।
మాహిషే షష్టికా వాఽపి స్యాదమ్లే త్వచి మారుతే ।

త్వక్ గత వాయు రోగములో సైంధవలవణము స్నిగ్ధ మాంసరసము షష్టికధాన్యము గేదె పెరుగుతో సేవించవలెను.

భద్రదారుహరీతక్యో సైంధవం కుష్ఠమేవ చ ।
సఫాణితం ఘృతం చైవ లేహ ఊర్ధ్వానిలాపహః ।

ఊర్ధ్వవాతములో దేవదారు హరీతకి సైంధవలవణము కుష్ఠఫాణితంలో నెయ్యి కలిపి అవలేహము చేసి సేవించవలెను.

పిప్పల్యో గైరికం భార్గీ హిఙ్గు కర్కటకీ తథా ।
సమాక్షికో భవేల్లేహో హిక్కాశ్వాస నిబర్హణః ।

హిక్కా శ్వాస : పిప్పలి, గైరికము, భారంగి, హింగు, కర్కాటకశృంగి చూర్ణములు మధుతో కలిపి సేవించవలెను.

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం ముస్తా నాగరమేవ చ ।
దీపనీయం పిబేదేతం పయసా శర్కరాऽన్వితమ్ ॥

పిప్పలి పిప్పలీమూలము ముస్తా శుంఠిచూర్ణమును శర్కరక్షీరము కలిపి సేవించిన అగ్ని దీప్తమగును.

నిత్యం స్నాతా చ హృష్టా చ శుక్ల వస్త్రధరా శుచిః ॥
దేవవిప్రపరా సౌమ్యా గర్భిణీ పుత్రభాగినీ ।
నైవోన్నతా న ప్రణతా న గురుం ధారయేచ్చిరమ్ ॥
ఉద్వేజనం తథా హాస్యం సంఘాతం చాపి వర్జయేత్ ।

గర్భిణీ ఆచరణములు : పుత్రేచ్ఛగల గర్భిణీ నిత్యస్నానము, ప్రసన్నము శుభ్రవస్త్రధారణ, మనసు పవిత్రముగా నుంచుకొనుట, దేవతలు బ్రాహ్మణులను సన్మానించుట, సౌమ్యముగా నుండుట, చేయవలెను. ఉన్నతముగా ఎక్కుట, ఎక్కువగా వంగుట, భారమును ఎత్తుట వణకుట, ఎక్కువ నవ్వుట, ఆఘాతము వీటిని చేయకూడదు.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి గర్భిణీ చికిత్సితమ్ ।

దుష్ప్రజాతాచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతో దుష్ప్రజాతాచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు దుష్ప్రజాతా చికిత్సితాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

యే స్త్రీణాం దుష్ప్రజాతానాం వ్యాధయః సంభవంతి హి ।
నామతస్తాన్ ప్రవక్ష్యామి తేషాం చైవ చికిత్సితమ్ ॥

దుష్ప్రజాతకు సంబంధించిన రోగముల పేర్లు వర్ణన చికిత్స చెప్పెదను.

యాః కృచ్ఛ్రేణ ప్రజాయంతే ప్రసూతాశ్చామయంతి యాః ।
స్నేహ స్వేదైస్తతస్తాసాం క్షిప్రం వాయుః ప్రశామ్యతి ॥ 4 ॥
యవాగూం దీపనీయాం తు స్మృతిమాన్ దాతుమర్హతి ।
యథా శేతే సుఖం నారీ నీరుజా శయనే సుఖే ॥ 5 ॥

కష్టపూర్వక ప్రసవము మరియు దానికి సంబంధించిన వ్యాధులు స్నేహ స్వేదనవముద్వారా శీఘ్రముగా ప్రకోపించిన వాతము శాంతినొందును. బుద్ధిమంతుడైన వ్యక్తి దీపనీయ యవాగును ఇవ్వవలెను. తద్వార ఆస్త్రీ రోగ రహితమై సుఖముగా శయనించును.

రాత్రౌ నిర్గమనాత్రాసాత్ సహసోత్పతనాదపి ।
ఈర్ష్యాశోకభయక్రోధాన్నానావేగవిధారణాత్ ॥ 6 ॥

ఏతైశ్చాన్యైశ్చ నారీణాం వ్యాధయః సంభవంతి హి ।
సూతికానాం దివాస్వప్నాదజీర్ణాద్ధ్యశనాదపి'' ॥ 7 ॥

రోగనిదానము : రాత్రులందు బయట తిరుగుట, భయము, సాహసము, పడుట, ఈర్ష్య, శోక, భయ, క్రోధము, వేగ ధారణములు దివాస్వప్నము అజీర్ణము అధ్యశనము మొదలగు కారణముల వలన ప్రసూత స్త్రీలో రోగములు కల్గును.

యోనిపృష్ఠకటీభేదశాఖావాయురసృగ్దరః ।
వాతాష్ఠీలా చ గుల్మశ్చ హృది శూలం ప్రవాహికా ॥ 8 ॥

పురీషమూత్రసంరోధ ఆధ్మానం శూలమేవ చ ।
శూయతే దుష్యతే యోనిర్యోనిశూలం చ దారుణమ్ ॥ 9 ॥

వేపథుశ్ఛర్దనం మోహో మన్యాస్తమ్భో హనుగ్రహః ।
జ్వరాతిసారో వైసర్పో దద్రుపామా విచర్చికాః ॥ 10 ॥

కిటిభాన్యథ విస్ఫోటా గాత్రే చార్ధ శిరోరుజా ।
హృద్రోగాశ్చాక్షి రోగాశ్చ ప్లీహా శ్వయథుకామలే ॥ 11 ॥

ఏతే చాన్యే చ బహవో దుష్ప్రజాతాశరీరజాః ।
వ్యాధయః సంప్రకుప్యంతి చికిత్సితమతః పరమ్ ॥ 12 ॥

రోగముల పేర్లు :- దుష్ప్రజాతస్త్రీలో యోని భేదము, పృష్టభేదము, కటిభేదము, శాఖావాయు, రక్తప్రదరము, వాతాష్టీల, గుల్మ, హృచ్ఛూల, ప్రవాహికా, పురీషరోధము, మూత్రరోగము, ఆధ్మానము, శూల, కంపము, వమనము, మోహము మన్యాస్తంభము, హనుగ్రహము, జ్వరము, అతిసారము, విసర్ప, దద్రు, పామ, విచర్చిక, కిటిభ, శరీరములో విస్ఫోటము, అర్ధావభేదము. హృద్రోగము, అక్షిరోగము, ప్లీహ, శ్వయథు, కామల, అన్యరోగములు కలుగును. తరువాత వీటి చికిత్స చెప్పబడును.

ద్వే పఞ్చమూలే భార్గీ చ మధుశిగ్రుః శతావరీ ।
ఉశీరం చందనం చైవ స్వదంష్ట్రా మదయంతికా ॥ 13 ॥

ద్వే బలే వసుకః పాఠా పయస్యా హ్యమృతా తథా ।
వృషాదనీ సుగంధా చ తథా కార్యా పునర్నవా ॥ 14 ॥

మూర్వా గృధ్రనఖీ ముస్తా మోరటస్తిల్వకస్తథా ।
ఇత్యేతాసాం తు మూలాని యథాలాభం సమానయేత్ ॥ 15 ॥

యవకోలకులత్థానాం త్రయః ప్రస్థాః సమాస్తతః ।
ఏతాన్యష్టగుణే తోయే పాచయేద్భిషగుత్తమః ॥ 16 ॥

అష్టభాగస్థితం తం తు పరిపూతం నిధాపయేత్ ।
తత్రావాపమిదం దద్యాన్ముష్టికాన్యౌషధాని తు ॥ 17 ॥

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిప్పలీ ।
చవ్యం ద్వే రజనీ చైవ శృఙ్గవేరం వచాఽభయా ॥ 18 ॥

కుష్ఠం రాస్నాఽజమోదశ్చ విడఙ్గం మరిచాని చ ।
భద్రదారురథైలా చ భార్గీకుటజతండులాః ॥ 19 ॥

ఏతేషాం కార్షికా భాగా లవణానాం పలం భవేత్ ।
తైలప్రస్థం వసాప్రస్థం నిష్క్వాథో ద్విగుణో భవేత్ ॥ 20 ॥

క్షీరప్రస్థో దధిప్రస్థో జలప్రస్థస్తథైవ చ ।
మాతులుఙ్గామ్రపేశీనాం రసప్రస్థార్ధయోజితమ్ ॥ 21 ॥

శనైర్మృద్వగ్నినా సిద్ధమథైనమవతారయేత్ ।
అభ్యఙ్జనేషు పానేషు బస్తికర్మణి చో త్తమమ్ ॥ 22 ॥

యే తు వాతసముత్థానాః సూతికానాముపద్రవాః ।
సర్వేషాం శమనం శ్రేష్ఠమేతత్తై వృతముత్తమమ్ ॥ 23 ॥

చికిత్స – ద్విపంచమూలములు, భారంగి, మధు శిగ్రు, శతావరీ, ఉశీరం, చందనం, గోక్షుర, గోరింట, బలాద్వయం, వసుకం, పాఠా, జీవంతి, గుడూచి, ఇంద్రవారుణీ, నల్లజీరక, పునర్నవా, మూర్వ, రేగు, ముస్త, లోధ్ర, వీటి మూలములు యధాలభ్యముగా, రేగు, యవ, కుళత్థములు మూడు ప్రస్థములు తీసికొనవలెను. వీటిని 8 భాగముల జలంలో పక్వం చేయవలెను. అష్టమాంశము మిగిలినపుడు తీసి వడబోసి ఉంచుకొనవలెను. ఇందులో క్రింది ద్రవ్యములు ముష్టిక ప్రమాణంలో ప్రక్షేపములుగా చేయవలెను. పిప్పలి, పిప్పలీమూలం, చిత్రకము, గజపిప్పలీ, చవ్యము, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, ఆర్ద్రకం, వచ, హరీతకి,

కుష్ఠ, రాస్నా, అజమోద, విడంగ, మరిచ, దేవదారు, చిన్నఏల, భారంగి, ఇంద్రయవ, ప్రత్యేకముగా ఒక కర్షము, పంచలవణములు ఒక పలము, తిలతైలం ఒక ప్రస్థము, వస ఒక ప్రస్థము, పాలు ఒక ప్రస్థము, పెరుగు ఒక ప్రస్థము, జలము ఒక ప్రస్థము. మాతులుంగము, మామిడి రసం అర్ధ ప్రస్థము వీటిని అన్నింటిని కలిపి మృదు అగ్నిపై మెల్లగా పక్వం చేసి ఉంచుకొనవలెను. ఇది అంజనార్థం, పానమునకు, వస్తికిని ఉత్తమము. ఇది ప్రసూత స్త్రీలలో వాతముచే ఉత్పన్నం అగు అన్ని ఉపద్రవములను శాంతింపచేయును కావున ఇది ఉత్తమ త్రైవృత యోగము అనబడును.

ఏతేషామేవ సర్వేషాం కల్కం నిష్క్వాథ్య పాయమేత్ ।
యః కశ్చిత్ సూతికావ్యాధిస్తం త్రిరాత్రేణ సాధయేత్ ॥ **24** ॥

పై చెప్పిన ద్రవ్య కల్కం క్వాథం చేసి సేవించినచో ప్రసూత వ్యాధులు మూడు దినములలో శాంతించును.

ద్వే పఞ్చమూల్యౌ భార్గీ చ రాస్నా ద్వే చ పునర్నవే ।
శిగ్రుర్ష్మంసపదీ . . . .
. . . .
. . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 101 తమం పత్రమ్)

బాలగ్రహచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .
. . . . శ్చాభియాచనమ్ ।
బ్రాహ్మణ్యభావాత్ కృద్ధాఽపి ప్రాహ స్వానుగ్రహం వచః ।
ఏషాం వ్యతిక్రమాణాం త్వం ఫలమాప్నుహి రేవతి ! ॥
సర్వగ్రహాణామేకా త్వం తుల్య వీర్య బలద్యుతిః ।
భవిష్యసి దురాధర్షా దేవానామపి పూజితా ॥

ఏ ఇంటిలో దేవయోగము పితృయోగము ఉండదో బ్రాహ్మణులు, అతిథులు సత్కరింపబడరో, ఆచారవ్యవహారములు పాటించరో ఆ ఇంటిలో ఏదో ఒక గ్రహము గుప్తరూపములో ప్రవేశించి బాలుడిని చంపును. బ్రాహ్మణ్య భావముతో ఉగ్రుడైనప్పటికి అనుగ్రహ పూర్వకముగ రేవతి నీవు ఈ వ్యతిక్రమ ఫలం పొందుము. వీర్యము, బలము సమానం అగుటచే నీవు అన్నిగ్రహముల కంటె దుర్ధర్షవి అగుదువు, మరియు దేవతలచే పూజింపబడుదువు.

నామభిర్బహుభిశ్చైవ త్వాం వక్ష్యంతి జనా భువి ।
వారుణీ రేవతీ బ్రాహ్మీ కుమారీ బహుపుత్రికా ॥
శుష్కా షష్ఠీ చ యమికా ధరణీ ముఖమణ్డికా ।
మాతా శీతవతీ కణ్డూః పూతనాఽథ నిరుఙ్చికా ॥
రోదనీ భూతమాతా చ లోకమాతామహీతి చ ।
శరణ్యా పుణ్యకీర్తిశ్చ నామాని తవ వింశతిః ॥

ప్రపంచములో నిన్ను అనేక పేర్లతో పిలిచెదరు. వారుణి, రేవతి, బ్రాహ్మీ, కుమారి, బహుపుత్రికా, శుష్కా, షష్టీ యమికా, ధరణీ, ముఖమండికా, మాతా, శీతవతి, కండూ, పూతనా, నిరుంచికా, రోదని, భూతమాతా, లోక మాతామహి, శరణ్యా, పుణ్యాకీర్తి, ఇవి నీ ఇరవైపేర్లు.

యే చ త్వాం పూజయిష్యంతి శ్రద్దధానా జనా భువి ।
నైతేషాం సర్వభూతేభ్యో భవిష్యతి భయం క్వచిత్ ॥

ప్రపంచంలో నిన్ను ఎవరు శ్రద్ధాపూర్వకంగా పూజించెదరో వారికి భూతభయం ఉండదు.

సాయం ప్రాతశ్చ నామాని యో జపేత్తవ వింశతిమ్ ।
శుచిర్నరః ప్రజాస్తస్య వర్ధిష్యన్తి విపాత్మనః ॥

ఎవరైతే ఉదయము, సాయంకాలము శుభ్రము పవిత్రమైన 20 నామములను జపించెదరో వారి సంతానము రోగరహితమై జీవించెదరు.

తత ఉగ్రేన తపసా స్కంధమారాధయన్ పునః ।
తస్యా మనీషితం జ్ఞాత్వా రేవతీ మబ్రవీద్ గుహః ॥

భ్రాతౄణాం చ చతుర్ణాం వై పంచమో నందికేశ్వరః ।
భ్రాతా త్వం భగినీ షష్ఠీ లోకే ఖ్యాతా భవిష్యసి ॥

తర్వాత రేవతి మనోగత ఇచ్ఛను తెలుసుకొని తీవ్ర తపస్సుద్వారా స్కంధమును పూజిస్తూ కార్తికేయుడు నలుగురు తమ్ములతో పాటు ఐదవ భ్రాతృడు నందికేశ్వరుడు, ఆరు నీవు భగినీ (అక్క) రూపములో ప్రసిద్ధులగుదురు అని చెప్పెను.

యథా మాం పూజయిష్యంతి తథా త్వాం సర్వదేహినః ।
అస్మత్తుల్యప్రభావా త్వాం భ్రాతృమధ్యగతా సదా ॥

ఏ ప్రకారముగా సంపూర్ణ ప్రాణకోటి నా పూజ చేయుదురో అదే విధముగా నిన్ను కూడా పూజిస్తారు. నాతో సమానమైన ప్రభాశాలివగు నీవు ఎల్లపుడు భ్రాతృలతో కలిసి ఉందువు.

షణ్ముఖీ నిత్యలలితా వరదా కామరూపిణీ ।
షష్ఠీ చ తే తిథిః పూజ్యా పుణ్యా లోకే భవిష్యతి ॥

నీవు ఆరుముఖముల దానివి ఎల్లపుడు ప్రసన్నురాలివై వరములను ఇచ్చుదానివి కామరూపిణివి అగుదువు. లోకములో పుణ్యకారకమగు షష్ఠీ తిథి యందు నీ పూజ చేయబడును.

ఇత్యేవం భగినీ జజ్ఞే షష్ఠీ స్కందస్య ధీమతః ।
తస్మాత్ సా సతతం పూజ్యా సా హి మూలం సుఖాయుషోః ॥

ఈ విధముగా షష్ఠీ (రేవతి) బుద్ధిమంతుడు అగు స్కంధుని యొక్క భగినీ రూపములో వెళ్ళును. కావున దానిని నిత్యం పూజింపవలెను. రేవతి సుఖము, ఆయువునకు మూలము.

తస్మాచ్చ సూతికాషష్ఠీం పక్షషష్ఠీం చ పూజయేత్ ।
ఉద్దిశ్య షణ్ముఖీం షష్ఠీం తథా లోకేషు నందతి ॥

కావున ప్రసవానంతరము ఆరవతిథి మరియు కృష్ణపక్షము శుక్లపక్ష తిథులయందు రేవతి పూజ చేయవలెను. ఈ విధముగా దేవతలు మరియు అసురుల ద్వారా కూడా పూజింపబడు రేవతి ప్రసిద్ధమయినది.

ఇత్యేవం రేవతి జజ్ఞే సురాసురనమస్కృతా ।
వృద్ధజీవక ! కర్మాణి శృణు తస్యాః ప్రధానతః ॥

ఓ వృద్ధ జీవక ఇపుడు నీవు ఆ రేవతి యొక్క కర్మలను వినుము.

జ్వరాతిసారో వైసర్పః పీడనేంద్రియదూషణమ్ ।
ఆనాహః శూలమరుచిర్మ . . . .నం శ్వాసకాసతృట్ ॥
నిద్రానాశో ఽతినిద్రా చ ముఖపాకో వ్రణోద్భవః ।
ఏకాఙ్గకః పక్షవధః క్షీరాలసవిశూచికాః ॥
హిక్కా మూర్చ్ఛా మదో మోహో రోదనం స్తబ్ధనేత్రతా ।
స్వరవర్ణాగ్నిభేదశ్చ పాండుత్వం కామలాఽరతిః ॥
క్షీరదూషణనాశౌ చ శిరోరుగ్హృదయద్రవః ।
నాసాక్షికర్ణరోగాశ్చ త్రాసకుఞ్చనరోదనమ్ ॥

యే చాన్యే చైవ వివిధా యే రోగా నానుకీర్తితాః ।
రేవతీరోషసంభూతా భూయిష్టం త ఉదాహృతాః ॥

రేవతి గ్రహం ద్వారా కలుగు రోగములు :

జ్వరము, అతిసారము, విసర్ప, పీడ, ఇంద్రియ దూషణం, ఆనాహము, శూల, అరుచి, శ్వాస, కాస, తృష్ణ, నిద్రానాశము, అతినిద్ర, ముఖపాకము, వ్రణోత్పత్తి, ఏకాంగవాత, పక్షాఘాతం, క్షీరాలసకము, విశూచిక, హిక్క, మూర్ఛ, మద, మోహము, రోదనం, నేత్రస్తబ్ధము, స్వరభేదము, వర్ణభేదము, అగ్నిభేదము, పాండు, కామలా, అరతి, క్షీరదోషము, క్షీర నాశము, శిరశ్శూల, హృదయ ద్రవము, నాసారోగము, అక్షిరోగము, కర్ణరోగము, త్రాసము, కుంచనం, మొదలగు అన్యరోగములు కూడా కలుగును. ఇవి అన్ని రేవతి క్రోధము వలన ఉత్పన్నం అయినవని గ్రహించవలెను.

తస్మాత్ సాధారణీం తస్యాః క్రియాం కుర్యాద్విచక్షణః ॥
అతశ్చ రేవతీమేకే గ్రహమేకే వదంత్యపి ।

కావున బుద్ధిమంతుడగువాడు దీని యొక్క సాధారణ చికిత్స చేయవలెను. కొందరు రేవతినే సంపూర్ణ గ్రహముగా చెప్పెదరు.

అశ్వగంధాఽజశృంగీ చ సారివే ద్వే పునర్నవే ॥
క్షుద్రా సహా విదారీ చ కషాయః పరిషేచనే ।

చికిత్స :- అశ్వగంధ, మేషశృంగీ, సారిబాద్వయం, పునర్నవా ద్వయం, కంటకారి, మాషపర్ణీ, విదారికంద వీటి కషాయముతో పరిషేచనము చేయవలెను.

పలఙ్కషా సర్జరసః కుష్ఠం గిరికదంబకః ॥
దేవదారు సమఞ్జిష్ఠం సురా తైలం సువర్చికా ।
నలదం తుంబరు త్వక్ చ సమభాగాని కారయేత్ ॥
ఏతేన గాత్రామభ్యజ్య తతః సంపద్యతే సుఖీ ।

గుగ్గులు, సర్జరసము, కుష్ఠ, గిరికదంబము, దేవదారు, మంజిష్ఠ, సుర, తిలతైలం, సువర్చికా, జటామాంసి, తుంబురు, త్వక్, వీటిని సమభాగములుగా తీసికొని తైలపాకము చేసి అభ్యంగనము చేసిన వ్యక్తి స్వస్థుడగును.

అశ్వకర్ణస్య పుష్పాణి ధాతక్యాస్తిందుకస్య చ ॥

కకుభస్య చ పుష్పాణి దాడిమస్య ధవస్య చ ।
త్వక్షీరీ మధుకం చైవ క్షీరేణ సహ పాచయేత్ ॥
తతో మాత్రం పిబేద్బాలస్తతః సంపద్యతేసుఖీ ।

అశ్వకర్ణ పుష్పములు, ధాతకి, తిందుక, అర్జున, దాడిమ, మరియు ధవ వీటి పుష్పములను వంశలోచనము, యష్టిమధు వీటిని క్షీరపాకం చేసి మాత్రానుసారముగా సేవించిన బాలుడు స్వస్థుడగును.

ఏతేష్వేవ ఘృతం పక్వమతీసారమరోచకమ్ ॥
హంతి తృష్ణాఽరుచిచ్ఛర్దీః శర్కరామధుసంయుతమ్ ।

పైన చెప్పబడిన అశ్వకర్ణాది ఔషధములతో ఘృతపాకము చేసి సేవించిన అతిసారము, అరుచి, నశించును. ఈ ఘృతములో శర్కరా, తేనె కలిపి ఇచ్చిన తృష్ణా, అరుచి వమనం శాంతించును.

ఉలూకగృధ్రరోమాణి కట్వలాబూస్తథాఽజటీ ॥
యవాః శ్వేతా ఘృతం గవ్యం పేయోఽయం రేవతీనుదే ।

గుడ్లగూబ, గ్రద్దవీటి రోమములు, కటు ఆలాబు, భూమ్యామ్లకి, శ్వేత యవలు, ఘృతములో కలిపి సేవించిన రేవతి రోగము నష్టమగును.

వరుణారిష్టకా చోభా పుత్రజ్జీవకచి(త్ర)కా ॥
ఏతేషాం తు త్వచం బాలో మాతా ధాత్రీ చ ధారయేత్ ।
ఉపద్రవాంశ్చ శమయేద్దృష్ట్వా స్వైః స్వైశ్చికిత్సితైః ॥
నక్షత్రే చాస్య రేవత్యాం పుష్టికర్మాణి కారయేత్ ।

వరుణ, నింబ, మహానింబ, పుత్రం జీవకము, చిత్రమూలము, వీటి త్వచను బాలుడు, మాతా, ధాత్రి ధరించవలెను. ఆయా చికిత్సల ద్వారా ఉపద్రవములను శాంతింప చేయవలెను. ఇవి కాక రేవతి నక్షత్రములో రేవతి పుష్టికర్మలు చేయవలెను.

అతశ్చోర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి పూతనాయాశ్చికిత్సితమ్ ॥
యదుక్తం పూర్వభైషజ్యం తచ్చ సర్వం ప్రచారయేత్ ।

తర్వాత పూతనాగ్రహ చికిత్స చెప్పెదము. రేవతి గ్రహములో చెప్పబడిన చికిత్స నంతయు ఇందులో చేయవలెను.

అసురోదుంధుభిర్నామ సురాసుర భయఙ్కరః ॥
స్కందమాయోధయన్మోహాత్ కృద్ధం దృష్ట్వా చ షణ్ముఖమ్ ।
వివేశ క్రౌఞ్చస్య గుహాం మాతులస్య మహాగిరేః ॥
స్కందస్తం చ మహాశైలం మాతులం తం చ దానవమ్ ।
శక్త్యా జఘాన యుగపత్తతో గృహవధాద్ గుహః ॥
ఆసీద్వర్ణ పరిభ్రష్టస్తం సమేత్య సురాసురాః ।
దిశః సముద్రాః సరితో మహాభూతాని తోయదాః ॥
పూత్యర్థం ధూపయామాసుస్తతః పూతోఽభవద్ గుహః ।
యస్మిన్ దేశే తు భగవాన్ పూతః స్కందో మహాబలః ॥
సంజజ్ఞే పూతనా తస్మాత్ సర్వలోకభయఙ్కరీ ।
తామబ్రవీద్ గుహః పుణ్యాం పూతనామగ్రతః స్థితామ్ ॥
యాహి త్వం భిన్నమర్యాదా(న్) చేత్యుక్తాఽఽహ తథాఽస్త్వితి ।
మలజా పూతనా క్రౌఞ్చీ వైశ్వదేవీ చ పావని ॥
పఞ్చనామేతి చాప్యుక్తా శృణు తస్యాశ్చికిత్సితమ్ ।

పూతన - దేవతలు, రాక్షసులలో అనగా అత్యంత శక్తిశాలి అగు దుందుభి రాక్షసుడు కార్తికేయునిచే యుద్ధం చేయుచుండగా అతడి క్రోధం చూసి అజ్ఞానంతో అతడి మామ క్రౌంచిని యొక్క విశాల పర్వత గుహలో చొరబడెను. కార్తికేయుడు (స్కంద) తన శక్తితో ఒక్కసారిగా దుందుభి రాక్షసున్ని, క్రౌంచుడిని, విశాల పర్వతమును నష్టమొందించెను. ఈ విధముగా గుహను వధించుటచే అతడు గుహ అనబడును. ఈ యుద్ధము వలన కార్తికేయుని వర్ణనాశమైనది కావున అతని పవిత్రుని చేయుటకు దేవతలు, రాక్షసులు, దిశలు, సముద్రములు, నదులు, మహాభూతములు, మేఘములు అతని దగ్గరికెళ్ళి ధూపనం చేసిరి. ఈ విధముగా అతడు పవిత్రుడు అయ్యెను. ఏ దేశములో మహా బలి భగవాన్ స్కందుడు పవిత్రుడయినాడో ఆదేశము లోకులకు భయంకర పూతనాగ్రహరూపము ప్రసిద్ధం అయినది. అప్పుడు గుహుడు తన ముందున్న పుణ్యాకారకమైన పూతన

నుద్దేశించి నీవు భిన్న ఆచారముగల (యజ్ఞబలిహోమాదులు చేయని వారిని) వారిలో ప్రవేశించుము. పూతన శిరసావహించెను. మలజా, పూతన, కౌంజీ, వైశ్వదేవి పావనీ ఈ 5 పేర్లు చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు చికిత్స వినుము.

కరఞ్జ శోభాఞ్జన కావాస్ఫోటా హ్యేటరూషకః ॥
సప్తపర్ణశ్చ నిమ్బశ్చ భార్గీ చ పరిషేచనమ్ ।

పూతనాచికిత్స : కరంజ తిక్త మధుర శోభాంజనము, సారిబా, వాసా సప్తపర్ణి, వేప, భారంగి ఈ ఔషధములతో పరిషేచనము చేయవలెను.

సురాసౌవీరకాభ్యాం చ హరితాలం మనఃశిలా ॥
కుష్ఠం సర్జరసం చైవ తైలమభ్యఞ్జనం పచేత్ ।

సురా, కాంజికము, హరితాలము, మణిశ్శిలా, కుష్ఠ మరియు సర్జరసము వీటిచే సిద్ధమైన తైలముతో అభ్యంగము చేయవలెను.

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం బృహతీ కంటకారికా ॥
శాలపర్ణీ పృశ్నిపర్ణీ మధూకం మధుకస్తథా ।
ఏతం సంభృత్య సంభారం క్షీరే సర్పిర్విపాచయేత్ ॥
ఛర్దిం హిక్కాం చ శమయేదేతత్ సర్పిర్నిషేవతః ।

పిప్పలి, పిప్పలీ మూలం బృహతీ, కంటకారి, శాలిపర్ణి, పశ్నిపర్ణి, ఇప్పపువ్వు, యష్ఠిమధు పాలతో కలిపి ఘృత పాకము చేసి సేవించిన ఛర్ది, హిక్క శమించును.

కుక్కుటస్య పురీషం చ కేశాశ్చర్మ పురాణకమ్ ॥
జీర్ణాం చ భిక్షుసఙ్ఘాటీం సర్పనిర్మోచనం ఘృతమ్ ।
ధూపమేతం ప్రయుఞ్జీత సంధ్యాకాలే సుఖఙ్కరమ్॥

కుక్కుట పురీషము, కేశములు, చర్మము, బౌద్ధభిక్షు జీర్ణవస్త్రము సర్ప కుబుసం, ఘృతము వీటితో సాయంకాలము ధూపనం వేసిన సుఖకరముగా నుండును.

అనన్తా కుక్కుటీం బింబీమరిష్టామథ కర్కటీమ్ ।
సూత్రేణ గ్రథితా ఏతా ధారయేత్ పాణిపాదయోః ॥

అనంతా, కుక్కుటీ, బింబీ, వేప, కర్కాటకశృంగి వీటిని పాణి పాదము లందు ధరించవలెను.

యో యశ్చాభిభవేద్వ్యాధిస్తం చ తం చ నివర్తయేత్।

ఆ రోగి మరియు ఎవరైన ఆ వ్యాధిగ్రస్తులైనచో చికిత్స చేయవలెను.

అక్షిరోగ చికిత్సాభిః శమయేదన్ధపూతనామ్ ॥

శీతజ్వారచికిత్సాభిః శమయేచ్ఛీతపూతనామ్ ।

అక్షిరోగ చికిత్సలచే అంధపూతనను శమింపచేయవలెను. శీతకారక చికిత్సలచే శీతపూతన శమింప చేయవలెను.

పిప్పలీ పిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః ॥

పచేద్ ఘృతం పఞ్చమూల్యా సైంధవేన చ పణ్డితః ।

దీపనీయమితి ప్రోక్తం సర్పిరేతన్మహాత్మనా ॥

సక్షౌద్రశర్కరం లేహ్యం శమయేచ్ఛీత పూతనామ్ ।

శీతపూతన చికిత్స పిప్పలీ, పిప్పలీమూలం, చవ్యము, చిత్రకము, శుంఠి, లఘు పంచమూలము, సైంధవలవణమువీటితో ఘృతము సిద్ధము చేసి సేవించిన దీపనీయము. మధుశర్కరతో ఈ ఘృతము సేవించిన శీతపూతన శమించును.

రాస్నా పునర్నవా కుష్ఠం తగరం దేవదారు చ ॥

పత్రాగురుహరేణ్వాశ్చ గుడూచీ త్రిఫలా సితా ।

దశమూలం చ తైః సర్పిః పచేత్ క్షీరే చతుర్గుణే ॥

విశుద్ధం లేహయేద్బాలం శామ్యతే కటపూతనా ।

రాస్నా, పునర్నవ, కుష్ఠ , తగరము, దేవదారు, తేజపత్రము, అగరు, హరేణు, గుడూచి, త్రిఫలా, ఖండశర్కరా, దశమూలములు వీటికి నాల్గింతలు క్షీరము కలిపి ఘృతపాకము సిద్ధము చేయవలెను. బాలుడు సేవించిన శీతపూతన శమించును.

బిల్వాజ్ఞ్కోతా కపిత్థార్కా కార్పాసమటరూషకమ్ ॥

ఉరువూకస్య పత్రాణి వంశస్యాశ్మంతకస్య చ ।

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం శతపుష్పా పునర్నవా ॥

ఏతైస్తైలం ఘృతం వాఽథ పయసా యోజితం పచేత్ ।
ఏతేన గాత్రమభ్యజ్య సక్షారం పాయయేదిదమ్ ॥

మృద్వీకాం చ పయస్యాం చ శ్రీపర్ణీం సారివా తథా ।
మధూకం నాగపుష్పం చ శీతపాకీయుతం పిబేత్ ॥
శర్కరామధుసంయుక్తం తదా సంపద్యతే సుఖీ ॥

అథాస్య ధూపనం దద్యాత్ సాయం ప్రాతరతంద్రితః ।
గోలోమీసర్పనిర్మోకం వచాం సిద్ధార్థకాంస్తథా ॥
సంసృజ్య సర్పిషా తేన ధూపయేత్ సంధ్యయోర్భిషక్ ।
ఇత్యంధపూతనాయాస్తు బిల్వాంకోఠాది భేషజమ్ ॥

బిల్వ అంకోఠ, కపిత్థ, అర్క, కార్పాస, వాసా, రక్త ఏరండ, వంశీ, అశ్మంతక పత్రము, కమలము, యష్టిమధు, సోంపు, పునర్నవా వీటిని క్షీరముతో కలిపి ఘృత పాకము చేయవలెను. దీనితో అభ్యంగము చేసి, దీనితో క్షారము కలిపి పానము చేయవలెను. మునగ, జీవంతి, శ్రీపర్ణి, సారివా, ఇప్పపువ్వు, నాగకేసరములు, గుంజ, శర్కర మధు కలిపి సేవించినచో సుఖము నొందును. తర్వాత ఉదయము సాయంత్రము శ్వేత దూర్వ సర్ప నిర్మోకము, వచా, శ్వేత సర్షపము ఘృతముతో ధూపనము వేయవలెను. ఈ విధముగా అంధ పూతనము యొక్క బిల్వ అంకోఠాది ఔషధములు.

జాతమాత్రం పురా స్కందముమాశఙ్కరసన్నిధౌ ।
గంధాలఙ్కారపుష్పాద్యైర్మణ్డయామాస షణ్ముఖమ్ ॥
ఇషుకం చిత్రకం చాస్య లలాటచక్షుషి (వ్యధాత్) ।
నాసికాగణ్డచిబుకవక్త్రే చిత్రవిశేషకాన్ ॥
గంధర్వాప్సరసశ్చైనం రమయంతి గణాస్తథా ।
తతోఽబ్రవీద్బాలభావాన్మాతరం భగవాన్ గుహః ॥

ఏతమేవ మహాదేవజటాభారం విభూషణమ్ ।
దేహీతి న చ లేభే తం పునః పునరపి ధ్రువమ్ ॥

గుహస్త్వలభమానస్తం రుషితో లలితః సదా ।
అపవిద్ధ్య క్షితౌ సర్వం నిర్మృజ్య ముఖమణ్డలమ్ ॥
తతః క్షుబ్ధాస్త్రయో లోకా నష్టజ్ఞానా విచేతసః ।
దమ్పతీ చాపి సంవిగ్నౌ దదతుశ్చామృతోద్భవమ్ ॥
తతః ప్రభృతి సప్తానాం చంద్రః శిరసి దృశ్యతే ।
రుద్రస్కందాదినందీనాం రేవత్యాశ్చ మహాత్మనః ॥
అపవిద్ధం తు యత్ క్రోధాత్ స్కన్దేన ముఖమణ్డలమ్ ।
తతో గ్రహః సా బభూవ దారుణా ముఖమణ్డికా ॥
నిర్దహిష్యన్నివ క్రోధాత్తతస్తామబ్రవీద్గుహః ।
అన్నం కురు మహాభాగే సంకీర్ణాకార కర్మణామ్ ॥
తథాఽస్త్వితి చ సా ప్రాహ స్కందస్య పరిచారికా ।
ఏవం ముఖాచి(కా) జజ్ఞే శృణు తస్యాశ్చికిత్సితమ్ ॥

మొదట ఎప్పుడో ఉద్భవించిన షణ్ముఖ స్కందునకు పార్వతీ పరమేశ్వరుల సమీపమున సుగంధిత వస్తువులు అలంకారములు, పుష్పములు మొదలగు వాటి ద్వారా అలంకరించబడెను. అతని లలాటమున నేత్రములపై బాణ చిహ్నములు అన్యచిత్రములు అలంకరించబడెను. ఇదే విధముగా నాసిక, చెంపలు, చిబుకము ముఖముపై కూడ వేర్వేరు చిహ్నములు వేయబడెను. గంధర్వులు, అప్సరసలు, గణపతులు ఇతనితో క్రీడించసాగిరి. అప్పుడు భగవాన్ గుహ బాలభావునితో మాతాతో ఇట్లనెను. ''మహాదేవుని శిరస్సు నందు చంద్రరూప ఆ భూషణము నాకిమ్ము''. పలుసార్లు అడిగినప్పటికి కార్తికేయునకు లభ్యము కానందున క్రుద్ధుడై అలంకృతమైన ముఖమండలమును వికృతము మలినముచేసి భూమిపై పడవేసెను. దీనితో త్రిలోకములలో విక్షోభము ఉత్పన్నమయ్యెను. వారి జ్ఞానము నష్టమై చిత్త విభ్రమము నొందిరి. అప్పుడు పార్వతీ శంకరులు అమృతముచే ఉత్పన్నమైన చంద్రుని ఇచ్చిరి. అప్పటి నుండి రుద్రుడు, కార్తికేయుడు, నంది, రేవతి మొదలగు ఏడుగురి శిరస్సులపై చంద్రునిచే అలంకరించబడెను. క్రుద్ధుడై క్రిందపడవేసిన వికృత ముఖమండలము ముఖమణ్డికా

అను భయంకర గ్రహముగా మారెను. కార్తికేయుడు ఎవరి కర్మలు ఆకారము సంకీర్ణమగునో వారిని భోజనముగ చేసుకొమ్మని ముఖమణ్డిక నాదేశించెను. అప్పుడు ముఖమణ్డికా శిరసావహించెను. ఈ విధముగా ముఖమణ్డికాగ్రహము ఉత్పన్న మయ్యెను.

కపిత్థబిల్వతర్కారీబింబీగన్ధర్వహస్తకాః।
తైలమేతైస్తు సంయుక్తం హితమభ్యఙ్జనం శిశోః ॥

చికిత్స :- కపిత్థ, బిల్వ, అగ్నిమంథ, బింబి, ఏరండముచే సిద్ధమైన తైలముతో అభ్యంగము చేయించవలెను.

ఖుడ్డాకం పఞ్చమూలం చ శ్యోనాకోఽథ మధూలికా।
మధూకాని త్వచః క్షీరీ పిప్పల్యస్తైర్ఘృతం పచేత్॥
గవ్యం క్షీరం గవాం పక్వం శర్కరామధు సంయుతమ్।
పిబేత్ కోలమితం బాలస్తతః సంపద్యతే సుఖీ ॥

లఘు పంచమూలములు, శ్యోనాకము, మధూలిక, మధుకము (ఇప్పపూవు), పంచక్షీరివృక్షముల త్వక్, పిప్పలి, వీటితో గోఘృతం సిద్ధం చేసికొనవలెను.

ఇందులో ఆవుపాలు పోసి శర్కర మధు కలిపి ఒక కోల మాత్రము ఇచ్చినచో బాలుడు స్వస్థుడగును.

కుష్ఠం సర్జరసం చైవ యవాః సర్పిశ్చ ధూపనమ్।
సర్పవీరల్లచాషాణాం జిహ్వానాం ధారణం మణేః ॥
జీర్ణే భోజనమప్యస్య తతః శస్తం ప్రదాపయేత్।

కుష్టం, సర్జరసము, యవలు, ఘృతం వీటితో ధూపనం చేయవలెను. సర్పము, వీరళ్ళము, చాష, జిహ్వాము, మరియు మణుల ధారణం చేయవలెను.

మొదటి భోజనం జీర్ణం అయిన తర్వాత, రెండవ భోజనం ఇవ్వవలెను.

అతశ్చోర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి శీతపూతనయాఽర్దితే ॥
నాదేయీ సురసా బిమ్బీ కపిత్థం జీవకస్తథా।
నదీభల్లాతకం శ్యామా బిల్వం శీతశివం తథా ॥

ఏతం కషాయం నిష్క్వాథ్య పరిషిఞ్చేత్ సుఖామ్బునా ।
ఏతేన పరిషిక్తస్య తైలమభ్యఞ్జనం శృణు ॥
గోమూత్రం బస్తమూత్రం చ ముస్తకం దేవదారు చ ।
కుష్ఠం చ సర్వగంధాశ్చ తైలమభ్యఞ్జనం పచేత్ ॥

ఇపుడు శీతపూతన చికిత్స : ముస్త, తులసీ, బింబి, కపిత్థ, జీవకం, నదీభల్లాతకము, త్రివృత, బిల్వ, శైలేయ పుష్పం వీటి క్వాథముతో పరిషేచన చేయవలెను. తర్వాత గోమూత్రము, అజామూత్రము, ముస్త, దేవదారు, కుష్ఠము, చిన్న ఏలకులు, మొ॥ సర్వగంధ ద్రవ్యములచే సిద్ధం చేయబడిన తైలముతో అభ్యంగనము చేయబడును.

ఖదిరం రోహిణీసారం పలాశం కకుభత్వచమ్ ।
ఏతం సంభృత్య సంభారం క్షీరే సర్పిర్విపాచయేత్ ॥
తత్ సిద్ధం లేహయేత్ కాలే శర్కరాక్షౌద్రమాత్రయా ।
శీతపూతనయా గ్రస్తో ముచ్యతే పథ్య భోజనః ॥

ఖదిర, రోహిణి (కట్ఫల సారం), ఫలాశ, అర్జున త్వక్, వాటి కషాయం 3 భాగములలో ఒక భాగం పాలు కలిపి ఘృతపాకం చేయవలెను. ఇందులో శర్కర, తేనె కలిపి ఉచిత కాలములో సేవించిన మరియు పథ్య సేవన చేసిన శీతపూతనా గ్రహము తొలగిపోవును.

గృధ్రోలూకతరక్షూణాం పురీషాణి సమానయేత్ ।
అగ్నికో బస్తలోమాని పిచుమన్దశ్చ ధూపనమ్ ॥
శీతపూతనయా గ్రస్తే తచ్ఛేదం చ చికిత్సితమ్ ।

గృధ్ర, గుడ్లకూబ, తరక్షూణా వీటి పురీషములు, చిత్రకం, మేక వెంట్రుకలు, వేప వీటితో ధూపనం వేయాలి.

ఈ విధముగ శీతపూతనా గ్రహబాలకుని పూర్వోక్తం మరియు ఇది చికిత్స.

అత ఊర్ధ్వం తు సర్వేషాం శృణు సామాన్యభేషజమ్ ॥
అగ్నిమన్థః కురబకో వరుణః పారిభద్రకః ।

నిశాఽనలః పోటగలః పూతికా రోహిషస్తథా ॥
ఏతేన పరిషిక్తస్య తైలమభ్యఞ్జనం శృణు ।
ప్రియఙ్గూ రోచనా చైవ శతపుష్పా కుటన్నటమ్ ॥
తాలీసపత్రం నలదం తథా చందన సారివే ।
మధూకాఙ్కోఠమఞ్జిష్ఠాపృథ్వీకాభూతికాని చ ॥
ఏతైస్తైలం సమం సిద్ధం ముద్గామ్లోదక సంయుతమ్ ।
ఏతేన బాలమభ్యక్తం ముఞ్చత్యాశు పితృగ్రహః ॥
బిమ్బీకాశ్మర్యమధుకం కులత్థా బదరా యవాః ।
ఖుడ్డాక పఞ్చమూలస్య నిష్క్వాథం చాత్ర దాపయేత్ ॥
ఖర్జూరం ముస్తకం చైవ నారికేల ఫలాని చ ।
నాళికాఙ్కురమృద్వీకా మధూకం మధుకం తథా ॥
ఏతాని శుష్కచూర్ణాని . . . .
. . . .
. . . .

ఇపుడు అన్ని గ్రహముల సామాన్య చికిత్స వినుము. అగ్నిమంథ, కురబకము, వరుణ, పారిభద్ర, హరిద్ర, చిత్రక, పోట గల, పూతిక, రోహిష, వీటి క్వాథముతో పరిషేకం చేసిన తర్వాత ఈ క్రింది తైలంతో అభ్యంగనం చేయవలెను.

ప్రియంగు, (కంపిల్లము లేక కంకుష్టం) రోచన, సోపు, తగరం, తాళిసపత్రి, జటామాంసి, రక్తచందనం, సారిబ, ఇప్పపూపు, అంకోఠము, మంజిష్ఠ, పెద్ద ఏలకులు, భూనింబ, వీటితో సిద్ధం అయిన తైలంనుపెసర, మరియు కాంజి కలిపి అభ్యంగనం చేసినచో పితృగ్రహం తొలిగిపోవును. బింబి, గంభారి, యష్టిమధు, కుళుత్థ, రేగు, యవలు, లఘుపంచమూలములు వీటి కషాయం ఇవ్వవలెను. ఖర్జూరం, ముస్త, నారికేళఫలం, కమల నాళాంకురం, మృద్వీక, ఇప్పపూవు, యష్టిమధు వీటి యొక్క శుష్క చూర్ణం ఇచ్చినచో సర్వగ్రహములు తొలగును.

ప్లీహహలీమకచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .

. . . .

. . . . దోఽగ్నిబలసంక్షయః ।
మూర్ఛా తృష్ణా భ్రమస్తంద్రీ విషాదారుచి గౌరవమ్ ॥

హలీమక లక్షణములు :- అగ్ని మరియు బలము క్షీణించుట, మూర్ఛ తృష్ణ, భ్రమ, తంద్ర, విషాదం, అరుచి, గౌరవం ఇవి హలీమక లక్షణములు.

తస్య ప్రతిక్రియాం కుర్యాద్వాతపిత్తహరీం బుధః ।
గుడూచీస్వరసే సిద్ధం సక్షీరం మాహిషం ఘృతమ్ ॥

ఉపస్నిగ్ధం తతస్తం తు స్రంసయేద్బలకాలవిత్ ।
రసేనామలకానాం తు త్రివృద్యుక్తేన యుక్తితః ॥

మధురాణ్యవిదాహీని విరిక్తం నిత్యమాషయేమ్ ।
దుర్బలస్య ప్రయోజ్యా తు నిత్యం గుడహరీతకీ ॥

చికిత్స : వివేకవంతుడు వాత, పిత్త హర చికిత్స చేయవలెను. అనగా రోగము వాతికం అయినచో వాత నాశక, పైత్తికం అయినచో పిత్త నాశక చికత్స చేయాలి. పిత్తహలీమక చికిత్స - గుడూచిస్వరసంలో మహిషఘృతం పాలు, విధిగా సిద్ధం చేసి ఇవ్వవలెను. ఈ ఘృత సేవనం వలన స్నేహనం జరిగిన తర్వాత బలము, కాలము, తెలిసిన వైద్యుడు ఆమలకీ స్వరసంలో త్రివృత్ చూర్ణం కలిపి యుక్తిపూర్వకంగా విరేచనం చేయనలెను. తర్వాత మధుర, అవిదాహి పదార్థములు

ఎల్లపుడు సేవించవలెను. రోగి దుర్బలుడు అయినచో ఎల్లపుడు గుడహరీతకిని ఇవ్వవలెను.

రక్తపిత్తౌషధం యచ్చ తచ్చాప్యత్ర ప్రశస్యతే ।
ధాత్రీఫలానాం పక్వానాం స్వరస్యాఢకం భవేత్ ॥
పిప్పల్యో మధుకం ద్రాక్షా చందనోశీరబాలకమ్ ।
ఘృతప్రస్థం పచేదేతైః పక్వే దద్యాచ్చ శర్కరామ్ ॥
తల్లిహేన్మధునా ప్రాతః పథ్యాశి నీరుజో భవేత్ ।
ఏతత్ పిత్తోత్తరే కార్యం, శృణు వాతోత్తరేఽపి తు ॥

రక్తపిత్త చికిత్స - ఇందులో చేయవలెను. పక్వ ఆమలకి ఒక ఆఢకం రసంలో ఒక ప్రస్థం ఘృతం మరియు పిప్పలి, యష్టిమధు, ద్రాక్ష, చందనం, వట్టివేర్లు, నేత్రబాల, మొ॥ ఔషధముల కల్కం వేసి ఘృతపాకం చేయవలెను. అందులో శర్కర, మధు కలిపి రోగి ఉదయకాలంన సేవించి పథ్యభోజనం చేయవలెను. ఇందువలన రోగం నశించును. ఇది పిత్తాధిక్య హలీమక చికిత్సగా చెప్పబడింది.

కళ్యాణకం బలాతైలం కౌమారం వా ప్రయోజయేత్ ।
కామలాపాణ్డుశోథానాం తుల్యం కుర్యాచ్చ భేషజమ్ ॥
పథ్యాశినా చ సతతం సేవ్యాఽగస్త్యహరీతకీ ।

వాతికహలీమక చికిత్స :- ఇందులో కళ్యాణ కారక బలా తైలం, మరియు కుమార కళ్యాణ ఘృతంను ప్రయోగించవలెను. కామల, పాండు, శోథ చికిత్సలను చేయవలెను. పథ్యం ను సేవించవలెను. అగస్త్య హరీతకి సేవించవలెను.

ఇతిహస్మాః భగవాన్ కశ్యపః ॥

ఈ విధంగా భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను. ఇది ప్లీహహలీమక చికిత్సితాధ్యాయము.

ప్లీహా హలీమక చికిత్సతమ్ ।

ఉదావర్తచికిత్సితాధ్యాయః

అథాత ఉదావర్తచికిత్సితమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము ఉదావర్త చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

కషాయ కటు తిక్తరూక్ష శీత పూతి శుష్కశాక వల్లూరపిణ్యాక సునిషణ్ణాక దుగ్ధికా కోద్రవ శ్యామా కనీవార యవ కకట్ట వేత్రాగ్ర కర్కంధూ కపిత్థ బిల్వ కరీర గాఙ్గేరుకీ లికుచ పారావత భవ్య కాంజిక శుక్తారనాల తుషోదక ముద్గ కలాయాతసీ ప్రభృతినిషేవణాద్దుష్టాత్మనో వాత భూయిష్ఠ ప్రకృతేర్వేగ విధారణాదనిలః ప్రకుపితో దేహమూర్ధ్వ ముదాముత్య వాయునోదానేన ప్రత్యాహతో గుదమాసాద్యాశయమ్। కృత్వాఽధోవహాని స్రోతాంసి దూషయిత్వా విణ్మూత్ర కఫపిత్తానిల శుక్ర మార్గానుపరుణద్ధి, తత ఆనాహముపజనయితి ప్రాణహరం, తల్లక్షణం వా । క్షీరముపసేవమానస్య శిశోరచిరం వాకటీ ధారణా ద్బస్తి గుద సంరోధ నాదతిరోదనాత్ ప్రజాగరాద స్నేహాత్క్షీరానుపసేవనాద్వేగ విధారణ్యా ఉపవాస ప్రమితాశన విషమాశన ప్రజాగర చిత్తేర్ష్యా వ్యాయామ నిత్యాయాః క్షీరమామోద్యతే వాయునా, తత్ పీయమాన ముదావర్తాయ సంపద్యతే। తత్ర షడుదావర్తాః వాతవిణ్మూత్ర శుక్రచ్ఛర్దిక్షవథూనాం సంధారణా దప్ర వృత్తేశ్చ షణ్ణాం షడుచ్యన్తే । తదుదావర్త్త సామాన్యాత్తు తమేక మేవాహురేకే తేషాం నవేగాన్ ధారణీయేఽధ్యాయే లక్షణాన్యౌషధాని చోక్తాని । తానీహాపి తు దారుణత్వా దస్య వ్యాధేర్యత్కించిదుప దేక్ష్యామః । శూల మూర్చ్ఛాదాహానాహా ధ్మానాని, ప్రవృత్తిద్వేషో, వైవర్ణ్యం, సంజ్ఞానాశ

స్ఖలనపతనవిలపన తృష్ణా హిక్కా శ్వాస ప్రస్వేదాఉద్గార పరికర్తికాభి రభీక్ష్ణం బాధ్యతే, బస్తి గుద హృదయ పార్శ్వ వంక్షణోదర శూల మూరుసాదో వ్యథా చేత్యుదావర్త లక్షణాని । పంచాదౌ పూర్వ రూపాణి భవంతి ॥ 3 ॥

ఆనాహ హేతువులు - కషాయ, కటు, తిక్త, రూక్ష, శీత, పూతి, ద్రవ్య, ఎండిన శాకములు, ఎండిన మాంసములు, పిణ్యాకము, సునిషణ్ణక (Marsilea inradrifolia), దుగ్ధికా, కోద్రవ, శ్యామాక, నీవారములు, యవలు, కకట్ల, వేత్రాగ్ర, కర్కంధు, కపిత్థ, బిల్వ కరీర, గాంగేరుకే, లికుచ, పారావత, భవ్య, కాంజీ, శుక్తం, ఆరనాళం, తుషోదకం, ముద్గ, కలాయ (బఠాణి), అలసీ మొ॥ సేవించుటచే రూక్ష, వాత ప్రకృతి పురుషులు మలమూత్రాదుల వేగధారణం చేయుటచే ప్రకోపించిన వాయువు శరీరం ఊర్ధ్వ భాగమున అవరోధించబడిన ఉదాన వాయువు ద్వారా ఆవృతం అయి గుదభాగములో స్థానం ఏర్పరచుకొని అధోవహ స్రోతస్సులను దూషించి మల మూత్ర కఫ పిత్త వాయు శుక్ర మార్గములను బంధించును. తద్వారా ప్రాణనాశకమైన ఆనాహము దాని లక్షణములు ఉత్పన్నం అగును. ఉదావర్తము ఆరు విధములుగా ఉండును. వాత, పురీష, మూత్ర, శుక్ర, ఛర్ది, క్షవథు ఈ ఆరింటిని ఆపుట లేక అప్రవృత్త కారణముగా 'ఆరు' ప్రకారముల ఉదావర్తములు జనించును. వీటి అన్నిటిలో ఉదావర్తం సామాన్యం అగుట వలన కొందరు ఒకే ఉదావర్తమని చెప్పెదరు. ''న వేగాన్ ధారణీయాధ్యాయములో'' ఉపర్యుక్త 'ఆరు' విధముల ఉదావర్త లక్షణ, చికిత్సలు చెప్పబడినవి. ఈ వ్యాధి ధారణం అగుటచే ఇందులోని కొన్ని లక్షణములు ఇక్కడ కూడ చెప్పబడినవి. శూల, మూర్ఛ, దాహ, ఆనాహ, ఆధ్మానం, ప్రవృత్తి, ద్వేషము, వివర్ణత, సంజ్ఞానాశము, స్ఖలనం, పతనం, విలపనము, తృష్ణ, హిక్క, శ్వాస, స్వేద, నిప్పులవలె మండుట, పరికర్తిక, వీటివలన నిరంతరం బాధ ఉండును. వస్తి, గుద, హృదయము, పార్శ్వము, వంక్షణము, ఉదరములలో శూల కలుగును. ఊరు సాదము, వ్యథ మొ॥ ఉదావర్త లక్షణములు. మొదటి 5 లక్షణములు అనగా, శూల మూర్ఛ, దాహము, ఆనాహము, ఆధ్మానము, ఇవిపూర్వరూపములు.

పఞ్చజన మాదావుష్ణ లవణతైలాభ్యక్తం యథా యోగం స్విన్న శరీరం ఫలవర్తి భిరుపక్రమేత్। విస్రంసితం చ సంతముష్ణ స్నిగ్ధ మధుర లవణప్రాయమశనం।

యవగోధూమ షష్టిక శాక ఘృత ప్రాయ మానూపౌదక మాంస ప్రాయం వా ఆహారమనుపద్రవాయ బలినే ఉపకల్పయేత్। కోశాతకీ కట్వలాబు బీజపిప్పలీ సైంధవ హింగు వచ హరితాల మణః శిలా మాషచూర్ణైర్గోమూత్రపిష్టైః ఫలవర్త్య ఉపవాతా ఘృతాక్తే కటు తైలాక్తేవా గుదే శలాకయా ప్రణయేత్। పూర్వవదేవ చోపచారః। మ్రంక్షణాచ్ఛాదన పరిషేకాశనాని తాని చాస్యస్నిగ్ధోష్ణాని విదధ్యాతి। సక్తువాట్యాకుల్మాషాపూపవాస్తుకయవశాకసుధాపత్రత్రివృచ్చాకపఞ్చాఙ్గులశ్రీవారి-కాశ్రీఫలాసువర్చలాకాకమాచీకలాయపాలఙ్క్యాదిభిశ్చ శాకైర్ఘృతసిద్ధైర్భోజ యేద్యవాన్నమ్। త్రివృత్పీలుయవోత్కారాన్ వా గోమూత్రేణ పాయయేత్। త్రివృద్ధరీతకీశ్యామాసుధాః క్షీరేణ యుక్తా మూత్రైర్వా ఽఽనాహభేదనమ్। త్రిఫలాదన్తీశ్యామాత్రివృత్క-మ్పిల్లకపీలుస్వర్ణక్షీరీ- వచాసప్తలానీలికాగ్రహఘ్నచూర్ణాని సుధాక్షీరేణ గుటికా ఆమలక మాత్రీః కృత్వా తత ఏకాం భక్షయిత్వోష్ణోదక మూత్రానుపానా దానా హైర్ముచ్యతే। ఏతాన్యేవ త్రిఫలాదీని క్షీరమూత్ర వర్జితాని పంచకటుక పంచలవణ హింగు కుష్ఠ క్షారద్వయ శతపుష్పా పాఠా శ్రీఫలయుతాని చూర్ణాని కృత్వా బిడాలపదకం క్షీర మద్యోష్ణ వారి గోమూత్రాన్యతమ పీతమానాహ శూలగుల్మ భగందరార్శసాం నిర్ణాశనం చూర్ణం నారాచక మిత్యు చ్యతే తత్॥ 4 ॥

ముందుగా ఉష్ణ లవణయుక్త తైలంలో అభ్యక్తం అయిన రోగిని అవశ్యకతానుసారముగా స్వేదనం చేయించి ఫలవర్తుల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను. విరేచనం అయిన తర్వాత ఉపద్రవములు లేనిచో బలవంతుడైన రోగికి ఉష్ణ స్నిగ్ధ మధుర మరియు లవణరస ప్రధానమైన ద్రవ్యములు యవ, గోధుమలు, షష్టిక, శాకములు ఘృత యుక్తములు ఆనూప, ఔదక జంతు మాంసములు, ఇవ్వవలెను. కోశాతకి, కటుతుంబి బీజములు, పిప్పలి, సైంధవ లవణము, హింగు, హరితాళము, మణిశిల, మాషచూర్ణములను గోమూత్రములో భావన చేసిన ఫలవర్తులము ఘృతం మరియు కటుతైలము పూసి, గుదములో శలాకద్వారా ప్రవేశింప చేయవలెను. ఈ ఉపచారములు మొదట చెప్పినట్లుగానే చేయవలెను. అభ్యంజనము ఆచ్ఛాదనము, పరిషేకము భోజనము మొ॥ అన్నిస్నిగ్ధ మరియు ఉష్ణ ద్రవ్యములుకావలెను. సక్తు, వాట్యా (యవమండము), కుల్మాష, అపూపము, పూరీలు యవలు, శాకములు, సుధాపత్రములు, త్రివృత

శాకములు, ఏరండములు, శ్రీఖల, సువర్చల, కాకమాచి, కలాయ, పాలంక్య పాలకూర మొ॥ నెయ్యిలో వేయించి శాకములతో కూడిన యవాన్నం రోగికి ఇవ్వవలెను. త్రివృత్, పీలు, యవో త్క్యారము గోమూత్రముతో త్రాగించవలెను. త్రివృత్, హరీతకి, శ్యామా, సుధా వీటిని క్షీరము లేక గోమూత్రముతో కలిపి సేవించిన ఆనాహం నశించును. త్రిఫల, దంతి, శ్యామ, త్రివృత్, కంపిల్లకము, కపిల, స్వర్ణక్షీరి, వచ, సప్తల, నీలికా శ్వేతసర్షప వీటి చూర్ణమును సుధాక్షీరములో కలిపి ఆమ్లక ప్రమాణములో వటి చేసి ఉష్ణజల లేక గోమూత్రం అనుపానముగా సేవించినచో ఆనాహం శాంతించును. క్షీరం, గోమూత్రం, లేకుండా ఉపర్యుక్త త్రిఫలాదులు, పంచకోలములు, పంచలవణములు హింగు, కుష్ట, క్షారద్వయం, శతపుష్ప, పాఠ, బిల్వ చూర్ణమును ఒక కర్షమాత్రలో పాలు, మద్యము, ఉష్ణ జలం లేక గోమూత్రమును అనుపానముగా సేవించినచో ఆనాహ, శూల, గుల్మ, భగంధర, అర్శస్సు నశించును. దీనిని నారాచక చూర్ణము అందురు.

తత్ర శ్లోకాః –

> యది వ్యతిక్రమేదేతానుదావర్త ఉపక్రమాన్ ।
> యుక్తోష్ణలవణం తస్య నిరూహముపకల్పయేత్ ॥ 5 ॥
> ఆస్థాపనం చ . . . .
> . . . .
> . . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **114** తమం పత్రమ్)

ఒకవేళ ఉదావర్త రోగము పై ఉపక్రమములచే శమించనిచో ఉష్ణ అవణ యుక్త నిరూహ ఆస్థాపన వస్తి చేయవలెను.

రాజయక్ష్మచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .

. . . .

. . . . (రోగా) నీకవినాశనమ్ ।
పిప్పల్యో వింశతిః శ్రేష్ఠా ఉదకార్ధాఢకే శృతాః ॥
చతుర్భాగావశేషం తం ఛాగక్షీరేణ తావతా ।
శృతం నిత్యం పిబేచ్ఛోషీ తేనైవాశ్నీత నిత్యదా ॥
వినా వాఽన్నోదకం శక్తయా తత్ప్రధానో విముచ్యతే ।

20 ఉత్తమ పిప్పలిని అర్ధ ఆఢక జలంలో పక్వం చేయవలెను. చతుర్థావశేష జలం ఉన్నపుడు మేకపాలను కలిపి పక్వం చేయవలెను. క్షీరపాకం సిద్ధం చేసుకొని శోష రోగి ప్రతి దినం సేవించవలెను. శక్తి అనుసారము అన్నం, జలమును విడిచి పెట్టి ఈ దుగ్ధాహారమునే సేవించవలెను. అట్లు చేసినచో శోష శమించును.

ద్వాదశాబ్దానతీతో వా స్నిగ్ధస్విన్నో వశోధితః ॥
పిబేత్ క్షీరేణ పిప్పల్యః పఞ్చ పఞ్చ చ వర్ధయేత్ ।
శతం తథైవ హ్రాసయేద్భోజనోదకవర్జితః ॥
పిప్పలీవర్ధమానం తు సర్వరోగవినాశనమ్ ।

రోగము 12 సం॥ పురాతనం అయినచో రోగి స్నేహనము స్వేదనము మరియు శోధనం చేసి పాలతో పిప్పలిని సేవించవలెను. ప్రతి దినము 5, 15 పిప్పళ్ళను పెంచుతూ 100 వరకు తీసికొనిపోయి, తిరిగి అదేప్రకారము

క్రమముగా తగ్గించవలెను. భోజనం, జలం త్యజించవలెను. ఇది పిప్పలీ వర్ధమాన యోగం సర్వరోగములను హరించును.

పిప్పలీనాం శతం వాఽపి శృతం తోయాఢకీ సదా ॥
పాదశిష్టం సమక్షీరం శ్రపయేత్ పునరేవ తత్ ।
కఫాధికే తు సక్షౌద్రం, సఘృతం పవనాధికే ॥
పిత్తోత్తరే శర్కరయా సేవమానః సుఖీభవేత్ ।

100 పిప్పళ్ళను ఒక అఢక జలంలో పక్వం చేసి, చతుర్థావ శేషము ఉన్నపుడు అదే ప్రమాణంలో క్షీరం కలిపి, పక్వం చేయవలెను. దీనిని కఫాధిక్యములో తేనెతోనూ, వాతాధిక్యములో ఘృతం తోను, పిత్తాధిక్యములో శర్కరతోను కలిపి సేవించిన రోగి స్వస్థుడగును.

పిప్పలీవర్ధమానం తు వాతశ్లేష్మోత్తరే హితమ్ ॥
సర్వత్ర పిప్పలీక్షీరం హితం కాలాదిదర్శనాత్ ।

వాతకఫాధిక్యతలో పిప్పలీ వర్ధమాన యోగము హితకరంగా ఉండును. కాలానుసారంగా పిప్పలీక్షీరం సర్వత్ర హితకరం.

శరన్ముఖే నాగబలామూలాన్యుద్ధృత్య శోషయేత్ ॥
సన్నిధాయ నవే భాండే బ్రహ్మచారీ జితేంద్రియః ।
స్త్రీశూద్రవర్జీ విజనే చూర్ణం క్షీరేణ పాయయేత్ ॥
ప్రథమే దివసే కర్షం తతశ్చోర్ధ్వం వివర్ధయేత్ ।
తతః పలం పలం నిత్యం పాయయేత్ పయసాశుచిః ॥
జీర్ణే తస్మిన్ పిబేత్ క్షీరం భక్తోదకవివర్జితః ।
మాసాత్ సోపద్రవం శోషం హంతి నాగబలాన్నృణామ్ ॥
ప్రజామాయుర్బలం మేధాం ప్రయతాయ దదాత్యపి ।
షణ్మాసేన శృతధరః సర్వరోగవివర్జితః ॥
అశీతికోఽపి చ యువా భవేత్ సంవత్సరాన్నరః ।

శరదృతు ప్రారంభములో నాగబలామూలం సంగ్రహించి ఎండించి చూర్ణించి కొత్తపాత్రలో ఉంచుకొనవలెను. రోగి జితేంద్రియుడై బ్రహ్మ చర్య

పూర్వక వనంలో ఉండి ఈ చూర్ణమును పాలతో సేవించవలెను. అపుడు స్త్రీ మరియు శూద్ర సహవాసం చేయకూడదు. మొదటి రోజు ఒక కర్షప్రమాణ మాత్రలో చూర్ణం మింగవలెను. తర్వాత దానిని వృద్ధి చేస్తూ ప్రతిరోజు శుద్ధము పవిత్రమైన పాలలో ఒక పలము మాత్రము సేవించాలి. అది జీర్ణం అయిన తర్వాత పాలను సేవించి అన్న పానములను వర్జించాలి నాగబల ఒక మాసం సేవించనచో ఉపద్రవయుక్త శోషరూపము నష్టమగును. సంతానం , ఆయువు, బల, మేధస్సు వృద్ధి చెందును. ఆరు మాసములలో అన్ని రోగములు నష్టం చెంది శృతధరుడగును. స్మరణ, ధారణ శక్తి వృద్ధి పొందును. ఒక వర్షము సేవించినచో 80 సం॥ వృద్ధుడు కూడా యువకుడగును.

మండూకపర్ణ్యాః శుంఠ్యాశ్చ బ్రాహ్మ్యాశ్చ మధుకస్య చ ॥
తద్గుణః సర్వరోగఘ్నో విధిర్నాగబలాసమః ।

పై ప్రకారముగను మండూకపర్ణి, శుంఠి, బ్రాహ్మి , యష్టిమధు ప్రయోగించవలెను. ఇవి కూడా సర్వరోగములను నష్టము నొందించును.

ఉద్వర్తితస్త్వజాలేండైరజామూత్రాభిషేచితః ॥
అజాక్షీర పిబేన్నాన్యదజాభిశ్చ వసేత్ సహ ।
అధస్తాదవటేఽజానాం వసంఛోషీ విముచ్యతే ॥
ఆజం రసాయనం హ్యేతత్ క్షయఘ్నం బలవర్ధనమ్ ।

క్షయ రోగి మేకల పురీష రసముతో ఉద్వర్తనం చేసికొనవలెను. మేక మూత్రంతో పరిషేచనం చేసికొనవలెను. మేక పాలు తప్ప వేరేపాలు వాడకూడదు. మేకలతో పాటు ఉండవలెను. మేకలు ఎక్కడ నిద్రించునో అక్కడ నిద్రించవలెను. తద్వార క్షయ నష్టమొంది బలం వృద్ధి చెందును.

హరీతకీనాం శ్రేష్ఠానాం ద్వే శతే జర్జరీకృతే ॥
దశమూలసుధాదంతీకరఞ్జాధోగుడాసనాః ।
మయూరకం దేవదారు నిచులం కుటజాటజీ ॥
కటంకటేరీ బృహతీ రాస్నా శ్యోనాకచిత్రకా ।
వరుణం చేతి సంకుట్య పఞ్చవింశతికైః పలైః ॥

షడ్ద్రోణేఽపాం పచేదేతద్యావత్ పఞ్చాఢకం స్థితమ్ ।
తస్మిన్ పూతే గుడతులాం దత్వా భూయశ్చసాధయేత్ ॥
పరివృత్తం సమాలక్ష్య ఘృతభాండే నిధాపయేత్ ।
మరిచాని విడఙ్గాని భార్గీ శక్రయవాంస్తథా ॥
ఆవపేత్ కుటజ బీజాని పిప్పలీప్రస్థమేవ చ ।
మధుప్రస్థం చ సంసృజ్య మాసాదూర్ధ్వం ప్రయోజయేత్ ॥
పథ్యాశీ మాత్రయా కాలే ముచ్యతే కఫజైర్గదైః ।
మహాభయారిష్ట ఇతి కశ్యపేన ప్రకల్పితః ॥

ఇలా ఉత్తమ హరీతకీ యొక్క ముక్కలు, దశమూలములు, సుధ, దంతి, కరంజ, అధోగుడము ఆసనము, అపామార్గము, దేవదారు, నిచుల, కుటజ, అటజీ, కటంకేరి (దారుహరిద్ర), బృహతి, రాస్నా, శ్యోనాక, చిత్రక, వరుణ వీటిని దంచి కలిపి 25 పలములు తీసికొని 6 ద్రోణముల జలములో పక్వం చేయవలెను. 5 ఆఢకములు ఉన్నపుడు వడబోసి అందులో 1 తు॥ బెల్లం కలిపి పక్వం చేయవలెను. తర్వాత ఘృతలేపనం చేసిన పాత్రలో పోసి, మరిచ, విడంగం, భారంగీ, ఇంద్రయవ, కుటజ, పిప్పలీ చూర్ణం ఒక ప్రస్థం ప్రక్షేపముగ వేయవలెను. ఒక ప్రస్థం మధు కలుపవలెను. మాత్రకాలానుసారంగా ఇది ఒక సం॥ సేవించిన శ్లేష్మక రోగములు నష్టం అగును. ఇది కశ్యపునిచే చెప్పబడిన మహాభయారిష్టము.

అపామార్గోఽశ్వ గంధాచ నాకులీ గౌరసర్షపాః ।
తిలా బిల్వం చ కల్కః స్యాత్ క్షయేషూద్వర్తనం హితమ్ ॥

క్షయరోగములో అపామార్గం, అశ్వగంధ, గంధనాకులీ, తెల్లావాలు, నువ్వులు, బిల్వ కల్కం ఉద్వర్తనమునకు హితకరం.

లశునానాం పలశతం నిస్తుషం జర్జరీకృతమ్ ।
జలద్రోణేషు దశసు శ్రపయేత్ పాదశేషితమ్ ॥
ఘృతాఢకద్వయం తత్ర విపచేజ్జీవనైః సహ ।

ఆజస్య పయసో ద్రోణం క్వాథం చ దశమూలికమ్ ॥
ఆవపేత్తద్ ఘృతం గోప్యం ప్రయోజ్యం మాసతః పరమ్ ।
ఇంద్రాణీఘృతమిత్యేతద్రాజయక్ష్మ వినాశనమ్ ॥
వంధ్యాషణ్ఢకవృద్ధానాం కామదం పథ్యభోజినామ్ ।

వందపలముల లశునం పొట్టు తీసి యవకుటం చేసి పది ద్రోణముల నీటిలో పక్వం చేసి చతుర్థావశేషము ఉన్నపుడు దించి జీవనీయ ఔషధములు 2 ఆఢకముల ఘృతము ఒక ద్రోణము మేక పాలు, దశమూల క్వాథము కలిపి పక్వం చేయవలెను. ఘృత సిద్ధమైనపుడు దించుకొని గుప్తస్థానంలో ఉంచవలెను. ఒకమాసం తర్వాత దీనిని సేవించవలెను దీనిని ఇంద్రాణి ఘృతం అందురు. ఇది రాజయక్ష్మమును నశింపచేయును. పథ్యసేవనం చేయు వంధ్య నపుంసకులు వృద్ధులకు కామశక్తిని కలిగించును.

లశునం వాఽపి కల్పేన యథోక్తేనోపచారయేత్ ।
ఘృతస్యార్ధాఢకే గవ్యే జర్జరం లశునాఢకమ్ ॥
ఘృతభాండే సమావాప్య వర్షం ధాన్యేషు గోపయేత్ ।
షణ్మాసమష్టమాసం వా చతుర్మాసమథో తతః ॥
పేయం నాగబలావచ్చ సర్వరోగైర్విముచ్యతే ।

లేదా యథోక్త కల్పం ద్వార లశునమును సేవించాలి. అర్ధాఢక గోఘృతములో ఒక ఆఢకం యవకుటము చేసిన లశునం వేసి నెయ్యిపూసిన పాత్రలో వేయవలెను. ఒక సంవత్సరం వరకు ధాన్యరాశిలో ఉంచవలెను. దీనిని ఆవశ్యకతానుసారము ఆరు మాసములు, 8 మాసములు లేక 4 మాసముల వరకు నాగబలా వలె సేవనం చేసిన అన్నిరోగములు నశించును.

ఇంద్రాణీఘృతకల్పేన ద్రాక్షాసర్పిర్విపాచయేత్ ॥
తథా పీలుఘృతం చైవ సర్వరోగైర్విముచ్యతే ।

ఇంద్రాణీ ఘృతము వలెనే ద్రాక్షాఘృతమును మరియు పీలు ఘృతమును పక్వము చేయనలెను. వీటి సేవన వలన కూడ అన్ని రోగములు శాంతించును.

ఇష్టయో రోహిణీస్నానం తయోర్మంగళసేవనమ్ ॥

రుద్రపూజా ధృతిః శౌచం బ్రహ్మచర్యం చ శాన్తయే ।

ఈ రోగశాంతి కొరకు యజ్ఞము రోహిణి నక్షత్రములో స్నానము, రుద్రపూజ, ధైర్యం, పవిత్రత, బ్రహ్మచర్య పాలనం చేయవలెను.

షడేకాదశ చోక్తాని యాని రూపాణి యక్ష్మిణః ॥
త ఏవోపద్రవాస్తేషామశాంతౌ స్వం చికిత్సితమ్ ।

యక్ష్మ రోగములో షడ్ లక్షణములు, ఏకాదశ లక్షణములు అవే ఉపద్రవములు అనబడును. వాటికి వాటి వాటి చికిత్స చేయవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥
(ఇతి) చికిత్సితేషు రాజయక్ష్మచికిత్సితమ్ ॥

ఇది చికిత్సాస్థానముతో రాజయక్ష్మ చికిత్స అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

గుల్మచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతో గుల్మినాం చికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

గుల్మ చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

వాతాది సర్వరక్తోత్థాః కుక్షిహృత్పార్శ్వబస్తిజాః ।
పఞ్చ పఞ్చాపదామగ్ర్యా గుల్మాః సూత్రే నిదర్శితాః ॥ 3 ॥

వాతాది దోషములు వేరు వేరుగా, సన్నిపాతము, రక్తజము అని అన్నిరోగములలో ముఖ్యమైన ఐదు గుల్మములను సూత్రస్థానములో చెప్పబడింది. 1. కుక్షి, 2. హృదయము. 3,4 ఇరుపార్శ్వములు 5. వస్తిలో ఉద్భవించును.

చేష్టాన్నపానసామాన్యా దోషాః ప్రకుపితా నృణామ్ ।
ఆమాశయమధిష్ఠాయ తతో గుల్మాన్ ప్రకుర్వతే ॥ 4 ॥

చేష్ట మరియు సామాన్య అన్నపానములతో ప్రకుపిత దోషములు ఆమాశయమును చేరి గుల్మమును కలిగించును.

వాతలేష్వన్నపానేషు వాతలో యః ప్రసజ్జతి ।
ధావతి ప్లవతేఽధీతే భృశం గాయతి నృత్యతి ॥ 5 ॥

శీత వాతాంబుసేవీ చ శీతరూక్షకటుప్రియః ।
వ్యాధిక్లిష్టః కృశో రూక్షః సేవతే తీక్ష్ణమౌషధమ్ ॥ 6 ॥

ఉదీరయతి ఛర్దిం చ బలాచ్ఛర్దయతేఽపి వా ।
నిరుణద్ధి చ వాతాదీన్ తృషితః పిబతి వా బహు ॥ 7 ॥

శీఘ్రయానేన వా యతి వ్యవాయం వాఽతిసేవతే।
వ్యాయామాధ్యయనస్త్రీషు బాలో రూక్షశ్చ యో రతః ॥ 8 ॥
ఏతైశ్చాన్యైశ్చ కుపితో మారుతో దోషసంచయమ్।
కరోతి యత్ర తత్రాస్య స్థానే గుల్మో నిచీయతే ॥ 9 ॥

వాతగుల్మనిదానం

వాత ప్రకృతి కల మనుష్యులు వాత ప్రధాన అన్నపానములు సేవించుట వలన, అధికంగా పరిగెత్తడం, ఊదడం, చదవడం, గానం చేయుట, నృత్యం చేయుట, శీతల వాయు, జల సేవన వలన శీతల, రూక్ష, కటు పదార్థములు ఎవరికి ఇష్టమో, కృశులు, మరియు రూక్షులు తీక్ష్ణ ఔషధం సేవించువారు, వమన వేగ ఉదీర్ణము, బలపూర్వక వమనం, వేగావరోధం, తృప్తి నొందిన తర్వాత అధికజలపానం, శీఘ్రముగా పోవు వాహనములపై ప్రయాణము చేయుట, అతి మైథునం, బాలుడు, రూక్షవ్యక్తి వ్యాయామం చేయుట, అధ్యయనం, స్త్రీసేవనం ఈ కారణముల వలన ప్రకుపితవాయువు ఏయేస్థానమును ఆశ్రయించునో ఆస్థానములో గుల్మం కలుగును.

అగ్నినాశోఽరుచిః శూలం ఛర్ద్యుద్గారాంత్రకూజనమ్।
పురీషవర్తనం కార్శ్యం గుల్మానాం పూర్వలక్షణమ్ ॥ 10 ॥

గుల్మం యొక్క పూర్వ రూపములు - అగ్నినాశం, అరుచి, శూల, ఛర్ది, ఉద్గారం ఆంత్రకూజనం, మలం ఆగిపోవుట, కృశత్వం.

శూలం మూర్ఛాజ్వరస్తోదః కార్శ్యం తృష్ణారుణాత్మతా।
పార్శ్వాంసాక్షకశూలం చ వాతగుల్మస్య లక్షణమ్ ॥ 11 ॥

వాతగుల్మ లక్షణాలు - శూల, మూర్ఛ, జ్వర, తోద, కార్శ్యము, తృష్ణ, అరుణవర్ణము, పార్శ్వ, అంస, చంకలలో శూల.

ఊష్మాయణం జ్వరో దాహస్తృష్ణా విడ్భేదపీతతాః।
పిత్తగుల్మే విజానీయాత్ పిత్తలాన్నోష్ణ సేవినః ॥ 12 ॥

పిత్తగుల్మ లక్షణములు - పిత్తప్రధాన అన్నము, ఉష్ణపదార్థ సేవనం వలన, దాహము, జ్వరం, తృష్ణ, ఉష్ణత్వం, విట్ భేదము, పీతత్వం కలుగును.

రోమహర్షో జ్వరశ్ఛర్దిరరుచిర్హృదయగ్రహః ।
మూత్రాక్షినఖవిట్ శౌక్ల్యం శైత్యం చ కఫ గుల్మినః ॥ **13** ॥

కఫగుల్మ లక్షణములు - రోమహర్షం, జ్వరం, ఛర్ది, అరుచి, హృద్గ్రహం, మూత్రం, నేత్ర, నఖములు, మలములు తెల్లవిగా, చల్లనివిగా ఉండును.

సర్వాణ్యేతాని రూపాణి లక్ష్యన్తే సాన్నిపాతికే ।

సన్నిపాతిక : సన్నిపాతిక గుల్మములో పై అన్ని లక్షణములు ఉండును.

రక్తగుల్మః స్త్రియా యోనౌ జాయతే న నృణాం క్వచిత్ ॥ **14** ॥

రక్తగుల్మం కేవలం స్త్రీలలో మాత్రమే కలుగును. పురుషులలో ఎప్పుడూ కలుగదు.

దుష్ప్రజాతా గర్భా చ గర్భస్రూర్భహూ మైథునా ।
అన్వక్షగర్భకామా చ బహ్వా శీతార్తవా చ యా ॥ **15** ॥
ఉదావర్తన శీలా చ వాతలాన్ననిషేవిణి ।
యా స్త్రీ తస్యాః ప్రకుపితో వాతో యోనిం ప్రపద్యతే ॥ **16** ॥
నిరుణద్ధ్యార్తవం తత్ర మాసికం సంచినోతి చ ।
రక్తే చ సంస్థితే నారీ గర్భిణ్యస్మీతి మన్యతే ॥ **17** ॥

రక్తగుల్మ నిదాన సంప్రాప్తి:-

దుష్ప్రజాత స్త్రీ, ఆమ గర్భము, గర్భ స్రావము, అతిమైథునం, అతి శీఘ్ర గర్భధారణం, ఆర్తవము అతి శీతలముగా ఉండుట, ఉదావర్తము, వాతకారక అన్న సేవనం, ఈ కారణముల వలన ప్రకుపితమైన వాతం యోనిలో ప్రవేశించి ఆర్తవారోధము కలుగుటచే రక్తం స్థిరం నొందుట వలన స్త్రీ గర్భం కలిగినదని భావించును.

స్తన మణ్డల కృష్ణత్వం రోమరాజీః సదోహదా ।
గర్భిణీరూపమవ్యక్తం భజతే సర్వమేవ తు ॥ **18** ॥
విపాకపాండుకార్శ్యాని భవంత్యభ్యధికాని తు ।
ఇత్యేవం లక్షణం స్త్రీణాం రక్తగుల్మం ప్రచక్షతే ॥ **19** ॥

రక్తగుల్మ లక్షణములు

ఆ స్త్రీ స్తనమండలములు నల్లగానగుట, రోమరాజి, గర్భిణీ కోరికలు, అవ్యక్త రూపముగా గర్భిణీ యొక్క అన్ని లక్షణములు కనబడును. అజీర్ణం, పాండు, కృశత్వము విశేష రూపముగా జనించును.

> అనేక దోష సంఘాతో గుల్మవద్గుల్మ ఉచ్యతే।
> త్రిదోషజా ధృతే గుల్మాః సిద్ధ్యంతి నిచిరోత్థితాః॥

గుల్మ స్వరూపము

గుల్మము వలె అనేక దోషసంఘాతము వలన కలుగునది కావున గుల్మము అంటారు. అన్ని చిరకాలపు గుల్మములు త్రిదోషములు లేకుండా కలుగనేరవు.

> గుల్మినం ప్రథమం వైద్యః స్నేహస్వేదోపపాదితమ్ ।
> యథాస్వదోషశమనైరౌషధైః సముపక్రమేత్ ॥ 11 ॥

మొదట వైద్యుడు గుల్మ రోగికి స్నేహనము, స్వేదనం చేసి, దోషానుసారముగా శమనౌషధములను ఇవ్వవలెను.

> బృంహణం చాతి గుల్మేషు భృశం చాతివిరూక్షణమ్ ।
> అతిసంశోషధనం చైవ గుల్మినాం న ప్రశస్యతే ॥ 12 ॥

గుల్మరోగిలో అతి రూక్షణం, అతి బృహణం, అతి సంశోధనం హితకరం కాదు.

> అభయా పిప్పలీ వ్యోషం యావశూకోఽథ చిత్రకః ।
> సౌవర్చలం విడఙ్గాని వచా చేత్యక్షసంమితాః ॥ 13 ॥
> సమ్యక్పక్వం ఘృతప్రస్థం తత్ పిబేచ్చ యథాబలమ్ ।
> ఘృతం దశాంగమిత్యేతద్వాతగుల్మ నివారణమ్ ॥ 14 ॥

వాతగుల్మ చికిత్స :-

హరీతకి, పిప్పలీ, త్రికటు, యవక్షారం, చిత్రకం, సౌవర్చలవణం, విడంగాలు, వచా, ప్రత్యేకముగా ఒక కర్షము, ఒక ప్రస్థం ఘృతం తీసికొని పక్వం చేసి శక్త్యానుసారము సేవించవలెను. ఇది దశాంగ ఘృతం అనబడును. ఇది వాత గుల్మమును నశింపచేయును.

సైంధవం యవశూకశ్చ పిప్పలీ హస్తి పిప్పలీ ।
శుంఠీ చిత్రక ఇత్యేషాం షడ్భాగాః పలికా పృథక్ ॥ 25 ॥
తుల్యక్షీరం ఘృతం ప్రస్థం పక్వం షట్పలముచ్యతే ।
షట్పలం సర్వగుల్మేషు వైద్యాః ప్రాహుర్యథాఽమృతమ్ ॥ 26 ॥

సైంధవం, యవక్షారం, పిప్పలి, గజపిప్పలి, శుంఠి, చిత్రకం, ఇవి ఆరు ఒక్కొక్కటి ఒక పలము, పాలు ఒక ప్రస్థం ఘృతం ఒక ప్రస్థము ఇవి యథావిధిగా ఘృత పక్వం చేయవలెను. ఇది షట్పలఘృతం అనబడును. ఇదిఅన్ని గుల్మములలో షట్పల ఘృతం అమృత సమానం.

అభయా పిప్పలీ ద్రాక్షా గుడూచి సపునర్నవా ।
లవణక్షారగంధర్వభార్గీరాస్నారసాఞ్జనమ్ ॥ 28 ॥
తుల్యక్షీరం పచేదేతైర్ఘృతమక్షసమైర్భిషక్ ।
శైశుకం నామ తత్ సర్పిర్వాతగుల్మనివారణమ్ ॥ 28 ॥

హరీతకి, పిప్పలీ, ద్రాక్ష, గుడూచి, పునర్నవా, సైంధవలవణం, సర్జక్షారం ఏరండం, భారంగి, రాస్నా, రసాంజనం ఇవి ప్రత్యేకం ఒక కర్షము, పాలు , ఘృతం సమాన మాత్రలో తీసికొని, ఘృతపక్వం చేయవలెను. ఇది శైషుక ఘృతం అనబడును. ఇది వాతగుల్మహరం.

స్నిగ్ధస్విన్నసమాశ్వస్తం గుల్మినం స్రంసయేత్తతః ।
విరేచనేన మృదునా తైలేనైరండజేన వా॥ 29 ॥

స్నేహనం మరియు స్వేదనం చేయించిన రోగికి, ఆశ్వాసనం ఇచ్చి మృదువిరేచనం ఏరండ తైలంతో చేయించవలెను.

విరిక్తం చ యథాకాలం నాతిరూక్షాణి భోజయేత్ ।
యుక్తామ్లలవణోష్ణాని యుక్తస్నేహరసాని చ ॥ 30 ॥
భోజయేద్గుల్మినం నిత్యం నిదానగురువర్జకమ్ ।
న చాతిభోజనం నిత్యం శస్యతే సర్వగుల్మినామ్ ॥ 31 ॥

విరేచనానంతరం ఉచిత కాలంలో అత్యంత రూక్షములు కాని, తగిన ప్రమాణంలో ఆమ్లలవణములు కలిగి స్నిగ్ధ ఉష్ణమైన ఆహారములను ఇవ్వవలెను. రోగి గురుపదార్థ విధాన పరివర్జనం చేయవలెను. అన్ని గుల్మముల యందు అధిక భోజనం హితకరం కాదు.

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చవ్యం చిత్రకనాగరమ్ ।
బిల్వం కపిత్థం బదరం వృషకం గణికారికామ్ ॥ 32 ॥
హింగుదాడిమజీవంతీవృక్షామ్లం సామ్లవేతసమ్ ।
పౌష్కరం శటిదంత్యౌ చ లవణాని చ సర్వశః ॥ 33 ॥
ద్వౌ క్షారావజమోదం చ తుల్యం శుష్కాణి చూర్ణయేత్ ।
మాతులుఙ్గరసేనైతే వటకా బదరోపమాః ॥ 34 ॥
కృతాః సుఖాంబునా పేయా మద్యైరమ్లేన వా భిషక్ ।
వాతగుల్మముదావర్తం ప్లీహశూలం చ నాశయేత్ ॥ 35 ॥

పిప్పలి, పిప్పలీమూలం, చవ్యం, చిత్రకం, శుంఠి, బిల్వ, కపిత్థం, బదరీ, వాసా, అగ్నిమంథ, హింగు, దాడిమ, జీవంతి, వృక్షామ్లము, అమ్లవేతసం, పుష్కరమూలం, శఠీ, దంతి, పంచలవణములు, క్షారద్వయం, అజామోదం, ఇవన్ని సమానమాత్రలో తీసికొని చూర్ణం చేయవలెను. దానిని మాతులుంగ రసంలో భావన చేసి, వటిగా చేయవలెను. ఇవి వేడినీరు లేక మద్య అనుపానంతో సేవించిన వాతగుల్మం, ఉదావర్తం, ప్లీహశూల, నశించును.

మయూరాంస్తిత్తిరీన్ క్రౌఞ్చాన్ కపోతాన్ వనకుక్కుటాన్ ।
యవగోధూమశాలీంశ్చ వాతగుల్మీ సదాఽశ్నియాత్ ॥ 36 ॥

వాతగుల్మంలో పథ్యములు–

మయూరం, తిత్తిరీపక్షి, క్రౌంచం, కపోతము, వనకుక్కుట, యవలు, గోధుమలు, శాలి అన్నం సేవించవలెను.

యది తు స్నిహ్యమానస్య వాతగుల్మో న శామ్యతి ।
హితమాస్థాపనం తస్య తథైవాప్యనువాసనమ్ ॥ 37 ॥
క్షీరానుపానమభయాం సగుడాం సంప్రయోజయేత్ ।

స్నేహం చేసినప్పటికి, వాతగుల్మం శమించనిచో ఆస్థాపన వస్తి, అనువాసన వస్తిని ఇచ్చి హరీతకి గుడమును పాల అనుపానంతో సేవించవలెను.

గుల్మినాం బద్ధ వర్చానాం . . . .
. . . .
. . . .

మలబంధం ఉన్న గుల్మ రోగులలో . . . . . .

కుష్ఠచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .

. . . .

స్వేదో వాఽతిఖరత్వమఙ్గానామతిశ్లక్ష్ణతా వా వైవర్ణ్యం రౌక్ష్యం లోమహర్షః పిపాసా గౌరవం రాగో దౌర్బల్యం వేపథుః పిడకారుషాం సంభవశ్చాతివేదనా చ క్షతవిసర్పణమితి ॥

కుష్ఠుపూర్వ రూపములు - స్వేదము, అంగఖరత్వం లేక అతిశ్లక్ష్ణత, వర్ణవికృతి, రూక్షత్వం, రోమహర్షం, తృష్ణ, గురుత్వం, ఎఱ్ఱగా అగుట, దుర్బలత్వము, వణుకుట, పిడికలు, వ్రణములు, వేదన, క్షత విసర్పము, మొదలుగునవి.

తత ఊర్ధ్వమక్రియావతాం కుష్ఠాని జాయన్తే । తత్ర శ్యావారుణశూల కండూచిమిచిమఖరత్వ పారుష్య సంస్తమ్భాయా మైర్వాతోత్తరాణి విద్యాత్; దాహ వేదనాజ్వర విట్భేదోషాయన పాకస్రావ కోఠాణి కర్ణాక్షి ప్రోత్థానైః శీత మధుర కషాయ సర్పిరనుశయైశ్చ పిత్తోత్తరాణి విద్యాత్; శ్వేతపాండు ఘనోత్సేధ గురు స్తైమిత్య స్తంభః మహాపరిగ్ర హాగ్నిసాదైః శీతాది తరానుశయైః కఫోత్తరాణి విద్యాత్; వ్యావిద్ధ రూప బహుస్ఫుటిత పరిస్రావ కృమి దాహరుజోపేత శరీరావయవ పాతన మశుచి విగంధి శోథ బహుళ మనే కోపద్రవం సాన్నిపాతికం రక్తత్వాత్ కాకణమి త్యుచ్యతే। ద్విదోషజాని తరాణి, తాన్యను వ్యాఖ్యామః :– వాతోత్తరే కపాలకుష్టం, పిత్తోత్తరే త్వౌదుంబరం, కఫోత్తరే మణ్డలకుష్ఠం, వాతపైత్తికం మృష్యజిహ్వం, పిత్తశ్లైష్మికం పౌణ్డరీకం సిధ్మం చ, ఇతి సామాన్యలక్షణం । విస్తరతస్త్వష్టాదశ కుష్ఠాని, తాన్యను

వ్యాఖ్యాస్యామః:- సిధ్మం చ విచర్చికా చ పామా చ దద్రుశ్చ కిటిభం చ కపాలం చ స్థూలారుష్కం చ మణ్డలకుష్ఠ చ విషజం చేతి నవసాధ్యాని; పౌణ్డరీకం చ శ్విత్రం చ ఋష్యజిహ్వం చ శతారుష్కం చౌదుమ్బరం చ కాకణం చ చర్మదలం చైకకుష్ఠం చ విపాదికా చేతి నవాసాధ్యాని । సర్వంతు కుష్ఠం త్వఙ్మాంస రుధిర లసీకాశ్రయం స్పర్శఘ్నం చేతి; వర్ధమాన చ వైరూప్యకరం భవతి । తత్తు రజోధ్వస్తమలాబు వారణ పుష్పీ పుష్ప సదృశం సిధ్మం, శ్యామలోహిత వ్రణ వేదనా స్రావ పాకవతీ విచర్చికా; కణ్డూతోదపాక స్రావారుష్మతీపామా; రౌక్ష్య కణ్డూదాహస్రావవంతి మణ్డలాని వృద్ధిమంతి దద్రుః; కృష్ణాశ్యావారుణ ఖర పరుష స్రావ వృద్ధిమంతి గురూణి ప్రశాన్తాని చ పునః పునరుత్పద్యన్తే కిటిభాని; కృష్ణ ఖర పరుష మలిన మనేక సంస్థాన మణ్డలం మణ్డలమృతు సంధిష్వాష్టే చాతి బాధతే కపాలాకృతి కపాలం; పిచ్ఛాస్రావ వేదనా దాహకండూతోదజ్వర వైసర్ప మహావ్రణ పరిగ్రహం మృదుఖర నిభం మహారుష్కం; మణ్డలైర్బంధు జీవ కుసుమోపమైర్దాహకండూ వేదనాస్రావవద్భిర్మణ్డల కుష్ఠం; లూతా కీట పతంగ సర్పదశన దష్టముపేక్షితం వ్యభిచారేణ ఖరీభవతి కృచ్ఛసాధ్యం విషజం; మహాశయుసముత్సేధం జాతం చిరాద్భేది పుండరీకపలాశవర్ణం పౌండరీకం; శ్వేత భావాచ్ఛ్విత్రం పఞ్చవిధవుత్తరత్రోపదేక్ష్యామః; ఋష్య జిహ్వోపమం పారుష్య వైవర్ణ్య గౌరవర్ణ విక్లేదైః ఋష్య జిహ్వం; నీలలోహిత పీతాసితై రనేకైరరుద్భిః ఖరైః స్రావిభిరుపద్రుతం; శతారుష్కం, పక్వోదుంబరఫల సదృశమస్రావి జడమనేకమౌదుమ్బరం వ్యాఖ్యాతం; కాకణం హస్తి చర్మసదృశం ఖరం; వృద్ధి మచ్చర్మదళం వైసర్పోద్భవం నిత్యవిసర్పి స్రావవేదనా క్రిమిమదేకకుష్ఠం; పాణిపాదాఙ్గుష్ఠోష్ఠజంఙ్ఘాదణ్డదేశేషుస్ఫుటితస్రావివేదనావతీవు విపాకినీం విపాదికాం విద్యాత్; సర్వరోగాశ్చైవ మోహాదుపేక్ష్యమాణా అసాధ్యతాం యాంతి, అసాధ్యాస్త్వాశు నృణాం ఘ్నంతి; తస్మాదాత్మహితాయాశు ప్రయతేత।

యజ్ఞ, యాగ, బలి, హోమ, అతిథి సేవ మొ॥ క్రియలు చేయని వారికి కుష్ఠము వచ్చును.

వాతిక కుష్ఠ లక్షణములు - శ్యావ, అరుణ, శూల, కండు, చిమిచిమాయనము, ఖరత్వము, పారుష్యం, స్తబ్ధత్వం, ఆయామము.

పైత్తిక కుష్ఠ లక్షణములు - దాహము, వేదన, జ్వరము, విట్భేదము,

ఊషాయనము, పాకము, స్రావము, కోఠము, విక్లర్ణ శీఘ్రవృద్ధి శీతలమధుర కషాయ ద్రవ్యములు, ఘృతంతో శాంతినొందుట

కఫజకుష్ఠ - శ్వేత, పాండు, ఘన ఉత్సేధము, గురుత్వము, స్టైమిత్యము స్తంభము, విశాలమూలం, అగ్ని సాదము, శీతవిపరీత ద్రవ్యముల వలన శాంతినొందుట.

సాన్నిపాతిక కుష్ఠ - అన్నిలక్షణములు కలిసి ఉండుట, బహుస్ఫుటితం పరిస్రావము, కృమి, దాహ యుక్తము, శరీరావయవములు తెగిపోవుట, అపవిత్రం, దుర్గంధి, శోథా ధిక్యము, అనేక ఉపద్రవములతో కూడి ఉండుట - రక్తవర్ణముగా ఉండుటచే కాకణకము అనబడును.

ఇవి కాక ద్విదోషజములు వీటిని ముందు వ్యాఖ్యానించెదము. వాతాధిక్యముచే కపాల కుష్టము, పిత్తాధిక్యముచే ఔదుంబరము, కఫాధిక్యతచే మండల కుష్టము, వాత పిత్తాధిక్యతచే ఋష్యజిహ్వము, పిత్త శ్లేష్మాధిక్యతచే పౌండరీకము మరియు సిధ్మకుష్టము అగును. ఇవి సంక్షేపముగా చెప్పబడినవి. ఇపుడు మనము విస్తారంగా 18 కుష్టములను వ్యాఖ్యానించెదము. 1. సిధ్మ కుష్ఠ, 2. విచర్చిక, 3. పామా, 4. దద్రు, 5. కిటిభ, 6. కపాల, 7. స్థూలారుషక, 8. మండల, 9. విషజ ఇవి సాధ్యకుష్టములు (9)

1. పౌండరీకము, 2. శ్విత్రం, 3. ఋష్యజిహ్వక, 4. శతారుష్క, 5. ఔదుంబర, 6. కాకణకం, 7. చర్మదళ, 8. ఏకకుష్టము 9. విపాదిక ఇవి అసాధ్య కుష్టములు.

ఈ అన్ని కుష్టములు త్వచ, మాంస, రక్త, లసీకాశ్రితములై ఉండును. స్పర్శజ్ఞానము నశించి, వృద్ధి చెందునవి కావున విరూపత్వము కలిగించును.

సిధ్మ కుష్ట - దుమ్ము పారినట్లు కనబడుట, అలాబు, వారుణి పుష్ప సమానముగా ఉండునది.

విచర్చిక - కృష్ణ రక్త వర్ణ వ్రణములు ఉండును. వేదన స్రావము పాకము కలుగును.

పామా - కండూ, తోద, స్రావము, చిన్న చిన్న వ్రణములు ఉండును.

దద్రు - రూక్షత, కండూ, దాహ, స్రావ యుక్త మండలాకారములై వృద్ధి చెందును.

కిటిభ - కృష్ణ, శ్యామ అరుణ వర్ణము ఖరత్వము కఠినము, స్రావయుక్తము వృద్ధి చెందునవి. ఒకసారి వృద్ధి చెంది మరోసారి శాంతించును.

కపాలకుష్ఠ - కృష్ణవర్ణ, ఖరత్వము, కఠినముగా, మలినము, అనేకస్థానములలో మండలా కారముగా ఉండును. కండూ ఋతుసంధి కాలంలో ఉష్ణకాలం అధిక బాధకలిగించును. కుండపెంకు అకృతిలో ఉండును.

స్థూలారుష్క - పిచ్ఛిలము, స్రావం, వేదన దాహ, కండూ, తోద, జ్వర, విసర్పము, మూలము నందు పెద్ద పెద్దవ్రణములు ఉండి, మృదు ఖరత్వం ఉండును.

విషజ కుష్ఠ - దోమలు, కీటకములు, పతంగములు సర్పము మొ॥ కాటు వేసినాక ఉపేక్షించినచో అక్కడ ఖరత్వము చెందును. ఇది కృచ్ఛ్ర సాధ్యం.

పౌండరీక - విశాల ఆశయము కలిగి ఉన్నతముగా ఉండి, మెల్లగా ఉత్పన్నం చెందునది మెల్లగా స్ఫుటించునది రక్తకమలం పలాశపుష్ప వర్ణముగా ఉండునది.

శ్విత్ర కుష్ఠం - శ్వేతముగా ఉండునది కావున శ్విత్రము. ఇది 5 విధములుగా ముందు చెప్పబడును.

ఋష్యజిహ్వాకం - జింకనాలుక ఆకారంతో పోలి ఉండి, కఠినంగా వివర్ణం గౌరవర్ణం తోదయక్తముగా ఉండునది ఋష్యజిహ్వము.

శతారుకుష్ఠ - స్రావయుక్తం, నీల, రక్త, పీత, కృష్ణ మొ॥ అనేక వర్ణములతో కఠిన వ్రణములు ఉండును.

కాకణ - ఇది ఏనుగు చర్మ సమానముగా గరకుగా ఉండును ఇది అసాధ్యము.

చర్మదళ - ఇది నిరంతరం వృద్ధి చెందునది.

ఔదుంబరం - పక్వము చెందిన మేడిపండు వలె, స్రావము లేక అనేక మూలములు కలిగి ఉండును.

ఏక కుష్ఠం - విసర్పం నుండి ఉత్పన్నం అగునది, ఎల్లపుడు వ్యాపించునది, స్రావ, వేదన, కృమి యుక్తం.

విపాదిక - పాద, హస్త, అంగుష్ఠములు, ఓష్ఠములు, జంఘా దండముల యందు కలిగి, స్ఫుటిత, స్రావము, వేదన, అతిపాకం కలిగి ఉండును.

అన్ని కుష్ఠములు అజ్ఞాన పూర్వకముగా ఉపేక్షించినచో అసాధ్యములు అగును. అసాధ్యములైనవి రోగిని చంపివేయును. కావున తమ హితంను దృష్టి యందుంచుకొని చికిత్సాప్రయత్నం చేయాలి.

కుష్ఠేష్వాదౌ వాతోత్తరేషు ఘృతాచ్ఛపానమనేకశో మణ్డాన్తరితం ప్రశస్యతే తిక్తసర్పిష ఇతరోత్తరయోః, వమనవిరేచనాస్థా(పన) . . . .

. . . . .

. . . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 120 తమం పత్రమ్)

వాతకుష్టవములో మొదట మండరహితముగ అచ్ఛఘృతపానం చేయించవలెను. పిత్త శ్లేష్మకలో తిక్త ఘృతపానం వమన విరేచన ఆస్థాపన . . . .

మూత్రకృచ్ఛ్రచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .

. . . .

కటీస్కన్ధాతిధరణాత్ పిత్తం క్రుద్ధం కఫానిలౌ ।
అనుసృత్య యదా బస్తిం దూషయన్తి తదాశ్రయాః ॥
మూత్రకృచ్ఛ్రం తదా జన్తోర్దారుణం సంప్రవర్తతే ।

నిదానం : కటీ, స్కంధములపై అధిక భారము మోయుటచే ప్రకోపించిన పిత్తకఫములు వాయువుతో కూడి వస్తిని దూషింపచేయును అపుడు భయంకరమైన మూత్రకృచ్ఛ్ర రోగము కలుగును.

సఫేనమల్పమరుణం కాలం వా శూలసంతతమ్ ।
మూత్రమానద్ధవర్చస్త్వం వాతాఘాతస్య లక్షణమ్ ॥

వాత మూత్రకృచ్ఛ్రము యొక్క లక్షణములు : మూత్రము ఫేణయుక్తమై, కొంచం కొంచెంగా వచ్చును, అరుణ వర్ణం లేక నల్లగా ఉండును. మూత్ర త్యాగసమయమున వేదన, మలావరోధం ఉండును.

సదాహవేదనం పీతమత్యుష్ణం బాష్పసంహితమ్ ।
స్విద్యమానముఖో మూత్రం కురుతే పైత్తికే శిశుః ॥

పైత్తిక మూత్రకృచ్ఛ్రము :- మూత్రదాహము, వేదన, పీతవర్ణం కలిగి ఉండుట ఉష్ణము ఆవిరితో కూడి ఉండుట, మూత్ర త్యాగం చేయునపుడు ముఖముపై చెమట వచ్చును.

బహుళం కురుతే మూత్రమల్ప బాధం సితం ఘనమ్ ।
బస్తిగౌరవశోథా చ మూత్రాఘాతే కఫాత్మకే ॥

కఫజ మూత్రకృచ్ఛ్రము - మూత్రం ఎక్కువగా వచ్చుట, మూత్రం చేయునపుడు కొద్దిగా కష్టంగా ఉండుట, శీతవర్ణం, సాంద్రమై వస్తి యందు శోథ, గురుత్వము కలిగి ఉండును.

ద్వంద్వజం ద్వంద్వరూపేభ్యః సర్వేభ్యః సాన్నిపాతికమ్ ।
రక్తజం పిత్తవజ్ఞేయం సరక్తస్య చ మూత్రణాత్ ॥

రెండు దోషములు మూత్రకృచ్ఛ్రంలో మిశ్రమమై ఉన్నచో అది ద్వంద్వ జమని అన్ని దోషలక్షణములు ఉన్నచో అది సన్నిపాతికమనబడును.

రక్తజ మూత్ర లక్షణములు : పైత్తిక మూత్రకృచ్ఛ్రం వలె అగును. ఇందులో రక్తం వచ్చును.

విశేషః సన్నిపాతోత్థే మూర్ఛాభ్రమ విలాపకాః ।
సర్వేషు కార్శ్యమరతిరరుచిః సానవస్థితిః ॥
తృష్ణాశూలవిషాదాతిస్త ఏవ స్యురుపద్రవాః ।

సన్నిపాతజములో మూర్ఛ, భ్రమ, ప్రలాపము విశేషముగా ఉండును. అన్ని మూత్రకృచ్ఛ్రములలో కృశత, అరతి, అరుచి, మానసిక అస్థిరత, తృష్ణ శూల, విషాదం, పీడ మొ॥ ఉపద్రవములు ఉండును.

చిరాత్ ప్రమేహాః కుప్యంతి సద్యః కృచ్ఛ్రాణి దేహినామ్ ।
విశేషః కృచ్ఛ్రమేహానాం కృచ్ఛ్రే దాహోఽతి చేంద్రియే ॥
కుచ్ఛ్రాణయాశు నివర్తంతే ప్రమేహాస్తు ప్రసజ్గినః ।
పిత్తప్రాయాణి కృచ్ఛ్రాణి వాతస్థానాశ్రయాణి చ ॥

ప్రమేహ - మూత్రకృచ్ఛ్ర భేదములు :-

ప్రమేహము ఆలస్యముగా ప్రకోపించును మూత్రకృచ్ఛ్రము శీఘ్రముగా ప్రకోపించును. మూత్రకృచ్ఛ్రములో మంటగా ఉండును. త్వరగా ప్రశమించును. ప్రమేహము మెల్లమెల్లగా తగ్గును. మూత్రకృచ్ఛ్రములో పిత్తప్రధానమై వాయుస్థానం ఆశ్రయముగా ఉండును.

తస్మాత్ సామాన్యయోగేన చికిత్సా హ్యుపదేక్ష్యతే ।

కావున చికిత్స సమానముగా ఉండును.

శరమూలాని నిష్క్వాథ్య శీతం పూతం చ తజ్జలమ్ ॥

శర్కరామధుసంయుక్తం పిబేత్ కృచ్ఛ్రోపశాంతయే ।

మూత్రకృచ్ఛ్రములో శరమూల క్వాథములో శర్కరా, మధు, కలిపి త్రాగవలెను.

మధుకం శరమూలం చ త్రిఫలా శితవారికా ।

శృతం సశర్కరాక్షౌద్రం మూత్రకృచ్ఛ్ర నివారణమ్ ॥

యష్టి, శరమూల, త్రిఫలా, సితవారిక, వీటి క్వాథంలో శర్కర, మధు కలిపి సేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్రం శమించును.

తార్ణస్య పఞ్చమూలస్య రసం నిష్క్వాథ్య పాయయేత్ ॥

శర్కరాక్షౌద్రసంయుక్తం సర్వకృచ్ఛ్ర నివారణమ్ ।

తృణపంచమూల స్వరస క్వాథములో శర్కరామధు కలిపి సేవించిన అన్ని మూత్రకృచ్ఛ్రములు శాంతించును.

శతావరీ పృథక్పర్ణీ కులత్థబదరాణి చ ।

శర్కరామధుసంయుక్తో లేహో మూత్రగ్రహోపహః ॥

శతావరి, పృశ్నిపర్ణి, కులుత్థా, రేగుపళ్ళు, శర్కర, మధు వీటితో అవలేహము చేసి సేవించిన మూత్రగ్రహము నష్టము అగును.

విపరీతం ప్రమేహేభ్యో మూత్రకృచ్ఛ్రేషు కల్పయేత్ ॥

ఔషధం పానమన్నం చ సుస్నిగ్ధం మృదు శోధయేత్ ।

మూత్రకృచ్ఛ్రంలో ప్రమేహ విరుద్ధ ఔషధములు.. ఆహార విహారములు మరియు స్నిగ్ధ మృదు శోధనము చేయవలెను.

మధురాణీక్షు వికృతీస్త్రపుసాని ఘృతం పయః ।

సేవేత వర్జ్యయేన్నిత్యం యతసంగ్రాహీ విదాహి చ ॥

మధుర పదార్థములు, ఇక్షు వికారములు, త్రపుసము, ఘృతం, పాలు,

వమూత్రకృచ్ఛ్రంలో సేవించవలెను. సంగ్రాహి, విదాహి, పదార్థములను సేవించకూడదు.

ఊషకోఽథ బృహత్యౌ ద్వే శ్వదంష్ట్రా వసుకావుభౌ ॥
శృంగవేరం యవాశ్చైవ దర్భో వృక్షాదనీ బలా ।
పిప్పలీ తైః శృతం క్షీరం ఘృతమాత్రాది మూర్ఛితమ్ ॥
సరక్తే పాయయేత్ కృచ్ఛ్రే క్షిప్రమేతేన సిద్ధ్యతి ।

రక్తజవమూత్రకృచ్ఛ్ర చికిత్స - ఊషకం, బృహతీ, కంటకారీ, గోక్షుర, కుటజద్వయం, ఆర్ద్రక, యవ, దర్భ, వృక్షాదని, బలా, పిప్పలి, వీటిని క్షీరపాకం చేసి, ఘృతములో మూర్ఛితం చేసి సేవించిన రక్తజమూత్రకృచ్ఛ్రం వెంటనే నశించును.

కనీయసీం పఞ్చమూలీం కులత్థం బదరాణి చ ॥
శర్కరామధుసంయుక్తో లేహో మూత్రగ్రహే హితః ।

లఘు పంచమూలాలు, కుళుద్ధం, రేగుపళ్ళు, శర్కర, మధు కలిపి అవలేహం చేసి సేవించిన మూత్రగ్రహం శమించును.

ససైంధవో రసః కార్యో మూత్రాఘాతే ఘృతాయుతః ॥
సతార్ణపఞ్చమూలో వా రాస్నాగోక్షురకేణ వా ।

తృణపంచమూల స్వరసంలో సైంధవలవణము, ఘృతం కలిపి లేదా రాస్నా, గోక్షురతో కలిపి సేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్రం శమించును.

ద్వౌ కరఞ్జౌ నిగర్భా(?) చ కార్పాసో మధుశిగ్రుకః ॥
శ్వదంష్ట్రా వసుకౌ ద్వౌ చ మృణాలం చోత్పలాని చ ।
పిప్పల్యః సైన్ధవం చైవ సూక్ష్మైలా మరిచాని చ ॥
ఏతైః సిద్ధాం పిబేద్బాలో యవాగూం ససువర్చలామ్ ।

కరంజ, పూతికరంజ, నిగర్భా, కార్పాస, మధు, శిగ్రు, గోక్షుర, మధుర మరియు తిక్తకుటజ, కమలనాళము, ఉత్పలము, పిప్పలి, సైంధవలవణము, చిన్న ఏలకులు, మరిచము మరియు సువర్చలా వీటితో సిద్ధమైన పేయను బాలునకివ్వవలెను.

ఏతైరేవౌషధైర్లేహం శర్కరామధుసంయుతమ్ ॥
ప్రయుఞ్జీత ఘృతం చైవ పక్వం కృచ్ఛ్ర నివారణామ్ ।

పై చెప్పిన ఔషధములతో ఘృతము తేనె కలిపిగాని, ఘృత పాకము చేసిగాని ప్రయోగించిన మూత్రకృచ్ఛ్రము నశించును.

కనీయసీ పఞ్చమూలీ పఞ్చకోలయవైః సహా ।
కులత్థ మధుశిగ్రూణి కార్యశ్చ సతిలో భవేత్ ॥
మందస్నేహో రసస్త్వేష సౌవర్చలయుతో భవేత్ ।
మూత్రాఘాతే ప్రయోక్తవ్యః శర్కరాసు విశేషతః ॥

పంచమూలములు, పంచకోలములు, యవలు, కులుత్థ, మధుశిగ్రు, తిల వీటి స్వరసములో కొంచెముస్నేహము సౌవర్చలవణము కలిపి సేవించిన మూత్రఘాతము విశేషించి శర్కరా జన్య మూత్ర కృచ్ఛ్రములుపశమించును.

ఏకత్రిదోషజైః కృచ్ఛ్రైః శర్కరాస్తుల్యలక్షణాః ।
సువర్ణచూర్ణసదృశాస్తథా సర్షపసన్నిభాః ॥
రోచనేవ గవాం పిత్తే సంభవన్త్యనిలాత్మనామ్ ।
వాతేనోన్మథితం మూత్రం ఖజితం పాపకర్మణామ్ ॥
శర్కరాః స్యుర్వివృద్ధాస్తా అశ్మర్యః సంభవన్త్యథ ।

ఆవు పిత్తములో క్రమముగా గోరోచనము ఏర్పడినట్లు వాతాధిక్యముచే వ్యక్తులలో ఏకదోషజము, త్రిదోషజముచే మరియు పాపకర్మల ద్వారావాయువు మూత్రమును మధించి శర్కరా సదృశమైన సువర్ణ చూర్ణము మరియు ఆవాలవంటి శర్కర ఏర్పడును. దీనినే అశ్మరి అందురు.

తదేతల్లక్షణం తాసాం నిత్యమేవ తు వేదనా ॥
శర్కరా సహమూత్రేణ నిర్ధావత్యపి కస్యచిత్ ।
శల్యవత్యశ్మరీ బస్తౌ వర్ధమానావతిష్ఠతే ॥
క్షీయతే క్షీయమాణస్య పుష్యమాణస్య పుష్యతి ।

అశ్మరీ మరియు శర్కరా లక్షణములు :- నిత్యవేదన, మూత్రముతో పాటు శర్కర బైల్వెడలును. ఆ శల్య రూపమైన అశ్మరి వస్తిలో వృద్ధి అగును. రోగి క్షీణించే కొలది అశ్మరి వృద్ధి చెందును.

తస్మాన్న నిత్యం రుజతి తస్యోద్ధరణ మిష్యతే ॥
అశ్మర్యుద్ధరణం తీక్ష్ణమౌషధం స్రోత ఈరణమ్ ।
సాహసాదతిబాలేషు సర్వం నేచ్ఛతి కశ్యపః ॥

కావున రుగ్ణావస్థలో అశ్మరిని తీయకూడదు. ఆ అవస్థలు తీక్ష్ణ ఔషధములతో స్రోతస్సులను భేదించి కూడ అశ్మరిని తీయకూడదు. కశ్యప మతానుసారము చిన్నబాలుడిలో అశ్మరిని ఎప్పుడూ తీయకూడదు.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ (కశ్యపః) ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతిచికిత్సాస్థానే మూత్ర చికిత్సితాధ్యాయః)

ద్విప్రణీయ చికిత్సితాధ్యాయః

అథాతో ద్విప్రణీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు ద్విప్రణీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

సూత్రస్థానే భగవతా ద్వౌ వ్రణౌ పరికీర్తితౌ ।
తయోర్విస్తరమిచ్ఛామి శ్రోతుం లక్షణమేవ చ ॥ 3 ॥

అనుగ్రహాయ బాలానాం చేష్టాహారౌషధాని చ ।
ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ సంపూజ్యాహ ప్రజాపతిః ॥ 4 ॥

భగవాన్! సూత్రస్థానములో రెండు విధముల వ్రణములను చెప్పి ఉన్నారు. బాలుర దృష్ట్యానుసారము వీటి లక్షణములు చేష్ట, ఔషధము, ఆహారము మొదలగునవి సవివరముగా బోధించగలరు ఈ విధముగా పూజామంత్రము, శిష్యుని ప్రశ్నకు సమాధానంగా ప్రజాపతి కశ్యపుడు ఇట్లు చెప్పెను.

తరతంత్రస్య సమయం ప్రబ్రువన్న చ విస్తరమ్ ।
న శోభతే సతాం మధ్యే లుబ్ధః కాక ఇవాచితః ॥ 5 ॥

అవశ్యం భిషజా త్వేతజ్ఞాతవ్యమనసూయయా ।
తస్మాత్ సమయమాత్రం భో శృణు బాలహితేప్సయా ॥ 6 ॥

ఇతర సందర్భములలో ఈ విషయమును సంక్షేపముగా చెప్పవలెను. అపుడు విస్తారముగా వివరించు వ్యక్తి పూజింపబడని లోభి కాకి వలె సజ్జనుల సమూహములో అమర్యాదగా ఉండును. మరియు అసూయా రహితముగా వైద్యునికి ఈ విషయము నందు కూడా జ్ఞానం అత్యావశ్యకము. కావున ఈ విషయములో బాలుని హితము కొరకు చెప్పుచున్నాను.

అథ ఖలు ద్వౌ (వణౌ నిజశ్చాగన్తుశ్చ । నిజో వాతాద్యేకైకసర్వద్వంద్వజః । క్షతభగ్న విద్ధపాటితదగ్ధచ్ఛిన్ననిష్పిష్టాభిరూ నశ(స్త్రతృణకాష్ఠాగ్నివిషదన్తనఖశాప- మం(త్రమూలకర్మాదిజ ఆగన్తు । తస్య నిజవదేవ లక్షణమౌషధం చ స్వతర్కేణాను- విదధ్యాత్ ॥ 7 ॥

నిజము, ఆగంతుకము అని (వణము 2 విధములు. ఇందులో నిజ(వణములు వాతాది దోషాను సారముగా దోషజము, ద్వంద్వజము, సన్నిపాతజము.

ఆగంతుక(వణము - క్షతము, భగ్నము, విద్ధము, పాటనము, దగ్ధము, ఛిన్నము, నిష్పిష్టము, అభిలూనము (కోసుకొనుట) మరియు శస్త్ర, తృణ, కాష్ఠ, అగ్ని, విష, దంత, నఖ, శాప, మం(త, మూల మొ॥ కర్మలచే ఉత్పన్నం అగునవి.

ఈ ఆగంతు (వణములో లక్షణములు చికిత్స తమ బుద్ధిని అనుసరించి నిజ(వణము వలెనె (గ్రహించవలెను.

స్తమ్భకాఠిన్యాల్ప(స్రావశూలతోదస్ఫురణకషాయాస్యత్వైర్వాతికం విద్యాత్, జ్వరదాహమోహ, తృష్ణాశుపాకలౌహిత్యావదారణారుచిదౌర్గంధ్యైః పైత్తికం విద్యాత్, స్తైమిత్యశైత్యమార్దవమందవేదనాస్నేహపాణ్డవచిరకారిత్వాతి(స్రావైః కఫజం విద్యాత్, సర్వరూపం సాన్నిపాతికం, ద్విదోషం సంసృష్టం విద్యాత్ ॥ 8 ॥

వాతిక (వణ లక్షణములు - స్తంభ, కాఠిన్యము, అల్ప (స్రావము, శూల, తోద, స్ఫురణము, ముఖము నందు కషాయ రుచి, మొదలగునవి.

పైత్తిక (వణ లక్షణములు - జ్వరము, దాహము, తృష్ణ ఆశుపాకము, ఎరుపువర్ణం, అరుచి, దుర్గంధ, అవదారణము.

శ్లేష్మ(వణ లక్షణములు - స్థిమిత, గురుత, మందవేదన స్నిగ్ధత, చిరకాలత్వం, అధిక (స్రావము.

ఇత్యత్ర శ్లోకః –

సర్వవ్రణానాం ప్రకృతినిరుక్తా దోషదర్శనాత్।
న హి దోషాననాశ్రిత్య వ్రణః కశ్చిచ్ఛరీరిణాః ॥ 9 ॥

దోషాను సారము అన్ని వ్రణములలో ప్రకృతి చెప్పబడినది. ప్రాణులలో ఏ వ్రణము అయినప్పటికి దోషాశ్రయం లేకుండా ఉండదు.

తేషామువక్రమం ధాత్రీబాలనిగ్రహౌ, సంశమనం, బన్ధనమ్, ఉల్లిక్రిన్నప్రక్షాలనం, కల్కప్రణిధానం, శోధనం, రోపణం, సవర్ణీకరణమ్; ఇత్యేతైః స్నేహపానసంభోజనోపనాహస్వేదోష్ణపరిషేకమధురామ్లలవణైర్వాతవ్రణం, శీతోదకదుగ్ధపరిషేకశీతప్రలేపనమధురకషాయతిక్తకల్కఘృతపానముద్గశాలి జాఙ్గలోపచారైరుష్ణామ్లకటులవణబంధనసంపూరణవర్జనైశ్చ పైత్తికవ్రణమ్, ఉష్ణతీక్ష్ణతిక్తకటుకషాయక్షారసంశోధనోపనాహస్వేదనోష్ణవారిపరిషేకలఙ్ఘనబంధన స్రావణైః కఫవ్రణం శమయేత్। అతో యుక్త్యేతరాన్। స్రావణపాటనదహన సీవనైషణసాహసాదీన్యతిబాలేషు న కుర్యాదితి ॥ 10 ॥

వ్రణోప క్రమములు - ధాత్రి మరియు బాలక చికిత్స, సంశమనము, బంధనము, ఉల్లిక్రిన్న, ప్రక్షాళనము, కల్క ప్రణిధానము, శోధనము, రోపనము, సవర్ణీకరణము మొదలగునవి.

వాతవ్రణచికిత్స :- స్నేహపానము, స్నిగ్ధభోజనము, స్నిగ్ధ ఉపనాహము స్నిగ్ధ స్వేదము, ఉష్ణపరిషేకము మరియు మధుర ఆమ్ల లవణ ద్రవ్యములతో చికిత్స చేయవలెను.

పైత్తిక వ్రణ చికిత్స : శీతల జలము, దుగ్ధ పరిషేకము శీతల లేపము మరియు మధుర కషాయ తిక్త ద్రవ్యములతో చేసిన కల్కము, ఘృతపానము, ముద్గశాలి, జాంగల పశుపక్షి మాంస రసము నివ్వవలెను. ఉష్ణ ఆమ్ల కటు లవణ, బంధన, సంపూరణాదులను త్యజించవలెను.

కఫజ వ్రణ చికిత్స : ఉష్ణ, తీక్ష్ణ, తిక్త, కటు, కషాయ, క్షార, సంశోధన, ఉపనాహ, స్వేదన ఉష్ణజల పరిషేకము, లంఘనము, బంధనము, స్రావణముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను. ఇదే యుక్తితో ఇతర వ్రణ చికిత్సలను చేయవలెను. స్రావణము

(Drainage), పాటనము (Incision), దహనము (caesterisation) సేవనము (Suturing), ఏషణము (Probing) మరియు సాహసాదులను అతి చిన్న బాలురలో ప్రయోగించకూడదు.

అత్ర శ్లోకాః –

జీర్ణైః ప్రక్షాలితైర్వస్త్రైస్తథా బద్ధం నిధాపయేత్ ।
యథౌషధం న పతతి బాలకం చ న పీడయేత్ ॥ **11** ॥

పురాణ మరియు ప్రక్షాళిత వస్త్రములచే వ్రణబంధనము చేయవలెను. తద్వారా ఔషధం పడిపోకుండా మరియు బాధ కలుగకుండా ఉండును.

వైసర్పః శ్వయథుర్దాహో జ్వరస్తృడతిబన్ధనాత్ ।
శిథిలాదనవస్థానం మధ్యమస్తు ప్రశస్యతే ॥ **12** ॥

బంధనము దృఢముగా ఉన్నచో విసర్పం , శోథ, దాహం, జ్వరము, తృష్ణ కలగును. బంధనం వదులుగా ఉన్నచో ఔషధము తొలగి పోవుట, మధ్యస్థముగా ఉండు బంధనం ప్రశస్తము.

వాతార్క్తతృణకాష్ఠామ్బుమక్షికాదిభయాద్ వ్రణమ్ ।
బంధో రక్షతి శీఘ్రం చ దహ్యతే న చ ఖాదతి ॥ **13** ॥

బంధనము వాయు, భూతము, తృణ, కాష్ఠ, జలము, మాక్షిక మొదలగు కీటకములచే వ్రణమును రక్షించును. తద్వార వ్రణము దహించపడదు మరియు తినబడదు.

జ్వరవైసర్పదాహోర్తం రక్తపిత్తోల్వణం వ్రణమ్ ।
న బధ్నీయాద్ద్విరహ్నస్తు సర్వం ప్రక్షాలయేద్ వ్రణమ్ ॥ **14** ॥

జ్వరము, విసర్పము, దాహము, రక్తపిత్తాధిక్య వృణములపై బంధనము చేయకూడదు. ఈ వ్రణములలో రోజుకు రెండు సార్లు ప్రక్షాళనం చేయవలెను.

ద్వే హరిద్రే తిలాః సర్పిః సైంధవం మధుకం త్రివృత్ ।
అరిష్టపత్రమిత్యేష కల్కః శోధనరోపణః ॥ **15** ॥

హరిద్ర, దారుహరిద్ర, తిల, ఘృతము, సైంధవం, యష్టి, త్రివృత్, నింబపత్రములు వీటి కల్కం వ్రణశోధనం, రోపణం చేయును.

శోధనే రోపణే చైవ యుక్త్యా క్షౌద్రరసక్రియా ।
తత్ర నిర్వాపణే చోక్తా ఘృతేనోదకసక్తవః ॥ 16 ॥

వ్రణ శోధన రోపనములలో యుక్తి పూర్వకముగా మధు మరియు రసక్రియలను ప్రయోగించవలెను. నిర్వాపణము కొరకు నీటిలో తయారు చేసిన సత్వములను ఘృతముతో కలిపి వాడవలెను.

సమఙ్జాధాతకీపుష్పమగ్రస్థామలకీత్వచమ్ ।
ఘృతం కృష్ణాస్తిలా మాంసీ కల్కోఽయం వ్రణరోపణః ॥ 17 ॥

మంజిష్ఠ, ధాతకి పుష్పము, అగ్రస్థ, ఆమలకి, ఘృతము, కృష్ణతిలలు, జటామాంసి వీటి కల్కం వ్రణరోపనం చేయును.

ఏతైరేవౌషధైః సర్వైః సర్పిస్తైలమథో పచేత్ ।
వ్రణరోపణమిత్యాహుః కట్ఫలం వాఽవచూర్ణితమ్ ॥ 18 ॥

ఈ ఔషధములను ఘృత, తైల పాకం చేసి వ్రణరోపనార్థమై లేపనం చేసి కట్ ఫలమును అవచూర్ణం చేయవలెను.

జ్వరదాహపిపాసార్త్యా పచ్యమానం వ్రణం వదేత్ ।
తేషాం నివృత్తౌ జానీయాత్ పక్వం పీనోన్నతాకృతిమ్ ॥ 19 ॥

పచ్యమాన వ్రణలక్షణములు - జ్వర, దాహ, తృష్ణ, మొదలగు ఈ లక్షణములు నివృత్తిచెంది ఉన్నతముగా, పెద్దదిగా అయినచో పక్వవ్రణముగా తెలిసికొనవలెను.

మర్మస్థశ్చేదుపేక్ష్యః స్యాద్బాలం ధాత్రీం చ పూరయేత్ ।
గోదధ్నా మ్రక్షితం చైనం బధ్నీయాల్లవణాన్వితమ్ ॥ 20 ॥

మర్మస్థానములో ధాత్రి, బాలురలో వ్రణమును ఉపేక్షించవలెను. వ్రణభాగమును కొంచెముగా మర్ధన చేసి గోదధి నందు సముద్రలవణం కలిపి వ్రణపూరణం చేయవలెను.

అమర్మజం పాటయేద్వా నేత్యేకే పూర్వదర్శనాత్ ।
రక్తక్షయాదల్పభావాద్ధన్యాద్బాలం కుపణ్డితః ॥ 21 ॥

మర్మస్థానం నందు లేని వ్రణమును పాటనం చేయవలెను. పూర్వ దర్శనజ్ఞానం లేనిచో పాటనం చేయకూడదు అని కొందరు చెప్పెదరు. ఎందుకనగా

అజ్ఞాన వైద్యులు రక్తక్షయమును కలిగించి బాలున్ని మరణింపచేస్తారు.

పాటితం వా ప్ర . . . .

. . . .

. . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 126 తమం పత్రమ్)

. . . .

. . . .

. . . . (మజ్జి)ష్ఠాఽథ మనఃశిలా ।

ప్రలేపః సఘృతక్షౌద్రః సవర్ణకరణః పరమ్ ॥ 22 ॥

సవర్ణీకరణ యోగము :- మంజిష్ట, మనః శిల, మొదలగునవి మధుతో కలిపి లేపనం చేసిన సవర్ణకరమగును.

త్రిఫలా జాతిపుష్పాణి కాసీసం లోహపత్రికా ।

లేపః సగోమయరసః సవర్ణకరణః పరమ్ ॥ 23 ॥

త్రిఫల, జాతీపుష్పం, కాసీసం, లోహ చూర్ణం వీటిని గోమయ రసంతో కలిపి లేపనం చేసిన సవర్ణీకరణం చెందును.

చతుష్పదానాం త్వగ్రోమఖురశృఙ్గాస్థిభస్మనా ।

తైలాక్తా చూర్ణితా భూమిర్భవేల్లోమరుహా పునః ॥ 24 ॥

లోమోత్పాదము : చతుష్పాద జంతువుల త్వచ, లోమములు, గిట్టలు, అస్థిభస్మము అవచూర్ణం చేసినచో వ్రణరోపన భాగం నందు లోమములు ఉత్పన్నం అగును.

అథ ఖలు బాలానామష్టౌ పిడకాః స్వశరీరదోషాత్ స్వదోషాచ్చోత్పద్యన్తే ॥ తాసాం నిదానలక్షణే ప్రోక్తే; నామరూపచికిత్సాం చ బ్రూమః – శరావికా చ కచ్ఛపికా చ జాలినీ చ తాః కఫప్రాయాః, సర్షపికా చాఽలజీ చ విద్రధిశ్చ తాః పిత్తాధికాః, వినతా వాతాధికా, సర్వదోషజా త్వరుంషికా । తాసాం లక్షణాని మధ్యే నిమ్నా శరావికా, శ్లక్ష్ణోన్నతా కచ్ఛపికా, సిరాజాలతనుచ్ఛిద్రవతీ జాలినీ, సర్షపాభాఽల్పా ఽఽశుపాకినీ బహులా వా సర్షపికా, బహూపద్రవాఽఽశుపాకవైసర్పాఽలజీ, వినతా తూదరే పృష్ఠే వాఽవగాఢనీలా రుజావతీ; మాంసపాకస్తు పిత్తప్రకోపో వా

ఉత్పద్యతే, స ఏవ సంధిషు మర్మసు వా విద్రధిరిత్యుచ్యతే, విదహ్యేశు అఙ్గం విదీర్యత ఇతి విద్రధిః, సా బహిరన్తశ్చోత్పద్యతే; తే చోమే బాలానాం కృచ్ఛ్రసాధ్యే। త్రిదోషజా త్వరుంషికా చతుర్విధా దోషభేదాదేకైకాధికసమదోషత్వాత్; శూలతోదాటోపస్ఫురణానాహపామా వాతలిఙ్గాని, జ్వరతృష్ణాదాహమోహామద ప్రలాపాః పిత్తలిఙ్గాని, శైత్యపైచ్ఛిల్యబహుక్లేదారుచిస్తైమిత్యాని కఫలిఙ్గాని, సర్వైః సమదోషత్వమ్, అన్యత్రాపి చ వ్రణే పూర్వోక్తాని చ లక్షణాని ॥ 25 ॥

బాలురలో స్వశరీర దోషముల కారణాల వలన అష్ట విదములయిన పిడకలు కలుగును. వాటి నిదాన లక్షణములు చెప్పబడినవి. ఇపుడు వాటి పేర్లు స్వరూపం చికిత్స చెప్పబడును.

శరావిక, కచ్ఛపిక, జాలిని, ఇవి కఫాధిక్యం కలవి. సర్షపిక, అలజి, విద్రధి ఇవి పిత్తాధిక్యము కలవి. వినీత, వాతాధిక్యం అరుంషిక త్రిదోషజము.

శరావిక లక్షణములు - మధ్యభాగం నిమ్నంగా ఉండును.

కచ్ఛపిక - శ్లక్ష్ణంగా, ఉన్నతముగా ఉండును.

జాలిని - సిరాయుక్తం అయి జాలము వలె ఉండును. ఇందులో చిన్న చిన్న ఛిద్రములు ఉండును.

సర్షపిక - ఆవాల వలె ఉండి శీఘ్రముగా పక్వం నొందునవి అనేకముగా ఉండును.

అలజి - అనేక ఉపద్రవములతో కూడి శీఘ్రముగా పక్వం నొంది అన్నివైపులా వ్యాపించునది.

వినత - ఇది ఉదరం నందు పృష్టభాగం నందు గాఢ నీలవర్ణం కలిగి అధికమైన బాధ కలిగించును.

విద్రధి - మాంసం పాకం చెంది పిత్తప్రకోపం కలిగి సంధులు, మర్మస్థానములలో కలుగును. ఇది శీఘ్రంగా విదాహం నొంది అంగములను విదీర్ణం చేయను కావున విద్రధి అనబడును. ఇది బాహ్యం, అభ్యంతరం అని రెండు విధములు. బాలురలో ఈ రెండును కృచ్ఛ్రసాధ్యం.

అరూంషిక - త్రిదోషజము, 4 విధములుగా ఉండును. దోషభేదముచే, రెండు దోషముల ఆధిక్యంలో 3, మూడు దోషములు సమానంగా ఉండుట వలన, మొత్తం 4.

వాత అరూంషిక లక్షణములు - శూల, తోద, ఆటోపము, స్ఫురణము, ఆనాహం, పాము ఉండును.

పైత్తిక అరూంషిక లక్షణాలు - జ్వర, తృష్ణ, దాహ, మోహ, మద ప్రలాపం.

శ్లేష్మిక అరూంషిక లక్షణములు - శీత, పిచ్ఛిలత, బహుక్లేదము, అరుచి, స్థిమితత.

సమదోషజ అరూంషిక - దీనిలో పైచెప్పిన అన్ని లక్షణములు మరియు ఇతర వ్రణ లక్షణములు ఉండును.

తత్ర శ్లోకాః –

> పూర్వం శరావికాద్యాసు సుస్నిగ్ధస్య విరేచనమ్ ।
> శస్యతే చ భిషక్ ! తాసు వ్రణకర్మ యథోచితమ్ ॥ 26 ॥

చికిత్స - ప్రప్రథముగా శరావిక మొదలగు పిడికలలో స్నేహనం చేసి విరేచనం చేయించవలెను. తరువాత యథోచిత వ్రణ చికిత్సను చేయవలెను.

> నివర్తనమపక్వాసు పిడకాసు ప్రయోజయేత్ ।
> పరిషేకైః ప్రలేపైశ్చ ఘృతపానైహితాశనైః ॥ 27 ॥

అపక్వ పిడికలలో పరిషేకము, ప్రలేపము, ఘృతపానము, హితకరమైన అన్నం ఇచ్చి శాంతింప చేయవలెను.

> అరూంషికాసు సతతం శిరసో ముణ్డనం హితమ్ ।
> స్నాపనం మ్రక్షణం చైవ వ్రణతైలైరనేకశః ॥ 28 ॥

అరూంషికా చికిత్స - శిరోముండనం చేసి స్నానం చేయించి వ్రణరోపణ తైలములను ఉపయోగించవలెను.

> ద్వే హరిద్రే త్రికటుకం సైన్ధవం వా (చ) మనఃశిలా ।
> సువర్ణజో జపా జాతిర్వచా కుష్ఠం రసక్రియా ॥
> అశ్వఘ్నమూలోదకణాదశమూలం ఫలత్రయమ్ ।
> ఏతైర్గోమూత్రసంయుక్తైః ప్రమృద్గీయాదరూంషికామ్ ॥ 29 ॥
> ఏతైరేవ పచేత్తైలం హంతి తచ్చాప్యరూంషికామ్ ।

హరిద్ర, దారు హరిద్ర, త్రికటు, సైంధవలవణం, మనఃశిల బంగారు వన్నెకల జపాకుసుమం, జాతీ ఫలం, వచ, కుష్టం వీటి రసక్రియ, అశ్వఘ్న

మూలం, జలపిప్పలీ దశమూలములు, త్రిఫల వీటి చూర్ణమును గోమూత్రంలో కలిపి అరూంషిక మర్దనం చేయ వలెను. ఈ ఔషధములచే సిద్ధం చేయబడిన తైలం కూడా అరూంషికను నశింపచేయును.

అథ చేద్వేదనాం దద్యాత్తిలైరుద్వర్తయేత్తతః ॥ 30 ॥
స్వాదునా వ్రణతైలేన నవనీతేన వా దిహేత్ ।

అరూంషికలో వేదన కలిగినచో తిలలతో ఉద్వర్తనం చేయవలెను. లేదా స్వాదు వ్రణ తైలమును, లేదా వెన్నను లేపనం చేయవలెను.

అథో సలోహితాం ఛిన్నాం క్షురేణారూషికాం భిషక్ ॥ 31 ॥
తుల్యాభ్యాం క్షీరమూత్రాభ్యాం సిద్ధోష్ణాభ్యాం ప్రలేపయేత్ ।

రక్తపూర్ణమైన అరూంషికలో క్షురేణుతో పాటనం చేసి ఘృతం గోమూత్రం సమానంగా తీసికొని పక్వం చేయవలెను. ఇది వేడిగా ఉన్నపుడే లేపనం చేయవలెను.

న చేదేవం నివర్తేరన్ స్రావణం తు తతః పరమ్ ॥ 32 ॥

పై చెప్పిన చికిత్సతో శమించనిచో స్రావణం చేయవలెను.

యదా పక్వేష్టకాచూర్ణైరభీక్ష్ణం గుణ్ఠ్యతే శిశుః ।
త్రపుసైర్వారుబీజం వా ఖాదతోఽఙ్గేషు శుష్యతి ॥
మేదోఽభివర్ధనం చాన్నం దివాస్వప్నం చ సేవతే ।
తస్య మేదః ప్రకుపితం వాయునా త్వజమాహృతమ్ ॥
మేదఃపూర్ణత్వచానద్ధా జనయత్యరకీలికాః ।
తవకర్తన దృశ్యన్తే చ క్వచిత్ క్వచిత్ ॥ 33 ॥
కర్ణ్యన్దుగోస్తనప్రఖ్యా వర్ధమానా భవన్తి చ ।

అరకీలిక నిదానం సంప్రాప్తి : బాలుడి శరీరంపై నిరంతరం ఇటుక చూర్ణం పడుట త్రపుస, ఏర్వారు బీజములను తినుట వలన అంగములు శుష్కించుట, మేద వర్ధక ఆహారం భుజించి దివాస్వప్నం చేయుట వీటిద్వార మేదోధాతువు ప్రకుపిం వాయుద్వారా త్వచను చేరును. త్వచనందు మేదోధాతువు పూరించుట వల అరకీలక ఉత్పన్నం అగును. మొదట చిన్న చిన్నగ పుట్టి మెల్లగా వృద్ధి చెంద కర్ణందు మరియు గోస్తనాకారముగా వృద్ధి చెందును.

తాసాం దహనమేవాగ్రే తప్తైః స్నేహైర్గుడేన వా ॥
ఏకైకశో హితం జంతోశ్ఛిత్వా వా క్షారసారణమ్ ।
బన్ధనం క్షారసూత్రైర్వా వ్రణకర్మ తతః పరమ్ ॥ 34 ॥

చికిత్స - మొదట ఉష్ణస్నేహము లేక గుడము ద్వారా దహనం చేయవలెను. లేదా ఒక్కొక్క కీలికను ఛేదించి వాటిపై క్షారమును ప్రతిసారణం చేయవలెను. లేదా క్షార సూత్రంచే బంధనం చేయవలెను. తర్వాత వ్రణచికిత్స చేయవలెను.

విరుద్ధాధ్యశనపూతిపర్యుషితాత్యుష్ణవిషమాశనాత్తర . . . .ణాదవలఙ్ఘనాదవధూననాద్బీజానాం కోద్రవశణబీజమూలకాతసీకార్పాసానాం తువరీకులత్థాదీనాం దహ్యమానానాం గంధాఘ్రాణాత్ తథా వస్త్రావకర్తనాలభల్లాతకాస్థి . . . . . . ॥35 ॥

విరుద్ధ భోజనం, అధ్యశనం, పూతి, పర్యుషిత, అత్యుష్ణ, విషమాశనం, లంఘణం, బీజములు కోద్రవము, శణబీజము, ముల్లంగి, అతసీ, కార్పాస, యవలు, కుళుత్థ, వీటి గంధములను సేవించుట వస్త్రములచే కోయబడుట హరతాళము భల్లాతకము, అస్థి మొదలగు వాటిచే ఈ రోగము కలుగును.

. . . . శాలిపిష్టకసాధితమ్ ।
శీతం సశర్కరక్షౌద్రనవనీతం . . . .
. . . . లేహయేన్నవనీతం వా లేహయేద్వా తపశ్చితమ్ ।
దీప్తాగ్నిమవసన్నాగ్ని స్తన్యేనైవ తు ధారయేత్ ॥ 36 ॥

దీప్తాగ్నికల బాలురకు శాలి బియ్యం పిండిచే సిద్ధం చేయబడి చల్లబడిన తరువాత అందులో మధు, శర్కర, వెన్న, కలిపి లేక మీగడ కలిపి నాకించవలెను. మందాగ్ని కలవానికి కేవలం పాలనే ఇవ్వవలెను.

చపలానాం తు బాలానాం సర్పతాం వా తథా భృశమ్ ॥
తృణకాష్ఠేష్టకాశస్త్రైరన్యైర్వాఽపి క్షతం భవేత్ ।
ఆమచ్ఛేదవదే దారుణస్తస్య చాత్యయః ॥ 37 ॥

చపలము ఎక్కువగా ఆడుకొను బాలురకు తృణ, కాష్ఠ, ఇటుకలు శస్త్రము మరే ఏవస్తువుతో నైనను క్షతము కలుగును. ఇది ఆమచ్ఛేదము వలె భయంకర రోగమగును.

సందధ్యాత్తం వినిర్మృజ్య సిఞ్చేదుష్ణోదకేన చ ।
అథాతిరుధిరస్రావే సంస్తమ్భ్యః శీతవారిణా ॥ 38 ॥

చికిత్స - ఉష్ణజలముతో శుభ్రమగునట్లు పరిషేచనము చేయవలెను. రక్తస్రావము అధికముగా ఉన్నచో శీతలజలముతో పరిషేచనము చేయవలెను.

స్వేదయేద్వా ప్రసజ్గే తు దహనం క్షారమేవ వా ।
సహితం మధుసర్పిర్భ్యాం బధ్నీయాత్ పథ్యభోజినః ॥ 39 ॥

ఉభయోర్ఘృతపానం చ విదధ్యాద్ వ్రణవత్ క్రియామ్ ।

ఆవశ్యకతానుసారము స్వేదము దహనం క్షారకర్మ చేసి మధు+ఘృతము లేపనం చేసి బంధనం చేయవలెను. పథ్య సేవన చేయవలెను. ఈ ఇద్దరిలో ఘృతపానం చేయించి, వ్రణోపచారం చేయాలి.

శీతకాలేషు భూయిష్ఠం బాలానాం కుక్షిశాయినామ్ ॥

స్వమూత్రోపహతాఙ్గానాం మూత్రసంక్లిన్నవాససామ్ ।
తృణేషు వా శయానానాం స్నానోద్వర్తనర్వ్యాజనామ్ ॥

కృమిమత్కుణయూకానాం సంభవాత్తైశ్చ భక్షణాత్ ।
గాత్రం దద్రులతాం యాతి కటిదేశే విశేషతః ॥ 40 ॥

శీతకాలములో కడుపుపై శయనించు వారికి స్వమూత్రంలో తడిసిన వారికి మూత్రంతో తడిసిన వస్త్రములు కలవానికి గడ్డిపై పడుకును వానికి స్నానాదులు లేనివానికి కృమి నల్లులు, పేలు వాటి ద్వారా కుట్టబడుట వలన శరీరముపై విశేషించి కటి ప్రదేశములో దద్రు కలుగును.

మ్రక్షణోద్వర్తనస్నానం గంధధూపనిషేవణమ్ ।
బాలానాం శస్యతే తత్ర శయ్యాయాశ్చ వికల్పనమ్ ॥

నిత్యమేవ తు బాలానాం నిశి స్నేహవిమర్దనమ్ ।
హితం నిద్రాకరం బల్యం వర్ధనం శ్రమనాశనమ్ ॥ 41 ॥

తస్మాచ్చ శస్యతే నిత్యం బాలానాం పరిమర్దనమ్ ।

చికిత్స - ఉద్వర్తనము, స్నానము చేయించి, సుగంధములు ధూపన ప్రయోగం

చేయవలెను. శయ్యను మార్చవలెను. రాత్రులందు ప్రతిదినము మర్దన చేయవలెను. తద్వార సుఖ నిద్ర, బలవృద్ధి కలిగి కాస, శ్రమ నశించును. కావున బాలురకు నిత్యము తైల మర్దన చేయవలెను.

మహాసేనస్య తుష్ట్యర్థం సృష్టః శక్రేణ ధీమతా ॥
కుఞ్జరో దుస్సహో నా ఐరావణ బలద్యుతిః ।
స స్కందేనోపవాహ్యశ్చ కృతః శాఖవిశాఖయోః ॥
ఆభ్యాం పరమతుష్టాభ్యాం గ్రామపోఽస్త్యశ్మభిః కృతః ॥ **42** ॥
ఉపగ్రహాణాం సర్వేషామాధిపత్యం చ లమ్భితః ।

మహాసేనుని తృప్తి పరుచుటకు బుద్ధి శాలి అగు ఇంద్రుడు ఐరావత బల సమానముగా దుస్సహను ఏనుగును పుట్టించును. ఆ స్కందునికి వాహన యోగ్యమగుటచే శాఖ, విశాఖ గ్రహములలో ఉత్పన్నము చేయబడినవి. అతి సంతుష్టులై శాఖ, విశాఖలు ఈ దుస్సహమను ఏనుగును గ్రామాధిపతిగా చేయబడెను.

స యదా కృధ్యతే జన్తోః పూజాకాలేష్వపూజితః ॥
పక్షచ్ఛిద్రేషు సంధ్యాసు సమాజేషూత్సవేషు చ ।
స్వప్నే త్రాసయతే బాలం చతుర్దంష్ట్రో మహాగజః ॥ **43** ॥
సుబుద్ధ్యతే త్రాస్యమానః సహసా విత్రసన్ ద్రుతమ్ ।

పక్షము, చిద్రయు...సంధ్యాకాలము, సమాజము, ఉత్సవములు మొదలగు పూజాకాలములో పూజ చేయనిచో పై చెప్పబడిన నాలుగు దంతములు కల మహాగజము బాలుడుని స్వప్నంలో భయపెట్టును. బాలుడు భయపడి వెంటనే మేల్కొనును. బాలుడి ఏ అంగంలో ఇది స్పర్శించునో ఆ భాగములో వ్రణం కలుగును. ఇవి చాలా వరకు మేదో లసీకా యుక్తమై ఉండును. కొన్ని పక్వం చెందును. మరి కొన్ని శమించును. స్వకులోచిత మర్యాదానుసారము ఈ దుస్సహమునకు పంచమీ తిథి నందు పూజ చేసినచో ఈ వ్రణములు నశించును.

యత్రైతమఙ్గం స్పృశతి గణ్డస్తత్రాస్య జాయతే ।
మేదోలసీకాపూర్ణాని ప్రసజ్యన్తే బహూన్యపి ॥

పచ్యన్తే కానిచిత్తేషాం నిరాయాన్త్యపరాణ్యపి ।
దుఃసహం పూజయేత్తత్ర పఞ్చమ్యాం నాగసత్తమమ్ ॥
కులోచితేన న్యాయేన తథా నశ్యన్తి తాన్యపి ।
ఘృతక్షీరాశినో నిత్యం శ్లైష్మికస్యాతిభోజినః ॥ **44** ॥
స్వపతో మాంసమేదోఽసృగ్వృద్ధః సంవర్తతే గదః ।

ఘృతము, పాలు, అధికముగా సేవించుట శ్లేష్మ ప్రకృతి కలవానికి అధ్యశనము, అధిక స్వప్నము, దివాస్వప్నం చేయువారికి మాంసం, మేధస్సు, రక్తం వృద్ధి చెంది రోగము తీవ్రమగును.

తస్మాన్మాతాసుతౌ చాత్ర వమనేనోపపాదయేత్ ॥ **45** ॥
శాల్యన్నముద్గమణ్డాంస్తు సప్తాహం చోపచారయేత్ ।

కావున మాతాపుత్రులు ఇద్దరికి వమనం చేయించి ఒక వారం వరకు శాల్యన్నము, ముద్గమండం ఇవ్వవలెను.

అశామ్యత్సు వివర్ధత్సు శరదాహోఽపి శస్యతే ॥ **46** ॥
తథైషాం ఛిద్యతే మూలం పక్వేషు వ్రణవత్ క్రియా ।

అప్పటికీ రోగము శమించనిచో శలాకాతో దహనము చేయవలెను తద్వార దాని మూలము నశించును. పక్వము చెందినచో వ్రణచికిత్స చేయవలెను.

ఇతి వివిధరోగభేషజం మునిః
శిశుజనహితాయ సఖ్యపోఽబ్రవీత్ ।
తదిదముపలక్ష్య పణ్డితో భిష-
క్ఛిశుజనహితాయ ధారయేత్ సదా ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **47** ॥

ఈ విధముగా కశ్యపముని వివిధ రోగ చికిత్సలను ఉపదేశించెను. వివేక వంతుడైన వైద్యుడు బాలుడి హితము కొరకు ఈ చెప్పిన నిదానములు పాటించవలెను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి (చికిత్సాస్థానే) ద్వివ్రణీయోఽధ్యాయః ॥
ద్వివ్రణీయాధ్యాయము సమాప్తము.

ప్రతిశ్యాయచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతః ప్రతిశ్యాయచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు ప్రతిశ్యాయ చికిత్సితాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

గురుమధురశీతరూక్షాభ్యవహారాత్ సతతం ద్వివిధం వా స్తన్యం పీత్వా పీత్వా స్వపతో నిత్యం గురుత్వాజ్జీర్ణయోశ్చ స్నానాత్ సశ్లేష్మణశ్చ శీతోదకపానాదవగాహనాచ్చ భుక్తే చాతిపిబతో వేగవిధారణాచ్చ సతతం సంరుద్ధవేగస్యాభ్యవహారాచ్చ నిత్యం చానుపహితశాయినోఽతిపార్శ్వశయనశాయినోఽపావృతముఖశాయినోఽన్యైశ్చ నిదానైర్మన్దాగ్నేర్విషమాశినో వాతః ప్రకుపిత ఊర్ధ్వకఫాశయం ప్రదూష్య స్రోతాంసి ప్రతిశ్యాయయతి; స యదా ముఖస్రోతాంసి దూషయతి తదా ముఖరోగాజాయన్తే, యదా శ్రోత్రం తదా కర్ణరోగాః, యదా నాసికామూలం ప్రతి కఫం పిత్తమసృగ్వా శ్యాయయతి తదా ప్రతిశ్యాయ ఇత్యుచ్యతే ॥ 3 ॥

ప్రతిశ్యాయ నిదానము సంప్రాప్తి :

మధుర, గురు, మధు, శీత, రూక్షపదార్థ సేవనమపుడు రెండు రకముల పాలను సేవిస్తూ నిద్రపోవుట, గురుపదార్థములు సేవించి అజీర్ణంగా ఉన్నపుడు స్నానము చేయుట శ్లేష్మయుక్తమగు వ్యక్తి చల్లని నీరు త్రాగుట, చల్లటి నీళ్ళలో మునుగుట భోజనానంతరం అధిక ద్రవసేవనం, వేగావరోధము, దుశ్శయనము ఎపుడు ఒకే వైపు పరుండుట, ముఖం కప్పుకొని పడుకొనుట మొదలగు అన్ని

కారణముల వలన మందాగ్ని కలవాడికి విషమ భోజనం చేయువాడికి ప్రకోపించిన వాయువు ఊర్ధ్వ కఫాశయంను దూషింప చేసి స్రోతో ప్రతిగమనం కలిగించును. దూషిత వాయువు ముఖస్రోతస్సును దూషించి ముఖరోగములను కలుగజేయును. కర్ణ స్రోతస్సులను దూషింపచేసినచో కర్ణరోగములు, నాసికామూలములో చేరినచో కఫపిత్తరక్త ప్రతిగమనం చేయును. ఇదే ప్రతిశ్యాయ రోగము.

తస్య ప్రతినద్ధా ఇవ శిరోముఖనాసికా భవన్తీష్టానిష్టావ్యక్తాశ్చ గ(న్ధా)...తే తస్య వాతాత్ ప్రతిబన్ధః, కఫాదవైశద్యం, రక్తాత్ పరిక్లేదః, పిత్తాద్దౌర్గన్ధ్యం స్రోతస ఉపజాయతే ॥ 4 ॥

శిరస్సు, ముఖము, నాసికలు, వాయువుతో నింపబడి బంధింపబడును. కావున ఇష్ట, అయిష్ట గంధములు తెలియకుండును, వాతముతో స్రోతో ప్రతిబంధము కఫముతో వైశద్యము రక్తముతో ప్రక్లేదము, పిత్తముతో దుర్గంధం కలుగును.

స ఏతదవస్థో జాడ్యారోచకహృల్లాస ప్రతిఘాతార్థం భృశోష్ణతీక్ష్ణామ్ల లవణేషు ప్రసజ్యతే, తతోఽస్య పిత్తం ప్రకుప్యతి । బలాభివర్ధనాత్తస్య జ్వరం తృష్ణామన్తర్దాహమరతి . . . నీ స్రోతసాం వైగన్ధ్యం పాకం చ దివాకరావర్తం చోత్పాదయతి ॥ 5 ॥

ఈ స్థితిలో జడత్వం, అరుచి, హృల్లాసము, పోగొట్టుకొనుటకు అత్యంత ఉష్ణ తీక్ష్ణ, అమ్లలవణ పదార్థములను సేవించును. దీని వలన పిత్తప్రకోపము చెందును. పిత్తాధిక్యము అగుటచే జ్వరము, తృష్ణ, అంతర్దాహము, అరతి, స్రోతోదుర్గంధం, పాకం, సూర్యావర్తము సంక్రమించును.

అతశ్చైనం చతుర్విధమృషయో వదన్తి – వాతికః, పైత్తికః, శ్లైష్మికః, సాన్నిపాతిక ఇతి । తద్యథా – యో రౌతి న రమతే జాగర్త్యభీక్ష్ణం క్షౌతి నాసికా చోత్తానస్యాపి తనుశ్లేష్మ . . . .

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **132** తమం పత్రమ్)

. . . . .ర్భవతి స్నిగ్ధోష్ణలవణామ్లోపశయి చేత్తం ప్రతిశ్యాయం వాతికం విద్యాత్; జ్వరదాహపిపాసాప్రలాపితాతాలుశోష-ముఖనాసికాక్షిపాకై రాశుకఫసంపాకైః . . . . . .(పైత్తి)కం విద్యాత్;

చిరకారిత్వారోచకహృల్లాసశిరోగౌరవాతిస్రావమన్దక్షవథుమన్యాగ్రహహృదయ ప్రలేపావిపాకైరుష్ణకటుకషాయరూక్షణోపశయ్యైః ప్రతిశ్యాయం కఫజం విద్యాత్, సర్వరూపం స్రోతోవైగన్ధ్యక్రిమి . . . . . . (సాన్నిపాతికం విద్యాత్) ॥ 6 ॥

ఋషులు నాలుగు ప్రకారముల ప్రతిశ్యాయం చెప్పిరి.

1. వాత 2. పిత్త 3. శ్లేష్మ 4. సన్నిపాతిక.

వాతజ ప్రతిశ్యాయ లక్షణములు : ఏడ్చుట, అప్రసన్నత, ఎపుడు మేల్కొని ఉండుట, తుమ్ముట, శయనించుట వలన ముక్కునుండి పల్చని శ్లేష్మ స్రావం కలుగుట. స్నిగ్ధ ఉష్ణ లవణ యుక్త ఆహారంను సేవించిన శమించినచో వాతిక ప్రతిశ్యాయంగా తెలిసికొనవలెను.

పిత్తజప్రతిశ్యాయ లక్షణములు :

జ్వర, దాహ, పిపాస, ప్రలాప, తాలు శోష, ముఖ నేత్ర నాసికాపాకము, కఫం శీఘ్రముగా పక్వం చెందుట.

శ్లేష్మజ ప్రతిశ్యాయ లక్షణములు :

చిరకారిత్వము, అరుచి, హృల్లాసము, శిరోగురుత్వము, అతిస్రావము, తమ్ములు, మన్యగ్రహము, హృదయ ప్రలేపము, అతిపాకము, ఉష్ణ, కటు, కషాయ, రూక్షభోజనం వలన శమించును.

సన్నిపాతిక ప్రతిశ్యాయ లక్షణములు :

పై చెప్పిన అన్ని లక్షణములు ఉండుట, స్రోతో దుర్గంధం, క్రిములు ఉండుట.

(తత్ర) శ్లోకాః -

వాతశ్లేష్మోత్తరః ప్రాయః ప్రతిశ్యాయస్త్రిదోషజః ।
బలాగ్నివర్ణశమనో నిహన్తా చాప్యుపేక్షితః ॥ 7 ॥

వాతశ్లేష్మాధిక్యముగా ఉన్నచో అది త్రిదోషజముగానే పరిగణించవలెను. ఇది బలము, జఠరాగ్ని, వర్ణమును నశింప చేయును. అపేక్షించినచో రోగిని చంపును.

తస్మాత్ ప్రథమతస్తస్మిన్నుపవాసః ప్రశస్యతే ।
సుఖోష్ణం దీపనీయామ్బు విబేద్వా పాఞ్చమూలికమ్ ॥ 8 ॥

కావున ఇందులో ప్రారంభం నుండే ఉపవాసం చేయవలెను. పంచమూల క్వాథము, దీపనీయ ద్రవ్య క్వాథము, సుఖోష్ణముగా సేవింపవలెను.

యథాశక్త్య . . . . ।
. . . . .దకేఽపి వా ॥
యవాగూం రక్తశాలీనాముష్ణాం త్రిలవణాన్వితామ్ ।
పిబేద్యవానామథవా దృష్ట్వా దోషబలాబలమ్ ॥ 9 ॥

దోషబలానుసారము రక్తశాలి, ఉష్ణయవాగును సైంధవము, సావర్చ, విడాలవణములు కలిపి త్రాగించవలెను. యవలతో చేసిన యవాగును కాని సేవించవలెను.

అగ్నిప్రావరణోపేతో నివాతశయనాసనః ।
లఘ్వన్నముష్ణం భుఞ్జానో ముచ్యతే నాతిసంపిబేత్ ॥ 10 ॥
వేష్టనం ధూమపానం చ . . . .
. . . . గుడహరీతకీమ్ ।

ఎవరికైతే నిద్రించు కూర్చొను స్థానములో అగ్ని, ఉష్ణ వస్త్ర యుక్తముగా నుండుట గాలి చక్కగా ప్రసరించక పోవునట్టి స్థలములో ఉండుట, లఘు, ఉష్ణ అన్నం సేవించుట వలన ప్రతిశ్యాయము శమించును. ఈ రోగి అధిక జలపానం చేయరాదు. వేష్టనము, ధూమ్రపానము, గుడహరీతకి సేవించవలెను.

జీర్ణే చ సర్పిషః పానం నిశి భుక్త్వా ప్రశస్యతే ॥
అశామ్యమానే తేనాపి పురాణం పాయయేద్ఘృతమ్ ।
షట్పలం పఞ్చగవ్యం వా కల్యాణకమథాభయమ్ ।
యవాన్నం చ సదాఽత్యుష్ణం లవణస్నేహవ(ర్ధి)తమ్ ।
పిప్ప . . . . ।
. . . . సం పిబేద్వా మరిచాన్వితమ్ ॥

జీర్ణ ప్రతిశ్యాయములో రాత్రి భోజనం తర్వాత ఘృతం సేవించవలెను. తద్వార శమించనిచో షట్పల ఘృతం, పంచగవ్య ఘృతం, కళ్యాణఘృతము, అభయాది ఘృతము మరియు లవణ ఘృతయుక్త యవాన్నము మరిచము పిప్పల్యాది క్వాథము సేవించవలెను.

మరిచాని ముఖే నిత్యం ధారయేదాపరిక్షయమ్ ।
సైన్ధవోష్ణోదకోపేతాం పిబేచ్ఛుణ్ఠీం విముచ్యతే ॥ 12 ॥

రోగము నశించువరకు ఎల్లపుడు ముఖం నందు మరీచధారణం చేయవలెను. సైంధవలవణము శుంఠి ఉష్ణజలముతో సేవించవలెను.

పిప్పలీవర్ధమానం వా యుఞ్జనో వా గుడాభయామ్ ।
పథ్యాశీ రోగతత్త్వజ్ఞః సాత్మ్యజ్ఞశ్చ విముచ్యతే ॥ 13 ॥

రోగతత్వము, సాత్మ్యము తెలిసిన వ్యక్తి వర్ధమాన పిప్పలి పథ్యానుసారముగా సేవించుట. అభయాగుడం సేవించుట వలన రోగంచే విముక్తుడగును.

పటోలపత్రత్రిఫలా . . . .
. . . . ప్రతిశ్యాయాద్విముచ్యతే ॥ 14 ॥

పటోల పత్రము, త్రిఫల సేవించుటవలన ప్రతిశ్యాయము శమించును.

అపానం సపిషాऽభ్యజ్య నివాతే స్వేదయేత్ సదా ॥ 15 ॥
విష్టమ్భిగురుశీతాన్నం దివాస్వప్నం చ వర్జయేత్ ।
ప్రతిశ్యాయస్య యత ప్రోక్తమేతత్ సర్వం చికిత్సితమ్ ॥ 16 ॥
అతిబాలస్య తత్ సర్వం ధాత్రీ కుర్యాదశఙ్కితా ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

(ఇతి చికిత్సాస్థానే ప్రతిశ్యాయచికిత్సితమ్ ।)

ప్రతిశ్యాయ రోగి జలత్యాగము చేయవలెను. శరీరముపై ఘృతమర్దన చేసి నివాతస్థానంలో స్వేదనం చేయవలెను. విష్టంభి, గురు శీతల అన్నము దివాస్వప్నము నిషిద్ధము. ఈ ప్రతిశ్యాయ చికిత్సను అతి బాలురలో ధాత్రికి నిస్సంకోచముగా చేయవచ్చునని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ప్రతిశ్యాయ చికిత్స సమాప్తము.

ఉరోఘాత చికిత్సితాధ్యాయః

(అథాత ఉరోఘాత) చికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు ఉరోఘాత చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

స్వహేతుకుపితా దోషా ఉరోఘాతం చతుర్విధమ్ ।
కుర్వన్తి సేవమానానాం లౌల్యమధ్యశనాది చ ॥ 3 ॥

ఉరోఘాత నిదానము :

జిహ్వా లోలత, అధ్యశనము, చేయువ్యక్తికి స్వకారణముచే ప్రకుపిత వాతాది దోషములు 4 విధములైన ఉరోఘాతములు తెలుపబడును.

శీతజ్వరః ప్రతిశ్యాయః కణ్ఠః శూకైరివావృతః ।
ఉత్కాసిక(కా)మందక . . . . ॥ 4 ॥

ఈ వ్యాధిలో శీతజ్వరము, ప్రతిశ్యాయము కంఠములో శూక ధాన్యము ఉన్నట్లుగా ఉండుట.

. . . .
. . . . . సమేతి సమాఖ్యాతా సర్వరోగవినాశినీ ।
ఏషైవ వ్యోషసహితా హన్త్యురోఘాతముద్బలమ్ ॥ 5 ॥

. . . మొదలగు ద్రవ్యములను కలిపి ప్రయోగించుటవలన నశించును. ఈ ద్రవ్యములతో త్రికటు కలిపి ప్రయోగించుట వలన భయంకర వాతము కూడా నశించును.

కఫాధికే తు సక్షౌద్రా లీఢాఽఽరోగ్యాయ కల్పతే ।

కఫాధిక్య ఉరోఘాతములో పై చెప్పిన యోగము మధుతో కలిపి సేవించిన ఆరోగ్యం కలుగును.

పిత్తశ్లేష్మోత్తరో వ్యాధిరురోఘాతస్త్రిదోషజః ॥ 6 ॥

తస్మాత్ పిత్తకఫఘ్నాని ధాత్రీ (నిత్యం సమాచరేత్) ।

త్రిదోషజ ఉరోఘాతము ఇందులో పిత్తశ్లేష్మాధిక్యము ఉండును. కావున ధాత్రికి నిత్యము పిత్త కఫనాశక ద్రవ్యములను ఇవ్వవలెను.

(ఇతి చికిత్సాస్థానే ఉ) రోఘాతచికిత్సితమ్ ॥

★ ఉరోఘాత చికిత్స సమాప్తము★

శోఫచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతః శోఫచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు శోఫ చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

వమనవిరేచనోపవాసవ్యాధికర్శనాపథ్యాజీర్ణేషు యః సదాఽత్యర్థలవణామ్ల కటుక్షారోష్ణోపసేవీ భ(వతి) ....యనాస్తే వా లవణాదిషు ప్రసజ్యతే, యథేష్టం చ శీతోదకస్నానపానశయనవ్యవాయవ్యాయామాదిభిర్వ్యభిచరతి తథా తద్గుణక్షీరా వా భవతి, తస్యాః శ్వయథుర్నామ రోగ ఉత్పద్యతే దారుణశ్చతుర్విధః దోషాహ్యాస్యాః .... పథః కృష్ణారుణవర్ణోఽల్పో రూక్షః పిపీలికాపూర్ణ ఇవ సవేదనః పీడితశ్చ నిమ్నో భవత్యనిమిత్త(రుజ)శ్చోష్ణస్నేహాభ్యాం ప్రశామ్యతి తం వాతికం విద్యాత్; నీలలోహితపీత .... ॥ 3 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 133 తమం పత్రమ్)

శోథనిదానము : వమన, విరేచన, ఉపవాస, మరియు వ్యాధులతో బాలురు అతికృశుడై ఉండుట అపథ్యము, అజీర్ణరోగములో అధిక లవణ, అమ్ల, కటు, క్షార, ఉష్ణపదార్థములను సేవించుట, లవణ పదార్థముల యందు అధిక ఇచ్ఛను కలిగి ఉండుట. ధాత్రి శీతల జలస్నాన, పానము చేయుట అధిక శయనము వ్యవాయము, వ్యాయామము చేయుట ఇవే గుణములు కలిగిన స్తన్యము ఉండుట వీటి వలన నాలుగు విధములైన భయంకర శోథ కలుగును.

వాతిక శోథలక్షణము : కృష్ణ, అరుణ వర్ణము, అల్పముగా, రూక్షముగా ఉండుట చీమలు పాకినట్లుగా ఉండుట, వేదనా యుక్తముగా ఉండుట, నిమ్నంగా ఉండుట కారణము లేకయే కలుగుట ఉష్ణ స్నిగ్ధ ద్రవ్యములచే శాంతించుట ఇవి వాతికశోథ లక్షణములు.

పిత్త శోథ లక్షణములు : నీలము, పీత, లోహిత వర్ణంగా ఉండును.

★ఇంతే ఉపలబ్ధము★

కృమిచికిత్సితాధ్యాయః

. . . .
. . . .
. . . . న లాభతః సముపానయేత్ ।
పాదశేషే జలద్రోణే శృతే సర్పివిపాచయేత్ ॥
ప్రస్థం సైన్ధవసంయుక్తం తత్ పరం కృమినాశనమ్ ।
విడఙ్గఘృతమిత్యేతల్లేహ్యం శర్కరయా సహ ॥
సర్వకృమీన్ ప్రణుదతి వజ్రో ముక్త ఇవాసురాన్ ।

విడంగఘృతము : కలపవలసిన ద్రవ్యములను యథాలభ్యముగా గ్రహించి ఒక ద్రోణము నీటిలో చతుర్థావశేషముగా పక్వం చేయాలి. అందులో ఒక ప్రస్థము ఘృతము కలిపి కొంచెం లవణం కలపవలెను. ఇది అత్యంత కృమి నాశకము. దీన్నే విడంగ ఘృతం అందురు. వజ్రం చే అసురులు ఏవిధంగా నశించుదురో అదే విధంగా ఈ ఘృతం చక్కరతో లేహనం చేసినచో సర్వవిధకృములు నశించును.

తిక్తోష్ణకటురూక్షాణాం మూత్రాణాం లవణస్య చ ॥ 2 ॥
స్నేహస్వేదోపసేవా చ పథ్యం చ కృమినాశనే ।

కృమి నాశనం కొరకు తిక్త, ఉష్ణ, కటు, రూక్షపదార్థములను గోమూత్రమును, సైంధవము, స్నేహనము, స్వేదనం పథ్యముగా చెప్పబడినవి.

బహిఃకృమీణాం స్నానాద్యం ద్విప్రణీయే ప్రకీర్తితమ్ ॥ 3 ॥
అతిబాలస్య తు శిశోర్ధాత్రీ సర్వం సమాచరేత్ ।

ద్వి వ్రణీయాధ్యాయంలో బాహ్య కృములకొరకు స్నానాదులు నిర్దేశింపబడినవి. అతి చిన్న శిశువు కొరకు ధాత్రి పై చెప్పబడిన సంపూర్ణ చికిత్సను ఆచరింపవలెను.

సంశోధనైర్విశుద్ధం చ పథ్యాన్నైశ్చ లఘూకృతమ్ ॥ 4 ॥
భావితం చౌషధైః క్షీరమమృతత్వాయ కల్పతే ।

వమన, విరేచనాదులతో సంశోధనము చేసికొని పథ్యాహారము సేవించిన రోగికి వివిధ ఔషధములతో సిద్ధము చేయబడిన క్షీరము అమృతోపముగా ఉండును.

అ(నా)త్యుష్ణం కటుతైలం తు గుదే దత్త్వా ససైన్ధవమ్ ॥ 5 ॥
స్వేదయేద్ గుదమఙ్గుల్యా తథాఽఽశు లభతే సుఖమ్ ।

సుఖోష్ణముగా ఉండు సర్షప తైలము, సైంధవలవణముతో కలిపి గుదము నందు అంగుళి ద్వారా స్వేదనము చేసినచో శీఘ్రముగా సుఖం నొందును. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

★కృమి చికిత్సా ధ్యాయము సమాప్తం★

మదాత్యయచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతః పానాత్యయచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు పానాత్యయ చికిత్స వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మద్యప్రవృత్తౌ రోగస్తు ప్రోచ్యతే త్రివిధో నృణామ్ ।
పానాత్యయో విభ్రమశ్చ పానాపక్రమ ఏవ చ ॥ 3 ॥

మద్య ప్రవృత్తులలో మనిషికి 3 విధములైన రోగములు కలుగును.

1. పానాత్యయము 2. విభ్రమము 3. పానాపక్రమం.

తత్ర యోఽభ్యుషితే పానే త్వజీర్ణే పిబతే నరః ।
తత్ పానమత్యయం యాతి తస్మాత్ పానాత్యయో మతః ॥ 4 ॥

పానాత్యయ హేతువులు : సేవించిన మద్యం జీర్ణం కాకముందే పునః మద్యపానం చేసిన పానాత్యయం కలుగును.

విభ్రాన్తానాం తు పానానాం సేవనాత్ (పానవిభ్రమః) ।
సహసా పానవిచ్ఛేదః పానాపక్రమ ఉచ్యతే ॥ 5 ॥

పానవిభ్రమ హేతువులు :

విభ్రాంత మద్యపానముచే పాన విభ్రమము కలుగును.

పానాపక్రమ హేతువులు:

మద్యపానం అలవాటు కలవాడికి మద్యం లభించనిచో కలుగు అవస్థను పానాపక్రమం అందురు.

దీపనం రోచనం వృష్యం రతివైశద్యకారకమ్ ।
కార్శ్యచిత్తశ్రమహరం హర్షణం బలవర్ధనమ్ ॥ 6 ॥
యుక్తోపసేవితం మద్యం సాత్త్వికానాం విశేషతః ।
ప్రమోదారోగ్యపుష్టీనాం తన్మూలం చాన్నభోజనమ్ ॥ 7 ॥

యుక్తి పూర్వకముగా సేవించిన మద్యగుణములు :

సాత్త్విక పురుషులలో యుక్తి పూర్వకముగా సేవించిన మద్యం దీపనం, రోచకం, వృష్యం, మైథునశక్తిని వృద్ధినొందించునది, పురుషత్వం, మానసిక శ్రమను దూరం చేయునది, హర్షం, బలవృద్ధిని కలిగించునది. ప్రమోదం, ఆరోగ్య మూలకారణం. ఇది అన్నం, భోజనం.

స్తన్యక్షయే చ ధాత్రీణాముత్పన్నే చాప్య . . . . . ।
. . . . వాతశూలేషు శీతకే విషమజ్వరే ॥ 8 ॥
నారీణాం సుకుమారీణాం రోగేషు వివిధేషు చ ।
సూతానాం దుష్ప్రజాతానాం యోనిభ్రంశేఽతిమైథునే ॥ 9 ॥
దన్తజన్మని బాలానాం పీడితానాం పిపాసయా ।
తాలుకణ్ఠోష్ఠశోషే చ రోదితేఽతిప్రజాగరే ॥ 10 ॥
వాతశ్లేష్మాత్మకే వ్యాధౌ మద్యమాహుర్యథాఽమృతమ్ ।

మద్యసేవన అర్హులు :

స్తన్యక్షయం, వాతిక శూల, శీతజ్వరం, విషమజ్వరం, సుకుమార స్త్రీల వ్యాధులందు, సూతిక, దుష్ప్రజాత, యోని భ్రంశం, అతిమైథునం, దంతోత్పత్తి కాలం, దాహం తాలు, కంఠ, ఓష్ఠ శోష, రోదనాంతరం, అతిజాగరణం, వాతిక శ్లేష్మిక వ్యాధులలో మద్యం అమృత సమానం.

తదేవాతిప్రసఙ్గేన పీయమానం పునః పునః ॥ 11 ॥

సర్వవ్యాధిముఖం ప్రోక్తం విషవత్ కారయత్యపి ।
మదాత్యయం వాతకరం కృచ్ఛ్రసాధ్యం కరోతి వా ॥ **12** ॥

మద్యము అధిక మాత్రలో పునఃపునః సేవించిన సర్వ రోగకారణం అగును. విషం వలె వాయువును వృద్ధి పొందించి కృచ్ఛ్ర, సాధ్యమగు మదాత్యయ రోగమును కలిగించును.

తరుణం వాఽప్యజీర్ణే వా యో మద్యమతిసేవతే ।
లఘుసత్త్వో నిరాహారో రసస్తస్య విదుష్యతి ॥ **13** ॥
అనిలం రూక్షతీక్ష్ణత్వాత్ పిత్తమౌష్ణ్యాద్విపాకతః ।
యుగపత్ కుపితా దోషౌ ప్రాప్తావామాశయం తతః ॥ **14** ॥
విష్టబ్ధశ్లేష్మణా(ఽ)త్యక్తౌ విప్లవేతే మహాసిరాః ।
తతో హృదయమూలాసు విప్లుతాసు సిరాసు చ ॥ **15** ॥
శరీరం క్లిశ్యతేఽత్యర్థం తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।

మదాత్యయరోగ సంప్రాప్తి :

లఘు సత్త్వము కలవాడు నిరాహారవ్యక్తి నవీన మద్యం సేవించిన, అజీర్ణముగా ఉన్నపుడు అతిగా మద్యపానం సేవించిన రసము దూషితమగును. ఈ రసము రూక్షము, తీక్ష్ణము గల దగుటచే వాయువు, ఉష్ణవిపాకము కల పిత్తదోషమును ఒకేసారి ప్రకోపించి ఆమాశయంలో చేరును. తరువాత దూషితమైన కఫము వలన మహాసిరలలో హృదయ మూల సిరలలో ప్రవేశించును. దీనివలన శరీరములో అతిక్లేశము కలుగును. 4 లక్షణములు చెప్పుచున్నాను.

ముహ్యతే ఘ్రుష్యతే రౌతి దహ్యతే జ్వర్యతే భృశమ్ ॥ **16** ॥
హృద్ద్రవో వేపథుర్హర్షః పార్శ్వశూలం శిరోరుజా ।
అరుచిః స్వేదవిష్టమ్భౌ విహ్వలత్యతిసార్యతే ॥ **17** ॥
శుష్యతే . . . . .యాతి విలపత్యపి ।
ఏవం మదాత్యయం విద్యాత్తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥ **18** ॥

మదాత్యయ లక్షణములు :-

మనిషి మూఢుడగుట, ఘర్షణము, శబ్దం చేయుట, దాహము, జ్వరము కలుగును. హృద్రవము, కంపం, హర్షము, పార్శ్వశూల, శిరోరోగము, రుచి స్వేదనము, విష్టంభనం కలుగును. విచ్చుల విడిగా ప్రవర్తించును. అతిసారం కలుగును. శరీరం శుష్కించుట, విలాపము నొందుట.

హృత్పార్శ్వపర్వరుజనం ప్రలాపోஉతిప్రజాగరః ।
ఉన్మత్త ఇవ చాభాతి పవనోత్థే మదాత్యయే ॥ **19** ॥

వాతిక మదాత్యయ లక్షణములు :

హృత్శూల, పార్శ్వశూల, సంధిశూల, ప్రలాపము, జాగరణం, ఉన్మత్తము, కలుగును.

స్రోతఃపాకో జ్వరో దాహో విడ్భేదః స్వేదపీతతా ।
ఛర్దీ రక్తప్రకోపో వా పీతం పశ్యతి పైత్తికే ॥ **20** ॥

పైత్తిక మదాత్యయలక్షణములు :

స్రోతోపాకం, జ్వరం, దాహ, అతిసారం, స్వేదము పసుపుగా అగుట, ఛర్ది, రక్తప్రకోపము, పీతవర్ణంగా కనపడుట.

ఆ . . . . . . .సేకచ్ఛర్దిశీతజ్వరాలసాః ।
తంద్రా స్తమ్భో విసంజ్ఞత్వం విషాదశ్చ కఫాత్మకే ॥ **21** ॥

శ్వాసకాసభ్రమోత్సాదవిడ్భేదానాహవేపకాః ।
శూలమోహౌ చ సామాన్యా సర్వరూపస్తు సర్వజః ॥ **22** ॥

శ్లేష్మిక మదాత్యయ లక్షణములు

కఫ ప్రసేకము, వమనం, శీత జ్వరము, అలసరోగము, తంద్ర, స్తంభము, స్తన్యాభావము, విషాదము, శ్వాస, కాస, భ్రమ, ఉత్సాదము, అతిసారము, ఆనాహము, కంపనము, శూల, మోహం కలుగును.

త్రిదోషజ మదాత్యయ లక్షణములు : అన్ని లక్షణములు ఉండును.

భూయిష్ఠమామప్రభవం ప్రవదన్తి మదాత్యయమ్ ।
తస్మాన్మదాత్యయే పూర్వం హితం లఙ్ఘనమేవ తు ॥ **23** ॥

మదాత్యయ రోగము విశేషించి ఆమదోషముచే ఉత్పన్నం అగునని చెప్పబడును. కావున మదాత్యయంలో ప్రప్రథమంగా లంఘనం హితకరం.

ప్రకాఙ్క్షా లాఘవం స్థైర్యమింద్రియాణాం ప్రసన్నతా ।
రోగోపశాన్తిర్వాక్చుద్ధీ రూపం సమ్యగ్విశోషితే ॥ 24 ॥

లంఘనంచే ఆమదోషము సరిగా శోషించబడిన తర్వాత ఆహారాభిలాష, లఘుత్వం, స్థిరత, ఇంద్రియ ప్రసన్నత, రోగశాంతి, వాక్శుద్ధి కలుగును.

ఏతాని కృత్వా వికృతిం యాతి చాతివిశోషణాత్ ।
అసంప్రాప్తిమథైతేషాం జానీయాత్తమలఙ్ఘితే ॥ 25 ॥

ఆమము అధికముగా శోషించబడినచో పైలక్షణములు కలిగిన తర్వాత అందులో వికారము కలుగును. లంఘణం సరిగా కానిచో పై లక్షణములు ఉత్పన్నం కావు.

ఇత్యేతైః కారణైర్దృష్ట్వా విదగ్ధమదపీడితమ్ ।
పాయయేత్తర్పణం కాలే శీతం దాడిమవారిణా ॥ 26 ॥

పై చెప్పిన కారణములు గల రోగి విదగ్ధ మదపీడితుడుగా తెలిసికొని యథాసమయంగా దానిమ్మ రసముతో శీతల తర్పణము చేయవలెను.

యేనైవ మద్యేన భవేత్ సముత్పన్నో మదాత్యయః ।
తథైవోపహరేత్ పాతుం బహుశీతోదకాన్వితమ్ ॥ 27 ॥
కాయాగ్నిస్తన్మయో హ్యస్య సిరా రసవహాస్తథా ।
మనశ్చ భావితం తేన తస్మాత్తద్ధ్యస్య భేషజమ్ ॥ 28 ॥

ఏ మద్యముతో నైతే రోగికి మదాత్యయ రోగం ఉత్పన్నం అవుతుందో దాన్ని అధికంగా మరియు శీతల జలంతో పాటు కలిపి ఆ మద్యం అనగా సజాతీయ మద్యం త్రాగుట కొరకు ఇవ్వవలెను. ఎందుకనగా ఆ మదాత్యయ రోగులలో కామాగ్ని, సిర, రసవహ నాడులు తన్మయ అనగా ఆమద్యమునకు అనుకూలంగా అయి ఉంటాయి. మరియు మనస్సు కూడా ఆ మద్యమునకే భావితం అగును. కావున ఇదే (మద్యం) దీనికి చికిత్సగా ఉంటుంది.

అథవా క్లాన్తవిక్లిష్టయథర్తుసుఖవారిణా ।
స్నాతానులిప్తం ప్రయతం మనోజ్ఞాసనవేశ్మగమ్ ॥ 29 ॥

పాయయేత్తర్పణం యుక్త్యా హృద్యపాత్రోపనాయకమ్ ।

అలిసి పోయిన వారికి, క్లేశయుక్తులకు వేరు వేరు ఋతువుల అనుసారముగా సుఖకరమైన జలముతో స్నానం చేసి, చందనం మొదలగు లేపనములు పూసుకొని, సుందర ఆసనములు, సుందరమైన ఇంటిలో కూర్చొనచేసి హృద్యమైన మనసుకింపయిన పాత్రలందు ఉంచబడిన మద్యమును యుక్తిపూర్వకంగా సేవింపచేయవలెను.

సక్తవః పారణా హృద్యా అథవా లాజసక్తవః ॥ 30 ॥
విడసౌవర్చలాజజ్యః సుశీతం దాడిమోదకమ్ ।
తన్మద్యమల్పతక్రం చ రూషితాః సక్తవోఽల్పశః ॥ 31 ॥

హృద్యములైన సత్తు, పారణా, లాజసత్తు ఇవ్వవలెను. మరియు విడాలవణం, సౌవర్చలవణం, జీరకం కలిపిన దానిమ్మ రసముతో చేసిన మద్యం నందు కొంత మజ్జిగ కలిపి ఇవ్వవలెను. తర్వాత రెండు రకాల సత్తును ఇవ్వాలి.

కుతేరభూస్తృణక్షౌద్రజమ్బీరసుముఖాదయః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 136 తమం పత్రమ్)
యుక్తామ్లాః షాడవా ముఖ్యాః పక్వాపక్వాః సుగన్ధినః ॥ 32 ॥

కుతేర (తులసీభేదం), భూతృణం, మధు, జంబీర, సుముఖి, మొదలైనవి మరియు పులుపుగా పక్వమైన లేదా అపక్వ షాడాదులను ఇవ్వవలెను.

కేశరం మాతులుఙ్గానామార్ద్రకం జీవ(ర)దాడిమమ్ ।
శర్కరాగుడఖణ్డాని జాఙ్గలాన్యామిషాణి చ ॥ 33 ॥
అమ్లానమ్లాని సిద్ధాని సంస్కృతాని విభాగశః ।

బిజౌరాల కేశరాలు, అల్లం, జీరక, దానిమ్మ, శర్కర, బెల్లం అమ్ల, అమ్లము కానివి క్రమంగా సిద్ధించినవి మరియు సంస్కరింపబడిన జాంగల పశు, పక్షుల మాంసంను ఇవ్వాలి.

ఉపోదికాం తక్రసిద్ధాం సిద్ధాం వా గుడచుక్రయోః ॥ 34 ॥
ఏవంవిధాం త్వవక్షీరీం పానాత్యయనిపీడితమ్ ।

పానాత్యయ రోగముతో పీడింప బడిన రోగికి తక్రంతో లేదా బెల్లముతో మరియు చుక్రములతో తయారుచేయబడిన ఉపోదికా. మరియు అవక్షీరం ఇవ్వవలెను.

యథాలాభోపసంపన్నాం పాయయేత్ సిద్ధయే భిషక్ ॥ 35 ॥

పై ప్రయోగములలో యథాలభ్యముగా గ్రహించి త్రాగించవలెను.

కానిచిద్ధ్యత్ర భక్ష్యాణి కానిచిత్ స్వాదయద్ బుధః ।
జిఘ్రేత్ పశ్యేత్ పిబేత్ కిఞ్చిచ్ఛ్రద్ధాజననకారణాత్ ॥ 36 ॥

ఏవైతే రోగికి భక్షణీయములో అవి అన్నియు తినిపించవలెను. ఏవైతే రోగికి ఇష్టమైన వాటి వాసన చూచుట. ఇష్టమైన వస్తువులు చూచుట. ఇష్టమైనవి త్రాగించుట చేయవలెను.

సుఖం చాస్యానుజానీయాదృతుయోగ్యం యథాక్రమమ్ ।
యచ్చ యచ్చానుశేతేఽస్య తత్తదేవోపచారయేత్ ॥ 37 ॥

ఋతు అనుసారము సుఖ స్వాస్థ్యములను తెలుసుకొని ఏ ఆహార విహారములు అనుకూలమో వాటిని సేవించవలెను.

క్రమేణ చాస్య సంసర్గమన్నపానేషు యోజయేత్ ।
దుకూలక్షౌమకదలీపద్మపత్రాది సేవయేత్ ॥ 38 ॥
చందనాని చ ముక్తాని శీతాని వివిధాని చ ।

రోగికి మెల్లగా సంసర్జన క్రమములో అన్నపానములు ఇవ్వవలెను. ఉత్తరీయ వస్త్రము పట్టు వస్త్రము అరటి కమల పత్రములు చందనము, ముత్యములు మొదలగు శీతల ద్రవ్యములను ప్రయోగించవలెను.

ఉష్ణాని త్వన్నపానాని రూక్షాణి చ గురూణి చ ॥ 39 ॥

అగ్నిసూర్యోపసేవాం చ దివాస్వప్నం విశోషణమ్ ।
శోకాధ్వమైథునాయాసాన్ వ్యాయామాంశ్చ వివర్జయేత్ ॥ 40 ॥
మణ్డా యవాగ్వో యూషాశ్చ న శస్యన్తే మదాత్యయే ।

మదాత్యయ రోగ అపథ్యములు :-

ఉష్ణ, రూక్ష, గురు, అన్నపానవములు, అగ్ని మరియు సూర్య సేవనములు, దివాస్వప్నములు, లంఘనాదుల ద్వారా శోషణము, శోకము, మార్గగమనము, మైథునము, అధిక పరిశ్రమ వ్యాయామము ఇవి త్యజించవలెను. మండము, యవాగు, యూష సేవించకూడదు.

ఏవం చేన్నోపశామ్యేత తత్రేమాం కారయేత్ క్రియామ్ ॥ **41** ॥

పై ఉపచారముల వల్ల కూడ మదాత్యయ రోగము శాంతించనిచో కింద చెప్పబడు చికిత్స చేయవలెను.

ఉశీరం తిన్త్రిడీకం చ దాడిమస్వరసం మధు ।
పానాత్యయే పిత్తకృతే శ్రేష్ఠం తర్పణపానకమ్ ॥ **42** ॥

పైత్తిక మదాత్యయములో ఉశీరం, చింతపండు, దాడిమ స్వరసంలో తేనె కలిపి ఇచ్చినచో శ్రేష్ఠమైన తర్పణపానకముగా ఉండును.

కాశ్మర్యం దాడిమం ద్రాక్షాః ఖర్జూరాణి పరూషకమ్ ।
దద్యాత్ కుడవశస్తాని లోధ్రాదీని తు యుక్తితః ॥ **43** ॥

గంభారి, దాడిమ, ద్రాక్ష, ఖర్జూరము, పరూషకము, లోధ్ర మొదలగునవి యుక్తి పూర్వకముగా కుడవ మాత్రలో ఇవ్వవలెను.

లోధ్రామలకమఞ్జిష్ఠాః సూక్ష్మం పి(ష్ట్వా) . . . . . ।
తోయాఢకే ప్లుతం స్థాప్యం సజాతి వా సకేశరమ్ ॥ **44** ॥

తృష్ణాం ఛర్దిమతీసారమదమూర్ఛావిలాపకమ్ ।
అనవస్థానమరుచిం గ్లానిం చైతదపోహతి ॥ **45** ॥

లోధ్ర, ఆమలకీ, మంజిష్ఠ, జాయఫల, నాగకేశరములు, చూర్ణము చేసి ఒక ఆఢక జలములో ఉంచి దాన్ని సేవించిన తృష్ణ, ఛర్ది, అతిసారము, మదము, మూర్ఛ, ప్రలాపము, మానసిక అస్థిరత, గ్లాని దూరమగును.

లామజ్జకమృణాలత్వఙ్మధుకాన్యుత్పలం తథా ।
పలం పలం గుడూచ్యా ద్వే అష్టౌ గుడపలాని తు ॥ **46** ॥

జలాఢకే నవే భాణ్డే గోపయేత్ కేశరాన్వితమ్ ।
వాతపిత్తోత్తరం హన్తి మదం సోపద్రవం నృణామ్ ॥ 47 ॥

లామజ్జకం, మృణాళం, దాల్చిని, యష్టిమధు, ఉత్పలం, ఇవి ఒక్కొక్క పలము, గుడూచి రెండు పలములు బెల్లము 8 పలములు, జలము ఒక ఆఢకం నీటిని ఒక కొత్తకుండలో పోసి కొంచెం కుంకుమ పూవు కలిపి సురక్షిత స్థానములో ఉంచవలెను. దీని ప్రయోగంచే ఉపద్రవ యుక్తమైన వాత, పిత్త, మదాత్యయ రోగము నశించును.

లోకసిద్ధాని చాన్యాని పానకాన్యుపకల్పయేత్ ।
సమద్యాన్యన్నపానాని భూయిష్ఠం చోపపాదయేత్ ॥ 48 ॥

ప్రసిద్ధములైన ఇతర పానకములు కూడా ఇవ్వవలెను. మద్యంతో అన్నపానములను తగినంత మాత్రలో ఇవ్వవలెను.

అథానుబంధం కుర్వీత స రోగీ చ బలీ భవేత్ ।
యథాదోషం తతస్తస్య కుర్యాత్ సంశోధనం బుధః ॥ 49 ॥

అనుబంధ రూపముగా ఇతరవ్యాధులున్నచో బలవంతుడైన రోగికి దోషానుసారముగా సంశోధనము చేయవలెను.

మద్యయుక్తం త్రివృచ్చూర్ణం పేయం స్యాదనులోమనమ్ ।
పానకేనాప్యవత్ కార్యం సమద్యగుడయుక్తయా ॥ 50 ॥

మద్యంతో పాటు త్రివృత్ చూర్ణంను ఇచ్చిన అనులోమనంగా ఉండును. మద్యంతో పాటు గుడయుక్త పానకమును ఇచ్చిన కూడా అదేవిధముగా పనిచేయును.

వైసర్పదాహజ్వరయోరేవం చోక్తా పరిక్రియా ।
పిపాసాజ్వరదాహార్తే సైవ కార్యా మదాత్యయే ॥ 51 ॥

విసర్పము, దాహము, జ్వరము, చికిత్సను మదాత్యయంలో కలిగిన జ్వరము, పిపాసలో కూడా చేయవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 52 ॥

అని ఈ విధంగా భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మదాత్యయ చికిత్స సమాప్తం.

ఫక్కచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతః ఫక్కచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము ఫక్క చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

బాలః సంవత్సరా(పన్నః)పాదాభ్యాం యో న గచ్ఛతి ।

స ఫక్క ఇతి విజ్ఞేయస్తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥ 3 ॥

ఒక వర్షము వరకు కూడా బాలుడు స్వయముగా తన పాదములతో నడవజాలనిచో పక్కరోగము అని చెప్పెదరు. ఈ లక్షణములను చెప్పెదను.

ధాత్రీ శ్లైష్మికదుగ్ధా తు ఫక్కదుగ్ధేతిసంజ్ఞితా ।

తత్ క్షీరపో బహువ్యాధిః కార్శ్యాత్ ఫక్కత్వమాప్నుయాత్ ॥ 4 ॥

క్షీరజ ఫక్క నిదాన లక్షణాలు :

ధాత్రి యొక్క శ్లైష్మిక దుగ్ధము ఫక్క దుగ్ధం అని చెప్పబడును. ఆదుగ్ధమును సేవించిన బాలుడు అనేక వ్యాధులతో బాధపడును. మరియు కృశత్వముచే ఫక్క రోగం జనించును.

పిత్తానిలప్రకృతికీ పటుక్షీరా పటుప్రజా ।

కుతః పఙ్గుజడా మూకా త్రిదోషక్షీరభోజినః ॥ 5 ॥

పిత్త లేక వాత ప్రకృతి గల స్త్రీ, ఎవరి దుగ్ధం అయితే లవణ యుక్తంగా ఉండునో ఎవరికయితే సంతానం అధికంగా ఉండునో వారిస్తన్య సేవనచే, త్రిదోష స్తన్యసేవనచే బాలురలో పంగుత్వం, జడత్వం, మూకత్వం కలుగును.

హృదయాత్ సంప్రవర్తన్తే మనఃపూర్వాణి దేహినామ్ ।
ఇంద్రియాణీంద్రియావశ్చాద్వా (?) . . . . హితమ్ ॥ 6 ॥

హృదయం నుండి ఈ లక్షణములు ఇంద్రియములందు వ్యాపించును.

తత్ర వాగింద్రియం త్వేకం ద్విధా భిన్నం యథా కరౌ ।
అర్ధేన శబ్దం వదతి గృహ్ణాత్యర్ధేన తం పునః ॥ 7 ॥

ఈ ఇంద్రియములలో ఒకటి వాగింద్రియము, దీనికి హస్తముల వలె రెండు భాగములు ఉండును. ఇందులో ఒక భాగం ద్వారా సంభాషించును మరి ఒక భాగం ద్వారా పునః గ్రహణం చేయును అనగా వినును.

తస్మాచ్చ మూకా భూయిష్ఠం భవన్తి బధిరా నరాః ।
వాఙ్మూలం హి స్మృతం శ్రోతం వాగ్భ్రంశే భ్రశ్యతే హి తత్ ॥ 8 ॥
మూలం వాచ్ఛ్రోత్ర మ. . . . .చ్చ బధిరో నరః ।
బ్రవీతి మూలే హి హతే హతావా . . . . ॥ 9 ॥

కావున ఏ బాలునకయితే మూకత్వం ఉండునో వాడికి బధిరత్వం కూడా ఉండును. శ్రోత్రము వాఙ్మూలములో ఉండును. కావున వాణి నష్టం అయినపుడు శ్రవణ శక్తి కూడా నశించును. ఈ విధంగా మూలము నశించినచో వ్యక్తి బధిరుడగును. మూలము నష్టం అయినపుడు దాని ఆశ్రిత భాగము కూడా నష్టం అగును.

క్షీరజం గర్భజం చైవ తృతీయం వ్యాధిసంభవమ్ ।
ఫక్కత్వం త్రివిధం ప్రోక్తం క్షీరజం తత్ర వర్ణితమ్ ॥ 10 ॥

ఫక్క-రోగము 3 విధములు 1. క్షీరజ, 2. గర్భజ 3. వ్యాధిజము.

ఇందులో క్షీరజ ఫక్క రోగము వర్ణించబడినది.

గర్భిణీమాతృకః క్షిప్రం స్తన్యస్య వినివర్తనాత్ ।
క్షీయతే మ్రియతే వాఽపి స ఫక్కో గర్భపీడితః ॥ 11 ॥

గర్భజ ఫక్క-రోగము :- తల్లి గర్భిణిగా ఉండుట వలన ఆమె దుగ్ధము శీఘ్రముగా సమాప్తం నొందును. తద్వారా బాలుడు క్షీణించును. లేక మరణించును. ఇది గర్భజ ఫక్క-రోగము.

నిజైరాగన్తుభిశ్చైవ . . . . . రో జ్వరాదిభిః ।
అనాథః క్లిశ్యతే బాలః క్షీణమాంసబలద్యుతిః ॥ **12** ॥
సంశుష్కస్ఫిచబాహూరుర్మహోదరశిరోముఖః ।
పీతాక్షో హృషితాఙ్గశ్చ దృశ్యమానాస్థిపఞ్జరః ॥ **13** ॥
ప్రమ్లానాధరకాయశ్చ నిత్యమూత్రపురీషకృత్ ।
నిశ్చేష్టాధరకాయో వా పాణిజానుగమోఽపి వా ॥ **14** ॥
దౌర్బల్యాన్మన్దచేష్టశ్చ మన్దత్వాత్ పరిభూతకః ।
మక్షికాకృమికీటానాం గమ్యశ్చాసన్నమృత్యురుక్ ॥ **15** ॥
విశీర్ణహృష్టరోమా చ స్తబ్ధరోమా మహానఖః ।
దుర్గన్ధీ మలినః క్రోధీ ఫక్కః శ్వసితి తామ్యతి ॥ **16** ॥
అతివిణ్మూత్రదూషికాశిఙ్ఘాణకమలోద్భవః ।
ఇత్యేతైః కారణైర్విద్యాద్వ్యాధిజాం ఫక్కతాం శిశోః ॥ **17** ॥

వ్యాధిజ ఫక్క రోగ లక్షణములు :–

నిజ, అగంతుక జ్వరాది రోగములతో అనాథ బాలురకు క్లేశము కలిగి వాడి మాంసం, బలము, తేజస్సు క్షీణించును. నితంబములు, బాహు, జంఘ శుష్కించును. ఉదరము, శిరస్సు, ముఖము పెద్దవిగా కనిపించును. కళ్ళు పీతవర్ణంగా మారును. అంగహర్షము కలిగి శరీరము కేవలము అస్థి పంజరము వలె కనిపించును. అధర కాయము మలినముగా ఉండును. మల మూత్రములు ఎల్లపుడు బయల్వెడలును. అధః భాగము నిశ్చేష్టముగా ఉండి చేతుల మోకాళ్ళ సహాయంతో కదులుచుండును. దుర్బలత్వంచే చేష్టలు మందగించును. తద్వారా ఈగలు, కృమి కీటకాదులు ముసరి శీఘ్రముగా మృత్యువు నొందించు రోగములను ఉత్పన్నం చేయును. రోమములు విశీర్ణమై స్తబ్ధముగా ఉండును. నఖములు పెద్దవిగా ఉండును. రోగి దగ్గర దుర్గంధం వచ్చును. మలినముగా క్రోధుడై ఉండును. శ్వాస గతి వికృతముగా ఉండును. మల మూత్రాధిక్యత దూషిత సింఘాణం (నాసికామలం) మలినము మొ॥ లక్షణములను చూచి వ్యాధి జఫక్క రోగముగా గుర్తించవలెను.

గర్భిణీమాతృకేనైవ . . . . ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 137 తమం పత్రమ్)

. . . . ॥

. . . . మనాథానాం విశేషతః ॥

ప్రదుష్టగ్రహణీకాశ్చ ప్రాయశో బహుభోజినః ॥

ఫక్కా భవన్తి తస్మాచ్చ భుక్తం తేషామపార్థకమ్ ।

మందాగ్నిత్వాద్రవో (సో) త్సర్గాద్బహుమూత్రపురీషిణః ॥ **18** ॥

తల్లి గర్భిణిగా ఉండు బాలునకు, అనాథబాలునకు, దుష్ట గ్రహణి రోగము కల బాలుడు, అధికంగా భుజించు బాలుడు ఫక్కరోగి అగును. కావున భుజించిన ఆహారం వ్యర్థం అగును. అగ్ని మాంద్యం వలన, రసము ఉత్సర్గము నొందుటచే మలమూత్రములు అధికముగా ఉండును.

. . . . ।

. . . . ॥

. . . . కారయేత్ క్రియాత్ ॥ **19** ॥

ఈ రోగులలో క్రింది చికిత్స చేయవలెను.

కల్యాణకం పిబేత్ ఫక్కః షట్పలం వా యథాఽమృతమ్ ।

సప్తరాత్రాత్ పరం చైనం త్రివృత్ క్షీరేణ శోధయేత్ ॥

శుద్ధకోష్ఠస్తతః ఫక్కః పి . . . . ।

. . . . ।

. . . . ॥

న తు బ్రాహ్మీఘృతం శూద్రః పిబేత్తద్ద్వ్యస్య నాశనమ్ ।

ప్రజాక్షయేణ యుజ్యన్తే శూద్రా బ్రాహ్మీం పిబన్తి యే ॥ **20** ॥

మృతాః స్వర్గం న గచ్ఛన్తి ధర్మశ్చైషాం విలుప్యతే ।

చికిత్స:– కళ్యాణక ఘృతం, షట్పల ఘృతం, అమృత ఘృతం పానం చేయవలెను. వాటి ద్వారా స్నేహనం అయిన పిదప 7 రోజుల తర్వాత రోగికి త్రివృత క్షీరముచే శోధనం చేయవలెను. కోష్ఠ శోధనానంతరం బ్రాహ్మీ ఘృతం సేవించవలెను. కాని

శూద్రులకు బ్రాహ్మీ ఘృతం ను సేవింపనీయరాదు. దీని వలన వా
నశించుదురు. శూద్రులు బ్రాహ్మీ ఘృతం సేవించిన వాడి సంతానం క్షయించున
వాడు మృత్యువు తర్వాత స్వర్గం పొందక వాడి ధర్మము కూడా నశించును.

దీప . . . . ॥

. . . . ।

. . . . ల్యా వా రాస్నయా మధుకేన వా ॥

పునర్నవైకపర్ణీభ్యామేరణ్డశతపుష్పయోః ।
ద్రాక్షాపీలుత్రివృద్భిర్వా శృతం క్షీరం ప్రయోజయేత్ ॥ **21** ॥
ఏతాని త్వేవ సర్వాణి సంభృత్య మతిమాన్ భిషక్ ।

రాస్నా, యష్టి మధు, పునర్నవ, ఏకపర్ణి, ఏరండ, శతపుష్ప, ద్రాక్ష
పీలు, త్రివృత్, వీటిచే సిద్ధ క్షీర ప్రయోగం చేయాలి. వివేకవంతుడైన వైద్యుడ
వీటిని సేకరించి ఉంచుకోవలెను.

మాంసస్య . . . . ॥
. . . . పునర్యూషం సంస్కృతం క్షీరమేవ వా ।
శాల్యన్నేన సహాశ్నీయాత్ పిబేత్తం చాపి నిత్యశః ॥
తేన ప్రాణం చ లభతే యాతి రోగైశ్చ ముచ్యతే ।
తేనైవ తైలం విపచేత్ ఫక్కానాం సర్వథోదితమ్ ॥ **22** ॥

మాంసము, యూషము, సంస్కరించబడిన క్షీరము, శాల్యన్నం నిత్య
సేవించవలెను. వీటి వలన ప్రాణ లాభం కలిగి రోగం నశించును. ఈ ద్రవ్యముల
తైలం సిద్ధము చేసి ఫక్కరోగం నందు ఉపయోగించవలెను.

రాస్నామధు . . . . ।
. . . . . ఘృతం వా తైలం వా క్షీరం యూషమథో రసమ్ ॥ **23** ॥
ద్విఃసంస్కృతం ప్రయుఞ్జీత సర్వరోగైర్విముచ్యతే ।

ఇదే విధంగా రాస్నా, యష్టి, మొ॥ ఔషధములచే ఘృత తైల క్షీర యూష
మాంస రసములను సిద్ధం చేసి ప్రయోగించినచో అన్ని వ్యాధులు నశించును.

కఫాధికం చేన్మన్యేత మూత్రమిశ్రం పయః పిబేత్ ॥ **24** ॥
ప్రయోగేణ హితాశీ చ ఫక్కరోగైర్విముచ్యతే ।

ఈ వ్యాధి కఫ ప్రధానం అయినచో క్షీరములో గోమూత్రం కలిపి త్రాగవలెను. దీని సేవన మరియు పథ్యభోజనముచే ఫక్కరోగము నశించును.

ఏరణ్డాంశుమతీబిల్వ . . . . ॥
. . . . శాస్తే కార్యా దశపలాః పృథక్ ।
యవకోలకులత్థానాం ప్రస్థం ప్రస్థం సమావపేత్ ॥
అపాం పచేచ్చతుర్ద్రోణే కషాయం పాదశేషిమ్ ।
తైలప్రస్థం దధిప్రస్థం కషాయం చ పునః పచేత్ ॥
తత్ సిద్ధం గోపయేద్యత్నాత్ సర్వథా సంప్రయోజయేత్ ।
బంధ్యాపఙ్గు . . . . ॥
. . . . తే ఇక్ష్వాకోః సుబాహోః సగరస్య చ ।
నహుషస్య దిలీపస్య భరతస్య గయస్య చ ॥
ఏతేన లేభిరే పుత్రా గతిమాయుర్బలం సుఖమ్ ।
రాజ్ఞాం పూర్వోపదేశాచ్చ రాజతైలమితి స్మృతమ్ ॥
అనుగ్రహప్రవృత్తౌ హి రాజ్ఞామాసీ . . . . . . ।
. . . . ప్రశస్యతే ॥ **25** ॥

రాజతైల ప్రయోగము - ఏరండము, అంశుమతి, బిల్వ, మొదలగు ద్రవ్యములు ఒక్కొక్కటి 10 పలములు. యవ, కోల, కుళుత్థములు ఒక్కొక్క ప్రస్థములు, జలం 4 ద్రోణములు, వీటిని క్వాథము చేసి చతుర్థావశేషముగా ఉంచుకొనవలెను. ఒక ప్రస్థము తైలము, ఒక ప్రస్థము పెరుగు పై కషాయంలో తిరిగి పక్వం చేయవలెను. తైల సిద్ధం అయిన తర్వాత గ్రహించి సురక్షిత స్థానంలో ఉంచవలెను. దీని సమ్యక్ ప్రయోగం వలన వంధ్యత్వం, పంగుత్వం, మొ॥ రోగములు నశించును. ఈ తైల ప్రయోగంచే ఇక్ష్వాకు, సుబాహు, సగర, నహుష, దిలీప, భరత, గయ, మొ॥ రాజుల యొక్క పుత్రులు గతి, ఆయు, బలము, సుఖం పొందిరి. రాజులకు

మొదట ఉపదేశించుట వలన ఇది రాజతైలం అనబడెను. రాజుల యొక్క అనుగ్రహం పొందుటకు దీని ప్రయోగం ప్రశస్తమైనది.

త్రిచక్రం ఫక్కరథకం ప్రాజ్ఞః శిల్పికనిర్మితమ్ ।
విదధ్యాత్తేన శనకైర్గృహీతో గతిమభ్యసేత్ ॥ 26 ॥

పై చికిత్సతో పాటు బుద్ధిగల వైద్యుడు నిపుణుడైన పనివాడితో త్రిచక్ర ఫక్క రథమును తయారు చేయించి దాని సహాయంతో ఫక్కరోగిని మెల్లమెల్లగా నడకను అభ్యాసింప చేయవలెను.

బస్తయః స్నేహపానాని స్వేదాశ్చోద్వర్తనాని చ ।
వాతరోగేషు బాలానాం సంసృష్టేషు విశే(షతః) ॥

. . . . . ।
. . . . .జన్తోః సుఖాశ్చ శయ్యాసనబస్తియోగాః ॥ 27 ॥

దీనితో పాటు వాతరోగం సంసర్గము అయి ఉన్నచో వస్తి, స్నేహపానం, స్వేదనం, ఉద్వర్తనం, మొ॥ చేయవలెను. వాడికి సుఖకర శయ్య, ఆసనములు, వస్తియోగములు ప్రయోగించవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।
ఇది ఫక్క చికిత్స భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి (చికిత్సాస్థానే) ఫక్కచికిత్సితమ్ ।

ధాత్రీచికిత్సితాధ్యాయః

అథాతో ధాత్రీచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు ధాత్రీచికిత్స వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

. . . . ।
ధాత్రీచికిత్సాం నిఖిలాం వక్తుమర్హసి మే మునే ॥ 3 ॥
సుఖం దుఃఖం హి బాలానాం ధాత్రీమూలమసంశయమ్ ।

ఓ మహర్షి మీరు నాకు సంపూర్ణ ధాత్రి చికిత్సను ఉపదేశించండి. ఎందుకనగా బాలురలో అన్ని సుఖ దుఃఖముల కారణము ధాత్రి పై అధారపడి ఉండును.

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ స్థవిరేణ మహాతపాః ॥
ధాత్రీచికిత్సితం కృత్స్నం ప్రోవాచ వదతాం వరః ॥ 4 ॥

ఈ విధంగా జ్ఞానుడైన శిష్యుని ద్వారా ప్రశ్న విన్న తర్వాత మహా తపస్వి శ్రేష్ట మహర్షి కశ్యపుడు సంపూర్ణ ధాత్రి చికిత్సను ఉపదేశించెను.

. . . . ।
. . . . ।
. . . . . (పు)ష్టికీ ధాత్రీ తీక్ష్ణాగ్నిర్వాతపైత్తికీ ॥ 5 ॥
సమధాతుః సమాగ్నిస్తు విషమైర్విషమాగ్నికీ ।

ఏ ధాత్రికయితే మాసిక స్రావము నియమ పూర్వకంగా ఉండునో వాత పిత్త ప్రధానం అయిఉండునో ఆ ధాత్రి తీక్ష్ణాగ్ని కలదై ఉండును. వాతాదిధాతువుల యొక్క సమావస్థ యందు అగ్ని సమముగా ఉండును. వాటి విషమావస్థచే అగ్ని విషమావస్థను పొందును.

ఆయురారోగ్యయోర్మూలం ప్రజానాం చ సమాగ్నితా ॥ 6 ॥

విషమః సర్వరోగాణాం మూలం ప్రోస . . . . ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 138 తమం పత్రమ్।)

సమాగ్ని ప్రాణులకు ఆయు ఆరోగ్యమును కలిగించును. విషమాగ్ని సర్వరోగములకు మూలము. మరియు శరీరమును నశింప చేయును.

. . . . ।
తీక్ష్ణాస్య బృంహణం నిత్యం మన్దాగ్నేర్దీపనక్రియా ॥
పథ్యాశనం తు సతతం విషమాగ్నేః సుఖావహమ్ ।
కల్యాణకం షట్పలం వా ప్రయోగేనోపయుజ్యతే ॥
యథాబలం యథాయోగం పఞ్చక . . . . ।
. . . . ॥ 7 ॥
. . . . .తి యథావిధి ।

తీక్ష్ణాగ్ని పురుషుడు ఎల్లపుడు బృంహణమును ఉపయోగించ వలెను. మందాగ్నిలో దీపనం, విషమాగ్నిలో పథ్యసేవనం, సహకారముగా ఉండును. ఇందులో కళ్యాణ ఘృతవు లేదా షట్పలఘృతం ప్రయోగించాలి. ఆవశ్యకతానుసారంగా బలం చూసి యథావిధిగా పంచకర్మను చేయవలెను.

న తూపయోజయేత్ క్షారం క్షారప్రాయౌషధాని వా ॥ 8 ॥

ప్రజావినాశనః క్షారో ధాత్రీణాం స న శస్యతే ।

ఇందులో క్షార ప్రధాన ద్రవ్యములను ఉపయోగించకూడదు క్షారము సంతాన నాశకము కావున ధాత్రికి అప్రశస్తము.

మ్రక్షణోద్వర్తనస్నానం శుక్లామ్బరనిషేవణమ్ ॥
మృష్టమన్నం సుఖా . . . . ।
. . . . ॥ 9 ॥

. . . . (ధ)ర్మరతిర్ధా(త్రీణాం సుఖహేతవః ।

వారి ఈ (మక్షణము, ఉద్వర్తనం, స్నానం, శు(భవస్త్రములను ధరించుట పవి(త భోజనము ఇవి ధా(త్రి యొక్క ధర్మ, రతి సుఖకారకములు.

మేదస్వినీనాం ధా(త్రీణాం సిరాకర్మ (ప్రశస్యతే ॥ 10 ॥

మేధస్వి, స్థూలమైన ధా(త్రికి సిరావ్యధన చేయవలెను.

స్నేహస్వేదోపపన్నానామూర్ధ్వం చాధశ్చ శోధనమ్ ।
తతః సా మేదసి క్షీణే (స్రోతఃసు వివృతేషు చ ॥ 11 ॥

. . . . ।

. . . . .యో రసః ॥

కృశాం చ నష్టపుష్పాం చ బృంహయేత్తేన సిద్ధ్యతి ।

స్నేహ స్వేదములు చేయించి ఊర్ధ్వ అధః శోధనములు చేయవలెను. తద్వారా మేదోక్షయ కలిగి (శోతస్సులు తెరచుకొని స్వస్థముగా ఉండును. కృశ మరియు నష్టపుష్పము కలిగిన ధా(త్రికి బృంహణము చేసిన స్వస్థము అగును.

బలామూలతులా ధౌతా దశమూలం శతావరీ ॥
గుడూచీ రోహిషం రాస్నా వృశ్చికాలీ పునర్నవా ।
వృషః సహచరోశీరసారివామూర్వచ . . . . . . ॥
. . . . ।
. . . . .కాకజఙ్ఘాంఽశుమత్యపి ॥
అశ్వగన్ధా మృగైర్వారుః కాలాఽథ నవమాలికా ।
అతిముక్తకశార్ఙ్గేష్టాకపిత్థం (త్రిఫలేతి చ ॥
దశమూలాత్ (ప్రభృత్యేతే భాగా దశపలాః స్మృతాః ।
యవాః కులత్థా మాషాశ్చ . . . . ॥
. . . . ।
. . . . (జల) (ద్రోణే చతుర్భాగావశేషితే ॥
తం కషాయం పరి(స్రావ్య పునర(గ్రావధి(శయేత్ ।
అథేమాన్యౌషధాన్య(త్ర పలికాని నిధాపయేత్ ॥

ద్వే మేదే ద్వే హరిద్రే చ కాకోల్యౌ వృషజీవకౌ ।
మాషపర్ణీ . . . . ॥
. . . . ।
త్వక్పత్రచన్దనోశీరం ద్వే బలే లవణద్వయమ్ ॥
మూర్వా శ్వదంష్ట్రా శార్ఙ్గేష్టా శ్యామా ద్రాక్షా సురోహిణీ ।
మధుకం హస్తిపిప్పల్యః కుష్ఠం వ్యాఘ్రనఖం వచా ॥
సూక్ష్మైలాగురుకాశ్మర్యః శతపుష్పా పరూషకమ్ ।
. . . . ।
. . . . .ని చ ॥
శఙ్ఖపుష్పీ విశల్యా చ వృశ్చికాలీ మధూలికా ।
దాడిమాని చామ్లాని గుగ్గుల్వాది సుగన్ధి చ ।
అక్షోటం పనసం భవ్యం ప్రాచీనామలకాని చ ॥
శతావరీ విదారీ చ మధుపర్ణీ విషా(ణికా) ।
. . . . ।
. . . . (క)షాయార్ధాఢకం భవేత్ ।
లవఙ్గపుష్పం కర్పూరం స్పృక్కాఽథ కటుకాఫలమ్ ॥
ఆఢకం తిలతైలస్య క్షీరద్రోణం చ పాచయేత్ ।
తత్ సిద్ధం ప్రతిసంహృత్య బలాతైలం నిధాపయేత్ ॥ 12 ॥
ఘృతభాణ్డే దృఢే దాన్తే . . . . ।
. . . . ॥
. . . . .సాం మ్రక్షణేషు (ప్ర)శస్యతే ।

బలా తైల నిర్మాణ విధి :

బలామూలం, ఒక తులా- (100 పలములు) దశమూలములు, శతావరి, గుడూచి, రోహిష తృణము, రాస్నావ, వృశ్చికాలి, పునర్నవ, వృషు, సహచర, ఉశీర, సారిబ, మూర్వ, కాకజంఘ, అంశుమతి, అశ్వగంధ, ఇంద్రవారుణి, త్రివృత్, నవమాలిక, అతి యుక్తక, కాకమాచి, కపిత్థ, త్రిఫల, దశమూలము ప్రత్యేకము పది పలములు.

యవ, కుళుత్థ, మాష, జలము 4 ద్రోణములు, వీటిని పక్వం చేసి చతుర్థావశేషంగా కషాయం చేసికొని తిరిగి అగ్నిపై ఉంచవలెను. తర్వాత ఈ క్రింది ఔషధములను ఒక్కొక్కటి ఒక్క పలము అందులో వేయవలెను. మేద, మహామేద, హరిద్ర, దారు హరిద్ర, కాకోలీ, క్షీరకాకోలి, వృషభకం, జీవకము, మాషపర్ణి, దాల్చిన, తేజపత్ర, చందన, ఉశీర, బల, అతిబల, సైంధవ, సావర్చలవణం, మూర్వ, గోక్షుర, కాకమాచి, శ్యామ, ద్రాక్ష, కటుకరోహిణి, యష్టి, గజపిప్పలి, కుష్ఠ, వ్యాఘ్ర నఖ, వచ, ఏల, అగరు, గంభారి, శతపుష్ప, పరూషక, శంఖపుష్పి, లాంగలి, వృశ్చికాలి, మధూలిక, దాడిమ, మొ॥ అమ్లద్రవ్యములు, గుగ్గులు మొ॥ సుగంధ ద్రవ్యములు అక్షోట, పనస, భవ్య, పురాణ ఆమలకీ, శతావరి, విదారి కంద, మధుపర్ణి, విశాణిక, లవంగ పుష్పము, కర్పూరము, స్పృక్క, కటుక ఫలము వాటి యొక్క కషాయం అర్ధ ఆఢకం, తిలతైలం ఒక ఆఢకం, క్షీరం ఒక ద్రోణము అన్నిటిని కలిపి పక్వం చేయాలి ఇది సిద్ధం అయిన తర్వాత ఒక దృఢమైన హస్తిదంతంతో చేయబడిన ఘృతాక్త పాత్రలో పోసి ఉంచుకొనవలెను. మ్రక్షణార్థము ఈ తైలము ప్రశస్తము అయినది.

శాఖాగతం కోష్ఠగతమస్థిమజ్జసిరాగతమ్ ॥
బహిరాభ్యన్తరాయామం హనుస్తమ్భం శిరోభ్రమమ్ ।
ఏకపక్షవధం శోషమ్లానకార్దితగుల్మినమ్ ॥
బధిరం వేప (మానం చ) . . . . ।
. . . . ॥
. . . . (ఉ) పస్మారమున్మాదం కటపూతనామ్ ।
కర్ణశూలం శిరఃశూలం బ్రధ్నం మారుతకుణ్డలమ్ ॥
అశీతిం వాతికాన్ రోగాన్ యోనిదోషాంశ్చ వింశతిమ్ ।
రేతోదోషాన్ గ్రహాన్ సర్వాన్ బలాతైలమపోహతి ॥
వృద్ధ్యాం . . . . ।
. . . . ॥
. . . . .జ్వరే జీర్ణే తృతీయకచతుర్థకే ।
నారీణాం దుష్ప్రజాతానాం యోనిశూలే శ్రమేషు చ ॥

నానాతిసారజ్వరయోః కఫరోగేషు సర్వశః) ।
నాజీర్ణకృశమూర్చాసు న ఛర్ద్యాం చ ప్రయోజయేత్ ॥ 13 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 139 తమం పత్రమ్।)

బలాతైల ఉపయోగము : శాఖ, కోష్ఠ, వస్తి, మజ్జ, సిరాగత రోగములు, బాహ్యాయామము, అంతరాయామము, హనుస్తంభము, శిరోరోగము, ఏకాంగవాతము, పక్షవధ, శోష, వ్లానక, అర్ధితము, గుల్మ, బధిరత, కంపవాతము, అపస్మారము, ఉన్మాదము, కటపూతన (గ్రహరోగం) కర్ణశూల, శిరశ్శూల, ఆంత్ర వృద్ధి, వాతకుండలిక, 80 వాతరోగములు, 20 యోనిదోషములు, వీర్య దోషములు, సంపూర్ణగ్రహరోగములు, నష్టమగును. వృద్ధి, జీర్ణజ్వరము, తృతీయక, చతుర్ధక జ్వరము, దుష్ప్రజాత రోగములలో ఈ తైలంను ప్రయోగించవలెను. కాని, అజీర్ణ, కృశత, మూర్చ, ఛర్దిరోగములలో ప్రయోగించరాదు.

ఏతేనైవ విధానేన రాస్నాతైలం విపాచయేత్ ।
నిహన్తి రోగాన్ భూయిష్ఠం య ఏతే పరికీర్తితాః ॥ 14 ॥

పై చెప్పిన విధంగానే రాస్నాతైలమును సిద్ధం చేయవలెను. పై చెప్పబడిన రోగములను నష్టమొందించును.

శతావర్యా బదర్యాశ్చ గుడూచ్యా మధుకస్య చ ।
పునర్నవాయా ద్రాక్షాయాః పీలోః సహచరస్య చ ॥
వృషస్య నాగవీర్యాయా అనన్తాశతపుష్పయోః ।
స్వనామపాకతైలానామేష ఏవ (విధిః స్మృతః) ॥ 15 ॥

ఇదే విధముగా ఆయాపేర్ల అనుసారము బదరి, శతావరి, గుడూచి, యష్టిమధు, పునర్నవా, ద్రాక్ష, పీలు, సహచర, ఋద్ధి, నాగవీర్య, అనంత, శతపుష్ప మొ॥ తైలములను పై విధముగానే పక్వం చేసికొనవచ్చును.

. . . . . . .లం పక్వం తైలే సహచరే ॥ 16 ॥
దద్యాన్నిర్మథ్య సతతమేతదత్ర విశేషణమ్ ।

ఇదేవిధంగా సహచర తైలమును కూడా తయారు చేసికొనవచ్చును. ఇందులో దీనిని నీటియందు చిలికి తైలములో వేయాలి.

శ్యోనాకతైలస్య విధిః స ఏవ పరికీర్తితః ॥ 17 ॥
కషాయే మధుమాంసస్య దద్యాత్ త్రింశత్పలాని తు ।

శ్యోనాక తైలం కూడా ఇదేవిధంగా తయారు చేసికొనవలెను. ఇందులో శ్యోనాక క్వాథములో 30 పలముల మధు, మాంసం వేయవలెను.

కపిత్థతైలస్య విధిః స ఏవ పరికీర్తితః ॥ 18 ॥
కపిత్థానాం తు పక్వానాం తులాం దద్యాత్ స. . . ।

కపిత్థ తైలం కూడా ఇదే విధంగా సిద్ధం చేసికోవాలి. పక్వం అయిన కపిత్థపలము 10 పలములు తీసికోవాలి.

. . . . .దేవ ప్రకీర్తితమ్ ॥ 19 ॥
కేవలం స్వరసస్యాత్ర దద్యాత్తైలాచ్చతుర్గుణమ్ ।

ఈ తైలమును కూడా పై విధంగానే చేసికోవాలి. దీని స్వరసమును తైలములో 4 భాగము తీసికోవాలి.

మీనతైలం చ మీనానాం కషాయేణ రసేన చ ॥ 20 ॥
పక్వం బలాతైలమివ వాతవ్యాధిషు శస్యతే ।

చేపకషాయం, మరియు రసము పక్వం చేసి మీనతైలం సిద్ధం చేసికోవలెను. ఇది కూడా బలాతైలం వలె వాతవ్యాధులలో ప్రయోగించాలి.

బలాకాహంసవల్గూనాం క్రౌఞ్చసారసయోరపి ॥ 21 ॥
ఆటీశకనకానాం చ తైలాన్యాహుః స్వనామభిః ।

ఇదే విధంగా ఆయాపేర్ల అనుసారంగా, బలాక, హంస, వల్గు, క్రౌంచ, సారస, ఆటీ మొ॥ పక్షుల తైలములు కూడా తయారు చేసికొనవచ్చును.

. . . .(దౌర్గ)న్ధ్యనాశనమ్ ॥ 22 ॥
విధానం కీర్తితం పణ్యం షణ్ఢబన్ధ్యాప్రజాకరమ్ ।

ఇది దుర్గంధ నాశము, నపుంసకత్వం, వంధ్యాస్త్రీలలో పుత్రోత్పత్తి కొరకు చెప్పబడినది.

యోనినాసాముఖశ్రోత్రదౌర్గన్ధ్యే పిచ్ఛిలేషు న ॥ 23 ॥
కపిత్థతైలం పిచుభిర్ధారయేయుః సదా స్త్రియః ।

యోని, నాసిక, ముఖము, శ్రోత్రము, వీటి దుర్గంధం మరియు పిచ్ఛిలత్వములలో స్త్రీలు ఎల్లపుడు కపిత్థ తైలయుక్త పిచును ధారణ చేయవలెను.

సహకారరసేనాపి తద్వత్తైలం ప్రశస్యతే ॥
వివిధానాం చ తైలానాం హృద్యా . . . . . . ।
. . . . .న్ధానాం చ నిషేవణమ్ ॥ 24 ॥

ఆమ్రరసంతో కూడా తైలం ఇదే విధముగా సిద్ధం చేయవలెను. అన్ని విధములగు హృద్యమైన తైలములను ఇదే విధముగా ప్రయోగించవలెను.

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి ధాత్ర్యాణాం శేషకర్మ యత్ ।
స్నేహపానాత్ ప్రసూతానాం షష్ఠీమల్లకభక్షణాత్ ।
అతిమాత్రాశనాచ్చైవ విరుద్ధాజీర్ణభోజనాత్ ॥
షష్ఠిగ్రహః కుమారాణాం జాయతే దేహనాశనః ।
అసాధ్యశ్చానుష(ఙ్గీ చ) . . . . ॥
. . . . . . (మితా) హారా ధర్మశీలా తపస్వినీ ।
జీర్ణాశినీ చ సతతం షష్ఠీమతితరత్యసౌ ।
ప్రాప్తాయాం వఞ్చనాయాం చ పఞ్చకర్మాణి కారయేత్ ॥ 25 ॥
అథవా తపసోగ్రేణ శివం స్కన్దం చ తోషయేత్ ।

ధాత్రికి మిగిలిన చికిత్సను చెప్పెదను. ప్రసూత స్త్రీలకు స్నేహపానం, షష్టిక, మల్లకం అను మత్స్యమును భుజించుట, అధ్యశనము, విరుద్ధ భోజనం, అజీర్ణ భోజనం, చేయువారి పిల్లలకు, షష్టి అను గ్రహరోగం ఉత్పన్నం అగును. ఇది అసాధ్యం అనుషంగి. ఇందులో మితాహారంను సేవించువారు, ధార్మిక స్వభావశీలురు, తపస్వినులు, జీర్ణానంతరం భోజనం చేయువారు ఇలాంటి ధాత్రి షష్టి గ్రహరోగ ముక్తురాలగును. పై చెప్పిన చికిత్సచే శమించనిచో పంచకర్మలు చేయవలెను. లేదా తీవ్ర తపస్సు వలన శివుడిని స్కంధుని తృప్తి చేయవలెను.

అజీర్ణం చాపి ధాత్రీణాం నిత్యమేవ న శస్యతే ॥

అజీర్ణదూషి (తా దోషా ధాత్రీణాం జనయన్తి హి) ।
. . . . . (ఽ) రుచిగ్లానిమదమోహవిచర్చికాః ॥
పామాకుష్ఠాలజీగుల్మహృద్రోగశ్వాసకాసకాః ।
హిక్కాతంద్రాశ్రమశ్వాసచ్ఛర్ద్యపస్మారవిగ్రహాః ॥
రక్తపిత్తభ్రమోన్మాదశూలశోషగలగ్రహాః ।
ఊరుస్తమ్భః ససంన్యాసస్తథాఽన్యే చ మహాగదాః ॥ 26 ॥

ధాత్రికిపుడు అజీర్ణం చేయకూడదు. అజీర్ణముతో దూషితమైన దోషము, అరుచి, గ్లాని, మద, మోహ, విచర్చిక, పామా, కుష్ఠము, అలజి, గుల్మం, హృద్రోగము, శ్వాస, కాస, హిక్క, తంద్ర, శ్రమ శ్వాస, ఛర్ది, అపస్మార, గ్రహరోగ, రక్త పిత్త, భ్రమ, ఉన్మాద, శూల, శోష, గలగ్రహ, ఊరుస్తంభ, సంన్యాస మొ॥ భయంకర రోగములు కలుగును.

. . . . ।
మితపథ్యాశన్మాతుః పుత్రే తేషామసంభవః ॥ 27 ॥
సుఖోదయశ్చ ధాత్రీణాం తస్మాత్తదుపపాదయేత్ ।

మాత, పరిమితాహారం, పథ్యభోజనం చేయుటచే బాలుడికి పై చెప్పిన వ్యాధులు కలగవు. ధాత్రి కూడా సుఖముగా ఉండును. కావున మిత, పథ్యకర భోజనం చేయవలెను.

వృద్ధజీవక ! లోకేఽస్మింస్త్రయో దుష్కరకారిణః ॥ 28 ॥
భిషగ్ధాత్రీ చ బాలశ్చ త ఏవ సుఖదుఃఖితాః ।

ఓ వృద్ధ జీవకా! ఈ ప్రపంచములో ముగ్గురు వ్యక్తులు దుష్కర కార్యము చేయగలవారున్నారు.

ఒకటి 1. వైద్యుడు, 2. ధాత్రి, 3. బాలుడు. వీరు సుఖమును, దుఃఖమును అనుభవింతురు.

పరిజ్ఞానం వినా వాతాద్యోషధకల్పనే శిశోః ॥
. . . . ।
శాస్త్రానుసారచేష్టాభిరిఙ్గితైర్నిత్యదర్శనైః ॥ 29 ॥

కర్తవ్యం భేషజం బాలే స కథం నాఽపరాధ్నుయాత్ ।

శిశువులలో వాతాది దోషములను తెలియకనే ఔషధ కల్పన చేయవలసి ఉండును. కావున ఎల్లపుడు శాస్త్రానుసారంగా కర్మ, ఇంగిత జ్ఞానము, దర్శనం ద్వారా బాలచికిత్స చేయవలెను. ఇందులో తప్పు జరుగకూడదు.

భిషక్కౌమారభృత్యస్తైః కారణైర్నిత్యదుఃఖితః ॥
దుష్కరం చాపి కురుతే యుఞ్జన్ సాధారణాః క్రియాః ।
గర్భిణ్యాః సహ గర్భేణ ధాత్ర్యాః సహ సు(తేన చ) ॥

. . . . ।

. . . . జ్ఞాతుమదూషకమ్ ॥ 30 ॥

కౌమార భృత్య వైద్యుడు అయా, కారణములతో నిత్య వ్యాధుల సాధారణ చికిత్స చేస్తూ గర్భ సహిత గర్భిని, పుత్రసహిత ధాత్రి చికిత్స చేయుట అత్యంత దుష్కర కార్యము.

ధాత్రీ పుత్రశరీరార్థం స్వశరీరోపశోషణమ్ ॥
స్నేహాత్ ప్రాప్నోతి సుబహూన్ క్లేశాంశ్చాన్యాన్ సుదారుణాన్ ।
ఆశాస్నేహకృపాధర్మాద్రక్షణార్థం చ మాతరః ।
సహన్తే సర్వదుఃఖాని మానినీ చాత్ర కీర్త్యతే ।
గర్భాత్ ప్రభృతి బాలోఽపి . . . . ॥ 31 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 140 తమం పత్రమ్।)

అధికం పీడ్యతే దుఃఖైరకుర్వన్నపి తత్ స్వయమ్ ।
తస్మాచ్చ ధాత్రీ సతతం శుభచేష్టాఽశనస్థితిః ॥

మాతా భవతి పుత్రాణాం భుంక్తే పుత్రఫలాని చ ।

ధాత్రి ప్రేమ వలన పుత్రుని కొరకు తన శరీరము శోషణ చేయును. మరియు అనేక దారుణమైన క్లేశములను సహించును. అశా, స్నేహము, కృప, ధర్మం, పుత్ర రక్షణ కొరకు తల్లి అన్ని విధములగు దుఃఖములను సహించును. ఈ కారణముగా తల్లి కీర్తించ బడును.

గర్భం మొదలుకొని బాలురు స్వయముగా కర్మలను చేసికొన జాలకుండుట వలన అనేకవిధములైన బాధలను అనుభవించును. కావున ధాత్రి నిరంతరము తన శుభకార్యములచే అహార విహారముల ద్వారా తన పుత్రుల యొక్క తల్లి అయి పుత్రరూప ఫలమును భోగించును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 32 ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) వృద్ధజీవకీయే కౌమారభృత్యే చికిత్సాస్థానే ధాత్రీచికిత్సితాధ్యాయః ॥
(స)మాప్తాని చ చికిత్సితాని ॥

ధాత్రి చికిత్సితాధ్యాయము సమాప్తం.

సిద్ధిస్థానమ్

రాజపుత్రీయా సిద్ధిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః

అథాతో రాజపుత్రీయాం సిద్ధిం వక్ష్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము రాజపుత్రీయ సిద్ధిని గురించి తెలిసికొనెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

భగవన్ రాజపుత్రాణామన్యేషాం వా మహాత్మనామ్ ।
కతివత్సర (యుక్తస్య బస్తికర్మ సమీరి)తమ్ ॥ 3 ॥

స్నేహప్రమాణం కిం బస్తౌ బస్తయః కే చ తద్ధితాః ।
కేషు రోగేషు శస్యంతే బస్తయః కేషు గర్హితాః ॥ 4 ॥

ఆస్థాపనమవస్థాయాం కస్యాం కేషు గదేషు చ ।
వస్తికర్మప్రమాణం కిం . . . . ॥ 5 ॥

. . . . ।
హితాహితం వ్యాపకాః కాః కిం చ తాసాం చికిత్సితమ్ ॥ 6 ॥
ఋషిమధ్యే తథా పృష్టః ప్రశ్నాన్ ప్రోవాచ కశ్యపః ।

జీవకుడు కశ్యపునితో ఈ క్రింది ప్రశ్నలు అడిగెను. ఓ భగవాన్! రాజపుత్రులు మరియు మహాపురుషులకు ఎన్ని సంవత్సరముల వయస్సు నందు

వస్తికర్మ చేయవలెను. వస్తిలో స్నేహపరిమాణము ఎంత? వారికొరకు ఏ విధమైన వస్తువులు హితకరమైనవి ? ఏ రోగములలో వస్తినివ్వవలెను. ఎవరి ఎవరికి వస్తి ఇవ్వకూడదు? ఆస్థాపన వస్తి ఏ అవస్థలలో మరియు ఏ వ్యాధులలో చేయవలెను? వస్తి ప్రమాణము ఎంత ? మరియు ఎన్ని వస్తులు ఇవ్వాలి? వస్తి యొక్క హితము, అహితం, వ్యాపకము, మరియు వాటి చికిత్స ఏమి? ఋషి సమూహము ఈ ప్రశ్న వేసిన తర్వాత మహర్షి కశ్యపుడు ఈ క్రింది జవాబు నిచ్చెను.

> **నిబోధ సమ్యగ్భవతా మహత్కార్యం ప్రచోదితమ్ ॥ 7 ॥**
> **బస్తికర్మ హి దుర్జ్ఞానం బాల (కేషు విశేషతః) ।**
> **. . . . . ॥ 8 ॥**

మీరు శ్రద్ధగా వినుడు. మీరు గంభీరమైన ప్రశ్నలు వేసినారు. వస్తి కర్మ జ్ఞానము ప్రత్యేకించి పిల్లల్లో అతి కఠినమైనది.

> **శిశూనామశిశూనాం చ బస్తికర్మామృతం యథా ।**
> **భిషజామర్థయశసీ, శిశోరాయుః, ప్రజాం పితుః ॥ 9 ॥**
>
> **త్రయమేకపదే హన్తి భేషజం దురనిష్ఠితమ్ ।**
> **తస్మాదాపన్నరోగేషు వాతప్రాయేషు దేహిషు ॥ 10 ॥**

శిశువులలో మరియు ఇతరులలో కూడా వస్తి అమృత తుల్యము. ఈ వస్తివలన వైద్యులకు ధనము, యశస్సు, శిశువులకు ఆయుష్షు, తండ్రికి సంతాన ప్రాప్తి కలుగును. ఒక వేళ వస్తి సమ్యక్ప్రయోగము కానిచో పై చెప్పిన ముగ్గురు ఒకేసారి నష్టము అగుదురు. వాత ప్రధానమైన రోగములలో వస్తినివ్వవలెను.

> **. . . . . ।**
> **(జన్మప్రభృతి బాలానాం) బస్తికర్మోపకల్పయేత్ ॥ 11 ॥**

గార్గ్య బాలురలో జన్మించినప్పటి నుండి వస్తిని ఇవ్వవచ్చుని చెప్పెను. మాఠరుడు ఇది సరికాదు అని చెప్పెను. ఎందుకనగా ఆ సమయమున వాడు అతి చిన్నవాడు. ఒక మాసం తరువాత వస్తిని ఇవ్వవలెను. అపుడు బాలుడు స్థిరముగా ఉండును.

ఇత్యాహ గార్గ్యో నేత్యాహ బాలత్వాది (ద)తి మాతరః ।
మాసేన శస్యతే మాసాద్ బాలో హి స్యాదవస్థితః ॥ **12** ॥

అల్పాన్తరత్వాన్నేత్యాహ తమాత్రేయః పునర్వసుః ।
చతుర్మాస్యోఽనువాస్య (స్తు) . . . . ॥ **13** ॥

ఆత్రేయ పునర్వసుడు ఇట్లు చెప్పెను. ఇది సరికాదు ఎందుకనగా ఆ సమయంలో బాలునికి అంతరావయవములు, ఆంతరికశబ్దము అత్యల్పంగా ఉండును. కావున 4 వ మాసమున అనువాసన వస్తిని ఇవ్వవలెను.

. . . . ప్రాహ స్తన్యక్షీరఘృతాశనాత్ ।
ఊర్ధ్వాధో బృంహమాణస్తు రోగైః సంతర్పణోద్భవైః ॥
కృచ్ఛ్రసాధ్యో భవేద్గ్రస్తస్తస్మాత్ సంవత్సరాద్ధితమ్ ।
తదా శక్యశ్చ శక్తశ్చ బాలో వ్రజతి జల్పతి ॥
మతి . . . . ।
. . . . ॥ **14** ॥

. . . ఇది సరికాదు - స్తన్యము, క్షీరము, ఘృత సేవన వలన ఊర్ధ్వ అధోభాగముల ద్వారా బృంహణము చేయబడి సంతర్పణ జన్యరోగములచే ఆక్రాంతమైన బాలుడు కృచ్ఛ్రసాధ్యం కాగలడు. కావున ఒక సంవత్సరం తర్వాత వస్తికర్మను ఇవ్వవలెను అని చెప్పెను. అపుడు బాలుడు శక్తి, సామర్థ్యములు కలిగి ఉండును. నడచుట, సంభాషణము, భోజనము సేవించువాడుగా ఉండును అని చెప్పెను.

పారాశర్యస్తు నేత్యాహ తదా దుర్లలితో హి సః ॥ **15** ॥

పరాశరుడు - ఇది సరికాదు అని చెప్పెను. ఎందుకనగా అపుడు బాలుడి పాలన, పోషణ, సరిగ్గా జరగదు. కావున 3 వ సం॥ తర్వాత వస్తి కర్మ చేయవలెను.

నేతి భేలస్తమబ్రవీత్ ।
అల్పాన్తరత్వాద్వ్యాఘాతాద్విభ్రమాణామసంసహాత్ ॥ **16** ॥
షడ్వర్షప్రభృతీనాం తు భేల . . . . ।

భేళుడు ఇట్లు చెప్పుచున్నాడు - ఇది సరికాదు ఎందుకనగా అపుడు బాలునికి

ఆంత్రిక శక్తి అల్పముగా ఉండును. మరియు వ్యాపత్తులను విభ్రమములను సహించలేడు. కావున 6 సం॥ల తర్వాత వస్తి కర్మ చేయవలెను అని చెప్పెను.

. . . . . షు పక్షేషు సూక్ష్మేష్వపి పునః పునః ॥
నిశ్చయార్థం తతః సర్వే కశ్యపం పర్యచోదయన్।
స తేభ్యో నిశ్చయం ప్రాహ శిశూనాం బస్తికర్మణి ॥ 17 ॥

అధస్తనోఽన్నభోక్తా చ చయదావా . . . . . ।

ఈ విధముగా గంభీరమైన వాదోపవాదములు జరుగుటవలన వారందరూ నిశ్చిత జ్ఞానము కొరకు మహర్షి కశ్యపుని ప్రార్థించిరి. అపుడు కశ్యపుడు తిరుగాడుచుండు బాలుడు, అన్నం సేవించు బాలునికి వస్తికర్మను చేయవలెనని చెప్పెను.

భిషక్ పుణ్యాహే కనకరజతతామ్రకాంస్యత్రపుసీసలోహగజదన్తతరువేణు శృఙ్గాస్థినలానామన్యతమస్యోపపత్త్యా యమత్రకం కారయేచ్ఛ్లక్ష్ణమవ్రణమృజు గులికాముఖం గోపుచ్ఛ . . . ॥ 18 ॥

వస్తి నేత్రము - మంగళకర దినము నందు వైద్యుడు బంగారు, వెండి, రాగి, కంచు, వంగము, సీసము, లోహము, హస్తిదంతం, కఱ్ఱ, వెదురు, శృంగము, అస్థి, కమలనాళము వీటిలో ఏదైనా నునుపుగా వ్రణము కలిగించనిదిగా, చక్కగా, గోళాకారం ముఖము కలిగి గోపుచ్ఛ సమానమైన వస్తి నేత్రము తయారు చేసుకొనవలెను.

. . . .

. . . .

. . . నోష్ణోదకపరిషేకగన్ధశుష్కవసనకుసుమరోచనాప్రతిసరాభ్యలఙ్కరణ భోజనవినోదాన్ క్రమేణ సుఖమాప్నుయాత్।

. . . . మ్రక్షణోత్సాదనోష్ణోదకపరిషేకభోజనాన్యహన్యహని ప్రాగనువాసనాదిష్యన్తే। పశ్చాన్నిరూహేభ్య అ . . . .

. . . . . . కోష్ణోదకోపచారబ్రహ్మచర్యోపసేవనం చ విరిక్తవదితి పరిషత్ ॥ 19 ॥

ఏ రోగికైతే వస్తి చేయవలసి ఉన్నదో వానికి క్రమముగా ఉష్ణజల పరిషేకము సుగంధితము శ్వేత వస్త్రము, పుష్పధారణ, రుచికరమైన ప్రతిసారము, అలంకారము, భోజనము, వినోదము మొదలగు సుఖకర భావములను సేవింపచేయవలెను. అనువాసన వస్తికి పూర్వము స్నేహ మర్దనము, ఉష్ణజల పరిషేకం, ఉష్ణ భోజనము ప్రతిదినము ఇవ్వవలెను. తరువాత నిరూహవస్తి చేసినవారికి తిరిగి అనువాసన వస్తి చేయవలెను. తరువాత విరేచనమును చేయించి రోగికి ఉష్ణజల ఉపచారము బ్రహ్మ చర్యము మొదలగునవి చేయించవలెను.

తత్ర శ్లోకాః –

> ఏతేన విధినా బస్తీన్ దద్యాదేకాన్తరం భిషక్ ।
> అహన్యహని బస్తీనాం ప్రణిధానం వినాశనమ్ ॥
>
> స్నేహో గురుః స్వభావేన బహుత్వాద్చ . . . . . ।
> . . . . చ్ఛూలం జ్వరోఽరుచిః ॥
>
> ఆనాహోష్మానకృమయే విడ్భేదః కుష్ఠసంభవః ।
> అపస్మారజడత్వాద్యాస్తస్మాదేకాన్తరం హితః ॥ **20** ॥

ఈ విధానములో వైద్యుడు ఒక దినము విడిచి ఒక దినము వస్తిని ఇవ్వవలెను. ప్రతిరోజు వస్తినిచ్చుట అహితకరము. ఎందుకనగా స్నేహము స్వభావముగానే అతి గురువగుట వలన శూల, జ్వర, అరుచి, ఆనాహము, ఆధ్మానము, కృమి, అతిసారం, కుష్ట, అపస్మారము, జడత్వం, మొ॥ రోగములు కలుగును. కావున ఏకాంతరముగా ఇవ్వవలెను.

> ఏకాన్తరమపి ప్రాప్తే బస్తౌ దేయే శరీరిణామ్ ।
> న దేయో ధాతువైషమ్యే ధాతూనేవ స సాదయేత్ ॥ **21** ॥

ఏకాంతరముగా వస్తి నిస్తూ ధాతువులు కూడా సమావస్థనందు ఉండునట్లు చూడవలెను. ధాతువుల విషమత్వం నందు ఇచ్చిన అనువాసన వస్తి ధాతువులను నశింప చేయును.

> . . . . (వి)చక్షణః ।
> నిరూహయేదర్థతస్తు హ్రాసవృద్ధ్యా నిరూహయన్ ॥ **22** ॥

తర్వాత జ్ఞాని అయిన వైద్యుడు రోగికి నిరూహావస్తిని ఇవ్వవలెను. నిరూహావస్తి మెల్లమెల్లగా పెంచవలెను.

జడీభవన్తి స్రోతాంసి స్నేహదానాత్ పునః పునః ॥
ఉద్ఘాటనార్థం శుద్ధ్యర్థం తేషామాస్థాపనం హితమ్ ॥ **23** ॥
నిరూహకాలే సంప్రాప్తే యో బాలో న నిరూహ్యతే ।
స . . . . ॥ **24** ॥

స్విన్నం పర్యుషితం జీర్ణం నివాతశయనాదికమ్ ।
స్వభ్యక్తమకృతాహారం భిషగ్బాలం నిరూహయేత్ ॥ **25** ॥

ఎక్కువ సార్లు అనువాసన వస్తిని చేయుట వలన స్నేహము వలన రోగి స్రోతస్సులు జడత్వం నొందును. ఆ స్రోతస్సులను శుద్ధి చేయుటకు ఆస్థాపన వస్తిని ఇవ్వవలెను. నిరూహావస్తి ఇవ్వవలసినపుడు ఇవ్వకపోయినచో అనేక రోగములు కలుగును.

వాతం మూత్రం పురీషం చ దేహినాం విషమస్థితమ్ ।
అనులోమయతే శీఘ్రం నిరూహః సాధు యోజితః ॥ **26** ॥

స్వేదనము చేసినవారికి, మొదటి దినము భోజనము జీర్ణమైన రోగికి నివాతస్థలములో శయనించువాడికి, శరీరముపై తైల మర్ధనము చేసినవారికి ఎవడైతే భోజనము చేయలేదో అట్లాంటి బాలునకు నిరూహావస్తిని ఇవ్వవలెను.

సమ్యక్ నిరూహ లక్షణములు :

1) విషమావస్థలో ఉన్న వాతము, మూత్ర, పురీషములు శీఘ్రముగా అనులోమనము అగును.

ఆమం జడత్వమరుచిం విష్టమ్భం దో . . . . ।
. . . . దీపయత్యపి ॥ **27** ॥

సమ్యక్ ప్రకారముగా చేయబడిన నిరూహావస్తి ఆమరోగము జడత్వం, అరుచి, విష్టంభమును పోగొట్టి అగ్నిని వృద్ధి పొందించును.

వస్త్రస్య ధావనమివ దర్పణస్యేవ మార్జనమ్ ।
ఆస్థాపనం నృణాం తద్వత్ ప్రాజ్ఞైః కాలోపపాదితమ్ ॥ **28** ॥

ఉచిత కాలంలో ఇవ్వబడిన ఆస్థాపన వస్తి వస్త్రమును ఉతికినట్లుగా అద్దమును శుభ్రపరిచినట్లుగా ఉండును.

అనువాసనవచ్చాస్య విధిః సర్వః ప్రశస్యతే ।
నిరూహః పునరావృత్తాన్న తు వేగాన్ విధారయేత్ ॥ **29** ॥

నిరూహవస్తి అనంతరము అనువాసన వస్తిలో వలెనే సంపూర్ణవిధిని ఆచరించవలెను. నిరూహవస్తి పునరావృత వేగములను ధారణం చేయదు.

నిరుపద్రవమాశ్వస్తం . . . . ।
. . . . .ణాం వికారే స్నానమిష్యతే ॥ **30** ॥

ఉపద్రవ రహితమైన రోగికి ఆ శ్వాసనము ఇచ్చి స్నానము చేయించవలెను.

హృద్రోగే పార్శ్వశూలేషు కుష్ఠేషు కృమికోష్ఠిషు ।
ప్రమేహోదరగుల్మేషు వాతశూలే సకుణ్డలే ॥

సంసృష్టదోషరోగేషు లీనగమ్భీరగేషు చ ।
రక్తే శ్లేష్మణి వా దుష్టే నిరూహముపకల్పయేత్ ॥ **31** ॥

నిరూహవస్తి అర్హుడు : హృద్రోగము, పార్శ్వశూల, కుష్ఠ, కృమిరోగ, ప్రమేహ, ఉదర రోగము, గుల్మం, వాత శూల, వాతకుండల, సంసృష్ట దోషములు, గంభీర వ్యాధులు, రక్తశ్లేష్మ దూషితములు ఈ వ్యాధుల యందు నిరూహవస్తి చేయవలెను.

. . . . యేత్ ॥
ఆకేశాగ్రనఖాగ్రేభ్యో బస్తిర్బృంహయతే నరాన్ । **32** ॥

వస్తి కేశములు మొదలుకొని నఖాగ్రముల వరకు సంపూర్ణ శరీరమునకు బృంహణం కలిగించును.

వర్ణతేజోబలకరమాయుష్యం శుక్రవర్ధనమ్ ।
యోనిప్రసాదనం ధన్యం వన్ధ్యానామపి పుత్రదమ్ ॥ **33** ॥

బస్తికర్మ(కృతం) కాలే బాలానామమృతోపమమ్ ।
వాతికాన్ వాతాసస్పం(ష్టాన్) . . . . ॥
. . . . హబీజం సర్వం బస్తిరపోహతి ।

వస్తిగుణములు : సకాలములో నివ్వబడిన వస్తికర్మ బాలురకు అమృత సమానము, ఇది వర్ణము, తేజస్సు, బలము, ఆయువు, శుక్రమును వృద్ధి పొందించును. యోని ప్రసాదనము. వంధ్యులలో పుత్రున్నిచ్చుకారణమున ధన్యము. వాతము, వాత సంసృష్ట రోగవమును నశింపచేయును. అన్ని రోగవముల బీజవములను నశింపచేయును.

యాసాం చ గర్భాః స్రంసన్తే జాతా వా న దృఢాః సుతాః ।
సుకుమార్యశ్చ యా నార్యః సుభగా నిత్యమైథునాః ॥
బహుస్త్రీకాశ్చ యే బాలా ఈశ్వరాణామయౌవనాః ।
సంక్షీయన్తేఽతిసఙ్గాద్వా యే చ . . . . . . ।
. . . . తేషాం ప్రశస్తమమృతం యథా ॥ 34 ॥

గర్భస్రావము అగుస్త్రీలకు పుట్టిన బాలురు బలహీనముగా ఉన్న అతి సుకుమారులైన స్త్రీలకు, నిత్య మైథునం చేయువారికి బహుస్త్రీలు కల పురుషునికి, ధనవంతులైన బాలురకు యౌవ్వన పూర్వము స్త్రీ సంగమము చేసి క్షీణించిన వారికి వస్తి అమృత సమానము.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

రాజపుత్రీయ సిద్ధియను అధ్యాయము సమాప్తం అయినదని కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి రాజపుత్రీయ సిద్ధిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

త్రిలక్షణా సిద్ధిర్నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథాతస్త్రిలక్షణాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము త్రిలక్షణ సిద్ధిని గురించి వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

త్రివిధం లక్షణం పశ్యేన్నృణాం పఞ్చసు కర్మసు ।
దుర్యో . . . . ॥ 3 ॥

ప్రాణులకు పంచ కర్మ చేయునపుడు 3 విధములైన లక్షణములను దృష్టి నందుంచుకొనవలెను. 1. దుర్యోగము, 2. అతియోగము, 3. సమ్యక్ యోగము.

. . . . చ పణ్డితః ।
శరీరయాత్రాం కాయాగ్నిం శక్తిం వర్ణం బలం స్వరమ్ ॥ 4 ॥
దోషాంశ్చ వికృతాన్ దృష్ట్వా యథాదోషం విశోధయేత్ ।
సర్వదోషాః ప్రశామ్యన్తి బలమాయుర్వపుర్వయః ॥
అగ్నిః ప్రజాశ్చ . . . . ।
. . . . ॥

విజ్ఞులు శరీరయాత్ర, జఠరాగ్ని, శక్తి, వర్ణ, బల, స్వర దోష వికృతాదులను వీక్షించి యథానుసారముగా శోధనము చేయవలెను. తద్వారా దోషములు శాంతించి బలము ఆయువు శరీరము వయస్సు అగ్ని సంతానము వృద్ధి చెందును.

విరేచనేన శుద్ధ్యన్తి ప్రసీదన్తీన్ద్రియాణి చ ।
ధాతవశ్చ విశుద్ధ్యన్తే బీజం భవతి కార్ముకమ్ ॥ 5 ॥

విరేచనము వలన ఇంద్రియశుద్ధి ప్రసన్నత కల్గును. రస రక్తాది ధాతువులు శుద్ధినొందును. బీజము సమర్థముగా పనిచేయును.

మేదోదౌర్గన్ధ్యకఫజై రోగైర్వాన్తశ్చముచ్యతే ।
రోగోపశాన్తిర్హ్రాసో వా విశుద్ధిలాఘవాసుః . . . ॥ 6 ॥

వమనము వలన రోగి మేధస్సు దుర్గంధము కఫరోగములనుండి ముక్తి నొందును. రోగ శాంతి, హ్రాసము కల్గును. శరీరవృద్ధి లఘుత్వము కల్గును.

. . . . ।
(ఆమాశ)యస్య పూర్ణత్వం గౌరవం హృదయస్య చ ॥
శీతజ్వరాగమాధ్మానం ష్ఠీవనం చ ముహుర్ముహుః ।
శిరోగ్రహోఽరుచిర్జాడ్యమగ్నిసాదోఽతినిద్రతా ॥
ఆలస్యం వ్యాధివృద్ధిశ్చ విద్యాద్దుర్వాన్తలక్షణమ్ ॥ 7 ॥

వమన అయోగ లక్షణములు : ఆమాశయము పూర్ణముగా నుండుట హృద్గౌరవములు, శీతజ్వరము, ఆధ్మానము, మాటిమాటికి ఉమ్మి వచ్చుట, శిరోగ్రహము, అరుచి, జడత్వము, అగ్నిమాంద్యము, అతి నిద్ర, ఆలస్యము మరియు రోగవృద్ధి కల్గును.

. . . . ।
. . . . సాం చ వ్యథనమతివాన్తస్య లక్షణమ్ । 8 ॥

వమనాతి యోగలక్షణము: - సమస్త స్రోతస్సులలో పీడ కల్గును.

యదా తు పిత్తం రక్తం వా పురీషం మిశ్రమేవ వా ।
వమత్యవిరసం శూలీ న స సిద్ధ్యతి కుర్వతః ॥ 9 ॥

వమనములో పిత్త రక్త పురీషములు కలిసి, పల్చగా శూల యుక్తముగా నున్నచో చికిత్సచేసినను శాంతించదు.

ఆమపక్వాశయౌ పిత్తం గుదౌ గర్భాశయాసృజీ ॥

విరేక . . . . ।
. . . . క్షుద్వాతమూత్రానులోమతా ।
లాఘవం చాగ్నిదీప్తిశ్చ సమ్యక్స్రంసితలక్షణమ్ ॥ **10** ॥

సమ్యక్ విరేచనలక్షణములు : ఆమాశయం, పక్వాశయం, పిత్తం, గుద, గర్భాశయం, రక్తం, ఇవి స్పష్టముగా ఉండును. ఆకలి పెరుగును. వాయు, మూత్రముల గతి అనులోమనమగును. దేహములో లఘుత్వము వచ్చును. అగ్నిదీప్తి కలుగును.

కృచ్ఛ్రవిణ్మూత్రతా త్వక్షపిడకా జ్వరసంభవః ।
అరుచిర్గౌరవాధ్మానే దుర్విరిక్తస్య లక్షణమ్ ॥ **11** ॥

విరేచన అతియోగ లక్షణములు : మల మూత్ర త్యాగం కష్టముగా ఉండుట. త్వచాపై పిడికలు, జ్వరము అరుచి, గురుత్వం, ఆధ్మానము కలుగును.

మూర్ఛా శూలం గుదభ్రంశో వాత . . . . ।
. . . . ॥ **12** ॥

విరేచన అయోగ లక్షణములు : మూర్ఛ, శూల, గుదభ్రంశం, మొదలగు వాతవికారములు కలుగును.

బృంహణం కర్శనం చైవ ద్వివిధం నస్యకర్మ తు ।
బృంహణం వాతరుగ్ప్రాయే కఫాధిక్యే తు కర్శనమ్ ॥
బృంహణం వివిధైః స్నేహైర్మధరౌషధసంస్కృతైః ।
రూక్షైర్వా కటుసిద్ధైర్వా స్నేహైః కర్శనముచ్యతే ॥ **13** ॥

నస్యకర్మ 2 విధములుగా ఉండును. ఒకటి బృంహణము రెండు కర్శణము. బృంహణ నస్యము వాతప్రధాన వ్యాధుల యందు, కర్శన నస్యము శ్లేష్మ ప్రధాన వ్యాధుల యందు చేయబడును. అనేక ప్రకారములైన మధుర ఔషధములచే సంస్కరింపబడిన స్నేహము ద్వారా బృంహణ నస్యము రూక్షకటు ద్రవ్యముల సంస్కరణముచే సిద్ధము చేయబడిన నస్యము కర్శనముగా ఉపయోగపడును.

తే గుణా బృంహణ . . . . ।
. . . . నస్యముచ్యతే ॥ **14** ॥

పై చెప్పబడిన గుణములు కలిగిన బృంహణ, కర్శన నస్యములు ప్రశస్తమైనవి.

రోగశాన్తిః ప్రమోదశ్చ దేహయాత్రానువర్తనమ్ ।
స్మృతిమేధాబలాగ్న్యృప్తిరిన్ద్రియాణాం ప్రసన్నతా ॥ 15 ॥
విద్ధి సమ్యక్కృతే నస్యే దుర్యోగస్తదలక్షణైః ।

సమ్యక్ నస్య లక్షణములు - రోగ శాంతి, ప్రమోదము, శరీర యాత్ర అనువర్తనము, స్మృతి, మేధ, బల, జఠరాగ్ని, తృప్తి ఇంద్రియ ప్రసన్నత, కలుగును.

ఉన్మాదవాతపిత్తాంశ్చ . . . . ।
. . . . (హృ)ద్ద్రవా ।
సూర్యావర్తో న తృప్తిశ్చ నస్యేనాత్యపతపితే ॥ 16 ॥

శిరోవిరేచన అతియోగ లక్షణములు - ఉన్మాదము, వాత, పిత్త ప్రకోపము, సూర్యావర్తము, హృద్రవము, తృప్తి కలుగకపోవుట.

అగ్నిదీప్తిర్వయఃస్థానం పుష్టిర్వర్ణో ధృతిర్బలమ్ ॥
వాతానులోమతా శాన్తిః స్వనువాసితలక్షణమ్ ॥ 17 ॥

అనువాసన సమ్యక్ లక్షణములు :- అగ్ని దీప్తి, ఆయుస్థాపనం పుష్టి, వర్ణము, ధృతి, బలము, వాతానులోమనం, రోగశాంతి కలుగును.

విషాదస్తృప్తిరరుచిర . . . . ।
. . . . .ణమ్ ॥ 18 ॥

అనువాసన అతియోగ లక్షణములు : విషాదము, తృప్తి, అరుచి, మొదలగు లక్షణములు కలుగును.

విష్టమ్భో గాఢవర్చస్త్వం రోగవృద్ధిర్వివర్ణతా ।
వేపథుర్వాతవృద్ధిశ్చ రూపం దురనువాసితే ॥ 19 ॥

అనువాసన అయోగ లక్షణములు - మల బంధము, మలము గట్టిపడుట రోగవృద్ధి, వివర్ణత, కంపము, వాతవృద్ధి కలుగును.

విరేక . . . . ।

. . . . క్షుద్వాతమూత్రానులోమతా ।

లాఘవం చాగ్నిదీప్తిశ్చ సమ్యక్స్రంసితలక్షణమ్ ॥ **10** ॥

సమ్యక్ విరేచనలక్షణములు : ఆమాశయం, పక్వాశయం, పిత్తం, గుద, గర్భాశయం, రక్తం, ఇవి స్వస్థముగా ఉండును. ఆకలి పెరుగును. వాయు, మూత్రముల గతి అనులోమనమగును. దేహములో లఘుత్వము వచ్చును. అగ్నిదీప్తి కలుగును.

కృచ్ఛ్రవిణ్మూత్రతా త్వక్షపిడకా జ్వరసంభవః ।

అరుచిర్గౌరవాధ్మానే దుర్విరిక్తస్య లక్షణమ్ ॥ **11** ॥

విరేచన అతియోగ లక్షణములు : మల మూత్ర త్యాగం కష్టముగా ఉండుట. త్వచపై పిడికలు, జ్వరము అరుచి, గురుత్వం, ఆధ్మానము కలుగును.

మూర్ఛా శూలం గుదభ్రంశో వాత . . . . ।

. . . . ॥ **12** ॥

విరేచన అయోగ లక్షణములు : మూర్ఛ, శూల, గుదభ్రంశం, మొదలగు వాతవికారములు కలుగును.

బృంహణం కర్శనం చైవ ద్వివిధం నస్యకర్మ తు ।

బృంహణం వాతరుక్ప్రాయే కఫాధిక్యే తు కర్శనమ్ ॥

బృంహణం వివిధైః స్నేహైర్మధరౌషధసంస్కృతైః ।

రూక్షైర్వా కటుసిద్ధైర్వా స్నేహైః కర్శనముచ్యతే ॥ **13** ॥

నస్యకర్మ 2 విధములుగా ఉండును. ఒకటి బృంహణము రెండు కర్శణము. బృంహణ నస్యము వాతప్రధాన వ్యాధుల యందు, కర్శన నస్యము శ్లేష్మ ప్రధాన వ్యాధుల యందు చేయబడును. అనేక ప్రకారములైన మధుర ఔషధములచే సంస్కారింపబడిన స్నేహము ద్వారా బృంహణ నస్యము రూక్షకటు ద్రవ్యముల సంస్కారణముచే సిద్ధము చేయబడిన నస్యము కర్శనముగా ఉపయోగపడును.

తే గుణా బృంహణ . . . . ।

. . . . నస్యముచ్యతే ॥ **14** ॥

పై చెప్పబడిన గుణములు కలిగిన బృంహణ, కర్శన నస్యములు ప్రశస్తమైనవి.

రోగశాన్తిః ప్రమోదశ్చ దేహయాత్రానువర్తనమ్ ।
స్మృతిమేధాబలాగ్న్యాప్తిరిన్ద్రియాణాం ప్రసన్నతా ॥ **15** ॥
విద్ధి సమ్యక్కృతే నస్యే దుర్యోగస్తదలక్షణైః ।

సమ్యక్ నస్య లక్షణములు - రోగ శాంతి, ప్రమోదము, శరీర యాత్ర అనువర్తనము, స్మృతి, మేధ, బల, జఠరాగ్ని, తృప్తి ఇంద్రియ ప్రసన్నత, కలుగును.

ఉన్మాదవాతపిత్తాంశ్చ . . . . ।
. . . . (హృ)ద్ద్రవా ।
సూర్యావర్తో న తృప్తిశ్చ నస్యేనాత్యపతపితే ॥ **16** ॥

శిరోవిరేచన అతియోగ లక్షణములు - ఉన్మాదము, వాత, పిత్త ప్రకోపము, సూర్యావర్తము, హృద్రవము, తృప్తి కలుగకపోవుట.

అగ్నిదీప్తిర్వయఃస్థానం పుష్టిర్వర్ణో ధృతిర్బలమ్ ॥
వాతానులోమతా శాన్తిః స్వనువాసితలక్షణమ్ ॥ **17** ॥

అనువాసన సమ్యక్ లక్షణములు :- అగ్ని దీప్తి, ఆయుస్థాపనం పుష్టి, వర్ణము, ధృతి, బలము, వాతానులోమనం, రోగశాంతి కలుగును.

విషాదస్తృప్తిరరుచిర . . . . ।
. . . . ణమ్ ॥ **18** ॥

అనువాసన అతియోగ లక్షణములు : విషాదము, తృప్తి, అరుచి, మొదలగు లక్షణములు కలుగును.

విష్టమ్భో గాఢవర్చస్త్వం రోగవృద్ధిర్వివర్ణతా ।
వేపథుర్వాతవృద్ధిశ్చ రూపం దురనువాసితే ॥ **19** ॥

అనువాసన అయోగ లక్షణములు - మల బంధము, మలము గట్టిపడుట రోగవృద్ధి, వివర్ణత, కంపము, వాతవృద్ధి కలుగును.

శుద్ధస్ఫటికసంకాశం యదా శ్లేష్మ విరిచ్యతే ।
వినా మూత్రపురీషేణ . . . . ॥

. . . . ।
నిరుపద్రవతా క్షుచ్చ నిరూఢః సమ్యగుచ్యతే ॥ **20** ॥

సమ్యక్ నిరూహ లక్షణములు : మూత్ర పురీషములు లేక కేవలము శుద్ధ స్ఫటికాభమైన శ్లేష్మము విరేచనముగా వచ్చుట. ఉపద్రవములు కలుగక ఉండుట. ఆకలి కలుగును.

విణ్మూత్రనిగ్రహః శూలమానాహో వ్యాధిసన్నతిః ॥
తన్ద్రీ నిద్రాఽరుచిస్తృప్తిర్దుర్నిరూహస్య లక్షణమ్ ॥ **21** ॥

నిరూహ అయోగ లక్షణములు – మలమూత్రావరోధం, శూల, ఆనాహము, రోగవృద్ధి, తంద్ర, నిద్ర, అరుచి, తృప్తి కలుగును.

వాతప్రకోపో బలవాన్ సర్వదేహో . . . . . . ।
. . . . ॥ **22** ॥

నిరూహ అతియోగ లక్షణములు : సంపూర్ణ శరీరములో అతిగా వాయు ప్రకోపము కలుగుట.

. . . . ।
. . . .(బ) స్త్రయః కర్మసంజ్ఞితాః ।
అన్తరేషు నిరూహాః స్యురతశ్చోర్ధ్వం న దాపయేత్ ॥ **23** ॥

కర్మ సంజ్ఞక వస్తులు కూడా ఉండును. వీటి మధ్యలో నిరూహవస్తులు ఇవ్వవలెను. తర్వాత ఇతర వస్తులను ఇవ్వకూడదు.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **24** ॥

త్రిలక్షణసిద్ధి అను పేరుగల అధ్యాయము సమాప్తి అయినది
అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

వమన విరేచన సిద్ధిర్నామ తృతీయోఽధ్యాయః

అథాతో వమనవిరేచనీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ **1** ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **2** ॥

ఇపుడు మనము వమన విరేచన సిద్ధి అను అధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

. . . . మయస్వలక్షణైర్వమనేనోపపాదయేద్విధివదుపస్నిగ్ధమగ్నిబలాపేక్షీ వా యథాశక్తిస్విన్నముషితమపరేద్యువిజీర్ణభక్తం ప్రాతరేవ దన్తకాష్ఠాద్యను . . . . కటఫలనిచులశిరీషాదీనాం లాభాతః పల్లవాన్ సర్వశో వాఽఽహృత్యాపాం ద్రోణమాత్రేఽధికే వారిణ్యుత్క్వాథ్య గ్రహాఘ్నీకృతవేధనవచాసైన్ధవపిప్పలీవత్సకత్ర-పుసమదనబీజా . . . . (ఉప) విష్టమాసనే ప్రాఙ్ముఖో భిషగాలోడ్య తం కషాయం గ్రహధ్న్యాదికల్కై-ర్నాతిఘనోష్ణశీతమాకణ్ఠాత్ పాయయేత్, యథాబలమరిష్టం వా పఞ్చషట్కాలోత్తరమథ విధాయోత్పలకు(ముద) . . . . . .న వేగముత్పన్నమవ-గృహ్ణీయాత్, న వేగాన్తరే విశ్రమయేత్, ఉపసంగృహీతపార్శ్వః స్యాదీషన్న్యుబ్జః ॥**3**॥

ఆయా లక్షణానుసారముగా రోగికి వమనము చేయవలెను. దీనికొరకు యథావిధిగ స్నేహనము చేసి అగ్ని బలము వీక్షించి, యథాశక్తి స్వేదనము చేయబడిన వానికి రాత్రి నిద్రించిన వాడికి మరుసటి రోజు రాత్రి భోజనము పూర్తిగా జీర్ణం అయిన తర్వాత ప్రాతః కాలమున దంత ధావనాదుల అనంతరం కట్ ఫలము, సముద్రఫలము, శిరీష మొదలగు ద్రవ్యములను యథాలభ్యముగా

వాటి పత్రములను గ్రహించి ద్రోణము జలము నందు వేసి క్వాథము చేయవలెను. గౌరసర్షప కృత వేధనము, వచ, సైంధవము, పిప్పలీ, ఇంద్రియత, త్రపుస, మదన ఫల బీజము, కల్కం చేయవలెను. ఉత్తరముఖముగా రోగిని కూర్చుండబెట్టి పై చెప్పిన క్వాథమును అతి గాఢంగా, అతి ఉష్ణముగా, అతి శీతలముగా కానిదానిలో పై కల్క ద్రవ్యములు కలిపి కంఠపర్యంతం త్రాగించవలెను. 5,6 కాలముల తర్వాత అరిష్టమును త్రాగించి ఉత్పలము, కుముద నాళముల ద్వారా కంఠమునందు స్పృశించవలెను. ఉత్పన్నం అయిన వేగమును నిరోధించరాదు. వమన వేగములకు మధ్యలో విశ్రాంతి తీసికోకూడదు. పార్శ్వములను వత్తుచు కొంచెం ముందుకు వంగి వమనమునకొరకై కూర్చుండవలెను.

వమనం తు ద్విత్రివేగం కనీయః, చతుష్పఞ్చవేగం మధ్యమం, షట్సప్తవేగముత్తమమితి కౌత్సః, శ. . . . . . .మహతాం కృశమధ్యబలవతాం యోగ్యమితి పారాశర్యః, వ్యాధ్యపేక్షమితి భూయాంసః ॥ 4 ॥

కౌత్సులు - వమన కనిష్ట మాత్రలో రెండు లేక 3 వేగములు ఉండును. మధ్యమ మాత్రలో 4, 5 వేగములు, ఉత్తమమాత్రలో 6-7 వేగములు కలిగి ఉండును. పరాశరుడు - వమన మాత్ర కృశ మధ్య బలమైన వ్యక్తులను అనుసరించి ఉండును. వివిధములైన వ్యాధిని అనుసరించి వమన మాత్ర ఉంటుందని చాలా మంది చెప్పిరి.

అథైనం వాన్తముష్ణాభిరద్భిరాచామ్య నివాతే ప్రాక్శిరసం శాయయిత్వాఽపామార్గపిప్పలీశిరీషాన్యతమతణ్డులా . . . . . రితవిలగ్నస్య కఫస్యాకర్షణార్థం సంక్షమ్య తిష్ఠన్ ప్రతిశ్యాయశిరోరోగాక్ష్యభిష్యన్దకర్ణశూల-కర్ణపాకమన్యాగ్రహదన్తపుప్పుటకదన్తమూలశోథకణ్ఠగలగ్రహ . . . . స్య భణ్డాదిదివాజాగరోష్ణోదకోపచార ఉపదిష్టః పథ్యతమః । శృఙ్గవేరశృతముదకం పిపాసితః పిబేదీషదుష్ణమ్ । అల్పశోఽపి శీతం హ్యస్య ప్రతిశ్యాయాదీన్ ప్రకో (పయతి) . . . . . కుష్ఠహృల్లాసజ్వరారుచినిద్రాతన్ద్రీరుపజనయతి, తస్మాదిత్యేతత్ షడ్వర్షాదీనామర్థే తదుపదేక్ష్యామోఽతిబాలో హ్యశక్త ఏనం విధిమనుష్ఠానహితే చక్షురాఖ్యాతి న. . . . . . దుపగృహ్య దేయమాతజ్కశమనం విడఙ్గమాత్రం బదరాస్థిమాత్రం బదరమాత్రమామలకమాత్రమౌషధం సర్వమేవ

సంభృతం స్యాత్। వమనోపగం విరేచనోపగం వా చాతుర్మాస్యాష్టమ . . . . . .షు సర్వాణి సశర్కరాణీతి వృద్ధకాశ్యపః। తేషాం పలాద్యర్ధపలద్విత్రిపలాన్యలోడనాని యుక్త్యా వా తతో విధార్య భిషగ్ధాత్రీ వా కుశలా క్లృప్తనఖయాఽఙ్గుల్యాఽన్త ఖావయవా . . . . .థ సర్వేణ గౌతమీ వాఽఙ్గులీ హీనా స్యాన్నస్యకేనేతి వృద్ధకాశ్యపః, అతిబాలస్య సక్షౌద్రశర్కరమపామార్గతణ్డులద్వయం త్రయం చేతి వైదేహో జనకః ॥

అథ ఖలు . . . . నైరతిబాలే హి భగవన్ ! భిషగ్వమనాదీని ప్రయుఞ్జానః కాలమాత్రవయోవ్యాధిబలాబలానామనభిజ్ఞో బాలవినాశాయాత్మ-ధర్మవినాశాయ చ సంపద్యత ఇత్యా(హ) . . . . మితి వార్యోవిదః, ధాత్రీగురులఘుత్వహేతోరితి వాత్స్యః, ధాత్రీశర్మణి శిశుశర్మేతి భూయాంసః ॥

అథ భగవాన్ కశ్యపోఽబ్రవీదసమ్యగేతత్ సర్వమప్యసాధకమ . . . .మితి ॥

వమనానంతరము రోగికి ఉష్ణ జలం ఇచ్చి నివాతస్థానం నందు ఉత్తర దిశ వైపు శిరస్సును ఉంచి పడుకోబెట్టవలెను. అపామార్గము, పిప్పలీ, శిరీష, మొ॥ ద్రవ్యములలో ఏదైన ఒకదానితో బియ్యమునందు కలిపి కఫ శేషమును బహిర్గతము చేయుటకు రోగికి ఇవ్వవలెను. ఎందుకనగా కఫశేషము వలన ప్రతిశ్యాయము శిరోగము, అక్షిరోగము, అభిష్యందనము కర్ణశూల, కర్ణ పాకము, మన్యాగ్రహము, దంత పుప్పుటకము, దంతమూల శోథ, కంఠగ్రహము గల గ్రహము మొ॥ రోగములు కలుగును. వమనానంతరము మండ సేవనము. పగటినిద్ర చేయకుండుట ఉష్ణజలము మొ॥ ఉపచారములు పథ్యములుగా చెప్పబడినవి. దాహము వేసినచో ఆర్ద్రకము వేసి సిద్ధం చేసిన జలం ఇవ్వవలెను. జలము శీతలముగా ఉన్నచో ప్రతిశ్యాయార్థము ప్రకోపించును. అత్యంత బాలునికి వమనం చేయించినచో కుష్ఠము, హృల్లాసము, అరుచి, నిద్ర, తంద్ర కలుగును. కావున 6 సం॥ ల తర్వాతనే వమనం చేయించవలెను. అతిపిన్న బాలుడు అశక్తుడగుటచే వమనము వలన చక్షురోగ పీడితుడు అగును. బాలునికి రోగ శాంతి కొరకు విడంగ ఫల మాత్రము, బదరీబీజ ప్రమాణము లేక ఆమలకీ ప్రమాణం వయోనుసారముగా ఔషధం త్రాగించవలెను.

వృద్ధ కాశ్యపుడు - బాలురకు వమనోపయోగ ద్రవ్యములు, విరోచనోపయోగ ద్రవ్యములు 4 లేక 8 వ మాసంలో శర్కరను కలిపి ఇవ్వవలెను. వమన ద్రవ్యమును యుక్తి పూర్వకముగా వయస్సు ననుసరించి ఒకటి, ఒకటిన్నర, రెండు, మూడు పలములు నీటియందు బాగుగా కలిపి ఇవ్వవలెను. తర్వాత వైద్యుడు లేదా ధాత్రి నఖములు కత్తిరించిన వేలితో బాలుని కంఠములో ఉంచి వేగప్రవృత్తిని చేయవలెను.
వైదేహ జనకుడు - అతి చిన్న బాలునికి మధు శర్కరతో 2 లేక 3 పొట్టు వలిచిన అపామార్గ బీజములను ఇవ్వవలెను.

భగవాన్! కాలము, మాత్ర, అవస్థ, రోగబలము, అనభిజ్ఞ వైద్యుని ద్వార అతిచిన్న బాలునికి వమనాదుల ప్రయోగము చేయుటచే బాలుడు మరియు వైద్యుడిద్వారా ధర్మనాశనము కలుగుచున్నది.

వాత్స్యుడు - ధాత్రి గురుత్వ, లఘుత్వ కారణము వలన చాల రోగములు కలుగుచున్నవి, కావున అనేకాచార్యులు ధాత్రి, స్వస్థురాలైనచో శిశువు కూడా స్వస్థుడగును. అని చెప్పెదరు. భగవాన్ కశ్యపుడు ఇట్లు చెప్పెను. ఇది సరికాదు అందరి అభిప్రాయాలు వేరు వేరు రూపములలో సిద్ధాంతముగా ఏర్పడదు అని.

తత్ర శ్లోకాః –

> **శిశోర్వ్యాధౌ సముత్పన్నే ధాత్రీణామేవ శోధనమ్ ।**
> **అలం బాలసుఖాయేతి కో లోకే నావబుద్ధ్యతే ॥**
>
> **యస్తు కాయగతస్తస్య దోషాణాం పూర్వసంచయః ।**
> **అనుద్ధృతే కథం తస్మిన్. . . . .**
> **. . . . . (వ్యాధిస్తస్య) ప్రశమ్యతి ॥**
> **అనాగతవిధాతస్తు న వర్ధయతి వా౨_౨_శయమ్ ॥ 6 ॥**

బాలుడికి రోగము కలిగినపుడు ధాత్రికి శోధనము చేసినచో బాలుడు స్వస్థుడగునను వాస్తవము ఎవరికి తెలియదు? కాని బాలుని శరీరములో దోషములు పూర్వ సంచయము అయినపుడు వాటిని దూరము చేయక రోగమెట్లు శాంతించును? దాని వలన బాలుని భవిష్యత్తు నాశనమగును. వాడి ఆశయములు వృద్ధి పొందవు.

ఉభయోస్తు యదా సమ్యక్ శోధనం కురుతే భిషక్ ॥
తదాఽఽరోగ్యం భవత్యాశు శిశోర్లేఖా యథాఽశ్మని ॥ 7 ॥

ధాత్రి మరియు బాలునికి ఇద్దరికి శోధనము చేసినచో శిశువు శీఘ్రముగా ఆరోగ్యం పొందును. ఇది శిల్పలిఖిత సమాన సత్యం.

దోషాణామాశయో ధాత్రీ భూధరాః సరితా(మివ) ॥
. . . . . ।
. . . . రోభూతో దోషో బాలం ప్రబాధతే ॥
తయోః సంశోధనమృతే న శాన్తిరితి ధారణా ॥ 8॥

ఏ విధముగా పర్వతము నదులకు ఆధారమో అదే విధముగా ధాత్రి దోషములకు ఆశయమై ఉంది. ప్రకుపితములైన దోషములు ధాత్రి నుండి బాలునికి వ్యాపించి బాధించును. కావున వీరిద్దరికి సంశోధనం చేయనిచో బాలుర రోగము శాంతించదు.

స్వయం ఛర్దయతే యస్తు పీతం పీతం పయః శిశుః ।
న తం కదాచిద్బాధన్తే వ్యాధయో దేవమానుషాః ॥ 9 ॥

ఏ బాలుడు మాటి మాటికి దుగ్ధపానం చేయుచు స్వయముగానే వమనం చేయునో వాని దైవ మానుష వ్యాధులు ఎన్నటికి బాధించవు.

స్తనమౌ . . . . ।
. రార్యతే ॥

ముఖపాకం చ బాలానాం కుర్యాద్ధాత్ర్యా జ్వరం తథా ।
తస్మాద్బలాదివామూచ్యా దద్యాదేవౌషధం శిశోః ॥ 10 ॥

స్తనము ద్వారా దోషములు బాలునిలో ప్రవేశించును. బాలురలో ముఖపాకం, ధాత్రికి జ్వరం మొదలగునవి కలిగించును. కావున బాలునికి బలపూర్వకముగా స్తన్యం ద్వారానే ఔషధమును ఇవ్వవలెను.

అథ ఖలు విధివదుపస్నిగ్ధస్విన్నసుఖోషితజీర్ణాహార . . . . (ద)న్తీశ్యామాకమ్పిల్లకనీలికాసప్తలావచావిషాణికాదీనాం పూర్వోక్తానాం లాభతః కర్షిణాం భాగానర్ధపలినాం వా ప్రస్థద్విప్రస్థమాత్రీష్వప్సు చతుర్భాగావశేష . . . .

మూత్రసంయుక్తం నాతిద్రవోష్ణాశీతం పాయయేత్ కాలబలవయోగదావేక్షమ్ । బాలం తు పూర్వవదాఢకేన ప్రపాయయేన్నవనీతేన వా సార్ధమేతం లేహయేత్తపశ్చిత్తం నిత్యం ద్విత్రివేగం చతు . . . . వేకద్విత్రిప్రస్థమ్ । అత ఊర్ధ్వమతియోగమాచక్షతే । తత్రాపి వమనవదుపచారః సర్వ ఇతి ॥

ఇపుడు విరేచన విధి వర్ణించబడును. వమనం చేయించిన 15 దినములకు విరేచనం చేయించవలెను. తర్వాత విధిపూర్వకముగా స్నేహనం స్వేదనం చేయబడిన వానికి, రాత్రి సుఖపూర్వకముగా నిద్రించినవాడికి, పూర్వభోజనం పచింపబడినవానికి దంతి, త్రివృత్, కంపిల్లకము, నీలిక, సప్తల, వచ, అజశృంగి యధాలభ్యంగా ఒక కర్షము లేదా అర్ధఫలము మాత్రము ఒకటి లేదా రెండు ప్రస్థముల నీటిలో చతుర్థావ శేషము పక్వం చేసి అందులో గోమూత్రము కలిపి అతి ద్రవముగా, అతి ఉష్ణముగా, అతి శీతలముగా ఉండ నట్టి అవస్థలో కాల, బల, రోగ అనుసారముగా త్రాగించవలెను. బాలురకు శంఖాకృతి పాత్రద్వార ఔషధమును కషాయం చేసి త్రాగించవలెను. లేదా వెన్నలో కలిపి మీగడతో పాటు నాకించవలెను. విరేచన సమ్యక్ యోగంలో 2,3 లేక 4 వేగములు కలుగవలెను. సమ్యక్ ప్రకారము అయిన తర్వాత ధూమ్రపానం తప్ప వమనంలో చెప్పిన విధానమంతయు బలవర్ణములు కలుగు వరకు పాటించవలెను.

తత్ర శ్లోకాః –

పిత్తాన్తం వమనం కుర్యాత్ కఫాన్తం చ విరేచనమ్ ।
స్వయం చోపరతం శ్రేష్ఠమనాబాధం త . . . . . . ॥ 12 ॥

పిత్తాంతము వరకు వమనము, కఫాంతము వరకు విరేచనము స్వయముగానే నిలిచిపోవుట ఉపద్రవ రహితముగా అగుట శ్రేష్ఠమని చెప్పబడెను.

. . . . న తు వేగాన్ విధారయేత్ ॥ 13 ॥

ప్రవృత్తములగు వమన విరేచన యోగములను నిరోధించకూడదు.

హస్తస్వేదం చ శూలేషు బాలకానాం విధాపయేత్ ॥
షడ్వర్షప్రభృతీనాం తు పటస్వేదః ప్రశస్యతే ॥ 14 ॥

పిల్లలకు శోధన కాలములో శూల కలిగినచో హస్తస్వేదనం చేయవలెను.

6 సంవత్సరములపైన వయస్సు కలిగిన పిల్లలకు పటస్వేదము చేయవలెను.

అథ ఖల్వతిబృంహణాదతిరౌక్ష్యాదతికార్శ్యాదతిమాంసమేదో . . . . (ఽ)త్యల్పౌషధత్వాదౌషధస్యాతిఘనత్వాదతిద్రవత్వాదత్యుష్ణత్వాదతిశీతత్వాదతి- మధురత్వాదతిలవణత్వాదతికషాయత్వాదత్యమ్లత్వాదక్షారత్వాదతిబీభత్స- రూపరసగన్ధ(త్వాత్) . . . . .న్నస్య పీతౌషధస్య వా ప్రచలాయతః ప్రస్వపతోఽన్యమనసః శీతవాతశీతగృహశీతోదకశీతావృరోపసేవనాదు- పానత్పాదుకాగ్నివర్జనాద్వేగవిధారణాద్ వేగప్రేరణాత్. . . . . . . (వమనవిరేచ) నౌషధీనాం దుర్యోగాతియోగావుత్పద్యేతే; తయోర్లక్షణాని భవన్తి - ఆధ్మానప్రతిశ్యాయవిబన్ధహృదయోపగ్రహశూలపరికర్తికాచ్ఛర్దిశిరోగ్రహ- ప్రవాహికాహిక్కాశ్వాసకాసతాలుశోషకణ్ఠ . . . . (ముఖవై)రస్యనిష్ఠీవికోరోఘాతజ్వరవిషాదస్రోతోమలప్రాదుర్భావా దుర్యోగలక్షణోపద్రవాః । శ్రమదౌర్బల్యవిషాదమోహస్మృతిశ్రోత్రభ్రంశవాక్తం- నత్వవిప్రలాపజీవాదానపక్వాశయశూలాప్లవన . . . . ముఖహృదయశోషమన్యాపార్శ్వాక్షేపహృదయకమ్పకేశముఖాఙ్గరూక్షతాకటి- బస్తివఙ్క్షణశూలమేఢ్రదాహగుదశూలపాకభ్రంశాతీసారోరుకమ్పజానుఘాతసజ్ఞావా . . . . . చ మహాగదా అతియోగాదుత్పద్యన్తే ॥ **15** ॥

వమన విరేచన అయోగ అతియోగ కారణములు అతి బృంహణము, అతిరూక్షము, అతికృశత్వము మాంస, మేధస్సు ఆధిక్యత, అత్యల్ప ఔషధము అతిగాఢత, అతి ద్రవము, అతి శీతత్వము, అతి ఉష్ణము అతిమధురము, అతికటు అతి లవణము, అతి కషాయము, అత్యమ్లము, అతిక్షారము అగుట వలన ఔషధి రూపరస గంధములు అతిబీభత్సము అగుటచే సేవించిన ఔషధము స్థాన చలనం అగుటచే దివాస్వప్నము శీతలవాయువు, శీతల గృహము శీతల జల వస్త్ర సేవనముచే అన్యమనస్కుడగుటచే పాదరక్షలు, అగ్ని త్యాగముచే ప్రవృత్త వేగములను ధారణ చేయుట, అప్రవృత్త వేగములను ఉదారము చేయుట మొదలగు వాటి వలన వమన విరేచనముల అయోగము, అతియోగము కలుగుచున్నది.

అయోగ లక్షణములు : ఆధ్మానము, ప్రతిశ్యాయము, విబంధము హృదయోప క్రమము, శూల, పరికర్తిక, ఛర్ది, శిరోగ్రహము, ప్రవాహిక, హిక్క, శ్వాస, కాస,

తాలుశోష, కంఠము, ముఖవైరస్యము, అతిష్ఠీవనము, ఉరోఘాతము, జ్వరము, విషాదము, స్రోతస్సులయందు మల ప్రాదుర్భావము.

అతియోగ లక్షణములు : శ్రమ, దౌర్బల్యము, విషాదము, మోహము, స్మృతి భ్రంశము, శ్రోత్రభ్రంశము, జీవాదానము, పక్వాశయ శూల, అప్లవనము, ముఖశోష, హృదయశోష, మన్యాశ్రయము, పార్శ్వాక్షేపం, హృత్కంపము, కేశముఖాంగముల రూక్షత, కటి వస్తి వంక్షణ శూల మేఢ్రదాహము, గుదశూల, గుదపాకము, గుదభ్రంశము, అతిసారము ఉరుకంపము, జానుఘాతము మొదలగు మహారోగములు అతియోగముచే గలుగును.

వమనం చ విరేకాయ, విరేకో వమనాయ ।
యదా భవతి తం ప్రాహురతియోగవిపర్యయమ్ ॥ 16 ॥

వమనం చేయించినపుడు విరేచనం అగుట, విరేచనం చేయించినపుడు వమనం అగుట అతియోగ లక్షణములుగా తెలిసికొనవలెను.

క్రూరకోష్ఠోఽనుపస్నిగ్ధోఽల్పేనౌషధేన మృదునా . . . . . (ప్రతి) శ్యాయానాహకఫప్రసేకాః । సశ్లేష్మణిజ్వరేఽతీసారే చౌషధం కుర్వతో విబన్ధ ఉత్పద్యతే మృద్వల్పౌషధేన వా। అతివిస్రంసనాద్గుదభ్రంశానిలప్రకోపసంజ్ఞానాశ . . . . (పరి)కర్తికాః। స్నేహస్వేదహీనస్యాజీర్ణే పిబతశ్చౌషధం ప్రవాహికాశూలచ్ఛర్దిహిక్కాధ్మానశ్వాసకాసారోచకహృల్లాసగ్రహాః । అతిస్నిగ్ధస్య శూలతన్ద్రీనిద్రాగుదస్రావశిరో . . . . . దాహశోష్ఠసంవేష్టాగ్నిసాదయక్ష్మాణః । వేగవిధారణాద్దోషత్రయప్రకోపశ్చాల్పజీవాదానోన్మాదభ్రమాః। స్నేహస్వేదోపపన్నం మృదుకోష్ఠమపి బహునౌషధేన య ఉపక్రమతే తస్యౌషధం జీవాదానాయ (సంపద్యతే) . . . . . గుణమవాప్నోత్యనిలం చాస్య ప్రకోపయతి; స ప్రకుపితః ప్రలాపోన్మాదహిక్కాశ్వాసకాసతాలుశోషతృష్ణాశూలబాధిర్యవాగ్గ్రహబీజోపఘాత-తిమిరపుష్పోపఘాతాయ (సంపద్యతే) . . . . . . మతిలవణమతికషాయమతి-ప్రతాన్తకాలమనుదీరితమవశేషితమౌషధం వమనీయముపకల్పితమస్య విరేచనాయ సంపద్యతే । అజీర్ణే సశ్లేష్మణి వాఽతిద్రవమతిశీత . . . . యతో వా విరేచనం వమనాయ సంపద్యతే; తమౌషధవిపర్యయమాచక్షతేఽతియోగం చ ।

స్నేహనిరూహయోశ్చోర్ధ్వభావం చ దోషాణాం మన్దప్రవృత్తిర్దుర్యోగోఽ-
ప్రవృత్తిరయోగః । తయో . . . . శోధ(న)మిష్యతే నిరూహో వా । త(ద)స్య
పరికర్తికాధ్మానపరిస్రావాటోపశూలనిద్రాతివిషాద- రోగోపశమాయ భవతి ।
త్రిఫలాచిత్రకోరుపూగదన్తీశ్యామాసిద్ధంచైనం ఘృతం పాయయేత్ ప్రయోగేణ;
(అథవా జీవనీయౌషధసిద్ధం సర్పిస్తైలం పయో వా బస్తినా దద్యాద్ విబన్ధాటోప-
శూలపరిస్రావప్రవాహికామారుతోపశాన్తయే) . . . . . . త్రిఫలాకాశ్మర్యమృద్వీకా-
గన్ధర్వ్యజ్మోలశృతం వా పయోవిబన్ధపరిస్రావయోర్బస్తౌ ప్రశస్యతే । గన్ధర్వతైలం
చాస్యానువాసనే ప్రశస్యతే సర్వానిలామయోపశమనం సిద్ధం వా గన్ధర్వకషాయేణ
హిఙ్గుదారు . . . . దారుబిల్వశలాటు-
పథ్యాపూతికకల్కేనామ్లకాఞ్జికయోపసిద్ధేన పూర్వవదేవానువాసనం సర్వోపద్రవ-
శమనమాహురేద్గన్ధర్వతైలమిత్యుచ్యతేఽనువాసనీయమితి ॥ **17** ॥

క్రూర కోష్ఠునికి స్నేహనము సరిగా చేయని వానికి అల్ప, మృదు ఔషధము కూడా ప్రతిశ్యాయము ఆనాహము కఫప్రసేకమును కలిగించును. శ్లేష్మ ప్రకోపము, జ్వరము, అతిసారములో అల్ప, మృదు ఔషధములు కూడా విబంధమును కలిగించును. అతి విరేచనము వలన గుదభ్రంశం, వాత ప్రకోపము, సంజ్ఞానాశము, పరికర్తికా రోగము కలుగును. స్నేహ, స్వేదములు చేయనివానికి అజీర్ణము ఉన్నపుడు ఔషధ సేవన చేసినచో ప్రవాహిక, శూల, ఛర్ది, హిక్క, ఆధ్మానము శ్వాస, కాస, అరుచి, హృల్లాసము, హృద్గ్రహము కలుగును. అతిస్నేహముచే శూల, తంద్ర, నిద్ర, గుదస్రావము, భ్రమ దాహ, ఓష్టసంవేష్టనము, అగ్ని మాంద్యము, యక్ష్మ రోగము కలుగును. వేగావరోధము వలన త్రిదోషప్రకోపము, జీవరక్తము వెడలుట, ఉన్మాదము, భ్రమ కలుగును. స్నేహస్వేదములు చేసినప్పటికి మృదుకోష్టము కలవానికి అధిక ఔషధ సేవనంచే జీవరక్తం వెడలుట వాతప్రకోపము తద్వారా ప్రలాపము, ఉన్మాదము, హిక్క, శ్వాస, కాస, తాలుశోష, తృష్ణ, శూల, బధిరత, వాగ్రహము బీజోపఘాతము, తిమిరము, పుష్పోపఘాతము మొదలగు రోగములు ఉత్పన్నం అగును. అతి లవణ అతికషాయి ద్రవ్యములను వమనము కొరకై అధికంగా ఉపయోగించిన అనుదీరిత అవిశిష్ట ఔషధము విరేచనం కలిగించును. విరేచనం కొరకు అజీర్ణం

కఫప్రకోపము ఉన్నపుడు ఔషధమును ఇచ్చిన, అతిద్రవము శీతల ద్రవ్యముచే వమనం చేయించిన ఔషధం యొక్క అతియోగము అనబడును. అనువాసన వస్తి నిరూహ వస్తి ఊర్ధ్వ భాగము చెందుట వలన మందప్రవృత్తి కలుగును. ఇది ఔషధం యొక్క అయోగము అనబడును. ఈ రెండింటి లోపల శోధనం చేయించవలెను. లేదా నిరూహ వస్తి చేయించవలెను. తద్వారా పరికర్తిక, ఆధ్మానము, పరిస్రావము, ఆటోపము, శూల, నిద్ర, అతివిషాదము మొదలగు రోగములు శాంతించును. మరియు త్రిఫల, చిత్రకము, ఏరండము, త్రివృత్‌చే సిద్ధం చేయబడిన ఘృత ప్రయోగము చేయవలెను. త్రిఫల, మునగ, గంభీర, గంధపాషాణం మొదలగు వాటి త్వచ మూలములతో క్షీరపాకము విబంధము పరిస్రావములలో వస్తిరూపంలో ఇవ్వవలెను. సమస్త వ్యాధుల శాంతి కొరకు అనువాసన వస్తికొరకు ఏరండ కషాయముతో సిద్ధం చేసిన ఏరండ క్షీరమును ప్రయోగించవలెను. హింగు, దారుహరిద్ర, దేవదారు, బిల్వ, హరీతకి, లతాకరంజ, వీటికల్కంను కాంజికముతో తైలపాకం చేసి అనువాసన వస్తిని ఇచ్చిన పై చెప్పిన ఉపద్రవములన్నియు శాంతించును. ఇది గంధర్వ తైలం అనబడును.

తత్ర శ్లోకాః –

> **. . . . . ।**
> **. . .మానస్య తథాఽతిమాత్రం శీతామ్బునా లేహనమేవ పథ్యమ్ ॥**
> **తథోభయోః శీతకషాయపాన . . . .**
> **ఘృతేన చైన సశిరస్కమాశు దిగ్ధం సుశీతేన జలేన సిఞ్చేత్ ॥**
> **పాదో చ ధావ్యౌ శిశిరో(దకేన) . . . .**
> **. . . . . .ష్టః ॥ 18 ॥**

రెండింటిలో అనగా వేగముల అతి యోగము, అయోగములు అతి శీతల జలముతో పై చెప్పిన ఔషధ ద్రవ్యములను లేహనము చేయించవలెను. శీతల కషాయ పానం చేయించవలెను. శిరోసహిత శరీరంను ఘృతముతో మర్దనం చేసి శీతల జల పరిసేచనము పాదప్రక్షాళనము చేయవలెను.

సకట్ఫలం పద్మయవాసమోచం సకేశరోశీరసమఙ్గయుక్తమ్ ॥

ఏతైః సుపిష్టైః శిశిరామ్బుయుక్తైః కల్కైస్తథా శీతపయోద్రుమాణామ్ ।
ప్రలిప్యమానం సశిరస్కపాదం సం . . . . ॥
. . . . .శ్చ శయ్యాశనపానభోజ్యైః ।
సంస్థాపయేదత్యయమాశు విద్వాన్ గృహ యథా ప్రజ్వలితైకదేశమ్ ॥ 19 ॥

కట్ఫలము, పద్మము, యవాస, మోచరసము, నాగకేసరములు, గసాలు, మొదలగు వాటిని శీతల జలంతో మర్దించి శీతల క్షీరవృక్షముల కల్కంతో రోగికి ఆపాదమస్తకము లేపనము చేయవలెను. శీతల శయ్య శీతల ఆసనము శీతల పాన భోజనముల ద్వారా దగ్ధమగుచున్న గృహమును రక్షించునట్లుగా వైద్యుడు రోగిని రక్షించవలెను.

ద్రవ్యైస్తు తైరేవ యథోపపత్త్యా శృతే జలే ఛాగపయోఽర్ధమిశ్రే ।
సంస్కృత్య శాల్యుత్తమలాజపేయాం . . . . ॥
. . . . .ద్రుతేచ్ఛర్దిరుదీర్యతే హి ।
అల్పాల్పకం చైవ విలమ్బితం చ శీతం కషాయం తు పిబేద్వరిష్ఠమ్ ॥ 20 ॥

వమన అయోగములో పై చెప్పిన ద్రవ్యములను జలంలో పక్వం చేసి అందులో సగభాగము మేకపాలను పోసి శాలి, లాజ, పేయసిద్ధం చేసి ఇచ్చిన శీఘ్రముగా వమన ప్రవృత్తి కలుగును. వమన వేగము కొంచెం కొంచెం మెల్ల మెల్లగా ఉన్నచో శీతల కషాయమును సేవించవలెను.

ఫలామ్లవల్కశ్చ రసాఞ్జనం చ లోధ్రం చ తత్తణ్డులవారియుక్తమ్ ।
పిబేద్విరేకే వమనేన వృద్ధే తేనాశుశాన్తిం లభతే (హి బాలః) ॥ 21 ॥

వమన అతి యోగములో విరేచనము కలిగిన అమ్లఫలముల త్వక్‌ను రసాంజనము, లోధ్రను, బియ్యపు నీటిలో మర్దించి త్రాగించవలెను. దీనివలన శీఘ్రముగా బాలుడు శాంతించును.

. . . . .నామ్ ।
తత్ స్థాపనం శ్రేష్ఠముదాహరన్తి కపిత్థసిద్ధశ్చ రసశ్చ మధ్వా ॥ 22 ॥

మొదలగు ఔషధములు ప్రవృత్తమగు వమనంను నిరోధించుటకు శ్రేష్ఠముగా చెప్పబడినవి. కపిత్థ రసము తేనెలో సేవించిన వమన స్థాపనం కలుగును.

జమ్బ్వామ్రవేతసపయోద్రుమాగ్రైస్తోయం విపక్వమథ దుగ్ధమిశ్రమ్ ।
భూయః శృతం ప్రవరమాహురేతత్ పానే తథా బస్తి (విధౌ ప్రయుక్తమ్) ॥ 23 ॥

నేరేడు, మామిడి, జలవేతసము, క్షీరవృక్షముల యొక్క అగ్రభాగము వీటిని నీటితో పక్వం చేసి, క్షీరముతో పక్వం చేసి, సేవించిన వస్తివలన కలుగు వమనాతి యోగములో శ్రేష్ఠమైనది.

. . . . .ఘ్నమోచౌ ।
ధాతక్యథైతైరుదకం పయో వా శృతం యవాగూశ్చ హితాఽతియోగే ?
మాంసాని ముఖ్యాని చ జాఙ్గలాని సంస్కృత్య యూషామ్రసకాపయశ్చ
సాజ్యే విదద్వ్యాదతియోగశాన్త్యై . . . . ॥ 24 ॥

వమనాతి యోగమును గౌరసర్షపము, మోచరసం, ధాతకి, మొదలగు ద్రవ్యములతో జలపాకము, క్షీరపాకము లేక యవాగును సిద్ధం చేసి ఇవ్వవలెను. జాంగల పశు, పక్షిమాంసము, యూషము క్షీరపాకము చేసి ఘృతముతో ఇచ్చిన అతియోగము శాంతించును.

. . . . .సీ విరేకో గుదశూలపాకౌ ।
ఉపద్రవాశ్చాపి న కీర్తితా యే సర్వే శమం యాన్తి భవత్యరోగః ॥ 25 ॥

పై చెప్పిన ఉపచారముల వలన విరేచనం గుదశూల గుదపాకము మొదలగునవి ఇంకా చెప్పబడని ఉపద్రవములన్నియు శాంతించును.

స్వభ్యక్తగాత్రస్య తు వాతశూలే స్వేదం యథాయోగ్యముశన్తి వైద్యాః ।
పేయాం పిబేద్దీపన . . . . ॥ 26 ॥

వాతజ శూలలు శరీరము అభ్యక్తము చేసి స్వేదనము చేయించి అగ్ని దీపనం అగు పేయము సేవించవలెను.

(ఇ)తి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 27 ॥
అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి సిద్ధిస్థానే) వమన విరేచనీయసిద్ధి (ర్నామ తృతీయోఽధ్యాయః)

నస్తఃకర్మీయాసిద్ధిర్నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

అథాతో నస్తఃకర్మీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు నస్తకర్మీయ అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

శోధనం పూరణం చైవ ద్వివిధం నస్యముచ్యతే ॥ 3 ॥

నస్యము రెండు ప్రకారములుగా ఉండును. 1. శోధనము 2. పూరణము.

కఫానిలాధికత్వే ష. . . . . కపృశ్చీకాపిప్పలీక్ష్వాకుక్షవకప్రవరకశిగ్ర-బీజశిరీషబీజాపామార్గబీజనక్తమాలబీజలసునబీజమయూరకసైన్ధవసౌవర్చలవ-రాజ్జత్వగ్జ్యోతిష్మతీవిశ్వభేషజాద్యన్యతమం ద్వే త్రీణి . . . . (ధా)తాయాం దృషది బీజపూరకస్వరసమూర్ఛితమార్ద్రకస్వరమూర్ఛితం వా తయోర్వాఽన్యతమం క్షౌద్రమృద్వీకాసంయుతమాడూకే సమవాప్యేషదుష్ణం కృత్వాఽఽతురాయ ప్రాక్శిరసే శయానాయోన్న (తనాసాగ్రాయ) . . . . గలధమనీముఖలలాట-నాసికాశిరఃశ్మశ్రుముఖమన్యాదేశాన్వర్షతః స్వేదయిత్వా భిషగ్భిషగనుమతో వా వామేనాఙ్గుష్ఠేనావనమ్య నాసికాగ్రం శిరస్తో భవేద్ దక్షిణో ....త్వన్యత్రాల్పశోఽల్పశో దత్త్వా శ్లేష్మాణమాకర్షయేదభీక్ష్ణం చ హృదయాదీనఙ్గావయవాన్ స్వేదయేత్ పరిమృద్గీయాదను స్వల్పకఫప్రసేచనాత్ । త్రిచతుష్పఞ్చ కృత్వేతి వా. . . . . .తః శుష్కచూర్ణాని ప్రధమనాని జిఘ్రతో వస్త్రపుటికాబద్ధాని భవన్తి । క్షౌద్రయుతాని త్వవపీడః స్యాత్ । ముఖనాసికయోరలం కఫం విఘాతయతీతి పరిషత్ ॥ 4 ॥

కఫవాతాధిక్యతలో పృష్ణిపర్ణి, పిప్పలీ, ఇక్ష్వాకు, క్షవక, ప్రవరక, శిగ్రు బీజము, శిరీష బీజము, అపామార్గ బీజములు నక్తమాల లశునబీజము, సైంధవము, సౌవర్చలము, అమ్లవేతసము, దాల్చిన, జ్యోతిష్మతి, విశ్వభేషజము, మొదలగు వాటిలో రెండు లేక మూడు ఔషధములను నీటితో కడిగి సానపై అరగదీసి బీజపూరక రసము లేదా ఆర్ద్రక స్వరసముతో మూర్ఛితము చేసి మధు లేక శిగ్రు కలిపి శంఖాకృతి పాత్రలో ఉంచి కొంచెం వేడి చేయవలెను.

అపుడు రోగిని ఉత్తర దిశవైపు శిరస్సును ఉంచి నాసికను పైకి ఉంచి పడుకోబెట్టవలెను. రోగి కంఠ ధమనుల ముఖము లలాటము, నాసిక, శిరస్సు, శ్మశ్రు, ముఖము, మన్యాప్రదేశము ఆవశ్యకతానుసారముగా స్వేదనము చేసి వైద్యుడు లేకవైద్యునిచే అనుమతి పొందిన వేరెవరయినా ఎడమచేతి బొటనవేలితో నాసికాగ్రమును శిరస్సు వైపు కొంచెముగా వంచి కుడి చేతితో పిచికారి ద్వారా కొంచెం కొంచెం స్నేహము నాసికలో వేయవలెను. శ్లేష్మమును నిరంతరం బయలు వెడలించవలెను. తర్వాత శేషశ్లేష్మ సేచనము కొరకు హృదయాది అంగములను స్వేదనము చేయుచు మెల్ల మెల్లగా మర్దనము చేయవలెను. ఈ విధముగా 3,4,5 సార్లు - చేయవలెను. తర్వాత ఔషధ శుష్క చూర్ణమును వస్త్రములో మూట కట్టి ప్రదమన నస్యం చేయవలెను. దీని వలన ముఖము మరియు నాశికాశ్రితమైన కఫము నశించునని పండితులు చెప్పెదరు.

తేరైవ కటుతైలమజ్జామాత్రసిద్ధ . . . . బాలాయ ధాత్ర్యఙ్కగతాయ బలాదుపగృహ్య దేయం; వ్యాధిర్హ్యుపేక్ష్యమాణో విషవత్ పరిణమతి, తస్మాన్నాతిద్రుతం నాతివిలమ్బితం నాతిఘనం నాతితనుం నాత్యుష్ణం నాతిశీతం . . . . . . .ద్వా పిపాసతః పీతవతో వా నాపక్వే ప్రతిశ్యాయే నాజీర్ణే న వాతశిరోరోగజ్వరయోర్న శ్రమే న శిరఃస్నాతుకామస్య న సద్యఃశిరఃస్నాతస్య న రజస్వలాయాః . . . . . కర్మ విదధ్యాదన్యత్రాత్యయాత్ । తస్యాతిద్రుతం దత్తమౌషధం ప్రాణానుపరుణద్ధి, ఖాని చాస్యోపతప్యన్తే, శ్వాసకాసహిక్కా-లాలాస్రావవాగ్గ్రహాయాసాశ్చోత్పద్యన్తే । . . . . . .వాఽత్యుష్ణం దాహం వ్రణాన్ దివాకరావర్తం చోత్పాదయతి । అతిశీతం విష్టమ్భయతి । అతిబహు సకృదాశు ప్రత్యాగచ్ఛతి । అల్పం శశ్వదావేజయతి । అతిబహుంశో వాతప్రకో. . . .

(అ) తితీక్ష్ణమజస్రం స్మృతిభ్రంశోన్మాదవాతాదీన్ ప్రకోపయతి। ఏతేనైవోపచారో వ్యాఖ్యాతః ॥ 5 ॥

పై చెప్పిన ఔషధములనే కటు తైలము, మజ్జ, గోమూత్రాదులచే సిద్ధము చేసి బాలుని ధాత్రి ఒడిలో పడుకోబెట్టి నస్యం చేయవలెను. వ్యాధిని ఉపేక్షించుటచే విషముగా పరిణామము నొందును. కావున బాలునికి అతి శీఘ్రముగా, అతి మెల్లగా, అతి ఘనము, అతి పలుచన, అత్యుష్ణము, అతిశీతలం కాని నస్యం చేయవలెను. ఈ నస్య కర్మను అత్యవసర పరిస్థితిలో తప్ప సాధారణముగా తృష్ణ, జలపానాదులను అపక్వ ప్రతిశ్యాయము, అజీర్ణము, వాత రోగము, శిరోరోగము, జ్వరము, శ్రమ, శిరస్నాన ఇచ్ఛకలవారికి, శిరస్నానము చేసినవారికి, రజస్వలకు చేయించకూడదు. రోగికి అతి శీఘ్రముగా ఇవ్వబడిన ఔషధముచే ప్రాణావరోధం శ్రోతోపీడ కలిగించును. వాడికి శ్వాస, కాస, హిక్క, లాలాస్రావము వాగ్రహము ఆయాసము, మొదలగునవి ఉత్పన్నం అగును. అత్యుష్ణ నస్యముచే దాహము, వ్రణము, సూర్యావర్తము కలుగును. అతిశీతముచే విష్టంభము కలుగును. ఒకేసారి ఎక్కువ మాత్రలో ఇవ్వబడిన నస్యము శీఘ్రముగా బయల్వెడలును. అల్పమాత్రలో ఇచ్చిన నస్యము నిరంతరము ఉత్క్లేశించును. ఎక్కువసార్లు చేసిన నస్యము వాతప్రకోపము కలిగించును. అతి తీక్ష్ణ నస్యముచే నిరంతరము స్మృతి భ్రంశం, ఉన్మాదము వాతప్రకోపము కలుగును. వీటి ద్వారానే ఉపచారము చెప్పబడినవి.

అథ పీతవతో నస్యకర్మణా నాసాస్రావశిరోరోగగౌరవకఫప్రసేకా . . . . పక్వే ప్రతిశ్యాయే ఘ్రాణోపఘాతపూతినాససోర్మిర(మిన్మిన?) నాసార్శాంసి। అజీర్ణప్రతిశ్యాయే పార్శ్వోపరోధకణ్ఠోద్ధ్వంసకాసశ్వాసచ్ఛర్దిజ్వరారోచకారతయః। శిరఃస్నాతస్య . . . . . (ఉర్ధ్వా)వభేదకజ్వరాగ్నినాశాః। వాతజ్వరాదిషు తానేవ రోగాన్ సంతనోతి। రజస్వలాయా ఋతుర్వ్యాపద్యతే। శుద్ధస్నాతాయా యోనిరుపశుష్యతి। గర్భిణ్యా హీనాఙ్గస్య . . . . .పఘాతారోచకా। బుభిక్షితస్య క్లమహారుచీ। తృషితస్య కాసశ్వాసకఫచ్ఛర్దయః। అథ ఖల్వేషాం యథార్థమౌషథముపదేక్ష్యామః – రూక్షం స్నిగ్ధం వోభయం హి నస్తఃకర్మ . . . . (తే)షాం స్వం స్వం చికిత్సితమవిరుద్ధమ్। అయం చాత్ర విశేషః– మృద్వీకాదాడిమ జమ్బ్వామ్రముస్తశృతం కషాయం శీతం స్రుతం పూతం సక్షౌద్రశర్కరం

పాయయేచ్చర్ద్యామ్ । పూర్వవచ్చ. . . . . . . ప్రశస్యతే రక్తశాలిముద్గమణ్డ-సైన్దవోష్ణభోజనం చ స్వేదలఙ్ఘనకవలగ్రహోవపీడష్ఠీవనాని చ ధూపనధూమపానే చ ప్రతిశ్యాయే లఙ్ఘనమితి పరిషత్ ॥ జీర్ణే . . . . . . ॥ 6 ॥

జలపానము తర్వాత నస్యం చేసిన శిరోరోగము, నాసాస్రావము శరీర గురుత్వము, కఫప్రసేకము కలుగును. పక్వ ప్రతి శ్యాయములో నస్య కర్మ చేసిన ఘ్రాణనాశము, నాసికనుండి దుర్గంధము వచ్చుట సార్మిరము, మిన్మిన, నాసార్శస్సు కలుగును. నవీన ప్రతిశ్యాయములో నస్యకర్మ చేసిన పార్శ్వోపరోధము, కంఠోధ్వంసము, కాస, శ్వాస, ఛర్ది, జ్వరము, అరుచి, అరతి కలుగును. శిరస్నానము చేసిన వారికి నస్య, కర్మ చేసినచో అర్ధావభేదకము, జ్వరము అగ్నిమాంద్యము కలుగును. వాతజ్వరము నందు నస్య కర్మ చేసినచో రోగవృద్ధి కలుగును. రజస్వలకు నస్య కర్మ చేసిన ఆర్తవ వ్యాధులు కలుగును. శుద్ధస్నానము తర్వాత నస్య కర్మ చేసిన యోని శోషణము అగును. గర్భిణికి నస్య ప్రయోగము చేసిన బాలుడు అంగహీనుడుగా పుట్టును. అరుచికలుగును. ఆకలి కలిగినపుడు నస్యము చేసినచో అరుచి క్లమ కలుగును. తృష్ణగా ఉన్నపుడు నస్య కర్మ చేసినచో కాస, శ్వాస, కఫవమనం కలుగును. ఇపుడు మనము వీటి చికిత్సను ఉపదేశము చెసెదము. నస్యకర్మను రూక్షము, స్నిగ్ధము, మిశ్రమముగా చేయుట వాటి వాటి అవిరుద్ధ చికిత్సలు చేయవలెను. ఈ క్రింది వాటిలో విశిష్టముగా ఉండును. వమనం నందు శిగ్రు దాడిమ బీజము నేరేడు, ఆమ్ర బీజములు, ముస్త నీటి కషాయములో శీతలం చేసి వడబోసి మధు శర్కర కలిపి త్రాగించవలెను. ప్రతిశ్యాయంలో రక్తశాలి, ముద్గమండము సైంధవ యుక్తముగా ఉష్ణభోజనం స్వేదనము, లంఘనము, కవలధారణము, అవపీడనము, ష్ఠీవనము, ధూపనము, ధూమ్రపానము చేయించవలెనని పండితుల అభిప్రాయము.

కఫప్రసేకే త్రిఫలాచూర్ణం ససైన్ధవం సక్షౌద్రం వా లిహ్యాత్। చక్షుషోరుక్తం సైన్దవమరీచరసాఞ్జనమనఃశిలా వాఽజాక్షీరపిష్టా వర్త్యః కణ్డూతిమిరోపదేహ-దూషికాశమన్యో భవన్తి । రసక్రియా వా స . . . . . . శిరోవిరేచనధూమపానావపీడవ-మనవిరేచననిరూహపథ్యభోజనాని శస్యన్తే। దేవదారుతాలీసమాంసీముస్తశిగ్రగన్ధర్వ-వాసకపునర్నవాకల్కైః సక్షౌద్రైస్తైలం పక్వమభీక్ష్ణముపచార్యమాణస్య యోఽతినస్యా . . . .ర్య తృష్ణాలోః శీతతో వేపమానస్య తీక్ష్ణం శిరోవిరేచనమనిలశఙ్క-

హనుస్తమ్భదివాకరావర్తాతిమోహోనుపజనయతి జ్వరం వా సోపద్రవం; తేషు కుమారతైలం యష్టీమధుకతైలం పునర్నవాతైలం ఘృతం వా తద్వత్సంస్కృతం వా . . . . తక్రం ప్రశస్యతే, జాఙ్గలశ్చ సంస్కృతో రసః। నిద్రానాశే మత్స్యమాంస-దధియవగోధూమశాలిషష్టికాన్నగుడసంస్కృతాని స్నేహ లవణవేషణోపదంశ-యుక్తాన్యానయన్తి నిద్రామ్ । రజస్వలాయాః స్నాతాయా గర్భిణ్యాశ్చ పుష్పాధ్యాయయూ(షాధ్యాయ). . . .యేభ్యోఽధ్యాయేభ్యో భేషజం విదధ్యాత్। క్షీరం వా జీవనీయోపసిద్ధమితి పరిషత్ ॥ 7 ॥

కఫప్రసేకములో త్రిఫలా చూర్ణమునందు లవణము లేదా మధు కలిపి ఇవ్వవలెను. నేత్ర రోగములలో సైంధవలవణము మరిచము రసాంజనము మణిశిల మేకపాలతో చేసిన వర్తిని నేత్రకండు, తిమిరము, ఉపదేహాదులను శాంతింప చేయునని చెప్పబడినది. లేదా వీటి రసక్రియనే ఉపయోగించ వచ్చును. తర్వాత శిరోవిరేచనము, ధూమ్రపానము, అవపీడనము, వమనము విరేచనము నిరూహవస్తి పథ్యభోజనము ప్రశస్తమైనది. నస్యాధిక ఉపద్రవములలో దేవదారు తాళిసపత్రి, జటామాంసి ముస్త, శిగ్రు, ఏరండ, వాసా, పునర్నవ తేనె తైలముతో పక్వము చేసి ఎల్లప్పుడు సేవించవలెను. తృష్ణ, శీతకంపిత రోగిలో తీక్ష్ణ విరేచనము చేయుటవలన శంఖ హనుస్తంభము, సూర్యావర్తము అతిమోహము, ఉపద్రవయుక్త జ్వరము కల్గును. ఇందులో కుమార తైలము, యష్టిమధు తైలము, పునర్నవతైలము లేదా వీటితో సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము, మరియు.... సంస్కారయుక్త జాంగల మాంసరసము ప్రశస్తమైనది. నిద్రానాశములో సంస్కారయుక్త స్నేహలవణ త్రికటు, మరియు ఉపదంశయుక్త చేపల మాంసము పెరుగు, యవలు, గోధుమ, శాలి, షష్ఠిక అన్నము గుడముతో నిద్ర ఉత్పన్నమగును. రజస్వల, శుద్ధ స్నాత, గర్భిణీ స్త్రీ పుష్పాధ్యాయ, యూషాధ్యాయములలో చెప్పబడిన ఔషధముచే చికిత్సించవలెను. జీవనీయ ఔషధములచే సిద్ధ దుగ్ధమును సేవించవలెనని పండిత సమ్మతము.

తత్ర శ్లోకాః –

కుమారతైలమేతేషాం వ్యాధీనాం శమనం పరమ్ ।
నస్యే పానే తథాఽభ్యఙ్గే పురాణం ఘృతమేవ చ ॥

లఙ్ఘనం ధూమధూపౌ చ స్వేదోష్ణపరిషేచనమ్ ।
ఉపనాహోఽవపీడశ్చ శ. . . . . ॥ 8 ॥

పై చెప్పిన వ్యాధులు కుమార తైలము లేక పురాణఘృతముతో నస్యము అభ్యంగము చేయించిన శాంతించును. లేదా లంఘనము ధూమ్రపానం ధూపనము, స్వేదనము, ఉష్ణ పరిషేచనము, ఉపనాహము, అవపీడనము చేయవలెను.

యవాన్నం శాలయో ముద్గధాత్రీదాడిమసైన్ధవమ్ ।
హితం నస్యవిధౌ భోజ్యం తదా హ్యార్తస్య విభ్రమే ॥ 9 ॥

నస్యకర్మ చేసినపుడు విభ్రమము కలిగినచో యవాన్నము, శాల్యన్నము ముద్గ, హరీతకి, దాడిమ, సైంధవలవణము సేవించవలెను.

నస్యకర్మణి బాలానాం స్తనపానాం విశేషతః ।
కటుతైలం ప్రయుఞ్జీత ఘృతం వా సైన్ధవాన్వితమ్ ॥

బిన్దుం బిన్దుమథో ద్వౌ ద్వౌ త్రీంస్త్రీన్ వా రోగదర్శనాత్ ।
అఙ్గుల్యా నాసయోర్దద్యాదపిదధ్యాత్ క్షణం తతః ॥
తేనాస్య పచ్యతే శ్లేష్మా శ్లేష్మణా న చ బాధ్యతే ॥ 10 ॥

నస్యకర్మ చేసినపుడు క్షీరాదునకు కటు తైలము లేదా సైంధవ యుక్తఘృతం ప్రయోగించవలెను. రోగము ఉన్నంత వరకు వేళ్ళతో నాసారంధ్రము అందు రెండుమూడు స్నేహ బిందువులను వేసి కొద్ది కాలము నాసారంధ్రములు మూయవలెను. తద్వార శ్లేష్మము పక్వం నొంది కష్టము కలిగించదు.

స్నానాదీన్ పరిహారాంశ్చ యథోక్తానుపచారయేత్ ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 11 ॥

తర్వాత స్నానాది యథోక్త పరిహారములను ఆచరించవలెను. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

. నస్తఃకర్మీయ సిద్ధిర్నామ చతుర్థోధ్యాయము సమాప్తము.

క్రియా సిద్ధిర్నామ పంచమోఽధ్యాయః

అథాతః క్రియాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము క్రియాసిద్ధిని గురించి వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

క్రియాణాం సిద్ధిమన్విచ్ఛన్నిత్యం బ్రూయాద్భిషఙ్నరః ।
తైలపాత్రమివాత్మానం . . . . .రోగదర్శనాత్ ॥ 3 ॥

వమన విరేచనాది క్రియాసిద్ధి కోరు వ్యక్తి రోగము ఉన్నంత వరకు తైల పాత్రతుల్యముగా భావించవలెను.

అజీర్ణం మైథునం యానముచ్చైర్భాష్యం దివాశయమ్ ।
అతిచఙ్క్రమణాస్థానమసాత్మ్యాది చ వర్జయేత్ ॥ 4 ॥

రోగి స్వాస్థ్యము నొందు వరకు అజీర్ణము, మైథునము, ప్రయాణము ఉచ్ఛస్వరములో మాట్లాడుట, దివాస్వప్నము, అతి చంక్రమణము, అధికముగా కూర్చొనుట, అసాత్మ్య భోజనము మొదలగునవి వర్జించవలెను.

అజీర్ణే వర్ధతే వ్యాధిః పునః కార్శ్యం చ జాయతే ।
క్రియాయాం మైథునాచ్ఛాణ్ఢ్యం పాణ్డుత్వం చ నిగచ్ఛతి ॥ 5 ॥

పంచకర్మ సమయములో అజీర్ణం అయినచో వ్యాధి పునర్వృద్ధి పొందును.

శరీరం కృశించును. వమనాది కర్మలను చేయునపుడు మైథునము చేసినచో నపుంసకత పాండు కలుగును.

యోఽతీవ నిత్యం రమతే యానాద్వాతశ్చ కుప్యతి ।
అగ్నిసాదో దివాస్వప్నాత్ కఫవృద్ధిర్జ్వరోఽరుచిః ॥ 6 ॥

నిత్యము ప్రయాణము చేయువానికి వాయువు ప్రకోపించును, దివాస్వప్నము వలన అగ్ని మాంద్యము, కఫవృద్ధి, జ్వరము, అరుచి కలుగును.

మన్యాస్తమ్భః శిరఃశూలం వాక్పార్శ్వహనుసంగ్రహః ।
కణ్ఠోద్ధ్వంసః శ్రమో గ్లానిర్జ్వరశ్చాత్యుచ్చభాషణాత్ ॥ 7 ॥

అత్యుచ్చ భాషణము వలన మన్యాస్తంభము, శిరఃశూల, వాగ్రహము, పార్శ్వగ్రహము, హనుగ్రహము, కంఠోధ్వంసము, శ్రమ, గ్లాని, జ్వరము కలుగును.

కటీవఙ్క్షణపాదోరుజానుబస్త్యనిలామయః ।
శర్కరాశ్మరిఖల్ల్యాద్యా అతిచఙ్క్రమణోద్భవాః ॥ 8 ॥

అతి చంక్రమణము వలన కటి, వంక్షణ, పాద, ఊరు, జాను, వస్తి ప్రదేశములలో బాధ, వాతరోగములు, శర్కర, అశ్మరీ, ఖల్లీ వాతము మొదలగు రోగములు కలుగును.

సుప్తతాఽధరకాయస్య తన్ద్రీజాడ్యాదివిభ్రమాః ।
వాతశోణితహృల్లాసప్రే . . . . ॥ 9 ॥

అధికముగా కూర్చునుట వలన అధోభాగము సుప్తి నొందుట తంద్ర, జడత్వము, విభ్రమము, వాతరక్తము, హృల్లాసము కఫ ప్రసేకము ఇత్యాది వ్యాధులు కలుగును.

వైవర్ణ్యమరుచిర్గ్లానిః కణ్డుపాణ్డుజ్వరభ్రమాః ।
కామలాకుష్ఠవైసర్పపామాద్యాశ్చాప్యసాత్మ్యజాః ॥ 10 ॥

అసాత్మ్యము, అహితకర భోజనము వలన వైవర్ణ్యము, అరుచి, గ్లాని, కండూ, పాండు, జ్వరము భ్రమ, కామల, కుష్ఠ, విసర్ప, పామ, మొదలగు రోగములు కలుగును.

తేషాం చికిత్సితం స్వం స్వమవిరుద్ధం విధాపయేత్।
కృశాన్ సంబృంహయేశ్చాపి కర్శయేత్ పరిబృంహితాన్ ॥ **11** ॥

వీటికి పరస్పర అవిరుద్ధ చికిత్స చేయవలెను. అనగా కృశత్వములో బృంహణము, బృంహణము నందు - కర్శనము చేయవలెను.

అతిదీర్ఘమతిస్థూలం జర్జరం స్ఫుటితం తను।
కుటి(లం) . . . . చ వర్జయేత్ ॥ **12** ॥

వస్తి నేత్ర దోషములు - అతి దీర్ఘము, అతి స్థూలము, జర్జరము, స్ఫుటితం, పలుచగా నుండుట, కుటిలము మొదలగు దోషములతో కూడిన వస్తి నేత్రమును వర్జించవలెను.

అతిహ్రస్వః ఖరః స్థూలస్తనుదీర్ఘచిరస్థితాః।
ఛిద్రీ మహానుపహతో వర్జితా బస్తయో నవ ॥ **13** ॥

వస్తి దోషములు - అతిహ్రస్వము, ఖరము, స్థూలము, పలుచగా ఉండుట, దీర్ఘముగా ఉండుట, అధిక కాలము వరకు ఉండుట, ఛిద్రయుక్తమై ఉండుట, పెద్దదిగా ఉండుట ఉపహతమైన అను తొమ్మిది దోషములు కలిగిన వస్తిని వర్జించవలెను.

అప్రాప్తమతినీతం చ విన్యస్తమతిపీడితమ్।
స్రుతం విలగ్నం శిథిలం రుద్ధవాతం చిరాచిరమ్ ॥ **14** ॥

ప్రజ్ఞాపరాధజా దోషాః ప్రణేతుర్బస్తికర్మణి।
. . . . భగన్దరమ్ ॥ **15** ॥

వస్తికర్మ యందు వస్తి చేయువాని ప్రజ్ఞాపరాధము వలన ఈ క్రింది దోషములు కలుగును. వస్తి పూర్తిగా చేరకుండుట, అధికముగా చేరుట, వస్తి తలక్రిందులగుట, అధికమైన బాధ కలుగుట, స్రావము లోపలనే ఉండిపోవుట, అధికమైన బాధ కలుగుట, స్రావము లోపలనే ఉండిపోవుట, శిథిలత, వస్తివలన వాయువు నిరోధించబడుట, చిరకాలము పట్టుట, శీఘ్రముగా బయలు వెడలుట వీటి ద్వారా భగందరాది రోగములు కలుగును.

తయోస్తృష్ణామూర్చాహృల్లాసజ్వరదాహహృద్రోగశ్వయథుశూలార్శః పాణ్డుకా (మ)లా. . . . .తిస్తైమిత్యాద్యా రోగా ఉత్పద్యన్తే। తత్రాపి యథాదోషం స్నేహస్వేదవమనవిరేచనాస్థాపనఫలవతిహితమితాశనాదిభిః శమమాపద్యతే ॥ 5 ॥

అయోగము, అతియోగములు రెంటియందును తృష్ణ, మూర్ఛ, హృల్లాసము జ్వరము దాహము హృద్రోగము, శ్వయథు, శూల, అర్శస్సు, పాండు కామల స్తిమితతా మొదలగు రోగములు కల్గును.

ఇందులో దోషానుసారము స్నేహన స్వేదన వమన విరేచన ఆస్థాపన ఫలవర్తి హితాహారము నివ్వవలెను.

తత్ర శ్లోకాః –

భృశముత్పీడితో బస్తిర్బాహుల్యాద్వాతమూర్ఛితః ।
. . . . ॥

. . . .పిత్తకఫసంమిశ్రో ముఖే నిపతితేఽపి వా ।
విష్టమ్భయతి వా తీవ్రం ప్రాణానుపరుణద్ధి వా ॥ 6 ॥

అధిక పీడనము వలన అధికమైన వస్తి కారణమున వాతము మూర్ఛితమై పిత్త కఫములతో కలిసి వస్తి ముఖమును అధో భాగమునకు వంచివేయును. తద్వారా తీవ్ర విష్టంభము కల్గి ప్రాణావరోధము కల్గి మృత్యువాత బడును.

తృణ్మూర్చాస్వేదహృల్లాసదాహగౌరవవిభ్రమాః ।
ఊర్ధ్వమాగచ్ఛతస్తస్య రూపాణ్యేతాని లక్షయేత్ ॥ 7 ॥

వస్తి తిరిగి బైటకు రాకున్నచో తృష్ణ మూర్ఛ, స్వేదము హృల్లాసము, దాహము, గురత్వము విభ్రమము కల్గును.

ఏతాని రూపాణ్యుప(లభ్య) . . . . ।
. . . . . . (విశ్రా)మ్య విశ్రామ్య పునః పునశ్చ ॥
నిపీడయేజ్జాతబలం బలేన శీతాభిరద్భిః పరిషేచయేచ్చ ।
విత్రాసయేద్భీషయేద్రోదయేచ్చ బ్రుయాన్మృతాన్ వా స్వజనేష్టబన్ధూన్
. . . . ॥ 8 ॥

రోగికి పై లక్షణములు కల్గినపుడు, విశ్రాంతి నిచ్చి బలపూర్వకముగా పీడనము చేయవలెను. శీతల జలముతో పరిషేచనము చేయవలెను. భయపెట్టుట, ఏడిపించుట, బెదరించుట చేయవలెను. మృత బద్ధ హత విహితావస్థలలో ఉన్న ప్రియ బంధు జనుల సమాచారము వినిపించి, శీతల జలయుక్త విసనకర్రతో విసరవలెను.

కుష్ఠం సుపిష్టం కుముదేన సార్ధం గవ్యం చ పిత్తం ప్రపిబేజ్జలేన ।
గోమూత్రయుక్తామభయాం పిబేద్వాయుక్తం త్రివృత్ సైన్ధవసప్తలాద్యైః ॥ 9 ॥

వస్తి అయోగ చికిత్స : కుముదము కుష్ఠము గోపిత్తము కల్కముచేసి జలముతో ఇవ్వవలెను. గోమూత్రహరీతకి, లేదా త్రివృత సైంధవలవణము, సప్తలా కలిపి ఇవ్వవలెను.

విరేచనద్రవ్యకషాయసిద్ధం సతైలముష్ణం లవణీకృతం చ ।
నివృత్తదోషస్య సపఞ్చమూలమాస్థాపనేఽత్యన్తముశన్తి(వృద్ధాః) ॥
. . . . .మ్బుయుక్తేన రసేన చైనమ్ ।
సంభోజయేజ్జాఙ్గలకేన శాలీన్ స్నానాది సర్వం పరిహారయేచ్చ ॥ 10 ॥

దోషములు నివృత్తి అయినవాడికి వృద్ధ వైద్య తైలము, లవణం కలిపి విరేచనద్రవ్యముల కషాయములతో సిద్ధమైన పంచమూల క్వాథము వేడిగా నున్నప్పుడు ఆస్థాపనము నివ్వవలెను. జలము జాంగల మాంసరసము శాల్యన్నము సేవించవలెను. స్నానాదులు వర్జించవలెను.

తతోఽస్య సాత్మ్యాగ్నిబలాద్యవేక్ష్య సంబృంహయేద్బస్తిభిరేవ బాలమ్ ॥ 11 ॥

తర్వాత బాలునికి సాత్మ్యము అగ్ని బలానుసారము వస్తి ద్వారా బృంహణము చేయవలెను.

ఆనాహినం శూలరుజాపరీతం సుస్నిగ్ధగాత్రం ఫలవర్తియోగైః ॥
విస్రంసయేత్ పథ్యభుజం యథోక్తం . . . . । 12 ॥

ఆనాహ శూల రోగికి సంపూర్ణ శరీరము స్నేహనము గావించి ఫలవర్తుల ద్వారా మలమును స్రంసనము చేయవలెను. యథోక్త పథ్యము సేవించవలెను.

. . . . గైశ్చ సకిణ్వసిద్ధార్థకమాషచూర్ణైః ॥
ససైన్ధవైస్తైలగుడోపపన్నైర్యవోపమాః ఫలవర్తివిదధ్యాత్ ॥ **13** ॥

ఫల వర్తి నిర్మాణ విధి : కిణ్వము, శ్వేతసర్షప, మాష, సైంధవ, గుడము కలిపి యవసమాన ఫలవర్తులను చేయవలెను.

ఆనాహినస్తాః ప్రణయేదపానే షట్ సప్త పఞ్చేతి వయోనురూపమ్ ।
తాభివిరిక్తే లభతే స శమే విరేచయేత్తదసిద్ధౌ తు తీక్ష్ణైః ॥ **14** ॥

ఆనాహరోగికి అవస్థానుసారము 6,7,5 గుదవర్తులను వేయవలెను. విరేచనము పిదప రోగి శాంతించును. విరేచనము కాకున్నచో తీక్ష్ణ ఔషధముల నివ్వవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

వస్తి కర్మీయ సిద్ధి సమాప్తము.

పఞ్చ కర్మీయ సిద్ధిర్నామ సప్తమోఽధ్యాయః

అథాతః పఞ్చకర్మీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము పంచకర్మీయ సిద్ధిని వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

అథ ఖలు భగవన్ దేహినాం వ్యాధయః కే వమనసాధ్యాః ? కే న; కే విరేచనసాధ్యాః ? కే న; కేఽనువాసనసాధ్యాః ? కే న; కే నిరూహ (సాధ్యాః? కే న;). . . . . . . (భ)గవాన్ కశ్యపః - కఫజ్వరారుచి-ముఖవైరస్యకఫప్రసేకకఫహృద్రోగవిసూచికాకాసశ్వాసగలగ్రహగలశుణ్డికా-గలగణ్డగణ్డమాలారోహిణికావిదారికాధోరక్తపిత్తహృల్లాసప్రమేహహలీ (మక). . . . . స్కన్దగ్రహస్కన్దాపస్మారస్కన్దపిత్ననైగమేషక్షీరగౌరవక్షీరవృద్ధిక్షీరఘనత్వా-జీర్ణపరికర్తికాహృల్లాసశూలాటోపాతివిరిచ్యమానగరితవిషపీతాద్యా వమనసాధ్యా ఇతి ॥ 3 ॥

వృద్ధ జీవకుని ప్రశ్న భగవాన్! ప్రాణుల యొక్క ఏయేవ్యాధులు వమన సాధ్యము ? ఏ వ్యాధులు వమన అసాధ్యములు ?

ఏ వ్యాధులు విరేచన సాధ్యములు ? ఏ వ్యాధులు విరేచన అసాధ్యము? ఏ వ్యాధులు అనువాసన సాధ్యములు? ఏ వ్యాధులు అనువాసన సాధ్యములు కావు? ఏ వ్యాధులు నిరూహ సాధ్యములు ? ఏ వ్యాధులు నిరూహ అసాధ్యములు? ఏ వ్యాధులు శిరోవిరేచన సాధ్యములు ? ఏ వ్యాధులు శిరోవిరేచన అసాధ్యములు?

భగవాన్ కశ్యపుడు ఈ ప్రశ్నలు ఆలకించి ఈ విధంగా చెప్పెను. వమన సాధ్య వ్యాధులు :

వమన సాధ్య వ్యాధులు : కఫజ్వరం, అరుచి, ముఖవైరస్యం, కఫప్రసేకము, కఫ జహృద్రోగము, విశూచిక, కాస, శ్వాస, గలగ్రహము, గలశుండిక, గలగండ, గండమాల, రోహణిక, విదారిక, అధోగత రక్తపిత్తము, హృల్లాసము, ప్రమేహము, హలీమకము, స్కందగ్రహ, స్కందాపస్మార, స్కందపిత, నైగమేష, క్షీరగౌరవము, క్షీర వృద్ధి, క్షీరఘనత్వము, అజీర్ణము, పరికర్తిక, శూల, ఆటోపము, అతి విరేచనము, గరవిషము, ఈ వ్యాధులు వమన సాధ్యములు.

తత్ర శ్లోకాః –

కఫాధికాశ్చ యే రోగాః . . . . ।

. . . . . ॥ 4 ॥

కఫప్రధాన రోగములలో వమనం శ్రేష్టముగా చెప్పబడినది.

వృద్ధజీవక ! పుష్పిణ్యృతుమతీ గర్భిణీ కుటీగతాऽల్పక్షీరా లఘుక్షీరా నష్టక్షీరా ధీరచ్ఛర్దనపుత్రా ప్రచ్ఛదినీ సుభగా పణ్డితమానినీ జాఠరీ వాతజ్వరీ స్థూలోऽక్షిరోగీతృష్ణాలుమూర్ఛావాన్నిరూఢోऽనువాసితః క్షతః క్షీణఃసోప. . . . . . .గైన్నోऽతిబాలోऽతివృద్ధో గుల్మప్లీహోర్ధ్వరక్తలోమవ్యాపత్కర్ణరోగశిరః- కమ్పార్దితార్ధావభేదకసూర్యావర్తరేవతీపౌణ్డరీకశకునీపూతనాముఖమణ్డికార్తాశ్చ న వామ్యాః, అగర్భా గర్భకామా వివర్ణక్షీరా స్రవత్క్షీరా మన్దాగ్నయో . . . .వైసర్పశోణితార్శోవిషమాగ్నికుష్ఠశ్వయథుశ్విత్రోర్ధ్వరక్తప్లీహగుల్మమధుమేహ- హలీమకకామలాపాణ్డురోగహృద్రోగక్రిమికోష్ఠాపస్మారోపస్తమ్భోదావర్తకఫోన్మాద- విద్రధిశ్లీపదయోని . . . .ద్యా ఇతి ॥ 5 ॥

వమన అనర్హులు : ఓ వృద్ధ జీవకా! పుష్పిణీ, ఋతుమతీ, గర్భిణీ, కుటి యందు నివసించునది, అల్పస్తన్యము కలది, లఘుస్తన్యము కలది, స్తన్యానాశము కలది, ఎవరి పుత్రుడైతే క్షీరపానము చేయుచున్నాడో, వమనములు అగుచున్న వారికి, తనకు తను పండితుడు అన్న కొన్నివానికి ఉదరరోగి, వాతజ్వరము, స్థూలురు, అక్షిరోగము, తృష్ణ, మూర్ఛ, నిరూహ, అనువాసన వస్తులు తీసికొన్నవాడు

క్షతక్షీణుడు, అతి బాలుడు, అతివృద్ధుడు, గుల్మ, ప్లీహ, రోగములు ఊర్ధ్వరక్తము, లోమవ్యాపత్తు, కర్ణరోగము, శిరః కంపము, అర్ధితవాతము, అర్ధావభేదకము, సూర్యావర్తము, రేవతీ, పుండరీకము, శకుని, పూతన ముఖమండిక, మొ॥ గ్రహరోగములలో వమనం చేయించకూడదు.

విరేచనార్హులు : గర్భం నిలువని వారికి, గర్భ ఇచ్ఛ కలవారికి, వివర్ణ దుర్గము, దుర్గస్రావము, అగ్ని మాంద్యము, విసర్పము, రక్తార్శసు, విషమాగ్ని, కుష్టు, శ్వయథు, శ్వేతకుష్టము, ఊర్ధ్వరక్తము, ప్లీహవృద్ధి, గుల్మం, మధుమేహము, హలీమక, కామల, పాండురోగము, హృద్రోగము, కృమికోష్ఠము, అపస్మారము, ఊరుస్తంభము, ఉదావర్తము, కఫోన్మాదము, విద్రధి, శ్లీపద, యోని రోగములలో విరేచనము చేయించవలెను.

తత్ర శ్లోకాః –

> వ్యాకులాన్ సన్నిపాతోత్థాన్ పైత్తికాన్ కఫపైత్తికాన్।
> సంసృష్టాన్ కఫమూలాంశ్చ స్రంసనేనాభ్యుపక్రమేత్ ॥ 6 ॥

సన్నిపాతము వలన ఉత్పన్నం అయిన పైత్తిక, కఫపైత్తిక సంసృష్ట, కఫప్రధాన రోగులను, విరేచనం ద్వార చికిత్స చేయవలెను.

అనుపస్నిగ్ధరిక్తకోష్ఠకృశస్థూలదుష్ణాఫ (దుర్బల?) లలితసుకుమార-శ్రీధననష్ట . . . .షక్షతపక్షహతతృష్ణాతాలుశోషోరుస్తమ్భార్దితహనుగ్రహ-వాతహృద్రోగరేవతీకేవలవాతార్తాశ్చ న విరేచ్యాః ॥ 7 ॥

విరేచన అనర్హులు: స్నేహనం చేయనివాడికి, రిక్త కోష్టము, కృశ, స్థూల, దుర్బల, లలిత, సుకుమార, ధనరహితుడు, క్షతుడు, పక్షాఘాత తృష్ణ, తాలు శోష, ఉరుస్తంభ, హనుగ్రహ, వాతిక హృద్రోగ, రేవతి శుద్ధవాయు ప్రకోప రోగులలో విరేచనం చేయించకూడదు.

ప్రతిశ్యాయకాసశ్వాసశోషహిక్కాముఖశోషాపస్మారగలగ్రహరోహిణికా . . . . తివముఖార్బుదాధివన్థనాసార్శాలజ్యుపజిహ్వికాగలగణ్డగణ్డమాలాగలశుణ్డి-కాక్ష్యభిష్యన్దాశ్చ నస్తతో విరేచ్యాః ॥ 8 ॥

శిరోవిరేచన అర్హులు :

ప్రతిశ్యాయము, కాస, శ్వాస, శోష, హిక్క, ముఖశోష, అపస్మారము, గలగ్రహము, రోహణిక, ముఖార్బుదము, అధిమంథ, నాసార్శస్, అలజి, ఉపజిహ్వాక, గలగండ, గండమాల, గలశుండిక, నేత్రాభిష్యందములలో నస్యము ద్వారా శిరోవిరేచనం చేయించవలెను.

దన్తచాలహనుస్తమ్భమన్యాస్తమ్భశిరోగ్రహబాధిర్యకర్ణశూలార్ధావభేదకసూర్యావర్తాపతా (నక) . . . . స్వరభేదవాగ్గ్రహౌష్ఠస్ఫురణతిమిరముఖనాసికాదౌర్గన్ధ్యాకాలపలిత-ఖాలిత్యానిలాత్మకార్తాశ్చ నస్తత ఉపస్నేహ్యా ఇతి ॥

స్నేహనస్య అర్హులు: దంతచలనం, హనుస్తంభము, మన్యాస్తంభము, శిరోగ్రహము, బాధిర్యము, కర్ణశూల, అర్ధావభేదకము, సూర్యావర్తము, అపతానకము, స్వరభేదము, వాక్గ్రహము, ఓష్ఠ స్ఫురణము, తిమిరము, ముఖనాసికా దుర్గంధము, పాలిత్యము, ఖాలిత్యము, వాతరోగులయందు స్నేహన నస్యము చేయవలెను.

అత్ర శ్లోకః –

స్నేహయేద్వాతికాన్నస్తః కఫజాంస్తు విరేచయేత్ ।
ఊర్ధ్వజత్రుగతాన్ రోగాంస్తద్ధి తేషాం పరాయణమ్ ॥ 10 ॥

ఊర్ధ్వ జత్రుగత రోగములు వాతగతమైనచో స్నేహన నస్యము చేయించవలెను. శ్లేష్మజమైనచో నస్యము ద్వారా విరేచనము చేయించవలెను. ఇదే వాటి ముఖ్య చికిత్స.

. . . . .శోషమర్మవాతప్లీహవాతగుల్మమూత్ర-కృచ్ఛ్రపక్వాశయశూలకుక్షివాతకుణ్డలయోనిశూలోదావర్తసన్ధిగ్రహగాత్రవేష్టగాత్ర-భేదాపతానకార్దితాల్పపుష్పానష్టపుష్పానష్టబీజాకర్మణ్యాబీజపరీతా... (అనువాస్యా ఇతి) ॥ 11 ॥

అనువాసన అర్హులు : శోష, మర్మవాతము, ప్లీహవాతము, గుల్మము, మూత్ర కృచ్ఛ్రము, పక్వాశయ శూల, కుక్షిశూల, వాత కుండల, యోని శూల, ఉదావర్త, గాత్రవేష్టనము, సంధిగ్రహము, గాత్ర భేదము, అపతానకము, అల్పార్తవము, నష్టార్తవము, నష్టబీజము, అసమర్థ వీర్యము, దుష్టవీర్యము వీటిలో అనువాసన వస్తి చేయవలెను.

అత్ర శ్లోకః –

వాతికా వాతభూయిష్ఠాః శోషణాః స్తమ్భనా గదాః ।
హృణ్డనా భఞ్జనాశ్చైవ తేఽనువాస్యా హితైషిణా ॥ 12 ॥

హితము కోరు వైద్యుడు వాత ప్రధాన, ఎవరికైతే శోషణము, స్తంభనము హృండనము, భంజనము చేయవలెనో వానికి అనువాసనము చేయవలెను.

హృదయగ్రహపాణ్డుత్వశ్వయథూదరప్రమేహకుష్ఠరోగార్శోభగన్దరరాజయక్ష్మవిసర్ప . . . . . కఫరోగార్తాంశ్చ నానువాసయేత్ ॥ 13 ॥

అనువాసన అనర్హులు : హృద్గ్రహ, పాండు, శ్వయథు. ఉదరరోగములు ప్రమేహము, మధుమేహము, కుష్ఠము, అర్శస్, భగందరము, రాజయక్ష్మ, విసర్పము, కఫజరోగములలో అనువాసనము చేయించరాదు.

హృద్రోగోదావర్తవాతగుల్మవాతోదరవిబన్ధమూత్రగ్రహబస్తికుణ్డల-ప్రమేహరక్తగుల్మయోనిజాడ్యోపరోధపార్శ్వరుజామధుమేహకుష్ఠశ్విత్ర-భగన్దరాపస్తమ్భసంసృష్ట . . . . . హృదయద్రవకృశవ్యాధిపరిగతరక్తాతీసారమూర్ఛా-శోథమైథునశ్రమభయచిన్తేర్ష్యాప్రజాగరహతాశ్చ న నిరూహ్యా ఇతి ॥ 14 ॥

నిరూహ అర్హులు : హృద్రోగము, ఉదావర్తము, వాతగుల్మము, వాతోదరం విబంధము, మూత్రగ్రహము, వస్తికుండలము, ప్రమేహము, రక్తగుల్మము, యోని జడత, యోని మార్గావరోధము, పార్శ్వశూల, మధుమేహము. కుష్టము, శ్విత్రము, భగందరము, అపస్తంభము, సంసృష్టము ఈ వ్యాధులలో నిరూహము చేయవలెను.

నిరూహ అనర్హులు : హృద్రవము, కృశ, వ్యాధి యుక్తుడు, రక్తాతిసారము, మూర్ఛ, శోథ, మైథునము, శ్రమ, భయ, చింత, ఈర్ష్య, రాత్రి జాగరణము, ఈ వ్యాధులలో నిరూహం చేయకూడదు.

అత్ర శ్లోకాః –

స్నేహప్రమాణం యద్బస్తౌ నిరూహస్త్రిగుణస్తతః ।
ఏకే తు సమమేవాహుర్వయఃకాలాదిదర్శనాత్ ॥ 15 ॥

వస్తిలో ఉపయోగించు స్నేహం కంటె నిరూహావస్తిలో మూడింతలు స్నేహం తీసికొనవలెను. మరియు కొందరు ఆచార్యులు కాలము, అవస్థను అనుసరించి నిరూహంలో కూడ సమానముగా తీసికొనవలెను అని చెప్పెదరు.

నిరూహం యది వా బస్తిమల్పమల్పం మహర్షయః ।
ప్రశంసన్తి బహుత్వజ్ఞాః ప్రభూతాదత్యయో ధ్రువః ॥ 16 ॥

మహర్షులు నిరూహం మరియు వస్తి క్రియను క్రమక్రమముగా చేయవలెనని చెప్పిరి. ఎందుకనగా అధికముగా చేయుటచే నిశ్చితముగా రోగములు ఉపద్రవములు కలుగును.

య ఏతే కఫజా రోగా ఏతే సంతర్పణోద్భవాః ।
తే చాపతర్పణీయాః స్యుర్లఙ్ఘనీయాస్త ఏవ చ ॥ 17 ॥

కఫము, మరియు సంతర్పణము వలన ఉత్పన్నమగు వ్యాధుల్లో అపతర్పణము మరియు లంఘనము చేయించవలెను.

య ఏవ వాతికా రోగాస్తేఽపతర్పణజాః స్మృతాః ।
త ఏవ బృంహణీయాః స్యుః సంసృష్టాస్తు తతః పరమ్ ॥ 18 ॥

వాతరోగములు అపతర్పణ జన్యములుగా భావించబడును. వాటిలో బృంహణ చికిత్స చేయవలెను. తర్వాత సంసృష్ట (మిశ్రిత దోష రోగములు) రోగముల చికిత్స చేయవలెను.

స్నేహస్వేదోపపన్నానామూర్ధ్వం చాధశ్చ శోధనమ్ ।
సవసంసృష్టరోగాణాం స్నేహనం న తు బస్తిభిః ॥ 19 ॥

సమస్త సంసృష్ట రోగములలో స్నేహస్వేదములను చేయించి ఊర్ధ్వ, అధః శోధనములను చేయవలెను. వీటియందు వస్తిద్వార స్నేహనమునం చేయకూడదు.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 20 ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

పంచకర్మీయ సిద్ధి అను సప్తమాధ్యాయము సమాప్తము.

మంగళ సిద్ధిర్నామ అష్టమోఽధ్యాయః

అథాతో మఙ్గలసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము మంగళసిద్ధిని వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మఙ్గలన్యేవ సతతం ప్రజానామభివర్ధయేత్ ।
సర్వే గృహస్థాః సేవేరన్ దానాని చ తపాంసి చ ॥ 3 ॥

బాలుర యొక్క మంగళకర భావములను నిరంతరము వృద్ధి చేయవలెను. గృహస్థులు దానము, తపస్సుల సేవనము చేయవలెను.

మఙ్గలాచారయుక్తానాం నిత్యం చ నియతాత్మనామ్ ।
దదతాం జుహ్వతాం చైవ వినిపాతో న విద్యతే ॥ 4 ॥

మంగళాచరణము చేయువారు, నిత్యం సంయమనముతో ఉండువారు, దానము హవనము చేయువారు, రోగాది ఆపత్తులతో బాధపడరు.

ఆమః పక్వోఽపి వా స్నేహో బస్తి . . . . . ।
. . . . . . .నిత్యే చ తచ్ఛ్లోక్తమనువాసనమ్ ॥ 5 ॥

బాలునికి ఆమ లేక పక్వ స్నేహముతో నిత్యము వస్తి మరియు అనువాసన వస్తి ఇవ్వవలెను.

కషాయైర్ద్వివిధైర్మిశ్రః స్నేహః స్నేహైశ్చ మూర్ఛితః ।
సక్షౌద్రమూత్రలవణో నిరూహో దోషవాహనాత్ ॥ 6 ॥

వివిధములైన కషాయములతో మిశ్రమమైన స్నేహము అందులో మధు, గోమూత్రం సైంధవలవణము వేసి ఇచ్చిన నిరూహదోషములను నివారించును.

త్రిఫలాశ్వగన్ధాభూతీకదశమూలపునర్నవాః ।
బలాగోక్షుర కోశీర. . . . . ॥

. . . . .లీనాని కుట్టయేత్ ।
అష్టభాగావశేషం తం జలద్రోణే విపాచయేత్ ॥

తతస్తేన కషాయేణ ద్వౌ ప్రస్థౌ తైలసర్పిషోః ।
పచేచ్చతుర్గుణే క్షీరే కల్కాం చేమం సమావపేత్ ॥

సైన్ధవం మధుకం ద్రాక్షాం శతపుష్పాం మహాసహామ్ ।
బీజాని చాత్మగు(ప్తాయా) మోర్వారుకస్య చ ॥

విడఙ్గకుఞ్చికవచావృషకం శిరివారికా ।
జీవనీయాని సర్వాణి దద్యాత్ ఖరబుషామపి ॥

శైశుకో నామ స స్నేహో బస్తికర్మణి శస్యతే ।
బాలానాం సర్వరోగఘ్నో నిర్దిష్టః పుణ్యకర్మణా ॥ 7 ॥

త్రిఫల, అశ్వగంధ, భూతీక, దశమూలములను, పునర్నవ, బలా, గోక్షురగసాలు, దంచి ఒక ద్రోణ జలములో వేసి అష్టావశేషముగా ఉంచుకొనవలెను. ఆ కషాయములో 2 ప్రస్థములు తైలము, ఘృతమును మరియు కషాయంలో 4వ భాగము క్షీరము, కలిపి ఇందులో సైంధవలవణం, యష్టిమధు, ద్రాక్ష, శతపుష్ప మాషపర్ణి, ఆత్మగుప్త బీజములు, దోసకాయ బీజములు, విడంగములు, నల్లజీరక, వచ, వృషక, చాంగేరి, జీవనీయ గణము, కర్బుష, మొదలగు వాటి కల్కంను వేసి పక్వం చేయాలి. ఇది శిశుస్నేహము. వస్తికర్మకు ఉత్తమం అయినది. బాలురలో ఇది శిశుస్నేహము. వస్తికర్మకు ఉత్తమం అయినది. బాలురలో ఇది సర్వరోగములను నశింపచేయునని మహర్షి కశ్యపుడు చెప్పెను.

వమనం స్రంసనీయాని దశమూలం చ శోధయేత్ ।
తత్కషాయం పరిస్రావ్య గోమూత్రలవణాన్వితమ్ ॥

ఘృతతైలార్ధయుక్తోష్ణం నిరూహముపకల్పయేత్ ।
తేనాస్య విలయం దోషా యాన్తి వహ్నిశ్చ దీప్యతే ॥ 8 ॥

వమనము, స్రంసనము, ద్రవ్యములు, దశమూలములను శోధన చేసి వీటిని కషాయము చేయవలెను- వీటిని వడబోసి గోమూత్రము, లవణము, కషాయములో అర్ధప్రమాణము, ఘృతము కలుపవలెను. ఈ స్నేహనమును ఉష్ణముగా ఉన్నపుడే నిరూహము ఇవ్వవలెను. తద్వార దోషములు విలీనమై అగ్ని దీప్తి నొందును.

శ్లేష్మామదనబీజానామాఢకం నిస్తుషీకృతమ్ ।
విపాచయేదపాం ద్రోణో చతుర్భాగావశేషితమ్ ॥

ఉపకుఞ్చీఖరబుషాపిప్పల్యః సైన్ధవం వచా ।
త్రపుసో . . . . . ని శతపుష్పా యవాన్యపి ॥

స కషాయః సమాయుక్తః క్షీరగోమూత్రకాఞ్జికైః ।
సర్వానిలామయహరః స నిరూహోఽర్ధతైలికః ॥ 9 ॥

త్రిఫల మరియు మదనఫల బీజములను పైపొట్టుతీసి ఒక ఆఢక ప్రమాణంలో ఒక ద్రోణము జలములో వేసి చతుర్థావశేషముగా కషాయం చేయవలెను ఇందులో కృష్ణ జీర, కరబుష, పిప్పలి, వచ, త్రపుస బీజములను, శతపుష్ప అజమోద క్షీరము, గోమూత్రం కాంజికము మరియు కషాయంలో అర్ధభాగం తిలతైలం వేసి పక్వం చేయాలి. ఇది సమస్త వాత రోగములను నశింప చేయును.

త్రిఫలా సారివా శ్యామా బృహత్యా వత్సకత్వచమ్ ॥
త్రాయమాణాబలారాస్నాగుడూచీనిమ్బకూలకమ్ ।
. . . . (క)ల్పయేత్ ॥

మహాసహా శక్రయవాః శతపుష్పాఽథ వత్సకః ।
మధూకాంశుమతీద్రాక్షాః సముద్రాన్తాఽథ బాలకమ్ ॥
క్షీరక్షౌద్రఘృతోపేతో నిరూహః పిత్తనాశనః ॥ 10 ॥

త్రిఫలవములు, సారిబ, త్రివృత్, బృహతీద్వయం, కుటజత్వక్, త్రాయమాణ, బలా, రాస్న, గుడూచి, నింబ, పటోలపత్ర, మాషపర్ణి, కుటజ, శతపుష్ప, కుటజ, మధూక, శాలిపర్ణి, ద్రాక్ష, అపరాజిత, నేత్రబాల, వీటి కషాయంలో క్షీరం మధు, ఘృతం వేసి నిరూహ వస్తిని ఇచ్చిన పిత్తరోగములను నశింపచేయును.

త్రిఫలాదారుభూతీకకరఞ్జద్వయచిత్రకాన్ ॥
ఏకాష్ఠీలాం విషాణీ చ . . . . ।
(కణా) మూలం త్రివృద్దన్త్యౌ పూర్వకల్పేన శోధయేత్ ॥
ఊర్ధ్వాధః శోధనైః కల్కైర్యుక్తో లవణతైలయోః ।
ఈషదుష్ణః సగోమూత్రో నిరూహః కఫనాశనః ॥ 11 ॥

త్రిఫల, దేవదారు, భూతీక, కరంజ, పూతికరంజ, చిత్రక, పాఠ, క్షీరకాకోళి, పిప్పలీమూలం, త్రివృత్, దంతీమూలం, ద్రవంతి, ఈ ద్రవ్యముల కషాయంలో లవణ, తైలం కలిపి ఇచ్చిన ఉష్ణ నిరూహము కఫ రోగములను నశింపచేయును.

కతృణోశీరభూతీకత్రిఫలా . . . . ॥
రాస్నాశ్వగన్ధాశ్వదంష్ట్రాశిగ్రుశ్యామాః శతావరీ ।
ఏలాపునర్నవాభార్గ్యః సపటోలా గుడూచ్యపి ॥
త్రిపలీనాం జలద్రోణే పచేత్పాదావశేషితే ।
తతస్తేన కషాయేణ పేష్యాణీమాని యోజయేత్ ॥
వచాజమోదో మదనపిప్పలీ . . . . ॥ 12 ॥

కతృణము, గసాలు, భూతీక, త్రిఫల, రాస్నా, అశ్వగంధ, గోక్షుర, శిగ్రు, త్రివృత్తు, శతావరి, ఏల, పునర్నవ, పటోల పత్ర, భారంగి, గుడూచి, మొదలగు ద్రవ్యములను మూడు ఫలములు తీసికొని ఒక ద్రోణం జలంలో పక్వం చేసి చతుర్థావశేషంగా ఉంచుకొనవలెను, ఇందులో వచ , అజమోద, మదనఫలము, పిప్పలి వీటి కల్కం వేసి పక్వం చేసి నిరూహం ఇచ్చిన త్రిదోషహరం.

- ఉపలబ్ధ సిద్ధిస్థానము సమాప్తం-

కల్పస్థానమ్

ధూపకల్పాధ్యాయః

. . . . ।
. . . . ॥
. . . . (కు)ష్ఠం పూతికమమ్బరం వచా ॥
సర్షపా బస్తలోమాని ధూపః స్యాద్ధిఙ్గుసంయుతః ॥ 1 ॥

కుష్ఠ, పూతీకరంజ, పత్రి, వచ, సర్షప, మేకవెంట్రుకలు, హింగు, వీటిని ధూపనంగా వేయవలెను.

ఘృతం మేషవిషాణం చ వాజికుఞ్జరయోః ఖురౌ ॥
కపిశల్యకబభ్రూణాం లోమభిర్ధూప ఉత్తమః ॥ 2 ॥

ఘృతము, గేదెకొమ్ములు, గుర్రము, ఏనుగు గిట్టలు, కోతి, శల్యక, బభ్రు, వీటి యొక్క రోమములను ధూపమును ఉత్తమంగా చెప్పబడింది.

ఘృతం సర్జరసం కృష్ణో భల్లాతకశిలేయకే ॥
ద్వే హరిద్రే జతూశీరసర్షపాః పుష్పమార్జకమ్ ।
విడఙ్గం తగరం పత్రం వచా హిఙ్గు సబాలకమ్ ॥
కామారో నామ ధూపోఽయం యుక్తో వర్ధయతి ప్రజాః ॥ 3 ॥

ఘృతము, సర్జరసం, కృష్ణ(సౌవీరాంజన), భల్లాతకము, శిలేయకము హరిద్ర, దారుహరిద్ర, లాక్ష, గసాలు, సర్షప, తులసీపుష్పములు, విడంగము,

తగరము, తేజపత్రి, వచ, హింగు, నేత్రబాల, ఇది కుమార అనుధూపము, దీని సమ్యక్ ప్రయోగము వలన బాలురు వృద్ధి చెందుదురు.

ఘృతం సర్పస్య నిర్మోకో గృధ్రకౌశికయోశ్చ విట్ ।
వచా హిఙ్గు చ ధూపః స్యాదపస్మారగ్రహాపహః ॥ 4 ॥

ఘృతము, సర్ప కుబుసం, గ్రద్ధ, గుడ్లగూబ పురీషము, వచ, హింగు వీటి ధూపము అపస్మారం, గ్రహరోగములు హరించును.

ఘృతం గుగ్గులు బిల్వం చ దేవదారు నమేరు చ ।
ఏష మాహేశ్వరో ధూపో యవయుక్తో గ్రహాపహః ॥ 5 ॥

ఘృతము, గుగ్గులు, బిల్వ, దేవదారు, సరళదేవదారు, యవలు, వీటిని మహేశ్వర ధూపం అందురు. ఇది గ్రహరోగములను హరించును.

ఆగ్నేయస్తు స్మృతో ధూపో గోబాలా ఘృతసంయుతాః ।
బ్రాహ్మణానాం విశేషేణ సర్వరోగేషు శస్యతే ॥ 6 ॥

ఆవు వెంట్రుకలు ఘృతంతో కలిపిన అది ఆగ్నేయ ధూపం అనబడును. ఇది సమస్త రోగములకు ప్రశస్తమైనది.

ఘృతం హయఖరోష్ట్రాణాం బాలాం కేశాశ్చ మాతృకాః ॥
నఖాశ్చతుష్పదాం లాభాద్ధూపో భద్రఙ్కరః స్మృతః ।
పిశాచయక్షగన్ధర్వభూతస్కన్దకఫార్దితే ॥
ధూపమేతం ప్రయుఞ్జీత యమిచ్ఛేదగదం క్షణాత్ । 7 ।

ఘృతము, గుఱ్ఱము, గాడిద, ఒంటె, వీటి రోమములు మరియు లోమములు వీనిని మరియు ఇతర చతుష్పాద జంతువుల యథాలభ్యముగా నఖములు వీటి ధూపము కళ్యాణ కారకముగా చెప్పబడినది. పిశాచ, యక్ష, గంధర్వ, భూత, స్కంధ, మరియు కఫరోగములలో ఈ ధూపన ప్రయోగముచే శీఘ్రంగా తగ్గును.

ఘృతం సిద్ధార్థకో హిఙ్గు దేవనిర్మాల్యమక్షతాః ॥
సర్పత్వగ్భిక్షుసంఘాటీ ధూపో రక్షోఘ్న ఉచ్యతే । 8 ।

ఘృతము, శ్వేత సర్షప, హింగు, దేవనిర్మాల్య, బియ్యం, పాముకుబుసం, బౌద్ధ భిక్షు పురాణ వస్త్రము, వీటి ధూపం రక్షోఘ్నంగా చెప్పబడినది.

ఘృతం సిద్ధార్థకాః క్షౌద్రం మేషశృఙ్గమజాపయః ॥
ఖరస్య మూత్రం బాలాంశ్చ సోమం చైవాత్ర యోజయేత్ ।
ఏష ధూపోత్తమో నామ్నా పరః ప్రేతనివారణః ॥
పరః ప్రేతాభిభూతేషు పూతనాయాం చ శస్యతే । 9 ।

ఘృతము, శ్వేతసర్షప, మధు, గొఱ్ఱె కొమ్ములు, మేకపాలు, గాడిద మూత్రము, వెంట్రుకలు, కర్పూరం, వీటిని ఉత్తమ ధూపంగా చెప్పబడినది. ఇది ప్రేతనాశకము, పూతన గ్రహరోగమును నాశనము చేయును.

ఘృతం సిద్ధార్థకాః శ్వేతాః కుష్ఠం భల్లాతకం వచా ॥
బస్తలోమాని తగరం భూర్జావర్తం సగుగ్గులు ।
దశాఙ్గో నామ ధూపోఽయం ప్రయోజ్యః సర్వరోగిషు ॥
అపస్మారే విశేషేణ గ్రహేషుపగ్రహేషు చ ॥ 10 ॥

ఘృతము, శ్వేత సర్షపములు, కుష్ఠ, భల్లాతక, వచ, మేక వెంట్రుకలు, తగరం, భూర్జపత్రములు, గుగ్గులు, ఇది దశాంగధూపం అనబడును. ఇది అపస్మార, గ్రహ, ఉపగ్రహ రోగముల్లో ప్రయోగించవలెను.

ఘృతం సిద్ధార్థకాః శ్వేతాశ్చోరకం సపలఙ్కషమ్ ॥
శూకరీ జటిలా చేతి ధూపో మోహ ఇతి స్మృతః ॥ 11 ॥

ఘృతము, శ్వేత సర్షపములు, చోరక, గుగ్గులు, వరాహకంద, జటామాంసి, ఇది మోహమును కలిగించు ధూపము.

స్మృతం శ్రీవేష్టకా. . .రలాక్షాపద్మకచన్దనమ్ ॥
సదేవదారుసురసం శాలజం చేతి యోజయేత్ ।
ధూపోఽయం వారుణో నామ గ్రీష్మకాలే ప్రశస్యతే ॥
శకున్యాం పౌణ్డరీకే య రేవత్యాం చ కఫాధికే ॥ 12 ॥

శ్రీవేష్టకము, లాక్ష, పద్మకము, చందనము, దేవదారు, తులసి, శారిబ, ఇది వారణమను ధూపనం. శకుని, పుండరీకం, రేవతి, కఫరోగములలో గ్రీష్మకాలం నందు ప్రయోగించవలెను.

ఘృతం మజ్జా వసా లాక్షా ధూపోఽయం చతురఙ్గికః ॥
అల్పదోషే కృశే బాలే ప్రయోజ్యో గ్రహవైకృతే ॥ **13** ॥

ఘృతము, మజ్జ, వస, లాక్ష, ఇది చతురంగికమను ధూపము. అల్ప దోషములు కలవానికి కృశుడు బాలుడు గ్రహరోగములో ప్రయోగించవలెను.

ఘృతం వచా తరక్షోశ్చ విష్ఠా లోమాని చర్మ చ ॥
ప్రసహానాం పురీషం చ ధూపో నన్దక ఉచ్యతే ॥ **14** ॥

ఘృతము, వచ, భల్లూక విష్టము, లోమములు, చర్మము, ప్రసహ పక్షులపురీషము, వీటిని నందక ధూపము అందురు.

ఘృతం కణా వ్రీహితుషాః కపిలోమత్వచం వచా ॥
సర్షపాః కుష్ఠమేలా చ కణాధూపో గ్రహాపహః । **15** ॥

ఘృతము, పిప్పలీ, వడ్లపొట్టు, కోతివెంట్రుకలు, మరియు త్వచ, వచ, సర్షప, కుష్ఠ, ఏలకులు వీటిని కణ్ణధూపము అందురు. ఇది గ్రహరోగములను నశింపచేయును.

ఘృతం సర్పత్వంచ బిల్వం సరః సిద్ధార్థకా జతు ॥
శ్రీధూప ఇతి నిదిష్టః శ్రీకామేషూపయోజయేత్ ॥ **16** ॥

ఘృతము, పాముకుబుసం, బిల్వము, సరము, శ్వేతసర్షప, లాక్ష, ఇది శ్రీధూపము అనబడును. ఐశ్వర్యము కోరువారికి ఈ ధూపం ప్రయోగించవలెను.

శ్వవిణ్మూత్రం మయూరాణాం లోమాన్యథ వచా ఘృతమ్ ।
సర్షపాశ్చేతి ధూపోఽయం గ్రహఘ్న ఇతి విశ్రుతః ॥ **17** ॥

కుక్క పురీషమూత్రములు, నెమలి ఈకలు, వచ, ఘృతము, సర్షప, ఇది గ్రహఘ్న ధూపము అనబడును.

ఘృతం కుఞ్జరదన్తం చ తనుజాన్యజమేషయోః ॥
గోశృఙ్గమితి ధూపోఽయం పుణ్యః పుణ్యజనావహః ॥ **18** ॥

ఘృతము, ఏనుగుదంతము, మేక, గొఱ్ఱె వెంట్రుకలు, ఆవుకొమ్ము ఇది పుణ్యకారక ధూపము.

ఘృతం స్థౌణేయకం మాంసీ తగరం పరిపేలవమ్ ॥

హ్రీబేరం శతపుష్పాం చ హరితాలం మనఃశిలామ్ ।
ముస్తం హరేణుకామేలాం ధూపార్థముపకల్పయేత్ ॥
శిశుకో నామ ధూపోఽయం సర్వరోగగ్రహాపహః ।
ధూపనే చానుధూపే చ ప్రతిధూపే చ భార్గవ ! ॥ 19 ॥

ఘృతము, స్థౌణ్యకము, జటామాంసి, తగరము, జలముస్త, హ్రీబేరం, సోంపు, హరతాళము, మణిశిల, ముస్త, హరేణుక బీజము, ఏలకులు, ఇవి శిశుకమను ధూపము. ఇది సర్వగ్రహరోగ హరము. ఓ భార్గవ ! ఈ ధూపము అను ధూపము, ప్రతి ధూపములుగా ప్రయోగించవచ్చును.

ఘృతం సిద్ధార్థకా లాజాః కుశాః సహ . . . . . ।
సర్వతుల్యా భవేద్ బ్రాహ్మీ ధూపోఽయం బ్రాహ్మ ఉచ్యతే ।
బ్రాహ్మణక్షత్రవైశ్యేషు ప్రయోజ్యో భిషజా భవేత్ ।
సర్వరోగేషు సతతం క్షిప్రం రోగాన్నిరస్యతి ॥ 20 ॥

ఘృతము, శ్వేతసర్షప, లాజ, కుశ, వీటి అన్నిటికి సమానంగా బ్రాహ్మీ ఇది బ్రాహ్మ ధూపం అనబడును. ఇది బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులకు అన్ని రోగములలో నిరంతరం ప్రయోగించిన శీఘ్రముగా రోగములను హరించును.

ఘృతం శ్వదంష్ట్రా వసుకా హరిద్రే పరిపేలవమ్ ।
వచా భార్గీ చ ధూపోఽయం ప్రతిధూపః సుఖావహః ॥ 21 ॥

ఘృతము, గోక్షుర, వసుక, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, జలముస్త, వచ, భారంగి, ఈ ధూపము ప్రతిధూపము సుఖకరము.

ఘృతం చ పద్మకోశీరం వాలకం కేసర రసమ్ ।
ప్రతిధూప ఇతి ఖ్యాతః సర్వరోగేషు శస్యతే ॥ 22 ॥

ఘృతము, పద్మకము, గసాలు, నేత్రబాల, నాగకేసరములు, సర్జరసం, ఇది ప్రతిధూపము సమస్త రోగములలో ప్రశస్తము.

ఘృతం వానరలోమాని కుక్కుటాణ్డం వచా యత్రాః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 167 తమం పత్రమ్ ।)
సిద్ధార్థకాశ్చ ధూపోఽయం ప్రతిధూపమహోదయః ॥ 23 ॥

ఘృతము, కోతివెంట్రుకలు, కోడి గ్రుడ్లు, వచ, యవలు, శ్వేతసర్షప, ఇది ప్రశస్తమైన ప్రతిధూపము.

ఘృతం నిమ్బస్య పత్రాణి మూలం పుష్పం ఫలం త్వచమ్ ।
అరిష్టో నామ ధూపోఽయమరిష్టం కురుతేక్షణాత్ ॥ 24 ॥

ఘృతము, వేపాకు, మూలము, పుష్పము, బెరడు, ఫలము, వీటిని అరిష్ట ధూపము అందురు. క్షణమాత్రములో రోగములను నశింప చేయును.

ఘృతం నిమ్బస్య పత్రాణి ఖరమూత్రం వచా జతు ।
సర్షపాశ్చాత్ర ధూపోఽయం ప్రతిధూపశ్చ శస్యతే ॥ 25 ॥

ఘృతము, వేపాకులు, గాడిదమూత్రము, వచ, లాక్ష, సర్షప, ఇవి ధూపము, ప్రతిధూపమునకు ప్రశస్తముగా చెప్పబడినది.

ఘృతం నిమ్బస్య పత్రాణి జతుసర్జరసాక్షతాః ।
భాసోలూకశకృచ్చేతి ధూపోఽపస్మార నాశనః ॥ 26 ॥

ఘృతము, వేపాకులు, లాక్ష, సర్జరసము, బియ్యము, భాస (ఒక రకమైన గ్రద్ద) గుడ్లగూబ పురీషము ఇది అపస్మారంను నశింప చేయును.

ఘృతం నిమ్బస్య పత్రాణి సురసాశ్వత్థయోస్తథా ।
గోమేషబస్తబాలాశ్చ ధూపోఽయ సర్వరోగహా ॥ 27 ॥

ఘృతము, వేపాకు, తులసీ పత్రములు, అశ్వత్థ పత్రములు, ఆవు, గొఱ్ఱె, మేక వెంట్రుకలు ఈ ధూపము సర్వరోగములను నశింపచేయును.

ఘృతాక్షతం జాతిపుష్పం మధు సిద్ధార్థకా వచా ।
గణధూప ఇతిఖ్యాతః సర్వభూతరుజాపహః ॥ 28 ॥

ఘృతము, బియ్యము, జాజిపూలు, మధు, శ్వేత సర్షప, వచ, ఇది గణధూపము. ఇది సమస్త భూతరోగములను నశింపచేయును.

ఘృతం శల్లకిధూపశ్చ పుష్పం జాతిశిరీషయోః ।
నమేరుణా సమాయుక్తో ధూపః స్వస్తిక ఉచ్యతే ॥ 29 ॥

ఘృతము, శల్లకీ పుష్పములు, జాజిపూలు, శిరీషపుష్పము, సరళ

దేవదారు వీటిని స్వస్తిక ధూపము అందురు.

ఘృతం గుగ్గులుసంయుక్తం, దేవదారు ఘృతాన్వితమ్ ।
కాలాగురు చ సపిశ్చ, సర్షపాశ్చాపి సర్పిషా ॥
తృణమూలస్య పత్రాణి సారం పుష్పఫలం త్వచమ్ ।
పఞ్చ ధూపాః సమాఖ్యాతాః సఘృతా గ్రహనాశనాః ॥ 30 ॥

ఘృత యుక్త గుగ్గులు, ఘృతయుక్త దేవదారు, కృష్ణాగరు, ఘృతము, ఘృతయుక్త సర్షపము, తృణ పంచమూలముల పత్రములు, సారము, పుష్పములు, ఫలములు, త్వచ, ఇవి గ్రహరోగములను నశింపచేయు పంచధూపములు చెప్పబడినవి.

గుగ్గుల్వాదీని చైతాని దశాఙ్గం చ సమాపయేత్ ।
గృహధూప ఇతి ఖ్యాతో న క్వచిత్ ప్రతిహన్యతే ॥ 31 ॥

పై చెప్పబడిన గుగ్గులాది ధూపం, దశాంగ ధూపం కలిపినచో గృహధూపము అనబడును. ఇది ఎపుడూ చెడిపోదు.

సిద్ధార్థాశ్చేతి ధూపాస్తే చత్వారిశదుదాహృతాః ।
భిషక్సిద్ధికరా నౄణాం పుత్రదా రోగనాశనాః ॥ 32 ॥

ఈ విధముగా 40 రకములు చెప్పబడెను. ఇవి చికిత్స సిద్ధి, పుత్ర ప్రాప్తి రోగహరముగా చెప్పబడును.

ఏతైర్బాలాన్ సమాపన్నానరిష్టాగారమేవ చ ।
వస్త్రశయ్యాసనాద్యం చ బాలానాం ధూపయేద్భిషక్ ॥ 33 ॥

ఈ ధూపములు బాలురకు రోగి గృహం నందు వస్త్రములు, శయ్యా, ఆసనములు మొదలగు వాటికి ధూపనం చేయవలెను.

పూర్వమేవ భిషగ్ధూపం పుష్యయోగేన సంహరేత్ ।
ఉపోషితః శుచిః స్నాతో మైత్రాగ్నేయోత్తరాసు వా ॥
వాచయిత్వా బలి కృత్వా శృత్వా శబ్దాన్మనోఽనుగాన్ ।
చతస్రః శుచయః కన్యాః కుట్టయేయుర (తన్ద్రితాః) ॥

. . . . . . .తం ధూపం నిదధ్యాద్భాజనే నవే ।
గోపయేచ్చ సుపిహితం కాలే చైనం ప్రయోజయేత్ ॥
తత్కాలమపి చాపన్నః సంభృత్యాశు ప్రయోజయేత్ ।
నను తస్మిన్ ధ్రువా సిద్ధిర్యథాపూర్వోపకల్పితే ॥
ఆఘ్రాతపరధూపస్తు యది న ప్రతిధూప్యతే ।
ఆశు తం రోగమాప్నోతి తదర్థం ధూప్యతే పునః ॥ **34** ॥

ప్రప్రథమముగా వైద్యుడు ఉపవాసం చేసి, స్నానం చేసి పవిత్రమై, మైత్ర, ఆగ్నేయ, ఉత్తర దిశలందు పుష్యమీ నక్షత్రంలో ధూపన ద్రవ్యములను సంగ్రహించవలెను. స్వస్తి వాచనము బలికర్మ మనసు అనుకూల శబ్దములను ఆలకించి, పవిత్రమైన నలుగురు కన్యలు ప్రమాదరహితమై ఈ ధూపన ద్రవ్యములు దంచి, క్రొత్త పాత్రయందు ఉంచి అవశ్యకతానుసారముగా ప్రయోగించవలెను. వెంటనే కూడా ప్రయోగించవచ్చును. ఈ విధమైన ధూపనంచే విశ్చయముగా సిద్ధి కలుగును. ఒకసారి ధూపనం చేసిన తరువాత తిరిగి ప్రతిధూపనం చేయనిచో శీఘ్రంగా రోగం ఉత్పన్నం అగును. కావున తిరిగి ధూపనం చేయవలెను.

ధూపశ్చైవానుధూపశ్చ ప్రతిధూపశ్చ జీవక !।
త్రివిధో ధూప ఉద్దిష్టః కర్మభేదాచ్చికిత్సకైః ॥ **35** ॥

ఓ జీవక! వైద్యులు కర్మ భేదం చే 3 విధములైన ధూపములు చెప్పెదరు.
1. ధూపం, 2. అనుధూపము, 3. ప్రతిధూపం.

కౌమారభృత్యాస్త్వపరే జఙ్గమస్థావరాశ్రయాత్ ।
ద్వియోని బ్రువతే ధూపం కశ్యపస్య మతే స్థితాః ॥ **36** ॥

కౌమార భృత్య ఆచార్యులు కశ్యపమతానుసారం జంగమస్థావర భేదముచే 2 విధములుగా చెప్పినారు.

కుతో ధూపాః సముత్పన్నాః కిందైవత్యాః కిమాశ్రయాః ।
కైర్నామభిర్మతాస్తేషు దహ్యమానేషు కి జపేత్ ॥

ఏవం మహాజనగతశ్చోచ్యతే భిషజా భిషక్।
తస్మాన్నిర్ణయమేతేషాం ప్రశ్నానాం శృణు తత్త్వతః ॥ 37 ॥

ధూపము ఎక్కడ ఉత్పన్నం అయినది? దీని దేవత ఎవరు? దీని ఆశ్రయం ఎవరు? వీటి పేరేమి ? ప్రయోగానంతరం ఏ జపం చేయవలెను? ఒక వైద్యుడు ఇంకో వైద్యున్ని ప్రశ్నించును. కావున ఈ ప్రశ్నల యదార్థ ఉత్తరం వినుము.

జాతా జాతా ఋషిసుతా హ్రియన్తే రాక్షసైర్యదా।
తదా మహర్షయః సర్వే వహ్నిం శరణమన్వియుః ॥
హోమజాపతపోయుక్తాస్తతస్తుష్టోఽగ్నిరబ్రవీత్।
ఇమాన్ ధూపాన్ ప్రయచ్ఛధ్వం చ మదర్పితాన్॥
రక్షోభూతపిశాచేభ్యో న భయం వో భవిష్యతి।
జాతేషు వర్ధమానే చ రోగే ధాత్ర్యాం చ యుక్త్త హ ॥ 38 ॥

ఋషుల పుత్రులను రాక్షసులు హింసించుచున్నపుడు హోమ జపతపాదులతో సంపన్నులైన మహర్షులు అగ్నిదేవున్ని శరణు జొచ్చిరి. దానితో అగ్ని ప్రసన్నం అయి నేనిచ్చు ఈ ధూపములను గ్రహించి ప్రయోగించుము. వీటి ద్వారా రాక్షస, భూత, పిశాచ మొదలగు భయములు తొలిగిపోవును. జన్మించిన బాలురకు ధాత్రికి ఈ ధూపములను ప్రయోగించవలెను.

తతస్తే మునయస్తుష్టాః కశ్యపం లోకవర్ధనమ్।
ఋషిలోకహితం జ్ఞాత్వా యుయుజుస్తత్ర కర్మణి ॥ 39 ॥

అపుడు ప్రసన్నమైన మునులు లోక వృద్ధిని కాంక్షించు కాశ్యప మహర్షి ఋషుల హితం కోరువాడని గ్రహించి అతన్ని ఈ కార్యంనకై నియోగించిరి. ఈ విధంగా అగ్ని దేవతలనుండి ధూపములను గ్రహించి, ఇంకా వృద్ధి చెందించి సమస్త భూతములను బాలురను రక్షించిరి.

అగ్నేః సకాశాద్ధపాన్ స సంలబ్ధ్వా చాధికోఽభవత్।
అధృష్యాః సర్వభూతానాం కుమారాస్తే చ రక్షితాః ॥ 40 ॥

ఈ విధముగా అగ్ని దేవతనుండి ధూపములను గ్రహించి, వాటిని వృద్ధి పరిచి సర్వభూతముచే ఆక్రాంతము కాని బాలకులను రక్షించెను.

ఏవం ధూపాః సముత్పన్నాః ప్రజానాం హితకామ్యయా ।
నిర్దిష్టాశ్చాగ్నిదైవత్యా జఙ్గమస్థావరాశ్రయాః ॥ 41 ॥
విధూరస్యనువాకేన సర్వమేవాభిమన్త్ర్య చ ।
ప్రయుఞ్జీత శిశౌ రక్షాం దహ్యమానే జపేత్త్విదమ్ ॥ 42 ॥

ఈ విధంగా లోక కళ్యాణార్థమై ధూపం ఉత్పన్నం అయినది. దీని దేవత అగ్ని, జాంగమ, స్థావరములు దీని అశ్రయములు,

విధూరసి మొదలగు అనువాకములను ఉచ్ఛారణ చేసి సంపూర్ణ ధూపములను అభిమంత్రితం చేసి శిశురక్షణకై ప్రయోగించవలెను. ధూపం వేసిన తర్వాత ఈ క్రింది మంత్రంను జపించవలెను.

అగ్నిస్త్వా ధూపయతు, బ్రహ్మా త్వా ధూపయతు, శివస్త్వా ధూపయతు, వసవస్త్వా ధూపయతు, రుద్రస్త్వా ధూపయతు, ఆదిత్యాస్త్వా ధూపయతు, మరుతస్త్వా ధూపయన్తు, సాధ్యస్త్వా ధూపయతు, దేవా ఋభవస్త్వా ధూపయన్తు, విశ్వే త్వా దేవా ధూపయన్తు, సర్వే (ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 168 తమం పత్రమ్) త్వా దేవా ధూపయన్తు, ఛన్దాంసి త్వా ధూపయన్తు, పృథివీ త్వా ధూపయతు, అన్తరిక్షం త్వా ధూపయతు, ద్యౌస్త్వా ధూపయతు, దిశస్త్వా ధూపయన్తు, దిశాం త్వా పతయే ధూపయన్తు, దేవీరాపస్త్వా ధూపయన్తు, శివస్త్వా పవమానో ధూపయతు, మిత్రస్త్వా సవితా సూర్యో ధూపయతు, చన్ద్రస్త్వా సోమో ధూపయతు, నక్షత్రాణి త్వా సుప్రజాత్వాయ ధూపయన్తు, నక్షత్రాణాం త్వా దేవతాః సుమనసే ధూపయన్తు, అహోరాత్రాణి త్వా శాన్తయే ధూపయన్తు, ఋభవస్త్వా పుణ్యాయ కర్మణో ధూపయన్తు, సంవత్సరాస్త్వాఽఽయుషే బ్రహ్మవర్చసే బలాయ ధూపయన్తు, ప్రజాపతిస్త్వా సుప్రజాత్వాయ ధూపయతు, అశ్వినౌ త్వాఽఽరోగ్యాయ దీర్ఘాయుష్ట్వాయ సహసే శేవ(శ్రేయ)సే ధూపయతామ్, మాతరస్త్వా స్నిహో ధూపయన్తు, పితరస్త్వా తనోరచ్ఛేదాయ స్వధాయై ధూపయన్తు, కుమారస్త్వా కౌమారాయ వసవే ధూపయతు, శాఖస్త్వా యౌవనాయ ధూపయతు, విశాఖస్త్వా మధ్యాయ వయసే ధూపయతు నైగమేషస్త్వా జరసే ధూపయతు, సర్వే త్వా దేవా దివ్యాయ ధామ్నే ధూపయః తు, సర్వే త్వా ఋషయో బ్రహ్మవర్చసాయ ధూపయన్తు, సర్వాస్త్వా నద్యః సుపీతాయ ధూపయన్తు, సర్వే త్వా పర్వతాః స్థైర్యాయ

ధూపయన్తు, సర్వాస్త్వౌషధోఽన్నాద్యాయ ధూపయన్తు, సర్వే త్వా వనస్పతయః సువ్రతానాం శ్రైష్ఠ్యాయ ధూపయన్తు, సర్వే త్వా పశవః శక్త్యై శాన్త్యై ధూపయన్తు, సత్యేవ త్వా ధూపయామ్యృతేన త్వా ధూపయామ్యృతసత్యాభ్యాం త్వా ధూపయామి, నమో దేవేభ్య ఇతి జపేత్ । ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

(ఇతి కల్పస్థానే) ధూపనకల్పః ॥

అగ్నికి ధూపము, బ్రహ్మకు ధూపనం, శివుడికి ధూపనం , వసుధకు ధూపం, రుద్రునకు ధూపం, ఆదిత్యునకు ధూపము, మరుతమునకు ధూపము, సాధ్యదేవతకు ధూపము, రుగ్ దేవతకు ధూపము, విశ్వ దేవతకు ధూపము, సర్వదేవతలకు ధూపము, ఛందమునకు ధూపము, పృథ్వికి ధూపము, అంతరిక్షమునకు ధూపము, ద్యౌన్యకు ధూపము, దిశలకు ధూపనం, దిశాధిపతికి ధూపనం, జల దేవతలకు ధూపనం, శివునకు ధూపము, మిత్ర, సవిత, సూర్య ఆదిత్యులకు ధూపనం సోమమను చంద్రునకు ధూపము, నక్షత్రములకు ఉత్తమ సంతానంకై ధూపం నక్షత్ర దేవతలకు ఉత్తమ మనస్సుకొరకై ధూపనం, పగలు, రాత్రి శాంతికై ధూపనం, రుభు దేవతకు పుణ్య కర్మ కొరకై ధూపం, సంవత్సరము ఆయువు, బ్రహ్మతేజస్సు బలము కొరకు ధూపనం, ప్రజాపతికి ఉత్తమ సంతానమునకై ధూపనం అశ్వదేవతకు ఆరోగ్యం, దీర్ఘాయుష్షు బలము శ్రేయస్సు కొరకు ధూపనం. మాతృదేవతకు స్నేహము కొరకై ధూపనం, పితృదేవతకు శరీర అక్షతకు అన్నం కొరకై ధూపనం. కార్తికేయునకు కుమార అవస్థ సంపత్తునకై ధూపనం, విశాఖకు మధ్యమ వయస్సునకై ధూపనం, నైగమేషమునకు జరానాశం కొరకు ధూపనం, సమస్త దేవతలకు దివ్య తేజస్సుకై ధూపనం సర్వఋషులకు బ్రహ్మవర్చస్సుకై ధూపనం, సమస్త నదులకు ఉత్తమ పానమునకై ధూపనం, సమస్త పర్వతములకు స్థైర్యం కొరకు ధూపనం, సమస్త ఔషధులకు అన్నం కొరకై ధూపనం, సమస్త వనస్పతులకు ఉత్తమ వ్రతముల శ్రేష్టమునకై ధూపనము. సమస్త పశువులకు శక్తి, శాంతి కొరకు ధూపనం, సత్యముద్వారా ధూపనం, ఋతువు ద్వారా ధూపనం, ఋతువు, సత్యం ద్వారా ధూపనం చేయుచున్నాను. సమస్త దేవతలకు నమస్కారం అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

- ధూపన కల్పాధ్యాయం సమాప్తం -

లశున కల్పాధ్యాయః

అథాతో లశునకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనం లశునకల్పం వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడ చెప్పెను.

హుతాగ్నిహోత్రమాసీనం గఙ్గాద్వారే ప్రజాపతిమ్ ।
పప్రచ్ఛ స్థవిరః కాలే ప్రజానాం హితకామ్యయా ॥ 3 ॥

అగ్ని హోత్రునికి ఆహుతిచ్చి గంగాద్వారమున స్థితమైన ప్రజాపతి కశ్యపునితో జ్ఞాని వృద్ధ జీవకుడు లోక కళ్యాణార్థమై ఉచిత కాలములో క్రింది ప్రశ్నలు వేసెను.

భగవంల్లశునోత్పత్తిం ప్రయోగం చోపయోజనే ।
శ్రోతుమిచ్ఛామికాలం చ రోగాన్, యేషు న యేషు చ ॥ 4 ॥

వ్యాపదశ్చాస్య కాః సన్తి, కి చ తాసాం చికిత్సితమ్ ।
అన్నపానం చ కిం తత్ర, పరిహారః ఫలం చ కిమ్ ॥ 5 ॥

ఓ భగవాన్! నేను లశునం యొక్క ఉత్పత్తి, ప్రయోగం, ఉపయోగం, కాలమును తెలిసికొనగోరుచున్నాను. దీనిని ఏ రోగములలో ప్రయోగించవలెనో వేటిలో ప్రయోగించకూడదో, దీని ప్రయోగముచే ఏ ఉపద్రవములు కలుగును వీటి చికిత్స ఏమి? లశున ప్రయోగ కాలములో ఏ ఆహారం సేవించవలెను? అపుడు పథ్యమేమి? మరియు దాని ఫలితమేమి?

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ మునిరాహ ప్రజాహితమ్ ।
శృణు సౌమ్య ! యథోత్పన్నం లశునం సపరాయణమ్ ॥ 6 ॥

ఈ విధముగ శిష్యుని ద్వారా ప్రశ్నించబడిన మహర్షి కశ్యపుడు లోక కళ్యాణార్థమై జవాబిచ్చెను. ఓ సౌమ్యుడా! లశున ఉత్పత్తి గురించి శ్రద్ధగా వినుము.

న లేభే గర్భమిన్ద్రాణీ యదా వర్షశతాదపి ।
తదైనాం ఖాదయామాస శక్రోఽమృతమితి శృతిః ॥ 7 ॥

సవ్యేన పరిరభ్యైనాం బాహునాం చారుణా స్నిహా ।
వ్రీడన్తీం సాన్త్వయన్ దేవీం పతిర్భార్యామపాయయత్ ॥ 8 ॥

తస్యాస్తు సౌకుమార్యేణ హ్రియా చ పతిసన్నిధౌ ।
అమృతస్య చ సారత్వాదుద్గార ఉదయద్యదా ॥ 9 ॥

యదృచ్ఛయా చ గామాగాదమేధ్యే నిపపాత చ ।
తతోఽబ్రవీచ్ఛచీమిన్ద్రో బహుపుత్రా భవిష్యసి ॥ 10 ॥

ఏతచ్చాప్యమృతం భూమౌ భవిష్యతి రసాయనమ్ ।
స్థానదోషాత్తు దుర్గన్ధం భవిష్యత్యద్విజోపగమ్ ॥ 11 ॥

లశునం నామతస్తచ్చ భవిష్యత్యమృతం భువి ।
ఏవమేతత్ సముత్పన్నం, శృణు తస్య క్రియావిధిమ్ ॥ 12 ॥

100 సంవత్సరములవరకు ఇంద్రాణికి గర్భము రానపుడు ఇంద్రుడు ఆమెకు అమృత పానం చేసెను. ఇంద్రుడు సిగ్గుపడుచున్న పత్ని శచీదేవిని తన సుందర బాహుభుజములతో స్నేహ పూర్వకముగా దరిచేర్చి సాంత్వనము చెబుతూ అమృతం త్రాగించెను. ఇంద్రాణి సుకుమారి అగుటచే పతి సమక్షంలో లజ్జాన్వితురాలై అమృతసార కారణముచే త్రేన్పు వచ్చినది. తద్వార ఆ అమృతము భూమిపై అపవిత్ర స్థానంలో పడినది. అపుడు ఇంద్రుడు ఇంద్రాణితో బహుసంతానం కలదానివి అగుదువు ఈ అమృతం కూడా భూమిపై రసాయన రూపములో ఉత్పన్నం అగును. కాని స్థాన దోషం చే ఇది దుర్గంధయుక్తంగా ఉండును. మరియు బ్రాహ్మణులు సేవించరు. మరియు ఆ అమృతం లశునం అను పేరుతో ప్రసిద్ధి చెందినది. ఈ విధంగా లశునం ఉత్పన్నం అయినది.

ఇపుడు దాని కర్మను వినుము.

రసోఽస్య బీజే కటుకో నాలే లవణతిక్తకౌ ।
పత్రాణ్యస్య కషాయాణి, విపాకే మధురం చ తత్ ॥ **13** ॥

దీని బీజములు కటురసం, పుష్పనాళం లవణ తిక్తరసం, పత్రములు కషాయరసముగా ఉండును. విపాకం మధురం.

స్వాదుస్తిక్తః కటుశ్చాత్ర యథాపరపరోత్కటాః ।
స్వాదుత్వాద్గురు సస్నేహం బృంహణం లశునం పరమ్ ॥ **14** ॥

దీనిలో మధుర తిక్తకటు రసములు క్రమంగా బలంగా ఉండును. మధురంచే గురు, స్నేహయుక్తంగా ఉండుటచే లశునం అత్యంత బృంహణం.

రససాధారణత్వాచ్చ సాధారణరుజాపహమ్ ।
ఆయుష్యం దీపనం వృష్యం ధన్యమారోగ్యమగ్నిమమ్ ॥ **15** ॥
స్మృతిమేధాబలవయోవర్ణచక్షుః ప్రసాదనమ్ ।
ముఖసౌగన్ధ్యజననం స్రోతసాం చ విశోధనమ్ ॥ **16** ॥
శుక్రశోణితగర్భాణాం జననం హ్రీనిషేధయోః ।
సౌకుమార్యకరం కేశ్య వయసః స్థాపనం పరమ్ ॥ **17** ॥

మిగిలిన సాధారణ రసముల వలన సాధారణ రోగములను నష్టం మొందించును. ఇది ఆయుష్యం, దీపనం, వృష్యం, ధన్యం, ఆరోగ్యకరం, స్మృతి, మేధా, బలం, అవస్థ, వర్ణవృద్ధి కరం, చక్షుష్యం. ముఖ దుర్గంధం ను నశింపచేసి సుగంధంను కలిగించును. స్రోతోశోధనం శుక్ర, శోణిత, గర్భములను వృద్ధి పొందించును. లజ్జ మరియు నిషేధంను పుట్టించును. సుకుమారత్వంను కలిగించును. వెంట్రుకలకు హితకరం. వయస్థాపనం.

అమృతోద్భూతమమృతం లశునానాం రసాయనమ్ ।
దన్తమాంసనఖశ్మశ్రుకేశవర్ణవయోబలమ్ ॥ **18** ॥
న జాతు భ్రశ్యతే జాతం నృణాం లశునఖాదినామ్ ।
న పతన్తి స్తనాః స్త్రీణాం నిత్యం లశునసేవనాత్ ॥ **19** ॥

న రూపం భ్రశ్యతే చాసాం న ప్రజా న బలాయుషీ।

(ఇతి తాడపత్ర పుస్తకే **169** తమం పత్రమ్)

సౌభాగ్యం వర్ధతే చాసాం దృఢం భవతి యౌవనమ్ ॥ 20 ॥

అమృతం నుండి ఉత్పన్నం అయిన ఈ లశునం అమృత రసాయనం. లశునం సేవించువారికి ఉత్పన్నం అగు దంతములు, మాంస, నఖ, స్మశ్రు, కేశ, వర్ణ, అవస్థ, బలం ఎపుడూ క్షీణింపవు, లశునం సేవించు స్త్రీల స్తనములు ఎపుడు శిథిలం నొందవు. కిందికి జారవు. స్త్రీ రూపం, సంతానం బలం ఆయువు క్షీణింపవు. వారి సౌభాగ్యం వృద్ధి చెంది. యవ్వనవంతులుగా ఉండును.

ప్రమదాఽతివిధాయాపి లశునైః ప్రాప్నుతే మృజామ్।

నచైనాం సంప్రబాధన్తే గ్రామ్యధర్మోద్భవా గదాః ॥ 21 ॥

స్త్రీలు లశునమును అత్యధికంగా సేవించినా కూడా శుద్ధముగా ఉందురు. వారికి మైథునం వల్ల ఉత్పన్నమగు రోగములు రావు.

కటీశ్రోణ్యఙ్గమూలానాం న జాతు వశగా భవేత్।

న జాతు బన్ధ్యా భవతి న జాత్వప్రియదర్శనా ॥ 22 ॥

లశునం సేవించుటచే స్త్రీలకు కటి శ్రోణి ఇతర అంగముల రోగములు రావు. స్త్రీలు ఎప్పుడూ వంధ్య, అప్రియదర్శనులు కారు.

దృఢమేధావిదీర్ఘాయుర్దర్శనీయప్రజా భవేత్।

అశ్రాన్తో గ్రామ్యధర్మేషు శుక్రధాశ్చ భవేన్నరః ॥ 23 ॥

లశునమును సేవించుటచే పురుషులు కూడా దృఢము, మేధావి, దీర్ఘాయువు, దర్శనీయం సంతాన యుక్తంగా ఉందురు. మైథునం నందు అలసిపోరు శుక్రధారణం అగును.

యావతీభిశ్చ సమియాత్తావత్యో గర్భమాప్నుయుః।

నీలోత్పలసుగన్ధిశ్చ పద్మవర్ణశ్చ జాయతే ॥ 24 ॥

ఎంతమంది స్త్రీలతో మైథునం చేయుదురో వారందరికీ గర్భం వచ్చును. గర్భం కూడా నీలకం వలె సుగంధం, పద్మవర్ణముగా ఉండును.

గాత్రమార్దవమాప్నోతి కణ్ఠమాధుర్యమేవ చ ।
గ్రహణీదోషశమనం పరం కాయాగ్నిదీపనమ్ ॥ 25 ॥

దీని సేవనచే శరీరం మృదువుగా, కంఠం మధురముగా ఉండును. గ్రహణీ దోషములు శమించును. జాఠరాగ్ని ప్రదీప్తి చెందును.

చ్యుతభగ్నాస్థిరోగేషు సర్వేష్వనిలరోగిషు ।
పుష్పరేతోభ్రమే కాసే కుష్ఠరోగేషు సర్వశః ॥ 26 ॥

క్రిమిగుల్మకిలాసేషు కణ్డ్వాం విస్ఫోటకేషు చ ।
వైవర్ణ్యతిమిరశ్వాసనక్తామాన్ధ్యాల్పభోజనే ॥ 27 ॥

జీర్ణజ్వరే విదాహే చ తృతీయకచతుర్థకే ।
స్రోతసాముపఘాతేషు గాత్రజాడ్యోపశోషయోః ॥ 28 ॥

అశ్మరీమూత్రకృచ్ఛ్రేషు కుణ్డలేఽథ భగన్దరే ।
ప్రదర ప్లీహశోషేషు పాణ్డుల్యే వాతశోణితే ॥ 29 ॥

లశునాన్యుపయుఞ్జీత మేధాగ్నిబలవృద్ధయే ।
ముచ్యతే వ్యాధిభిః క్షిప్రం వపుశ్చాధికమాప్నుతే ॥ 30 ॥

లశునము ప్రయోగము చేయదగు రోగములు - అస్థిచ్యుతము, అస్థి భగ్నము, అన్యఅస్థి రోగములు, సమస్త వాత రోగములు, ఆర్తవరోగములు వీర్య సంబంధ రోగములు, భ్రమ, కాస, కుష్ఠ వ్యాధి, కృమి, గుల్మ, కిలాస, కండు, విస్ఫోటకం, వివర్ణత, తిమిర, శ్వాస, నక్తాంధ్య, అల్ప భోజనం, జీర్ణజ్వరం, విదాహం, తృతీయక, చతుర్థక, చాతుర్థక, సంతతజ్వరములు, స్రోతావరోధం, జడత్వం, ఉపశోష, అశ్మరీ, మూత్రకృచ్ఛ్రము, కుండలము భగంధరము, ప్రదరము, ప్లీహరోగములు, శోష, పాండుత, వాతరక్త, మొదలగు రోగములలో మేద, అగ్ని, బలవృద్ధికొరకు లశునమును ప్రయోగించవలెను. దీనివలన రోగి శీఘ్రముగా రోగముక్తుడగును శరీరము వృద్ధి కలుగును.

నాన్యత్తచ్ఛ్లైష్మికే వ్యాధౌ పైత్తికే వా ప్రయోజయేత్ ।
హ్రసిష్ఠః స్థవిరోఽనగ్నిః సూతికా గర్భిణీ శిశుః ॥ 31 ॥

ఆమే జ్వరేఽతిసారే చ కామలాయాం తథాఽర్శసి ।
ఊరుస్తమ్భవిబన్ధేషు గలవక్త్ర రుజాసు చ ॥ 32 ॥
సద్యోవాన్తే విరిక్తే చ కృతనస్యే విశోషితే ।
తృష్ణాచ్ఛర్దిపరీతేషు హిక్కాశ్వాసాతివృద్ధిషు ॥ 33 ॥
అధృతిష్వసహాయేషు దరిద్రేషు దురాత్మసు ।
దత్తబస్తినిరూహేషు లశునం న ప్రయోజయేత్ ॥ 34 ॥

లశున ప్రయోగము చేయకూడని రోగములు : కఫపిత్త రోగములు, శరీరహ్రాసం, వృద్ధావస్థ, అగ్నిమాంద్యము, సూతిక, గర్భం, శిశు ఆమరోగములు, జ్వరము అతిసారము, కామల, అర్శస్సు, ఊరుస్తంభం, విబంధం, గళముఖరోగములు, సద్యోవాంత, విరిక్త, శిరోవిరేచనం, శోష, తృష్ణ, ఛర్ది, హిక్క, శ్వాస, ధైర్య రహిత అసహాయం, దరిద్ర దురాత్మ రోగి, వస్తినిరూహవస్తిచేసిన వారికి లశునమును ప్రయోగించకూడదు.

అక్షీణాగ్నిబలానాం తు సర్వరోగేషు శస్యతే ।
పౌషే, మాఘేఽథవా మాసే లశునాన్యుపయోజయేత్ ॥ 35 ॥

ఎవడి జఠరాగ్ని బలము క్షీణింపదో వారికి సర్వరోగములలో లశునం ప్రయోగించవచ్చును. పుష్య మాఘ మాసములలో ఆయుస్థాపనం కోరువారు హృద్యమగు పొట్టు తీసిన లశునంను వాడవలెను.

వయస్థాని సుహృద్యాని నిస్తుషాణ్యవిశోధితమ్ ।
కాయాగ్నికాలసాత్మ్యేన మాత్రా స్యాన్నియమోఽపి చ ॥ 36 ॥

దీని మాత్ర, సేవనా నియమము జఠరాగ్ని, కాలము, సాత్మ్యమును అనుసరించి ఉండును.

చతుష్పలీ భవేన్మాత్రా లశునానాం కనీయసీ ।
షట్పలీ మధ్యమా, శ్రేష్ఠా పలాష్టౌ చ దశాథ వా ॥ 37 ॥

లశునం యొక్క లఘు మాత్ర 4 పలములు, మధ్యమ మాత్ర ఆరు పలములు, ఉత్తమ మాత్ర 8 లేక 10 పలములు.

శతం షష్టిః శతార్ధం చ మాత్రాః స్యుర్గణితేష్వపి ।
శుష్కేషు బద్ధబీజేషు, పలవద్ధరితేషు తు ॥ 38 ॥
అథవా యావదుత్సాహం భక్షయేదపి మూర్ఛితః ।

శుష్క మరియు బద్ధ బీజలశునము సంఖ్యానుసారము శ్రేష్ఠమాత్ర నూరు, మధ్యమ మాత్ర 60, నికృష్ట మాత్ర 50, కాని ఆర్ద్ర లశున మాత్ర బలానుసారముగా ఉండును. లేదా ఎప్పటి వరకు ఉత్సాహముగా తినునో, తినుచూ, తినుచు రోగి మూర్ఛ వచ్చునంత వరకు తినవచ్చును.

పుణ్యేఽహని నరో (ధీరో) లశునానుపచారయేత్ ॥ 39 ॥
బహ్వగ్నికే నిరుద్వేగం నివాతశరణః సుఖీ ।
మార్గకౌశేయకార్పాసకోవయా(?) జినకమ్బలైః ॥ 40 ॥
వాసోభినిర్మలైర్యుక్తో భృశం చాగరుధూపితైః ।
ధూపైశ్చూర్ణైశ్చ యుక్తః స్యాన్నిత్యం (విధృత) పాదుకః ॥ 41 ॥
లశునాన్యానయేదన్యస్త్వథాన్య ఉపకల్పయేత్ ।
పత్రాణి వర్జయేదేషాం బీజం నాలం చ కల్పయేత్ ॥ 42 ॥
సూక్ష్మచ్ఛిన్నాని కృత్వా చ సర్పిషా ప్లావయేద్భృశమ్ ।
హైయఙ్గవీనం తు ఘృతం తైలం బాలోచితం నవమ్ ॥ 43 ॥
ప్లావనం యావదుత్సాహం తిష్ఠేయుశ్చాప్లుతాన్యపి ।
ద్విత్రిపఞ్చదశాష్టాహం ప్రశస్తస్నేహభావితమ్ ॥ 44 ॥
ఆత్మచిన్తామనుస్వాపం దన్తకాష్ఠం వివర్జ్య చ ।
జీర్ణాహారః సుఖోత్థాయీ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తివాచ్య చ ॥ 45 ॥
అసిత్వా భక్షయేత్తాని సేవ్యముష్ణోదకం సదా ।
ఉపదేశేఽపి దాతవ్యమార్ద్రకం విశ్వభేషజమ్ ॥ 46 ॥
కేసరం మాతులుఙ్గానామథ వా జీవదాడిమమ్ ।
మూలకం వర్జయిత్వా చ దద్యాద్ధరితకాన్యపి ॥ 47 ॥

లశునం సేవించు విధానం - పుణ్యదినములలో అగ్ని దీప్తమున్నపుడు ధీరుడైన మనిషి లశునం సేవించవలెను. ఆ సమయంలో రోగి ఉద్వేగ రహితముగా ఉండి,

నివాతస్థానం నందు సుఖ పూర్వకముగా మృగ చర్మం, పట్టు, నూలు, కంబలి యుక్తముగా నిర్మల వస్త్రం కలిగి అగరుతో ధూపనం చేసుకొని నిత్యం పాదుకలు ధరించి ఉండవలెను. లశునం గ్రహించు వ్యక్తి ఒకరు మరియు దానిని శుద్ధం చేయు వ్యక్తి వేరొకరు ఉండవలెను. దాని ఆకులు తీసివేసి, బీజము మరియు నాళము చిన్న చిన్న ముక్కలుగా చేసి, ఘృతంలో వేయించవలెను. దీనిని రోగిని అనుసరించి వెన్న లేదా నవీన తైలంను ఉపయోగించవలెను. నెయ్యిలో వేయించినపుడు అవినూనె అడుగు భాగమునకు చేరునంతవరకు వేయించవలెను. శరీరం బాగా స్నేహనం అయిన తర్వాత ఆవశ్యకతానుసారం, రెండు, మూడు, ఐదు పది ఎనిమిది దినములవరకు ఆత్మచింతనం చేసిన తర్వాత పగటి నిద్ర త్యజించి దంతధావనం తర్వాత పూర్వ ఆహారం జీర్ణం అయిన పిదప సుఖపూర్వకముగా శయనం నందు కూర్చొని బ్రాహ్మణులకు స్వస్తివాచకం చెప్పి సేవించవలెను. ఎల్లపుడు ఉష్ణ జలంనే సేవించవలెను. కూరగాయలు, అల్లం, శుంఠి, నాగకేసరం, జీవనీయగణద్రవ్యములు, దాడిమ, ఇవి కలిపి సేవించవలెను. ముల్లంగి తప్ప మిగిలిన హరిత వర్గం అంతయు సేవించవచ్చును.

అఙ్గానామపి భృష్టానాం చూర్ణం స్యాదవచూర్ణనమ్ ।
త్వక్పత్రశుణ్ఠీమరిచసూక్ష్మైలాజాతిమిశ్రితమ్ ॥ 48 ॥
లవణాన్యపి సర్వాణి లాభతస్తత్ర చూర్ణయేత్ ।

వేయించిన లశునంలో దాల్చిన, తేజపత్ర, శుంఠి, మరిచ, ఏల, జాజికాయ, మొదలగునవి యథాలభ్యంగా చూర్ణం చేసి ప్రయోగించవలెను.

సుజాతం మద్యమప్యస్య యుక్తితః సముదానయేత్ ॥ 49 ॥

బాగా సిద్ధమైన మద్యం కూడా యుక్తి పూర్వకంగా సేవించవలెను.

లశునాన్యన్తరా ఖాదేత్ పిబేన్మద్యం తథాఽన్తరా ।
సుఖమగ్నిముపాసీనో భక్షయేత్తృప్తయే శనైః ॥ 50 ॥

సుఖపూర్వకంగా అగ్నిదగ్గర కూర్చొని, లశునము, మద్యము మధ్యమధ్యలో సేవించవలెను. ఈ విధంగా తృప్తి పొందునంత వరకు సేవించవలెను.

ఉష్ణోదకం వా మద్యం వా శృతం వాఽనుపిబేత్ పయః ।
హేత్వగ్నిరోగసాత్మ్యజ్ఞో ద్వితీయం న చ భక్షయేత్ ॥ 51 ॥

తర్వాత ఉష్ణజలము, మద్యము, వేడి చేసిన పాలు తాగవలెను. రోగ హేతువులు జఠరాగ్ని, రోగం, సాత్మ్యము తెలిసికొను వ్యక్తి ఏ ఇతర వస్తువునూ సేవించకూడదు.

తతః కలాయచూర్ణేన హస్తముష్ణోదకేన చ ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 170తమం పత్రమ్)
ప్రక్షాల్య ముఖమోష్ఠౌ చ గురుప్రావరణోఽగ్నిమాన్ ॥ 52 ॥
తామ్బూలపత్రం సస్వాకం (?) సజాతీకటుకాఫలమ్ ।
లవఙ్గపుష్పకర్పూరకక్కోలకఫలాన్వితమ్ ॥ 53 ॥
నిష్ఠీవన్ ధారయేదాస్యే న చ నిద్రాం దివా భజేత్ ।
తేనాస్య విలయం శ్లేష్మా యాతి మూర్చా చ శామ్యతి ॥ 54 ॥
సౌగన్ధ్యం జాయతే చాస్య దౌర్గన్ధ్యం చ వినశ్యతి ।
తృషితస్తు పిబేదుష్ణం దీపనీయశృతం జలమ్ ॥ 55 ॥
అత్యన్తపైత్తికో వాఽపి కదుష్ణం పాతుమర్హతి ।
శృతం ముస్తకశుణ్ఠీభ్యాం సశుణ్ఠీబాలకేన వా ॥ 56 ॥
శుణ్ఠ్యా వా కేవలం కోష్ణం నిశి పీత్వా సుఖం స్వపేత్ ।
ఏతేన విధినా ఖాదేత్ పక్షం మాసమృతుం తథా ॥ 57 ॥
త్రిమాసం హైమనం వాఽపి చతురో వా జితేన్ద్రియః ।
ద్రవ్యమాసాద్య రోగం చ యథాకాలం ప్రయోజయేత్ ॥ 58 ॥
రూక్షాణి తు న భక్ష్యాణి తాని పిత్తభయాద్బుధైః ।
అన్నమప్యల్పశో దేయం శృణు యాదృశకం హితమ్ ॥ 59 ॥

తర్వాత బఠాణాల పిండి ఉష్ణజలముతో చేతులు ముఖం ఓష్ఠములు ప్రక్షాళనం చేసికొనవలెను. భారీ వస్త్రములను ధరించి అగ్నిని సేవించవలెను. సస్వాత, జాజికాయ, కటుకీ, లవంగము, కర్పూర, తక్కోల ఫలములు, మొదలగు మసాల వస్తువుల యుక్తమగు పానమును ముఖములో ధారణం చేయవలెను. మొదటి సారి ఉమ్మివేయవలెను. దివాస్వప్నం చేయకూడదు. తద్వార శ్లేష్మము విలీనమై మూర్ఛ శాంతించును. ముఖ దుర్గంధం నష్టం అయ్యి సుగంధితమగును.

దప్పి వేసినపుడు దీపనీయ ద్రవ్య సిద్ధ జలపానం చేయవలెను. అధికంగా పిత్త ప్రకోపం అయినచో కొంచెం ఉష్ణజలం త్రాగవచ్చును. ముస్త, శుంఠి, నేత్రబాల కేవలం శుంఠి ద్వారా పక్వమైన ఉష్ణ జలంను రాత్రియందు త్రాగి శయనించవలెను. ఈ విధంగా ఒక పక్షం ఒక మాసం సంపూర్ణరుతువు దీనిని సేవించవలెను. లేదా హేమంతఋతువులో మూడు లేక నాలుగు మాసములు జితేంద్రియుడై రోగి కాలానుసారం సేవించవలెను. బుద్ధిమంతుడైన వ్యక్తి పిత్త ప్రకోపభయముచే రూక్షపదార్థంలను సేవించకూడదు. హితకరమైన అన్నం కూడ కొంచెం కొంచెం ఏ విధంగా సేవించవలెనో చెప్పెదను వినుము.

కపాలభృష్టపక్వాః స్యుర్యవగోధూమమణ్డకాః ।
రూక్షాః సుగన్ధయో హృద్యాః పూపటా లవణైర్యుతాః ॥ 60 ॥
శాలీనాం పోలికాశ్శ్రేష్ఠా ముద్గకుల్మాషసంస్కృతిః ।
సక్తుపిణ్డ్యః సులవణాః కుస్నేహాః పఞ్చపట్టితాః ॥ 61 ॥
లావైణతిత్తిరిశశకపిఞ్జలచకోరకాః ।
మాంసార్థం జాఙ్గలాశ్చాన్యే విఘేయా మృగపక్షిణః ॥ 62 ॥
అభ్యుష్ణాః సంస్కృతానమ్లలవణస్నేహవేషణైః ।
మాంసం శస్తం ఫలామ్లం వా కోలామలకదాడిమైః ॥ 63 ॥
వామ్లకో దాడిమే సిద్ధశ్చాఙ్గేర్యామలకేన వా ।
బుర్బు(?)ర్వృషస్య వా పుష్పమథవా బాలమూలకమ్ ॥ 64 ॥

సుగంధితము, హృద్యం, లవణయుక్త వ్యంజనములను మట్టికుండ పెంకులో వేయించిన యవలు, గోధుమలతో చేసిన రొట్టెలు శాలి ధాన్యంతో చేసిన రొట్టెలు పెసలు ఉలవలతో చేసిన పదార్థములు లవణయుక్తముగా అల్పస్నేహం తో చేసిన 5 రేకలు కల పిండమును ఇవ్వవలెను. లావుక పక్షి, ఏణ (మృగవిశేషం) తిత్తిరి పక్షి, కుందేలు, కపింజలము, చకోరము, మొదలగు జాంగల పశుపక్షుల మాంసం ఇవ్వవలెను. మరియు మాంసం వేడిగా మలినరహితంగా లవణ సహితంగా మసాల రేగు, ఉసిరిక, దాడిమతో సంస్కృతం చేసినదై ఉండవలెను. దాడిమ, చాంగేరి, ఆమలకితో సిద్ధం చేసిన వృష్యపుష్పం బలామూలముతో ప్రయోగించవలెను.

యః స్నేహం బహు భుఞ్జీత రూక్షాన్నం తస్య శస్యతే ।
అల్పస్నేహాశినో భోజ్యం సుస్నిగ్ధం తు నిధాపయేత్ ॥ 65 ॥

స్నేహం అధికముగా సేవించువారికి రూక్ష ఆహారం ఇవ్వవలెను. ఎవరయితే అల్పంగా స్నేహం వాడతారో వారికి స్నిగ్ధ భోజనం ఇవ్వవలెను.

కుష్ఠీ శ్వాసీ తమీ కాసీ ప్రమేహీ వాతకుణ్డలీ ।
ధ్యాయీ ప్లీహ్యార్శసో గుల్మీ భక్షయేయువినాఽమ్బునా ॥ 66 ॥

కుష్ఠ, శ్వాస, తమకశ్వాస, కాస, ప్రమేహ, వాతకుండల, ప్లీహ, అర్శస్సు, గుల్మ రోగములకు లశునంతో పాటు జలం ఇవ్వకూడదు. లశున సేవానంతరం కొన్ని రోజుల వరకు యూష సేవనం చేయవలెను.

భక్షితాన్తే తతో యూషం విదధ్యాత్ పానభోజనే ।
లశునానాం పలం పిష్టం ద్విపలం దాడిమస్య చ ॥ 67 ॥

ద్విపలం ద్విపల దద్యాన్మాంసస్య ఘృతతైలయోః ।
సువేషణం సులవణం సోష్ణం క్షుధితమాశయేత్ ॥ 68 ॥

ఆకలి వేసినపుడు లశునము, దానిమ్మ, మాంసం, ఘృతము, తైలము ప్రత్యేకం రెండు పలములు కలిపి దంచి మసాలా, లవణం కలిపి వేడివేడిగా సేవించవలెను.

శాలిషష్టికగౌరాణాం భక్తం తేనాల్పశో భజేత్ ।
త్ర్యహం సదధితక్రం తు యూషమస్యోపపాదయేత్ ॥ 69 ॥

తతస్త్ర్యహే సశుక్తం తు ముద్రమణ్డాద్యతః పరమ్ ।
న పర్యుషితమశ్నీయాద్యూషం నిత్యం తు సాధయేత్ ॥ 70 ॥

శాలి, షష్టిక ధాన్యంతో చేసిన అన్నం కొంచెం కొంచెం మూడు రోజుల వరకు తక్రం, దధితో తినవలెను. తరువాత యూషను సేవించవలెను. తరువాత 3 రో॥ వరకు శుక్తము, ముద్గమండ సేవించవలెను. పర్యూషిత పదార్థములను సేవించకూడదు. యూష కూడా తాజాగా వాడవలెను.

విరుద్ధాని విదాహీని వర్జయేచ్ఛాకగోరసాన్ ।
అభిష్యన్దీని చాన్నాని మాంసం భక్ష్యేక్షవాణి చ ॥ 71 ॥

ఆధ్వానం మైథునం చిన్తాం శోకవ్యాయామశోషణమ్ ।
అహితం వర్జయేత్ సర్వం నివాతశయనాసనః ॥ 72 ॥

లశున సేవన తర్వాత అపథ్యం – విరుద్ధం మరియు విదాహం ఉత్పన్నం చేయు శాకములు గోరసము (dairy products), అభిష్యంది, మాంసము, ఇక్షు వికారములు ఇవ్వకూడదు. మార్గగమనం, మైథునం చింత శోకం, వ్యాయామము, శరీర శోషణం చేయు సంపూర్ణ అహితకరములు త్యజించవలెను. నివాత స్థానంలో కూర్చొనుట, శయనం చేయవలెను.

త్యజచ్ఛీతోపచారాంశ్చ లశునాన్యుపయోజయేత్ ।
శీతోపచారాత్ స్నేహాచ్చ జలోదరమవాప్నుయాత్ ॥ 73 ॥

లశనసేవన కాలంలో ఉపద్రవములు - శీతల జలం సేవించకూడదు. సేవించినచో స్నేహస్వేదము చేసినచో జలోదరం కలుగును.

స్నేహోదణ్డోపచారాచ్చ పాణ్డుశోఫరుజాభయమ్ ।
స్నేహోద్ గుర్వన్నపానాచ్చ గ్రహణీదోషకామలే ॥ 74 ॥

స్నేహము, అండములు సేవించుట వలన రోగికి పాండు, శోఫ కలుగును. స్నేహము గురు అన్నపానములు సేవించుట వలన గ్రహణి వికారములు కామల కలుగును.

కుమద్యమత్స్యగవ్యైస్తు జ్వరకుష్ఠక్షయాహతిః ।
రూక్షేభ్యశ్చోష్ణకాలే చ సర్వపిత్తరుజాభయమ్ ॥ 75 ॥

శూలాతిసారసాధ్మానహృల్లాసచ్ఛర్ద్యరోచకాః ।
హిక్కా విశూచికా శ్వాసనిద్రేఽన్యేఽత్రాప్యుపద్రవాః ॥ 76 ॥

దూషిత మద్యం, చేపలు గోదుగ్ధం, మొదలగునవి సేవించుట చే జ్వరం, కుష్ఠ, క్షయ రోగములు కలుగును. రూక్షులకు ఉష్ణకాలంలో లశు నం సేవించుట వలన సమస్త పిత్తరోగములు కలుగును. మరియు శూల, అతిసారం, ఆధ్మానం, హృల్లాసము, ఛర్ది, అరోచకము, హిక్క, విశూచిక, శ్వాస, నిద్ర, మొదలగు ఉపద్రవములు కలుగును.

ఉపద్రవప్రతీకారః కారయః స్వైః స్వైశ్చికిత్సితైః ।
ఛర్ద్యజీర్ణవిదాహేషు గౌరవే కఫసంభవే ॥ **77** ॥

లఙ్ఘయిత్వా యథాయోగం పథ్యాశీ పునరాచరేత్ ।
విరేకం వమనం నస్యం కుర్యాచ్చ కవలగ్రహాన్ ॥ **78** ॥

దేహవ్యాధిబలాపేక్షీ తీక్ష్ణాంస్త్వస్య వివర్జయేత్ ।
శ్రద్దధానో భవేద్ధీమాన్న త్వరేతోద్విజేత వా ॥ **79** ॥

ఆయా చికిత్సల ద్వారా అగు ఉపద్రవములకు ప్రతీకారం చేయవలెను. ఛర్ది, అజీర్ణ, విదాహం, కఫప్రకోపము గురుత్వం చెందినచో ఆవశ్యకతానుసారంగా లంఘనం చేయించి, పథ్యసేవనచేసి దేహబలవ్యాధి అనుసారం విరేచనం, వమనం నస్యం, కవలగ్రహం ప్రయోగించవలెను. తీక్ష్ణవస్తువులను త్యజించవలెను. స్వాస్థత నందు విశ్వాసం ఉంచి శీఘ్రత ఉద్వేగంలను దూరంగా ఉంచవలెను.

అథ పథ్యాశనే వృత్తే సప్తాహాత్ సర్వభోజినమ్ ।
నిరుపద్రవమాశ్వస్తం బలినం లశునాదినమ్ ॥ **80** ॥

పాయయేత్త్రిఫలాయుక్తం సర్పిః సలవణం త్ర్యహమ్ ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 171 తమం పత్రమ్ ।)
న విహన్యాద్యథాఽఽహారః పక్వమన్నం చ భోజయేత్ ॥ **81** ॥

తర్వాత పథ్య సేవనం ఒక వారంలో సంపూర్ణ భోజనం చేయవలెను. ఉపద్రవ రహితం అయిన బలవంతుడైన లశునం సేవించు వ్యక్తికి ఆశ్వాసనము నిచ్చి త్రిఫలా యుక్త ఘృతంలో లవణం వేసి 3 రోజులు త్రాగించవలెను. దీని మాత్ర ఆకలిని నశింపచేయకుండు నటుల మరియు భోజన మాత్రలో తక్కువ కాకూడదు. తరువాత పక్వాన్నం ఇవ్వవలెను.

కాయే దోషోఽస్య యో లీనః స తేనాశు ప్రశామ్యతి ।
న చ స్నేహకృతో దోషః పశ్చాత్తం సంప్రబాధతే ॥ **82** ॥

రోగి శరీరంలో లీనమైన దోషశేషములు ఈ విధానములో శీఘ్రంగా నశించును. స్నేహముచే ఉత్పన్నమైన దోషములు తిరిగి కష్టమును కలిగించవు.

పామా విస్ఫోటకాః కణ్డూర్బాధిర్యం జాడ్యసుప్తతే ।
ఏతే హ్యేతం ప్రబాధన్తే యద్యసౌ న విరిచ్యతే ॥ 83 ॥

రోగికి విరేచనం చేయింపనిచో పామ, విస్ఫోటము, కండు, బాధిర్యం, జడత్వం, అంగ శుద్ధి కలుగును.

తస్మాన్మృదువిరేకః స్యాత్త్రివృత్త్రిఫలయా ఘృతమ్ ।
విదధ్యాత్ సోష్ణలవణమను చోష్ణోదకం పిబేత్ ॥ 84 ॥

కావున త్రివృత్తు లేదా త్రిఫలాయుక్త ఘృతములో లవణం వేసి వేడి చేసి ఇచ్చినచో మృదువిరేచనం అగును. తరువాత ఉష్ణజలం అనుపానంగా ఇవ్వవలెను.

గురుదేవాగ్నిపూజాశ్చ భక్షయన్ వర్జయేద్బుధః ।
స్నాత్వా సుగన్ధిర్వ్యాద్యాత్మా పూజయేద్ గురుదేవతాః ॥ 85 ॥

లశునం సేవించునపుడు బుద్ధిమంతుడు గురువు, దేవదారు, అగ్ని పూజించకూడదు. స్నానం చేసిన తర్వాత సుగంధ యుక్తమై ప్రసన్న ఆత్మతో గురువు దేవతాదులను పూజింపవలెను.

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి లశునే శేషకర్మ యత్ ।
బీజాఢకం జలద్రోణే జర్జరీకృతమావపేత్ ॥ 86 ॥
జలానిత్యేఽగ్ని . . . (?)వా గోపయేత్ షష్టికేషు వా ।
అవ్యాధిరమరప్రఖ్యో జీవేద్వర్షశతం నరః ॥ 87 ॥
యావద్వర్షస్థితం ఖాదేత్తావద్వర్షశతాన్యపి ।
జహాతి చ త్వచం జీర్ణాం జీర్ణాం త్వచమివోరగః ॥ 88 ॥

తర్వాత లశునం యొక్క శేష కర్మలను చెప్పెదను. ఒక ద్రోణ జలంలో ఒక ఆఢకము లశున బీజములను దంచివేసి అగ్నిపై పక్వం చేయవలెను. అపుడు షష్టిక ధాన్యం నందు ఉంచవలెను. దీని సేవన వలన మనిషి వ్యాధి రహితంగా అమరుడై 100 సంవత్సరములు జీవించును. ఎన్ని సంవత్సరముల వరకు దీనిని సేవించునో అన్ని వందల సంవత్సరముల వరకు రోగరహితమై అమరునితో సమానంగా జీవించును. ఏవిధంగా సర్పం పాత చర్మం వదలి కొత్త చర్మం ధరించునో

అదే విధంగా ఎంత పురాతనం అయిన ఘృతం సేవించుదురో అన్ని వందల సంవత్సరముల వరకు పాతత్వచను వదలి కొత్త త్వచను పొందుదురు.

లశునానాం పలం నిత్యం పలే ద్వే వా ఘృతస్య తు ।
మధునః కిఞ్చిదవ స్యాత్తల్లీఢ్వాఽను పిబేత్ పయః ॥ 89 ॥
సంవత్సరమజీర్ణాన్తే భుఞ్జీత పయసౌదనమ్ ।
సోఽపి సర్వరుజాహీనః శతవర్షాణి జీవతి ॥ 90 ॥

లశునం ఒక పలం, ఘృతం 2 పలములు. ఇందులో కొంచెం తేనె కలిపి అవలేహం చేసుకొని సేవించి తరువాత పాలు త్రాగవలెను. ఒక వర్షం వరకు భోజనం జీర్ణం అయిన తదుపరి పాలు అన్నం తినవలెను. తద్వార రోగరహితమై 100 సంవత్సరములు జీవించును.

ఆమాని యో న శక్నోతి తస్య భృష్టాని సర్పిషి ।
పత్రపూపలికావచ్చ సంస్కృతాన్యుపయోజయేత్ ॥ 91 ॥

ఎవరైతే ఆమలశునం సేవింపజాలరో వారు నెయ్యిలో వేయించి ఆకులతో పకోడిలు వలె సంస్కరించి తినవలెను.

సిద్ధాని సహ మాంసైర్వా యవాగ్వా దాధికేన వా ।
నిమన్దకాశ్చ శస్యన్తే నానాద్రవ్యోపసంస్కృతాః ॥ 92 ॥

మాంసము, యవాగు, దధితో సిద్ధమైన నానాద్రవ్యములతో సంస్కరించి వాడవలెను. నిమందకం (పూర్తిగా పేరని పెరుగు) తో కలిపి వాడాలి.

లశునానాం పలశతం జలద్రోణేషు పఞ్చసు ।
క్వాథయేద్ద్రోణశేషం తం పచేద్భూయో ఘృతాఢకే ॥ 93 ॥
ఆఢకం పయసో దద్యాద్గర్భం చేమం సమావపేత్ ।
లశునానాం పలశతం బీజానాం శ్లక్ష్ణసంస్కృతమ్ ॥ 94 ॥
దీపనం జీవనం వృష్యం యత్కిఞ్చిత్ సర్వమావపేత్ ।
అక్షుద్దశమూలం చ తత్ సిద్ధమవతారయేత్ ॥ 95 ॥
ఏతత్ పానే చ భోజ్యే చ హితం సమధుశర్కరమ్ ।

100 పలముల లశునం, 5 ద్రోణముల జలంలో వేసి పక్వం చేయవలెను. ఒక ద్రోణం శేషం గా ఉన్నపుడు ఒక అఢకం ఘృతం కలిసి మళ్లీ పక్వం చేయవలెను. ఇందులో ఒక ఆఢకం పాలు 100 పలములు సంస్కరించిన లశున బీజములు అన్ని దీపనీయ జీవనీయ వృష్య ఔషధములను కలిపి ఒక కర్షం దశమూలములు కలిపి సిద్ధం చేసికొనవలెను. ఇందులో తేనె శర్కర కలిపి భోజన రూపంలో ప్రయోగించవలెను.

తేనైవ విధినా తైలం బస్తికర్మణి శస్యతే ॥ 96 ॥

పై విధంగానే తైలం సిద్ధం చేసి వస్తిని ఇవ్వవలెను.

క్లీబవన్ధ్యాతివృద్ధానామపి వీర్యప్రజాప్రదమ్।
విరేకవమనద్రవ్యైః సంస్కృతే కుష్ఠమ్రక్షణమ్ ॥ 97 ॥

ఇది నపుంసకులకు, వంధ్య, అతి వృద్ధులకు కూడా వీర్యం సంతానం కలిగించును. విరేచన, వమన ద్రవ్యములతో సంస్కరించిన కుష్ఠముపై రాయుటకు హితకరం.

శ్విత్రనాడీక్రిమీణాం చ పానభోజనమ్రక్షణో।
ప్రయుక్తమారోగ్యకర గన్ధసర్పిరనుత్తమమ్ ॥ 98 ॥

శ్విత్ర, నాడీవ్రణ, కృమిరోగములలో పానం, భోజనం, రాయుటకు గంధ సర్పి శ్రేష్టం అయినది.

అథ గన్ధమహన్నామ ధనినాముపదిశ్యతే।
యం దృష్ట్వా భజ్యతే శీఘ్రం సాక్షాదపి సదాగతిః ॥ 99 ॥
రోగానీకేన సహితః సహితశ్చ మరుద్రణైః।

ఇపుడు ధనవంతులకొరకు గంధమహత వర్ణించబడును. తద్వారా రోగసమూహం మరుతగణంతో పాటు, సాక్షాత్తు వాయువు శీఘ్రముగా పలాయనం చెందును.

లశునం న్యాయతః ఖాదేన్మకుటం రచయేదపి ॥ 100 ॥
కుర్యాల్లశునమాలాం చ శిరసః కర్ణయోరపి।
బహిః ప్రావరణస్యాపి కుర్యాల్లశునకమ్బలమ్ ॥ 101 ॥

హస్తయోః పాదయోః కణ్ఠే బధ్నీయాద్గుచ్ఛితాన్యపి ।
అధస్తాద్వాససశ్చాపి విదద్ధ్యాచ్ఛయనాశనే ॥ 102 ॥

దద్యాల్లశునచీరాణి గృహద్వారేషు సర్వశః ।
భార్యాణాం భ్రాతృపుత్రాణాం దాసీనాముపచారిణామ్ ॥ 103 ॥

సర్వేషామాత్మవత్ కుర్యాత్ కృతే గన్ధవరే బుధః ।
అన్నపానాని సర్వాణి కుర్యాల్లశునవన్తి చ ॥ 104 ॥

వాదయన్తు చ వాదిత్రం గాన్తు గీతాని చేచ్ఛయా ।
నటా భల్లాశ్చ మల్లాశ్చ దర్శయన్త్వాత్మశిక్షితమ్ ॥ 105 ॥

గన్ధమాల్యాన్నపానాని యథార్థముపకల్పయేత్ ।
దృష్ట్వా గన్ధమహం వాతో ద్వారాదేవ నివర్తతే ॥ 106 ॥

లశునమును విధిపూర్వకముగా సేవించవలెను. లశునముతో కిరీటం చేసి ధరించవలెను. శిరస్సు, చెవుల యందు లశునంతో చేసిన దండలను వేసికోవలెను. కప్పుకొను దుప్పటి మరియు కంబలి యందు కూడా లశునంలు కుట్టి చేతులకు కాళ్ళకు, కంఠంనందు లశున గుచ్ఛములను కట్టుకొనవలెను. శయన ఆసనములపై పరుచు వస్త్రములపై కూడా లశునం పరచవలెను. ఇంటి ద్వారములకు లశునయుక్త వస్త్రములను వేలాడదీయవలెను. ఈ గంధవర కల్పములో భార్య, సోదరుడు, పుత్రులు, దాసి, ఉపచారికలు, అందరూ తన విధముగనే లశునవంతులను చేయవలెను. మనోల్లాసమున్నకై వాయిద్యము, గీతాలాపనం, నృత్యము, మల్లయుద్ధం మొదలగు విద్యాప్రదర్శనలు వీక్షించవలెను. గంధ ద్రవ్యములు మాలను అన్నపానములు, యధాశక్తిగా లశునయుక్తం చేయవలెను. ఈ గంధ మహతను చూసి వాయువు ద్వారం నుండే పలాయనం చేయును.

దేవదారువనే భైక్షం చరతా ఛన్నరూపిణా ।
అవజ్ఞాతేన రుద్రేణ మునిభార్యా నిరీక్షితాః ॥ 107 ॥

తతస్తాసాం ప్రజా నాసీత్తతస్తాః శరణం యయుః ।
భద్రకాలీముమాం దేవః స చ తుష్టోఽబ్రవీద్వచః ॥ 108 ॥

అయం గన్ధమహో నామ తం కురుధ్వమృషిస్త్రియః ।
సర్వరోగవినాశాయ బలరూపప్రజాకరమ్ ॥ **109** ॥

ఉన్మాదవిషశాపఘ్నం వాతానీకవిశాతనమ్ ।
అశ్మనీవ ధ్రువా లేఖా ప్రజాఽవశ్యం భవిష్యతి ॥ **110** ॥

తతస్తా బ్రహ్మవాదిన్యశ్చక్రుర్గన్ధమహం తదా ।
లేభిరే చేప్సితాన్ కామాఞ్ఛాస్త్రం చేదం ప్రచక్రిరే ॥ **111** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 172తమం పత్రమ్)

దేవదారు వనములో ప్రచ్ఛన్న రూపముగా అజ్ఞాతముగా భిక్షుకొరకై తిరుగుతున్న మహాదేవులు మునిస్త్రీలను చూసెను. వారు సంతానము లేని కారణమున మహాదేవుని శరణు చొచ్చిరి అపుడు మహాదేవుడు ప్రసన్నుడై భద్రకాళి ఉమతో ఈ మునిస్త్రీలకు సంపూర్ణ రోగ నాశం కొరకు బలరూప సంతానం కొరకు గంధమహత్తును ప్రయోగించమని చెప్పెను. ఇది ఉన్మాదము, విష, శాప, వాతరోగములను నశింపచేయును. ఇది శిలా లిఖితమువలె నిశ్చయముగా సంతానమును కల్గించును. అపుడు మునిస్త్రీలు గంధమహత్తును ప్రయోగించి అభీప్సితములైన మనోరథములను ప్రాప్తినొంది ఈ శాస్త్రమును ప్రారంభించిరి.

ఆఖ్యాతం గురుపుత్రాయ రహస్యం హ్యేతదుత్తమమ్ ।
భిషజా న ప్రమాదేన వక్తవ్యం యత్రకుత్రచిత్ ॥ **112** ॥

ఆచార్యుని ద్వార గురుపుత్రుని కొరకు ఈ ఉత్తమ రహస్యమును ప్రకటించిరి కావున వైద్యుడు ప్రమాదవశమున ఇది అందరికీ చెప్పకూడదు.

సమ్యక్ సుభాషితశ్చాహం త్వయేదం ప్రాప్నువన్మనే ।
యం పఠిత్వా భిషగ్లోకే న క్రియాస్వవసీదతి ॥ **113** ॥

ఓ భగవాన్! సుభాషితమైన మీ ద్వారా ఈ ప్రయోగమును ప్రాప్తినొంది తెలుసుకొను వైద్యుడు చికిత్సలో మూఢుడు కాడు.

గిరిజం క్షేత్రజం చైవ ద్వివిధం లశునం స్మృతమ్ ।
అమృతేన సమం పూర్వం తదలాభే పరం హితమ్ ॥ **114** ॥

లశునము 2 రకములు. 1 గిరిజం, 2. క్షేత్రజం. మొదటిది అమృత తుల్యం. దాని అభావములో రెండవదాన్ని ప్రయోగించాలి.

దేవవైద్యద్విజవరైరుపయోజ్యం చ సిద్ధయే ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 115 ॥

దేవతలు, వైద్యుడు, బ్రాహ్మణుల ద్వారా సిద్ధి కొరకు దీనిని ఉపయోగించవలెను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) కల్పేషు లశునకల్పః ॥

లశున కల్పాధ్యాయం సమాప్తం.

కటు తైల కల్పాధ్యాయః

అథాతః కటుతైలకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనం కటుతైలకల్పం వ్యాఖ్యానించెదము. అని భగవాన్ కశ్యపుడు

కటుతైలోపదేశం తు వక్ష్యామి ప్లీహనాశనమ్ ।
న హ్యతః పరమం కిఞ్చిదౌషధం ప్లీహశాన్తయే ॥ 3 ॥

ప్లీహమును నశింపచేయు కటు తైలప్రయోగమును ఉపదేశించెదను. శాంతింప చేయు ఔషధులలో దీనిని మించి మరొకటి లేదు.

ప్లీహోదరిణమాదౌ తు బలినం నిరుపద్రవమ్ ।
కల్యాణకేన వా స్నిగ్ధం సర్పిషా షట్పలేన వా ॥ 4 ॥

మాత్రయా పాయయేత్తైలం పథ్యచేష్టాశనస్థితిమ్ ।
పఞ్చప్రయోగాస్త్వస్యోక్తా మాత్రాసాతత్యభోజనైః ॥ 5 ॥

మొదట బలవంతుడు ఉపద్రవరహితమైన ప్లీహోదర రోగికి ఘృతము లేదా షట్పల ఘృతం ద్వారా స్నేహనం చేసి మాత్రానుసారం ను ప్రయోగించవలెను. తరువాత చేష్ట, ఆహారము, నివాసములో పథ్యం వలెను. మాత్ర, సాత్మ్యము, భోజనమునసరించి దీనిప్రయోగము 5 లుగా చెప్పబడినది.

పలాని ద్వాదశ జ్యేష్ఠా, మధ్యమా షట్పలా స్మృతా ।
మాత్రా చతుష్పలీ హ్రస్వా, యావద్వాఽగ్నిబలం భవేత్ ॥ 6 ॥

దీని గరిష్ఠ మాత్ర 12 పలములు, మధ్యమ మాత్ర 6 పలములు, హ్రస్వ మాత్ర 4 పలములు, లేదా అగ్ని బలానుసారము మాత్రను నిశ్చయించవలెను.

స్నేహపీతోపచారం చ విదధ్యాదఖిలం భిషక్ ।
ప్రజాగరనివాతాగ్నిస్వాతన్త్ర్యామ్బరసేవినామ్ ॥ 7 ॥

స్నేహపానానంతరం వైద్యుడు రోగికి సంపూర్ణ ఉపచారములు అనగా జాగరణము, నివాతస్థానము, అగ్ని, స్వతంత్ర పూర్వకముగా ఆకాశసేవనం మొదలగునవి చేయించవలెను.

పీతమాత్రే క్రమం విద్యాద్ వ్యథా తన్ద్రీ చ జీర్యతి ।
ఉద్గారశుద్ధిర్వైశద్యలాఘవాని జరాం గతే ॥ 8 ॥

స్నేహపానం తరువాత బాధకలుగును. స్నేహం జీర్ణం అగునపుడు తంద్ర, జీర్ణం అయిన పిదప శుద్ధోద్గారం, విశదత, లఘుత్వం కలుగును.

కృశం చాతివిరిక్తం చ మణ్డాదిభిరుపక్రమేత్ ।
బలీ మన్దవిరిక్తశ్చ భుఞ్జీత మృదుమోదనమ్ ॥ 9 ॥

కృశుడు మరియు అతి విరిక్తునకు (విరేచనం చేయించనివానికి) మండం మొదలగు వాని ద్వారా ఉపచారం చేయించవలెను. బలవంతునుకి, మంద విరిక్తిడుకి మృదు ఓదనం ఇవ్వవలెను.

ఈషత్స్నేహోమ్లయూషేణ సంస్కృతేన యథాబలమ్ ।
రోహీతమోచయోర్వశ్యం కుర్యాత్ కామ్బలికం సదా ॥ 10 ॥

బలానుసారం కొంచెం స్నేహం అమ్లయుక్త యూషము ద్వారా సంస్కృత మైన తైలమును రోహీతకి, శాల్మలీ నిర్యాసము, కలిపి సేవించవలెను. మరియు కాంబళికమును సేవించవలెను.

ఫలామ్లదీపనోపేతం కటుతైలోపసంస్కృతమ్ ।
తేనైనం భోజయేన్నిత్యం యావత్ప్రాణో యథా భవేత్ ॥ 11 ॥

దీనిని ప్రాణులు యథాస్థిరమగునంతవరకు ఫలామ్లము, దీపనీయ ద్రవ్యములతో యుక్తం అయిన కటుతైలముతో సంస్కరించబడిన భోజనమును ఇవ్వవలెను.

లబ్ధప్రాణం తతస్త్వేనం మాత్రయా పాయయేత్ సదా ।
కటుతైలం యథాశక్తి సంస్కృతం నవమేవ వా ॥ 12 ॥

ప్రాణులు సమ్యక స్థితం అయిన తర్వాత, ఉచిత మాత్రలో యథాశక్తి సంస్కృత లేదా నవీన కటుతైలమును సేవించవలెను.

ద్రాక్షాకాశ్మర్యమధుకబాలకోశీరచన్దనైః ।
కటుతైలం పచేత్ క్షీరే ప్లీహ్ని దాహోత్తరే నృణామ్ ॥ 13 ॥

ద్రాక్ష, గంభారి, యష్టిమధు, నేత్రబాల, గసాలు, చందనం, కటు తైలముతో క్షీరపాకం చేయవలెను. దీనిని ప్లీహ, దాహ పీడిత రోగములలో సేవించవలెను.

జీర్ణేఽపరాహ్ణే చోద్వర్త్య లఘురుష్ణోదకాప్లుతః ।
అభయాం కటుతైలేన భృష్టాం దధిని సాధితామ్ ॥ 14 ॥

శాల్యోదనేన భక్షేత తథా కామ్బలికేన చ ।
తచ్చేద్విదాహం జనయేత్ పిబేత్ కల్యాణకం తతః ॥ 15 ॥

స్నేహం జీర్ణం అయిన తర్వాత అపరాహ్న కాలములో ఉద్వర్తనము చేసి లఘు మరియు ఉష్ణజలము త్రాగి కటు తైలములో వేయించిన హారీతకిని పెరుగు శాలి అన్నముతో కాంబళికంతో కలిపి తినవలెను. దీనితో విదాహం ఉత్పన్నం అయినచో కళ్యాణఘృతమును సేవించవలెను.

మత్స్యాః కటుకతైలం చ దధి మాషాన్ ఘృతం పయః ।
క్షారేణ పారిజాతస్య తత్ పక్వముపచారయేత్ ॥ 16 ॥

ఏతత్తైలఘృతం ప్రోక్తం ప్లీహగుల్మనివారణమ్ ।
దీపనం స్నేహనం బల్యం గ్రహణీపార్శ్వరోగనుత్ ॥ 17 ॥

చేపలు, కటు తైలం పెరుగు, మాష, ఘృతము, పాలు, పారిజాత

క్షారములతో పక్వం చేసి ప్రయోగించవలెను. ఈ తైలము మరియు ఘృతం ప్లీహ, గుల్మ నాశము, దీపనం, స్నేహం బల్యం గ్రహణి, పార్శ్వ రోగహరం.

కణికారత్వనతులాం చతుర్ద్రోణో పచేదపామ్ ।
పాదశేషే సమక్షీరే కషాయే తత్ర పాచయేత్ ॥ 18 ॥

ప్రస్థం కటుకతైలస్య ద్వౌ ప్రస్థౌ దధిమాషయోః ।
దశమూలోపసంసిద్ధరోహితరసమావపేత్ ॥ 19 ॥

క్షారజీవనవర్గం చ సైన్ధవం దీపనం చ యత్ ।
ఏతత్ సిద్ధం ప్రయోగేణ కర్ణికారీయముత్తమమ్ ॥ 20 ॥

గన్నేరు త్వక్ 1 తుల (100 పలములు), 4 ద్రోణముల జలములో వేసి చతుర్థావశేషం ఉంచుకొని దాని సమానం పాలు కటుతైలం ఒక ప్రస్థము, దధి మాష రెండు ప్రస్థములు దశమూలములతో సిద్ధమైన రోహిత మత్స్య మాంసరసం, క్షారము, జీవనీయ వర్గం, సైంధవము అనే దీపనీయద్రవ్యములను వేసి పక్వం చేయవలెను. పిదప ఈ కర్ణికార తైలము ప్రయోగించవలెను.

ఉద్వర్తనం బ్రహ్మచర్యం కటుతైలోపసేవనమ్ ।
సుఖాః శయ్యాసనస్వప్నాశ్చిన్తేర్ష్యాభయవర్జనమ్ ॥ 21 ॥

కటు తైలంను సేవించునపుడు ఉద్వర్తనం, బ్రహ్మచర్యం పాటించాలి. శుభకర శయ్యాసనములను, స్వప్న, చింత, ఈర్ష్య, భయములను త్యజించవలెను.

వామపార్శ్వోపశయనం దధిమత్స్యోపసేవనమ్ ।
లఘ్వల్పస్నిగ్ధసేవా చ శమయన్తి ప్లీహోదరమ్ ॥ 22 ॥

వామపార్శ్వ శయనం, దధిమత్స్య సేవనం, లఘు, అల్ప స్నిగ్ధ పదార్థ సేవనచే ప్లీహోదరం శాంతించును.

కర్ణికారస్య వా కల్కశ్చూర్ణితః స్వరసోఽపి వా ।
కటుతైలేన తక్రైర్వా సేవితః ప్లీహనాశనః ॥ 23 ॥

గన్నేరు కల్కం, చూర్ణం, స్వరసం, కటు తైలం తక్రముతో సేవించినచో ప్లీహం నశించును.

రాగసర్షపతైలం వా పూర్వవత్ ప్లీహనాశనమ్ ।
సేవితం మాత్రయా నిత్యం దధిమాషౌదకాశినామ్ ॥ **24** ॥

నిత్య మాత్రానుసారం మాష, పెరుగు, అన్నం, సేవించువారికి రాగసర్షప తైలము పూర్వోక్తానుసారం సేవించిన ప్లీహోదరము నశించును.

రాగసర్షపముష్టిం తు పిష్టం కాఞ్జికయోజితమ్ ।
పిబేత్ సలవణక్షారం భోజ్యం కామ్బలికేన చ ॥ **25** ॥

సప్తాహాదతివృద్ధోఽపి ప్లీహా ప్రశమమృచ్ఛతి ।
దాహశ్చేదతిబాధేత రసక్షీరం చ భోజయేత్ ॥ **26** ॥

ఒక పిడికెడు ఆవాలు కాంజికముతో పాటు భావన చేసి అందులో లవణం, క్షారం కలపవలెను. దానిని కాంబలికముతో పాటు భుజించవలెను. దీనిని ఒక వారం వాడినచో అతిగా వృద్ధి చెందిన ప్లీహము కూడా నశించును దీని ప్రయోగము వలన అధికముగా దాహం కలిగినచో మాంసరసం, పాలు ఇవ్వవలెను.

ఇత్యాహ భగవాన్ వృద్ధో జీవకో లోకపూజితః ।
బాలానాం మహతాం చైవ ప్లీహోదరనివర్తనమ్ ॥ **27** ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 173 తమం పత్రమ్)

ఈ విధంగా పిల్లల్లో పెద్దవాళ్లలో ప్లీహోదర శాంతికొరకు లోక పూజితుడైన భగవాన్ వృద్ధ జీవకుడు ప్రవచించెను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి కల్పస్థానే) కటుతైలకల్పః ॥
కటు తైల కల్పాధ్యాయం సమాప్తం.

షట్కల్పాధ్యాయః

అథాతః షట్కల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము షట్కల్పమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మారీచమృషిమాసీనం సూర్యవైశ్వానరద్యుతిమ్ ।
వినయేనోపసఙ్గమ్య ప్రాహ స్థవిరజీవకః ॥ 3 ॥

సూర్యుడు, వైశ్వానర కాంతికలిగి ఆసీనుడైన మహర్షికాశ్యపుని సమీపించి నమ్రతా పూర్వకముగా వృద్ధజీవకుడు ప్రశ్నించెను.

భగవన్నక్షిరోగేణ పరిక్లిష్టస్య చక్షుషః ।
కదా సంశమనం దేయం కిఞ్చ సంశమనం హితమ్ ॥ 4 ॥

కః ప్రయోగశ్చ తత్రోక్తః కిఞ్చ తత్ర హితాహితమ్ ।
ఇతి పృష్టః స కల్యాణం భగవాన్ ప్రశ్నమబ్రవీత్ ॥ 5 ॥

ఓ భగవాన్! అక్షి రోగములతో పీడితులైన బాలుర నేత్రములకు ఎపుడు ఏ సంశమనము చేయవలెను ? ఏ ప్రయోగం చేయవలెను? అందులో ఏది హితకరం ఏది అహితకరం ? ఈ విధంగా ప్రశ్నించిన పిదప భగవాన్ కశ్యపుడు కళ్యాణకారక ఉత్తరమును ఇచ్చెను.

అక్షిరోగేణ బాలేషు క్లిష్టం వాఽఽశ్చ్యోతనాదిభిః ।
రాగశ్వహయథుశూలాస్రనివృత్తౌ షడహాత్ పరమ్ ॥ 6 ॥

అల్పశో వా నివృత్తేషు బాధమానేషు వాఽల్పశః ।
రాగాదిషు ప్రయుఞ్జీత కాలే సంశమనం హితమ్ ॥ 7 ॥

అక్షిరోగపీడితులైన బాలుర నేత్రములలో రాగ, శోథ, శూల, రాగాదులు కొంచెం నివృత్తమైనపుడు ఉచితకాలములో హితకరమైన సంశమన ప్రయోగము చేయవలెను.

దూషికా చోపలేపశ్చ దృష్టివ్యాకులతాఽరతిః ।
వర్త్మశోథః శిరోరోగః స్రావశ్చేఽక్షిపక్ష్మణి ॥ 8 ॥
ఏతాని దృష్ట్వా రూపాణి కుర్యాత్ సంశమనం విధిమ్ ।
స్తనపం సహ ధాత్ర్యా చ స్థాపయేత్ పథ్యభోజనే ॥ 9 ॥

దూషిత (నేత్రమలము), ఉపలేపము (ముఖలిప్తత), దృష్టివ్యాకులత, అరతి, వర్త్మశోథ, శిరోరోగము కనురెప్పలనుండి స్రావము వచ్చుట ఈ లక్షణములు ఉన్నపుడు సంశమనమును ప్రయోగించవలెను. స్నానపానములను చేయు శిశువు, ధాత్రి, ఇద్దరు పథ్య భోజనము సేవించవలెను-

చక్షుష్యా పుష్పకం మాతా రోచనాఽథ రసాఞ్జనమ్ ।
కతకస్య ఫలం షష్ఠం తేషాం కల్పాన్నిబోధ మే ॥ 10 ॥

చక్షురోగములలో చక్షుష్య, పుష్పకము, హరిద్ర, గోరోచనము, రసాంజనము, నిర్మలీ బీజము, ఈ ఆరు ద్రవ్యముల కల్పమును వినుము.

జన్మతశ్చతురో మాసాన్ పఞ్చ షడ్ వాఽక్షిరోగిణామ్ ।
విఘృష్య నారీస్తన్యేన చక్షుషీ ప్రతిపూరయేత్ ॥ 11 ॥

జన్మించిన 4,5,6 మాసముల వరకు పైచెప్పిన ఔషధములను స్త్రీస్తన్యములో అరగదీసి నేత్రములో వేయవలెను.

కాంస్యే హిరణ్యశకలం సస్తన్యక్షౌద్రనాభికమ్ ।
ఘృష్ట్వాఽక్షిణీ పూరయేద్వా సర్వానక్షిగదాఞ్జయేత్ ॥ 12 ॥

కాంస్య పాత్రలో పాలు, తేనె, శంఖనాభి, స్వర్ణము అరగ దీసి నేత్ర పూరణము చేయవలెను. దీని వలన సంపూర్ణ అక్షిరోగములు నశించును.

ఏతైః కల్యాణకైర్యాగావృషిభిః సంప్రకీర్తితా ।
నాభ్యఞ్జనకృతౌ ముఖ్యౌ కశ్యపేన మహర్షిణా ॥ 13 ॥

పై చెప్పిన కళ్యాణ కారక ఔషధములను మహర్షి కశ్యపుడు నాభి అంజనముల రెండు ముఖ్య ప్రయోగములను తెలిపెను.

శరద్ధేమన్తయోః పక్వాం చక్షుష్యాం గ్రాహయేద్భిషక్ ।
నవే కమణ్డలౌ చైనామనుగుప్తాం నిధాపయేత్ ॥ 14 ॥

తతః ఫలాన్యుపత్రిశద్యవాంశ్చ దశ సాధయేత్ ।
శరావే పూతికాం బద్ధ్వా గోమయాలోడితాం ప్లుతామ్ ॥ 15 ॥

యవసిద్ధౌ భవేత్సిద్ధా తతస్తాం నిస్తుషీకృతామ్ ।
స్తన్యపిష్టాం ప్రయుఞ్జీత విశేషశ్చోపదేక్ష్యతే ॥ 16 ॥

శరత్, హేమంత ఋతువులలో వైద్యుడు చక్షుష్యను గ్రహించి కొత్త పాత్రలో జాగ్రత్తపరచవలెను. తరువాత శరావము వస్త్రముచే బంధించి పేడతో లేపము చేసి అందులో 30 పలముల చక్షుష్యం, 10 యవలను సిద్ధం చేయవలెను. యవలు, సిద్ధం అయిన తరువాత పొట్టు తీసి అరగదీసి లేపనం చేయవలెను. వీటి విశేష ప్రయోగం ముందు చెప్పబడును.

సరాగే రోచనోపేతా సస్రావే చ ససైన్ధవా ।
దూషికామలశోథేషు ప్రయోజ్యా సరసక్రియా ॥ 17 ॥

సపుష్పకాం సగోమూత్రాం ససైన్ధవరసక్రియామ్ ।
పిల్లిమాశోథజాడ్యేషు చక్షుష్యాం సంప్రయోజయేత్ ॥ 18 ॥

ఎరుపు నేత్రములలో గోరోచనముతో, స్రావయుక్తము, సైంధవముతోను దూషిత, మల, శోథలలో చక్షుష్యములో రసక్రియను ప్రయోగించవలెను. పిల్లరోగం, శోథ, జడత్వంలో పుష్పకం, గోమూత్రం, సైంధవం, చక్షుష్యం యొక్క రసక్రియను ప్రయోగించవలెను.

అష్లే తామ్రం చ కాస్యం చ విఘృష్య మరిచం తథా ।
చక్షుష్యయా సమాయుక్తం శమయత్యక్షిభూనిమాన్ ॥ 19 ॥

పైచెప్పిన అక్షిరోగములలో అమ్లం నందు చక్షుష్యం తామ్రము, కాంస్యం, మరిచము అరగదీసి ప్రయోగించిన అక్షి రోగములు నశించును.

చక్షుష్యాం రోచనాం స్తన్యం పుష్పకం చ సమానయేత్ ।
సర్వాక్షిరోగశమనో యోగోఽయం సంప్రకీర్తితః ॥ **20** ॥

చక్షుష్య, గోరోచనం, స్తన్యం, పుష్పకం ఇవి అన్ని కలిపి యోగం చేయవలెను. ఇది సమస్త అక్షిరోగములలో శామకంగా చెప్పబడింది.

ఏకాఽపి స్తన్యసంయుక్తా చక్షుష్యా సంప్రశస్యతే ।
చక్షుష్యాకల్ప ఇత్యేష, పుష్పకల్పం నిబోధ మే ॥ **21** ॥

స్తన్యములో కేవలం చక్షుష్యం కలిపి ప్రయోగించినాకూడా కళ్ళకు హితకరంగా చెప్పబడును. ఈ విధంగా చక్షుష్య ఫలం చెప్పబడినది. ఇపుడు పుష్పక కల్పమును వినుము.

నివాతే పుష్పకం పూతమపరాహ్ణే ప్రయోజయేత్ ।
నిశి వా శుష్కచూర్ణస్య పూరయిత్వాఽక్షిణీ స్వపేత్ ॥ **22** ॥

నివాత స్థానములో అపరాహ్ణకాలము నందు పవిత్రమై పుష్పకమును ప్రయోగించవలెను. లేదా రాత్రి వేళలో దీని శుష్కచూర్ణంను కళ్లలో వేసికొని పడుకొనవలెను.

రసాఞ్జనేన వా సార్ధం పుష్పకం మధునాఽపి వా ।
స్తన్యేన వా సమాయుక్తం సర్వానక్షిగదాఞ్జయేత్ ॥ **23** ॥

పుష్పకం, రసాంజనం, తేనె, స్తన్యములో కలిపి ప్రయోగించిన అన్ని అక్షిరోగములు నశించును.

ఏత ఏవ త్రయో యోగాః స్తన్యక్షౌద్రరసాఞ్జనైః ।
రోచనాయాః ప్రశస్యన్తే సర్వాక్షిగదశాన్తయే ॥ **24** ॥

రోచనము, స్తన్యము, తేనె, రసాంజనం, కలిపి ఇచ్చిన అక్షి రోగములు శాంతికై ప్రశస్తం, అయినది.

రసాఞ్జనస్య చాప్యేతే త్రయో యోగాః సహామ్బసా ।
కతకస్య ఫలస్యాపి యోగాశ్చత్వార ఏవ తే ॥ **25** ॥

రసాంజనం కూడా ఈ మూడు యోగములతో చెప్పబడినది. నిర్మలీబీజము పై చెప్పిన అనుపానంతో మరియు నీటితో కలిపి 4 యోగములు అగును.

అక్షిరోగప్రశమనాశ్చక్షుషశ్చ ప్రసాదనాః ।
ఉక్తసూత్రానుసారేణ బాలానాం హితకామ్యయా ॥ **26** ॥

చెప్పబడిన సూత్రానుసారం, బాలుర హితము కోరి చక్షురోగ శమనము కొరకు నేత్రప్రసాదక యోగములు చెప్పబడినవి.

స్వాదుర్వికాసినీ శీతా త్రిదోషశమనీ శివా ।
కషాయా స్తమ్భినీ స్నిగ్ధా చక్షుష్యా చక్షుషే హితా ॥ **27** ॥

హరీతకి మధుర వికాస శీత త్రిదోషశామకం, కషాయం, స్తంభకం, స్నిగ్ధం. చక్షుష్యం నేత్రములకు హితకరం.

రూక్షోష్ణతిక్తలవణాऽనలఘ్నీ పిచ్ఛిలా ఘనా ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **174**తమం పత్రమ్ ।)
మఙ్గల్యా పాపనాశనీ రోచనా పక్ష్మవర్ధనీ ॥ **28** ॥

గోరోచనం - రూక్ష, ఉష్ణ, తిక్తము, లవణం, వాతనాశకం పిచ్ఛిలం, ఘనము, మంగళకారకము, పాపనాశకం, పక్ష్మములను వృద్ధి పొందించును.

తీక్ష్ణముష్ణం మలహరం రక్తపిత్తకఫాపహమ్ ।
దృష్టిప్రసాదనం చాశు పుష్పకం శీతమన్తతః ॥ **29** ॥

పుష్పకం- తీక్ష్ణం, ఉష్ణ, మలనాశకం. ఇది రక్తపిత్తం, కఫంను హరించును. దృష్టికి శీఘ్రముగా ప్రసాదనము కల్గించును. దీని ఆంతరిక గుణం శీతం

త్రిదోషశమనం రూక్షం షడ్రసం చానుసారి చ ।
శోధనం పక్ష్మజననం చక్షుష్యం చ రసాఞ్జనమ్ ॥ **30** ॥

రసాంజనం - ఇది త్రిదోషనాశకం, రూక్షము. ఇది ఆరు రసములను అనుసరించును. ఇది పక్ష్మ శోధనం, పక్ష్మోత్పత్తి చేయును. నేత్రములకు హితకరం.

కషాయమధురం శీతమాశుదృష్టిప్రసాదనమ్ ।
వికాసి హ్లాదనం స్నిగ్ధం చక్షుష్యం కతకం విదుః ॥ **31** ॥

నిర్మలబీజం - కషాయం, మధురం, శీతము, శీఘ్రముగా దృష్టి ప్రసాదనం చేయును. ఇది వికాసి, హ్లాదనం, స్నిగ్ధం మరియు చక్షుష్యంగా చెప్పబడినది.

ఇదం తైలం తు వక్ష్యామి నామ్నోక్తం పాఞ్చభౌతికమ్ ।
ప్రోక్తం తీర్థకరైః సర్వైః పఞ్చేన్ద్రియవివర్ధనమ్ ॥ 32 ॥

ఇపుడు నేను పాంచభౌతికం అను తైలమును వర్ణించెదను. ఆచార్యులు అందరు దీనిని పంచేంద్రియముల శక్తిని వృద్ధినొందించునది అని చెప్పెదరు.

జీవకర్షభకౌ ద్రాక్షా మధుకం పిప్పలీ బలా ।
ప్రపౌణ్డరీకం బృహతీ మఞ్జిష్ఠా త్వక్పునర్నవా ॥ 33 ॥
శర్కరాంశుమతీ మేదా విడఙ్గం నీలముత్పలమ్ ।
శ్వదంష్ట్రా సైన్ధవం రాస్నా భవేదపి నిదిగ్ధికా ॥ 34 ॥
సమభాగైః పచేదేతైస్తైలం వా యది వా ఘృతమ్ ।
చతుర్గుణేన పయసా సమ్యక్సిద్ధ నిధాపయేత్ ॥ 35 ॥

జీవకం, ఋషభకం, ద్రాక్ష, మధూకం, పిప్పలి, పుండరీక, బృహతీ, మంజిష్ఠ, దాల్చిన, పునర్నవ, శర్కర, శాలిపర్ణి, మేద, విడంగ, నేల కమలం, గోక్షుర, సైంధవలవణం, రాస్న, నిదిగ్ధిక, వీటి సమభాగాలు తీసికొని నాలుగు రెట్ల క్షీరముతో ఘృతం, లేదా తైలమును చక్కగా సిద్ధం చేసికొని ఉంచుకొనవలెను.

నస్యమేతత్ ప్రయుఞ్జీత యథా సిద్ధా నిదర్శనమ్ ।
అక్షిరోగైశ్శిరోత్పన్నైర్నస్యేనానేన ముచ్యతే ॥ 36 ॥

ఈ ఘృతము లేదా తైలమును నస్య రూపములో ప్రయోగించవలెను. ఈ నస్య ప్రయోగము వలన అత్యంత ప్రాచీన అక్షిరోగములు కూడ పూర్తిగా నశించును.

తిమిర పటలం కాచం పిల్లమాన్ద్యాకులాక్షితామ్ ।
దూషికాం స్రావరాగౌ చ శోథం శూలం చ నాశయేత్ ॥ 37 ॥
ఖాలిత్యం పలితేన్ద్రాఖ్యౌ శిరోరోగమథార్దితమ్ ।
దన్తచాలం హనువ్యాధిం పూతిత్వం స్రోతసామపి ॥ 38 ॥

ప్రజాగరం ప్రలాపం చ వాగ్ధ్వంసం మూకతాం జడమ్ ।
బాధిర్యం హనుసందంశం స్మృతిలోపం చ నాశయేత్ ॥ 39 ॥
ఇన్ద్రియాణి ప్రసీదన్తి స్మృతిర్మేధా వపుర్బలమ్ ।
స్నేహేనానేన వర్ధన్తే మఙ్గల్యం పాఞ్చభౌతికమ్ ॥ 40 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

దీని ప్రయోగం వలన - తిమిర రోగము (లింగనాశము అను అక్షిరోగము), పటలం, కాచ, పిల్ల, అంధత్వంతో కూడిన దృష్టి దోషము, స్రావ, రాగ, శోథ, శూల మొదలగు అక్షిరోగములు ఖాలిత్య, పలిత, ఇంద్రలుప్త, శిరోరోగ, అర్దిత, దంత చలనం, హనురోగం, స్రోతోదుర్గంధం, నిద్రానాశము, ప్రలాపం, వాగ్ధ్వంసం, మూకత్వం, జడత, చెవిటితనం, హను సందంశం, స్మృతినాశం, మొదలగు రోగములను నశింప చేయును. ఈ స్నేహప్రయోగం చే ఇంద్రియములు ప్రసన్నం అగును. స్మృతి, మేధ, శరీరం మరియు బలవృద్ధి కలుగును. ఈ పాంచభౌతిక స్నేహం మంగళకారకము. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి కల్పస్థానే షట్కల్పః ॥

షట్కల్పాధ్యాయం సమాప్తం

శతపుష్పశతావరీకల్పాధ్యాయః

అథాతః శతపుష్పా (శతా)వరీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము శతపుష్ప (సోంపు), శతావరీ కల్పమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

శతపుష్పాశతావర్యో రసవీర్యవిపాకతః ।
ప్రయోగతశ్చ భగవన్ఛ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వతః ॥3 ॥

భగవాన్! నేను శతపుష్ప మరియు శతావరి ల యొక్క రస, వీర్య, విపాక, మరియు ప్రభావములను పూర్తిగా తెలిసికోగోరుతున్నాను.

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ స్థవిరేణ ప్రజాపతిః ।
శతపుష్పాశతావర్యౌ ప్రోవాచ గుణకర్మతః ॥ 4 ॥

ఈ విధముగా జ్ఞానవృద్ధ శిష్యుని ద్వారా ప్రశ్నించబడిన అనంతరం ప్రజాపతి కశ్యపుడు శతపుష్ప, శతావరి యొక్క గుణకర్మలను వర్ణించెను.

మధురా బృంహణీ బల్యా పుష్టివర్ణాగ్నివర్ధనీ ।
ఋతుప్రవర్తనీ ధన్యా యోనిశుక్రవిశోధనీ ॥ 5 ॥
ఉష్ణా వాతప్రశమనీ మఙ్గల్యా పాపనాశనీ ।
పుత్రప్రదా వీర్యకరీ శతపుష్పా నిదర్శితా ॥ 6 ॥

శతపుష్ప గుణములు - మధురం, బృంహణం, బలదాయకం, పుష్టి వర్ణ, జఠరాగ్నిలను వృద్ధి నొందించును. ఆర్తవము కల్గించును. ధన్యము, యోని

మరియు శుక్రశోధనం చేయును. ఉష్ణము, వాతశామక౦
పాపనాశం పుత్రుని ఉత్పన్నం చేయును, వీర్య వర్ధకం.

శీతా కషాయమధురా స్నిగ్ధా వృష్యా రసాయనీ ।
వాతపిత్తవిబన్ధఘ్నీ వర్ణౌజోబలవర్ధనీ ॥ 7 ॥
స్మృతిమేధామతికరీ పథ్యా పుష్పప్రజాకరీ ।
భూతకల్మషశాపఘ్నీ శతవీర్యా శతావరీ ॥ 8 ॥

శతావరి వీర్యములో శీతం, కషాయరసం, మధురరస
రసాయనం, వాత, పిత్త, విబంధములను నశింపచేయును. వర్ణ
కరం స్మృతి మేధస్సు, బుద్ధికరం పథ్య కరం, పుష్పం, పు
చేయును. భూత, పాప, శాపములను నశింపచేయును.
కలిగినది.

తయోః ప్రయోగం బ్రువతే కృత్వా దోషవిశోధనమ్ ।
ప్రావృట్శరద్వసన్తేషు ధృతిపథ్యాన్నసేవినామ్ ॥ 9 ॥

దోషశోధనం చేసి ప్రావృట్, శరత్, వసంత బు
పథ్యభోజనంతో దీనిని ప్రయోగించవలెను.

ఆర్తవం యా న పశ్యన్తి పశ్యన్తి విఫలం చ యాః ।
అతిప్రభూతమత్యల్పమతిక్రాన్తమనాగతమ్ ॥ 10 ॥
అకర్మణ్యమవిస్రంసి కిఞ్జాతమృతయశ్చ యాః ।
దుర్బలాఽదృఢపుత్రాశ్చ కృశాశ్చ వపుషాఽథ యాః
ప్రస్కన్దనా వివర్ణాశ్చ యాశ్చ ప్రమరమూర్తయః ।
స్పర్శం చ యా న విన్దన్తి యాశ్చ స్యుః శుష్కయోనయః
శతపుష్పాశతావర్యౌ స్యాతాం తత్రామృతం యథా ।
పుమానప్యుపయుఞ్జానో యథోక్తానాప్నుతే గుణాన్ ॥

ఆర్తవము రాని స్త్రీలలో మాసిక స్రావము విఫలము
అత్యధికం, అత్యల్ప స్రావం కలిగిన వారికి మాసిక స్రావము సమా
మాసిక స్రావం ప్రారంభం కాని వారికి, మాసిక స్రావము అకర్మ

వారికి అనేక విధములైన స్రావములు కలుగువారికి, దుర్బలులకు బలహీన సంతానం కలవారికి కృశులకు అతిసార రోగులకు వివర్ణం, ప్రచురవమూర్తులకు స్పర్శానుభవము లేనివారికి, శుష్కయోనులకు శతపుష్ప, శతావరి అమృత తుల్యం. పురుషులు కూడ ఇది సేవించినచో పైగుణములు ప్రాప్తం అగును.

చూర్ణితాయాః పలశతం నవే భాణ్డే నిధాపయేత్ ।
తచ్చూర్ణం శతపుష్పాయాః ప్రాతరుత్థాయ జీర్ణవాన్ ॥ **14** ॥
పలార్ధార్ధం పలార్ధం వా పలం వా సర్పిషా లిహేత్ ।
శక్త్యా వా తస్య జీర్ణాన్తే భుఞ్జీత పయసౌదనమ్ ॥ **15** ॥
విస్రంసితోపచారం చ విదధ్యాదత్ర పణ్డితః ।
ఉపయుక్తే పలశతే యథేష్టాంల్లభతే సుతాన్ ॥ **16** ॥

వంద పలముల శతపుష్ప చూర్ణంను కొత్తపాత్రలో ఉంచి, ప్రాతః కాలమున లేచి భోజనం జీర్ణం అయిన పిదప 1½ లేదా అర్ధ లేదా ఒకటి పలమాత్రలో లేదా శక్త్యానుసారము ఘృతంతో లేహనం చేసి అదిజీర్ణం అయిన పిదప పాలు అన్నం తినవలెను. వివేక వంతుడైన వాడు విరిక్తునకు సమానమైన ఉపచారము చేయవలెను. ఈ విధంగా 100 పలములు సేవించినచో యధేష్టముగా పుత్రప్రాప్తి కలుగును.

అపి బన్ధ్యా చ షణ్ఢా చ సూయేతే శతపుష్పయా ।
యువా భవతి వృద్ధోఽపి బలవర్ణా లభేత చ ॥ **17** ॥
తేజసా చౌజసా బుద్ధ్యా దీర్ఘాయుష్కేణ మేధయా ।
యుజ్యతే ప్రజయా ధృత్యా వలీపలితవర్జితః ॥ **18** ॥

శతపుష్ప ప్రయోగంతో వంధ్య, మరియు నపుంసకులకు కూడా పుత్రప్రాప్తి కలుగును. వృద్ధులకు కూడా బలవర్ణములు కలిగి యువకుడగును. ఇది వలీపలితములను నశింపచేసి తేజస్సును, ఓజస్సు, బుద్ధి, దీర్ఘాయుష్షను, మేధ, సంతానం, ధృతిమంతుడగును.

అతో బిడాలపదకం లిహ్యాన్మధుఘృతాప్లుతమ్ ।
మేధావీ శతపుష్పాయా మాసాచ్ఛ్రుతధరో భవేత్ ॥ **19** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 175 తమం పత్రమ్)

బుద్ధిమంతుడైన వారు ఒక మాసం వరకు కర్ష ప్రమాణములో శతపుష్పి చూర్ణమును మధు+ఘృతముతో కలిపి సేవించిన శృత ధరుడగును.

అగ్నికామస్తు మధునా, రూపార్థీ క్షీరసర్పిషా ।
బలకామస్తు తైలేన, ప్లీహాకీ కటుతైలయుక్ ॥ 20 ॥

కామలాపాణ్డుశోథేషు మహిషీక్షీరమూత్రవత్ ।
గుల్మీ చైరణ్డతైలేన, కుష్ఠీ ఖదిరవారిణా ॥ 21 ॥

శుష్కవిణ్మస్త్యవసయా పిబేన్మాంసరసేన వా ।
జీర్ణమాంసరసేనాద్యాన్ముద్గమణ్డేన కుష్ఠికః ॥ 22 ॥

జఠరాగ్ని వృద్ధికి మధుతో, సౌందర్యవృద్ధికి పాలు నెయ్యితో, బలవృద్ధికి తిలతైలముతో ప్లీహోదరములో కటు తైలంతో, కామల పాండు శోథరోగములలో పాలు (గేదె) మూత్రముతో, గుల్మరోగికి ఏరండ తైలంతో, కుష్టరోగికి ఖదిర స్వరసం లేదా క్వాథము, శుష్కమలంలో చేపవస, మాంసరసము జీర్ణమాంసరసం ముద్గమండముతో శతపుష్పము సేవించవలెను.

శతపుష్పాపలశతం జలద్రోణేషు పఞ్చసు ।
పాదావశేషం నిష్క్వాథ్య పూతం భూయో విపాచయేత్ ॥ 23 ॥

ధాత్రీచికిత్సితే వర్గః సామాన్యో య ఉదాహృతః ।
తైలాఢకం పచేత్తేన శనైః క్షీరే చతుర్గుణే ॥ 24 ॥

తత్ పక్వం నస్యపానాద్యస్నేహమ్రక్షణబస్తిషు ।
ప్రశస్తమృషిణా నిత్యం యథోక్తగుణలబ్ధయే ॥ 25 ॥

100 పలము శతపుష్పం, 5 ద్రోణముల జలములో చతుర్థావశేషముగా పక్వం చేసి, వడ బోసి, ధాత్రిచికిత్సలో చెప్పిన సామాన్య వర్గముతో పలుమార్లు పక్వం చేయవలెను. తర్వాత, అందులో ఆఢక తైలంను నాలుగింతలు పాలు కలిపి పక్వం చేయవలెను. సిద్ధం అయిన పిదప యథోక్తగుణములు పొందుటకు నిత్య నస్యం, పానం, స్నేహము మ్రక్షణము (తైలముతో మర్దన) వస్తి, మొదలగు ప్రయోగములకై మహర్షి కశ్యపుడు శ్రేష్ఠమైనదని చెప్పెను.

య ఏవం శతపుష్పాయా విధిర్దృష్టోఽత్ర సర్వశః ।
స ఏవోక్తః శతావర్యా ఘృతం పాకే తు శస్యతే ॥ 26 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

శతపుష్ప సేవన విధానము - శతపుష్ప చెప్పబడిన విధానము మిగిలిన అన్ని విధులలో ఘృతపాకము మొదలగు వాటిలో కూడ అదే విధానము పాటించవలెను. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి కల్పస్థానే) శతపుష్పాశతావరీకల్పః ॥

శతపుష్పాశతావరీ కల్పాధ్యాయము సమాప్తము

రేవతీ కల్పాధ్యాయః

అథాతో రేవతీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము రేవతి కల్పాధ్యాయం వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ప్రజాపతిర్వై ఖలు హ స్మైక ఏవేదం సర్వమాసీత్। స కాలమేవాగ్రేఽసృజత। తతో దేవాంశ్చాసురాంశ్చ పితౄంశ్చ మనుష్యాంశ్చ సప్త చ గ్రామ్యాన్ పశూనారణ్యా-నోషధీంశ్చ వనస్పతీంశ్చ। అథో స ప్రజాపతిరైక్షత, తతః క్షుదజాయత, సా క్షుత్ ప్రజాపతిమేవావివేశ, సోఽగ్లాసీత్, తస్మాత్ క్షుధితో గ్లాయతీతి। స ఓషధీః క్షుత్ప్రతీఘాతమపశ్యత్। స ఓషధీరాదత్। స ఓషధీరుషిత్వా క్షుధో వ్యత్యముచ్యత। తస్మాత్ ప్రాణిన ఓషధీరశిత్వా క్షుధో వ్యతిముచ్యన్తే। కర్మసు చ యుజ్యన్తే ॥ 3 ॥

ప్రారంభంలో ప్రజాపతి బ్రహ్మ ఒక్కడే సర్వస్వము తర్వాత కాలంను మొదటగా సృష్టించెను. తర్వాత దేవ, అసుర, ఇతర, మనుష్యులు, ఏడు గ్రామీణ జాంగల పశువులు, ఓషధులు, వనస్పతులను సృష్టించెను. తదనంతరము ఇచ్ఛను దానితో అకలి ఉత్పన్నం అయ్యేను ఆకలి ప్రజాపతిలోనే ప్రతిష్టమై దానిలో గ్లాని కలిగెను. కావున ఆకలి అయిన వ్యక్తికి గ్లాని కలుగును. అతడు ఆకలి ప్రతీకారమున్నకై ఓషధులను చూచెను. అపుడు ఓషధులను సేవించి ఆకలి నుండి ముక్తి నొందెను. కావున సమస్త ప్రాణులు ఓషధులను తిని ఆకలి నుండి దూరమై తమ కార్యములను చేసికొనెను.

స ప్రజాపతిరగ్రీయమేవ రసమాసాం యస్మాదగ్రహీత్, తస్మాత్ స తృప్త ఏవ స్యాత్। ఋజీషం ప్రాణిన ఓషధీనాం రసమశ్నన్తి। తస్మాదహరహః క్షుధ్యన్తి ప్రజాః ॥ 4 ॥

ప్రారంభముననే ప్రజాపతి ఈ ఔషధముల యొక్క అన్నమును గ్రహించెను. దానితో తృప్తి పొందెను. అన్యప్రాణులు ఔషధముల యొక్క నీరసమును, చూర్ణమును మాత్రమే తినెదరు. కావున ప్రాణులను నిరంతరం క్షుద్బాధ కష్టం కలిగించును.

ప్రజాపతిర్వ్యాసాం సారమఘసత్, స ప్రజాపతిస్తృప్తస్తాం క్షుధం కాలే న్యదధాత్। తతః స కాలః క్షుధితో దేవాంశ్చాసురాంశ్చ ప్రాభక్షయత ॥ 5 ॥

ప్రజాపతి వీటి సారభక్షణము సేవించి తృప్తుడై అతడు క్షుధాకాలంలో ఆధానము చేసెను. దీని వలన ఆకాలంను క్షుధితమైన దేవతలను అసురులను భక్షణం చేయసాగెను.

తే దేవాశ్చాసురాశ్చ కాలేన భక్ష్యమాణాః ప్రజాపతిమేవ శరణమీయుః। స ఏభ్యోఽమృతమాచఖ్యౌ, తేఽమృతం మమన్థుస్తదభవదితి । కో న్విదమగ్రే భక్షయిష్యతీతి। తం దేవా ఏవాభక్షయన్త। తతో దేవా అజరాశ్చామరాశ్చాభవన్। తే దేవా అమృతేన క్షుధం కాలం చానుదన్త । స కాలః ప్రతినున్న ఇమాని భూతాని తస్మాదాదత్తే, తతో దేవానసురా అభ్యషజన్త; తేఽన్యోఽన్యం యుయుధిరే । అథో దీర్ఘజిహ్వా నామాఽసురకన్యా సా దేవసేనామక్షిణోత్। తే దేవాః స్కన్దమబ్రువన్ – దీర్ఘజిహ్వా నో బలం క్షిణోతి, తాం శాధీతి। సోఽబ్రవీత్ – వరం వృణుతేతి, తే దేవా ఓమిత్యూచుః। సోఽబ్రవీత్ – వసుష్వేకో రుద్రేష్వేక ఆదిత్యేష్వేకోఽహం స్యామితి। తే దేవా ఓమిత్యూచుః; స తథాఽభవత్। సోమో ధరోఽగ్నిరాతరిశ్వా ప్రభాసః ప్రత్యూషశ్చైతే పురా సప్త వసవ ఆసన్, తేషామష్టమో ధ్రువో నామాభవత్, ధ్రువో భవత్యేషు లోకేషు య ఏవం వేద। అజ ఏకపాదహిర్బుధ్నో హరో వైశ్వానరో బహురూపస్త్ర్యమ్బకో విశ్వరూపః స్థాణుః శివో రుద్ర ఇత్యేతే పురా దశ రుద్రా ఆసన్, తేషాం గుహ ఏకాదశోఽభవచ్ఛఙ్కరో నామ; సమ ఏషు లోకేష్వస్య భవతి (య ఏవం వేద) । ఇన్ద్రో భగః పూషాఽర్యమా మిత్రావరుణౌ ధాతా వివస్వానంశో

భాస్కరస్త్వష్టా విష్ణురితి ద్వాదశ పురా ఆదిత్యా ఆసన్ । తేషాం త్రయోదశో గుహోఽభవదహస్పతిర్నామ, తస్యైష త్రయోదశో మాసోఽధికస్తస్మాత్తత్ర తపతి ముచ్యతే సర్వేభ్యోఽర్తిభ్యో య ఏవం వేద । తస్మాత్ సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు ఛన్దఃసు సర్వాసు దేవతాసు స్కన్దో రాజాఽధిపతిరిత్యుచ్యతే । తస్మై నమో నమ ఇత్యుక్త్వా సర్వానర్థానారభేత, సిధ్యన్తి, య ఏవం వేద ॥ 6 ॥

కాలము ద్వారా భక్షణము చేయబడుతున్న అసురులు దేవతలు ప్రజాపతిని శరణుజొచ్చిరి. ప్రజాపతి వీరికి అమృతం ఉపదేశించెను. వారు అమృతమును మంథనం చేసి దానిని పొందిరి. ఎవరు దీనిని మొదట సేవించవలెను అని ప్రశ్న ఉదయించెను. అపుడు మొదట దేవతలు సేవించిరి. తద్వారా దేవతలు అజరామరులైరి అమృతముచే దేవతలు ఆకలిని కాలమును అధిగమించిరి. పరాజితం అయిన కాలమును ప్రజాపతినుండి భూతములను వశపరుచుకొనిరి. అపుడు అసురులు దేవతలపై దండెత్తిరి. వారు పరస్పరం యుద్ధం చేసికొనిరి. దీర్ఘజిహ్వా అను అసుర కన్య దేవతలసేనను సంహారము చేయ దొడంగెను. ఆ దేవతలు స్కందునికి ''దీర్ఘజిహ్వా మా సేనను సంహారము చేయుచున్నది. మీరు దానిని వశపర్చుకొనుడ''ని మొరపెట్టుకొనిరి. స్కందుడు నాకు వరమిమ్మని దేవతలనడిగెను. దేవతలు ' ఓం' ను ఉచ్చరించిరి. అప్పుడు స్కందుడు వస్తు, రుద్రుడు ఆదిత్యులలో ఒకరి నగుదునుగాక. దేవతలు ఓం కారమునుచ్చరించిన తర్వాత అదే విధముగా జరిగెను. ప్రాచీనకాలములో సోమ, ధర, అగ్ని, మాతరిశ్వ, ప్రభాస, ప్రత్యూష, ఆహ అను 7 వసు లుండిరి. ఇందులో 8 వది ధ్రువ పేరుతో వసువయ్యెను. సమస్త ప్రాణులలో నిశ్చితంగా నుండుటచే ధ్రువుడనే పేరు వచ్చెను. ప్రాచీనకాలములో అజ, ఏకపాత, అహిర్బుధ్న, హర, వైశ్వానర, బహురూప, త్ర్యమ్బక, విశ్వరూప, స్థాణు శివ ఈ 10 రుద్రులుండిరి. ఇందులో గుహుడు (కార్తికేయుడు) శంకరుడును 11వ రుద్రుడయ్యెను. ఈ లోకములలో ఇతడి కళ్యాణమగు గాక అను వ్యుత్పత్తి అను సారము ఈ పేరు వచ్చెను. ప్రాచీన కాలములో ఇంద్ర, భగ పూషా, అర్యమా, మిత్ర, వరుణ, ధాతా, వివస్వానుడు, అంశ, భాస్కర, త్వష్టా, విష్ణు ఈ 12 ఆదిత్యులుండిరి. ఇందులో కార్తికేయుడు అహస్పతి అను 13 వ మాసము అధికముగా నుండును. కావున ఆ మాసములో

అహస్పతి అను ఆదిత్యుడు తపించును. ఈవిధముగా సమస్త లోక ఛంద, దేవతలలో స్కందుడు రాజు, అధిపతిగా అయ్యెను. అతనికి నమస్కరించి అన్ని కార్యములు ప్రారంభించవలెను. ఈ విధి తెలిసిన వారందరికి కార్య సిద్ధి కల్గును.

అథో స దీర్ఘజిహ్వాయ్యై రేవతీమేవ ప్రాహిణోత్ । సా శాలావృకీ భూత్వాఽసురసేనామభ్యవర్తత । అథో దీర్ఘజిహ్వామేవాగ్రేఽభక్షయత్ । తాం హత్వా శకునిరభ్యూత్వా సోల్కాసవిద్యుత్సాఽశ్మవర్షా సర్వప్రహరణవర్షిణీ బహురూపాఽసురానభ్యజయత్తేఽసురా వధ్యమానా బహురూపయా గర్భానీయుః మానుషీణాం చామానుషీణాం చ । అథో రేవతీ తానసురాన్ గర్భేష్వపశ్యత్ మానుషీణాం చామానుషీణాం చ । తత ఏనానబధీజ్జాతహారిణీ భూత్వా । తస్మాజ్జాతహారిణీ పుష్పం హన్తి వపుశ్చ హన్తి గర్భాంశ్చ హన్తి జాతాంశ్చ హన్తి జాయమానాంశ్చ జనిష్యమాణాంశ్చ హన్తి, యద్భవత్యాసు, రమధార్మికాణామపత్యమధర్మోపహతం విశేషేణ । సైషా వృద్ధజీవక ! రేవతీ బహురూపా జాతహారిణీ పిలిపిచ్ఛికేతి చోచ్యతే, రౌద్రీతి చోచ్యతే, వారుణీతి చోచ్యతే । సైషా స్కన్దవరాజ్ఞయా సర్వజాతిషు భూతా యాఽధార్మికాణి మూఢయత్యసతాం విచ్ఛేదాయ । వృద్ధజీవక ! తస్యాస్తు నిదానం చాగమనం చ పూర్వరూపం చ నివర్తనం చ భేషజం చోపదేక్ష్యామః । కస్మాత్, సంస(ర్గనే)హ్యేషామాసురాణామసతాం సన్తోఽపి వధ్యన్తే । సంసర్గే హి జాతహారిణీ దివ్యేన చక్షుషా దృశ్యతే । తస్యాస్తు ధర్మ ఏవ నివృత్తికారణముక్తమితి ॥ 7 ॥

అతడు దీర్ఘజిహ్వ కొరకు రేవతిని పంపెను. అది శాల వృకి అయి అసుర సేనను సంహారము చేయదొడగెను. మొట్టమొదట దీర్ఘజిహ్వనే భక్షించెను. తర్వాత శకునిగా అయి ఉల్కలు, ఉరుములు మెరుపులు రాళ్లతో కూడిన వర్షమై అన్ని ఆయుధముల వర్షమును కురిపించి అనేక రూపములు ధరించి అసురులను పరాజితము చేసెను - ఈ విధముగ అనేకరూపములు కల్గిన శకుని ద్వారా పరాజితమైన అసురులు మనుష్యులలో మరియు ఇతర ప్రాణుల గర్భములో జొచ్చెను. రేవతి అది చూచి జాతహారిణిగా మారి సంహరించెను. ఈ విధముగా ఆజాతహారిణికి పుష్పము, వపు, గర్భము, ఉత్పన్నమైన, ఉత్పన్నమగు, ఉత్పన్నము

చేయు ప్రాణులను నష్టమొందించును. ప్రత్యేకించి అది అసుర, అధార్మికుల సంతానమును అధర్మ యుక్త ప్రాణులను నష్టమొందించును. ఓ వృద్ధజీవకా! ఈ విధముగా అనేక రూపములైన జాతహారిణి (పుట్టు ప్రాణులను హరించునది) రేవతి , పిలిపిచ్చికా, రౌద్రి, వారుణి మొదలగు పేర్లతో పిలవబడును. ఈ రేవతి స్కంధుని ఆజ్ఞతో అన్ని జాతులలో ఉత్పన్నమగు అధార్మికులను మూఢులుగా చేయును. దృష్టి నాశము చేయును. ఓ వృద్ధ జీవకా! ఇప్పుడు రేవతీ నిదానము, ఆగమనం (సంప్రాప్తి) పూర్వరూపము, నివృత్తి, చికిత్స మొదలగునవి ఉపదేశించబడును. దుష్టుల సంసర్గముతో సజ్జన ప్రాణుల వధకూడ జరుగును. సంసర్గమగుటచే ఈ జాత హారిణి దివ్య చక్షులకు మాత్రమే కనపడును. ధర్మాచరణము దాని నివృత్తి మార్గము.

అథ ఖలు యా స్త్రీ త్యక్తధర్మమఙ్గలాచారశౌచదేవక్రియా దేవ గోబ్రాహ్మణగురువృద్ధసద్ద్వేషిణీ దురాచారాఽహఙ్కృతాఽనవస్థితా వైరకలిమాంసహింసానిద్రామైథునప్రియా చణ్డాఽరున్తుదా దన్దశూకా వావదూకా విగతసాధ్వసాఽథోఽకస్మాత్ప్రహసనాఽథోఽకస్మాత్ప్రరోదనాఽథోఽ-కస్మాచ్ఛోచనాఽనృతవాదినీ ఘస్మరాఽథో ఆహుః సర్వాశినీ స్వమతకారిణీ పథ్యవచనభోజనత్యాగినీ భృశమశ్రద్దధానా పరవిజాతోపహింసికా స్వార్థపరా పరార్థవిలమ్బినీ ప్రతీపా భర్తరి, పుత్రేషు చ నిఃస్నేహా, తైశ్చ నిత్యశపథా, స్వశ్వశురననన్దాదేవరాన్నృత్విజమన్యానన్ వా తత్ప్రానీయాన్మహతో వాఽవమన్యతే తథైనాన్మన్యునా నిర్దహన్త్యభిశపన్తి వా, సపత్నీం వా దుఃశీలా పాపచక్షురభిధ్యాయతి, మన్త్రాసదౌషధకర్మభిర్వైనామభిచరతి, మూర్ధ్ని చాభిహన్తి బాలం, న చైషాం సుఖదుఃఖజ్ఞా భవతి, మిత్రద్రోహిణీ హ్యమఙ్గలవాదినీ శాన్తిహోమజపదానబలి-కర్మస్వస్త్యయనావష్టీవనపరిచుమ్బనపరిష్వజనపరివర్జితా స్థానేష్వపి భవతి; తస్యా ఏభిః కర్మభిరన్యైశ్చాశుభైః పూర్వకైశ్చేహ కృతైరతిపానభోజనస్వప్నవ్యాయామసేవనైశ్చ ఛిద్రేష్వేతేష్వధర్మద్వారేషు జాతహారిణీ సజ్జతే। అథో పతిరస్యా ఏవంశీలో భవతి। తయోరసాధ్యాం జాతహారిణీం విద్యాత్। అథో దమ్పత్యో -

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 177తమం పత్రమ్)

రేకతరోఽధార్మికో భవతి కృచ్ఛ్రా భవతి । ఉభయోస్తు ధార్మికయోరార్జవయో-

రనభిమానికయోరరోగయోశ్చ ప్రజా వర్ధతే । యదా వా స్త్రీ ప్రథమగర్భిణీ మ్రియమాణాపత్యాభిరాలిభిర్వాఽన్యాభిరచౌక్షాభిరశుభాభిరసతీభిరమానుష-పరిగృహీతాభిర్జాతహారిణీసక్తాభిర్వా సంయోగముపైతి, సహ భుఙ్క్తే, సహ స్నాతి, వస్త్రాలఙ్కారం వా దదాతి, తాసాం స్నానమూత్రబలిభూమీరాక్రామతి, విశేషాదార్తవోపహతాని చైతాని కేశలోమనఖోద్వర్తనకజీర్ణవస్త్రావకర్తనాన్యాక్రామతి, భోజనశేషం పానశేషమౌషధశేషం గన్ధశేషం పుష్పశేషం జీర్ణోపానహౌ వా దధాతి, తదా జాతహారిణీ సజ్జతే । యదా వైనాం ప్రథమగర్భిణీం వా దర్శనీయాం వపుష్మతీమరోగాం పీనశ్రోణిపయోధరోరుబాహువదనామభిజాయమాన-సౌభాగ్యాం సుకేశీం విశాలరక్తాన్తలోచనామభివర్ధమానలోమరాజిం స్నిగ్ధకరచరణ-నఖదృష్టిత్వచమతిసుకుమారీమకలేశసహామనాయాసపరమాం కాలయోగాదభి-వర్ధమానాగర్భాముపచీయమానవపుషమాప్యాయమానపయసం స్త్రియం గర్భిణీం దృష్ట్వా దురాత్మానోఽన్వీక్షన్తే న చాస్యాః శాన్తికర్మ క్రియతే తదాఽస్యా జాతహారిణీ సజ్జతే । ఏతస్మాత్ కారణాత్ పుత్రీయా కామ్యేష్టిరహన్యహన్యుక్తా, సా హ్యస్యాః పాపం శయమతి తస్మాజ్జనన్యాఽపి సహ భోక్తుం నార్హతి గర్భిణీ ॥ 8 ॥

జాతహారిణి ఎవరిని ఆక్రమించును? ఏ స్త్రీ ధర్మము, మంగళాచారము శౌచము, దేవతపూజ మొదలగు వాటిని త్యజించునో, దేవతలు, బ్రహ్మణ గురువృద్ధ సజ్జనులను ద్వేషించునో, దురాచారిణి అహంకారి అస్థిరచిత్తము గలది వైరము, కలి, మాంసము హింస నిద్ర మైథునము లందు ప్రియము గలది, చండ అరుంతుదా (మర్మ స్థలమును గాయపర్చునది) దందశూకా వావదూకా, విగతసాధ్వసా ఎల్లప్పుడు నవ్వునది, ఏడ్చునది, అసత్యభాషణము చేయునది ఘస్మరా, అన్నిటిని భక్షించునది, తన కిష్టము వచ్చినట్లు పనులు చేయుట, పథ్యవచనము, పథ్య భోజనము త్యజించునది, విశ్వాసము లేనిది, ఇతరుల సంతానమును చంపునది, అతిస్వార్థినీ, పరార్థములో ఆలస్యము చేయునది, పలికి ప్రతి కూలముగానుండునది పుత్ర వాత్సల్యము లేనిది, ఎప్పుడు అతనిపై శపథముచేయునది, తన మామ, మరిది, బావ, ఋత్విజులను అన్యులను అవమానించునది వారిని కోపముతో కొట్టునది శపించునది, దుశ్చరిత్ర గలస్త్రీ తన సవతి విషయములందు పాపయుక్త విచారము చేయునది మంత్రము, దూషిత

ఔషధములు దూషిత కర్మలచే వారిని అభిచారము చేయునది. పిల్లల శిరస్సు గాయపర్చునది, సుఖ దుఃఖముల జ్ఞానము తెలియనిది - మిత్రులకు ద్రోహః చేయునది, అమంగళ భాషణము చేయునది ఉచిత స్థలమునందు శాంతి, హో: జప, దాన, బలికర్మ స్వస్త్యయన, అవష్ఠీవనము (ఉమ్మివేయుట) చుంబనః ఆలింగనము చేయనివారు, ఇలాంటి స్త్రీకి ఈ కర్మలవలన, పూర్వజన్మ కర్మలవ అశుభకర్మలు అతిపానము అతిభోజనము, అతి స్వప్నము అతివ్యాయామః మొదలగు వాటి సేవన వలన ఉత్పన్నమైన దోషములు, అన్య అధార్మిక కార్యమ వలన జాతహారిణి ఆక్రమించును. దీని వలన ఆమెభర్త కూడ ఇదే స్వభావః ఆచరణ కలిగియుండును. వారిద్దరిలో అసాధ్య జాతహారిణి అని తెలుసుకొనుమ ఇద్దరిలో ఒకరు అధార్మికులైనచో ఆ జాతహారిణి కృచ్ఛ్ర సాధ్యమగును. ఇద్దర ధార్మికులై సరళప్రకృతి కల్గి అభిమాన శూన్యమై రోగ రహితమైనచో వా సంతానము వృద్ధి చెందును. స్త్రీకే ప్రథమ గర్భమైనపుడు మరణించు సంతానవ గల స్త్రీలతో మరియు అసుందరము అశుభము, అసతి, మనుష్యులు స్వీకరించ వారు మరియు జాతహారిణి యుక్త స్త్రీలతో సంయోగము చెందునది, వారి భోజన స్నానములను చేయునది, వస్త్రాలంకారములు చేయునది, వా స్నానమూత్ర బలిస్థానములను ఆక్రాంతము చేయునది. మరియు విశేషించి వా ఆర్తవయుక్తమైన కేశ, రోమ, నఖ, జీర్ణమస్త్రములు, కత్తిరించిన నఖము వెంట్రుకలు మొదలగువాటిని ఆక్రమించునది. వారి భోజన శేషముల పానశేషములు, ఔషధ శేషములు, గంధ శేషమును పుష్పశేషమును ఆక్రమించునది. మరియు పాదచెప్పులను ధరించునది వీరిని అపుడు జాతహారి ఆక్రమణము చేయును. లేదా మొదటి గర్భము గలస్త్రీ దర్శనీయ శరీరము కల రోగరహితము స్థూలశ్రోణి స్తనములు, ఊరు, బాహు, సుందరముఖం కలస్త్రీ సౌభాగ్యవతి మంచి వెంట్రుకలు కలది, నేత్ర అంతర్భాగంలో విశాలము, రక్తవర్ణ అయి ఉన్నది శరీరముపై వెంట్రుకలు వృద్ధి చెంది ఉన్నది, కాళ్ళు చేతుల నఖములు, దృష్టి, త్వచ, మిక్కిలి స్నిగ్ధం అయి ఉన్నది, సుకుమారి, క్లేశమః పరిశ్రమను సహించలేనిది కాలయోగముతో గర్భం వృద్ధిపొందునది శరీర వృ పాలవృద్ధి కలిగినది ఇలాంటి గర్భిణి స్త్రీని దుష్టులు చూసి ఈర్ష్యలు అగుదుర

దీని శాంతికర్మ చేయనిచో జాతహారిణి ఆగ్రహించును. కావున ప్రతిరోజు పుత్రోత్పత్తి కొరకు కామ్యేష్టిని చేయు విధానం చెప్పబడినది. దీని ద్వారా ఆపాపం శాంతించును. కావున గర్భిణి స్త్రీ తన తల్లితో కూడా భోజనము చేయకూడదు.

విశేషాత్ ప్రథమే గర్భే ప్రమాదం చాత్ర వర్జయేత్।
బహుయాజ్యస్య విప్రస్య సంప్రసక్తస్య యాజనే ॥ 9 ॥
విదుషోఽపి స్వదోషేణ సజ్జతే జాతహారిణీ।
ఆక్షేప్తా యశ్చ వాదేషు దామ్భికోఽహఙ్కృతశ్చ యః ॥ 10 ॥
సర్వే తే జాతహారిణ్యా భక్ష్యభూతాః సయాజకాః।

విశేషించి ప్రథమ గర్భంలో ప్రమాదం చేయకూడదు. ఎందుకనగా యజ్ఞయాగాదులు చేయు బ్రాహ్మణులపై పండితులపై వారి దోషములచేతనే జాతహారిణి ఆక్రమణం చేయును. వివాదములో ఎక్కువగా ఆక్షేపించువారు ఎక్కువగా డంభము పలుకువారు, అహంకారి, యాజక మొదలగు వారి జాతహారిణి భక్ష్యములు అగుదురు.

రాత్రౌ యదా గతౌ మార్గాత్ పతిః పాంసులపాదకః ॥ 11 ॥
స్పృశేదృతౌ వా గర్భే వా తదాఽఽవిశతి రేవతీ।

రాత్రులందు మార్గస్ఖలిత భర్తల పాదములు ధూళిఅయి ఉన్నపుడు ఋతుకాలములో స్త్రీని స్పర్శించినపుడు రేవతి గర్భము నందు ప్రవేశించును.

గృహీతాం జాతహారిణ్యా సేవిత్వా యః స్త్రియం పతిః ॥ 12 ॥
భార్యాముపైతి తత్కాలం సజ్జతే జాతహారిణీ।

భర్త, జాతహారిణి ఆక్రాంతం అయిన స్త్రీని సంభోగం చేసి తన భార్యను కలిపినపుడు ఆమెను జాతహారిణి ఆక్రమించును.

గృహీతం జాతహారిణ్యా గృహం నిత్యం చ వర్జయేత్ ॥ 13 ॥
ఆదదానం తతః కిఞ్చిద్గృహ్ణీతే జాతహారిణీ।

జాతహారిణి ఆక్రాంతమైన ఇంటిని ఎల్లపుడూ త్యజించవలెను. లేనిచో ఆ ఇంటి నుండి ఏదైనా తీసికొన్న వారికి జాతహారిణి ఆక్రమించును.

వధభేదాఙ్గకరణైర్గవాం బన్ధనదోహనైః ॥ 14 ॥
గోపాలస్య ప్రజా హన్తి గోమాతా జాతహారిణీ ।
మహిష్యుష్ట్రజపాలానామేవమేవ ప్రజాక్షయమ్ ॥ 15 ॥
కరోత్యధర్మసఞ్జాతా ప్రసక్తా జాతహారిణీ ।

గోవధ, అంగభయం, బంధనం, దోహనము, మొదలగు కారణములచే జాతహారిణి రూపమైన గోమాత గోపాలుర సంతానమును హత్యచేయును. ఇదే విధముగా అధర్మంచే ఉత్పన్నం అయిన జాతహారిణి బర్రె, ఒంటె, మేకలను పాలించువారి వ్యక్తుల సంతానమును కూడా నష్టమొందించును.

బ్రహ్మస్వహారిణాం లోకే విషమాణాం దురాత్మనామ్ ॥ 16 ॥
తస్కరాణాం శఠానాం చ ప్రజా హన్త్యుగ్రరేవతీ ।

ఉగ్రస్వరూపం అయిన రేవతి ప్రపంచంలో బ్రహ్మను హరించు విషమ, దుష్ట, చోర, ధూర్త, వ్యక్తుల సంతానమును నష్టమొందించును.

రసనాః పాపకార్యాణాం దుష్కులా భిన్నసేతవః ॥ 17 ॥
యే భవన్త్యనయప్రాయా నిర్దయాః సర్వజాతిషు ।
అరక్షిణస్తీక్ష్ణదణ్డా వృద్ధానాం శాసనాతిగాః ॥ 18 ॥
అనపేక్షితవృత్తాన్తా అధర్మస్య ప్రవర్తకాః ।
రాజ్ఞో యస్య చ దౌర్బల్యాత్ క్షయం యాన్తీహ చ ప్రజాః ॥ 19 ॥
గోబ్రాహ్మణం విశేషేణ హన్తి తం జాతహారిణీ ।

ఏ వ్యక్తి పాపకర్మలను చేయునో, నీచకులము వాడు, మర్యాదను ఉల్లంఘించువాడు, అన్యాయము చేయువాడు, సమస్తజీవుల యందు దయారహితుడు, ఎవరి చేతరక్షింప బడనివాడు తీక్ష్ణ దండము ధరించువాడు, వృద్ధుల శాసనం పాటించని వాడు, అపేక్షిత వృత్తాంతం కలవాడు, అధర్మప్రవర్తకుడు దుర్బలుడైన రాజువలన ప్రజలు గోబ్రాహ్మణులు నశించుదురో వారిని జాతహారిణి నష్టమొందించును.

ఏవమేవ దురాత్మానో రాజమాత్రా నృపాజ్ఞయా ॥ 20 ॥
ప్రజా యదా ప్రబాధన్తే హన్తి తాఞ్జాతహారిణీ ।

ఇట్లే దుష్టులు రాజాజ్ఞతో ప్రజలను కష్టపెట్టినచో వారిని జాతహారిణి నష్టమొందించును.

వణిక్ పణ్యోపఘాతీ యో యశ్చాప్యస్యం ప్రతీక్షకః ॥ 21 ॥

అతివార్ధుషికశ్చైవ హన్యన్తే బహురూపయా ।

అన్యాయము చేయు వర్తకుడు, వారి అనుచరులు, అధిక ధనమును సంపాదించు ఇచ్ఛకలవారు, అనేక రూపములు కలిగిన జాతహారిణిచే నష్టం అగుదురు.

కన్యాయా యశ్చ భూమేశ్చ హిరణ్యస్యాశ్వవాససామ్ ॥ 22 ॥

కుర్వన్తి యేఽనృతాన్యేషాం (ఘాతిని) జాతహారిణీ ।

ఎవరైతే కన్యా, భూమి, స్వర్ణము, అశ్వము, వస్త్రముల విషయములో అసత్య వ్యవహారము చేయుదురో వారిని జాతహారిణి నష్టమొందించును.

సన్ధ్యయోరప్సు రజసి శూన్యదేవాలయేషు చ ॥ 23 ॥

మైథునం యాన్తి యే మోహాద్ఘ్నన్తి తాఞ్జాతహారిణీ ।

ఎవరయితే అజ్ఞాన వశమున ఇరు సంధ్యలలో నదీ, సరస్సులలో, ధూళిలో, శూన్య దేవాలయములలో మైథునం చేయుదురో వారిని జాతహారిణి నష్టము చేయును.

అధర్మద్వారమాసాద్య యదా విశతి రేవతీ ॥ 24 ॥

నారీం తదా భవన్త్యస్యా రూపాణీమాని జీవక ! ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 178 తమం పత్రమ్)

ఓ జీవకా! పై చెప్పిన అధర్మ మార్గములతో రేవతి ఎపుడు స్త్రీలో ప్రవేశించునో అపుడు ఆమె శరీరం మలినమై ఈ క్రింది లక్షణములు కలుగును.

ప్రమ్లాయతస్తనోస్తస్యా రూపాణీమాని, హీయతే ॥ 25 ॥

దృష్టిర్వ్యాకులతాం యాతి యథాకాలం న పుష్యతి ।

భ్రష్టసత్త్వా నిరుత్సాహా కుక్షిశూలనిపీడితా ॥ 26 ॥

భవత్యప్రియరూపా చ తైస్తై రోగైరుపద్రుతా ।

విపరీతసమారమ్భా విపరీతనిషేవిణీ ॥ 27 ॥

ఉచ్ఛిష్టా వికృతా ధృష్టా సర్వార్థేషు ప్రవర్తతే ।
అర్థసిద్ధిర్న భవతి సంపచ్చాస్యాః ప్రలుప్యతే ॥ 28 ॥
గోజావిమహిషీష్వస్యా న జీవన్తి చ వత్సకాః ।
అయశః ప్రాప్నుతే ఘోరం వైధవ్యం వా నిగచ్ఛతి ॥ 29 ॥
కులక్షయం వా కురుతే ప్రసక్తా జాతహారిణీ ॥

దృష్టి హీనం అగుట, వ్యాకులత, సరిగ్గా పోషణ లేకుండుట మనస్సు పతితము అగుట, కార్యోత్సాహం లేకుండుట, కుక్షిశూల కలుగును. రూపము అప్రియం అగును. అనేక రోగములు కలుగును. అన్ని కార్యములు విపరీతమగును. విపరీత ఆచరణ కలిగి ఉండును. సమస్త విషయములలో ఉచ్ఛిష్ట, వికృత, ధృష్టముగా ప్రవర్తించును. ధనం లభించదు. సంపత్తు లుప్తమగును. వీరి ఆవులు, మేకలు, గొర్రెలు, బర్రెలు, మొదలగు వాటి సంతానం జీవించదు. భయంకరమయిన అపయశస్సు కలుగును. వైధవ్యం కలుగును. కులక్షయం కలుగును.

శాస్త్రతస్త్రివిధామాహుర్మునయో జాతహారిణీమ్ ॥ 30 ॥
సాధ్యాం యాప్యామసాధ్యాం చ తాసాం లక్షణముచ్యతే ॥

ఋషులు, శాస్త్రానుసారము 3 విధములైన జాతహారిణిని చెప్పిరి.
1. సాధ్యము, 2. యాప్యము, 3. అసాధ్యము. వాటి లక్షణములు చెప్పెదను.

ఆషోడశవర్షప్రాప్తా యా స్త్రీ పుష్పం న పశ్యతి ॥ 31 ॥
ప్రమ్లానబాహూరకుచా తామాహుః శుష్కరేవతీమ్ ॥

మొదలు సాధ్యజాతహారిణి లక్షణములు : శుష్కరేవతి 16 సంవత్సరములు వచ్చిన స్త్రీకి రజోదర్శనం కాకుండుట, బాహువులు, కుచములు పలుచగా ఉండుట.

వినా పుష్పం తు యా నారీ యథాకాలం ప్రణశ్యతి ॥ 32 ॥
కృశా హీనబలా కృద్ధా సాఽపి చోక్తా కటమ్భరా ॥

కటంభర :- రజోదర్శనం కాకుండానే స్త్రీ నశించును. కృశత్వం, హీనబలము క్రోధం కలిగి ఉండును.

వృథా పుష్పం తు యా నారీ యథాకాలం ప్రపశ్యతి ॥ 33 ॥

స్థూలలోమశగణ్డా వా పుష్పఘ్నీ సాఽపి రేవతీ ॥

పుష్పఘ్ని : యథాకాలంలో రజో దర్శనం కలుగును కాని అది వ్యర్థం అగును. గండస్థలం స్థూలంగా, లోమయుక్తంగా ఉండును.

కాలవర్ణప్రమాణైర్యా విషమం పుష్పమృచ్ఛతి ॥ 34 ॥
అనిమిత్తబలగ్లానిర్వికుటా నామ సా స్మృతా ॥

వికుట :- ఋతుస్రావము కాలము వర్ణము, ప్రమాణములలో విషమముగా ఉండును. కారణము లేకనే బలహాని, గ్లాని కలుగును.

అభీక్ష్ణం స్రవతే యస్యా నార్యా యోనిః కృశాత్మనః ॥ 35 ॥
పరిస్రుతేతి సా జ్ఞేయా నారీణాం జాతహారిణీ ॥

పరిశ్రుత : నిరంతరం యోని యందు స్రావము ఉండును.

యస్యాస్త్వాలక్ష్యమాలగ్నమణ్డం ప్రపతతి స్త్రియాః ॥ 36 ॥
అణ్డఘ్నీమితి హ్యాహుస్తాం దారుణాం జాతహారిణీమ్ ॥

అండఘ్ని : లక్ష్య యుక్తం అయిన అతికి ఉండిన అండము పడి పోవును. ఇది దారుణమైయిన అండఘ్ని జాతహారిణి.

నాతినిర్వృత్తదేహాఙ్గో యస్యా గర్భో వినశ్యతి ॥ 37 ॥
దుర్ధరా నామ సా జ్ఞేయా సుఘోరా జాతహారిణీ ॥

దుర్ధర : అంగములు అధికముగా ప్రస్ఫుటం కాని గర్భం నశించుట.

సంపూర్ణాఙ్గం యదా గర్భం హరతే జాతహారిణీ ॥ 38 ॥
కాలరాత్రీతి సా ప్రోక్తా దుఃఖాత్ స్త్రీ తత్ర జీవతి ॥

కాలరాత్రి : సంపూర్ణ అంగములు కలిగిన గర్భము, హరించబడును. దీనివలన స్త్రీ దుఃఖముచే జీవించును.

యయా విసృజ్యతే గర్భః ప్రతీతో వాఽథ ముచ్యతే ॥ 39 ॥
స్త్రీవినాశాయ సా ప్రోక్తా మోహినీ జాతహారిణీ ॥

మోహిని - గర్భము తన స్వస్థానం నుండి ముక్తిచెందును. దీని వలన స్త్రీ నశించును.

యస్యా న స్పన్దతే గర్భః స్తమ్భనీ నామ సా స్మృతా ॥ 40 ॥

స్తంభిని :- ఇందులో గర్భం స్పందించదు.

ఉదరస్థో యయా క్రోశేత్ క్రోశనా నామ సా స్మృతా ॥
దశైతా జాతహారిణ్యో జీవమానాసు మాతృషు ॥ 41 ॥
అసాధ్యాః పుష్పఘాతిన్యః సాధ్యా గర్భోపఘాతికాః ।
జాయతే తు మృతం నిత్యం యస్యా నార్యాః సవే సవే ॥ 42 ॥
నాకినీమితి తాం విద్యాద్దారుణాం జాతహారిణీమ్ ।

క్రోశనా : ఉదరస్థ గర్భము ఆక్రోశించును. ఈ విధముగా బ్రతికి ఉన్న స్త్రీలలో 10 విధములైన జాతహారిణి చెప్పబడినది. ఇందులో స్త్రీల మృత్యువు కలగదు. ఆర్తవం నశింప చేయునవి అసాధ్యము. గర్భమును నశింపచేయునవి సాధ్యములు.

ఇపుడు యూాప్య జాతహారిణి భేదములు, లక్షణములు చెప్పబడును.

1. నాగిని- ప్రతి గర్భము మృత గర్భముగా ఉత్పన్నం అగుట.

జాతం జాతమపత్యం తు యస్యాః సద్యో వినశ్యతి ॥ 43 ॥
పిశాచీ నామ సా ఘోరా మాంసాదీ జాతహారిణీ ॥

పిశాచి - పుట్టిన వెంటనే మరణించుట. ఈ మాంసభక్షణము చేయు జాతహారిణిని పిశాచి అందురు.

ద్వితీయే దివసే యక్షీ, తృతీయేఽహని చాసురీ ॥ 44 ॥
కలిర్నామ చతుర్థేఽహ్ని, పఞ్చమేఽహ్ని చ వారుణీ ॥
షష్ఠేఽహని స్మృతా షష్ఠీ, సప్తమేఽహని భీరుకా ॥ 45 ॥
అష్టమే దివసే యామ్యా, మాతఙ్గీ నవమేఽహని ॥
దశమే భద్రకాలీతి, రౌద్రీ త్వేకాదశేఽహని ।
ద్వాదశే వధికా ప్రోక్తా, త్రయోదశే చ చణ్డికా ॥ 46 ॥
కపాలమాలినీ నామ చతుర్దశే చ రేవతీ ।
తతః పక్షాత్ పరే కాలే విజ్ఞేయా పిలిపిచ్చికా ॥ 47 ॥

పుట్టిన రెండవ రోజున మరణించు పుత్రుని కనునది యక్ష్య-

3వ దినమున నశించునది అసురీ.

4వ దినమున నశించునది కలి

5వ దినమున నశించునది వారుణి.

6వ దినమున నశించునది షష్ఠీ

7వ దినమున నశించునది భారుక

8వ దినమున నశించునది యామ్య

9 వ దినమున నశించునది మాతంగి

10వ దినమున నశించునది భద్రకాళి

11వ దినమున నశించునది రౌద్రి

12వ దినమున నశించునది వర్ధిక

13వ దినమున నశించునది చండిక

14వ దినమున నశించునది కపాలమాలిని

15వ దినతర్వాత నశించునది పిల్లిపిచ్చుక.

ఏతాః షోడశ నిర్దిష్టా నామభిః కర్మభిః పృథక్।
దారుణా జాతహారిణ్యో యాప్యా ధర్మక్రియావతామ్ ॥ 48 ॥

ఈ విధంగా ధర్మ కర్మయుక్తమగు స్త్రీలలో నామము కర్మానుసారం 16 ప్రకారముల దారుణ యాప్య జాతహారిణిలు చెప్పబడినవి.

యస్యాస్తు గర్భరూపాణి పఞ్చ షట్ సప్త వా మునే ! ।
మ్రియన్తేఽనన్తరం వశ్యా అసాధ్యా జాతహారిణీ ॥ 49 ॥

ఇపుడు అసాధ్య జాతహారిణి భేదములు, లక్షణములు చెప్పబడును. వశ్య - గర్భరూపం అయిన బాలుడు 5,6,7 మాసములలో నశించును.

మ్రియన్తే దారకా యస్యాః కన్యా జీవన్త్యయత్నతః ।
కులక్షయకరీ నామ సాఽసాధ్యా జాతహారిణీ ॥ 50 ॥

కులక్షయకరి : ఇందులో పుత్రులు మరణింతురు. కన్యలు అప్రయత్నంగానే జీవించెదరు.

జాతం జాతమపత్యం తు యస్యాశ్చ మ్రియతే స్త్రియాః ।
ఘోరా పుణ్యాజనీ నామ సాఽసాధ్యా జాతహారిణీ ॥ 51 ॥

పుణ్యాజను : ఉత్పన్నం అయిన వెంటనే మరణించుట.

నిష్పన్నం మ్రియతేఽపత్యం యస్యాః ప్రాక్ షోడశాబ్దతః ।
పౌరుషాదినీ సా ప్రోక్తా అసాధ్యా జాతహారిణీ ॥ 52 ॥

పౌరుషాదిని : సంతానం 16 సంవత్సరముల పూర్వమే మరణించును.

బిభర్త్యన్యం యదా గర్భం తదా పూర్వః ప్రమీయతే ।
సందంశీతి వదన్త్యేనామసాధ్యాం జాత(హారిణీమ్) ॥ 53 ॥

సందంశి : రెండవ గర్భం ధరించునపుడు మొదటి గర్భంన కలిగిన పుత్రుడు నశించును.

గర్భేణైకం గ్రహేణైకం మృత్యునైకేన యుజ్యతే ।
ఏషా కర్కోటకీత్యుక్తా దారుణా జాతహారిణీ ॥ 54 ॥

కర్కోటికి– గర్భము ఒకసారి వ్యక్తి, ఒకసారి గ్రహము, ఒకసారి మృత్యుయుక్తం అగును.

యమజం మ్రియతే యస్యా ఏకం వోభయమేవ వా ।
తామాహురిన్ద్రవడవామసాధ్యాం జాతహారిణీమ్ ॥ 55 ॥

ఇంద్రవడవా : ఒకరు లేక ఇద్దరు కవల పిల్లలు మరణింతురు.

ఏకనాభిప్రభవయోరేకశ్చేన్మ్రియతే పురా ।
మ్రియతే తద్వదప్యేకస్తామాహుర్బడవాముఖీమ్ ॥ 56 ॥

బడబాముఖి - ఒకే నాభితో ఉత్పన్నం అగు కవలపిల్లలు ఒకడు మరణించినచో రెండవవాడు కూడా మరణించును.

అథైవంవాదినమృషిం కశ్యపం లోకపూజితమ్ ।
పునరేవ మహాప్రశ్నమపృచ్ఛద్ వృద్ధజీవకః ॥ 57 ॥

ఈ విధముగా ఉపదేశించు లోకపూజితుడైన మహర్షి కశ్యపునితో వృద్ధజీవకుడు తిరిగి ఈ క్రింది ప్రశ్నను అడిగెను.

ఏకనాభికయోః కస్మాత్తుల్యం మరణజీవితమ్ ।
రోగారోగ్యం సుఖం దుఃఖం న తు తృప్తిః సమానజా ॥ 58 ॥

ఒకే నాభి నుండి ఉత్పన్నం అగు కవల పిల్లల తృప్తి పోషణ సమానముగానే

లేనప్పటికి మృత్యు, జీవనము, ఆరోగ్యము, రోగము సుఖదుఃఖాదులు సమానంగానే ఎందుకుండును?

అథ ఖలు భగవాన్ కశ్యప ఉవాచ –
ఏకమేవ హి తద్ బీజం భిన్నం వాయుబలాదథ।
సమానకర్మకత్వాత్ ప్రాఙ్నాడ్యైకత్వం చ జన్మ చ ॥ 59 ॥
తుల్యం నిషేకాద్ వృద్ధేశ్చ జన్మనః స్తనసేవనాత్।
తస్మాత్తుల్యం వయః ప్రోక్తం సుఖం దుఃఖం భవాభవౌ ॥ 60 ॥
లక్షణాకృతివర్ణాఙ్గబలప్రకృతితుల్యతా।
న తు తృప్తివిసర్గాణాం పృథగ్భావాత్ సమానతా ॥ 61 ॥ ఇతి।

భగవాన్ కశ్యపుడు ఉత్తరము ఇచ్చెను. గర్భములో అది ఒకే బీజముగా ఉండును. అది సమాన కర్మల వలన వాయువు చే రెండుగా విభజింపబడును. వీరిద్దరి జన్మము ఒకే విధంగా ఉండును. వీరి నిషేకము (గర్భాదానము), వృద్ధి జన్మము స్తనపానాదులు సమానం అగుటచే వయస్సు సుఖదుఃఖములు భవ అభవములు సమానంగా ఉండును. వీరి లక్షణములు, ఆకృతి, వర్ణ, అంగములు బలము, ప్రకృతి మొదలగునవి సమానముగానే ఉండును. కాని వేరుఅగుటచే వారి పోషణ మలమూత్రాది విసర్గములు సమానముగా ఉండవు.

అథ ఖలు వృద్ధజీవక ! త్రివిధైవ జాతహారిణీ ప్రోచ్యతే లోకభేదతః – దైవీ, మానుషీ, తిరశ్చీనేతి। తస్మాత్త్రయో లోకా భగవత్యా రేవత్యా బహురూపయా వ్యాప్తాః। ఇత్యతశ్చ సర్వలోకభయఙ్కరీ రేవతీ పఠ్యతే। తాం దేవా అ(మ)న్యన్త, తత ఏషాం ప్రజాః ప్రావృధ్యన్త; న ఏషాం ప్రజా విచ్ఛేదమగమత్। నాస్య ప్రజా విచ్ఛిద్యతే య ఏవం వేద। తామథ రేవతీం సర్వలోకగురుమభివ్యాపికాం సర్వర్షీణాం కశ్యప ఏవాగ్రే తపసోఽగ్రేణాఽవిన్దత। తస్మై ప్రజాం బహులామాశీరాయుష్మతీ- మవిచ్ఛిన్నాం ప్రాదాత్। తతః సర్వేభ్యోఽభ్యధికోఽభవత్। రేవతీమేకశోఽభిజ్ఞశ్చ రేవతీకల్పం శిష్యేభ్యః ప్రాదాజ్జగద్ధితార్థమ్ ॥ 62 ॥

ఓ వృద్ధజీవకా! లోకభేదముచే జాతహారిణి తిరిగి మూడు విధములుగా చెప్పబడినది. 1. దైవీ 2. మానుషీ 3. తిలశ్చీన (పశుపక్షిసంబంధం అయినది.)

ఈ విధంగా ముల్లోకములలో అనేక రూపవతీ భగవతీ రేవతీ ద్వారా వ్యాప్తం అయినవి. కావున రేవతి సమస్తలోకములలో భయంకరమైనదిగా చెప్పబడినది. దేవతలు దానిని సన్మానించుదురు. కావున వారి సంతానం వృద్ధి పొందును. వారి సంతానం విచ్ఛిన్నం కాదు. ఎవరీ సత్యంను గ్రహింతురో వారి సంతానం విచ్ఛేదం కాదు. సమస్తలోకముల గురువుమరియు వ్యాపకం అయిన ఈ రేవతిని ఋషులందరి కంటె ముందు మహర్షి కాశ్యపుడు ఘోర తపస్సు ద్వారా తెలుసుకొనగలెగెను. కావున రేవతి కశ్యపునకు ఆశీర్వాదం ఇచ్చెను. అతడికి చాలా ఆయుష్మంతమైన సంతానం కలిగి అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండును. కావున అధిక సంతానం అయినది. రేవతిని పూర్ణ రూపముగా తెలుసుకొని కశ్యపుడు లోక కళ్యాణార్థమై శిష్యులకు రేవతీ కల్పజ్ఞానం ప్రధానం చేసెను.

అతో వృద్ధజీవక ! నిరుక్తా దైవీ రేవతీ; మానుషీమత్ర వ్యాఖ్యాస్యామః - తత్ర యథోక్తైరధర్మద్వారైర్యాం యాం స్త్రియమత్ర ప్రవిశతి, తాం తాం స్త్రియమనువర్తయిష్యామః ॥ 63 ॥

ఈ విధముగా ఓ వృద్ధజీవకా! దైవీ రేవతి యొక్క వర్ణన చేయబడెను. ఇపుడు మనము మానుషీ రేవతిని వర్ణించెదము. యధోక్త అధర్మ ఉపాయముల ద్వారా ఏ స్త్రీలో అది ప్రవేశించునో అదే స్త్రీలో మనము అన్వయించుకొందుము.

కస్మిన్ వయసి కాలే వా కస్మిన్ కర్మణి వా మునే ।
స్త్రియమావిశతే క్రుద్ధా భగవజ్జాతహారిణీ ॥ 64 ॥

ఓ భగవాన్! క్రోధితమైన జాతహారిణి ఏ అవస్థా కాలకర్మలలో స్త్రీలో ప్రవేశించును.

అథోవా చ భగవాన్ కశ్యపః -

రజస్వలాం గర్భిణీం వా ప్రసూతాం వా కుటీగతామ్
స్త్రియమావిశతే క్రుద్ధా త్రిషు కాలేషు రేవతీ ॥ 65 ॥
న చాధర్మమృతే నారీం విశతే జాతహారిణీ ।
మాతుః పితుః సుతానాం చ సాఽధర్మేణ ప్రవర్తతే ॥ 66 ॥
. . . . మాతృాణాం చ ప్రజాక్షయమ్ ।
ఆయుః క్షయం చ బాలానాం కరోత్యేషా స్వకర్మజమ్ ॥ 67 ॥

భగవాన్ కశ్యపుడు ఉత్తరం ఇచ్చెను. క్రోధితమైన రేవతి త్రికాలములలో రజస్వల, గర్భిణి, ప్రసూత, కుటి ప్రవేశిక రసాయనం సేవించు స్త్రీలో ప్రవేశించును. జాతహారిణి తల్లి, తండ్రి, పుత్రులలో అధర్మం లేక స్త్రీలో ప్రవేశించును. దీని ప్రవేశమునకు కారణము అధర్మమే. ఇదే తమ కర్మ కారణమును తల్లి సంతానము పుత్రుల ఆయుష్షును నాశనం చేయును.

అథ ఖలు వృద్ధజీవక ! ఇమాః స్త్రియశ్చతువిధా జాతహారిణ్యావిశ్య స్త్రియమత్ర ప్రవిశతి । వర్ణాం, వర్ణాన్తరాం లిఙ్గినీం, కారుకీమితి । తాః ఖల్వతో వ్యాఖ్యాస్యామః । అథో వృద్ధజీవక ! బ్రాహ్మణీం సమావిష్టాం గృహాగతాం స్త్రీం ప్రత్యుపతిష్ఠతేఽభివాదయతే సంవ్యవహరతే సంవదతి సంస్పృశతి సంభుఙ్క్తేఽభిహన్త్యాక్రోశత్యుపశేతే పదమృతునిర్మాల్యవాసోలఙ్కారమాక్రామతి వా తస్యా బ్రాహ్మణీ జాతహారిణీ భవతి । అథో ఆహుః – సైవైనాం బ్రాహ్మణీ ఋతుమతీమవసిఞ్చేత్। సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి । నాస్యా బ్రాహ్మణీ జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద । అథో వృద్ధజీవక! క్షత్రియాం జాతహారిణీం సమావిష్టాం గృహాగతాం స్త్రియం ప్రత్యుపతిష్ఠతేఽభివాదయతే సంవ్యవహరతే సంవదతి సంస్పృశతి సంభుఙ్క్తేఽభిహన్త్యాక్రోశత్యుపశేతే పదమృతునిర్మాల్యవాసోలఙ్కారమా-

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 180తమం పత్రమ్।)

క్రామతి వా తస్యాః క్షత్రియా జాతహారిణీ భవతి। అథో ఆహుః – సైవైనాం క్షత్రియా ఋతుమతీమవసిఞ్చేత్, సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి । నాస్యాః క్షత్రియా జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద । అథో వృద్ధజీవక! వైశ్యాం జాతహారిణ్యాఽఽవిష్టామథో మహాశూద్రీం స్త్రీం ప్రత్యుపతిష్ఠతేఽభివాదయతే సంవ్యవహరతే సంవదతి సంస్పృశతి సంభుఙ్క్తేఽభిహన్త్యాక్రోశ-త్యుపశేతే పదమృతునిర్మాల్యవాసోలఙ్కారమాక్రామతి వా తస్యా వైశ్యా జాతహారిణీ భవతి, అథో శూద్రా, అథో మహాశూద్రీ వా । అథో ఆహుః – సైవైనాం వైశ్యావథో మహాశూద్రీ స్త్రియమృతుమతీమవసిఞ్చేత్ । సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి । నాస్యా వైశ్యా వా శూద్రా వా మహాశూద్రా వా జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద । అథో వృద్ధజీవక! సూతమాగధవేన-

పుక్కసామ్బష్ఠప్రాచ్యకచణ్డాలముష్టికమేత(ద)డౌమ్బడ వాకద్రుమిడసింహ-లోద్రఖశశకయవనపహ్లవతుఖా(షా) రకమ్బోజావన్త్యనేమకాభీరకహూణపార-శవకులిన్దకిరాతశవరశమ్బరజా జాతహారిణ్యో భవన్తి । అథో ఆహుఃతామేవైనాం-(నా)స్తికనిషాదప్రభృతీనాం వర్ణసంకరాణాం వా యా స్త్రియో జాతహారిణ్యాఽఽవిష్టా గృహిణీయుస్తాః స్త్రీః ప్రత్యుపతిష్ఠతే, అభివాదయతే, అభినన్దయతే, సంవ్యవహరతి, సంవదతి, సంస్పృశతి, సంభుఙ్క్తేఽభి-హన్త్యాక్రోశతి, ఉపాస్తే పదమ్మృతునిర్మాల్యవాసోలఙ్కారమాక్రామతి వా తస్యాః ఏతా వర్ణసంకరజా జాతహారిణ్యో భవన్తి । అథో ఆహుః తామేవైనాం స్త్రియమృతు-మతీమవసిఞ్చేత్ । సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి । నాస్యా వర్ణసఙ్కరా జాతహారిణీ స్త్రీ జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద । అథో వృద్ధజీవక ! లిఙ్గినీ పరివ్రాజికా శ్రమణకా కణ్డనీ నిర్గ్రన్థీ చీరవల్కలధారిణీ తాపసీ చరికా జటినీ మాతృమణ్డలికీ దేవపరివారికా వేక్షణికా వా జాతహారిణ్యో వా జాతహారిణ్యాఽఽవిష్టా వా గృహానుపేయాత్ తాం ప్రత్యుపతిష్ఠతేఽభి-వాదయతే వా సంవ్యవహరతే వా సంస్పృశతి సంభుఙ్క్తేఽభిహన్త్యాక్రోశత్యుపాస్తే పదమ్మృతునిర్మాల్యవాసోలఙ్కారమాక్రామతి వా తస్యా లిఙ్గినీ జాతహారిణీ భవతి । అథో ఆహుః – సైవైనాం లిఙ్గినీ స్త్రియమృతుమతీమవసిఞ్చేత్ । సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి । నాస్యా లిఙ్గినీ జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద । అథో వృద్ధజీవక ! అయస్కారీ జాతహారిణ్యాఽఽవిష్టా కార్ష్ణాయసేనార్ఘేణో నాభ్యైత్యథో తక్ష్ణీ దారవేణాథో కులాలీ మార్త్తికేనాథో పదకరీ చార్మణోనాథో మాలాకారీ ముక్తకుసుమేనాథో కువిన్దీ తానుకేనాథో సౌచికీ స్యూతేనాథో రజకీ సురక్తేనాథో నేజికా నిర్ణిక్తేనాథో గోపీ తక్రేణాథో కారుకుణీ(కీ)స్వేనార్ఘణేన జాతహారిణ్యావిష్టా గృహానుపేయాత్ తాం స్త్రీ ప్రత్యుపతిష్ఠతేఽభివాదయతే సంవ్యవహరతే సంవదతి సంస్పృశతి సంభుఙ్క్తేఽభిహన్త్యాక్రోశత్యుపాస్తే పదమ్మృతునిర్మాల్యవాసోలఙ్కారమాక్రామతి వా తస్యాః కారుకుణీ(కీ)జాతహారిణీ భవతి । అథో ఆహుః – సైవైనాం కారుకీ స్త్రియమృతుమతీమవసిఞ్చేత్ । సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి । నాస్యాః కారుకీ జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద ॥ 68 ॥

ఓ వృద్ధ జీవకా! ఈ నాలుగు వర్ణముల స్త్రీలు (బ్రాహ్మణమొ॥) వర్ణాంతర, లింగిని, కారుకి ఈ నాలుగు విధములైన జాతిహారిణి స్త్రీలలో ప్రవేశించి తిరిగి స్త్రీలలో ప్రవేశించును. వాటిని ఇపుడు వర్ణించెదము. ఏ స్త్రీ ఇంట్లోకి వచ్చిన బ్రాహ్మణి జాతహారిణిచే అవరించబడిన స్త్రీ దగ్గర కూర్చుండునో దానికి అభివాదము చేయునో దానితో వ్యవహారణ చేయునో, దానితో సంభాషించుట, స్పర్శించుట దగ్గర కూర్చొని భుజించుట, కొట్టుట, తిట్టుట, దగ్గర పడుకొనుట, దాని పాదము ఋతు, మాల, వస్త్రాది అలంకారముల పై ఆక్రమించునో ఆస్త్రీలో బ్రాహ్మణి జాతహారిణి ప్రవేశించును. దీనికి ప్రాయశ్చిత్తము అదే బ్రాహ్మణి ఋతుమతి స్త్రీని అవసించనము చేయుట. మరియు తన అంశచే దానిని సంతాన యుక్తం చేయుట ఎవరీ సత్యమును తెలిసికొందురో వారిని బ్రాహ్మణి జాతహారిణి బాధించదు. ఓ వృద్ధ జీవకా ! ఏ స్త్రీ క్షత్రియ జాతహారిణి ద్వారా ఆవహింపబడిన స్త్రీ దగ్గర కూర్చొనుట, అభివాదం చేయుట, వ్యవహారం చేయుట, మాట్లాడుట, స్పర్శించుట, భుజించుట, కొట్టుట, తిట్టుట, పడుకొనుట, పాద ఋతు, మాలా, వస్త్రాది అలంకారములను ఆక్రమించు ఆ స్త్రీలో క్షత్రియ జాతహారిణి ప్రవేశించును. దీనికి ప్రాయశ్చిత్తము ఆ క్షత్రియ స్త్రీ ఋతుమతి స్త్రీని అవసించనం చేయుట, మరియు తన అంశచే దానిని సంతాన యుక్తం చేయుట. ఈ సత్యం తెలుసుకొన్న వారు క్షత్రియ జాతహారిణిచే ఆక్రాంతము కారు.

ఓ వృద్ధ జీవకా! ఎవరయితే జాతహారిణి ద్వారా ఆవరించబడిన వైశ్య లేదా మహా శూద్ర స్త్రీ కూర్చొనుట, అభివాదం చేయుట వ్యవహారం చేయుట, మాట్లాడుట, స్పర్శించుట, కూర్చొనుట, కొట్టుట, తిట్టుట, పడుకొనుట, పాదములు, ఋతు, మతా వస్త్రాది అలంకారములపై ఆక్రమించుట చేయునో వారిని వైశ్య శూద్ర, జాతహారిణి ఆవహించును. దీనికి ప్రాయిశ్చిత్తము, వైశ్య, శూద్రస్త్రీ ఈ ఋతుమతి స్త్రీని అవసించనము చేయుట. మరియు తన అంశచే సంతానయుక్తం చేయుట. ఎవరీ సత్యమును తెలుసుకొందురో వారిని, వైశ్య, శూద్ర జాతహారిని ఆవహించదు. ఓవృద్ధజీవకా! ఇది కాక సూత, మాగధ, వీణ పుక్కస, అంబష్ఠ, ప్రాచ్యక, చండాల, ముష్టిక, మేతడొంగ, డబాక, ద్రమిడ,

సింహాల, ఉడు, కష, శక, యవన, పల్లత, తుకార, కంభోజ, అవంతు, అనేమక, అభీరక, కోణ, పారుష, వకుళాద, కిరాత, శబర, శంబర, మొదలగు దేశములలో ఉత్పన్నం అయిన జాతహారిణిలు కూడా ఉండును. ఏ స్త్రీలు ఈ నాస్తిక నిశాద మొదలగు వర్ణసంకర జాతహారుణలచే ఆక్రాంతమైన స్త్రీల దగ్గర కూర్చొనుట, అభివాదము చేయుట, వ్యవహారం, సంభాషణ, స్పర్శ, భుజించుట, కొట్టుట, తిట్టుట పడుకొనుట, పాద, ఋతు, మాల, వస్త్రాది అలంకారములపై ఆక్రమణం చేయుట వారిని వర్ణసంకర జాతహారిణి ఆక్రమించును. దీనికి ప్రాయశ్చిత్తము ఈ వర్ణసంకర స్త్రీలు ఋతుమతి స్త్రీని అవసించనము చేయుట మరియు తమఅంశచే సంతానవతిని చేయుట, ఈ సత్యం తెలుసుకొన్నవారు వర్ణ సంకర జాతహారిణిచే బాధింపబడరు. ఓ వృద్ధజీవకా! ఎపుడు లింగిని పరివ్రాజిక, శ్రమణక, ఖండని, నిర్గంధి, చీలతల్కాల ధారిణి తాపసి, చరిక, జటిని, మాతృమండలి, దేవ పరివారికి, వేక్షణికా, మొదలగు జాతహారిణిలు లేదా ఈ జాతహరిణీలచే ఆక్రాంతమైన స్త్రీల గృహములలో వచ్చిన, కూర్చొనుట, అభివాదం వ్యవహారము, సంభాషణ, భుజించుట, స్పర్శ, కూర్చొనుట, కొట్టుట, తిట్టుట, పడుకొనుట పాద, ఋతు, మాల, వస్త్రమాలలపై ఆక్రమణం చేయుట చేయుదురో వారిని లింగినీ జాతహారిణి ఆక్రమించును, దానికి ప్రాయశ్చిత్తం లింగిని స్త్రీని ఋతుమతి స్త్రీని అవసించనము చేయుట తమ అంశముచే సంతానవతిని చేయుట. ఈ సత్యం ఎవరు తెలిసికొందురో వారిని లింగిని జాతహారిణి బాధించదు. ఓ వృద్ధజీవకా! ఎపుడు అయస్కారీన్ జాతహారిణిచే ఆక్రమించ బడిన స్త్రీ కృష్ణలోహంతో చేయబడిన తక్షిణి, దారవ (కర్రతో చేయబడిన శస్త్రం) చే కులారీ (మట్టితో చేసిన ఉపహారం)చే పదకరు (చర్మంతో) మాలా కరీ యుక్త కుసుమంతో కువిందీ తానకముతో సౌచకీ స్యూతముతో, రజకీ (రంగువస్త్రములతో) నేజిక వార్నిప్తముతో గోపీ తక్రముతో కారుకుణీ మొదలగునవి తమతమ ఉపహారములతో కూడిన జీవహారిణిలచే ఆవరించబడిన స్త్రీల గృహములలో వచ్చిన కూర్చొనుట, అభివాదం చేయుట వ్యవహారం, సంభాషణం, స్పర్శ, కొట్టుట, తిట్టుట, కూర్చొనుట, భుజించుట, పడుకొనుట, పాద, ఋతు, మాల, వస్త్రాలపై ఆక్రమించును. దీని ప్రాయశ్చిత్తము

ఆకారుకుని ఈ ఋతుమతీ స్త్రీని అవసించనము చేయుట మరియు తమ అంశచే సంతాన యుక్తం చేయుట ఈ సత్యం ఎవర తెలుసుకొందురో వారిని కారుకని జాతహారిణి బాధించదు.

అత ఊర్ధ్వం వృద్ధజీవక ! తిరశ్చీం జాతహారిణీమనువ్యాఖ్యాస్యామః - పఞ్చవిధా హ్యేషా ప్రోచ్యతే । తద్యథా - శకునీ, చతుష్పదీ, సర్పా, మత్సీ, వనస్పతీరితి । తా ఏతా ప్రాయేణ సతామేవ ప్రసజ్జన్తే । వృద్ధజీవక ! యే శకునీం వర్ధన్తీం ఘ్నన్తి ఘాతయన్తి వా తేషాం శకునిరూపా జాతహారిణీ ప్రసజ్జతే మహాగ్రహాః। సా కాకీ భాసీ కుక్కుటీ మయూరీ చాషీ సారికా తైలపాయికా ఉలూకీ భోలన్తికా గృధ్రీ శ్యేనీ భారద్వాజీ తతోఽన్యతమా వా భూత్వా స్వప్నేఽపూర్వాన్ దర్శయతి, గర్భిణీం సూతికాం బిభీషయతి, బాలం చోత్త్రాసయతి, మహావేగా మహాప్రాణా ఘోరరూపా రౌద్రాఽనాయతపక్షా వజ్రతుణ్డనఖదశనదంష్ట్రా వైదూర్యజ్వలన- సదృశలోచనా బహువిచిత్రమహాపత్రా కణ్ఠే కనకమణివిచిత్రగుణ ధారిణీ వివిధకుసుమగన్ధవసనముసలోజ్జ్వలధారిణీ వరముకుటా నూపురకవికమ్బూకదాఙ్గ (టకా) దకుణ్డలవామఘణ్టాపతాకాఽఽతప త్రోల్కావిద్యున్మేఘ- మాలాఽలఙ్కృతా, భగవతః కుమారవరస్య గ్రానీ (?) చ స్వసా చ స్వప్నే ధర్షయిత్వా రోగాగమమనన్తరమస్య కరోతి । తతో మధ్యాహ్నేఽర్ధరాత్రే వా సంధ్యయోర్వా సుప్తే వా బాలగృహే నిలీయతే యథోక్తానామేకతమా; తతో బాల ఉచ్చైః క్రోశతి రోదితి త్రసతే వేపతే బిభేతి జ్వర్యతే విహ్వలతి నిస్తనతి ముహ్యతి విస్వలతి సూచ్యతే శూన్యతే విస్రంస్యతే రోగైరన్యైశ్చోపద్రూయతే । యా త్వభీక్ష్ణం శకునీం స్త్రీ స్వప్నే పశ్యతి తతః సాఽస్యాః శకునీ జాతహారిణీ సజ్జతే । తస్యా ఏవ శకున్యా నిభీతస్యా (నిలీనాయా?) ఏవ పురీషేణ పక్షోదకేన వైనాం వృద్ధస్త్రీ శకునినా(నీం) స్త్రీం తత్రావసిఞ్చేత్ । సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం స్త్రియం కరోతి । నాస్యాః శకునీ జాతహారిణీ భవతి యా శకునీం న హినస్తి, యా ఏవం వేద । అథో వృద్ధజీవక ! యే గాం ఘ్నన్తి ఘాతయన్తి వా, గోమాంసం చోపయుఞ్జన్తే తేషాం గోమాతా జాతహారిణీ ప్రసజ్జతే । ఏషా ఏనాం స్వప్నేఽభిద్రవతి గోపాలో వా వత్సకపాలో వా; అసాధ్యా తస్యా

గోమాతః జాతహారిణీ ప్రసజ్జతి । అథో ఆహుర్గోమధ్య ఏనాం గోమూత్ర పురీషాభ్యాముపోషితాం స్నపయేత్, సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన గాః ప్రజావతీం కరోతి। నాస్యా గోమాతా జాతహారిణీ భవతి, యా గాం న హినస్తి, యా ఏవం వేద । ఏవమేవ మహిషీణామజానామవికానాం గర్దభీనాం శ్వాశ్వతరీణాముష్ట్రీణాం సూకరీణాం మూషికాణాం శునీనాం గలగోలికానాం గోపానాం విష్వఙ్ఖురాణాం మృగాదీనాం చైవమేష విధిరుక్తః ॥ అథో వృద్ధజీవక ! సర్పిం గృహచారిణీమగృహచారిణీం వా స్త్రీ హన్తి ఘాతయతి వా, తస్యాః సర్పీ జాతహారిణీ ప్రసజ్జతేఽథో విషమృత్యుమస్యాః ప్రజాయా ఆహుః। ఏనాం వల్మీకే నాగకులే వా సిఞ్చేదథో ఆహుర్వల్మీకశతమధ్య ఇతి । సైవ తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । స్వేనైవైనాం భాగధేయేన ప్రజావతీం కరోతి, నాస్యాః సర్పీ జాతహారిణీ భవతి । యా సర్పాన్ న హినస్తి, నాస్యాః ప్రజాయా విషమృత్యుర్భవతి యా ఏవం వేద ॥ అథో వృద్ధజీవ ! యా మత్స్యమకరతిమిఙ్గిలనక్రశఙ్ఖశమ్బూకసుఖనకాదీని

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 182 తమం పత్రమ్)

భూతాన్యుదకచరాణి హన్తి, తస్యాస్తేనాధర్మేణ రేవతీ క్రుద్ధా ప్రజా హినస్తి; మత్సీ వా మకరీ శుక్తిః శఙ్ఖీ భూత్వా స్వప్నే పూర్వం హర్షయతి, తతో హినస్తి భూయిష్ఠం; తస్యా అప్సు ప్రజా వినశ్యతి, జలత్రాసేన ఏకైకరోగైర్వా । అథో ఆహు । రోహిణీ స్నానే నైవైనాం ప్రత్యుదియాత్, సైవతత్ర ప్రాయశ్చిత్తిః । యా మత్స్యాన్ న హినస్తి నాస్యా మత్సీ జాతహారిణీ భవతి, యా ఏవం వేద। అథో వృద్ధజీవక ! యే వనస్పతీన్ హింసన్తి పరిగృహీతానపరి- గృహీతాన్ వా, తేషాం వనస్పతిదేవతా అభిక్రుద్ధ్యన్తి। అగ్నిర్వైశ్వానరో నామ, సోమః పితృమాన్నామ, స్వధితి శివో నామ, ఆపో వరుణో నామ, భూమిర్నిఋతిర్నామ, గార్వియిన్నామ గాః శ్లోకో నామ, దేవ పవ(మా)నో నామ, ఆదిత్యః పూషా నామ, దిశః కాష్ఠా నామ, ఇన్ద్రో వరుణో నామ, వాయుః ప్రాణో నామ; తా వై ద్వాదశ వనస్పతీనాం దేవతాః । ఏతా ఏవ వనస్పతీన్ ఘ్నన్తం ఘ్నన్తి । అథో ఆహుర్వనస్పతిమధ్యే వివృక్షేషు తా ఏవ దేవతాః స్థాలీపాకైర్యజేత । అగ్నిమాజ్యేన, సోమం శ్యామాకేన, శివం పాయసేన, ఆపో దధ్నా, భూమిం సప్తాన్నకేన, గ్రామధూపైః గాం వాఽగ్నిం పవమానం పిశితేన, పూషాణమన్నాద్యైః, దిశో మద్యైః; ఇన్ద్రం హవిష్యభోజనేనేతి। అథో అస్యా వనస్పతిదేవతాః ప్రజామేవ

ప్రయచ్ఛన్తి, యా వనస్పతీన్ న హినస్తి। నాస్యా వనస్పతిదేవతా జాతహారిణ్యో భవన్తి, యా ఏవం వేదేతి ॥ 69 ॥

ఓ వృద్ధజీవకా! దీని తరువాత మనము తిరశ్చి (తిర్యక్‌జాతి) జాతహారణిని వ్యాఖ్యానించెదము. ఇది ఐదు విధములు.

1. శకుని. 2. చతుష్పది 3. సర్ప, 4. మత్సి 5. వనస్పతి.

జాతహారిణులు సామాన్యముగ సజ్జనులను ఆవహింపవు ఓ వృద్ధజీవకా! వృద్ధి చెందుచున్న శరాని స్వయంగానే హింసను పొందునో లేదా ఇతరులచే హింసను చేయించునో వారిని మహాగ్రహ రూపమైన శకుని రూప జాతహారిణి ఆవహించును. అది శకుని రూప జాతహారిణి కాకి, భాసి(గేదె) కుక్కుటి, మయూరి, చాషి, సారిక, తైలపాలిక, ఉలూకి, భోలంచిక, గృధ, షేణు, భారద్వాజ, మొదలగు పక్షులు లేదా అన్యరూపములను ధరించిన స్వప్నములో అపూర్వ ఆకృతులను. చూపించునో గర్భిణి, సూతికా స్త్రీని భయపెట్టునో పిల్లవాడిని భయపెట్టునో మరియు మహావేగము, మహాప్రాణము, భయంకర రూపము, భయావణి, అనాయత పక్ష వజ్ర సదృశమైన నఖముదంతములు, దంష్ట్రములు కలది కంఠములో మణులతో కూడిన విచిత్రమాలను ధరించునది. రకరకములైన పుష్పములు గంధము, వస్త్రములు, ముసలము మరియు ఉజ్జ్వల పదార్థములను ధరించునది. శ్రేష్ఠమకుటం కలది. నూపురక, వికంబూకత, అంగద, కుండల, వామకంఠ, పతాక, అతపత్ర, ఉల్క, విద్యుత్, మేఘ-మాలాదులతో అలంకృతమైన భగవాన్ కార్తికేయుని గ్రాని మరియు సోదరి స్వప్నములో భయపెట్టి తరవాత రోగములను ఉత్పన్నం చేయును.

తర్వాత పై చెప్పబడిన జాతహారిణులలో ఏదైనా ఒకటి మధ్యాహ్నం, అర్ధరాత్రి సంధ్యాసమయంలో లేదా నిద్రించిన తర్వాత బాలగ్రహములో దాగి ఉండును. దీనివలన బాలుడు ఉచ్ఛస్వరములో అరచుట, ఏడ్చుట, భయపడుట, వణుకు, భయభీతుడగును. తద్వార జ్వరము వచ్చి విహ్వాలుడై దీర్ఘశ్వాసను తీసికొంటు మోహితుడగును. తల్లడిల్లును. దుఃఖించును. శూన్యము వలె అగును. మలాదులు స్రవించును. ఉపద్రవ స్వరూపమైన అన్ని రోగములు ఆక్రమించును. ఈ విధముగా ఏ స్త్రీ స్వప్నంలో నిరంతరము శకునిని చూచునో ఆ స్త్రీని శకుని

జాతహారిణి ఆవహించును. దానికి ప్రాయశ్చిత్తము అన్య వృద్ధ స్త్రీ శకుని పక్షి గూడులో ఉన్న పురీషమును పక్షోదకముచే ఆస్త్రీని సించనము చేయవలెను. మరియు తన అంశచే ఆమెను సంతాన యుక్తం చేయవలెను. ఎవరీ సత్యమును తెలిసికొందురో, శకునిని హింసించరో వారిని శకుని జాతహారిణి ఆవహింపదు. ఓ వృద్ధ జీవకా! ఏస్త్రీ గోవును హత్య చేయునో లేదా హత్య చేయించునో, గోమాంసప్రయోగము చేయునో వారిపై జాతహారిణి రూపధారణం చేసి గోమాత ఆవహించును ఈ జాతహారిణి స్వప్నములో ఆవులు, దూడలు పాలించు గోపాలురను పరిగెత్తించునో వీరిపై గోమాత రూపమున అసాధ్య జాతహారిణి ఆవహించును. దీనికి ప్రాయశ్చిత్తము ఆస్త్రీని గోవుల మధ్య కూర్చొ బెట్టి, గోమూత్రము, గోపురీషముతో స్నానము చేయించవలెను. ఆస్త్రీకి గోమాత తన అంశం చే సంతాన యుక్తము చేయును. ఎవరు ఈ సత్యము తెలిసికొందురో, గో హత్యను చేయరో వారిని గోమాత రూప జాతహారిణి ఆవహింపదు. ఈ విధముగా గేదె, మేక, గొర్రె, గాడిద, ఒంటె, పంది, ఎలుక, కుక్క, గళగోవిక, గోపాల, విశ్వంభర, మృగము, మొదలగు పశువులకు కూడా పై చెప్పబడిన విధమే చెప్పబడినది.

ఓ వృద్ధ జీవకా ! ఏ స్త్రీ ఇంట్లో, బయట విచరణము చేయు సర్పిముని హత్య చేయునో, లేదా చేయించునో ఆ స్త్రీని సర్పిని రూప జాతహారిణి ఆవహించును. ఈమె సంతానము విషముచే మరణించును. దీనికి ప్రాయశ్చిత్తము నూరు పుట్టల మధ్య నాగకులములో సించనము చేయవలెను. ఆ సర్పినీ రూప జాతహారిణి ఈ స్త్రీకి తన అంశచే సంతానయుక్తము చేయును. ఎవరీ సత్యమును తెలిసికొందురో సర్పమును చంపరో వారిని సర్పరూప జాతహారిణి ఆవహించదు. ఆమె సంతానము విషముచే మరణించదు. ఓ వృద్ధ జీవకా! ఏ స్త్రీ మత్స్యము మకరము, తిమింగలము, నక్రము, శంఖము, శంబూకము, సుఖనకము మొదలగు వానిని హత్యచేయునో ఆస్త్రీని అధార్మిక కృత్యముతో క్రుద్ధుడైన రేవతి ఆమె సంతానమును నశింపచేయును. స్వప్నములో చేపలు, మొసలి, శుక్తి, శంఖ, రూపము ధరించి, మొదట హర్షం ఉత్పన్న చేయును. తర్వాత అతి కష్టము కలిగించును. ఆమె సంతానమునకు జలత్రాస అన్యరోగములతో జలములో

మరణించును. దీని ప్రాయశ్చిత్తము రోహిణీ స్నానము చేయవలెను. ఎవరు ఈ సత్యము తెలిసికొందురో చేపలను హింసించరో వారికి మత్స్య జాతహారిణి ఆవహించదు. ఓ వృద్ధ జీవకా! ఏ స్త్రీ వనస్పతులను హింసించునో వనస్పతి దేవత కోపగించును. వైశ్వానరము అగ్నికి పితృమానము, సోమ, శివ, స్వధాకు, వరుణ జలమునకు, నిరుతి భూమికి విమత గోవునకు శ్లోక గోవునకు పవిత్రవాయునకు దూష ఆదిత్యునకు కాష్ట దిక్కులకు వరుణ ఇంద్రునకు ప్రాణ వాయునకు మొదలగు 12 వనస్పతులకు దేవతలుగా చెప్పబడినది. ఈ దేవత వనస్పతులను హత్య చేయువారిని బాధించును. దీనికి ప్రాయశ్చిత్తము ఈ వనస్పతుల సమూహము మధ్యలో ఈ దేవతలకు స్థాలీ పాకం ద్వార పూజించవలెను. అగ్ని దేవతను ఘృతముతో సోమన శ్యామాకముతో, శివుని పాలతో పాయసముతో, జలమును పెరుగుతో భూమిని సప్తాన్నముతో గోవును అగ్నిని గ్రామధూపముతో, వాయువును మాంసంతో పూష అన్నముతో దిక్కులను మద్యముతో, ఇంద్రున్ని హవిష్య భోజనముతో ఆరాధించవలెను. ఎవరు వనస్పతులను హింసించరో వారిని సంతానయుక్తం చేయును. ఎవరు సత్యం తెలిసికొందురో వారిని వనస్పతీ జాతహారిణి ఆవహించదు.

తత్ర శ్లోకాః –

> అధర్మస్యాతిసంవృద్ధ్యా రేవతీ లభతేఽన్తరమ్ ।
> తబ్ధ్వాఽన్తరమతిక్రుద్ధా నానారూపైర్యథోదితైః ॥ 70 ॥
> అన్యైశ్చ దారుణతరైస్తతో హన్తి ప్రజా ఇమాః ।
> యౌగపద్యేన భార్యా వా మ్రియన్తే వా పృథక్ పృథక్ ॥ 71 ॥

అధర్మ వృద్ధి వలన రేవతి అంతరంగము పొందును. దోషములను కూడ గట్టుకొని క్రోధిత అయి పైన వర్ణించిన ఇంకా ఇతరములైన అనేక రూపములను ధరించి సంతానమును హత్య చేయును. దానితో పాటు స్త్రీని కూడా నశింపచేయును.

> గ్రస్తస్య జాతహారిణ్యా శిశో రూపాణి మే శృణు ।
> సద్యో రూపం తు తత్రైకం యదుచ్చైస్త్రస్తవాశితమ్ ॥ 72 ॥

స్తన్యదూషణమేవాగ్రే జ్వరస్తన్ద్రీ ప్రమీలకః ।
శిరోభితాపో వైవర్ణ్యం భృశం వా పాణ్డుపీతతా ॥ 73 ॥

తృష్ణాఽతిసారో వైస్వర్యం తాలుశోషః ప్రహర్షణమ్ ।
ముఖపాకో ముఖస్ఫోటో వైసర్పః పాణ్డుకామలే ॥ 74 ॥

జాగర్తి రోదితి భృశం పీడ్యతే చ ముహుర్ముహుః ।
శ్వసతే కాసతే క్షౌతి శీతీభవతి చ క్షణాత్ ॥ 75 ॥

నిశ్చేష్టో మృతకల్పశ్చ ముహుః స్థిత్వా ప్రచేష్టతే ।
న పుష్యతి యథాకాలం స్తనం న ప్రతినన్దతి ॥ 76 ॥

అపూర్వం చ జనం దృష్ట్వా భృశముద్విజతే శిశుః ।
బిడాలేనకులాఖూనాం శబ్దేనాశు ప్రరోదితి ॥ 77 ॥

మృదునాఽపి చ రోగేణ పీడామాప్నోతి దారుణామ్ ।
అభీక్ష్ణం త్రసతే సుప్తో న శర్మ లభతే సుఖాత్ ॥ 78 ॥

జాతహారిణి ఆవహించిన శిశులక్షణములను వినుము. తాత్కాలికముగ శిశువు భయముతో పెద్దగా రోదించును. తరువాత స్తన్య దూషితమగుట జ్వరము, తంద్ర, ప్రమీలకము శిరోత్తాపము, వివర్ణత, అతిపాండు, పసుప వర్ణముగా మారుట తృష్ణ, అతిసారము, వికృత స్వరము, తాలు శోష, ప్రహర్ష ముఖపాకము, ముఖ స్ఫోటకము, విసర్పము, పాండు, కామల, మొదలగు వ్యాధుల కలుగును. బాలుడు అధిక జాగరణచే ఏడ్చును. అమితమైన బాధ కలుగును. శ్వాస, కాస, క్షవథు క్షణంలో చల్లబడును. నిశ్చేష్టము, మృత్యుతుల్యము అగును. కొంతసేపటికి సంజ్ఞాప్రాప్తి కలుగును. వాడి పోషణము సక్రమముగా జరగదు. పాలతో ప్రసన్నం కారు. అపరిచత వ్యక్తిని చూసినపుడు అతిగా భయపడును. విడాలము, నకుల, ఎలుకల శబ్దము విని వెంటనే రోదించును. స్వల్ప వ్యాధితోనే అమితమైన బాధ కలుగును. నిరంతరము భయపడును. నిద్రించినపుడు సుఖముగా ఉండదు.

రూపాణ్యేతాని సంలక్ష్య భేషజం న వృణోతి యః ।
సోఽపత్యైః కురుతే కార్యం స్వప్నలబ్ధైర్ధనైరివ ॥ 79 ॥

ఎవరైతే పై లక్షణములను చూసి చికిత్స చేయరో వారి సంతానము స్వప్నములో ప్రాప్తించిన ధనము నష్టము అగునట్లు నశించును.

అత ఊర్ధ్వం వరణబన్ధముపక్రమిష్యామః। బన్ధో హి గర్భిణ్యాః క్షయతి ప్రాగష్టమాన్మాసాత్, అత ఊర్ధ్వం ప్రతిషేధస్తస్యాన్యత్ర। వృద్ధజీవక! శ్రద్దధానానాం

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 183 తమం పత్రమ్)

ధర్మక్రియావతాం త్రిరాత్రోపోషితానాం భిషక్ ఛుచిరుపోషితః ప్రజావరణం బధ్నీయాత్; బద్ధే చైనాం దక్షిణాభిరిష్టాభిరర్చేత్, సా హ్యస్యాః ప్రజాః ప్రయచ్ఛతి। తత్ర సంభారా రోహిణీస్నాన స్నాతా। స్నపనమప్యేకే రాత్రౌ చేత్ కుర్యాద్ గృహేషు, దివా చేదరణ్యేఽనుగుప్తముభయం దిగ్బన్ధం కృత్వాఽఽత్మరక్షామన్త్ర విధాయారభేత్ తత్కర్మ। అథ శుచౌ దేశే గోచర్మమాత్రం గోమయేనాద్భిశ్చ స్థణ్డిలముపలిప్య భిషగహతవాసాః స్నాతోఽలఙ్కృతః ప్రాఙ్ముఖ ఉపస్పృశ్యోద్ధృతహస్తస్తూష్ణీముపస్పృశేదశబ్దవతీభిరఫేనాభిరనుష్ణాభిరద్భిర్బ్రాహ్మేణ తీర్థేన త్రిః ప్రాశ్నీయాత్, ద్విరోష్ఠౌ పరిమృజేత్, తత్రిరిత్యేకే। అక్షిణీ కర్ణౌ నాసికేఽప్యపానం చోపస్పృశేత్। దుష్య(దృశ్యే) మహతి సూర్యే స్థణ్డిలమభ్యుక్ష్య, హిరణ్యపాణిర్దర్భపిఞ్జూలీనాం గర్భవతీం గృహీత్వా, తయా లక్షణముల్లిఖ్య దర్భపిఞ్జులీమభ్యుక్ష్య బహిర్నిరస్యతి, తత్రాగ్నిం ప్రణయతి। యథాపూర్వోక్తం పరిసమూహ్య, పరిసమృక్ష్య, ప్రదక్షిణం బర్హిషా పరిస్తీర్యాగ్నేః పురస్తాత్ కాఞ్చనీం రాజతీముశీరమయీం దర్భమయీం వా ప్రతికృతిం ప్రతిష్ఠాప్య కుమారం షష్ఠీం విశాఖం చ, దక్షిణతో బ్రాహ్మణముత్తరత ఉదపాత్రం, ద్వాభ్యాం దర్భాభ్యామచ్ఛిన్నాగ్రాభ్యాం సమాభ్యాం విష్టరబద్ధాభ్యామాజ్యముత్పూయ, ఆజ్యమసి దేవభోజనమసి తేజోఽసి చక్షురసి శ్రోత్రమసీన్ద్రియమస్యాయురసి సత్యమసి హవిరసీతి। అథ జుహోతి దర్భస్రువేణ ఆఘారౌ హుత్వా గర్భిణీం స్త్రియం స్నాతాముషితాం శుక్లవసనోపసంవీతామలఙ్కృతాం దక్షిణత ఉదఙ్ముఖీం సుఖే పీఠేఽథోపవేశ్య ద్వౌ దర్భౌ హస్తే దత్త్వా, సా తూష్ణీమాసీత। అథ భిషగనుజ్ఞాతో నిత్యం హోమం హుత్వాఽఽజ్యభాగౌ హుత్వా మాతఙ్గ్యా విద్యయా జుహుయాత్। మాతఙ్గీ నామ విద్యా పుణ్యా దుఃఖప్రకలిరక్షోఘ్నీ పాపకల్మషాభిశాపమహాపాతకనాశనీ పాతకీ బ్రహ్మర్షిరాజర్షిసిద్ధచారణ-

పూజితాఽర్చితా మతఙ్గేన మహర్షిణా కశ్యపపుత్రేణ కనీయసా మహతా తపసోగ్రేణ పితామహాదేవాసాదితా సర్వభయనాశనీ సర్వలోకవశీకరణీ స్వస్తికరణీ శాన్తికరీ ప్రజాకరీ బన్ధనీ విమలా అమోఘకల్యాణీ; య ఇమాం విద్యాం శుచిరావర్తయతి సన్ధ్యయోః పూతో భవతి, నాస్య సర్వభూతేభ్యో భయం భవతి; య ఏనాం శుచిరహన్యహని జపతి బహుపుత్రో బహుధన ఆయుష్మాననమీవా సిద్ధార్థశ్చ భవతి, య ఇమాం విద్యాం శ్రాద్ధే ఆవాహయత్యక్షయమస్య పితరశ్చ శ్రాద్ధ అవతార్యన్తే । య ఇమాం గోమధ్యే జపేద్ బహ్వ్యోఽస్య భవన్తి గావః । య ఇమాం స్త్రియమృతుస్నాతాం శ్రావయతే గర్భిణీ భవతి । య ఇమాం గర్భిణీం శ్రావయతి పుత్రవతీ భవతి । య ఇమాం కృచ్ఛ్రప్రసవాం శ్రావయత్యాశుముచ్యతే । య ఇమాం మ్రియమాణపుత్రాం శ్రావయతి జీవత్పుత్రా భవతి । యత్ర చైవ వేశ్మని సర్పాన్ రక్షాంసి చ గుహ్యకాన్ వా విద్యాత్ తత్ర సర్షపానష్టశతాభిమన్త్రితానవకిరేత్, సర్వే నశ్యన్తి । యో వా ద్విష్యాత్ తస్య వా ద్వారేఽవకిరేద్యః పూర్వమాక్రామతి, స ఆర్తిమాప్నోతి । దుర్గేషు జపతస్తస్కరమృగవ్యాలభయం న భవతి । రూపే రూపేఽశ్వమేధఫలమవాప్నోతి ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 184తమం పత్రమ్)

సర్వతీర్థేషు స్నాతో భవతి । సర్వోపవాసాః కృతాభవన్తి । సర్వాణి దానాని దత్తాని భవన్తి । అర్థవిద్యా, నచైతామూహేత్ । నమో మాతఙ్గస్య ఋషి(వర్య)స్య సిద్ధకస్య నమ ఆస్తీకస్య, తేభ్యో నమస్కృత్వా ఇమాం విద్యాం ప్రయోజయామి, సా మే విద్యా సమృధ్ద్యతాం, సత్థవ హిలి మిలి మహామిలి కురుట్మా అట్టే మమటే తుమ్విపసే కరటే గన్ధారి కేయూరి భుజఙ్గమి ఓజహారి సర్షపచ్ఛేదని అలగణిలగణి పుంసమసి కకికాకణ్డి హిలి హిలి బిడి బిడి అట్టే మట్టే అజిహట్టే కుక్కుకుక్కుమతి స్వాహా । ఇత్యేతయా మతఙ్గవిద్యయా శమీమయానాం సమిధానమష్టశతం పాలాశీనామశ్వత్థమయానామష్టశతం శ్వేతానాం పుష్పాణామష్టశతం సర్షపాణామగ్నివర్ణానామష్టశతం ఘృతం తైలం వసామిత్యుపకల్ప్య, సమధ్వాజ్యమైకధ్యమాలోడ్య, యుగపత్త్రిస్రః సమిధో హుత్వా మన్త్రాన్తే చాజ్యం జుహోతి; ఏవమష్టశతం హుత్వా ప్రతిసరం లక్ష్మణాపుత్రఞ్జీవఫలసముద్రఫేన-ప్రతిగ్రథితా(తం)లమ్బా(మ్బం) గ్రహశ్రీవాసుశుక్తిజీవోర్ణానాం రుద్రమాతఙ్గ్యా విద్యయాఽభిమన్త్ర్య కణ్ఠే విసర్జయేత్ । అథైషా విద్యా రుద్రమాతఙ్గీ భవతి ।

నైనామూహేత్ । నమో భగవతో రుద్రస్య మాతజ్గి కపిలే జటిలే రుద్రశామే రక్ష రక్షేమం రిరక్షుమాజ్ఞాపయేతి స్వాహా । ఇత్యేతయా రుద్రమాతజ్గ్యా ప్రతిసరం బధ్నీయాత్ । బద్ధే ప్రతిసరే ప్రజావరణం బద్ధం భవతి । నాస్యాః సర్వభూతేభ్యో భయం భవతి, ఆశా సమృద్ధ్యతే, జీవత్పుత్రా సుభగా చావిధవా చ భవతి । తతః స్విష్టకృతం హుత్వా, యథా పూర్వోక్తం శాన్తిం జపిత్వా, మహావ్యాహృతిభిర్హుత్వా, దేవతామభ్యర్చ్య, విసర్జ్య, బలిం కృత్వాఽగ్నిమభ్యుక్ష్య, తూష్ణీం బ్రాహ్మణాన్ సాధూన్ పుత్రవత ఆయుష్మతశ్చాన్నవాసోదక్షిణాభిరభ్యర్చ్య, తత ఉపవసేత్ । తత్పూర్వమాహవనముపసంగృహ్య చతుష్పథే వోదకే వా క్షీరవృక్షే వా నిదధాతి । ఏవమేతేన విధినా ప్రజావరణం బద్ధం భవతి, నాస్యాః ప్రజా న భవతీత్యాహ భగవాన్ కశ్యపః । అత ఊర్ధ్వ సప్తరాత్ర ప్రాజాపత్యం చరుం పయసి శృతం ప్రజాపతయే జుహుయాత్, పూర్వోక్తం గోఘృతమిత్యేకే। ప్రజాకామపశుకామాఽఽయుష్కా-మానామితి వా ॥ 80 ॥

ఇపుడు మనము వరుణ బంధం వర్ణించెదము. గర్భిణీస్త్రీకి 8వ మాసమునకు ముందు ఈ బంధమును చేయుదురు. తరువాత ఇది నిషేధము. ఓ వృద్ధ జీవకా! ఉపవాసము చేసి వైద్యుని పూజించి పవిత్రముగా ఉండునో ధర్మాచరణము చేయు స్త్రీ 3 దినముల వరకు ఉపవాసము చేసి ప్రజాదరణ బంధం చేయవలెను. బంధనము కట్టిన తరువాత ఇష్ట భక్షణచే వారిని పూజించవలెను. దీని ద్వారా సంతానం కలుగును. సంధార రోహిణి నక్షత్రములో స్నానం చేయవలెను. స్నానం రాత్రిపూట అయినచో ఇంట్లో, పగలయినచో అడవిలో స్నానం చేయవలెనని కొందరు చెప్పుదురు కాని, ఈ రెండు అవస్థలలో స్నానం సుప్తముగా దిగ్బంధముగా సురక్షితముగా చేయవలెను. తరువాత పేడతో పవిత్ర స్థలములో గోచర్మం అంత భాగమును (2100 హస్తమును) పేడతో అలికి కొత్త వస్త్రములను ధరించి అలంకృత అయి వైద్యుడు తూర్పు ముఖమున కూర్చొని ఆచమనము చేయవలెను. చేతులు పైకెత్తి శాంత శబ్దము ఝాగ రహితమై మరియు శీతల జలముతో అంగస్పర్శచేసి బ్రాహ్మ తీర్థము ద్వారా 3 సార్లు భక్షణము చేసి 2 సార్లు ఓష్ఠ పరిమార్జనం చేయవలెను. కొందరి మతానుసారం 3 సార్లు ఓష్ఠ పరిమార్జనం చేయవలెను. కళ్ళను, కర్ణములను, నాసికను, గుదమును,

స్పర్శించవలెను. తరువాత సూర్యుడు కనపడిన తర్వాత వేదికపై జలమున
హిరణ్య పాణి అయి దర్భ పింజులీ యుక్తముగా గర్భవతిని దీసికొని ఆ
లక్షణములను వ్రాసి దర్భపింజులపై నీల్లను చిలకరించి బయటకు వచ్చి
నమస్కరించవలెను. తిరిగి పూర్వోక్తానుసారముగా అన్ని సమకూర్చుకొని వ
పవిత్రము చేసి కుశచే 4 దిక్కుల ప్రదక్షిణం చేసి స్వర్ణ, రజతము, గసాలు,
దర్భచే చేయబడిన కుమార, షష్టి, విశాఖ, మూర్తులను స్థాపితము చేసి దక్షిణ
యజ్ఞ్యబ్రహ్మను ఉత్తరమున జలపాత్రను ఉంచి దీని అగ్రభాగమున పరస్ప
బంధనము చేసిన రెండు దర్భలతో ఘృతమును పవిత్రము చేసి ఆజ్యా
దేహభోజన మసి, తేజో అసి, చక్షురసి శ్రోత్రమసి, ఇంద్రియమసి, అయు
సత్యమసి, హవిరసి, మొదలగునవి చెప్పవలెను. దర్భాగ్రవుల దా
ఆధారములలో ఘృతము అహుతి చేసి హవనము చేయవలెను. తదనంత
స్నాన ఉపవాసములు చేసి శుక్ల వస్త్రములను ధరించి అలంకృత అయిన గర్భ
దక్షిణము నుండి ఉత్తరముఖముగా కూర్చొండబెట్టి చేతులలో రెండు దర్భ
ఇవ్వవలెను. గర్భవతి శాంతముగా కూర్చొనవలెను. తర్వాత ఆజ్ఞతీసికొని వైద
నిత్య హోమం చేసి, అందులో ఆజ్య భాగం వేసి మాతుంగీ విద్యా
అహుతినివ్వవలెను. మాతంగీ అను పుణ్యాకారకము, దుస్వప్న కలి, రాక్షసాదు
నష్టంచేయు పాపము, కల్మషము, అభిశాపము, మహాపాపము
నశింపచేయునది, బ్రాహ్మర్షి, రాజర్షి, సిద్ధులు, చారణులు ద్వారా పూజిత అ
విద్యలు, కశ్యపుని కనిష్ఠపుత్రుడు, మహర్షి మాతంగు ఘోర తపస్సు
పితామహుడైన బ్రహ్మచే పొందెను. ఈ విద్య సంపూర్ణ బాధ
నష్టంపొందించును, సమస్తలోకములను వశం నందు ఉంచుకొనున
కళ్యాణమును, శాంతిని చేయునది సంతానం ఉత్పన్నం చేయునది గర్భబంధ
చేయునది విమలము అత్యంత కళ్యాణయుక్తమైనది. ఇరు సంధ్యా కాలము
స్నానము చేసి శుచి అయి ఈ విద్యను ఆవృత్తి చేయువారు పవిత్రుడగును. వీ
సమస్త ప్రాణులచే భయం కలుగదు. ప్రతిరోజు ఈ విద్యను జపించు వానికి బ
పుత్ర ప్రాప్తి, ధనప్రాప్తి, దీర్ఘాయుష్షు రోగరహితం, అన్ని కోరికలు నెరవేరు
శ్రాద్ధములో ఈ విద్యను స్మరించువానికి ఎపుడు నష్టం కలుగదు. పితృశ్రాద్ధము
అవతార్ణుడగును. ఆవుల మధ్యలో జపించువానికి ఆవులు కలుగును. ఋతుస్నా

స్త్రీకి ఈ విద్యను వినిపించినచో గర్భవతి అగును. గర్భవతికి వినిపించుస్త్రీ బహుపుత్రులు కలది అగును. కష్టప్రసవ సమయమున వినిపించినచో శీఘ్రప్రసవం అగును. పుత్రుడు మరణించిన స్త్రీకి వినిపించినచో పుత్రుడు తిరిగి జీవించును. సర్పములు రాక్షసులు, గుహ్యాములు ఉన్న గృహములో 800 సార్లు మంత్రించిన సర్షపములను చల్లవలెను. దీనివలన అవన్నియు నశించును. ద్వేషించు వారి ద్వారములందు చల్లవలెను. మొదట దానిని దాటువాడు రోగపీడితుడు అగును. దుర్గములలో జపించినచో దొంగలు, మృగములు, సర్పముల భయం ఉండదు. దీనికి ప్రత్యేక రూపములో అశ్వమేధ యజ్ఞ్య ఫలము ప్రాప్తి చెందును. దీనిని చూచినంతనే సమస్త తీర్థములలో స్నానం చేసినట్లగును. సంపూర్ణ ఉపవాసం చేసినట్లగును. సంపూర్ణ దానం చేసినట్లుగును. అర్థవిద్య లేకుండగను ఈ మాతంగీ విద్యతో అన్ని పుణ్యఫలములు ప్రాప్తించును. అశ్వమేధ యజ్ఞ్యం, సంపూర్ణ తీర్థస్నానం ఉపవాసము, అన్ని దాన ఫలములు ప్రాప్తించును. మాతంగ ఋషి, సిద్ధకుడు, ఆస్తీకునకు నమస్కారము, వారందరికీ నమస్కరించి నేను ఈ విద్యను ప్రయోగింతును. ఈ విద్య నన్ను సమృద్ధిని చేయుగాక.

సత్త్వవ హిలిమిలి మహాములి కురుట్టా అట్టేమమట్ తుంచిపసే కరటే గంధారికేయూరి భుజంగమీ ఓజహారు సర్షప ఛేదనీ అలగణీలగణీ పంశుమసీ కకికాకండీ హిలిహిలి బడి బిడి ట్టే మట్ట్ అజిహట్టే కుక్కు కుక్కుమతి స్వాహా! ఈ మాతంగ విద్యద్వారా శనుఫలాశ అశ్వత్థ సమిధలు 800 శ్వేత పుష్పములు 800 అగ్నివర్ణమైన సర్షపములు 800 ఘృతతైల వస కలిపి వీటన్నిటిని మధు ఘృతములో ఆలోడనము చేసి ఒకే సారి 3 సమిధలలో వేసి మంత్రము చివర ఘృతమును ఆహుతి ఇవ్వవలెను. ఈ విధముగా 800 సార్లు ఆహుతినిచ్చి లక్ష్మణ పుత్రంజీవములను సముద్ర ఫేణంతో గ్రథితమైన శ్వేతసర్శపము వాసు శుక్తి జీవ ఊర్ణ వీటితో చేయబడిన మాలను రుద్రమాతంగీ విద్యద్వారా అభిమంత్రం చేసి మెడలో వేసికొనవలెను. రుద్ర మాతంగీ విద్య ఈ క్రింది విధముగా ఉన్నది. దీనిని అధికముగా తర్కించక శ్రద్ధపూర్వకముగా అంగీకరించవలెను.

నమోభగవతే రుద్రస్య మాతంగీ కపిలే జటిలే రుద్రశామే రక్ష రక్షేమం రాక్షమాజ్ఞాపయేతి స్వాహా ।

ఈ రుద్రమాతంగీ విద్యద్వారా మాలను కట్టవలెను. దీనిని కట్టిం తర్వాత ప్రజాతరణ బంధం అనబడును. సమస్త ప్రాణులచే భయరహితం అగును. ఆశావృద్ధి కలుగును. ఆ స్త్రీ పుత్రుడు జీవించును. ఉత్తమ ఐశ్వర్యము కలదగును. విధవకాదు. తరువాత స్విష్టకృత ఆహుతినిచ్చి శాంతి జపం చేసి మహా వ్యాహుతుల (భూ భువస్విత్యాదులు) ద్వారా ఆహుతులను ఇవ్వవలెను. తర్వాత దేవతలను అభ్యర్చన, విసర్జన చేసి బలినిచ్చి అగ్నిలో జలం చిలకరించి శాంతం చేయవలెను. తరువాత నిశ్శబ్ధంగా బ్రాహ్మణులు, సాధువులు, పుత్రవంతులకు, ఆయుష్మంతులకు అన్న వస్త్రం దక్షిణములద్వారా అభ్యర్చన చేసి కూర్చొనవలెను. ఆ సమస్త హవన ఉపకరణములను తీసికొని 4 మార్గముల కూడలిలో, నదిలో లేదా క్షీరవృక్షం పై ఉంచవలెను. ఈ పై విధంగా ప్రజావరణ బంధం కట్టబడును. దీని ద్వారా సంతానం కలుగకుండా ఉండుట జరగదు. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను. తర్వాత ఏడు రాత్రుల వరకు హవ్యాన్నంను పాలలో పక్వం చేసి ప్రజాపతికి ఆహుతినివ్వవలెను. కొందరు ఇందులో గోఘృతం ను ఆహుతి నివ్వవలెనని చెప్పెదరు. సంతానం కోరువారు సంతానం పశువులను కోరువారు అయుష్యం కోరువారు పై చెప్పబడిన ఆహుతులను ఇవ్వవలెను.

ఇతి ప్రధానార్థముదాహృతం పరం
నృణాం హితార్థం భిషజాం యశస్కరమ్ ।
అలఙ్ఘనీయం హి రహస్యముత్తమం
శుచిః ప్రయుఞ్జీత న తు ప్రకాశయేత్ ॥ 81 ॥

ఈ వరణ బంధం మనుష్యుల హితం కొరకు ప్రధానంగా చెప్పబడినది. వైద్యులకు యశస్సును ఇచ్చును. ఈ ఉత్తమ రహస్యంను దాటకూడదు. పవిత్రమై దీనిని ప్రయోగించవలెను. ఇతరులపై ప్రయోగించ కూడదు. అందరికీ ఈ రహస్యము తెలుపకూడదు. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

రేవతీ కల్పము సమాప్తం.

భోజన కల్పాధ్యాయః

అథాతో భోజనకల్పం వక్ష్యామః ॥ 1 ॥

యథో వా చ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము భోజనకల్పాధ్యాయం వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మారీచమాసీనమృషిం పురాణం
హుంతాగ్నిహోత్రం జ్వలనార్క తుల్యమ్ ।
తపోదమాచారనిధిం మహాన్తం
పప్రచ్ఛ శిష్యః స్థవిరోఽనుకూలమ్ ॥ 3 ॥

కిం లక్షణం భోః క్షుధితస్య జన్తోః
పిపాసితస్యాథ తథోభయస్య ।
భృశే చ మన్దే చ కథం ను విద్యాత్
తృషాక్షుధే తత్ర చ కిం హితం స్యాత్ ॥ 4 ॥

భోజ్యానుపూర్వీ చ కథం హితా స్యాద్
భక్తం క్వ దేశే పరిపచ్యతే చ ।
కిం లక్షణం భుక్తవతో మహాత్మన్!
మన్దాశితాత్యాశితయోశ్చ కాని ॥ 5 ॥

గుణాశ్చ దోషాశ్చ హి తత్ర కే స్యు-
రత్యుష్ణశీతాశనయోశ్చ కే చ ।

విపర్యయే కే చ భవన్తి దోషాః
క్షుత్తృష్ణయోర్భోజనపానయోగాత్ ॥ 6 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 185తమం పత్ర

మణ్డశ్చ కేషాం భవతి ప్రశస్తః
కేషాం ప్రశస్తో భగవన్న మణ్డః ।
మణ్డస్య సమ్యక్ చ నిషేవితస్య
గుణాశ్చ దోషాశ్చ విపర్యయే కే ॥ 7 ॥

కేషాం యవాగూరహితా హితా వా
కృతాకృతా చాప్యథ ముద్గమణ్డౌ ।
యూషశ్చ కస్మై విరసః ప్రదిష్టః
సమూలకో వాఽథ సదాడిమో వా ॥ 8 ॥

సజాఙ్గలో వా రసకౌదనో వా
సంభోజనస్నానమథో హితం క్వ ।
ఇత్యేవముక్త్వా స బభూవ జోషం
ప్రజాపతిర్వాక్యమథో బభాషే ॥ 9 ॥

అగ్నిహోత్రము చేసి ఆసీనుడైన సూర్య ప్రభ దేదీప్యమానమైన
యమ నియమాదుల నిధి అయిన మరీచి పుత్రుడు మహర్షి కశ్యపునితో జ్ఞ
అయిన వృద్ధ జీవకుడు అనుకూలావస్థలో చూసి ఈ క్రింది విధముగా ప్రశ్నించె

1. ఆకలి తో ఉన్న వ్యక్తి లక్షణములు ఏవి?
2. దప్పి గొన్న వ్యక్తి లక్షణములు ఏవి?
3. ఈ రెంటి లక్షణములు ఏవి?
4. ఆకలి, దప్పులు తీవ్రముగా మరియు మందముగా ఉన్నపుడు ఏ లక్షణములు ఉండును?
5. ఈ అవస్థలో ఏది హితకరము?
6. భోజనము చేయునపుడు భోజ్యపదార్థముల క్రమము ఏవిధము ఉండవలెను?

7. భుజించిన పదార్థం ఏ స్థానములో పచనం నొందును?
8. ఓ మహాత్మ ! భోజనం చేసిన వాడి లక్షణములు ఏవి?
9. మంద అశిత, అత్యశిత లక్షణములు ఏవి?
10. అతి ఉష్ణ, అతి శీత భోజన గుణదోషములు ఏమి?
11. భోజనపానముల యోగముతో ఆకలి దప్పుల విపరీతావస్థలో ఏదోషము కలుగును?
12. మండము ఎవరికి హితకరము? ఎవరికి అహితకరము?
13. సమ్యక సేవనం చేసిన మండము యొక్క గుణములు ఏవి? మరియు అసమ్యక సేవనచే కలుగు దోషములు ఏవి?
14. యవాగు ఎవరికి అహితము? ఎవరికి హితకరము?
15. కృత అకృత యూషము ఎవరికి హితము? ఎవరికి అహితకరము?
16. ముద్గమండము ఎవరికి అహితము? ఎవరికి హితము?
17. విరసము, ముల్లంగి దాడిమ యుక్తమైన యూషము ఎవరికి హితము?
18. జాంగల మాంసరసము ఓదనము ఎవరికి హితకరము?
19. భోజనం మరియు స్నానము ఎవరికి హితకరము?

ఈ విధముగా ప్రశ్నించి శాంతించెను. ఇపుడు ప్రజాపతి కశ్యపుడు ఉత్తరం ఇచ్చెను.

నాసర్వవిన్నో ఖలు మాంసచక్షుః
ప్రశ్నానిమాన్ వక్తుమిహోత్సహేత ।

అసర్వజ్ఞ వ్యక్తి కేవలము ఈ మాంసచక్షువుల ద్వారా ఈ ప్రశ్నలన్నింటికి జవాబు చెప్పలేదు.

ఉత్సాహవర్ణస్వరదృష్టిహాని-
విషాదకార్శ్యశ్రమవాగ్వికారాః ॥ 10 ॥
భృశం చ పీడా హృదయస్య జన్తోర్
గ్లానిర్ముఖస్యాతిబుభుక్షితస్య ।

భుక్షిత వ్యక్తి లక్షణములు - ఆకలిగొన్న వ్యక్తిలో ఉత్సాహము, వర్ణము, స్వరము, దృష్టి తగ్గి పోవును, శరీరంలో విశాదం, కృశత్వం, అలసిపోవుట, వాణి వికృతమగుట, రోగి హృదయంలో అత్యంతపీడ ముఖం నందు గ్లాని కలుగును.

విపర్యయే కే చ భవన్తి దోషాః
క్షుత్తృష్ణయోర్భోజనపానయోగాత్ ॥ 6 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 185 తమం పత్రమ్)

మణ్డశ్చ కేషాం భవతి ప్రశస్తః
కేషాం ప్రశస్తో భగవన్న మణ్డః ।
మణ్డస్య సమ్యక్ చ నిషేవితస్య
గుణాశ్చ దోషాశ్చ విపర్యయే కే ॥ 7 ॥

కేషాం యవాగూరహితా హితా వా
కృతాకృతా చాప్యథ ముద్గమణ్డౌ ।
యూషశ్చ కస్మై విరసః ప్రదిష్టః
సమూలకో వాఽథ సదాడిమో వా ॥ 8 ॥

సజాఙ్గలో వా రసకాదనో వా
సంభోజనస్నానమథో హితం క్వ ।
ఇత్యేవముక్త్వా స బభూవ జోషం
ప్రజాపతిర్వాక్యమథో బభాషే ॥ 9 ॥

అగ్నిహోత్రము చేసి ఆసీనుడైన సూర్య ప్రభ దేదీప్యమానమైన తప యమ నియమాదుల నిధి అయిన మరీచి పుత్రుడు మహర్షి కశ్యపునితో జ్ఞాని అయిన వృద్ధ జీవకుడు అనుకూలావస్థలో చూసి ఈ క్రింది విధముగా ప్రశ్నించెను.

1. ఆకలి తో ఉన్న వ్యక్తి లక్షణములు ఏవి?
2. దప్పి గొన్న వ్యక్తి లక్షణములు ఏవి?
3. ఈ రెంటి లక్షణములు ఏవి?
4. ఆకలి, దప్పులు తీవ్రముగా మరియు మందముగా ఉన్నపుడు ఏమి లక్షణములు ఉండును?
5. ఈ అవస్థలో ఏది హితకరము?
6. భోజనము చేయునపుడు భోజ్యపదార్థముల క్రమము ఏవిధముగా ఉండవలెను?

7. భుజించిన పదార్థం ఏ స్థానములో పచనం నొందును?
8. ఓ మహాత్మ ! భోజనం చేసిన వాడి లక్షణములు ఏవి?
9. మంద అశిత, అత్యశిత లక్షణములు ఏవి?
10. అతి ఉష్ణ, అతి శీత భోజన గుణదోషములు ఏమి?
11. భోజనపానముల యోగముతో ఆకలి దప్పుల విపరీతావస్థలో ఏదోషము కలుగును?
12. మండము ఎవరికి హితకరము? ఎవరికి అహితకరము?
13. సమ్యక సేవనం చేసిన మండము యొక్క గుణములు ఏవి? మరియు అసమ్యక సేవనచే కలుగు దోషములు ఏవి?
14. యవాగు ఎవరికి అహితము? ఎవరికి హితకరము?
15. కృత అకృత యూషము ఎవరికి హితము? ఎవరికి అహితకరము?
16. ముద్గమండము ఎవరికి అహితము? ఎవరికి హితము?
17. విరసము, ముల్లంగి దాడిమ యుక్తమైన యూషము ఎవరికి హితము?
18. జాంగల మాంసరసము ఓదనము ఎవరికి హితకరము?
19. భోజనం మరియు స్నానము ఎవరికి హితకరము?

ఈ విధముగా ప్రశ్నించి శాంతించెను. ఇపుడు ప్రజాపతి కశ్యపుడు ఉత్తరం ఇచ్చెను.

నాసర్వవిన్నో ఖలు మాంసచక్షుః
ప్రశ్నానిమాన్ వక్తుమిహోత్సహేత ।

అసర్వజ్ఞ వ్యక్తి కేవలము ఈ మాంసచక్షువుల ద్వారా ఈ ప్రశ్నలన్నింటికి జవాబు చెప్పలేదు.

ఉత్సాహవర్ణస్వరదృష్టిహాని-
విషాదకార్శ్య శ్రమవాగ్వికారాః ॥ 10 ॥
భృశం చ పీడా హృదయస్య జన్తోర్
గ్లానిర్ముఖస్యాతిబుభుక్షితస్య ।

భుక్షిత వ్యక్తి లక్షణములు - ఆకలిగొన్న వ్యక్తిలో ఉత్సాహము, వర్ణము, స్వరము, దృష్టి తగ్గి పోవును, శరీరంలో విశాదం, కృశత్వం, అలసిపోవుట, వాణి వికృతమగుట, రోగి హృదయంలో అత్యంతపీడ ముఖం నందు గ్లాని కలుగును.

తాల్వోష్ఠజిహ్వాగలగణ్డశోషః
శ్రోత్రాక్షిదౌర్బల్యవిషాదమోహాః ॥ 11 ॥
స్మృత్యగ్నిమేధాసుఖవాక్యహాని-
ర్జిహ్వావివృద్ధిశ్చ పిపాసితస్య ।

పిపాస వ్యక్తి లక్షణములు - తాలువు, ఓష్ఠ, జిహ్వా, గళము గండప్రదేశము ఎండిపోవును. కర్ణ నేత్రములు దుర్బలములు అగును. విశాదం మోహము కలుగును. స్మృతి శక్తి, జాఠరాగ్ని, మేధ, సుఖము, వాణిశక్తి, నశించును. జిహ్వావృద్ధి నొందును.

ఏతాని రూపాణ్యుభయాని విద్యాత్
పిపాసితే చైవ బుభుక్షితే చ ॥ 12 ॥
విశోషణం తత్ర శిరోరుజార్తి-
ర్మూత్రగ్రహో భుక్తవతశ్చ భేదః ।
తత్రాన్నపానాని యథోపజోషం
సాత్మ్యాని భోజ్యాని వదన్తి తజ్జ్ఞాః ॥ 13 ॥

ఆకలి దప్పిగొన్న వ్యక్తులలో సామాన్య రూపముగా శరీరశోషణము శిరోరోగము, మూత్రగ్రహము, భోజనం వెంటనే మలవిసర్జనం మొదలగు లక్షణములు కలుగును. ఈ అవస్థలో వివేకుడు ఆవశ్యకతానుసారము సాత్మ్య అన్నపానములను సేవించవలెనని చెప్పెను.

తృష్ణాబుభుక్షాభృశపీడితే తు
సకృత్ కృతం పూరణమప్రశస్తమ్ ।
ఓజో హి దగ్ధం జ్వలనానిలాభ్యాం
పునః పునః శోషయతే చ పీతమ్ ॥ 14 ॥
లోహం యథా తప్తమపోనిషిక్తం
తత్రాన్నపానస్య గతిః కథం స్యాత్ ।

ఆకలి దప్పులతో ఎక్కువగా బాధపడుతున్నపుడు ఒకేసారి కడుపునిండా తినడం, పానం చేయుట ప్రశస్తం కాదు. ఎందుకనగా అగ్ని వాయువులచే

జ్వలింపబడిన ఓజస్సు సేవించిన దానిని వెంట వెంటనే శోషింపచేయును. 4 అవస్థలో అన్నపానములు పరిణామం చెందవు. వేడిచేసిన లోహము నీటిలో ముంచినపుడు ఉండు విధముగానే ఈ వ్యక్తి అన్నపానములు ఉండును.

సకృత్రపీతస్య వదన్తి చైకే
 తృప్తిం ప్రశస్తాం భిషజోఽనుచిన్త్య ॥ 15 ॥
సకృత్రపీతస్య హి నశ్యతే క్షుద్
 యథా పృథివ్యాః సకృదాప్లుతాయాః ।

కొందరు వైద్యులు దాహం వేసినపుడు ఒకేసారి నీళ్ళు త్రాగడం వలన పూర్తిగా తృప్తినొందెదరు. కాని ఒక్కసారిగా జలంతో ఆప్లుతం అయిన పృథ్వివలె ఒక్కసారిగా జలపానం చేసిన రోగికి ఆకలినశించును అని చెప్పెదరు.

ఆదాయ పిత్తం పవనో హ్యుదీర్ణ-
 ఓజోదహం సంజనయేద్ధి తృష్ణామ్ ॥ 16 ॥
శిరోగతః స్థాననిరుద్ధవేగో-
 హృత్క్లోమ సంతాపయతే తతస్తృట్।

తమస్వస్థానం నందు నిరోధించబడిన వేగములతో వాయువు శిరస్సునందు చేరి ఉదీర్ణమై పిత్తముతో ఓజస్సును జ్వలింపచేసి తృష్ణను కలిగించును. దానితో హృదయ కుహరముల యందు సంతాపం కలుగును. చివరకు తృష్ణ కలుగును.

శూలారతాధ్మానగుదప్రకోప-
 జ్వరాఙ్గదాహశ్రమమోహతృష్ణాః ॥ 17 ॥
శయ్యాసనస్త్రీవిషయేష్వభక్తి-
 ర్భవన్తి రూపాణ్యపతర్పితస్య ।

అపతర్పిత వ్యక్తి లక్షణములు - శూల, గ్లాని, ఆధ్మానము, గుదరోగ ప్రకోపము, జ్వరము, అంగదాహము, అలసిపోవుట, మోహము, తృష్ణ, శయ్యా, ఆసనము, మైథునములో ఇచ్ఛ లేకుండుట ఇవి అపతర్పిత వ్యక్తి లక్షణములు.

ఆదాతుమిచ్ఛత్యపి యస్తు భూయో
మధ్యస్థతా చేద్భవతీప్సితేషు ॥ 18 ॥
తద్దేశకాలౌ భజతే చ యుక్త్యా
మన్దాశితం తం ప్రవదన్తి తజ్ఞాః ।

మందాశిత వ్యక్తి లక్షణములు :- మాటి మాటికి భోజనం తిను ఇచ్ఛ కలుగుట. ఇష్టమైన పదార్థములు మద్యస్థముగా ఉండుట. ఆయా దేశకాలములు యుక్తి పూర్వకముగా సేవించువాడికి పండితుడు మంద అశితుడు అని చెప్పుదురు.

అత్యాశితానాం వమనం ప్రశస్తం
మన్దాశితానామశనం తు యుక్త్యా ॥ 19 ॥

అత్యశిత మరియు మందాశితుని ఉపక్రమం : కాల, దేశ, అవస్థ, బల, ఉపద్రవ ఔషధములను దృష్టిలో ఉంచుకొని ఎవరయితే బాగుగా ఎక్కువగా భుజించుదురో వారికి వమనం చేయించవలెను. మందాశితునకు యుక్తిపూర్వకంగా భోజనం చేయించవలెను.

దృష్టిప్రసాదో వచన ప్రసిద్ధిః
స్వరస్య గామ్భీర్యమదైన్యమూర్జః ॥ 20 ॥
ఇష్టేన్ద్రియార్థేషు మనఃప్రహర్షః
స్నిగ్ధం ముఖం భుక్తవతశ్చ విద్యాత్ ।

భుజించిన వాని లక్షణములు : నేత్రములు నిర్మలంగా ఉండుట వాణి ప్రసిద్ధి, స్వరగంభీరం, దీన రహితంగా ఉండుట, శరీర ఊర్జ వృద్ధి చెందుట, ఇంద్రియ ఇష్ట విషయములలో మనసు ప్రసన్నముగా, ముఖస్నిగ్ధముగా ఉండుట.

కాన్తిర్బలస్మృతిమేధావయాంసి
ప్రమోదసత్త్వస్థితిరఙ్గవృద్ధిః ॥ 21 ॥
దృఢేన్ద్రియత్వం స్థిరతాऽऽయుషశ్చ
సమ్యగ్గుణా భుక్తవతో నరస్య ।

సమ్యక్ భోజనం చేసిన వ్యక్తి లక్షణములు : శరీరకాంతి, బలము, స్మృతి, మేధ, వయస్సు, ప్రాప్తించును. ప్రమోదము, సత్త్వస్థితి, అంగబుద్ధి కలుగును. ఇంద్రియములు దృఢముగా, ఆయువు స్థిరముగా ఉండును.

భోజ్యస్య కాలం మునయో బుభుక్షాం
వదన్తి తృష్ణామపి పానకాలమ్ ॥ 22 ॥

మునిగణము, ఆకలిని భోజన కాలముగా, తృష్ణను పానకాలముగా చెప్పెదరు.

భోజ్యానుపూర్వీ తు యథా హితా స్యాత్
తాం తు ప్రవక్ష్యామి నిబోధ వత్స! ।
తృష్ణాక్షుధౌ చేద్యుగపద్భవేతాం
తయోర్భిషక్ తాం ప్రథమం చికిత్సేత్ ॥ 23 ॥

మొదట ఏద్రవ్యమును తరువాత ఏ ద్రవ్యమును క్రమముగా తినవలెను అను విషయము చెప్పెదను. ఓ వత్స! దానిని నీవువినుము. అకలి దప్పి ఒకేసారి కలిగినచో వైద్యులు మొదట దప్పిని చికిత్స చేయవలెను.

పూర్వం పిపాసాం శమయేద్విపశ్చిత్
త్రిభాగసాత్మ్యోచితపానయోగైః ।
తతోఽశనైః కుక్షితృతీయభాగం
సంపూరయేద్భాగమథావశిష్యాత్ ॥ 24 ॥
ఏవం హి భుఞ్జానమథో పిబన్తం
జితేన్ద్రియం సాహసవజినం చ ।
ఆరోగ్యమాయుర్బలమగ్నిదీప్తిః
ప్రజా చ ముఖ్యా భజతే సుఖం చ ॥ 25 ॥

బుద్ధిమంతులైన వారు త్రిభాగ సాత్మ్యమును దృష్టిలో ఉంచుకొని తగిన పేయపదార్థములతో మొదట పిపాసను శాంతింపచేసి అనగా కుక్షిలో 3 వ భాగము పేయ లేదా ద్రవమును త్రాగవలెను. కుక్షిలో 3 వ భాగము భోజనంతో పూరించవలెను. మిగిలిన 3వ భాగము వాతాది దోషముల గతి కొరకు విడిచిపెట్టవలెను. ఈ కారణమున భోజనము సమ్యక ప్రకారము పచనం చెందును. ఈ విధముగా సేవించు వ్యక్తి జితేంద్రియుడు, సాహసరహిత వ్యక్తికి ఆరోగ్యం, ఆయువు బలము, అగ్నిదీప్తి, ఉత్తమ సంతానం, సుఖ ప్రాప్తి కలుగును.

బుభుక్షితో యస్తు పిబేత్ పురస్తా-
దశ్నాతి చాన్నాని పిపాసితః సన్ ।
తస్యాశు రోగాః ప్రభవన్తి ఘోరా
విపర్యయాదానభవా అపాయాః ॥ 26 ॥
జ్వరాఙ్గదాహశ్రమకార్శ్యకుష్ఠ-
చ్ఛర్దిభ్రమానాహవిసూచికాస్తృట్ ।
యక్ష్మాతిసారా గలతాలుశోషౌ
దేహేన్ద్రియార్థేన్ద్రియవర్ణహానిః ॥ 27 ॥

ఎవరయితే ఆకలి కలిగినపుడు నీరు త్రాగుదురో దప్పి వేసినపుడు అన్నం తినెదెరో వారికి విపర్యయ కారణం వలన శీఘ్రముగా అపాయ యుక్తమైన భయంకర జ్వరం, అంగదాహము, శ్రమ, కృశత, కుష్టము, ఛర్ది, భ్రమ, ఆనాహ, విసూచిక, తృష్ణ, యక్ష్మ, అతిసారం, గళశోష, తాలుశోష మొదలగు రోగములు శరీర ఇంద్రియ విషయములు ఇంద్రియ వర్ణము, నశించును.

ప్రతాన్తభోక్తుర్విషమాశినశ్చ
తోయాతిపస్యాతిమహాశనస్య ।
విరోధ్యజీర్ణోధివిభోజనస్య
వహ్నిః ప్రశమ్యత్యపి చాన్నకాలే ॥ 28 ॥
తస్మాచ్చ పూర్వం న జలం పిబేయుః
స్నేహోపరిష్టాన్న న చాతిభుక్త్వా ।

(ఇత తాడపత్రపుస్తకే 186తమం పత్రమ్)

పీతం హి సద్యః శమయత్యుదర్యం
తతో జ్వరాద్యాః ప్రభవన్తి రోగాః ॥ 29 ॥

మాటిమాటికి భోజనం చేయువారు, విషమభోజనం చేయువారు, అధికంగా నీరు తాగువారు, అతిభోజనం చేయువారు, విరుద్ధభోజనం, అజీర్ణ భోజనం, అధ్యశనం, చేయు వారికి అగ్ని అన్న కాలంలో శాంతించును. ఈ విధంగా స్నేహం తర్వాత అధికభోజనం తర్వాత, నీరు త్రాగకూడదు. భోజనమునకు ముందు నీరు త్రాగకూడదు. ఈ అవస్థలలో నీరు త్రాగినచో జఠరాగ్ని శీఘ్రంగా మందగించి జ్వరాదులు కలుగును.

స్నేహం సమాక్రమ్య విచిత్రభోజ్యై
ర్జలం పిబేన్మధ్య ఇవా(హో)శనస్య ।
భుక్త్వాఽపి పిత్తప్రకృతిః పిబేచ్చ
మాత్రాం చ సర్వత్ర హితం చ సాత్మ్యమ్ ॥ **30** ॥

జిహ్వోష్ఠతాల్వన్త్రగలోదరాజో
విదహ్యతే భుక్తఫలం న వేత్తి ।
ఆనాహదుర్నామజలోదరాసృగ్-
వైసర్పతృష్ణాక్షిశిరోరుజశ్చ ॥ **31** ॥

స్నేహసేవన మొదట చేసిన తర్వాత వివిధ భోజనముల ద్వారా ఆచ్ఛాదితం చేసి భోజనం మధ్యలో నీరు త్రాగవలెను. భోజనం చేసిన తర్వాత కూడ పిత్తప్రకృతి కలవాడికి తగిన మాత్రలో హితకరం, సాత్మ్యం అయిన జలం త్రాగవలెను. లేనిచో జిహ్వ, ఓష్ఠ, తాలువు, ఆంత్రములు, ఉదరము, ఓజస్సు, దహనమగును. భోజన ఫలప్రాప్తి కలగదు, ఆనాహము, అర్శస్సు, జలోదరము, రక్తవికారము, విసర్పము, తృష్ణ, అక్షిరోగములు, శిరోరోగములు కలుగును.

అత్యుష్ణపానాన్ననిషేవణేన
రేతోఽసృగణ్డోపచయశ్చ దుష్యేత్ ।
అగ్నిః క్షయం యాతి రసం న వేత్తి
శ్లేష్మా చ పిత్తం చ నిచీయతేఽస్య ॥ **32** ॥

అతి ఉష్ణ అన్నపాన సేవనచే వీర్యము, ఆర్తవము, బీజదోషము కలుగును. జాఠరాగ్ని క్షీణించును. రసజ్ఞానం కలుగదు. శరీరం నందు కఫపిత్త సంచయమగును.

శీతాన్నపానాతినిషేవణాత్తు
కఫానిలారోచకశూలవాతాః ।
హిక్కా-శిరోనేత్రగలగ్రహాద్యా
ఆలస్యవిణ్మూత్రగురుత్వవృద్ధి ॥ **33** ॥

అతిశీతల అన్నపాన సేవనచే కఫవాతరోగములు అరుచి వాత శూల హిక్క శిరోగ్రహము, నేత్రగ్రహము, గలగ్రహము, ఆలస్యము మలమూత్రములు, శరీర గురుత్వం వృద్ధి అగును.

స్నిగ్ధం చ పూర్వం మధురం చ భోజ్యం
మధ్యే ద్రవం శీతమథో విచిత్రమ్ ।
తీక్ష్ణోష్ణరూక్షాణి లఘూని పశ్చాద్
భోజ్యానుపూర్వీ ఖలు సాత్మ్యతశ్చ ॥ 34 ॥

భోజనములో మొదట స్నిగ్ధ మధుర పదార్థములను సేవించవలెను. భోజనము మధ్యలో శీతల ద్రవ్యములు వివిధ వ్యంజనములు సేవించవలెను. చివరన తీక్ష్ణ, ఉష్ణ, రూక్ష, లఘు పదార్థములను సేవించవలెను. లేదా తమ సాత్మ్యమును అనుసరించి చేయవలెను. ఇది భోజన క్రమము.

యః పైత్తికః క్షీణకఫో నిరోగో
మూర్చాశ్రమాత్యధ్వనిపీడితశ్చ ।
అత్యుష్ణపానాన్ననిషేవణాచ్చ
దృష్టిర్గతా మద్యనిషేవణాచ్చ ॥ 35 ॥

శుష్కం కఫం ష్ఠీవతి యశ్చ కృచ్ఛ్రాత్
ష్ఠీవంశ్చ యః క్లిశ్యతి నిర్వికారః ।
క్లేశాత్ ప్రసూతే తృషితా చ యా స్త్రీ
క్షీణేన్ద్రియో యశ్చ మదాత్యయార్తః ॥ 36 ॥

మన్దాశినో యోషితి జాగరూకాః
సంశోధనైర్యే మృదితాశ్చ మర్త్యాః ।
దగ్ధాశ్చ వైసర్పవిదాహినశ్చ
కాసేన కోపేన మదేన చార్తాః ॥ 37 ॥

ఉద్భ్రామితః పూగఫలేన యశ్చ
జగ్ధేన వా యో మదనేన మూఢః ।
కింపాకభల్లాతవిషోపసృష్టాః
క్షౌద్రాశినో యే గరపీడితాశ్చ ॥ 38 ॥

మద్యం పయస్తక్రమథో దధీని
యేఽశ్నన్తి వారాహమథాపి మత్స్యాన్।
తామ్బూలపూగోన్మథితాశ్చ యే స్యుః
కాలోచితా యస్య భవేచ్చ తృష్ణా ॥ **39** ॥

ఏతే తథాఽన్యేఽపి చ తద్విధా యే
తేషాం జలం శీతముశన్తి పథ్యమ్।
విష్టమ్భతృష్ణాగ్నిపీడితా యే
తథా లభన్తే బలసత్త్వపుష్టీః ॥ **40** ॥

ఎవరికి శీతల జలము హితం - పిత్తప్రకృతివారికి, కఫము క్షీణించిన వాడికి, రోగరహితునికి, మూర్ఛ, శ్రమ, మార్గగమనముచే పీడించబడిన వాడికి, అత్యుష్ణ అన్నపానములు మద్యము సేవించిన వానికి ధాతు క్షీణం కలిగిన వానికి కష్టముగా శుష్క కఫమును ఉమ్మివేయువాడు, ఉమ్మువేయునపుడు కష్టము కలుగువానికి, కష్టప్రసవం కలుగు స్త్రీ దాహం వేయువారికి ఇంద్రియములు క్షీణించిన వానికి మదాత్యయ రోగికి తక్కువగా భోజనం చేయువారికి స్త్రీలలో జాగరణ, అతి మైథునం చేయు వారికి, సంశోధనముచే శిథిలమైన వాడికి దగ్ధం అయిన వాడికి విసర్ప, విదాహ కాస, కోప, మదపీడితులకు పూగీఫలం అధికంగా సేవించిన వానికి మదన ఫల సేవనచే మూఢుడు అయిన వానికి విషముష్టి భల్లాతకంతో బాధపడు వానికి నిత్యంమధుసేవన చేయువానికి, గరవిషపీడితునికి, మద్యము, పాలు, తక్రము, పెరుగు, పందిమాంసం, చేపలు సేవించువారికి నీరు, పూగిఫలము, ప్రతిదినం సేవించువారికి కాలోచితమైన తృష్ణ కలవానికి విష్టంభ, తృష్ణ, అగ్ని పీడితునకు శీతల జలం పథ్యముగా చెపుదురు. దీనివలన బలసత్వములు పుష్టినొందును.

కౌరుక్షేత్రాః కురవో నైమిషేయాః
పాఞ్చలమాణీచరకౌసలేయాః।
హారీతపాదాశ్చరశౌరసేనా-
మత్స్యాయా దశార్ణాః శిశిరాద్రిజాశ్చ ॥ **41** ॥

సారస్వతాః సిన్ధుసౌవీరకాఖ్యా
యే చాన్తరే స్యుర్మనుజాః కురూణామ్ ।
ఉదగ్విపాట్సైన్ధవసాతిజాశ్చ
కాశ్మీరచీనాపరచీనఖశ్యాః ॥ **42** ॥
బాహ్లీకదాశేరకశాతసారాః
సరామణా యే చ పరేణ తేషామ్ ।
ఏషామవక్షార్యశనాదిరుక్తా
సాత్మ్యోచితత్వాద్భిషజా విధేయా ॥ **43** ॥
సా హ్యస్య తృష్ణాం శమయత్యుదీర్ణాం
బలం చ పుష్టిం చ రుచిం చ ధత్తే ।
వాతానులోమ్యం ప్రకృతిస్థతాం చ
విణ్మూత్రదేహేన్ద్రియజాం కరోతి ॥ **44** ॥
సంతర్పయత్యాశు చ తేన సైభ్యో
హితా మతా సాత్మ్యగుణేన చైవ ।

కురుక్షేత్రములో ఉండువారు, కురు, నిమిష నివాసులు, పాంచాల, మాణీచ, కౌసల, హారీతపాద, చర, శూరసేన, మత్స్య, దశార్ణ, శిశిరాద్రి, సారస్వత, సింధు, సావీరక, కురు, ఉద్గ, విపాట, సింధు, తసాద్రిజ, కాశ్మీర, చీన, అపరచీన, ఖస, బాహ్లీక, దాసేరక, శాతసార, రామణ, దేశములలో నివసించువారికి సాత్మ్యం అగుటచే వైద్యులు, క్షారరహిత భోజనం ను తెలిపినారు. దీని వలన వారికి ఉదీర్ణమైన పిపాస, శాంతి నొందును. బలపుష్టి అన్నములో రుచి వృద్ధి చెందును. వాయుగతి అనులోమము నొందును. మల ప్రవృద్ధ దేహ ఇంద్రియములు ప్రకృతిస్థనొందును. వ్యక్తికి శీఘ్రముగా సంతర్పణం జరుగును. సాత్మ్యం అగుటచే హితకరం అయింది.

పాత్రేషు హృద్యేషు సుపుష్పవత్సు
భుఞ్జీత దేశే చ మనోఽనుకూలే ॥ **85** ॥
తక్రం శుక్తం దధి మస్తుర్గుడం చ
ద్రాక్షా ముఖ్యాః సుకృతాః శక్తవశ్చ ।

శీతం హితం దాడిమవారి చార్యం
స్యాత్ సైన్దవం భూస్తృణపల్లవాశ్చ ॥ 46 ॥
తాని త్రివృద్వాసకకారవృన్తాద్-
రసః కుతేరాదిసమాతులుఙ్గాత్।
స్యాదార్ద్రకయుతాః శక్తవశ్చ
సర్పిర్వరిష్ఠం లఘవః షాడవాశ్చ ॥ 47 ॥
భక్ష్యాశ్చ ముఖ్యా లఘవః సుపక్వాః
సూపా రాగాః పానకం మద్యయోగాః।
అతో గణాద్యుక్తిమవేక్ష్య కుర్యాత్
సాత్మ్యాదవక్షారిమథో విధిజ్ఞాః ॥ 48 ॥

హృదయమునకు ఇంపైన పుష్పయుక్తమైన పాత్రలలో మనస్సుకు సానుకూలమైన స్థానములో కూర్చొని వాడికి తక్రము, శుక్తము, దధి, మస్తు, గుడము ద్రాక్ష బాగాతయారు చేసిన పాత్రలో సక్తు శీతలము, శ్రేష్ఠమైన దానిమ్మరసము, సైంధవము, భూస్తృణ పల్లవములు త్రివృత్, వాసా, కాకర, కుతేర మాతులుంగరసము, ఆర్ద్రక స్వరస సహిత సక్తు ఉత్తమఘృతము, లఘుషాడవము (మధుర అమ్ల) మొదలగు పానక విశేషములు లఘు మరియు సుపక్వ ప్రధాన భక్ష్యములు సూపము (పప్పు) రాగ (ఊరగాయలు) పానకము, మద్య ప్రయోగము, మొదలగు ఉపర్యుక్త గణములు, విధి అనుసారము తెలిసిన వైద్యుడు సాత్మ్యము ననుసరించి ప్రయోగించవలెను. ఇది అవక్షారి భోజనం (క్షార రహితమైనది).

కాశీన్సపుణ్డ్రాఙ్గకవఙ్గకాచాన్
ససా(గ)రానానుపకతా(కా)సలేయాన్।
పూర్వం సముద్రం చ సమాశ్రితా యే
కిరాతదేశ్యానపి పూర్వశైలాన్ ॥ 49 ॥
శాకైః సమస్త్యామిషశాలితైలై-
ర్ద్రవ్యైశ్చ తీక్ష్ణైః సముపక్రమేత।

కఫో హి తేషాం నిచితః స్వభావా-
ద్విలీయమానః కృశతాం కరోతి ॥ 50 ॥

ఇవి కాక కాశీ, పుండ్ర, అంగక, వంగ, కాచ నివాసులు సాగర తీరం వరకు మరి ఆనూప ప్రదేశ కౌసల దేశస్థులు తూర్పు సముద్ర తీరం నందు ఉండు వారు పూర్వ పర్వత కిరాత దేశస్థులకు చేపలు, శాలి బియ్యం, తైలయుక్త శాకము, అన్య తీక్ష్ణ ద్రవ్యములను ఇవ్వవలెను. ఇందులో సంచితమైన కఫస్వభావంతో విలీనమైన శరీరములో కృశత్వం ఉత్పన్నం చేయును.

కలిఙ్గకాన్ పట్టనవాసినశ్చ
సదక్షిణాన్ వాఽపి చ నార్మదేయాన్ ।
ఉచ్చావచద్రవ్యగుణాన్వితాభిః
పేయాభిరేతాన్ సముపక్రమేత ॥ 51 ॥

తైలాని కఙ్గ్వాఢక్రీయావకాశ్చ
మూలాని కన్దాశ్చణకాః కలాయాః ।
ఏతాని సాత్మ్యాని భవన్తి తేషాం
పేయాస్తథోష్ణాః పరిసిద్ధికాశ్చ ॥ 52 ॥

కళింగ, పట్టణ, దక్షిణ, నర్మదా నది తీరంన నివసించు వ్యక్తులకు నానావిధమైన ద్రవ్య గుణములతో కూడిన పేయను ప్రయోగించవలెను. వీరికి ప్రియంగు అఢీకి, యావక తైలము (కుళుత్తితైలం) ముల్లంగి, కంద, శనగ, బఠాణి, పేయ, ఉష్ణ పరిసిద్ధికా (మండవిశేషం) మొదలగునవి సాత్మ్యములు.

పేయా హి సిద్ధా సహ దాడిమేన
తక్రేణ చుక్రేణ జలేన చోష్ణా ।
ససైన్ధవా చాశు విహన్తి తృష్ణాం
కాలోపపన్నా మరిచార్ద్రకాభ్యామ్ ॥ 53 ॥

దానిమ్మ గింజలు, తక్రము, చుక్రము, ఉష్ణజలంతో చేయబడిన పేయలో సైంధవము, మరిచము, ఆర్ద్రకం వేసి యోగ్యకాలంలో ప్రయోగించిన తృష్ణ శాంతించును.

పిత్తాత్మనః సర్పిషి సంస్కృతా వా
క్షీరోదకే శర్కరయాఽన్వితా వా ।
జ్వరాతిసారశ్రమమోహకాసాన్
హిక్కాం చ తృష్ణాం చ హినస్తి పేయా ॥ 54 ॥

పిత్తప్రకృతి కలవానికి ఘృతముతో సంస్కరించిన లేదా క్షీరోదకంలో సిద్ధం చేసిన పేయలో చక్కెర కలిపి ప్రయోగించినచో జ్వరం అతిసారం, శ్రమ మోహము, కాస, హిక్క, తృష్ణ నశించును.

యద్యస్య సాత్మ్యం చ హితం చ భోజ్యం
శరీరదేశప్రకృతౌ స్థితం చ ।
తత్తస్య వైద్యో విదధీత నిత్యం
కాలే చ హృద్యం లఘు మాత్రయా చ ॥ 55 ॥

శరీర దేశ ప్రకృతి అనుసారము, ఎవరికి ఏ భోజనము సాత్మ్యమో హితకరమో వైద్యులు అతనికి ఆభోజనము నిత్యము యోగ్య సమయములో మాత్రలో హృదయమునకు ఇంపగునట్లు లఘుభోజనమును ఇవ్వవలెను.

స్తనస్య వామస్య భవత్యధస్తా-
దామాశయస్తత్ర విపచ్యతేఽన్నమ్ ।
ధాతూరసః ప్రీణయతే విసర్పన్
కిట్టాన్మలానాం ప్రభవోఽఖిలానామ్ ॥ 56 ॥

వామస్థలమునకు క్రింద ఆమాశయం ఉండును. అందులో అన్నం పక్వం అగును. దానినుండి సంపూర్ణశరీరంలో ప్రసరించురసం ధాతువులను తృప్తి పొందించును. కిట్టం నుండి సర్వమలములను ఉత్పన్నం చేయును.

దీప్తాగ్నయో వర్ణబలాధనశ్చ
వ్యాయామనిత్యా బహుభాషిణశ్చ ।
స్త్రీషు ప్రసక్తాః క్షయినో వినిద్రా-
రోగైర్విముక్తాః కృశదుర్బలాశ్చ ॥ 57 ॥

విశుష్క-విణ్మూత్రకఫాధ్వఖిన్నా-

నిపీడ్యమానా విషమజ్వరైశ్చ ।

ఏతే నరా మాంసరసం పిబేయుః

ప్రాగ్భోజనాద్వాతవికారిణశ్చ ॥ **58** ॥

మాంసరససేవన అర్హులు - జాఠరాగ్ని దీప్తి కలవారు, వర్ణ, బలములను కాంక్షించు వారు, నిత్యవ్యాయామము చేయువారు, అధికంగా మాట్లాడు వారు నిత్యము స్త్రీ సంభోగము చేయువారు క్షయరోగులు, నిద్రరానివారు, కృశులు దుర్బలురైన రోగులు, శుష్కించిన వారు, మలమూత్ర, కఫ, మార్గగమనులతో స్విన్నులైన వారు, మిషమజ్వర పీడితులు, వాతవికారము కలవారు, వీరికి భోజన పూర్వమే మాంసరసం త్రాగించవలెను.

ప్రక్లిన్నకాయా గలవక్త్రరోగై-

రార్తాః క్షతాః పిత్తకఫాదితాశ్చ ।

జ్వరాతిసారగ్రహశోకనిద్రా-

ప్రమేహపాణ్డ్వామయకామలార్తాః ॥ **59** ॥

విషాన్వితాశ్చాపి మదాన్వితా వా

యే చోపసృష్టా వివిధైర్గరైర్వా ।

ఛర్ద్యూరువిష్కమ్భవికారిణశ్చ

నైతే నరా మాంసరసం పిబేయుః ॥ **60** ॥

మాంసరసము సేవన చేయకూడని వారు :

క్లిన్నశరీరము కలవారు, గళ, ముఖ రోగములు కలవారు, క్షత పిత్త, కఫ రోగులు, జ్వర, అతిసారము, గ్రహరోగము, శోకం, అధిక నిద్ర, ప్రమేహము, పాండు, కామల కలవారు, విష, మద, సంయోగజ విషపీడితులు, వమనం, ఊరుస్తంభం కలవారు మాంసరసం సేవించకూడదు.

తక్రం తు తేషాం భవతి ప్రశస్తం

ససైన్ధవం శర్కరయాఽన్వితం వా ।

సౌవర్చలేనాథ బిడేన యుక్తం

మధ్యేఽపి చాన్తేఽపి సనావనీతమ్ ॥ **61** ॥

వీరికి భోజన మధ్యములో, అంతము నందు సైంధవము, శర్కరా, సౌవర్చ లవణము, విడాలవణము, వెన్నతో కూడిన తక్రము ప్రశస్తముగా చెప్పబడినది.

తక్రం హి సద్యో మథితం సుగన్ధి
రుచిం బలం పుష్టిమథో దధాతి ।
అమ్లోష్ణవైశద్యలఘు స్వరో(?) వా
నిషేవ్యమాణం జ్వలయత్యుదర్యమ్ ॥ **62** ॥

తాజా తక్రము సుగంధిత తక్రము రుచి బలము పుష్టిని పెంపొందించును. అమ్ల ఉష్ణము విషదత్వమును చేయునది లఘు, స్వరవృద్ధిని చేయును. దీని సేవనచే జఠరాగ్ని ప్రదీప్తం అగును.

వాన్తే విరిక్తే జ్వరితే విశుష్కే
మహోపవాసశ్రమపీడితే చ ।
తృష్ణాతిసారోరుగదోపతప్తే
వైసర్పపిత్తామయఘర్మితే చ ॥ **63** ॥
సంస్పృష్టరోగేషు మహాశనేషు
విదహ్యమానేషు జలోదరేషు ।
సద్యఃప్రసూతాస్వపి చాఙ్గనాసు
మణ్డం విదధ్యాదపి కామలాసు ॥ **64** ॥

మండ ప్రయోగమునకు అర్హులు :- వమన, విరేచనములు చేసిన తరువాత జ్వర రోగములో శుష్కింప బడినవారికి దీర్ఘ ఉపవాసం, పరిశ్రమచే పీడితుడైన వాడికి, తృష్ణ అతిసారం, ఊరుస్తంభం, విసర్ప, పైత్తిక రోగములు, ఎండలో పీడితుడైన వాడికి, సంసృష్టదోషములతో ఉత్పన్నం అయిన రోగాలకు, అత్యధిక భోజనం చేయువారికి, శరీరములో విధాహం అగువానికి మండం ప్రయోగించవలెను.

ఆమాతిసారజ్వరయోర్విబన్ధే
కఫోద్భవే శ్వాసగలామయేషు ।
హిక్కోపజిహ్వాగలశుణ్డికాసు
కాసేఽక్షిరోగే శిరసో గురుత్వే ॥ **65** ॥

ఛర్దిశ్రమోన్మాదవిసూచికాసు
యోన్యామయే ప్లీహ్ని చ పీనసే చ ।
గుల్మేషు హృద్రోగహలీమకేషు
వాతప్రకోపేష్వథ కేవలేషు ॥ 66 ॥

ధాత్ర్యాః ప్రవృద్ధే పయసి ప్రదుష్టే
బాలస్య నిద్రాకఫవాతవృద్ధౌ ।
మూత్రాభివృద్ధౌ హృదయద్రవే చ
నిష్ఠీవికాలస్యవిషాదకేషు ॥ 67 ॥

ఛర్దేషు సర్వేషు తథా గ్రహేషు
పృష్ఠగ్రహే యక్ష్మణి హృద్గదే చ ।
చిన్తాశ్రమోన్మాదమదోపతాపే
మణ్డం భిషఙ్నోపదిశేద్విపశ్చిత్ ॥ 68 ॥

మండ ప్రయోగ అనర్హులు - ఆమాతిసారం, జ్వరం, విబంధం, కఫంతో ఉత్పన్నం అయిన శ్వాస, గళరోగము, హిక్క, ఉపజిహ్వ, గలశుండిక, కాస, అక్షిరోగ శిరోభారము, వమనం, శ్రమ, ఉన్మాదం, విశూచిక, యోనిరోగములు, ప్లీహారోగములు, పీనసం, గుల్మం, హృద్రోగం, హలీమకం, శుద్ధవాతప్రకోపం, ధాత్రీప్రవృత్తస్తన్యం దూషితం అగుట, బాలుని నిద్రాధిక్యం, కఫవాతవృద్ధి, మూత్రవృద్ధి, హృదయద్రవం, నిష్ఠీవిక, ఆలస్యం, విషాదం, ఛర్దిరోగం, పృష్ఠగ్రహం, యక్ష్మ, హృద్రోగం, చింత, శ్రమ, ఉన్మాద మదపీడితావస్థలో వైద్యుడు మండమును ప్రయోగించకూడదు.

మణ్డో హి పీతః కఫినా గదే వా
కఫాత్మకే వర్ధయతే కఫస్తాన్ ।
సోఽస్యాగ్నిముత్సాద్య గదాన్ పునస్తాన్
ప్రకోపఽయన్ కష్టతరాన్ కరోతి ॥ 69 ॥

కఫప్రకృతి మనిషి కఫరోగములో మండసేవన చేసిన కఫవృద్ధి కలుగును. జఠరాగ్ని మందగించును. అదే రోగము తిరిగి ప్రకోపించి కష్టసాధ్యం అగును.

తస్మాత్తు తేషాం కఫానాం నరాణాం
న మణ్డమాహుర్భిషజః ప్రశస్తమ్ ।
స్యాన్ముద్రమణ్డోదక ఏవ తేషాం
ససైన్ధవవ్యోషయుతః సుఖాయ ॥ 70 ॥

కావున కఫప్రకృతి మనుష్యులకు మండప్రయోగము ప్రశస్తము కాదు. ఈ వ్యక్తుల కొరకు సైంధవము, త్రికటు మిశ్రిత+ ముద్గోదకము, సుఖకరముగా చెప్పబడినది.

కషాయతిక్తః కటుపాకిభావాత్
కఫం నిహన్త్యాశు హి ముద్గమణ్డః ।
తస్మాత్ కృశం రోగవిముక్తదేహం
దీప్తానలం వా సవిలమ్బిరోగమ్ ॥ 71 ॥

వ్యాయామినం వా బలినం సరోగం
యశ్చోచితో గోరసమాంసమత్స్యైః ।
సంయోజయేత్తం విరసేన యూష్ణా
సాస్రేణ వా గోరససాధితేన ॥ 72 ॥

ముద్గమండం - కషాయ, తిక్తరసములు కటువిపాక కారణంచే శీఘ్రముగా కఫంను నష్టమునొందించును. కావున కృశులకు శారీరక రోగముక్తులకు జఠరాగ్ని ప్రదీప్తం కలవారికి విలంబికా రోగము కలవానికి, నిత్య వ్యాయామము చేయువారికి, బలవంతులకు, రోగయుక్తులకు, గోదుగ్ధము, మాంసం, మత్స్య సాత్మ్యం కలవారికి మసాలా రహితమైన రక్తము లేక పాలతో సిద్ధము చేయబడిన యూషమును ఇవ్వవలెను.

త్రిప్రసృతో దీపనతోయసిద్ధః
స్యాత్తణ్డులైః సంపరిభృష్టకైర్వా ।
ముద్గైర్యవైశ్చాపి తథైవ లాజా-
రుష్ణః సుగన్ధిర్విశదేన పీతః ॥ 73 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 188 తమం పత్రమ్।)

మణ్డః క్షణో నాస్య బలం దధాతి
వ్యాధిస్తథా మార్దవమభ్యుపైతి ।
సర్వేన్ద్రియాణి ప్రకృతిం భజన్తే
భోజ్యానుపూర్వీ చ తథా కృతా స్యాత్ ॥ 74 ॥

3 సార్లు ప్రస్రుతి చేయబడిన దీపనీయ జలముతో సిద్ధం చేయబడిన వేయించిన తండులములు, ముద్గ, యవ, లాజతో చేయబడిన ఉష్ణ, సుగంధిత విషద మండమును త్రాగుటచే క్షణంలో బలం కలుగును. రోగం మృదువగును. సంపూర్ణ ఇంద్రియములు ప్రకృతిస్థమగును.

ఇదీ భోజనక్రమము.

మణ్డం యథోక్తం పిబతో గుణాస్తే
విపర్యయే చాపి విపర్యయః స్యాత్ ।
య ఏవ మణ్డస్య భవన్తి యోగ్యా . . . . ॥ 75 ॥

యథోక్తముగా మండమును సేవించుటచే ఉపర్యుక్త గుణములు కలుగును. దీనికి విపరీతం అగుటచే గుణములు కూడా విపర్యయం అగును. మండ యోగ్యులు యవాగు యోగ్యులు.

లఘ్వీ యవాగూర్న విదహ్యతే చ
దోషానులోమ్యం విదధాతి చోష్ణా ।
పిత్తం చ మాధుర్యగుణేన హన్తి
భోజ్యానుపూర్వీం క్రమశశ్చ యుఙ్క్తే ॥ 76 ॥

యవాగు లఘువగుట వలన శరీరములో దాహం ఉత్పన్నం చేయదు. ఉష్ణ అవస్థలో ప్రయోగించుటచే దోషములను అనులోమనం చేయును. మాధుర్యంచే పిత్తమును నష్టం నొందించును. క్రమముగా భోజనక్రమముతో యుక్తమగును.

సదాడిమా వాతకఫార్దితస్య,
సశర్కరా పిత్తకఫాన్వితస్య ।

రసేన వా జాఙ్గలకేన సిద్ధా
సగోరసా వా సహ దాడిమైర్వా ॥ 77 ॥

హితాం నృణాం మారుతపీడితానాం
గుల్మే తథా ప్లీహి చ పీనసే చ।
సభోజనస్నానవిహారయాన-
వ్యాయామసంభాషణగీతపథ్యామ్ ॥ 78 ॥

వేర్వేరు అనుపానములతో యవాగు సేవన- వాత కఫ పీడితులకు దాడిమ, పిత్తకఫపీడితులకు శర్కర, వాత పీడితులకు గుల్మ, పీనస రోగములతో భోజన, స్నాన, విహార, యాన, వ్యాయామ, సంభాషణ, గీతములు, ఎవరికి, విహార, యాన, వ్యాయామ, సంభాషణ, గీతములు, ఎవరికి హితకరమోవారికి జాంగల మాంసరసంతో సిద్ధం చేయబడిన లేదా గోదుగ్ధంతో సిద్ధం చేయబడిన దాడిమగింజలు వేసిన పేయను ప్రయోగించవలెను. స్వస్థావస్థలో కూడా రోగము నివృత్త అయినపుడు, అగ్ని మందగించినపుడు హితకరముగా చెప్పబడింది.

తత్స్వస్థవృత్తౌ చ హితాం వదన్తి
రోగే నివృత్తే జ్వలనే చ మన్దే।
రోగే నివృత్తే జ్వలనే చ దీప్తే
రోగైర్విముక్తాః కృశదుర్బలాశ్చ ॥ 79 ॥

క్షీణేన్ద్రియా వర్ణబలాగ్నిహీనా-
వాతార్దితాః పిత్తనిపీడితాశ్చ।
జ్వరాతిసారోదరపాయురోగ-
చిన్తేష్యపానాధ్వగరోగతప్తాః ॥ 80 ॥

కాసేన శస్త్రేణవిషేణచైవ
నిపీడితాః శోకహతాశ్చ నిత్యమ్।
వ్యాయామగోయాధ్యయనశ్రమార్తా-
ధూమాగ్నివాతాతపజాగరార్తాః ॥ 81 ॥

విదహ్యమానాక్షిగలాస్యనాసా-
విషీదమానాః స్మృతిబుద్ధిహీనాః ।
ఆనాహినః శుష్కపురీషమూత్రా-
భగన్దరార్శోగ్రహకుణ్డలార్తాః ॥ 82 ॥

నిష్పిష్టభగ్నచ్యుతపీ(డి)తాఙ్గే
శుద్ధవ్రణో మాంసవివర్జితే చ ।
జీర్ణజ్వరాన్యేద్యతృతీయకేషు
నిత్యజ్వరే చాపి చతుర్థకే చ ॥ 83 ॥

రక్షఃపిశాచోరగభూతయక్ష-
క్షుద్వ్రజతృష్ణాగ్నిహిమాహతాశ్చ ।
స్త్రీబాలపుత్రాల్పవిశుష్కదుగ్ధా-
గర్భశ్చ యస్యా న వివర్ధతే చ ॥ 84 ॥

నాప్యాయతే యః స్తనపశ్చ బాలో
జాగర్తి నిత్యం భృశరోదనశ్చ ।
చక్షుర్గతిర్యస్య చ తీక్ష్ణనస్యై-
విశోషణైర్వా ప్రతికర్మణా వా ॥ 85 ॥

పాలు త్రాగుటకు అర్హులు : రోగనివృత్తం అయి అగ్ని ప్రదీప్తం కలుగునపుడు, రోగయుక్తం అయి కృశుడు, దుర్బలుడుగా ఉన్నపుడు, ఇంద్రియములు క్షీణించిన వానికి, వర్ణబలము, అగ్ని, నష్టం కలిగినవాడికి వాతపిత్తపీడితులకు, జ్వరం, అతిసారం, ఉదరరోగములకు, గుదరోగులకు, చింత, ఈర్ష్య, మద్యపానం, శ్రమయుక్తులకు, ధూమ అగ్ని, వాయు, ఆతప, జాగరణ పీడితులకు, చక్షు, గళ, ముఖనాసికలో వాదాహరి కలవారికి విషాదులకు స్మృతి బుద్ధిహీనులకు, ఆనాహం, మలమూత్రములు శుష్కించినవారికి, భగందరము, అర్శసు, గ్రహ, వాతకుండల రోగపీడితులకు, శరీర నిష్పిష్ట (lacirated), చ్యుత, భగ్నము, పీడితులకు, శుద్ధవ్రణం కలవారికి, మాంసరహితులకు, అజీర్ణజ్వరము, అన్యేదుష్కము, తృతీయకము, నిత్యజ్వరము, చాతుర్థకము, రాక్షసపిశాచ, సర్ప,

భూత, యక్ష, క్షుధా వ్రజ, తృష్ణ, అగ్ని హిమములతో పీడితులైన వారికి, స్త్రీ, లేదా బాలుడు అల్ప సంతానం కలవారికి, స్తన్యం లేనివారికి, గర్భవృద్ధి కలుగని వానికి, స్తన్యంతో తృప్తి నొందని బాలునికి, జాగరణము అతిరోదనం తీక్ష్ణనస్యం, శోషణ కర ద్రవ్యంలతో నేత్ర రోగములు కలిగిన వారికి, విరేచన యోగ్యులకు వీరందరికి శృతం చేసిన పాలను ప్రయోగించవలెను.

ఏతే శృతం క్షీరమథాభ్యసేయు-
రలం శృతం యస్తు విరేచనీయః ।
క్షీరం హి సద్యో బలమాదధాతి
దృఢీకరోత్యాశు తథేన్ద్రియాణి ॥ 86 ॥
మేధాయురారోగ్యసుఖాని ధత్తే
రసాయనం చాపి వదన్తి ముఖ్యమ్
పుష్టిర్దృఢత్వం లభతే చ గర్భో
బన్ధ్యా చ షణ్ఢశ్చ జరంశ్చ సూతే ॥ 87 ॥
పాయుం పయః శోధయతేఽనులోమం
కరోతి వాతం లఘుతాం నరాణామ్ ।
తస్మాచ్చ సర్వేషు రసాయనేషు
రోగస్య చాన్తే ప్రవదన్తి దుగ్ధమ్ ॥ 88 ॥

పాలు శీఘ్రముగా బలమును వృద్ధి పొందించును. ఇంద్రియములను దృఢం చేయును, మేధస్సు, అయురారోగ్యములను, సుఖంను కలిగించును. ఇది ప్రధాన రసాయనము, గర్భమును పుష్టిగా, దృఢంగా చేయును. దీనితో వంధ్య, నపుంసకులు వృద్ధస్త్రీలు కూడా సంతానం పొందుదురు. పాలు గుదశోధనం చేయును. వాయువును అనులోమనం చేయును. లఘుత్వం ఉత్పన్నం చేయును. కావున సంపూర్ణ రసాయనములలో రోగాంతములో పాలు శ్రేష్ఠముగా చెప్పబడినవి.

క్షీరం సాత్మ్యం, క్షీరమాహుః పవిత్రం,
క్షీరం మఙ్గల్యం, క్షీరమాయుష్యముక్తమ్ ।
క్షీరం వర్ణ్యం, క్షీరమాహుశ్చ కేశ్యం,
క్షీరం సన్తానం క్షీరమాహుర్వయస్యమ్ ॥ 89 ॥

పాలు శరీరంనకు సాత్మ్యం. పవిత్రం, మంగళకారకం ఆయుష్కరం. వర్ణ్యం, కేశ్యం, సంధానకారకం. వయస్థాపకం.

క్షీరం సర్వేషాం దేహినాం చానుశేతే,
క్షీరం పిబన్తం చ న రోగ ఏతి ।
క్షీరాత్ పరం నాన్యదిహాస్తి వృష్యం,
క్షీరాత్ పరం నాస్తి చ జీవనీయమ్ ॥ 90 ॥

పాలు సమస్త ప్రాణులకు అనుకూలము. క్షీరం త్రాగుటచే రోగములు రావు. క్షీరమును మించి వాజీకరణ ద్రవ్యం లేదు. జీవనీయ ద్రవ్యములలో కూడా క్షీరమును మించి మరొకటి లేదు.

శైత్యాత్ పయో వర్ధయతేఽనిలం ప్రాక్
పిత్తాత్మనస్తేన భినత్తి వర్చః ।
ఈషచ్చ శూలం కురుతే గురుత్వాత్
స్నేహాద్విపాకే శమయత్యుభే ద్వే ॥ 91 ॥

క్షీరము శీతలము అగుటచే ప్రారంభంలో వాయువును వృద్ధి చేయును. పిత్తప్రకృతి కలవారికి విరేచనం చేయును. గురువు అగుటచే కొంచెం శూలను ఉత్పన్నం చేయును. కాని స్నిగ్ధ విపాకంచే వాతపిత్తములను శాంతింపచేయును.

మాధుర్యతో వర్ధయతే శరీరం
ప్రసాదయత్యాశు తథేన్ద్రియాణి ।
స్థైర్యం పయః సాన్ద్రతయా కరోతి
పైచ్ఛిల్యతః శోధయతేఽన్తరాణి ॥ 92 ॥

మధురం కాన క్షీరం శరీర వృద్ధిని చేయును. ఇంద్రియ ప్రసన్నం కలిగించును. సాంద్రమగుటచే స్థిరత్వం ఉత్పన్నం చేయును పిచ్ఛిలం అగుటచే అంతరావయవములను శోధన చేయును.

విష్టభ్యతే చాపి కషాయభావాద్-
వాతాత్మనస్తేన కరోతి శూలమ్ ।
స్నేహాచ్చ మాధుర్యగుణాచ్చ శూలం
పయో నియచ్ఛత్యనుజీర్యమాణమ్ ॥ 93 ॥

కషాయం అగుట వలన శరీరం నందు విష్టంభం ను ఉత్పన్నం చేయును. వాత ప్రకృతి కలవారికి శూలను ఉత్పన్నం చేయును. కాని స్నిగ్ధ మధుర గుణముల వలన క్షీరం జీర్ణం అయిన పిదప శూలను శాంతింప చేయును.

స్నేహోద్గురుత్వాత్ సకషాయశైత్యాద్-
విస్రంస్య సద్యో బలమాదధాతి ।
సస్నేహశైత్యాన్మధురాన్వయత్వాత్
కఫాత్మనాం వర్ధయతే కఫం చ ॥ **94** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **189** తమం పత్రమ్)

క్షీరము స్నిగ్ధగురు కషాయ శీతలం అగుటచే శీఘ్రముగా బలమును వృద్ధి చేయును. స్నిగ్ధ శీతల మధుర గుణముల వలన కఫ ప్రకృతి కలవారికి కఫంను వృద్ధి చేయును.

ఏతద్ధితం సాత్మ్యకషాయభావాత్
పాకస్య తుష్టిం కురుతే న దోషమ్ ।
గౌరం చ వర్ణం కురుతే సితత్వాత్
స్నేహం చ సస్నేహతయా కరోతి ॥ **95** ॥

సాత్మ్యం, కషాయం అగుటచే శరీరమునకు హితకరము. పాచకాగ్నిని సంతుష్టి చేయును. శరీరంలో దోషములను ఉత్పన్నం చేయదు. క్షీరం శ్వేతం అగుటచే గౌరవర్ణం కలుగచేయును. స్నిగ్ధమగుటచే స్నిగ్ధత్వం ఉత్పన్నం చేయును.

శైత్యాత్ కషాయాద్ఘనసాన్ద్రభావాత్
సంపర్కతశ్చాభిషవాచ్చ భాణ్డే ।
క్రమేణ చోష్మోపచయాన్నిరుద్ధం
పయో దధిత్వాయ శనైరుపైతి ॥ **96** ॥

పయో హి వాతాతపపీడితం ద్రా-
క్క్యార్ద్రీభవత్యేష హి తత్ర హేతుః ।
ఔష్ణ్యాద్ఘనత్వాదథ వర్ధమానః
సంక్లేదనాచ్చాభిషవాచ్చ దధ్నః ॥ **97** ॥

శీతలము, కషాయము, ఘనము, సాంద్ర కారణములచే పాత్ర సంపర్కాం మరియు సంధానము ద్వార క్రమముగా ఉష్ణ, వృద్ధి వలన నిరుద్ధం అయిన క్షీరము మెల్లమెల్లగా పెరుగుగా మారును. వాయువు మరియు ఎండచే పీడితం అగుట వలన పాలు తక్షణమే పగిలి పోవును. దీనికి కారణము ఉష్ణఘన కారణంచే మెల్లమెల్లగా క్లేద సంధానములు కలుగును.

నిర్వర్తయత్యమ్లరసం పయోఽగ్ని-
ర్మస్తుం తథా చాప్యతివర్తమానః।
ఊర్ధ్వం సరశ్చోత్ప్లవతే స్వభావాత్
కిట్టం తతోఽధశ్చ నిషీదతేఽస్య ॥ **98** ॥

అధిక మాత్రలో వృద్ధి అయిన అగ్ని, పాలలో అమ్లరసంను దధి, మస్తును ఉత్పన్నం చేయును. దీని సర భాగము స్వభావముచే పైన తేలును. కిట్ట భాగము అడుగున చేరును.

దివ్యేన చ జ్ఞానబలేన దృష్టం
ముఖైః(ఖ్యైః) పురా మన్థనమస్య యుక్త్యా।
తతో ఘృతోదశ్విదుపోపలభ్య
గావః ప్రతిష్ఠాః సచరాచరస్య ॥ **99** ॥

ప్రాచీన కాలంలో పెద్ద పెద్ద ఋషులు దివ్యజ్ఞానం తో యుక్తిపూర్వకంగా పెరుగును మంథనం చేయుట శ్రేష్ఠముగా చెప్పిరి. మంథనం చేయుట చే ఘృతము మరియు ఉదశ్వితం లభ్యం అగును. కావున ఆవులు సమస్త చరాచర ప్రపంచం నందు ప్రతిష్టకు కారణం అయినవి.

తస్మాచ్చిరవ్యాధినిపీడితానాం
మూర్ఛాగతానాం పతతాం నరాణామ్।
పరాయణం క్షీరముశన్తి వైద్యా
నిద్రాసుఖాయుర్బలకృత్ పయో హి ॥ **100** ॥

కావున దీర్ఘకాల రోగపీడితుడు, మూర్ఛ నొందినవాడు, కింద పడిన వాడు, వీరికి క్షీరం ఉత్కృష్టం అయినదని వైద్యులు చెప్పుదురు. పాలు, నిద్ర, సుఖము, ఆయువు బలమును ఇచ్చును.

మూఢస్తు యః స్యాన్మదనస్య బీజై-
ర్భల్లాతకైః పూగఫలాదిభిశ్చ ।
పయో హి తస్యోపదిశేద్విపశ్చిద్-
గుడోదకం వా శిశిరం పిబేత్ సః ॥ 101 ॥

క్షీరేణ చైనం సగుడేన నిత్యం
సంభోజయేత్ సర్పిషి సంస్కృతేన ।
ధాన్వీరకార్తేఽపి తథైవ కార్యం
క్షీరం హి తస్యౌషధముక్తమగ్ర్యమ్ ॥ 102 ॥

మదనఫల బీజము, భల్లాతకము, పూగీ ఫలము కారణమున మూఢుడైన వానికి క్షీర ప్రయోగమును చేయవలెను. లేదా చల్లార్చిన గుడోదకం త్రాగించవలెను. (ధనుస్తంభాది వాతరోగములు) లేదా ఘృతముతో సంస్కరించబడిన క్షీరమును సేవించవలెను. ధాన్వీరక రోగపీడితుడికి కూడా పై చెప్పిన ఉపక్రమమునే చేయవలెను. పాలు దీనికి శ్రేష్టమైన ఔషధముగా చెప్పబడింది.

ఆనూపజో జాఙ్గలజో వరిష్ఠః
సుభూమిజాతో గురుబద్ధచక్షుః ।
సాముద్రషణ్డ్రే(పౌణ్డ్రే) క్షుకవంశకానా-
మిక్షుః ప్రశస్తస్తు పరః పరో యః ॥ 103 ॥

పై చెప్పిన రోగములో అనూప జాంగల దేశమును ఉత్తమభూమిలో ఉత్పన్నం అయినగురు మరియు బంధించబడిన అంకురములు కలిగిన సాముద్ర, పౌండ్ర, ఇక్షుక వంశమునకు చెందిన చెఱకు అత్యంత ప్రశస్తముగా చెప్పబడినది.

స్వాదుః శీతః పుష్టికృద్దీపనీయః
స్నిగ్ధో వృష్యో వర్ణచక్షుః ప్రసాదీ ।
శ్లేష్మాణముత్క్లేదయతే చ జగ్ధో
రసస్తు పీతః కురుతే విదాహమ్ 104 ॥

చెఱకు స్వాదు, శీతలం, పుష్టికారకం, దీపనం, వృష్యం, వర్ణమును కలిగించును. చెఱకుగడ రసం శ్లేష్మమును వృద్ధి నొందించును. యంత్రముతో

తీసిన రసం విదాహమును ఉత్పన్నం చేయును. చెఱకు గడను స్వయ
దంతములతో నమిలి తీసిన రసం శ్రేష్ఠముగా చెప్పబడినది.

భుక్త్వా పిబేదిక్షురసం కఫాత్మా
ప్రాగ్భోజనాత్ పైత్తికవాతికా తు।
సంసృష్టదోషస్య హితోఽన్నమధ్యే
తథా హి సర్వే సుఖమాప్నువన్తి ॥ 105 ॥

కఫ ప్రకృతి వారు భోజనం తర్వాత, వాత పిత్త ప్రకృతి వా
భోజనమునకు ముందు, సంసృష్ట ప్రకృతి వారు భోజన మధ్యలో ఇక్షురసమ
సేవించవలెను. ఈ విధంగా దీని ద్వారా అందరూ సుఖ ప్రాప్తి నొందుదురు

ఇతి ప్రకృత్యేక్షురసప్రకారా
రోగాంస్తు వక్ష్యామి హితార్థమేషామ్।
జ్వరాతిసారామగలామయేషు
విసూచికాకుష్ఠవి(కి)లాసకాసే ॥ 106 ॥

పాణ్డ్వామయే శూలజలోదరేషు
ఛర్ద్యాం కఫోద్రేకవిరిక్తవాన్తే।
నస్తః క్రియావస్తినిరూహితేషు
స్వరోపఘాతక్షయపీనసేషు ॥ 107 ॥

ప్రమేహశోథోరుగదేషు నాద్యాద్-
రోగేష్వభిష్యన్దసముత్థితేషు।
గ్రహేషు సర్వేషు పయోఽతివృద్ధౌ
బాలేఽతినిద్రే కఫరోగితే చ ॥ 108 ॥

ఈ విధముగా ప్రకృతి అనుసారము ఇక్షురస భేదములు వర్ణించబడిన
ఇపుడు నేను వీరి హితము కొరకు రోగ వర్ణన చేయుదును. ఇక్షు సేవన అనర్హం
జ్వరం, అతీసారం, ఆమదోషము, గళరోగము, విసూచిక, కుష్ఠ, కిలాసమ
కాస, పాండు, శూల, జలోదరము, వమనం, విరేచనము, వమనంలో కఫోద్రే
కలుగుట, నస్యం, వస్తి, నిరూహం తర్వాత స్వరోపఘాతము, క్షయ, పీనసమ

ప్రమేహము, శోథ, ఊరుస్తంభం, అభిష్యందంతో ఉత్పన్నం అయిన రోగములు, గ్రహరోగములు, క్షీరవృద్ధి అతి నిద్రాలుడైన బాలుడు, కఫరోగము కలవారికి ఇక్షురసం ప్రయోగించకూడదు.

ఇక్షుః ప్రయోగో న హితో, హితస్తు
యోషామిమాంస్తానపి మే నిబోధ।
జీర్ణజ్వరారోచకరక్తపిత్త-
కాసక్షతక్షీణకఫక్షయేషు ॥ **109** ॥

తృష్ణాగ్నివైసర్పమదాత్యయేషు
మూత్రామయే కర్ణశిరోక్షివాతే।
త్వఙ్మాంసవర్ణద్యుతిబుద్ధిరేతో-
నిద్రాబలౌజోరుధిరక్షయేషు ॥ **110** ॥

ఇక్షురసం హితమైన రోగములు కూడా నానుండి వినుము, జీర్ణ జ్వరం, అరోచకం, రక్తపిత్తం, కాస, క్షతక్షీణం, కఫక్షయం, తృష్ణ, అగ్ని విసర్పం, మదాత్యయం, మూత్రరోగం, కర్ణ, శిర, అక్షి, వాతరోగములు, త్వచమాంస, వర్ణ, ద్యుతి, బుద్ధిరేతసు, నిద్ర, బల, ఓజస్సు, రక్తక్షయం, క్షీరం హితకరమైన దానికి, శిశువులకు ఇక్షురసం హితకరం అయినది.

యేషామథోక్తం చ పయః ప్రశస్తం
తేషాం హితశ్చేక్షురసః శిశూనామ్।
కఫప్రసేకారుచితృప్తిమోహ-
శూలప్రతిశ్యాయగలామయార్తాన్ ॥ **111** ॥

కఫ ప్రసేకం, అరుచి, తృప్తి, మోహము, శూల, ప్రతిశ్యాయం, గళరోగము, ప్రమేహం, హృల్లాసం, జడత, అగ్నినాశము, వీటిలో అధిక మాత్రలో సేవించిన ఇక్షురసం జ్వరమును ఉత్పన్నం చేయును.

ప్రమేహహృల్లాసజడాగ్నినాశాన్
రసోఽతిపీతః కురుతే జ్వరం చ।

ఇత్యేష ధన్యః ప్రవరశ్చ కల్పో
భోజ్యం ప్రతి ప్రశ్న ఉదాహృతస్తే ॥ 112 ॥

నృణాం హితార్థం భిషజాం చ వృద్ధ !
సుఖస్య మూలం ప్రవదన్తి ధర్మ్యమ్ ॥ 113 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

(ఇతి కల్పస్థానే) భోజనకల్పః ।

ఓ వృద్ధ జీవకా! ఈ విధముగా మనుష్యుల, వైద్యుల హితము కొరకు భోజనం గురించి ధన్యం, శ్రేష్ఠం అయిన కల్పము నీకు చెప్పినాను. ఇది సుఖ ధర్మమునకు మూలముగా చెప్పబడినది. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

భోజన కల్పాధ్యాయం సమాప్తం.

విశేషకల్పాధ్యాయః

అథాతో విశేషకల్పం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము విశేషమును కల్పమును [illegible] అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

హుంతాగ్నిహోత్రమాసీనం కశ్యపం లోకపూజితమ్ ।
వృద్ధో విశేషమన్విచ్ఛన్ పప్రచ్ఛ వినయేస్థితః ॥ 3 ॥

అగ్ని హోత్రములో ఆహుతి చేసి ఆసీనుడైన లోకపూజిత మహర్షి కాశ్యపునితో సన్నిపాత విశేషములను తెలుసుకొను ఉత్సుకతతో వినమ్రుడై వృద్ధజీవకుడు ఈ ప్రశ్నను అడిగెను.

సూత్రస్థానే భగవతా నిర్దిష్టో ద్వివిధో జ్వరః ।
హేతులిఙ్గౌషధజ్ఞానైః ప్రతిపన్నోఽస్మి తం తథా ॥ 4 ॥
సంశయస్త్వస్తి భగవన్! సన్నిపాతజ్వరం ప్రతి ।
తత్ర మే సంశయం ఛిన్ధి విశేషజ్ఞ ! విశేషణైః ॥ 5 ॥

భగవాన్! సూత్రస్థానములో హేతు లింగౌషధ జ్ఞానము రెండు విధములైన జ్వరములను నిర్దేశించిరి. నేను దానిని బాగుగా గ్రహించితిని కాని భగవాన్! సన్నిపాత జ్వరములో కొన్ని సంశయములు ఉన్నవి. సన్నిపాత జ్వరములో ఓవిశేషజ్ఞా! ఈ విషయంలో విశేషముల ద్వారా నా సంశయములను దూరం చేయుము.

కిమేకః సన్నిపాతోఽయం కిం వా కిం బహవో మునే ! ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **190** తమం పత్రమ్।)

ఏకశ్చేత్ కిం సమైర్దోషైరనేకత్వం కథం పునః ॥ **6** ॥

ఓ ముని! సన్నిపాతము ఒకటే అగునా? లేదా అనేకములా? దోష సమానత్వ కారణం చే ఒకటే అగును. ఒకటే అయినచో అనేక ప్రకారములెట్లు ఉండును?

వాతపిత్తకఫానాం తు త్రయాణాం సంప్రకుప్యతామ్ ।
క ఏషాం ప్రథమం దోషః ప్రకుప్యతి మహామునే ! ॥ **7** ॥

యుగపద్వా ప్రకుప్యన్తి దోషాః కిం వాఽనుపూర్వశః ।
ప్రకుప్యతాం వా విషమమేకైకశ్యేన వా పునః ॥ **8** ॥

విశేషాః కే మహాభాగ ! దోషవ్యాససమాసతః ।
సన్నిపాతాః కియన్తో వా కాని నామాని వా పృథక్ ॥ **9** ॥

ఉపద్రవాశ్చ కే తేషాం పరిహారవిధిశ్చ కః ।
ఉపక్రమశ్చ కస్తేషాం సాధ్యాసాధ్యవరాశ్చ కే ॥ **10** ॥

భగవాన్! వాత పిత్తకఫాది ప్రకృతిలున్నప్పటికి త్రిదోషములలో మొదట ఏదోషము ప్రకోపించును. ఈ 3 దోషములు ఒకేసారి ప్రకోపిస్తాయా? లేదా ఒకటి ముందు ఒకటి వెనుక ప్రకోపిస్తాయా? ఓ మహానుభావా? ప్రకోపించిన దోషములలో వేరువేరుగా ఏమి విశేషములు ఉండును? దోషములు వేరువేరుగా సమానముగా సన్నిపాతములు సంఖ్య ఎంత? వాటి ప్రత్యేకమైన పేర్లు ఏమి? వాటి ఉపద్రవములు పరిహారము చికిత్స ఏమి? వాటిలో ఏవి సాధ్యములు? ఏవి అసాధ్యములు?

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ స్థవిరేణ ప్రజాపతిః ।
సన్నిపాతవిశేషార్థమద్భుతం వాక్యమబ్రవీత్ ॥ **11** ॥

ఈ విధముగా జ్ఞాని అయిన శిష్యుని ద్వారా ప్రశ్నించబడిన ప్రజాపతి కశ్యపుడు సన్నిపాత విశేష జ్ఞానము ఆశ్చర్యజనకముగా ఉపదేశించెను.

శృణు భార్గవ ! తత్త్వార్థం సన్నిపాతవిశేషణమ్ ।
జానతే భిషజో నైనం బహవోఽకృతబుద్ధయః ॥ 12 ॥

ఓ భార్గవా! తత్త్వ జ్ఞానము కలుగు సన్నిపాత విశేషములను నానుండి వినుము. చాలా మంది అజ్ఞాన వంతులకు ఇది తెలియదు.

శీతోపచారాత్ సూతానాం మైథునాద్విషమాశనాత్ ।
ప్రజాగరాద్దివాస్వప్నాచ్చిన్తేర్ష్యాలౌల్యకర్శనాత్ ॥ 13 ॥
తథా దుఃఖప్రజాతానాం వ్యభిచారాత్ పృథగ్విధాత్ ।
శిశోర్దుష్టపయఃపానాత్తథా సంకీర్ణభోజనాత్ ॥ 14 ॥
విరుద్ధకర్మపానాన్నసేవినాం సతతం నృణామ్ ।
అభోజనాదధ్యశనాద్విషమాజీర్ణభోజనాత్ ॥ 15 ॥
సహసా చాన్నపానస్య పరివర్తాదృతోస్తథా ।
విషోపహతవాయ్వమ్బుసేవనాద్గరదూషణాత్ 16 ॥
పర్వతోపత్యకానాం చ ప్రతికూలే విశేషతః ।
అవప్రయోగాత్ స్నేహానాం పఞ్చానాం చైవ కర్మణామ్ ॥ 17 ॥
యథోక్తానాం చ హేతూనాం మిశ్రీభావాద్యథోచ్ఛ్రితాః ।
త్రయో దోషాః ప్రకుప్యన్తి క్షీణో చాయుషి భార్గవ ! ॥ 18 ॥

ఓ భార్గవా! ప్రసూత మరియు దుఃఖప్రజాత స్త్రీకి శీతల ఉపచారము మైథునం, విషమాశనం, రాత్రి జాగరణం, దివాస్వప్నము, చింత, ఈర్ష్య, జిహ్వాలోలత, అపకర్షణంతో నానా విధములైన వ్యభిచారముతో బాలుడు దూషితస్తన్యం సేవించుటచే సంకీర్ణ భోజనంతో మనిషి నిరంతరం విరుద్ధ కర్మ విరుద్ధ భోజనం సేవించుటచే అనశన, అధ్యశన, విషమాశనలచే అజీర్ణ భోజనంలచే అన్న పానవములతో ఋతుపరివర్తనవములతో విషముతో దూషిత జల వాయుసేవనతో గర విషముతో దూషితం అగుటచే విశేషించి ప్రతికూలావస్థలలో పర్వతము లోయలలో ఉండుటచే స్నేహనము, పంచకర్మ అసమ్యక్ ప్రయోగముచే పైచెప్పిన కారణములు మిశ్రితము అగుటచే ఆయుక్షీణం అగుటచే త్రిదోషములు ప్రకోపించును.

తతో జ్వరాదయో రోగాః పీడయన్తి భృశం నరమ్ ।
సర్వదోషవిరోధాచ్చ దుశ్చికిత్స్యో మహాగదః ॥ 19 ॥

అపుడు జ్వరాది రోగములు అమితమైన బాధను కలిగించును. అన్నిదోషములు పరస్పర విరుద్ధములు అగుటచే ఈ మహావ్యాధి అత్యంత దుశ్చికిత్సితము.

యథాఽగ్నివజ్రపవనైర్న స్యాదభిహతో ద్రుమః ।
వాతపిత్తకఫైస్తద్వత్ క్రుద్ధైర్దేహీ న జీవతి ॥ 20 ॥

ఏ విధముగా అగ్ని, వజ్రము, వాయువు ద్వారా బాధించబడిన వృక్షము జీవించజాలదో అదే విధముగా కూడ పిత్త కఫములను త్రిదోషములు ప్రకుపితమైనపుడు వ్యక్తి జీవించలేడు.

విషాగ్నిశస్త్రైర్యుగపన్న జీవన్తి యథా హతాః ।
సన్నిపాతార్దితాస్తద్వన్న జీవన్త్యతపస్వినః ॥ 21 ॥

ఏ విధముగా విషము, శస్త్రముల, అగ్నిచే గాయపడిన వ్యక్తి జీవించలేడో అదే విధముగా సన్నిపాత రోగి జీవించలేడు.

ద్వయం తదుపరిష్టాచ్చ యథా ప్రజ్వలితం గృహాత్ ।
న శక్యతే పరిత్రాతుం సన్నిపాతస్తథా నృషు ॥ 22 ॥

ఏ విధముగా పైనుండి, క్రిందినుండి, మండుచున్న గృహమును రక్షింపలేమో మనిషిలో సన్నిపాతమును రక్షింపలేము.

దిగ్ధబాణాస్త్రయో వ్యాధాః పరివార్య యథా మృగమ్ ।
ఘ్నన్త్యనౌషధయస్తద్వత్త్రయో దోషాః శరీరిణమ్ ॥ 23 ॥

ఏ విధముగా విషయుక్త బాణములతో వేటగాడు మృగములను నాలుగు వైపుల గాయపరచునో అదే విధంగా ఔషధముల అభావముతో త్రిదోషములు రోగిని చంపును.

సంగతా నియతం యస్మాత్ పాతయన్తి కలేవరమ్ ।
అన్యచ్చాశు సంనిపతత్యతో వా సన్నిపాతతా ॥ 24 ॥

ఎందుకనగా ఈ త్రిదోషములు కలిసి శరీరమును నిశ్చితముగా నశింపచేయును. కావున ఇది సన్నిపాతము అనబడును. లేదా శీఘ్రముగా నష్టమగుటకు కారణం అగుటచే సన్నిపాతం అనబడును.

అకస్మాదిన్ద్రియోత్పత్తిరకస్మాన్మూత్రదర్శనమ్ ।
అకస్మాచ్ఛీలవికృతిః సన్నిపాతాగ్రలక్షణమ్ ॥ **25** ॥

సన్నిపాత జ్వర ముఖ్య లక్షణములు అకస్మికముగా ఇంద్రియ విషయముల ఉత్పత్తి జరుగును. మూత్రము చేయును. స్వభావములో పరివర్తనము వచ్చును.

నిర్దిష్టాస్తస్య భేదాస్తు భిషక్శ్రేష్ఠైస్త్రయోదశ ।
హీనమధ్యాధికసమద్వ్యేద్గలైకోద్బలోద్భవాః ॥ **26** ॥

శ్రేష్ఠ వైద్యులు ఈ సన్నిపాతమును హీన, మధ్య, అధికము, తరితమాదులచే సమ రెండు దోషముల ప్రాబల్యము, ఏకదోషప్రాబల్యము అనుసారము 13 భేదములు చెప్పబడినవి.

వాతపిత్తాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి ।
తస్య జ్వరోఽఙ్గమర్దస్తృట్తాలుశోషప్రమమీలికాః ॥ **27** ॥
అరుచిస్తన్ద్రివిడ్భేదశ్వాసకాసశ్రమభ్రమాః ।

ఈ 13 భేదములు ఈ క్రింది విధముగా ఉన్నవి.

వాతపిత్త ప్రధాన సన్నిపాతముతో జ్వరము అంగమర్దము, తృష్ణ, తాలు శోష, ప్రమీలకము, అరుచి, తంద్ర, అతిసారం, శ్వాస, కాస, శ్రమ, భ్రమరోగములు కలుగును.

పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి ॥ **28** ॥
అన్తర్దాహో బహిః శీతం తస్య తృష్ణా చ వర్ధతే ।
తుద్యతే దక్షిణం పార్శ్వమురఃశీర్షగలగ్రహః ॥ **29** ॥
నిష్ఠీవతి కఫం సాస్పృక్కృచ్ఛ్రాత్ కణ్ఠశ్చ దూయతే ।
విభ్డేదశ్వాసహిక్కాశ్చ బర్ధన్తే సప్రమీలకాః ॥ **30** ॥

పిత్తశ్లేష్మ సన్నిపాతములో- శరీరంలోపల ఉష్ణం, బాహ్యంలో చల్లగా ఉండును. తృష్ణ, దక్షిణపార్శ్వ వేదన ఉరస్సు, శిరస్సు, గళములో పట్టినట్లుగా ఉండుట ఉమ్మువేయునపుడు అతికష్టముగా రక్తయుక్తశ్లేష్మం బయటికి వచ్చుట కంఠవేదన అతిసారం, శ్వాస, హిక్క, మూఢత ఉండును. వాతపిత్త ప్రధాన సన్నిపాతం విధు, పిత్తశ్లేష్మ ప్రధాన సన్నిపాతము ఫల్గు అందురు.

విధుఫల్గూ చ తౌ నామ్నా సన్నిపాతావుదాహృతౌ ।
శ్లేష్మ వాత ప్రధాన సన్నిపాతము. . . . .
శ్లేష్మానిలాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి ॥ 31 ॥
(ఇత తాడపత్రపుస్తకే 191 తమం పత్రమ్)
. . . . సన్నిపాతః సుదారుణః ॥
హీనాభివృద్ధమధ్యైస్తు సన్నిపాతో యదా భవేత్ ।
తస్య రోగాస్త ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాత్ ॥
సర్వస్రోతోభవం త్వస్య రక్తపిత్తం ప్రకుప్యతి ।
విస్ఫోటైరగ్నిదగ్ధాభైశ్చీయతే చ సమన్తతః ॥

ఒకటి హీనవముగా ఒకటి వృద్ధవముగా ఒకటి మధ్యవముగా ఉన్న సన్నిపాతములు దోషము మలమును అనుసరించి ఆయారోగములు కలుగును. అన్ని స్రోతస్సులలో ఉండు రక్తపిత్తము ప్రకోపించును. సర్వశరీరములో అగ్ని దగ్ధ సమాన విస్ఫోటములు కలుగును.

హృదయోదరమన్త్రం చ యకృత్ప్లీహాఽథ పుప్పుసమ్ ।
పచ్యతేఽన్తః శరీరస్థమూర్ధ్వాధః పూయమేతి చ ॥ 32 ॥
శీర్ణదన్తశ్చ మృత్యుశ్చ తస్యాప్యేతద్విశేషణమ్ ।
మధ్యాభివృద్ధహీనైస్తు సన్నిపాతో యదా భవేత్ ॥
తస్య రోగాస్త ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాత్ ।
స్తబ్ధాఙ్గః స్తబ్ధదృష్టిశ్చ స తు శేతే హతో యథా ॥
విరిచ్యతేఽతిమాత్రం చ పురీషం బహ్వనశ్రతః ।
సర్వేషాం స్రోతసాం పాక ఏతదత్ర విశేషణమ్ ॥ 33 ॥

హృదయము, ఉదరము, ఆంత్రములు, యకృత్, ప్లీహ, పుప్పుసములు, పాకము చెందును. శరీరము లోపల ఊర్ధ్వఅధః భాగములందు వ్రాయమగును. దంతములు ఊడును. చివరికి మృత్యువు కలుగును. ఇవి విశేషలక్షణములు.

ఒకటి మధ్యము, ఒకటి వృద్ధము, ఒకటి హీనము ఉన్న సన్నిపాతములో దోషబలానుసారము ఆయారోగములు కలుగును. అంగములు దృష్టి స్తబ్ధమగును. పడి ఉన్న మృతుడి వలె కనబడును. భోజనం ఎక్కువగా సేవించనప్పటికి మలము అధికమాత్రలో బయల్వెడలును. సమస్తస్రోతస్సులు పాకం చెందును. ఇది దీని విశేష లక్షణములు.

వృద్ధాభిహీనమధ్యైస్తు సన్నిపాతో యదా భవేత్ ।
తస్య రోగాస్త ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాత్ ॥
జృమ్భాప్రజాగరాయామవిప్రలాపశిరోరుజః ।
మన్యాస్తమ్భేన మృత్యుశ్చ తస్యాప్యేతద్విశేషణమ్ ॥ 34 ॥
ఏషాం త్రయాణాం నామాని యామ్యక్రకచపాకలాః ।

ఒకటి వృద్ధము ఒకటి హీనము, ఒకటి మధ్యముగా ఉన్నపుడు దోషముల బలము అనుసరించి ఆయా లక్షణములు కలుగును. జృంభ, జాగరణము, వ్యాయామము, ప్రలాపము, శిరోరోగము, మన్యాస్తంభం కలిగి మృతి చెందును. ఇది దీని విశేషలక్షణములు. ఈపై చెప్పిన 3 సన్నిపాతములు క్రమముగా యామ్యము, క్రకచము, పాకలము అనబడును.

సమైర్దోషైః ప్రకుపితం సన్నిపాతం నిబోధ మే ।
త్రయాణామత్ర దోషాణాం సర్వరూపాణి లక్షయేత్ ॥ 35 ॥

త్రిదోషములు సమానరూపముగా ప్రకోపించినపుడు కలుగు సన్నిపాత లక్షణములు నానుండి వినుము. ఇందులో 3 దోషముల అన్ని లక్షణములు కనబడును.

త్రిదణ్డవత్ సమబలాన్యథో ఆహుస్త్రిపాదవత్ ।
యాని జ్వరచికిత్సాయాం రూపాణ్యుక్తాని తాని చ ।
కూటపాకల ఇత్యేష సన్నిపాతః సుదారుణః ॥ 36 ॥

ఇందులో త్రిదండముల వలె 3 దోషలక్షణములు సమానబలముతో ఉండుట వలన త్రిపాదమనబడును. జ్వర చికిత్సలో చెప్పబడిన లక్షణములు అన్ని ఇందులో ఉండును. ఈ సన్నిపాతము పేరు కూటపాకలము. ఇది అతి భయంకరమైనది.

వ్యాధిభ్యో దారుణోభ్యశ్చ వజ్రశస్త్రాగ్నితో యదా ।
సద్యో హన్తా మహావ్యాధిర్జాయతే కూటపాకలః ॥ 37 ॥

దారుణ వ్యాధులను వజ్ర శస్త్ర అగ్ని ద్వారా శీఘ్ర ప్రాణ ఘాతక కూట పాకలము అను మహావ్యాధి ఉత్పన్నం అగును.

కూటపాకలవిగ్రస్తో న శృణోతి న పశ్యతి ।
న స్పన్దతే న ప్రవీతి నాభిష్టౌతి న నిన్దతి ॥
కేవలోచ్ఛ్వాసపరమః స్తబ్ధాఙ్గః స్తబ్ధలోచనః ।
త్రిరాత్రం పరమం తస్య జన్తోర్భవతి జీవితమ్ ॥ 38 ॥

కూటలపాక నామ సన్నిపాత రోగపీడితుడు వినలేడు, చూడలేడు, కదలలేడు, మాట్లాడలేడు, ప్రశంసించలేడు, నిందించలేడు, కేవలము శ్వాసనిశ్వాసలు జరుగుచుండును. అంగములు నేత్రములు స్తబ్దము చెందును. మూడు దినముల కంటె ఎక్కువగా బ్రతకలేడు.

తదవస్థం తు తం దృష్ట్వా మూఢో వ్యాభాషతే జనః ।
ధర్షితో రక్షసా నూనమవేలాయాం చరన్నిశి ॥
అన్యయం బ్రువతే చైకే యక్షిణ్యా బ్రహ్మరాక్షసైః ।
పిశాచైర్గుహ్యకైశ్చైవ తథాఽన్యే విషయోజితమ్ ॥
ఆకృష్టమభిశప్తం చ తథాఽన్యే మస్తకాహతమ్ ।
కులదేవార్చావిహతం ధర్షితం గృహదైవతైః ।
నక్షత్రపీడామపరే గరకర్మాణి చాపరే ।
వదన్తి సన్నిపాతం తు భిషజః కూటపాకలమ్ ॥ 39 ॥

మూర్ఖవైద్యుడు కూటపాకలము అను ఈ సన్నిపాత వ్యాధి రోగి అవస్థను రాత్రులందు అకాలములో తిరుగుట వలన రాక్షసులచే బాధింపబడినాడని

చెప్పును. కొందరు యక్షులు, బ్రహ్మరాక్షసులు, పిశాచములు గుహ్యాములు ఆవరించినవని చెప్పెదరు. కొందరు విషపీడితుడని చెపుదురు. కొందరు ఆక్రోశము, అభిశాపకారణమని చెప్పుదురు. కొందరు ఈ రోగము తలపైగాయమగుట వలన ఉత్పన్నం అగునని చెప్పెదరు. కొందరు కుల, గృహ దేవతలు వరించెనని చెప్పెదరు. కొందరు నక్షత్రపీడ అని మరికొందరు యోగంచే ఉత్పన్నం అయినదని చెప్పెదరు.

సద్యః స్వస్థస్య యుగపద్యదా కుప్యన్తి తే త్రయః ।
తదా నిర్వర్తతే దేహే పిడకా విషసంజ్ఞితా ॥ **40** ॥

స్వస్థుడి యందు త్రిదోషములు ఒకే సారి ప్రకోపించిన శరీరములో విష సంజ్ఞత పిడకలు ఉత్పన్నం అగును.

విరుద్ధభోజనాత్ కాలాత్ పరిణామాచ్చ కర్మణామ్ ।
ప్రకుప్యత్యనిలః శీఘ్రం సోఽస్యాగ్నిముపహన్త్యను ॥ **41** ॥

విరుద్ధ భోజనం సమయాంతర కర్మ పరిణామం వలన ప్రకోపించిన వాయువు శీఘ్రమే అగ్నిని నశింపచేయును.

తస్యోపహతకాయాగ్నేః పూర్వవత్ పిబతోఽశ్నతః ।
కఫీభవతి భూయిష్ఠం యదాదత్తే చతుర్విధమ్ ॥ **42** ॥

కాయాగ్ని నష్టం అగుటచే ముందు చెప్పిన అన్నపాన సేవనవలన భుజించిన చతుర్విధ అన్నములు కఫ వృద్ధిని చేయును.

తం కఫం వాయురాదాయ స్రోతాంస్యస్య విధావతి ।
తస్య స్రోతాంసి సర్వాణి సూక్ష్మాణి చ మహాన్తి చ ॥

పూరయిత్వా పిధాయాస్తే సంరుద్ధః పవనస్తతః ।
పిత్తం ప్రకోపయత్యస్య తత్ పిత్తం మారుతేరితమ్ ॥

సర్వతః శ్లేష్మణా రుద్ధమన్యోన్యమిథునాశ్రయాత్ ।
జ్వరం హృల్లాసమరుచిం పర్వభేదం విసూచికామ్ ॥ **43** ॥
రోగాన్ నానావిధాంశ్చాన్యాన్ కుర్వన్ప్రద్రాతి దేహినమ్ ।

ఈ కఫమును తీసికొని వాయువు తన సమస్త సూక్ష్మ మరియు మహా(స్రోతస్సులలో (ప్రవేశించి మార్గమును అడ్డగించి నిలిచిపోవును. పిత్తంను (ప్రకోపింపచేయును. వాయువు ద్వారా (ప్రేరితం అయిన పిత్తం నలుదిశలా శ్లేష్మంచే అడ్డగింపబడినదై పరస్పరము ఆ(శయించుకొని జ్వరము, హృల్లాసం, అరుచి, పర్వభేదము, విషూచిక, ఇతరములైన రోగములను ఉత్పన్నం చేసి కష్టము కలిగించును.

(ప్రకృతేర్వా విపర్యాసాత్ (ప్రకృత్యా వా (ప్రకుప్యతి ॥
యథా యథోద్బలత్వం వా (ప్రాప్నువన్తి గదాధిపాః ।
తథైకద్వ్యేలానాహ్వర్హీనమధ్యాధికానపి ॥
కూటస్థే తు సమైర్దోషైర్జాయతే కూటపాకలః ।
ఏవమేతే వినిర్దేశ్యాః సన్నిపాతా(స్త్రయోదశ ॥ 44 ॥

(ప్రకృతి విపర్యయము లేదా స్వభావముతో దోషములు (ప్రకోపించి, బలానుసారము వేరువేరు రోగములను కలిగించును. తద్వార ఒకటి లేదా రెండు దోషముల (ప్రధానత మరియు హీన మధ్య, అధిక బలమైన దోషములు కల రోగములను ఉత్పన్నం చేయును. మూడు దోషములు సమానంగా ఉండుటచే కూట పాకలము అను సన్నిసాతము కలుగును. ఈ విధముగా 13 సన్నిపాతములు చెప్పబడినవి.

విపన్నస్తు రసో యోఽస్య ధాతన్ యాత్యనిలేరితః ।
విషాదం గౌరవం మూర్చాం కుర్యాచ్చారయాఙ్గవేదనామ్ ॥ 45 ॥

దూషితమైన రోగి రసం వాయుద్వారా (ప్రేరితం అయి ధాతువులలో చేరి విషాదము, గౌరవము, మూర్ఛ, అంగవేదము కలిగించును.

స్వలక్షణేషు దోషాణాం భిషక్ (ప్రాజ్ఞో న వి(భమేత్ ।
ఉదీరితా హి సంసృష్టా దుర్బలా ఏకదోషజాః ॥ 46 ॥

(ప్రకోపించిన దోషములు అనేకానేక లక్షణములను చూసి తెలివి కల వైద్యుడు (భమనొందకూడదు. ఉద్దీర్ణమైన సంసృష్ట మరియు ఏకదోషజ వికారము దుర్బలమగును.

సన్నిపాతేషు దాహార్తం యః సిఞ్చేచ్ఛీతవారిణా ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 193 తమం పత్రమ్)

ఆతురః స కథం జీవేద్భిషగ్వా స కథం భవేత్ ॥ 47 ॥

సన్నిపాత రోగములో దాహపీడితుడైన రోగికి శీతల జల సేచనం చేసిన ఆ రోగి ఎట్లు బ్రతుకును? ఆ వైద్యుడు వైద్యుడెట్లు అగును?

సన్నిపాతేషు కమ్పన్తం విలపన్తం చ యో ఘృతమ్ ।

పాయయేద్భోజయేద్వాఽపి తౌ చ స్యాతాముభౌ కథమ్ ॥ 48 ॥

సన్నిపాత రోగములు వణుకుతూ విలపించు చున్న రోగికి ఘృతపానం, భోజనం ఇచ్చినచో ఆరోగి ఎట్లు జీవించును? ఇచ్చిన వాడు వైద్యుడెట్లు అనబడును?

సన్నిపాతేషు తృష్యన్తం పార్శ్వరక్తాలుశోషిణమ్ ।

యః పాయయేజ్జలం శీతం స మృత్యుర్నరవిగ్రహః ॥ 49 ॥

సన్నిపాత రోగములో తృష్ణ, పార్శ్వశూల, తాలుశోష ఉన్నపుడు శీతల జలపానం చేయించిన ఆ రోగి మృత్యువాతబడును.

సముద్రతరణం హ్యేతద్వదన్తి భిషజోఽశ్మనా ।

మృత్యునా సహ యోద్ధవ్యం సన్నిపాతం చికిత్సతా ॥ 50 ॥

సన్నిపాతం చికిత్స చేయు వైద్యుడు రాయి కట్టుకుని సముద్రం నందు ఈదుట, మృత్యువుతో యుద్ధము చేయుట అని చెప్పుదురు.

సన్నిపాతార్ణవే మగ్నం యోఽభ్యుద్ధరతి దేహినమ్ ।

కస్తేన న కృతో ధర్మః కాం చ పూజాం స నార్హతి ॥ 51 ॥

సన్నిపాత రూప సముద్రంలో మునిగి పోవు రోగిని ఎవరు కాపాడుదురో వారు ఏ ధర్మమును చేయలేదు ? ఏ పూజకు యోగ్యులు కారు ?

సన్నిపాతే సముత్పన్నే కిమాదావభ్యుపక్రమేత్ ।

ఏతత్ ప్రశ్నమతశ్చోర్ధ్వం చికిత్సోపక్రమం శృణు ॥ 52 ॥

ఇపుడు సన్నిపాత రోగము ఉత్పన్నం అయినపుడు మొదట ఏ ఉపక్రమము చేయవలెనను ప్రశ్న ఉదయించును. కావున ఇపుడు చికిత్సా ఉపక్రమము వినుడు.

సంమోహమత్ర భూయిష్ఠం భిషజో యాన్త్యనిశ్చితాః ।
అగ్రే మూలే చ భైషజ్యం కుర్వన్తో ఘ్నన్తి మానవాన్ ॥ 53 ॥

నిశ్చయ అభావకారణమున వైద్యుడు అత్యంత మోహమును పొంది ఒకపుడు ప్రారంభిక చికిత్స ఒకపుడు చివర చికిత్స చేస్తూ ప్రాణులను చంపును.

యం దోషముద్బలం పశ్యేత్ సన్నిపాతే స్వలక్షణైః ।
తస్యాగ్రే నిగ్రహం కుర్యాదిత్యన్యభిషజో విదుః ॥ 54 ॥

సన్నిపాతములో ఆయాలక్షణముల ద్వారా వృద్ధి చెందిన దోషమును మొదట చికిత్స చేయవలెనని కొందరు వైద్యులు చెప్పుదురు.

వృద్ధజీవక ! నైవం తు వయం కుర్మశ్చికిత్సితమ్ ।
అసమ్యగ్దర్శినస్తే తు య ఏవం భిషజో విదుః ॥ 55 ॥

ఓ వృద్ధ జీవకా! ఇపుడు మనము ఈ ప్రకారము చికిత్స చేయకూడదు. ఇట్లు చేయు వైద్యుడు అసమ్యక్ దర్శి అగును.

శ్లేష్మనిగ్రహమేవాదౌ కుర్యాద్వ్యాధౌ త్రిదోషజే ॥
నిరస్తే శ్లేష్మణి హ్యస్య స్రోతః సూద్ఘాటితేషు చ ।
లాఘవం జాయతే సద్యస్తృష్ణా చైవోపశామ్యతి ॥

శిరోహృదయకణ్ఠస్య పార్శ్వరుక్ చోపశామ్యతి ।
జిహ్వాగురుజడత్వం చ దృష్టిశ్చైవ ప్రసీదతి ॥ 56 ॥
తస్మాత్ పునః పునః కుర్యాచ్ఛ్లేష్మకర్షణమౌషధైః ।

త్రిదోషజ వ్యాధులు సర్వప్రథమముగా కఫ చికిత్సను చేయవలెను. కఫం శాంతించిన తరువాత స్రోతస్సులు తెరుచుకొనును. శరీరము శీఘ్రముగా లఘుత్వం నొందును. తృష్ణ శీఘ్రంగా శాంతించును. శిరో పార్శ్వ ఉదర రోగములు శాంతించును. జిహ్వ వివృతం చెంది, దృష్టి ప్రసన్నం అగును. కావున ఓషధులతో శ్లేష్మమును పలుమార్లు కర్షణము చేయవలెను.

ఉదీర్ణదోషం ప్రథమే దివసే వామయేన్నరమ్ ॥ 57 ॥
విశోషితం న వమయేదమేధ్యం హి వమేత్తథా ।

మొదటి రోజు ఉద్దీర్ణం అయినవానికి వమనం చేయించవలెను. శోషించిన

వానిలో వమనం చేయకూడదు. అపవిత్ర వస్తువును మాత్రమే వమనం చేయించవలెను.

సర్వేషు సన్నిపాతేషు న క్షౌద్రమపచారయేత్ ॥ **58** ॥
శీతోపచారి హి క్షౌద్రం శీతం చాత్ర విరుధ్యతే ।

అన్ని సన్నిపాతములలో మధు ప్రయోగం చేయకూడదు. ఎందుకనగా మధు శీతోపచారి. సన్నిపాతములో శీతోపచారం విరుద్ధం.

ఉష్ణోపచారీ సతతం సన్నిపాతీ ప్రశస్యతే ॥ **59** ॥
వర్జయేచ్చ దివాస్వప్నం ధృతి సత్త్వం చ సంశ్రయేత్ ।

సన్నిపాత జ్వరములో ఉష్ణోపచారం ఎల్లపుడు ప్రశస్తము. దివాస్వప్నం త్యజించవలెను. ధైర్యమును, సత్త్వమును స్థిరముగా ఉంచవలెను.

లఙ్ఘనం స్వేదనం నస్యం మర్దనం కవలగ్రహః ॥ **60** ॥
ఏతాన్యాదౌ ప్రయుఞ్జీత సన్నిపాతేషు యుక్తివిత్ ।

యుక్తి గల వైద్యుడు సన్నిపాతములో మొదట లంఘనం, స్వేదనం, నస్యము, మర్దనం, కవలగ్రహము ప్రయోగించవలెను.

త్రిరాత్రం పఞ్చరాత్రం వా దశరాత్రమథాపి వా ॥ **61** ॥
లఙ్ఘనం సన్నిపాతే తు కుర్యాద్వాఽఽరోగ్యదర్శనాత్ ।

సన్నిపాతంలో లంఘనం మర్యాద - 3,5,10 దినములు లేదా ఆరోగ్యము పొందువరకు లంఘనం చేయించవలెను.

ప్రకాఙ్క్షా లాఘవం గ్లానిః స్వచ్ఛతా సంప్రసన్నతా ॥ **62** ॥
ఉపద్రవనివృత్తిశ్చ సమ్యగ్లఙ్ఘితలక్షణమ్ ।

సమ్యక్ లంఘిత లక్షణములు - ప్రకాంక్ష లఘుత, గ్లాని, శరీరస్వచ్ఛత, ప్రసన్నత, ఉపద్రవములు శాంతినొందుట ఈ లక్షణములుండును.

అగ్లానిగౌరవాశ్రద్ధావికృతిశ్చాపి శోషితే ॥ **63** ॥
సంమోహక్షామశైథిల్యవాతరుక్ చాతిలఙ్ఘితే ।

అతి లంఘిత లక్షణములు - గ్లాని అభావము, శరీరగురుత్వం, అశ్రద్ధ, వికారము, అధిక శోషణము, సంభోగము, క్షమ, శైథిల్యం, వాతరోగములు కలుగును.

స్వేదాధ్యాయే యథా ప్రోక్తాః స్వేదాః సర్వాఙ్గికాస్తథా ॥ **64** ॥
తచ్చాస్య స్వేదయేత్ ప్రాయో యత్ర యత్రాస్య వేదనా ।

స్వేదాధ్యయంలో చెప్పబడిన సర్వాంగిక స్వేదములు రోగి శరీరంలో ఎక్కడెక్కడ బాధ ఉండునో అక్కడ వాటి ద్వారా స్వేదనం చేయవలెను.

కఫో హి వాయునా క్షిప్తో విష్టబ్ధః పార్శ్వయోర్హృది ॥ 65 ॥
ఖరీకృతశ్చ పిత్తేన శల్యవద్బాధతే నరమ్ ।

వాయువుచే దూరం చేయబడిన పార్శ్వము, హృదయ విష్టబ్ధం కఫపిత్తం ద్వారా ఖరమై శల్యం వలె కష్టం కలిగించును.

తస్యాశుష్కస్య లీనస్య విలగ్నస్య కృశాత్మనః ॥ 66 ॥
దుఃఖన్నిర్హరణం కర్తుం తీక్ష్ణాదన్యత్ర భేషజాత్ ।

అశుష్క లీన విలగ్న, కృశ శరీరం కల రోగిదుఃఖము దూరం చేయుటకు తీక్ష్ణ ఔషధములు తప్ప మరే ఉపాయం లేదు.

తస్య తీక్ష్ణాని నస్యాని తీక్ష్ణాశ్చ కవలగ్రహాః ॥ 67 ॥
స్వేదం దివాజాగరణం విదధ్యాత్ పార్శ్వశూలినః ।

ఆ వ్యక్తికి పార్శ్వశూల ఉన్నచో తీక్ష్ణ నస్యం, తీక్ష్ణ కవలగ్రహం స్వేదనం, దిన జాగరణం, స్వేదనం మొదలగునవి ప్రయోగించవలెను.

మాతులుఙ్గార్ద్రకరసం కోష్ణం త్రిలవణాన్వితమ్ ॥ 68 ॥
అన్యద్వా సిద్ధివిహితం తీక్ష్ణం నస్యం విధాపయేత్ ।

ఈషత్ ఉష్ణ మాతులుంగ, ఆర్ద్రక స్వరసంలో సైంధవ, సముద్ర, విడాలవణములు కలిపి లేదా సిద్ధిస్థానంలో చెప్పిన తీక్ష్ణనస్యం ప్రయోగించాలి.

తేన ప్రభిద్యతే శ్లేష్మా ప్రస్విన్నశ్చ ప్రసిచ్యతే ॥
శిరోహృదయమన్యాస్యం దృష్టిశ్చాస్య ప్రసీదతి ।
ప్రమీలకస్తాలుశోషః శ్వాసః కాసశ్చ శామ్యతి ॥ **69** ॥
పునః పునశ్చ నిద్రాయాం కటు నస్యాఞ్జనం హితమ్ ।

దీనితో కఫ భేదనం కలుగును. తర్వాత కఫం స్విన్నం అయి శరీరం నుండి

బయటకి వచ్చును. తద్వార శిరస్సు, హృదయం, ముఖ, మన్య, దృష్టి ప్రసన్నం అగును. ప్రమీలకం తాలుశోష శ్వాస, కాస శాంతించును. నిద్రవచ్చునపుడు తిరిగి కటు నస్య, అంజనములు ప్రయోగించవలెను.

తీక్ష్ణైర్ద్రవ్యైః సలవణైర్మాతులుఙ్గరసద్రవైః ॥ 70 ॥
ద్రవామ్లయుక్తైరథవా కోష్ణైః స్యుః కవలగ్రహాః ।

తీక్ష్ణ ద్రవ్యములతో మాతలుంగ రసంలో లవణం కలిపి లేదా అమ్ల ద్రవ్యములతో ఈషత్ ఉష్ణ కవలగ్రహమును ప్రయోగించవలెను.

ఆర్ద్రకస్వరసోపేతం సైన్ధవం సకటుత్రికమ్ ॥ 71 ॥
ఆకర్షం ధారయేదాస్యే నిష్ఠీవేచ్చ పునః పునః ।

సైంధవలవణము - త్రికటు కలిపిన ఆర్ద్రక స్వరసమును కఫం బయలు వెడలునంతవరకు ముఖం నందు ధారణం చేయవలెను. దానిని మాటిమాటికి ఉమ్మివేయవలెను.

తేనాస్య హృదయశ్లేష్మా మన్యాపార్శ్వశిరోగలాత్ ॥
లీనో వ్యాకృష్యతే శుష్కే లాఘవం చాస్య జాయతే ।
పర్వభేదో జ్వరో నిద్రశ్వాసకాసగలామయాః ॥
ముఖాక్షిగౌరవం జాడ్యముత్క్లేశశ్చోపశామ్యతి ।
సకృద్ద్విత్రిచతుః కుర్యాద్ దృష్ట్వా దోషబలాబలమ్ ॥ 72 ॥
ఏతద్ధి పరమం ప్రాహుర్భేషజం సన్నిపాతినః ।

దీనితో లీనమయిన హృదయస్థిత శ్లేష్మము మన్య, పార్శ్వము శిరస్సు గలము నుండి కర్షణం అగును. ఈ కఫం శుష్కించుటచే శరీరము లఘుత్వం కలుగను. పర్వభేదము జ్వరము నిద్ర, శ్వాస, కాస, గల రోగము, ముఖము, నేత్రగురుత్వము, జడత, ఉత్క్లేశము శాంతించును. దోషం యొక్క బలాబలము చూసి, ఒకటి, 2,3,4 సార్లు ఆవశ్యకతానుసారముగా ప్రయోగించవలెను. ఇది సన్నిపాత రోగములో శ్రేష్ఠమైన ఔషధముగా చెప్పబడినది.

శ్లేష్మణా కృష్యమాణస్య సతతం సన్నిపాతినః ॥ 73 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 194 తమం పత్రమ్)

తృష్ణా భవతి శుష్కాస్యహృత్కణ్ఠగలతాలునః ।

నిరంతరము శ్లేష్మము ద్వారా, కృశుడైన ముఖం, కంఠ, హృదయం, గళము తాలువులు, శుష్కించిన సన్నిపాత రోగికి తృష్ణ కలుగును.

తస్య తృష్ణాప్రశమనం పానీయముపదేక్ష్యతే ॥ 74 ॥
దీపనం కఫవాతఘ్నం త్రిదోషఘ్నమథాపి వా ।

ఆ తృష్ణను శాంతింపచేయుటకు, దీపనం, కఫవాత నాశకము త్రిదోష శామక పానీయములను ఉపదేశింపబడినవి.

తేనాస్య పచ్యతే శ్లేష్మా పక్వః స్థానం విముఞ్చతి ॥ 75 ॥
కఫే విముక్తే చ తతో యాతి వాతోఽనులోమతామ్ ।

దీనివలన రోగి కఫం పక్వం చెందును. తర్వాత తన స్థానమును విడిచిపెట్టును. ఈ విధంగా కఫం తన స్థానం వదలుట వలన వాయుగతి అనులోమనమగును.

కఫానిలానులోమ్యేన పిత్తమల్పబలీకృతమ్ ॥ 76 ॥
సుచికిత్స్యం భవత్యస్య తస్య హ్యానుబలః కఫః ।

ఈ విధముగా కఫవాత అనులోమనము వలన పిత్తబలము కూడ తగ్గిపోవును. అపుడు సునాయసముగా చికిత్స చేయబడును. ఎందుకనగా ఈ సన్నిపాత జ్వరంలో కఫం అనుబంధముగా ఉండును.

అథైనం లఙ్ఘితం జ్ఞాత్వా స్వల్పాబాధం ప్రకాంక్షితమ్ ॥
దీపనీయోదకే సిద్ధాం పేయామస్యోపహారయేత్ ।
శాలీనాం షష్టికానాం వా పురాణానాం తు తణ్డులైః ॥
భృష్టైస్త్రిః ప్రస్రుతా రూక్షా సుఖోష్ణా లవణైర్యుతా ।
శస్యతే నాతిబహులా నచైనం బహు భోజయేత్ ॥ 77 ॥
స చేజ్జీర్యత్యవిక్షేప్నేన తం విద్యాజ్జీవితం నరమ్ ।

తదనంతరం సమ్యక్ ప్రకారంగా లంఘనం అయినదని తెలుసుకొని అతని బాధ తగ్గినపుడు, భోజనం నందు రుచి కలిగినపుడు దీపనీయ జలముతో సిద్ధం

చేయబడిన శాలి, షష్టిక, ధాన్యమును వేయించి చేసిన పేయను ప్రయోగించవలెను. ఈ పేయను 3 సార్లు ప్రస్రుతం చేసి రూక్షముగా ఈషత్ ఉష్ణంగా, లవణయుక్తంగా ఉండవలెను. అతి సాంద్రంగా ఉండకూడదు. అధికమాత్రలో సేవించకూడదు. ఈ పేయ ఒకవేళ కష్టం లేకనే జీర్ణం అయినచో రోగి జీవించునని తెలుసు కొనవలెను.

ముద్గమణ్డస్తు తత్రైవ తోయే శ్లేష్మాధికే హితః ॥ 78 ॥
సహార్ద్రకః సమరిచః ససౌవర్చలసైన్ధవః ।

కఫం అధికంగా ఉన్నచో దీపనీయ జలంలో ముద్గమండం సిద్ధం చేసి, అందులో ఆర్ద్రక, మరిచ, సైంధవ, సౌవర్చ లవణం కలిపి ఇవ్వవలెను.

మృద్వీకాం భక్షయిత్వాఽగ్రే శర్కరాక్షౌద్రసంయుతామ్ ॥ 79 ॥
పిత్తాధికే చ ససితాం పేయామేవావచారయేత్ ।

పిత్తాధిక్యం ఉన్నచో మొదట శర్కర మధుతో ద్రాక్షను సేవించి చక్కెర కలిపిన పేయను ప్రయోగించవలెను.

న తు స్నేహాన్నపానం వా గురూణ్యన్యాని వా భిషక్ ॥ 80॥
భోజయేత్ సంనిపాతేషు తద్ధ్యస్య విషభోజనమ్ ।

సన్నిపాత జ్వరంలో వైద్యుడు స్నేహయుక్త అన్నపానంలు, గురుభోజనం ప్రయోగించకూడదు. ఇది విషతుల్యంగా ఉండును.

పేయామరోచకార్తాయ భిషగ్దద్యాత్ సదాడిమామ్ ॥
నాత్యమ్లాం నాతిలవణాం ఫలామ్లాం యూషమేవ వా ।
ప్రదోషే భోజయేచ్చైనం భుక్తమాత్రే యథా స్వపేత్ ॥ 81 ॥
గుప్తే నివాతేఽగ్నిమతి సుఖప్రావరణాస్తృతే ।

రోగికి అరుచి ఉన్నచో దాడిమ యుక్త పేయను ప్రయోగించి అందులో లవణం అధికంగా ఉండకూడదు, లేదా అమ్లద్రవ్య యూషను ఇవ్వాలి. సాయంత్రం దీన్ని భుజింప చేయాలి. తర్వాత రోగి సురక్షిత నివాతస్థానంలో అగ్నియుక్త సుఖకర శయ్యలో శయనించాలి.

సప్తాహం భోజయేచ్చైనమన్నబుద్ధ్యాఽల్పమల్పశః ॥

తతో విరసికాం దద్యాత్తక్రదాడిమసాధితామ్ ।
యథాదోషం కషాయాంశ్చ సన్నిపాతజ్వరాపహాన్ ॥ 82 ॥

మెల్లమెల్లగా వృద్ధి చేసి ఒక వారంలో భోజనం చేయించవలెను. తర్వాత తక్రం, దానిమ్మ గింజలతో చేసిన విరసికను సేవించాలి. దోషానుసారం సన్నిపాతంను నశింపచేయు కషాయములను ప్రయోగించవలెను.

సమ్యక్పరిణతే చాన్నే విదధ్యాజ్జాఙ్గలం రసమ్
రూక్షోష్ణవ్యోషలవణం తేన వా త్ర్యహమాశయేత్ ॥ 83 ॥
తతో బదరమాత్రస్తు స రసస్త్ర్యహమిష్యతే ।

ఇవి అన్నియు సకాలంలో జీర్ణం అయిన పిదప రూక్ష, ఉష్ణ, త్రికటు, లవణయుక్త జాంగల మాంసమును మూడు దినముల వరకు రేగిపండు ప్రమాణములో ప్రయోగించవలెను.

దశమూలాదినిర్యూహే లావాద్యాదానసంస్కృతః ॥ 84 ॥
వ్యక్తామ్లలవణస్నేహో రసః స్యాదనిలోత్తరే ।

వాతప్రధాన రోగిలో దశమూలక్వాథములో లావాదులను వేసి సిద్ధం చేసి అందులో అమ్లలవణ స్నేహములు తగు మాత్రలో కలిపి మాంసరసంను సేవించాలి.

సర్పిషా ముద్గనిర్యూహః ప్రత్యాదానేన సంస్కృతః ॥ 85 ॥
మన్దస్నేహామ్లలవణః కార్యః పిత్తోత్తరే గదే ।

పిత్తప్రధాన రోగికి ముద్గక్వాథమును నేతితో సంస్కరించి అందులో స్నేహ, అమ్ల, లవణములు కలిపి ప్రయోగించవలెను.

తథా కులత్థనిర్యూహే శశాద్యాదానసంస్కృతః ॥ 86 ॥
సబాలమూలకవ్యోషః కిఞ్చిత్స్నేహః కఫోత్తరే ।

కఫ ప్రధాన రోగములో కుళుత్థ క్వాథములో కుందేలు మాంస సిద్ధ ముల్లంగి క్వాథములో త్రికటు కొంచెం స్నేహం కలిపి ప్రయోగించవలెను.

జాతప్రాణం తు దృష్ట్వైనమీషద్రోగావలమ్బితమ్ ॥

విస్రంసనేన మృదునాఽఽభోజ్య స్నిగ్ధం విరేచయేత్ ।
దోషశేషం తు తద్ధ్యస్య విరిక్తస్యోపశామ్యతి ॥ **87** ॥

ఈ ప్రకారంగా రోగి బలం తెలుసుకొని రోగం అల్పమాత్రలో శేషమై ఉన్నపుడు విస్రంసనం మృదుభోజనం ద్వారా స్నిగ్ధవిరేచనం చేయవలెను. విరేచనం తర్వాత శేషదోషం కూడా శాంతించును.

ఇతి క్రమః సముద్దిష్టః కషాయానపి మే శృణు ॥ **88** ॥

ఈ విధంగా సన్నిపాత రోగికి భోజనం క్రమం చెప్పబడినది. ఇపుడు నానుండి సన్నిపాత రోగికి కషాయములను వినుము.

పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరమ్ ॥
దీపనీయః స్మృతో వర్గః కఫానిలగదాపహః ।
రోచనో దీపనో హృద్యో లఘుః సాంగ్రాహికః పరః ॥ **89** ॥

పిప్పలీ, పిప్పలీమూలం, చవ్యం చిత్రకం శొంఠి ఇవి కఫవాత రోగమును నశింపచేయు దీపనీయవర్గముగా చెప్పబడింది. ఇది రుచికారకము, ఇది దీపనీయం, హృద్యం, అత్యంత సంగ్రాహకం.

శటీపౌష్కరపిప్పల్యో బృహతీ కణ్టకారికా ।
శుణ్ఠీ కర్కటకీ భార్గీ దురాలమ్భా యవానికా ॥ **90** ॥
శూలానాహవిబన్ధఘ్నం శట్యాద్యం కఫవాతనుత్ ।

శటి, పుష్కరమూలం, బృహతి, పిప్పలి, కంటకారి, శుంఠి, కర్కాటక శృంగి, భారంగి, దురాలభ, యవానిక, ఈ శట్యాది వర్గం శూల, ఆనాహ, విబంధ, కఫవాతరోగములను నశింపచేయును.

ముస్తపర్పటకోశీరదేవదారుమహౌషధమ్ ॥
త్రిఫలా సదురాలమ్భా నీలీ కమ్పిల్లకస్త్రివృత్ ।
కిరాతతిక్తకం పాఠా వచా కటుకరోహిణీ ॥
మధుకం పిప్పలీమూలం ముస్తాద్యో గణ ఉచ్యతే ।
సంశోధనః సంశమనస్త్రిదోషఘ్నోఽగ్నిదీపనః ॥

అష్టాదశాఙ్గముదకమేతద్వా స్యాత్ సపార్వతమ్ ।
పిత్తోత్తరే సన్నిపాతే ప్రశస్తం తీర్థకర్తృభిః ॥ 91 ॥
(ఇత తాడపత్రపుస్తకే 195తమం పత్రమ్)

ముస్త, పర్పాటకము, ఉశీర, దేవదారు, శుంఠి, త్రిఫల, దురాలభ, నీలి, కంపిల్లకను, త్రివృత్, కిరాతతిక్త, పాఠ, వచ, కటుకరోహిణి, యష్టి, పిప్పలీమూలం, ఇది ముస్తాదిగణం అనబడును. శోధకం, సంశమనము, త్రిదోష నాశకం, అగ్నిదీపకం. పిత్తోత్తర సన్నిపాతంలో ఆచార్యులు ఈ 18 ద్రవ్యక్వాథమును లేదా ఇందులో మహానింబను కలిపి ప్రయోగించవలెను అని చెప్పిరి.

దీపనం పఞ్చమూలం వా శట్యాద్యం వా ప్రకల్పితమ్ ।
సపఞ్చదశమూలం వా శృతం పేయం లఘూదకమ్ ॥ 92 ॥

దీపనం కొరకు పంచమూలం లేదా శఠ్యాది కషాయం ప్రయోగించవలెను. పంచమూలము లేదా దశమూలములతో సిద్ధం చేయబడిన లఘు జలంను సేవించవలెను.

సుఖోష్ణం వా భృశోష్ణం వా దృష్ట్వా దోషబలాబలమ్ ।
పార్వత్యాః పఞ్చమూల్యా వా శృతం తోయం సదీపనమ్ ॥ 93 ॥

మహానింబ, లేదా పంచమూల సిద్ధదీపన జలమును దోష బలాను సారము కొంచెం లేదా అధిక ఉష్ణంగా ప్రయోగించవలెను.

సముస్తకం పర్పటకమథవా సదురాలభమ్ ।
పేయం పిత్తోత్తరే వ్యాధౌ కోష్ణం సర్వం చ శస్యతే ॥ 94 ॥

సంపూర్ణ పిత్త ప్రధానరోగంలో ముస్త, పర్పాటకం, దురాలభ క్వాథంను ఈషదుష్ణంగా సేవించవలెను.

పిప్పల్యాదిర్వచాదారువయస్థాసర(లా)న్వితః ।
పేయః కఫోత్తరే సామే సహిఙ్గుక్షారసైన్ధవః ॥ 95 ॥
దోషాస్తేనాశు పచ్యన్తే విబన్ధశ్చోపశామ్యతి ।

ఆయు యుక్త కఫ ప్రధాన రోగములో పిప్పల్యాది, వచ, దేవదారు

గుడూచి, సరళము వీటి కషాయంలో హింగుక్షారం, సైంధవలవణం కలిపి ఇవ్వవలెను. దీనితో దోషములు శీఘ్రంగా పక్వం చెంది మలబంధం శాంతించును.

అభయా కట్ఫలం భార్గీ భూతీకం దేవదారు చ ॥
వచా పర్పటకం ముస్తం ధాన్యకం విశ్వభేషజమ్ ।
సహిఙ్గమాక్షికః పేయే వ్యాధౌ వాతకఫోత్తరే ॥ 96 ॥

వాత కఫ ప్రధాన రోగములో హరీతకి, కట్ఫల, భారంగి, భూతీక, దేవదారు, వచ, పర్పాటకము, ముస్త, ధాన్యక, శుంఠి కషాయములో హింగు మధు కలిపి సేవించవలెను.

దురాలభా వచా దారు పిప్పలీ భద్రరోహిణీ ।
మహౌషధం కర్కటకీ బృహతీ కణ్టకారికా ॥ 97 ॥
క్వాథః సలవణః పేయః సన్నిపాతజ్వరాపహః ।

సన్నిపాత జ్వరములో దురాలభ, వచ, దేవదారు, పిప్పలీ, భద్రరోహిణి, శుంఠి, కర్కాటక శృంగి, బృహతీ, కంటకారీ క్వాథములో లవణం కలిపి సేవించవలెను.

త్రిఫలా రోహిణీ నిమ్బం పటోలం కటుకత్రయమ్ ॥
పాఠా గుడూచీ వేత్రాగ్రం సప్తపర్ణం సవత్సకమ్ ।
కిరాతతిక్తకం ముస్తా వచా చేత్యేకతః శృతమ్ ॥ 98 ॥
కఫోత్తరం నిహన్త్యేతత్ పానాదగ్నిం చ దీపయేత్ ।

త్రిఫల, కటుకరోహిణి, నింబ, పటోల, త్రికటు, పాఠ, గుడూచి, వేతసము, సప్తపర్ణి, కుటజ, కిరాత తిక్త, ముస్త, వచ మొదలగు వాటి ఒక్కొక్క క్వాథం త్రాగుటచే కఫప్రధాన వ్యాధి నశించును. జఠరాగ్ని దీప్తి నొందును.

ఆరగ్వధవచానిమ్బపటోలోశీరవత్సకమ్ ॥
శార్ఙ్గేష్టాఽతివిషా మూర్వా త్రిఫలా సదురాలభా ।
భద్రముస్తా బలా పాఠా మధుకం భద్రరోహిణీ ॥
కషాయ ఏష శమయోజ్జ్వరమాశు త్రిదోషజమ్ ।
జాడ్యం సశోఫమాధ్మానం గురుత్వం చాపకర్షతి ॥ 99 ॥

మన్యాస్తమ్భమురోఘాతమురఃపార్శ్వశిరోరుజః।

ఆరగ్వధ, వచ, నింబ, పటోల, ఉశీర, కుటజ, శారంగేష్ట కాకమాచి అతివిష, మూర్వ, త్రిఫల, దురాలభ, భద్రముస్త, బల, పాఠ, యష్టి మధు, భద్రరోహిణి, వీటి కషాయమును త్రిదోషజ సన్నిపాతమును శీఘ్రముగా శాంతింపచేయును. జడత, శోథ, ఆధ్మానం, గురుత, మన్యాస్తంభం ఉదరశూల, పార్శ్వశూల, శిరశ్శూల నశించును.

ఉపనాహైః సలవణైరభ్యుష్ణైరుపనాహయేత్ ॥
చిరకాలోపవాసస్య నస్యోష్ణకవలగ్రహైః।
హృదయం క్షణ్యతే జన్తోః పార్శ్వకణ్ఠౌష్ఠతాలు చ ॥
క్షతోరస్కో ఘనం శ్లేష్మ సరక్తం ష్ఠీవతే తతః।
ష్ఠూయతే చాయమ్యతే మూర్ఛంస్తేన జంతుర్విగచ్ఛతి ॥
దహ్యతే జఠరం చారయ కిఞ్చిచ్చ పరికూజతి।
నిద్రాయతే చ పీత్వాఽఽశు జీర్ణే జాగర్తి చోదకే ॥ **100** ॥

పై రోగములు చిరకాలము ఉన్నచో లవణ యుక్త ఉష్ణ ఉపనాహ స్వేదము చేయవలెను. దీనికి విరుద్ధముగా నస్యము ఉష్ణ కవలగ్రహము చేసి ప్రయోగించినచో హృదయ, పార్శ్వ, కంఠ, ఓష్ఠ, తాలు క్షతయుక్తమగును. ఉరక్షతం కలిగి, రక్తష్ఠీవనం శ్లేష్మముతో కలిసి వెడలును. రోగిమాటి మాటికి ఉమ్మివేయును. బడలిక మూర్ఛ కలుగును. ఉదరం నందు కూజనం, దాహము, కలుగును. ఈ కషాయం తాగిన పిదప రోగి శీఘ్రంగా నిద్రించును. కషాయం జీర్ణం అయిన పిదప నిద్రలేచును.

లఙ్ఘనోష్ణోపచారాద్వా వ్యాధౌ పిత్తోత్తరే నృణామ్।
తీక్ష్ణౌషధప్రయోగాచ్చ పిత్తమస్య ప్రకుప్యతి ॥ **101** ॥

పిత్తప్రధాన రోగములలో లంఘనము ఉష్ణోపచారము తీక్ష్ణౌషధ ప్రయోగములతో రోగికి పిత్తం ప్రకోపించును.

పిత్తోత్తరం సన్నిపాతమేభిర్జ్ఞాత్వా తు కారణైః।
ముస్తాదిక్వథితం తోయం శీతం సమధుశర్కరమ్ ॥
పాయయేదాతురం కాలే తేన శర్మ లభేత సః।
విస్రస్యతేఽల్పమపి చేత్తేనైవాశు సుఖీ భవేత్ ॥ **102** ॥

పై చెప్పిన కారణముల ద్వారా పిత్తప్రధాన సన్నిపాతము తెలిసికొని యథాకాలములో ముస్తాది క్వాథమును చల్లగ చేసి శర్కర మధు కలిపి ఇవ్వవలెను. దీనివలన రోగికి శాంతి కలుగును. రోగికి కొంచెం అయిననూ విరేచనం అయినచో శీఘ్రముగా శాంతి కలుగును.

త్రిఫలా పిప్పలీ శ్యామా కేసరం శర్కరా త్రివృత్।
సక్షౌద్రో మోదకో హ్యేష పిత్తోత్తరమపోహతి ॥ **103** ॥

త్రిఫలా పిప్పలీ త్రివృత్ నాగకేసరములు శర్కర అరుణ త్రివృత్‌ను మధుతో కలిపి మోదకం చేసినచో పిత్తరోగము నశించును.

యవకోలకులత్థానాం పఞ్చమూలద్వయస్య చ।
త్రిఫలాయాశ్చ నిష్క్వాథే సర్పిర్ధీరో విపాచయేత్॥
సంహృత్య కల్కానేతాంశ్చ సుపిష్టాన్ భాగకల్పితాన్।
ముస్తా పాఠా వచా శుణ్ఠీ రోహిణీ చవ్యచిత్రకా ॥
శృఙ్గీ దురాలభా శిగ్రుః కైరాతో రజనీద్వయమ్।
తేజోవతీ సోమవల్కః సప్తపర్ణః సకేవుకః।
వయస్థా పిప్పలీమూలం పిప్పలీ గజపిప్పలీ।
ఛిన్నరుహా చాతివిషా పత్రం నిమ్బపటోలయోః ॥
కణ్డోపపుష్పీ గోజిహ్వా నక్తమాలఫలాని చ।
తుమ్బురుం పౌష్కరం మూలం మూలం చ మదనార్కయోః ॥
క్షారాః సపఞ్చలవణా హిఙ్గుమాత్రాసమన్వితమ్।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **196** తమం పత్రమ్)

సిద్ధమేతైర్యథాన్యాయం సర్పిః కటుకసంజ్ఞితమ్ ॥ **104** ॥
పాయయేన్మాత్రయా కాలే సన్నిపాతజ్వరార్దితమ్।

కటు సర్పి యవలు కోల కుళుత్థ, దశమూలములు త్రిఫలాక్వాథములో ఘృత పక్వం చేయవలెను. ఇందులో ముస్త పాఠ, వచ, శుంఠి, రోహిణి చవ్యము చిత్రకము, కర్కాటక శృంగి, దురాలభ, శిగ్రు, కిరాతతిక్త, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, తేజోవతి, సోమ వల్కలము, సప్తపర్ణి, కేవుకము, హరీతకి, పిప్పలీమూలము, పిప్పలి, గజపిప్పలి, గుడూచి, అతివిషా, తేజపత్రం, నింబ, పటోల,

కండోపపుష్పి, గోజిహ్వా, ఆరగ్వధ, ధాన్యకము, పుష్కరమూలము, మదనఫలము అర్కము, వీటి కల్కంను తగినమాత్రలో తీసికొని వీటిలో సర్జక్షారము పంచలవణములు, హింగు, తగినంత మాత్రలో వేసి, విధిగా సిద్ధము చేసిన ఘృతమును కటుసర్పి అందురు. సన్నిపాత జ్వరములో మాత్రాకాలంను అనుసరించి ఈ ఘృతం ను ప్రయోగించవలెను.

లీనదోషావశేషం చ విషమజ్వరపీడితమ్ ॥
హృద్రోగం గ్రహణీదోషం వాతగుల్మం ప్లీహోదరమ్ ।
శ్వాసం కాసం చ శమయేద్బలమగ్నేశ్చ దీపయేత్ ।

దీని సేవన చే విషమజ్వర తన అవశిష్ట దోషములు హృద్రోగము గ్రహణి, వాతగుల్మం, ప్లీహోదరం, శ్వాసకాసలు, శమించును. జఠరాగ్ని ప్రదీప్తినొందును.

సన్నిపాతేషు భూయిష్ఠం నివృత్తోపద్రవేష్వపి ।
శ్లేష్మా చ పార్శ్వశూలం చ నివర్తేత సమశ్రతః ॥ 106 ॥

సన్నిపాతరోగములో ఉపద్రవములు శాంతమైన తర్వాత కూడా దీని సేవనచే శ్లేష్మ, పార్శ్వశూల శాంతించును.

తస్యాగ్నిం చిరకారిత్వాద్భిషక్ సందీపయేత్ పునః ॥ 107 ॥

చాలా కాలం అయిన తర్వాత కూడా వైద్యుడు సన్నిపాతరోగికి జఠరాగ్ని దీపనం చేయవలెను.

న చాతివిశ్వసేద్వైద్యో జితో వ్యాధిర్మయేతి హ ॥
కృశే విరుద్ధసేవిత్వాచ్చిరాద్దోషః ప్రకుప్యతి ।
వ్యావృత్తశ్చ పునర్హన్తి సన్నిపాతో యథా విషమ్ ॥ 108 ॥

వైద్యుడు రోగిని జయించినానని పూర్తిగా విశ్వసింపకూడదు. ఎందుకనగా కృశుడైన వ్యక్తికి విరుద్ధాహారం ఇచ్చినచో కొంతకాలమునకే దోషములు తిరిగి ప్రకోపించును. తిరిగి వచ్చిన సన్నిపాతం విషము వలె రోగిని చంపివేయును.

సన్నిపాతాత్ సముత్తీర్ణో యది జీవతి మానవః ।
క్షీణౌజోబలమాంసాత్మా శీర్ణశ్మశ్రుశిరోరుహః ॥
స్వరస్మృతిపరిభ్రష్టః క్షీణశుక్రో హతేన్ద్రియః ।
అవ్యక్తవాగ్వివర్ణశ్చ మన్దాగ్నిశ్చ భవత్యసౌ ॥ 109 ॥

సన్నిపాత జ్వరము నుండి కాపాడబడిన రోగి జీవించి ఉన్నచో ఓజస్సు, బలము, ఆత్మ, క్షీణించును. గడ్డము, మీసము, శిరో కేశములు ఊడిపోవును. స్వరము, బలహీనం అగును. బీజ క్షీణము కలుగును ఇంద్రియశక్తి నశించును. వాణి వర్ణము అస్పష్టం అగును. అగ్నిమందగించును.

సన్నిపాతేన ముక్తస్తు చిరాదాప్యాయతే నరః ।

దృష్ట్వా సంభోజనీయశ్చ పునర్జన్మ హి తస్య తత్ ॥ 110 ॥

సన్నిపాత జ్వరము విడిచిన తర్వాత చాలా కాలము వరకు రోగి పుష్టి చెందడు. దీనిని చూసి భోజనం ఇవ్వవలెను. ఎందకనగా ఇది పునర్జన్మ.

తదవస్థో వ్యభిచరేద్యది రోగానవాప్నుతే ।

జ్వరశోషారుచిప్లీహాయక్ష్మపాణ్డ్వాన్న జీవతి ॥ 111 ॥

ఈ అవస్థలో రోగికి భోజన క్రమము ఉల్లంఘించినచో జ్వరము శోష అరుచి ప్లీహ వృద్ధి యక్ష్మ, పాండు, ఉత్పన్నం అగును.

సర్వలక్షణసంపన్నః సర్వోపద్రవసంయుతః ।

త్రిరాత్రోపేక్షితశ్చాపి సన్నిపాతో న సిద్ధ్యతి ॥ 112 ॥

అన్ని లక్షణములు అన్ని ఉపద్రవములతో కూడిన సన్నిపాతరోగి 3 దినముల వరకు ఉపేక్షించిననూ తిరిగి బాగుకాడు.

సన్నిపాతే నివృత్తే తు యో వ్యాధిరవసజ్యతే ।

సోపద్రవాంస్తాంశ్చికిత్సేద్వ్యాధస్వైః స్వైశ్చికిత్సితైః ॥ 113 ॥

సన్నిపాత రోగము శమించిన తర్వాత వచ్చురోగములు ఉపద్రవములుండును. ఈ ఉపద్రవములను ఆయారోగానుసార చికిత్సను చేయవలెను.

ఏకాహారబ్రహ్మచర్యలఘుపానాన్నసేవనమ్ ।
అకర్మణ్యమనాయాసః సుఖశయ్యాసనస్థితిః ॥
దివాజాగరణం సద్భిః సుహృద్భిశ్చ సహాసనమ్
అభ్యఙ్గాచ్ఛాదనే చిత్రం కదాచితం స్నేహమేవ తు ॥
జాఙ్గలాంశ్చ రసానుష్ణాన్ కులత్థరససాధితాన్ ॥
వాస్తుకం తణ్డులీయం చ సంస్కృతం బాలమూలకమ్ ॥

సేవేత విధివచ్చైవ ద్వౌ మాసౌ జీవితార్థికః ।
త్రీన్మాంసాంశ్చతురో వాఽపి జిహ్మత్వాదస్య యక్ష్మణః ॥ **114** ॥

సన్నిపాత రోగం తర్వాత దినమునకు ఒక్కసారి భోజనమును ఇవ్వవలెను. బ్రహ్మచర్యము, లఘు అన్నపానము పాటించవలెను. ఎపుడూ అధిక కార్యము చేయరాదు. సుఖపూర్వకముగా పడుకొనుట కూర్చొనుట చేయవలెను. పగలు నిద్రించకూడదు. సజ్జనుల మిత్రులతో కూర్చొనవలెను. వివిధములైన అభ్యంగ ఆచ్ఛాదనలు చేయవలెను. అపుడు అపుడు స్నేహపానం చేయించవలెను. కుళుత్థరసంతో చేసిన ఉష్ణజాంగల మాంసరసమును ప్రయోగించవలెను. వాస్తుకం, తండులీయకము సంస్కరించబడిన ముల్లంగిని సేవించవలెను. ఈ విధముగా రోగి అతి కుటిలడు అగుటచే జీవనం కోరురోగి పై చెప్పిన ఆహార విహారములను విధి పూర్వకముగా రెండు మూడు లేదా 4 నెలలవరకు పాటించవలెను.

సుశృతేన సమశ్నీయాత్ పయసాఽఽజ్యేన పైత్తికః ।
శర్కరాక్షౌద్రయుక్తేన గవాం క్షీరేణ వా పునః ॥ **115** ॥

పిత్తాధిక్యం ఉన్నచో సిద్ధం అయిన దుగ్ధం సేవించవలెను. లేదా శుద్ధగోదుగ్ధంలో ఖండ శర్కర మధు కలిపి సేవించవలెను.

కర్పూరచూర్ణం తృష్ణాయాం వదనే ధారయేత్ సదా ।
తైలాని గన్ధపుష్పాణి నిత్యం ముఖ్యాని ధారయేత్ ॥ **116** ॥

రోగికి తృష్ణ ఉన్నచో ఎల్లపుడు ముఖంలో కర్పూర చూర్ణంను ఉంచుకోవలెను. నిత్యము తైలము, గంధయుక్త పుష్పములను ఉంచవలెను.

ఔదకానూపమాంసాని మాషపిష్టతిలోత్కృతమ్ ।
మన్దజాతాని మద్యాని గురూణ్యభినవాని వా ॥
పాయసం కృసరం చుక్రం శష్కుల్యో యావకం దధి ।
వర్జయేత్తాని సర్వాణి శ్రద్ధాభోజనమేవ చ ॥
అశ్వవ్యాయామసంక్లేశం శీతామ్బు మదిరాసవమ్ ।
అవశ్యాయం పురోవాతమభ్యుష్ణం చ వివర్జయేత్ ॥ **117** ॥

సన్నిపాత అపథ్యములు - ఔదకము, ఆనూప మాంసము, మాష పిష్టి తిల ప్రయోగము మందజాతము, గురు నవీన మద్యము, పాయసం, కృశరము,

చంక్రము, శుష్కులము, యవ పెరుగు, అతి స్వాదు భోజనము, గుర్రము సవారీ వ్యాయామక్లేశము, శీతలజలం, మదిర ఆసవములు, అవశ్యాయము, తూర్పుగాలి, ఉష్ణపదార్థములను త్యజించవలెను.

యాని తస్య ప్రశాస్యన్తే శ్రద్ధాభోజ్యాని జీవక ! ।
పథ్యాని చాన్నపానాని యథాస్వం తాని మే శృణు ॥ 118 ॥

ఓ జీవకా! దీనికొరకు ఏవైతే శ్రేష్ఠమైన భోజనముగా, పథ్యకారకముగా చెప్పబడినవో వాటిని యథాప్రకారముగా నానుండి వినుము.

గుడసర్పిషి పిప్పల్యః సంస్కృతా దధిసాధితాః ।
తథా ముఖ్యం గుడకృతం భక్ష్యా ముద్గమయాశ్చ యే ॥
యవగోధూమసంస్కారా దాధికం శుష్కమూలకమ్ ।
ముద్గామలకయూషశ్చ తిక్తసూపశ్చ సర్పిషా ॥
ఏవం శ్రద్ధావినయనం భిషక్కుర్యాదరోచకే ।
అప్రమాదేన ధర్మార్థీ చికిత్సేన్మతిమాన్ భిషక్ ॥ 119 ॥

సన్నిపాత పథ్యములు - బెల్లం, ఘృతంతో సంస్కరించబడిన పెరుగులు, పిప్పలీ, ముఖ్యమైన గుడ వికారములు ముద్గంతో చేయబడిన భక్ష్య పదార్థములు యవలు గోధుమల సంస్కారముతో చేయబడిన పదార్థములు పెరుగుతో చేయబడిన పదార్థములు ఎండిన ముల్లంగి ముద్గ ఆమలకీ యూషము, ఘృతం కలిసిన తిక్తపదార్థముల యూషను వీటికి పథ్యము ఈ పదార్థములు అరుచిని పోగొట్టి రుచిని ఉత్పన్నం చేయును. ధర్మమును కోరు బుద్ధిమంతుడైన వైద్యుడు రోగికి ప్రమాదరహితంగా చికిత్స చేయవలెను.

సూతికోపక్రమాధ్యాయే యచ్చ వక్ష్యే ఖిలే మునే ! ।
తదిహాపి ప్రయోక్తవ్యం సన్నిపాతచికిత్సితమ్ ॥ 120 ॥

ఓ మునీ! ఇది కాక ఖిలస్థానములో సూతికా చికిత్సాధ్యాయములో చెప్పబడిన విధానములన్నీ సన్నిపాత చికిత్సలో ప్రయోగించవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

ఇతి (కల్పస్థానే) విశేషకల్పః ।

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

విశేష కల్పాధ్యాయం సమాప్తం.

సంహితా కల్పాధ్యాయః

అథాతః సంహితాకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనం సంహిత కల్పాధ్యాయం వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

సంహితాధ్యయనే యుక్తః శుచిః సాధుర్జితేన్ద్రియః ।
వైద్యో వైద్యకులే జాతో గ్రన్థే చార్థే చ నిష్ఠితః ॥ 3 ॥
స పృష్టోఽన్యేన వైద్యేన ప్రబ్రూయాత్ సంహితావిధిమ్ ।

పవిత్ర, సజ్జన జితేంద్రియ వైద్యకులవములో పుట్టిన గ్రంథ విషయములలో నిష్టకలిగినవైద్యుడు సంహితాధ్యయనం నందు నిమగ్నం కావలెను. వేరే వైద్యుడు అడిగినపుడు సంహిత సంపూర్ణ విధిన తెలియపరచవలెను.

కతి స్థానమిదం తన్త్రం కస్మాత్తన్త్రమితి స్మృతమ్ ॥ 4 ॥
స్థానానాం కాని నామాని కర్మాధ్యాయాని యాని చ ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 197 తమం పత్రమ్)
స్థాననామానుపూర్వ్యం చ శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వతః ॥ 5 ॥

భగవాన్! నేను ఈ తంత్రంలో ఎన్ని స్థానవములున్నవని సరిగ్గా తెలుసుకొనవలెను. ఈ తంత్రం ఎందుకు చెప్పబడినది స్థానములపేర్లేమి? ఇందులో కర్మ అధ్యాయువములు ఏవి? స్థానవముల పేర్లేవి? మొదలగు విషయములను తత్త్వపూర్వకముగా వినగోరుచున్నాను.

అష్టౌ స్థానాని వాచ్యాని తతోఽతస్తన్త్రముచ్యతే ।
అధ్యాయానాం శతం వింశం యోఽధీతే స తు పారగః ॥ 6 ॥

ఈ సంహితలో 8 స్థానములు ఉన్నవి. కావున తంత్రం అనబడును. 120 అధ్యాయములు ఉన్నవి. ఈ సంహితను అధ్యయనం చేయువారు భవసాగరమును దాటును.

సూత్రస్థాన నిదానాని విమానాన్యాత్మనిశ్చయః ।
ఇన్ద్రియాణి చికిత్సా చ సిద్ధిః కల్పాశ్చ సంహితా ॥ 7 ॥

ఈ సంహితలో సూత్ర నిదాన, విమాన, శారీర, ఇంద్రియ, చికిత్స, సిద్ధి, కల్పములు అను 8 స్థానములు ఉన్నవి.

సూత్రస్థానం చికిత్సా చ త్రింశదధ్యాయకే ఉభే ।
నిదానాని విమానాశ్చ శారీరాణ్యష్టకాని తు ॥ 8 ॥
సిద్ధయో ద్వాదశాధ్యాయాః కల్పాశ్చైవేన్ద్రియాణి చ ।
ఖిలాన్యశీతిరధ్యాయాస్తన్త్రం సఖిలముచ్యతే ॥ 9 ॥

సూత్ర, చికిత్స స్థానములలో 30 అధ్యాయములు కలవు. నిదాన, విమాన, శారీర స్థానాలలో ఎనిమిది, ఎనిమిది అధ్యాయాలు కలవు. సిద్ధి, కల్ప, ఇంద్రియ స్థానాలలో 12-12-12 అధ్యాయాలు కలవు. ఖిలస్థానములో 80 అధ్యాయాలు కలవు, ఖిలస్థానంతో కలిపి సంపూర్ణ తంత్రం అనబడును.

ధారణం హ్యస్య తన్త్రస్య వేదానాం ధారణం యథా ।
పుణ్యం మఙ్గల్యమాయుష్యం దుఃఖప్రకలినాశనమ్ ॥ 10 ॥
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం ధర్మ్యమాయతనం మహత్ ।
సుఖప్రదం నృణాం శశ్వద్ధనమానయశస్కరమ్ ॥ 11 ॥

వేదధారణం వలన ఈ తంత్ర ధారణం పుణ్యం, మంగళ కారకము, ఆయుష్యం, దుస్స్వప్న కలినాశం, ధర్మార్థ కామమోక్షములు ఇచ్చునది. ధర్మమహా ఆయతనము ప్రాణులకు ఎల్లప్పుడు సుఖ, ధన, మాన యశస్సులను ఇచ్చును.

నాధార్మికో న చాపుత్రో నావిద్వాన్న చ గర్హితః ।
నాపూజితో నావిదితో లోకే భవతి పారగః ॥ 12 ॥

ధార్మికుడు పుత్రవంతుడు పండితుడు, అనిందితుడు, పూజా యుక్తుడు జ్ఞాని కానివాడు ఈ సంసార సాగరంను దాటలేడు.

సతతం చాప్యధీయానః సమ్యగధ్యాపయన్ భిషక్ ।
ఇహ లోకే యశః ప్రాప్య శక్రలోకే మహీయతే ॥ 13 ॥

నిరంతర శాస్త్రాధ్యయనం అధ్యాపనముచే వైద్యుడు ఈ లోకం నందు యశస్సును పొందును. ఇంద్ర లోకములో ప్రతిష్ఠను పొందును.

దక్షయజ్ఞే వధత్రామాద్దేవర్షీణాం పలాయతామ్ ।
రోగాః సర్వే సముత్పన్నాః సంతాపద్దేహచేతసోః ॥ 14 ॥

దక్షప్రజాపతి యజ్ఞంలో మృత్యువుకు భయపడి పలాయనం చేసెను. దేవతా ఋషుల దేహం మనఃసంతాపములచే సమస్త రోగములు ఉత్పన్నం అగును.

జ్వరో గురుత్వాద్ గుల్మస్తు ధావతాం ప్లవనాత్ ప్లిహా ।
భ్రమో విషాదద్విడ్భేదో ధావతాం వేగధారణాత్ ॥ 15 ॥
తృష్ణా చ రక్తపిత్తం చ శ్రమాదుష్ణో చ ధావతామ్ ।
హిక్కా_శ్వాసౌ కఫాధిక్యాద్ధావతాం పిబతాం జలమ్ ॥ 16 ॥
ప్రాగుత్పత్తిస్తథాఽన్యేషాం రోగాణాం పరికీర్తితా ।
కృతత్రేతాన్తరత్వేన ప్రాదుర్భూతా యథా నృణామ్ ॥ 17 ॥
ధర్మార్థకామమోక్షేషు విద్యాబలయశోహరాః ।

శరీరం గురువగుటచే జ్వరము, పరుగెత్తుటచే గుల్మం, ఈదుటచే ప్లీహం, విషాదంతో భ్రమ, పరిగెత్తుతూ వేగధారణం చేసినచో విట్ భేదనం, పరిగెత్తుతూ ఉష్ణకాలములో శ్రమతో తృష్ణ, రక్తపిత్తం, కఫాధిక్యం పరుగెత్తినపుడు జలపానం హిక్కా_శ్వాస రోగములు ధర్మార్థ కామమోక్షములు విద్యా బలము, యశస్సును నశింపచేయు రోగములు సత్యయుగ త్రేతాయుగ మధ్యములో ఉత్పన్నమైన విధము వాటి పూర్వ ఉత్పత్తి వర్ణనము చేయబడింది.

తతో హితార్థం లోకానాం కశ్యపేన మహర్షిణా ॥ 18 ॥
పితామహనియోగాచ్చ దృష్ట్వా చ జ్ఞానచక్షుషా ।
తపసా నిర్మితం తన్త్రమృషయః ప్రతిపేదిరే ॥ 19 ॥

జీవకో నిర్గతతమా ఋచీకతనయః శుచిః ।
జగృహేఽ గ్రే మహాతన్త్రం సంచిక్షేప పునః స తత్ ॥ **20** ॥
నాభ్యనన్దన్త తత్ సర్వే మునయో బాలభాషితమ్ ।

అపుడు లోక కళ్యాణార్థం మహర్షి కశ్యపుడు పితామహ బ్రహ్మచే నియమించబడి తన జ్ఞాన చక్షువులతో చూసి తపస్యప్రభావంతో తంత్రం నిర్మాణం చేసిరి. ఋషులు దానిని ప్రతిపాదించిరి. తర్వాత మొదట తమోశూన్య పవిత్ర ఋచీక పుత్రుడు జీవకుడు గ్రహించి సంక్షిప్తం చేసెను. ఋషులు బాలభాషితం అని ప్రశంసించలేదు.

తతః సమక్షం సర్వేషామృషీణాం జీవకాః శుచిః ॥ **21** ॥
గఙ్గాహ్లాదే కనఖలే నిమగ్నః పఞ్చవార్షికః ।
వలీపలితవిగ్రస్త ఉన్మమజ్జముహూర్తకాత్ ॥ **22** ॥

అపుడు 5 సం॥ వయస్సు కలిగిన పవిత్ర జీవకుడు ఋషుల సమక్షమున కనఖలమందుగల గంగా గుండములో మునిగి క్షణంలో వలీపలిత యుక్తుడై బయటకు వచ్చెను.

తతస్తదద్భుతం దృష్ట్వా మునయో విస్మయం గతాః ।
వృద్ధజీవక ఇత్యేవ నామ చక్రుః శిశోరపి ॥ **23** ॥
ప్రత్యగృహ్ణన్త తన్త్రం చ భిషక్ శ్రేష్ఠం చ చక్రిరే ।

అపుడు ఈ అద్భుతం ను చూసి మునులు అశ్చర్యపోయి వృద్ధ జీవకుడు అని పేరు పెట్టిరి. అతని తంత్రమును స్వీకరించి శ్రేష్ట వైద్యుడుగా ఒప్పుకొనిరి.

తతః కలియుగే నష్టం తన్త్రమేతద్యదృచ్ఛయా ॥ **24** ॥
అనాయాసేన యక్షేణ ధారితం లోకభూతయే ।
వృద్ధజీవకవంశ్యేన తతో వాత్స్యేన ధీమతా ॥
అనాయాసం ప్రసాద్యాథ లబ్ధం తంత్రమిదం మహత్ ।

తర్వాత ఎపుడూ నష్టం పొందు ఈ తంత్రమును లోక కళ్యాణార్థం కలియుగములో అనాయసుడనే యక్షుడు ధరించెను. వృద్ధజీవకుని వంశంనకు చెందిన వాత్స్యుడను బుద్ధిమంతుడు అనాయసున్ని ప్రసన్నం చేసుకొని ఈ తంత్రమును పొందెను.

ఋగ్యజుఃసామవేదాంస్త్రీనధీత్యాఙ్గాని సర్వశః ॥ 26 ॥

శివకశ్యపయక్షాంశ్చ ప్రసాద్య తపసా ధియా ।
సంస్కృతం తత్ పునస్తంత్రం వృద్ధజీవకనిర్మితమ్ ॥ 27 ॥

ధర్మకీర్తిసుఖార్థాయ ప్రజానామభివృద్ధయే ।

ఋక్, యజో, సామాది వేదములు శిక్ష, వ్యాకరణాది ఆరు అంగముల అధ్యయనం చేసి తపస్య బుద్ధితో శివుడు కాశ్యపుడు యక్షులను ప్రసన్నం చేసికొని ధర్మకీర్తిలో సుఖ లోక సమృద్ధి కొరకు వృద్ధ జీవకీయ తంత్రమును సంస్కరించెను.

స్థానేష్వష్టసు శాఖాయాం యద్యన్నోక్తం ప్రయోజనమ్ ॥ 28 ॥
తత్తద్భూయః ప్రవక్ష్యామి ఖిలేషు నిఖిలేన తే ।

ఈ సంహితలో 8 స్థానములు శాఖలలో చెప్పబడని విషయాలు ఖిలస్థానములో చెప్పెదను. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇత హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥)

(ఇతి) వృద్ధజీవకీయే తంత్రే కౌమారభృత్యే వాత్స్యప్రతిసంస్కృతే కల్పేషు సంహితాకల్పో నామ ద్వాదశః ॥

సమాప్తం చ కల్పస్థానమ్ ॥ సమాప్తా చేయం సహితా ॥

అతః పరం ఖిలస్థానం భవతి ॥

ఇతి కల్పస్థానం సమాప్తమ్ ।

కల్పస్థానం సమాప్తం.

కాశ్యపసంహిత

(వృద్ధ జీవకీయం తంత్రం)

రెండవ భాగం

తెలుగు అనువాదం

డా॥ నోమని కృష్ణయ్య యం.డి. (కౌమార్యభృత్యం)(GAU)

శ్రీ సిద్ధార్థ పబ్లికేషన్స్, తిరుపతి

కాశ్యప సంహిత -2

(ద్వితీయభాగం)

అథ నవమం ఖిలస్థానమ్

విషమజ్వరనిర్దేశీయాధ్యాయః - ప్రథమః

అథాతో విషమజ్వరనిర్దేశీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము విషమజ్వర నిర్దేశీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

కశ్యపం సర్వశాస్త్రజ్ఞం సర్వలోకగురుం గురుమ్ ।

భార్గవః పరిపప్రచ్ఛ సంశయం సంశ్రితవ్రతః ॥ 3 ॥

సమస్త శాస్త్రముల జ్ఞాత, సర్వలోకముల గురువైన కశ్యపునితో వ్రతధారణమును చేసిన భార్గవుడు (వృద్ధ కోవకులు) సంశయాత్మకమైన ప్రశ్న నడిగెను.

ప్రోక్తం జ్వరచికిత్సాయాం విషమజ్వరభేషజమ్ ।

న నిర్దిష్టం భగవతా విషమత్వస్య కారణమ్ ॥ 4 ॥

మీరు జ్వరచికిత్సలో విషమజ్వర ఓషధులను వర్ణించితిరి. కాని అక్కడ విషమత్వకారణమును విశదీకరించలేదు.

యుక్తం సతతకాదీనాం వైషమ్యం విషమాగతేః ।
అవిసర్గీ జ్వరః కస్మాత్ సంతతో విషమః స్మృతః ॥ 5 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 198 తమం పత్రమ్)
ప్రేతజ్వరో గ్రహోత్థశ్చ విషమః కేన హేతునా ।

విషమ గతిగల సతతాదిజ్వరము విషమత్వము యుక్తి యుక్తములు కాని అవిసర్గీ (ఎల్లప్పుడు ఉండునది) సంతత జ్వరమునకు విషమమని చెప్పుటలో అర్థమేమి? ఇట్లే ప్రేత జ్వరము, గ్రహోత్థ జ్వరములకు విషమమని చెప్పుటకు కారణమేమి?

తదిదానీం యథాకాలం వక్తవ్యోఽవయవాద్యథా ॥ 6 ॥
వక్తుమర్హసి తత్త్వేన సవిశేషం సవిస్తరమ్ ।
ఇప్పుడు తమరు వేర్వేరుగా విశదముగా వర్ణించ గలరని ప్రార్థిస్తున్నాను.

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ ప్రశ్నం ప్రోవాచ కశ్యపః ॥ 7 ॥
ఈ విధముగా శిష్యుడి ద్వారా ప్రశ్నించబడిన కశ్యపుడు ఉత్తరమిచ్చెను.

అల్పహేతుర్బహిర్మార్గో వైకృతో నిరుపద్రవః ।
ఏకాశ్రయః సుఖోపాయో లఘుపాకః సమో జ్వరః ॥ 8 ॥

సమజ్వరలక్షణములు : అల్ప కారణములచే ఉత్పన్నమైన జ్వరము బహిర్వేగము కలది, వైకృతము (వికారములతో ఉత్పన్నమైనది), ఉపద్రవ రహితమైనది. ఏ కాశ్రయము కలది, సుఖపూర్వకముగా చికిత్స చేయగలది, లఘు పాకము కలది సమజ్వరము.

విషమస్తద్విపర్యస్తస్తీక్ష్ణత్వాత్ సంతతో మతః ।
తద్వత్ ప్రేతగ్రహోత్థా యే చత్వారో విషమాగమాత్ ॥ 9 ॥

దీనికి విపరీతమైన తీక్ష్ణమగుటచే సంతతజ్వరము, ప్రేత గ్రహోత్పన్న జ్వరము సతతాదిజ్వరములు విషమగతి కల్గి ఉండుటచే విషమ జ్వరము లనబడును.

దుర్జయత్వా(ద్దుర్గ్రహత్వా) దుగ్రగ్రహపరిగ్రహాత్ ।
వైషమ్యం సంతతాదీనాం దారుణత్వాదుదాహృతమ్ ॥ 10 ॥

దుర్జయంవములు, గ్రహోత్పన్నములు, దారుణములగుటవలన సంతతాదులకు విషమ జ్వరములని చెప్పబడినవి.

తథా సతతకాదీనాం చతుర్ణాం కాలకారితమ్ ।
విషమత్వం ప్రవక్ష్యామి జ్వరాణాం జాయతే యథా ॥ 11 ॥

ఈ విధముగా సతతాది నాలుగు ప్రకారముల జ్వరము కూడ కాలానుసారముగా ఏ విధముగా విషమముగా నుండునో వాటిని వర్ణించెదము.

సమస్తా ద్వన్ద్వశో వాఽపి ధమనీ రసవాహినీః ।
దోషాః ప్రపన్నాః కుర్వన్తి విషమా విషమజ్వరమ్ ॥ 12 ॥

సమస్త లేదా రెండు రెండు దోషములు రసవాహినులు ధమనులను చేరి, విషమమైన విషమజ్వరమును ఉత్పన్నం చేయును.

జ్వరితో ముచ్యమానో వా ముక్తమాత్రశ్చ యో నరః ।
వ్యాయామగుర్వసాత్మ్యాన్నమతిమాత్రమథో జలమ్ ॥ 13 ॥

పాయసం కృశరం పిష్టం పలలం దధి మన్దకమ్ ।
పిణ్యాకమాషవికృతీర్గ్రామ్యానూపం తథాఽఽమిషమ్ ॥ 14 ॥

ఏవం విధాని చాన్యాని విరుద్ధాని గురూణి చ ।
సేవతే చ దివాస్వప్నమజీర్ణాధ్యశనాని చ ॥ 15 ॥

జ్వరోఽభివర్ధతే తస్య విషమో వాఽఽశు జాయతే ।

జ్వరావస్థలో జ్వరముక్తావస్థలో జ్వరముక్తానంతరము వెంటనే వ్యాయామము, గురు, మరియు అసాత్మ్య అన్నం, అధికమాత్రలో జలం, పాయసం, పిష్టము, కృశరము, మాంసము, పూర్తిగా ఏర్పడని పెరుగు, మినుములతో చేసిన పదార్థములు గ్రామ్య, ఆనూపమాంసరసములు, ఈ విధముగా విరుద్ధ గురుపదార్థములు, దివాస్వప్నము, అజీర్ణం, అధ్యశనము, చేయు వారికి జ్వరము వృద్ధి పొందును. అది వెంటనే విషమ జ్వరంగా మారిపోవును.

మీరు జ్వరచికిత్సలో విషమజ్వర ఓషధులను వర్ణించితిరి. కాని అక్కడ విషమత్వకారణమును విశదీకరించలేదు.

యుక్తం సతతకాదీనాం వైషమ్యం విషమాగతేః ।
అవిసర్గీ జ్వరః కస్మాత్ సంతతో విషమః స్మృతః ॥ 5 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 198 తమం పత్రమ్)
ప్రేతజ్వరో గ్రహోత్థశ్చ విషమః కేన హేతునా ।

విషమ గతిగల సతతాదిజ్వరము విషమత్వము యుక్తి యుక్తములు కాని అవిసర్గీ (ఎల్లప్పుడు ఉండునది) సంతత జ్వరమునకు విషమమని చెప్పుటలో అర్థమేమి? ఇట్లే ప్రేత జ్వరము, గ్రహోత్థ జ్వరములకు విషమమని చెప్పుటకు కారణమేమి?

తదిదానీం యథాకాలం వక్తవ్యోఽవయవాద్యథా ॥ 6 ॥
వక్తుమర్హసి తత్త్వేన సవిశేషం సవిస్తరమ్ ।

ఇప్పుడు తమరు వేర్వేరుగా విశదముగా వర్ణించ గలరని ప్రార్థిస్తున్నాను.

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ ప్రశ్నం ప్రోవాచ కశ్యపః ॥ 7 ॥

ఈ విధముగా శిష్యుడి ద్వారా ప్రశ్నించబడిన కశ్యపుడు ఉత్తరమిచ్చెను.

అల్పహేతుర్బహిర్మార్గో వైకృతో నిరుపద్రవః ।
ఏకాశ్రయః సుఖోపాయో లఘుపాకః సమో జ్వరః ॥ 8 ॥

సమజ్వరలక్షణములు : అల్ప కారణములచే ఉత్పన్నమైన జ్వరము బహిర్వేగము కలది, వైకృతము (వికారములతో ఉత్పన్నమైనది), ఉపద్రవ రహితమైనది. ఏకాశ్రయము కలది, సుఖపూర్వకముగా చికిత్స చేయగలది, లఘు పాకము కలది సమజ్వరము.

విషమస్తద్విపర్యస్తస్తీక్ష్ణత్వాత్ సంతతో మతః ।
తద్వత్ ప్రేతగ్రహోత్థా యే చత్వారో విషమాగమాత్ ॥ 9 ॥

దీనికి విపరీతమైన తీక్ష్ణమగుటచే సంతతజ్వరము, ప్రేత గ్రహోత్పన్న జ్వరము సతతాదిజ్వరములు విషమగతి కల్గి ఉండుటచే విషమ జ్వరము లనబడును.

దుర్జయత్వా(ద్దుర్గహత్వా) దుగ్రగ్రహపరిగ్రహాత్ ।
వైషమ్యం సంతతాదీనాం దారుణత్వాదుదాహృతమ్ ॥ 10 ॥

దుర్జయమవములు, గ్రహోత్పన్నవములు, దారుణవములగుటవలన సంతతాదులకు విషమ జ్వరములని చెప్పబడినవి.

తథా సతతకాదీనాం చతుర్ణాం కాలకారితమ్ ।
విషమత్వం ప్రవక్ష్యామి జ్వరాణాం జాయతే యథా ॥ 11 ॥

ఈ విధముగా సతతాది నాలుగు ప్రకారముల జ్వరము కూడ కాలానుసారముగా ఏ విధముగా విషమముగా నుండునో వాటిని వర్ణించెదము.

సమస్తా ద్వన్ద్వశో వాఽపి ధమనీ రసవాహినీః ।
దోషాః ప్రపన్నాః కుర్వన్తి విషమా విషమజ్వరమ్ ॥ 12 ॥

సమస్త లేదా రెండు రెండు దోషములు రసవాహినులు ధమనులను చేరి, విషమమైన విషమజ్వరమును ఉత్పన్నం చేయును.

జ్వరితో ముచ్యమానో వా ముక్తమాత్రశ్చ యో నరః ।
వ్యాయామగుర్వసాత్మ్యాన్నమతిమాత్రమథో జలమ్ ॥ 13 ॥

పాయసం కృశరం పిష్టం పలలం దధి మన్దకమ్ ।
పిణ్యాకమాషవికృతీర్గ్రామ్యానూపం తథాఽఽమిషమ్ ॥ 14 ॥

ఏవం విధాని చాన్యాని విరుద్ధాని గురూణి చ ।
సేవతే చ దివాస్వప్నమజీర్ణాధ్యశనాని చ ॥ 15 ॥

జ్వరోఽభివర్ధతే తస్య విషమో వాఽఽశు జాయతే ।

జ్వరావస్థలో జ్వరముక్తావస్థలో జ్వరముక్తానంతరము వెంటనే వ్యాయామము, గురు, మరియు అసాత్మ్య అన్నం, అధికమాత్రలో జలం, పాయసం, పిష్టము, కృశరము, మాంసము, పూర్తిగా ఏర్పడని పెరుగు, మినుములతో చేసిన పదార్థములు గ్రామ్య, ఆనూపమాంసరసములు, ఈ విధముగా విరుద్ధ గురుపదార్థములు, దివాస్వప్నము, అజీర్ణం, అధ్యశనము, చేయు వారికి జ్వరము వృద్ధి పొందును. అది వెంటనే విషమ జ్వరంగా మారిపోవును.

దోషేష్వపరిపక్వేషు కషాయం యశ్చ సేవతే ॥ 16 ॥

లౌల్యాద్వా స్నేహపానాని క్షీరం సంతర్పణాని వా ।
దైవతానామభిధ్యానాద్ గ్రహాసంస్పర్శనాదపి ॥ 17 ॥
సద్యో వాన్తో విరిక్తో వా స్నేహపీతోఽనువాసితః ।
శీతోపచారం గుర్వన్నం వ్యవాయం యశ్చ సేవతే ॥ 18 ॥

తస్యాపి సహసా వాయురస్థిమజ్జాన్తరం గతః ।
కుపితః కోపయత్యాశు శ్లేష్మాణం పిత్తమేవ చ ॥ 19 ॥

తతోఽస్య ధాతువైషమ్యాద్విషమో జాయతే జ్వరః ।
సతతోఽన్యేద్యుకో వాఽపి తృతీయః సచతుర్థకః ॥ 20 ॥

దోష ఆమావస్థ, తరుణ జ్వరములో కషాయము సేవించుట జిహ్వాలోలత కారణముచే స్నేహ పానము, క్షీరము, సంతర్పణ ద్రవ్యముల సేవించుట. దేవతలు గ్రహాల ద్వారా ఆక్రాంతమగుట. వమన, విరేచన, స్నేహపా అనువాసన, ప్రయోగానంతరము వెంటనే శీతలోపచారము, గురు అన్నము మైథునము, చేయువారికి అస్థిలోని మజ్జాంతర్గతమైన వాయువు కుపితమై కఫపిత్తములను ప్రకోపింపచేయును. ఈ విధంగా ధాతువులు విషమము అగుట వారికి సతతము, అన్యేద్యుష్కము, తృతీయకము, చతుర్థకము అను 4 విష జ్వరములు కలుగును.

న చ నోపశమం యాతి న చ భూయో న కుప్యతి ।
శమప్రకోపయోః కాలం న చాయమతివర్తతే ॥ 21 ॥

ఈ విషమ జ్వరము శాంతము కానపుడు లేదా పునఃప్రకోపం కాద అనుటకు వీలులేదు. వీటి శమనము, ప్రకోప కాలములు ఉల్లంఘించవు.

న చ స్వభావోపశమం గచ్ఛత్యనుశయాత్మకః ।
న హి స్వభావశాన్తానాం భావానామస్తి సంభవః ॥ 22 ॥

అనుశయము అగుటచే వీటికి స్వభావము శాంతం కాదు. స్వభావమ శాంతం అయినపుడు పదార్థములు పునరుత్పత్తికాదు.

జ్వరప్రవేగోపరమే దేహీ ముక్త ఇవేక్ష్యతే।
తథాఽప్యస్యామవస్థాయామేభిర్లిఙ్గైర్న ముచ్యతే ॥ **23** ॥

ముఖవైరస్యకాటుక్యమాధుర్యాదిభిరల్పశః।
నాత్యన్నలిప్సాగ్లానిభ్యాం శిరసో గౌరవేణ న ॥ **24** ॥

జ్వర వేగము శాంతం అయినపుడు, జ్వరముక్తమైనపుడు కూడా ముఖ వైరస్యము, కటుత్వము, మధురత, అన్నము అధికముగా రుచించక పోవుట, గ్లాని, శిరోగురుత్వం మొదలగు లక్షణములు ముక్తము కావు.

పునః పునర్యథా చైష జాయతే తన్నిబోధ మే।
నిరుద్ధమార్గో దోషేణ విషమజ్వరహేతునా ॥ **25** ॥

వాయుస్తద్దోషకోపాన్తే లబ్ధమార్గో యథాక్రమమ్।
దోషశేషం తమాదాయ యథాస్థానం ప్రపద్యతే ॥ **26** ॥

స దోషశేషః స్వే స్థానే లీనః కాలబలాశ్రయాత్।
రసస్థానముపాగమ్య భూయో జనయతి జ్వరమ్ ॥ **27** ॥

ఈ విషమజ్వరము మాటి మాటికి ఏ కారణమున వచ్చునో ఇపుడు నానుండి వినుము. విషమ జ్వరమును ఉత్పన్నం చేయు దోషముల ద్వారా ఏ మార్గం అయితే అవరోధింపబడిన ఆవాయువు ఆ దోషాల యొక్క అంతమునందు మార్గములను పొంది క్రమంగా దోషాలను తీసికొని ఆమాశయమును పొందును. దీని వలన దోషాలు వాటి స్థానంలో ఉన్నటువంటి దోషము, కాలము మరియు బలముల ఆశ్రయముతో రసస్థానము(ఆమాశయం)ను పొంది మళ్లీ జ్వరము కలిగించును.

ఉపక్రమవిశేషేణ స్వబలస్య వ్యయేన చ।
క్షయం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం చ సమానగుణసంశ్రయాత్ ॥ **28** ॥

చికిత్స వలన కాని, జ్వరము తక్కువగుట వలన కాని, సమాన గుణాశ్రితములు అగుటచే జ్వరము క్షయము గాని, వృద్ధిగాని చెందును.

సోఽయం నివృత్తిం సంప్రాప్య యథా దీపః స్వభావతః।
పునః పునః ప్రజ్వలతి క్షీణతైలేన్ధనోఽపి సన్ ॥ **29** ॥

స్వమధిష్ఠానమాశ్రిత్య శాన్తః శాన్తస్తథా జ్వరః ।
కాలే బలం దర్శయతి క్షీణదోషేన్ధనోఽపి సన్ ॥ 30 ॥

నివృత్తి కలుగునపుడు ఏ విధముగా దీపము తైలరూప ఇంధనము క్షీణము అయినప్పటికి మాటి మాటికి ప్రజ్వలితము అగుచుండునో అదే విధముగా జ్వరము తన అధిష్ఠానము చేరి, శాంతము అయినప్పటికి దోషరూప ఇంధనములు నశించుటచే స్వయముగా తగిన సమయము నందు స్వభావ కారణమున ప్రకటితం అగును.

స్వహేతుదోషమాశ్రిత్య నియతో నియమేన యః ।
అహోరాత్రే దర్శయతి కాలహేతుకృతం బలమ్ ॥ 31 ॥
ద్వికాలం స యథాదోషం జ్వరః సతతకః స్మృతః ।
స్థానమామాశయస్తస్య యం సమాశ్రిత్య వర్తతే ॥ 32 ॥

జ్వరోత్పాదక హేతువు, దోషాశ్రయము, కలిసి నియమపూర్వకముగా రాత్రి పగలు రెండు సార్లు నిశ్చిత సమయం నందు కాలము మరియు హేతుకృత బలమును ప్రకటించును. దీనిని సతత జ్వరము అందురు. దీని స్థానము ఆమాశయము దీనికి ఆశ్రితమై వృద్ధి పొందును.

ఉరస్త్వన్యేద్యుకస్థానమహోరాత్రాదురశ్చ్యుతః ।
దోషో రసం సమాసాద్య యదా దర్శయతే బలమ్ ॥ 33 ॥
తదాఽనుషఙ్గీ స్వే కాలే జాయతేఽన్యేద్యుకో జ్వరః ।

అన్యేద్యుక జ్వరము- స్థానము ఉరస్సు చెప్పబడినది. అహోరాత్రములు ఉరస్సు నుండి ఈ దోషములు ఆమాశయస్థిత రసమును చేరి, తమ బలమును ప్రకటించును. ఇది అనుషంగి అయి ప్రతిదినము, తన స్వకాలములో వచ్చును. దీనిని అన్యేద్యుక జ్వరము అందురు.

కణ్ఠస్తృతీయకస్థానమహోరాత్రాచ్చ్యుతస్తతః ॥ 34 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 199 తమం పత్రమ్)
ఉరః ప్రపద్యతేఽన్యస్మాదహోరాత్రాద్యథాక్రమమ్ ।
రసధాత్వాశ్రితో దోష ఊష్మణా సహ మూర్ఛితః ॥ 35 ॥

తృతీయేఽహని నిర్వృత్తిం జనయేత్ స తృతీయకః ।

తృతీయక జ్వరము - తృతీయక జ్వర స్థానము కంఠము. మొదటి అహోరాత్రములో దోషము కంఠము నుండి ఉరస్సును చేరును. రెండవ అహోరాత్రములో యథాక్రమంగా ఆయామాశయ స్థానమైన రసధాతువులో చేరి ఊష్మచే మూర్ఛితమై మూడవ దినమున పునర్ప్రకటితం అగును. దీనిని తృతీయక జ్వరం అందురు. కావున తృతీయక జ్వరము ఒక దినము విడిచి మూడవ దినమున ఉత్పన్నం అగును.

శిరశ్చతుర్థకస్థానం చతుర్థం సముదాహృతమ్ ॥ **36** ॥
అహోరాత్రాచ్చ్యుతః స్థానాద్దోషః కణ్ఠేఽవతిష్ఠతే ।
తతః పునరహోరాత్రాదురసి ప్రతిపాద్యతే ॥ **37** ॥
తృతీయే చాప్యహోరాత్రే రసధాతౌ ప్రకుప్యతి ।
చతుర్థకః స విజ్ఞేయశ్చిరస్థాయీ మహాజ్వరః ॥ **38** ॥
గమ్భీరస్థానసంభూతో ధాతుసంకరదూషితః ।
దర్శయిత్వా బలం కాలే జన్తోః శిరసి లీయతే ॥ **39** ॥
త్రిదోషసంభవత్వాచ్చ భూతసంస్పర్శనాదపి ।
దుశ్చికిత్స్యతమో హ్యేష తస్మాద్యత్నేనముపక్రమేత్ ॥ **40** ॥

చతుర్థకజ్వరం - 4వది చతుర్థక జ్వరం దీని స్థానం శిరస్సు మొదటి అహోరాత్రములో శిరస్సును విడిచి కంఠం చేరును. 2వ అహోరాత్రంలో దోషము ఆమాశయ స్థిత రసమును చేరి ప్రకటితం అగును. ఇది చతుర్థకజ్వరము. ఈ మహాజ్వరం చిరస్థాయిగా ఉండును. గంభీర స్థానంలో ఉత్పన్నం అయి అనేక ధాతువులను దూషితం చేసి తన స్వకాలంలో బహిర్గతం అయి తిరిగి శిరస్సులో స్థితం అగును. త్రిదోషములచే ఉత్పన్నం అయి భూతసంసర్గ కారణంచే దుశ్చికిత్సతం. కావున ఈ క్రింది ఉపాయముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

బలిభిః శాన్తిహోమైశ్చ సిద్ధైర్మన్త్రపదైస్తథా ।
పాపాపహారణం చాస్య కర్తవ్యం సిద్ధిమిచ్ఛతా ॥ **41** ॥
భూతేశ్వరం నీలకణ్ఠం ప్రపద్యేత వృషధ్వజమ్ ।

సిద్ధిని కోరువారు బలి, శాంతి, హోమ, సిద్ధమంత్రముల ద్వారా దీని పాపనివారణము చేయవలెను. నీలకంఠ, వృషధ్వజ భూతేశ్వర మహాదేవుని ఉపాసన చేయవలెను.

చిరానుబన్ధీ విషమో యథాకాలం వివర్ధతే ॥ 42 ॥
ఏకాహాచ్చ ద్వ్యహాచ్చైవ త్ర్యహాచ్చతురహాత్తథా ।

చిరానుబంధి విషమజ్వరము- యథాకాలములో ఒకటి, రెండు, మూడు, 4 దినములలో వృద్ధిని పొందును.

పఞ్చమేఽహని షష్ఠే వా కస్మాదేష న జాయతే ॥ 43 ॥
తస్య త్వామాశయః స్థానమురః కణ్ఠః శిరస్తథా ।
స్థానమన్యత్తతో నాస్తి స్థానాభావాన్న జాయతే ॥ 44 ॥

ఈ విషమ జ్వరము, 5,6 దినములలో ఎందుకురాదు ప్రత్యుత్తరం - విషమజ్వరమునకు ఆమాశయ, ఉరస్సు, కంఠం, శిరస్సు ఈ నాలుగు స్థానములు. వీటికి అతిరిక్తముగా వేరే స్థానం లేదు కావున 4 దినముల మించి 5,6 దినములలో జ్వరం రాదు.

ఆగ్నేయః స్యాత్ సతతకో వాయవ్యో హి ద్వితీయకః ।
వైశ్వదేవస్తృతీయః స్యాదైశానస్తు చతుర్థకః ॥ 45 ॥

సతతజ్వరం ఆగ్నేయం. అన్యేద్యుకము వాయవ్యం. తృతీయకం వైశ్వదేవము. చతుర్థకం ఈశాన్యం.

కస్మాత్ పరిక్షీణబలః క్షీణధాతుబలౌజసః ।
జ్వరో వివర్ధతే జన్తోర్మోక్షకాలే విశేషతః ॥ 46 ॥

ధాతు బలము, ఓజస్సు, క్షీణించిన వ్యక్తికి క్షీణ బలం కల జ్వరము విశేషించి మోక్షకాలంలో ఎందుకు వృద్ధి చెందును?

గతేరభావాద్బాహ్యేన వాయునాఽభ్యాహతక్రమః ।
సంక్షీణవర్త్యనుగతః స్నేహవాయ్వభిమూర్ఛితః ।
శాన్తోఽపి తదుపాదానాద్యథా దీపో న (ఽను?) దీప్యతే ॥
తద్వద్ధాతుబలే క్షీణో జ్వరః క్షీణబలోఽపి సన్।
నిరుపాదానదోషత్వాన్మోక్షకాలే విశేషతః ॥ 48 ॥

హేతుశేషమశేషేణ దహన్ దర్శయతే బలమ్ ।
సప్రతీకారవైశేష్యాత్ ప్రశమం యాతి హన్తి వా ॥ 49 ॥

ఏ విధంగా గతిలేని వాయువుచే ఆక్రామితం అయిన వత్తి క్షీణించుటచే రానున్న మరియు స్నేహం వాయువుతో మూర్ఛితం అగుటచే శాంతించిన దీపము కూడా ఉపాదాన కారణం ఉండుటచే ప్రజ్వలించుచుండునో అదే విధంగా ధాతు బలము క్షీణించినప్పటికి జ్వరం క్షీణబలం అయినప్పటికి ఉపాదాన దోషములు మిగిలి ఉండుటచే మోక్ష కాలంలో మిగిలి ఉన్న దోషరూప కారణములను దహిస్తూ తమ బలమును ప్రకటించును. ఇది విశేష చికిత్సచే శాంతించును. లేదా చంపివేయును.

పాకాద్వా శమనాద్వాఽపి శోధనాద్వా హృతాధికే ।
స్వస్థానస్థే నరో దోషే శుద్ధస్రోతా విసృజ్యతే ॥ 50 ॥

దోషముల పాచనం శమనం శోధనంల ద్వారా తమస్థానంలో ఉన్న దోషములు నష్టం అగుటచే శుద్ధ స్రోతస్సులు కల మనుష్యుడు జ్వరం నుండి ముక్తం అగును.

నిర్దిష్టో దోషపాకాదేరస్మాద్ధేతుత్రయాత్ పరమ్ ।
అన్యత్ర చైవ నాన్యోఽస్తి హేతుర్జ్వరవిమోక్షణే ॥ 51 ॥

జ్వరమునుండి ముక్తమగుటకు దోషపాకాది మూడు కారణములు తప్పించి మరోకారణములేదు.

కస్మాద్దోషపరిక్షోభే ప్రాయశః శీతపూర్వకమ్ ।
నిర్వర్తతే జ్వరో జన్తోః పశ్చాద్దాహః ప్రవర్తతే ॥ 52 ॥

దోషములు ప్రకుపితమైనపుడు జ్వరములో మొదట చలి తర్వాత వేడి ఎందుకుండును?

వాయుర్వ్యవాయీ విశదః శీతో రూక్షశ్చలః ఖరః ।
పిత్తమాగ్నేయముష్ణం చ తీక్ష్ణమల్పం లఘుద్రవమ్ ॥ 53 ॥
సౌమ్యః శీతో గురుః స్నిగ్ధో బలవాన్ కఫకో బహు ।
కఫో మన్దవ్యవాయీ చ చిరోత్థాననివర్తనః ॥ 54 ॥

వాయుశ్చ శీతసామాన్యాత్ కఫస్యానుబలో బలీ।
బలవాన్ హి గుణః సౌమ్య ఆగ్నేయో దుర్బలః స్మృతః ॥ 55 ॥
హేతునాఽనేన మహతా శ్లేష్మా హి బలవత్తరః।
తస్మాత్ పూర్వం జ్వరే శీతం పశ్చాద్దాహః ప్రవర్తతే ॥ 56 ॥

జవాబు - వాయువు వ్యవాయి, విశద, శీత, రూక్ష, చల, ఖరముగా నుండును. పిత్తము ఆగ్నేయము, ఉష్ణ, తీక్ష్ణ, అల్ప, లఘు ద్రవముగా నుండును కఫము సౌమ్యము శీత, గురు, స్నిగ్ధ అత్యంత బలమైనది మంద వ్యవాయిగా ఉండును. కఫ ఉత్పత్తి నివృత్తి ఆలస్యముగా జరుగును. శీత గుణ కారణముచే వాయువు కూడ కఫము వలె బలమైనది.

సౌమ్యగుణము బలమైనది ఆగ్నేయము దుర్బలమైనది. కావున కఫము బలమైనది. కావున జ్వరమునందు మొదట చలి ఉండి తర్వాత దాహముగా ఉండును.

స్వవేగపరిణామాచ్చ క్రియాభిశ్చ యదా కఫః।
ఉష్మాభిః ప్రశమం యాతి తదా పిత్తం ప్రకుప్యతి ॥ 57 ॥
పరిణామక్రియాభిర్వా శాన్తే తస్మిన్ సుఖీ భవేత్।
హేతురుక్తో మహానేష యథావచ్ఛీతపూర్వకే ॥ 58 ॥

తన వేగ పరిణామము ఉష్ణ క్రియల ద్వారా కఫము శాంతించినపుడు పిత్తము ప్రకుపితమగును తర్వాత పరిణామము క్రియల ద్వారా పిత్తము శాంతించినపుడు మనుష్యుడు స్వస్థుడగును. జ్వర ప్రారంభములో చలి కల్గుటకు ఇది మహా కారణముగా చెప్పబడినది.

అథ కస్మాజ్జ్వరో జన్తోర్జాయతే దాహపూర్వకః।
స ఏవ హేతురత్రాపి బలీయస్త్వాదుదాహృతః ॥ 56 ॥
అత్యుదీర్ణం యదా పిత్తం వాయునాఽల్పేన మూర్ఛితమ్।
అనుబద్ధం రసస్థానే శ్లేష్మణాఽల్పబలేన చ ॥ 60 ॥
దాహః పూర్వం తదా జన్తోః శీతమన్తే ప్రవర్తతే।
సోద్వేపకః సప్రలాపస్మృతిబుద్ధిప్రమోహనః ॥ 61 ॥

తర్వాత ప్రశ్న ఏమనగా దాహపూర్వక జ్వరము ఎందుకు కల్గును? జవాబు- ఇక్కడ కూడ అదేకారణము. బలమైన పిత్తము ఉదీర్ణమై అల్ప బలము గల వాతశ్లేష్మములతో మూర్ఛితమై రసస్థానమైన ఆమాశయమున చేరును. అపుడు ప్రారంభములో దాహముగా నుండును. తర్వాత చలిగా నుండును. ఈ జ్వరములో రోగికి కంపము, ప్రలాపము, స్మృతి బుద్ధి ఆఘాతము కల్గును.

తావేతౌ శీతదాహాదీ జ్వరౌ సంసర్గసంభవౌ ।

అసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో వా దాహపూర్వో జ్వరస్తయోః ॥ 62 ॥

ఈ విధముగా ఉష్ణశీతములు రెండు జ్వర సంసర్గముచే ఉత్తన్నమగును. ఇందులో దాహ పూర్వ జ్వరము అసాద్యము లేదా కృచ్ఛ సాద్యమగును.

ప్రత్యనీకగుణాః సన్తో దోషా వాతాదయః కథమ్ ।

సంభూయ కుర్వతే రాగాన్నాన్యోఽన్యం శమయన్తి చ ॥ 63 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 200తమం పత్రమ్)

ప్రశ్న- ఈ వాతాదిదోషములు విరుద్ధగుణములు కల్గి ఉన్నప్పటికి ఏ విధముగా రోగములనుత్పన్నము చేయును? విరుద్ధమగుటచే పరస్పరము ఒక దానినొకటి ఎందుకు శాంతింప చేయవు?

స్వభావాద్దూషణాద్దోషా నాన్యోన్యశమనాః స్మృతాః ।

యస్మాత్తస్మాద్బహువిధాః సంస్పృష్టాః కుర్వతే గదాన్ ॥ 64 ॥

విరుద్ధా గుణతోఽన్యోన్యం కార్యం సత్త్వాదయో యథా ।

జవాబు! స్వభావము, దూషితమగుట అను కారణములచే దోషములు పరస్పరము ఒకదాని నొకటి శాంతింప చేయవు. కావున అనేక రోగముల నుత్పన్నము చేయును. సత్వాది గుణములు విరుద్ధములైనను కలిసి పని చేయునట్లుగా.

శిరః సంతప్యతే కస్మాజ్జ్వరితస్య విశేషతః ॥ 65 ॥

సతి సర్వాఙ్గతాపే చ శైత్యం భవతి పాదయోః ।

ప్రశ్న- జ్వరములో విశేషించి శిరస్సు ఎందుకు వేడిగా నుండును. సమస్త శరీరము వేడిగానున్నప్పటికీ పాదములు ఎందుకు చల్లగానుండును ?

దోషైరావృతమార్గత్వాదూర్ధ్వగత్వాచ్చ తేజసః ॥ 66 ॥
బాహుల్యాదిన్ద్రియాణాం చ శిరః సంతప్యతేఽధికమ్ ।
తేజసాఽతిప్రవృద్ధేన సోమధాతుః ప్రపీడితః ॥ 67 ॥
అధః ప్రపద్యతే తేన శైత్యం భవతి పాదయోః ।

జవాబు - దోషములు మార్గమును ఆవృతమగుటచే తేజస్సు ఊర్ధ్వ స్వభావము గలదగుటచే ఇంద్రియముల ఆధిక్యతచే శిరస్సు అధికముగా వేడి నొందును. అతికుపితమైన తేజోధాతువుచే పీడితమైన సోమధాతువు క్రింది భాగమును చేరును. కావున పాదములు చల్లగా నుండును.

జ్వరోష్మణాఽభిసంతప్తే ప్రాగుష్ణాదిక్రియావిధిః ॥ 68 ॥
క్రియతే నేతరః కస్మాచ్ఛీత ఉష్ణస్య బాధకః ।
యథాఽగ్న్యగారే సంతప్తే కపాటపుటసంవృతే ॥ 69 ॥
భవత్యత్యధికస్తూష్మా సర్వతః పరితాపనః ।
స ఏవోద్ఘాటితద్వారే మన్దీభవతి తత్క్షణాత్ ॥ 70 ॥
ఏవమావృతమార్గేషు దోషైః స్రోతఃసు దేహినామ్ ।
జ్వరోష్మా వర్ధతే దేహే యథాహేతుబలాశ్రయమ్ ॥ 71 ॥
ఉద్ఘాటనార్థం తత్తేషాముష్ణోపక్రమ ఇష్యతే ।
స్తమ్భనో హి గుణః శీత ఉష్ణో విలయనః స్మృతః ॥ 72 ॥

జ్వరోష్ణతచే సంతప్తమైన రోగికి ప్రప్రథమముగా ఉష్ణ విధినాచరించవలెను. శీతోపచారము కూడదు. ఎందుకనగా శీతవిధి ఉష్ణబాధ కము కావున ఏవిధముగా ద్వారములు బంధించి సంతప్తమైయున్న అగ్న్యాగారములో నలువైపులనుండి వేడి కల్గజేయు ఉష్ణము అధికముగా నుండునో అదే ఉష్ణము అగ్న్యాగారము ద్వారములు తెరచుటచే క్షణమాత్రములో మందమగును. అదేవిధముగా రోగి శరీరములో దోషములచే ఆవరించబడిన మార్గములు హేతు బల ఆశ్రయముచే జ్వరోష్మ వృద్ధి పొందును. ఆస్రోతోఽవరోధమును తొలగించు ఉష్ణవిధి అభిలషణీయము. శీతగుణము దోషస్తంభనము చేయుగుణము కలది. ఉష్ణగుణము దోష విలయనము చేయును.

తస్మాదుష్ణాంబు పానాయ జ్వరితాయ ప్రదీయతే ।
తేనాస్య దోషాః పచ్యన్తే కాయాగ్నిశ్చాభిదీప్యతే ॥ 73 ॥

జ్వరోష్మా మార్దవం యాతి విబన్ధశ్చ ప్రశామ్యతి ।
తృష్ణా నివర్తతే చాశు ప్రకాంక్షా చోపజాయతే ॥ 74 ॥

కావున జ్వరితునకు త్రాగుటకు ఉష్ణోదకము నివ్వవలెను. తద్వారా దోషపచనము కల్గి జఠరాగ్ని ప్రదీప్త మగును. జ్వరోష్ణము తగ్గిపోవును. విబంధము తొలిగిపోవును. దప్పిక శీఘ్రముగా శాంతించును. భోజనముతో రుచి ఉత్పన్నమగును.

ఋతే పిత్తజ్వరాదుష్ణో విధిః సర్వో జ్వరాపహః ।
తత్రాప్యనుష్ణశీతాదిరుపచారో విధీయతే ॥ 75 ॥

పిత్త జ్వరము తప్ప మిగతా అన్ని జ్వరములలో ఉష్ణ విధిని ప్రయోగించవలెను. పిత్త జ్వరములో కూడ ఉష్ణము శీతము గాని ఉష్ణ విధిని చేయవలెను.

ఇతి సప్త యథాప్రశ్నం నిర్దిష్టా విషమజ్వరాః ।
వక్ష్యే సతతకాదీనాం చికిత్సాం శృణ్వతః పరమ్ ॥ 76 ॥

ఈ విధముగా ప్రశ్నానుసారము 7 విషమజ్వరములు నిర్దేశించ బడినవి. ఇప్పుడు సతతాది విషమ జ్వరముల చికిత్సను చెప్పెదము.

ఉపక్రమైః పరిక్లిష్టం క్షీణధాతుబలౌజసమ్ ।
జ్వరః పురాణో రూక్షాత్వాదనుబధ్నాతి దేహినమ్ ॥ 77 ॥

చికిత్సచే పరిక్లిష్టమైన ధాతు, బలము ఓజస్సు క్షీణించిన వానికి రూక్షమగుటచే పురాణ జ్వరము పట్టు కొనును.

తస్మాదస్య బలాధానే ప్రయతేత విచక్షణః ।
రమ్యైర్విచిత్రైరాహారైర్బృంహ్యైః శ్రద్ధోపపాదితైః ॥ 78 ॥
సురాగ్రపానైర్మాంసానాం వైష్కిరాణాం చ భక్షణైః ।
సర్పిషః పఞ్చగవ్యస్య పయసో లశునస్య చ ॥ 79 ॥

కావున వివేక వంతుడైన వైద్యుడు రమ్య విచిత్ర హృద్య శ్రద్ధా ఉత్పన్నముచేయు ఆహారము, సురాపానము విష్కిర జంతువుల మాంస భక్షణము పంచగవ్యఘృతము పాలు లశునము ద్వారా రోగికి బలాధాన ప్రయత్నం చేయవలెను.

ఉపక్రమేచ్చౌషధానాం ప్రయోగైర్విషమజ్వరమ్
దైవతేజ్యోపహారైశ్చ ధూపనాభ్యఞ్జనాఞ్జనైః ॥ 80 ॥

ఇదికాక ఔషధ ప్రయోగము దేవతా ఇజ్యా ఉపహారము ధూపనము, అభ్యంగము అంజనముల ద్వారా విషమ జ్వర చికిత్స చేయవలెను.

వాతోత్తరం స్నేహపానైరభ్యఙ్గైః సావగాహనైః ।
స్నిగ్ధోష్ణైరన్నపానైశ్చ బలిభిశ్చాప్యుపక్రమైః ॥ 81 ॥

వాత ప్రదాన విషమ జ్వరములో స్నేహపానము అభ్యంగము అవగాహనము స్నిగ్ధ ఉష్ణ అన్నపానము బలిద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

పిత్తోత్తరం తిక్తశీతైః శమనైః సవిరేచనైః ।
పయసా సర్పిషా చైవ శీతైశ్చాభ్యఞ్జనైర్జయేత్ ॥ 82 ॥

పిత్త ప్రధాన విషమ జ్వరములో తిక్త శీతల శమన ద్రవ్యములు విరేచన ద్రవ్యములు, పాలు ఘృతము శీతల అభ్యంగము ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

వమనైః పాచనీయైశ్చ లఙ్ఘనైర్లఘుభోజనైః ।
రూక్షోష్ణైశ్చాప్యుపచరేత్ కషాయైశ్చ కఫోత్తరమ్ 83 ॥

కఫ ప్రధాన జ్వరములో వమనము, పాచన ద్రవ్యములు లంఘణము లఘుభోజనము రూక్ష ఉష్ణ కషాయము ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

రోమహర్షోఽఙ్గమర్దశ్చ వాతపిత్తోత్తరే జ్వరే ।
మహాకల్యాణకం సర్పిః పఞ్చగవ్యమథో పిబేత్ ॥ 84 ॥
పీత్వా వా మహతీం మాత్రాం సర్పిషః పునరుల్లిఖేత్ ।
తదహర్వా పరేద్యుర్వా పేయాం సమరిచాం పిబేత్ ॥ 85 ॥

వాతపిత్త ప్రధాన జ్వరములో రోమహర్షము అంగమర్దము ఉండును. ఇందులో మహాకళ్యాణక, పంచ గవ్య ఘృతమును త్రాగించవలెను. లేదా ఘృతము

ఉత్తమ మాత్రలో త్రాగించి పునర్వమనము చేయించవలెను. లేదా అదేదినము లేదా మరుసటి రోజు మరిచయుక్త పేయను త్రాగించవలెను.

రాజమూలస్య వా క్వాథం పిబేత్ ప్రజ్వరకం హవిః ।
క్రితోయం . . . . . మయోగశ్చతుర్థకమపోహతి ॥ 86 ॥

లేదా జ్వరము ప్రబలముగా నున్నప్పుడు రాజమూల క్వాథముత్రాగించవలెను. యజ్ఞములో---- ఆహుతినివ్వవలెను. దీని వలన చతుర్థక జ్వరము దూరమగును.

ధారోష్ణం వా పయః పీత్వా తద్వమేదిచ్ఛయా న వా ।
శీతం వా మధునాఽశీతం నిమ్బపత్రోదకం పిబేత్ ॥ 87 ॥

లేదా ధారోష్ణపాలు త్రాగి స్వయముగా ఇష్టముతో గాని అనిష్టముతోగాని వమనము చేయవలెను. శీత లేదా ఉష్ణ నింబపత్రోదకమును తేనెతో కలిపి సేవించవలెను.

సర్పిర్వా మాహిషం పీత్వా హిఙ్గుస్తోకసమన్వితమ్ ।
తస్మిన్ విదగ్ధ ఏవాన్నం దధ్నా భుఞ్జీత కేవలమ్ ॥ 88 ॥

మహిషఘృతములో కొంచెము హింగుకలిపి త్రాగించి అది విదగ్ధమైనపుడు పెరుగుతో కేవలం అన్నమును సేవించ వలెను.

నీలస్పృక్షశిఫా వాఽపి సుపిష్టా తణ్డులామ్బునా ।
దేయా జ్వరతిథౌ నస్యే మృగరాజస్య వా వసా ॥ 89 ॥

జ్వరము వచ్చిన రోజు నీల అపరాజితమూలమును కల్కము చేసి బియ్యపు నీటితో లేదా మృగరాజు వసను నస్యరూపములో ఇవ్వవలెను.

హరీతకీ వచా కుష్ఠం నిమ్బపత్రం పలఙ్కషా ।
సిద్ధార్థకా యవాః సర్పిర్ధూపో జీర్ణజ్వరాపహః ॥ 90 ॥

హరీతకి, వచ, కుష్ఠ, నింబపత్రము గుగ్గులు శ్వేత సర్షపము, యవలు, ఘృతము వీటిధూపనము జీర్ణజ్వరమును నశింపచేయును.

మూలాని సహదేవాయాః కటుకా రోహిణీ వచా ।
తణ్డులోదకపిష్టోఽయం దేహో దాహజ్వరాపహః ॥ 91 ॥

సహదేవిమూలము, కటుకి రోహిణి, వచ వీటిని తండులోదకము తో మర్దించి ఇచ్చినచో దాహజ్వరము నశించును.

సురయా సర్వగన్ధైశ్చ తైలమభ్యఞ్జనం పచేత్ ।
సర్షపా లసునం హిఙ్గు త్రివ్యోషం రోచనా వచా ॥ 92 ॥

ఋక్షపిత్తం బస్తమూత్రం కరఞ్జస్య ఫలాని చ ।
గ్రహజ్వరాభిభూతానాం నస్యకర్మాఞ్జనం హితమ్ ॥ 93 ॥

(ఇత తాడపత్రపుస్తకే 201 తమం పత్రమ్)

అభ్యంగమునకై సురామరియు సర్వ గంధౌషధములతో తైల పాకము చేయవలెను. సర్షపము, లశున, హింగు, త్రికటు గోరోచన, వచ, ఋక్షపిత్తము, మేకమూత్రం, కరంజఫలము గ్రహజ్వర రోగిలో నస్యకర్మకు అంజనమునకు హితకరము.

సన్నిపాతవిబన్ధే చ వ్యాలదష్టే చ శస్యతే ।
అర్శఃసు యోనిశూలే చ ప్రలేపోఽయమనుత్తమః ॥ 94 ॥

పై ఓషధుల లేపనమునే సన్నిపాతజ్వరము, మలబంధము సర్పదంశము అర్శసు యోనిశూలలో హితకరము.

భీషణైర్హర్షణైశ్చైవ విచిత్రాద్భుతదర్శనైః ।
వ్యాక్షేపం మనసశ్చాస్య భిషక్కుర్యాజ్జ్వరాగమే ॥ 95 ॥

జ్వరమున్నపుడు చికిత్సకుడు భీషణ, హర్షకారక విచిత్ర అద్భుత దర్శనములద్వారా రోగి మనో పరివర్తనము చేయవలెను.

పానం చైతత్ ప్రదాతవ్యం స్నిగ్ధస్విన్నస్య దేహినః ।
త్రిభణ్డీమజగన్ధాం చ నీలినీం కటురోహిణీమ్ ॥ 96 ॥

కల్కం వా కటురోహిణ్యాః పిబేద్గోమూత్రసంప్లుతమ్ ।
చికిత్సాయాం చ యత్ ప్రోక్తం తచ్చ కుర్యాద్విధానవిత్ ॥ 97 ॥

స్నిగ్ధ స్విన్న రోగికి త్రివృత్, అజగంధా, నీలిని, కటుకరోహిణి క్వాథమును త్రాగించవలెను- తెలిసిన వైద్యుడు ఇవిగాక ఇతర వైద్యులు చెప్పినవి కూడా ప్రయోగించవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు విషమజ్వరనిర్దేశీయో (నామ ప్రథమోధ్యాయః) ॥

ఇది ఖిలస్థానము విషమ జ్వర నిర్దేశీయాధ్యాయము.

విశేషనిర్దేశీయాధ్యాయః - ద్వితీయః

అథాతో విశేషనిర్దేశీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము విశేష నిర్దేశీయమను అధ్యాయమును వాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మహర్షిం కశ్యపం వృద్ధం వేదవేదాఙ్గపారగమ్ ।
సుఖోపవిష్టమవ్యగ్రమపృచ్ఛద్ వృద్ధజీవకః ॥ 3 ॥

వేదవేదాంగ పండితులు, జ్ఞానవృద్ధులు, వ్యగ్రతారహితన్మై సుఖ పూర్వకముగా ఆసీనులైన మహర్షి కశ్యపునితో వృద్ధ జీవకుడు ప్రశ్నించెను.

విషమాణాం జ్వరాణాం తే సవికల్పం సవిస్తరమ్ ।
యద్యథావచ్చ యావచ్చ ప్రోక్తం వక్తవ్యమాదితః ॥ 4 ॥

మొదలు మీరు విషమజ్వరం గురించి చెప్పవలసినదంతా వికల్పాదులు సవిస్తరముగా చెప్పినారు.

సామాన్యేనాపి సర్వేషాం జ్వరాణాం విగతజ్వర !।
వక్తుమర్హసి కార్త్స్న్యేన పరిశేషమతః పరమ్ ॥ 5 ॥

ఓ విగతజ్వరా! ఇపుడు మీరు సామాన్యముగా అన్ని జ్వరములలో ఏదైతే చెప్పవలసి ఉన్నదో అదంతా విస్తారముగా ఉపదేశించగలరు.

ఇతి సంచోదితః ప్రాహ ప్రజాపతిరిదం వచః ।
సమాసాభిహితం యచ్చ (యచ్చ) నాభిహితం హితమ్ ॥ 6 ॥

జ్వరితానాం జ్వరాణాం చ భూయో వక్ష్యామి తచ్ఛృణు ।
అవస్థాలక్షణోద్దేశవిశేషోపక్రమే క్రమాత్ ॥ 7 ॥

ఈవిధంగా ప్రశ్నించబడిన ప్రజాపతి కశ్యపుడు ఈ క్రింది జవాబును ఇచ్చెను. జ్వర రోగి జ్వరముల గురించి సంక్షేపముగా లేదా అసలు చెప్పబడిన విషయములను ఇపుడు నేను అవి క్రమముగా అవస్థా లక్షణం ఉద్దేశ విశేష ఉపక్రమముల అనుసారముగా తిరిగి చెప్పెదను.

భైషజ్యమనవస్థాయాం పథ్యమప్యవచారితమ్ ।
గుణం న కిఞ్చిత్ కురుతే దోషాయైవ తు కల్పతే ॥ 8 ॥

విపరీత అవస్థ చెప్పబడిన ఔషధీ పథ్యము కొంచెం కూడా ఫలితముల నివ్వవు. దీనికి విరుద్ధముగా దోషములనే వృద్ధి చేయును అవే అనుకూలావస్థలో ప్రయోగించిన అమృత సమానముగా పని చేయును.

ప్రయుక్తం తదవస్థాయామమృతత్వాయ కల్పతే ।
వాతాద్బాహ్యాదభీఘాతాత్ క్రోధాచ్ఛోకాద్భయాత్ క్షయాత్ ॥ 9 ॥
శ్రమాద్ గ్రహాభిషఙ్గాచ్చ వేగానాం చ విధారణాత్ ।
సముత్పన్నే జ్వరే జన్తోర్వమనం న ప్రయోజయేత్ ॥ 10 ॥
ప్రయుక్తం కురుతే క్షిప్రం తీవ్రం సోపద్రవం జ్వరమ్ ।

వాయువు, బాహ్య ఆఘాతము, క్రోధము, శోకము, భయము క్షయ, పరిశ్రమ, గ్రహ ఆక్రమణము, వేగధారణచే ఉత్పన్నమైన జ్వరములో వమనము చేయించకూడదు. అలాంటి వమనము తీవ్ర ఉపద్రవ యుక్త జ్వరము నుత్పన్నము చేయును.

పూరణాత్తు సముత్పన్నే జ్వరే హ్యామాత్రయా శ్రయేత్ ॥ 11 ॥
దోషే వృద్ధేఽతిమాత్రా చ సముత్క్లిష్టే తథైవ చ ।
సన్నిపాతజ్వరభయాత్త్వరితం వామయేద్భిషక్ ॥ 12 ॥

వామితం లఙ్ఘనాద్యైన క్రమేణోపక్రమేత్తతః ।

సంతర్పణ జన్య జ్వరములో అల్పమాత్రలో వమనము చేయించవలెను. దోషవృద్ధి, ఉత్ల్కేశమున్నప్పుడు సన్నిపాత జ్వర భయకారణమున శీఘ్రముగా అధిక మాత్రలో వమనము చేయించవలెను. వమనానంతరము లంఘనాదులచే క్రమముగా చికిత్స చేయవలెను.

వమనానన్తరం చాస్య కుర్యాచ్ఛీర్షవిరేచనమ్ ॥ **13** ॥
తథాఽఽశు శిరసః శూలం గౌరవం చోపశామ్యతి ।
విబన్ధశ్చక్షురాదీనామరుచిశ్చ నివర్తతే ॥ **14** ॥

వమనము తర్వాత శిరోవిరేచనము చేయించవలెను. తద్వారా శిరశ్శూల, శిరోగురుత్వము శీఘ్రముగా శాంతినొందును. విబంధము చక్షు మొదలగు వాటి అరుచి దూరమగును.

జీర్ణజ్వరేఽప్యథైతేషు వికారేషు ప్రదాపయేత్ ।
బహుదోషే బలవతీ మధ్యదోషేషు మధ్యమా ॥ **15** ॥
అల్పదోషే జ్వరే మృద్వీ క్రియా కార్యా విజానతా ।

జీర్ణ జ్వరములో కూడ ఈ వికారములు కల్గినపుడు శిరోవిరేచనము చేయించవలెను. వివేకవంతుడైన వైద్యుడు జ్వరములో దోషాధిక్యమున్న బలమైన, మధ్యమముగా నున్న మధ్యమ, అల్పముగా నున్న మృదు క్రియలను చేయవలెను.

స్వాని రూపాణి కార్త్స్న్యేన యదా వ్యాధా విశేషతః ॥ **16** ॥
తీవ్రాణి వ్యథితత్వం చ శరీరస్యోపలక్షయేత్ ।
బహుదోషం తదా విద్యాదల్పదోషమతోఽన్యథా ॥ **17** ॥
తథా మధ్యబలేష్వేషు మధ్యదోషం విభావయేత్ ।

రోగము సంపూర్ణ లక్షణములు తీవ్ర అవస్థలో నున్నప్పుడు శరీర వ్యథ ఎక్కువగా నున్నపుడు దోషములు అధిక మాత్రలో నున్నవని తెలుసుకొనవలెను. దీనికి విపరీతముగానున్నచో దోషములు అల్పముగానున్నవని తెలుసుకొనవలెను. రోగ బలము మధ్యమముగా నున్నప్పుడు దోషములు మధ్యమముగా నున్నవని తెలుసుకొనవలెను.

విబన్ధారుచితృణ్మూర్ఛా గాత్రభేదః శిరోరుజా ॥ 18 ॥
ప్రలాపాలస్యహృల్లాసతన్ద్రీదాహశ్రమభ్రమాః ।
మూత్రప్రచురతా గ్లానిః పురీషస్యావిపక్వతా ॥ 19 ॥
ఉత్క్లేశో గురుకోష్ఠత్వం లిఙ్గాన్యామజ్వరే వదేత్ ।

ఆమజ్వర లక్షణములు : విబంధము, అరుచి, తృష్ణ, మూర్ఛ, గాత్రభేదము, శరీరపీడ, ప్రలాపము, ఆలస్యము, హృల్లాసము, తంద్రా, దాహ, శ్రమ, భ్రమ, మూత్రాధిక్యత, గ్లాని, మల అపక్వము, ఉత్క్లేశము, కోష్ఠగురుత్వము, ఇవి ఆరు జ్వర లక్షణములు.

నివృత్తౌ ప్రాయశశ్చైషాం సంజాతే జ్వరమార్దవే ॥ 20 ॥
లఘుత్వం చాష్టరాత్రే చ నిరామజ్వరమాదిశేత్ ।

నిరామ జ్వర లక్షణములు : పై చెప్పిన లక్షణములు దూరమైనప్పుడు, జ్వరము మృదువగుట, 8 దినములలో శరీరము లఘువగుట నిరామ జ్వరమనబడును.

ఆపాతలక్ష్యః స్యాదూష్మా తత్క్షణాదేతి మార్దవమ్ ॥ 21 ॥
అన్తర్లఘుత్వముత్సాహో దోషపక్తిః ప్రసన్నతా ।
తృష్ణాదీనాం మృదుత్వం చ బహిర్మార్గగతే జ్వరే ॥ 22 ॥
తత్రాభ్యఙ్గాన్ ప్రదేహాంశ్చ పరిషేకాంశ్చ కారయేత్ ।

బహిర్మార్గ గత జ్వర లక్షణములు : సర్వ శరీర సంచారి మరియు ప్రత్యక్షముగా కనబడు ఊష్మ అదే క్షణములో మృదువగును. అంతరావయములు లఘువగును. శరీరముత్సాహముగా నుండును. దోషములు పక్వమగును. శరీరము ప్రసన్నమగును. తృష్ణాదులు మృదువగును. ఈ జ్వరములో అభ్యంగము ప్రదేశము పరిషేకాదులు చేయవలెను.

అవిపక్వా విపక్వా వా దోషా యస్య న నిర్హృతాః ॥ 23 ॥
న చ వ్యాధేరుపశమో న చోత్సాహో న లాఘవమ్ ।
గ్లానికార్శ్యే న చాత్యర్థం న చ చ్ఛన్దోఽశనం ప్రతి ॥ 24 ॥
అప్రకృష్టే (ప్రకృష్టే) వా స కాలే దోషదుర్బలః ।
అతో విపర్యయాద్దేహీ భవేదౌషధదుర్బలః ॥ 25 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 202 తమం పత్రమ్)

అవిపక్వ పక్వ దోషములు నిర్ధారణము కానపుడు వ్యాధి శాంతి శరీర ఉత్సాహము, లఘుత్వము, గ్లాని, కృశత, రుచి ఇవి లేనపుడు ఎక్కువ లేదా తక్కువ సమయములో ఆ రోగి దోషములచే దుర్బలముగా ఉన్నాడని తెలిసికొనవలెను. దీనికి విపరీత రోగికి ఔషధకారణముచే దుర్బలుడైనాడని తెలిసికొనవలెను.

పాచనైరవిపక్వానాం దోషాణాం దోషదుర్బలే ।
సమ్యక్కుర్యాదుపశమం పక్వానాం చ విరేచనైః ॥ 26 ॥

దోషములచే దుర్బలమైన వ్యక్తిలో అపక్వ దోషములను పాచక ద్రవ్యములతో మరియు పక్వదోషములను విరేచన ద్రవ్యముల ద్వారా శాంతింపచేయవలెను.

ఇతరస్యామయాపేక్షం బలాప్యాయనమిష్యతే ।
సముదీర్ణేషు సహసా దోషేష్వభినవేషు చ ॥ 27 ॥

ఇందులో ఔషధంతో దుర్బలమైన వ్యక్తిలో ఉదీర్ణమైన నవీన దోషములలో బలవృద్ధి చేయవలెను.

బలవద్ దుర్బలే వాఽపి కషాయం వాఽపి భేషజమ్ ।
సంరక్షన్ ధర్మయశసీ న ప్రయుఞ్జ్యాత్ కదాచన ॥ 28 ॥

ధర్మము, యశస్సు కాపాడుకొని వైద్యుడు దుర్బల రోగికి బలమైన కషాయములను ఔషధములను ఎపుడూ ప్రయోగించకూడదు.

యథా శరత్సు మహతోః క్రుద్ధయోరభిషక్తయోః ।
న ధత్తే దుర్బలా వేగం హస్తినోరగ్రవారణీ ॥ 29 ॥
తథా బలం బలవతోస్తద్దోషౌషధయోర్ద్వయోః ।
సంక్షుబ్ధయోర్న సహతే సంతప్తా దేహినస్తతః ॥ 30 ॥

శరదృతువులో మదంతో మత్తెక్కిన క్రుద్ధ ఏనుగు వేగమును దుర్బలమైన ఆడ ఏనుగు సహించజాలనట్లు బలమైన క్షుభిత దోషములు ఔషధముల వేగములను పీడిత ప్రాణి సహించజాలడు.

పుష్ణాతి దుర్బలం దోషాః కషాయః స్తమ్భయత్యతః ।
భూయోఽభివృద్ధాస్తే ప్రాణాన్నిఘ్నన్త్యాశు శరీరిణః ॥ 31 ॥

కషాయేణాకులీభూతాశ్చిరం సంక్లేశయన్తి వా ।

దోషదుర్బలమైన రోగిని కషాయములు దోషస్తంభనం చేసి పుష్టి కలిగించును తిరిగి ప్రకోపమైన దోషములు శీఘ్రముగా మనిషి ప్రాణమును హాని చేయును. లేదా కషాయం ద్వారా వ్యాకులము చెందిన దోషములు చాలాకాలము వరకు క్లేశమును కలిగించును.

భగ్నవేగేషు దోషేషు విధినా లఙ్ఘనాదినా ॥ 32 ॥
కాలే ప్రయుక్తం భైషజ్యం స్యాద్వికారోపశాన్తయే ।

దోష వేగములు నశించిన పిదప లంఘనాదులచే ఉచిత కాలములో ప్రయోగింపబడిన ఔషధము రోగమును శాంతింపచేయును.

లఙ్ఘనం స్వేదనం పేయా త్రివిధా దీపనాన్వితా ।
ఓదనస్త్రివిధో యూషః కషాయస్త్రివిధో రసః ॥ 33 ॥
సర్పిరభ్యఞ్జనం బస్తిః ప్రదేహః సావగాహనః ।
జ్వరాపహః సముద్దిష్టో లఙ్ఘనాదిరయం క్రమః ॥ 34 ॥

లంఘనాది క్రమము : లంఘనము, స్వేదనము, 3 విధములైన దీపన పేయలు, ఓదనము, 3 విధములైన యూషములు, కషాయము, 3 విధములైన రసము, ఘృతము, అభ్యంగం, వస్తి, ప్రదేహము, అవగాహము, ఇవి జ్వరమును నష్టమొందించు క్రమము చెప్పబడినది.

పచ్యన్తే సప్తరాత్రేణ దోషాః సప్తసు ధాతుషు ।
తస్మాత్ కషాయం సప్తాహే పాచనీయం విధాపయేత్ ॥ 35 ॥
శమనం స్రంసనీయం వా యథావస్థమతం పరమ్ ।

ఏడు దినములలో సప్తధాతువులలో స్థితమైన దోషపాచనము జరుగును. కావున 8వ దినమున పాచన కషాయం త్రాగించవలెను తరువాత అవస్థానుసారముగా శమన, స్రంసన కషాయములు ప్రయోగించవలెను.

మన్దోష్మత్వాత్ స్థిరత్వాచ్చ గురుత్వాచ్చ కఫజ్వరః ॥ 36 ॥
పరిపాకం చిరాదేతి తస్మాదస్యౌషధక్రమః ।
అష్టాహాత్ పరతో వాఽపి యథాపాకం విధీయతే ॥ 37 ॥

ఉష్ణము తగ్గుటచే స్థిరము గురువగుటచే కఫజ్వరము ఆలస్యముగా పక్వం చెందును. పక్వానుసారము 8వ దినము తరువాత కషాయ రూపంలో ముఖ్య ఔషధ క్రమమును ప్రారంభించవలెను.

పక్వావశేషస్తేనాశు పచ్యతేఽగ్నిశ్చ దీప్యతే ।
దోషపక్త్యాఽగ్నిదీప్త్యా చ జ్వరస్యాపచయో ధ్రువమ్ ॥ 38 ॥

వీటిచే పక్వం కాగా మిగిలిన దోషములు శీఘ్రంగా పక్వం నొందును. జఠరాగ్ని ప్రదీప్తినొందును. ఈ విధముగా దోషపాచనము అగ్నిప్రదీప్తం అగుటచే జ్వరము నిశ్చితముగా శాంతించును.

తద్యుక్తరస్నేహసంస్కారాన్ రసానత్రావచారయేత్ ।
తతః సంశమనం కుర్యాద్వ్యాధిశేషోపశాన్తయే ॥ 39 ॥

శేష రోగ శాంతి కొరకు స్నేహ సంస్కార రసములను ప్రయోగించి తరువాత దోషశమనము చేయవలెను.

ప్రసాదనార్థం ధాతూనాం బలస్యాప్యాయనాయ చ ।
దేశదోషాగ్నిసాత్మ్యర్తుయుక్తం చాత్ర ప్రశోషణమ్ ॥ 40 ॥

త్ర్యహం చతురహం వాఽపి నాతిమాత్రమతః పరమ్ ।
రూక్షత్వాజ్జ్వర్యమాణాయ దేయం సర్పిర్జ్వరాపహమ్ ॥ 41 ॥
జ్వరితోఽనేన నిర్వాతి ప్రదీప్తం చామ్బునా గృహమ్ ।

ధాతు ప్రసాదనము, బలప్రాప్తి కొరకు దేశ దోష జాఠరాగ్ని, సాత్మ్యం ఋతు అనుసారం 3 లేదా 4 దినములలో దోష శోషణం చేయవలెను. దీనికంటె మించకూడదు. తరువాత దీనివలన జ్వరరోగి రూక్షమగుటచే స్వల్ప మాత్రలో జ్వరనాశకఘృతం ప్రయోగించవలెను. దగ్ధం అగు గృహము జలముతో ఆర్పివేసినట్లు జ్వరరోగికి ఘృత ప్రయోగము చేసి శాంతింప చేయవలెను.

సర్పిః పిత్తం శమయతి శైత్యాత్ స్నేహాచ్చ మారుతమ్ ॥ 42 ॥
సమానగుణమప్యేతత్ సంస్కారాజ్జీయతే కఫమ్ ।

ఘృతము శీతగుణం అగుటచే పిత్తమును, స్నిగ్ధం అగుటచే వాయువును శమింప చేయును. కఫంనకు సమానగుణం కలిగి ఉన్నప్పటికి సంస్కారముచే కఫంను శాంతింప చేయును.

అథ చేద్బహుదోషత్వాత్ కృతేఽపి శమనే సతి ॥ **43** ॥
పక్వాశయగురుత్వం చ స్తిమితత్వం చ లక్ష్యతే ।
స్వేదో విణ్మూత్రరాగశ్చ భక్తస్యానభినన్దనమ్ ॥ **44** ॥
స్నిగ్ధాయ క్షామదేహాయ దద్యాత్తత్ర విరేచనమ్ ।

దోషాధిక్యముచే దోషములు శమింపబడినప్పటికి పక్వాశయంలో గురుత్వం, స్థిమితత, స్వేదము, మలమూత్రము రాగయుక్తం అగుట, అరుచి ఉన్నచో స్నిగ్ధం దుర్బల శరీరం కలిగిన రోగికి విరేచనము చేయుంచవలెను.

శూలే పక్వాశయగతే పార్శ్వపృష్ఠకటిగ్రహే ॥ **45** ॥
వాతవిణ్మూత్రసఙ్గే చ నిరూహః సానువాసనః ।
బహిర్మార్గగతే చాపి జ్వరేఽభ్యఙ్గాదిరిష్యతే ॥ **46** ॥

పక్వాశయ శూల, పార్శ్వగ్రహము, పృష్ఠగ్రహము, కటిగ్రహము, వాయు మలమూత్ర అవరోధము ఉన్నచో అనువాసన, నిరూహ వస్తి ఇవ్వవలెను. జ్వరము బహిర్ మార్గగతం అయినచో అభ్యంగాదులు చేయవలెను.

నరస్య వాతప్రకృతేర్యది స్యాద్వాతికో జ్వరః ।
ఋతౌ చ వాతప్రకృతౌ స దుఃసాధ్యస్త్రిసంకరః ॥ **47** ॥
తథైవ పిత్తప్రకృతేః శ్లైష్మికస్య చ దేహినః ।
విపరీతప్రకృతయః సుఖసాధ్యా జ్వరాదయః ॥ **48** ॥

వాత ప్రకృతి కల వానికి వాతఋతువులో (వర్షఋతువు) వాత జ్వరము వచ్చినచో 3 దోషములు కలియుట వలన కష్టసాధ్యం అగును. ఇదే విధంగా పిత్తకఫ ప్రకృతి రోగులలో కూడా ఆయాఋతువులలో ఆయాజ్వరములు వచ్చినచో కష్ట సాధ్యం అగును. విపరీత ప్రకృతి కలిగిన సుఖసాధ్యం అగును.

ఏకద్విత్రిప్రకృతయో వ్యాధయః సర్వ ఏవ హి ।
సుఖదుఃఖాశ్చికిత్స్యాః స్యుః ప్రాయశస్తే యథాక్రమమ్ ॥ **49** ॥

ఏకదోష సంసర్గ సన్నిపాత ప్రకృతుల వారికి సమస్త వ్యాధులు క్రమముగా సుఖసాధ్యము, దుఃఖసాధ్యం అగును.

సముత్క్లిష్టేషు దోషేషు త్రివిధం కర్మ నిశ్చితమ్ ।
శోధనం శమనం చైవ తథా శమనశోధనమ్ ॥ 50 ॥

దోషములు ఉత్క్లేశము చెందినపుడు 3 విధముల కర్మలు చేయవలెను, 1. శోధనం, 2. శమనం. 3. శమన- శోధనం.

తత్ర పుంసాం బలవతాం (మన్ద) బహ్నిమతాం సతామ్ ।
తీవ్రవేగామయానాం చ హితం శోధనమౌషధమ్ ॥ 51 ॥

శోధన ఔషధ అర్హులు: బలవంతుడు, మందాగ్ని కల రోగికి రోగము తీవ్ర వేగముగా ఉన్నచో శోధన ఔషధమును ఇవ్వవలెను.

బలినామల్పదోషాణాం నాతివృద్ధవికారిణామ్ ।
నాతిక్లేశసహానాం చ శమనం హితముచ్యతే ॥ 52 ॥

శమన ఔషధము: బలవంతుడు, అల్పదోషములు కలవాడు అధికక్లేశం సహించని వాడు రోగము అధికంగా వృద్ధి నొందనిచో శమనన ఔషధం హితకరము.

తథైవ మధ్యదోషాణాం దుర్బలానాం శరీరిణామ్ ।
బలవద్వ్యాధిజుష్టానాం హితం శమనశోధనమ్ ॥ 53 ॥

శమన శోధన ఔషధము: అదే విధముగా మధ్యదోషములు కలిగి దుర్బలమైన వ్యక్తి బలమైన వ్యాధి ఉన్నచో శమన- శోధన ఔషధంలు ఇవ్వవలెను.

ఊర్ధ్వ హరతి యద్దోషానధశ్చోభయతశ్చ యత్ ।
ద్రవ్యం వివిధవీర్యత్వాత్తద్ధి సంశోధనం స్మృతమ్ ॥ 54 ॥

ఊర్ధ్వ, అధో, ఉభయ మార్గముల ద్వారా దోషములను వెడలించు ద్రవ్యములు వివిధ వీర్యములు కలవగుటచే శోధన ద్రవ్యములు అనబడును.

నాధో న చోర్ధ్వం హరతి యద్దోషాచ్ఛమయత్యపి ।
న చోగ్రగుణవీర్యం తద్ ద్రవ్యం సంశమనం విదుః ॥ 55 ॥

ఊర్ధ్వ అధోమార్గముల ద్వారా దోషములను వెడలించకకేవలం శమనం చేయు ఉగ్రము కాని వీర్యగుణములు కలిగిన ద్రవ్యములను సంశమన ద్రవ్యములు అందురు.

నాత్యర్థం శోధయతి యద్దోషాన్ సంశమయత్యపి ।
తత్ర మధ్యబలోపేతం ద్రవ్యం శమనశోధనమ్ ॥ **56** ॥

అధిక శోధనమును శమనమును చేయక మధ్య బలము కలిగిన ద్రవ్యములను శమన శోధన ద్రవ్యములు అందురు.

దశమూలశటీరాస్నావయస్థాపఞ్చకోలకమ్ ।
శార్ఙ్గేష్టా రోహిణీ పాఠా సరలో దేవదారు చ ।
ముస్తాఽమృతా వృశ్చికాలీ కర్కటాఖ్యా దురాలభా ॥ **57** ॥
త్రాయన్తీత్యేవమాదీని శమనీయాని నిర్దిశేత్ ।

శమన ద్రవ్యములు : దశమూలములు కచ్చూరములు, రాస్నా, హరీతకి, పంచకోలములు, శారంగేష్ట, (కాకజంఘా లేద కాకమాచి) రోహిణి, పాఠ, సరళ, దేవదారు, ముస్త, గుడూచి, వృశ్చికాలి, కర్కాటక శృంగి, దురాలభ, త్రాయంతి మొదలగునవి.

క్షారద్వయం సగోమూత్రం మదనం లవణాని చ ।
త్రిఫలాఽఽరగ్వధో దన్తీ నీలినీ సప్తలా త్రివృత్ ॥ **59** ॥
ఏవమాది తు యచ్చాన్యద్ ద్రవ్యం శోధనముచ్యతే ।

శోధనద్రవ్యములు - వచ, కోశాతకి, వేప, పిప్పలి, కుటజ, ఇంద్రయవ, క్షారద్వయం, గోమూత్రం, మదన ఫలము, పంచలవణములు, త్రిఫలములు, ఆరగ్వధము, దంతి, నీలిని, సప్తలా, త్రివృత్, మొదలగునవి. ఈ విధమైన వేరే ద్రవ్యాలను కూడ శోధన ద్రవ్యములు అంటారు.

కాశ్మర్యామలకం ద్రాక్షా శీతపాకీ పరూషకమ్ ॥ **60** ॥
మధుకం పిప్పలీమూలం విడఙ్గం హిఙ్గు సైన్ధవమ్ ।
పాఠాఽజగన్ధాఽతివిషా పథ్యా ముస్తా కటుత్రికమ్ ॥ **61** ॥
రోహిణీత్యేవమాది స్యాద్ ద్రవ్యం శమనశోధనమ్ ।

శమన - శోధన ద్రవ్యములు- కాశ్మరీ, ఆమలకీ, ద్రాక్ష, కాకోలి, పరూషకము, యష్టిమధు, పిప్పలీ మూలం, విడంగం, హింగు, సైంధవలవణము,

పాఠ, అజగంధా, అతివిష, హరీతకి, ముస్త, త్రికటు, రోహిణి, మొదలగునవి శమనశోధనములు.

త్రివిధం కర్మ నిర్దిష్టమిత్యేతద్దోషశాన్తయే ॥ 62 ॥

ఈవిధంగా దోషములను శాంతింపచేయుటకు మూడు విధములైన ద్రవ్యములు చెప్పబడినవి.

దోషశాన్తౌ చ ధాతూనాం ప్రసాద ఉపజాయతే ।
మలాయనానాం సర్వేషామవ్యాఘాతక్రియాసు చ ॥ 63 ॥
దోషధాతుమలైస్తస్మాత్ స్వే స్వే కర్మణ్యవస్థితైః ।
స్వాస్థ్యముత్పద్యతే నృణామస్వాస్థ్యం తద్విపర్యయే ॥ 64 ॥

దోషములు శాంతించి, మలస్థానములు ఉపద్రవ రహితమైనపుడు ధాతువులలో ప్రసన్నము ఉత్పన్నమగును. ఈ విధముగా దోషధాతుమలములు తమతమ కార్యములలో స్థితమైనప్పుడు మనుష్యుడు స్వస్థముగా నుండును విపరీతమైనప్పుడు అస్వస్థుడగును.

సమ్యగాహారచేష్టాభ్యాం యదా సాత్మ్యం యథేరితమ్ ।
సమానాం రక్షణం కుర్యాద్దోషాదీనాం విచక్షణః ॥ 65 ॥
కుపితానాం ప్రశమనం క్షీణానామభివర్ధనమ్ ।
క్షపణం చైవ వృద్ధానామేతావద్ధి చికిత్సితమ్ ॥ 66 ॥

సమ్యక్ ప్రకారమైన ఆహారము మరియు చేష్టల ద్వార సాత్మ్యమైనపుడు బుద్ధిమంతుడైన వాడు సామ్యావస్థలో నున్న దోషాదులను రక్షించుకొనవలెను. కుపితదోషముల శమనమును, క్షీణదోషములను వృద్ధి, వృద్ధి చెందిన దోషములను తగ్గించవలెను. ఇదే చికిత్స అనబడును.

తదేకత్వమనేకత్వమవస్థాముదయవ్యయమ్ ।
దోషాణామాతురాణాం చ సంప్రధార్య బలాబలమ్ ॥ 67 ॥
యథావదౌషధానాం చ భిన్నానాం నామరూపతః ।
రసాన్ గుణాంశ్చ వీర్యం చ విపాకం చ యథాతథమ్ ॥ 68 ॥

దేశం కాలముపాయం చ ప్రమాణం వ్యాధిమేవ చ ।
జ్ఞాత్వా చికిత్సా భిషజా ప్రణేతవ్యాఽప్రమాదతః ॥ 69 ॥

చికిత్సకునికి దోషములు, రోగి ఏకత్వ అనేకత్వ ఉద్భవము, బలా బలమును చూచి నామరూపానుసారము వేర్వేరు ఔషధముల రసగుణ వీర్య విపాక దేశకాల ఉపాయ ప్రమాణవ్యాధులను తెలిసికొని ప్రమాద రహితముగా చికిత్స చేయవలెను.

యే యథా చ సముద్దిష్టా యోగాః స్వే స్వే చికిత్సితే ।
తే తథైవ ప్రయోక్తవ్యా న తేష్వస్తి విచారణా ॥ 70 ॥

తమ తమ చికిత్సలలో యోగములు ఏ ఏరూపములో ఇవ్వబడినవో వాటిని అవే రూపములో ప్రయోగించవలెను. ఇందులో విశేష విచారణ అవసరము లేదు.

కో హి నామ ప్రణీతానాం ద్రవ్యాణాం తత్త్వదర్శిభిః ।
నానావిధానామేకత్వే తత్కర్మ జ్ఞాతుమర్హతి ॥ 71 ॥

తత్త్వ దర్శులైన ఋషులు ద్వార ప్రణీతమైన నానాద్రవ్యములు ఏకమైనపుడు వాటి కర్మలను ఎవరు తెలుసు కొనగలరు.

కిఞ్చిదన్యరసం ద్రవ్యం గుణతః కిఞ్చిదన్యథా ।
వీర్యతశ్చాన్యథా కిఞ్చిద్విద్యాదత్ర విపాకతః ॥ 72 ॥
అథ చైకత్వమాగమ్య ప్రయోగే న విరుధ్యతే ।
ఉత్పద్యతే యథార్థం చ సమవాయగుణాన్తరమ్ ॥ 73 ॥
పృథక్పృథక్ప్రసిద్ధేఽపి గన్ధే గన్ధాన్తరం యథా ।
గన్ధాఙ్గానాం మనోహ్లాది ప్రత్యక్షం సామవాయికమ్ ॥ 74 ॥

కొన్ని ద్రవ్యములు రసము ద్వారా, కొన్ని గుణము ద్వారా, కొన్ని వీర్యము ద్వారా, కొన్ని విపాకము ద్వారా విరుద్ధమగును. ఇవి పరస్పరము ఏకమైనప్పుడు ప్రయోగ విరుద్ధము కావు. సమవాయముచే యధార్థ గుణాంతరము ఉత్పత్తి అగును. వేర్వేరు ప్రసిద్ధ గంధ ద్రవ్యములు పరస్పరము కలిసినపుడు ప్రత్యక్షముగా ఆహ్లాదితమగు క్రొత్త గంధము ఉత్పన్నమగునట్లు.

తస్మాదార్షప్రయోగేషు ప్రక్షేపాపచయం ప్రతి ।
న ప్రమాద్యేదవిజ్ఞాయ దోషౌషధబలాబలమ్ ॥ 75 ॥

కావున ఆర్ష యోగములను ప్రక్షేపము, అపచయముల దోషములు, ఔషధ బలాబలములు తెలుసుకొనక ప్రయోగించ కూడదు.

వయః శరీరాగ్నిబలం త్వవేక్ష్య మతిమాన్ భిషక్ ।
మాత్రాం వికల్పయేదత్ర ప్రధానావరమధ్యతః ॥ 76 ॥

వివేకవంతుడైన వైద్యుడు రోగి శరీరము, అగ్ని బలము చూచి ప్రధాన, అవర, మధ్యమ మాత్రను నిర్ణయించవలెను.

ఇతి జ్వరాణాముద్దిష్టో విశేషోఽయముపక్రమే ।
యం విదిత్వా తు కార్యేషు వివిధేషు న సంభ్రమేత్ ॥ 77 ॥

ఈ విధముగా జ్వరచికిత్సలో విశేష క్రమము చెప్పబడింది. ఇది తెలిసిన తర్వాత వివిధ కార్యములలో మతిభ్రమ కలుగదు.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 78 ॥
అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇది ఖిలస్థావమందలి విశేష నిర్దేశీయమను రెండవ అధ్యాయము.

భైషజ్యోపక్రమణీయ - తృతీయోఽధ్యాయః

అథాతో భైషజ్యోపక్రమణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము భైషజ్యోపక్రమణీయాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

బ్రాహ్మ్య శ్రియా ప్రజ్వలన్తం బ్రహ్మర్షిమమితద్యుతిమ్ ।
కశ్యపం లోకకర్తారం భార్గవః పరిపృచ్ఛతి ॥ 3 ॥

బ్రహ్మతేజస్సుతో ప్రజ్వలితుడైన అత్యంత కాంతి వంతుడైన లోకగురువు బ్రహ్మర్షి కాశ్యపునితో భార్గవుడు (వృద్ధజీవకుడు) ప్రశ్నించెను.

ఆబాధకారణం వ్యాధిర్భేషజం సుఖకారణమ్ ।
సమ్యగ్యుక్తం తదమృతం తదన్యద్విషవద్భవేత్ ॥ 4 ॥

వ్యాధి రోగ కారణము, ఔషధము సుఖ కారకము. సమ్యక్ ప్రకారము ప్రయోగించబడిన ఔషధము అమృత సమానము, అసమ్యక్ ప్రయోగము చేసిన విషతుల్యమగును.

భేషజోపక్రమం తస్మాద్భగవాన్! వక్తుమ్మర్హసి ।
ఔషధం కిమధిష్ఠానం కథం చాస్యోపదిశ్యతే ।
ఔషధజ్ఞౌషధత్వం చ భేషజత్వమథాపి చ ॥ 5 ॥

భైషజ్యత్వాగదత్వం చ కషాయత్వం తథైవ చ ।
యథా చ గౌణ్యేన రసా ద్రవ్యే ద్రవ్యే వ్యవస్థితాః ॥ 6 ॥
ప్రాధాన్యేన యథా దృష్టో మధుకే మధురో రసః ।
ఆమ్లః కపిత్థే, లవణః సైన్ధవే, నాగరే కటుః ॥ 7 ॥
తిక్తస్తిక్తకరోహిణ్యాం, కషాయశ్చాభయాం ప్రతి ।
సత్యేవం రసనానాత్వే సంయోగః సర్వ ఏవ హి ॥ 8 ॥
కషాయత్వేన నిర్దిష్టః కుతః కిం చాత్ర కారణమ్ ।
కతి కే చౌషధగుణా భేదాశ్చాస్య కతి స్మృతాః ॥ 9 ॥
కతి కే చౌషధకాలాశ్చ కాలే కాలే చ కో విధిః ।
కస్యాం కస్యామవస్థాయాం పాతవ్యం భేషజం న వా ॥ 10 ॥
కథం చ పేయం పీతస్య పరిహార్యం చ కిం భవేత్ ।
జీర్యమాణస్య కిం రూపం కిం చ జీర్ణస్య లక్షణమ్ ॥ 11 ॥
విభజ్య వయసస్త్రిత్వం కథం మాత్రా విధీయతే ।
అధోభాగోర్ధ్వభాగానాం దోషసంశమనీ చ యా ॥ 12 ॥
జీవనీయా చ యా మాత్రా దీపనీయా చ యా స్మృతా ।
మాత్రా సంశోధనీ యా చ స్నేహమాత్రా చ యా భవేత్ ॥ 13 ॥
సర్వమేతద్యథాతత్త్వం కీర్తయస్వ మహామునే !।
జాతమాత్రముపాదాయ యావద్వర్షశతం పరమ్ ॥ 14 ॥

కావున ఓ భగవాన్! మీరు ఓషధి ఉపక్రమము ఉపదేశించగలరు. ఓషధి అధిష్ఠానమేమి? ఔషధ జ్ఞానము, ఓషధి, భేషజము భైష్యజ్యము, అగదము, కషాయము ఏవిధముగా ఉపదేశించబడును? వేర్వేరు ద్రవ్యములలో గుణరూపములు వేర్వేరుగా నుండును. కాని ప్రధానముగా యష్ఠిమధు లోమధురరసము, కపిత్థములో ఆమ్లరసం సైంధవంలో లవణరసం, శుంఠిలో కటురసం, తిక్తరోహిణిలో తిక్తరసం, హరీతకిలో కషాయ రసము చెప్పబడినవి. ఈ విధంగా రసములు నానావిధములైనప్పటికి వాటి సముదాయమును

కషాయరసముగా ఎందుకు చెప్పబడినది? దీని కారణమేమి? ఔషధమునకు ఎన్ని, ఏ ఏ గుణములుండును? వీటి భేదములేమి? ఔషధకాలములెన్ని? వేర్వేరు కాలములలో ఔషధసేవన విధానమేమి? ఏ అవస్థలో ఔషధప్రయోగము చేయువలెను. ఏ అవస్థలో చేయకూడదు? ఔషధమును ఏ విధముగా సేవించవలెను? ఔషధ సేవనాంతరం పథ్యమేమి? ఔషధము జీర్ణమగుచున్నపుడు, జీర్ణమైన పిదప లక్షణములేమి? బాలుడు జన్మించినది మొదలుకొని 100 సం॥లవరకు ఆయువును 3గా విభజించి ఊర్ధ్వ అధోమార్గముల ద్వారా దోష సంశమనము చేయు, జీవనీయ దీపనీయ, సంశోధనీయ, స్నేహమాత్రను ఏవిధముగా విభాగము చేయబడును. వీటన్నిటిని సక్రమముగా ఉపదేశించగలరు.

ఇతి శుశ్రూషమాణాయ శిష్యాయ వదతాంవరః ।
ఆచచక్షే యథాన్యాయం భైషజ్యోపక్రమం ప్రతి ॥ 15 ॥

ఈ విధముగా వినుటకునిచ్ఛగించిన శిష్యునికి జ్ఞాని మహర్షి కశ్యపుడు యథా యోగ్యముగా భైషజ్యోప క్రమమును ఉపదేశించును.

అయం హేతురిదం లిఙ్గమస్య చాయముపక్రమః ।
ఇతి తావత్ పరం సూక్ష్మం వ్యాధిజ్ఞానం ప్రచక్షతే ॥ 16 ॥

రోగమునకు ప్రత్యేక హేతు, లింగ, చికిత్స కలవు. ఈ విధముగా రోగ జ్ఞానము అతి సూక్ష్మమైనది.

అస్మాదప్యౌషధజ్ఞానమాహుః సూక్ష్మతరం బుధాః ।
తదహం తేఽభిధాస్యామి కార్త్స్న్యేనైవ నిబోధ మే ॥ 17 ॥

జ్ఞానులు రోగము కంటె కూడ ఓషధి జ్ఞానమును అతి సూక్ష్మము పేర్కొందురు. కావున నేను నీకు సంపూర్ణముగా ఔషధ జ్ఞానమును ఉపదేశించెదను, వినుము.

పథ్యసేవినమారోగ్యం గుణేన భజతే నరమ్ ।
అపథ్యసేవినం క్షిప్రం రోగః సమభిమర్దతి ॥ 18 ॥

పథ్యసేవనము చేయు వ్యక్తి స్వాస్థ్యము ప్రాప్తించును. అపథ్యసేవనము చేయువాడిని రోగములు చుట్టు ముట్టును.

స రోగో ద్వివిధశ్ప్రోక్తః శారీరో మానసస్తథా ।
ఆధయో మానసాస్తత్ర శారీరా వ్యాధయః స్మృతాః ॥ **19** ॥
సాధ్యోఽసాధ్యశ్చ యాప్యశ్చ త్రివిధం రోగలక్షణమ్ ।

రోగములు 2 విధములు 1. శారీరకము 2. మానసికములు. మానసిక రోగములను ఆధి అని, శారీరకరోగములను వ్యాధి అనెదరు. సాధ్యము అసాధ్యము యాప్యములని రోగలక్షణములు 3 విధములు.

వాతపిత్తకఫా దోషాః శారీరవ్యాధిహేతవః ॥ 20 ॥
సత్త్వేతరం చ ద్వన్ద్వం చ మానసామయహేతవః ।

వాతపిత్త కప దోషములు శారీరక రోగ కారణములు. సత్త్వగుణము కాక శేష రజస్తమో గుణములు మానసిక రోగ కారణములు.

ధృతివీర్యస్మృతిజ్ఞానవిజ్ఞానైర్మాన సంజయేత్ ॥ 21 ॥
శారీరం భేషజైః కాలయుక్తిదైవవ్యపాశ్రయైః ।

మానసిక రోగములను దృతి వీర్యము, స్మృతి, జ్ఞాన విజ్ఞానముల ద్వారా శారీరక రోగములను కాలవ్యపాశ్రయము, యుక్తి వ్యపాశ్రయము, దైవవ్యపాశ్రయ ఔషధముల ద్వారా జయించవలెను.

స పునర్ద్వివిధో వ్యాధిరాగన్తుర్నిజ ఏవ చ ॥ 22 ॥
ఆగన్తుర్బాధతే పూర్వం పశ్చాద్దోషాన్ ప్రపద్యతే ।
నిజస్తు చీయతే పూర్వం పశ్చాద్వృద్ధః ప్రబాధతే ॥ 23 ॥

వ్యాధులు నిజ ఆగంతుక భేదములచే 2 విధములు. ఆగంతుకవ్యాధులు మొదలు శారీరమును నష్టముచేసి తర్వాత వాతాది దోషములను ప్రకోపింపచేయును. నిజవ్యాధులలో మొదట దోషము వికృతి చెంది తర్వాత శరీరమునకు కష్టమును కల్గించును.

తస్మాదాగన్తురోగాణాం పశ్యన్తి నిజవత్ క్రియాః ।
నిజానాం పూర్వరూపాణి దృష్ట్వా సంశోధనం హితమ్ ॥ 24 ॥

కావున ఆగంతుక రోగములను కూడ నిజ రోగముల వలె చికిత్స

చేయవలెను. ఆగంతుక రోగములో నిజరోగము యొక్క పూర్వ రూపమును చూసి సంశోధనము చేయవలెను.

సంశోధనం సప్తవిధం తదాయత్తం చికిత్సితమ్ ।
తచ్చాయత్తం చతుష్పాదే పాదశ్చౌషధముచ్యతే ॥ **25** ॥
ఓషధం యుక్త్యధిష్ఠానం దైవాధిష్ఠానమేవ చ ।
యుక్తిర్వమనకర్మాది దైవం యాగాది కీర్త్యతే ॥ **26** ॥

సంశోధనము 2 విధములుగా నుండును. దీనిపైనే చికిత్స ఆధారపడి ఉండును. చికిత్సాచతుష్పాదముపై ఆధారపడి ఉండును. ఈ చతుష్పాదమే ఓషధి అనబడును. ఓషధి యుక్తి దైవమునకు అధి ష్ఠానమై యుండును. వమనాది క్రియలు యుక్త అనబడును. యజ్ఞ యాగాదులు దైవమనబడును.

ఓసో నామ రసః సోఽస్యాం ధీయతే యత్తదోషధిః ।
ఓసాదారోగ్యమాధత్తే తస్మాదోషధిరోషధః ॥ **27** ॥
భిషగ్విజ్ఞానేయత్వాద్భేషజం భిషజో విదుః ।
భిషజ్జితే హితత్వాచ్చ భైషజ్యం పరిచక్షతే ॥ **28** ॥
అగదత్వం చ యుక్తస్య గదానామపునర్భవాత్ ।
కణ్ఠస్య కషణాత్ ప్రాయో రోగాణాం వాఽపి కర్షణాత్ ॥ **29** ॥
కషాయశబ్దః ప్రాధాన్యాత్ సర్వయోగేషు కల్ప్యతే ।

రసమును ఓసమందురు. ఇది దేనిని ధరించునో అది ఓషధి అనబడును. రసము ద్వారా ఆరోగ్యము కలుగును. కావున రసము ధరించు ద్రవ్యము ఓషధి అనబడును. భిషకుడు తెలిసికొన యోగ్యం అయినది కావున, దీనిని భేషజం అందురు. చికిత్సలో హితకరంగా ఉండుటచే భైషజ్యం అనబడును. దీనిని యుక్తిపూర్వకముగా ప్రయోగించుటచే రోగము తిరిగి రాదు. కావున అగదం అనబడును. కంఠములో పడుట వలన లేదా రోగములను కర్షణం చేయుటచే సమస్త యోగములలో ప్రధానరూపముగా కషాయ శబ్దము ప్రయోగించబడినది.

శబ్దరూపరసస్పర్శగన్ధవద్దేశజం నవమ్ ॥ **30** ॥
అజగ్ధమవిదగ్ధం చ ద్రవ్యం గుణవదుచ్యతే ।

శబ్ద స్పర్శరూపరస గంధముల వలె ఉత్కృష్ట దేశమున ఉత్పన్నం అయినది క్రొత్తది కీటాదులచే దూషితం కానిది విదగ్ధం కాని ద్రవ్యం గుణకారిగా చెప్పబడినది.

మాత్రావల్లఘుపాకం చ హృద్యం దోషప్రవాహణమ్ ॥ 31 ॥
అల్పపేయం మహావీర్యం ప్రీణనం బలరక్షణమ్ ।
వ్యాపత్తావల్పదోషం చ మన్దగ్లాపనమేవ చ ॥ 32 ॥
సంస్కారగుణసంపన్నం రాజార్హం భేషజం మతమ్ ।

ఉత్తమ ఔషధ లక్షణములు: మాత్రానుసారము ప్రయోగించబడింది, లఘుపాకం కలది, హృద్యమైనది, దోష నిర్హరణము చేయునది అల్పమాత్రలో సేవించదగినది, ప్రబల వీర్యం కలది ప్రసన్నమును కలిగించునది బలమును రక్షించునది విపరీత ప్రయోగం చేయునపుడు అల్పదోషములు కలది, గ్లాని చేయనిది, సంస్కారగుణ సంపన్నం అయిన ఔషధి రాజులకు యోగ్యంగా చెప్పబడింది.

తద్ధి సిద్ధమసిద్ధం చ శీతముష్ణం ద్రవం ఘనమ్ ॥ 33 ॥
కోష్ణం సస్నేహమస్నేహమితి భిన్నమనేకధా ।
తదామయవయోభేదాత్ సప్తధైవ విభజ్యతే ॥ 34 ॥

ఈ ఔషధి సిద్ధము అసిద్ధము, శీత, ఉష్ణ, ద్రవ, ఘన, ఈషద్ ఉష్ణ స్నేహ యుక్త, స్నేహ రహిత మొదలగు అనేక భేదములు కలిగి ఉండును. రోగము మరియు అవస్థానుసారముగా ఈ క్రింది 7 విధములుగా విభజింపబడినది.

చూర్ణం శీతకషాయశ్చ స్వరసోఽభిషవస్తథా ।
ఫాణ్టః కల్కస్తథా క్వాథో యథావత్తం నిబోధ మే ॥ 35 ॥

ఔషధి భేదము: 1. చూర్ణము 2. శీత కషాయము 3. స్వరసము, 4. అభిషవము (మద్యము) 5. ఫాంటము, 6. కల్కము, 7. క్వాథము. వీనిని నా నుండి యథావిధిగా వినుము.

సూక్ష్మచూర్ణీకృతం చూర్ణం నానాకర్మసు యుజ్యతే ।
గ్రహణ్యామవికారేషు వ్రణవత్యఞ్జనాదిషు ॥ 36 ॥

శీతః శీతకషాయః స్యాదన్తరిక్షామ్బుసంప్లుతః ।
స పిత్తజ్వరదాహాసృగ్విషమూర్చామదాపహః ॥ 37 ॥
తద్వదేవ నిశావ్యుష్టోఽభిషవః సాధు సాధితః ।
ప్రశాన్తాగ్నిబలక్షోభః సౌమ్యః స్వరససజ్గతః ॥ 38 ॥
ద్రాక్షేక్ష్వామలకాదీనాం పీడనాత్ స్వరసః స్మృతః ।
స సంశమనసంయోగే నానారోగేషు కల్పతే ॥ 39 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 204 తమం పత్రమ్)
క్వథితస్త్వన్తరిక్షేణ వారిణాఽర్ధావశేషితః ।
సకృద్వా ఫాణితః ఫేనం కషాయః ఫాణ్ట ఉచ్యతే ॥ 40 ॥
సోఽల్పదోషబలే బాలే లఘువ్యాధౌ చ శస్యతే ।
కల్కః కల్కీకృతో యోజ్యః పానలేపావలేహనే ॥ 41 ॥
కేవలద్రవ్యపేయత్వాద్వికార్షీ దుర్జరశ్చ సః ।
పాదస్థితో భవేత్ క్వాథో యుక్తోఽబహ్వగ్నితేజసా ॥ 42 ॥
స వయోబలసంపన్నే గురువ్యాధౌ చ శస్యతే ।

సూక్ష్మముగా చూర్ణించబడిన ద్రవ్యమును చూర్ణమందురు. దీనిని గ్రహణి, ఆమవికారములు, వ్రణ, అంజానాదులలో వివిధ కర్మలకొరకు ప్రయోగించబడును.

అంతరిక్ష జలముతో కలిపిన శీత ద్రవ్యమును శీతకషాయమందురు ఇది పిత్త జ్వర దాహ రక్త విష మూర్ఛ, మదములను నశింప చేయును. పూర్వోక్త ద్రవ్యములనే రాత్రంతా నీటిలో ఉంచి తయారు చేసినచో అభిషవ మందురు. అగ్నిబలము క్షోభ శాంతించిన వానికి, సౌమ్యునికి స్వరసముతో పాటు అభిషవమును ప్రయోగించవలెను. ద్రాక్షా, ఇక్షు, ఆమలకి మొదలగు ద్రవ్యములను నిష్పీడనము చేసి తీయు రసమును స్వరసమందురు ఇది అన్య సంశమన ఔషధములతో కలిపి వివిధ రోగములలో ప్రయోగించబడును. ద్రవ్యమును అంతరిక్ష జలములలో పక్వము చేసి అర్ధ శేష జలము ఉన్నప్పుడు లేదా ఒకసారి మరిగి పొంగు వచ్చిన తర్వాత దానిని ఫాంతమందురు. ఇది

అల్పదోషములు అల్ప బలము గల బాలునికి మృదువ్యాధిలో ప్రశస్తము. ద్రవ్యమును నీటితో కలిపి దంచి కల్కముచేసి లేపము, పానము అవలేహముగా ప్రయోగించబడును. శుద్ధ ద్రవ్యము పాన రూపమున ప్రయోగించబడుటచే ఇది కర్షణము చేయునది, కష్టముగా జీర్ణమగునదిగా నుండును. తీవ్రాగ్నిపై చతుర్థావ శేషము పక్వముచేసినచో క్వాథమనబడును. దీనిని అవస్థ, బలము అధికముగా నున్నప్పుడు గురువ్యాధిలో ప్రయోగించబడును.

సప్తధైవం విభజ్యైతద్దశధా ప్రవిచారయేత్।
పూర్వం భక్తస్య మధ్యేఽధః సముద్గం సముహుర్ముహుః ॥ **43** ॥
సభక్తం భక్తయోర్మధ్యే గ్రాసగ్రాసాన్తరే పరః ।

ఈ విధముగా ఓషధి కల్పనలు 7 విధములు విభజించి తిరిగి 10 విధములుగా పునర్విభజించబడినవి. అవి -

1. భోజనపూర్వము 2. భోజన మధ్యము 3. భోజనాంతము 4. సముద్గము 5. మాటిమాటికి 6. సభక్త (భోజనము తో పాటు 7. రెండు భోజనముల మధ్యములో 8. ప్రాసములో 9. రెండు గ్రాసముల మధ్యన 10. భోజన రహితముగా.

పూర్వం భక్తస్య భైషజ్యం న కరోతి బలక్షయమ్ ॥ **44** ॥
ఆమాశయగతాన్ దోషాన్నిహన్త్యాశు చ పచ్యతే ।
అన్నసంస్తమ్భితే దేహే చర్ద్యుద్గారవ్యథాదయః ॥ **45** ॥
న భవన్తి యతస్తస్మాత్తద్దేయం దుర్బలీయసే ।

భోజన పూర్వము సేవించిన ఔషధము బలక్షయమును చేయదు. ఆమాశయగత దోషములను నష్టమొందించును. శీఘ్రముగా పాచనమగును. అన్నము ద్వారా శరీరములో స్తంభించబడిన ఓషధి వమనము, ఉద్గారము వ్యథను కల్గించదు. కావున దీనిని దుర్బల రోగిలో ప్రయోగించవలెను.

మధ్యేభక్తం హ్యుభయతో రుద్ధమన్నేన భేషజమ్ ॥ **46** ॥
తదన్తరాశయే దోషాన్ సుఖేనైవ నియచ్ఛతి ।
శమయత్యాశ్వధో భక్తమురఃకణ్ఠశిరోగదాన్ ॥ **47** ॥

భోజన మధ్యలో తీసికొన్న ఔషధి రెండువైపులా అన్నంతో నిరోధింప బడుట వలన శరీరం లోని ఆశయంలందున్న దోషములను సుఖపూర్వకముగా నిర్హరణం చేయును. 3) భోజనం తరువాత సేవించిన ఔషధం ఉరస్సు, కంఠము, శిరస్సులందు ఉన్న దోషములను శీఘ్రంగా శాంతింప చేయును.

వ్యత్యాసేన చ సాముద్గం దోషే తూర్ధ్వమధోగతే ।
ముహుర్ముహుః శ్వాసకాసహిక్కాతృట్ఛర్దిశాన్తయే ॥ **48** ॥

4) దోషములు ఊర్ధ్వ అధోభాగములందు వ్యాపించినపుడు పరస్పర క్షేపనం ద్వారా సాముద్గ ప్రయోగం చేయవలెను.

5) శ్వాస, కాస, హిక్క, తృష్ణ, ఛర్ది శాంతించుటకు మాటి మాటికి ఔషధం ప్రయోగించవలెను.

హితం బలాగ్నిరక్షార్థం సభక్తం దుర్బలాత్మనామ్ ।
స్త్రీబాలవృద్ధలలితక్షతక్షీణౌషధద్విషామ్ ॥ **49** ॥

6) దుర్బలుడు స్త్రీ, బాలుడు, వృద్ధుడు, సుకుమారుడు, క్షతక్షీణుడు, ఔషధ ద్వేషం కలవాడు వీరికి బలము అగ్నిని రక్షించుటకు సభక్త ఓషధిని ప్రయోగించవలెను.

వ్యాధౌ మన్దేఽనలే తీక్ష్ణే భక్తయోర్మధ్య ఇష్యతే ।

7) మంద వ్యాధిలో అగ్ని తీక్ష్ణంగా ఉన్నపుడు భోజనం మధ్యలో ఔషధంను ఇవ్వవలెను.

క్షీణక్షీణాల్పశుక్రాణాం వాజీకరణమౌషధమ్ ॥ **50** ॥
గ్రాసే విధేయం చూర్ణం చ యదగ్నిబలవర్ధనమ్ ।

8) దుర్బలుడు, క్షీణుడు, అల్పశుక్రము కల వ్యక్తులకు వాజీకరణ ఔషధము అగ్ని బలవు వృద్ధి పొందించు చూర్ణవునను గ్రాసవుతో కలిపి ప్రయోగించవలెను.

గ్రాసాన్తరే చ్ఛర్దనీయం ధూమపానం చ శస్యతే ॥ **51** ॥

9) 2 గ్రాసముల మధ్యన వమనం కలిగించు ధూమ్రపానం ప్రయోగించవలెను.

అభక్తమౌషధం పీతం వ్యాధిమాశు బలీయసామ్ ।
హన్యాత్తదేవేహ బలం బలవద్దుర్బలీయసామ్ ॥ 52 ॥

భోజనం లేకుండా ప్రయోగించబడు ఔషధి బలమైన వ్యక్తులలో రోగము శీఘ్రంగా నశింపచేయును. ఏ విధంగానైతే బలమైన వ్యక్తి దుర్బల మనిషి బలమును నశింపచేయునో.

ఏతానౌషధకాలాంస్తు విభజేద్దశధా దశ ।
క్షీణధాత్విన్ద్రియే శాన్తే క్లాన్తే తాన్తే బుభుక్షితే ॥ 53 ॥

భైషజ్యదగ్ధకోష్ఠే చ భేషజం నావచారయేత్ ।
క్రుద్ధే విషణ్ణే శోకార్తే రాత్రౌ జాగరితే తథా ॥ 54 ॥

విదగ్ధాజీర్ణభక్తే చ భేషజం నావచారయేత్ ।
కర్మాతిభారాభిహతే నిరూఢే సానువాసితే ॥ 55 ॥

ఉపోషితే విరిక్తే చ భేషజం నావచారయేత్ ।
యత్కిఞ్చిదప్యుపాత్తాన్నే మూర్ఛితే ఘర్మతాపితే ॥ 56 ॥

సద్యః పీతోదకే చైవ భేషజం నావచారయేత్ ।
అవస్థావిపరీతం చ భేషజం నావచారయేత్ ॥ 57 ॥

ఈ 10 ఔషధ కాలములను 10 ప్రకారములుగా విభజింపబడును.

ఔషధ ప్రయోగ నిషిద్ధులు : ధాతువులు, ఇంద్రియములు క్షీణించిన వాడు, క్లాంత కలిగినవారు, ఖిన్నులు, ఆకలిగొన్న వారు ఔషధముతో కోష్ఠము దగ్ధం అయినవారు, కృద్ధులు, దుఃఖితులు, శోకపీడితులు, జాగరణము చేసినవారు, భుజించిన ఆహారం విదగ్ధం అయినవారు, అజీర్ణం కలవారు, భారము, పనితో పీడితులు, నిరూహం అనువాసనము చేసికొన్నవారు, ఉపవాసం చేసినవారు, విరేచనమైన వారు సర్వం భుజించువాడికి మూర్ఛితుడు వేడిచే బాధపడు వారికి అపుడే నీరు తాగినవాడికి అవస్థా విపరీతము ఔషధ ప్రయోగం చేయకూడదు.

ఊనద్వాదశవర్షాణాం నైకాన్తేనావచారయేత్ ।
అవచారితమేకాన్తేనాహన్త్యహని చౌషధమ్ ॥ 58 ॥

అసమత్వాగతప్రాణదోషధాతుబలౌజసామ్ ।
అత్యన్తసుకుమారాణాం కుమారాణాం బలాయుషీ ॥ **59** ॥

12 సంవత్సరముల లోపలి వానికి ఔషధం నిరంతరము ప్రయోగించ కూడదు. ప్రతిదినము నిరంతరం ప్రయోగించబడు ఔషధం ప్రాణం, దోషము, ధాతువు బలము ఓజస్సు సమరూపముగా ఉండని వారిలో సుకుమారులైన బాలురిలో బలమును ఆయువును నశింపచేయును.

క్షీణాతివృద్ధకృద్ధానాం క్షీణధాత్విన్ద్రియౌజసామ్ ।
ఏకాన్తేనౌషధం పీతం సూర్యస్తోయమివాల్పకమ్ ॥ **60** ॥

క్షీణుడు వృద్ధుడు కృద్ధుడు ధాతువులు ఇంద్రియములు ఓజస్సు క్షీణించినవాడు, వీరిలో ఔషధము నిరంతరము ప్రయోగించినచో స్వల్ప జలమును సూర్యుడు నశింపచేయునట్లు నశింపచేయును.

వ్యాధిదోషబలాగ్నిభ్యో హీనం తేభ్యోఽధికం చ యత్ ।
అజిజ్ఞాసితపూర్వం చ గుణైశ్చోక్తైర్వివర్జితమ్ ॥ **61** ॥
అరోగసాత్మ్యం దుర్యుక్తమనిష్టం మనసశ్చ యత్ ।
యస్య పీతస్య పాకాన్తే దోషః సూక్ష్మోఽపి లక్ష్యతే ॥ **62** ॥
వ్యాధేశ్చ ప్రశమో న స్యాత్తచ్చ వర్జ్యం విజానతా ।

త్యాజ్య ఔషధము : వ్యాధి, దోష, బల, అగ్ని హీనము లేదా ఆధిక్యము, పూర్వము తెలియనిది, యథోక్తగుణ రహితమైనది, రోగానుసారముకానిది, సమ్యక్ ప్రకారము ప్రయోగించబడనిది, మనసుకు అనుకూలము కానిది, ఔషధ సేవనానంతరము కూడ దోషావశేషము మిగిలియుండుట, వ్యాధి శాంతించ కుండుట ఇలాంటి ఔషధమును త్యజించవలెను.

యన్నాతురబలం హన్తి వ్యాధివీర్యం నిహన్తి చ ॥ **63** ॥
తదేవాస్యావచార్యం స్యాదావ్యాధ్యుచ్ఛేదదర్శనాత్ ।

ప్రయోజ్య ఔషధము రోగి బలమును నష్టము చేయనిది రోగబలమును నశింప చేయునది అగు ఔషధమును వ్యాధినశించు పర్యంతము ప్రయోగము చేయవలెను.

కామం వ్యాధౌ ప్రశాన్తేఽపి శమదానాచ్ఛమౌషధమ్ ॥ 64 ॥
తదేవాల్పం విధాతవ్యం సకృద్ ద్విస్త్రిర్యథాబలమ్ ।

వ్యాధి శాంతించినప్పటికీ వ్యాధి కారణమును శమింప చేయుటకు ఆశామక ఔషధమును అల్పమాత్రలో బలాను సారము ఒకటి, రెండు లేదా 3 పర్యాయములు ప్రయోగించవలెను.

పుణ్యేఽహని నమస్యాదౌ దేవద్విజభిషగ్గురూన్ ॥ 65 ॥
పూర్వాహ్నే ప్రాఙ్ముఖాయాస్మై సుఖాసీనాయ సాధవే ।
బుభూషమాణాయ భిషఙ్మన్త్రవద్భేషజం శుచిః ॥ 66 ॥
ఇదం హన్త పిబ చేతి సంప్రయచ్ఛేదుదఙ్ముఖః ।

ఔషధ ప్రయోగ విధి : పుణ్యాదినమున ప్రప్రథమమున దేవ, బ్రాహ్మణ వైద్య గురువులను నవుస్కరించి, ప్రాతః కాలములో తూర్పునకుముఖముచేసి సుఖపూర్వకముగా కూర్చొని సజ్జనుడు ఓషధిని సేవించు నిచ్ఛగల రోగికి, పవిత్రడు ఉత్తరముఖముకల్గి కూర్చున్న వైద్యుడు, హంత! నీవు మంత్ర యుక్త ఓషధిని సేవించుము అని చెప్పవలెను.

అతిచఙ్క్రమణస్థానశయనాసనభాషణమ్ ॥ 67 ॥
క్రోధశోకదివాస్వప్నవిరుద్ధాన్నహిమాతపాన్।
పీతౌషధో న సేవేత తథా స్త్రీవేగధారణమ్ ॥ 68 ॥

ఔషధసేవన తర్వాత త్యజించుభావములు. అతి చంక్రమణము అధికముగా కూర్చొనుట, అతిశయనము, అతిబాషణము, క్రోధము, శోకము, దివాస్వప్నము విరుద్ధభోజనము మంచు, ఎండ సేవించుట, స్త్రీ సంబంధం, వేగ ధారణాదులు చేయకూడదు.

విజృమ్భాః శబ్దవిద్వేషో ముఖశోషోఽరతిః క్లమః ।
తన్ద్రీరుద్వేష్టనం సాదో లిఙ్గం జీర్యతి భేషజే ॥ 69 ॥

ఔషధ జీర్ణ లక్షణములు : జృంబ, శబ్దద్వేషము, ముఖశోష, అలసిపోవుట, తంద్ర, ఉద్వేష్టనము, ఆలస్యము ఉండును.

సృష్టిర్విణ్మూత్రవాతానాం శరీరస్య చ లాఘవమ్ ।
ఉద్గారశుద్ధిర్వైశద్యం వైమల్యం హృదయస్య చ ॥ **70** ॥
ప్రకాంక్షా కుక్షిశైథిల్యమన్నకాలస్య లక్షణమ్ ।

అన్న కాల లక్షణము! మలమూత్ర వాయువులు బైల్వెడలుట శరీర లఘుత్వము ఉద్గారశుద్ధి, విశదత్వము, హృదయవిమలత్వము భోజనము నందు రుచి కుక్షిశిథిలత.

వయస్త్రిధా విభజ్యాదౌ మాత్రా వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ॥ **71** ॥

మొదటి వయస్సు 3 విధములు విభజించి తర్వాత ఔషధ మాత్రను నిర్దేశించెదను.

గర్భబాలకుమారాఖ్యమిత్యేతత్త్రివిధం వయః ।
యౌవనం మధ్యమం వృద్ధమేతచ్చ త్రివిధం పునః ॥ **72** ॥

గర్భ, బాల, కుమార అని 3 ప్రకారములు వయసు తిరిగి యౌవనము, మధ్యము, వృద్ధ అని 3 విధములు.

వర్షావరః క్షీరపః స్యాద్యావత్ పిబతి వా పయః ।
వయస్తద్బాలసస్మాచ్చ యావత్ షోడశవార్షికః ॥ **73** ॥
అన్నాదః సర్వ ఏవ స్యాత్ కౌమారే వయసి స్థితః ।
అతః పరం ధాతుసత్త్వబలవీర్యపరాక్రమైః ॥ **74** ॥
వర్ధమానైశ్చతుస్త్రింశద్యువా వర్షాణ్యుదర్కతః ।
ధాత్వాదిభిః స్థిరీభూతైర్యావదాసప్తతిర్నరః ॥ **75** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **206** తమం పత్రమ్)

మధ్యో ధాత్వాదిభిః పశ్చాత్ క్షీయమాణైర్యథాక్రమమ్ ।
వృద్ధో భవతి మన్త్రాత్మా ప్రవృత్తిర్యావదాయుషః ॥ **76** ॥

ఒక సంవత్సరము వయస్సు వరకు లేదా కేవలం క్షీరపాన పర్యంతము బాలుని క్షీరప అందురు. ఇది బాల్యావస్థ అనబడును. ఒక సంవత్సరము వయస్సు నుండి 16 సం॥ వయస్సు వరకు సంపూర్ణ అన్నాదుడిని కుమారుడు అనబడును. ఆ తర్వాత ధాతువులు, సత్వము, బలము వీర్యము పరాక్రమము వృద్ధి చెందుతూ

34 సం॥ వయస్సు వరకు యువ అనబడును. ధాత్వాదులు స్థిరమైన తర్వాత 70 సం॥ ములవరకు మధ్యమ వయస్సు అనబడును. తర్వాత ధాత్వాదులు క్రమముగా క్షీణించుటచే మందాత్మ గల వ్యక్తి వృద్ధుడనబడును.

వికల్పనాఽన్యా వృద్ధస్య తస్య షోడశవార్షికీ ।
భవేద్భేషజమాత్రా తు క్షీయమాణోత్తరోత్తరా ॥ 77 ॥
శతే శతాధికే వాఽపి క్షీరాన్నాదవదిష్యతే ।

వృద్ధ వ్యక్తి ఔషధ మాత్ర 16 సంవత్సరముల వ్యక్తి వలె కాక, ఉత్తరోత్తరముగా క్షీణించుచుండును. అంతములో 100 సంవత్సరములు పైబడిన వారికి క్షీరాన్నాదులతో సమానముగా ఉండును.

జాతమాత్రస్య మాత్రా స్యాత్ సర్పిష్కోలాస్థిసంమితా ॥ 78 ॥
పఞ్చరాత్రం భవేద్యావద్దశాహమధికం తతః ।
కోలార్ధసంమితం యావద్వింశద్రాత్రమతః పరమ్ ॥ 79 ॥

జాతమాత్ర బాలునికి ఘృత మాత్ర రేగు గింజప్రమాణంలో ఉండవలెను. 5 నుండి 10 దినముల వయస్సు వారికి కొంచెం అధికముగా ఉండవలెను. 20 దినముల వరకు అర్ధ రేగు పండు ప్రమాణంలో ఉండవలెను.

కోలమాత్రం భవేద్యావన్మాసం మాసద్వయేఽధికమ్ ।
ద్వికోలసంమితం సర్పిస్తృతీయే మాసి శస్యతే ॥ 80 ॥

ఒక మాసం వరకు రేగుపండు ప్రమాణంలో 2 మాసముల వరకు ఇంకకొంచెం అధిక మాత్రలో ఉండవలెను. 3వ నెలలో ఘృతమాత్ర 2 రేగుపళ్ళకు సమానంగ ఉండవలెను.

శుష్కామలకమాత్రం తు చతుర్థే మాస్యుదాహృతమ్ ।
పఞ్చమే మాసి షష్ఠే చ హ్యార్ద్రామలకసంమితమ్ ॥ 81 ॥
తదేవాభ్యధికం కిఞ్చిద్విహితం సప్తమాష్టమే ।

4 వ నెలలో ఎండిన ఆమలకి ప్రమాణములో ఉండవలెను. 5,6 నెలల్లో ఘృత ప్రమాణం ఆర్ద్ర ఆమలక ప్రమాణములో నుండవలెను. 7,8 మాసములలో ఇంకా కొంచెము అధికముగా నుండవలెను.

క్షీరాన్నాదస్య బాలస్య ప్రాయేణాహారసంకరాత్ ॥ 82 ॥
భవత్యనియతో వహ్నిః పక్తౌ బహ్వానిలాత్మనః ।
తస్యాఽగ్న్యవేక్షికీ తస్మాత్ స్నేహమాత్రా విధీయతే ॥ 83 ॥

వాతప్రధాన క్షీరాన్నాద బాలునికి జఠరాగ్ని, మామూలుగా మిశ్రిత భోజనము చేయుటచే పాచన అనిశ్చితముగా నుండును. కావున స్నేహ మాత్ర అగ్న్యను సారము ఉండవలెను.

అన్నాదస్య తు భూయిష్ఠం సమో భవతి పావకః ।
తస్యామలకమాత్రస్య సర్పిషః పానమిష్యతే ॥ 84 ॥

అన్నాద బాలునికి అగ్ని అధిక సమముగా నుండును. వాడికి ఆమలకి ప్రమాణము ఘృతమును ఇవ్వవలెను.

తదేవాగ్నిబలం వీక్ష్య వర్ధమానస్య వర్ధయేత్ ।
క్షీరపస్య కుమారస్య క్షీరాన్నాదస్య చోభయోః ॥ 85 ॥

వృద్ధి పొందు బాలునికి అగ్నిననుసరించి మాత్రను వృద్ధి చేయవలెను.

దేయం స్నేహచతుర్భాగం భేషజస్య యథామయమ్ ।
ఘృతేన పాయయేద్బాలం యావత్ స్యాదష్టమాసికః ॥ 86 ॥
మాసాదతోఽష్టమాజ్జన్తోర్జలపిష్టం ప్రదాపయేత్ ।

8 నెలలవరకు బాలునికి రోగానుసారము స్నేహములో 4 వభాగము ఔషధమును ఘృతముతో ఇవ్వవలెను. 8 నెలల తర్వాత ఔషధమును నీటిలో కలిపి ఇవ్వవలెను.

అతఃపరం యథాశాస్త్రం కుమారస్యాన్నసేవినః ॥ 87 ॥
వక్ష్యామి వివిధాం మాత్రాం భేషజానాం విభాగశః ।

తర్వాత అన్నద బాలునికి శాస్త్రానుసారము విభాగపూర్వకముగా ఔషధ మాత్రను వివరించెదను.

ముచూటిం వా ప్రకుఞ్చం వా ప్రసృతం వాఽథావాఽఞ్జలిమ్ ॥ 88 ॥
ఆతురస్య ప్రమాణేన సమేతవ్యం చికిత్సితే ।

చికిత్సలో రోగి యొక్క రోగము లేక బల ప్రమాణము ననుసరించి ముష్టి, పల, ప్రసృత లేక అంజలి ప్రమాణ ఔషధము నివ్వవలెను.

అగ్రపర్వాఙ్గులిగ్రాహ్యా చూర్ణమాత్రా తు పాణినా ॥ **89** ॥
చూర్ణానాం దీపనీయానామేషా మాత్రా విధీయతే ।
ద్విగుణా జీవనీయానాం తథా సంశమనస్య చ ॥ **90** ॥
ఊర్ధ్వభాగే త్వర్ధమాత్రా తథైవ చ విరేచనే ।

దీపనము చూర్ణమును చేతి వేలి యొక్క అగ్రపర్వ సమానముగా తీసుకొనవలెను. జీవనీయ, సంశమనీయ చూర్ణమును దీనికి రెండింతలు తీసుకొనవలెను. వమన విరేచన చూర్ణమును చూర్ణములో సగభాగము గ్రహించవలెను.

వాతపిత్తకఫఘ్నానాం కషాయే తు ప్రదాపయేత్ ॥ **91** ॥
ద్వౌ దాపయేత ప్రసృతౌ శర్కరామధుసంయుతౌ ।

వాత పిత్త కఫ నాశక కషాయములలో శర్కర మధు కలిపి చూర్ణమును 2 ప్రసృతములు తీసుకొనవలెను.

ప్రసృతం ఛర్దనీయస్య నిష్క్వాథస్య ప్రదాపయేత్ ॥ **92** ॥
తథా వైరేచనీయస్య ప్రసృతం నాత్ర సంశయః ।
ద్విగుణాం జీవనీయస్య తథా సంశమనస్య చ ।

వామక, విరేచక క్వాథము ఒక ప్రసృతము, దీపనీయ సంశయనీయ క్వాథము రెండింతలు తీసుకొనవలెను.

దీపనీయస్య కల్కం తు అక్షమాత్రం ప్రదాపయేత్ ॥ **93** ॥
ద్విగుణం జీవనీయస్య తథా సంశమనస్య చ ।
అక్షార్ధం ఛర్దనీయస్య తథా వైరేచికస్య చ ॥ **94** ॥

దీపనీయ కల్క మాత్ర ఒకే కర్షము, జీవనీయ సంశయ నీయ కల్కము దీనికి రెండింతలు, వామక విరేచన కల్కము, కల్కము యొక్క మాత్రలో సగము తీసుకొనవలెను.

స్నేహమాత్రామతో వక్ష్యే వమనే సవిరేచనే ।
వమనే వమనీయాభిరోషధీభిః సుసంస్కృతే ॥ 95 ॥
మాత్రావత్తు ఘృతం దద్యాద్వమనే కఫసంభవే ।
అర్ధమాత్రా భవేద్దేయా విరేకే సర్పిషస్తథా ॥ 96 ॥
వైరేచనైర్విపక్వస్య పిత్తే ప్రకుపితే సతి ।

ఇపుడు వమన విరేచనమునకై స్నేహ మాత్రను చెప్పెదను. శ్లైష్మిక మనములో వామక ఔషధములను సంస్కృత ఘృత మాత్రలో ఇవ్వవలెను. త్త ప్రకుపిత ఉత్పన్న విరేచనములో విరేచన ద్రవ్య ములతో పక్వము చేసిన స్నేహ ాత్రలో సగము ఇవ్వవలెను.

మాత్రాఽధశ్చోర్ధ్వభాగా చ శ్లైష్మికస్య ప్రశస్యతే ॥ 97 ॥
దీపనైః శమనీయైశ్చ జీవనీయైశ్చ సాధితమ్ ।

శ్లైష్మిక వమనము విరేచనములో దీపన, వామక, జీవనీయ ద్రవ్యములతో ధిత స్నేహము ఇదే మాత్రలో నివ్వవలెను.

తథాఽపి కుపితే వాతే దోషే పక్వాశయే స్థితే ॥ 98 ॥
కుక్షిగ్రన్థిషు పార్శ్వే చ సక్తే దేయం విరేచనమ్ ।
శమనైర్దీపనీయైశ్చ పాచనీయైశ్చ సాధితమ్ ॥ 99 ॥

వాయువు ప్రకోపించి పక్వాశయము, కుక్షి గ్రంధి పార్శ్వములలో స్థితమై న్నప్పుడు శామక, దీపన, పాచక ద్రవ్యములతో సిద్ధమైన విరేచనము నివ్వవలెను.

చతుర్భాగగుణం దద్యాన్మాత్రాయాః కుమ్భసర్పిషః ।
పాదార్ధహీనం పాదోనమర్ధం వాఽపి యథాక్రమమ్ ॥ 100 ॥
సర్పిర్విదద్యాద్బాలేషు సంప్రధార్య వయోబలే ।

బాల్యావస్థలో బలానుసారము క్రమముగా కుంభసర్పిమాత్ర భాగములు, పాదార్ధహీనము, ¾ లేదా సగము ఇవ్వవలెను.

నిష్క్వాథానాం సకల్కానాం మూర్ఛానాం సర్పిషస్తథా ॥ 101 ॥
ఇత్యుక్తా వివిధా మాత్రా మాత్రామూలం చికిత్సితమ్ ।

ఈ విధముగా క్వాథ కల్క చూర్ణ మరియు ఘృతముల యొక్క అనేక ప్రకారముల మాత్రలు చెప్పబడినవి. ఎందకనగా మాత్రననుసరించియే చికిత్స ఉండును.

తస్మాదగ్నిమృతుం సాత్మ్యం దేహం కోష్ఠం వయో బలమ్ ॥ 102 ॥
ప్రకృతిం భేషజం చైవ దోషాణాముదయం వ్యయమ్ ।
విజ్ఞాయైతద్యాథోద్దిష్టాం మాత్రాం సమ్యక్ ప్రయోజయేత్ ॥ 103 ॥

కావున ఋతు, అగ్ని, సాత్మ్యము, దేహ, కోష్ఠము, వయస్సు, బలము, ప్రకృతి, ఔషధము, దోషప్రకోప శమనములు తెలుసు కొని తగు మాత్రను నిర్ణయించవలెను.

అప్రమత్తః సదా చ స్యాద్భేషజానాం ప్రయోజనే ।
ఓషధీర్నామరూపాభ్యాం జానన్తి వనగోచరాః ॥ 104 ॥
అజపాలాశ్చ గోపాశ్చ న తు కర్మగుణం విదుః ।

ఔషధ ప్రయోగములో ఎల్లప్పుడూ జాగరూకత వహించవలెను. వనములలో సంచరించు గోపాలురు మేకలను కాచువారు ఔషధముల నామ రూపములను తెలుసుకొందురు. కాని వాటి గుణ కర్మలు తెలియవు.

యోగం తు తాసాం యోగజ్ఞా భిషజః శాస్త్రకోవిదాః ॥ 105 ॥
మాత్రాబలవిధానజ్ఞా జానతే గుణకర్మ చ ।

ఔషధయోగములను తెలుసుకొనెడివాడు, శాస్త్ర పండితులు వాటి మాత్ర బల, విధానము తెలుసు కొను వైద్యుడు ఔషద యోగములను గుణ కర్మలను తెలుసుకొనును.

కర్మజ్ఞో వాఽప్యరూపజ్ఞస్తాసాం తత్త్వవిదుచ్యతే ॥ 106 ॥
కిం పునర్యో విజానీయాదోషధీః సర్వథా భిషక్ ।

ఔషధకర్మలు తెలిసి, రూపజ్ఞానములేని వైద్యుని తత్త్వ విదులందురు. ఔషధ ముల గురించి సర్వము తెలిసినవారిని చెప్పక్కరలేదు.

యథా విషం యథా శస్త్రం యథాఽగ్నిరశనిర్యథా ॥ 107 ॥

తథౌషధమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమమృతోపమమ్ ।

ఔషధము యొక్క నామ, రూప, గుణ సమ్యక్ ప్రయోగములు తెలుసుకొనక ప్రయోగింపబడినచో ఆ ఔషధము శస్త్ర, విషము, అగ్ని, వజ్ర సమానము ప్రాణ నాశకమైనది. బాగా తెలిసి ప్రయోగింపబడిన ఔషధము అమృత సమానమైనది.

ఔషధం చాపి దుర్యుక్తం తీక్ష్ణం సంపద్యతే విషమ్ ॥ **108** ॥
విషం చ విధినా యుక్తం భైషజ్యాయోపకల్పతే ।

సరిగ్గా తెలుసుకోకుండా ప్రయోగింపబడిన ఔషధము తీక్ష్ణవిషముతో సమానము. తెలుసుకొని వాడిన విషము గూడ ఉత్తమ ఔషధమగును.

అగ్నిర్యథా ప్రజ్వలితః క్రుద్ధశ్చాశీవిషో యథా ॥ **109** ॥
అసిధారా యథా తీక్ష్ణా ప్రభిన్నో వాఽపి కుఞ్జరః ।
తథౌషధమసంయుక్తమవైద్యేనావచారితమ్ ॥ **110** ॥
విపర్యయేణ మాత్రాయా నిరుణద్ధ్యస్య జీవితమ్ ।

ప్రజ్వలితమైన అగ్ని, క్రుద్ధ సర్పము, తీక్ష్ణమైన ఖడ్గము మత్తెక్కిన ఏనుగువలె మూర్ఖ వైద్యునిచే ప్రయోగింపబడిన ఔషధము విపర్యయము చేసి రోగిని చంపును.

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా పృష్ట్వా కార్యాకార్యక్రియాం తతః ॥ **111** ॥
ఔషధాని ప్రసిద్ధాని యాని స్యుర్బహుశో భిషక్ ।
రసతో వీర్యతశ్చైవ తాని తత్రావచారయేత్ ॥ **112** ॥
అతోఽన్యథా హ్యమాత్రజ్ఞో యుక్త్యాగమబహిష్కృతః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **207** తమం పత్రమ్)

ప్రసిద్ధమైన ఔషధమును దర్శించి, స్పర్శించి అనుభవజ్ఞులైన వాళ్లతో తెలుసుకొని కార్యాకార్యములు విచారించి రసవీర్యాను సారము ప్రయోగించవలెను.

కృశం రోగపరిధ్వస్తం సుకుమారం సమాత్వి(ధి)కమ్ ॥ **113** ॥

తీక్ష్ణౌషధప్రయోగేణ హన్తి చాప్యతిమాత్రయా ।
మహారోగం మహాహారం మహాసత్త్వం మహాబలమ్ ॥ 114 ॥
మృద్వల్పౌషధయోగేన క్లేశయత్యాతురం భిషక్ ।

బలహీనమైన, రోగములతో ఆవరింపబడిన, సుకుమార మరియు ఆధి (మానసిక రోగి) ని వైద్యుడు తీక్ష్ణ ఔషధ ప్రయోగముచే అధిక మాత్ర ద్వారా చంపును. దీనికి విపరీతము మహారోగములు, అధిక ఆహారము మహాసత్త్వము అధిక బలము కల్గిన రోగికి వైద్యుడు మృదు, అల్ప ఔషధముల ప్రయోగముతో క్లేశము కల్గించును.

ఉపక్రమ్యో బలీ తస్మాద్ దుర్బలో నిరుపక్రమః ॥ 115 ॥
మధ్యం యుక్తైరుపక్రమ్య న చాహారాన్నివర్తయేత్ ।

కావున బలమైన రోగికి చికిత్స చేయవలెను. దుర్బలునికి చికిత్స చేయకూడదు. మధ్యమ బలము కల్గిన రోగికి యోగ్య ఉపక్రమముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను. ఆహారమును నిలుప కూడదు.

కృశం విశ్రామ్య విశ్రామ్య పథ్యైరౌషధసాధనైః ॥ 116 ॥
ధారయేద్వర్ధయేదగ్నిమగ్నౌ వృద్ధే హి జీవతి ।

కృశునికి పలుసార్లు విశ్రమింపచేసి ఔషధము ద్వారా సిద్ధమైన పథ్యములను ఇస్తూ ధారణము చేసి అగ్నిని వృద్ధి చేయవలెను. అగ్నిని వృద్ధి నొందించుట వలన రోగి జీవించును.

యథాఽనిలః పిత్తకఫాసృజశ్చ
నిత్యాః శరీరే నిహితా నరాణామ్ ।
తథైవ బాలేష్వపి సర్వమేత-
ద్ద్వయోస్తు రూపం తు తదల్పమల్పమ్ ॥ 117 ॥

మనుషులలో వాతపిత్తకఫ రక్తములుండునట్లే పిల్లల శరీరములో కూడ ఉండును. ఇద్దరిలో భేదము కేవలం పిల్లలలో దోషములు అల్పమాత్రలో నుండును.

యథాఽల్పదేహస్య తదల్పమల్పం
తథాఽన్నపానౌషధమల్పమల్పమ్ ।
బుద్ధ్యా విమృశ్యేహ భిషగ్విదధ్యాత్
మాత్రా హి దేహాగ్నివయః ప్రధానాః ॥ **118** ॥

అల్పదేహము కలవారిలో దోషములు కూడ అల్పముగా నుండును. కావున బుద్ధి మంతుడగు వైద్యుడు విచారించి అన్న పానౌషధములను కూడ అల్పమాత్రలో ప్రయోగించవలెను. ఎందుకనగా మాత్ర ముఖ్యముగా దేహము, అగ్ని, అవస్థానుసారముగా నుండును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।
అలష్క (**134**)
(ఇతి) ఖిలేషు భైషజ్యోపక్రమణీయాధ్యాయస్తృతీయః ॥ **3** ॥

అని భగవాన్ కాశ్యపుడు చెప్పెను.

భైషజ్యోపక్రమణీయము సమాప్తము.

యూష నిర్దేశీయాధ్యాయః - చతుర్థః

అథాతో యూషనిర్దేశీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము యూష నిర్దేశీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

యూషాదివ్యఞ్జనోపేతం భోజ్యం పథ్యతరం భవేత్ ।
స్వస్థానామాతురాణాం చ విశేషారోగ్యకారకమ్ ॥ 3 ॥

యూషాది వ్యంజన యుక్త భోజ్య పదార్థములు స్వస్థ మరియు రోగి ఇద్దరికి పథ్యములు. విశేషముగా ఆరోగ్యమునిచ్చునవి.

అతశ్చ సర్వభూతానామాహారః స్థితికారణమ్ ।
న త్వాహారదృతేఽస్త్యన్యత్ ప్రాణినాం ప్రాణధారణమ్ ॥ 4 ॥

కావున ఆహారము సమస్త ప్రాణులకు స్థితి కారణము. ఆహారము తప్ప మరేదియును ప్రాణుల ప్రాణ ధారణము చేయలేదు.

న చాహారసమం కిఞ్చిద్భైషజ్యముపలభ్యతే ।
శక్యతేఽప్యన్నమాత్రేణ నరః కర్తుం నిరామయః ॥ 5 ॥

ఆహార సమానమైన ఔషధము ఇంకొకటి లేదు. కేవలము అన్నముతోనే మనిషిని నిరోగిగా చేయవచ్చును.

భేషజేనోపపన్నోఽపి నిరాహారో న శక్యతే।
తస్మాద్భిషగ్భిరాహారో మహాభైషజ్యముచ్యతే ॥ 6 ॥

ఔషధము సేవించినప్పటికి ఆహారము లేకుండా వ్యక్తికి స్వస్థత చేకూరదు. కావున ఆహారమును వైద్యులు మహాభైషజ్యము అందురు.

స హ్యాహారణసామాన్యాద్దృష్ట ఏకవిధో బుధైః ।
ద్వివిధో వీర్యభేదేన, త్రివిధో దోషభేదతః ॥ 7 ॥

భక్ష్యభోజ్యాదిభేదేన తథైవోక్తశ్చతుర్విధః ।
పఞ్చభూతాత్మకత్వాచ్చ పునః పఞ్చవిధః స్మృతః ॥ 8 ॥
స ఏవ పునరుద్దిష్టః షడ్విధః షడ్రసాశ్రయాత్।
పునర్ద్వాదశధా భిన్నో ద్వాదశప్రవిచారతః ॥ 9 ॥

పండితులు ఆహారణత్వ సమాన కారణముచే సమస్త ఆహారమును ఒకటిగానె చెప్పినారు. శీతోష్ణ వీర్య భేదముచే 2 విధములు, త్రిదోషానుసారము 3 విధములు, భక్ష్య, భోజ్య (అశిత, ఖాధిత, పీత, లీఢ) అనుసారము 4 విధములు, పంచ మహాభూతానుసారము 5 విధములు షడ్రసానుసారము 6 విధములు, భోజన ప్రకృష్ట విచారణానుసారము 12 విధములుగా చెప్పబడింది.

చతుర్వింశతిధా భూయః కాలాదీనాం వికల్పతః ।
ప్రవర్తతే తమాశ్రిత్య ధర్మార్థాదిచతుష్టయమ్ ॥ 10 ॥
స్వాస్థ్యయాత్రా చికిత్సా చ తమేవాశ్రిత్య వర్తతే ।

కాలాది భేదముచే 24 విధములు, ఈ ఆహారముపైనే ధర్మార్థకామ మోక్షములను 4 కర్మలు ఆశ్రితముగా నున్నవి. మనిషి స్వస్థత, చికిత్స ఆహారముపై ఆధారపడి యుండును.

తుష్టిః పుష్టిర్ధృతిర్బుద్ధిరుత్సాహః పౌరుషం బలమ్ ॥ 11 ॥
సౌస్వర్యమోజస్తేజశ్చ జీవితం ప్రతిభా ప్రభా ।
ఆహారాదేవ జాయన్తే ఏవమాద్యా గుణా నృణామ్ ॥ 12 ॥
తదాత్మవాన్ హితమితం కాలే భుఞ్జీత షడ్రసమ్ ।

తుష్టి, పోషణ, ధైర్యము, బుద్ధి, ఉత్సాహము, పౌరుషము బలము, ఉత్తమస్వరము, ఓజస్సు, తేజస్సు, జీవనము, ప్రతిభ, ప్రభ, మొదలగు గుణములు మనిషిలో ఆహారమునుండే ఉత్పన్నమగును. కావున ఆయువును కోరువ్యక్తి ఉచితకాలములో షడ్రసాహారము హితకరము మరియు పరిమితి ననుసరించి తీసుకోవలెను.

యథా చ యచ్చ భోక్తవ్యం యే చ భోగ్య(జ్య) గుణాగుణాః ॥ **13** ॥
తత్తే భోజ్యవిభాగీయే సర్వం వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ।

ఏ విధమైన ఆహారము ఎలా సేవించవలెను, భోజన గుణ అవగుణములు అన్ని తర్వాత భోజ్య విభాగీయమను అధ్యాయములో చెప్పెదను.

అత్ర తే సంప్రవక్ష్యామి నానాద్రవ్యోపసంస్కృతాన్ ॥ **14** ॥
నానారోగోపశమనాన్ యూషాన్ స్థవిరజీవక ! ।

ఓ! వృద్ధ జీవకా ఇప్పుడు నేను అనేక రోగములను శాంతింప చేయు నానాద్రవ్యములతో సంస్కరించబడిన యూష వర్ణన చేసెదను.

రోచనో దీపనో వృష్యః స్వరవర్ణబలాగ్నికృత్ ॥ **15** ॥
ప్రస్వేదజననో ముఖ్యస్తుష్టిపుష్టిసుఖావహః ।

యూషగుణములు: రుచికారకము, దీపనము, వృష్యము, స్వర, వర్ణ, బల, అగ్నిని వృద్ధి చేయునది, స్వేదమును కల్గించునది, ముఖమునకు హితకరము, తుష్టిపుష్టి సుఖదాయకము.

యూషః స్నేహోష్ణభావాచ్చ వాతం, స్నేహకషాయతః ॥ **16** ॥
పిత్తం, కఫం కదుష్ణత్వాత్ సంస్కారాచ్చ నియచ్ఛతి ।

స్నిగ్ధ ఉష్ణమగుటచే వాతమును, స్నిగ్ధ కషాయముచే పిత్తమును, ఉష్ణగుణముచే సంస్కరణ కారణముచే కఫమును శాంతింపచేయును.

యూషధాతుం వదన్తి జ్ఞా ద్రవీకరణపాకయోః ॥ **17** ॥
ద్రవీకరోతి భోజ్యాని పక్వః సద్యూష ఇత్యతః ।

పండితులు యూషను ధాతుద్రవీకరణముగా పాచనముగా అర్థము చెప్పెదరు. పక్వమైన యూషము భోజ్య పదార్థములను ద్రవ అవస్థలో తెచ్చును.

ద్రవ్యై(వై)ర్బహువిధైర్ద్రవ్యైస్తథా చాన్యైరతణ్డులైః ॥ 18 ॥
యూష ఇత్యుచ్యతే సిద్ధో, యవాగూస్తణ్డులైః సహ ।

తండులము తప్ప మిగతా అనేక పదార్థములను అనేక ద్రవములతో కలిపి చేయునది యూషమనబడును.

ముద్గయూషో విరసికా యూషో దాడిమకస్తథా ॥ 19 ॥
చిత్రకామలకానాం చ ద్వౌ యూషౌ పరికీర్తితా ।
పఞ్చకోలకయూషౌ ద్వౌ సంగ్రాహీ దీపనస్తథా ॥ 20 ॥
ధాన్యయూషోఽథ కౌలత్థః ఫలయూషశ్చ భార్గవ !।
పుష్పయూషః పత్రయూషో వల్కయూషస్తథైవ చ ॥ 21 ॥
ముఖ్యః పల్లవయూషశ్చ మహాయూషస్తథైవ చ ।
రాస్నాయూషో మహాయూషశ్చాఙ్గేర్యా మూలకస్య చ ॥ 22 ॥
పునర్నవాతిబలయోర్గుడక(కా)మ్బలికస్తథా ।
ముఖ్యత్రికటుయూషశ్చ లశునైర్వాస్తుకేన చ ॥ 23 ॥
పఞ్చవింశతిరిత్యేతే యూషాః కశ్యపనిర్మితాః ।

యూషభేదములు: 1. ముద్గయూష 2. విరసికా 3. దాడిమయూష, 4. చిత్రక యూష 5. ఆమలకి యూష 6-7 పంచకోలములతో 2 సంగ్రాహి, దీపనయూషలు 8. దాన్యయూష 9. కులుత్థ యూష 10. ఫలయూష 11. పుష్పయూష 12. పత్రయూష 13 వల్కయూష 14. పల్లవయూష 15 మహాయూష 16. రాస్నాయూష 17. చాంగేరియూష 18. మూలీయూష 19. పునర్నవాయూష 20. అతి బలాయూష 21. గుడకాంబలిక యూష 22 ముఖ్య త్రికటు యూష 23. లశున యూష 24. వాస్తుక యూష-ఈ విధముగా కాశ్యపుని ద్వారా నిర్మితమైన 24 యూషములు చెప్పబడినవి.

యూషాః కషాయమధురా కషాయామ్లాశ్చ భార్గవ! ॥ 24 ॥
ద్వివిధా విహితాః సర్వే సర్వే చ ద్రవయోనయః ।

ఓ భార్గవా సమస్త యూషములు 2 విధములుగా నుండును.
1. కషాయ మధుర 2. కషాయ అమ్ల యూషలన్నిటికి ఉత్పత్తి కారణము ద్రవము.

కృతాఽకృతాఽకృతకృతాః పిత్తశ్లేష్మానిలాత్మసు ॥ 25 ॥
రోగేషు స్నేహయోగాచ్చ తే యూషస్త్రివిధాః స్మృతాః ।

పిత్త, శ్లేష్మ వాతరోగములలో స్నేహ యోగాను సారము 3 విధములైన యూషలు చెప్పబడినవి. 1. కృత 2 అకృత 3. అకృత కృత.

త ఏవ పాచనాః ప్రోక్తాః కర్షణా బృంహణాస్తథా ॥ 26 ॥
శీతోష్ణమిశ్రవీర్యత్వాన్నానాద్రవ్యోపసంశ్రయాత్ ।

శీతోష్ణ, మిశ్ర వీర్య, నానా ద్రవ్య సంయోగములచే పాచన, కర్షణ, బృంహణమను భేదముతో 3 విధములు.

లవణవ్యోషణస్నేహపంక్తిసంస్కారయుక్తయః ॥ 27 ॥
సిద్ధా యూషేషు విదుషో న వక్ష్యామి పునః పునః ।

లవణము త్రికటు స్నేహముతో పక్వము చేసి సంస్కారము యుక్తి ద్వారా సిద్ధము చేసిన యూషములను పునరుపదేశము చేసెదను.

దోషభేదేన యూషాస్తే సంఖ్యాతాః పఞ్చసప్తతిః ॥ 28 ॥
తథైవ యాపనాదిత్వాత్ పఞ్చాశత్తు రసాశ్రయాత్ ।

దోష భేదముతో యూషములు 75 విధములు. వాతపిత్తకఫాను సారము 25 యూషములు 75 అగును. ఇదే విధముగా యాపనాది అనుసారము కూడ ఇవి 75 అగును. రసాశ్రయాను సారము 50 అగును.

ఏకే యూషాస్తథైకేషాం యత్కిఞ్చిద్వ్యఞ్జనం ద్రవమ్ ॥ 29 ॥
అగ్నౌ సిద్ధమసిద్ధం తు రాగఖాడవపానకమ్ ।

వ్యంజనాదులు కలిపి ద్రవ రూపముగా చేయబడు యూషములు కొన్ని ఉండును. వీటినే అగ్నితో, అగ్ని లేకుండా రాగ, ఖాడవ పానకములు చేయబడును.

యమకస్నేహసిద్ధాస్తు తే యూషా ఘృతతైలయోః ॥ 30 ॥

శష్యన్తే వాతరోగేషు వర్చః శోషాభిఘాతయోః ।
దీప్తాగ్నీనామనిద్రాణాం భారాధ్వశ్రమమైథునైః ॥ 31 ॥
క్లాన్తానాం పతనాద్యైశ్చ యూషోఽయమేక ఇష్యతే ।

ఘృత తైల యమక స్నేహము లో తయారు చేసిన యూష వాతరోగము, వర్చశోష, అభిఘాత రోగములో దీపాగ్ని గలవారు, నిద్రరానివాడు, భారము మార్గగమనము శ్రమ మైథునములచే అలసి పోయిన వారికి ఉపయోగముగా ఉండును.

దధికాఞ్జికశుక్తాని వర్గో యశ్చాపి దీపనః ॥ 32 ॥
నిర్యూహః సర్వయూషాణామన్యస్మాత్ పాఞ్చకమికాత్ ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 208 తమం పత్రమ్)
క్వాథో నిర్యూహ ఆదానం కషాయశ్చేతి తత్ సమమ్ ॥ 33 ॥
గర్భః కల్కస్తథాఽఽవాపః పాకః సంస్కార ఉచ్యతే ।

పెరుగు, కాంజికము, శుక్తము దీపనవర్గాదులతో చేయిబడిన సమస్త యూష నిర్యూహము పంచకర్మలతో తప్ప అన్ని కార్యములలో ప్రయోగించబడును. దీనిని క్వాథము, నిర్యూహము, ఆదానము, కషాయము గర్భ, కల్కము, ఆవాపము, పాకము సంస్కారము మొదలగు సమాన శబ్దములతో పిలువబడును.

నిస్తుషాణాం పురాణానాం ముద్గానాం దీపనామ్బునా ॥ 34 ॥
ముద్గమణ్డస్తనుత్వాత్ స ముద్గయూషో ఘనోఽల్పశః ।
ముద్గతక్రామ్లసిద్ధస్తు యూషో విరసికా స్మృతః ॥ 35 ॥
స ఏవ దాడిమోదశ్విత్కృతో రోచన ఉచ్యతే ।
స్మృతో దాడిమయూషశ్చ ముద్గదాడిమసంస్కృతః ॥ 36 ॥
ముద్గామలకనిర్యూహో ధాత్రీయూషోఽభిధీయతే ।
ఇత్యేతే పఞ్చ యూషాస్తు విహితాః పాఞ్చకర్మికాః ॥ 37 ॥

పొట్టు తీయని పాత ముద్గను దీపనీయ ద్రవ్యములతో చేసినది పల్చగా నుండుటచే ముద్గమండ మనబడును. అదే ఘనముగా అల్పముగానున్నచో

ముద్గయూషమనబడును. ముద్గ, తక్రామ్లము ద్వారా చేసినను యూషను విరసిః అందురు. అదే దాడిమ, తక్రముతో చేసిన రోచకమన బడును. ముద్గ దాడిమత చేసిన దాడిమయయూషమనబడును. ముద్గ ఆమలకీతో చేసిన నిర్యూహమున ధాత్రీ యూష మనబడును. ఈ 5 యూషలు పంచకర్మ కొరకు ప్రయోగించ బడును.

కామ్యాంస్త్వన్యాన్ ప్రవక్ష్యామి యూషానామయదర్శనాత్।
సిద్ధశ్చిత్రకనిర్యూహే సమూలస్కన్ధపత్రకే ॥ 38 ॥
ఖ్యాతశ్చిత్రకయూషస్తు గ్రహణీదోషశూలనుత్।
ప్లీహార్శోగుల్మకుష్ఠఘ్నో హృద్రోగకఫవాతజిత్ ॥ 39 ॥
తద్వన్మూలకయూషోఽపి స వై సంస్కారమీక్షతే।

రోగానుసారము అన్య యూషములను వర్ణించెదను. మూలస్కంధ మరియు పత్రములతో కూడిన చిత్రక క్వాథమును చిత్రకయూషము అందురు. ఇది గ్రహణీ దోష శూల ప్లీహ అర్శగుల్మ కుష్ఠ హృద్రోగమరియు కఫ వాతములను నశింపచేయును. ఇదే విధముగా మూలక యూషముండును. ఇది సంస్కార కారణముగా పనిచేయును.

శటీకర్కటకీబిల్వమాజపౌష్కరధాతకీ ॥ 40 ॥
దధిత్థం దాడిమఫలం చాఙ్గేరీససమఙ్గయోః।
పఞ్చకోలకయూషోఽయం పరః సాంగ్రాహికః స్మృతః ॥ 41 ॥
స ఏవ దీపనోపేతో లవణైశ్చాపి దీపనః।

శటీ, కర్కాటకశృంగి, బిల్వ అజశృంగి పుష్కరమూల ధాతకి, కపిత్థ, దాడిమ, చాంగేరీ, సమంగా ఇది పంచ కోలక యూషమన బడును. ఇది అతి సంగ్రాహకము ఇందులోనే దీపన, లవణములను వేసినచో దీపకమగును.

అఖణ్డితానాం ధాన్యానాం సర్వేషాం సమభాగినామ్ ॥ 42 ॥
నిర్యూహః స్యాద్ఘృతే మాషతిలనిష్పావసర్షపాత్।
ధాన్యయూషః స్మృతో ముఖ్యో ద్వీపదాడిమసంస్కృతః ॥ 43 ॥
అఖండిత ధాన్యమును సమభాగము తీసుకొని తిల, నిష్పావము

(రాజశింబి) సర్షపముతో నిర్యూహము చేసి చిత్రకము దాడిమతో సిద్ధము చేసిన ధాన్య యూష మనబడును.

దధిమణ్డేఽథ వా సిద్ధస్తక్రే వా రోగదర్శనాత్।
శిరఃకర్ణాక్షిరోగేషు హృద్రోగేఽవర్ధాభేదకే ॥ 44 ॥
అరుచౌ చాతిసారే చ కార్యః సతిలమాషకః।

దధి మండము తక్రముతో సిద్ధము చేయబడిన యూషను రోగము కనిపించు నంతవరకు శిర, కర్ణ, అక్షిరోగములలో హృద్రోగము, అర్ధావభేదము, అరుచి, అతిసారములో తిల, మాషతో కలిపి ప్రయోగించవలెను.

కులత్థానాం తు నిర్యూహే కౌలత్థో యూష ఉచ్యతే ॥ 45 ॥
సన్నిపాతానిలకఫవ్యాధీన్ హన్తి విరూక్షణః।

కులుత్థ క్వాథమును కులుత్థ యూషమందురు. ఇది సన్నిపాత వాత కఫరోగములగు నష్టమొందించును. రూక్షము.

కపిత్థబిల్వబదరద్వాక(?)దాడిమచూతజైః ॥ 46 ॥
ఫలయూషం(షః)ఫలైరామైర్జీర్ణాతీసారనాశనమ్ (నః)।

కపిత్థ బిల్వ రేగు ద్వాక(?) దాడిమ మామిడి అపక్వ ఫలములతో ఫలయూష చేయబడును. ఇది జీర్ణ అతిసారనాశనము.

శణశాల్మలిధాతక్యః పద్మసౌగన్ధికైః సహ ॥ 47 ॥
కోవిదారాత్ కర్బుదారాత్ పుష్పైర్యూషం ప్రకల్పయేత్।
అసృగ్దరే రక్తపిత్తే దాహే చోదరచక్షుషోః ॥ 48 ॥
తైలామ్లాభ్యామృతే సిద్ధః పుష్పయూషః సదాడిమః।

శణ, శాల్మలీ ధాతకీ పుష్పము కమలము సౌంగధికముతో కోవిదారము కర్బుదారముల పూలతో యూషమును చేయవలెను. తైలము ఆమ్లరహిత దాడిమతో చేయబడిన ఈ పుష్ప యూషము ప్రదర, రక్తపిత్త దాహ ఉదర రోగములలో చక్షురోగములలో ఉపయోగము.

బిల్వశోభాఞ్జనైరణ్డబలారాస్నాప్రమవారిణా ॥ 49 ॥

పత్రనిష్క్వాథయూషః స్యాత్ పత్రయూషోఽనిలాపహః ।

నీళ్ళలో బిల్వ, శోభాంజన ఏరండ, బలా, రాస్నా, మామిడి ఆకు పక్వము చేసి యూషను చేయవలెను. ఈ పత్రయూషము వాత నాశకము.

దాడిమామ్రాతజమ్బూనాం చిరబిల్వస్య చ త్వచః ॥ 50 ॥
నిష్క్వాథ్య దధిమణ్డేన వల్కయూషోఽతిసారనుత్ ।

దాడిమ, ఆమ్రాతకము, నేరేడు, చిరబిల్వ త్వక్ దధి మండముతో క్వాథము చేసి వల్కయూషము చేయవలెను. ఇది అతిసారమును నశింపచేయును.

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్షకాలాపలాశజైః ॥ 51 ॥
పల్లవైః కమలానాం చ ఘృతదాడిమసంస్కృతః ।
పిత్తరోగేషు సర్వేషు గర్భచ్యవనదాహయోః ॥ 52 ॥
ముఖ్యః పల్లవయూషోఽయం హితః కటుకినీషు చ ।

వట, ఉదుంబర, అశ్వత్థ, ప్లక్ష, త్రివృత్, పలాశ కమల పత్రములతో నెయ్యి, దాడిమతో పల్లవ యూషము చేయవలెను. ఇది సమస్త పిత్త రోగములలో గర్భ పాతము దాహము గ్రహ రోగములలో హితకరము.

పునర్నవాయా రాస్నాయాశ్చాఙ్గేరీబలయోస్తథా ॥ 53 ॥
పృథగ్యూషాః సమాఖ్యాతా వాతఘ్నా దధిసర్పిషా ।

పునర్నవా రాస్నా చాంగేరి బలాను దధి ఘృతముతో వేర్వేరుగా యూషములను తయారు చేయవలెను. ఇది వాతనాశకరము.

రోహితాపోతమత్స్యానాం నిర్యూహం సాధయేజ్జలే ॥ 54 ॥
తం క్వాథం సాధయేద్భూయః శుక్తకాఞ్జికమస్తుభిః ।
ద్రవాణి కుడబీజాని గుడపఞ్చపలే శృతః ॥ 55 ॥

ఏష కామ్బలికో రూక్షః కటుతైలేన వా కృతః ।
వాతరోగప్రశమనో బృంహణో బలవర్ధనః ॥ 56 ॥

రతినిద్రారుచికరస్తిలతైలేన వా కృతః ।

రోహితమత్స్యములను జలములో పక్వము చేసి, దానిని శుక్తి కాంజికము దధిమస్తుతో సిద్ధము చేయవలెను. ఇందులో ద్రవము కుటజబీజము, 5 పలములగుడము వేసి పక్వము చేయవలెను. ఇది రూక్షము లేక కటు తైలముతో చేయబడిన కాంబలిక అనబడును. ఇది వాతరోగశామకము, బృంహణము, బలవర్ధకము. తిలతైలముతో చేసిన రతి, నిద్ర, రుచిని వృద్ధి పొందించును.

దీపనం పఞ్చమూలం చ ఫలాని మధురాణి చ ॥ 57 ॥
పూర్వవత్ సర్వధాన్యాని ధాన్యకం మరిచాని చ ।
కాకోలీక్షీరకాకోలీకాశ్మర్యాణి పరూషకమ్ ॥ 58 ॥

బదరాణి కులత్థాశ్చ రాస్నైరణ్డపునర్నవాః ।
ద్వే పలే గోక్షురః శిగ్రుపలాశతరుణాని చ ॥ 59 ॥

జలద్రోణే పచేదేతం నిర్యూహం పాదశేషితమ్ ।
దధికాఞ్జికశుక్తాని ప్రస్థశస్తైలసర్పిషీ ॥ 60 ॥

మూలకానామపత్రాణాం తరుణానాం శతం భవేత్ ।
ఏష సిద్ధో మహాయూషో వ్యోషసంరకారసంస్కృతః ॥ 61 ॥

సర్వరోగేషు భూయిష్ఠం సంసృష్టేషు ప్రశస్యతే ।
అత్యగ్నిషు వినిద్రేషు స్తబ్ధాఙ్గచ్చుబుకాక్షిషు ॥ 62 ॥

నిర్యూహేణ సమం దద్యాన్మాంసనిర్యూహమేవ తు ।
కార్యః సతిలకల్కో వా జీర్ణాతిసారశాన్తయే ॥ 63 ॥

దీపక పంచమూలము, మధురవర్గ ఫలము, సమస్త ధాన్యములు, ధనియాలు, మరిచ, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, గంభారి, పరూషకము, బదరి, కులుత్థ రాస్నా, ఏరండ, పునర్నవ, 2 పలముల గోక్షురము లేత శిగ్రు, పలాశను ద్రోణ జలములో చతుర్థావ శేష క్వాథమును చేసుకొనవలెను. దధి, కాంజికము, శుక్తి తైలము ఘృతము ఒక్కొక్క ప్రస్థము తీసుకొనవలెను. పత్ర సహిత లేత మూలములు 100 కావలెను. ఇవి త్రికటుచే సంస్కరించిన మహా యూషమనబడును. ఇది అన్ని మిశ్రరోగములలో, అగ్ని వృద్ధి, అనిద్ర, స్తబ్ధాంగ,

ఛుబుకాక్షి రోగములలో ప్రశస్తము. ఇది నిర్యూహము వలె ఇందులో మాంస నిర్యూహమును, తిల కల్కమును కలపవలెను. ఇది జీర్ణ అతిసారమును నశింపచేయును.

ఉక్తో లశునయూషస్తు స్వకల్పే వాతనాశనః ।
సూపాశ్చ రసకాశ్చైవ త్రివిధాః ప్రాఙ్నిదర్శితాః ॥ 64 ॥

లశున కల్పములో వాతనాశక లశున యూషము చెప్పబడినది. మొదట 3 విధములైన సూపములు రసకములు చెప్పబడినది.

స్విన్నాని మూలకాన్యప్సు నిష్పీడ్య తరుణో విభుః ।
పరిభృజ్య తతః స్నేహే తత్ర ఆదానమావపేత్ ॥ 65 ॥
ఏష మూలకయూషస్తు సర్వరోగవినాశనః ।

వైద్యుడు మొదట ముల్లంగిని నీటిలో ఉడికించి కల్కము చేయవలెను. తర్వాత స్నేహములో వేయించి అందులో ప్రక్షేపములను వేసి యూషను చేయవలెను. ఈ మూలక యూషము సర్వరోగములను నశింపచేయును.

అనమ్లోలదక(లావక?) రసః సంస్కృతో జలసర్పిషోః ॥ 66 ॥
భవేత్ పిత్తోపశమనస్తైలభృష్టోఽనిలాపహః ।

అమ్ల రహితమైన లావక మాంస రసమును ఘృతముతో సంస్కరించిన యూషము పిత్త రోగములను, తైలముతో సంస్కరించిన వాత రోగములను నశింపచేయును.

ఏతే యూషాః స్వతన్త్రోక్తా ఉక్తా వ్యాససమాసతః ॥ 67 ॥

ఇవి స్వతంత్రముగా చేయబడిన యూషములు విస్తారముగా సంక్షిప్తముగా చెప్పబడినవి.

యవాగూరపి వక్ష్యామి నానాద్రవ్యోపసంస్కృతాః ।
నానారోగోపశమనీః శృణు వృద్ధైకవింశతిమ్ ॥ 68 ॥

ఇప్పుడు నేను వేర్వేరు ద్రవ్యములతో సంస్కరించబడిన యవాగువులను వర్ణించెదను. వివిధ రోగములను శమింపచేయు 21 యవాగువులను వినుము.

ఓదనస్య విలేప్యాశ్చ యవాగ్వాశ్చ కిమన్తరమ్ ।
శుశ్రూషే భగవన్నేతదిత్యుక్తః ప్రాహ కశ్యపః ॥ 69 ॥

ఓ భగవాన్! నేను ఓదనము విలేపి యవాగు భేదములను తెలుసు కోవాలనుకుంటున్నాను. ఈ ప్రశ్నకు జవాబుగా కాశ్యపుడుత్తర మిచ్చెను.

ఓదనో విశదః సిద్ధః సుస్విన్నో నిస్రుతో మృదుః ।
తణ్డులైః సకలప్రాయైరక్షీణైశ్చాపి పఠ్యతే ॥ 70 ॥

ఓదన గుణములు : విశదము, సిద్ధము, సుస్విన్నము, నిస్రుతము, మృదు, తండులములు సంపూర్ణముగా నుండును.

అస్విన్నత్వమవక్లేదస్త్వసాకల్యమనిస్రవః ।
విరసోఽవిశదః శీత ఓదనస్య విపర్యయాః ॥ 71 ॥

ఓదన విపరీత గుణములు : అస్విన్నము, అక్లేదము, అసాకల్యము నిస్రములు, విరసము అవిశదము, శీతముగా నుండుట.

ద్రవాద్వింశతిభాగేన తణ్డులైః సహ సాధయేత్ ।
తథా పఞ్చదశాఖ్యేన యవాగూర్దశకేన వా ॥ 72 ॥

యవాగు చేయునపుడు బియ్యం 20 భాగములు, 15 లేదా 10 భాగములనీరుతో చేయవలెను.

వింశతేః స్ఫుటితైః సిక్థైస్తుల్యాధోమధ్యతోపరి ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 201 తమం పత్రమ్)
అహస్తహార్యా పేయా స్యాద్యవాగూః సపరిగ్రహాః ॥ 73 ॥

పేయా యవాగు భేదము. 20 భాగముల నీటితో తయారు చేయునది సిక్థము (బియ్యపుముక్కలు) స్ఫుటితమై యుండునది పైన, మధ్య, అడుగున సమాన ద్రవము కల్గి చేతితో తీసుకోరానిది పేయ అనబడును. పరిగ్రహాయుక్తమై నది యవాగు అనబడును.

ఘనా విశీర్ణా శీతా చ న చావక్షీణతణ్డులా ।
పిచ్ఛిలా విశదాఽహృద్యా యవాగ్వాదోషసంగ్రహః ॥ 74 ॥

యవాగుదోషములు : అధికఘనత్వం, అధిక విశీర్ణం, శీతముగా ఉండుట, అవక్షీణతండులము, పిచ్ఛిలత, విశదత అహృద్యము- ఇవి యవాగుదోషములు.

తక్రసిద్ధా యవాగూస్తు దధిసిద్ధా చ తే ఘనే ।
సంస్కృతే హస్తహార్యే తే ప్రతిషిద్ధే క్రియావతామ్ ॥ 75 ॥
ఉష్ణా ఘనా ప్రశిథిలా దలితైస్తణ్డులైః కృతా ।

తక్రము దధితో చేసిన యవాగు, సాంద్రము సంస్కార యుక్తము, చేతులతో గ్రహింపదగునది, ఉష్ణ, ఘన, శిథిల, నూకలతో చేయబడిన యవాగు క్రియాయుక్త వ్యక్తులకు నిషిద్ధము.

విలేప్యా గుణదోషాంస్తు యవాగ్వా ఇవ నిర్దిశేత్ ॥ 76 ॥

దీర్ఘోపవాసినాం నృణాం క్షీరపేయా ప్రశస్యతే ।
శీతపిత్తోపశమనీ బృంహణీ వర్చబన్ధనీ ॥ 77 ॥

దీర్ఘ కాల ఉపవాసము చేసినవారికి క్షీరపేయ ప్రశస్తము. ఇది శీతపిత్తమును శమింపచేయును. బృంహణము మలమును బంధించును.

శూలఘ్నీ దీపనీ పేయా దీపనీయోపసాధితా ।
పాచనీ పచనీ చోక్తా కషాయైర్వర్చబన్ధనీ ॥ 78 ॥

దీపన ద్రవ్యములతో చేసిన పేయ శూలను నశింపచేయును దీపనము పాచనము స్వయము పచింపబడును. కషాయము ద్వారా మలమును బంధించును.

బిల్వం దధిత్థం సహ దాడిమేన
సవ్యోషచాఙ్గేరికృతా యవాగూః ।
సాంగ్రాహిణీ దీపనపాచనీ చ
సపఞ్చమూలాఽనిలపీడితే తు ॥ 79 ॥

త్రికటు, చాంగేరి, బిల్వ, కపిత్థ, దాడిమతో చేసిన యవాగు సంగ్రాహము, దీపనము పాచకము. పంచ మూలములతో చేసిన యవాగు వాత రోగులలో ప్రయోగించవలెను.

బలా పృషత్పర్ణ్యథ శాలపర్ణీ
స్యాద్దాడిమం బిల్వశలాటుయుక్తమ్ ।
పేయా హితా పిత్తకఫాతిసారే
తోయం చ తత్త్ర వదన్తి పేయమ్ ॥ 80 ॥

బలా, ఆఖుకర్ణి, శాలిపర్ణి, దాడిమ, బిల్వ శలాటుతో చేసిన పేయ పిత్త కఫాతిసారములో హితకరము. ఈ అవస్థలో దీని జలమును త్రాగవలెను.

ఏషైవ దధ్నా రుచివర్ధనీ స్యా
న్నిర్వాహికాం హన్తి తిలోపసిద్ధా ।
రక్తాతిసారం శమయత్యుదీర్ణ-
మసృగ్దరం గర్భపరిస్రవం చ ॥ 81 ॥

ఇదే పేయ పెరుగుతో కలిపిన రుచివర్ధకము. తిలలతో సిద్ధము చేసిన యవాగు ప్రవాహికను నశింపచేయును. ఇది రక్తాతిసారము, రక్త ప్రదరము గర్భ స్రావమును శాంతింపచేయును.

సదాడిమా సాతివిషాఽథ సామ్లా
పేయా భవేదామవిపాచనీయా ।
స్యాత్ కణ్టకారీరసగోక్షురాభ్యాం
సఫాణితా మూత్రగదే యవాగూః ॥ 82 ॥

దాడిమ అతి విష, అమ్లద్రవ్యములతో చేసిన పేయ ఆమమును పచింపచేయును. కంటకారీ స్వరసము, గోక్షుర, ఫాణితము తోచేసిన యవాగు మూత్రరోగములలో హితకరము.

సువర్చికాక్షారవిడఙ్గశిగ్రు-
సపిప్పలీమూలకృతా యవాగూః ।
తక్రోపసిద్ధా క్రిమినాశనీ స్యా
ద్గుల్మేఽథ కాసే గ్రహణీగదే చ ॥ 83 ॥

సర్జక్షారము విడంగము, శిగ్రు, పిప్పలీమూలము తక్రముతో చేసిన యవాగు కృమినాశకము, గుల్మము కాస, గ్రహణీ రోగములలో ఉపయోగము.

మృద్వీకలాజామధుపిప్పలీభిః
ససారివా తృడ్‌శమనీ యవాగూః ।
విషం నిహన్త్యాశు తు సోమరాజ్ఞ్యా,
వరాహనిర్యూహకృతా తు బల్యా ॥ **84** ॥

మృద్వీకా, లాజా, మధు, పిప్పలి సారిబా యుక్త యవాగు తృష్ణను శమింపచేయును. సోమరాజియుక్త యవాగు విషమును నశింపచేయును. వరాహ నిర్యూహముతో చేసిన యవాగు బల్యము.

కార్శ్యార్థమిష్టా తు గవేధుకానాం,
సర్పిష్మతీ సైన్ధవయుగ్బలాయ ।
ద్విపఞ్చమూలోదకసాధితా తు
శ్వాసం చ కాసం కఫం చ హన్తి ॥ **85** ॥

గోధుమలతో చేసిన యవాగు కృశులకు శ్రేష్ఠము. ఘృతము సైంధవయుక్త యవాగు బల కారకము. దశమూలములతో చేసిన యవాగు శ్వాస, కాస, కఫమును నశింపచేయును.

శాకైః సమాంసైః సతిలైః సమాషైః
సర్పిష్మతీ స్నేహనభేదనీ తు ।
జమ్బ్వామ్రయోరస్థిదధిత్థబిల్వై-
స్తైరమ్లయుగ్వర్చవిబన్ధనీ తు ॥ **86** ॥

శాక, మాంసము, తిల, మినుములు, ఘృత యుక్త యవాగు స్నేహనము మల భేదము చేయును. నేరేడు, మామిడి జీడి, కపిత్థము బిల్వ అమ్లముక్త యవాగు మలమును బంధించును.

తక్రోపసిద్ధా తు ఘృతామయే స్యాత్,
పిణ్యాకయుక్ సైవ తు తైలరోగే ।
ఉపోదికాదధ్యుపసాధితా తు
మదం విదాహం చ నయేత్ ప్రసాదమ్ ॥ **87** ॥

తక్రసిద్ధయవాగును ఘృతోత్పన్న వ్యాధులలో, పిణ్యాకయుక్త యవాగును తైలోత్పన్నవ్యాధులలో ఉపోదికా, దధితోచేసిన యవాగు మదమును విదాహమును శాంతింపచేయును.

శాకైరభృష్టైః పరిభృష్టకైశ్చ రోగాతురావేక్ష్యుపకల్పయేత్తాః ।
లోకే ప్రసిద్ధం యన్మానం తర్కుమానం తులాధృతమ్ ।
తత్తన్త్రేఽస్మిన్ ప్రమాణం స్యాద్వక్తవ్యం తత్ర నాస్తి మే ॥ 88 ॥

రోగము రోగిని చూసి భృష్ట లేక అభృష్ట శాకములతో చేసిన యవాగును ఇవ్వవలెను. తర్కు సంగత తులాయుక్త మానము లోక ప్రసిద్ధము. అదే ఈ తంత్రములో గూడ ప్రమాణముగా తీసుకోబడినది. కావున ఈ విషయము విశేషముగా ఇక్కడ చెప్పలేదు.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥
అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు యూషనిర్దేశీయో (నామ చతుర్థోఽధ్యాయః) ॥

యూష నిర్దేశీయాధ్యాయము సమాప్తము.

భోజ్యోపక్రమణీయాధ్యాయః - పంచమః

అథాతో భోజ్యోపక్రమణీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము భోజ్యోపక్రణీయాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

అథ ఖల్వస్మాభిః పూర్వం యద్రసవిమానేఽభిహితం కాలాది-చతుర్వింశతివిధమాహారమానం, తస్యేదానీం ప్రతివికల్పవిశేషానుపదేక్ష్యామః। కిం కారణమ్ ? న హ్యాహారాదృతే ప్రాణినాం ప్రాణాధిష్ఠానం కిఞ్చిదప్యుపలభామహే। స సమ్యగుపయుజ్యమానో జీవయతి, సర్వేన్ద్రియాణి ప్లాదయతి, ధాతూనాప్యాయయతి, స్మృతిమతిసర్వబలౌజాంస్యూర్జయతి, వర్ణప్రసాదం చోపజనయతి; అసమ్యగుపయుజ్యమానస్త్వసుఖేనోపయోజయతి। తస్మాత్ కాలే సాత్మ్యం మాత్రావదుష్టం స్నిగ్ధమవిరోధి శుచౌ దేశే శుచిషు పాత్రేషు శుచిపరిచరేణోపనీతం ప్రాఙ్ముఖస్తూష్ణీంతన్మనా ఆస్వాదయన్నాతిద్రుతం నాతివిలమ్బితం నాత్యుష్ణం నాతిశీతం నాతిరూక్షం నాతిస్నిగ్ధం నాతిబహు నాతిస్తోకం నాతిద్రవం నాతిశుష్కం నాకాంక్షితో న ప్రతాన్తో నైకరసం వాఽఽరోగ్యాయుర్బలార్థీ సమశ్నీయాత్ ॥ 3 ॥

మనము మొదలు రసవిమానములో 24 ప్రకారముల ఆహార మానములు చెప్పితిమి. ఇప్పుడు వాటి విశేష వికల్పములను చెప్పెదము. ఎందుకనగా ఆహారము లేకుండా కొంచెం కూడ ప్రాణులలో ప్రాణము స్థిరముగా

నుండదు. ఆహారము సరిగా ఇచ్చినట్లైతే అది జీవమునిచ్చును. సమస్త ఇంద్రియములను ప్రసన్నము చేయును. ధాతువులను వృద్ధి పొందించును. స్మృతి, బుద్ధి, అన్ని బలములను ఓజస్సును వర్ణమును వృద్ధి పొందించును. దీనికి విరుద్ధముగా ఆహారమును ప్రయోగించినచో అన్ని విధములైన శారీరక దుఃఖములను కలుగజేయును.

భవన్తి చాత్ర –

ఆరోగ్యం దోషసమతా సర్వాబాధనివర్తనమ్ ।
తదర్థమృషయః పుణ్యమాయుర్వేదమధీయతే ॥ 4 ॥

దోష సమావస్థ సమస్త రోగముల నివృత్తి అనబడును. ఈ ఆరోగ్యము కొరకు ఋషులు పుణ్యకారకమగు ఆయుర్వేదమును అధ్యయనము చేస్తారు.

రసాయనాని విధివత్తదర్థం చోపయుఞ్జతే ।
ధర్మార్థకామమోక్షాణామవాప్తిశ్చ తదాశ్రయా ॥ 5 ॥
తదాత్మ్యవాంస్తదర్థాయ ప్రయతేత విచక్షణః ।

ఈ ఆరోగ్యము కొరకు చెప్పినట్లుగా రసాయన ప్రయోగము ...యబడును. ధర్మార్థ కామ మోక్షములను పురుషార్థములు కూడ ...రోగ్యమువల్లనే లభించును. కావున బుద్ధి మంతుడైన మనుష్యుడు ఆరోగ్యము ...రకు ప్రయత్నించవలెను.

అన్నాభిలాషో భుక్తస్య పరిపాకః సుఖేన చ ॥ 6 ॥

సృష్టవిణ్మూత్రవాతత్వం శరీరస్య చ లాఘవమ్ ।
సుప్రసన్నేన్ద్రియత్వం చ సుఖస్వప్నప్రబోధనమ్ ॥ 7 ॥

బలవర్ణాయుషాం లాభః సౌమనస్యం సమాగ్నితా ।
విద్యాదారోగ్యలిఙ్గాని విపరీతే విపర్యయమ్ ॥ 8 ॥

...రోగ్యలక్షణములు : అన్నమునందభిలాష, భుజించిన ఆహారము సుఖముగా ...మగుట, మలమూత్ర వాతములు సరిగా వెడలుట, శరీరలఘుత్వము, ...ద్రియ ప్రసన్నత, సుఖపూర్వక నిద్ర, మేల్కొనుట, బలవర్ణ ఆయు ప్రాప్తి,

మనో ప్రసన్నము, అగ్ని సమానత్వము ఆరోగ్య లక్షణములు. దీనికి విపరీతము అనారోగ్యము.

ఆరోగ్యం భోజనాధీనం భోజ్యం విధిమపేక్షతే ।
విధిర్వికల్పం భజతే వికల్పస్తు ప్రవక్ష్యతే ॥ **9** ॥

ఆరోగ్యము భోజనముపై ఆధారపడియుండును. భోజనవిధిననుసరించి ఉండును. భోజనవిధి దాని వికల్పముపై ఆధారపడి ఉండును. కావున భోజన వికల్పములను వ్యాఖ్యానించెదము.

స్వస్థానస్థేషు దోషేషు స్రోతఃసు విమలేషు చ ।
జాతాయాం చ ప్రకాంక్షాయామన్నకాలం విదుర్బుధాః ॥ **10** ॥

అన్న కాలము : దోషములు తమస్థానములో స్థితమైనప్పుడు స్రోతస్సులు మల రహితమైనపుడు, భోజనము నందు ఇచ్ఛ కల్గినపుడు అన్నకాలమని పండితులు చెప్పినారు.

కాలేఽశ్నతోఽన్నం స్వదతే తుష్టిః పుష్టిశ్చ వర్ధతే ।
సుఖేన జీర్యతే న స్యుః ప్రతాన్తా జీర్ణజా గదాః ॥ **11** ॥

ఇప్పుడు భోజనము యొక్క 24 వికల్పములు వ్యాఖ్యానించబడును.

1. **యోగ్య కాలము :-** ఈ కాలమునందు భుజించిన ఆహారము రుచిగా, శరీరమునకు తుష్టిని కలగ జేయును. పోషణమును వృద్ధి పొందించును. సుఖపూర్వకముగా జీర్ణమగును. అతి భోజనము చేయుట వలన, అజీర్ణమువలన ఉత్పన్నమగు రోగములు కల్గవు.

సాత్మ్యం నామాహురౌచిత్యం సాతత్యేనోపసేవితమ్ ।
ఆహారజాతం యద్యస్య చానుశేతే స్వభావతః ॥ **12** ॥

2. **సాత్మ్య లక్షణము :** ఔచిత్యమును సాత్మ్యము అందురు. ఎల్లప్పుడు సేవించడం వలన ఏ ఆహారమైతే అనుకూల మగునో అది సాత్మ్యము.

సాత్మ్యాశీ సాత్మ్యసాద్గుణ్యాచ్ఛతం వర్షాణి జీవతి ।
న చాప్యనుచితాహారవికారైరుపసృజతే ॥ **13** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **210**తమం పత్రమ్)

సాత్మ్యమును సేవించు వ్యక్తి శ్రేష్ఠ గుణ కారణమున 100 సం॥ ములు జీవించును. అనుచితమైన ఆహారము వలన కల్గు రోగములు రావు.

లఘూనాం నాతిసౌహిత్యం గురూణామల్పశస్తథా ।
మాత్రావదశ్నతో భుక్తం సుఖేన పరిపచ్యతే ॥ **14** ॥
స్వష్ఠ (స్వాష్ఠ్య) యాత్రాగ్నిచేష్టానామవిరోధి చ తద్భవేత్ ।

3. లఘు పదార్థములను కడుపు నిండుగా తినకూడదు. గురు పదార్థములను కూడ అల్పమాత్రలో సేవించవలెను. ఈ విధముగా ఉచిత మాత్రలో భుజించు వ్యక్తికి సుఖపూర్వకముగా జీర్ణమగును. స్వష్ఠయాత్ర, జఠరాగ్ని, శరీరచేష్టలకు విరోధము కలుగదు.

ఉష్ణం హి భుక్తం స్వదతే శ్లేష్మాణం చ జయత్యపి ॥ **15** ॥
వాతానులోమ్యం కురుతే క్షిప్రమేవ చ జీర్యతే ।
అన్నాభిలాషం లఘుతామగ్నిదీప్తిం చ దేహినామ్ ॥ **16** ॥

4. ఉష్ణభోజనము మనిషికి రుచిగా నుండును. కఫమును హరించును. వాతానులోమనము చేయును. శీఘ్రముగా జీర్ణమగును. అన్నమునందు అభిలాషను, శరీరమునందు లఘుత్వమును, అగ్నిని ప్రదీప్తము చేయును.

స్నిగ్ధం ప్రీణయతే దేహమూర్జయత్యపి పౌరుషమ్ ।
కరోతి ధాతూపచయం బలవర్ణౌ దధాతి చ ॥ **17** ॥

5. స్నిగ్ధ భోజనము ప్రీణనము చేయును. పౌరుషమును వృద్ధి పొందించును. ధాతు వృద్ధి చేయును. బలవర్ణములను ధారణము చేయును.

సుమృష్టమపి నాశ్నీయాద్విరుద్ధం తద్ధి దేహినః ।
ప్రాణానస్యాఽఽశు వా హన్యాత్తుల్యం మధుఘృతం యథా ॥ **18** ॥
అవిరుద్ధాన్నభుక్ స్వాష్ఠ్యమాయుర్వర్ణం బలం సుఖమ్ ।
ప్రాప్నోతి, విపరీతాశీ తేషామేవ విపర్యయమ్ ॥ **19** ॥

6. బాగా తయారు చేసినదైనా విరుద్ధ ఆహారము సేవించ కూడదు. విరుద్ధభోజనము శీఘ్రముగా ప్రాణములను నశింపచేయును, ఏవిధముగా నైతే మధుఘృతములు సమాన మాత్రలో చేయునో. అవిరుద్ధ అన్నమును సేవించువ్యక్తి స్వాస్థ్యము, ఆయువు వర్ణబలము సుఖము ప్రాప్తించును. దీనికి విపరీతముగా సేవించు వ్యక్తికి విపరీత ఫలితములు కల్గును.

శుచిపాత్రోపచరణాం శుచౌ దేశే శుచిః స్వయమ్ ।
భుఞ్జానో లభతే తుష్టిం పుష్టిం తేనాధిగచ్ఛతి ॥ **20** ॥

నానిష్టైరమనస్యైర్వా విఘాతం మనసోర్చ్ఛతి ।
తస్మాదనిష్టే నాశ్నీయాదాయురారోగ్యలిప్సయా ॥ **21** ॥

7. పవిత్ర పాత్రలో పవిత్రదేశములో పవిత్రమై భోజనముచేయు వానికి తుష్టి శరీరపోషణ ప్రాప్తించును. ఇష్టము కానిది, మనసుకు రుచించని ఆహారము సేవించ కూడదు. కావున ఆయురారోగ్యములు కోరు వారు అపవిత్ర స్థానములో భోజనము చేయకూడదు.

ప్రాఙ్ముఖోఽశ్నన్నరో ధీమాన్ దీర్ఘమాయురవాప్నుతే ।
తూష్ణీం సర్వేంద్రియాహ్లాదం మనఃసాత్మ్యం చ విన్దతి ॥ **22** ॥

8. తూర్పు వైపుముఖము చేసి భోజనము చేయువాడికి దీర్ఘాయు ప్రాప్తించును.

9. శాంతముగా భోజనముచేయు వానికి ఇంద్రియ ప్రసన్నత మనో సాత్మ్యత ప్రాప్తించును.

ఏతదేవ చ మాత్రాం చ పంక్తి యుక్తిం చ తన్మనాః ।
తస్మాత్తత్ప్రవణోఽజల్పన్ స్వస్థో భుఞ్జీత భోజనమ్ ॥ **23** ॥

10. మనసులగ్నము చేసి భోజనము చేయువాడు పూర్వోక్తగుణములను మరియు మాత్ర, పాచనము, శక్తి యుక్తులను తెలుసుకొనును. కావున స్వాస్థ్యము కొరకు మనసు పెట్టి భోజనము చేయవలెను.

ఆస్వాద్యాస్వాద్య యోఽశ్నాతి శుద్ధజిహ్వేంద్రియో రసాన్ ।
స వేత్తి రసనానాత్వం విశేషాంశ్చాధిగచ్ఛతి ॥ **24** ॥

11. శుద్ధమైన రసనేంద్రియము గల వ్యక్తి రసములను ఆస్వాదిస్తూ రసభేదములను చక్కగా గ్రహించును.

అతిద్రుతం హి భుఞ్జానో నాహారస్థితిమాప్నుయాత్ ।
భోజ్యానుపూర్వ్యం నో వేత్తి న చాన్నరససంపదమ్ ॥ 25 ॥
నాతిద్రుతాశీ తత్సర్వమనూనం ప్రతిపద్యతే ।
ప్రసాదమింద్రియాణాం చ తథా వాతానులోమతామ్ ॥ 26 ॥

12. అతిశీఘ్రముగా భుజించుటచే ఆహారము తన స్థితిని పొందదు. భోజ్యానుపూర్వము, అన్నరసగుణములను తెలుసుకొనజాలడు. శీఘ్రముగా భోజనము చేయువాడు ఇంద్రియ ప్రసన్నత వాతాను లోమనము మొ॥నవి సంపూర్ణముగా తెలుసుకొనలేడు.

శీతీకరోతి చాన్నాద్యం భుఞ్జానో ఽతివిలమ్బితమ్ ।
భుంక్తే బహు చ శీతం చ న తృప్తిమధిగచ్ఛతి ॥ 27 ॥
శైత్యాద్బహుత్వాద్వైరస్యాద్ భుక్తం క్లేశేన పచ్యతే ।

13. అతి మెల్లగా భోజనము చేయుటవలన భోజనము చల్లబడును. అన్నం అధిక మాత్రలో భుజింపబడును. చల్లని అన్నము తృప్తి నివ్వదు. చల్లని భోజనము అధికమాత్రలో సేవించుట వలన విరసము అగుట వలన భోజనము కష్టముగా పాచనము చెందును.

అత్యుష్ణభోజనాజ్జిహ్వాకణ్ఠోష్ఠహృదయోదరమ్ ॥ 28 ॥
దహ్యతే న రసం వేత్తి రోగాంశ్చాప్నోతి దారుణాన్ ।
ముఖాక్షిపాకవైసర్పరక్తపిత్తభ్రమజ్వరాన్ ॥ 29 ॥

14. అత్యుష్ణ భోజనము వలన జిహ్వా, కంఠము, ఓష్ఠము, హృదయము, ఉదరములో దాహము కల్గును. రసజ్ఞానము కల్గదు. ముఖపాకము, అక్షిపాకము, విసర్పము, రక్తపిత్తము, భ్రమ, జ్వరము మొదలగు భయంకర రోగములు కల్గును.

అతిశీతాశినః శూలం గ్రహణీమార్దవం ఘృణా ।
కఫవాతాభివృద్ధిశ్చ కాసో హిక్కా చ జాయతే ॥ 30 ॥

15. అతిశీత భోజనముచే శూల గ్రహణీ మృదుతా, ఘృణా, కఫవాత వృద్ధి కాసహిక్క ఉత్పన్నమగును.

రూక్షం కరోతి విష్టమ్భముదావర్తం వివర్ణతామ్।
గ్లానిం బహ్వాశితం వాయోః ప్రకోపం మూత్రనిగ్రహమ్ ॥ 31 ॥

16. రూక్షభోజనముచే విష్టంభము, ఉదావర్తము, వివర్ణతాగ్లాని, అధికముగా భుజించుట, వాయు ప్రకోపము మూత్రము నిలిచి పోవుట కల్గును.

అతిస్నిగ్ధాశినస్తంద్రీతృష్ణాజీర్ణోదరామయాః।
భవన్తి కఫమేదోత్థా రోగాః కణ్ఠోద్భవాస్తథా ॥ 32 ॥

17. అతి స్నిగ్ధ భోజనముచే తంద్రా తృష్ణా జీర్ణ ఉదరరోగములు కఫ మేద కంఠరోగములు కల్గును.

విష్టమ్భోద్వేష్టనక్లేశచేష్టాహానివిసూచికాః।
జ్ఞేయా వికారా జన్తూనామతిబహ్వాశనోద్భవాః ॥ 33 ॥

18. అధిక మాత్రలో భోజనముచేయుట వలన మనుషులకు విష్టంభము, ఉద్వేష్టనము, క్లేశము, చేష్టాహాని, విసూచిక మొదలగు రోగవములు ఉత్పన్నమగును.

అతిస్తోకాశినోఽత్యగ్నివికారాః కృశతా భ్రమః।
అతృప్తిర్లఘుతా నిద్రాశకృన్మూత్రబలక్షయః ॥ 34 ॥

19. అతి తక్కువ భోజనము చేయుటవలన అత్యగ్నివికారము, కృశత, భ్రమ, అతృప్తి, లఘుత్వము, నిద్ర, మల, మూత్ర, బలక్షయము కల్గును.

అతిద్రవాశనాజ్జన్తోరుత్క్లేశో బహుమూత్రతా।
పార్శ్వభేదః ప్రతిశ్యాయో విడ్భేదశ్చోపజాయతే ॥ 35 ॥

20. అతిద్రవ భోజనముచే ఉత్క్లేశము, బహుమూత్రము, పార్శ్వభేదము, ప్రతిశ్యాయము, విడ్భేదము ఉత్పన్నమగును.

అతిశుష్కాశనం చాపి విష్టభ్య పరిపచ్యతే।
పూర్వజాతరసం జగ్ధ్వా కుర్యాన్మూత్రకఫక్షయమ్ ॥ 36 ॥

21. అతిశుష్క భోజనముచే విష్టబ్ధమై పాచనము చెందును. మొదట ఉత్పన్నమైన రసమును దహించి మూత్ర కఫక్షయమును చేయును.

మోహాత్ ప్రమాదాల్లౌల్యాద్వా యో భుంక్తే హ్యప్రకాంక్షితః ।
అవిపాకారుచిచ్ఛర్దిశూలానాహాన్ సమృచ్ఛతి ॥ 37 ॥

22. భోజనము నందిచ్ఛ లేనిచో మోహము, ప్రమాదము జిహ్వాలౌల్యము వలన భుజించును. తద్వారా అవిపాకము, అరుచి, వమనము శూల కల్గును.

ప్రతాన్తభోక్తుస్తృణ్మూర్ఛా వహ్నిసాదోఽఙ్గసీదనమ్ ।
జ్వరః క్షయోఽతిసారో వా మన్దత్వం దర్శనస్య చ ॥ 38 ॥

23. నిరంతరము భోజనము చేయు వానికి తృష్ణ, మూర్ఛ, అగ్ని సాదము, అంగములందు పీడ, జ్వరము, క్షయము, అతిసారము, దృష్టి మాంద్యము కల్గును.

దౌర్బల్యమదృఢత్వం చ భవత్యేకరసాశనాత్ ।
దోషాప్రవబుద్ధిర్ధాతూనాం సామ్యం వృద్ధిర్బలాయుషోః ॥ 39 ॥
ఆరోగ్యం చాగ్నిదీప్తిశ్చ జన్తోః సర్వరసాశనాత్ ।
తస్మాదేకరసాభ్యాసమారోగ్యార్థీ వివర్జయేత్ ॥ 40 ॥

24. ఎల్లప్పుడు ఏక రససేవనచే దుర్బలత్వము అదృఢత్వము కల్గును. దీనికి విపరీతముగా అన్ని రసములను సేవించుటచే దోషములు ప్రకోపము చెందవు. ధాతువుల సమత్వము బల ఆయు వృద్ధి ఆరోగ్యము అగ్నిదీప్తి కల్గును. కావున ఆరోగ్యమును కోరువారు. ఏక రసాభ్యాసమును త్యజించవలెను.

కాలసాత్మ్యాదినాఽనేన విధినాఽశ్నాతి యో నరః ।
స ప్రాప్నోతి గుణాంస్తజ్జాన్న చ దోషైః ప్రబాధ్యతే ॥ 41 ॥

పైన చెప్పిన కాల సాత్మ్యాదులు విధి అనుసారము ఎవరు పాటించెదరో వారు ఆయా గుణయుక్తులగుదురు. వారికి ఆయాకాల సాత్మ్యాదుల సంబంధిత దోష కష్టములు కలుగవు.

స్థిరత్వం స్పష్టతాఽఙ్గానామింద్రియోపచయం బలమ్।
కఫమేదోఽభివృద్ధిం చ కుర్యాన్మధురసాత్మ్యతా ॥ 42 ॥

మధుర రస సాత్మ్యముచే శరీర స్థిరత, అంగస్పష్టత, ఇంద్రియ ఉపచయము, బల, కఫ మేదస్సు వృద్ధి చెందును.

దన్తాక్షికేశదౌర్బల్యం కఫపిత్తామయోద్భవమ్।
లఘుతామగ్నిదీప్తిం చ జనయేదమ్లసాత్మ్యతా ॥ 43 ॥

అమ్లరస సాత్మ్యముచే దంతములు నేత్రములు కేశములు దుర్బలమగును. కఫపిత్త రోగములుత్పన్నమగును. లఘుత్వము అగ్ని దీప్తి కల్గును.

రక్తప్రకోపం తైమిర్యం తృష్ణాం దుర్బలశుక్రతామ్।
పాలిత్యం బలహానిం చ కుర్యాల్లవణసాత్మ్యతా ॥ 44 ॥

లవణ రస సాత్మ్యముచే రక్త ప్రకోపము తిమిరము, తృష్ణ శుక్ర దుర్బలము, పాలిత్యము, బలహాని కల్గును.

పంక్తేరుపచయం కార్శ్యం రౌక్ష్యం శుక్రబలక్షయమ్।
పిత్తానిలప్రవృద్ధిం చ కుర్యాత్ కటుకసాత్మ్యతా ॥ 45 ॥

కటు రస సాత్మ్యముచే పాచన శక్తివృద్ధి, కృశత్వము, రూక్షత్వము శుక్ర క్షయము కల్గును. పిత్తవాత వృద్ధి కల్గును.

క్లేదాల్పతాం వాతవృద్ధిం దృష్టిహానిం కఫక్షయమ్।
త్వగ్వికారోపశాన్తిం చ జనయేత్తిక్తసాత్మ్యతా ॥ 46 ॥

తిక్త రస సాత్మ్యముచే క్లేదహాని, వాతవృద్ధి, దృష్టిమాంద్యము కఫ క్షయము, కల్గిత్వక్ రోగములు శాంతించును.

కఫపిత్తక్షయం వాయోః ప్రకోపం పక్తిమార్దవమ్।
కుర్యాద్రక్తోపశాన్తిం చ కషాయరససాత్మ్యతా ॥ 47 ॥

కషాయ రస సాత్మ్యము వలన కఫ పిత్త క్షయము, వాయు ప్రకోపము పాచన శక్తి మృదుత్వము కల్గి, రక్త రోగములు శాంతించును.

ఓజస్తేజో బలం వర్ణమాయుర్మేధా ధృతిః స్మృతిః ।
జాయతే సౌకుమార్యం చ ఘృతసాత్మ్యస్య దేహినః ॥ **48** ॥

ఘృత సాత్మ్యము గలవానికి ఓజస్సు, తేజస్సు, బల వర్ణములు ఆయువు మేధా ధృతి స్మృతి సుకుమారములు కల్గును.

తథైవ క్షీరసాత్మ్యస్య పరం చైతద్రసాయనమ్ ।
దృఢోపచితగాత్రశ్చ నిర్మేదస్కో జితశ్రమః ॥ **49** ॥

క్షీర సాత్మ్యము గలవానికి అది రసాయనము. శరీరము దృఢమగును. మేదస్సు తగ్గును. పరిశ్రమనోర్చుకొనును.

బలవాన్ తైలసాత్మ్యః స్యాత్ క్షీణవాతకఫామయః ।
చక్షుష్మాన్ బలవాన్ శ్లేష్మి దృఢసత్త్వో దృఢేంద్రియః ॥ **50** ॥

తైలసాత్మ్యము గలవాడు బలవంతుడు, వాతకఫరోగములు క్షీణించును. నేత్రములు స్పష్టముగా నుండి బలవంతుడగును. కఫవృద్ధి కల్గి సత్త్వము ఇంద్రియములు దృఢమగును.

దృఢాశ్రయో మన్దరుజో మాంససాత్మ్యో భవేన్నరః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 211 తమం పత్రమ్)
అహితం యస్య సాత్మ్యం స్యాదసాత్మ్యం చ హితం భవేత్ ॥ **51** ॥
స శనైర్హితమాదద్యాదహితం చ శనైస్త్యజేత్ ।

మాంస సాత్మ్యము కలవాడు దృఢాశ్రయుడు, రోగములు మందముగా నుండును. అహితకర్మ పదార్థములు సాత్మ్యము హితకర పదార్థములు అసాత్మ్యము గలవాడు క్రమముగా హితకరములను గ్రహించి అహితములను త్యజించవలెను.

ఆదౌ తు స్నిగ్ధమధురం విచిత్రం మధ్యతస్తథా ॥ **52** ॥
రూక్షద్రవావసానం చ భుఞ్జానో నావసీదతి ।

భోజన ఆరంభమున స్నిగ్ధమధుర పదార్థములు, మధ్యమమున నానావిధ భోజనము అంతము నందు రూక్ష ద్రవ పదార్థములను సేవించువాడు కష్టములను పొందడు.

భాగద్వయమిహాన్నస్య తృతీయముదకస్య చ ॥ 53 ॥
వాయోః సంచరణార్థం చ చతుర్థమవశేషయేత్ ।

కుక్షి నాల్గు భాగములందు, 2 భాగములు అన్నముతో 3 వ భాగము జలముతో నింపవలెను. 4 వ భాగము వాయు గతికొరకు ఖాలీగా నుంచవలెను.

తతో ముహూర్తమాశ్వస్య గత్వా పాదశతం శనైః ॥ 54 ॥
శ్వాసీనస్య సుఖేనాన్నమవ్యథం పరిపచ్యతే ।
వీణావేణుస్వనోన్మిశ్రం గీతం నాట్యవిడమ్బితమ్ ॥ 55 ॥
విచిత్రాశ్చ కథాం శృణ్వన్ భుక్త్వా వర్ధయతే బలమ్ ।
సుఖస్పర్శవిహారం చ సమ్యగాప్నోత్యతోఽన్యథా ॥ 56 ॥

భోజనానంతరము ఒక ముహూర్తము విశ్రాంతి తీసికొని మెల్ల మెల్లగా 100 అడుగులు నడవవలెను. తర్వాత సుఖపూర్వకముగా కూర్చునవలెను. తద్వార భుజించిన ఆహారం ఏ కష్టము లేక జీర్ణమగును. భోజన సమయమున, తర్వాత వీణా లేక వేణు శబ్ద మిశ్రితమైన గీతములు, వినుట నాటకములను చూచుట విచిత్ర కథలను వినుట వలన బలము వృద్ధి పొందును. అతడు సుఖకర స్పర్శను విహారమును చక్కగా అనుభవించును.

అతిస్నిగ్ధాతిశుష్కాణాం గురూణాం చాతిసేవనాత్ ।
జన్తోరత్యమ్బుపానాచ్చ వాతవిణ్మూత్రధారణాత్ ॥ 57 ॥
రాత్రౌ జాగరణాత్ స్వప్నాద్దివా విషమభోజనాత్ ।
అసాత్మ్యసేవనాచ్చైవ న సమ్యక్ పరిపచ్యతే ॥ 58 ॥

దీనికి విరుద్ధముగా అతి స్నిగ్ధ అతిశుష్క గురుపదార్థములను అతిగా సేవించుట వలన, వాతమూత్రముల ధారణము వలన రాత్రి జాగరణము దివాస్వప్నము విషమ భోజనము అసాత్మ్యసేవనము వలన భుజించిన ఆహారము సక్రమముగా జీర్ణముగాదు.

హితాహితం యద్వైకధ్యం భుక్తం సమశనం తు తత్ ।
పూర్వభక్తేఽపరిణతే విద్యాదధ్యశనం భిషక్ ॥ 59 ॥
క్షుత్తృష్ణోపరమే జాతే శాన్తేఽగ్నౌ ప్రమృతాశనాత్ (నమ్) ।
విషమం గుణసంస్కారాత్ క్రమసాత్మ్యవ్యతిక్రమాత్ ॥ 60 ॥

హితకరము అహితకరములైన పదార్థములను ఒకే సమయమున సేవించుట లేదా కలిపి భుజించుట సమాశనమనబడును. పూర్వ భోజనము పాచనమునకు ముందే తిరిగి భుజించుట అధ్యశనమందురు. క్షుత్ తృష్ణలు నష్టమైనప్పుడు లేదా అగ్ని శాంతించినపుడు భుజించుట ప్రమృతాశన మన బడును. గుణసంస్కారములను, సాత్మ్య క్రమమును వ్యతి రేకించుట విషమాశన మనబడును.

విరుద్ధం పయసా మత్స్యా యథా వా గుడమూలకమ్ ।
స్యాదజీర్ణాశనం నామ వ్యుష్టాజీర్ణే చతుర్విధే ॥ **61** ॥
తథైవాత్యశనం జ్ఞేయమతిమాత్రోపయోగతః ।
స...తాన్యామయోత్పత్తౌ మూలహేతుం ప్రచక్షతే ॥ **62** ॥

క్షీరము చేపలు పరస్పర విరుద్ధము. బెల్లము ముల్లంగి కూడ విరుద్ధము. 4 విధములైన వ్యుష్టా జీర్ణము (ప్రభాత కాలములో కలుగు అజీర్ణము) అజీర్ణాశనమనబడును. అధిక మాత్రలో సేవించిన భోజనము అత్యశన మనబడును. ఇవన్ని రోగోత్పత్తికి మూలకారణములుగా చెప్పబడినవి.

ఆహారసాత్మ్యం దేశేషు యేషు యేషు యథా యథా ।
ప్రోక్తం తథోపదేష్టవ్యం తేషు తేషు తథా తథా ॥ **63** ॥

ఏ దేశములో ఏ ఆహారము సాత్మ్యముగా చెప్పబడినదో అదే విధముగా ఉపదేశించవలెను.

చతుర్వింశతిరిత్యేతే వికల్పాః సముదాహృతాః ।
భిషజా హ్యుపదేష్టవ్యా రాజ్ఞో రాజోపమస్య వా ॥ **64** ॥
అన్యేషాం వా వసుమతాం యశోధర్మార్థసిద్ధయే ।

ఇవి ఆహారము యొక్క 24 వికల్పములు చెప్పబడినవి. యశో ధర్మార్థములకై వైద్యుడు వీటిని రాజులకు తత్సమానులకు ఉపదేశించవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **65** ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను. ఖిలేషు భోజ్యవిభాగీయాధ్యాయము సమాప్తము.

(ఇతి) ఖిలేషు భోజ్యవిభాగీయో (నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః)

రసదోషవిభాగాధ్యాయః - షష్ఠః

అథాతో రసదోషవిభాగీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము రసదోష విభాగీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

రసదోషవిభాగజ్ఞః ప్రకోపోపశమం ప్రతి ।
భిషగ్భిషక్త్వం లభతే విపర్యయమథాన్యథా ॥ 3 ॥

రస దోష విభాగములను తెలుసుకొను వైద్యుడు రోగ ప్రకోప ప్రశమనముల వైద్యత్వమును ప్రాప్తించును. దీనికి విపరీతమైనచో అతడు వైద్యుడనబడడు.

తస్మాద్దోషవికల్పాంశ్చ వికల్పాంశ్చ రసాశ్రయాన్ ।
ప్రవక్ష్యామి యథాశాస్త్రం సవిశేషం సవిస్తరమ్ ॥ 4 ॥

కావున నేను రస, దోషముల భేదముల విశేష జ్ఞానమును శాస్త్రానుసారము సవిస్తరముగా తెలియ జేస్తాను.

వ్యాసతస్తు జ్వరాదీనాం వ్యాధీనాం దోషభేదతః ।
ద్విషష్టిధా కల్పనోక్తా స్థూలసంఖ్యా త్వతః పరమ్ ॥ 5 ॥

జ్వరాదులు దోష భేదానుసారము 62 కల్పనలు చెప్పబడినవి. తర్వాత దీని స్థూల సంఖ్య చెప్పబడును.

ఏకైకశస్త్రయో ద్వన్ద్వైర్నవ సర్వే త్రయోదశ।
క్షీణాధికసమైశ్చాన్యైర్ద్వశ ద్వా చ ప్రకీర్తితాః ॥ 6 ॥

దోషముల అనుసారము 3 వికారములు ద్వంద్వజ వికారము, 9 సన్నిపాతములు 13 వికారములు గానుండును. క్షీణ, అధిక సమత్వ భేదములతో 12 విధములుగా నుండును.

తేషాం విభాగం వక్ష్యామి విస్తరేణ యథాక్రమమ్।
ఏకైకశస్త్రయో జ్ఞేయా వాతపిత్తకఫైర్గదాః ॥ 7 ॥

సమైర్ద్వన్ద్వైస్త్రయః షట్ తు విషమైర్నవ తే స్మృతాః।
ద్వ్యధికైకాధికైః షట్ చ హీనమధ్యాధికైశ్చ షట్ ॥ 8 ॥

ఏకః సమైస్త్రిభిర్దోషైరిత్యాతజ్కాస్త్రయోదశ।
దోషైరేతైవివృద్ధైః స్యుర్వికల్పాః పఞ్చవింశతిః ॥ 9 ॥

ఇప్పుడు వాటి భేదములను క్రమముగా విస్తారముగా చెప్పెదను. దోష భేదముచే 3 విధములు 1. వాతవృద్ధము 2 పిత్తవృద్ధము 3. కఫ వృద్ధము.
ద్వంద్వజ వికారములు 9. ఇందులో రెండు దోషములు సమముగా వృద్ధి చెందును. 1. వాత పిత్త 2. వాతకఫ 3. పిత్తకఫ, దోషవిషమత్వము 6 విధములు. 4. వాత వృద్ధి పిత్త వృద్ధతర 5. పిత్త వృద్ధ వాత వృద్ధతర 6. కఫవృద్ధి పిత్త వృద్ధతర 7. పిత్త వృద్ధ కఫవృద్ధతర 8 వాతవృద్ధ కఫవృద్ధ తర 9 కఫ వృద్ధ వాత వృద్ధతర ఈ విధముగా వృద్ధ ద్వంద్వజ దోషములు 9.
సన్నిపాతములు 13- ఇందులో రెండు దోషముల ఆధిక్యత, ఒక దోషము ఆధిక్యముతో ఆరు వికారములగును.
1. కఫవృద్ధి వాతపిత్త అధిక వృద్ధి 2. పితవృద్ధి వాతకఫ అధిక వృద్ధి 3. వాత వృద్ధి పిత్తకఫ అధికవృద్ధి
1. పిత్తకఫవృద్ధి వాత అధికవృద్ధి 2. వాత కఫ వృద్ధి పిత్త అధికవృద్ధి 3. వాతపిత్తవృద్ధి కఫ అధిక వృద్ధి.
3 దోషముల హీనమధ్య అధిక భేధములతో 6 విధములగును.

1. వాత వృద్ధి, పిత్త వృద్ధతర, కషవృద్ధతరము

2. వాతవృద్ధి, కఫ వృద్ధతర, పిత్త వృద్ధతరము.

3. పిత్తవృద్ధ, కఫ వృద్ధతర, వాత వృద్ధతరము.

4. పిత్తవృద్ధ, వాతవృద్ధతర, కఫ వృద్ధతరము

5. కఫవృద్ధ, వాతవృద్ధతర, పిత్త వృద్ధతరము.

6. కఫవృద్ధ పిత్త వృద్ధతర, వాతవృద్ధతరము. (త్రిదోషములు ప్రకోపించి యుండును. కాని మూడింటిలో ఒకటి తక్కువ, ఒకటి మధ్యమము, ఒకటి అధికముగా వృద్ధి చెందియుండును.

ద్వి ఉల్బణ	= 3	ఏకోల్బణా - 3 హీనుమధ్య అధిక = 6
సమవృద్ధి	= 1	మొత్తము =13 సన్నిపాతములు
ఏకదోషజము	= 3	
ద్విదోషజ	= 9	
సన్నిపాత	= 13	
మొత్తము	= 25	

దోషైః క్షీణైరపి గదా దృష్ట్వైవం పఞ్చవింశతిః ।

ఇదే విధముగా క్షీణదోషములు కూడ 25 విధములుగా నుండును.

ద్విక్షీణైరేకవృద్ధైః స్యురేకక్షీణైద్విరుద్బణైః ॥ 10 ॥

షట్ షట్ క్షీణాధికసమైర్దశ ద్వౌ చాపరే గదాః ।

రెండు దోష క్షీణములు, ఒకటి వృద్ధము, మరియు ఒక దోష క్షీణము రెండు వృద్ధములు ఈ విధముగా ఆరు విధములు. ఒకటి క్షీణము ఒకటి వృద్ధి ఒకటి సమము- 6 విధములు మొత్తము 12 విధములు అగును.

25+25+12 = 62.

ఇతి ద్విషష్టిసంఖ్యైషా వికారాణాం వికల్పశః ॥ 11 ॥

వాతపిత్తకఫైరేకో దశ స్యాత్ ప్రకృతిస్థితైః ॥

ఈ విధముగా వికల్పములను సారము 62 అగును. ఇవి గాక వాతపిత్త కఫము ప్రాకృతముగా నుండునది ఒకటి.

రసానాం తు వికల్పాః స్యురేకైకశ్యేన షట్ స్మృతాః ॥ 12 ॥

పూర్వః పూర్వః పరైర్యుక్తో ద్వికాః పఞ్చదశాపరే ।

రసవికల్పములు ఏకరసములు =6

పూర్వమొకటి పరమొక్కటికలిసి ద్వికములు = 15

రసేషు త్రిషు పూర్వేషు వికల్పాః స్యుస్త్రయోఽధికాః ॥ 13 ॥

ద్వికేషు త్రిష్వథైకైకం సంయోజ్య కటుకాదిభిః।

కట్వాదిషు తథా పూర్వైః స్వాద్వమ్లలవణైః పృథక్ ॥ 14 ॥

అష్టాదశైతే ద్వాభ్యాం చ త్రికాభ్యాం వింశతిస్త్రికాః।

మధురామ్లలవణ రసములు మొదలు మొదటి 3 రసములలో 3 ద్వికములు అధికముగా ఏర్పడును. వీటితోపాటు కటుతిక్తకషాయములతో ఒక్కొక్కటి కలిసి 3 ఏర్పడును. మొత్తము 18 ద్వికములగును. ఇందులో 2 త్రికములు (మధురామ్లలవణ, కటుతిక్త కషాయము) కలిపినచో 20 అగును.

పూర్వోత్తరాభ్యాం మధురవ్యోషాదిభ్యాం యథాక్రమమ్ ॥ 15 ॥

యే ద్వికాస్త్రిషు పూర్వేషు యోజ్యాస్తే త్రిభిరుత్తరైః।

ప్రత్యేకశో నవైతే స్యుర్వికల్పాః షడిహాన్యథా ॥ 16 ॥

యుక్తాః స్వాద్వమ్లలవణాః పృథక్ కష్టాదిభిస్త్రిభిః।

కట్వాదయస్తథా పూర్వైరిత్యేతే దశ పఞ్చ చ ॥ 17 ॥

చతుష్కాః పఞ్చకాః షట్ స్యురేకైకస్య వివర్జనాత్।

పూర్వ మరియు ఉత్తర మధురము (మధుర, అమ్ల, లవణ) మరియు కటు (కటుతిక్త కషాయము) మొదలగువాటి ద్వికములు (అనగా మధురామ్ల మధురలవణ, ఆమ్లలవణ, కటుతిక్త, కటు కషాయ, మరియు తిక్తకషాయ) వీటిలో మొదటి మూడిటితో పాటు క్రమముగా కలుపుట వలన 9 చతుష్కములు అగును. మరియు సంయుక్త మధుర అమ్ల, లవణముల మూడింటికి కటు తిక్త కషాయములతో పాటు కటుతిక్తములు మరియు కషాయమునకు మధుర అమ్ల లవణముతో పాటు వేర్వేరుగా కలుపుటచే 6 చతుష్కములు అగును. ఈ విధము 9+6 =15 చతుష్కములు అగును.

షడ్భిరేకో రసైస్తేషాం కల్పనేయం త్రిషష్టిధా ॥ 18 ॥

పంచక ద్రవ్యములు: షడ్రసములలో ఒక్కొక్క రసమును విడుచుటచే పంచరస ద్రవ్యములు 6 అగును.

సంయోగాః సప్తపఞ్చాశదసంయుక్తాస్తు షడ్రసాః ।
షడేవ త్రిషు యుజ్యంతే రసా దోషేషు యోగతః ॥ 19 ॥

సంయుక్తరసములు 57 అగును. పై చెప్పిన 63లో వేర్వేరుగా ఒక్కొక్క రసమును విడిచిపెట్టిన మిగిలినవి 57 భేధములు అగును. ఇవి సంయోగములు రెండ్రెండు, మూడు మూడు, నాల్గునాల్గు, ఐదు ఐదు 6 రసములు సంయోగము అగును. అసంయుక్త రసములు 6 అగును. వాత పిత్త కఫ రూపములు 3టిలో వేర్వేరు యోగముల అనుసారము ఇవి 6 రసములే ప్రయుక్తమగును. ఒకచోట ఏకరసప్రయోగము, మరోసారి ద్విరస ప్రయోగము దోషముల అధిక వృద్ధి ఉన్నచో మూడు రసములు ఇత్యాది ప్రయోగములు చేయబడును.

క్వచిదేకః క్వచిద్ ద్వౌ చ దోషవృద్ధ్యా క్వచిత్రయః ।
హీనమధ్యాతివృద్ధానాం దోషాణాం తు యథాక్రమమ్ ॥ 20 ॥

హీనమధ్యాధికైరేవం రసైః కుర్యాదుపక్రమమ్ ।
ద్వ్యుల్బణైకోల్బణానాం చ సమానాం చైవ తద్విధైః ॥ 21 ॥

హీన మధ్య వృద్ధి దోషములు యథాక్రమముగా హీన మధ్య అధికరసముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను. ద్వ్యుల్బణ, ఏకోల్బణ మరియు సమాన వృద్ధి దోషములకు కూడ ఈ విధముగనే చికిత్స చేయవలెను.

వృద్ధానాం క్షపణం కార్యం మధ్యానాం యాపనం తథా ।
క్షీణానాం వర్ధనం చైవ రసవృద్ధిప్రమాణతః ॥ 22 ॥

రసవృద్ధి ప్రమాణానుసారము వృద్ధి చెందిన దోషములు తగ్గించుట, సమావస్థదోషములు స్థిరముగా నుంచుట క్షీణించిన దోషములను వృద్ధి పొందించుటకు ప్రయత్నించవలెను.

విశేషోఽత్ర యథాయోగం కార్యో రసవిపర్యయాత్ ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 212 తమం పత్రమ్।)

ఏవం ద్విషష్టిదోషాణాం రసైరేషాం ద్విషష్టిభిః ॥ 23 ॥
సామ్యం తైః షట్కైరేవైకః స్వస్థవృత్తౌ ప్రయుజ్యతే ।

రస విపర్యయములయోగానుసారము ఇందులో పరివర్తనము చేయవలెను. ఈ విధముగా 62 రసముల ద్వారా 62 దోషముల చికిత్స చేయవలెను. కాని షడ్రసముల యోగముతో ఏకరసమగును. ఇందులో దోష సామ్యావస్థ స్థితమై యుండును. మరియు అదే స్వస్థ వృత్తములో ప్రయుక్త మగును. అనగా రసములు 63 కల్పనలు చెప్పబడినవి. మరియు కుపిత అకుపిత దోష భేదములు కూడ 63 చెప్పబడినవి. ఇందులో కుపిత 62 ప్రకారముల దోషములలో 62 విధముల రసకల్పనలు ఉపయోగించవలెను. 63వ దోషములో 63 వరసభేదము ఉపయోగించవలెను.

కటుతిక్తకషాయాంస్తు రసాన్ ప్రాజ్ఞో యథాక్రమమ్ ॥ **24** ॥
యోగతః కఫజే వ్యాధౌ భైషజ్యమవతారయేత్ ।

బుద్ధి మంతుడగువాడు కటు తిక్త కషాయ రసములను క్రమముగా సమ్యక్ యోగము ద్వారా కఫజవ్యాధులలో భైషజ్య రూపములో ఉపయోగించవలెను.

ప్రయుక్తః కటుకః పూర్వం పైచ్ఛిల్యం గౌరవం చ యత్ ॥ **25** ॥
శ్లేష్మణస్తం నిహన్త్యాశు తిక్తస్తస్మాదనన్తరమ్
హ్రాసయత్యాస్యమాధుర్యం కఫం సంశోషయత్యపి ॥ **26** ॥
సంగృహ్ణాతి కషాయశ్చ స్నేహం చాస్యాపకర్షతి ।

ఇందులో వాడబడిన కటు రసము సర్వ ప్రథమముగా శ్లేష్మము యొక్క పిచ్ఛిలము గౌరవమును శీఘ్రముగా నశింప చేయును. తిక్త రసము ముఖ మాధుర్యమును నశింపచేయును మరియు కఫమును శోషింపచేయును. కషాయ రసము దీనిని సంగ్రహించును. శ్లేష్మము యొక్క స్నేహమును అపకర్షణము చేయును మరియు స్నేహాంశమును తగ్గించును.

తిక్తస్వాదుకషాయాః స్యుః క్రమశః పైత్తికే హితాః ॥ **27** ॥
ఆమాన్వయత్వాత్ పిత్తస్య పూర్వం తిక్తోఽవచారితః ।
పాచయత్యాశు తం పక్వం తతస్తు మధురో రసః ॥ **28** ॥
శైత్యాద్ గురుత్వాత్ స్నేహాచ్చ మాధుర్యాచ్చ నియచ్ఛతి ।
తద్ద్రవత్వవిఘాతార్థం కషాయశ్చావచారితః ॥ **29** ॥

రౌక్ష్యాద్విశోషిభావాచ్చ విశోషయతి తైజసమ్।

తిక్త స్వాదు కషాయ రసములు క్రమముగా పిత్త రోగములలో హితకరముగా నుండును. పిత్తములో ఆమరస సంసర్గమగుటచే ప్రారంభములో ప్రయోగించిన తిక్తరసము ఆమమును శీఘ్రముగా పచింప చేయును. తర్వాత మధుర రసము శీతల, గురు, స్నిగ్ధ మాధుర్యమువలన పక్వమైన పిత్తమును శాంతింప చేయును. తర్వాత ద్రవత్వమును నశింపచేయుటకు కషాయరసమును ప్రయోగించవలెను. ఈ కషాయము తన రూక్ష విశోష స్వభావమున పిత్తమును శోషింప చేయును.

వాతికే లవణః పూర్వం సంయోగాదవచారితః ॥ 30 ॥
ప్రక్లేదిభావాజ్జయతి విబన్ధం మాతరిశ్వనః।
నిహన్తి శైత్యముష్ణత్వాద్ గురుత్వాచ్చాపి లాఘవమ్ ॥ 31 ॥
తథైవామ్లో రసః పశ్చాత్తస్మిన్నేవావచారితః।
జడీకృతాని స్రోతాంసి తైక్ష్ణ్యాదుద్ఘాట్య మారుతమ్ ॥ 32 ॥
అనులోమయతి క్షిప్రం స్నిగ్ధోష్ణత్వాద్విమార్గగమ్।
అమ్లాదనన్తరం పశ్చాత్ ప్రయుక్తో మధురో రసః ॥ 33 ॥
వాయోర్లఘుత్వం వైశద్యం రూక్షత్వం చ వ్యపోహతి।
గురుత్వాత్ పిచ్ఛిలత్వాచ్చ స్నిగ్ధత్వాచ్చ యథాబలమ్ ॥ 34 ॥
ఇత్యుక్తాః సర్వరోగేషు రసానాం ప్రవిచారణాః।

వాత రోగములలో మొదట సంయోగ రూపములో ప్రయోగించిన లవణ రసముక్లేదవశమున వాయు విబంధమును శాంతింపచేయును. ఇదే లవణ రసము ఉష్ణమగుటచే వాయు శీతలమును గురువగుటచే లఘుత్వమును నశింపచేయును. తర్వాత వాతరోగములో ప్రయోగించబడిన అమ్లరసము తన తీక్ష్ణ గుణముచే స్రోతస్సులను తెరచి స్నిగ్ధ ఉష్ణగుణముల వలన విమార్గగమన వాయువును శీఘ్రముగా అనులోమనము చేయును. తర్వాత ప్రయోగించిన మధురరసము బలానుసారము గురుత పిచ్ఛిలతా స్నిగ్ధత్వ కారణముల వలన లఘుత్వ విశదత్వము రూక్షమును నశింపచేయును. ఈ విధముగా సమస్త రోగములలో రసభేదములు చెప్పబడినవి.

దృశ్యన్తే ప్రాయశో యోగా రోగేష్వుక్తా జ్వరాదిషు ॥ 35 ॥
కటుతిక్తకషాయాశ్చ రసతో మధురాస్తథా ।
వాతజ్వరే యథాపూర్వం పేయాయూషరసాదిషు ।
లవణోఽమ్లశ్చ యుజ్యేతే రసౌ సంస్కారయోగినౌ ॥ 36 ॥
తతో విదారిగన్ధాదిర్మధురః సంప్రయుజ్యతే ।

జ్వరాది రోగములలో సామాన్యముగా కటుతిక్త కషాయ రసములు మధురరస యోగములు చెప్పబడినవి. వాతజ్వరములో మొదట పేయయూష రసాదులతో సంస్కార యుక్తమైన లవణ అమ్ల రసప్రయోగములను చేయవలెను. తర్వాత విదారిగంధాది మధుర ద్రవ్యములను ప్రయోగించవలెను.

పిత్తజ్వరే యథా తిక్తః శార్ఙ్గేష్టాదిః ప్రయుజ్యతే ॥ 37 ॥
మధురః సారివాదిశ్చ, కషాయశ్చాభయాదికః ।

పిత్తజ్వరములో శారంగేష్టా (కాకజంఘ కాకమాచి) మొదలగు తిక్త, సారిబాది మధుర, అభయాది కషాయ ద్రవ్యములను ప్రయోగించబడును.

పిప్పల్యాదిర్యథాపూర్వం కటుకః కఫజే జ్వరే ॥ 38 ॥
ఆరగ్వధాదికస్తిక్తః, కషాయస్త్రిఫలాదికః ।

కఫజ జ్వరములో మొదట పిప్పలీ మొదలగు కటురస ద్రవ్యములు తర్వాత ఆరగ్వధాది తిక్త రసద్రవ్యములు తర్వాత త్రిఫలాది కషాయ ద్రవ్యములను ప్రయోగించవలెను.

సర్వత్రైవానయా యుక్త్యా యథోద్దిష్టాన్రసాన్ బుధః ॥ 39 ॥
యథాదోషం యథాయోగం ప్రయుఞ్జీత యథేప్సితమ్ ।
ప్రక్షేపైరవకర్షైశ్చ ద్రవ్యాణామన్యథాఽన్యథా ॥ 40 ॥

వివేక వంతుడు పై చెప్పిన ప్రకారమే యుక్తిగా చెప్పిన రస దోషము మరియు యోగముల అనుసారము ద్రవ్యములను పెంచుట లేదా తగ్గించుట ఇచ్ఛానుసారము చేయవలెను.

యథా వా వీణయా వీణీ తంత్రీణాం స్వరకోవిదః ।
ఉత్కర్షంశ్చాపకర్షంశ్చ స్వరాన్ సమ్యక్ ప్రయోజయేత్ ॥ 41 ॥

విద్వన్ నానావికల్పైశ్చ గ్రామరాగాంశ్చ దర్శయేత్।
స్వరమణ్డలతత్త్వజ్ఞో వికల్పైర్బహువిస్తరైః ॥ 42 ॥

తథైవ శాస్త్రతత్త్వజ్ఞో యోగజ్ఞః ప్రతిపత్తిమాన్।
వ్యాధౌ బలాబలజ్ఞశ్చ ప్రకృతిజ్ఞశ్చ యోగవాన్ ॥ 43 ॥

ఉత్కర్షంశ్చాపకర్షంశ్చ ప్రయోగాంశ్చాస్త్రకోవిదః।
కేవలైః శీతవీర్యైశ్చ తథైవోష్ణైశ్చ వీర్యతః ॥ 44 ॥

శీతైరుష్ణైశ్చ సంపృక్తైర్ద్రవ్యైర్యోగాన్ ప్రయోజయేత్।
కార్త్స్న్యతశ్చ ప్రయుఞ్జీత యథావదనుపూర్వశః ॥ 45 ॥

ఏ విధముగా వీణాతంత్రువుల స్వరమును తెలిసిన వీణానాదకుడు ఆరోహ అవరోహముల ద్వారా స్వరమును సక్రమముగా వాయించునో మరియు స్వరమండల తత్త్వము తెలిసిన అనేక విస్తృత వికల్పముల ద్వారా జ్ఞానమును పొంది గ్రామ రోగ ప్రదర్శనమును ప్రదర్శించుననో అదేవిధముగా శాస్త్ర తత్త్వము, యోగ, యుక్తి రోగ బలాబలముల ప్రకృతిని తెలుసుకొను శాస్త్ర పండితులు ప్రయోగములు ఉత్కర్ష, అపకర్షములద్వారా కేవలశీతవీర్యము, కేవల ఉష్ణవీర్యము, రెండింటి సంయోగముల వలన చేయబడిన యోగములు సంపూర్ణ రూపములో క్రమక్రమముగా మెల్లమెల్లగా ప్రయోగించవలెను.

సముచ్చయైర్వికల్పైశ్చ నానారససముచ్చయైః।
యుఞ్జీత బహుధా యోగాన్నృత్తం గీతవశాదివ ॥ 46 ॥

నానారసములతో తయారు చేయబడిన యోగసముచ్చయము వికల్ప రూపములో నృత్య గీతములవలె ప్రయోగించవలెను.

సమస్యోక్తం పృథక్ప్రోక్తం సంప్రధార్య బలాబలమ్।
ద్విషష్టిర్దోషభేదా యే నిర్దిష్టాస్తానతః పరమ్ ॥ 47 ॥
స్థానాని దశ సంగృహ్య ప్రవక్ష్యామి సవిస్తరమ్।

ఈ విధముగా దోషముల బలా బలములను చూసి సమము, వేర్వేరుగా చెప్పబడిన 62 దోషములను 10 స్థానములలో విభజించి విస్తారముగా చెప్పబడును.

త్రయ ఏకైకశస్తేషాం యే చ వృద్ధాస్త్రయః సమాః ॥ 48 ॥
సమైరేకశ్చ సప్తైతే క్షయవృద్ధ్యా చతుర్దశ ।
స్థానవృద్ధ్యా భవేత్తేషాం చత్వారింశోత్తరం శతమ్ ॥ 49 ॥

ఈ దోషములు వేర్వేరుగా 3 విధములు. 1. వాత 2 పిత్త 3 కఫ. సమాన రూపముగా ఒక్కొక్క దోషవృద్ధి అనుసారము కూడ 3 విధములుగా ఉన్నవి. వాతవృద్ధి 2 పిత్తవృద్ధి 3. కఫవృద్ధి, దోష సమావస్థలో ఉండుట ఒక భేదము 1. సమవాత పిత్తకఫము ఇవి 7 విధములగును ఈ విధముగా వృద్ధి క్షయములు 7x2=14 అగును 10 స్థానముల వృద్ధి అను సారము 14 x10=140 భేదములగును.

వృదస్యైతానతః శేషా యే త్రింశద్దశ చాష్ట చ ।
తే భేదం యాన్త్యమేయత్వాచ్ఛతశోఽథ సహస్రశః ॥ 50 ॥

ద్వన్ద్వానాం విషమాణాం తు షణ్ణామన్యతమం బుధః ।
స్వస్థానాద్వర్ధయేత్తావద్యావత్ స్యాత్ స్థానమష్టమమ్ ॥ 51 ॥

ఈ 14 భేదములుకాక మిగిలినవి 62-14=48. వీటిని అపరిమిత మగుటచే 100లు, వేల భేదములగును. 6 విషమ ద్వంద్వములు (1. వాతవృద్ధి పిత్త వృద్ధతర 2. పిత్త వృద్ధవాత వృద్ధతర 3. కఫ వృద్ధ పిత్త వృద్ధతర 4. పిత్తవృద్ధ కఫవృద్ధతర. 5 వాతవృద్ధ కఫ వృద్ధతర 6 కఫ వృద్ధ వాత వృద్ధతర) ని ఒక్కొక్కటి తీసుకుని వాటి స్థానములో 8వస్థానము వరకు పోనంతవరకు వృద్ధి చెందించవలెను. ఈ విధముగా 6 x 8=48.

ఏకైకశో ద్విశశ్చైవ చతుర్వింశద్భవన్తి తే ।
హ్రాసేనైకైకశశ్చాపి వింశన్నవ చ భేదతః ॥ 52 ॥
ఏవమేతే త్రిపఞ్చాశద్ ద్వన్ద్వేనైకేన దర్శితాః ।

వేర్వేరుగా ఒక దోషము మరియు ద్వంద్వముల అనుసారము అవి 24 అగును. అనగా వేర్వేరు దోషములు 3 ద్వంద్వజములు 9 అగును. ఇవి మొత్తము 12 అగును వీటి వృద్ధి క్షయలు 12 x 2=24 అగును. ఒక్కొక్కదోషము క్షీణమగుటచే 29 భేదములగును. ఈ విధముగా ఒక ద్వంద్వముద్వారా 24+29=53 అగును.

ఏషైవ యుక్తిః శిష్టానాం ద్వన్ద్వానాం స్యాన్న సంశయః ॥ 53 ॥
శతత్రయం భవత్యేవమేషామష్టాదశోత్తరమ్ ।

మిగిలిన (6-1=5) ద్వంద్వము కూడ ఇదే విధముగా యోగము లగును.

ద్వ్యేద్వ్యల్బణైకోల్బణానాం చ తావదేవ వినిర్దిశేత్ ॥ 54 ॥

ఇట్లే సన్నిపాతములలో ద్వి ఉల్బణము ఏకోల్బణము (3+3=) దోష భేదములు కూడ ఇన్నే విధములుగా ఉండును.

హీనమధ్యాధికా దోషాః స్వే స్వే స్థానే వ్యవస్థితాః ।
స్వస్థానాత్ సప్తమం స్థానమేకైకశ్యేన యాన్తి తే ॥ 55 ॥
ద్వౌ చ ద్వౌ చ సమస్తాశ్చ తేషాం షట్ సప్తకాస్తథా ।
భవన్తి హ్రాసయేత్తాంశ్చ యథా(స్థా)నమధః క్రమాత్ ॥ 56 ॥
పఞ్చాశీతిమతస్తేషాం భేదానాం పరిచక్షతే ।
ఏష ఏవ వికల్పః స్యాచ్ఛేషాణాం ప్రవిభాగశః ॥ 57 ॥
శతాని సప్త షష్టిశ్చ ద్వౌ చ భేదా భవన్తి తే ।
ఏవం సహస్రం భేదానాం వృద్ధైస్త్రీణి శతాని చ ॥ 58 ॥
దోషైర్నవతిరష్టౌ చ క్షీణైస్తావన్త ఏవ తే ।

హీన మధ్యాది గానుసారము (తరతమ బేదము) తమ తమ స్థానములందున్న దోషములు ఒక్క ఒక్కటిగా 7వ స్థానము వరకు చేరును. అనగా సమస్త దోషములు కలిపి 4,6,7 అనగా 17 అగును. ఇట్లే వీటిని యదా స్థానమునుండి వెనుక క్రమముగా తగ్గిస్తూపోయినచో 17 x 5=85 భేదములు అగును. ఇట్లే మిగిలిన ద్వంద్వ ముల భేదము లేర్పడును. ఇవి 762 భేదములగును. ఈ విధముగా వృద్ధిదోషములు 618+618+762=1398 భేదములగును. క్షీణదోషములు కూడ 1398 భేదములగును.

ద్విక్షీణైరేకవృద్ధైః స్యుః షట్ చ త్రీణి శతాని చ ॥ 59 ॥
యావన్త్యేవ చ భేదానామేకక్షీణైర్ద్వి రుద్బలైః ।

2 క్షీణములు ఒక వృద్ధి దోషముల ద్వంద్వము 306 భేదములగును. ఈ విధముగా ఒక క్షీణ 2 వృద్ధి దోషముల ద్వందములు 306 అగును. పూర్వము చెప్పిన ద్వంద్వ క్రమానుసారము క్షీణ, అధిక, సమ దోషములు 612 భేదములగును.

క్షీణాధికసమైః షట్ చ షట్ చ షట్ చ శతాని చ ॥ 60 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 213 తమం పత్రమ్)
క్రమ ఏవాత్ర భాగః స్యాద్యో ద్వన్ద్వేషు నిదర్శితః ।
చతుర్దశ వినిర్దిష్టాః సవికల్పాస్త్రయోః పృథక్ ॥ 61 ॥
తైః సార్ధమేషాం సర్వేషాం కార్త్స్న్యేనైవ విభావయేత్ ।
సహస్రాణి చ చత్వారి శతం షష్ట్యుత్తరం తథా ॥ 62 ॥

ఇవి గాక మొదట చెప్పిన 14 భేదములు అనగా 14 x10=140 ఇవి వేరుగా భావించవలెను. ఈ 140 భేదములు కలిపి పై చెప్పిన మొత్తము భేదములు.

1398+1398+306+612+140=4160 భేదములగును.

ఏతావన్తో జ్వరాద్యానాం భేదాః ప్రోక్తా యథాగమమ్ ।
అథైతేషు చతుర్యోగవిభాగగతికర్మతః ॥ 63 ॥
సహస్రం సన్నిపాతానాం విద్యాత్ సనవకం భిషక్ ।

జ్వరాదులు కూడ శాస్త్రానుసారము ఇన్నిభేదములే అగును. ఇందులో యోగము విభాగము, గతి కర్మ ఈ 4 విధముల అనుసారము సన్నిపాతములను కూడ 9,000 భేదములుగా భావించవలెను.

అత ఊర్ధ్వం రసానాం తు వక్ష్యతే భేదవిస్తరః ॥ 64 ॥

ఇప్పుడు మనము రసభేదములను విస్తారముగా వర్ణించెదము.

కర్మస్థానాని దోషాణాం భావవృద్ధ్యా యథాక్రమమ్ ।
తథా రసానాం షట్ కుర్యాత్ స్థానానీతి వినిశ్చయః ॥ 65 ॥

యథాక్రమముగా వృద్ధి అను సారము దోషముల కర్మ స్థానముల వలెనే నిశ్చయముగా రసస్థానములు కూడ 6.

తదేవ కర్మ సర్వేషాం ద్వికాదీనాం క్షయం వినా ।
భవత్యేవం ద్వికానాం తు పఞ్చషష్ట్యుత్తరం శతమ్ ॥ **66** ॥

క్షయము వదిలేసి సంపూర్ణ ద్వికములు అవే కర్మ లగును. కావున 15 ద్వికములు 165 భేదములు అగును.

త్రికానాం చ సవింశాని షట్శతాని వినిర్దిశేత్ ।
చతుష్కానాం సహస్రం చ పఞ్చషష్ట్యుత్తరం వదేత్ ॥ **67** ॥

త్రికములు 620 భేదములు అగును. చతుష్కములు 1065 భేదములు అగును.

పఞ్చకాణాం శతాన్యష్టౌ స్యాచ్ఛతం చ షడుత్తరమ్ ।
షట్కానాం శతే ద్వే తు శతం చైకాదశోత్తరమ్ ॥ **68** ॥
సంయుక్తానాం వికల్పోఽయం సవికల్పాః షడేకకః ।

పంచకములు 906 భేదములు షట్కములు 311 భేదములు అగును. ఈ విధముగా సంయుక్త రసములు పై చెప్పిన భేదములు ఒక్కొక్కటి చొప్పున 6 అగును.

సమానాం రసభేదానామేకమేకం తు పిణ్డితమ్ ॥ **69** ॥
త్రిసప్తతిర్భవత్యేషాం సహస్రత్రయమేవ చ ।

ఈ విధముగా అన్ని రస భేదములు కలిపి 165+620+1065+906+311+6=3073 భేదములగును.

రసదోషవికల్పానామతిసౌక్ష్మ్యాదతః పరమ్ ।
న వక్ష్యామి మహాభాగ ! న తు బుద్ధిపరిక్షయాత్ ॥ **70** ॥

ఓ మహాభాగా! దీని తర్వాత బుద్ధి క్షీణమగుటచే కాదు కాని రసదోషములబేదములు అత్యంత సూక్ష్మమగుటచే వర్ణించుటలేదు.

అతః పరమిదానీం రసభేదాన్ విస్తరేణోపదేక్ష్యామః । తద్యథా – మధురామ్లలవణకటుకతిక్తకషాయాః షడ్రసాః । ఏషామిదానీం రసానాం వికల్పాస్త్రిషష్టిర్భవన్తి । తత్రైకైకశ్యేన షట్ । తద్యథా – మధుర ఏవ, ఆమ్ల ఏవ, లవణ ఏవ, కటుక ఏవ, తిక్త ఏవ, కషాయ ఏవ ॥ **71** ॥

తదనంతరము రసభేదములను విస్తారముగా వర్ణించెదను ఉదాహరణకు మధుర అమ్ల లవణకటు తిక్త కషాయములు ఇవి 6 రసములు. ఈ 6, 63 భేదములగును. వేర్వేరుగా 6 అగును. ఎట్లనగా 1. కేవల మధురము (సంతానికా, గోదుగ్ధాదులు, 2. కేవల ఆమ్లరసము (ఆమకరమర్దాదులు) 3. కేవల లవణం (రోమకాదులు) 4. కేవల కటు (చవ్యాధులు) 5. కేవల తిక్తము (నింబ పర్పాటకాదులు) 6. కేవల కషాయ (పద్మన్యగ్రోధాము).

పూర్వః పూర్వః పరైర్యుక్తో ద్వికః, తే పఞ్చదశ భవన్తి । తత్ర మధురః పఞ్చభిరమ్లాదిభిర్యుజ్యతే । తద్యథా – మధురామ్లః, మధురలవణః, మధురకటుకః, మధురతిక్తః, మధురకషాయ ఇతి । ఆమ్లశ్చతుర్భిర్లవణాదిభిః; తద్యథా – అమ్లలవణః, అమ్లకటుకః, అమ్లతిక్తః, అమ్లకషాయ ఇతి । లవణస్త్రిభిః కటుకాదిభిః; తద్యథా – లవణకటుః, లవణతిక్తః, లవణకషాయ ఇతి । కటుకస్తిక్తకషాయాభ్యాం ద్వాభ్యాం; తద్యథా – కటుతిక్తః, కటుకషాయ ఇతి । తిక్తః కషాయేణ చ । తద్యథా తిక్తకషాయ ఇతి । తే పఞ్చదశ ఏవ । తే ద్వికాః పఞ్చదశవికల్పా భవన్తి; మధురసంయోగేన పఞ్చ భవన్తి, అమ్లసంయోగేన చత్వారః, లవణసంయోగేన త్రయః, కటుసంయోగేన ద్వౌ, తిక్తసంయోగేనైక ఇతి । పూర్వేషు త్రిషు రసేషు మధురామ్లలవణేషు త్రయోధికా నిష్పద్యన్తే । మధురామ్లః, మధురలవణః, అమ్లలవణ ఇతి ॥ 72 ॥

పూర్వరసము దానితర్వాత రసము తోకలిసి ద్వికమగును. ఇవి 15. ఇందులో మధురరసము అమ్లాది 5 రసములతో సంయుక్తమగును. అనగా 1. మధురామ్ల 2. మధురలవణ 3. మధుర కటు 4. మధుర తిక్త 5. మధురకషాయ. అమ్లములవణాది 4 రసములతో సంయుక్తమగును.

1. అమ్లలవణ 2 ఆమ్లకటు 3. అమ్ల తిక్త 4. అమ్ల కషాయ.

లవణరసము కట్వాది 3 టితో సంయుక్త మగును.

1. లవణ కటు 2. లవణ తిక్త 3. లవణ కషాయ. కటు రసము తిక్త కషాయములతో సంయుక్తమగును.

1. కటు తిక్త 2. కటు కషాయ తిక్త రసము కషాయముతో సంయుక్తమగును.

1. తిక్త కషాయ.

ఈ విధముగా ద్వికములు 15 అగును.

ఇందులో మధుర రసముతో 5, ఆమ్లముతో 4, లవణముతో 3 కటుతో 2 తిక్త 1 మధుర ఆమ్ల లవణాది మొదటి 3 రసములలో 3 సంయోగములు అధికమగును. 1. మధురామ్ల 2. మధురలవణ 3. ఆమ్లలవణ.

ఏషాం త్రయాణాం ద్వికానామేకైకో ద్వికస్త్రిభిరితరైః కటుతిక్తకషాయై రసైర్యోజ్యః, తతస్త్రికా నిష్పద్యన్తే। తద్యథా – మధురామ్లకటుః, మధురామ్లతిక్తః, మధురామ్లకషాయః, మధురలవణకటుః, మధురలవణతిక్తః, మధురలవణకషాయః, అమ్లలవణకటుః, అమ్లలవణతిక్తః, అమ్లలవణకషాయ ఇతి। ఉత్తరేషు త్రిషు రసేషు కటుతిక్తకషాయేషు త్రయో ద్వికా నిష్పద్యన్తే; తద్యథా – కటుతిక్తః, కటుకషాయః, తిక్తకషాయః ఇతి; ఏషాం త్రయాణాం ద్వికానామేకైకో ద్వికస్త్రిభిరితరైర్మధురామ్లలవణై రసైర్యోజయితవ్యః, తత్ర త్రికా నిష్పద్యన్తే। తద్యథా – కటుతిక్తమధురః, కటుతిక్తామ్లః, కటుతిక్తలవణః; కటుకషాయమధురః, కటుకషాయామ్లః, కటుకషాయలవణః, తిక్తకషాయమధురః, తిక్తకషాయామ్లః, తిక్తకషాయలవణ ఇతి। పూర్వే చోత్తరే చ। పూర్వే చ త్రయః, మధురామ్లలవణత్రిక ఏకః, ఉత్తరే చ త్రయః, కటుకతిక్తకషాయత్రిక ఏకః। త ఏతే త్రికా వింశతిర్భవన్తి; ప్రథమేన సూత్రేణోక్తా నవ, నవ చ ద్వితీయేన, తృతీయేన ద్వావితి ॥ 73 ॥

ఈ పై చెప్పిన ద్వికములలో ఒక్కొక్క ద్వికము మిగిలిన మూడు కటు తిక్త కషాయ రసములతో కలిసి త్రికములగును.

1. మధురామ్ల కటు
2. మధురామ్ల తిక్త
3. మధురామ్ల కషాయ
4. మధుర లవణ కటు
5. మధుర లవణ తిక్త
6. మధుర లవణ కషాయ
7. అమ్ల లవణ కటు
8 అమ్ల లవణ తిక్త
9. అమ్ల లవణ కషాయ.

చివరి 3 కటు తిక్త కషాయములతో కలిసి 3 ద్వికములేర్పడును.

1 కటు తిక్త 2. కటు కషాయ, 3. తిక్త కషాయ. ఈ 3 ద్వికములలో ఒక్కొక్క ద్వికము మిగిలిన మధురామ్లలవణముల 3టితో కలిసి త్రికము

లేర్పడును. ఎట్లనగా 1. కటుతిక్తమధుర 2. కటుతిక్తామ్ల 3. కటు తిక్త లవణ 4. కటు కషాయ మధుర 5. కటు కషాయామ్ల 6. కటు కషాయ లవణ 7. తిక్త కషాయమధుర 8. తిక్త కషాయామ్ల 9. తిక్త కషాయ లవణ మొదటి 3 రసములతో ఒక త్రికము ఏర్పడును. 1. మధురామ్ల లవణ. మిగిలిన 3 రసములతో ఒక త్రికమేర్పడును. 2. కటు తిక్త కషాయ. ఈ విధముగా 20 త్రికములగును. ప్రథమసూత్రము ద్వారా 9 + ద్వితీయము ద్వారా 9 + తృతీయము ద్వారా 2 = 20 అగును.

పూర్వేషు త్రిషు రసేషు మధురామ్లలవణేషు త్రయోఽధికా యే పూర్వోక్తాస్తే పరేషాం త్రయాణాం రసానాం కటుకతిక్తకషాయాణాం పూర్వోక్తైస్త్రిభిర్ద్వికైః ప్రత్యేకైకశ్యేన యోజయితవ్యాః, తేన చతుష్కా నిష్పద్యన్తే। తద్యథా – మధురామ్లకటుతిక్తః, మధురామ్లకటుకషాయః, మధురామ్లతిక్తకషాయః, మధురలవణకటుతిక్తః, మధురలవణకటుకషాయః, మధురలవణతిక్తకషాయః, అమ్లలవణకటుతిక్తః, అమ్లలవణకటుకషాయః, అమ్లలవణతిక్తకషాయ ఇతి। పూర్వే మధురామ్లలవణా ఉత్తరైః కటుకతిక్తకషాయైరేకైకశో యుజ్యన్తే। తద్యథా – మధురామ్లలవణకటుః, మధురామ్లలవణతిక్తః, మధురామ్లలవణకషాయ ఇతి। ఉత్తరే త్రయః కటుకతిక్తకషాయాః పూర్వైర్మధురామ్లలవణైరేకైకశో యుజ్యన్తే, తతశ్చతుష్కా నిష్పద్యన్తే। తద్యథా – కటుతిక్తకషాయమధురః, కటుతిక్తకషాయామ్లః, కటుతిక్తకషాయలవణ ఇతి। ఏతే చతుష్కాః పఞ్చదశ, పూర్వసూత్రోక్తా నవ, ద్వితీయసూత్రోక్తాస్త్రయః, తృతీయసూత్రోక్తాస్త్రయః, ఇత్యేతే చతుష్కాః పఞ్చదశ ॥ 74 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 214 తమం పత్రమ్।)

పూర్వోక్త మధురామ్లలవణాది 3 రసములలో ఏవైతే 3 అధికముగా చెప్పబడినవో అవి మిగిలిన 3 కటు తిక్త కషాయ రసములలో ఏ పూర్వోక్త 3 ద్వికములున్నవో వాటిలో ప్రతి ఒకదానితో కలియుటచే చతుష్క సంయోగము ఏర్పడును ఎట్లనగా 1. మధురామ్ల కటు తిక్త 2. మధురామ్ల కటు కషాయ 3. మధురామ్ల తిక్త కషాయ 4 మధురలవణ కటుతిక్త 5. మధుర లవణ కటు కషాయ. 6. మధుర లవణ తిక్త కషాయ 7. ఆమ్ల లవణ కటు తిక్త 8. ఆమ్ల లవణ కటు కషాయ 9. ఆమ్ల లవణ తిక్త కషాయ మొదటి మధురామ్ల లవణములు మిగిలిన కటు తిక్త కషాయములతో ఒక్కొక్కదానితో వేరువేరుగా కలియును. ఎట్లనగా

1. మధురామ్ల లవణ కటు 2 మధురామ్ల లవణ తిక్త 3. మధురామ్ల లవణ కషాయ. మిగిలిన కటు తిక్త కషాయములతో మొదటి మధురామ్ల లవణములు ఒక్కొక్కటి ప్రత్యేకముగా కలియుట వలన చతుష్క సంయోగమేర్పడును. ఎట్లనగా -
1. కటు తిక్త కషాయ మధుర 2. కటు తిక్త కషాయామ్ల 3. కటు తిక్త కషాయ లవణ ఈ విధముగా, 5 చతుష్క సంయోగములగును.

పూర్వసూత్రోక్త	- 9
ద్వితీయసూత్రోక్త	- 3
తృతీయసూత్రోక్త	- 3
మొత్తము	- 15

షట్ పఞ్చకాః । షణ్ణాం రసానాం మధురామ్లలవణకటుతిక్తకషాయాణా మేకైకమపనయితవ్యాః, షట్ పఞ్చకా నిష్పద్యన్తే । తద్యథా – అమ్లలవణకటుతిక్త కషాయః, మధురలవణకటుతిక్తకషాయః, మధురామ్లకటుతిక్తకషాయః, మధురామ్లలవణతిక్తకషాయః మధురామ్లలవణకటుకషాయః, మధురామ్లలవణకటు తిక్త ఇతి । త ఏతే షట్ పఞ్చకాః । షడ్భిర్మధురామ్లలవణకటుతిక్తకషాయైరేకః । తద్యథా – మధురామ్లలవణకటుతిక్తకషాయ ఇతి । త ఏవమేతే రసాస్త్రిషష్టిధా భిన్నాః, తత్ర సంయుక్తాః సప్తపఞ్చాశత్, అసంయుక్తాః షట్ ॥ 75 ॥

పంచకములు 6 అగును. మధురామ్ల లవణ కటుతిక్త కషాయములు ఈ 6 రసములలో ఒక్కొక్క రసము తగ్గించవలెను. ఎట్లనగా 1. అమ్ల లవణ కటు తిక్త కషాయ 2. మధుర లవణ కటు తిక్త కషాయ 3 మధురామ్ల కటు తిక్త కషాయ 4. మధురామ్లలవణ తిక్త కషాయ 5. మధురామ్ల లవణ కటు కషాయ 6. మధురామ్ల లవణ కటు తిక్త మధురామ్ల లవణ కటు తిక్త కషాయముల సంయోగములు ఒక రసమేర్పడును. ఇది షటక సంయోగము ఈ విధముగా రసములు 63 భేదములగును. ఇందులో సంయుక్త రసములు 57 అసంయుక్తరసములు 6 అగును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 76 ॥
(ఇతి) ఖిలేషు రసదోషవిభాగీయో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ॥ 77 ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

రసదోషవిభాగము సమాప్తము

సంశుద్ధి విశేషణీయాధ్యాయః - సప్తమః

అథాతో సంశుద్ధివిశేషణీయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము సంశుద్ధి విశేషణీయమగు అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

సిద్ధౌ విశోధనాఖ్యాయామనుక్తం యద్విశేషణమ్ ।
ఊర్ధ్వానులోమయోః సర్వం తత్ ప్రవక్ష్యామ్యతః పరమ్ ॥ 3 ॥

సిద్ధి స్థానములో విశోధన ప్రకరణములో ఊర్ధ్వ మరియు అనులోమన శోధనలో చెప్పని విషయములను ఇక్కడ చెప్పెదను.

చయప్రకోపప్రశమాః పిత్తస్య ప్రావృడాదిషు ।
శ్లేష్మణః శిశిరాద్యేషు, వాయోర్గ్రీష్మాదిషు త్రిషు ॥ 4 ॥

పిత్తము ప్రావృటాది ఋతువులలో క్రమముగా సంచయ ప్రకోప ప్రశమనము పొందును. శ్లేష్మము శిశిరాది ఋతువులలో సంచయ ప్రకోప ప్రశమనము పొందును. వాయువు గ్రీష్మాది ఋతువులలో క్రమముగా సంచయ ప్రకోప ప్రశమములు చెందును.

ప్రావృట్‌శరద్ధేమన్తాఖ్యా విసర్గస్తృతవస్త్రయః ।
శిశిరశ్చ వసన్తశ్చ గ్రీష్మశ్చాదానసంజ్ఞితాః ॥ 5 ॥

ప్రావృటో శరత్ హేమంతములు 3 విసర్గకాలము. శిశిర వసంత గ్రీష్మములు ఆదానకాలమనబడును.

విసర్గాదానయోర్మధ్యే బలం మధ్యం శరీరిణామ్ ।
ఆద్యన్తయోస్తు దౌర్బల్యమన్తాద్యోరుత్తమం బలమ్ ॥ 6 ॥

విసర్గ, ఆదాన కాలముల మధ్యలో ప్రాణుల బలము మధ్యమముగా ఉండును. విసర్గ కాల ఆదిలో ఆదానకాల అంతములో మనుష్యులు దుర్బలముగా నుందురు. విసర్గకాల అంతము ఆదాన కాల ప్రారంభము బలము ఉత్తమముగా నుండును.

హేమన్తే స్నిగ్ధశీతాభిరద్భిరోషధిభిస్తథా ।
చితోఽపి శైత్యాత్ ప్రస్కన్నః కఫో నాత్ర ప్రకుప్యతి ॥ 7 ॥
స కుప్యతి హిమాపాయే సంతప్తో భాస్కరాంశుభిః ।
తస్మాత్ సంశోధనం తత్ర కర్తవ్యం వమనోత్తరమ్ ॥ 8 ॥

హేమంత ఋతువులో స్నిగ్ధ శీతల జలము మరియు ఓషధుల ద్వారా కఫము సంచితమైనప్పటికి, శీతము ద్వార కఫము ఘనీభవించుటచే ప్రకోపించదు. ఆ సంచిత కఫము తర్వాత వసంతమున సూర్య కిరణములచే సంతప్తమై కఫ ప్రకోపము జరుగును. కావున ఈ ఋతువులో వమనము ద్వారా శరీర శోధనము చేయవలెను.

గ్రీష్మే నిష్పీతసారత్వాద్రసానాం విచితోఽపి సః ।
ఔష్ణ్యాతిరేకాత్ కాలస్య వాయురత్ర న కుప్యతి ॥ 9 ॥
రవేరమ్బుదసంరోధాత్ ప్రకుప్యత్యమ్బుదాగమే ।
బస్తికర్మోత్తరం తత్ర ప్రతికర్మ విశిష్యతే ॥ 10 ॥

గ్రీష్మ ఋతువులో సంపూర్ణ రసయుక్త పదార్థముల సారభాగమును సూర్య కిరణములు శోషింపచేసినప్పటికీ సంచితమైన వాయువు ఉష్ణత్వ కారణముచే ప్రకోపము చెందదు. వాయువు శీత గుణము కలదగుటచే వర్షఋతువులో ప్రకోపించును. కావున వస్తి కర్మ ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

అపాం చైవౌషధీనాం చ వర్షాస్వమ్లవిపాకతః ।
చితమప్యత్ర తత్ పిత్తం వర్షాశైత్యాన్న కుప్యతి ॥ 11 ॥

దివాకరాంశుసంతప్తం శరత్కాలే ప్రకుప్యతి ।
విరేచనోత్తరం చాత్ర విధాతవ్యం విశోధనమ్ ॥ **12** ॥

వర్ష ఋతువులో జలము మరియు ఔషధుల యొక్క అమ్లవిపాక కారణమున విదగ్ధమైనప్పటికి పిత్తము సంచితమగునే కాని శీతల కారణమున ప్రకోపము చెందదు. అదే పిత్తము సూర్య కిరణములచే సంతప్తమై శరత్కాలములో ప్రకోపించును. ఈ కాలములో విరేచనముచే శోధనము చేయవలెను.

దోషప్రకోపే సర్వస్మిన్ కాలే కార్యమనన్తరమ్ ।
న హి హేత్వీరితో దోషః కశ్చిత్కాలముదీక్ష్యతే ॥ **13** ॥

ఔచిత్యాదార్తవో దోషప్రకోపో న తథా భృశః ।
యథా హేతుకృతస్తస్మాత్ క్షిప్రమేనముపక్రమేత్ ॥ **14** ॥

దోషములు ప్రకోపించినపుడు అన్ని కాలములలో శోధనము చేయ వచ్చును. తన స్వకారణములచే ప్రకోపించిన దోషము కొంచెము కూడ ప్రతీక్షంచదు. ఋత్వనుసారము జరుగు దోషము అంత భయంకరముగా నుండదు. కావున స్వకారణ దోపప్రకోపమును వెంటనే శాంతింపచేయవలెను.

వమనైశ్చ విరేకైశ్చ నిరూహైః సానువాసనైః ।
తథా స్వాస్థ్యమవాప్నోతి రోగేభ్యశ్చ ప్రముచ్యతే ॥ **15** ॥

వమనము విరేచనము అనువాసన నిరూహవస్తుల ద్వారా స్వస్థత చేకూరును. రోగములచే ముక్తి పొందును.

స్థౌల్యామపాణ్డుతాకర్ణకోఠారుఃపిడకోద్భవః ।
నిద్రానాశోఽరతిస్తంద్రీరుత్క్లేశః కఫపిత్తయోః ॥ **16** ॥

శ్రమదౌర్బల్యదౌర్గన్ధ్యమాలస్యం సీదనం క్లమః ।
భక్తద్వేషోఽవిపాకశ్చ క్లైబ్యం బుద్ధేరుపప్లవః ॥ **17** ॥

బృంహణైస్తృప్యతోఽపి(స్యా)ద్బలవర్ణపరిక్షయః ।
దుఃస్వప్నదర్శనం చేతి బహుదోషస్య లక్షణమ్ ॥ **18** ॥

బహుదోషవ్యక్తి లక్షణములు : స్థూలము, ఆమదోషము పాండు కర్ణ రోగ, కోఠ

అరు (క్షతవ్రణ), పిటికా, నిద్రానాశం అరతి, తంద్ర కఫపిత్త ఉత్క్లేశము, పరిశ్రమ, దుర్బలత, దుర్గంధము, ఆలస్యము, అంగసదనము, క్లమ, భక్తద్వేషము, అవిపాకము, క్లైబ్యము, బుద్ధి విభ్రమము, బృంహణ ఆహారము ఇచ్చినప్పటికి బలవర్ణములు క్షీణించుట దుఃస్వప్నముల గాంచుట ఇవి దోషముల అధికమాత్ర లక్షణములు.

బలినః స్థిరదేహస్య తస్య సంశోధనం భిషక్।
కుర్యాత్, సంశమనం చైవ మధ్యదోషబలస్య తు ॥ **19** ॥
అల్పదోషబలస్యాపి యథాకాలం విశోషణమ్

రోగి బలవంతుడు స్థిర దేహము కలవాడైన చో సంశోధనము చేయవలెను. దోషములు బలము మధ్యమముగా నున్నచో సంశనముచేయవలెను. దోషము, బలము అల్పముగానున్నచో కాలానుసారము శోషణము చేయవలెను.

అథ సంశోధనార్హే తు స్నేహస్వేదోపపాదితే ॥ **20** ॥
వమనం స్రంసనం వాఽపి యథావదుపకల్పయేత్।

తదనంతరము సంశోధన యోగ్య రోగికి మొదట స్నేహనము స్వేదనము చేసి వమన విరేచనములు విధి అనుసారము చేయించవలెను.

స్నేహః పీతోఽనిలం హన్తి కురుతే దేహమార్దవమ్ ॥ **21** ॥
సఙ్గం మలానాం నిఘ్న(హ)న్తి, స్వేదః స్నిగ్ధస్య దేహినః।

స్నేహము వాయువును శాంతింప చేయును. శరీరమును మృదువుగా చేయును. నిరోధించబడినమలమును నశింపచేయును.

స్రోతఃసు లీనం సూక్ష్మేషు దోషం ద్రవయతి, ద్రవమ్ ॥ **22** ॥

స్నిగ్ధ మనిషికి స్వేదనము చేసిన సూక్ష్మ స్రోతస్సులందున్న దోషమును కరిగించును.

శోధనం హరతి క్షిప్రం యథావత్ సంప్రయోజితమ్।
మంత్రపూతమబీభత్సం చ హృద్యం కార్యం విరేచనమ్ ॥ **23** ॥
సబీభత్సం తు వమనం తథా తద్యోగమృచ్ఛతి।

శోధనము శీఘ్రముగా దోషములను హరింపచేయును. విరేచనము మంత్రముచే పవిత్రమై బీభత్సము కానిదై హృద్యముగా నుండ వలెను. బీభత్సమైన వమనము ద్వారా వమనాతి యోగమగును.

స్నిగ్ధో వమేత్తృతీయేఽహ్ని చతుర్థే స్రంసనం పిబేత్ ॥ 24 ॥
వికారజాతే తద్యుక్తం స్వస్థవృత్తౌ తు కామతః ।

స్నేహము తర్వాత 3వదినము వమనౌషధము, 4వ దినము విరేచనము చేయించవలెను. ఈ విధానము రోగోత్పన్నస్థితికి చెప్పబడినది. స్వస్థునిలో యధేచ్చగా ప్రయోగించవచ్చును.

కఫవృద్ధికరం భోజ్యః శ్వః పాతా వమనం నరః ॥ 25 ॥
విరేచనం ద్రవప్రాయం స్నిగ్ధోష్ణావిశదం లఘు ।
తథోత్క్లిష్టకఫత్వాచ్చ పురీషస్య చ లాఘవాత్ ॥ 26 ॥
ఊర్ధ్వం చాధశ్చ దోషాణాం ప్రవృత్తిః స్యాదయత్నతః ।

వమనము చేయించుటకు ముందు రోజు కఫవృద్ధికర భోజనము చేయించవలెను. విరేచన ఔషధము ద్రవము స్నిగ్ధము ఉష్ణము విశదము లఘువుగా నుండవలెను. ఈ విధముగా ఉత్క్లిష్టమైన కఫము ఉన్నప్పుడు పురీషము లఘువుగా నున్నప్పుడు దోషములను ఊర్ధ్వ అధోభాగములనుండి వెడలింప చేయవలెను.

విషే విసర్పే శ్వయథౌ వాతరక్తే హలీమకే ॥ 27 ॥
కామలాపాణ్డురోగే చ నాతిస్నిగ్ధం విరేచయేత్ ।

విష ప్రయోగము, విసర్పము, శోథ వాతరక్త హలీమక కామల పాండు రోగములో అతిస్నేహము చేయించకుండ విరేచనము చేయించవలెను.

నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ విదధ్యాత్ స్నేహసంయుతమ్ ॥28 ॥
స్నిగ్ధాయ రూక్ష(క్షం) రూక్షాయ కామం స్నేహవిరేచనమ్ ।
స్నిగ్ధాభారం రథాత్ (?) కో వా స్రంసనం సహతే నరః ॥ 29 ॥

అతిస్నిగ్ధమైన వాడికి స్నిగ్ధ విరేచనము చేయించకూడదు స్నిగ్ధ శరీరము గలవాడికి రూక్ష విరేచనము ఇవ్వవలెను. రూక్ష శరీరము గలవాడికి యధేచ్చగా

స్నిగ్ధ విరేచనమివ్వవలెను. అతి స్నేహితుడైన వాడు విరేచనమును ఎలా భరించగలడు-

ఘృతకుమ్భాద్యథా తోయమయత్నేన నిరస్యతే ।
నిరస్యతే తథా దోషః స్నిగ్ధాద్దేహాద్విరేచనైః ॥ 30 ॥

ఘృత ఘటమునుండి నీటిని ఏ విధంగా అప్రయత్నంగానే తొలగించవచ్చునో అదే విధముగా స్నిగ్ధ దేహమునుండి విరేచనము ద్వారా దోషములను సుఖపూర్వకముగా తొలగించవచ్చును.

స్నిగ్ధం విష్యందయత్యగ్నం స్వేదో(దః) స్నిగ్ధార్ద్రమిన్ధనమ్ ।
తతః స్విన్నశరీరస్య దోషాన్ హరతి భేషజమ్ ॥ 31 ॥

స్నిగ్ధము ఆర్ద్ర ఇంధనమును అగ్ని విష్యందము చేయునట్లే స్నిగ్ధశరీరమును స్వేదనము విష్యందము చేయును. స్విన్నుడైన వానికి ఔషధము దోషములను హరింపచేయును.

యథా హి మలినం వాసః క్షారేణోత్క్లేశ్య వారిణా ।
శోధ్యతే శోధనైస్తద్వదుత్క్లేశ్య విధివద్బలాత్ ॥ 32 ॥

మలిన వస్త్రమునుండి క్షారము దోష ఉత్క్లిష్టము చేసి తర్వాత నీటి ద్వారా శుభ్రము చేసినట్లు, శరీరము కూడ మొదట స్నేహ స్వేదముల ద్వారా దోషోత్క్లిష్టము కల్గించి వమనాది శోధనముల ద్వారా బలపూర్వక శుద్ధి చేయబడును.

వామితం లఙ్ఘయేల్లఙ్ఘ్యం (లఙ్ఘితం) లఘు భోజయేత్ ।
తస్య వాన్తవిరిక్తస్య క్రమః పేయాదిరిష్యతే ॥ 33 ॥
తేనాగ్నిర్వర్ధతే సూక్ష్మైరిన్ధనారణయో యథా (రిన్ధనైరరణోర్యథా) ।
(ఇత తాడపత్రపుస్తకే 215తమం పత్రమ్)

వమనము తర్వాత లంఘనము తర్వాత లఘు భోజనము చేయవలెను. వమన విరేచనముల తర్వాత రోగికి పేయాది సంసర్జన క్రమముతో ఆహారము నివ్వవలెను. తద్వారా అగ్ని వృద్ధి చెందును. సూక్ష్మ ఇంధనముల ద్వారా అరణి నుండి అగ్ని ఉత్పన్నమైనట్లు అగ్ని ప్రదీప్తమగును.

సముత్థితేఽగ్నౌ సంజాతే మ(బ)లే దేహే చ నిర్మలే ॥ 34 ॥
వాససీవార్పితో రాగః సిద్ధిం యాత్యుత్తరో విధిః ।

ఎట్లైతే బాగా శుభ్రము చేసిన వస్త్రమునకు రంగు బాగా అతికినట్లు కాయగ్ని ప్రదీప్తమై, బలముత్పన్నమై, సంశోధనము ద్వారా నిర్మలమై యున్న శరీరమునకు చికిత్స చేసినచో సంపూర్ణముగా సఫలమగును.

యశ్చాత్ర వా యదాబాధః స్యాదయోగాదియోగతః ॥ 35 ॥
సమాసవ్యాసతస్తస్య సిద్ధౌ సిద్ధిరుదాహృతా ।

చికిత్సలో అయోగాది కారణములచే జనించు ఉపద్రవములు వాటి చికిత్స సంక్షిప్తముగా విస్తారముగా సిద్ధిస్థానములో చెప్పబడినది.

తతోఽన్నప్రవిచారస్య వికల్పః సంప్రవక్ష్యతే ॥ 36 ॥

తర్వాత అన్నము యొక్క ప్రకృష్ట విచారణ చెప్పబడును.

సర్వత్ర త్రివిధా పేయా సంసర్గాదౌ విధీయతే ।
అకృతాదివికల్పేన తతో యూషస్తతో రసః ॥ 37 ॥

సంపూర్ణ చికిత్సా శాస్త్రములో సంసర్జనాదులకు 3 ప్రకారములైన పేయ వర్ణించబడినది. 1. కృతయూష 2. అకృతయూష 3. మాంసరసము.

వ్యపేతలవణా పూర్వా దీపనీయామ్బుసాధితా ।
తాని (సా చ) క్షుద్రా, ద్వితీయా స్యాత్ కిఞ్చిల్లవణదీపనా ॥ 38 ॥
తద్వదేవ తృతీయా తు సంస్కృతా స్నేహమాత్రయా ।

ఇందులో మొదటిది (కృతయూషము) లవణ యుక్తమైనది. మరియు దీపనీయ జలముతో చేయబడినది. ఇది అల్పమైనది. ఇందులో రెండవదైన అకృతయూషము కొంచెం లవణయుక్త మైనది దీపనము. 3వది మాంసరసము అల్ప స్నేహముతో తయారు చేయబడినది.

అవ్యక్తలవణస్నేహో యూషస్త్వకృతకో మతః ॥ 39 ॥
మన్దామ్లలవణస్నేహసంస్కారః స్యాత్ కృతాకృతః ।
వ్యక్తస్నేహోమ్లలవణః కృతయూషః సుసంస్కృతః ॥ 40 ॥

ఏవమేవ రసం విద్యాదిమం పేయాదికం క్రమమ్ ।

యూషలో లవణ స్నేహములు అవ్యక్తముగా నున్నచో అకృత యూషమనబడును. స్వల్ప అమ్లలవణ స్నేహముల ద్వారా సంస్కృతమైనది కృతాకృతయూషమనబడును. స్నేహ ఆమ్లలవణములు స్పష్టముగా వ్యక్తమైనచో అది కృత యూష మనబడును. ఇదే విధముగా మాంసరసమునకు కూడ అన్వయించు కొనవలెను. పేయాది క్రమము చెప్పబడినది.

సకృజ్జఘన్యా ద్విర్మధ్యా త్రిః శ్రేష్ఠా శుద్ధిమ్యచ్ఛతి ॥ 41 ॥

జఘన్య (హీన) శుద్ధి వ్యక్తి ఇందులో ఒక దానిని సేవించవలెను. మధ్యశుద్ధివాడు ఇందులో రెండింటిని సేవించవలెను. శ్రేష్ఠ శుద్ధివాడు మూడింటిని సేవించవలెను.

ఇమాం పేయాదిసంసర్గీం సర్వసంశోధనోపగామ్ ।
ఆరోగ్యకామః సేవేత స్వాస్థ్యే ప్రకృతిభోజనమ్ ॥ 42 ॥
వర్జయిత్వా విరుద్ధాన్నం గుర్వసాత్మ్యం చ యద్భవేత్ ।

ఆరోగ్యమును కోరు వాడు సంశోధనములో తోడ్పడు పై చెప్పిన సంసర్జన క్రమము పాటించవలెను. తిరిగి స్వస్థత చేకూరినప్పుడు విరుద్ధ గురు అసాత్మ్య భోజనమును త్యజించి ప్రాకృత భోజనము చేయవలెను.

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి ప్రమాణాదిప్రయోజనమ్ ॥ 43 ॥

తదనంతరము వమన విరేచనాదుల ప్రమాణము మాత్ర వర్ణించెదను.

వమనీయకషాయస్య చత్వారోఽఞ్జలయః పరా ।
మాత్రా, మధ్యా త్రయో, హ్రస్వా ద్వౌ, తదర్ధా విరేచనే ॥ 44 ॥

వమనమున కిచ్చెడు కషాయము యొక్క ఉత్కృష్టమాత్ర 4 అంజలులు. మధ్యమమాత్ర 3 అంజలులు. హీనమాత్ర 2 అంజలులు విరేచనౌషధమాత్ర ఇందులో సగము ఉండవలెను.

పురుషం పురుషం ప్రాప్య దోషాణాం చ బలాబలమ్ ।
మదనస్య ఫలక్వాథః పిప్పలీసర్షపాన్వితః ॥ 45 ॥

గ్రహాఘ్న్యా వా స ఏవాఽథ పటోలారిష్టవత్సకైః ।
యుక్తో వాఽథ ప్రియఙ్గూనాం కల్కేన మధుకస్య చ ॥ 46 ॥
వమనార్థే విధేయః స్యాన్మధుసైన్ధవమూర్చ్ఛితః ।

ప్రతి మనిషికి దోషముల బలాబలములను చూచి మదన ఫల క్వాథమును మధు సైంధవ లవణముతో కలిపి అందులో పిప్పలి, సర్షప, పటోల, నింబ, వత్సక, ప్రియంగు మధుక కల్కమును వేసి ప్రయోగించవలెను.

న త్వజీర్ణే, హితం త్వత్ర లవణోష్ణామ్బు కేవలమ్ ॥ 47 ॥
తద్ధి సర్వం సముత్క్లిశ్య ముఖేనాశు వినిర్హరేత్ ।

రోగికి అజీర్ణమైనచో పై ఔషధసేవన చేయకూడదు. అప్పుడు వమనార్థము కేవలము ఉష్ణ జలములో సాధారణ లవణమువేసి ప్రయోగించవలెను. ఇది సంపూర్ణ దోషములను ఉత్క్లేశము చేసి ముఖము నుండి వెడలించును.

యద్యేవమామం విష్టమ్భాన్నైతి తత ఉత్తరమ్ ॥ 48 ॥
వచాజగన్ధామదనపిప్పలీభిస్తదుద్ధరేత్ ।
అన్యైర్వా కల్క(ల్ప)విహితైర్బీభత్సోద్వేజనౌషధైః ॥ 49 ॥
అఙ్గుల్యుత్పలనాలాద్యైర్గలావతుదనైః సఖైః ।
తత్పార్శ్వోదరపృష్ఠానాం పీడనోన్మర్దనైరపి ॥ 50 ॥

ఒక వేళ ఆ దోషము ఆమావస్థలో నున్నందున బహిర్గతము కానిచో తర్వాత వచ అజగంధ మదన ఫలము పిప్పలి ద్వారా బైటకు వెడలించవలెను. లేదా అన్యకల్పములతో తయారు చేసిన బీభత్స ఉద్వేజన కారకములైన ఔషధములను లేదా వేలుతోగాని, కమలనాళముతోగాని కంఠములో సుఖస్పర్శ గావించి లేదా ఉదర పృష్ఠ ప్రదేశములను పీడన చేసి లేదా ఉద్వర్తనముచేసి దోషమును వెడలించవలెను.

పీతవన్తం చ వమనం ముహూర్తమనుపాలయేత్ ।
విదాహపూర్వః స్వేదోఽస్య యదా భవతి సర్వతః ॥ 51 ॥
విష్యన్దమానం జానీయాత్తదా దోషం భిషగ్వరః ।
లోమహర్షేణ చాన్వక్షం స్థానేభ్యశ్చలితం తథా ॥ 52 ॥

ఆధ్మానోద్వేష్టనాభ్యాం చ నిర్దిశేత్ కోష్ఠమాశ్రితమ్ ।
హృల్లాసాస్యపరిస్రావైశ్చాముఖీభూతముద్ధరేత్ ॥ 53 ॥
ఉష్ణామ్బు లవణోపేతం పీత్వాఽఽకణ్ఠం పునః పునః ।

వమనౌషధ సేవనానంతరము ముహూర్త కాలము ప్రతీక్షించవలెను. రోగికి మొదట వేడికల్గి తర్వాత శరీరమునందు చెమట వచ్చును. అప్పుడు దోషములు విలయమొందుచున్నదని గ్రహించవలెను. లోమహర్షముతో దోషములు తమ స్వస్థానమునుండి విచలితమైనవిగా గమనించవలెను. ఆధ్మాన ఉద్వేష్టనముల ద్వారా దోషములు కోష్ఠమును చేరుట హృల్లాసము లాలస్రావము ద్వారా దోషముల ఊర్ధ్వగమనము అప్పుడు లవణజలము కంఠ పర్యంతము పునః పునః త్రాగి వమనము చేసి దోషములను వెడలించవలెను.

యావత్ స్యురష్టౌ షడ్వాఽపి వేగాశ్చత్వార ఏవ వా ॥ 54 ॥
ఆపిత్తదర్శనాద్వాఽపి దోషోచ్ఛిత్తేరథాపి వా ।

వమన వేగము : వమనము 8,6,4 వేగములు రావలెను. లేదా పిత్త దర్శనము వరకు దోషములు నష్టమగునంతవరకివ్వవలెను.

మానప్రమాణతో వాకాధ్యర్ధద్విప్రస్థసంమితమ్ ॥ 55 ॥
పీతాదభ్యధికం యత్ స్యాత్ సదోషస్తద్వినిర్గమే ।

దోషముల ప్రమాణానుసారము సేవించిన ఔషధము కాక ఒక ప్రస్థము (హీన), 1½ ప్రస్థము (మధ్య), 2 ప్రస్థములు (ప్రవర) దోషములు నిర్హరణము కావలెను. వమనాదులవమాత్ర సేవించిన ఔషధముకన్నా అధికమైనచో దోషయుక్తమగును.

నిరామగన్ధం సోద్గారం యావత్ పీతమపిచ్ఛిలామ్ ॥ 56 ॥
యదా వికలుషం వాన్తం దృశ్యతేఽమ్బు ప్రతిగ్రహే ।
కుక్ష్యురఃకణ్ఠశిరసాం లాఘవం రోగమార్దవమ్ ॥ 57 ॥
క్లమకార్శ్యే న చాత్యర్థముత్సాహో విశదాత్మతా ।
సద్యో నిర్హృతదోషస్య లిఙ్గాన్యేతాని నిర్దిశేత్ ॥ 58 ॥

దోష నిర్గమ లక్షణము : సేవించిన ఔషధము ఆమగంధ రహితముగా వెడలుట, వమన జలము పిచ్ఛిల దోషరహితముగా నుండుట. కుక్షి ఉరస్సు కంఠము శిరమునందు లఘుత్వము, రోగము మృదువగుట, శరీర బడలిక, బలహీనము తక్కువగుట ఉత్సాహము ప్రసన్నముగా నుండుట. ఈ లక్షణముల వలన దోషములు వెడలినవని గ్రహించవలెను.

శిరోగతం తతశ్చాస్య త(తై)లైః స్విన్నస్య దేహినః ।
దోషావశేషం నస్యేన ధూమపానేన వా హరేత్ ॥ 59 ॥

తర్వాత శిరమునందు మిగిలిన దోషములను తైలముతో శిరస్సును స్విన్నము చేసి నస్యము ధూమపానము ద్వారా నశింపచేయవలెను.

యథాశుద్ధి తతశ్చైనం సంసర్గేణోపపాదయేత్ ।
హరీతక్యా గ్రహఘ్న్యా వా కల్పోక్తం స్యాద్విరేచనమ్ ॥ 60 ॥

సమ్యక్ శుద్ధి తర్వాత రోగి సంసర్జన క్రమము ననుసరించి భోజనము చేయించిన తర్వాత కల్పోక్తి హరీతకీ లేదా గ్రహఘ్న (శ్వేతసర్షక) ద్వారా విరేచనము చేయించవలెను.

పిప్పలీసైన్ధవోపేతా పథ్యా వా త్రివృతాయుతా ।
శృతం చారగ్వధఫలం క్షీరేణాథ రసేన వా ॥ 61 ॥
త్రిఫలా వా త్రివృద్యుక్తా సఘృతవ్యోషసైన్ధవా ।
తథా గన్ధర్వతైలం వా శ్రేష్ఠం స్నేహవిరేచనమ్ ॥ 62 ॥

లేదా పిప్పలీ సైంధవయుక్త హరీతకి, లేదా త్రివృత్ యుక్త హరీతకి నివ్వవలెను. లేదా ఆరగ్వధ ఫలగుజ్జును క్షీరముతో గాని మాంసరసముతో గాని ఇవ్వవలెను. లేదా త్రిఫలాత్రివృత్తులో ఘృతము త్రికటు కలిపి నివ్వవలెను. లేదా ఏరండతైలము శ్రేష్ఠ స్నేహ విరేచనము.

దశమూలకషాయేణ జాఙ్గలానాం రసేన వా ।
ద్రాక్షాక్వాథేన వా యుక్తమథవా దీపనామ్బునా ॥ 63 ॥
త్రివృద్ద్రాక్షాభయానాం వా గవాం మూత్రేణ సంయుతా ।
సద్రాక్షా త్రివృతా వా స్యాదథవా త్రివృతాష్టకమ్ ॥ 64 ॥

దశమూల క్వాథము జాంగల మాంసరసము ద్రాక్షాక్వాథము దీపనీయ జలము, లేదా గోమూత్రముతో త్రివృత్ ద్రాక్షా హరీతకిని ప్రయోగించవలెను. లేదా ద్రాక్షా త్రివృత్ లేదా త్రివృతాష్టక చూర్ణమునివ్వవలెను.

పథ్యా త్రిజాతకం వ్యూషం విడఙ్గామలకం ఘనమ్ ।
సమాని, షడ్గుణా త్వత్ర శర్కరాఽష్టగుణా త్రివృత్ ॥ **65** ॥

చూర్ణం జ్వరశ్రమశ్వాసకాసపాణ్డ్వామయక్షయాన్ ।
హన్యాత్ క్రిమివిషార్శాంసి మూత్రకృచ్ఛ్రం చ దేహినామ్ ॥ **66** ॥

త్రివృతాష్టక చూర్ణము : హరీతకి, త్రిజాతకములు (దాల్చిన, ఏలా, తేజపత్ర) త్రికటు, విడంగ ఆమలకి ముస్త ఇవన్ని సమభాగములు గ్రహించి ఇందులో 6రెట్లు శర్కర, 8 రెట్లు త్రివృత్ చేర్చి చూర్ణం చేయవలెను. ఈ చూర్ణము ప్రాణుల జ్వరము, శ్రమ, శ్వాస, కాస, పాండు రోగ, క్షయ, కృమి, విష అర్శస్సు మరియు మూత్ర కృచ్ఛ్రమును నశింపచేయును.

దశావరే, పఞ్చదశ మధ్యమే, త్రింశదుత్తమే ।
వేగా ద్విత్రిచతుప్ప్రస్థప్రమాణాః స్యుర్విరేచనే ॥ **67** ॥

విరేచన వేగము : అవర విరేచనము 10, మధ్యవిరేచనము 15, ఉత్తమవిరేచనము 30 వేగములు. మానానుసారము హీనము 2 ప్రస్థములు, మధ్యమము 3 ప్రస్థములు ఉత్తమము 4 ప్రస్థములు కావలెను.

విట్పిత్తకఫసంమిశ్రాః సవాతాః స్యుర్యథాక్రమమ్ ।
పిత్తావసానా వమనే కషాయకఫమూర్ఛితాః ॥ **68** ॥

సమ్యగ్యోగేఽతియోగేఽతిప్రవృత్తిః శోణితోత్తరా ।
అయోగే త్వప్రవృత్తిః స్యాద్విపరీతాఽల్పశోఽపి వా ॥ **69** ॥

విభ్రంశః కర్మణో భ్రంశః కేవలౌషధనిర్గమః ।

విరేచనమునందు దోష నిర్గమనక్రమము : మొదట మలము తర్వాత క్రమముగా పిత్త కఫ వాతములు వెడలును. వమనము నందు మొదట కషాయ ఔషధము తర్వాత కఫము అంతమునందు పిత్తము వెడలును. ఆమాశయము రిక్తం అయిన తర్వాత కేవల వాతము వెడలును.

విరేచన అతియోగము - ఉపర్యుక్త దోషములు అత్యధికముగా వెడలును. అంతములో మలముతో రక్తము వచ్చుచుండును. **విరేచన అయోగ లక్షణములు!** విరేచనము మొత్తము కాకపోవుట విపరీత మార్గమున ప్రవృత్త మగుట, విరేచనము అల్పమాత్రలోనగుట విభ్రంశము (కోష్ఠాంగ గుదభ్రంశము), విరేచనము కాకపోవుట కేవలము ఔషధము మాత్రమే వెడలుట. ఇవి అయోగలక్షణములు.

సర్పిష్పానం వికారే స్యాదతియోగానుబన్ధజే ॥ 70 ॥
మధుకాదివిపక్వం వా తైలం తత్రానువాసనమ్ ।

విరేచన అతియోగ వికారములో ఘృతపానము చేయించవలెను. లేదా యష్ఠిమధు సిద్ధతైలముతో అనువాసన వస్తి నివ్వవలెను.

దుర్వాన్త దుర్విరిక్తం వా స్నిగ్ధదేహం బలాన్వితమ్ ॥ 71 ॥
బహుదోషం దృఢాగ్నిం చ పాయయేదపరేఽహని ।
దుర్బలం క్రమశో భూయః స్నిగ్ధస్విన్నం విశోధయేత్ ॥ 72 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 216 తమం పత్రమ్)

దుర్వాంత దుర్విరిక్త (అవర) పురుషనకి శరీరము స్నిగ్ధ బలమైనచో దోషములు అధిక మాత్రలో నుండి జఠరాగ్ని ప్రదీప్తమై యున్నచో మరుసటి రోజు వమనము లేదా విరేచన ఔషధము మళ్లీ ఇవ్వవలెను. రోగి దుర్బలుడైనచో స్నేహ స్వేదనములు చేయించి మరల వమన విరేచనములు చేయించవలెను.

న తు దుశ్ఛర్దనం జాతు క్రూరకోష్ఠమథాపి వా ।
తయోః సంశమనైర్దోషాన్ బస్తిభిర్వా శమం నయేత్ ॥ 73 ॥

అహృద్యమతిదుర్గన్ధమజీర్ణే చాతి వా బహు ।
యస్యానులోమికం పీతమూర్ధ్వం యాతి కఫావృతమ్ ॥ 74 ॥
తం వామితం లఙ్ఘితం వా పరిస్నిగ్ధం విరేచయేత్ ।

దుర్వమ్య లేదా క్రూర కోష్ఠునకు ఎప్పుడూ రెండవసారి వమన లేదా విరేచనౌషధము నివ్వకూడదు. వారి దోషములను సంశమన ఉపాయముతో లేదా వస్తి ద్వారా శాంతింపచేయువలెను.

విరేచనౌషధము హృద్యము గానప్పుడు అత్యంత దుర్గంధ మైనప్పుడు, అజీర్ణమునందు ఔషధము నిచ్చినపుడు, అత్యధిక మాత్రలో నిచ్చిననపుడు కఫావృత ఔషధము ఊర్ధ్వగమనము చేయును. వానికి వమన లంఘనము స్నేహనములు చేయించి విరేచనము చేయించవలెను.

అత్యర్థస్నిగ్ధదేహస్య విశుద్ధామాశయస్య వా ॥ 75 ॥
మారుతస్యానులోమ్యస్య యస్యాధో వమనం వ్రజేత్ ।
తస్య సంసర్గమాత్రేణ పరిశుద్ధిర్విధీయతే ॥ 76 ॥
దుర్బలస్యాల్పదోషస్య మృదు సంశోధనం హితమ్ ।

అతిస్నిగ్ధుడైన వానికి, ఆమాశయ శుద్ధి కల్గిన వానికి వాయు అనులోమనముచే వమనౌషధము అధోమార్గమున విరేచనమగును. అతనికి సంసర్జన మాత్రతో శుద్ధి అగును. దుర్బలుడు, అల్పదోషములు గలవానికి మృదు సంశోధనము నివ్వవలెను.

విగృహీతాచిరాద్దోషైః స్తోకం స్తోకం వ్రజత్యధః ॥ 77 ॥
ఉష్ణామ్బుపానం తత్ర స్యాదానులోమ్యకరం పరమ్ ।

ఔషధిని దోషములు శీఘ్రముగా గ్రహించపోవుట వలన దోషములు మెల్లమెల్లగా క్రిందికి వచ్చును. ఆ ఆవస్థలో ఉష్ణ జలమును త్రాగించవలెను. ఇది మలమును దోషగతిని అనులోమనము చేయును.

దోషో భవేద్వా సోద్గారో నోర్ధ్వం నాధశ్చ గచ్ఛతి ॥ 78 ॥
సశూలే భేషజే జన్తోః స్వేదం తత్రావచారయేత్ ।

ఔషధ సేవనచే ఉద్గారమైనచో దోషమును పైకి గాని క్రిందకు గాని రాక, ఉదరశూల ఉన్నచో స్వేదనము చేయించవలెను.

మాత్రావిరిక్తే సోద్గారమౌషధం క్షిప్రముద్ధరేత్ ॥ 79 ॥

యోగ్యమాత్రలో విరేచనమైనపుడు ఇంకా ఔషధ ఉద్గారమైనచో వెంటనే వమనము చేయించి ఔషధమును వెడలింపచేయవలెను. లేనిచో విరేచన

అతియోగమగును. అతియోగమైనపుడు ఔషధము జీర్ణమైనపుడు స్తంభన ద్రవ్యములచే స్తంభింప చేయవలెను.

దీప్తాగ్నేః క్రూరకోష్ఠస్య బహుదోషస్య దేహినః ॥ **80** ॥
సోదావర్తస్య నిర్వాహ్య పురీషం ఫలవర్తిభిః ।
సుస్నిగ్ధస్విన్నగాత్రస్య భిషగ్దద్యాద్విరేచనమ్ ॥ **81** ॥

అగ్నిదీప్తునికి, క్రూరకోష్ఠునికి, దోషాధిక్యము గలవానికి ఉదావర్తము కల్గినచో ఫలవర్తులచే దోషములను వెడలించవలెను. స్నేహస్వేదనము చేసి విరేచనము చేయించవలెను.

యదసక్తం మహావేగైః సుఖేనాశు ప్రవర్తతే ।
అనాబాధకరం నాతిగ్లపనం దోషసోధనమ్ ॥ **82** ॥

అవ్యాపన్నగుణోదర్కం మాత్రాయుక్తం సుసంస్కృతమ్ ।
పీతమేకాగ్రమనసా సమ్యకచ్ఛుద్ధికృదావహేత్ ॥ **83** ॥

సమ్యక్ శుద్ధి ఔషధ లక్షణము : ఔషధను శరీరము నందే నిల్చి పోనిది, అతివేగమును సుఖపూర్వకముగా ప్రవృత్తము చేయునది, శరీరమునకు కష్టము కల్గించనిది అతిగ్లానిని ఉత్పన్నము చేయనిది, దోషశోధనము చేయునది మంచి గుణముల నష్టము కానిది యోగ్యమాత్రలో సేవించినది, మంచిగ సంస్కరించ బడినది ఏకాగ్ర మనసుతో సేవించిన ఔషధము సమ్యక్ శుద్ధి ఔషధముగా తెలుసు కొనవలెను.

దీప్తాగ్నయః కర్మనిత్యా యే నరా రూక్షభోజినః ।
శశ్వద్దోషాః క్షయం యాన్తి తేషాం వాయ్వగ్నికర్మభిః॥ **84** ॥
విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణదోషానపి సహన్తి తే ।
స్వస్థవృత్తా న తే శోధ్యా రక్ష్యా వాతవికారతః ॥ **85** ॥
విజ్ఞాయైవంవిధం వైద్యః సంశుద్ధిం కర్మ(ర్తు)మర్హతి ॥

అగ్ని ప్రదీప్తమైన వానికి నిత్యము శ్రమ చేయువానికి రూక్ష భోజనము చేయువానికి దోషములు వాయు అగ్ని వ్యాయామాది కర్మలచే శాంతించును.

వారు విరుద్ధ భోజనము, అధ్యశనము అజీర్ణాది దోషములను కూడ సహించును. వారి స్వాస్థ్యావస్థలో శోధనము చేయించకూడదు. వాత వికారములనుండి రక్షించవలెను. వైద్యుడు ఇవన్ని తెలిసికొని సంశోధనము చేయవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।

అని భగవాన్ కశ్యపుడు సప్తమాధ్యాయమును చెప్పెను. ఖిలస్థాన మందలి సంశుద్ధివిశేషణీయానామాధ్యాయము సమాప్తము.

(ఇతి) ఖిలేషు సంశుద్ధివిశేషణీయో నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥ 7 ॥

అథ వస్తివిశేషణీయో నామాష్టమోऽధ్యాయః ।

వస్తి విశేషణీయాధ్యాయః

అథాతో వస్తివిశేషణీయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము వస్తి విశేషణీయాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

బస్తిదానాత్ పరం నాస్తి చికిత్సాऽఙ్గసుఖావహా ।
శాఖాకోష్ఠగతా రోగాః సర్వార్ధాఙ్గగతాశ్చ యే ॥ 3 ॥
తేషాం సముద్భవే హేతుర్వాతాదన్యో న విద్యతే ।

వస్తికి మించిన చికిత్స శరీరాంగములకు సుఖము కల్గించుటలో మరేదీ లేదు. శాఖాగత కోష్ఠగత సంపూర్ణ శరీరగత అర్ధ శరీరగత వ్యాధుల ఉత్పత్తి హేతువు వాతము గాక మరేది ఇతర కారణము లేదు.

తథా కఫస్య పిత్తస్య మలానాం చ రసస్య చ ॥ 4 ॥
విక్షేపణో సంహరణో వాయురేవాత్ర కారణమ్ ।

కఫ పిత్తముల రసముల విక్షేర సంఘాతములకు (వియోగ, సంయోగ) వాయువే కారణము.

జేతా చాస్య ప్రవృద్ధస్య బస్తితుల్యో న కశ్చన ॥ 5 ॥

తదుపార్థం చికిత్సాయాః సర్వం వాతచికిత్సితమ్ ।

ప్రకోపించిన వాయువును జయించుటకు వస్తి సమానమైన మరో ఉపాయము లేదు. వస్తి క్రియ సంపూర్ణవాత రోగములలో అర్ధచికిత్సగా నెంచబడినది.

కర్మ కాలశ్చ యోగశ్చ తిస్రః సంజ్ఞా యథాక్రమమ్ ॥ 6 ॥
వక్ష్యే నిరుక్తనిర్దేశసంఖ్యాదోషవికల్పతః ।

నిరుక్త, నిర్దేశ, సంఖ్యా మరియు దోషాను సారము క్రమముగా కర్మవస్తి, కాలవస్తి, యోగవస్తులను నేను వర్ణించెదను.

బాహు . . . . తేః కర్మసంజ్ఞితమ్ ॥ 7 ॥
అత్యుదీర్ణబలే జాతే ప్రయోజ్యం తద్యథావిధి ।

కర్మవస్తి : శరీర బలము అధికముగా నున్నప్పుడు కర్మవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

తదర్ధకలనాత్ కాలః స హి మధ్యబలాన్వయే ॥ 8 ॥
పవనే పిత్తసంసృష్టే విధాతవ్యో విజానతా ।

కాలవస్తి : కర్మ వస్తి సంఖ్యలో సగము ఉండుట వలన దీనిని కాలవస్తి అందురు. శరీర బలము మధ్యముగా నున్నపుడు మరియు వాయువుతో పిత్తము సంసర్గమైనపుడు వివేక వంతుడు దీనిని ప్రయోగించవలెను.

అల్పత్వాత్ స్నేహబస్తీనాం యుక్తేర్యోగః స లాఘవాత్ ॥ 9 ॥
ప్రయోజ్యః కఫసంసృష్టే నాతితీవ్రబలేఽనిలే ।

యోగ వస్తి : స్నేహ వస్తి కంటె తక్కువ గుట మరియు లఘుత్వ- మగుటచే దీనిని యోగవస్తి అందురు. కఫ సంసర్గమై వాతము తీవ్రముగా లేనప్పుడు దీనిని ప్రయోగించవలెను.

అన్వాసనాశ్చతుర్వింశతిర్నిరూహాః షట్ చ కర్మణి ॥ 10 ॥
(ద్వాదశాఽన్వాసనాః కాలే) నిరూహాశ్చాత్ర వైత్రయః ॥ 11 ॥
త్రయ ఏవ నిరూహాః స్యుర్యోగే పఞ్చానువాసనాః ।
కర్మాదీనాం త్రిపఞ్చాశద్వస్తిసంఖ్యా నిదర్శితా ॥ 12 ॥

కర్మ వస్తి సముదాయములో అనువాసన వస్తి 24, నిరూపవస్తి 6 అగును. కాలవస్తి యోగవస్తుల మొత్తము సంఖ్య 53. కర్మవస్తి = 30 కాలవస్తి =15 యోగవస్తి=8

పశ్చాదా కర్మణి స్నేహాశ్చత్వారోఽన్తే తథాఽనయోః।
మధ్యే షణ్ణాం నిరూహాణామన్తరేషు త్రయస్త్రయః ॥ 13 ॥
ఆదావన్తేఽన్తరే చైవ కాలే స్నేహాస్త్రయస్త్రయః।
యోగే నిరూహాన్తరితాస్త్రయోఽన్తే ద్వావితి క్రమాత్ ॥ 14 ॥
ప్రోక్తో విభాగనిర్దేశస్తద్వికల్పమతః శృణు।

కర్మ వస్తిలో ప్రారంభములో 5, అంతములో 4 స్నేహవస్తులుండును మరియు 6 నిరూహవస్తుల మధ్యలో 3 స్నేహవస్తువులుండును అనగా 5 అనువాసన+1 నిరూహ+ 3 స్నేహ+1 నిరూహ+3 స్నేహ+1 నిరూహ+3 స్నేహ+1 నిరూహ+3 స్నేహ+1 నిరూహ+3 స్నేహ+1 నిరూహ+4 స్నేహ=30

కాలవస్తిలో ప్రారంభమున 3 అంతమున 3 మధ్యమున 3, 3 స్నేహవస్తులుండును.

3-స్నేహ
1-నిరూహ
3-స్నేహ
1-నిరూహ
3-స్నేహ
1-నిరూహ
3-స్నేహ
15

యోగవస్తిలో ఒక స్నేహ వస్తి ఒక నిరూపవస్తి చొ॥న ఉండి అంతమున 2 స్నేహవస్తులుండును.

1 స్నేహ
1 నిరూహ
1 స్నేహ

ఈ విధముగా కర్మ, కాల, యోగ అనుసారము వస్తివిభాగము చెప్పబడినది.

1 నిరూహ　　　　　　　　ఇప్పుడు విపులముగా వినుము.
1 స్నేహ
1 నిరూహ
2 స్నేహ
8

సప్త పఞ్చ త్రయో వాఽఽదౌ వాతే (స్నేహాస్త్వ) గర్హితాః ॥ 15 ॥
జఘన్యౌ పిత్తకఫయోరేతావేవ కదాచన ।

వాతప్రకోపమున 7,5,3 స్నేహవస్తులు నిందితము కాదు. కాని ఇవే సంఖ్యలు పిత్త, కఫ ప్రకోపములో ప్రారంభమున ఇచ్చినచో అప్పుడప్పుడు నిందితముగా చెప్పబడినవి.

తాం తామవస్థామన్వీక్ష్య దోషకాలబలాశ్రయామ్ ॥ 16 ॥

ఉత్కర్షేచ్చావకర్షేచ్చ బస్తీన్ ద్రవ్యాణి వా భిషక్ ।
కుర్యాద్యోగే తథోత్కర్షమపకర్షం తు కర్మణి ॥ 17 ॥
కాలే తదుభయం చైవ వీక్ష్య దోషబలాబలమ్ ।

కావున దోష కాల రోగి బల అవస్థలను జూచి వస్తి మరియు వస్తి ద్రవ్యములను తగ్గించుట లేదా వృద్ధి చేయుట నిర్ణయించవలెను. యోగవస్తిలో ఉత్కర్ష కర్మ వస్తిలో అపకర్ష మరియు కాలవస్తిలో దోషముల కాలబలములను చూసి, వృద్ధి హ్రాసలను చేయవలెను.

వాతే సమాంశః స్నిగ్ధోష్ణో నిరూహః పానతైలికః ॥ 18 ॥
షడ్భాగస్నైహికా పిత్తే సక్షీరా స్వాదుశీతలా ।
త్రయః సమూత్రాస్తీక్ష్ణోష్ణాః శ్లేష్మణ్యష్టాఙ్గతైలికాః ॥ 19 ॥
సకృత్ ప్రణిహితో వాతమాశయస్థం నిరస్యతి ।
సపిత్తం సకఫం ద్విస్త్రిరత ఊర్ధ్వం న శస్యతే ॥ 20 ॥

వాత రోగములలో నిరూహవస్తిలో సమాన మాత్రలో తైలమును వేసి స్నిగ్ధ ఉష్ణముగా ఒక వస్తి నివ్వవలెను. పిత్త వ్యాధులలో 6 భాగముల తైలమును క్షీరముతో స్వాదు శీతలము చేసి 2 వస్తులనివ్వవలెను. శ్లేష్మ వ్యాధులలో

8 భాగములు తైలమును గోమూత్రముతో తీక్ష్ణోష్ణము చేసి 3 వస్తుల నివ్వవలెను. వాతరోగములో నిచ్చిన ఒకవస్తి ఆశయములనుండి వాత దోషమును నిర్హరించును. పిత్త వ్యాధులలో 2 కఫవ్యాధులలో 3 వస్తుల నివ్వవలెను. ఇంతకన్న అధికముగా వస్తులనివ్వరాదు.

శస్యతేఽత్ర రసక్షీరయూషాశనవిధిః క్రమాత్ ।
అథవా బలకాలాగ్నిదేశప్రకృతిసాత్మ్యతః ॥ **21** ॥

వస్తి అనంతరము క్రమముగా మాంసరసము, క్షీరము, యూషముల భోజనమునివ్వవలెను. లేదా రోగి బల, కాల, అగ్ని, దేశ, ప్రకృతి, సాత్మ్యాను సారము తగిన భోజనమునివ్వవలెను.

ఏతా దోషవికల్పాన్తా నిర్దిష్టా బస్తియుక్తయః ।
ఏష చాప్యపరః కల్పశ్చతుర్భద్ర ఇతి స్మృతః ॥ **22** ॥

ఈ విధముగా దోషములననుసరించి ఈ వస్తులు నిర్దేశించబడినవి ఇవిగాక వస్తులలో ఈ క్రింది చతుర్భద్రమను కల్పము చెప్పబడినది.

చత్వారో బస్తయః పూర్వమన్తే చత్వార ఏవ చ ।
తయోరాస్థాపనం మధ్యే కల్పం సోఽయం నిరత్యయః ॥ **23** ॥
ద్విస్త్రిర్వాఽర్థవశాదేష క్రియమాణః సుఖావహః ।

ప్రారంభమున 4 స్నేహవస్తులు+ మధ్యలో 4 ఆస్థాపనవస్తులు+ అంతములో 4 స్నేహవస్తులు - ఈ చతర్భద్రకల్పము ఉపద్రవ రహితము. అవసరానుసారము ఈ కల్పము 2 లేదా 3 సార్లు ఇచ్చినచో సుఖకారకముగా నుండును.

జ్వరాదిభిః పరిక్లిష్టే హీనవర్ణబలౌజసి ॥ **24** ॥
జాతానువాసనావస్థే బలపుంస్త్వాగ్నివర్ధనాః ।

జ్వరాదులచే పీడితుడైన వానికి వర్ణ బల ఓజస్సులు హీనమైనప్పుడు అనువాసనవస్తి చేసినచో బలము, పుంస్త్వ శక్తి, జఠరాగ్ని వృద్ధి పొందును.

అయుగ్మా బస్తయో దేయా న తు యుగ్మాః కథఞ్చన ॥ **25** ॥
విషమా విషమైరేవ హన్యన్తే బస్తిభిర్గదాః ।
ఏకస్త్రయో వా కఫజే, పైత్తికే పఞ్చ సప్త వా ॥ **26** ॥

వాతే న్వైకాదశ వా యో యదాప్నోతి వా సమమ్ ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 217 తమం పత్రమ్)

రోగికి ఎల్లప్పుడు విషమసంఖ్యలో వస్తులనివ్వవలెను. సమసంఖ్యలో ఎప్పుడూ ఇవ్వకూడదు. విషమవ్యాధులు లేదా విషమ దోష కారణములచే ఉత్పన్నమైన రోగము విషమ వస్తులతో మాత్రమే నష్టమొందును. కఫ జరోగములో ఒకటి లేదా 3, పిత్తజ రోగములో 5 లేదా 7 వాతవ్యాధిలో 9 లేదా 11 వస్తుల నిచ్చినచో రోగి దోషధాతువులు సమావస్థలో నుండును.

ఇతి సూక్ష్మవిచిత్రార్థముక్తం వ్యాససమాసతః ॥ 27 ॥
విజ్ఞాయైతత్ ప్రయోక్తవ్యం యథా వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ।

ఈ విధముగా సూక్ష్మమైన అనేకమైన విషయములను వివరముగా సంక్షిప్తముగా చెప్పినాను. ఇవన్ని తెలుసుకొని వస్తిని ప్రయోగించవలెను. ఇకముందు చెప్పునట్లుగాక!

గమ్భీరానుగతా యస్య క్రమేణోపచితా మలాః ॥ 28 ॥
కుపితా వాతభూయిష్ఠా బస్తిసాధ్యా విశేషతః ।
సంపన్నస్య సహిష్ణోశ్చ కర్మ తస్య పరాయణమ్ ॥ 29 ॥

క్రమముగా ఉపచిత గంభీరమైన ధాతువులలోని మలములు కుపితమైనప్పుడు వాతము ప్రధానముగా నున్నప్పుడు ఆ దోషములు విశేషముగా వస్తిసాధ్యమగును. రోగి సంపన్నుడు సహిష్ణుడైనప్పుడు కర్మవస్తి శ్రేష్ఠము.

అతో మధ్యస్య కాలః స్యాదవ(ర)స్యావరస్తథా ।
స్నేహస్వేదోపపన్నస్య వామితస్య యథాక్రమమ్ ॥ 30 ॥
స్నిగ్ధస్విన్నస్య తు పునర్విరిక్తస్య క్రమే గతే ।
దత్తానువాసనస్యాస్య యథాయోగం తతస్త్ర్యహాత్ ॥ 31 ॥
క్షణికస్య ప్రశాన్తస్య నిరూహముపలక్షయేత్ ।

మధ్యబలము, మధ్యదోషము, మధ్యసాధన సంపన్నవ్యక్తికి కాలవస్తి నివ్వవలెను. అవర బలము, అవరదోషము మరియు అవర సాధన యుక్త వ్యక్తికి

క్రమముగా మొదట స్నేహనము, స్వేదనము మరియు వమనము చేయించి తిరిగి క్రమముగా స్నేహనము, స్వేదనము విరేచనము తర్వాత అనువాసన వస్తినిచ్చి 3 రోజుల తర్వాత నిరూహవస్తి నివ్వవలెను.

త్రిభిరన్వాసితస్యాతః సప్తాహః కర్మకాలయోః ॥ **32** ॥
పునరాస్థాపనం కార్యం యోగః స్యాత్ పఞ్చమేఽహని ।
స్వభ్యక్తస్విన్నగాత్రస్య కాల్యమప్రాతరాశినః ॥ **33** ॥
కోష్ఠాను సాఽఽమం శాఖాభ్యః సమ్యక్సంవాహితస్య చ ।

3 రోజుల తర్వాత అనువాసన వస్తి నిచ్చిన వాడికి 7 రోజుల తర్వాత కర్మకాలవస్తి నివ్వవలెను. మళ్లీ ఆస్థాన వస్తి నిచ్చి స్నేహస్వేదనములు చేసి ప్రాతఃకాలమున ఆమప్ర కోపమున్నచో ఆమాశయము రిక్తముగా నున్నప్పుడు శాఖలందు సంవాహనము చేసి 5వదినము యోగవస్తి నివ్వవలెను.

నిరూహం యోజయేత్ ప్రాజ్ఞః సర్వోపకరణాన్వితః ॥ **34** ॥
హైమే రౌప్యేఽథవా కాంస్యే సుమృష్టే భాజనే సమే ।
ప్రక్షిప్యైకైకశో ద్రవ్యం యత్ క్రమేణోపదేక్ష్యతే ॥ **35** ॥

బుద్ధివంతుడైన వాడు అన్ని ఉపకరణములను సమకూర్చుకుని బంగారు, వెండి కంచు పాత్రలను శుభ్రము చేసి ముందు వర్ణించు ద్రవ్యములను వేసి నిరూహవస్తి తయారు చేసుకొనవలెను.

భిషఙ్నిరూహం ముద్రీయాత్ ప్రాఙ్ముఖః సుసమాహితః ।
పూర్వమేవాత్ర నిక్షేప్యం మధునః ప్రసృతద్వయమ్ ॥ **36** ॥
సైన్ధవస్యార్ధకర్షం చ తైలం చ మధునః సమమ్ ।
తతశ్చ కల్కప్రసృతం క్వాథం కల్కచతుర్గుణమ్ ॥ **37** ॥
ప్రసృతౌ మాంసనిర్యూహాన్మాత్రప్రసృతమేవ చ ।
ద్వాదశప్రసృతో బస్తిరిత్యేవం ఖజమూర్ఛితః ॥ **38** ॥
యథార్థం చ యథావచ్చ ప్రణిధేయో విజానతా ।

వస్తి ఉపదానద్రవ్యములను కలుపు పద్ధతి. చికిత్సకుడు తూర్పునకు ముఖము చేసి చిత్తశుద్ధితో కూర్చుని ద్రవ్యములను చేతులతో నలిపి నిరూహమును

తయారు చేసుకొనవలెను. మొదట 2 ప్రసృతముల మధును వేయవలెను. అందులో ఆర్ధ కర్షము సైంధవలవణమును రెండు ప్రసృతముల తైలమును వేయవలెను. అందులో ఒక ప్రసృతము కల్కము, కల్కమునకు 4 రెట్లు క్వాథ ద్రవ్యమును కలుపవలెను. ఇందులో 2 ప్రసృతములు మాంసరసము ఒక ప్రసృతము గోమూత్రమును కలుపవలెను. ఈ విధముగా మొత్తము 12 ప్రసృతములు వస్తి ద్రవ్యమగును. బుద్ధిమంతుడైన వ్యక్తికి వీటన్నిటిని ఖోంచము ద్వారా బాగా మెదిపి యథావిధి వస్తి తయారు చేసుకొనవలెను.

స్యాచ్చేద్వివక్షా ద్రవ్యాణాం ప్రక్షేపం ప్రతి కస్యచిత్ ॥ 39 ॥
తత్ర వాచ్యమిదం వ్యస్తక్రమసంయోగకారణమ్ ।

ఒక వేళ ఏ వ్యక్తికైన ద్రవ్య ప్రక్షేప విషయములో జిజ్ఞాస ఉన్నచో ద్రవ్యమును క్రిందచెప్పిన క్రమములో కలుపవలెను.

మఙ్గల్యం మఙ్గలార్థాయ మధు పూర్వం నిషిచ్యతే ॥ 40 ॥
పైచ్ఛిల్యం బహులత్వం చ కషాయత్వం చ మాక్షికే ।
భినత్తి లవణం తైక్ష్ణ్యాత్ సఙ్ఘాతం చ నియచ్ఛతి ॥ 41 ॥

మధునోఽనన్తరం తస్మాల్లవణాంశో నిషిచ్యతే ।25
తతస్తైలం వినిక్షిప్తమేకీభావాయ కల్పతే ॥ 42 ॥

కల్కః సంసృజ్యతే చాశు క్వాథశ్చ సమతాం వ్రజేత్ ।
స్నేహకల్కకషాయాణామేవం సంమూర్ఛనే కృతే ॥ 43 ॥

మూత్రం పటుత్వం కురుతే వీర్యం చోద్భావయత్యపి ।
సమ్యగేవం విమృదితః స్రోతోభ్యః కఫమారుతౌ ॥ 44 ॥

విష్యన్దయతి పిత్తం చ క్షిప్రం చైవ హరత్యపి ।
అతోఽన్యథా మృద్యమానో న శ్లేషమధిగచ్ఛతి ॥ 45 ॥

మధు మంగళకర ద్రవ్యముగా చెప్పబడినది. కావున మధు అన్నిటి కంటె మొదట వేయబడును. మధు పిచ్ఛిలత్వము బహులత కషాయత్వమును తీక్ష్ణగుణముల కారణమున లవణము నష్టపరుచును. మరియు దానిని సంఘాతము

చేయును. కావున అందులో మధు తర్వాత లవణము వేయబడును. దీని తర్వాత వేయబడు తైలము అన్ని ద్రవ్యములలో ఏకీభావము ఏకాత్మత ఉత్పన్నము చేయును. కల్కము శీఘ్రముగా సంసర్జనమగును. క్వాథము సమరూపములో నుండును. కావున స్నేహము కల్కము కషాయము ఇందులో వేయబడును. ఇందులో వేయబడిన మూత్రము దీని గుణవృద్ధిని వీర్యవృద్ధిని చేయును. ఈ విధముగా తయారు చేయబడిన వస్తి స్రోతస్సులనుండి శీఘ్రముగా త్రిదోషములను వెడలింపచేయును. దీనికి విరుద్ధముగా తయారు చేయబడిన వస్తి శ్లేష్మమును అధిగమించ లేదు.

అసమ్యఙ్మథితః శ్లిష్టో బస్తిర్నార్థాయ కల్పతే ।
తత ఏష క్రమో దృష్టో నిరూహస్యోపయోజనే ॥ **46** ॥

సరిగా మథితము చేయని పరస్పరము సరిగా కలవని వస్తి తన ప్రయోజనమును కలగజేయదు. కావున నిరూహవస్తి నిర్మాణము పై క్రమములో చెప్పబడినది.

ప్రమాణం చ ప్రకృష్టస్య ప్రసృతేర్యదుదాహృతమ్
తస్మాత్ ప్రమాణాదుత్కర్షో (వయోబలవ) దిష్యతే ॥ **47** ॥

అపకర్షస్తు కర్షస్తు కర్తవ్యః సంప్రధార్య వయోబలమ్ ।
గుణతస్తూభయత్వే తు దృష్ట్వా వ్యాధిబలాబలమ్ ॥ **48** ॥

ప్రకృష్ట ప్రసృతి ప్రమాణము చెప్పబడినది. ఈ ప్రమాణము రోగావస్థ, బలానుసారము వృద్ధి చేయవచ్చును. మాత్ర ఎప్పుడైనా రోగి అవస్థ బలానుసారము ఇవ్వవలెను. ఈ విధముగా రోగి బలాబలమును వీక్షించి వృద్ధి లేదా హ్రాసలు చేయవలెను.

ఉత్కర్షణం యదఙ్గేన తదఙ్గేనాపకర్షయేత్ ।
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాణాం ద్రవ్యాణాముపకల్పయేత్ ॥ **49** ॥

శీత, ఉష్ణ, స్నిగ్ధ రూక్ష ద్రవ్యములలో ఏక్రమములో మాత్ర వృద్ధి చేయబడునో అదే క్రమములో తక్కువ కూడ చేయవలెను.

స్వాద్వమ్లలవణోష్ణానాముత్కర్షం నాతిమాత్రశః ।
వాతవ్యాధౌ భిషక్కుర్యాత్ స్నేహస్య తు విధాపయేత్ ॥ 50 ॥
రూక్షాణాం శీతవీర్యాణామపకర్షం చ యుక్తితః ।

వాత వ్యాధులలో మధుర అమ్ల లవణ ఉష్ణ ద్రవ్యముల మాత్రను వృద్ధి పొందించకూడదు. స్నేహమును సమావస్థలో నుంచవలెను. సూక్ష్మ శీతవీర్య ద్రవ్యములను యుక్తి పూర్వకముగా తగ్గించవలెను.

స్వాదుతిక్తకషాయాణాం వ్యాధౌ పిత్తోత్తరే భిషక్ ॥ 51 ॥
ఉత్కర్షమపకర్షం తు కుర్యాత్తీక్ష్ణోష్ణయోగ్యథా ।

పిత్త ప్రధాన వ్యాధులలలో వైద్యులు మధుర, తిక్త కషాయ ద్రవ్యముల వృద్ధి మరియు తీక్ష్ణ ఉష్ణ ద్రవ్యములను తగ్గించవలెను.

తీక్ష్ణోష్ణరూక్షద్రవ్యాణాముత్కర్షం తు కఫోత్తరే ॥ 52 ॥

కఫ ప్రధాన వ్యాధులలో తీక్ష్ణ ఉష్ణ రూక్ష ద్రవ్యములను వృద్ధి చేయవలెను.

విపర్యయం విపర్యయే గుణానాం చ ప్రకల్పయేత్ ।
సంసృష్టదోషే సంసృష్టగుణద్రవ్యాణి యోజయేత్ ॥ 53 ॥

విపరీత అవస్థలో విపరీత గుణములను వృద్ధి చేయవలెను. సంసృష్ట దోషములలో సంసృష్ట గుణములు కల ద్రవ్యములను ఇవ్వవలెను.

ఆస్థాపనం దుష్ప్రయుక్తం భవత్యాశీవిషోపమమ్ ।
సుప్రయుక్తం తదేవేహ ప్రాణినామమృతోపమమ్ ॥ 54 ॥

అస్థాపన వస్తిని సరిగా ఇవ్వనిచో అది సర్ప విష సమంగా ఉండును. సక్రమంగా ఇచ్చినచో ప్రాణులకు అమృతతుల్యమై గుణకారిగా ఉండును.

ప్రాయో యత్ర గుణాధిక్యం సమ్యగ్యోగేన లక్ష్యతే ।
తదప్రమాదం కుర్వీత బస్తికర్మణి బుద్ధిమాన్ ॥ 55 ॥

వివేకవంతుడైనవాడు సమ్యక్ యోగం ద్వారా అధిక గుణవంతములు ప్రమాద రహితమైన ద్రవ్యములను వస్తి కర్మలో ఉపయోగించవలెను.

న హి తాదృగ్విధం కిఞ్చిత్ కర్మాన్యదుపపద్యతే ।
క్షిప్రం రోగాభిఘాతాయ రోగాణాం చోపపత్తయే ॥ 56 ॥

రోగంను శీఘ్రముగా నశింపచేయుటకు మరియు కొత్తవి ఉత్పన్నం చేయుటకు ఆస్థాపన వస్తి సదృశమైనది మరియొకటి లేదు. సక్రమంగా ఉపయోగించినచో శీఘ్రముగా రోగములను నశింపచేయవలెను. విపరీతంగా ప్రయాగించినచో రోగములను శీఘ్రంగా ఉత్పన్నం చేయును.

వ్యాధ్యాతురాగ్నిభైషజ్యబలం ప్రకృతిమేవ చ ।
వయః శరీరమౌచిత్యం సౌకుమార్యం సహిష్ణుతామ్ ॥ 57 ॥

ప్రధార్య బుద్ధ్యా మతిమాంస్తత్తత్కార్మావచారణమ్ ।
అవస్థాయామవస్థాయాం కుర్యాత్ సమ్యగతంద్రియః ॥ 58 ॥

బుద్ధి మంతుడైనవాడు రోగం, అగ్ని, ఔషధం, బల, ప్రకృతి అవస్థ శరీరం, ఔచిత్యము సుకుమారత మరియొక సహిష్ణుతలను బుద్ధిపూర్వకంగా విచారించి ప్రమాదరహితముగా సమ్యక్ ప్రకారంగా ఆయా వస్థలలో ఆయా కర్మలను చేయవలెను.

నాతిశీతం న చాత్యుష్ణం నాతితీక్ష్ణం నచేతరమ్ (త్) ।
నాతిరూక్షమతిస్నిగ్ధం నాతిసాంద్రం న చ ద్రవమ్ ॥ 59 ॥
నాతిమాత్రం న చాత్యల్పం నిరూహముపకల్పయేత్ ।

నిరూహవస్తిప్రయోగం : అతి శీతము, అత్యుష్ణం, అతితీక్ష్ణం, అతిమృదు, అతిరూక్ష, అతిస్నిగ్ధ, అతిసాంద్ర, అతిద్రవ, అత్యధిక మాత్రలో అత్యల్ప మాత్రలో నిరూహవస్తిని ప్రయోగించకూడదు.

అతిశీతోఽతిశైత్యేన స్కన్నో వాతబలావృతః ॥ 60 ॥
భృశం స్తమ్భయతే గాత్రం కృచ్ఛ్రేణ చ నివర్తతే ।
అత్యుష్ణః కురుతే దాహం మూర్చ్ఛాం చాశు నిరేతి చ ॥ 61 ॥

ప్రతిదాని వేరేవేరు కారణములు అతిశీతల వస్తి - అధిక శీత కారణమున ఘనీభవించి వాయు బలవముతో ఆవృతం అగును. దానివలన శరీరవము

స్తంభించును. అది శరీరం నుండి కష్టముగా బయలు వెడలును. అతి ఉష్ణ వస్తి దాహం కలిగించును. మరియు శీఘ్రంగా మూర్ఛను కలుగచేయును.

అతితీక్ష్ణస్తథైవాస్య జీవాదానం కరోతి వా ।
మందో న దోషాన్ హరతి దూషయత్యేవ కేవలమ్ ॥ 62 ॥

అతి తీక్ష్ణవస్తి జీవరక్తమును శరీరం నుండి ప్రవహింపచేయును. అతి మందవస్తి శరీర దోషములను నశింపచేయదు. మరియు శరీరమును మరింత దూషింపచేయును.

కర్షయత్యతిరూక్షశ్చ మారుతం చ ప్రకోపయేత్ ।
స్నిగ్ధోఽతిజాడ్యం కురుతే వ్యాపాదయతి చానలమ్ ॥ 63 ॥

అతి రూక్షవస్తి శరీరమును అతి కర్షణమును చేయును. మరియు వాయువును ప్రకోపింపచేయును. అతి స్నిగ్ధమైన వస్తి జడత్వమును ఉత్పన్నం చేయును. జఠరాగ్నిని నశింపచేయును.

క్షపయత్యతిసాంద్రస్తు న వా నేత్రాద్వినిష్క్రమేత్ ।
అతిద్రవోఽల్పవీర్యత్వాదయోగాయోపపద్యతే ॥ 64 ॥

అతి సాంద్ర వస్తి - గడ్డకట్టును. మరియు వస్తినేత్రం నుండి బయటికి రాదు.

అతిద్రవవస్తి - అల్ప వీర్యం అగుటచే శరీరము నందు అయోగలక్షణములను ఉత్పన్నం చేయును.

అల్పమాత్రో న(చా)ప్యేతి కృచ్ఛ్రాద్వాఽపి నివర్తతే ।
అతిమాత్రోఽతియోగాయ తస్మాదేతే విగర్హితాః ॥ 65 ॥

అల్పమాత్రలో ఇచ్చిన వస్తి తిరిగి బహిర్గతముకాదు. లేదా కఠినంగా బహిర్గతమగును. అధికమాత్రలో ఇచ్చిన వస్తి అతియోగ లక్షణములను ఉత్పన్నం చేయును. కావున పైన చెప్పిన వస్తులన్ని నిందితములు.

యథావన్మూర్ఛితో మృత్స్నో భోజ్యోష్ణలవణః సమః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 218 తమం పత్రమ్)
బాలకాష్ఠోష్ఠజిహ్వానాం యోనిదాహప్రవర్తకః ॥ 66 ॥

సమ్యక్ ప్రకారముగా స్నేహ మూర్ఛితము చేయబడిన వస్తిని వేడి చేసి సమభాగము లవణము కలిపి సేవించినచో బల, కోష్ఠము, ఓష్ఠము, జిహ్వా, యోనిలో దాహము ఉత్పన్నం చేయదు.

శ్రోణిబస్తికటీపార్శ్వనాభిమూలోదరాశ్రితః ।
సమ్యక్సముచ్ఛ్రయం కృత్స్నం వీర్యతః ప్రతిపద్యతే ॥ 67 ॥

ఈ వస్తి శ్రోణి, వస్తి, కటి, పార్శ్వ, నాభిమూలము ఉదరములో సమ్యక్ ప్రకారముగా ఆశ్రితమైతన వీర్యము ద్వారా సంపూర్ణముగా ఊర్ధ్వ భాగము వరకు చేరును.

ఊర్ధ్వభాగైర్బలాత్ క్షిప్తో మారుతైరివ పావకః ।
పిత్తస్థానమతిక్రమ్య స్వల్పమాక్షిపతే కఫమ్ ॥ 68 ॥

శరీర ఊర్ధ్వ భాగంలో ఉన్న వాయువు ద్వారా బలపూర్వకముగా అగ్ని పిత్త స్థానం నుండి అతిక్రమించి అల్పముగా కఫమును వ్యాప్తి నొందించును.

తీక్ష్ణో మాత్రాశతాదూర్ధ్వం నాతితీక్ష్ణః (ప్రయుజ్యతే) ।
న తిష్ఠతి, మృదుస్తిష్ఠత్యధికం వాఽపి యాపనః ॥ 69 ॥

తీక్ష్ణ వస్తి 100 మాత్రల కన్నా అధికంగా శరీరం నందు నిలవదు. కావున అతి తీక్ష్ణ వస్తిని ప్రయోగించకూడదు. దీనికి విపరీతముగా మృదువస్తి శరీరము నందు చాలా కాలము వరకు ఉండును.

ఆనులోమ్యాదపానస్య గుదస్యారోపణాద్ భృశమ్
తద్ద్వితీయస్తృతీయో వా కాలమల్పతరం తథా ॥ 70 ॥
దోషాన్ స్థూలాంశ్చ సూక్ష్మాంశ్చ గమ్భీరానుగతానపి ।
విష్యన్దయతి విషక్తాన్ (ష్టబ్ధాన్) సపురీషాన్ ప్రకర్షతి ॥ 71 ॥

అపాన వాయువు అనులోమము నొందుటచే గుదమునకు అతిసమీపము నందు ఉండుటచే కొద్దిసేపటికే 2వ సారి, 3వ సారి ఇచ్చిన వస్తులు శరీరమునందు విష్టబ్ధం అయిన స్థూల, సూక్ష్మ గంభీరధాతువులలో ఉన్న దోషములను మల సహితముగా బయటకి వెడలింపచేయును.

న కుర్యాద్వ్యాపదః కాశ్చిత్ సుఖేన చ నివర్తతే ।
యుక్తో యుక్తేన భిషజా స బస్తిః సంప్రశస్యతే ॥ 72 ॥

శ్రేష్ఠవస్తి- శరీరం నందు ఎలాంటి ఉపద్రవములను ఉత్పన్నం చేయక, సుఖపూర్వకంగా శరీరం నుండి బయలు వెడలునది యోగ్య చికిత్సకుడి ద్వారా ప్రయోగించబడినది శ్రేష్ఠవస్తి.

వయసః స్థాపనో వృష్యః స్వరవర్ణబలాగ్నికృత్ ।
వాతపిత్తకఫానాం చ మలానాం చాపకర్షణః ॥ 73 ॥

బాలవృద్ధవయస్థానాం క్షిప్రమూర్జస్కరః పరమ్ ।
సర్వేంద్రియాణాం వైశద్యం కురుతే చాఙ్గమార్దవమ్ ॥ 74 ॥
ఏవమేతే సమాఖ్యాతా నిరూహస్య గుణాగుణాః ।

వస్తి వయస్థాపకం, వృష్యము, స్వరవర్ణ, అగ్ని బల వృద్ధికరం బాలురు, వృద్ధులు యువకులలో శీఘ్రమయుగా బలమును వృద్ధి నొందించును. సర్వేంద్రియములను విషదము చేయును. శరీరాంగములను మృదువుగా చేయును. ఈ విధంగా నిరూహవస్తి గుణదోషములు చెప్పబడినవి.

పురీషం మారుతః పిత్తం కఫశ్చ క్రమశో యదా ॥ 75 ॥
ప్రవర్తన్తే చ ఫేనం చ శఙ్ఖస్ఫటికసన్నిభమ్ ।
సమ్యఙ్నిరూఢగాత్రాణాం మార్దవం జనయేత్ పరమ్ ॥ 76 ॥
అన్నాభిలాషో వైశద్యం లఘుతా వాఽథ మార్దవమ్
సృష్టవిణ్మూత్రవాతత్వమింద్రియాణాం ప్రసన్నతా ॥ 77 ॥

నిరూహవస్తి సమ్యక్ యోగ లక్షణములు : పురీషము, వాయువు, పిత్తము, కఫము, క్రమంగా బయలు వెడలుట. తర్వాత శంఖము, మరియు స్ఫటిక సమాన నురుగు వెడలుట. శరీరమున అత్యంత మృదువగుట, అన్నాభిలాష, వైషద్యము, లఘుత్వము, మార్దవం కలుగుట. మల మూత్రవాతములు సరిగా వెడలుట. సమస్త ఇంద్రియములు ప్రసన్నంగా ఉండును.

అయోగే విపరీతం స్యాదతియోగేఽతివర్తనమ్ ।
కఫపిత్తాసృజాం మాంసప్రక్షాలననిభస్య వా ॥ 78 ॥

హిక్కా కమ్పస్తృషా గ్లానిర్గాత్రభేదస్తమః క్లమః ।
నిద్రానాశః ప్రలాపశ్చ యత్ర యాప్యుపజాయతే ॥ 79 ॥

అతియోగ లక్షణములు : నిరూహ అయోగంలో విపరీత లక్షణము లుండును. కఫ పిత్త రక్తము లేదా మాంసం కడిగిన జల సమానము అధిక మాత్రలో బయలు వెడలును. హిక్క, కఫం, తృష్ణ, గ్లాని, అంగవియోగము తమస్సు, క్లమ, నిద్రానాశము, ప్రలాపము మొదలగు లక్షణములు ఉత్పన్నం అగును.

సమ్యఙ్నిరూఢమాశ్వస్తం పరిషిక్తం సుఖామ్బునా ।
తను వా(నా) భోజయేన్మాత్రాం జాఙ్గలానాం రసేన వా ॥ 80 ॥

సరిగా నిరూహ వస్తినిచ్చిన తర్వాత రోగికి ఆశ్వాసనము ఇచ్చి కొంచెం ఉష్ణ జలముతో పరిషేచనము చేసి తగిన మాత్రలో పలుచటి జాంగల మాంసరసంతో భోజనం ఇవ్వవలెను. నిరూహవస్తిలో విరేచనము వలె అగ్నిమాంద్యం కాదు. కావున ఇందులో పేయాది సంసర్జన క్రమము అవసరం లేదు.

భుక్తవన్తం చ తైలస్య ప్రసృతేనానువాసయేత్ ।
వాయుః ప్రశామ్యతే తేన నిరూహేణ ప్రచాలితః ॥ 81 ॥

జాంగల మాంసరస భోజనం తర్వాత ప్రసృత తైలము ద్వారా అనువాసన వస్తిని ఇవ్వవలెను. దీని వలన శరీరము నందు నిరూహవస్తిచే విచలితం అయిన వాయువు శాంతించును.

ఆస్థాపనో బస్తిరయం గుదనిర్వాపణం నరః ।
ఏకాన్తరం తతశ్చోర్ధ్వం యథోక్తమనువాసనమ్ ॥ 82 ॥

నిరూహవస్తి ఇచ్చిన ఒకటి లేదా రెండు రోజుల తర్వాత గుద నిర్వాపణము చేయు అనువాసన వస్తిని చేయవలెను.

దీప్తాగ్నేర్దృఢదేహస్య సోదావర్తే విమార్గగే ।
శ్రోణివఙ్క్షణసక్తే చ వాతే శస్తం దినే దినే ॥ 83 ॥

జఠరాగ్ని, ప్రదీప్తమైన వాడికి, దృఢ శరీరునికి, ఉదావర్త వ్యాధిలో వాయువు విపరీత మార్గంలో ఉన్నపుడు మరియు శ్రోణి వంక్షణములో స్థితమైనపుడు ప్రతిదినము అనువాసన వస్తిని ఇవ్వవచ్చును.

తస్య పక్వాశయగతః స్నేహమాత్రాం ప్రభఞ్జనః ।
బలవాన్ బలవత్యగ్నౌ వారివత్ స విశోధయేత్ ॥ **84** ॥

ఆరోగికి పక్వాశయములో స్థితమైన వాయువు బలంగా ఉన్నచో జఠరాగ్ని కూడా బలంగా ఉన్నపుడు మాత్రా స్నేహమును ఇవ్వవలెను.

న చ తైలాత్ పరం కిఞ్చిద్ద్రవ్యమస్త్యనిలాపహమ్ ।
స్నేహాద్రౌక్ష్యం గురుత్వాచ్చ లఘుత్వం మారుతస్య తు ॥ **85** ॥.

ఔష్ణ్యాచ్ఛైత్యం నిహన్త్యాశు తైలం పుష్టిం కరోతి చ ।
మనఃప్రసాదః(దం) స్నేహం చ బలవర్ణమథాపి చ ॥ **86** ॥

అనువాసన వస్తి గుణములు వాయువును నశింపచేయు ద్రవ్యములలో తైలమును మించినది మరి ఒకటి లేదు. తైలము స్నేహం కావున వాయువు యొక్క రూక్షమును, గురుత్వము అగుటచే వాయువు యొక్క లఘుత్వమును ఉష్ణము అగుటచే వాయువు యొక్క శీతమును శీఘ్రంగా నశింపచేసి శరీరపుష్టిని మనోప్రసన్నత గల వర్ణములను వృద్ధి చేయును.

స్యాత్ స్నిగ్ధవిటపస్కన్ధః కోమలాఙ్కురపల్లవః ।
మూలే సిక్తో యథా వృక్షః కాలే పుష్పఫలప్రదః ॥ **87** ॥

స్నేహబస్తేర్నరస్తద్వద్ దృఢకాయో దృఢప్రజః ।
వాతా మకైవికారైశ్చ పూర్వోక్తైనాభిభూయతే ॥ **88** ॥

వృక్ష మూలమునందు నీరు పోసినచో శాఖలు కోమల అంకురములు, పల్లవములు, కొత్త ఆకులు వచ్చి ఉచితకాలములో ఫల పుష్పములు కాయును. అదేవిధంగా స్నేహవస్తి ద్వారా శరీరము దృఢమై సత్సంతానము కలుగును. పూర్వోక్త వాతవికారములు బాధించవు.

పఞ్చమూలాఢకేఽర్ధ్వర్ధం ఫలానామాఢకం భవేత్ ।
యవకోలకులత్థానాం కుడవాః స్యుస్త్రయః పృథక్ ॥ **89** ॥

చతుర్భాగావశిష్టం తు పశ్చాదష్టగుణో జలే ।
మస్తునశ్చాఢకేనైతత్తైలప్రస్థం విపాచయేత్ ॥ **90** ॥

కుష్ఠస్య శతపుష్ప్యాయా వచాయా మధుకస్య చ।
కుటజస్య చ బీజానాం బీజానాం మదనస్య చ ॥ 91 ॥

యవాన్యాః పిప్పలీనాం చ హరేణ్వా దేవదారుణః।
బిల్వస్య దేవపుష్పస్య రాస్నాయా ముస్తకస్య చ ॥ 92 ॥

సూక్ష్మైలాయాః ప్రియఙ్గ్వాశ్చ భాగైరక్షసమైః పృథక్।
సిద్ధం సులవణం పూతం నిదధ్యాద్భాజనే శుచౌ ॥ 93 ॥

ఏతన్మందనిరూఢానాం వస్తివ్యాపత్సు చోత్తమమ్।
ఫలతైలమితి ఖ్యాతముదావర్తనివర్తనమ్ 94 ॥

తథైవోదరిణాం సిద్ధం గుల్మినాం క్రిమికోష్ఠినామ్।
పృష్ఠశ్రోణ్యూరుజఙ్ఘాసు వాతేష్వప్రగుణేషు చ ॥ 95 ॥

నిరూహసాధ్యా యే కేచిద్వికారాః సముదాహృతాః।
తాఞ్జయేద్వస్తినాऽనేన మూత్రాఘాతాంశ్చ నాశయేత్ ॥ 96 ॥

ఫల తూల నిర్మాణము ఉపయోగము :

లఘుపంచయాలములు - 1 ఆఢకము,

మదనఫలం - 1½ ఆఢకము, యవ, కోల, కులుత్థములు

వేరు వేరుగా 3 కుడవములు, వీటిని అష్ట గుణజలములో పక్వం చేసి చతుర్థాంశ శేషముగా మిగుల్చుకొనవలెను. అందులో ఒక ఆఢకము దధి, మస్తు, 1 ప్రస్థము తిల తైలము వేయవలెను.

ఇంకా కుష్టము, శతపుష్ప, వచ, యష్టిమధు, ఇంద్రియవ, మదన ఫల, బీజము, అజామోద, పిప్పలీ, హరేణు, దేవదారు, బిల్వ, లవంగము, రాస్న, ముస్త, ఏలకులు, ప్రియంగు, ఇవి వేరు వేరుగ ఒక్కొక్క అక్షము (2 తులాలు) వేసి తైల సిద్ధము చేసికొని ఇందులో మెత్తగా దంచిన శనగలు, లవణము వేసి పరిశుద్ధమైన పాత్రలో ఉంచవలెను. ఇది ఫల తైలము అనబడును. ఈ తైలముతో విధిప్రకారం నిరూహవస్తిని ఇవ్వనచో, వారికి వస్తి కారణమున వచ్చిన ఉపద్రవములను ఉదావర్త రోగములను నశింపచేయుటలో ఉత్తమమైనది. ఇంకా

ఉదర, గుల్మ, కృమి కోష్ఠము, పృష్ఠ, శ్రోణి, ఊరు, జంఘా లలో ప్రకుపిత వాతము నిరూహ సాధ్య వ్యాధులను శమింపచేయును.

ఏరణ్డమూలత్రిఫలాబలారాస్నాపునర్నవాః ।
గుడూచ్యారగ్వధో దారు పలాశో మదనం ఫలమ్ ॥ **97** ।

మూలం తురఙ్గగన్ధాయాః పఞ్చమూలం కనీయసమ్ ।
పలప్రమాణాన్యేతాని జలద్రోణే విపాచయేత్ ॥ **98** ॥

అష్టభాగావశేషం తం పరిపూతం సమాహరేత్ ।
కర్షప్రమాణాన్యేతాని శ్లక్ష్ణపేష్యాణి కారయేత్ ॥ **99** ॥

శతాహ్వా మధుకం ముస్తా ప్రియఙ్గుర్హపుషా వచా ।
రసాఞ్జనం తార్క్ష్యశైలం పిప్పల్యః కౌటజం ఫలమ్ ॥ **100** ॥

ఖజేన మథితః కోష్ణః సతైలమధుసైన్ధవః ।
సమూత్రమాంసనిర్యూహో నిరూహః సాధుయోజితః ॥ **101** ॥

లేఖనో దీపనో బల్యో గ్రహణ్యర్శోవికారనుత్ ।
పార్శ్వపృష్ఠకటీశూలం పార్శ్వజఙ్ఘోరుజా రుజః ॥ **102** ॥

ఏరణ్డబస్తిః శమయేన్మారుతం చ కఫావృతమ్
యుక్తమాత్రోష్ణలవణః స్నేహబస్తిర్విధీయతే ॥ **103** ॥

ఏరండవస్తి నిర్మాణము మరియు ప్రయోగము : ఏరండమూలము, త్రిఫలా, బల, రాస్నా, పునర్నవ, గుడూచి, ఆరగ్వధము, దేవదారు, పలాశ, మదనఫల, అశ్వగంధ, లఘు పంచమూలములు ఇవన్ని ఒక్కొక్క పలము. వీటిని ఒక ద్రోణజలములో పక్వము చేయవలెను. అష్టమాంశ శేషముగా ఉన్నపుడు తీసి హపుష, వచ, తార్క్ష్యశైలముపై ఉత్పన్నమగు రసాంజనము, పిప్పలి, ఇంద్రయవ, ఈద్రవ్యములన్ని ఒక కర్షప్రమాణములో తీసికొని వాటిని సూక్ష్మంగా చూర్ణించి అందులో వేసి, బాగుగా మర్దించవలెను. వేడిగా ఉన్నపుడే తిలతైలము, మధు, సైంధవలవణము, గోమూత్రము, మాంసరసము, బాగా కలిపి నిరూహము తయారుచేసుకొనవలెను. ఈ ఏరండవస్తి లేఖనము, అగ్నిదీపనము, బల్యము, మరియు గ్రహణి, అర్శోరోగము, పార్శ్వ శోధ, పృష్ఠశోధ, కటిశూల,

పార్శ్వజంఘ, ఊరు భేదనము నశింపచేయును. ఇదే స్నేహవస్తిని యోగ్య మాత్రలో ఉష్ణము చేసి అందు లవణము కలిపి ఇచ్చినచో కఫావృత వాతమును నశింపచేయును.

> సమాసతః స ద్వివిధస్తస్య మాత్రా ప్రవక్ష్యతే।
> ప్రకుఞ్చః కన్యసీ మాత్రా, తతోఽధ్యర్ధా తు మధ్యమా ॥ **104** ॥
> (ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **219** తమం పత్రమ్।)

> ఉత్తమా ద్విపలా మాత్రా మాత్రాబస్తౌ తు భార్గవ।
> అపస్తనస్యార్ధపలం (లాఽ)పరిహార్యా నిరత్యయా ॥ **105** ॥

సంక్షిప్తంగా స్నేహవస్తి 2 రకములుగా ఉండును. దాని మాత్ర వర్ణించబడును. ఓ భార్గవా మాత్రావస్తి లో హ్రస్వమాత్ర 1 ప్రకుంచము. మధ్యమమాత్ర 1½ ప్రకుంచము, ఉత్తమమాత్ర 2 పలములు. పాలుత్రాగని బాలునికి ఇది అర్ధపలము. దీనిని నిస్సంకోచముగా అన్ని అవస్థలలో ప్రయోగించవచ్చును. ఇందులో ఎలాంటి ఉపద్రవం ఉండదు.

> కర్షత్రయం త్రివర్షస్య, చతుర్వర్షస్య వై పలమ్।
> షడ్వర్షస్య తు బాలస్య స్వ ఏవ ప్రసృతః స్మృతః ॥ **106** ॥

> ద్వౌ ద్వౌ ద్వాదశవర్షాణాం చత్వారః ప్రసృతాస్తథా।
> దేయాః షోడశకాదీనాం పూర్వాహ్ణే వాఽన్తరేషు చ ॥ **107** ॥

> యావన్మధ్యం వయో, వార్ధే త్వపకర్షేద్యథాక్రమమ్।
> సమీక్ష్య దేహదోషాగ్నిబలం ప్రకృతిమేవ చ ॥ **108** ॥

స్నేహవస్తి, నిరూహవస్తి మాత్ర- 3 సంవత్సరముల బాలునికి స్నేహవస్తి మాత్ర 3 కర్షములు. 4 వర్షముల బాలునికి 1 పలము, 6 సం॥ బాలునికి 1 ప్రసృతము 12సం॥ బాలునికి 2 ప్రసృతములు. 16 సం॥ మొదలుకొని మధ్యమావస్థవరకు పూర్వాహ్నము, దాని మధ్యమధ్యలో 4 ప్రసృతముల మాత్రనివ్వాలి. వృద్ధావస్థలో రోగి శరీరదోష అగ్నిఫలము ప్రకృతిని చూసి మాత్రను యథాక్రమంగా తగ్గించాలి.

స్నేహప్రమాణం యద్వస్తౌ నిరూహాస్త్రిగుణస్తతః ।
అతివ్యవాయవ్యాయామపానయానాధ్వసజ్జినః ॥ 109 ॥
వయస్థాః స్నేహసాత్మ్యాశ్చ యేషాం చాగ్నిబలం దృఢమ్ ।
యేషాం చాధః ప్రకుపితో వాయుర్వాతాత్మకాశ్చ యే ॥ 110 ॥
తేషూత్తమాం ప్రణిదధేత్ స్నేహమాత్రాం విచక్షణః ।
య ఏభ్యో మధ్యమావస్థాః పురుషాస్తేషు మధ్యమామ్ ॥ 111 ॥
వయోవ్యాధిబలావేక్షామితరామితరేషు చ ।
ఇతి కర్మాదిబస్తీనాం త్రితయం సముదాహృతమ్ ॥ 112 ॥

స్నేహ ఉత్తమ మాత్ర ఎవరికివ్వవలెను? అతిమైథునం, వ్యాయామము, మద్యపానము, మార్గగమనము చేయువాడు, స్థిరమైన ఆయువు కలవాడు, స్నేహసాత్మ్యము కలవాడు, జఠరాగ్ని దృఢముగా ఉన్నవాడు, అథోభాగమున వాయువు కోపించినవాడు వాత ప్రకృతి కలవాడు, వాత గుల్మము కలవాడు. వీరికి స్నేహం ఉత్తమ మాత్రలో ఇవ్వవలెను. పైన చెప్పిన విషయములో మధ్యస్థముగా ఉన్నవాడికి మధ్యమమాత్రలో ఇవ్వవలెను. అవస్థ, రోగము, బలము నికృష్టముగా ఉన్నవాడికి హీనమాత్రలో ఇవ్వవలెను. ఈ విధముగా కర్మ, కాల, యోగములను అనుసరించి వస్తి 3 విధములుగా చెప్పబడినది.

నిర్దేశశ్చ వికల్పశ్చ ప్రవిభాగశ్చ కార్త్స్న్యతః ।
యచ్చ యస్మిన్ విధాతవ్యం యా మాత్రా యేషు యుజ్యతే ॥ 113 ॥
నిరూహయుక్తిః స్నేహశ్చ నిరూహశ్చ ప్రకీర్తితః ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 114 ॥ అడ (111)

ఈ సమస్త వస్తుల గురించి నిర్దేశము వికల్పము, విపాకము చెప్పబడినది. ఏవసిన్తి ఎవరికి ఇవ్వవలెనో చెప్పబడినది. సమస్త నిర్మాణము చెప్పబడినది. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి ఖిలేషు వస్తివిశేషణీయో (నామాష్టమోధ్యాయః ॥ 8 ॥)

వస్తి విశేషణీయాధ్యాయము సమాప్తం.

రక్త గుల్మ వినిశ్చయాధ్యాయః - నవమః

అథాతో రక్తగుల్మవినిశ్చయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ **1** ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ **2** ॥

ఇపుడు మనము రక్త గుల్మ అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

భగవన్తమృషిశ్రేష్ఠం సర్వశాస్త్రవిదాం వరమ్ ।
కశ్యపం భార్గవో ధీమాన్ పర్యపృచ్ఛత్ ప్రజాపతిమ్ ॥ **3** ॥

ఐశ్వర్య యుక్తుడు సంపూర్ణ శాస్త్ర జ్ఞాత ఋషులలో శ్రేష్ఠుడైన ప్రజాపతి కశ్యపునితో బుద్ధిమంతుడైన భార్గవుడు ఈ విధముగా ప్రశ్నించెను.

రక్తగల్మః కథం స్త్రీణాం జాయతే దురుపద్రవః ।
అథ కస్మాత్ కుమారాణాం కన్యానాం చ న జాయతే ॥ **4** ॥

రక్తగుల్మః కథం చాసౌ రక్తగుల్మ ఇతి స్మృతః ।
కస్మాన్నిశ్చేతనత్వేఽపి గర్భచేష్టా విచేష్టతే ॥ **5** ॥

దూరాన్తరం న త్వనయోశ్చేతనాచేతనావతోః ।
విప్రకృష్టాన్తరేఽప్యస్మిన్ గర్భశోణితగుల్మయోః ॥ **6** ॥

కేచిద్విశేషం నేచ్ఛన్తి కేచిదిచ్ఛన్తి లిఙ్గతః ।
తయోర్విశేషో యద్యస్తి కిమర్థం స ఉపేక్ష్యతే ॥ **7** ॥

యుక్తో గర్భే దోహదస్య క్షీరస్య చ సముద్భవః ।
ఆపాణ్డుగణ్డతాదీనాం లిఙ్గానాం చ సముద్భవః ॥ 8 ॥
న యుక్తమివ పశ్యామి తస్మిన్నేషాం సముద్భవమ్ ।
రక్తగుల్మేఽథ దృశ్యన్తే లిఙ్గాన్యేతాని తత్ కథమ్ ॥ 9 ॥
కస్మాదాదశమాన్మాసాత్ పరిపాకం నియచ్ఛతి ।
ఏకద్విత్రిచతుష్పఞ్చషట్సప్తాష్టనవాదిషు ॥ 10 ॥
మాసేషు భేదం నాప్నోతి ప్రాయో గర్భవదాస్థితః ।
నారీణాం సుకుమారీణాం స కష్ట ఇతి మే మతిః ॥ 11 ॥
ఉపక్రమ్యః కథమయం కస్యాస్యోపక్రమః స్మృతః ।
కస్యాం కస్యామవస్థాయాం కా కా వాఽస్యావచారణా ॥ 12 ॥
కస్మిన్ కాలే చ నిర్భేద్యో భేదనీయం చ కిం భవేత్ ।
వినిర్భిన్నే చ కిం కార్యమేతదాచక్ష్వ మే విభో ॥ 13 ॥

స్త్రీలలో భయంకర ఉపద్రవ రూపమైన రక్తగుల్మము ఏ విధముగా ఉత్పన్నము అగును? ఇది బాలకులలో ఎందుకు రాదు? రక్తగుల్మము అని దీనికి ఎందుకు పేరు? అచేతనమైనప్పటికి ఇందులో గర్భచేష్టలు ఎందుకుండును? ఇందులో చేతన అచేతన గర్భము రక్తగుల్మములలో స్వల్ప భేదమైనప్పటికి అధికమైన భేదము కాదు. కొందరు ఈ రెంటిని వేరుగా పరిగణించరు. కొందరు లక్షణముల ద్వారా వేరువేరుగా చెప్పుదురు. ఈ రెంటిలో భేదమున్నచో ఎందుకు ఉపేక్షచేయుదురు? ఇందులో గర్భములో ఉండు దౌహృద, స్తన దుగ్ధ ఉత్పత్తి పాండుత్వము మొదలగు లక్షణములు ఉత్పన్నం అగును. రక్తగుల్మంలో ఈ లక్షణము ఉండకూడదు. మరి ఎందుకు కనపడతాయి? ఇది 10 నెలవరకు ఎందుకు పరిపక్వం చెందుతుంది? 1,2,3,4,5,6,7,8,9 ఈ నెలల్లో దీని భేదన ఎందుకు కాదు? ఇది ఎందుకు గర్భం వలె ఉండును? సుకుమార స్త్రీలలో ఇది అధిక కష్ట దాయకంగా ఉండును. ఇందులో ఎలాంటి చికిత్స చేయవలెను? అది ఏమి? ఏయే అవస్థలో ఏయే చికిత్స చేయవలెను? ఎపుడు దీని భేదన చేయవలెను? భేదన ద్రవ్యములు ఏవి? భేదన చేసిన తర్వాత ఏమి చేయవలెను?

ఓ సర్వవ్యాపి భగవాన్! నా ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానం ఇవ్వగలవు.

> ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ ప్రోవాచ వదతాం వరః ।
> రక్తగుల్మస్తు నారీణాం జాయతే యేన హేతునా ॥ 14 ॥
> యేన చైవ కుమారాణాం కన్యానాం చ న జాయతే ।
> తత్ సర్వమభిధాస్యామి విస్తరేణ నిబోధ మే ॥ 15 ॥

ఈ విధముగా ప్రశ్నించబడిన జ్ఞాని అయిన కశ్యపుడు స్త్రీలలో ఏవిధముగా రక్తగుల్మము వచ్చునో ఏకారణమున బాలురలో కన్యలలో రాదో అన్ని విషయములను విస్తారముగా వర్ణించెదను వినుము, అని చెప్పెను.

> విణ్మూత్రక్రిమిపక్వామకఫవాతాశయాః పృథక్ ।
> సప్తైతే దేహినాం కోష్ఠే స్త్రీణాం గర్భాశయోఽష్టమః ॥ 16 ॥

అన్ని ప్రాణుల కోష్ఠములో మల, మూత్ర, కృమి, పక్వ, ఆమ, కఫ, వాయు, అను ఏడు ఆశయములు ఉండును. ఇవేకాక స్త్రీలలో 8 వది గర్భాశయము ఉండును. ఇందులో అధోవహ స్రోతస్సులు రజస్సును తెచ్చును.

> రజోవహాః సిరా యస్మిన్ రజః ప్రవిసృజన్త్యతః ।
> పుష్పభూతం హి తద్దైవాన్మాసి మాసి ప్రవర్తతే ।
> విపర్యయాత్తదేవేహ తత్రైవ తు నిచీయతే ॥ 17 ॥

దైవ వశమున ఈ రజస్సు పుష్ప రూపములో ప్రతిమాసం వ్యక్తమగును. ఏదైనా వ్యాధి వలన కాని అన్యకారణములచే వ్యక్తము కానిచో ఆరజస్సు గర్భాశయంలోనే సంచితము అగును.

> అనేన హేతునా స్త్రీణాం రక్తగుల్మో హి జాయతే ।
> తదాశయస్య చాభావాత్ పురుషాణాం న జాయతే ॥ 18 ॥

పై చెప్పిన కారణలముల వలన స్త్రీలలో రక్త గుల్మము ఉత్పన్నమగును దీనికి విరుద్ధముగా పురుషులలో గర్భాశయ అభావము వలన రక్త గుల్మము కల్గనేరదు.

> హీనయోన్యాస్తు బాలాయాః కాయం గచ్ఛతి శోణితమ్ ।

అథ పూర్ణస్వభావాయాః కాయం యోనిం చ గచ్ఛతి ॥ 19 ॥

బాలికలలో యోని స్వల్పముగావున రక్తము శరీరమునందే ఉండును. శరీరావయవములు సంపూర్ణముగా వృద్ధి పొందిన స్త్రీలలో రక్తము శరీరమునందు యోని యందును ఉండును.

గర్భమజ్జే భావయతి, కిఞ్చిత్ స్తన్యాయ కల్పతే ।
పక్తయే శోణితాద్య(దే)స్తు శేషః కాయం సమిన్ధతి ॥ 20 ॥

స్త్రీలలో రక్తము కొంత గర్భమును, మరికొంత స్తన్యమును పోషించును. మిగిలినది శరీరమునందు ప్రసరించును.

తథైవ గర్భః సూతాయాః సద్యః స్తన్యాయ కల్పతే ।
శేషం తు రుధిరీభూతం కాయం యోనిం చ సర్పతి ॥ 21 ॥

ఈ విధముగా గర్భము యొక్క కొంతభాగము ప్రసవానంతరము శీఘ్రముగా క్షీర నిర్మాణము చేయును. మిగిలినది శరీరమునందు యోనియందు వ్యాపించును.

ధాతుషు ప్రతిపూర్ణేషు శరీరే సమవస్థితే ।
సంచితం రుధిరం యోనిః పునః కాలేన ముఞ్చతి ॥ 22 ॥

అప్పుడు ధాతువులు రక్తము పూర్ణమగుటచే శరీరము సమావస్థలో నున్నపుడు సంచితమైన రక్తము తిరిగి సకాలములో యోనిని వదిలి బహిర్గతమగును.

యదా రక్తవహో రక్తం ప్రదోషాన్నానుపద్యతే ।
విమార్గాద్యోనిమన్వేతి (వికృతి)స్తేన జాయతే ॥ 23 ॥
తథైవ రక్తగుల్మోఽపి హేతునాఽనేన జాయతే ।

దోషముల వలన ఆ రక్తము రక్తవహాసిరలను చేరక అప్పుడది విపరీత మార్గములో పోవుటచే తిరిగి యోనిలో చేరును. తద్వారా వికారములనుత్పన్నము చేయును. ఈ విధముగా పై కారణమున రక్త గుల్మము కూడ ఏర్పడును.

యదా ఋతుమతీ నారీ ప్రాప్తాన్ వేగాన్ విధారయేత్ ॥ 24 ॥

హ్రియా త్రాసాద్వ్యవాయాద్వా వర్తమానానధోగతాన్।
ఏవమాదిభిరప్యన్యైరుదావృత్తైః ప్రకోపితః ॥ 25 ॥

వాయుః శోణితమాదాయ ప్రతిస్రోతః ప్రపద్యతే।
గర్భాశయముదావృత్తస్తస్యా వహతి శోణితమ్ ॥ 26 ॥

మారుతశ్చ్యుతగర్భాయా యదా మిథ్యోపచర్యతే।
తస్యాః స వాయురుద్వృత్తః ప్రతిఘాతాత్ సశోణితః ॥ 27 ॥
గత్వా గర్భాశయం రుద్ధః స్థిరత్వముపపద్యతే।
సంవృత్తం శోణితం తత్ర మారుతో విషమం గతః ॥ 28 ॥
రజోవహాః సమావృత్తః సంస్తమ్భయతి గర్భవత్।

ఋతుకాలములో స్త్రీ లజ్జా భయ మైథున కారణములచే శరీర అధోభాగములలో కలుగు వేగములను నిరోధించినచో ఉదీర్ణమైన ప్రకుపిత వాయువు దూషిత రక్తమును స్రోతస్సులలో తీసికొని వెళ్లును. గర్భాశయములో చేరి ఆ రక్తము వృద్ధిచెందును. లేదా సద్యః గర్భపాతమైన వారికి వాతము మరియు మిథ్యోపచారము వలన ప్రకోపించును. ప్రకోపించిన వాయువు రక్త సహితము గర్భాశయమునందు నిల్చిపోవును. ఈ రక్తవాతములో రజోవహ సిరలను ఆక్రమించి గర్భమువలె వృద్ధి చెందును.

స గుల్మః స్పన్దతేఽభీక్ష్ణం మారుతేన సమీరితః ॥ 29 ॥
దర్శయన్ యాని రూపాణి తాని వక్ష్యామి సర్వశః।

వాయువుతో ప్రేరితమైన గుల్మము నిరంతరము స్పందించును. దాని స్వరూప లక్షణములు విస్తారముగా చెప్పెదను.

కాసతే శూల్యతే చైవ జ్వర్యతేఽథాతిసార్యతే ॥ 30 ॥
మన్యతే సర్వగాత్రాణి మూర్ఛితాని గురూణి చ।
తమోఽస్యా జాయతేఽభీక్ష్ణం కార్శ్యం చైవ నిగచ్ఛతి ॥ 31 ॥
వమత్యభీక్ష్ణశో భుక్తమన్నం చాస్యై న రోచతే।
జాయన్తే చోదరే గణ్డా నీలం చాస్యాః ప్రదృశ్యతే ॥ 32 ॥

స్తనాన్తరం చ నాభిశ్చ లోమరాజీ చ మూర్ఛితా ।
ఓష్ఠౌ చ కృష్ణౌ భవతస్తథైవ స్తనచూచుకౌ ॥ 33 ॥
పయోధరౌ ప్రసిచ్యేతే దోహదం చ నిగచ్ఛతి ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 220 తమం పత్రమ్)
నానారమాన్ ప్రార్థయతే నిష్ఠీవతి ముహుర్ముహుః ॥ 34 ॥
శుభాదుద్విజతే గన్ధాద్వర్ణశ్చాస్యాః ప్రసీదతి ।
గర్భిణ్యా యాని రూపాణి తాని సందృశ్య తత్త్వతః ॥ 35 ॥
వర్షాణి హరతి వ్యాధిం గర్భోఽయమితి దుఃఖితా ।

రక్తగుల్మ లక్షణములు - కాస, శూల, జ్వర, అతిసారము, సర్వ శరీరము మూర్ఛితము బరువుగా ఉండును. కళ్ళముందు చీకటి కనిపించును. లేదా తమోగుణము వృద్ధి చెందును. శరీరము కృశించి నిరంతరము వమనం కలుగును. భుజించిన ఆహారం రుచించదు. ఉదరము నందు గడ్డలు ఏర్పడి శరీరం నీలంగా మారును. స్తనమధ్య భాగము నాభి రోమరాజి మూర్ఛితముగా కనిపించును. ఓష్ఠములు, స్తన చూచుకముల నలుపుగా మారును. స్తనములనుండి క్షీరము ఉత్పన్నం అగును. దౌహృద లక్షణములు ఉత్పన్నం అగును. నానావిధములైన అమ్లాది రసములను కోరును. మాటి మాటికి ఉమ్మివేయును. వర్ణము నిర్మలముగా ఉండును. సుగంధము సహించదు. మొదలగు గర్భిణీ లక్షణములను చూచి అనేక సంవత్సరముల వరకు ఈ వ్యాధిని గర్భముగా అనుకొని దుఃఖింతురు.

కేనచిత్త్వథ కాలేన నిర్భేదం యది గచ్ఛతి ॥ 36 ॥

ఏ కారణమునైనా ఈ గుల్మము భేదనం అయినచో గుల్మముతో ముక్తి పొందినట్లుగా భావింతురు.

తతో గుల్మప్రముక్తా సా జ్ఞాతిమధ్యే ప్రభాషతే ।
గర్భిణ్యాహం చిరం భూత్వా ప్రచ్యుతే గర్భశోణితే ॥ 37 ॥

ఈ స్త్రీ ఈ విధముగా చిరకాలము గర్భిణిగా ఉండి తరువాత గర్భస్థ శోణితము బహిర్గతం అయినపుడు గర్భలక్షణములు కానరావు. అపుడు స్త్రీకి సందేహము కలుగును.

గర్భరూపం న పశ్యామి తత్ర మే సంశయో మహాన్ ।
తామిదం ప్రతిభాషన్తే సర్వగ్రామకుతూహలామ్ ॥ 38 ॥
దివ్యో గర్భో వ్యతిక్రాన్తో నైగమేషేణ తే హృతః ।
ఇత్యేనామబుధాః ప్రాహుర్హృతం సర్వమశోభనమ్ ॥ 39 ॥
పరిప్లుత ఇతి ప్రాహుః కుశలా యే మనీషిణః ।

ఈ ఆశ్చర్యజనకమైన విషయాకాంచి అజ్ఞానులు ఆస్త్రీతో దివ్యగర్భము ఉత్పన్నం అయి నైగమేషము దానిని హరించినదని చెప్పెదరు. అశుభ విషయములన్ని హరణమయినవి. జ్ఞానులు దీనిని పరిప్లుత అందురు.

గుల్మశ్చయ ఇతి ప్రోక్తో రక్తం రుధిరముచ్యతే ॥ 40 ॥

రక్తస్య సంచయస్తేన రక్తగుల్మ ఇతి స్మృతః ।
గర్భవచ్చేష్టతే నాయం కింతు సాదృశ్యదర్శనాత్ ॥ 41 ॥

గుల్మము అనగా సమూహము, రక్తమనగా రుధిరము ఈ విధముగా రక్త సంచయము జరుగుటచే దీనిని రక్త గుల్మం అందురు. ఇది గర్భము వలె గోచరించును. కాని ఇది వాస్తవముగా గర్భము కాదు.

గర్భోఽయమితి మన్వానా మనసా తద్విభావినీ ।
నారీ విచేష్టతే తాస్తా గర్భచేష్టాః పృథగ్విధాః ॥ 42 ॥

ఈ రక్త గుల్మమును గర్భముగా భావించి దానిని మనసులో ధ్యానించి స్త్రీ నానావిధ గర్భ చేష్టలు చేయును.

దోహదం యత్ కరోతీతి శృణు తత్రాపి కారణమ్ ।
య ఏవ హి రసాః ప్రాయో ధాతూనాం వృద్ధిహేతవః ॥ 43 ॥
తేషామేవాభిలాషః స్యాద్యోనిసాధర్మ్యతత్త్వతః ।
వాతపిత్తాన్వితం రక్తం చీయమానం వికారవత్ ॥ 44 ॥
కట్వామ్లలవణాదీనాం రసానాం వృద్ధిమావహేత్ ।

రక్త గుల్మములో దౌహృద కారణములు : దౌహృదకారణములు నానుండి వినుము. రసధాతువులను వృద్ధి పొందించునది ఉత్పత్తి ధర్మ సమానత్వం వలన అవే రసముల యొక్క ఇచ్ఛను కలిగించును. ఉదాహరణమునకు ఉత్పన్నం అయిన

గుల్మములను ఉన్న దూషిత రక్తమును వాతపిత్త ప్రాధాన్యముగా ఉన్నచో ఆ స్త్రీకి కటు అమ్ల లవణ రసములందు ఇచ్ఛకలుగును.

గర్భిణ్యస్మీతి తస్త్రీతి ప్రేమసంకల్పసంభృతః ॥ 45 ॥
ప్రస్రుతో జాయతే నార్యాస్తేన స్తన్యం ప్రవర్తతే ।

రక్త గుల్మము నందు స్తన్యోత్పత్తి కారణము- స్త్రీ తనకుతాను గర్భిణీగా భావించును. కావున ఈ కల్పితం అయిన ప్రేమ సంకల్పం వలన స్త్రీలు స్తన్యము స్రావము నొందును.

సర్వా రసవహా నాడ్యః సమన్తాన్నాభిమాశ్రితాః ॥ 46 ॥
గర్భో వివర్ధమానశ్చ సంపీడయతి తాః స్త్రియాః ।
తద్వచ్చ రక్తగుల్మోఽపి పీడయన్నుపచీయతే ॥ 47 ॥
తాభిశ్చ పీడ్యమానాభిర్న సమ్యగ్వర్తతే రసః
ఆపాణ్డుగణ్డతాదీని లక్షణాని భవన్త్యతః ॥ 48 ॥

రక్తగుల్మంలో పాండుత్వ కారణము - సమస్త రసవహా నాడులు నలువైపులనుండి వచ్చి నాభిలో ఆశ్రిత అగును. స్త్రీలో వృద్ధి పొందుతున్న గర్భము ఆరసవహా-నాడులను పిండి వేయును. అదే విధముగా రక్తగుల్మంలో రసవహానాడుల పీడనము కారణమున వృద్ధిపొందు చుండును. శరీరంలో రసప్రసరణము సరిగా జరగదు. పాండుత్వం, గండత మొదలగు లక్షణములు కలుగును.

కథం ప్రకర్షతే కాలమితి తత్రాపి మే శృణు ।
వివృద్ధేరిహ సారూప్యాద్గర్భోఽయమితి నిశ్చితా ॥ 49 ॥
సంరక్షతేఽభిఘాతేభ్యః కుక్కుట్యణ్డమివాఙ్గనా ।
తదపాయకరాన్ హేతూన్న కథంచన సేవతే ॥ 50 ॥
శ్రమోపవాసతీక్ష్ణోష్ణక్షారాదీని చ సర్వశః ।
స ఏవం యాప్యమానస్తు యథాకాలం ప్రకర్షతే ॥ 51 ॥
వ్యాపత్తిహేతుమాసాద్య కాలేనాల్పేన వా పునః ।
భేదం గచ్ఛత్యథస్తాద్ధి జలకుమ్భ ఇవ క్షతః ॥ 52 ॥

రక్త గుల్మము ఏ విధముగా వృద్ధి పొందునో నానుండి వినుము. వృద్ధి అను సమాన కారణముతో స్త్రీ గర్భముగా భావించి కోడి తన గుడ్లను కాపాడినట్లు

అభిఘాతాదుల నుండి హాని కలిగించు కారణములను శ్రమ ఉపవాసము, తీక్ష్ణ, ఉష్ణ, క్షీర ద్రవ్యమును తక్కువగా సేవించును. ఈ విధముగా రక్షించుకొనును. కావున రక్తగుల్మము మెల్లగా వృద్ధి చెందును. ఉపఘాతకర భావముల ద్వారా కొంతకాలము తర్వాత జలకుంభం కింద పగిలినట్లు రక్తగుల్మ భేదము జరుగును.

కేచిదిచ్ఛంతి గుల్మస్య మాసాదాదశమాత్ పరమ్ ।
పరిపాకం ఫలస్యేవ స్వకాలపరిణామతః ॥ **53** ॥

తస్మింశ్చ కాలే స వ్యాధిః స్యాన్నాతిదురుపక్రమః ।
తత్రోపక్రమమిచ్ఛంతి తస్య కర్తుమతో బుధాః ॥ **54** ॥

కొందరు ఫలముతో సమానముగా గుల్మము తన పరిణామము అనుసారముగా 10వ నెల పరిపక్వము చెందునని చెప్పెదరు. ఆ సమయంలో రక్త గుల్మము అధిక కష్టసాధ్యముగా ఉండదు. కావున విద్యావంతులైన వారు ఆ విధముగా చెప్పెదరు.

అప్రాప్తకాలో యాప్యః స్యాద్గర్భవద్యక్తికోవిదైః ।
నాపక్వో భిద్యతే వ్యాధిరితి మత్వా యథాభవమ్ ॥ **55** ॥

రక్త గుల్మ చికిత్స 10వ మాసము వరకు గర్భము వలె యాప్యముగా చెప్పబడినది. పక్వం అయిన తర్వాత దాని భేదనం అగును.

విశేషం రక్తగుల్మస్య గర్భస్య చ నిబోధ మే ।
అఙ్గప్రత్యఙ్గవాన్ గర్భస్తైరేవ చ విచేష్టతే ॥ **56** ॥
రక్తగుల్మస్తు వృత్తః స్యాల్లోష్టవచ్చ విచేష్టతే ।
స్థానాత్ స్థానం వ్రజన్ గర్భో వ్యావిద్ధం పరివర్తతే ॥ **57** ॥
నాభేరధస్తాద్గుల్మోఽయమవ్యావిద్ధం వివర్తతే ।
ఆనుపూర్వేణ గర్భశ్చ అహన్యహని వర్ధతే ॥ **58** ॥
విపరీతం హి గుల్మస్తు మందం మందం వివర్ధతే ।
తాం తామవస్థాం గర్భస్తు మాసి మాసి ప్రపద్యతే ॥ **59** ॥
గర్భిణీ నానిమిత్తం చ జ్వర్యతే దహ్యతేఽపి వా ।
గుల్మినీ హ్యానిమిత్తం తు జ్వర్యతే దహ్యతేఽపి వా ॥ **60** ॥

ఇపుడు రక్త గుల్మము మరియు గర్భము యొక్క భేదములు వినుము.

1. గర్భము అంగ ప్రత్యంగములతో కూడి ఉండి తద్వార చేష్టలు కలిగి ఉండును. రక్తగుల్మము గుండ్రటి మాంసపు ముద్దవలె ఉండి తత్సమానముగా చేష్టలు కలిగి ఉండును. గర్భము ఒక స్థానము నుండి ఒక స్థానమునకు పోయినట్లుగా గోచరించును. కాని గుల్మము నాభిక్రింది భాగము అవ్యావిద్ధముగా ఉండును.
2. గర్భము ప్రతిదినము వృద్ధి పొందుచుండును. గుల్మము చాలా వృద్ధి చెందును. గర్భము ప్రతి మాసము వివిధ అవస్థలను పొందుచుండును. గర్భిణికి అకారణముగా జ్వర దాహములు కలగవు. కాని గుల్మములో అకారణముగా జ్వరదాహములు ఉత్పన్నం అగును.

అస్మిన్ విశేషేఽపి సతి సందేహో జాయతే మహాన్ ।
నానాగర్భవికారాణాం సఙ్కరాద్భిషజే మతః ॥ 61 ॥

పై చెప్పిన భేదములు ఉన్నప్పటికి గర్భ సంబంధము అగు వికారములు కలిసి ఉండుటచే వైద్యునకు పెద్ద సందేహము కలుగును.

సంభూయ సహ సంమన్త్ర్య భిషగ్భిః శాస్త్రకోవిదైః ।
కాలే చికిత్సాం కుర్వీత యథా వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ॥ 62 ॥

అల్పాన్తరావుభావేతౌ గర్భో గుల్మశ్చ రక్తజః ।
తద్యథావద్విదిత్వాఽఽదౌ క్రియాం కుర్యాద్భిషగ్వరః ॥ 63 ॥

కావున శాస్త్రజ్ఞులైన వైద్య సమూహము ఏకత్రితమై పరస్పర తర్కముతో విచారించి రక్తగుల్మమును చికిత్సించవలెను. నేను ముందు చెప్పినట్లుగా గర్భంలో రక్తగుల్మంలో అతి తక్కువ భేదము ఉండును. కావున మొదట బాగా తెలిసికొని చికిత్స చేయవలెను.

యో హి గుల్మే గర్భ ఇతి గర్భే వా గుల్మ ఇత్యపి ।
క్రియాం కుర్యాదయశసా ఏనసా చైవ యుజ్యతే ॥ 64 ॥

అతస్తు సంశయే జాతే కుర్యాత్ సాధారణీః క్రియాః ।
నోపక్రమేదవిదితం రోగం కశ్చిచ్చికిత్సకః ॥ 65 ॥

గుల్మం నందు గర్భ చికిత్స గర్భం నందు గుల్మచికిత్స చేయువాడు అపకీర్తి మరియు పాపమును పొందువాడగును. కావున గుల్మ, గర్భముల పరస్పర సంశయమున్నపుడు సాధారణ చికిత్స చేయవలెను. అజ్ఞాత గుల్మరోగికి చికిత్స చేయకూడదు.

అథ కాలే త్వసంపూర్ణే సందిగ్ధే చాపి దర్శనే ।
హేతునా కేనచిద్రక్తం స్రవేత్తం చాశు వారయేత్ ॥ **66** ॥
పూర్ణే ప్రసవకాలే తు న రక్తం ప్రతివారయేత్ ।
తత్రానువాసనం దద్యాద్ ద్రవం స్నిగ్ధం చ భోజనమ్ ॥ **67** ॥

ఏ కారణము చేతనయినా పూర్తి సమయం కాక ముందే రక్తము వచ్చి దానితో పాటు గర్భమా గుల్మమా అను సందేహమున్నపుడు వెంటనే ఆరక్తమును స్తంభింపచేయవలెను. ఒకవేళ ప్రసవ సమయము పూర్తయినచో ఆ రక్తము స్తంభింపచేయకూడదు. ఆ అవస్థలో అనువాసన వస్తి ద్రవస్నిగ్ధ భోజనమును చేయించవలెను.

విధినాఽనేన గర్భశ్చేత్ సుఖేన ప్రసవిష్యతి ।
అథవా రక్తగుల్మః స్యాత్ సోఽప్యకృత్స్నేన భేత్స్యతే ॥ **68** ॥
ఏతస్మాత్ కారణాద్రక్తం ప్రవృత్తం న నివార్యతే ।

పై చెప్పిన విధిచే గర్భమైనచో సుఖపూర్వకముగా ప్రసవము జరుగును. రక్తగుల్మమైనచో పూర్తిగా భేదనమగును. కావున 10వ మాసానంతరము రక్తస్రావమును ఆపకూడదు.

రక్తగుల్మే ప్రథమతో యుక్త్యా స్నేహోపపాదనమ్ ॥ **69** ॥
శస్తం బాహుసిరాయాశ్చ వేధనం పాకవారణమ్ ।
తథా శంశమనీయం చ దోషశేషావకర్షణమ్ ॥ **70** ॥

రక్తగుల్మములో మొదట యుక్తి పూర్వకముగా స్నేహనము చేయవలెను. గుల్మ పక్వము కొరకు బాహువు నందు సిరావేధనము చేయవలెను. శేషదోషమును తొలగించుటకు సంశమన చికిత్సను ప్రయోగించవలెను.

కల్యాణకం పఞ్చగవ్యం షట్పలం తిక్తమేవ వా ।
సరుజాం పాయయేన్నారీం దోషవిత్ కర్మకోవిదః ॥ **71** ॥

తీక్ష్ణైరాస్థాపయేదేనాం యుక్తితశ్చానువాసయేత్ ।
పథ్యాని భోజయేచ్చైవ క్షీరయూషరసాదిభిః ॥ 72 ॥

దోష మరియు చికిత్స కర్మలను తెలుసుకొనుటకు ఆ స్త్రీకి కళ్యాణక, పంచగవ్య, షట్పల లేదా తిక్తక ఘృతమును పానము చేయించవలెను. తీక్ష్ణద్రవ్యముల ద్వారా ఆస్థాపన వస్తినిచ్చి యుక్తి పూర్వకముగా అను వాసన వస్తి నివ్వవలెను. పాలు, యూష, మాంస రసాదుల ద్వారా పథ్య భోజనము నివ్వవలెను.

అన్నపానాని రూక్షాణి విదాహీని గురూణి చ
వ్యాయామం మైథునం చిన్తాం గుల్మినీ తు వివర్జయేత్ ॥ 73 ॥

రక్త గుల్మమునందపథ్యము. రూక్ష విదాహ గురు అన్న పానము వ్యాయామము మైథునము చింతలను వర్జించవలెను.

జ్వరారుచిశ్వాసకాసశోషకార్శ్యారతివ్యథాః ।
శోఫశ్చోపద్రవా గుల్మే తాంశ్చికిత్సేత్ స్వభేషజైః ॥ 74 ॥

గుల్మ ఉపద్రవములు : జ్వరము, అరుచి, శ్వాస, కాస శోష కృశతా అరతి, పీడ శోకాది ఉపద్రవములు కలుగును. వైద్యుడు వాటిని ఔషధముల ద్వారా చికిత్సించవలెను.

బిల్వశ్యోనాకనిర్యూహే సాధితైర్జాఙ్గలై రసైః ।
శైథిల్యకరణార్థం చ రక్తగుల్మస్య భోజయేత్ ॥ 75 ॥

రక్త గుల్మము నందు పథ్యములు - గుల్మము శిథిలం చేయుటకు జాంగల మాంసరసముతో సిద్ధం చేసిన బిల్వ శ్యోనాక క్వాథములను త్రాగించవలెను.

యూషేణ వా కులత్థానాం లావసంస్కారకేణ వా ।
చాలనార్థం విరేకం చ త్రివృత్త్రిఫలయా పిబేత్ ॥ 76 ॥

గుల్మమునకు గతి ఉత్పన్నం చేయుటకు కులుత్థ యూషము లావుకంతో సంస్కరించిన త్రివృత్ త్రిఫలములతో విరేచనం చేయించవలెను.

వాయోరుపశమార్థం చ ఫలతైలానువాసితామ్ ।
ఆస్థాపయేత్ సకృద్ ద్విర్వా శూలాటోపనివృత్తయే ॥ 77 ॥

వాత శాంతికొరకు ఫలతైలము ద్వారా అనువాసనము ఇచ్చి శూల ఆటోపమును తొలగించుటకు ఒకటి, 2 సార్లు అస్థాపన వస్తి ఇవ్వవలెను.

తుల్యం మధు చ తైలం చ తాభ్యాముష్ణోదకం సమమ్ ।
ద్వౌ కర్షౌ శతపుష్పాయాః కర్షార్ధం సైన్ధవస్య చ ॥ 78 ॥
ఏతేనాస్థాపయేన్నారీం దశమూలాదికేన వా ।
బలం చాప్యాయయేత్తస్యా రసైః క్షీరైశ్చ సంస్కృతైః ॥ 76 ॥

అస్థాపన యోగములు - మధు-తైల సమాన మాత్రలో తీసికొని వీటికి సమానముగా ఉష్ణ జలమును కలపవలెను. ఇందులో 2 కర్షములు సోంపు ½ కర్షము సైంధవముతో అస్థాపన వస్తినివ్వవలెను. తర్వాత సంస్కారయుక్త మాంసరసము లేదా పాలతో బలమును వృద్ధి పొందించవలెను.

ఉపక్రమేత్తతశ్చూర్ణైరేతైః శోధనపాతనైః ।
హరీతకీ వచా హిఙ్గు సైన్ధవం సామ్లవేతసమ్ ॥ 80 ॥
యవానీ యావశూకం చ చూర్ణముష్ణామ్బునా పిబేత్ ।

తర్వాత శోధనం కలిగించునవి మరియు గుల్మంను బహిర్గతము చేయు ఈ క్రింది చూర్ణముల ద్వారా చికిత్సించాలి. హరీతకి, వచ, హింగు, సైంధవ లవణము, అమ్లవేతసం, అజామోదము, యవాక్షారము వీటి చూర్ణములు ఉష్ణజలముతో సేవించవలెను.

హరీతకీయవక్షారసౌవర్చలమితి త్రయమ్ ॥ 81 ॥
ఘృతయుక్తం పిబేద్యుక్త్యా రక్తగుల్మస్య భేదనమ్ ।

రక్తగుల్మ భేదనం కొరకు హరీతకి యవాక్షారం సౌవర్చలవణము వీటిని యుక్తి పూర్వకముగా ఘృతముతో సేవించాలి.

పత్రైలాపిప్పలీశుణ్ఠీచూర్ణం వా విడసంయుతమ్ ॥ 82 ॥
నాగరం శుక్తిచూర్ణం వా పిబేద్గోమూత్రసంప్లుతమ్

తేజపత్రము, పిప్పలీ, శుంఠి చూర్ణములో విడా లవణం కలిపి లేదా శుంఠి యుక్త శుక్తి చూర్ణమును గోమూత్రముతో కలిపి సేవించవలెను.

సూక్ష్మైలాకుఞ్చికాచవ్యపిప్పలీచిత్రకస్య వా ॥ 83 ॥
కల్కం బల్వజయూషాద్యైః పిబేన్మణ్డోదకేన వా ।

ఏల, కుంచిక, చవ్య, పిప్పలీ, చిత్రక, కల్కమును బల్వజ యూషముతో లేదా బియ్యంతో చేసిన మండముతో సేవించవలెను.

అపరాపాతనోద్దిష్టైరౌషధైశ్చాపి భేదయేత్ ॥ 84 ॥

అపరాపాతనం కొరకు చెప్పిన ఔషధములతో భేదనం చేయవలెను.

అతిప్రవృత్తం రుధిరం గ్లానిం జనయతే యది ।
విన్ర్ప్రుతే గుల్మదోషే సావశేషేఽపి వా భిషక్ ॥ 85 ॥
పునరాస్థాపనోక్తేన తత్ర కుర్యాద్భిషగ్జితమ్ ।
అనుబన్ధభయాచ్చైవ శనైస్తదనుశోధయేత్ ॥ 86 ॥

గుల్మదోషములు బహిర్గతం అయిన తర్వాత లేదా కించిత్ శేషం యున్నపుడు అతిప్రవృత్తం అవుతున్న రక్తము శరీరము నందు గ్లానిని ఉత్పన్నం చేసినపుడు ఆస్థాపన వస్తివిధితో చికిత్స చేయవలెను. అనుబంధ భయకారణమున తర్వాత మెల్లమెల్లగా శోధనము చేయవలెను.

పద్మాదీని సమూలాని దగ్ధ్వా తద్భస్మ సంహరేత్ ।
గాఢయిత్వా చ తత్క్వాథం చూర్ణైరేతైర్విపాచయేత్ ॥ 87 ॥
శుణ్ఠీపిప్పలికుష్ఠైశ్చ చవ్యచిత్రకదారుభిః ।
దర్విప్రలేపితం సిద్ధమభ్యాసేత్తేన శుద్ధ్యతి ॥ 88 ॥
శిలాజత్వభయారిష్టం కల్పేనాభ్యస్య ముచ్యతే ।

మూలముతో సహ పద్మాదులను కాల్చి భస్మం చేసి దాని క్వాథమును గాఢముగా తయారు చేసికొని అందులో శుంఠి, పిప్పలి, కుష్ఠ, చవ్య, చిత్రక, దేవదారు, మొదలగు చూర్ణములను వేసి పక్వం చేయవలెను. అవి పాత్రకు లిప్తము అవుతున్నపుడు తీసి ప్రయోగించవలెను. దీనివలన రోగికి శోధనం అగును. శిలాజిత్, అభయారిష్ట కల్కములు సేవన వలన కూడా రక్తగుల్మం నశించును.

యచ్చాపి పఞ్చగుల్మీయే చికిత్సితముదాహృతమ్ ॥ 89 ॥
తదిహాపి ప్రయోక్తవ్యం ప్రసమీక్ష్య బలాబలమ్ ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 90 ॥

ఇవి కాక పంచ గుల్మీయాధ్యాయములో చెప్పబడిన చికిత్సను రోగి బలాబలములను చూసి ప్రయోగించవలెను అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు రక్తగుల్మవినిశ్చయో (నామ నవమోఽధ్యాయః)

రక్తగుల్మీయాధ్యాయము సమాప్తము.

అంతర్వత్నీ చికిత్సితాధ్యాయః - దశమః

అథాతోఽన్తర్వత్నీచికిత్సితమధ్యాయం వక్ష్యామః ॥ 1 ॥

యథోవాచ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము అంతర్వత్నీ చికిత్సితాధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

సూక్ష్మాం చికిత్సాం వక్ష్యామి గర్భిణీనాం విభాగశః ।
తథా గర్భశ్చ నారీ చ వర్ధతే రక్ష్యతేఽపి చ ॥ 3 ॥

ఇపుడు నేను గర్భిణీ స్త్రీ యొక్క సూక్ష్మ చికిత్సను విభాగపూర్వకముగా వర్ణించెదను. ఇందులో గర్భము, గర్భిణీ స్త్రీ వీరిద్దరి వృద్ధి కలిగి రక్షింపబడుదురు.

గర్భిణీనాం జ్వరః కష్టః సర్వవ్యాధిషు పార్థివ ।
జ్వరోష్మణాఽభితప్తస్తు గర్భో యాత్యేవ విక్రియామ్ ॥ 4 ॥
తస్మాజ్జ్వరచికిత్సాం తు పూర్వమేవ నిబోధ మే ।

ఓ పార్థివా! గర్భిణీ స్త్రీల అన్ని రోగములలో జ్వరము అత్యధిక కష్టదాయకము. జ్వరోష్ణముతో సంతప్తమైన గర్భములో వికృతి ఉత్పన్నం అగును. కావున ప్రప్రథమముగా నీవు జ్వర చికిత్సను వినుము.

క్షుచ్ఛ్రమాభ్యఞ్జనాద్రౌక్ష్యాదౌష్ణ్యాపక్వవిధారణాత్ ॥ 5 ॥

స్నేహస్వేదౌషధానాం చ విభ్రమాత్తేజసోఽపి చ ।
సన్తాపాన్మనసశ్చాపి పర్వతానాం తథైవ చ ॥ 6 ॥

గన్ధాచ్చ తృణపుష్పాణాం గర్భిణ్యా జాయతే జ్వరః ।

క్షుధ, శ్రమ, అభ్యంగనము, రూక్షత, ఉష్ణత, అపక్వ ధారణము, స్నేహనము, స్వేదనము, ఔషధము, మరియు తేజ విభ్రమనము, మనస్సంతాపము, పర్వతారోహణము తృణ పుష్ప గంధాదులతో గర్భిణీ స్త్రీకి జ్వరము కలుగును.

గర్భిణీం జ్వరితాం నారీమేకాహముపవాసయేత్ ॥ 7 ॥
తతో దద్యాదలవణాం పేయాం స్నేహవివర్జితామ్ ।

జ్వరయుక్త గర్భిణీస్త్రీకి మొదట ఒకదినం ఉపవాసం చేయించి తర్వాత లవణ స్నేహ రహిత పేయము నివ్వవలెను.

తీక్ష్ణాని త్వన్నపానాని స్వేదమాయాసమేవ చ ॥ 8 ॥
వర్జయేజ్జ్వరితా నారీ యవాగూం కేవలాం పిబేత్ ।

గర్భిణి జ్వరం వచ్చినపుడు తీక్ష్ణ అన్నపానం, స్వేదనము, ఆయాసం, త్యజించవలెను. కేవలం యవాగు సేవనం చేయవలెను.

యవాగ్వా హ్రసతే దోషే యూషైరన్నాని దాపయేత్ ॥ 9 ॥
యూషైస్తు హ్రసితే దోషే రసం వా క్షీరమేవ వా ।
దాపయేన్మతిమాన్ ప్రాజ్ఞో న త్వౌషధవిధిర్హితః ॥ 10 ॥
అనుబన్ధే తు దోషస్య గర్భకాలమపేక్ష్య చ ।
మాసాచ్చతుర్థాత్ ప్రభృతి భిషగ్భేషజమాచరేత్ ॥ 11 ॥

బుద్ధి మంతులైన వారు, యవాగు ద్వార దోషములు ఉపశమించినపుడు యూషతో అన్నమును ఇవ్వవలెను. యూషద్వార దోషములు బాగా శమించి నపుడు మాంస రసమును లేదా పాలను ఇవ్వవలెను. ఈ అవస్థలో ఔషధములు ప్రయోగించుట మంచిది కాదు. దీని తర్వాత కూడ దోషానుబంధం శేషముగా ఉన్నచో గర్భ సమయం చూసి, నాల్గవ మాసం నుండి ఔషధ ప్రయోగము చేయవచ్చును.

శారీరం తు జ్వరం జ్ఞాత్వా వాతపిత్తకఫాత్మకమ్ ।
మధ్యాం క్రియాం ప్రయుఞ్జీత సంచిన్త్య గురులాఘవమ్ ॥ 12 ॥

ఉపద్రవబలం జ్ఞాత్వా సత్త్వం చాపి సమీక్ష్య తు ।
గర్భావస్థాం తు విజ్ఞాయ లేఖనాని ప్రదాపయేత్ ॥ **13** ॥

గర్భిణీ స్త్రీకి వాతపిత్త శ్లేష్మాది శరీరక జ్వరములు వచ్చినపుడు గురు లఘుద్వాదులను విచారించి మధ్య చికిత్సను ప్రయోగించవలెను.

ఉత్పన్నాయాం తు తృష్ణాయాం నాత్యుష్ణం ప్రపిబేజ్జలమ్ ।
వాతశ్లేష్మసముత్థే తు జ్వరే నీరం విషాయతే ॥ **14** ॥

అథ పిత్తకృతే చాపి శృతశీతం ప్రశస్యతే ।
కుప్యపాషాణనిష్పక్వం శీతం తృష్ణానిబర్హణమ్ ॥ **15** ॥

జ్వరములో తృష్ణ కలిగినపుడు లఘు ఉష్ణ జలమును త్రాగవలెను. విశేషించి వాత కఫ జ్వరములో శీతల జలం విషతుల్యముగా ఉండును. పిత్తజ్వరములో కూడా వేడి చేసి చల్లార్చిన జలము ప్రశస్తము అని చెప్పబడినది. రాతి పాత్రలో వేడిచేసి చల్లార్చిన జలం దాహమును శమింపచేయును.

జ్వరే తు తరుణో దృష్టో విధిరేష విశేషతః ।
భగ్నవేగే తు కర్తవ్యం తృష్ణాప్రశమనైః శృతమ్ ॥ **16** ॥
జ్వరం జ్వరం సమాసాద్య శీతం వా యది వేతరమ్(త్) ।

పై చెప్పిన విధానము తరుణ జ్వరములో ఇవ్వవలెను. అన్య జ్వరములో ఈ విధి కొద్దిగా సడలింప వచ్చును. జ్వరవేగం సమాప్తమయినపుడు ప్రత్యేక జ్వరాను సారము తృష్ణ శామక ఔషధములద్వార పక్వం చేయబడిన శీతల లేదా ఉష్ణ జలం ఇవ్వవలెను.

శిరోరోగే తు కర్తవ్యో యథావద్భేషజక్రమః ।
భగ్నవేగే జ్వరే కృత్స్నే గురు నైవ ప్రశస్యతే ॥ **17** ॥

గర్భిణికి శిరోరోగము కలిగినచో యథావిధి చికిత్స చేయవలెను. జ్వర వేగము పూర్తిగా శాంతించినప్పటికి గురుభోజనము ఇవ్వకూడదు.

తరుణే తు జ్వరే నార్యా అభ్యఙ్గో న ప్రశస్యతే ।
గర్భే తు తరుణే దత్తో గర్భఘాతాయ కల్పతే ॥ **18** ॥

తరుణజ్వరంలో గర్భవతిని అభ్యంగము చేయకూడదు. గర్భావస్థలో తరుణ జ్వరము నందు అభ్యంగము చేసినచో గర్భం నష్టం అగును.

గర్భిణీనాం తు నారీణాం నస్యతో నానుసేచయేత్ ।
నస్యదానేన గర్భిణ్యాః ప్రాణస్తు పరిహీయతే ॥ **19** ॥

నస్యం ద్వారా గర్భిణి స్త్రీ కి దోషమును బయటికి వెడలించ కూడదు. నస్యము ఇచ్చినచో గర్భిణికి ప్రాణనష్టం కలుగును.

కుణిర్వా యది వాఽన్ధశ్చ జాయతే దుర్బలేంద్రియః ।
ధూమపానేన గర్భిణ్యా ధూమతేజోహతో భృశమ్ ॥ 20 ॥
వివర్ణో జాయతే గర్భః పతేద్వాఽపి విశాంపతే ।

ఓ రాజా! గర్భిణీ ధూమపానం చేయుటచే ఉత్పన్నం అయిన సంతానము ధూమ్ర తేజంతో నష్టం అయిన కుణి (హస్తములు బలహీనం అయిన) అంధుడు, దుర్బల ఇంద్రియుడు వివర్ణముగా లేదా గర్భపాతం జరుగును.

శిరోవిరేకే గర్భిణ్యాః సంక్షోభాత్తు భయేన వా ॥ 21 ॥
మారుతః కుపితో దేహే గర్భఘాతాయ కల్పతే ।
అథవా వాతరోగీ తు గర్భో భవతి పార్థివ ॥ 22 ॥

ఓ పార్థివా! గర్భిణి శిరోవిరోచనముచే సంక్షోభము మరియు భయంవలన గర్భిణి శరీరంనందు వాయువు ప్రకోపించి గర్భమును నష్టమునొందించును. ఒకవేళ పుట్టినచో వాడికి వాత వ్యాధి కలుగును.

స్వేదేన తరుణే గర్భే పిత్తం ప్రకుపితం భృశమ్ ।
చ్యావయేదాశు గర్భం తు తస్మాత్ స్వేదం వివర్జయేత్ ॥ **23** ॥
స్వేదః స్థిరే తు విహితో గర్భవైవర్ణ్యకారకః ।

తరుణ గర్భము నందు స్వేదము చేసిన పిత్తము ప్రకోపించును. తద్వారా శీఘ్రముగా గర్భపాతము జరుగును. కావున స్వేదమును వర్జించవలెను. గర్భము స్థిరమైన తర్వాత ఇచ్చిన స్వేదము గర్భమునందు వివర్ణము చేయును.

వమనం తరుణే గర్భే స్వైర్గుణైర్గర్భఘాతకమ్ ॥ **24** ॥

తరుణ గర్భం నందు ఇచ్చిన గర్భము నష్టం నొందించును.

నాభిప్రపీడనోత్కారాత్ సంక్షోభాచ్చ విశేషతః ।
గర్భిణ్యాస్తరుణే గర్భే స్రంసనం న ప్రశస్యతే ॥ 25 ॥
గురుత్వాదుష్ణతీక్ష్ణత్వాద్వాహనాచ్చాస్య ఘాతకమ్ ।

తరుణ గర్భం నందు ఇచ్చిన విరేచనము నాభి కింద పీడను కలిగించి సంక్షోభము చేయుటవలన అప్రస్తుతము ఇది గురు ఉష్ణ తీక్ష్ణ వాహన గుణముల వలన గర్భమును నష్టమునొందించును.

ఆస్థాపనం తు తరుణే గర్భే నార్యా న శస్యతే ॥ 26 ॥
అనువాసనం చ మతిమానితి శాస్త్రవినిశ్చయః ।

తరుణ గర్భములో స్త్రీకి ఆస్థాపన అనువాసన వస్తి అప్రశస్తమని శాస్త్రములందు చెప్పబడినది.

ఆస్థాపనం సానువాసం కరోతి స్వేన తేజసా ॥ 27 ॥
హీనాఙ్గం స్రావిణం వాఽపి గర్భమిత్యేష నిశ్చయః ।

తరుణ గర్భావస్థలో ఆస్థాపన అనువాసన వస్తి నిచ్చిన చో నిశ్చయముగా హీనాంగములు కల్గును మరియు గర్భస్రావము కల్గును.

తస్మాదేతాని మతిమాన్ గర్భిణ్యా న ప్రదాపయేత్ ॥ 28 ॥

కావున బుద్ధిమంతుడు గర్భిణికి ఇవి ప్రయోగించకూడదు.

ఇమాని దద్యాత్ సంచిన్త్య రోగావస్థావిశేషవిత్ ।
విదారిగన్ధాం కలశీం తథా గన్ధర్వహస్తకమ్ ॥ 29 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 222 తమం పత్రమ్)

మధుకం భద్రదారుం చ క్వాథః శర్కరయా యుతః ।
వాతజ్వరహరో దేయో మాతులుఙ్గరసాప్లుతః ॥ 30 ॥

రోగి వివిధ అవస్థలు పరీక్షించి వీక్షించి గర్భిణికి ఈ క్రింది వస్తువుల నివ్వవలెను. వాతజ్వర హరక్వాథము- విదారి గంధ, కలశీ (పృశ్నిపర్ణి) ఏరండ, యష్ఠిమధు, దేవదారు క్వాథములో శర్కర మరియు మాతులుంగ రసమును కలిపి ఇచ్చుటచే వాత జ్వరము నశించును.

వర్గో విదారిగన్ధాదిః క్వథితో నాతిశీతలః ।
భద్రదారుసమాయుక్తో వాతజ్వరహరో మతః ॥ 31 ॥

విదారి గంధాది ఓషధులతో క్వాథము చేసి దేవదారు కలిపి కొంచెము ఉష్ణముగా నున్నప్పుడు ఇచ్చినచో వాత జ్వరము నశించును.

ఏరణ్డో వరుణశ్చైవ బృహత్యౌ మధుకం తథా ।
వాతజ్వరహరః క్వాథో రాస్నాకల్కసమాయుతః ॥ 32 ॥

ఏరండ, వరుణ, బృహతీద్వయం, యష్ఠి, రాస్నా కల్కము, క్వాథము వాత జ్వరమును హరింప చేయును.

ద్విపఞ్చమూలనిష్క్వాథః కోష్ణో వా యది వా హిమః ।
రాస్నాకల్కసమాయుక్తో వాతజ్వరహితో మతః ॥ 33 ॥

దశముల క్వాథములో రాస్నా కల్కము కలిపి కించిదుష్ణము లేదా శీతము అవస్థలో ఇచ్చిన వాత జ్వరమునందు హితకరము.

జీర్ణే తు భోజనే పేయా తన్వీ లవణవర్జితా ।
కుష్ఠం సయష్టీమధుకం రాస్నా గిరికదమ్బకః ॥ 34 ॥
శతాహ్వే పద్మకం చైవ సారివోశీరముత్పలమ్ ।
ముస్తా శృగాలవిన్నా చ కరవిన్దీ తథా వచా ॥ 35 ॥
పయస్యా హంసపాదీ చ తథా పున్నాగమేవ చ ।
కర్షప్రమాణాన్యేతాని దధిమణ్డేన పేషయేత్ ॥ 36 ॥
తత(సమ)స్తమేషామఙ్గానాం నిష్క్వాథం క్వాథయేద్భిషక్ ।
భాగాశ్చ దశమూలస్య కార్య ద్విపలసంమితాః ॥ 37 ॥
బలాతిబలయోశ్చైవ కుర్యాదర్ధపలం భిషక్ ।
కోరణ్డమధుశిగ్రూణి మదయన్తీ చ తే త్రయః ॥ 38 ॥
యవకోలకులత్థానాం భాగాః స్యుః ప్రస్థసంమితాః ।
నిష్క్వాథ్యైతానపాం ద్రోణే శేషమాఢకసంమితమ్ ॥ 39 ॥

తత్ర దద్యాత్ ప్రతీవాపం యత్ పూర్వముపకల్పితమ్ ।
క్షీరం తథైవ గోమూత్రం వారుణీం దధి చోత్తమమ్ ॥ 40 ॥

భిషక్కుడవమాత్రాణి తిలతైలేన యోజయేత్ ।
అవహృత్యాగ్నినా సిద్ధమీషత్క్షోదాయితం యది ॥ 41 ॥
ఉష్ణేనైతేన తైలేన సర్వగాత్రాణి మర్దయేత్ ।
వాతజ్వరం నిహన్త్యేతన్మ్రక్షణైస్త్రిభిరేవ తు ॥ 42 ॥
ఏషోఽభ్యఙ్గః స్థిరే గర్భే యథావత్ సంప్రశస్యతే ।

భోజనానంతరము పల్చటి లవణ రహిత పేయనివ్వవలెను. అభ్యంగార్థము తైలము- కుష్ఠ, యష్టి, రాస్నా, భూకదంబ, సోంపు, పద్మకము, సారిబ, ఉశీర, ఉత్పల, ముస్త, పృష్నిపర్ణి కరవెళ్ళి, వచ, పయస్య, హంసపాది, నాగకేశరములు ఒక్కొక్కటి ఒకకర్షము చొ॥న తీసికొని పెరుగు నీటితో కల్కం చేసికొనవలెను. వీటితో క్వాథము చేయవలెను. దశమూలములు 2 పలములు, బల, అతిబల ఒక్కొక్కటి అర్ధపలము, ఏరండ, మధు శిగ్రు, మదయంతి యవ, కోల, కుళుత్థ ఒక్కొక్కటి ఒక్క ప్రస్థము, వీటిని ఒక ద్రోణ జలములో క్వాథము చేసి ఆడకజల శేషముగా ఉంచుకొనవలెను. ఈ క్వాథములో పై చెప్పిన కుష్ఠాది క్వాథమును కలపవలెను. ఇందులో పాలు గోమూత్రము వారుణి మద్యము పెరుగు ఒక్కొక్కటి ఒక కుడవము మరియు తిలతైలము వేసి పక్వం చేయవలెను. తైల సిద్ధము అయిన తర్వాత ఉంచుకొని ఉష్ణతైలమును సంపూర్ణ శరీరమునకు మర్దనం చేసికొనవలెను. మూడు దినములు మర్దనం చేసికొన్నచో వాతజ్వరం నశించును. స్థిరమైన గర్భము నందు ఈ అభ్యంగం యథావిధిగా ప్రయోగించినచో ప్రశస్తము.

క్షీరం క్షీరయవాగూర్వా రసో వా జాఙ్గలో హితః ॥ 43 ॥
జీర్ణజ్వరే సదా నార్యా వాతఘ్నైరౌషధైః శృతః ।

జీర్ణజ్వరములో గర్భవతికి ఎల్లపుడు వాతనాశక ఔషధములతో సిద్ధం అయిన క్షీరం, క్షీరయవాగు, జాంగల మాంస రసము ఇవ్వవలెను.

అథ పిత్తకృతే చాపి క్వథితం సారివాదికమ్ ॥ 44 ॥
శర్కరామధుసంయుక్తం పాయయేత్ కల్యముత్థితమ్ ।

జ్వరములో పిత్త ప్రకోపము ఉన్నచో సారిబాది క్వాథమును శర్కర మధు కలిపి ప్రాతః కాలమున త్రాగించవలెను.

పయస్యా క్షీరకాకోలీ మృద్వీకా మధుకాని చ ॥ **45** ॥
శర్కరామధుసంయుక్తం పానకం పైత్తికే జ్వరే ।

పిత్తజ్వరములో పయస్య, క్షీరకాకోలి, మృద్వీక ద్రాక్ష, యష్టిమధు, శర్కర మధు కలిపి పానకమును ఇవ్వవలెను.

నీలోత్పలం పయస్యా చ సారివా మధుకం మధు ॥ **46** ॥
పిప్పల్యో మరిచోశీరం లోధ్రం లాజా సశర్కరా ।
ఏతత్ క్షీరసమాయుక్తం ఖజేన మథితం పిబేత్ ॥ **47** ॥
గర్భిణీ జ్వరితా క్షిప్రం పిత్తార్తేన ప్రశామ్యతి ।

జ్వరావస్థలో గర్భిణికీ నీలోత్పల, పయస్య, సారిబ, యష్టి మధు, మధు, పిప్పలీ మరిచ, ఉశీర, లోధ్ర, లాజ, శర్కర వీటినన్నిటి పాలలో కలిపి కవ్వముతో చిలికి త్రాగించవలెను. దీని వలన పిత్తప్రకోపము శీఘ్రముగా శాంతించును.

నలవఞ్జులమూలాని గుంద్రామూలాని చాహరేత్ ॥ **48** ॥
సహాం చ సహదేవాం చ మార్కవం పాటలీం తథా ।
క్షీరిణాం చ ప్రవాలాని తథా జమ్బ్వామ్రయోరపి ॥ **49** ॥
ఉత్పలం సారివోశీరం చందనం పద్మపత్రకమ్ ।
శ్లక్ష్ణాన్యేతాని పిష్టాని ప్రదేహః శీతలో భవేత్ ॥ **50** ॥
పిత్తజ్వరహరో నార్యాస్తర్పణో ఘృతసంయుతః ।

నల, ఉంజల మూలము, గుంద్రామూలము, సహదేవి, సహ, మొక్కజొన్న, పాటల, క్షీరి వృక్షములు, ఆమ్ర, జంబు పత్రములు, ఉత్పలములు, సారిబ, ఉశీర, చందనం, పద్మక, పత్రక వీటిని బాగుగా కల్కం చేసి నెయ్యికలిపి ప్రదేహము చేసిన శీతలముగా ఉండును. తర్పణము, పిత్తహరంగా ఉండును.

యవపిష్టస్య కుడవో మఞ్జిష్ఠార్ధపలం తథా ॥ **51** ॥

అమ్లప్రస్థశతే తైలం తైలప్రస్థం విపాచయేత్।
దాహజ్వరహరం తైలం ప్రశస్తం జ్వరనాశనమ్ ॥ 52 ॥

పిండి చేసిన యవలు 1 కుడవము, మంజిష్ట అర్ధపలం అమ్లకాంజికము 100 ప్రస్థములు తిలతైలము ఒక ప్రస్థము తైలపాక విధిలో తైలం సిద్ధం చేసికొనవలెను. ఇది ఉత్తమ జ్వర నాశకము. ఇది జ్వరము, దాహము నశింపచేయును.

అథ శ్లేష్మజ్వరే నారీం రాస్నాక్వాథం సుశీతలమ్।
క్షౌద్రేణ సహ సంయుక్తం పాయయేదితి కశ్యపః ॥ 53 ॥

శ్లేష్మజ్వరములో గర్భవతికి రాస్నా క్వాథమును చల్లార్చి అందులో మధుని కలిపి త్రాగించవలెనని కాశ్యపుని మతము.

భద్రదారుకనిష్క్వాథో రాస్నాక్షౌద్రసమాయుతః।
అథవా చందనక్వాథః పిప్పలీక్షౌద్రసంయుతః ॥ 54 ॥
శ్లేష్మజ్వరహరః పేయో రాస్నావాసాఽమృతాశృతః।

శ్లేష్మ జ్వరములో క్వాథము- రాస్నా, మధు, దేవదారు క్వాథము, పిప్పలి, మధు- చందన క్వాథము, రాస్న, వాస, గుడూచి క్వాథము త్రాగించవలెను.

శ్రీపర్ణికామృతానాం తు నిష్క్వాథో మధుయోజితః ॥ 55 ॥
పేయః సయష్టీమధుకో జ్వరే శ్లైష్మికపైత్తికే।

శ్లేష్మ పిత్త జ్వరములో శ్రీపర్ణిక, అమృత, యష్టిమధు క్వాథములో మధుని కలిపి ఇవ్వవలెను.

మహతః పఞ్చమూలస్య క్వాథః శ్లైష్మికవాతికే ॥ 56 ॥
రాస్నాకల్కసమాయుక్తః పేయః కల్యమితి స్థితిః।

శ్లేష్మ వాత జ్వరములో బృహత్ పంచమూల క్వాథములో రాస్న కల్కము కలిపి ప్రాతః కాలమున ఇవ్వవలెను.

క్వాథో విదారిగన్ధాదేః శర్కరామధుయోజితః ॥ 57 ॥
వాతపిత్తజ్వరే పేయ ఇతి హ స్మాహ కశ్యపః।

వాతపిత్త జ్వరములో విదారి గంధాది క్వాథములో శర్కర మధు కలిపి ఇవ్వవలెనని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

పిత్తజ్వరే హిమా పేయా పథ్యా క్షీరమథాపి చ ॥ 58 ॥
జీర్ణే పిత్తహరైః పక్వో యూషస్తుచణకైస్తథా ।

పిత్త జ్వరములో శీతల క్రియ, లేదా క్షీరం పథ్యము. జీర్ణపిత్త జ్వరములో పిత్త హర ఔషధ సిద్ధ లేదా శనగలతో చేసిన యూషము పథ్యము.

శ్లేష్మజ్వరే సుఖోష్ణా తు పేయా నార్యాః ప్రశస్యతే ॥ 59 ॥
తథైవ ముద్రయూషోఽథ మూలకో రస ఏవ చ ।
సుసాత్మ్యైశ్చేతి కర్తవ్యో వ్యాధావస్మిన్ విశేషతః ॥ 60 ॥

శ్లేష్మ జ్వరములో గర్భిణికి సుఖోష్ణ క్రియ ముద్గయూష లేదా మూలీస్వరసం ఇవ్వాలి. ఈ రోగములో విశేషించి శరీరంనకు సాత్మ్యమైన ద్రవ్యములను ఇవ్వవలెను.

సంసృష్టే తు భిషక్ ప్రాజ్ఞో యోజయేత యథాబలమ్ ।
సన్నిపాతసముత్థానే త్రిదోషశమనం హితమ్ ॥ 61 ॥

సంసృష్ట దోషములో వివేకవంతుడైన వాడు బలానుసారము ఔషధములను ఇవ్వవలెను. సన్నిపాతములో త్రిదోషశాంతి చికిత్స చేయవలెను.

అథ యా మద్యపా నారీ శృణు తస్యాశ్చికిత్సితమ్ ।
వాతికే పైత్తికే వాఽపి శ్లైష్మికే చ విశాంపతే ! ॥ 62 ॥
జ్వరే దద్యాత్ సురాం నార్యా జలేనార్ధేన యోజితామ్ ।
సురయా వాసయిత్వైనాం తతః కల్పం ప్రదాపయేత్ ॥ 63 ॥

ఓ రాజా ! మద్యము సేవించిన స్త్రీ చికిత్సను వినుము. వాత పిత్త కఫ జ్వరములో గర్భవతికి మద్యములో సగం నీరు కలిపి ఇవ్వాలి. లేదా వేరువేరు కల్పములను సురలో కలిపి సుగంధితము చేసి ఇవ్వవలెను.

హరేణుముద్గచుచ్చూనాం కర్కట్యాశ్చ రసేన తు ।
రసేన కిఞ్చిదమ్లేన లఘూన్యన్నాని భోజయేత్ ॥ 64 ॥
లవణస్నేహహీనాని మృదూని సురభీణి చ ।
ఆహారేణ గదే భగ్నే మద్యస్యోపరమే కృతే ॥ 65 ॥

పై చెప్పిన ఆహారము ద్వారా రోగనష్టము, రోగము నశించిన పిదప మద్యము శాంతించిన పిదప హరేణు, ముద్గ, చుచ్చు అను శాకము, కర్కాటక శృంగి స్వరసం లేదా అమ్లరసముతో లవణ స్నేహ వర్జితము, మృదు మరియు సుగంధయుక్త భోజనం చేయవలెను.

యథోక్తా తు క్రియా పథ్యా యథాస్వమితి కశ్యపః ।
అతిసారే తు గర్భిణ్యాః సముత్పన్నే భిషగ్జితమ్ ॥ **66** ॥
వాతికే పైత్తికే చైవ శ్లైష్మికే చ ప్రవక్ష్యతే ।

గర్భిణికి అతిసారం అయినచో వాత పిత్త కఫానుసారము ఆయా దోషముల యథోక్త చికిత్సను చేయవలెను.

విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణైస్తథైవాత్యశనాదపి ॥ **67** ॥
భయోద్వేగవిఘాతాద్వా సంఘాతాత్ పూరణాత్ క్షయాత్ ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **223** తమం పత్రమ్)
కందమూలఫలైరామైర్దుష్టతోయనిషేవణాత్ ॥ **68** ॥
రౌక్ష్యాద్బుభుక్షయా ఛో(శో)కాద్గుర్వభిష్యందిభోజనాత్ ।
అబ్ధాతోశ్చ స(ము)ద్రేకాదతీసారః ప్రవర్తతే ॥ **69** ॥

అతిసార కారణములు - విరుద్ధ భోజనము, అధ్యశనము, అజీర్ణము, అధికభోజనము, భయోద్వేగములతో విఘాతము, సంఘాతము, సంతర్పణము, క్షయము పచ్చి కందమూల ప్రయోగము దూషిత జల సేవనము, క్షుధ చే ఉత్పన్న రూక్షత్వము శోకము గురు అభిష్యంది భోజనముతో అప్ ధాతువు ఉద్వేగ కారణమున అతిసారము కలుగును.

ఆమాతిసారే సఞ్జాతే పాచనాని ప్రదాపయేత్ ।
కుటజస్య చ బీజాని ముస్తా పాఠా తథైవ చ ॥ **70** ॥
అజమోదాఽథ సరలం తథా చాతివిషా శుభా ।
ఆమే శ్లేష్మాన్వితే పేయమేతత్ పిష్టం సుఖామ్బునా ॥ **71** ॥

అతిసారములో ఆమ శ్లేష్మ యుక్తం అయినపుడు ఇంద్రయవ, ముస్త,

పాఠ, అజమోద, సరళ, అతి విషాది పాచన ఔషధములను కల్కము చేసి ఈషద్ ఉష్ణజలముతో ఇవ్వవలెను.

పాఠాచందనభాగశ్చ కుటజస్య ఫలాని చ ।
తథా చాతివిషా ముఖ్యా పిష్టమేతద్ధ్వితామ్బునా ॥ 72 ॥
ఆమే పిత్తాన్వితే పేయమితి హ స్మాహ కశ్యపః ।

అతిసారంలో ఆమ్ల పిత్త యుక్తం అయినపుడు పాఠ చందన, కుటజబీజ, అతివిష, మొదలగు ఔషధములను కల్కం చేసి హితకర జలంతో ఇవ్వవలెనని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

హిఙ్గుసైన్ధవనాగాశ్చ బృహత్యా కౌటజం ఫలమ్ ॥ 73 ॥
తథా పిప్పలిమూలం చ ముఖ్యా చాతివిషా నృప ! ।
ఆమే వాతోత్థితే పేయమేతత్ పిష్టం సుఖామ్బునా ॥ 74 ॥

ఓ రాజా! ఆమాతిసారములో ఆమము వాతయుక్త మైనపుడు హింగు, నాగకేసరము సైంధవ లవణం బృహతి కల్కం, ఇంద్రయవ, పిప్పలీమూలం, అతివిషలను కల్కం చేసి ఉష్ణజలముతో ఇవ్వవలెను.

బృహత్యాదిస్తు పాతవ్యః సన్నిపాతసముత్థితే ।
పక్వసంగ్రహణః పథ్యః సర్వేషామితి నిశ్చయః ॥ 75 ॥

సన్నిపాత ఆమాతి సారములో బృహత్యాది గుణముల క్వాథమును త్రాగించవలెను. ఆమదోషం పక్వం అయినపుడు పక్వాతిసారములో స్తంభనం చేయవలెను. అని అందరి ఆచార్యుల మతము.

శ్లైష్మికే మధుసంయుక్తస్తణ్డులోదకసంయుతః ।
అమ్బష్ఠాదిగణః పేయో భిన్నవర్చోవిబన్ధనః ॥ 76 ॥

శ్లేష్మాతి సారంలో స్తంభనమునకు అంబష్టాది గణ ద్రవ్యములను క్వాథము చేసి మధు, తండులోదకము కలిపి త్రాగించవలెను. ఇది అతిసారమును బంధించును.

అథవా కౌటజం పిష్ట్వా ఫలం క్షౌద్రేణ సంయుతమ్ ।
ధాతకీ మరిచం లోధ్రం కట్వంఙ్గం దేవదారు చ ॥ 77 ॥

తణ్డులోదకసంయుక్తం శ్లేష్మాతీసారనాశనమ్।

లేదా ఇంద్రయవ, ధాతకీ పుష్పం, మరిచం, కల్కం చేసి తండులోదకంతో త్రాగించవలెను. ఇది శ్లేష్మాతి సారమును నశింపచేయును.

తణ్డులోదకపిష్టం వా కేసరం నలినస్య తు ॥ 78 ॥
మధుయుక్తం పిబేన్నారీ శ్లేష్మాతీసారనాశనమ్।

లేదా కమల కేసరములను తండులోదకముతో కల్కం చేసి మధు కలిపి త్రాగినచో శ్లేష్మాతి సారం నశించును.

న్యగ్రోధాదిస్తు నిర్యూహః క్షౌద్రేణ మధురీకృతః ॥ 79 ॥
పిత్తాతిసారశమనః కుశలైః పరికీర్తితః।

కుశల చికిత్సకుడు న్యగ్రోధాది గణ క్వాథముతో మధును కలిపి త్రాగినచో పిత్తాతిసారం నశించును అని చెప్పెదరు.

కణా ధాతకిపుష్పం చ మధుకం బిల్వపేశికా ॥ 80 ॥
శర్కరామధుసంయుక్తం పిత్తవృద్ధివినాశనమ్।

లేదా పిప్పలీ ధాతకీ పుష్పము యష్టి మధు బిల్వ మజ్జ వీటి క్వాథములో శర్కరా మధుని కలిపి త్రాగిన పిత్తాతిసారం నశించును.

పద్మకం సమఙ్గమామ్రాస్థి మధుకం పద్మకేసరమ్ ॥ 81 ॥
లోధ్రం మోచరసశ్చైవ శర్కరాక్షౌద్రసంయుతః।
పిత్తాతిసారశమనో యోగ ఏష విధీయతే ॥ 82 ॥

పద్మకము, మంజిష్ఠ, ఆమ్రాస్థి, యష్టిమధు, పద్మకేసరము, లోధ్ర, మోచరసము, వీటిని శర్కర మధుతో కలిపి ఇచ్చిన పిత్తాతిసారం శాంతించును.

ఏరణ్డవర్జం ఖుడ్డాకం పఞ్చమూలం శృతం హితమ్।
కాలాకట్వఙ్గసంయుక్తం వాతాతీసారనాశనమ్ ॥ 83 ॥

ఏరండమును వర్జించి ఖుడ్డాక పంచమూలముల క్వాథము అందులో కాలా, కట్వంగ కలిపి ఇచ్చినచో వాతాతిసారము నశించును.

పద్మకం సమఙ్గమామ్రాస్థి బృహతీ బిల్వపేశికా।
శ్లక్ష్ణపిష్టం పిబేద్దధ్నా వాతాతీసారనాశనమ్ ॥ 84 ॥

పద్మకము, మంజిష్ఠ, బృహత్ బిల్వమజ్జ వీటన్నిటిని పిష్ఠము చేసి పెరుగుతో సేవించిన వాతాతి సారము నశించును.

పిప్పల్యో ధాతకీ పద్మం సమఙ్గా మోచజో రసః ।
మత్స్యణ్డికేంద్రధాన్యం చ పిష్టమేతన్నృపోత్తమ ! ॥ 85 ॥
తణ్డులోదకసంయుక్తం సశూలే వాతికే హితమ్ ।

ఓ రాజా! వాతాతిసారవము పిప్పలీ, ధాతకి, పద్మకవము, మంజిష్ట, మోచరసం, మత్యండిక, ఇంద్రయవ, వీటిని పిష్టము చేసి తండులోదకములో ఇవ్వవలెను.

ముస్తాబిల్వశలాటూని అనంతా మధుకం తథా ॥ 86 ॥
శ్లక్ష్ణపిష్టం పిబేద్దధ్నా సర్పిర్గుడసమాయుతమ్ ।
వాతాతీసారశాన్త్యర్థం యథావదితి కశ్యపః ॥ 87 ॥

ముస్త, అపక్వబిల్వము, సారిబ, యష్టిమధు, వీటిని, మెత్తగా దంచుకొని ఘృతము గుడము కలిపి పెరుగుతో ఇచ్చిన వాతాతిసారం నశించునని మహర్షి కశ్యపుని మతము.

పిప్పల్యో ధాతకీ లోధ్రం సమఙ్గా పద్మకేసరమ్ ।
పద్మా మోచరసశ్చైవ దీర్ఘవృంతతరోస్త్వచః ॥ 88 ॥
కేసరం చేతి చూర్ణాని శ్లక్ష్ణాన్యేతాని చూర్ణయేత్ ।
ఘృతం మత్స్యణ్డికా క్షౌద్రం లేహీభూతాని లేహయేత్ ॥ 89 ॥
లేహః కల్యాణకస్త్వేష సర్వాతీసారనాశనః ।

కల్యాణ కావలేహవము- పిప్పలీ, ధాతకి, లోధ్ర, మంజిష్ట, పద్మ కేసరవములు, పద్మకవము, మోచరసం, శ్యోనాక, త్వక్, నాగకేసరవములు, వీటినన్నింటిని చూర్ణించి, ఘృతము మత్స్యండిక మధు కలిపి అవలేహము చేయవలెను. ఇది సర్వాతిసారములను నశింపచేయును.

కాశ్మర్యమూలత్వక్కల్కః శ్యామామూలం తథైవ చ ॥ 90 ॥
యవాగూం దధిమణ్డేన సిద్ధామల్పఘృతాం పిబేత్ ।
ప్రవాహికార్తా సతతం తథా సంపద్యతే సుఖీ ॥ 91 ॥

గంభారిమూల త్వక్కల్కము, త్రివృత్‌మూల దధి మండముతో యవాగు చేసి, కొంచెం ఘృతము కలిపి త్రాగినచో ప్రవాహిక రోగి స్వస్థుడగును.

కిరాతతిక్తకం లోధ్రం యష్టీమధుకమేవ చ ।
ఫాణితం తిలకల్కశ్చ శర్కరామధుసంయుతమ్ ॥ 92 ॥
తణ్డులోదకమిత్యేతత్ ప్రతిహన్తి ప్రవాహికామ్ ।

కిరాత తిక్త, లోధ్ర యష్టి మధు, ఫాణితము, తిలకల్కము వీటిని మెత్తగా దంచి, శర్కరామధులతో కలిపి సేవించిన ప్రవాహిక నశించును.

కపిత్థబిల్వమాషాణాం కల్కానక్షసమాన్ పృథక్ ॥ 93 ॥
తథా కోమలమోచాఽపి పిప్పలీశృఙ్గబేరయోః ।
అర్ధప్రస్థం భవేద్దఘ్నో గౌడమద్యకృతః ఖటః (డః) ॥ 94 ॥
ఘృతక్షౌద్రేణ సహితః పీతో హన్తి చిరోత్థితామ్
వాహికాం జీర్ణభక్షాయాం ప్రాణస్య బలవర్ధనః ॥ 95 ॥

కపిత్థ, బిల్వ, మాష, మోచరసము, పిప్పలీ, అర్ద్రక వీటి కల్కం ప్రత్యేకముగా ఒక అక్షము అర్ధ ప్రస్థము పెరుగు ఇందులో గుడ నిర్మితమైన మద్యము తయారుచేసి ఇందులో మధు ఘృతము కలిపి భోజనము జీర్ణమైన పిదప సేవించిన జీర్ణ ప్రవాహిక నశించును. ప్రాణుల బలము వృద్ధి పొందును.

బాణమూలస్య నిష్క్వాథ(స్త్ర)పుషీబీజసంయుతః ।
శర్కరామధుసంయుక్తో రక్తాతీసారనాశనః ॥ 96 ॥

రక్తాతిసార నాశక యోగము. సహచరముల క్వాథములో త్రపుషి (దోసకాయ) బీజములు, శర్కర, మధు కలిపి సేవించిన రక్తాతిసారం నశించును.

పద్మం సమఙ్గా మధుకం చన్దనం పద్మకేశరమ్ ।
పయసా మధుసంయుక్తం రక్తాతీసారనాశనమ్ ॥ 97 ॥

పద్మకము, సమంగ, యష్టిమధు, చందనము, పద్మకేశరము, వీటి చూర్ణం మధుతో కలిపి పాలతో కలిపి సేవించిన రక్తాతిసారము నశించును.

తిలాన్ కృష్ణాన్ సమఙ్గా చ యష్టీమధుకముత్పలమ్ ।
పిబేదామేన పయసా రక్తాతీసారనాశనమ్ ॥ 98 ॥

నల్ల నువ్వులు, సనుంగి, యష్టిమధు, ఉత్పలము, వీటిని దంచి పటికపాలతో సేవించిన రక్తాతిసారము నశించును.

మోచో రసస్తిలా లోధ్రముత్పలం కమలం తథా ।
పిబేత్ క్షీరేణ సంయుక్తం రక్తాతీసారనాశనమ్ ॥ 99 ॥

మోచరసం, నువ్వులు, లోధ్ర, ఉత్పలము, కమలము, వీటి చూర్ణం పాలతో సేవించిన రక్తాతిసారం నశించును.

పయస్యా చందనం లోధ్రం పద్మకేసరమేవ చ ।
పయసా మధుసంయుక్తం పిబేద్రక్తాతిసారిణీ ॥ 100 ॥

రక్తాతిసారంలో క్షీరకాకాకోలి, రక్తచందనం, లోధ్ర, పద్మకేసరములు వీటి చూర్ణమును మధుతో కలిపి పాలతోసేవించవలెను.

రక్తం నిర్వా(ర్వ)హతే యావత్ కృచ్ఛ్రాత్ సగుదవేదనమ్ ।
కుప్యపాషాణతప్తేన పయసా భోజితాం తతః ॥ 101 ॥
మధుకం ఘృతమణ్డేన త్వథైనామనువాసయేత్ ।

గుదములో వేదన ఉన్నంతవరకు కష్టపూర్వకముగా రక్తస్రావం జరుగును. అప్పటివరకు రాతిపాత్రలో వేసి చేసిన పాలతో యష్టిమధును సేవించవలెను. తరువాత ఘృతమండం ద్వారా అనువాసన వస్తినివ్వవలెను.

గర్భిణ్యా వాతికీ యస్యా జాయతే పరికీ(క)ర్తికా ॥ 102 ॥
బృహతీబిల్వమానన్తైర్యూషం కృత్వా తు భోజయేత్ ।

పరికర్తిక ఉన్న గర్భవతికి బృహతి బిల్వ, అనంతమూలంలో యూషను చేసి ఇవ్వవలెను.

పరికీ(క)ర్తికాయాం గర్భిణ్యాః పైత్తికాయామిదం హితమ్ ॥ 103 ॥
మధుకం హంసపాదీ చ వితున్నమకథాపి చ ।
పాయయేన్మధుసంయుక్తం సుపిష్టం తణ్డులామ్బునా ॥ 104 ॥

గర్భవతికి పైత్తిక పరికర్తికలో యష్టిమధు హంసపాది ధనియాలు బాగా మర్దించి మధుతో తండులోదకముతో ఇవ్వవలెను.

శ్లైష్మికాయాం తు కర్తవ్యం యథావత్తన్నిబోధత ।
కణ్టకారీ శ్వదంష్ట్రా చ అశ్వత్థం చేతి తత్ సమమ్ ॥ 105 ॥
సంపన్నలవణం కృత్వా భోజయేత్ పాయయేదపి ।

శ్లేష్మజ పరికర్తికలో చేయదగు చికిత్సను వినుము. కంటకారి, గోక్షుర, అశ్వత్థ, ఈ మూడిటిని సమాన మాత్రలో మర్దించి, అందులో లవణం కలిపి భోజన పానాదులలో ప్రయోగించవలెను.

అథ చేదత్ర గర్భిణ్యాః పార్శ్వస్యోపగ్రహో భవేత్ ॥ 106 ॥
శాలపర్ణీం పృశ్నిపర్ణీం బృహతీం కణ్టకారికామ్ ।
బిల్వాగ్నిమన్థశ్యోనాకం కాశ్మర్యమథ పాటలిమ్ ॥ 107 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 224 తమం పత్రమ్)
యూషం కృత్వా తు సంపన్నం భోజయేత్ పాయయేదపి ।

గర్భిణీ స్త్రీకి కలిగిన పార్శ్వగ్రహములో- శాలిపర్ణి, పృష్నిపర్ణి, బృహతి, కంటకారి, బిల్వ, అగ్ని మంథ, శ్యోనాక, గంభారి, పాటలా వీటితో యూషను చేసి గర్భిణి భోజన పానాదులలో ఇవ్వవలెను.

అథ చేదత్ర గర్భిణ్యా ముఖపాకో భవేదిహ ॥ 108 ॥
హరిద్రాదారునిష్క్వాథం గ్రాహయేత్ కవలం తతః ।
తతః స్నేహేన కృత్వా తు తతః స్యాచ్చర్కరోదకమ్ ॥ 109 ॥
లోధ్రోదకేన కృత్వా తు కుర్యాత్తత్ప్రతిసారణమ్ ।
అ నంతాం చ సమఙ్గాం చ ఘృషీం మోచరసం తథా ॥ 110 ॥
మధునా సహ(మ)చాశ్నీయాత్తతః సంపద్యతే సుఖీ ।

గర్భిణి ముఖపాకములో హరిద్ర దారుహరిద్రల క్వాథముతో కవల ధారణము చేయవలెను. తర్వాత స్నేహము మరియు శర్కర కలిపిన నీటితో చివరగా లోధ్రక్వాథంతో కవల ధారణము చేయాలి. తర్వాత లోధ్ర చూర్ణమును ముఖంలో ప్రతిసారణం చేయవలెను. తర్వాత సారిబ, మంజిష్ట, ఘృషి, మోచరస, వీటి చూర్ణములను మధుతో కలిపి సేవించవలెను. స్వస్థత చేయును.

ఆక్షేపకే సముత్పన్నే తథైవాప్యపతానకే ॥ 111 ॥

మాతులుఙ్గరసః పేయో బిడసైన్ధవసంయుతః ।
అగ్నిమన్థస్య నిర్యూహః క్వథితో వరుణస్య వా ॥ 112 ॥
లావో వా తైత్తిరో వాఽపి రసః స్నిగ్ధః ప్రశస్యతే ।
పానార్థం వాతశమనో వాదూలో రస ఏవ చ ॥ 113 ॥
అసంసృష్టే తు కర్తవ్యో విధిరేష సుఖావహః ।

గర్భిణీ ఆక్షేపములో, అపతానకములో మాదీఫల రసంలో బిడాలవణం, సైంధవలవణం కలిపి త్రాగించాలి లేదా అగ్నిమంథక్వాథం, లేదా వరుణ క్వాథము ఇవ్వాలి. లేదా లావుక, తిత్తిరి, మాంసరసంను స్నేహయుక్తంగా ఇవ్వవలెను. త్రాగుటకు వాతశమనం అయిన వాదూాల (చర్మ చట్యము) రసంతో ఇవ్వవలెను. పై చెప్పిన ఏ దోషము విశేష ప్రాబల్యము లేకున్నచో ఈ విధి లాభప్రదముగా ఉండును.

పిత్తోపసృష్టే తు హితో జాఙ్గలో మధురో రసః ॥ 114 ॥
శృతో మధురకైః సర్వైర్దాడిమామ్లసమాయుతః ।

పై చెప్పిన రోగములో పిత్త సంయోగమున్నచో మధుర జాంగల మాంసరసము సేవించవలెను. లేదా మధుర వర్గ సమస్త ఔషధములను క్వాథము చేసి అందులో దాడిమ గింజలను వేసి ఇవ్వవలెను.

వాతశ్లేష్మసముత్థే తు వ్యమ్లస్తు కటుకో రసః ॥ 115 ॥
యవక్షారేణ సంయుక్తో జాఙ్గలః సతతం హితః ।
మృదవః పాణితాపాశ్చ పిత్తవర్జ్యే హితాస్తథా ॥ 116 ॥

వాత కఫ సంసృష్టము ఉన్నచో అమ్ల కటు రస సేవనం చేయవలెను. జాంగల మాంసరసంలో యవక్షారం కలిపి ఇవ్వవలెను. చేతులు వేడి చేసి రోగికి మృదు తాపము కలిగించిన లాభదాయకం. కాని పిత్త ప్రకోపం కానివ్వకూడదు.

ఘృతసేకోఽథవా కార్యో జీర్ణే గర్భే విశేషతః ।
ఉష్ణో వా యది వా శీతో వ్యాధిమాసాద్య తత్త్వతః ॥ 117 ॥

లేదా జీర్ణ గర్భంలో విశేషించి ఘృతము సేకము చేయవలెను. ఇది వ్యాధి అనుసారం ఉష్ణంగా లేదా శీతముగా ఉండవచ్చును.

అథ ఛర్దిచికిత్సాం తు ప్రోచ్యమానాం నిబోధత ।
మాతులుఙ్గరసో లాజాః కోలమజ్జా తథాఽఞ్జనమ్ ॥ 118 ॥
తథా దాడిమసారశ్చ శర్కరా క్షౌద్రమేవ చ ।
ఏష వాతాత్మికాం ఛర్దిం హన్తి లేహో విశేషతః ॥ 119 ॥

ఇపుడు ఛర్ది చికిత్సను వినుము. మాదీఫల రసం లాజ, రేగు ఫల మజ్జ, అంజనము, దాడిమరసం శర్కర తేనెతో కలిపి అవలేహము చేసి ఇచ్చిన చో విశేషించి వాతిక ఛర్ది నశించును.

దాడిమామ్లో రసః పక్వో హృద్యో లవణవర్జితః ।
వాతాచ్ఛర్దిహరో రాజన్! మాహిషో వా సుసంస్కృతః ॥ 120 ॥

ఓ రాజా! హృద్యము, లవణ వర్జితము అయిన అమ్లదాడిమరసం పక్వమాంసరసం లేదా సంస్కరించబడిన మహిష మాంసరసం తినిపించిన వాతిక ఛర్ది నశించును.

శర్కరామధుసంయుక్తం లాజచూర్ణసమాయుతమ్ ।
చాతుర్జాతకకల్కేన హృద్యం పుష్పైః సువాసితమ్ ॥ 121 ॥
పిత్తచ్ఛర్దిప్రశమనం హితం తణ్డులధావనే ।
హితా లాజమయీ పేయా సితాక్షౌద్రేణ సంయుతా ॥ 122 ॥
జాఙ్గలో వా రసః పథ్యః శర్కరామధురీకృతః ।

పిత్త ఛర్దిలో చాతుర్జాతకముల కల్కముతో లాజ చూర్ణము శర్కర, మధుకలిపి పుష్పముల ద్వారా హృద్యము, సుగంధితము చేసి తండులోదకముతో ఇవ్వాలి. లేదా శర్కర, మధు, లాజ పేయ చేసి ఇవ్వాలి. లేదా జాంగల పశు పక్ష మాంసరసమును శర్కరకలిపి మధురముగా చేసి ఇచ్చిన పథ్యము.

ఆమ్రజమ్బూప్రవాలాని సితాని సుశ్రుతాని తు ॥ 123 ॥
క్షౌద్రయుక్తాని పేయాని శ్లేష్మచ్ఛర్ద్యాం విశేషతః ।
భోజనార్థే హితం యూషం ముద్గైర్దాడిమసారి(ధి)తమ్ ॥ 124 ॥
వ్యపేతస్నేహలవణం హృద్యం ఛర్దివినాశనమ్ ।
కఫజ ఛర్దిలో మామిడి నేరేడు కోమల పత్రములను పక్వము చేసి మధును

కలిపి ఇవ్వవలెను. భోజనములో దానిమ్మ రసంతో సిద్ధం చేసిన స్నేహము, లవణ యుక్తం అయిన ముద్గ యూషం హితకరము. ఇది హృద్యము, ఛర్ది నాశనము.

సన్నిపాతసముత్థాయాం సంసృష్టాన్యవచారయేత్ ॥ 125 ॥

సన్నిపాతజ వమనంలో సంసృష్ట యోగములను ఇవ్వవలెను.

క్రిమిజాయాం తు కర్తవ్యం యత్ పురస్తాత్ ప్రవక్ష్యతే ।
వర్షాభూమూలనిషాక్వథం యోజయేద్భద్రదారుణా ॥ 126 ॥
తత్ పిబేన్మధుసంయుక్తం శోఫం స్త్రీ పూర్వయా సహ ।

గర్భిణికి కృమి జన్య వమనంలో పునర్నవ మూలము, దేవదారు క్వాథములో మధు కలిపి ఇవ్వవలెను. శోఫ ఉన్నచో కేవలం పునర్నవా క్వాథం ఇవ్వవలెను.

పిప్పల్యఙ్కోఠమూలాని వాజిలిణ్డరసస్తథా ॥ 127 ॥
దధి మాహిషమిత్యేతత్ కామలాయాశ్చికిత్సితమ్ ।

గర్భిణికి కామల ఉన్నచో పిప్పలి, అంకోటమూలము, గుర్రపు పురీషరసము, మహిషక్షీరముతో చేసిన పెరుగును కలిపి ఇవ్వవలెను.

మాతులుఙ్గరసః పేయః సైన్ధవేన సుయోజితః ॥ 128 ॥
వాతికే హృది శూలే తు ప్రధాన ఇతి నిశ్చయః ।

గర్భిణి వాతిక హృచ్ఛూలలో మాతులుంగ రసం, సైంధవలవణం కలిపి త్రాగించవలెను. ఇది నిశ్చయముగా ప్రధాన ఔషధం.

ప్రియఙ్గవోఽథ పిప్పల్యో భద్రముస్తా హరేణవః ॥ 129 ॥
క్షౌద్రం బదరచూర్ణం చ పిబేత్ పిత్తార్దితే హృది ।

పైత్తిక హృచ్ఛూలలో ప్రియంగు, పిప్పలీ, భద్రముస్త, హరేణు, మధు, బదరీ చూర్ణం వీటిని ప్రయోగించవలెను.

పిప్పలీచూర్ణకల్కాస్తు పత్రం చోచం ప్రియఙ్గవః ॥ 130 ॥
మాతులుఙ్గరసశ్చైవ లేహః శ్లేష్మార్దితే హృది ।

శ్లేష్మక హృచ్ఛూలలో పిప్పలి చూర్ణము, తేజపత్ర చౌద, (దాల్చిన),

మరియు సమంగా మాదీఫల రసంలో కలిపి అవలేహ్యాము చేసి ఇవ్వవలెను.

కులీరశృఙ్గీ శరటం భార్గీ పిప్పల్య ఏవ చ ॥ 131 ॥
వాతకాసహరో లేహో మాతులుఙ్గరసప్లుతః ।

కర్కాటక శృంగి, శరట, భారంగి, పిప్పలీ, వీటి చూర్ణంను మాదీఫల రసంలో కలిపి అవలేహము చేసి ఇచ్చిన వాతజ కాస నశించును.

మధూలికా తు గోక్షీరీ పిప్పలీ శర్కరా తథా ॥ 132 ॥
ద్రాక్షాక్షౌద్రసమాయుక్తో లేహో వై పిత్తకాసహా ।

యష్టిమధు, గోక్షుర, పిప్పలీ, శర్కర వీటి చూర్ణమును ద్రాక్ష మధుతో కలిపి అవలేహము చేసి ఇచ్చిన పైత్తిక కాస నశించును.

పిప్పల్యస్త్రిఫలా రాస్నా భద్రదారు సమాక్షికమ్ ॥ 133 ॥
శ్లేష్మకాసహరో లేహః కుశలైః పరికీర్తితః ।

పిప్పలి, త్రిఫలా మరియు భద్రదారు చూర్ణమును మధుతో కలిపిన అవలేహము కఫజ కాసను హరించునని చికిత్సా కుశులచే చెప్పబడినది.

మధుకం శఙ్ఖచూర్ణం చ జీవలాక్షాఽథ మాక్షికమ్ ॥ 134 ॥
లేహః శర్కరయా యుక్తః క్షతకాసవినాశనః ।

యష్ఠి మధు, శంఖపుష్పి అశ్వత్థలాక్ష తేనె శర్కర కలిపి లేహము చేసి ఇచ్చిన క్షతజ కాస నశించును.

మయూరస్య తు రోమాణి శ్వావిచ్ఛల్యకయోరపి ॥ 135 ॥
పిప్పలీతణ్డులాశ్చైవ కోలమూలం చ తత్సమమ్ ।
చూర్ణితం మధుసర్పిర్భ్యాం లిహేచ్ఛ్వాసకఫాపహమ్ ॥ 136 ॥

మయూర రోమములు శ్వవి, శల్యక రోమములు, పిప్పలి, బియ్యము బదరీమూలం సమానమాత్రలో తీసుకుని చూర్ణించి వాటిని మధు ఘృతముతో కలిపి అవలేహము చేసి సేవించుటచే శ్వాస, కఫ రోగములు నశించును.

గుడో రస్నాఽథ పిప్పల్యో ద్రాక్షా సమరిచా తథా ।
హరిద్రా చ సమఙ్గాని చూర్ణాన్యేతాని లేహయేత్ ॥ 137 ॥
తైలేన శ్వాసకాసేషు తమకే చైవ పూజితః ।

గుడము, రాస్నా, పిప్పలీ, ద్రాక్ష, మరిచం, హరిద్ర, మంజిష్ఠ, వీటి చూర్ణమును తైలముతో కలిపి శ్వాస, కాసలలో నాకించవలెను.

అభయాఽఽమలకం వాఽపి శల్యకస్య త్వచా యుతమ్ ॥ 138 ॥
అంతర్గృహం సహోష్ట్రాస్థి దధితైలేన లేహయేత్ ।
పిప్పల్యామలకీ ముస్తా తథా ఫాణితశర్కరా ॥ 139 ॥
హరీతకీతి చూర్ణాని మధుతైలేన లేహయేత్ ।
శమనం సర్వకాసానాం శ్వాసానాం చ ప్రశస్యతే ॥ 140 ॥

సమస్త శ్వాస కాసలలో హరిద్ర, ఆమలకి, శల్యక, త్వక్, గృహధూమము, ఉష్ట్రాస్థి వీటిని చూర్ణించి పెరుగు తైలముతో నాకవలెను. పిప్పలి, అమలకి, ముస్త, ఫాణితము, శర్కర, హరీతకి, చూర్ణమును మధుతో కలిపి నాకించవలెను.

భద్రదారుహరీతక్యా సైన్ధవం కుష్ఠమేవ చ ।
ఘృతం చ ఫాణితం చైవ లేహ ఊర్ధ్వానిలాపహః ॥ 141 ॥

భద్రదారు, హరీతకి, సైంధవలవణము, కుష్టము, ఘృతము, కలిపి తయారుచేసిన అవలేహము ఊర్ధ్వవాతమును హరించును.

పిప్పలీ గైరికం భార్గీ హిఙ్గు కర్కటకీ తథా ।
సమాని చ భవేల్లేహో హిక్కాప్రశమనః స్త్రియాః ॥ 142 ॥

పిప్పలీ, గైరికము, భారంగి, హింగు, కర్కాటక శృంగి, సమాన మాత్రలో తీసికొని అవలేహము చేసి ఇచ్చిన గర్భిణీహిక్కను శాంతింప చేయును.

(పిప్పలీ) పిప్పలీమూలం ముస్తా తగరమేవ చ ।
దీపనీయం భవేదేతత్ క్షీరేణ తు సమాక్షికమ్ ॥ 143 ॥

పిప్పలి, పిప్పలీమూలము, ముస్త, తగరము, మధుతో కలిపి పాలతో సేవించిన అగ్నిదీప్తి కలుగచేయును.

శతావరీ దర్భమూలం మధుకం క్షీరమోరటః ।
పాషాణభేదకోశీరం కతకస్య ఫలాని చ ॥ 144 ॥

ఏషాం క్వాథరసం కల్కం క్షీరం వా పాయయేద్భిషక్ ।
మూత్రగ్రహేషు సర్వేషు సిద్ధమిత్యాహ కశ్యపః ॥ 145 ॥

అన్ని మూత్రగ్రహ రోగములలో శతావరీ, దర్భమూలము, యష్టిమధు, క్షీరమోరట, (మూర్వభేదము) పాషాణభేదము, ఉశీరము, నిర్మల భేదము వీటి క్వాథము కల్కమును, లేదా క్షీరపాకమును ఇవ్వవలెనని మహర్షి కాశ్యపుని మతము.

వాతగుల్మస్య భైషజ్యం యోనిగుల్మస్య చాప్యథ ।
యథావత్ పూర్వముద్దిష్టం సమాసేన చికిత్సితమ్ ॥ 146 ॥

వాత గుల్మము, యోని గుల్మము చికిత్స, సంక్షేపముగా ముందుగానే చెప్పబడింది.

వాతికే పైత్తికే చైవ శ్లైష్మికే చ విశేషతః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 225 తమం పత్రమ్)
చతుర్థే మాసి నారీణామిదం కుర్యాచ్చికిత్సితమ్ ॥ 147 ॥

నాల్గవ మాసములో గర్భిణీస్త్రీకి వాత, పిత్త, శ్లేష్మిక గుల్మము యొక్క చికిత్స ఈ క్రింది విధముగా చేయవలెను.

సర్పిభిరన్నపానైర్వా క్షీరేణేక్షురసేన వా ।
వామయేత్ ఫలయుక్తేన యథావదితి కశ్యపః ॥ 148 ॥

మదనఫల యుక్త ఘృతము అన్నపానము, పాలు, ఇక్షురసము ద్వారా వమనం చేయించవలెను అని మహర్షి కాశ్యపుడు చెప్పెను.

చతురఙ్గలసిద్ధేన రసేన పయసాఽపి వా ।
విరేచయే త్తు మతిమాన్ య ఇచ్ఛేత్ సుఖమాత్మనః ॥ 149 ॥

లేదా స్వాస్థ్యమును కోరువాడు ఆరగ్వధ రసముతో చేయబడిన మాంసరసము లేదా క్షీరపాకము ద్వారా గర్భిణీస్త్రీకి విరేచనం చేయవలెను.

పూతీకపత్రైర్బృహ్మైర్వా పుష్పైర్వాట్యాలకస్య వా ।
ఆమ్లాం యవాగూం ప్రపిబేన్నాతివేగా యథా భవేత్ ॥ 150 ॥

పూతీ కరంజ పత్రములను వేయించి లేదా పత్ర, మూల పుష్పములతో చేయబడిన యవాగును దాడిమతో ఆమ్లముగా చేసి త్రాగవలెను. తద్వారా విరేచన అతియోగము కాదు.

ఏరణ్డ(పత్రం) క్షీరేణ వాతరోగాన్వితా పిబేత్ ।
వాతమూత్రవిరోధే తు శూలే వాఽపి సముత్థితే ॥ **151** ॥

గర్భిణీ స్త్రీకి వాతరోగము, వాతిక మూత్రగ్రహము, లేదా శూల కలిగినచో క్షీరముతో ఏరండ పత్రచూర్ణమును ఇవ్వవలెను. లేదా క్షీరములో ఏరండ పత్రములను పక్వం చేసి ఇవ్వాలి.

పఞ్చమే మాసి గర్భిణ్యా వ్యక్తామ్లలవణం తతః ।
ఆస్థాపనం హితం నార్యా మధురం చానువాసనమ్ ॥ **152** ॥

5వ మాసంలో గర్భిణీ స్త్రీకి అమ్లలవణ ద్రవ్యముక్త ఆస్థాపన వస్తి, మధురద్రవ్యములతో అనువాసన వస్తి ఇవ్వాలి.

గ్రంథీనాం పిడకానాం చ శోథే చైవ విశామ్పతే ।
రోహిణ్యాం విద్రధౌ వాఽపి షష్ఠమాసే విశేషతః ।
యథాస్వం భేషజం కుర్యాద్దారుణం శాస్త్రపారగః ॥ **153** ॥

ఓ రాజా! శాస్త్ర కుశలుడైన వాడు గర్భిణీ 6వ మాసంలో గ్రంధి రోగము పిడక, శోథ రోహిణీ అను విద్రది రోగముల చికిత్సను ఆయారోగానుసారం దారుణ చికిత్స చేయవలెను.

పీనమాంసోపశమనం క్షారకర్మాగ్నికర్మ చ ।
భగ్నాస్థిశ్లేషణం చైవ శస్త్రకర్మ తథైవ చ ॥ **154** ॥

7వ మాసంలో గర్భిణీ స్త్రీకి, పెరిగిన మాంసం ను శాంతింప చేయుటకు క్షార, అగ్ని కర్మలు, అస్థి భగ్నము, సంధానము చేయుట మొదలగు శస్త్రకర్మలు చేయవచ్చును.

దష్టా సర్పేణ పీతా వా యా విషం గర్భిణీ నృప ॥ **155** ॥
వమనాదిర్విషఘ్నైస్తు సంసృష్టః స్యాదుపక్రమః ।

గర్భవతికి పాముకాటు లేదా విషపానము చేసినచో విషనాశక వామక ఔషధముల ద్వారా సంసర్జనక్రమములో చికిత్స చేయవలెను.

పాఠాఽమృతా సోమవల్క్యం ద్వే సహే కుటజం తథా ॥ **156** ॥
క్షీరక్వథితమేతత్తు పేయం నార్యా విషాపహమ్ ।

పాఠా, గుడూచి శ్వేతఖదిరము, సహా, అతిసహా, కుటజ, వీటిని క్షీరపాకము చేసి త్రాగించిన విషమును హరించును.

శిరీషం పాటలీమూలం తణ్డులీయకమేవ చ ॥ **157** ॥
సిందువారితమూలం చ మూలం సహచరస్య చ ।
నిష్క్వాథ్య సాధయేత్ పేయాం ప్రక్షుద్రాం విషనాశనీమ్ ॥ **158** ॥

శిరీష, పాటలీమూలము, బియ్యము, నిర్గుండి, సహచరమూలము వీటి క్వాథమును చేసి పలుచటి పేయను తయారు చేసి ఇచ్చిన విషమును నశించును.

ఖడయూషాదికం చాపి యుక్త్యాఽన్నమశితం హితమ్ ।
ద్వితీయే వక్ష్యతే యచ్చ స్థానే తచ్చాపి కారయేత్ ॥ **159** ॥

ఇందులో ఖడయూషము మరియు యుక్తి పూర్వకముగా సేవించిన అన్నం హితకరం, ఈ విషయంలో అన్యస్థానములలో చెప్పబడిన యోగములను కూడా ప్రయోగించవలెను.

గర్భిణీ దుర్బలాకారా యా భవత్యాసితా సతీ ।
జ్వరశ్చాభిద్రవత్యేనాం తస్యా గర్భో విపద్యతే ॥ **160** ॥

గర్భవతి దుర్బలము, పాండుత, జ్వరము కలిగినపుడు గర్భం నశించును.

బహు భుంక్తే తు యాఽత్యర్థం బహుశో బహుమూర్ఛితా ।
భవేత్తస్యాః పతేద్గర్భో గర్భిణ్యాస్తు న సంశయః ॥ **161** ॥

అధికముగా భుజించుట, మాటి మాటికి భుజించుట, మూర్ఛితము అగునంతవరకు తినుటవలన గర్భిణికి నిస్సందేహముగా గర్భపాతము కలుగును.

నేత్రే ముస్తోత్థితాకారే కర్ణౌ పాదౌ చ శీతలౌ ।
కేశాశ్చ జటిలా యస్యాస్తస్యా గర్భో విపద్యతే ॥ **162** ॥

గర్భిణీ నేత్రములు ముస్త సమానముగా వాచుట కర్ణపాదములు చల్లబడుట, వెంట్రుకలు చిక్కుపడినచో ఆమె గర్భము నశించును.

ఉపరిష్టాత్తు యో నాభ్యా ఉభే పార్శ్వే నిషేవతే ।
మధ్యే వా తిష్ఠతే నార్యాః సోఽపి గర్భో విపద్యతే ॥ **163** ॥

గర్భవతికి ఉదరములో నాభి పైభాగమున ఇరుపార్శ్వములలో లేదా మధ్యలో గర్భము స్థితమైనచో గర్భము నశించును.

రుక్ సంధిమోక్షే యస్యాః స్యాన్మృష్టాన్నే చారుచిస్తథా ।
నిశ్చేష్టస్వప్నకామాయాస్తస్యా గర్భో విపద్యతే ॥ **164** ॥

సంధి బంధనముల యందు పీడ కలుగుట అన్నమునందు అరుచి చేష్టా శూన్యత అధికముగా పడుకొను ఇచ్ఛ కలిగిన స్త్రీకి గర్భం నశించును.

సంధిశోథో౽ఙ్గపాకశ్చ వి(క్రామశ్చ గురుర్భవేత్।
యస్యాస్తస్యాః సుతో జాతో మ్రియతే నాత్ర సంశయః ॥165 ॥

సంధుల యందు శోథ, అంగపాకము, పదన్యాసము బరువుగా ఉండుట, వీటి ఉత్పన్నము వలన పుత్రుడు నిస్సందేహముగా నశించును.

శోచన్త్యాః పరిదేవిన్యాః ప్రధ్యాయిన్యాస్తథైవ చ ।
అఙ్గులీస్ఫోటశీలాయా జాతః పుత్రో న జీవతి ॥ 166 ॥

చింత, శోకము, దుఃఖము, మరియు, అంగుళీస్ఫుటనము గర్భిణీ స్త్రీకి కలిగినచో ఆమె పుత్రుడు జీవించడు.

దుర్గంధి చ పయో యస్యా జటిలాశ్చ శిరోరుహాః ।
మలినాశ్చ తతస్తస్యా జాతః పుత్రో న జీవతి ॥ 167 ॥

గర్భిణీ స్త్రీ దుర్గంధయుక్తమైనచో వెంట్రుకలు జటిలము మలిన యుక్తమైనచో అమెకు పుట్టబోయే బిడ్డ జీవించడు.

పూతిగంధి ముఖం యస్యాః శూలం చైవోపజాయతే ।
నిద్రా వా౽భిద్రవత్యేనాం మూఢగర్భా న జీవతి ॥ 168 ॥

గర్భిణీ ముఖము నుండి దుర్గంధము వచ్చుట, ఉదర శూల ఎల్లపుడూ నిదురించుట ఈ మూఢ గర్భం జీవించదు.

మయూరగ్రీవసంకాశం యా పశ్యతి హుతాశనమ్ ।
శూనపాదముఖీ చైవ మూఢగర్భా న జీవతి ॥ 169 ॥

గర్భిణీ స్త్రీ అగ్నిని మయూరగ్రీవము వలె నీలముగా చూచినచో మరియు ఆమె పాదములు ముఖము వాపు కలిగినచో ఆమూఢగర్భ జీవించదు.

పార్శ్వశూలం చ తృష్ణా చ సంజ్ఞానాశస్తథైవ చ ।
శ్వాసశ్చ వర్త్మరోధశ్చ యస్యాః సాఽపి న జీవతి ॥ 170 ॥

కటి గ్రహము, పార్శ్వశూల, తృష్ణ, సంజ్ఞానాశ, శ్వాస, మార్గావరోధము కలిగిన గర్భిణి కూడా జీవించదు.

కటిగ్రహో యోనిశూలం పూతిగంధి ముఖం తథా ।
సంజ్ఞానాశః ప్రలాపో వా గర్భిణ్యాః సా న జీవతి ॥ 171 ॥

కటి గ్రహము, యోని శూల, ముఖం దుర్గంధ యుక్తంగా సంజ్ఞానాశము, ప్రలాపము కలిగిన గర్భిణీ స్త్రీ జీవించదు.

నాసా తు కాకవద్యస్యాః స్రస్తనేత్రా చ యా భవేత్ ।
తథా శకుంతగంధా చ గర్భః శస్త్రేణ ముచ్యతే ॥ 172 ॥

గర్భవతి ముక్కు కాకి ముక్కువలె ఉండి, నేత్రములు కంపించునది, పక్షివలె గంధము వచ్చుచున్న, స్త్రీ గర్భమును శస్త్రముల ద్వారా బయటకు తీయవలెను.

అజాశ్వగంధా శ్వేతా యా మాయూరం మాంసమిచ్ఛతి ।
గర్భస్తస్యాపి శస్త్రేణ నార్యా నిర్హ్రియతే నృప ॥ 173 ॥

ఓ రాజా! మేకవలె లేదా గుఱ్ఱము వలె గంధం వచ్చు గర్భిణీపాదములు పాండుత్వం కలిగి మయూర మాంసమును కోరు గర్భిణీ గర్భములు కూడా శస్త్రము ద్వారా బయటకు తీయవలెను.

రక్తవస్త్రపరీధానా రక్తమాల్యానులేపనా ।
స్మయతే సా శయానా వా శ్మశానం యాఽధిరోహతి ॥ 174 ॥

ఎఱ్ఱని వస్త్రములు ధరించు గర్భిణీ ఎఱ్ఱని మాలలు ధరించునది నిద్రించునపుడు నవ్వునది లేదా శ్మశానము వైపు పోవునది ఆమూఢ గర్భము కలిగిన స్త్రీ గర్భసహితముగా నశించును.

ఖరం వరాహం మహిషం శ్వానముష్ట్రం తథైవ చ ॥ 175 ॥
స్వప్నేఽధిరోహతే యా తు సగర్భా సా వినశ్యతి ।

స్వప్నములో గాడిదలు, పందులు, గేదెలు, కుక్కలు, లేదా ఒంటెపై స్వారీ చేయునట్లు కలిగినస్త్రీ గర్భసహితముగా నశించును.

నిత్యస్నాతా చ మృష్టా చ శుక్లవస్త్రధరా శుచిః ॥ **176** ॥
దేవవిప్రపరా సౌమ్యా గర్భిణీ తు సదా భవేత్ ।

గర్భిణీ స్త్రీ నిత్యస్నానముచే శరీరము తుడుచుకొని శ్వేత వస్త్రములను ధరించి పవిత్రము సౌమ్యమై ఎల్లపుడు దేవతలు బ్రాహ్మణులను పూజించాలి.

బహుపుత్రామనన్తాం చ ఈశ్వరీం ముదితాం తథా ॥ **177** ॥
బ్రాహ్మీం చ సహదేవాం చ తథా చైవేంద్రవారుణీమ్ ।
జీవకర్షభకౌ భార్గీం సమఙ్గాం చ తథైవ చ ॥ **178** ॥
రోహపాదాన్ వటశుఙ్గానాత్మగుప్తాం తథైవ చ ।
అరిష్టం పూతనాం కేశీం శతవీర్యాం చ పార్థివ ॥ **179** ॥
సహస్రవీర్యాం చైతాని ప్రాజాపత్యేన సంహరేత్ ।
సందధేదథ పుష్యేణ ధారయేదుత్తరేషు చ ॥ **180** ॥

ఓరాజా! గర్భిణీ స్త్రీ కంటకారి, అనంతమూలము శివలింగి, బ్రాహ్మి, సహదేవి, ఇంద్రవారుణి, జీవకము, ఋషభకము, భారంగి, మంజిష్ట, రోహపాదము, వటాంకురము, క్రౌంచము, వేప, హరీతకి, జటామాంసి, శతవీర్య, సహస్రవీర్య మొదలగు ఔషధములను ప్రజాపత్యవిధితో గ్రహించి తర్వాత వాటిని పుష్యమీ నక్షత్రము నందు ధరించవలెను.

త్రివృతం తు మణిం కృత్వా తం శ్రోణ్యాం గర్భిణీ సదా ।
ప్రజాతా శిరసా రాజన్! ధారయేత్ కారయేత్తథా ॥ **181** ॥
సూతికాయా విశేషేణ రక్షోఘ్నాని హితాని చ ।

ఓ రాజా! గర్భిణీ త్రివృత్‌ను మణిగా చేసి శ్రోణి యందు ధరించవలెను. ప్రసవానంతరము శిరస్సు నందు ధరించవలెను. ప్రసూతి స్త్రీ విశేషించి హితకరం మరియు రక్షోఘ్న విధానమును పాటించవలెను.

జ్వరాద్యానాం వికారాణాం యత్ర యత్రేహ లక్షణమ్ ॥ **182** ॥

అన్నాదానాం ప్రవక్ష్యామి తజ్జ్ఞేయం గర్భిణీష్వపి ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 183 ॥

జ్వరాది వికారములలో అన్నాద బాలకులకు చెప్పబడిన లక్షణములనే గర్భిణికి కూడా అన్వయించు కొనవలెను. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పవలెను.

(ఇతి) ఖిలేష్వంతర్వత్నీచికిత్సితం నామ దశమోఽధ్యాయః ॥ 10 ॥

అంతర్వత్నీ అధ్యాయము సమాప్తము.

సూతికోపక్రమణీయాధ్యాయః - ఏకాదశః

అథాతః సూతికోపక్రమణీయం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము సూతికోపక్రమణీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఉపక్రమం తు సూతానాం సవిశేషమతః పరమ్ ।
సంప్రవక్ష్యామి కార్త్స్న్యేన తన్నిబోధ యథాక్రమమ్ ॥ 3 ॥

ఇప్పుడు నేను ప్రసూతస్త్రీ విశేష చికిత్సను విస్తృతముగా వర్ణించెదను. నీవు క్రమముగా వినుము.

గర్భాత్ ప్రభృతి సూతాయాం భిషగ్భవతి కార్యవాన్ ।
కథం ను కాలే సంపూర్ణే సూయేదిత్యపరాపరమ్ ॥ 4 ॥

ప్రాప్తే ప్రసవకాలే చ భయముత్పద్యతే యతః ।
అస్మిన్నేకః స్థితః పాదో భవేదన్యో యమక్షయే ॥ 5 ॥

చికిత్సకుడు స్త్రీలలో గర్భధారణము మొదలు కొని ప్రసవ పర్యంతము ఇదే కార్యములో లగ్నమైయుండును. ఎప్పుడు ప్రసవము జరుగుతుంది. కాలాతీతమైనచో ప్రసవకాలస్థితి ఇంకా భయముగానుండును. ఆ సమయములో ఆ స్త్రీ ఒక పాదము ఈ లోకము మరోపాదము యమలోకములో నుండును.

సూతాయాశ్చాపి తత్ర స్యాదపరా చేన్న నిర్గతా ।
ప్రసూతాఽపి న సూతా స్త్రీ భవత్యేవం గతే సతి ॥ 6 ॥

ప్రసూత స్త్రీకి అపరాపతనము జరగనిచో ఆసమయములో అప్రసూతతో సమానముగానుండును.

దుష్ప్రజాతామయాః సంతి చతుఃషష్టిరితి స్థితిః ।
యోనిర్భ్రష్టా క్షతా చైవ విభిన్నా మూత్రసఙ్గినీ ॥ 7 ॥
సశోఫస్రావిణీ చైవ ప్రసుప్తా వేదనావతీ ।
పార్శ్వపృష్ఠకటీశూలం హృది శూలం విషూచికా ॥ 8 ॥
ప్లీహా మహోదరత్వం చ శాఖావాతోఽఙ్గమర్దకః ।
భ్రూక్షేపకో హనుస్తమ్భో మన్యాస్తమ్భోఽపతానకః ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 226 తమం పత్రమ్)
మక్కల్లో విద్రధిః శోఫః ప్రలాపోన్మాదకామలాః ॥ 9 ॥
దౌర్బల్యం భ్రమలీ కార్శ్యం భక్తద్వేషోఽవిపాచకః ।
జ్వరాతిసారౌ వైసర్పశ్ఛర్దిస్తృష్ణా ప్రవాహికా ॥ 10 ॥
హిక్కా శ్వాసశ్చ కాసశ్చ పాణ్డుర్గుల్మశ్చ రక్తజః ।
ఆనాహోధ్మాపనే చోభే వర్చోమూత్రగ్రహోపి ॥ 11 ॥
ముఖరోగోఽక్షిరోగశ్చ ప్రతిశ్యాయగలగ్రహౌ ।
రాజయక్ష్మాఽర్దితం కమ్పః కర్ణస్రావః ప్రజాగరః ॥ 12 ॥
ఉష్ణవాతో గ్రహోవాధస్తనరోగోఽథ రోహిణీ ।
వాతాష్ఠీలా వాతగుల్మరక్తపిత్తవిచర్చికాః ॥ 13 ॥

దుష్ప్రజాతస్త్రీకి 64 రోగములుండును. 64 రోగముల సంఖ్య కేవలము ఉపలక్షణమాత్రముండును. దీనికతిరిక్తముగా కూడ రోగములుండును. అవి 1. యోనిభ్రష్ట 2. యోనిక్షత 3. యోని భేదన 4. మూత్ర సంగ 5. శోథ 6. యోనిస్రావము 7. ప్రసుప్త 8. వేదన 9. పార్శ్వశూల 10. పృష్ఠశూల 11. కటిశూల. 12. హృత్‌శూల 13. విషూచిక. 14. ప్లీహ 15. మహోదర 16. శాఖావాత 17. అంగమర్ద 18. భ్రూక్షేప 19. హనుస్తంభ 20. మన్యాస్తంభ

21. అపతానక 22. మక్కల్ల 23. విద్రది 24. శోఫ 25. ప్రలాప 26. ఉన్మాద 27. కామలా 28. దుర్బలతా 29. భ్రమ 30. కృశతా 31. భక్త ద్వేషము 32. అవిపాకము 33. జ్వర 34 అతిసారము 35. విసర్ప 36. ఛర్ది 37. తృష్ణ 38. ప్రవాహికా 39. హిక్క 40. శ్వాస 41. కాస 42. పాండు 43. రక్తగుల్మ 44. ఆనాహ 45. ఆధ్మాన 46. వర్చగ్రహ (మలబంధ) 47. మూత్రగ్రహ 48. ముఖ రోగ 49. అక్షిరోగ 50. ప్రతిశ్యాయ 51 గలగ్రహ 52. అర్దిత 53. రాజయక్ష్మ 54. కంపన 55. కర్ణ స్రావ 56. ప్రజాగర 57. ఉష్ణవాత 58. గ్రహబాధ 59. స్తనరోగ 60. రోహిణి 61. వాతష్ఠీల 62. వాతగుల్మ 63. రక్తపిత్త 64. విచర్చిక.

ఇత్యేతే సూతికారోగాశ్చతుష్షష్టిరుదాహృతాః ।
తేభ్యః సర్వేభ్య ఏవాసౌ రక్షితవ్యా కథం త్వితి ॥ 14 ॥

ఈ విధముగా 64 రోగములు చెప్పబడినవి. ఈ రోగములనుండి ప్రసూత స్త్రీని ఏ విధముగా కాపాడవలెనన్నది ప్రశ్న.

తద్విదామపి సమ్మోహో భిషజాముపజాయతే ।
కి పునర్యేఽల్పమతయః పరతంత్రోపశిక్షితాః ॥ 15 ॥

ఈ విషయములో జ్ఞానులకు కూడ మతిభ్రమ కల్గును అల్ప బుద్ధి గల వారికి అన్య శాస్త్రముల సంప్రదాయము వారిని అడగ వలసినదేమున్నది.

తస్మాత్ సునిశ్చితార్థేన తద్విద్యేతాఽనుదశినా ।
అప్రమత్తేన సంభావ్యం సూతికానాముపక్రమే ॥ 16 ॥

కావున వైద్యులు ప్రసూతస్త్రీలలో నిశ్చితార్థము తెలుసుకొనుటకు తద్విద్య, అనుదర్శి మరియు అప్రమత్తుడై చికిత్స చేయవలెను.

తదుపక్రమసామాన్యం విశేషోపక్రమం తథా ।
వక్ష్యామి వ్యాసతో దేశవిదేశకులసాత్మ్యతః ॥ 17 ॥

ఇప్పుడు దేశ విదేశ కులసాత్మ్యములననుసరించి వాటి సామాన్య విశేష చికిత్సలను చెప్పెదను.

ప్రజాతమాత్రామాశ్వాస్య సూతాం శక్లా విజా(ప్రసా)వికా ।
న్యబ్జాం శయానాం సంవాహ్యా పృష్ఠే సంశ్లిష్య కుక్షిణా ॥ 18 ॥

పీడయోద్వట్టముదరం గర్భదోషప్రవృత్తయే ।
మహతాఽదుష్టపట్టేన కుక్షిపార్శ్వే చ వేష్టయేత్ ॥ **19** ॥
తేనోదరం స్వసంస్థానం యాతి వాయుశ్చ శామ్యతి ।

ప్రసవము చేయించు స్త్రీ మధుర భాషణము చేయునది ప్రసవానంతరము ఆశ్వాసన మిచ్చి అధోముఖమున పరుండ బెట్టి వీపుపై సంవాహనము చేసి గర్భము తర్వాత శేష దోషములను వెడలించుటకు కుక్షి మర్దనము చేసి శిథిలమైన ఉదరమును పీడనము చేసి పిండవలెను. శుభ్రమైన గుడ్డను కుక్షికి నలువైపుల చుట్టవలెను. దీనిద్వారా శిథిలమైన ఉదరము స్వస్థానమునకు వచ్చును. మరియు వాయువు శాంతించును.

చర్మావనద్ధామాసందీ బలాతైలోష్ణపూరితామ్ ॥ **20** ॥
అప్యాసీత సదా సూతా తథా యోనిః ప్రసీదతి ।
ప్రియఙ్గుకానాం కృసరైః స్వభ్యక్తాం స్వేదయోత్తతః ॥ **21** ॥

ప్రసూత స్త్రీ వేడి బలా తైలము గల పాత్ర(ఆసంది) లో కూర్చునవలెను. తద్వారా యోని నిర్మలమగును. తర్వాత తైలమర్దన చేసి పిరంగాది ఓషధులతో కృశరము చేసి స్వేదనము చేయవలెను.

స్విన్నాముష్ణామ్బునా స్నాతాం విశ్రాంతాం విగతక్లమామ్ ।
కుష్ఠగుగ్గుల్వగురుభిర్ధూపయేద్ఘృతసంయుతైః ॥ **22** ॥

స్వేదనానంతరము ఉష్ణ జలముతో స్నానము చేయించి విశ్రాంతి నిచ్చి, సేద తీరినపిదప కుష్ఠ, అగరు, గుగ్గులు ఘృతముతో కలిపి శరీరమునకు ధూపనము వేయవలెను.

తతోఽగ్నిబలవ(వి)ద్వీక్ష్య త్ర్యహం పఞ్చాహమేవ వా ।
మణ్డానుపానమన్వక్షం పిబేత్ స్నేహం హితాశినీ ॥ **23** ॥

అగ్ని బలమును తెలుసుకొను స్త్రీ తన అవస్థను చూచి 3 లేదా 5 దినములవరకు మండమును సేవించవలెను. తర్వాత హితకర భోజనము చేయుచు స్నేహపానము చేయవలెను.

స్నేహవ్యుపరమేఽశ్నీయాదల్పస్నేహామసైన్ధవామ్ ।
యవాగూం త్ర్యహమేవాత్ర పిప్పలీనాగరాశ్రితామ్ ॥ 24 ॥
స్యాద్వ్యపేతౌషధా పశ్చాత్ సస్నేహలవణోత్తరా ।

స్నేహము జీర్ణమైన పిదప 3 రోజులవరకు పిప్పలి శుంఠితో తయారైన యవాగును (లవణ వర్జితము, కించిత్ స్నేహముగల) సేవించవలెను. తర్వాత ఓషధులతో తయారైన లవణ స్నేహములు తగినంత మాత్రలో గల యవాగును సేవించవలెను.

కులత్థయూషః సస్నేహలవణామ్లస్తతః పరమ్ ॥ 25 ॥
తథైవ జాఙ్గలరసః శాకానీమాని చాప్యతః ।
ఘృతభృష్టాని కూష్మాణ్డమూలకైర్వారుకాణి చ ॥ 26 ॥

స్నేహలవణ అమ్లములు వేసిన కులుత్థ యూషమును జాంగల మాంసరసమును సేవించవలెను. తర్వాత ఘృతములో వేయించిన కూష్మాండము ముల్లంగి ఏరువారుకమును (దోస) భుజించవలెను.

స్నేహస్వేదౌ చ సేవేత మాసమేకమతంద్రితా ।
ఉష్ణోదకోపచారం చ స్వస్థవృత్తమతః పరమ్ ॥ 27 ॥

ప్రసవానంతరము ఒక మాసము వరకు ప్రమాద రహితమై స్నేహన స్వేదన ఉష్ణ జలమును సేవించవలెను. తర్వాత స్వస్థవ్యక్తి వలె ఆహార విహారములను సేవించవలెను.

త్రివిధం దేశమాశ్రిత్య వక్ష్యామి త్రివిధం విధిమ్ ।
ఆనూపదేశే భూయిష్ఠం వాతశ్లేష్మాత్మకా గదాః ॥ 28 ॥
తత్రాభిస్యన్దభూయస్త్వాదాదౌ స్నేహో విగర్హితః ।
మణ్డాదిరత్ర కర్తవ్యః సంసర్గోఽగ్నిబలావహః ॥ 29 ॥
స్వేదో నివాతశయనం సర్వముష్ణం చ శస్యతే ।

3 విధములైన దేశానుసారము 3 విధములగు స్వస్థవృత్తమును వర్ణించెదను. ఆనూపదేశములు వాత కఫ రోగములు కల్గును. అక్కడ క్లేద ప్రాధాన్యము గావున

మొదట స్నేహము నిందితము. ఈ అవస్థలో అగ్ని బలమును వృద్ధి పొందించు మండ ఆది సంసర్జన క్రమమును చేయవలెను. అక్కడ స్వేదము నివాత స్థానములో శమన ఆహార విహారాదులు ఉష్ణ విధితో చేయవలెను.

నియతం జాఙ్గలే దేశే వాతపిత్తాత్మకా గదాః ॥ 30 ॥
తదత్ర స్నేహసాత్మ్యత్వాత్ స్నేహాదిః స్యాదుపక్రమః ।
కార్యః ప్రజాతమాత్రాయా విశేషశ్చాత్ర బుధ్యతే ॥ 31 ॥

జాఙ్గలదేశం - జాఙ్గలదేశంలో వాత మరియు పిత్తమునకు సంబంధించిన రోగములుండును. ఇక్కడ స్నేహము శరీరము కొరకు సాత్మ్యమగుటచే సద్యః ప్రసూత స్త్రీని స్నేహాదులతో చికిత్స చేయవలెను. వీటి వివరణ ముందు చెప్పబడును.

కుమారప్రసవే తైలం కుమారీప్రసవే ఘృతమ్ ।
పిబేజ్జీర్ణే యవాగూం చ దీపనీయోపసంస్కృతామ్ ॥ 32 ॥
పఞ్చాహం సప్తరాత్రం వా తతో మణ్డాద్యుపక్రమః ।

ప్రసూతస్త్రీకి పుత్రుడుత్పన్నమైనచో తైలము, పుత్రిక ఉత్పన్నమైనచో ఘృతమును త్రాగించవలెను. ఘృతము జీర్ణమైన తర్వాత 5 లేదా 7 దినముల వరకు దీపనీయ ద్రవ్యములతో సిద్ధము చేయబడిన యవాగును ఇవ్వవలెను. తర్వాత మండాది క్రమమును పాటించవలెను.

దేశే సాధారణో చాస్యా హితః సాధారణో విధిః ॥ 33 ॥

సాధారణ దేశములో సాధారణ విధిని పాటించవలెను.

వైదేశ్యాశ్చ ప్రయచ్ఛంతి వివిధా మ్లేచ్ఛజాతయః ।
రక్తం మాంసస్య నిర్యూహం కందమూలఫలాని చ ॥ 34 ॥

అనేక విదేశ మ్లేచ్ఛ జాతివారు ఈ అవస్థలో రక్త మాంస నిర్యూహ కందమూల ఫలాదులను సేవింతురు.

కులసాత్మ్యం చ బుధ్యేత యస్మిన్ యస్మిన్ యథా యథా ।
ఔచిత్యాత్ కులసాత్మ్యస్య తత్తథైవానువర్తతే ॥ 35 ॥

ఆయా దేశములలో ఆయా కుల సాత్మ్యములను వారి ఔచిత్యమును జూచి వారి అనుసారము ఆచరణ గావింతురు.

అతో నైకాంతికత్వాచ్చ సూతికోపక్రమస్య చ ।
దేశం చ జాతిసాత్మ్యం చ సంప్రధార్య ప్రయోజయేత్ ॥ 36 ॥

కావున సూతికా చికిత్సను ఏకదేశీయమని భావించకూడదు. దేశ సాత్మ్యములను దృష్టిలో నుంచుకొని వాటిని ప్రయోగించవలెను.

ఉక్తం తద్వ్యాధిభైషజ్యం దుష్ప్రజాతోపచారికే ।
కేషాంచిదిహ వక్ష్యామి వ్యాధీనామత ఉత్తరమ్ ॥ 37 ॥

దుష్ప్రజాతాస్త్రీ ఉపచారములో ఆయా రోగముల చికిత్స చెప్పబడినది. ఇక్కడ నేను కొన్ని రోగముల చికిత్సను వర్ణించెదను.

సర్వేషామేవ రోగాణాం జ్వరః కష్టతమో మతః ।
తదస్యాదౌ విధిం వక్ష్యే నిదానాకృతిభేషజైః ॥ 38 ॥

సమస్త రోగములలో జ్వరము అన్నిటికంటే కష్టమైన వ్యాధిగా చెప్పబడినది. కావున ప్రథమమున నిదాన ఆకృతి ఓషధుల ద్వారా ఆ జ్వరచికిత్సను వర్ణించెదను.

షడ్విధస్తు ప్రసూతానాం నారీణాం జాయతే జ్వరః ।
నిజాగంతువిభాగేన నిదానం తస్య మే శృణు ॥ 39 ॥

నిజాంగంతుక భేదములతో సూతికకు ఆరు విధముల జ్వరము కల్గును. అది వినుము.

వేగసంధారణాద్రౌక్ష్యాద్వ్యాయామాదత్యసృక్క్షయాత్ ।
శోకాదత్యగ్నిసంతాపాత్ కట్వమ్లోష్ణాతిసేవనాత్ ॥ 40 ॥
దివాస్వప్నాత్ పురోవాతాద్గుర్వభిష్యందిభోజనాత్ ।
స్తన్యాగమాద్గ్రహాబాధాదజీర్ణాద్దుష్ప్రజాయనాత్ ॥ 41 ॥
జ్వరః సంజాయతే నార్యాః షడ్విధో హేతుభేదతః ।

జ్వరనిదానము : వేగావరోధము, రూక్షత, వ్యాయామము రక్త క్షయము, శోక, అగ్ని సంతాపము, అతి కటు అమ్ల రస ఉష్ణ ద్రవ్య సేవన, దివా స్వప్నము,

పురోవాతము, గురు అభిష్యంది భోజనము, క్షీరోత్పత్తి, గ్రహబాధ, అజీర్ణము, దుష్ప్రజాయనము, మొదలగు కారణములవలన సూతికలో ఆరు విధములగు జ్వరము కల్గును.

స ఏవ పూర్వరూపేషు వ్యభిచీర్ణో విరోధిభిః ॥ **42** ॥
సంసృష్టైః స్నేహశీతామ్బుస్నానపానాశనాదిభిః ।
సన్నిపాతజ్వరో ఘోరో జాయతే దురుపక్రమః ॥ **43** ॥

ఈ ఆరు జ్వరముల పూర్వరూపములు స్నేహన, శీతల జ్వరము, స్నానపానము, అశనాదులు పరస్పరము కలిసి ఉండును. ఇందులో సన్నిపాత జ్వరము అత్యంత భయంకరముగా ఉండును. దాని చికిత్స కూడా అత్యంత కఠినముగా ఉండును.

తస్య తీవ్రాభిరావీభిః ప్రతతం వాహనశ్రమైః ।
శైథిల్యం చాగతే దేహే సంక్షుబ్ధేష్వనిలాదిషు ॥ **44** ॥

క్లాన్తేష్వింద్రియామార్గేషు సారశూన్యేషు ధాతుషు ।
ఏకోఽపి దోషః కుపితః కృచ్ఛ్రతో వహతే మహత్ ॥ **45** ॥

తీవ్ర ప్రసవ వేదన వలన, 9 మాసముల వరకు గర్భధారణ శ్రమవలన దేహము శిథిలము అగుటచే వాతాది దోషములు ప్రకోపము చెందుట వలన సమస్త ఇంద్రియ మార్గములు అలసిపోవుట వలన ధాతువులు ప్రసవానంతరము సారరహితమగుటచే ఒక్క దోషము ప్రకోపించినప్పటికి శరీరమునకు అతి కష్టము కలిగించును.

పరిజీర్ణం యథా వస్త్రం మలదిగ్ధం సమన్తతః ।
క్లేశేన శోధ్యతే తజ్ఞైః ప్రదృశ్య తత్తదాశ్రయమ్ ॥ **46** ॥

తథా శరీరం సూతాయాః పరిక్లిష్టం పరిస్రుతమ్ ।
భృశం దోషబలైర్దిగ్ధం క్లేశేన పరిశోధ్యతే ॥ **47** ॥

జీర్ణవస్త్రము అంతట మలినమైనపుడు ఆ వస్త్రమును దృష్టిలో ఉంచుకొని ఉతుకునపుడు అతిశ్రద్ధతో కష్టముగా శుభ్రము చేయునపుడు ఉన్నట్లు

సూతికా శరీరము అలసి పరిశ్రుతము అగుటచే వాతాది దోషముల బలక్షీణము అగుటచే అతి జాగరూకతో శోధనము చేయవలెను.

యథా చ జీర్ణం భవనం సర్వతః శ్లథబన్ధనమ్ ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 227 తమం పత్రమ్)

వర్షవాతవికమ్పానామసహం స్యాత్తథావిధమ్ ॥ **48** ॥

తథా శరీరం సూతాయాః ఖిన్నం ప్రస్రవణశ్రమైః ।

వాతపిత్తకఫోత్థానాం వ్యాధీనామసహం భవేత్ ॥ **49** ॥

లేనిచో పురాతన భవనము సకల బంధనములు శిధిలమగుటచే వర్ష, వాయు, భూకంపాదులను సహించలేనట్లుగా సూతిక శరీరము కూడా ప్రసవ కష్టముచే స్విన్నమై వాతపిత్త కఫములతో ఉత్పన్నం అగు రోగములను భరించలేదు.

దోషైరేవ శరీరాణి ధార్యంతే సర్వదేహినామ్ ।

తేషు క్షీణేషు సూతాయా జ్వరః సంతాపలక్షణః ॥ **50** ॥

దేహం సంతాపయత్యాశు శుష్కేన్ధనమివానలః ।

వాతాది దోషముల ద్వారా సమస్త ప్రాణుల శరీరము ధరించబడును. సూతికలో ఈ దోషములు క్షీణించుటవలన తాపలక్షణము కలిగిన జ్వరము కలుగును. ఏ విధంగానైతే అగ్ని శుష్కించిన ఇంధనమును ధరించునో అదే విధముగా జ్వరము కూడా సర్వశరీరమునందు సంతాపమును ఉత్పన్నం చేయును.

తద్ధేతుమాత్రవృద్ధానాం దోషాణాం తు యథోచ్ఛ్రయమ్ ॥ **51** ॥

కుర్యాదుపశమం ధీమాన్ ధాతూనాం చ ప్రసాదనమ్ ।

బుద్ధి మంతుడగు వాడు సాధారణ కారణములతో వృద్ధి చెందిన దోషములను కూడా శాంతింపచేయవలెను. మరియు ధాతువులను ప్రసాదనము చేయవలెను.

షడ్భిర్మాసైః ప్రసూతాయా ధాతవో రుధిరాదయః ॥ **52** ॥

ప్రత్యాగచ్ఛన్త్యరోగాయా యథాస్వం పరిసంస్థితిమ్ ।

ఏతచ్చాన్యచ్చ సంచిన్త్య చికిత్సాం సంప్రయోజయేత్ ॥ **53** ॥

రోగ రహితమైన సూతిక రక్తాది ధాతువులు ఆరు మాసములలో తిరిగి స్వాభావికావస్థకు చేరుకొనును. వీటినన్నింటిని దృష్టిలో ఉంచుకొని సూతికా చికిత్సను చేయవలెను.

అతః పరం జ్వరాణాం తు లక్షణం సంప్రవక్ష్యతే ।
విషమోష్మాఽఙ్గమర్దశ్చ జృమ్భథూ రోమహర్షణమ్ ॥ **54** ॥
కషాయవిరసాస్యత్వం శీతద్వేషోష్ణకామతే ।
దన్తహర్షః ప్రలాపశ్చ శుష్కోద్గారః ప్రజాగరః ॥ **55** ॥
ఆధ్మానమఙ్గసంకోచో వాతజ్వరనిదర్శనమ్ ।

ఇపుడు జ్వర లక్షణములు చెప్పబడును. వాతజ్వర లక్షణాలు - శరీరంలో ఉష్మ విషమ జ్వరంగా ఉండుట అంగమర్ద, జృంభ, రోమ- హర్షము, ముఖరసము- కషాయము లేదా విరసంగా ఉండుట. శీతద్వేషము, ఉష్ణకామతం, దంతహర్షము, ప్రలాపము, శుష్కోద్గారము, ప్రజాగరము, ఆధ్మానము, అంగసంకోచము.

తృష్ణా దాహః ప్రలాపశ్చ వమథుః కటుకాస్యతా ॥ **56** ॥
పీతాస్యనఖదంతాక్షివిణ్మూత్రత్వం చ లక్ష్యతే ।
కణ్ఠస్య శోషః సర్వం చ ప్రదీప్తమివ మన్యతే ॥ **57** ॥
భ్రమః శీతాభిలాషశ్చ పిత్తజ్వరనిదర్శనమ్ ।

పిత్తజ్వర లక్షణములు - తృష్ణ, దాహ, ప్రలాపము, వమన కటుకాస్యత, ముఖ, నఖ, దంత, నేత్ర, మలమూత్రముల రంగు పీతవర్ణము ఉండుట, కంఠశోష, సర్వశరీరము కాలినట్లుండుట, భ్రమ, శీతాభిలాష.

ఉష్ణాభికామతా కాసః శిరోరుగ్గాత్రగౌరవమ్ ॥ **58** ॥
మందోష్మతా ప్రతిశ్యాయః శుక్లమూత్రపురీషతా ।
నిద్రా తంద్రీర్హిమద్వేషః ష్ఠీవనం మధురాస్యతా ॥ **59** ॥
గాత్రసాదోఽన్నవిద్వేషః కఫజ్వరనిదర్శనమ్ ।

శ్లేష్మజ్వర లక్షణములు - ఉష్ణాభికామతా, కాస, శిరోవేదన శరీర గురుత్వము, శరీరము నందు మందోష్మత, ప్రతిశ్యాయము మూత్రమలములు

తెలుపుగా ఉండుట, నిద్రాధిక్యము, తంద్ర, శీతద్వేషము, ష్ఠీవనము, మధురాస్యత, గాత్రసాదము, అన్న విద్వేషము.

ముహుః శీతం ముహుర్దాహో ముహురూష్మా సమోఽసమః ॥ 60 ॥
కృచ్ఛ్రవిణ్మూత్రవాతత్వం వాతాఙ్గాన్త్రాభిసంజనమ్ ।
దాహస్తృష్ణా ప్రలాపశ్చ పిత్తాద్విక్షిప్తచిత్తతా ॥ 61 ॥
గురుత్వం కణ్ఠసంరోధః కఫాచ్చ ప్రతిశీతతా ।
సన్నిపాతజ్వరస్యైతల్లక్షణం సముదాహృతమ్ ॥ 62 ॥

సన్నిపాత జ్వర లక్షణములు- ఒకపుడు శీతము, ఒకపుడు దాహము ఒకపుడు సమోష్ణత మరి ఒకపుడు విషమంగా ఉండుట మలమూత్రవాతములు కష్టముగా వెలువడుట వాతముచే అంగములు, ఆంత్రము, కష్టమును అనుభవించును. పిత్తముచే దాహ తృష్ణ ప్రలాపము, చిత్త విక్షేపము కలుగును. కఫముచే గౌరవము, కంఠ సంక్షోభము, ప్రతిశ్యాయము ఇవి సన్నిపాత జ్వర లక్షణములు.

తృతీయేఽహ్ని చతుర్థే వా నార్యాః స్తన్యం ప్రవర్తతే ।
పయోవహాని స్రోతాంసి సంవృతాన్యభిఘట్టయేత్ ॥ 63 ॥
కరోతి స్తనయోః స్తమ్భం పిపాసాం హృదయద్రవమ్ ।
కుక్షిపార్శ్వకటీశూలమఙ్గమర్దం శిరోరుజామ్ ॥ 64 ॥
ఏతత్ స్తన్యాగమోత్థస్య జ్వరస్యోక్తం స్వలక్షణమ్ ।
స హి పీయూషసంశుద్ధౌ క్రమమాత్రేణ తిష్ఠతి ॥ 65 ॥

స్తన్యోత్పత్తి కారణమున జనించు జ్వరలక్షణములు- సూతికకు 3 లేదా 4వ దినమున స్తన్యము వచ్చును. దీనివలన దుగ్ధవహ స్రోతస్సుల మార్గావరోధము కలుగును. తద్వారా స్తన స్తంభము, పిపాసా, హృద్రవము, కుక్షి శూల, పార్శ్వ శూల, కటి శూల, అంగమర్ధము, శిరో వేదన కలుగును. క్షీరము యొక్క శోధనం అయినపుడు క్రమంగా జ్వరం శాంతించును.

గ్రహావలోకితత్రాసవాతాఘాతావధూననైః ।
జ్వర్యతే చేత్ ప్రసూతా స్త్రీ తస్య వక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥ 66 ॥

ఉద్వేపకో నిష్టననం చక్షుషో విభ్రమః శ్రమః ।
కమ్పనం హస్తనేత్రాణాం హారిద్రముఖనేత్రతా ॥ 67 ॥

క్షణేన శ్యావతాఽఙ్గానాం క్షణేన చ సవర్ణతా ।
సుప్రబోధః సహ... క్రోశః కేశలుఞ్చనమ్ ॥ 68 ॥

పవనజ్వరరూపాణి భూయిష్ఠాని కరోతి చ ।
విధిర్గ్రహఘ్నోఽస్య హితః క్రమో యశ్చానిలజ్వరే ॥ 69 ॥

గ్రహోత్థ జ్వర లక్షణములు : గ్రహములను చూచుట వలన భయము, వాతము ఆహారము, కంపము, ఈ కారణముల వలన సూతికలో కలుగు జ్వరము యొక్క లక్షణములను చెప్పెదను- వేపథు, అంగపీడనము, నేత్ర విభ్రమణము, అలసి పోవుట, హస్త నేత్ర కంపనము, ముఖ నేత్రములలో హరిద్ర వర్ణముగా ఉండును. క్షణములో అంగములు కృష్ణ వర్ణము అగుట మరుక్షణంలో మామూలుగా ఉండుట అపుడు సమ్యక్ జ్ఞానం కలిగి ఉండుట క్రోశించుట, ఆ కుంచనము, విశేషించి వాత జ్వరలక్షణములు ఉత్పన్నం అగును అపుడు గ్రహనాశక ఉపచారం, వాతానాశక చికిత్స చేయవలెను.

శ్లేష్మాభిష్యందినీం స్థూలామక్లిన్నామల్పనిఃస్రుతామ్ ।
విదగ్ధభక్తాం స్నిగ్ధాం చ లఙ్ఘనేనోపపాదయేత్ ॥ 70 ॥

సూతికా స్త్రీ శరీరము కఫము, అభిష్యంద యుక్తమై స్థూలంగా క్లేద రహితమై స్రావం తక్కువగా ఉన్నచో భుజించిన అహార విదగ్ధం అగును. అపుడు స్నేహనం చేసి లంఘనం ప్రయోగించవలెను.

రూక్షాం నిఃస్రుతరక్తాం చ కృశాం వాతజ్వరాదితామ్ ।
క్షుత్తృష్ణాభిహతాం క్లాంతాం శమనేనోపపాదయేత్ ॥ 71 ॥

తస్యాస్తదహరేవేహ పేయాదిః క్రమ ఇష్యతే ।
లఙ్ఘితాయాశ్చ మణ్డాదిరిత్యేష ద్వివిధః క్రమః ॥ 72 ॥

రూక్ష రక్తస్రావము లేని కృశత్వము కలిగి వాతజ్వర పీడితం అయినచో ఆకలి దప్పులచే వ్యాకులమై ఉన్నపుడు శరీరము క్లాంతమైనపుడు సంశమన

ఔషధముల ద్వారా చేయవలెను. లంఘనం చేసినవారు మండాది భోజనము చేయవలెను. ఈ విధముగా 2 విధములైన భోజనక్రమము చెప్పబడింది.

సూతికోపక్రమణీయాధ్యాయ ఏకాదశ :

పేయా హి దీప్త్యగ్ని ధాతూన్ సంశమయత్యపి ।
గర్భదోషావశేషఘ్నో మండో దోషవిపాచనః ॥ 73 ॥

పేయ అగ్నిని దీప్తము చేసి ధాతువులను సంశమనం చేయును. మండము గర్భం యొక్క అవశిష్ట దోషములను నశింపచేయును. మరియు దోషపాచనము చేయును.

తస్మాత్ పేయా చ మణ్డశ్చ క్రమాదా విహితా హితా ।
అకృతశ్చ కృతశ్చైవ ద్విస్త్రిర్యూషరసౌ తథా ॥ 74 ॥

కావున చికిత్సా క్రమమునకు ప్రారంభమున పేయమండ ప్రయోగం హితకరం అని చెప్పబడినది. 2,3 దినముల వరకు అకృత, కృత యూషము మరియు మాంసరస సేవనం చేయవలెను.

స్వేదోఽపతర్పణం యుక్త్యా పాచనౌషధసేవనమ్ ।
కషాయోఽభ్యఞ్జనం సర్పిర్జ్వరఘ్నః పరమో విధిః ॥ 75 ॥

జ్వర నాశక ఉపాయములు- స్వేదము, యుక్తిపూర్వక అపతర్పణము, పాచనౌషధ సేవన, కషాయము, అభ్యంగము ఘృతము ఇవి శ్రేష్ట జ్వరనాశకములు.

శీతోపవాసే వ్యాయామమాయాసమహితాశనమ్ ।
తద్ధేతుసేవనం చైవ క్షిప్రం జ్వరబలావహమ్ ॥ 76 ॥

జ్వరమును వృద్ధి పొందించునవి - శీత ఉపవాసము, వ్యాయామము పరిశ్రమ, అహితకర భోజనము మరియు జ్వరమును వృద్ధి చేయు పదార్థముల సేవన వల్ల జ్వరము వృద్ధి పొందును.

గర్భాశయే చ్యుతే నార్యా దోషాస్తదనుగామినః ।
చ్యవన్తి తస్మాద్వమనం నస్యం బస్తిర్విరేచనమ్ ॥ 77 ॥
న కార్యమల్పదోషాయాః శరీరే పరిసంస్థితే ।
తదేవ యుక్తితః కార్యం వీక్ష్య దోషబలాబలమ్ ॥ 78 ॥

సూతిక గర్భాశయము స్వస్థానము నుండి చ్యుతమగుటచే శరీరస్థిత దోషములు కూడా గర్భాశయమును అనుసరించికిందివైపు వచ్చును. కావున వమనం నస్యము, వస్తి విరేచనాదులు చేయకూడదు. కాని, దోషములు అల్పమాత్రలో ఉన్నపుడు శరీరం స్థిరంగా ఉన్నపుడు దోషముల బలాబలములు చూచి యుక్తి పూర్వకముగా అన్నిటిని ప్రయోగించవచ్చును.

వమనం వా విరేకం వా తీక్ష్ణ తీక్ష్ణౌషధాన్వితమ్ ।
న హ్యతిచ్యుతదోషాయా జ్వరితాయాః ప్రశస్యతే ॥ **79** ॥

జ్వర యుక్త సూతికా దోషములు అధిక మాత్రలో స్వస్థానం నుండి చ్యుతమైనపుడు అధోభాగమునకు చేరినపుడు తీక్ష్ణ ఔషధములతో తీక్ష్ణ వమన విరేచనములు చేయకూడదు.

సంతప్తే తూష్మణా దేహే ధాతవః పరిపాచితాః ।
భూయస్తీక్ష్ణౌషధం ప్రాప్య గచ్ఛేయరమితాం గతిమ్ ॥ **80** ॥

జ్వరోష్మ వలన సంతప్తమైన శరీరంలో ధాతువులు పరిపక్వమొందును తీక్ష్ణౌషధములను ఇచ్చుటచే ధాతువులు అధికముగా పాకము చెందును.

ఉత్క్లిశ్యమానే హృదయే కఫే చాప్యురసి స్థితే ।
కఫజ్వరే క్షమే దేహే విదధ్యాద్వమనం మృదు ॥ **81** ॥

వమన ప్రయోగము- కఫ జ్వరములో హృదయోత్క్లేశము కఫము వక్షస్థలమున ఉండుట, శరీరము సహన శీలముగా ఉన్నపుడు మృదు వమనం చేయవలెను.

అరుచౌ కణ్ఠసంరోధే కఫే చైవ శిరోగతే ।
అశక్యమానే కవలే నస్యం తత్ర విధాపయేత్ ॥ **82** ॥

నస్య ప్రయోగము- అరుచి, కంఠావరోధము, కఫము శిరస్సు నందు ఉన్నపుడు కవల గ్రహము నిషేధము అయినపుడు నస్యము ప్రయోగించవలెను.

సంసర్గపాచితే దోషే జ్వరే చ మృదుతాం గతే ।
పఞ్చాహాత్ సప్తరాత్రాద్వా కషాయమువచారయేత్ ॥ **83** ॥
పాచనీయం తు పఞ్చాహాత్ సప్తాహాదానులోమికమ్ ।

సంసర్గము వలన దోషములు పక్వం అయినపుడు జ్వరము మృదువైనపుడు 5 లేక 7 దినములు కషాయ ప్రయోగము చేయవలెను. ఇందులో 5 దినములు పాచన కషాయము తర్వాత అనులోమన కషాయమును 7 దినముల వరకు చేయవలెను.

కఫపిత్తజ్వరే దద్యాత్ పఞ్చాహే శమనౌషధమ్ ॥ 84 ॥
స్వభావతైక్ష్ణ్యదల్పేన కాలేన పరిపచ్యతే ।
దుర్బలత్వాచ్చ ధాతూనాం చ్యుతత్వాదామయస్య చ ॥ 85 ॥

కఫ పిత్త జ్వరములో 5 వదినము సంశమన ఔషధములు ప్రయోగించవలెను. ఎందుకనగా ఈ రోగములో పిత్త స్వాభావిక తీక్ష్ణత వలన ధాతువులు దుర్బలమగుటచే రోగము చాలా వరకు బయటకు వెడలుటచే దోషపాచనం శీఘ్రముగా జరుగును.

వాతజ్వరే జితేఽభ్యఙ్గైస్తథైవ రసభోజనైః ।
పక్వాశయస్థే విమలే విదధ్యాదానులోమికమ్ ॥ 86 ॥
భోజయేల్లఘు చాప్యన్నం తనుభిర్జాఙ్గలై రసైః ।

వాతజ్వరములో అభ్యంగము, మాంసరస భోజనం ద్వారా శాంతించినపుడు పక్వాశయ స్థిత దోషము వెడలించుటకు అనులోమనం ప్రయోగించవలెను. తర్వాత పలుచటి జాంగల మాంసరసమును లఘు అన్నంతో భుజించవలెను.

యశ్చ నైవం శమం యాతి వాతపిత్తాత్మకో జ్వరః ॥ 87 ॥
సర్పిస్తం శమయేదాశు దావాగ్నిమివ తోయదః ।

పై చెప్పిన ఉపచారముల ద్వారా జ్వరము శాంతించినచో అది వాత పిత్తాత్మక జ్వరమని తెలుసుకొనవలెను. వాత పిత్తాత్మక జ్వరమును ఘృతముతో శీఘ్రముగా శాంతింపచేయవలెను. ఏ విధముగానైతే మేఘములు దావానలమును శాంతింపచేయునో అదే విధముగా.

విమలేఽగ్నౌ మృదౌ (వ్యాధౌ) సర్పి రేవ పరాయణమ్ ॥ 88 ॥
స్నేహవధ్యాస్తు భూయిష్ఠం వ్యాధయో దుష్ప్రజాతయః ।

జఠరాగ్ని నిర్మలముగా రోగము బలహీనముగా ఉన్నపుడు ఘృతమే ముఖ్య ఔషధము. దుష్ప్రజాత వ్యాధులు ప్రధానముగా స్నేహము ద్వారానే శాంతించును.

సన్నిపాతజ్వరే నార్యా మారుతే చ బలీయసి ॥ 89 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 228 తమం పత్రమ్)

సంస్కృతం రసయూషాభ్యాం పురాణం సర్పిరిష్యతే ।

సన్నిపాత జ్వరములో వాయు బలవుగా ఉన్నపుడు సూతిక మాంసరసము మరియు యూషద్వారా సంస్కరించబడిన పురాణ ఘృతము ప్రయోగించవలెను.

తత్ర వాతజ్వరే తావత్ ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితమ్ ॥ 90 ॥
క్రవ్యాదానాం చ మాంసాని ధాన్యమాషతిలా యవాః ।
దశమూలమపామార్గభణ్డ్యేరణ్డాటరూషకాః ॥ 91 ॥

అశ్వగంధాం శ్వదంష్ట్రాం చ వంశపత్రం చ సంహరేత్ ।
ఇత్యేష సంకరస్వేదః సకరీషోఽమ్లసంయుతః ॥ 92 ॥

వాతజ్వరేఽవచార్యః స్యాత్ పంసర్గాదౌ సుఖావహః ।

ఇపుడు నేను వాతజ్వర చికిత్సను వర్ణించెదను. వాతజ్వరములో సంకరస్వేదము క్రవ్యాదుల మాంసము, ధాన్య మాష, తిల, యవ, దశమూల, అపామార్గ, మంజిష్ట, ఏరండ, వాస, అశ్వగంధ, గోక్షుర, వంశపత్రము, కరీష (పిడకల చూర్ణము) ఇందులో అమ్ల ద్రవ్యములను వేసి దాంతో సంకర స్వేదము చేయవలెను.

ద్వే పఞ్చమూల్యౌ వృశ్చీవమేకేషీకాం పునర్నవామ్ ॥ 93 ॥

సహస్రవీర్యాం నాదేయీం శతవీర్యాం శతావరీమ్ ।
విశ్వదేవాం శుకనసం సహదేవాం సనాకులీమ్ ॥ 94 ॥

రాస్నాఽజగంధే పూతీకం దేవాహ్వాం దేవతాడకమ్ ।
బలే ద్వే హంసపాదీం చ క్వాథార్థముపసంహరేత్ ॥ 95 ॥

కృష్ణాగరుం వ్యాఘ్రనఖం శతపుష్పాం పలఙ్కషామ్ ।
కాయస్థాం చ వయస్థాం చ చోరకం జటిలాం జటామ్ ॥ 96 ॥

అపేతరాక్షసీం యక్షగుహాం మహోష్ట్రలోమికామ్ ।
హరేణుకాం హైమవతీం కైరవం సువహాం వచామ్ ॥ 97 ॥

వృశ్చికాలీం చ భార్గీం చ శ్యామాం శిగ్రుం చ కల్కశః ।
సంహృత్య తైలం విపచేద్వాతజ్వరనిబర్హణమ్ ॥ 98 ॥

వాతజ్వర నాశక తైలము - దశమూలములు, వృశ్చీవ (శ్వేతపునర్నవ) ఏకేశిఖ (త్రివృత్), పునర్నవ, సహస్ర వీర్య, నాదేయ, శతవీర్య ((ద్రాక్ష) శతావరీ, విశ్వదేవ, శ్యోనాక, సహదేవ, నాకులి, రాస్నా, అజగంధ, పూతీక, దేవదారు, దావతాడక, బల, అతిబల, హంసపాది వీటిని పాకము చేయవలెను. కాలాదులు, వ్యాఘ్రనఖము, సోంపు, గుగ్గులు, హరీతకి, చోరకము, గుడూచి, వచ, జటామాంసి, తులసి, యక్షగుహ, ఉష్ట్రలోమిక, హరేణుక, హైమవతి, విడంగ, శేఫాలిక, వచ, వృశ్చికారి, భారంగి శ్యామ, శిగ్రు, వీటి కల్కములను పై క్వాథములో వేసి యథావిధిగా తైలమును చేయవలెను. ఇది వాతజ్వరమును నశింపచేయును.

మహతః పఞ్చమూలస్య పిబేత్ క్వాథం ససైన్ధవమ్ ।
పేయో విదారిగంధాయా నిష్క్వథో వా ససైన్ధవః ॥ 99 ॥

ఇందులో బృహత్ పంచమూలము లేదా విదారి గంధాదిక్వాథము సైంధవ లవణము కలిపి త్రాగవలెను.

రాస్నాం సరలదేవాహ్వాయష్టీమధుకసంయుతామ్ ।
బృహతీం సరలం దారుం భార్గీం వరుణకం తథా ॥ 100 ॥
ఎరణ్డమూలం రాస్నాం చ వృశ్చికాలీం చ సంహరేత్ ।
ఏతదుత్క్వథితం కోష్ణం పిబేద్వాతజ్వరాపహమ్ ॥ 101 ॥
పిబేదంతరపానం చ బిల్వమూలశృతం జలమ్ ।

వాతజ్వరం నశింపచేయుటకు రాస్న, సరళ, దేవదారు, యష్టి మధు

క్వాథము లేదా బృహతి, సరళ, దేవదారు, భారంగి, ఏరండ మూలము, రాస్న, వృశ్చికారీ, క్వాథమును కొంచెం ఉష్ణముగా ఉన్నపుడు త్రాగవలెను. తర్వాత బిల్వమూలముతో సిద్ధం చేయబడిన జలము త్రాగవలెను.

పఞ్చముష్టికయూషేణ యుక్తామ్లలవణేన వ ॥ 102 ॥
భుఞ్జీత భోజనం కాలే జాఙ్గలానాం రసేన వా ।

ఉచితకాలములో యోగ్య మాత్రలో అమ్ల లవణములు కలిపిన పంచముష్టిక యూషను లేదా జాంగల మాంసరసంతో భోజనము చేయవలెను.

యవకోలకులుత్థానాం పఞ్చమూలద్వయస్య చ ॥ 103 ॥
క్వాథే దధియవక్షారచవ్యచిత్రకనాగరైః ।
పిప్పలీభిశ్చ తత్ సిద్ధం సర్పిర్జ్వరహరం పిబేత్ ॥ 104 ॥

వాతశ్లేష్మనిబంధఘ్నం గ్రహణీదీపనం పరమ్ ।
శ్యామాత్రివృత్కసిద్ధేన సర్పిషా చ విరేచయేత్ ॥ 105 ॥

యవ, కోల, కులుత్థ, దశమూల క్వాథములో దధి, యవక్షారం చవ్య, చిత్రక, శుంఠి, పిప్పలీ ఘృత సిద్ధము చేసి, త్రాగించవలెను. ఇది జ్వరమును తగ్గించును. వాతకఫ విబంధం తొలగించును. గ్రహణిని ఉత్తేజ పరచును. తర్వాత త్రివృత్ లోధ్రతో సిద్ధము చేయబడిన ఘృతము ద్వారా విరేచనము చేయించవలెను.

స చేద్వాతోల్బణత్వాచ్చ వేపథుర్నోపశామ్యతి ।
స్వభ్యక్తాముష్ణతైలేన ధూపయేత్ సురదారుణా ॥ 106 ॥
సుఖోష్ణైరమ్లపిష్టైశ్చ సర్వగన్ధైః ప్రలేపయేత్ ।

వాతప్రధాన జ్వరములో కంపనము శాంతించనిచో శరీరముపై ఉష్ణతైలమును మర్దన చేసి ధూపనం ఇవ్వవలెను. సర్వ కాంజికములో నూరి శరీరముపై ఈషదుష్ణముగా లేపనము చేయవలెను.

స్యోనాకవాసావంశానాం తర్కార్యేరణ్డయోస్తథా ॥ 107 ॥
అపామార్గస్య కాశ్మర్యా భజ్గోష్ణామ్లేఽవగాహయేత్ ।

శ్యోనాక, వంశలోచనము, వాస, అగ్నిమంథ, ఏరండ, అపామార్గ,

గంభారి, భంగ, వేడి చేసిన బాణలిలో కాంజికమును పోసి అవగాహనము చేయవలెను.

> సుఖావగాఢామాశ్వస్తాం మాంసాద్యాజినకమ్బలైః ॥ 108 ॥
> కుష్ఠగుగ్గులుధూపేన ఘృతమిశ్రేణ ధూపయేత్ ।
> ఉష్ణాని చాన్నపానాని . . . . . . ॥ 109 ॥

తదనంతరం మాంసరసము తినిపించి మృగచర్మముపై కూర్చొపెట్టి మరియు వేడి కంబలితో సుఖపూర్వకముగా కప్పి ఆశ్వాసనము ఇచ్చి ఘృతము, కుష్ఠ, గుగ్గులు, ధూపము వీటితో ధూపనం చేయవలెను. తర్వాత ఉష్ణ అన్న పానమును ఇవ్వవలెను.

> ఉష్ణో వర్జ్యశ్చ పవనః పిత్తే చోష్ణం విరుధ్యతే ।
> అతీక్ష్ణోపద్రవం తస్మాత్ పిత్తజ్వరముపక్రమేత్ ॥ 110 ॥
> కషాయతిక్తమధురైః ప్రదేహాభ్యఙ్గనౌషధైః ।

ఉష్ణము పిత్తవిరోధము మరియు ఉష్ణవాయువు కూడా ఇందులో వర్జ్యము, తీక్ష్ణ ఉపద్రవము కాని పిత్తజ్వరమును కషాయ తిక్త మధుర ద్రవ్యములు మరియు ప్రదేహము మరియు అభ్యంగన ఔషధముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

> శాఙ్గేష్టాం మరువాం పాఠాం నక్తమాలం సవత్సకమ్ ॥ 111 ॥
> నిమ్బమారగ్వధోశీరమాసుతం మధునా పిబేత్ ।

ఇందులో (కాకజంఘా) శాంగిష్ట, మరువవము, పాఠ, నక్తమాల (కరంజ) ఇంద్రయవ, నింబ, ఆరగ్వధ, ఉశీర, ఈ ఔషధములతో ఆసవము చేసి మధు కలిపి సేవించవలెను.

> స్థిరాద్యం పఞ్చమూలం చ కేసరం సకశేరుకమ్ ॥ 112 ॥
> గోపీం పర్పటకోశీరం ధాన్యకం చేతి సాధయేత్ ।
> పాదావశిష్టం తచ్ఛీతం పిబేత్ సమధుశర్కరమ్ ॥ 113 ॥

స్థిరా (శాలిపర్ణి) ఆది ఔషధములు, పంచమూలములు, నాగకేసరము, కశేరుక, సారిబ, పర్పాటక, ఉశీర, ధనియాలు, వీటితో క్వాథము చేసి చతుర్థావశేషము ఉన్నపుడు చల్లార్చి, మధు శర్కర కలిపి త్రాగించవలెను.

ముస్తద్విసారివోశీరయష్టికాలోధ్రపద్మకైః ।
ససప్తపర్ణైరష్టాభిర్ద్వార్యర్ధాఢకమాప్లుతమ్ ॥ 114 ॥
తన్నిశాముషితం పూతం పాతవ్యం శర్కరాయుతమ్ ।
కర్షేణ కటురోహిణ్యాః శ్లక్ష్ణపిష్టేన చాన్వితమ్ ॥ 115 ॥
సర్వాభిషవరాజోఽయం సర్వజ్వరనివారణః ।

ముస్త, కృష్ణ సారిబ, శ్వేతసారిబ, ఉశీర, యష్టిమధు, లోధ్ర, పద్మక, సప్తపర్ణి, ఈ 8 ద్రవ్యములలో అర్ధాఢక జలములో రాత్రంతయు నానబెట్టి ఉదయమున వడబోసి అందులో శర్కర ఒక కర్షము కటుకరోహిణి కలిపి త్రాగవలెను. ఇది ఉత్తమ అభిషవము ఇది అన్ని జ్వరములను నశింపచేయును.

మృద్వీకా నాగపుష్పం చ మరిచాన్యథ శర్కరా ॥ 116 ॥
పత్రమేలా చ చవ్యం చ పానకం పైత్తికే జ్వరే ।

పిత్తజ్వరములో ద్రాక్ష, నాగకేసరము, మరీచము, శర్కర, తేజ పత్రము, ఏల, చవ్యము పానకము చేసి త్రాగించవలెను.

భద్రశ్రీస్తిందుకో ముస్తా పయస్యా మధుకం వచా ॥ 117 ॥
కషాయ ఏషాం పాతవ్యో జ్వరాతీసారనాశనః ।
పిబేన్ముద్గరసం వాఽపి పృశ్నిపర్ణీస్థిరాయుతమ్ ॥ 118 ॥

జ్వరాతిసారములో చందనము, తిందుక, ముస్త, పయస్య, యష్టి, వచ, వీటి కషాయం త్రాగించాలి. లేదా పృష్ణిపర్ణి, శాలి పర్ణియుక్త, ముద్గ యూషమును త్రాగించవలెను.

సారివాచందనోశీరద్రాక్షాపద్మకసాధితమ్ ।
లాజపేయాం పిబేచ్ఛర్దిమూర్చ్ఛాదాహజ్వరాపహామ్ ॥ 119 ॥
ముద్గయూషేణ వాఽశ్నీయాన్మధురేణ రసేన వా ।

ఛర్ది, మూర్ఛ, దాహము, జ్వరము, నశింపచేయు సారిబ, చందన, ఉశీర, ద్రాక్ష, పద్మకవముచే సిద్ధం చేయబడిన లాజపేయ లేదా లాజపేయలో ముద్గయూషము లేదా మధురరస ద్రవ్యములను కలిపి త్రాగించవలెను.

మధుకం కేసరం గోపీ నిమ్బపత్రం కశేరుకమ్ ॥ **120** ॥
శర్కరామధుసంయుక్తో లేహో ముఖవిశోధనః ।

యష్టి, నాగకేసరములు, సారిబ, నింబపత్రములు, కశేరుక చూర్ణములో శర్కర, మధు, కలిపి ఇచ్చిన ముఖశోధనమును చేయును.

శాన్తవేగే జ్వరే చాస్మై ర్దద్యాన్మృదు విరేచనమ్ ॥ **121** ॥
చతురఙ్గులమృద్వీకాత్రివృత్కల్కేన బుద్ధిమాన్ ।
ప్రదిహేద్దారుసంయుక్తైస్తాలీసోశీరచందనైః ॥ **122** ॥

జ్వరవేగము శాంతించిన తర్వాత, ఆరగ్వధము, ద్రాక్ష, త్రివృత్ కల్కంతో మృదు విరేచనము చేయవలెను. శరీరముపై దేవదారు తాలిసపత్రి, ఉశీర, చందనముల లేపనమును చేయవలెను.

మధుకస్య చ కల్కేన కల్కేన తగరస్య చ ।
తైలమభ్యఞ్జనం సిద్ధం పీతం జ్వరమపోహతి ॥ **123** ॥

యష్టి తగర కల్కముతో సిద్ధం చేసిన తైలమును అభ్యంగనం పానము చేసిన జ్వరము నశించును.

పటోలస్య గుడూచ్యాశ్చ రోహిణ్యారగ్వధస్య చ ।
చన్దనస్య చ కల్కేన సిద్ధం సర్పిర్జ్వరాపహమ్ ॥ **124** ॥

పటోల, గుడూచి, కటుకరోహిణి, ఆరగ్వధ, చందన, కల్కముతో సాధించిన ఘృతము జ్వరమును నశింప చేయును.

చన్దనాద్యేన వా సిద్ధం పటోలాద్యేన వా ఘృతమ్ ।
పాయయేత్తిక్తసర్పిర్వా తిత్తిరాద్యమథాపి వా ॥ **125** ॥

చందనాది పటోలాది ఔషధములతో చేయబడిన ఘృతము, లేదా తిక్త సర్పి, లేదా తిత్తిరాధ్య ఘృతమును పానము చేయవలెను.

అమ్లాని చాన్నపానాని తథోష్ణకటుకాని చ ।
పిత్తజ్వరే వివర్జ్యాని ప్రత్యనీకాని చాచరేత్ ॥ **126** ॥

పిత్త జ్వరములో అమ్ల, ఉష్ణ, కటు అన్నపానములను త్యజించవలెను, దీనికి విపరీత గుణములు కలిగిన అన్న పానములను సేవించవలెను.

సమ్యక్సంసర్గయోగేన భగ్నవేగం కఫజ్వరమ్ ।
జయేద్భైషజ్యమానైశ్చ సర్పిషాఽభ్యఞ్జనేన చ ॥ 127 ॥

కఫజ్వరవేగము శాంతించిన తర్వాత ఔషధపాన, ఘృత, అభ్యంగనములతో సంసృష్ట యోగము ద్వారా శాంతింపచేయవలెను.

బృహత్యౌ పుష్కరం దారు పిప్పల్యౌ నాగరం శఠీ ।
క్వాథమేషాం పిబేదుష్ణమాదౌ దోషవిపాచనమ్ ॥ 128 ॥

కఫ జ్వర ప్రారంభమున దోషపాచనము చేయుటకు బృహతీ, పుష్కర మూలము దేవదారు పిప్పలీ, శుంఠి, శఠి ఉష్ణక్వాథమును త్రాగించవలెను.

ద్విపఞ్చమూలీం భార్గీం చ కర్కటాఖ్యాం దురాలభామ్ ।
నాగరం పిప్పలీం దారుం పిబేద్వా సైన్ధవాన్వితమ్ ॥ 129 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 229 తమం పత్రమ్)

లేదా దశమూలములు, భారంగి, కర్కాటకశృంగి, దురాలభా, శుంఠి, పిప్పలీ, దేవదారు క్వాథములో లవణము వేసి త్రాగించవలెను.

పటోలం ధాన్యకం ముస్తం మూర్వా పాఠా నిదిగ్ధికా ।
కషాయ ఏషాం పాతవ్యః షడఙ్గో మధుసంయుతః ॥ 130 ॥

పటోల, ధాన్యక, ముస్త, మూర్వ, పాఠ, నిదిగ్ధిక, ఈ ఆరింటితో కషాయం చేసి మధు కలిపి త్రాగించవలెను.

నాగరామరదారుభ్యాం శృతముష్ణం పిబేజ్జలమ్ ।
బాలమూలకయూషేణ జాఙ్గలానాం రసేన వా ॥ 131 ॥
కటూష్ణద్రవ్యయుక్తేన మన్దస్నిగ్ధేన భోజయేత్ ।

శుంఠి, దేవదారుతో పక్వం చేసిన ఉష్ణజలమును త్రాగవలెను. మూలీ యూషము లేదా జాంగల మాంసరసములో కటు ఉష్ణ ద్రవ్యములు కొంచెం స్నేహము కలిపి భోజనం చేయవలెను.

పిబేద్గోమూత్రసంయుక్తం త్రివృత్కల్కవిరేచనమ్ ॥ 132 ॥
కాలే కల్యాణకం సర్పిః పిబేద్వా దాశమౌలికమ్ ।

ఉచిత కాలములో విరేచనం కొరకు త్రివృత్ కల్కమును గోమూత్రంలో కలిపి త్రాగించవలెను. లేదా కల్యాణ ఘృతం లేదా దశమూల ఘృతం సేవించవలెను.

లాక్షా ముస్తా హరిద్రే ద్వే శతాహ్వా భద్రరోహిణీ ॥ 133 ॥
దేవపుష్పా వచా దారు సరలం చేతి తైః సమైః ।
పచేత్తైలం తదేతేన కుర్యాదభ్యఞ్జనం భిషక్ ॥ 134 ॥

లాక్షా, ముస్త, హరిద్రా, దారుహరిద్ర, శతాహ్వా, భద్రరోహిణి, (లవంగ) దేవపుష్పా, వచ, దేవదారు, సరళ అన్ని సమభాగములు తీసుకుని తైలపాకము చేయవలెను. వైద్యుడు ఈ తైలముతో అభ్యంగనము చేయవలెను.

కుష్ఠాగరువ్యాఘ్రనఖం మాంసీ ధాన్యకసామకమ్ ।
వక్రం హరేణుం హ్రీబేరం స్థౌణేయం కేసరం త్వచమ్ ॥ 135 ॥
ఏలే ద్వే సరలం దారు మూర్వా కాలానుసారివా ।
బర్హిష్ఠం శతపుష్పా చ పృథ్వీకా దేవపుష్పకమ్ ॥ 136 ॥
ఏతైర్హి సమభాగైస్తు తైలం ధీరో విపాచయేత్ ।
ఏతదభ్యఞ్జనాదేవ కఫజ్వరమపోహతి ॥ 137 ॥
శేషం వాతజ్వరహితం కార్యమత్ర చికిత్సితమ్ ।

కుష్ఠ, అగరు, వ్యాఘ్ర నఖ, జటమాంసి, ధనియాలు, సామత, వక్రీ (తగరు), హరేణు, గంధబాల (హ్రీబేరము) స్థౌణేయకము, నాగకేసరము, దాల్చిని, ఏల, బృహత్ ఏల, సరళ దేవదారు, మూర్వ, కాలానుసారిబ, బాలతిష్ఠ (నేత్రబాల) సోంపు, పృథ్వీక, లవంగ, సమభాగములుగా తీసికొని తైలపాకము చేయవలెను. ఈ తైలాభ్యంగనము చేసినచో కఫజ్వరం నశించును. శోష, మరియు వాత జ్వరములో హితకర చికిత్సనంతయు ఇందులో చేయవచ్చును.

మధురాణ్యన్నపానాని స్నిగ్ధాని చ గురూణి చ ॥ 138 ॥
కఫజ్వరే వివర్జ్యాని ప్రత్యనీకాని చాచరేత్ ।

కఫజ్వరములో పథ్యాపథ్యములు : మధురరస యుక్తమగు అన్నపానములను త్యజించవలెను. ఇందులో విపరీత గుణములు కలిగిన పదార్థములను సేవించవలెను.

సన్నిపాతజ్వరస్యాతః ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితమ్ ॥ 139 ॥

స సర్వలక్షణోఽసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యోఽల్పలక్షణః ।
బలహీనస్య నష్టాగ్నేః సర్వథా నైవ సిద్ధ్యతి ॥ **140** ॥
కిమఙ్గ ! సూతికానాం తు క్షీణధాతుబలౌజసామ్ ।
తథాఽపి యత్నమాతిష్ఠేదానృశంస్యాద్భిషగ్వరః ॥ **141** ॥

ఇపుడు నేను సన్నిపాతజ చికిత్సను చెప్పెదను. హే ప్రియా ! సంపూర్ణ లక్షణములు కలిగిన జ్వరము అసాధ్యము. అల్పలక్షణములు కలిగినది కృచ్ఛ సాధ్యము. శారీరబలము, అగ్ని బలము నశించిన వారికి ధాతు బల ఓజస్సు క్షీణించిన సూతికకు సన్నిపాత జ్వరము అసాధ్యము. వైద్యుడు రోగి మరణించు పర్యంతం తప్పక ప్రయత్నము చేయవలెను.

సన్నిపాతేషు దోషేషు యో దోషో బలవాన్ భవేత్ ।
తమేవాదౌ ప్రశమయేచ్ఛేషదోషమతః పరమ్ ॥ **142** ॥
అల్పాన్తరబలేష్వేషు దోషేషు (మతి)మాన్ భిషక్ ।
శ్లేష్మాణమాదౌ శమయేత్ స హ్యేషామనుబన్ధకృత్ ॥ **143** ॥
గురుత్వాత్ కృచ్ఛ్రపాకిత్వాదూర్ధ్వకాయాశ్రయాత్తథా ।
తస్మాజ్జ్వరేణ దుర్దిష్టం వాతపిత్తకఫాత్మకే ॥ **144** ॥

సన్నిపాత జ్వరములో అధికబలము కలిగిన దోషమునకు మొదట చికిత్స చేయవలెను. తరువాత శేష దోష చికిత్స చేయవలెను. ఒకవేళ వాతపిత్త కఫ రూప సన్నిపాతజ్వరములో దోషబలవములు సమానముగా ఉన్నపుడు మొదట వివేకవంతుడైన వాడు కఫ చికిత్సను చేయవలెను. ఎందుకనగా గురు కృచ్ఛ పాకము మరియు శరీర ఊర్ధ్వ భాగమున ఉండుటచే కఫము అనుబంధ కారకముగా ఉండును.

తస్యాం తస్యామవస్థాయాం తత్తత్ కార్యం చికిత్సితమ్ ।
సామాన్యేన తు వక్ష్యామి తద్విశేషం భిషగ్జితమ్ ॥ **145** ॥

కావున సన్నిపాత జ్వరములో ఆయా అవస్థలలో ఆయా చికిత్సను చేయవలెను. అయినా సామాన్యరూపములో అందులో ఉండు విశేషమును వర్ణించెదము.

కుశకాశశ్వదంష్ట్రార్కసుధైరణ్డపరు(షకైః) ।
. . . . న్నయవద్రోణం చర్మణ్యాస్తీర్య యుక్తితః ॥ **146** ॥
స్వేదయేత్ సూతికాం తత్ర గురుప్రావరణావృతామ్ ।

సన్నిపాత జ్వరములో స్వేదము :- కుశ, కాశ, గోక్షుర, అర్క, తూహర్, సుధ, ఏరండ, పలాశ, యవలు, ఒక ద్రోణ పరిమాణములో తీసికొని తోలుపై పరిచి సూతికను కంబళితో కప్పి యుక్తి పూర్వకముగా స్వేదము చేయవలెను.

నాగరం దశమూలం చ కట్ఫ్వఙ్గం దారుకద్వయమ్ ॥ **147** ॥

పిప్పల్యస్త్రిఫలా భార్గీ కర్కటాఖ్యా దురాలభా ।
ససైన్ధవః కషాయోఽయం జ్వరే పూర్వాపరాహ్ణికే ॥ **148** ॥
మధుహిఙ్గుసమాయుక్తో దేయః సాయాహ్నికే జ్వరే ।

పూర్వాహ్నము మరియు అపరాహ్న కాలములో వచ్చు సన్నిపాత జ్వరములో శుంఠి, శ్యోనాక, హరిద్ర, పిప్పలీ, త్రిఫల, భారంగి, కర్కాటకశృంగి, దురాలభ వీటి క్వాథములో లవణం కలిపి తాగించవలెను. సాయంత్రం వచ్చు సన్నిపాత జ్వరములో మధు హింగు కలిపి త్రాగించాలి.

పటోలముస్తామధుకరోహి . . . . ॥ **149** ॥
సర్పిషా సహ పాతవ్యం సన్నిపాతేఽనిలోత్తరే ।

సన్నిపాత జ్వరములో వాత ప్రాధాన్యం ఉన్నచో పటోల ముస్త, యష్టి, రోహిణి మొదలగు ద్రవ్య క్వాథములో ఘృతం కలిపి సేవించవలెను.

ఏతదేవ త్రిఫలయా యుక్తం చ సురదారుణా ॥ **150** ॥
పాయయేన్మధునాఽఽలోడ్య సన్నిపాతే కఫోత్తరే ।

సన్నిపాతజ్వరంలో కఫప్రాధాన్యం ఉన్నచో త్రిఫలా దేవదారు మధు కలిపి సేవించవలెను.

ఏలామధూకమధుకశీతపాకీపరూషకైః ॥ **151** ॥

త్రిఫలాసారివాపాఠామఞ్జిష్ఠాచతురఙ్గులైః ।
పిత్తోత్తరే త్వభి(న్యాసే) పిబేత్ సమధుశర్కరమ్ ॥ **152** ॥

సన్నిపాతజ్వరములో పిత్తాధిక్యమున్నచో చిన్నేల, మధూక, యష్టి మధు, శతపాకి (రుంజ), వాసా, త్రిఫలా, సారిబా, పాఠా మంజిష్ఠ, ఆరగ్వధ క్వాథములో మధు శర్కర కలిపి త్రాగవలెను.

భార్గీ శృఙ్గీ త్రివృద్దంతీ దశమూలీ దురాలభా ।
కట్వఙ్గం త్రిఫలా శుణ్ఠీ పిప్పలీ చేతి తైః శృతమ్ ॥ 153 ॥
క్వాథం ససైన్ధవక్షారం పాయయేచ్చానులోమికమ్ ।
గోమూత్రయుక్తాం త్రివృతాం కేవలాం వా వచాం పిబేత్ ॥ 154 ॥

అనులోమనం కొరకు భారంగి, కర్కాటక శృంగి, త్రివృత, దంతి, దశమూల, దురాలభ, శ్యోనాక, త్రిఫల, శొంఠి, పిప్పలీ, మొదలగు ఔషధముల ద్వారా పక్వం చేయబడిన క్వాథములో సైంధవలవణము క్షీరము కలిపి త్రాగించవలెను. లేదా గోమూత్రములో త్రివృత్ కలిపి కేవలం వచను సేవించవలెను.

అనులోమం గతే దోషే సంజాతే గ్రహణీబలే ।
. . . తతః సర్పిర్వా సాధు సంస్కృతమ్ ॥ 155 ॥

దోషములు అనులోమనము అయి గ్రహణి బలవ్వైనపుడు సంస్కరించబడిన ఘృతమును త్రాగించవలెను.

మధుకేనాతివిషయా రోహిణ్యా భద్రదారుణా ।
సిద్ధం సర్పిః పిబేత్ కాలే సన్నిపాతజ్వరాపహమ్ ॥ 156 ॥
కల్యాణకం మహోక్తం వా పఞ్చగవ్యమథాపి వా ।

సన్నిపాతజ్వరములో యష్టిమధు, అతివిష, రోహిణి, దేవదారుతో తయారు చేసిన ఘృతమును త్రాగించవలెను. లేదా మహా కళ్యాణ ఘృతమును, పంచగవ్య ఘృతమును సేవించవలెను.

శీతోష్ణైరౌషధైస్తైలం సర్వైరేవోపసంస్కృతమ్ ॥ 157 ॥
అభ్యఙ్గనం విధాతవ్యం యచ్చాన్యత్రిమలాపహమ్ ।

సమస్త శీత మరియు ఉష్ణ ఔషధములతో సిద్ధము చేయబడిన తైలముతో అభ్యంగము చేయువలెను. అన్య త్రిదోషహర ఆహార విహారాదులను ఆచరించవలెను.

హరీతక్యా ప్రియంగ్వా చ మాలత్యాఽఽమ(లకేన) చ ॥ 158
ము(ఖ) ప్రక్షాలనం కార్యం వాసయా ఖదిరేణ వా ।

హరీతకి, ప్రియంగు, మాలతీ, ఆమ్లకీ, వాస, ఖదిరతో ముఖప్రక్షాళనము చేయవలెను.

శ్లక్ష్ణపిష్టం తథాఽఽమ్రాస్థి రసాఞ్జనసమన్వితమ్ ॥ 159 ॥
దంతమాంసౌష్ఠజిహ్వానాం ప్రధానం ప్రతిపాదనమ్ ।

మెత్తగా పిష్టము చేయబడిన ఆమ్రాస్థి, రసాంజనము, దంత మాంసములు ఓష్ఠములు జిహ్వాను ప్రతిసారణం చేయవలెను.

సంతప్యమానే శిరసి దధిసర్జరసాక్షతైః ॥ 160 ॥
సాశ్వగంధైర్మధుయుతైర్లలాటముపలేహయేత్ ।

శిరస్సులో సంతాపము ఉన్నచో దధి సర్జరసం, బియ్యం, అశ్వగంధలను మధుతో కలిపి లేపనం చేయవలెను.

లఘ్వన్నకృతసంసర్గే నిరష్టాహపరే జ్వరే ॥ 161 ॥
సంసర్గే సన్నిపాతే వా సప్రలాపేఽనిలోత్తరే ।
సశూలబద్ధవిణ్మూత్రే సశ్వాసే చ విశేషతః ॥ 162 ॥
పురాణసర్పిః సంస్కారో విధేయో జాఙ్గలో రసః ।
దశమూలకులుత్థానాం యవానాంకువలస్య చ ॥ 163 ॥
కులీరశృఙ్గ్యా రాస్నాయాః శఠీపుష్కరమూలయోః ।
భర్గ్యా దురాలభాయాశ్చ నిర్యూహే సాధు సాధితః ॥ 164 ॥
తేనాస్య విగుణో వాయుర్జ్వరశ్చాస్య ప్రశామ్యతి ।

జ్వరంలో 8 దినముల తర్వాత లఘు అన్నం సేవించిన ప్రలాప యుక్తమై ద్వంద్వజ సన్నిపాత జ్వరములో వాత ప్రదానమై ఉండి శూల, మలమూత్ర బంధం, శ్వాస కృచ్ఛ్రత ఉన్నచో పురాణ ఘృతములో సంస్కృత జాంగల మాంసరసమును ఇవ్వవలెను. దశమూలము కులుత్థ, యవ, కువల, కర్కాటక

శృంగి, రాస్న, శఠి, పుష్కరమూలము, భారంగి, దురాలభ వీటిని సిద్ధము చేసి నిర్వ్యాహము చేయవలెను. తద్వార వికృత వాత జ్వరము నశించును.

పాచనీయైరుపక్రాన్తే భగ్నవేగే సతి జ్వరే ॥ 195 ॥
పక్వాపశేషే చ మలే బలే మందత్వమాగతే ।

పాచన ద్రవ్యములతో జ్వరవేగం శాంతించిన తర్వాత మలము పక్వం అయి శేషముగా ఉన్నపుడు బలహ్రాసమైనపుడు ఈ క్రింది సంశమన యోగములలో మధు కలిపి ఇవ్వాలి.

1. పిప్పలీ, దురాలభ 2. ద్రాక్ష+ పిప్పలి.

పేయం సుశీతం సక్షౌద్రమిదం సంశమనద్వయమ్ ॥ 166 ॥
పిప్పలీ సదురాలమ్భా మృద్వీకా వా సపిప్పలీ ।

గుడూచి, అమ్లకి, రసములో సారిబ, శుంఠి, లోధ్ర, దాడిమ, చందన కల్కము కలిపి ఘృతము చేయవలెను. ఇది మంగళీయ ఘృతము, దీనిని సేవించిన విషమ జ్వరము నశించును. ఇది అన్ని జ్వరములలో కూడ అమృతప్రాయం.

గుడూచ్యామలకానాం చ స్వరసే సాధితం ఘృతమ్ ॥ 167 ॥

కల్కేన సారివాశుణ్ఠీలోధ్రదాడిమచందనైః ।
తద్ధి మజ్గల్యకం నామ విషమజ్వరనాశనమ్ ॥ 168 ॥

జ్వరాణాం చాపి సర్వేషామేతదేవామృతోపమమ్ ।
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ అచూష్క (174)

174- అచూషిక

(ఇతి) ఖిలేషు సూతికోపక్రమణీయో (నామైకాదశోఽధ్యాయః)

సూతికోపక్రమణీయాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ జాతకర్మోత్తరాధ్యాయః - ద్వాదశః

అథాతో జాతకర్మోత్తరమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము జాతకర్మోత్తరాధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

అథ ఖలు శిశోర్జాతస్య తత్కర్మణ్యభినిర్వృత్తే ప్రథమ ఏవ మాసి కృతరక్షాహోమమఙ్గలస్వస్త్యయనస్య సూర్యోదయదర్శనోపస్థానం, ప్రదోషే చంద్రమసః ॥ 3 ॥

ఇపుడు శిశువు జన్మానంతరము ప్రసవ కర్మ నివృత్తమైన తర్వాత ప్రథమ మాసములో రక్ష, హోమ, మంగళ, స్వస్త్యనము చేయించి సూర్యోదయ దర్శనము, పూజ, రాత్రిలో చంద్ర దర్శనము చేయవలెను.

చతుర్థే మాసి స్నాతాలఙ్కృతస్యాహతవాససా సంవీతస్య ససిద్ధార్థకమధుసర్పిషా రోచనయా చాన్వాలబ్ధస్య ధాత్ర్యా సహోత్సఙ్గగృహోన్నిష్క్రమణం దేవతాగారప్రవేశనం చ। తత్రాగ్నిం ప్రజ్వలన్తం ఘృతాక్షతైరభ్యర్చ్య బ్రహ్మాణమీశ్వరం విష్ణుం స్కన్దం మాతౄశ్చాన్యాని చ కులదైవతాని గంధపుష్పధూపమాల్యోపహారైర్భక్ష్యైశ్చ బహుభిర్బహువిధైః సంపూజ్య, తతో బ్రాహ్మణవాచనం కృత్వా, తేషామాశిషో గృహీత్వాఽభివాద్య చ గురూన్ పునః స్వమాగారం ప్రవిశేత్। ప్రవిష్టం చైనమనేన మన్త్రేణాభ్యుక్ష్య భిషగ్బ్రూయాత ॥ 4 ॥

శరచ్ఛతం జీవ శిశో ! త్వం దేవైరభిరక్షితః ।
ద్విజైరప్యా శిషా పూతో గురుభిశ్చాభినందితః ఇతి ॥ 5 ॥

4 వ మాసములో శిశువునకు స్నానం చేయించి అలంకరించి, నూతన వస్త్రములను ధరింపచేసి, సర్షప, మధు ఘృతము లేదా గోరోచన యుక్తము ధాత్రితో పాటు మొదటిసారి, ఇంటి బయటకు తీసికొని వెళ్ళవలెను. ఆ మందిరములో ప్రజ్వలితమైన అగ్నికి ఘృతము, అక్షింతలు ద్వారా అభ్యర్చన చేసి, బ్రాహ్మణ, విష్ణు, స్కంధ, మాతృకలు అన్య కులదేవతలను గంధ పుష్ప ధూప మాల్యాది ఉపహారములు వివిధ భక్ష్య పదార్థముల ద్వారా పూజించి బ్రాహ్మణులకు నమస్కారము చేసి వారి ఆశీర్వాదము తీసికొనవలెను. గురు ఆదులకు అభివాదము చేసి తిరిగి గృహప్రవేశం చేయవలెను. గృహం నందు ప్రవేశించిన తర్వాత శరత శతం జీవ శిశో అను మంత్రమును ఉచ్చరించవలెను. అనగా ఓ శిశు నీవు దేవతల ద్వారా సురక్షితులై బ్రాహ్మణ అశీర్వాదముతో పవిత్రమై గురువుల ద్వారా ప్రశంసించబడి 100 సం॥ జీవించుదువు గాక !

షష్ఠే మాసి పూణ్యాహేఽభ్యర్చ్య దేవతాం, ద్విజాంశ్చ భోజనేన సంతర్ప్య దక్షిణాభిః స్వస్తి వాచ్య చ, గృహమధ్యే వాస్తుమధ్యే వా శుచౌ దేశే గోమయేనాద్భిశ్చ చతుర్హస్తమాత్రం స్థణ్డిలముపలిప్య మణ్డలం చతురస్రం వా, హిరణ్యసువర్ణరజతతామ్రకాంస్యశీసాయసాని మణయో ముక్తాప్రవాలా(దయః) సర్వే, సర్వాణి ధాన్యాని వ్రీహయః సర్వసతాలేష్టక(?) క్షీరదధిఘృతమధు గోమయగోమూత్రకార్పాసాదీని, బాలక్రీడనకాని పిష్టమయాని, తద్యథా- గోగజో ష్ట్రాశ్వగర్దభమహిషమేషచ్ఛాగమృగవరాహవానరరురుశరభసింహవ్యాఘ్ర కపితరక్షు వృకకూర్మమీనశుకసారికాకోకిలకలవిఙ్కచక్రవాకహంసక్రౌఞ్చ సారస మయూర క్రకరచకోరకపిఞ్జలచరణాయుధవర్తకాకారాణి, శైలకగృహ(క)రథక యానకస్యన్దనకశల్లికాజిఙ్ఖిరికాఖైరకేశికాతుమ్బికా దుగ్ధవాహకభద్రక సంచోల్లకపీఠప . . . . న్దికాదుహితృకాకుమారకగోలగందుకా- దీన్యన్యాని చ స్త్రీకౌతుకానీతి, భిషక్ తస్య మణ్డలం సన్నిధాయ వసుధాయై అర్ఘ్యం దత్త్వాఽనేన మంత్రేణ- ॥6॥

త్వమగ్రజా త్వం ప్రభవాऽవ్యయా చ
లోకస్య ధాత్రీ సచరాచరస్య
త్వమీజ్యసే త్వం యజసే మహీహ
మాత్రేऽవ నః (పా) హి కుమారమేనమ్ ॥ 7 ॥

6వ మాసములో శుభ దినమున దేవతలకు పూజచేసి బ్రాహ్మణులకు భోజన క్షీరాదులతో సంతుష్ట పరిచి స్వస్తి వాచనం చేసి గృహ మధ్యమున పవిత్ర స్థానంలో పేడతో 4 హస్తముల ప్రమాణము గుండ్రముగా లేక చతురస్రాకారములో అలుకవలెను. ఆవేదిక వద్ద వైద్యుడు ఐశ్వర్యయుక్త స్వర్ణ రజత తామ్ర కాంస్య, సీసము, లోహము, యొక్క మరియు మణి ముక్త ప్రవాళాదులు అక్షితాది ధాన్యములు సర్వసతా లేహ్యము పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, తేనె, పేడ, గోమూత్రం ప్రత్తి, పిండితో చేసిన క్రింది ఆకృతి కల ఆటవస్తువులను ఆవు, ఏనుగు, ఒంటె గుఱ్ఱము, గాడిద, గేదె, మేష, మేక, మృగము, పంది, రుమ, శరభ జాతి మృగము, సింహము పులి, సింహియు, వానర, కపి, చిరుతపులి, గొర్రె, తాబేలు, చేప, చిలుక, గొరింక, కోకిల, కలిగింక, చక్రవాక హంస, క్రౌంచ, సారస, మయూర, క్రకర, చకోర, కపింజల, చర్మాయుధ, వర్తకాకారములతో మరియు శిల గృహ, రథ, యాన, స్యందన, షలిక, జంఘర, భైరిక, ఈశిక, గోల గందుక (బంతి) మొదలగు ఆకారములు కలిగి, అన్య స్త్రీలకిష్టం అయిన ఆట వస్తువులు ఉంచి మంత్రము ద్వారా పృథ్వికి అర్ఘ్యం ఇవ్వవలెను. త్వ అగ్రజా.... అను మంత్రము చదువవలెను. అనగా పృథ్వి నీవు ప్రప్రథమముగా పుట్టినావు. నీ పుట్టుక శ్రేష్టం అయినది అవ్యయం, అక్షయము. నీవు సమస్త జడ చేతనా వస్తువులను ధరించు దానివి. పోషించుదానివి. మేము నీకు పూజను యజ్ఞము చేయుదము. నీవు మాకు తల్లితో సమానం. నీవు ఈ బాలకున్ని రక్షించు. బ్రహ్మ దీనిని అమోదించుగాక.

తతస్తం మణ్డలమధ్యే తథైవ స్నాతమలఙ్కృతమహతవాససం కుమారం ప్రాఙ్ముఖముపవేశయేన్ముహూర్తం, ముహూర్తముపవిశ్య యద్దస్తాభ్యాం ప్రథమం గృహ్ణీత పరిమృశేద్వా కృష్యేద్వా తద్భాగీ భవిష్యతీతి హృది నిమిత్తం కృత్వోత్థాప్యో-త్తరకాలమవహితయా ధాత్ర్యాऽన్వితః కుమారేణ వా ఏతైరేవ క్రీడనకైస్తైజసైరితరైశ్చ లఘుభిరఘురైరతీక్ష్ణైరవక్రజ్ఞమైరనవోపస్కరైరాకర్షణాహరణశక్తై రుచిభిర్ఘోషవద్భిర్వి-

నోద్యమానః సోపాశ్రయాస్తరణోపేతాయా భూవౌ ప్రతిదినమభ్యాసార్థం సకృదుపవిశేదితి।

తర్వాత బాలునకు స్నానం చేయించి అలంకరించి, నూతన వస్త్రములు ధరింపచేసి మండల మధ్యములో తూర్పు ముఖం చేసి కొన్ని క్షణములు కూర్చుండబెట్టి, కూర్చున్నపుడు ఆ బాలుడు తన హస్తములతో ఏది పట్టుకొనునో స్పృశించునో లేదా లాగునో అదే అతని భాగ్యం అగును. అని మనసులో తలుచుకొనవలెను. తర్వాత బాలున్ని ప్రమాద రహిత దాత్రి తీసికొని, వేరే మరో బాలకునితో లేదా తీక్ష్ణం కాని తేజోవంతమైన, తేలికయిన కఠినము కాని అతి వక్రము కాని అతి కొత్తది కాని ఒక చోటనుండి మరి ఒక చోటకు లాగికొని పోగల ఆసక్తి కరమగు శబ్దయుక్త వివిధ ఆట వస్తువులతో వినోదం కలిగించవలెను. ప్రతిరోజు ఒకరి సహాయంతో పరిచిన చాప పై ఆట వస్తువులతో అభ్యాసము చేయించవలెను.

తత్ర శ్లోకాః –

ఉపలిప్తే శుచౌ దేశే శస్త్రతోయాగ్నివర్జితే।
ఉపవిష్టం సకృచ్చైనం న చిరాత్ స్థాపయేద్ బుధః ॥ **9** ॥

పేడ, మట్టి మొదలగు వాటితో అలికిన పవిత్ర శస్త్రజల అగ్ని రహితమైన భూమిపై కూర్చొన్న శిశువును చాలా కాలము వరకు కూర్చుండ బెట్టకూడదు.

స్తైమిత్యం కటిదౌర్బల్యం పృష్ఠభఙ్గః శ్రమో జ్వరః।
విణ్మూత్రానిలసంరోధాధ్మానం చాత్యుపవేశనాత్ ॥ **10** ॥

అధిక కాలం కూర్చుండటచే స్తైమిత్యం, కటి దౌర్బల్యం పృష్ఠ భంగము, శ్రమ, జ్వరం, మలమూత్ర వాత అవరోధము కలుగును. అధ్మానము కలుగును.

ఆసీనస్యాతిబాలస్య సతతం భూమిసేవనాత్।
ఆసన్నాన్యేవ దుఃఖాని నిర్ఘాతం గాత్రభేదనమ్ ॥ **11** ॥
నిర్ఘాతాజ్జర్జరాఙ్గత్వం వేదనా జ్వరసంభవః।
తతో న వృద్ధిర్బాలస్య కఠోరాఙ్గత్వమేవ చ ॥ **12** ॥

అతి చిన్న బాలున్ని, నిరంతరం కూర్చో బెట్టినచో శీఘ్రముగా

వ్యాధిగ్రస్తుడగును. తద్వార నిర్ఘాతము, అంగభేదము కలుగును. నిర్ఘాతము వలన జర్జరత, శరీర వేదన జ్వరం కలుగును. శరీరవృద్ధి కలుగదు. అంగములు కూడా దృఢముగా కావు.

మక్షికాక్రిమికీటానాం వేలాఝుంఝానిలస్య చ ।
సర్పాఖునకులాదీనాం గమ్యో భవతి నిత్యశః ॥ **13** ॥

మరియు బాలకుడు మాక్షిక, కృమి కీటకాదులతో ఉత్పన్నం అగువ్యాధులు ఝంఝావాతము, సర్ప, ఎలుక, ముంగీసాది ప్రాణులతో ఆక్రాంతమగును.

తస్మాన్నతిచిరం నైకో న బాలో న చ రోగితః ।
ఉపవేశ్యో భవేద్బాలో నాపుణ్యాహకృతాదికః ॥ **14** ॥ ఇతి ।

కావున బాలునికి రోగావస్థలో అశుభ సమయాదులలో ఒంటరిగా చాలా సేపటి వరకు కూర్చోపెట్టకూడదు.

తస్మిన్నేవ మాసి వివిధానాం ఫలానాం ప్రాశనం, భిషగనుతిష్ఠేత్ । తద్ది దన్తజాతస్యాన్నప్రాశనం దశమే వా మాసి ప్రశస్తేఽహని ప్రాజాపత్యే నక్షత్రేఽభ్యర్చ్య దేవతాం బ్రాహ్మణాంశ్చ సమాంసేనాన్నేన దక్షిణావతా స్వస్తి వాచ్యా గోమయోపలిప్తే స్థణ్డిలే దర్భానాస్తీర్య సుమనసోఽవకీర్య చతుర్షు స్థానేషు గన్ధమాల్యాలఙ్కృతాన్ పూర్ణకలశాన్ స్వస్తికాంశ్చ సంస్థాప్య క్రీడనకవిహితాని పూర్వవదుపకరణాని సర్వాణ్యేవోపకల్ప్య లావకకపిఞ్జలతిత్తిరచరణా-యుధానామన్యతమస్య మాంసేనాన్యైశ్చ విచిత్రసుసంస్కృత కామికైర్వ్యఞ్జనైః సముదితమన్నపానం మధ్యే నిధాయ తతో భిషక్సుతమలఙ్కృతమహతవస్త్ర-పరిహితమనుష్ఠితరక్షావిధానం కుమారం ప్రాఙ్ముఖః ప్రత్యఙ్ముఖముపవేశ్యాగ్నిం ప్రజ్వాల్యాన్నం సర్వవ్యఞ్జనోపేతం గృహీత్వాఽనేన మన్త్రేణ జుహుయాత్ ॥ **15** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **231** తమం పత్రమ్)

వైద్యుడు అదేసమయంలో (6వ మాసంలో) బాలునికి ఫలసేవన చేయవలెను. తర్వాత దంతములు ఉత్పన్నం అయినపుడు 10వ మాసములో ప్రజాపతి నక్షత్రములో శుభ దినమునందు దేవత బ్రాహ్మణులను పూజించి

మాంసయుక్త అన్నమును దక్షిణా సహితముగా స్వస్తి వచనములు చేసి పేడతో అలికిన వేదికపై దర్భలను పరిచి మల్లెపూలను పరిచి నలువైపులా సుగంధ ద్రవ్యములను మరియు మాల్యాదులతో అలంకరించి జలపూర్ణ కుంభములు స్వస్తికాది చిహ్నములను స్థాపించి ఇంతకు పూర్వం చెప్పిన వివిధ ఆటవస్తువులు ఉపకరణములతో లావుక, గోరింక, కపింజల, తిత్తిరి పక్షి, కోడి, మొదలగు వాటితో చేయబడిన మాంసం, మరియు అన్య సంస్కృత ప్రసన్న వ్యంజనములతో చేయబడిన అన్న పానాదులను మధ్యలో ఉంచవలెను. తర్వాత వైద్యుడు తూర్పుముఖమున కూర్చొని అలంకరించి నూతన వస్త్రములను ధరింపజేసి రక్షావిధానము చేసి బాలుడిని పశ్చిమవైపు ముఖము చేసి కూర్చొనబెట్టవలెను. తర్వాత అగ్నిని ప్రజ్వలింపచేసి సమస్త వ్యంజన యుక్తమైన అన్నమును క్రింది మంత్రముల ద్వారా ఆహుతి నివ్వవలెను.

> **యథా సురాణామమృతం నాగేంద్రాణాం యథా సుధా ।**
> **తథాఽన్నం ప్రాణినాం ప్రాణా అన్నం చాహుః ప్రజాపతిమ్ ॥ 16 ॥**
> **తదుద్భవస్త్రివర్గశ్చ లోకాశ్చైవ యథా హ్యమీ ।**
> **జుహోమి తస్మాత్త్వ య్యన్నమగ్నేఽమృతసుఖోపగమ్ ॥ 17 ॥**
> **ప్రజాపతిరనుమన్యతాం స్వాహా ।**

(మంత్రములు)

దేవతలకు అమృతము, ఏనుగులకు సుధా వలె, ప్రాణులకు అన్నం ప్రాణముగా ఉండును. అన్నమునే ప్రజాపిత అందురు. ధర్మార్థ కామములు లోకోత్పత్తి జరుగునట్లుగానే అన్నం కూడా ఉత్పత్తి అగును. కావున ఓ అగ్ని ! అమృతం వలె సుఖం నిచ్చు అన్నంను నీకు అహుతినిస్తున్నాను. ప్రజాపతి దీనిని అమోదించును.

హుతశేషస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రం సుమృదితం కృత్వాఽఽలభ్య బాలం తతోఽస్య ముఖే దద్యాత్త్రీణి పఞ్చ వా వారాన్, ప్రాశ్యోపస్పృశేచ్చైనమ్; ఉర్ధ్వాప్యోర్ధ్వం ద్వాదశమాసికస్యాన్నమభిలషతోఽల్పశశ్చమాని దద్యాదితి ॥ 18॥

అగ్నిని అహుతి నివ్వగా మిగిలిన అన్నం కొంచెం తీసికొని మెత్తగా చేసి

బాలునికి మూడు లేదా 5 సార్లు తినిపించవలెను. తర్వాత జలమును ఆచమనం చేయించవలెను. 12 వ మాసములో బాలునికి ఇష్టం కలిగినపుడు కొంచెం కొంచెం ఈ క్రింది పదార్థముల నివ్వవలెను.

తత్ర శ్లోకాః -

శాలీనాం షష్టికానాం వా పురాణానాం విశేషతః ।
తణ్డులైర్నిస్తుషైర్భృష్టైః క్షాలితైః సాధితా ద్రవాః ॥ 19 ॥
సస్నేహలవణా లేహ్యా బాలానాం పుష్టివర్ధనాః ।
గోధూమానాం తథా చూర్ణం యవానాం వాఽపి సాత్మ్యతః ॥ 20 ॥

పురాతన శాలి, షష్టిక ధాన్యములను కడిగి సిద్ధము చేసిన ద్రవములను స్నేహలవణము కలిపి బాలునికి అవలేహనం చేయవలెను. ఇది పుష్టి వర్ధకము. సాత్మ్యానుసారం గోధుముల, యవలను కూడా సేవించవచ్చును.

విడఙ్గలవణస్నేహైః పక్వోష్ణం లేహనం హితమ్ ।
భృశం భిన్నపురీషస్య కోద్రవానాం(ణాం) నిధాపయేత్ ॥ 21 ॥

విడంగము లవణము, స్నేహము కలిపి పక్వం చేయబడిన ఉష్ణ అవలేహము బాలునికి హితకరం. బాలునికి అతిసారం ఉన్నచో ఇందులో కోద్రవము కలిపి తినిపించవలెను.

మృద్వీకామధుసర్పీంషి దద్యాత్ పిత్తాత్మనః సదా ।
మాతులుఙ్గరసోపేతం వాతే సలవణాశనమ్ ॥ 22 ॥

పిత్తాధిక్యంలో ద్రాక్ష, ఘృతం, మధు కలిపి ఇవ్వాలి. వాతాధిక్యంలో మాతులుంగ రసంతో లవణ యుక్త భోజనం ఇవ్వాలి.

ఏకాన్తరం ద్వ్యన్తరం వా దేశాగ్నిబలకాలవిత్ ।
యదా వా క్షుధితం పశ్యేత్తదైనం సాత్మ్యమాశయేత్ ॥ 23 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

దేశం, అగ్ని, శారీరక బలం, కాలం, తెలిసిన వ్యక్తి బాలునికి ఆకలి ఉన్నపుడు సాత్మ్య భోజనం ఇవ్వవలెను. అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు జాతకర్మోత్తరం నామ (ద్వాదశోఽధ్యాయః)

జాతకోత్తరం కర్మాధ్యాయం సమాప్తం.

కుక్కూణక చికిత్సితాధ్యాయః - త్రయోదశః

అథాతః కుక్కూణకచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము కుక్కూణక చికిత్సితాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

యదా మాతా కుమారస్య మధురాణి నిషేవతే ।
మత్స్యం మాంసం పయః శాకం నవనీతం తథా దధి ॥ 3 ॥

సురాసవం పిష్టమయం తిలపిష్టామ్లకాఞ్జికమ్ ।
అభిష్యందీని సర్వాణి కాలే కాలే నిషేవతే ॥ 4 ॥

భుక్త్వా భుక్త్వా దివా శేతే విసంజ్ఞా చ విబుధ్యతే ।
తస్య దోషాః ప్రకుపితా దూరం గత్వా చ తిష్ఠతే ॥ 5 ॥

దోషేణావృతమార్గాయాస్తతః స్తన్యం చ దుష్యతే ।

మాతా ఎల్లప్పుడు మధురద్రవ్యములు, మత్స్యములు, మాంసము, క్షీరము, శాకములు, వెన్న, దధి, సురా, ఆసవ మాషపిష్టిచే చేయబడిన పదార్థములు, అమ్ల కాంజికము, సమస్త అభిష్యంది పదార్థ సేవన దివా స్వప్నము భోజనము వెంటనే చేయుట, సంజ్ఞా శూన్యమై పోవుట అపుడు త్రిదోషములు ప్రకోపించి శరీరవములో దూరవముగా స్థిరపడును. దోషవముల ద్వారా మార్గావరోధమగుటచే ఆ స్త్రీ క్షీరము దూషితమగును.

ప్రదుష్టదోషసంజ్ఞం తు యదా పిబతి దారకః ॥ 6 ॥
లవణామ్లనిషేవిత్వాన్మాతాపుత్రౌ రసాదిహ ।
ఆహారదోషాస్తస్యాస్తు బాలస్యాయన్నభోజినః ॥ 7 ॥
అనుప్రవేశాదాక్షేపాదుష్ణసత్త్వావనాదపి ।
జాయతే నయనవ్యాధిః శ్లేష్మలోహితసంభవః ॥ 8 ॥

దోషముల కారణమున దూషితమైన పాలు శిశివు త్రాగును. అపుడు తల్లి లవణామ్ల రససేవనముచే ఉత్పన్నమయిన ఆహారదోషములలో క్షీరమును సేవించు బాలునిలో ప్రవేశించి ఆక్షేపము ఉష్ణత్వ కారణముల వలన కఫరక్తములతో ఉత్పన్నం అగు నేత్రరోగములు కలుగును.

అభీక్ష్ణమస్రం స్రవతే న చ క్షీవతి దుర్మనాః ।
నాసికాం పరిమృద్నాతి కర్ణం వాఞ్ఛ(హ్యా)తి దుఃఖితః ॥ 9 ॥
లలాటమక్షికూటం చ నాసాం చ పరిమర్దతి ।
నేత్రే కణ్డూయతేఽభీక్ష్ణం పాణినా చాప్యతీవ తు ॥ 10 ॥
స ప్రకాశం న సహతే అశ్రు చాస్య ప్రవర్తతే ।
వర్త్మని శ్వయథుశ్చాస్య జానీయాత్తం కుక్కుణకమ్ ॥ 11 ॥

నిరంతరము అశ్రుస్రావము, తుమ్ములు రాకుండుట, మనస్సు అప్రసన్నముగా ఉండుట నాసిక కర్ణములు, లలాటము, నేత్రములపై పరిమర్దనము చేయును. నేత్రముల నుండి దురద అధికముగా ఉండును. ప్రకాశము సహించదు. వర్త్మ శోధ కలుగును.

తస్య చికిత్సితం శ్రేష్ఠం వ్యాఖ్యాస్యామి యథా తథా ।
ధాత్రీం తు తస్య వామయేద్యుక్తం చైవ విపాచయేత్ ॥ 12 ॥
తస్యా వాన్తవిరిక్తాయా నిర్దుహ్యా చ స్తనావుభౌ ।
భోజనాని చ సర్వాణి యథాయుక్తం ప్రదాపయేత్ ॥ 13 ॥
పథ్యం భుఞ్జీత ఖాదేత విపరీతం చ వర్జయేత్ ।
ప్రయతా శుద్ధవస్త్రా స్యాదక్లిష్టాఽమలినా తథా ॥ 14 ॥

దాని శ్రేష్ఠమైన చికిత్సను యథావిధిగా వర్ణించెదను. ఆబాలుని తల్లికి వమనం చేయించవలెను. మరియు యుక్తి పూర్వకముగా దోషపాచనము చేయించవలెను. వమన విరేచనముల తర్వాత ఆరెండు స్తనములను పిండి పాలను తీసివేయవలెను. తర్వాత యుక్తి పూర్వకముగ పథ్యభోజనమును ఇవ్వవలెను. అపథ్యమును త్యజించవలెను. నిర్మల వస్త్రధారణము చేసి క్లేశము లేకుండా పరిశుభ్రముగా ఉండవలెను.

తతో వర్త్మని బాలస్య నిర్భుజ్యాథ ప్రమృజ్య చ ।
నిర్మృచ్య రుధిరం దుష్టం కుర్యాద్ద్రోఽవసేచనమ్ ॥ 15 ॥

తరువాత ఆబాలునికి నేత్రములను తెరిచి శుభ్రము చేయవలెను దూషిత రక్తమును తీసి నీళ్ళతో అవసేచనము చేయవలెను.

ఏరణ్డం రోహిషం చైవ త్వక్క్షీరం వరుణం తథా ।
నిష్క్వాథమేతత్ కృత్వా చ కుమారం పరిషేచయేత్ ॥ 16 ॥

ఏరండ, రోహిష, తవాక్షీరి మరియు వరుణ క్వాథముతో బాలుని పరిషేచనము చేయవలెను.

ఫణిజ్జకస్య పత్రాణి సురసస్య చ పీడయేత్ ।
జాతిప్రసన్నామణ్డేన యష్టీమధుకమేవ చ ॥ 17 ॥
ఏతదాశ్చ్యోతనం తస్య శారదేన జలేన తు ।
త్ర్యహమేతత్ ప్రయుఞ్జీత ద్వ్యహం వాఽపి విధానవిత్ ॥ 18 ॥

చికిత్స తెలిసిన వైద్యుడు పణిజ్జకము (తులసి భేదము) తులసి పత్రములతో స్వరసము తీసి అందులో జాతీస్వరసము ప్రసన్న (మద్యవిశేషము) మండము, యష్టిమధు కలిపి దానితో లేదా శీతల జలము తో 2, లేదా 3 సార్లు ఆశ్చ్యోతనము చేయవలెను.

నే(భే)కరాజస్య పత్రాణి బిల్వస్యాచ్ఛవనాం తథా ।
సురాగ్రమణ్డసంపిష్టం శ్రేష్ఠమాశ్చ్యోతనం మతమ్ ॥ 19 ॥

భృంగరాజ పత్రవములు బిల్వ నిర్యాసవము పత్రస్వరసవము సురా మండముతో మర్దించిన అది ఉత్తమ అశ్చ్యోతనము.

కోలాన్యుత్క్వాథ్య కల్కం వా యష్టీమధుకసంయుతమ్ ।
నేత్రామయే ముఖాలేపః కశ్యపస్త్రత్ప్రశంసతి ॥ 20 ॥

రేగు క్వాథము లేదా కల్కమును యష్టిమధుతో కలపి నేత్రరోగములో ముఖం పై లేపనం చేయవలెను. ఈ లేపము మహర్షికశ్యపుడు ప్రశస్తముగా చెప్పెను.

నే(భే)కరాజీం చ నీలీం చ సురసం గౌరసర్షపాః ।
హరిద్రాం చైవ తత్ సర్వం కల్కం కుర్వీత భాగశః ॥ 21 ॥
ఏతదాలేపనం కుర్యాద్రోగఘ్నం నయనామయే ।
వేదనామక్షిరోగం చ క్షిప్రమేవాపకర్షతి ॥ 22 ॥

భృంగరాజ, నీల, తులసి శ్వేత సర్షప హరిద్ర యథాప్రమాణంలో తీసికొని కల్కం చేయవలెను. దీనితో లేపనం చేసిన నేత్ర వేదన అన్యనేత్ర రోగములు నశించును.

హరిద్రాత్వచమాహృత్య పిప్పలీం చాథ భాగశః ।
వరప్రసన్నయా మణ్డం కుర్యాదఞ్జనవర్తికామ్ ॥ 23 ॥
పిల్లికా చోపలేపశ్చ నేత్రయోస్తేన శామ్యతి ।
అథాస్యాశ్చ్యోతనం కుర్యాత్ సౌవీరకమనుత్తమమ్ ॥

హరిద్ర త్వచ పిప్పలిని యోగ్య పరిమాణంలో తీసికొని ఉత్తమ ప్రసన్న మండముతో కలిపి అంజన వర్తి తయారు చేయవలెను. ఈ అంజన ప్రయోగంతో నేత్రగత పిల్లిక ఉపలేప రోగములు శాంతించును. తరువాత శ్రేష్ఠ సౌవీరకముతో నేత్రములను ఆశ్చ్యోతనము చేయవలెను.

ప్రపౌణ్డరీకం లోధ్రం చ హరిద్రాం శర్కరాం మధు ॥ 24 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 232 తమం పత్రమ్)
పరిషేకో భవేచ్ఛ్రేష్ఠో జలేనోష్ణేన యోజయేత్ ।
అక్షిరోగేషు సర్వేషు యోగ ఏష ప్రశస్యతే ॥ 25 ॥
ఆచార్యానుమతం శ్రేష్ఠం రాత్రౌ చైనం ప్రయోజయేత్ ।

పుండరీకము, లోధ్ర, హరిద్ర, శర్కర, మధు ఉష్ణ జలముతో కలిపి నేత్రములను పరిషేకము చేయవలెను. సమస్త అక్షిరోగములలో దీనిని రాత్రులందు ప్రయోగించవలెను.

ఆటరూషకపత్రాణి మధుకం సైన్ధవం తథా ॥ 26 ॥
పుణ్డరీకస్య పత్రాణి తథా నీలోత్పలాని చ ।
సుఖోదకేన సంయుక్తః పరిషేకో హితో భవేత్ ॥ 27 ॥
కఫాత్మకే త్వభిష్యన్దే సిద్ధమేతం నరాధిప ।

ఓ రాజా! వాసా పత్రములు, యష్టిమధు సైంధవలవణము పుండరీకము, నీలోత్పలము వీటిని ఉష్ణ జలముతో కలిపి కఫాభిష్యందములో పరిషేకము చేయుట హితకరముగా చెప్పబడినది.

అమృతాయాస్తు నిష్క్వాథే కుష్ఠం చ గుడమేవ చ ॥ 28 ॥
వినీయ పిష్టం తోయేన పరిషేకో౽క్షిరోగిణామ్ ।

గుడూచి క్వాథములో కుష్టము, గుడమును మర్దించి జలముతో నేత్రరోగములను పరిషేకము చేయవలెను.

పరిషేకాస్తు బాలానాం దంతజన్మని యే మయా ॥ 29 ॥
కీర్తితాస్తే ప్రయోక్తవ్యాః పరిభూతాక్షిరోగిషు ।

బాలకులలో దంతోత్పత్తి సమయంలో నేను చెప్పిన పరిషేకములన్నియు అక్షిరోగములో ప్రయోగించవలెను.

గవ్యేన మధునా పిష్ట్వా శఙ్ఖేన సహ సైన్ధవమ్ ॥ 30 ॥
సప్తరాత్రం ప్రలేప్యం తు తేన స్రోతసమఞ్జనమ్ ।
తం పిష్ట్వా గుడికాం కృత్వా ఛాయాయాం పరిశోషయేత్ ॥ 31 ॥
పుష్యే సర్వాస్తు సిద్ధాస్తా గుడికాః పత్రసన్నిభాః ।
పృశ్నిపర్ణ్యాస్తు భాగౌ ద్వావంశుమత్యాస్తథా భవేత్ ॥ 32 ॥
త్రయశ్చైవోరుపూగస్య బృహత్యా భాగమేవ తు ।
రజసశ్చాయసశ్చాథ తథా తామ్రాయసస్య చ ॥ 33 ॥
అజాక్షీరేణ పిష్ట్వా తు శోషయేద్ గుటికాం కృతామ్ ।
అజానాం లిణ్డికాభిస్తాః శమీపత్రైశ్చ ధూపయేత్ ॥ 34 ॥
తథైవార్ద్రాశ్చ శుష్కాశ్చ బాలానామక్షిరోగకే ।
రసాఞ్జనం చ యన్ముఖ్యం హరిద్రాత్వచమేవ చ ॥ 35 ॥

ప్రసన్నయాఽఞ్జనం త్వేతత్ కుర్యాదఞ్జనవతికామ్ ।

గోఘృతము మధు మరియు శంఖముతో సైంధవలవణమును మర్దించి 7 దినములవరకు స్రోతోంజనము పై లేపనము చేయవలెను. ఆస్రోతోంజనమును జలంతో మర్దించి మాత్రలు చేసికొని నీడలో ఎండించవలెను. పుష్యమి నక్షత్రములో తయారయిన గుటికలను పృశ్నిపర్ణి మరియు శాలిపర్ణి 2 భాగములు శ్వేత ఏరండ, బృహతి 3 భాగములు లోహ చూర్ణము తామ్రచూర్ణం 3 భాగములు వీటిని మేకపాలతో మర్దించి గుటికలు చేసి ఉంచుకొనవలెను.

ఈ గుటికలను మేకపిటికలు, శమీ పత్రములతో ధూపనము చేయవలెను. ఈ విధముగా ఆర్ద్ర, శుష్క గుటికలను రసాంజనము హరిద్రాత్వచను సురామండముతో మర్దించి అంజన వర్తికను తయారు చేయవలెను.

పిప్పలీం శృఙ్గవేరం చ సమభాగాని పేషయేత్ ॥ 36 ॥
సురాగ్రేణ తతః కుర్యాత్ పిల్లికాఞ్జనవర్తికామ్ ।

ఇదే విధముగా పిప్పలీ అల్లము సమభాగములుగ తీసికొని సురామండముతో మర్దించి అంజనము చేయవలెను. ఇది పిల్లిక రోగమును నశింపచేయును.

అథవాఽతిభవేన్నేత్రశూలం బాలస్య లక్షయేత్ ॥ 37 ॥
స్తబ్ధనేత్రశ్చ దృశ్యేత తత్రేమం విధిమాచరేత్ ।
పిప్పలీం శృఙ్గబేరం చ పర్ణాని సురసస్య చ ॥ 38 ॥
కాలమాలకపర్ణాని తథైవ చ కుతేరకమ్ ।
తం ప్రపిష్య సురాగ్రేణ కుర్యాదఞ్జనవర్తికామ్ ॥ 39 ॥
పిల్లికాముపదేహం చ న చిరాదేవ నాశయేత్ ।

లేదా బాలునికి నేత్రశూల అధికముగా ఉన్నచో లేదా నేత్ర స్తబ్ధము ఉన్నచో పిప్పలీ ఆర్ద్రకము, తులసీ కృష్ణతులసి మకేరుకము వీటిని అన్నింటిని సురామండముతో మర్దించి అంజనము వర్తి చేయవలెను. ఇది పిల్లిక రోగమును ఉపదేహ రోగమును శీఘ్రముగా నశింపచేయును.

కపిత్థస్యాథ బిల్వస్య ఖదిరస్య చ పేషయేత్ ॥ 40 ॥

అజాక్షీరస్య పాత్రం చ తతః శ్చ్యోతనముత్తమమ్ ।

కపిత్థ బిల్వ ఖదిరలను మేక పాలతో మర్దించిన ఉత్తమ ఆశ్చ్యోతనమగును.

కపిత్థస్యాఽటజీనాం చ పత్రాణి సురసస్య చ ॥ 41 ॥
అజాక్షీరేణ పిష్టాని కుర్యాదాశ్చ్యోతనం భిషక్ ।

కపిత్థ, అటజీ, మరియు తులసి పత్రములను మేక పాలతో మర్దించిన ఆశ్చ్యోతనము తయారగును.

మధుకం పర్వతీయాం చ హరిద్రాం పేషయేత్ సమామ్ ॥ 42 ॥
అజాక్షీరేణ తత్ కుర్యాదాశ్చ్యోతనమనుత్తమమ్ ।

యష్టిమధు దారుహరిద్ర సమాన భాగములు గ్రహించి మేకపాలతో మర్దించిన ఉత్తమ ఆశ్చ్యోతనమగును.

సర్పిర్మణ్డం సురాగ్రం చ ఐంద్రీం చందనమేవ చ ॥ 43 ॥
సలిలేన ప్రపిష్టాని కుర్యాదఞ్జనవర్తికామ్ ।

ఘృతమండము, సురాగ్రము, ఐంద్రి, చందనమును నీటితో మర్దించి అంజన వర్తి చేయవలెను.

పద్మకం చోత్పలం చైవ మధుకం చ ప్రపేషయేత్ ॥ 44 ॥
అక్షిరోగే ముఖాలేపమజాక్షీరేణ శర్కరామ్ ।

పద్మకము ఉత్పలము, యష్టి మదు, శర్కరలను మేకపాలతో మర్దించి అక్షి రోగముల కొరకు ముఖలేపమును తయారుచేయవలెను.

శృఙ్గబేరోఽథ మఞ్జిష్ఠా కార్పాసకులకాని చ ॥ 45 ॥
సలిలేన ప్రపిష్టాని ముఖాలేపన ముత్తమమ్ ।

శృంగ భేరి (అల్లము) మంజిష్టకార్పాస, పటోలమును నీటితో మర్దించిన ఉత్తమ ముఖలేపనము.

త్రిఫలామఞ్జనం చైవ తథైవ చ రసాఞ్జనమ్ ॥ 46 ॥
మధునా సమభాగాని కుర్యాదాశు రసక్రియామ్ ।

త్రిఫల, అంజనము, రసాంజనమును సమభాగములుగా తీసికొని మధుతో మర్దించి రసక్రియ చేయవలెను.

పిప్పలీం శృఙ్గబేరం చ మరిచాని తథాఽఞ్జనమ్ ॥ **47** ॥
త్రిఫలాం శఙ్ఖనాభిం చ సైంధవం తామ్రజం రజః ।
ఏతే భాగాః సమాః పిష్టాశ్ఛాయాయాం గుడికాః కృతాః ॥ **48** ॥
శోషయిత్వా వికారేషు నైకజేషు ప్రదాపయేత్ ।
తిమిరే తోయసంసృష్టా కోథకే మార్కవేన తు ॥ **49** ॥

పిప్పలీ, ఆర్ద్రక, మరీచ, అంజనం, త్రిఫల, శంఖనాభి, సైంధవలవణము సమభాగములుగా తీసికొని మర్ధించి గుటికలు తయారుచేసి నీడలో ఎండించవలెను. ఇది అనేక రోగములలో ఉపయోగము. ఉదాహరణకు తిమిర రోగములో నీటితో కోథ రోగములో మొక్క జొన్న రసముతో ప్రయోగించవలెను.

రసేన పిష్ట్వా సిద్ధస్య ద్రాక్షాక్షుద్రోదకేన తు ।
గుడికా కోకిలా నామ చక్షుర్వ్యాధిషు సంమతా ॥ **50** ॥
హితభోజిషు యోక్తవ్యా బాలేషు భిషగుత్తమైః ।

కోకిల గుడ్లు కృష్ణ దత్తూర రసం లేదా ద్రాక్ష మరియు రక్తపునర్నవా రసముతో గుటికలు చేయవలెను. ఇది నేత్రరోగములో ఉత్తమముగా చెప్పబడినది. శ్రేష్ఠవైద్యుడు పథ్యభోజనం చేయువానికి ఇది ప్రయోగించవలెను.

నిర్యాసో నక్తమాలస్య ఘృతమణ్డేన సాధితః ॥ **51** ॥
స్తన్యక్షీరేణ తిమిరే కణ్డ్వాం చైవ హితో భవేత్ ।

కరంజ నిర్యాసము ఘృతమండముతో సిద్ధము చేసి స్త్రీ క్షీరముతో ఇచ్చిన తిమిరము, నేత్రకండులో హితకరము.

సువర్ణగైరికం లాక్షా సైంధవం మరిచాని చ ॥ **52** ॥
సశర్కరం త్రికటుకం గుటికాం హ్యుపకల్పయేత్ ।
ఏషా లోహితికా నామ గుడికా తు స్మృతా బుధైః ॥ **53** ॥
ప్రయోక్తవ్యాఽక్షిసంరంభే క్షిప్రం నిర్వాణమిచ్ఛతా ।

లోభిత్తిక గుటిక- స్వర్ణగైరికము, లాక్ష, సైంధవము, మరీచము, శర్కర, త్రికటు వీటిని కలిపి గుటికలు చేయవలెను. శీఘ్రముగా ఆరోగ్యం కోరువారు అక్షి రోగములలో దీనిని ప్రయోగించవలెను.

పిప్పల్యస్త్రిఫలా చైవ వచా కటుకరోహిణీ ॥ **54** ॥
షడేతాః సమభాగాః స్యుః సప్తమం తామ్రజం రజః ।
జలపిష్టా భవేదేతాః సూర్యతప్తాః పునః పునః ॥ **55** ॥
గుడికాః కారయేత్తా హి ఛాయాయాం పరిశోషయేత్ ॥ **56** ॥

రూక్షాం ఘృతేన పిష్టాం దుగ్ధేనాజేన కోథకే దద్యాత్ ।
పాశవరసేన తిమిరే రాజిషు మధుకేన దేయా తు ॥ **57** ॥

కోథకే మర్మజే సర్వా సర్వాభిష్యంద ఏవ చ ।
సైన్ధవేన సమాయుక్తా హన్యాత్ కణ్డూం జలాన్వితా ॥ **58** ॥

పిప్పలీ, త్రిఫలా, వచ, కటు రోహిణి ఈ 6 సమభాగములు ఏడవది తామ్రచూర్ణం- వీటిని జలంతో మర్ధించి ఎండలో ఎండించి గుటకలు చేసి నీడలో ఎండించుకోవలెను. ఈ గుటికలను ఘృతముతో మర్ధించి మేకపాలతో ఇచ్చిన కోథ రోగము శమించును. తిమిర రోగములో దీనిని (గరిక) తృణ స్వరసముతో రాజి రోగములో యష్టి మధు కలిపి ఇవ్వవలెను. కోథ రోగము మర్మ మరియు అన్ని నేత్రాభిష్యంద రోగములలో సైంధవ లవణముతో నేత్ర కండులో జలముతో ఇవ్వవలెను.

ద్వీపిశత్రోశ్చ పత్రాణి నిష్క్వాథముపహారయేత్ ।
ఏతేన చాక్షిరోగం తు కోష్ణేన పరిషేచయేత్ ॥ **59** ॥

చిత్రక, అమ్లవేతస, పత్ర కషాయంతో నేత్రములను పరిషేచనము చేయవలెను.

సరలం మధుకం చైవ దేవదారుం చ పేషయేత్ ।
కల్కేనైతేన వదనం వేదనాసు ప్రలేపయేత్ ॥ **60** ॥

సరళ, యష్టి మధు దేవదారు మర్ధించి కల్కం చేసి వేదనలో ముఖ లేపనముగా ఉపయోగించవలెను.

రసాఞ్జనం తార్క్ష్యశిలాం క్షౌద్రేణ సహ సంయుతామ్ ।
ఆశ్చ్యోతనం ప్రయుఞ్జీత నేత్రవ్యాధివినాశనమ్ ॥ **61** ॥

నేత్రరోగములను నష్టము చేయుటకు తార్క్ష్య పర్వతముపై ఉత్పన్నం అయిన రసాంజనమును మధుతో కలిపి ఆశ్చ్యోతనము చేయవలెను.

శర్కరాం శృఙ్గబేరం చ స్తన్యం గోపిత్తమేవ చ ।
రసాఞ్జనం సమధుకం కుర్యాదాశ్చ్యోతనం భిషక్ ॥ **62** ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 233 తమం పత్రమ్)

శర్కర, ఆర్ద్రక, స్తన్యము, గోఘృతము రసాంజనాదులను మధుతో కలిపి ఆశ్చ్యోతనము చేయవలెను.

హరిద్రాం శంఖనాభిం చ సలిలేన ప్రపేషయేత్ ।
క్షీరస్య మాత్రయా చైవ కుర్యాదాశ్చ్యోతనం హితమ్ ॥ **63** ॥

హరిద్ర, శంఖనాభి, నీళ్ళతో మర్దించి కొంచెం క్షీరములో కలపవలెను. ఇది ఆశ్చ్యోతనమునకు హితము.

హరిద్రాం పర్వతీయా తు సూర్యతేజసి పాచయేత్ ।
తామ్రపట్టేషు పిష్టాం చ సారసేనావసేచయేత్ ॥ **64** ॥
శీతం చ పరిపూతం చ స్తన్యేన సహ సంయుతమ్ ।
ఆశ్చ్యోతనం ప్రయుఞ్జీత నేత్రవ్యాధివినాశనమ్ ॥ **65** ॥

దారుహరిద్రను సూర్యతాపములో పక్వం చేసి, తామ్రరేకులపై మర్దించవలెను. అందులో తటాక జలం కలిపి చల్లగా ఉన్నపుడు వడబోసి పాలతో కలిపి ఆశ్చ్యోతనము చేయవలెను. ఇది నేత్ర రోగములను నశింపచేయును.

సర్పిషశ్చ భవేద్భాగః క్షౌద్రేణ ద్విగుణం భవేత్ ।
తత్కాలే ప్రలిపేద్బాలో నేత్రవ్యాధౌ ప్రముచ్యతే ॥ **66** ॥

నేత్రరోగములలో ఒక భాగము ఘృతము, 2 భాగములు మధు కలిపి లేపనం చేసిన బాలునికి తత్కాలము రోగముక్తి కలుగును.

హరిద్రాం శఙ్ఖనాభిం చ భద్రముస్తం చ కాథకమ్ ।
పిష్ట్వా వ్యాఘ్రనఖం చైవ మధుకం చైవ భాగశః ॥ **67** ॥
శిరీషబీజం ప్రథమం తాభ్యాం కుర్వీత పూపికామ్ ।
తామ్రపాత్రే సతైలాస్తాః సూర్యతేజసి పాచితాః ॥ **68** ॥

ద్వాదశేఽహ్ని నివాతే చ నీరజస్కే ప్రయత్నతః ।
శిలామయే తతో భాణ్డే తైలం తాం చైవ పూపికామ్ ॥ 69 ॥
ఆతురాణ్యథ నేత్రాణి తైలేనానేన పూరయేత్ ।
వ్యాధిమాశు నృణాం హన్తి ప్రయోగశ్చేత్ ప్రశస్యతే ॥ 70 ॥

హరిద్ర, శంఖనాభి, ముస్త, వ్యాఘ్రనఖి, యష్టిమధు, శిరీషబీజము, యధా యోగ్య పరిమాణములో తీసికొని మర్దించి అపూపములు (పూరి) చేసి తామ్ర పాత్రలో తైలము పోసి వాటిని సూర్యతాపములో పక్వం చేయవలెను. 12 దినములు వాయు, ధూళి లేని స్థానవములో అపూపవములను తైలవమును రాతిపాత్రలో ఉంచవలెను. 12వ దినము ఈ అపూపములను రోగికి తినిపించి తైలముతో నేత్రపూరణము చేయవలెను. ఈ యోగము ప్రశస్తముగా ఉన్నచో రోగము శీఘ్రముగా నశించును.

హరీతకీమామలకీం హరిద్రాం గిరిజామపి ।
మధుకం చ సమం సర్వం సలిలేన ప్రపేషయేత్ ॥ 71 ॥
ఏతదాశ్చ్యోతనం ముఖ్యం వ్యాధీనాం శమనం హితమ్ ।
స్థవిరాణాం శిశూనాం చ ఏతదాశ్చ్యోతనం హితమ్ ॥ 72 ॥

హరిద్ర, ఆమలకి, దారుహరిద్ర, యష్టిమధు సమభాగములుగా గ్రహించి నీటితో మర్దించాలి. ఇది ముఖ్యమైన ఆశ్చ్యోతనము. ఇది నేత్ర రోగములను శాంతింపచేయును ఇది వృద్ధులకు, శిశువులకు హితకరము.

హరిద్రాశకలీకానామార్ద్రాణాం కర్షమావపేత్ ।
తామ్రపాత్రే మితం దద్యాత్ సారమస్యాఢకం మితమ్ ॥ 73 ॥
దశభాగావశేషం తు మృద్వగ్నిముపసాధితమ్ ।
శీతం చ పరిపూతం చ ముఖ్యమాశ్చ్యోతనం హితమ్ ॥ 74 ॥

ఒక తామ్ర పాత్రలో హరిద్ర, శకలీ (మత్స్యము) ఒక్కొక్క కర్షము తీసికొని ఇందులో ఒక ఆఢకము పైన చెప్పిన ద్రవ్యముల రసమును వేయవలెను. దానిని మృద్వగ్ని పై పక్వము చేసి 10వ భాగము శేషముగా ఉన్నపుడు దానిని చల్లార్చి వడబోసినచో ముఖ్యమైన ఆశ్చ్యోతనము తయారగును.

శకలీకమథాక్షీణాం ధారయేన్నయనామయే ।
గ్రీవాయాముత్తమాఙ్గే వా తథా రోగాత్ ప్రముచ్యతే ॥ 75 ॥

నేత్ర రోగములో నేత్రము, గ్రీవ, ఉత్తమాంగముపై శకులీ చేపను ధారణము చేయవలెను.

ఆలంకృతకమూలాని వాస్తుకస్య యవస్య చ ।
ఆఘృష్య నవ (?) ఏషాం తు మూర్ధ్ని కుర్వీత కణ్టకాన్ ॥ 76 ॥
అక్షిరోగం శిరోరోగం సర్వమేతేన శామ్యతి ।

హరితాళము, నిర్మలీ, వాస్తుకము, యవ, వీటి మూలములు తీసికొని సాది దానిని శిరస్సుపై కంటకాకార చిహ్నముగా పూయవలెను. దీని వలన సమస్త నేత్ర రోగములు, శిరోరోగములు శాంతించును.

బలామతిబలాం చైవ త్రివృతాం చైవ గర్భిణీ ॥ 77 ॥
సవ్యే పాణిపుటే కృత్వా పీడయేత్తమపూర్వశః ।
తం రసం క్షౌద్రసంసృష్టం కణ్ఠమస్యాః ప్రలేపయేత్ ॥ 78 ॥

ఒక గర్భిణీ స్త్రీ బల, అతిబల, త్రివృత్‌ను తన ఎడమ చేతిలో తీసికొని రసమును పిండవలెను. ఈ రసములో మధు కలిపి గర్భిణీ స్త్రీ కంఠము నందు లేపము చేయవలెను.

సపిప్పలీశృఙ్గబేరాం హరితాలమనఃశిలామ్ ।
రసాఞ్జన తార్క్ష్యశిలాం సుమనాకోరకాణి చ ॥ 79 ॥
సప్తమోఽత్ర గుడస్యాంశో మధునా సహ పేషితః ।
ఏషా కల్యాణికా నామ సర్వరోగరసక్రియా ॥ 80 ॥

పిప్పలీ, ఆర్ద్రకము, హరితాళము, మణఃశిల, తార్క్ష్య శైలోద్భవ రసాంజనము, మల్లెమొగ్గలు, 7వది గుడము వీటిని మధులో మర్దించవలెను. ఇవన్నీ రోగములను నశింపచేయు, కళ్యాణికా అను రసక్రియ.

మరిచం శృఙ్గబేరం చ సమభాగాని కారయేత్ ।
దధినాఽమ్లేన పిష్ట్వా తు తామ్రమపట్టం ప్రలేపయేత్ ॥ 81 ॥

సప్తరాత్రం ప్రలిప్యైవ తతో దధ్నా ప్రపేషయేత్।
వర్త్యోఽథ తనుకాః కార్యా దద్యాత్ కౌతుకమఞ్జనమ్ ॥ 82 ॥

మరిచము, ఆర్ద్రకము సమభాగములుగా తీసికొని, పెరుగు, కాంజికముతో మర్దించి తామ్ర రేకులపై లేపము చేయవలెను. 7 దినముల వరకు లేపనము చేసి వాటిని పెరుగుతో మర్దించవలెను. వీటిని చిన్న చిన్న వర్తులుగా చేయవలెను. నేత్రములలో అంజనము చేయవలెను. ఇది అశ్చర్యజనక అంజనము.

మృదుపూర్వమదోషం తు మాత్రాయుక్తం చ భేషజమ్।
సాదేశ్యాత్తత్కులీనాం (?) చ కుర్యాద్బాలే భిషక్ క్రియామ్ ॥

వైద్యుడు బాలునికి మొదట మృదువు దోషరహితము యోగ్య మాత్రలో ఔషధమును ప్రయోగించవలెను.

కటుకీయా హి కేచిత్ స్యాన్మ(స్యుర్మ) ధూరీయాస్తథాఽపరే।
మృదు తస్మై ఉపక్రామ్యంస్తీక్ష్ణమప్యల్పమాచరేత్ ॥ 84 ॥

కొందరు బాలునికి కటు ఔషధములను కొందరు మధుర రసములను ప్రయోగింతురు. బాలునికి మృదు ఔషధములతోనే చికిత్స చేయవలెను. తీక్ష్ణౌషధములను సాధ్యం అయినంత తక్కువగా ప్రయోగించవలెను.

ఇతి వార్యోవిదాయేదం మహీపాయమహాన్ఋషిః।
శశంస సర్వమఖిలం బాలనామాథ భేషజమ్ ॥ 85 ॥

ఈ విధంగా మహర్షి కశ్యపుడు వాయోర్విదుడను రాజునకు సమస్త బాలురకు ఔషధములను ఉపదేశము చేసెను.

లోధ్రం సయష్టీమధుకం తు పిష్టం
ఘృతేన భృష్టం తు నిబధ్య వస్త్రే।
క్వాథం గుడూచ్యాం పరిమృజ్య తప్తే
నిహంతి సర్వాక్షిగతాన్వికారాన్ ॥ 86 ॥

లోధ్ర యష్టిమధును మర్దించి ఘృతములో వేయించవలెను. దానిని వస్త్రములో కట్టి గుడూచి క్వాథము నందు వేలాడ దీసి వేడి చేసి శుద్ధము చేయవలెను. దీని ప్రయోగము వలన సర్వ నేత్ర రోగములు నశించును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్కశ్యపః ॥ 87 ॥

(ఇతి) వృద్ధకాశ్యపీయాయాం సంహితాయాం

కుక్కూణక చికిత్సాధ్యాయ స్త్రయోదోషః ॥ 13 ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

కుకూ్కణక చికిత్సితాధ్యాయము సమాప్తం

(ఇతి) వృద్ధకాశ్యపీయాయాం సంహితాయాం

కుక్కూణకచికిత్సాధ్యాయస్త్రయోదశః ॥ 13 ॥

విసర్ప చికిత్సితాధ్యాయః - చతుర్దశః

అథాతో వైసర్పచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము విసర్ప చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

కశ్యపం భిషజాం శ్రేష్ఠమాదిత్యసమతేజసమ్ ।
హుతాగ్నిహోత్రమాసీనమపృచ్ఛద్ వృద్ధజీవకః ॥ 3 ॥

సూర్య సమానమైన తేజస్వి అగ్నిహోత్రము చేసి ఆసీనుడైన వైద్య శ్రేష్ఠులు మహర్షి కశ్యపునితో వృద్ధ జీవకుడు ఈ క్రింది విధముగా ప్రశ్నించెను.

భగవన్ మణ్డలీభూతం త్వగ్రక్తం మాంసమేవ చ ।
విదహన్ దృశ్యతే వ్యాధిరాశీవిషవిషోపమః ॥ 4 ॥
దుఃసహః సుకుమారాణాం కుమారాణాం విశేషతః ।

భగవాన్! సర్ప విషతుల్యమైన ఈ వ్యాధి మండలీ భూత త్వచ రక్త, మాంసములను దహింపచేయునట్లు కనిపించును.

తస్య దారుణరూపస్య దీప్తాగ్నిసమతేజసః ॥ 5 ॥
సముత్పత్తిం చ రూపం చ చికిత్సాం చ మహామునే ! ।
వక్తుమర్హసి తత్త్వేన బాలానాం హితకామ్యయా ॥ 6 ॥

మహాముని! బాలుర హితవు దృష్టిలో ఉంచుకొని, అగ్ని సమానమైన తేజస్సుకల మీరు భయంకర రూపమైన ఆ రోగోత్పత్తి లక్షణములను చికిత్సను విస్తారముగా ఉపదేశించండి.

ఇతి పృష్టః స శిష్యేణ ప్రోవాచేదం మహామునిః ।
దక్షక్రోధాద్భగవతో రుద్రస్యామితతేజసః ॥ 7 ॥

సందష్టౌష్ఠపుటస్యోష్ఠాద్యద్రక్తం ప్రాపతద్ భువి ।
లోహితాఖ్యో౽భవత్తస్మాద్విసర్పశ్చాగ్నిసన్నిభః ॥ 8 ॥

తస్మాన్నిర్దాహినావేతౌ భృశం పీడాకృతౌ నృణామ్ ।

ఈ విధముగా శిష్యునితో ప్రశ్నించబడి మహాముని కశ్యపుడు ఉత్తరమిచ్చెను. అఖండ తేజో వంతుడైన రుద్రభగవానుడు దక్షునిపై క్రోధము ఉదయించినపుడు దంతముల ద్వారా ఓష్టములపై ఒత్తిడి కలిగి రక్తము స్రవించి భూమిపై పడినది. ఆ రక్తమే అగ్ని సమానము అగు విసర్పరోగలక్షణములను ఉత్పన్నం చేయును. కావున ఈ రెండు, మనుష్యులను దహించునవి, అతిపీడ కలిగించునవి.

వివిధం సర్పణాద్దేహే వైసర్పస్తు నిరుచ్యతే ॥ 9 ॥

ఈ రోగము శరీరము నందు నానావిధములుగా విస్తరించును కావున విసర్పము అనబడును.

క్షతాద్భుగ్నాదథోత్పిష్టాదామచ్ఛేదాద్విధారణాత్ ।
దధ్యమ్లమందకసురాశుక్తసౌవీరకస్య చ ॥ 10 ॥

తిలమాషకులుత్థానాం పలాణ్డోర్లశునస్య చ ।
గ్రామ్యానూపౌదకానాం చ మాంసానామతిసేవనాత్ ॥ 11 ॥

విరోధిగుర్వభిష్యందపూతిపర్యుషితాశనాత్ ।
దివాస్వప్నాదజీర్ణాచ్చ శాకపిష్టాన్నసేవనాత్ ॥ 12 ॥

విషోపహతవాయ్వమ్బువస్త్రపానాన్నసేవనాత్ ।
ఏవమాదిభిరప్యన్యైర్దుష్టా వాతాదయః శిశోః ॥ 13 ॥

వైసర్పం జనయన్త్యాశు రక్తాదీన్ సంప్రదూష్య తు ।
ఏవమేవ ప్రకుపితైర్దోషైర్దుష్టం యదా పయః ॥ 14 ॥

సేవతే తస్య తద్దోషాద్విసర్పః సంప్రజాయతే ।

విసర్ప కారణములు - క్షతము అస్థి భగ్నము, లేదా పీడనముతో శరీరము నందలి శరీరభాగము కోసుకొని పోవుట, వేగధారణము, పుల్లని పెరుగు, మంథకము (పూర్తిగా ఏర్పడనిపెరుగు), నువ్వులు, మినుములు, కులుత్థ, ఉల్లి, లశునము, గ్రామ్య ఆనూప, ఔదక, పశుపక్షుల మాంసము అధికముగా సేవించుట విరుద్ధ భోజనము, గురు, అభిష్యంది, పూతీ, పర్యూషిత భోజనము చేయుటచే దివాస్వప్నము, అజీర్ణము, శాక, మాషపిష్ట్యాదులతో చేయబడిన పదార్థములను అధికముగా సేవించుట విషదూషిత వాయు, జలము, వస్త్రము, అన్నము, అధికముగా సేవించుట ఈ కారణములతో దూషితమైన వాతాది దోషములు బాలుర శరీరములో రక్తాదులను దూషింపచేసి విసర్పమునుత్పన్నం చేయును. అదేవిధముగా ప్రకుపిత దోష దూషితమైన స్తన్యము శిశువు సేవించిన విసర్పరోగము కలుగును.

వాతికః పైత్తికశ్చైవ శ్లైష్మికో ద్వంద్వజాస్త్రయః ॥ 15 ॥
సన్నిపాతాచ్చ సప్తైతే వైసర్పాః సముదాహృతాః ।

విసర్ప భేదములు : 1. వాత 2. పిత్త 3 శ్లేష్మ 4-5-6 ద్వంద్వజ 7. సన్నిపాతక ఈ విధముగా 7 విసర్పభేదములు.

న వినా రక్తపిత్తాభ్యాం వైసర్పో జాతు జాయతే ॥ 16 ॥
రక్తాశ్రయో రక్తభవః పిత్తం రక్తే వ్యవస్థితమ్ ।
తస్మాద్రక్తావసేకోఽత్ర భేషజం పరముచ్యతే ॥ 17 ॥
బలకాలవయోదోషదేశదేహవ్యపేక్షయా ।

రక్త, పిత్తములు లేక విసర్పము కాజాలదు. ఇది రక్తాశ్రితము మరియు రక్తముచే ఉత్పన్నమగును. కావున ఇందులో రోగిబలము, కాలము, అవస్థ, దోష, దేశ శరీరానుసారము రక్త మోక్షణము చేయవలెను.

లక్షణాన్యత ఊర్ధ్వం తు ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః ॥ 18 ॥

ఇప్పుడు నేను ప్రతి విసర్ప యొక్క లక్షణములను క్రమముగా చెప్పెదను.

రక్తాదీన్యభిదూష్యాశు వై . . . . . ॥ 19 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 234 తమం పత్రమ్)

పూర్వోక్త వాత ప్రకోపక కారణములచే వాతము ప్రకుపితమై రక్తాదులను దూషించును. అప్పుడు శీఘ్రముగా విసర్పముత్పన్నమగును.

వాతరక్తజ్వర . . . స్ఫోటాంశ్చైష న . . . .యేత్ ॥ 20 ॥

వాతిక విసర్ప లక్షణములు: శరీరములో వాతరక్తము జ్వర స్ఫోటాదులు కల్గును.

ఊర్ధ్వాధఃశుద్ధదేహానాం బహిర్మార్గాశ్రితే మలే ।
ఆదితశ్చాల్పదోషాణాం క్రియాం కుర్యాదిమాం భిషక్ ॥ 21 ॥

దోషములు బహిర్మార్గా శ్రితములైనప్పుడు మొదట దోషాల్పత కారణముచే ఊర్ధ్వ అధః శోధనము చేసి వైద్యుడు ఈ క్రింది చికిత్సను చేయవలెను.

లఙ్ఘయిత్వా యథాకాలం కషాయైః సముపక్రమేత్ ।
ప్రదేహైః పరిషేకైశ్చ స్నేహైరభ్యఙ్గనైరపి ॥ 22 ॥
రక్తావసేకైః పథ్యైశ్చ పానాన్నౌషధసేవనైః ।

రోగికి ఉచిత కాలములో లంఘనము చేసిన తర్వాత కషాయ, ప్రదేహ, పరిషేక, స్నేహ, అభ్యంగ, రక్తమోక్షణము పథ్యకర అనుపానములు ఔషధముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

వాతవైసర్పిణం పూర్వమనుబంధవిశేషతః ॥ 23 ॥
పురాణం ప్రపురాణం వా కౌమ్భం వా పాయయేద్ ఘృతమ్ ।

వాత విసర్పములో మొదట అనుబంధ విశేష కారణమున పురాణ ప్రపురాణ లేదా కుంభ సర్పిని ఉపయోగించవలెను.

తైలం సలవణం చాస్య క్షిప్రమభ్యఙ్గనే హితమ్ ॥ 24 ॥
ఆరనాలేన సురయా బలయా వా విపాచితమ్ ।

కాంజి, సుర, బలాతో పక్వం చేసిన తైలమును లవణం వేసి దానితో శీఘ్రముగా రోగికి అభ్యంగము చేయించవలెను.

మధుకస్య చ కల్కేన గుడూచ్యా స్వరసేన చ ॥ 25 ॥
తుల్యక్షీరం పచేత్తైలం తదస్యభ్యఙ్గనే హితమ్ ।

యష్టిమధు కల్కము గుడూచి స్వరసంలో సమాన మాత్రలో పాలన కలిపి తైలం సిద్ధం చేయవలెను. ఇది అభ్యంగమునకు హితకరము.

బలాం రాస్నాం బృహత్యౌ ద్వే వర్చీవం సపునర్నవమ్ ॥ 26 ॥
పాటలాం సుషవీం చైవ మధుకం దేవదారుకమ్ ।
పిష్ట్వా విపక్వం దధ్నా చ తైలమభ్యఞ్జనే హితమ్ ॥

బలా, రాస్న, బృహతీద్వయము వర్చీవ, పునర్నవ, పాటల, కృష్ణ జీరక, యష్టి మధు, దేవదారు వీటిని అన్నింటిని మర్దించి పెరుగు తో పక్వం చేసి తైలము సిద్ధం చేయవలెను. ఇది అభ్యంగమునకు హితకరం.

బిల్వాగ్నిమంథకాశ్మర్యశ్యోనాకైరణ్డపాటలైః ।
పయసా చామ్బునా వాఽపి శృతేన పరిషేచయేత్ ॥ 27 ॥

బిల్వ, అగ్నిమంథ, కాశ్మర్య, శ్యోనాక, ఏరండ, పాటలా వీటిని పాలతో జలముతో సిద్ధము చేసి క్వాథము తయారుచేయవలెను. దీనితో పరిషేచనము చేయవలెను.

భృష్టైః పయసి నిర్వాతైరతసీతిలసర్షపైః ।
క్షీరపిష్టైః ప్రలిమ్పేద్వా వాతవైసర్పపీడితమ్ ॥ 28 ॥

వాత రహిత స్థానములో అతసీ, తిల సర్షపములను నీటితో పక్వము చేసి పాలతో మర్దించి వాత విసర్పరోగికి లేపము చేయవలెను.

సుషవీం సురభీం రాస్నాం వర్చీవం సపునర్నవమ్ ।
ఏకాష్ఠీలాం పలాశం చ దేవదారుం చ పేషయేత్ ॥ 29 ॥
జలేనామ్లేన వా తేన స్నిగ్ధోష్ణేన ప్రలేపయేత్ ।

కృష్ణ జీరక, సురభి, రాస్నా, వర్చీవ, పునర్నవ, ఏకాష్ఠీల, పలాశ దేవదారును జలము లేదా కాంజికములో మర్దించవలెను. స్నిగ్ధ, ఉష్ణముచేసి లేపనము చేయవలెను.

తిల్వకేన త్రివృతయా నీలిన్యా వా పృథక్పృథక్ ॥ 30 ॥
విపక్వం పాయయేత్ సర్పిః సమస్తైర్వా విరేచనమ్ ।

లోధ్ర, త్రివృత్, నీలిని వీటిని వేర్వేరుగా లేదా సమ్మిళితముగా ఘృత పక్వము చేసి త్రాగించవలెను. ఇది విరేచనము చేయును.

ఆభిః క్రియాభిః ప్రశమం న ప్రయాతి యదాఽనిలః ॥
స్వభ్యక్తం స్వేదయే ద్వస్త్రైర్వేశవారేణ వా పునః ।

పై చెప్పిన అన్ని క్రియలు చేసినప్పటికి వాయువు శాంతించనిచో శరీరముపై స్నేహముతో మర్దనము చేయవలెను. లేదా వేశవారము ద్వారా స్వేదనము చేయవలెను.

ఉక్తాభిరాభిః స్నిగ్ధాభిః పాయసైః కృసరేణ వా ॥
శుష్కమూలకకల్కైర్వా కల్కైః శోభాఞ్జనస్య వా ।
సుఖోష్ణైః ప్రదిహేదేనం నాత్యుష్ణం వాఽఽచరేద్విధిమ్ ॥
స్వేదైః ప్రశాన్తే త్వనిలే ప్రకుప్యేత్ పిత్తమగ్నివత్ ।
యథా న చ ప్రకుప్యేత పిత్తం వాయుశ్చ శామ్యతి ॥ **31** ॥
తథా భిషక్ ప్రయుఞ్జీత వాతపిత్తహరీం క్రియాత్ ।

పై చెప్పిన స్నిగ్ధ ద్రవ్యములు లేదా సుఖోష్ణ పాయసం, కృశర, ఎండిన ముల్లంగి కల్కము, లేదా శోభాంజన కల్కము లేపము చేయవలెను. కాని ఈ లేపము అత్యుష్ణముగా ఉండకూడదు. పై చెప్పిన స్వేదముల ద్వారా వాతము శాంతించిన ఎడల అగ్ని సమానమైన పిత్తము ప్రకోపించును. చికిత్సకుడు ఈ విధముగా వాతపిత్త నాశక చికిత్సను చేయవలెను. పిత్తము ప్రకోపించకుండ వాతమును శమింపచేయవలెను.

పైత్తికే తిక్తకం సర్పిరుక్తం జ్వరచికిత్సితే ।
నిరామం పాయయేద్వైద్యః స్నిగ్ధం జ్ఞాత్వా విరేచయేత్ ॥ **32** ॥

పిత్త విసర్ప చికిత్స, రోగి నిరామము అయిన పిదప వైద్యుడు జ్వర చికిత్సలో చెప్పిన తిక్తక ఘృతమును తాగించవలెను. ఈ ఘృతము ద్వార స్నేహనము అయిన తరువాత విరేచనము చేయవలెను.

చందనం పద్మకోశీరం తథా చందనసారివామ్ ।
మృద్వీకాం చ విదారీం చ కాశ్మర్యాణి పరూషకమ్ ॥ **33** ॥
వాసాశృతం పిబేదేతద్వైసర్పజ్వరనాశనమ్ ॥

చందనము, పద్మకము, ఉశీర, రక్త చందనము, సారిబ, ద్రాక్ష,

విదారిగంధ, కాశ్మర్య, పరూషక, వీటిని అన్నిటిని వాసతో పక్వము చేసి కషాయం తయారు చేయవలెను. ఇది విసర్ప జ్వరములను నశింప చేయును.

ఉశీరం మధుకం ద్రాక్షాం కాశ్మర్యాణ్యుత్పలాని చ ।
కశేరుకామిక్షుగణ్డం పరూషకఫలాని చ ॥ 34 ॥
పూర్వకల్పేన పేయాని జ్వరవైసర్పశాంతయే ।

ఉశీర, యష్టి, ద్రాక్ష, గంభారి, ఉత్పల, కశేరుక ఇక్షుగండ (కాశ), పరూషక, వీటిని పై చెప్పిన విధితో పక్వం చేసిన విసర్ప జ్వరములో ఇవ్వవలెను.

కైరాతం మధుకం లోధ్రం చందనం సబిభీతకమ్ ॥
పద్మోత్పలం నాగపుష్పం నాగరం సదురాలభమ్ ।
నిష్క్వాథ్య శీతం మధునా పేయం వైసర్పశాన్తయే ॥ 35 ॥

కిరాతతిక్త, యష్టి మధు, లోధ్ర, రక్తచందన, విభీతకి, పద్మక, ఉత్పల, నాగకేసర, శుంఠి, దురాలభ, వీటిని అన్నిటిని క్వాథము చేసి చల్లార్చి, మధును కలిపి ఇచ్చినచో విసర్పము శాంతించును.

పటోలం చందనం మూర్వా గుడూచీం కటురోహిణీమ్ ।
ముస్తాం పాఠాం సయష్టీకాం పూర్వకల్పేన పాచయేత్ ॥ 36 ॥

పటోల, చందన, మూర్వ, గుడూచి, కటుక రోహిణి, ముస్త, పాఠ యష్టి మధు వీటిని అన్నిటిని పై చెప్పిన విధముగా పక్వం చేసి త్రాగించవలెను.

వ్యాఘాతకం హరిద్రే ద్వే కుటజం కటురోహిణీమ్ ।
గుడూచీం మధుకం చైవ నందనం చేతి తత్ పిబేత్ ॥ 37 ॥

వాఘాతకము (ఆరగ్వధ) హరిద్ర, దారుహరిద్ర, కుటజ, కటుక రోహిణి, గుడూచి, యష్టిమధు, రక్తచందన, వీటిని క్వాథము చేసి త్రాగించవలెను.

పిచుమందం పటోలం చ దార్వీం కటుకరోహిణీమ్ ।
గుడూచీం మధుకం చైవ చందనం చేతి తత్ పిబేత్ ॥ 38 ॥

వేప, పటోల, దారు హరిద్ర, కటుకరోహిణి, గుడూచి , యష్ఠ మధు, రక్త చందన వీటి క్వాథము త్రాగించవలెను.

పిచుమందం పటోలం చ దార్వీం కటుకరోహిణీమ్ ।
త్రాయమాణాం సయష్టీకాం పిబేద్వైసర్పశాంతయే ॥ 39 ॥

వేప, పటోల, దారుహరిద్ర, కటుకరోహిణీ, త్రాయమాణ. యష్టిమధు వీటి క్వాథము చేసి ఇచ్చిన విసర్ప జ్వరము శాంతించును.

పటోలనిమ్బముస్తానాం చందనోశీరయోరపి ।
ముస్తకామలకోశీరసారివాణామథాపి వా ॥
దద్యాత్ కషాయం పానేన పిత్తవైసర్పశాంతయే ।
పటోలముస్తామలకశృతం వా సఘృతం పిబేత్ ॥ 40 ॥

1. పటోల, నింబ, ముస్త 2. చందన ఉశీర 3. ముస్తా ఆమలకి, ఉశీర, సారిబ కషాయమును త్రాగించవలెను. ఇది పిత్త విసర్పమును శాంతింపచేయును. లేదా పటోల ముస్తా, ఆమలకి క్వాథములో ఘృతమును కలిపి త్రాగించవలెను.

ఉదుమ్బరత్వఙ్మధుకం ప్రియఙ్గ్వో నాగకేశరమ్ ।
పద్మోత్పలానాం కిఞ్జల్కం ప్రదేహః సఘృతో హితః ॥ 41 ॥

ఉదుంబర త్వక్, యష్టిమధు, ప్రియంగు, నాగకేసర, పద్మక ఉత్పల కింజల్క వీటిచూర్ణమును ఘృతముతో కలిపి (ప్రదేహం) లేపము చేయవలెను.

అశ్వత్థోదుమ్బరప్లక్షవటవేతసజామ్బవైః ।
త్వగ్భిః సుపిష్టైరాలేపః శతధౌతఘృతాప్లుతైః ॥ 42 ॥

అశ్వత్థ, ఉదుంబర, ప్లక్ష, వట, వేతస, నేరేడు, వృక్షముల త్వక్ను బాగా మర్దించి, శతధౌత ఘృతములో కలిపి లేపనం చేయవలెను.

శ(క) కుభోదుమ్బరాశ్వత్థవటలోధ్రత్వచః సమాః ।
వేతసత్వక్ సశాలూకా నఽ. . . . . . పేషయేత్ ॥ 43 ॥
సహావిష్కః ప్రలేపోఽయం దాహరాగనివారణః ।

అర్జున, ఉదుంబర, అశ్వత్థ, వట, లోధ్ర, వేతస, శారూక, వీటిని అన్నింటిని మర్దించి, ఘృతముతో కలిపి ప్రలేపము చేసిన దాహరాగములు శమించును.

ఉశీరం చందనం చైవ శాద్వలం శఙ్ఖముత్పలమ్ ॥ **44** ॥
వేతసస్య చ మూలాని ప్రదేహః స్యాత్ సతణ్డులః ।

ఉశీర, చందన, దూర్వ, శంఖ పుష్పి, ఉత్పలము, వీటిత్వక్‌ను బియ్యముతో మర్ధించి లేపనం చేయవలెను.

హ్రీబేరం చందనోశీరం మఞ్జిష్ఠా కుముదోత్పలమ్ ॥ **45** ॥
శారివాం పద్మకిఞ్జల్కం ప్రలేపనమనుత్తమమ్ ।

హ్రీబేర, చందనం, ఉశీర, మంజిష్ట, కలమంద, ఉత్పల, సారిబ పద్మ కేసరములు వీటిని మర్ధించి ఉత్తమ ప్రలేపము చేయవలెను.

విదారీం చందనోశీరం తథా చందనసారివామ్ ॥ **46** ॥
మధుకం క్షీరశుక్లాం చ దద్యా(దాలేప)నం భిషక్ ।

విదారి, చందన, ఉశీర, రక్త చందన, సారిబ, యష్టి మధు క్షీరశుక్ల, వీటిని మర్ధించి లేపనం చేయవలెను.

తాలీశం పద్మకోశీరం మఞ్జిష్ఠాం చందనద్వయమ్ ॥ **47** ॥
ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం ప్రలేపో దాహనాశనః ।

తాలీశం, పద్మక, ఉశీర, మంజిష్ట, శ్వేత చందనం, రక్త చందనం, పుండరీక, యష్టి మధు, వీటిని ప్రలేపము చేసిన దాహము శాంతించును.

ముక్తాశఙ్ఖప్రలేపైశ్చ శుక్తిస్ఫాటికగైరికైః ॥ **48** ॥
సఘృతైః ప్రదిహేదేనం సమస్తైర్లాభతోఽపి వా ।

ముక్త, శంఖ, శుక్తి, స్ఫటిక, గైరిక, వీటిని వేరు వేరుగా కలిపి లేదా యథా లభ్యముగా తీసికొని ఘృతముతో కలిపి లేపనం చేయవలెను.

కదలీకుశకాశానాం తథైవ నడ(ల)వేత్రయోః ॥ **49** ॥
మూలాని చందనోశీరం పద్మకర్షభజీవకమ్ ।
కుముదోత్పలప(త్రాణి మూ) ర్వాసౌగంధికాని చ ।
మృణాలవిశశాలూకతృణశోలే(శాలీ) క్షువాలికాః ।
ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం తాలీశం సకశేరుకమ్ ॥

ఇక్షు వేతసమూలాని సానన్తాః క్షీరిణాం త్వచః ।
శతావరీం సమఞ్జిష్ఠాం కుమ్భీకామితి సంహరేత్ ॥
సంక్షాద్యైతాని మతిమాన్ వాసయేత్ సలిలే నిశి ।
రసం తమథ నిస్రావ్య పరిషేకం తు దాపయేత్ ॥

కదలీ, కుశ, కాశ, నల, వేతస, వీటి మూలమును రక్త చందన, ఉశీర, పద్మక, ఋషభక, జీవక, కుముద, ఉత్పలపత్ర మూర్వ, సౌగంధిక, మృణాల, విష, శాలూక, తృణ, శాలీ, ఇక్షు బాలిక, పుండరీక, యష్టి మధు, తాలీష, కశేరుక, ఇక్షు, వేతస, వీటి మూలములు అనంత క్షీర వృక్షములతో, శతావరి మంజిష్ట, కుంభీక, వీటిని యవ కూట చూర్ణము చేసి బుద్ధి మంతుడైన వాడు రాత్రి శీతల జలముతో ఇవ్వవలెను. ఉదయమున వాటిని అన్నింటిని పిండి రసం తీసికొనవలెను.

ఘృతం వా విపచేదేభిర్మక్షణం పయసా సహ ।
ఏతేష్వేవ కషాయేణ పయస్తుల్యం పచేద్భిషక్ ॥
చతుర్భాగావశిష్టం చ ఖజేనాభిప్రమన్థయేత్ ।
తత్రోత్థితం ఘృతం భూయః పయసాఽష్టగుణేన తు ॥
కల్కైః పయస్యామధుకచందనానాం విపాచితమ్ ।
అభ్యఙ్గే భోజనే పానే దద్యాద్విసర్పనాశనమ్ ।
ఘృతేన పరిషేక్త . . . . న్తర ।

వాటితో పరిషేకించవలెను. లేదా పై చెప్పిన ఔషధములతో ఘృతసిద్ధం చేయాలి. వీటితో ఈ కషాయమునకు సమానముగా పాలు కలపాలి. చతుర్థావశేషముగా దించుకొని కవ్వంతో బాగ చిలకవలెను. ఈ విధముగా తయారయిన ఘృతమునకు 8 రెట్లు పాలు కలిపి జీవంతి, యష్టమధు, రక్త చందనం వీటికల్కం కలిపి పక్వం చేయవలెను. ఘృత సిద్ధమైన తర్వాత అభ్యంగములకు భోజన పానములకు ఉపయోగించవలెను. ఇది విసర్పమును నశింపచేయును. ఈ ఘృతముతో పరిషేకం కూడ చేయవచ్చును.

యష్టీమధుకతోయేన క్షీరేణేక్షురసేన వా ॥ 51 ॥

వటాదివల్కతోయేన శీతేన పరిషేచయేత్।

యష్టిమధు క్వాథముతో ఇక్షు రసము లేదా వటాది త్వక్ క్వాథము చల్లార్చి దానితో పరిషేకము చేయవలెను.

ప్రదిహేద్వా వటాదీనాం కల్కేన సఘృతేన తు ॥ 52 ॥
తథా సహస్రధౌతేన (శతధౌతేన) వా పునః।
సర్పిషా ప్రదిహేదేనం దాహే క్షీరోత్థితేన వా।

వటాది కల్కములో ఘృతము కలిపి లేదా సహస్రధౌత లేద శతధౌత ఘృతమును లేపము చేయవలెను. లేదా విసర్పము దాహముగా ఉన్నచో పాలతో తీసిన ఘృతమును లేపము చేయవలెను.

సదాహరామ(గ)పాకే తు శ్వయథౌ విప్రసర్పతి ॥ 53 ॥
అంతర్విశుద్ధదేహానాం జలౌకాభిహరేదస్రుక।

విసర్పరోగములో దాహరాగపాకములు ఉన్నచో వమన విరేచనాదుల ద్వార అంతశ్శోధనము చేయవలెను. తర్వాత జలూకల ద్వారా రక్తమోక్షణము చేయాలి.

నిఃస్రావ్య దుష్టం రుధిరం కుర్యాద్రక్తప్రసాదనమ్ ॥
సఘృతైః క్షీరిణాం కల్కైర్యథోక్తైః శీతలైరపి।

దూషిత రక్తము తీసిన తర్వాత పై చెప్పిన క్షీరవృక్ష శీతల వృక్ష త్వక్ కల్కముతో నెయ్యిని కలిపి రక్త ప్రసాదనము చేయవలెను.

ఆదితః శ్లేష్మవైసర్పే వమనం సంప్రకల్పయేత్ ॥ 54 ॥
తద్ఘనం వాఽల్పదోషాణాం తతః కుర్యాదిమాం క్రియామ్।

శ్లేష్మక విసర్ప చికిత్స : మొదట రోగికి వమనం చేయించవలెను. దోషములు తక్కువగా ఉన్నచో లంఘనం చేయించి ఈ క్రింది చికిత్స చేయవలెను.

ముస్తాం పాఠాం హరిద్రే ద్వే కుష్ఠం తేజోవతీం వచామ్ ॥
శార్ఙ్గేష్ఠాం త్రిఫలాం మూర్వామగ్నిం హైమవతీమపి।
వత్సకాతివిషే చైవ తథా కటుకరోహిణీమ్ ॥ 55 ॥
నిష్క్వాథ్య పాయయేదేనం పిష్టైస్తైశ్చ ప్రలేపయేత్।

ముస్త, పాఠ, హరిద్ర, దారుహరిద్ర కుష్ఠ, జ్యోతిష్మతి, వచ, కాకమాచి, త్రిఫల, మూర్వ, చిత్రక, హైమవతి, ఇంద్రయవ, అతివిష, కటుకరోహిణి వీటిని క్వాథము చేసి రోగికి త్రాగించవలెను. మర్ధించి శరీరముపై లేపనం చేయవలెను.

ఆరగ్వధం సోమవల్కం కుటజాతివిషే ఘనమ్ ॥
పాఠాం మూర్వాం సశాఙ్గిష్ఠాం కుష్ఠం చ విపచేద్భిషక్ ।
తత్కషాయం పిబేత్ కాలే సుపిష్టైస్తైశ్చ లేపయేత్ ॥ 56 ॥
తేనాస్య కణ్డూః కోఠాని శోఫశ్చాశు ప్రశామ్యతి ।

ఆరగ్వధ, సోమరాజ, కుటజ, అతివిష, ముస్త, పాఠ, మూర్వ, కాకమాచి, కుష్ఠ, వీటిని కషాయం చేయవలెను. ఉచిత కాలములో దీనిని త్రాగవలెను. ఇవి అశ్వగంధ మర్ధించి లేపనం చేయవలెను. దీని వలన కండు, కోఠ, శోఫ శీఘ్రముగా శమించును.

శృతం వాఽప్యమృతాశుణ్ఠీపర్పటైః సదురాలభైః ॥ 57 ॥
పిబేత్ కషాయం మధునా వైసర్పజ్వరపీడితః ।

విసర్ప జ్వర రోగికి, గుడూచి, శుంఠి, పర్పాటక, దురాలభ వీటి కషాయంలో మధు కలిపి త్రాగించవలెను.

త్రిఫలోశీరముస్తాని ఏరణ్డం దేవదారు చ ॥ 58 ॥
నిష్క్వాథ్య పరిషేక్తవ్యో నిమ్బపత్రోదకేన వా ।

త్రిఫల, ఉశీర, ముస్త, ఏరండ, దేవదారు, క్వాథము లేదా వేపాకు క్వాథముతో పరిషేకము చేయవలెను.

శిగ్రుత్వక్సురసాస్ఫోటకాలమాలఫణిజ్ఝకైః ॥
సాటరూషైః శృతం తోయం ప్రదద్యాత్ పరిషేచనమ్ ।
ఖదిరోదకసేకో వా గోమూత్రేణాథవా హితః ॥ 59 ॥

శిగ్రుత్వక్, తులసి, ఆస్ఫోట, కృష్ణ తులసి, ఫణిజిహ్వ వాసాక్వాథము లేదా ఖదిర క్వాథము లేదా గోమూత్రంతో పరిషేచనము చేయవలెను.

గృహధూమం హరిద్రే ద్వే మాలతీపల్లవాని చ !

విడఙ్గం ద్వే హరిద్రే చ పిప్పల్యస్తలలణ్డికా(?) ॥
ముస్తాఽమృతా హరిద్రే ద్వే పటోలారిష్టపల్లవాః ।
కుటజాతివిషే ముస్తం కుష్ఠం చేతి ప్రపేషయేత్ ॥

ఆగారధూమం రజనీం సైంధవం చ ప్రలేపనమ్ ।
శ్లోకార్ధవిహితా హ్యేతే యోగాః స్వల్పఘృతాయు(న్వి)తాః ॥ **60** ॥
ప్రదేహార్థే ప్రయోక్తవ్యాః శోఫకణ్డూరుజాపహాః ।

1. గృహధూమము, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, మల్లె ఆకులు
2. వాయువిడంగ, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, పిప్పలీ, తల్లెండిక
3. ముస్త, గుడూచి, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, నింబపత్ర, పటోల
4. కుటజ, అతివిష, ముస్త, కుష్ట
5. గృహధూమము, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, సైంధవము,
6. వీటి క్వాథములలో ఘృతము కలిపి లేపనమునకు ఉపయోగించవలెను. విసర్ప, శోథ, కండూ నశించును.

సప్తపర్ణం సఖదిరం ముస్తమారగ్వధత్వచమ్ ॥
కురణ్టకం దేవదారు ప్రలేపనమనుత్తమమ్ ।
పలాశభస్మ చైకాఙ్గం లేపో గోమూత్రసంయుతః ॥ **61** ॥

సప్తపర్ణ, ఖదిర, ఆరగ్వద త్వక్, కురంటక, దేవదారు వీటి లేపనం ఉత్తమము. ఫలాశ భస్మము చందనము గోమూత్రముతో కలిపి లేపనం చేయవలెను.

సక్షారం సార్షపం తైలమథవాఽపి ససైంధవమ్ ।
అభ్యఙ్గార్థే ప్రయోక్తవ్యం తైలం కారఞ్జమేవ వా ।
కుష్ఠసైంధవచూర్ణం వా తైలాక్తస్యావఘర్షణమ్ ॥ **62** ॥

సర్షప తైలములో క్షారము లేదా సైంధవలవణము కలిపి లేదా కరంజ తైలముతో అభ్యంగనము చేయవలెను. లేదా రోగికి తైలాభ్యంగనము తర్వాత కుష్టము సైంధవ చూర్ణం కలిపి శరీర ఘర్షణము చేయవలెను.

స్వర్జికాతివిషే ముస్తం త్వగేలేల్వార్థ(లైల్వాలు)వత్సకైః ।
శతాహ్వాగరుకుష్ఠైశ్చ పిష్టైస్తైలం విపాచయేత్ ॥ **63** ॥

తదస్యాభ్యఞ్జనే యోజ్యం కణ్డూకోఠారునాశనమ్ ।

సర్జక్షారము, అతివిష, ముస్త, దాల్చిని, ఏలవాలుకము, ఇంద్రయవ, సోంపు, అగరు, కుష్ఠము వీటి కల్కంతో తైలం సిద్ధం చేసి అభ్యంగం చేసిన కండు, కోఠ, క్షత వ్రణములు నశించును.

శిగ్రుమూలమహింస్రాం చ పిష్ట్వా సర్పిర్విపాచయేత్ ।
తేనాస్యాభ్యఞ్జయేద్గాత్రం కుష్ఠతైలేన వా పునః ॥ **64** ॥

శిగ్రు మూలము, కంటక, పిప్పలి కల్కముతో ఘృతపక్వం చేయవలెను. ఈ ఘృతము లేదా కుష్ఠ తైలంతో రోగికి అభ్యంగనము చేయవలెను.

ఏతేన విధినా వ్యాధిర్యది నైవోపశామ్యతి ।
కణ్డూమద్భిః సదాహైశ్చ మణ్డలైర్విదహేదపి ॥
తతో విరేచనం దద్యాద్రక్తం చాస్యావసేచయేత్ ।
విన్నిర్హృతే దుష్టరక్తే కుర్యాద్రక్తప్రసాదనమ్ ॥ **65** ॥
సఘృతైస్త్రిఫలాకల్కైర్మధుకోదుమ్బరాన్వితైః ।

పై చెప్పిన విధానంతో రోగం శాంతించనిచో కండూ, దాహ, మండలములు ఉన్నచో రోగికి విరేచనం చేయించవలెను. రక్తమోక్షణము చేయవలెను. తరువాత యష్టిమధు, ఉదుంబర, ఘృతయుక్త త్రిఫలా కల్కంతో రక్తప్రసారణము చేయవలెను.

ఇతి వాతాదిజానాం తే వైసర్పాణాం చికిత్సితమ్ ॥
సమాసవ్యాసయోగైశ్చ పృథక్త్వేన చ కీర్తితమ్ ।
ఏతదేవ చ సంసృష్టం సంసృష్టేషు ప్రయోజయేత్ ॥ 66 ॥

ఈ విధంగా నేను సంక్షేపముగా విస్తారముగా వాతాది విసర్పముల చికిత్సను వర్ణించినాను. సంసృష్ట దోష విసర్పములో ఇదే చికిత్సను సంసృష్టముగా చేయవలెను.

యవాన్నం శాలయో ముద్గా మసూరాః సహరేణవః ।
భోజనార్థే పురాణాః స్యుర్జాఙ్గలాశ్చ మృగద్విజాః ॥ 67 ॥

విసర్పములో పథ్యము భోజనములో పురాతన యవాన్నమును శాలి

ధాన్యమును, ముద్గ, మసూర, హరేణు, జాంగల పశు పక్షిమాంసమును ఇవ్వవలెను.

మసూరికాః సవిస్ఫోటాః కక్ష్యాం పామాం తథైవ చ ।
సంసృష్టపిత్తరక్తోత్థా వైసర్పవదుపక్రమేత్ ॥ 68 ॥

మసూరికా, విస్ఫోట, కక్ష, పామ, పిత్తరక్త సంసర్గము వలన ఉత్పన్నం అగును. వీటిని కూడా విసర్పం వలనే చికిత్సించవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ।
అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఉత్తరేషు ఖిలస్థానే భార్గవీయాయాం సంహితాయాం
వైసర్పచికిత్సాధ్యాయశ్చతుర్దశః ॥ 14 ॥

విసర్పాధ్యాయము సమాప్తము.

చర్మదళ చికిత్సితాధ్యాయః - పఞ్చదశః

అథాతశ్చర్మదలచికిత్సితం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇపుడు మనము చర్మదళ అధ్యాయము వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

అథ ఖలు భగవంతమృషిగణపరివృతం బ్రాహ్మ్యా శ్రియా దేదీప్యమానమృషిశ్రేష్ఠం కశ్యపమభివాద్య పప్రచ్ఛ భార్గవః - భగవన్ ! క ఏష చర్మదలో నామ వ్యాధిర్విసర్పమాణోఽగ్నిదగ్ధోపమరూపోఽత్యాబాధకరో బాలానామఙ్గేషూపపద్యతే, కథం చోత్పద్యతే క్షీరపాణాం కుమారాణాం ? క్షీరాన్నాదానాం తు(చ), నవాఽన్నాదవయస్థానమ్ ? అత్ర కో హేతుః ? కిమాత్మకః ? కతివిధః ? కాని చాస్య లక్షణాని ? ఉపద్రవాశ్చ కే ? ఇత్యేవం వ్యాఖ్యాతుమర్హసీతి ॥ 3 ॥

ఐశ్వర్య, శాలి, ఋషిగణులతో ఆవరింపబడిన బ్రహ్మ తేజస్సుతో దేదీప్యమానమైన ఋష్యశ్రేష్ఠుడైన కాశ్యపునికి భార్గవుడు అభివాదం చేసి ప్రశ్నించెను. ఓ భగవాన్! బాలకులలో ఉత్పన్నం అగు చర్మదళమను రోగము వ్యాపించునది. దాని లక్షణములు అగ్నిదగ్ధ సమానముగ ఉండును. అత్యంత కష్టముగ ఉండును. ఇది క్షీరాదులలో క్షీరాన్నాదులలో ఎందుకు కలుగును? అన్నాదులు పెద్దవయసు బాలకులలో ఎందుకు ఉత్పన్నం కాదు? దీని ఉత్పన్న కారణములు ఏమి? దీని స్వరూపము ఏమి? ఎన్ని భేదములు? దీని లక్షణములు ఏవి? దీని ఉపద్రవములు ఏవి మొదలగు విషయములను ఉపదేశించగలరు.

అథ భగవానబ్రవీద్వత్స ! శ్రూయతామిహ ఖలు క్షీరపాణాం కుమారాణాం స్తన్యదోషేణ క్షీరాన్నాదానాం స్తన్యదోషేణాహారదోషేణ చ, సుకుమారాణామస్థిరధాతూనాం బాలానాం గర్భశయ్యోచితమృదుశరీరాణాం వస్త్రాఙ్కాధారణోష్ణానిలాతపస్వేదోపనాహస్వమలమూత్రపురీషసస్పర్శాశౌచ-పాణిపీడనాఽతీవోద్వర్తనకులప్రవృత్త్యాదిభిరుపాయైర్ముఖగలహస్తపాదవృషణాంతర-కట్యఙ్గసంధిషు చోత్పద్యతే ॥ 4 ॥

భగవాన్ కశ్యపుడు ఉత్తరము ఇచ్చెను. వత్సా! వినుము ఇది క్షీరాదులలో స్తన్య దోషకారణముచే క్షీరాన్నద బాలకులలో క్షీరము అహార దోషములతో ఉత్పన్నం అగును శరీర ధాతువులు స్థిరముగా లేకపోవుట శరీరము గర్భశయ్యా యోగ్యమగు మృదుత్వము సుకుమారం కలిగి ఉండుట. ఇలాంటి బాలురకు వస్త్రములు అతిగా ధారణము చేయుట ఎల్లపుడు వడిలో ఉంచుకొనుట ఉష్ణ, వాయువు, ఎండ, స్వేద, ఉపనాహ, మరియు బాలుర స్వశరీరం మలమూత్ర పురీషాదులు అంటుకొనుట, అశుభ్రమైన చేతులతో పీడనం అతి ఉద్వర్త నాది కారణములతో కులప్రవృత్తి కారణమున బాలురకు ముఖము, మెడ, హస్త, పాదములు, వృషణముల క్రింద, కటి అంగసంధులలో ఉత్పన్నం అగును.

నచాన్నాదవయఃస్థానామితి కిం కారణం ? స్థిరకఠినసంహతత్వ-గస్థిధాతూనాం తథా నిత్యవ్యాయామోపచితగాత్రాణాం క్లేశం సహతాం న భవత్యేష వ్యాధిరితి ॥ 5 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 237 తమం పత్రమ్)

అన్నాదులు పెద్ద వయసు కల బాలురలో త్వచ, అస్థి, ధాతువులు స్థిరము కఠినము, ధృఢముగా ఉండును. నిత్యవ్యాయా మాదులతో శరీరము పుష్టిగా ఉండును. క్లేశములు సహింతురు. కావున వీరిలో ఈ రోగము కలుగదు.

వాయుభూయిష్ఠత్వాద్వాయ్వాత్మకమేవోదాహరన్తి । చర్మదలమితి చర్మావదారణాత్ । స చతుర్విధో – వాతికః, శ్లైష్మికః, సాన్నిపాతిక ఇతి ॥ 6 ॥

ఈ రోగములో వాతం ప్రధానం కావున వాతాత్మకం అనబడును. చర్మ అవదారణం అగుటచే ఇది చర్మదళం అనబడును. ఇది 4 విధములుగా ఉండును. వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాతములు.

తత్ర యా బాలస్య మాతా వా ధాత్రీ వా రూక్షసముదాచారాహారో-దావర్తనోపవసనశీలా తథాఽతిచఙ్క్రమణవ్యాయామక్లేశానత్యర్థముపసేవతే తస్యా వాయుః ప్రకుపితః స్తన్యం దూషయతి । తస్య లక్షణమ్ – ఉదకే ప్రక్షిప్తం ప్లవతే విచ్ఛిద్యతే ఛత్రాయతే శ్యావావభాసం, రసేన తిక్తకషాయం విరసం చేతి । తత్ పిబతో జంతోరిమాని రూపాణి భవంతి – సకణ్డూస్ఫుటితపరుషశ్యావావభాసాన్యఙ్గే మణ్డలాని; పిప్లుతం తను వివర్ణమతిసార్యతే; ప్రవేపకముఖశోషరోమహర్షాన్వితశ్చ వాతచర్మదలః ॥ 7 ॥

నిదాన సంప్రాప్తి : బాలురు, తల్లి లేదా ధాత్రి రూక్ష ఆచార ఆహారము, ఉదావర్తనము ఉపవాసం చేయుట, అతి చంక్రమణము, వ్యాయామ క్లేశాదలను సేవించుటచే వాతము ప్రకుపితమై స్తన్యమును దూషించును. ఆ స్తన్య లక్షణములు: నీటిలో వేసిన తేలును, విడిపోవును. గొడుగు వలె కనిపించును. శ్యావ వర్ణము, తిక్త కషాయరసములు, విరసముగా ఉండును. ఈ స్తన్య సేవనంవలన కండు, స్ఫోట కఠోర, శ్యావ వర్ణములు కలిగిన మండలములు కనిపించును. చీమలు కుట్టినట్లుగా, ఫేన యుక్తముగా విసర్పము కలుగును. విప్లుత, పలుచటి పలు వర్ణములుగా అతిసారం కలుగును. ఇందులో కంపము ముఖశోష రోమహర్షం కలుగును.

యదా తు ధాత్రీ క్రోధసంతాపోష్ణామ్లలవణకటుకవిదగ్ధాధ్యశనవివశా (తా) నుపసేవతే తస్యాః పిత్తం ప్రకుపితం వాయునా విక్షిప్యమాణం స్తన్యవహాభిః సిరాభిరనుసృత్య స్తన్యం దూషయతి । తస్య లక్షణాని – ఉదకే ప్రక్షిప్తం హరితరక్తాసితావభాసం భవత్యథ రసేన కట్వమ్లలవణతిక్తం, స్పర్శేనోష్ణమితి । తత్ పిబతో జంతోరిమాని రూపాణి భవన్తి – రక్తనీలావభాసాని శ్యావపీతాభాని శుష్కచ్ఛవీన్యుష్ణాని కుథితదోషపూర్ణాని మణ్డలాన్యుత్పద్యన్తే ఽస్య విసర్పిణిత్వఙ్మాంసదారణాని ప్రభిన్నాని పద్మపత్రప్రకాశాన్యగ్నిదగ్ధోపమాని భవన్తి । అతోఽతిసార్యతే హరితపీతగుదపాకకరమభీక్ష్ణం, దాహముఖశోషచ్ఛర్ది యుచ్ఛ(పీత) వదనాన్వితశ్చ పిత్తచర్మదలః ॥ 8 ॥

ధాత్రి క్రోధ, సంతాప, ఉష్ణ, అమ్ల, లవణ, కటు రసయుక్త విదగ్ధాహారము, విహారము, అధ్యశనాది సేవనము చేసినచో వాతము విక్షిప్తమై

ప్రకోపించిన పిత్తము స్తన్యవహాది సిరలలో చేరి స్తన్యమును, దూషించును. ఆ పిత్తముతో దూషించబడిన స్తన్యము నీటిలో వేసినచో పీతరక్తవర్ణము కృష్ణవర్ణము కనబడును. కటు, అమ్లలవణ తిక్తరసములు కలిగి ఉష్ణస్పర్శ కలిగి ఉండును. ఆ క్షీర సేవన చేయు బాలునికి శరీరముపై రక్త, నీల, కృష్ణ, పీత వర్ణములు కల్గి శుష్కమైన ఉష్ణదుర్గంధ యుక్త దోషపూర్ణమండలములు ఉత్పన్నమగును. త్వక్ మాంసములను దారణము చేయు పద్మపత్రి తుల్యమైన అగ్ని దగ్ధ సమాన విసర్పము కల్గును. నిరంతరము హరిత పీతవర్ణమలము అతిసారముగా ఉండి గుదపాకమును కల్గించును. దాహము, ముఖశోష ఛర్ది, ముఖము పీతముగా నుండుట ఇవి పిత్త చర్మదళ లక్షణములు.

అథ యా ధాత్రీ గుర్వమ్లలవణమధురాభిష్యందిదివాస్వప్నాలస్యాహితాని చాత్యర్థముపసేవతే తస్యాః ప్రకుపితః శ్లేష్మా వాయునా సముదీర్యమాణః స్తన్యమభిదూషయతి । తస్య లక్షణం – జలే నిషీదత్యధస్తాద్రూపేణ సాంద్రం స్నేహబహులం స్పర్శేన శీతపిచ్ఛిలం రసేన మధురమితి । తత్ పిబతో జంతోరిమాని రూపాణి భవంతి – శీతస్తిమితస్నిగ్ధసాంద్రైర్మండలైః శ్వేతాభైర్బహుభిర్నాత్యర్థవేదనాకారైః సర్షపమాత్రీభిః పిడకాభిరుపచితైశ్చిరపాకిభిః సకణ్డూతోదయుతైరుపచీయతే, తతోఽస్య ప్రతిశ్యాయారోచకాఙ్గగౌరవకాసపాకా ఉత్పద్యంతే, బహులం పిచ్ఛిలం చాఽనుబద్ధమతిసార్యతే, నిష్టనతి శ్లేష్మాణం ఛర్దయతి, తంద్రాభిభూతః శ్వేతతాల్వోష్ఠశ్చ భవతీతి శ్లేష్మచర్మదలః ॥ 9 ॥

గురు అమ్ల లవణ మధుర అభిష్యంద ఆహారము దివాస్వప్నము ఆలస్యము అన్య అహితకర ఆచారాదులను అధికముగా సేవించు ధాత్రికి ప్రకుపితమైన కఫము వాతము తో ప్రేరితమై స్తన్యమును దూషించును. ఈ స్తన్యము జలములో వేసిన క్రిందికి చేరును. సాంద్రము, స్నేహాధిక్యము ఉండును. శీతల స్పర్శ పిచ్ఛిలముగా నుండును. మధుర రసము కల్గి ఉండును. ఈ క్షీర సేవనచే శీతము, స్తైమిత్యము స్నిగ్ధ సాంద్రమండలములు కల్గును. శ్వేతవర్ణము అధిక సంఖ్యలో స్వల్ప వేదనతో సర్షప తుల్యమై ఆలస్యముగా పక్వమగు కండు తోదయుక్త పిటికలు ఏర్పడును తర్వాత ప్రతిశ్యాయము అరుచి, అంగగౌరవము, కాస, శ్వాస, పాకాదులు కలుగును. మరియు పిచ్ఛిలమ గుమలముతో అతిసారము

ఉండును. శ్లేష్మ వమనము ఉండును. తంద్ర ఓష్ఠ తాలు తెలుపుగ ఉండును. ఇవి శ్లేష్మజ చర్మదళ లక్షణములు.

యదా తు త్రిదోషసంసృష్టం క్షీరమనుపిబతి తదాఽస్యాఙ్గే మణ్డలాని ప్రాదుర్భవంతి కృష్ణరక్తావభాసాని దగ్ధగుడప్రకాశాని వా త్రిభిర్గుణైరన్వితాని క్షిప్రపాకీని విగంధీన్యవదీర్ణాని పూతికుణపవిస్రావీణి చేతి । తైః స సర్వావనద్ధాఙ్గో నిష్టనత్యనిశం కృచ్ఛ్రేణ రోదితి స్తనం నాభినందతి, కృష్ణమరుణవర్ణావభాసం చాఽతిసార్యతే। సోఽసాధ్యః సన్నిపాతాత్మక ఇతి ॥ 10 ॥

త్రిదోష దూషిత స్తన్యము సేవించిన బాలునికి శరీరముపై కృష్ణ రక్త వర్ణము దగ్ధమై గుడ తుల్యముగా కనిపించునది శీఘ్రముగా పక్వమగు దుర్గంధ యుక్త విదీర్ణమగు పూయ కుణప స్రావములు కలిగి త్రిదోష యుక్త మండలములు ఉత్పన్నం అగును. ఈ మండలములు సర్వ శరీరము వ్యాపించును. ఎల్లపుడు కృచ్ఛ్ర శ్వాస కలిగి అతిరోదనము స్తన అసహిష్ణుత ఉండి కృష్ణ అరుణ వర్ణము కల అతిసారము కలుగును. ఇది సన్నిపాతిక చర్మదళము అసాధ్యము.

ఛర్దితృష్ణాజ్వరాధ్మానశ్వయథుహిక్కాశ్వాసస్వరభేదోపద్రవాన్వితశ్చ ప్రత్యాఖ్యేయః ॥ 11 ॥

చర్మదళ ఉపద్రవములు వమనము తృష్ణ జ్వరము ఆధ్మానము శోథ హిక్క, శ్వాస, స్వర భేదము ఇవి వున్న అసాధ్యము.

భవంతి చాత్ర శ్లోకాః –

నోపక్రమేదసాధ్యం తు సాధ్యం యత్నేన సాధయేత్ ।
యత్ పశ్యేద్ ద్వంద్వజం రూపే పాకం వా రూపతోఽధికమ్ ॥ 12 ॥
తస్య తస్య విదిత్వా తు క్రియాం సమ్యక్ ప్రయోజయేత్ ।
యేనోపక్రమ్యమాణోఽపి శాంతిం నైతి పునః పునః ॥ 13 ॥
తేనైవోత్పాతరోగోఽయం న విశ్వాస్యః కథఞ్చన ।
తస్మాత్ సమ్యగుపక్రమ్యో యథా వక్ష్యే చికిత్సితమ్ ॥ 14 ॥

అసాధ్య రోగములో చికిత్స చేయకూడదు. సాధ్య రోగములో యుక్తి పూర్వకముగా చికిత్సచేయవలెను. ద్వంద్వజములో మరియు అధిక పక్వము కలిగి

ఉన్న రోగములో సరిగా చూచి చికిత్స చేయవలెను. ఇందులో పలుమార్లు చికిత్స చేసిన శాంతించదు. కావున ఇది ఉత్పాత రోగము అందురు. ఈ రోగము నెపుడు విశ్వసించకూడదు. కావున సరిగ్గా చూసి చికిత్స చేయవలెను. దీని చికిత్సను వర్ణించెదను.

తత్రాదిత్ ఏవ ధాత్రీం స్నేహాభ్యఙ్గస్వేదోపపన్నాం నీలికాచూర్ణయుతం సర్పిః పాయయేత్, త్రివృచ్చూర్ణఘృతం వా । తతః సంసర్గోపపాదితాలఘు-స్నిగ్ధైర్యూషైర్దాడిమసైన్ధవయుక్తైర్మృదుమోదనమశ్రీయాన్నివాతశయనాసనపరా । వ్యాయామాజీర్ణమైథునం చ నానుచరేత్। విదారిగన్ధైరణ్డబృహతీ గోక్షురకపునర్నవా పృశ్నిపర్ణ్య ఇతి కషాయమేనాం పాయయేత్ స్తన్యశోధనార్థం, ద్విపఞ్చ మూలకషాయం వా। రాస్నా సుగంధా నాకులీతి కల్కః స్తనాలేపః, తథాఽజగంధాఽ వల్గుజకబృహతీకణ్టకారికాయుతః ప్రదేహః, శతాహ్వామధుకాజ గంధాకాశ్మర్య బృహతీకణ్టకారికాబలాపీలుగుడూచీకల్కో వా భద్రముస్తాత్వ(గ) గరుకల్కో వా పురాణసర్పిస్తిలకల్కో వేతి । అథోరుపూగపలాశపాటలిరాస్నాక్వాథః పరిషేకః, పయసా వా సుఖోష్ణేన చేతి । దేవదారురాస్నాబర్హిణమఞ్జేతి తైలం విపక్వ మభ్యఞ్జనీయం, బిల్వదేవదారుచూతముక్తిఫలవిపక్వం వా ద్విబలాబిల్వ మూలసురదార్వామ్రపేశికావిపక్వం వేతి వాతచర్మదలచికిత్సితముక్తమ్ ॥ 15 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 238 తమం పత్రమ్)

వాతిక చర్మదళ చికిత్సః ప్రప్రథమముగా ధాత్రికి స్నేహ స్వేదములు చేయించి నీలిక లేదా త్రివృత్ చూర్ణమును ఘృతముతో తాగించవలెను. దాడిమ లవణము వేసిన సంసర్గయుక్త గురుస్నిగ్ధ యూషను మెత్తటి అన్నముతో తినవలెను. అపుడు రోగి నివాత స్థానము నందు ఉండవలెను. వ్యాయామ, అజీర్ణ, మైథునములను వర్జించవలెను. స్తన్యశోధనమునకై విదారి గంధ, ఏరండ, బృహతి, గోక్షుర, పునర్నవ, పృశ్నిపర్ణి వీటి కషాయం, లేదా దశమూల కషాయం త్రాగించవలెను. స్తనములపై, రాస్నా, సుగంధ, లేదా గంధనాదులు కలపవలెను. లేదా లేపనం చేయవలెను. లేదా అజగంధ, సోమరాజి, బృహతి, కంటకారి లేపము లేదా సోంపు, యష్టిమధు, అజగంధ, గంభారీ, బృహతీ, కంటకారి, బల, పీలు, గుడూచి, కల్కం లేదా ముస్త, అగరు కల్కం, లేదా పురాణ ఘృతములో తిల

కల్కం కలిపి లేపము చేయవలెను. శ్వేత ఏరండ, ధాతకీ, పాటల, రాస్నాక్వాథము లేదా ఉష్ణ జలముతో పరిషేకము చేయవలెను. దేవదారు రాస్న మయూర మజ్జ, లేదా బిల్వ దేవదారు, మామిడి, ముక్తి ఫలము, లేదా బల, అతిబల బిల్వమూల, దేవదారు, ఆమ్రాస్థి మజ్జతో సిద్ధము చేయబడిన తైలము అభ్యంగనమునకు ప్రయోగించవలెను. ఇది వాతిక చర్మదళ చికిత్స చెప్పబడినది.

అథ పైత్తికే వక్ష్యామః । తద్యథా - ధాత్రీం స్నేహాభ్యజ్గోపపన్నాం వమనవిరేచనేనోపక్రమేత్, నిమ్బోదకపిప్పలీకల్కేన వామయేత్ పిప్పలీలవణయుక్తేన వా దోషనిర్హరణార్థం, మృద్వీకేక్షురసాభయాదిభిర్విరేచయేన్మృద్వీకామలక-సంయోగేన వా ఆరగ్వధఫలమజ్జకషాయసంయుక్తేన వా క్షీరేణేతి యథాబలం వీక్ష్య। సంసర్గం కారయేద్యవాగ్వా యూషకృతాకృతవిధానేన వా । కాశ్మర్యమధుకపరూషకశీతపాక్య ఇతి కృత్వా సుశీతం శర్కరామధులిఖితం కషాయం పాయయేత్ స్తన్యశోధనార్థం, పయస్యాసారివామృతామధూకమృద్వీకానాం కషాయం శర్కరాయుతం చేతి । ప్రపౌణ్డరీకసారివోశీరచందనకల్కః స్తనాలేపః, మధుకక్షీరశుక్లాచందనరసాఞ్జనతుజ్గయుతః ప్రదేహః, యష్టీమధుకచందనకల్కో వా, మధుకచందనభద్రముస్తామఞ్జిష్ఠారసాఞ్జనకల్కో వా, రసాఞ్జనసారివామధుక-చందనోశీరకల్కో వా, కకుభోదుమ్బరాశ్వత్థవటనలమూలశాలూకవఞ్జులకల్కో వా ఘృతయుతః, విశమృణాలపద్మకమఞ్జిష్ఠాపద్మరసాఞ్జనకల్కో వేతి । మధుకమధుపర్ణీవేడవేతసశతావరీనలమూలకదలీకుశకాశపద్మోత్పలేక్షువిదారీవటో-దుమ్బరత్వగ్జమ్బూకుమ్భికా మధురా చేత్యేతాని జలాఢకే పక్త్వా చతుర్భాగావశేషే ఘృతప్రస్థం పాచయేత్ కషాయద్విగుణక్షీరేణ సగర్భః స్యాన్మఞ్జిష్ఠావితూర్ణకపయ-స్యాధాతక్యుశీరచందనక్షీరకాకోలీప్రపౌణ్డరీకక్షీరశుక్లాతాలీసమృద్వీకేతి సుపిష్టం విదధ్యాదేతేన సిద్ధేనాభ్యజ్య లతతోఽవచూర్ణయేల్లోధ్రమధుకదారుహరిద్రా-మలకీత్వక్పత్రచూర్ణైనైతేనేత్యేవమ్, అస్మాజ్జ్వరదాహరాగపాకత్రణాదయశ్చోప-శామ్యంతీతి పిత్తచర్మదల చికిత్సితముత్తమమ్ ॥ 16 ॥

పైత్తిక చర్మదళ చికిత్స :- ధాత్రికి స్నేహాభ్యంగనము చేసి వమనం చేయవలెను. దోష నిర్హరణము కొరకు వేప కషాయములో పిప్పలీ కల్కం కలిపి, లేదా పిప్పలీ, లవణం ద్వారా వమనం చేయించవలెను. రోగి బలానుసారము, ద్రాక్ష ఇక్షు రసము

హరీతకి, లేదా ద్రాక్ష, ఆమ్లకీ, లేదా పాలలో ఆరగ్వధ మజ్జ కషాయం కలిపి విరేచనం చేయించవలెను. తరువాత యవాగు కృతయూషము, అకృతయూషము సంసర్జనక్రమము చేయవలెను. స్తన్య శోధనం కొరకు గంభారి, యష్టిమధు, పరూషక, శాత పాక్య (బలాఫలం) క్వాథము చేసి మధు శర్కర కలిపి ఇవ్వవలెను. లేదా క్షీర కాకోలి, సారిబ, గుడూచి, మధూకఫలము, ద్రాక్షా కషాయంలో శర్కర కలిపి ఇవ్వవలెను. పుండరీకము, సారిబ, ఉశీర చందన కల్కమును స్తనములపై లేపనం చేయవలెను. యష్టిమధు, క్షీర శుక్ల, రక్తచందన, రసాంజనం, నాగకేసరము, లేదా యిష్టిమధు చందన కల్కమును లేదా యష్టి మధు రక్త చందనము, ముస్త, మంజిష్ట, రసాంజన కల్కం, లేదా రసాంజనము, సారిబ, యష్టిమధు, రక్త చందనం, ఉశీర కల్కమును లేదా అర్జున త్వక్, వేండి, అశ్వత్థ, వట, నలమూలము, శాలూకము, వంజుల, కల్కంలో ఘృతమును కలిపి లేదా విశమృణాలము, పద్మకము, మంజిష్ట, కమలమును రసాంజన కల్కము లేపనం చేయవలెను. తరువాత, యష్టిమధు, గుడూచి, వేడ (చందనము) వేతసం, శతావరీ, నలమూలము, కదలీ, కుశ, కాశ, పద్మ, ఉత్పల, ఇక్షు, విదారి, వట, ఉదుంబర త్వక్, నేరేడు, కుంభీక, సోంపు, వీటినన్నిటిని ఆఢక జలంలో పక్వం చేసి, చతుర్థావశేషముగా ఉన్నపుడు, ఒక ప్రస్థము ఘృతము, కషాయమునకు రెండింతలు పాలు కలుపవలెను. మంజిష్ట, విత్తూర్ణక, కాకోలీ, ధాతకీ పుష్పము, ఉశీర, రక్తచందన, క్షీరకాకోలీ, పుండరీక, క్షీర శుక్ల, తాలీసపత్ర, ద్రాక్ష బాగమర్ధించి కల్కం చేసి ఘృత సిద్ధం చేయవలెను. ఈ ఘృతమును అభ్యంగనం చేసి శరీరముపై లోధ్ర యష్టి మధు, దారు హరిద్ర, ఆమలకీ, దాల్చిన తేజపత్ర చూర్ణమును చల్లవలెను. దాని వలన జ్వరము, దాహ, రాగ, పాక, వ్రణాలు శాంతించును.

అత ఊర్ధ్వం శ్లైష్మికే వక్ష్యామః - అథ ధాత్రీం పూర్వేణ విధినోపచార్య నిమ్బకషాయమదనఫలసిద్ధాం వ్యక్తలవణాం యవాగూం పాయయేన్మదనఫలతిల-పిష్టతణ్డులసిద్ధాం వా వమనవిధానేన సుఖసలవణస్నిగ్ధాయాః శ్లేష్మోద్ధరణార్థం చ పిప్పల్యుష్ణోదకం పీత్వా చ్ఛర్దయేత్, కృతవమనాయాః శిరోవిరేచనం విదధ్యాన్ముద్ర సతీనవేత్రాగ్రపటోలనిమ్బముస్తకానామన్యతమపరిగృహీతేన యూషేణ

మృదుమోదనం భోజయేత్ । కుటజఫలముస్తాప్రియఙ్గశార్ఙ్గిష్ఠాపాఠాలోధ్ర గుడూచీమూర్వేత్యక్షమాత్రాణి యథాలాభం సుఖోష్ణోదకేనానుపిబేత్, పాఠాశృఙ్గబేరకల్కం వా, కుటజఫలపాఠాకల్కం వా, కిరాతతిక్తముస్తాచూర్ణం వా మధునా లిహేత్ । భద్రముస్తారిష్టపటోలమూర్వాదారుహరిద్రాత్రిఫలా సప్తపర్ణత్వగిత్యేతైః కషాయమాసుతం మధునా పాకవ్యపదేశతఃప్రయోజయేత్, ముస్తకమాలతీపత్రకల్కేన స్తనావాలేపయేత్ । అథ విరేచనం త్రివృత్త్రిఫలోష్ణోదక లవణసంయుక్తముపయోజ్య యూషశ్చాహారవిధిః । కుటజారిష్టారగ్వధమదన స్వాదుకణ్టకముస్తకనక్తమాలయుతః ప్రదేహః, కుష్ఠశుకనాసారోహిణీముస్తకకిరాత తిక్తాతివిషాయుతో వా, సురసశిగ్రుముస్తాకాల మాలకవిడఙ్గహిఙ్గుపర్ణీతి వా,, త్రిఫలాదారుహరిద్రాకల్కో వా హరిద్రారసాఞ్జనకల్కో వేతి । భద్రముస్తోశీరా ఫోటాటరూషకహరిద్రాకరఞ్జ– సుమనారిష్టసిద్ధం తైలమభ్యఞ్జనీయమితి ॥ 17 ॥

ఇపుడు శ్లేష్మ చర్మదళ చికిత్సను చెప్పెదను.

ధాత్రి, పూర్వోక్త విధితో ఉపచారము చేసి, వమన విధిని అనుసరించి యవాగును త్రాగించవలెను. నింబకషాయం, మదన ఫలంతో సిద్ధం చేయబడిన దానిలో లవణము కలిపి లేదా మదనఫలం, తిలపిష్టము, బియ్యముతో సిద్ధం చేయబడిన కషాయం సుఖ పూర్వకముగా లవణయుక్త ద్రవ్యముల ద్వార స్నేహనమైన తర్వాత, కఫమును వెడలించుటకు పిప్పలీ, ఉష్ణజలము త్రాగించి వమనం చేయించవలెను. వమనానంతరం శిరోవిరేచనం చేయవలెను. తర్వాత ముద్గ, సతీన, నేత్రాగ్ర, పటోల, నింబ ముస్త వీటిలో ఏదో ఒకటి యూషతో మృదు ఓదన భోజనము చేయవలెను. ఇంద్రయవ, ముస్త, ప్రియంగు, కాకజంఘ, పాఠ, లోధ్ర, గుడూచి, మూర్వ, యథా లభ్యముగా, ఒక్కొక్క అక్షచూర్ణము, లేదా, పాఠ, ఆర్ద్రక కల్కము, ఇంద్రయవ, పాఠాకల్కము సుఖోష్ణ జలముతో త్రాగించవలెను. లేదా కిరాత తిక్త, ముస్త చూర్ణము మధుతో ఇవ్వవలెను. ముస్త, నింబ, పటోల, మూర్వ, దారుహరిద్ర త్రిఫల, సప్తపర్ణత్వక్ క్వాథము, సంధానం చేసి మధుతో కలిపి పాక రూపములో ప్రయోగించవలెను. ముస్త, మల్లె ఆకుల కల్కము, స్తనములపై లేపము చేయవలెను. త్రివృత, త్రిఫల, ఉష్ణజలములో లవణం కలిపి విరేచనం కివ్వవలెను. ఆహార రూపములో యూషను సేవించవలెను.

కుటజ, నింబ, అరగ్వధ, మదనఫల, గోక్షూర, ముస్త, కరంజ, లేదా కుష్ఠ, శుకనాసా, రోహిణి, ముస్త, కిరాతతిక్త, అతివిష, లేదా తులసి, శోభాంజనము, ముస్త, కృష్ణముస్త, విడంగ, హింగుపర్ణి లేదా త్రిఫల, దారుహరిద్ర కల్కము హరిద్ర రసాంజన కల్కమును లేపనం చేయవలెను. ముస్త, ఉశీర, అస్ఫోట, వాస, హరిద్ర, కరంజ, పూతి కరంజ, నింబత్వక్‌తో సిద్ధం అయిన తైలముతో అభ్యంగనము చేయవలెను.

భవతి చాత్ర శ్లోకః –

ఏషా చర్మదలోత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా వర్ణరూపతః ।
సాధ్యాసాధ్యవిధానైశ్చ (ప్రతీకార్యో) యథాక్రమమ్ ॥ 18 ॥

ఈ విధముగా వర్ణరూపానుసారం చర్మదళ ఉత్పత్తి వర్ణించబడినది. సాధ్యా అసాధ్య అనుసారము యథాప్రకారముగా చికిత్స చేయవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ (పృ 85) ।

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు చర్మదలచికిత్సా(ధ్యాయః పఞ్చదశః) ॥ 15 ॥

చర్మదళాధ్యాయము సమాప్తం.

ఆమ్ల పిత్త చికిత్సితాధ్యాయః - షోడశః

అథాతో ఽమ్లపిత్తచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥
ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము అమ్ల పిత్త చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణాదామే చామే చ పూరణాత్ ।
పిష్టాన్నానామపక్వానాం మద్యానాం గోరసస్య చ ॥ 3 ॥
గుర్వభిష్యందిభోజ్యానాం వేగానాం ధారణస్య చ ।
అత్యుష్ణస్నిగ్ధరూక్షామ్లద్రవాణామతిసేవనాత్ ॥ 4 ॥
ఫాణితేక్షువికారాణాం కులుత్థానాం చ శీలనాత్ ।
భృష్టధాన్యపులాకానాం పృథుకానాం తథైవ చ ॥ 5 ॥
భుక్త్వా భుక్త్వా దివాస్వప్నాదతిస్నానావగాహనాత్ ।
అంతరోదకపానాచ్చ భుక్తపర్యుషితాశనాత్ ॥ 6 ॥
వాతాదయః ప్రకుప్యన్తి తేషామన్యతమో యదా ।
మందీకరోతి కాయాగ్నిమగ్నౌ మార్దవమాగతే ॥ 7 ॥
ఏతాన్యేవ తథా భూయః సేవమానస్య దుర్మతేః ।
యత్కించిదశితం పీతం దేహినస్తద్ధి దహ్యతి ॥ 8 ॥

విదగ్ధం శుక్తతాం యాతి శుక్తమామాశయే స్థితమ్ ।
తదమ్లపిత్తమిత్యాహుర్బ్రాయిష్ఠం పిత్తదూషణాత్ ॥ 9 ॥
జంతోర్యదనుబధ్నాతి లౌల్యాదనియతాత్మనః ।

నిదాన సంప్రాప్తి : విరుద్ధ భోజనము, అధ్యశనము, అజీర్ణ మరియు ఆమరసము లేదా ఆమ ఆహారము శరీరమునందున్నపుడు మరలభుజించుట పిష్టాన్నము అపక్వమద్యము, గోరసముతో, గురు అభిష్యంద భోజనముతో, వేగధారణము వలన, అతి ఉష్ణ, స్నిగ్ధ, రూక్ష, అమ్ల భోజనముచే, ద్రవపదార్థముల అధిక సేవనచే ఫాణితము, గుడాది అన్య ఇక్షు వికారములు కులుత్థ, వేయించిన ధాన్యము, తుష తుచ్ఛ ధాన్యము మరియు పృధుకము అధికసేవనచే భోజనానంతరము వెంటనే ధివాస్వప్నము చేయుట అధిక స్నానము అవగాహనము, భోజనమధ్యమందు నీరుసేవించుట పర్యుషిత భోజనము, వీటిచే వాతాది దోష ప్రకోపము జరుగును. వీటిలో ఏదైనా జఠరాగ్నిని మందము చేసి నపుడు ఉపర్యుక్త విరుద్ధ్యశనాది కారణములసేవనచే మూర్ఖుడు ఏదైనా సేవించినపుడు అది విదగ్ధమగును. ఈ విదగ్ధాన్నము శుక్తమగును. అది ఆమాశయములో స్థితమగును. ఈ అవస్థలో అసంయమన మనిషి జిహ్వా లోల్యముచే ఏదైనా తిన్నపుడు విదగ్ధమైన పిత్తము దూషితమగును దీనినే అమ్లపిత్త మందురు.

అవిశుష్కే యథా క్షీరం ప్రక్షిప్తం దధిభాజనే ॥ 10 ॥
క్షిప్రమేవామ్లతామేతి కూర్చీభావం చ గచ్ఛతి ।
రసధాతౌ తథా వ్యమ్లే భుక్తం ముక్తం విదహ్యతే ॥ 11 ॥

సరిగా ఎండిన దధి పాత్రలో పాలుపోసినపుడు వెంటనే అమ్లమై పెరుగు అగునట్లు, ధాతువులు అమ్ల యుక్తమైనపుడు ఏ భోజనము చేసిననూ విదగ్ధమగును.

అవ్యాపన్నే త్వధిష్ఠానే జాగ్రతః స్వపతోఽపి వా ।
ప్రేర్యమాణః సమానేన ప్రశ్వాసోచ్ఛ్వాసయోగతః ॥ 12 ॥

శారీరక అధిష్ఠానము దూషితము కానపుడు జాగృత స్వప్నావస్థలో శ్వాసప్రశ్వాస ప్రక్రమతో సమానవాతముతో ప్రేరితమై ఉదాన వాతముతో ప్రజ్వలింపబడిన పాచకాగ్ని సక్రమముగా పాచనము చేయును.

ధమ్యమాన ఉదానేన సమ్యక్ పచతి పాచకః ।
ఇత్యుద్దిష్టం సముత్థానం, లిఙ్గం వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ॥ 13 ॥
విడ్భేదో గురుకోష్ఠత్వమమ్లోత్క్లేశః శిరోరుజా ।
హృచ్ఛూలముదరాధ్మానమఙ్గసాదోఽన్త్రకూజనమ్ ॥ 14 ॥
కణ్ఠోరసీ విదహ్యేతే రోమహర్షశ్చ జాయతే ।
సామాన్యలక్షణం త్వేతద్విశేషస్తూపదేక్ష్యతే ॥ 15 ॥

ఇప్పుడు లక్షణములను వివరించెదను. విట్ భేదము, గురు కోష్ఠము, అమ్లోత్క్లేశము, శిరశ్శూల, హృత్ శూల, ఆధ్మానము, అంగసాదము, అంత్ర కూజనము, కల్గును. రోగి కంఠములో ఉరస్సులో మంట కల్గును. రోమహర్షముకల్గును. ఇవి సామాన్య లక్షణములు. ముందు విశేష లక్షణములు వర్ణించబడును.

వాతాచ్ఛూలాఙ్గసాదౌ చ జృమ్భా స్నిగ్ధోపశాయితా ।
పిత్తాద్భ్రమో విదాహశ్చ స్వాదుశీతోపశాయితా ॥ 16 ॥
కఫాద్ గురుత్వం ఛర్దిశ్చ స్యాద్రూక్షోష్ణోపశాయితా ॥ 17 ॥

వాతిక అమ్లపిత్త లక్షణము : శూల, అంగసాదము, జృంభ, స్నిగ్ధ పదార్థములచే ఉపశమనము, పైత్తిక అమ్లపిత్త లక్షణములు, భ్రమ విదాహము, స్వాదుశీత పదార్థములు శరీరమునకు ఉపశయము కల్గించును. శ్లేష్మక అమ్ల పిత్త లక్షణములు, శరీరగురుత్వము వమనము, రూక్ష ఉష్ణ పదార్థములచే ఉపశమనము కల్గును.

వ్యాధిరామాశయోత్థోఽయం కఫపిత్తే తదాశ్రయే ।
తస్మాదాదిత ఏవాస్య మూలచ్ఛేదాయ బుద్ధిమాన్ ॥ 18 ॥
అక్షీణబలమాంసస్య వమనం సంప్రకల్పయేత్ ।
నాన్యో మాన్యః క్ర(మో)హ్యస్య శాంతయే వమనాదృతే ॥ 19 ॥

ఈ రోగము ఆమాశయము నుండి ఉత్పన్నమగును. కఫ పిత్తములు దీని ఆశ్రితములు. కావున దీని మూల ఛేదనమునకై బలమాంసములు క్షీణించని రోగికి మొదట వమనము చేయించవలెను. స్కంధము, శాఖలు దూషితమైనపుడు వృక్ష మూలమును నరికినట్లు ఈ రోగ నివారణకు వమనము తప్ప మరో చికిత్స లేదు.

దోషశేషశ్చ వాంతస్య యః స్యాత్తదనుబంధకృత్ ॥ 20 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 239 తమం పత్రమ్)

తస్యోపశమనం కుర్యాల్లఙ్ఘనైర్లఘుభోజనైః ।

సాత్మ్యకాలోపపన్నైశ్చ యోగైః శమనపాచనైః ॥ 21 ॥

వమనము తర్వాత దోష శేషమును శాంతింప చేయుటకు లంఘణము, లఘు భోజనము, సాత్మ్యము కాలోచిత శమన పాచన యోగముల ద్వారా చికిత్స చేయవలెను.

దోషోత్క్లేశే న సహసా ద్రవమౌషధమాచరేత్ ।

వమనీయాదృతే తద్ధి న సమ్యక్ పరిపచ్యతే ॥ 22 ॥

దోషోత్క్లేశము తర్వాత వమనము తప్ప మరో ద్రవరూప ఔషధము వెంటనే ఇవ్వకూడదు. ఎందుకనగా అది సక్రమముగా పచనము కాదు.

చేష్టాహారవిశేషేణ కిఞ్చిత్ పరిణతే తతః ।

పీతం తు కురుతే యస్మాచ్ఛమపాచనభేదనమ్ ॥ 23 ॥

కొంత విరామము తర్వాత శరీర చేష్ట ఆహారాదులచే శరీరావస్థ పరిణిత చెందిన తర్వాత ఇచ్చిన ద్రవరూప ఔషధము, దోషముల శమన పాచన భేదములను చేయును.

నాగరాతివిషే ముస్తా నాగరాతివిషేఽభయా ।

త్రాయమాణా పటోలస్య పత్రం కటుకరోహిణీ ॥ 24 ॥

త్రయస్త్రికార్షికా హ్యేతే పాతవ్యా దోషదర్శనాత్ ।

కిరాతతిక్తక్వాథో వా రోహిణ్యా వాఽథ కేవలః ॥ 25 ॥

శరీరము నందు దోషములున్నంతవరకు శుంఠి, అతివిష, ముస్త, లేదా శుంఠి, అతివిష, హరీతక త్రాయమాణ, పటోల పత్ర కటుక రోహిణి ఈ మూడింటిని, 3, 3 కర్షముల క్వాథమును లేదా కిరాతతిక్త లేదో రోహిణి క్వాథమును త్రాగించవలెను.

సంసర్గహ్రుతదోషస్య విశుద్ధామాశయస్య చ ।

యత్నేనాగ్నిసమాధానే ప్రయతేత విచక్షణః ॥ 26 ॥

సంసర్గముతో దోషములు నష్టమైనపుడు ఆమాశయ శుద్ధి జరిగిన తర్వాత బుద్ధిమంతుడైన వాడు ప్రయత్న పూర్వకముగా జఠరాగ్ని వృద్ధి పొందించవలెను.

యథా గోమయచూర్ణాద్యైః సూక్ష్మైః సంధుతితోఽనలః ।
క్రమేణాప్యాయితబలో దహత్యార్ద్రమపీన్ధనమ్ ॥ 27 ॥
తథా విశుద్ధదేహానాం కాయాగ్నిః సముదీరితః ।
పాచయత్యన్నపానాని సారవన్త్యపి దేహినామ్ ॥ 28 ॥

సూక్ష్మమైన పేడ చూర్ణాదులతో చేయబడిన అగ్ని క్రమముగా ప్రజ్వలితమై తర్వాత పచ్చిగా ఉన్న ఇంధనమును కూడ దహింపచేయునట్లు శరీరము శుద్ధమైన తర్వాత ప్రదీప్తమైన జఠరాగ్ని సారయుక్తమైన అన్న పానములను కూడ పచింప చేయును.

సమ్యక్పరిణతేష్వేషు న స్యురామాన్వయా గదాః ।
జాయతే చ తదోత్సాహస్తుష్టిః పుష్టిర్వపుర్బలమ్ ॥ 29 ॥

దోషములు ఆహారము సరిగా పరిపక్వమైన పిదప ఆమయుక్తరోగములు కలుగవు. అప్పుడు శరీరమునందు ఉత్సాహము, తుష్టి, పుష్టి, శరీరబలము ప్రాప్తించును.

తతః క్రమవిశేషేణ జాతప్రాణస్య దేహినః ।
పక్వాశయగతాన్ దోషాన్ స్రంసనేన వినిర్హరేత్ ॥ 30 ॥

తర్వాత ఆప్రాణికి క్రమముగా బలము వచ్చిన తర్వాత స్రంసనము ద్వారా పక్వాశయగత దోషములను వెడలింపవలెను.

లవణామ్బునా సుఖోష్ణేన క్షీరేణేక్షురసేన వా ।
మధూదకేన తిక్తైర్వా వమనం సంప్రకల్పయేత్ ॥ 31 ॥

వమనయోగము : లవణామ్బు చేత (ఉప్పు నీరు),

త్రిఫలా త్రాయమాణా చ కటుకా రోహిణీ త్రివృత్ ।
పఞ్చైషామర్ధపలికాస్త్రివృతా త్వర్ధభాగికా ॥ 32 ॥
పీత్వా విరేచనం హ్యేతదమ్లపిత్తాద్విముచ్యతే ।

విరేచనయోగము : త్రిఫలా, త్రాయమాణ, కటుకరోహిణి త్రివృత ఇవి అయిదు

అర్ధపలము త్రివృత్ ఇందులో సగము తీసుకొనవలెను. ఇది త్రాగిన అమ్లపిత్తము హరించును.

పటోలపత్రం త్రిఫలాత్వచశ్చార్ధపలోన్మితాః ॥ 33 ॥
త్రాయన్తీరోహిణీనిమ్బయష్టికాః కర్షసంమితాః ।
ఫలద్వయం మసూరాణాం చైకధ్యం తద్విపాచయేత్ ॥ 34 ॥
జలాఢకేఽష్టభాగం తు పూతశేషం పునః పచేత్ ।
సర్పిషః కుడవం దత్త్వా ప్రస్థార్ధమవశేషితమ్ ॥ 35 ॥
తత్ పీత్వా నాతిశీతోష్ణం సుఖేనాశు విరిచ్యతే ।
చిరప్రసక్తమప్యేతదమ్లపిత్తం వ్యపోహతి ॥ 36 ॥
వాతపిత్తం జ్వరం కుష్ఠం వైసర్పం వాతశోణితమ్ ।
విద్రధి రక్తగుల్మం చ విస్ఫోటాంశ్చాశు నాశయేత్ ॥ 37 ॥

పటోలపత్రము త్రిఫలాత్వక్ అర్ధపలము, త్రాయ మాణము, రోహిణి, నింబ, యష్టిమధు ఒక కర్షము మసూరము 2 పలములు ఇవన్ని ఒక ఆఢక జలములోపక్వము చేయవలెను. అష్టమాంశము శేషముగా నున్నప్పుడు వడబోసి ఒక కుడవము ఘృతము కలిపి తిరిగి పక్వము చేయవలెను. అర్ధ ప్రస్థము శేషముగా నున్నప్పుడు సుఖోష్ణముగా నున్నపుడు సుఖ విరేచనమగును. ఇది అతి పురాతన అమ్ల పిత్తమును కూడ నశింప చేయును. దీనితో వాత పిత్త జ్వరములు కుష్ఠ, విసర్ప, వాతరక్త విద్రధి, రక్త గుల్మ విస్ఫోటములు శీఘ్రముగా శాంతించును.

పురాణాః శాలయో ముద్గా మసూరాః సహరేణవః ।
గవ్యం సర్పిః పయో వాఽపి జాఙ్గలాశ్చ మృగద్విజాః ॥ 38 ॥
కలాయశాకం పౌతీకం వాసాపుష్పం సవాస్తుకమ్ ।
యాని చాన్యాని శాకాని తిక్తాని చ లఘూని చ ॥ 39 ॥
భోజనేనాఽతిశస్యన్తే యచ్చాన్యదవిదాహి చ ।
తత్సాత్మ్యానాం ప్రయోగాణాం యథోక్తానాం చ శీలనమ్ ॥ 40 ॥

పథ్యములు : అమ్లపిత్తములు, పురాణశాలి, ముద్గ, మసూర, హరేణు, గోఘృత జాంగలపశు పక్షి మాంసము, కలాయశాకము, పౌతికము, వాసాపుష్పము, సవాస్తుకము అన్య తిక్తశాకములు, అవిదాహి ఆహారము ప్రయోగించవలెను. యథోక్త సాత్మ్యములను సేవించవలెను.

లశునస్య హరీతక్యాః పిప్పల్యాః సర్పిషస్తథా ।
మదిరాయాశ్చ జీర్ణాయాః కాలాగ్నిబలవృద్ధయే ॥ **41** ॥
వ్యాఘేరస్య యథోక్తానాం నిదానానాం చ వర్జనమ్ ।

కాలాగ్ని బల వృద్ధి కొరకు లశున, హరీతకి, పిప్పలి, ఘృతము, పురాణ మదిర, సేవనము చేయవలెను. నిదాన పరివర్జనము ఆచరించవలెను.

యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తవ్యాయామసేవినః ॥ **42** ॥
శుక్తకోఽయమలోలస్య శామ్యత్యాత్మవతః సతః ।

సముచిత ఆహారము విహార సేవనము చేయువాడు, సముచిత వ్యాయామము చేయువాడు జిహ్వాలోల రహితుడు, ఆత్మవంతుడు సజ్జన పురుషులకు శుక్తికరోగము శాంతించును.

యశ్చ యస్యానుబంధః(ద్ధః)స్యాద్దోషస్తస్యోపశాంతయే ॥ **43** ॥
ప్రయతేత భిషజ్ నిత్యం తచ్ఛాన్తౌ స ప్రశామ్యతి ।

అనుబంధ దోషమును కూడ శాంతింప చేయవలెను. దోష శాంతి జరిగినపుడు అనుబంధ దోషము తనకు తానే శాంతించును.

ఆనూపదేశే ప్రాయేణ సంభవత్యేష దేహినామ్ ॥ **44** ॥
తస్మాజ్జాఙ్గలజైరేనమౌషధైః సముపక్రమేత్ ।
అప్రశామ్యతి చైతస్మిన్నపి దేశాన్తరం వ్రజేత్ ॥ **45** ॥

ఈ వ్యాధి ప్రాయకముగా అనూపదేశములో నుండు వారికి కల్గును. కావున జాంగల ఔషధముల ద్వార ఉపచారము చేయవలెను. అప్పటికీ రోగము శాంతించనిచో రోగి వేరే దేశమునకు పోవలెను.

స ఏవ దేశో యత్ర స్యాదారోగ్యం తే చ బాంధవాః ।
గచ్ఛంతి యే న గచ్ఛంతి యే చాస్య హితకారిణః ॥ **46** ॥

మనిషి స్వస్థుడుగా ఉండు దేశమే ఉత్తమదేశము. దూరము వెళ్లని వారు హితులనే బంధువులందురు.

నిత్యాలోలస్య దీనస్య పరిదూనస్య దేహినః ।
క్రియాః సర్వాః ప్రహీయంతే స్వజనో విజనీభవేత్ ॥ **47** ॥

స్నిగ్ధ అవస్థలో ఉన్న రోగి, దీనుడు, కష్టశరీరము కల్గిన వానికి సర్వ కార్యములు నష్టమగును. స్వజనులు కూడ విడిచి వెళ్లెదరు.

తస్మాత్ సతతమారోగ్యే ప్రయతేత విచక్షణః ।
అరోగో జీవితఫలం సుఖం సమధిగచ్ఛతి ॥ 48 ॥

కావున బుద్ధిమంతుడు ఆరోగ్యము కొరకు ప్రయత్నము చేయవలెను. స్వస్థుడైనవాడు జీవనఫలమును సుఖముగా ప్రాప్తి పొందును.

జ్వరాతీసారపాణ్డుత్వశూలశోథారుచిభ్రమైః ।
ఉపద్రవైరమైర్జుష్టః క్షీణధాతుర్న సిద్ధ్యతి ॥ 49 ॥

అమ్ల పిత్తములో జ్వరము, అతిసారము, పాండు, శూల, శోధ అరుచి, భ్రమాదులు కల్గి, ధాతువులు క్షీణించినచో అసాధ్యమగును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ పుప్ర (46)

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఇతి ఖిలేష్వమ్లపిత్తచికిత్సాధ్యాయః షోడశః ॥ డ ట (16)

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 240 తమం పత్రమ్)

అమ్లపిత్త అధ్యాయము సమాప్తము.

శోథచికిత్సితాధ్యాయః - సప్తదశః

అథాతః శోథచికిత్సితం నామాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము శోథచికిత్స అను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

వాన్తస్యాథ విరిక్తస్య కర్శితస్య జ్వరాదిభిః ।
మహోపవాసక్లిష్టస్య విరుద్ధాజీర్ణభోజినః ॥ 3 ॥
సద్యశ్చాత్యర్థలవణక్షారోష్ణామ్లకటూన్ రసాన్ ।
శూకరోరభ్రమాంసాది దధిమృద్భక్షణాది చ ॥ 4 ॥
శీతప్రవాతవ్యాయామవ్యవాయాంశ్చాతిసేవతః ।
తథైవ దుష్ప్రజాతాయా నార్యాః కృచ్ఛ్రేణ వా పునః ॥ 5 ॥
సూతాయా నిఃస్రుతాయాశ్చ ద్విషన్త్యాః స్వముపక్రమమ్ ।
ఏతదేవ నిదానం చ శీలయన్త్యాస్తతస్తయోః ॥ 6 ॥
శోథః సంజాయతే శీఘ్రం దారుణః, స చతుర్విధః ।

నిదాన సంప్రాప్తి : వమన విరేచనముల తర్వాత జ్వరాదుల వలన కృశుడగుటచే, దీర్ఘ ఉపవాసము తర్వాత విరుద్ధ భోజనము అత్యధిక లవణ, క్షార, ఉష్ణ అమ్ల కటు సేవన, సూకర, కప్పల మాంససేవన, దధి మృద్భక్షణ, చల్లని తీవ్రగాలి, వ్యాయామము, వ్యవాయము, అధిక ప్రయోగము కృచ్ఛ్ర ప్రసవము వికృత ప్రసవము, గర్భస్రావము కల్గిన వారికి, చికిత్సను ద్వేషించువారికి - ఈ కారణముల వలన శీఘ్రమే దారుణమైన శోథకల్గును.

వాతికః పైత్తికశ్చైవ శ్లైష్మికః సాన్నిపాతికః ॥ 7 ॥

శోథ భేదములు : 4 విధములు. 1 వాత 2 పిత్త, 3 కఫ 4. సన్నిపాత

ఆగంతుః క్షతనిష్పిష్టచ్యుతభగ్నాదిసంభవః ।
దష్టావమూత్రితాఘ్రాతసంస్పర్శగరయోగజః ॥ 8 ॥

ఆగంతుక శోథ. ఇవిగాక ఆగంతుక శోథ అభిఘాతము వలన, నిష్పిష్ట, చ్యుత, అస్థి భగ్న విషప్రాణుల కాటు, మూత్ర స్పర్శ, వాసనచూచుట, స్పర్శ లేదా విష కారణమున గూడ ఏర్పడును.

ప్రకోపహేతుః సర్వేషాం సామాన్యేనైవ కీర్తితః ।
పూర్వం జ్వరనిదానే తు ప్రోక్తః ప్రత్యేకశో మయా ॥ 9 ॥

ఈ అన్ని శోథల ప్రకోపకారణము సామాన్య రూపముగానే చెప్పబడినవి. ఎందుకనగా పూర్వము జ్వర నిదానములో నేను వేర్వేరు ప్రత్యేక కారణములను చెప్పినాను.

యథావదేషాం రూపాణి సంప్రవక్ష్యామ్యతః పరమ్ ।
అపరాహ్ణే ధ్రువా వృద్ధిః శ్వయథోరనిలాత్మనః ॥ 10 ॥
పూర్వాహ్ణే శ్లైష్మికస్య స్యాన్మధ్యాహ్నే పైత్తికస్య తు ।

ఇప్పుడు వీటి స్వరూపమును యథావిధిగా వర్ణించెదను. శోథవృద్ధికాలము- వాతశోథ అపరాహ్ణము, శ్లేష్మిక శోథ పూర్వాహ్ణము, పిత్తశోథ మధ్యాహ్నము వృద్ధి చెందును.

పూర్వామధ్యాపరే యామే ప్రోస్తశ్చైషాం యథాక్రమమ్ ॥ 11 ॥

శోథ శమనము! క్రమముగా పూర్వాహ్ణము, మధ్యాహ్నము, అపరాహ్ణముతో కల్గును.

శ్యావవర్ణః సవర్ణో వా క్షిప్రోత్థాననివర్తనః ।
పిపీలికాకీర్ణ ఇవ తామ్యతే పరితుద్యతే ॥ 12 ॥

విషమజ్వరజుష్టస్య చిరాచ్చైవ విదహ్యతే ।
భిన్నరోమా చలోఽజ్గల్యా నిమ్నో భవతి పీడితః ॥ 13 ॥

సిరాస్నాయుత్వగాయామైరధఃకాయే చ వర్ధతె।
స్నిగ్ధోష్ణోపశయా రూక్షః శ్వయథుర్వాతసంభవః ॥ **14** ॥

వాతిక శోథ లక్షణములు : శ్యావ వర్ణము లేదా సవర్ణముగా నుండును శీఘ్రముగా ఉత్పన్నమై శీఘ్రముగా శాంతించును. చీమలచే ఆక్రాంతమైనట్లుగా నుండును. చీమలు కుట్టినట్లు బాధకల్గును. విషమ జ్వరములో శోథ శీఘ్రముగా విదగ్ధమై పాకము నొందును. రోమములు రాలిపోవును. శోథ అస్థిరముగా నుండి వేలితో నొక్కినచో గుంతలేర్పడును. శరీరఅధో భాగమున సిరాస్నాయు త్వచ ద్వారా వృద్ధి పొందును. స్నిగ్ధ ఉష్ణ పదార్థములు అనుకూలము సాత్మ్యముగా నుండును. శోథ రూక్షముగా నుండును.

నీలలోహితపీతాభః పీడ్యతే ధూప్యతే ముహుః।
క్షిప్రపాకీ సవిడ్భేదస్తృష్ణాదాహజ్వరాన్వితః ॥ **15** ॥
నాభ్యాం చ బస్తిమూలే చ వృద్ధిశ్చాస్య విశేషతః।
నిత్యం చ (రోచ)తే శీతం శ్వయథుః పిత్తసంభవః ॥ **16** ॥

పైత్తిక శోథ! నీల రక్త పీతవర్ణము, అధిక బాధ దాహము శీఘ్ర పక్వము, అతిసారము, తృష్ణ, దాహ, జ్వరములు నాభి వస్తిమూలమునందు ఎక్కువ శోథవృద్ధి, శీతము సాత్మ్యముగా నుండుట, పైత్తికి శోథలక్షణములు.

స్థిరః శీతోఽతిబహలః శ్లక్ష్ణః పాణ్డురవేదనః।
సోత్క్లేశారోచకస్వాపకణ్డూకాఠిన్యగౌరవః ॥ **17** ॥
చిరాద్ వృద్ధిమవాప్నోతి చిరాచ్చ వినివర్తతే।
ఉరోగణ్డాక్షికూటేషు వృద్ధిశ్చాస్య విశేషతః ॥ **18** ॥
శీతజ్వరకరః శీతద్వేషీ శోఫః కఫాత్మకః।

శ్లైష్మిక శోథ లక్షణములు, స్థిరము శీతలము అతిఘనము శ్లక్ష్ణము పాండు వర్ణము, వేదనారహితము, అందులో ఉత్క్లేశము అరుచి, స్పర్శజ్ఞాన నాశనము, కండూయుక్తము కఠినత, గురుత్వము, ఆలస్యముగా వృద్ధి పొందునది, నిదానముగా శమించునది, ఉరస్సు, అక్షికూట కపోలములందు ఎక్కువగా వృద్ధి పొందుట, చలితో జ్వరము వచ్చుట శీతము సహింప కుండుట శ్లైష్మిక శోథ లక్షణములు.

నీలపీతారుణాభాసః సిరాజాలోపసంతతః ॥ 19 ॥
అనేకోపద్రవస్రావః సర్వరూపసమన్వితః ।
సుతీవ్రవేదనోఽసాధ్యః శ్వయథుః సాన్నిపాతికః ॥ 20 ॥

సన్నిపాత శోథ లక్షణములు : నీల పీత అరుణ వర్ణములు కల్గి ఉండుట, సిరాజాల యుక్తము, ఉపద్రవములు కల్గి ఉండుట, త్రిదోషలక్షణములు కల్గి ఉండుట, తీవ్రవేదన, ఇవి సన్నిపాత శోథ లక్షణములు, అసాధ్యము.

రక్తశ్యావారుణోఽత్యుష్ణస్తోదభేదరుజాన్వితః ।
ఆగన్తుః, సవిషస్తామ్రః కృష్ణో వాఽఽశు విసర్పితః ॥ 21 ॥
హృల్లాసారుచితృణ్మూర్ఛాజ్వరారుచికరో భృశమ్ ।

ఆగంతజ శోథ లక్షణములు! రక్త శ్యావారుణవర్ణము, అత్యుష్ణము, తోద భేద యుక్త పీడ ఉండును. విషజశోథ ! తామ్ర కృష్ణ వర్ణము, సర్వశరీరము శీఘ్రముగా వ్యాపించుట, హృల్లాసము, అరుచి, తృష్ణ, మూర్ఛ జ్వరము అరోచకము ఉండును.

ఇతి షడ్విధముద్దిష్టం శ్వయథోర్లక్షణం మయా ॥ 22 ॥

ఈ విధముగా 6 విధముల శోథలక్షణములు చెప్పినాను.

నృణాం తు పాదప్రభవః స్త్రీణాం చ ముఖసంభవః ।
ఉభయోర్యశ్చ గుహ్యస్థః సర్వగశ్చ న సిద్ధ్యతి ॥ 23 ॥

అసాధ్య శోథ లక్షణములు : పురుషులలో పాదముల నుండి ఉత్పన్నమై ముఖమునకు వ్యాపించునది, స్త్రీలలో ముఖమునుండి ఉత్పన్నమై పాదములకు వ్యాపించునది, అసాధ్యము. గుహ్య స్థాన శోథ సంపూర్ణ శరీర శోథ ఉభయులలో అసాధ్యము.

మారుతః సర్వశోఫానాం మూలహేతురుదాహృతః ।
యథా చ పిత్తం దాహస్య, శైత్యస్య చ యథా కఫః ॥ 24 ॥

దాహమునకు మూల హేతువు పిత్తము, శీతలమునకు కఫము అదేవిధముగా సర్వ శోథలకు మూలము వాతము.

త్వగ్రక్తమాంసమేదాంసి శోథోఽధిష్ఠాయ వర్ధతే ।
తదస్యాశు క్రియాం కుర్యాద్దారుణస్య యథోత్తరమ్ ॥ 25 ॥

శోథ త్వక రక్త మాంస మేదలను ఆశ్రయించుకుని వృద్ధి పొందును. ఇది యధోత్తరము దారుణముగా నుండును కావున ఇది వెంటనే చికిత్స చేయవలెను.

కఫపిత్తోత్తరే శోఫే క్షామదేహస్య దేహినః ।
వమనాద్యాం క్రియాం కుర్యాత్తద్యుక్తమనిలోత్తరే ॥ 26 ॥
శాల్యన్నముద్రమణ్డేన శోథీ భుఞ్జీత మాత్రయా ।
సబాలమూలకవ్యోషపిప్పలీకేన వాఽఽదితః ॥ 27 ॥

కఫపిత్త ప్రధానమై క్షీణించిన రోగికి మొదట వమనము చేయించవలెను. వాత ప్రధానమైన శోథలో రోగికి యుక్తి పూర్వక మాత్రలో శాలి అన్నము, ముద్గమండముతో లేదా అపక్వముల్లంగి త్రికటు పిప్పలితో భోజనము చేయవలెను.

లఘ్వ్యామాశయకోష్ఠస్య పఞ్చగవ్యేన సర్పిషా ।
కల్యాణకేన తిక్తేన దశమూలాదికేన వా ॥ 28 ॥
స్నిగ్ధస్విన్నస్య వమనం విదధ్యాచ్చ విరేచనమ్ ।
తతో దశాహాన్ సోఽశ్నీయాత్ పయసా వాఽన్నభోజనమ్ ॥ 29 ॥

రోగి ఆమాశయము మరియు కోష్ఠము లఘువైనచో స్నేహస్వేదములు చేయించి పంచగవ్య ఘృతము, కళ్యాణఘృతము, తిక్త ఘృతము లేదా దశమూలఘృతము ద్వారా వమన విరేచనము చేయించవలెను. దాని తర్వాత 10 దినముల వరకు పాలతో భోజనముచేయవలెను.

తతో యవాన్నం తక్రేణ శీలయేచ్చ యథాబలమ్ ।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 241 తమం పత్రమ్)
పఞ్చముష్టికయూషేణ జాఙ్గలానాం రసేన వా ॥ 30 ॥

తదనంతరము రోగికి బలానుసారము తక్రము పంచముష్టికయూషము లేదా జాంగలమాంసరసముతో యవాన్నమును ఇవ్వవలెను.

దధిమద్యసురాస్నేహశాకపిష్టామ్లసేవనమ్ ।
అసాత్మ్యాని నిదానం చ వర్జయేత్ పథ్యామాచరేత్ ॥ 31 ॥

శోథ అపథ్యములు : దధి, మద్యము, సురా, స్నేహ, శాక మాష పిష్ట అమ్ల సేవనము అన్య అసాత్మ్యములు నిదాన భావములు త్యజించవలెను. పథ్యము నాచరించవలెను.

సగుడం శృఙ్గబేరం చ భక్షయేత్ ప్రాతరుత్థితః ।
హరీతకీం గుడయుతాం త్రిసమాం వాఽభ్యసేత్ సదా ॥ 32 ॥

ప్రాతః కాలము రోగి అల్లము హరీతకి బెల్లముతో కలిపి సేవించవలెను. లేదా హరీతకి గుడూచి శుంఠి చూర్ణమును సమాన భాగములో సేవించవలెను.

పిప్పలీవర్ధమానం వా, పిప్పల్యో మధుకేన వా ।
దేవర్దావభయాశుణ్ఠీచూర్ణకల్కమథాపి వా ॥ 33 ॥
పిబేత్త్రయాణామేతేషాం క్వాథం చ సపునర్నవమ్ ।

లేదా వర్ధమాన పిప్పలిని ప్రయోగించవలెను. పిప్పలి యష్టిమధు నివ్వవలెను. లేదా పునర్నవాతో దేవదారు, హరీతకి శుంఠి ఈ 3 చూర్ణముల కల్కము క్వాథము చేసి త్రాగించవలెను.

మహౌషధం చిత్రకం వా పిప్పల్యో దేవదారు వా ॥ 34 ॥
తక్రేణ పయసా వాఽథ సేవమానః సుఖీ భవేత్ ।

లేదా శుంఠి చిత్రక పిప్పలి దేవదారు చూర్ణమును తక్రము లేదా పాలతో త్రాగినచో రోగి స్వస్థుడగును.

చిత్రామూలాగ్నికశ్యామాత్రివ్యోషైర్వా శృతం పయః ॥ 35 ॥
మహౌషధం దేవదారుకల్కం వా పయసా పిబేత్ ।

చిత్రా (ద్రవంతీ లేదా ఇంద్రవారుణి) మూలము, చిత్రక, త్రివృత్ త్రికటుతో సిద్ధమైన క్షీరమును ప్రయోగించవలెను. లేదా పాలతో శుంఠి దేవదారు కల్కమును ప్రయోగించవలెను.

గంధర్వహస్తం త్రివ్యోషం శ్యామామూలం చ పఞ్చమమ్ ॥ 36 ॥
క్షీరసిద్ధం పిబేదేతద్యస్య స్యాచ్ఛ్వయథుర్మహాన్ ।

శరీరములో మహాశోథ ఉన్నచో ఏరండ త్రికటు త్రివృత్మూలము ఈ 5 ద్రవ్యములను క్షీరపాకము చేసి ఇవ్వవలెను.

గోమూత్రం మహిషీమూత్రముష్ట్రమూత్రమథో పిబేత్ ॥ 37 ॥
యథాస్వం క్షీర మిశ్రం వా శీలయేచ్ఛోప శాంతయే ।

గోవు, మహిషము, ఒంటె మూత్రములను త్రాగించిన శోథశమించును. లేదా ఈ మూత్రములలో యోగ్య పరిమాణములో పాలను కలిపి సేవించవలెను.

సర్పిః పునర్నవాక్వాథే కల్కైరేభిర్విపాచయేత్ ॥ 38 ॥
వ్యోషముస్తా . . . . దినే దినే ।
సర్వేషామేవ శోథానాం ప్రయోగోఽయం విధీయతే ॥ 39 ॥

పునర్నవాక్వాథములో త్రికటు ముస్త మొదలగు కల్కములు వేసి ఘృత సిద్ధముచేసి సమస్త శోథలలో ప్రతిదినము ప్రయోగించవలెను.

అయోరజస్త్రికటుకం త్రివృతా కటురోహిణీ ।
త్రిఫలాయా రసేనైతత్ పీత్వా చూర్ణం సుఖీ భవేత్ ॥ 40 ॥

త్రిఫలా రసముతో లోహచూర్ణమును త్రికటు, త్రివృత్ కటుక రోహిణి చూర్ణమును కలిపి ఇచ్చిన రోగికి సుఖము కల్గును.

త్రిఫలా త్రివృతా దంతీ విడఙ్గం గజపిప్పలీ ।
త్రివ్యోషం రోహిణీ దారు చిత్రకం చేతి చూర్ణయేత్ ॥ 41 ॥
అయోరజస్తద్ ద్విగుణం క్షీరేణాభ్యస్య ముచ్యతే ।

త్రిఫలా త్రివృత్ దంతీ విడంగ, గజపిప్పలీ త్రికటు, రోహిణి దారు హరిద్ర చిత్రమూల చూర్ణములో వీటన్నిటికి రెండింతలు లోహచూర్ణము కలిపి పాలతో సేవించిన రోగముక్తుడగును.

త్రివ్యోషత్రిఫలాముస్తావిడఙ్గచిత్రకాః సమాః ॥ 42 ॥
నవైతే సుధృతా భాగా నవాయోరజసస్తథా ।
తచ్చూర్ణం మధునా లీఢ్వా భుఞ్జీత యవషష్టికమ్ ॥ 43 ॥
శుష్కమూలకయూషేణ ముస్తాక్తపయసాఽపి వా ।

త్రికటు త్రిఫలా ముస్త విడంగ చిత్రక ఈ 9 ద్రవ్యములు మరియు లోహచూర్ణము సమభాగములు తీసుకుని చూర్ణంచి మధుతో సేవించి శుష్కముల్లంగి యూషముతో లేదా ముస్త పాలు యవలు, శాలి అన్నము భోజనము చేయవలెను.

భల్లాతకం త్రివృద్దంతీ త్రివ్యోషం త్రిఫలాఽగ్నికః ॥ 44 ॥
తిలా గుడా విడఙ్గం చ మధు సర్పిరయోరజః ।
నామ్నా కటుకబిందుర్హి లేహః శోథప్రమర్దనః ॥ 45 ॥

కటుకబిందు అవలేహము : భల్లాతక, త్రివృత్ దంతి, త్రికటు, త్రిఫలా, తిల, గుడము విడంగ మధుఘృతము లోహ చూర్ణము అన్ని కలిపి అవలేహము చేయవలెను. దీనిపేరు కటుకబిందు శోథను నశింప చేయును.

సామాన్యేనైతదాఖ్యాతం పృథక్త్వేన నిబోధ మే ।
తత్రాదితః ప్రవక్ష్యామి వాతికస్య భిషగ్జితమ్ ॥ 46 ॥

ఇవన్ని సామాన్య చికిత్సలు చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు వీటి ప్రత్యేక చికిత్సలు వినుము. మొదట వాతిక శోథ చికిత్స చెప్పెదను.

కులత్థయవకోలానాముభయోః పఞ్చమూలయోః ।
నిర్యూహే సాధితం తైలం కల్కైరేతైః సమాంశికైః ॥ 47 ॥
శతావరీకృష్ణగంధాయష్టీమధుకజీవనైః ।
సక్షీరైస్తత్ పిబేత్ కాలే కుర్యాదభ్యఞ్జనం చ తత్ ॥ 48 ॥

వాతిక శోథచికిత్స : కులుత్థ యవ, కోల, దశమూల క్వాథములో సమానమాత్రలో శతావరి, కృష్ణ గంధ, యష్ఠిమధు, జీవనీయగణ ద్రవ్యముల కల్కమును వేసి తైలసిద్ధము చేయవలెను. ఉచితకాలములో ఈ తైలమును పానాభ్యాంగాదుల ద్వారా సేవించవలెను.

శతాహ్వాం మధుకం దారు సశ్వేతాం చ గవాదనీమ్ ।
వత్సాదనీం చ పిష్ట్వా తైః సుఖోష్ణైః శోథమాదిహేత్ ॥ 49 ॥

శతపుష్ప, యష్ఠిమధు, దారుహరిద్ర, శ్వేతా (శ్వేతవచ), గవాదనీ (ఇంద్రవారుణీ) వత్సాదినీ (గుడూచి) వీటిని మర్దించి శోథపై సుఖోష్ణ లేపనము చేయవలెను.

వర్షీవం బిల్వమేరణ్డం తర్కారీం సపునర్నవామ్ ।
నిష్క్వాథ్య వారిణోష్ణేన శ్వయథుం పరిషేచయేత్ ॥ 50 ॥

వర్షీవ (శ్వేతపునర్నవ), బిల్వ, ఏరండ, తర్కారి (అగ్నిమంథలేదా జయంతి) పునర్నవ వీటి క్వాథమును సుఖోష్ణముగా శోథపై పరిషేచనము చేయవలెను.

తిలానాం సర్షపాణాం చ గోధూమస్య యవస్య చ ।
చూర్ణానాం తైలమిశ్రాణాముపనాహం విధాపయేత్ ॥ 51 ॥
తథైవైరణ్డబీజానాం భృష్టానాం వోపనాహనమ్ ।

తిలసర్షప గోధుమ యవచూర్ణము తిల తైలములో కలిపి ఉపనాహము చేయవలెను. లేదా ఏరండ బీజమును వేయించి ఉపనాహము చేయవలెను.

ఏరణ్డో బిల్వమూలం చ బృహతీ కణ్టకారికా ॥ 52 ॥
కరఞ్జశ్చిరిబిల్వశ్చ శ్వదంష్ట్రా చ సమాంశికా ।
లేపోఽయం సర్పిషా యుక్తో వాతశ్వయథునాశనః ॥ 53 ॥
ఏష ఏవ యథాలాభం పరిషేకః సుఖావహః ।

వాత శోథలో ఏరండ బిల్వమూలము, బృహతీ కంటకారి కరంజ చిరబిల్వ (పూతికరంజ) గోక్షుర సమభాగములుగా చూర్ణించి నెయ్యిలో కలిపి లేపనము చేయవలెను. ఈ ద్రవ్యములనే యథా లభ్యముగా తీసుకుని పరిషేచనము చేసిన సుఖ కరముగా నుండును.

శారివా మూలకం శుష్కం శుకనాసా మహౌషధమ్ ॥ 54 ॥
కుష్ఠం ముస్తా జలం లమ్బా ప్రలేపః శోఫనాశనః ।

సారిబ, శుష్క ముల్లంగి, శుకనాసా, శుంఠి, కుష్ఠ, ముస్త హ్రీబేర, కటుకాలాబును లేపము చేసినచో శోథ నశించును.

శ్వదంష్ట్రైరణ్డమూలం చ బిల్వమూలం మహౌషధమ్ ॥ 55 ॥
పురాణమూలకం చైషాం క్వాథే క్షీరం విపాచయేత్ ।
క్షీరావశేషమాహృత్య కాలే సఘృతశర్కరమ్ ॥ 56 ॥
యథాగ్ని పాచయేదేనం వాతశ్వయథునాశనమ్ ।

గోక్షుర, ఏరండమూల, బిల్వమూల, శుంఠి వీటన్నిటిని పురాతన మూలములను క్వాథముచేసి పాలతో పక్వము చేయవలెను దుగ్ధము మాత్రము అవశేషముగా నున్నపుడు దించుకొన వలెను. మళ్లీ అందులో ఘృతము శర్కర కలిపి మంద మధ్య తీక్షాగ్నిపై పక్వము చేయవలెను. ఇది వాత శోథను నశింపచేయును.

ఏరణ్డతైలం పయసా గవాం మూత్రేణ వా పిబేత్ ॥ 57 ॥
తేనాస్య దోషశేషశ్చ శ్వయథుశ్చ నివర్తతే ।

పాలు లేక గోమూత్రముతో ఏరండ తైలమును త్రాగించవలెను. దీనివలన అవశిష్ట దోషములు శోథ నశించును.

లఘూన్యన్నాని భుఞ్జీత స్నిగ్ధోష్ణసహితాని చ ॥ 58 ॥
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 242 తమం పత్రమ్)

ఈవాత శోథలో లఘు స్నిగ్ధ ఉష్ణ అన్న భోజనము చేయవలెను.

అథ పిత్తసముత్థస్య ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితమ్ ।
అభయాఽఽమలకీదంతీత్రికర్మమధుచందనైః ॥ 59 ॥
సంజీవనీయమఞ్జిష్ఠైర్మధూకకుసుమైః సమైః ।
సక్షీరైః పాచితం సర్పిః శోఫస్యాభ్యఞ్జనం పరమ్ ॥ 60 ॥
పానం చైతత్ ప్రదాతవ్యం శోఫరోగనివారణమ్ ।

ఇప్పుడు పిత్తశోథ చికిత్సను చెప్పెదను. హరీతకి, ఆమలకి, దంతి, త్రికర్మ, మధు, చందన, జీవనీయగణ ఔషధములు, మంజిష్ఠ, మధూక పుష్పములు, సమభాగములు తీసుకుని పాలతో పక్వమైన ఘృతమును శోథలో అభ్యంగము చేయవలెను. శోథ రోగమును నశింప చేయుటకు ఈ ఘృతమును త్రాగవలెను.

జీవకర్షభకావైంద్రీ మధుపర్ణీ శతావరీ ॥ 61 ॥
ముదితా వేతసం చైవ ప్రలేపః సరసాఞ్జనః ।

జీవకము, ఋషభకము, ఇంద్రవారుణి, మధుపర్ణి (గుడూచి) శతావరి, ముదితా, వేతసములో రసాంజనము కలిపి శోథపై లేపనము చేయవలెను.

తాలీశోశీరముదితాచందనం సరసాఞ్జనమ్ ॥ 62 ॥
మధుకం పద్మకం చేతి లేపః శ్వయథునాశనః ।

తాలిసపత్రి ఉశీర, ముదితా, చందన, రసాంజనము, యష్ఠిమధు, పద్మకమును లేపము చేసిన శోథ నశించును.

శతావరీం హంసపదీం మధుపర్ణీం చ చిత్రకమ్ ॥ 63 ॥
బన్దాం తాలీసపత్రం చ పిష్ట్వా శ్వయథుమాదిహేత్ ।

శతావరి, హంసపాది, గుడూచి, చిత్రకము, బందా, తాలిసపత్రిని మర్దించి శోథపై లేపనము చేయవలెను.

క్షీరద్రుమాణాం త్వఙ్మూలక్వాథస్తు పరిషేచనే ॥ 64 ॥
సదాహరాగపాకే చ హితః సక్షీరశర్కరః ।

శోథలో దాహ పాక రాగములున్నచో క్షీర వృక్షములు త్వక్‌ను మరియు మూలక్వాథములో పాలు శర్కర కలిపి పరిషేచనము చేయవలెను.

త్రివృన్మధుకమృద్వీకాకాశ్మర్యాభిః శృతం పయః ॥ 65 ॥
విరేచనీయమన్యద్వా యథావస్థం ప్రయోజయేత్ ।

విరేచనము కొరకు త్రివృత్, యష్ఠిమధు, ద్రాక్షా గంభారితో సిద్ధము చేసిన క్షీరమును లేదా అవస్థానుసారము అన్ని ద్రవ్యములను ప్రయోగించవలెను.

నాత్యచ్ఛస్నిగ్ధశీతాని స్వాదూని చ లఘూని చ ॥ 66 ॥
పయో ద్రవాణి భుఞ్జీత యథోక్తాని చ మాత్రయా ।

పైత్తిక శోథలో పథ్యము : అధిక సాంద్ర స్నిగ్ధ, శీతలము కాని స్వాదు లఘు ద్రవ్యములను అన్య యథోక్త ద్రవ్యములను ప్రయోగించవలెను.

శ్వయథోః కఫజస్యాపి చికిత్సాం శృణ్వతః పరమ్ ॥ 67 ॥

కఫజశోథ చికిత్సను కూడ వినుము.

హ్రీబేరాగరుదారూణి చవ్యచిత్రకనాగరమ్ ।
అభయా పిప్పలీమూలం రజన్యౌ హిఙ్గు మాత్రయా ॥ 68 ॥
క్వాథం గోమూత్రపిష్టం వా పిబేచ్చోప నిబర్హణమ్ ।

కఫజశోథ చికిత్స : హ్రీబేర, అగరు, దేవదారు, చవ్య పిప్పలీ మూలము, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, హింగ్వాదులను క్వాథము చేసి గోత్రముతో మర్దించి త్రాగవలెను.

చిత్రకారగ్వధౌ మూర్వావిడఙ్గామలకాభయాః ॥ 69 ॥
పిప్పలీశారివాపాఠాకషాయం మధునా పిబేత్ ।

చిత్రక, ఆరగ్వధ, మూర్వ, విడంగ, ఆమలకి, హరీతకి, పిప్పలి, సారిబా, పాఠా, వీటి కషాయమును మధుతో కలిపి త్రాగవలెను.

దేవదారు చ పాఠాం చ శృఙ్గబేరం చ భాగశః ॥ 70 ॥
తథా పుష్కరమూలం చ గోమూత్రక్వథితం పిబేత్ ।

దేవదారు పాఠా, అల్లము, పుష్కరములము, గోమూత్రములో క్వాథము చేసి త్రాగవలెను.

పాఠా ముస్తాఽభయా దారు చిత్రకో విశ్వభేషజమ్ ॥ 71 ॥
పిప్పల్యతివిషా మూర్వా తథా తాడకపత్రికా ।
బాధాసు తత్ పిబేత్ పూతం కఫశ్వయథునాశనమ్ ॥ 72 ॥

శ్లేష్మక శోథ కష్టమును దూరము చేయుటకు ముస్త, హరీతకి, దేవదారు, చిత్రక, శుంఠి, అతివిష, పిప్పలి మూర్వా తాడ పత్రక్వాథము వడబోసి త్రాగవలెను.

తగరాగరుముస్తాని సరలం దేవదారు చ ।
కుష్ఠం త్వచా చ లేపోఽయం కఫశ్వయథువారణః ॥ 73 ॥

తగరు, అగరు, ముస్త, సరళ, దేవదారు, కుష్ఠత్వక్‌ను లేపము చేసిన శోథ నశించును.

కాలాం గోధాపదీం హింస్రాం సుషవీం తాలపత్రికామ్ ।
పిష్ట్వా శీతకమూలం చ శోథమస్య ప్రలేపయేత్ ॥ 74 ॥

త్రివృత్, హంసపాది, హింస్ర, సుషవీ (నల్లజీలకర) తాల పత్రికా (ముసలీ) శీతక (అసనపర్ణి) మూలమును మర్దించి లేపనము చేయవలెను.

కుష్ఠచ్ఛత్రాకవల్కం చ యాతుమూలం త్రికణ్టకమ్ ।
భద్రదారుం సుగంధాం చ పిష్ట్వోష్ణైః శోఫమాదిహేత్ ॥ 75 ॥

కుష్ఠ, చక్రాకత్వక్ (ఆమలకి) యాతుకమూలము, గోక్షుర దేవదారు, సుగంధా, మర్దించి వేడి చేసి శోథపై లేపము చేయవలెను.

మూలకాని చ శుష్కాణి భద్రముస్తం సశారివమ్ ।
గోమూత్రపిష్టో లేపోఽయం శ్వయథోర్వినివారణః ॥ 76 ॥

శుష్కముల్లంగి, ముస్త, సారిబ, గోమూత్రముతో మర్దించి లేపనము చేసిన శోథ నశించును.

పలాశభస్మ చైకాఙ్గలేపో గోమూత్రసంయుతః ।
శ్లైష్మికే శ్వయథావేష పరిషేకో విధీయతే ॥ 77 ॥

పలాశ భస్మమును గోమూత్రముతో కలిపి అంగములపై లేపనము చేయవలెను. శ్లేష్మికశ్వయథులో పంచమూలముతో సిద్ధము చేసిన జలమును లేదా గోమూత్రముతో పరిషేచనము చేయవలెను.

నిమ్బాఙ్కోఠోరుపూగానాం తర్కార్యాః కుటజస్య చ ॥ 78 ॥
నక్తమాలస్య వంశస్య పత్రక్వాథోఽవగాహనః ।

నింబ, అంకోఠ, ఏరండ, తర్కారి, కుటజ, నక్తమాల (కరంజ) వాసా పత్ర కషాయముతో అవగాహనము చేయవలెను.

త్రిఫలా చిత్రకవచే ద్వే హరిద్రే కుఠేరకః ॥ 79 ॥
శ్యామాఖుపర్ణీకటుకాకాకమాచీసువర్చలాః ।
వార్తాకీ నిచులం నిమ్బో విడఙ్గం విశ్వభేషజమ్ ॥ 80 ॥
రాస్నా పునర్నవా మూర్వా కుష్ఠం వ్యాఘ్రనఖం వృషమ్ ।
శిగ్రుమూలమథార్కం చ యథాలాభం సమాహృతైః ॥ 81 ॥
గోమూత్రపిష్టైర్లేపః స్యాత్ క్వథితైః పరిషేచనమ్ ।
ఏతైరేవ ద్రవైః పక్వైరభ్యఙ్గః శోథనాశనః ॥ 82 ॥

త్రిఫలా చిత్రమూలము, వచ, హరిద్ర, దారు హరిద్ర, కుఠేరక (శ్వేత తులసి భేదము) శ్యామా (త్రివృత్) ఆఖుపర్ణి, కటుకరోహిణి, మొక్క జొన్న హులహులము, వార్తాక, నిచుల, నింబ, విడంగ, శుంఠి, రాస్నా, పునర్నవా, మూర్వా, కుష్ఠ, వ్యాఘ్రనఖ, వాసా, శిగ్రుమూలము అర్కము యథా లభ్యముగా

గ్రహించి గోమూత్రముతో మర్దించి లేపనము చేయవలెను. వీటి క్వాథముతోనే పరిషేచనము చేయవలెను. ఇదే ద్రవ్యములతో తైల సిద్ధము చేసి అభ్యంగము చేసిన శోథనశించును.

పటోలమూలం త్రిఫలా విడఙ్గం రజనీతి షట్।
కార్షికాః స్యుస్తథైకస్మాద్ ద్విగుణం రోచనీఫలమ్ ॥ **83** ॥
నీలికా త్రిగుణా దేయా త్రివృతా తు చతుర్గుణా।
చూర్ణమేతద్రవాం మూత్రసంయుతం మాత్రయా పిబేత్ ॥ **84** ॥
కాలే విరిక్తో భుఞ్జీత జాఙ్గలానాం రసేన తు।

పటోలమూలము త్రిఫల, విడంగ హరిద్ర, ఈ ద్రవ్యములు ఒక్కొక్కకర్షము చొప్పున రేచన ఫలము (నేపాళము) రెండింతలు నీలికా మూడింతలు, త్రివృత్ నాలుగింతలు వీటి చూర్ణమును యోగ్య మాత్రలో గోమూత్రముతో కలిపి ఇవ్వవలెను. ఉచిత సమయములో విరేచనమైన పిదప జాంగల మాంసరస భోజనము చేయవలెను.

త్రిఫలా సరలం దారు రజన్యో రోహిణీ వచా ॥ **85** ॥
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం నాగరాతివిషే ఘనమ్।
క్షారద్వయం విడఙ్గం చ పాఠాఽగరు సచిత్రకమ్ ॥ **86** ॥
అయోరజశ్చ చూర్ణాని గోమూత్రేణ విపాచయేత్।
(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **243** తమం పత్రమ్)
ద్రా(క్షావ)లయమాహృత్య గుటికా బదరోపమాః ॥ **87** ॥
కృత్వాఽథైకాం తతో ద్వే వా పిబేదుష్ణేన వారిణా।
ముచ్యతే కఫజాచ్ఛోఫాదేవం శ్వయథుపీడితః ॥ **88** ॥
ఏషా హి గ్రహణీదోషం పాణ్డురోగం కఫాత్మకమ్।
కఫార్శాంసి చ వృద్ధిం చ ప్రమేహం చ శమం నయేత్ ॥ **89** ॥

త్రిఫల, సరళ, దేవదారు, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, రోహిణి, వచ, పిప్పలి, పిప్పలీమూలము, శుంఠి, అతివిష, ముస్త, క్షార ద్వయము, విడంగము, పాఠా, అగరు, చిత్రక, లోహచూర్ణము ఈ చూర్ణములను గోమూత్రముతో పక్వము

చేయవలెను. మళ్లీ ద్రాక్షతో మర్దించి రేగు పళ్లసమాన మాత్రలు చేసి ఒకటి లేదా 2 మాత్రలు ఉష్ణ జలముతో ఇవ్వవలెను. కఫజ శోథ నశించును. ఇది గ్రహణి దోషము, శ్లేష్మక పాండు, అర్శరోగము, వృద్ధి ప్రమేహ రోగమును శాంతింప చేయును.

పఞ్చమూలం వరుణకం సరలం దేవదారు చ ।
హస్తికర్ణపలాశశ్చ ఫలాని నిచులస్య చ ॥ **90** ॥
పలాశః కాకలా కాలా గుడూచీ దేవపుష్పకమ్ ।
అహింస్రా శ్రేయసీ హింస్రా కృష్ణగంధా పునర్నవా ॥ **91** ॥
కాయస్థా చ వయఃస్థా చ చోరకో జటిలా జటా ।
అలమ్బుషం సోరుపూగం ప్రపున్నాడం సనాగరమ్ ॥ **92** ॥
శిగ్రుర్గోధాపదీ భార్గీ తర్కారీ శుష్కమూలకమ్ ।
ఏతైః సిద్ధం యథాలాభం తైలమభ్యఞ్జనైస్త్రిభిః ॥ **93** ॥
నిహన్త్యుదీర్ణశ్వయథు జంతోర్వాతకఫోత్తరమ్ ।

పంచమూలములు (బృహత్) వరుణ, సరళ, దేవదారు, హస్తికర్ణ పలాశ, నిచులాఫల, పలాశ, కాకలా, (షష్టి ధాన్య జాతి భేదము) కాలా (త్రివృత్) గుడూచి, లవంగ అహింస (కంటకపాలి) శ్రేయసీ (హరీతకి) హింస్రా (జటామాంసి) శోభాంజనము, పునర్నవ, కాయస్థా (ఆమలకి) వయస్థా (హరీతకి) చోరక, జటిలా, జటా (భూమ్యామలకి), అలంబుషా, ఏరండ, ప్రపున్నాట (చక్రమర్ద) శుంఠి, శిగ్రు, గోధాపది, (హంసపది) భారంగి, తర్కారి (అగ్నిమంథ) యథాలభ్యముగా గ్రహించి తైలసిద్ధము చేసి అంభ్యంగము చేసిన 3 విధములైన విశేషించి వాత కఫ ప్రధాన శోథ నశించును.

ఉభే హరిద్రే మఞ్జిష్ఠా యష్టీమధుకచందనమ్ ॥ **94** ॥
పిప్పల్యో బాలకం చైవ పీతద్రుః పద్మకం తథా ।
మాంస్యుశీరం సతగరమేలాఽగరు కుటన్నటమ్ ॥ **95** ॥
శ్రీవేష్టకం సర్జరసం మూర్వాకుష్ఠప్రియఙ్గవః ।
ఏతైస్తైలం విపక్తవ్యమభ్యఙ్గాచ్ఛోథనాశనమ్ ॥ **96** ॥

హరిద్ర, దారుహరిద్ర, మంజిష్ఠ, యష్టిమధు రక్త చందన పిప్పలీ బాలక (హ్రీబేర) పీతద్రు, పద్మకము, జటామాంసి, ఉశీర, తగరు, చిన్న ఏలకులు, అగరు భద్రముస్త, శ్రీవేష్టక, సర్జరస, మూర్వ, కుష్ఠ, ప్రియంగు, ఈ ఔషధములతో తైలసిద్ధము చేసి ఇచ్చిన శోథను నశింపచేయును.

క్రియైషా దోషజస్యోక్తాఽఽగంతోర్వైసర్పవత్ క్రియా ।
అగ్నిసాదో జ్వరస్తృష్ణా కార్శ్యారుచితమోభ్రమాః ॥ 97 ॥
శ్వాసవ్రణాతిసారాశ్చ స్వైశ్చికిత్స్యా ఉపద్రవాః ॥ 98 ॥

ఇది దోషజశోథ చికిత్స చెప్పబడినవి. ఆగంతుక శోథ చికిత్స విసర్పమునకు సమానముగా నుండును. శోథ ఉపద్రవములు అగ్నిమాంద్య, జ్వర, తృష్ణా, కృశతా, అరుచి, తమోగుణ ప్రధానత, భ్రమ, శ్వాస, వ్రణ అతిసారము. ఈ ఉపద్రవములకు వాటివాటికే చికిత్స చేయవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ అభ్ర (106)

అనిభగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు శ్వయథుచికిత్సాధ్యాయః సప్తదశః ॥ 17 ॥

శోథ చికిత్స సమాప్తం

చేయవలెను. మళ్లీ ద్రాక్షతో మర్దించి రేగు పళ్లసమాన మాత్రలు చేసి ఒకటి లేదా 2 మాత్రలు ఉష్ణ జలముతో ఇవ్వవలెను. కఫజ శోథ నశించును. ఇది గ్రహణి దోషము, శ్లేష్మక పాండు, అర్శరోగము, వృద్ధి ప్రమేహ రోగమును శాంతింప చేయును.

పఞ్చమూలం వరుణకం సరలం దేవదారు చ ।
హస్తికర్ణపలాశశ్చ ఫలాని నిచులస్య చ ॥ 90 ॥
పలాశః కాకలా కాలా గుడూచీ దేవపుష్పకమ్ ।
అహింస్రా శ్రేయసీ హింస్రా కృష్ణగంధా పునర్నవా ॥ 91 ॥
కాయస్థా చ వయఃస్థా చ చోరకో జటిలా జటా ।
అలమ్బుషం సోరుపూగం ప్రపున్నాడం సనాగరమ్ ॥ 92 ॥
శిగ్రుర్గోధాపదీ భార్గీ తర్కారీ శుష్కమూలకమ్ ।
ఏతైః సిద్ధం యథాలాభం తైలమభ్యఞ్జనైస్త్రిభిః ॥ 93 ॥
నిహన్త్యుదీర్ణశ్వయథు జంతోర్వాతకఫోత్తరమ్ ।

పంచమూలములు (బృహత్) వరుణ, సరళ, దేవదారు, హస్తికర్ణ పలాశ, నిచులాఫల, పలాశ, కాకలా, (షష్టి ధాన్య జాతి భేదము) కాలా (త్రివృత్) గుడూచి, లవంగ అహింస (కంటకపాలి) శ్రేయసీ (హరీతకి) హింస్రా (జటామాంసి) శోభాంజనము, పునర్నవ, కాయస్థా (ఆమలకి) వయస్థా (హరీతకి) చోరక, జటిలా, జటా (భూమ్యామలకి), అలంబుషా, ఏరండ, ప్రపున్నాట (చక్రమర్ద) శుంఠి, శిగ్రు, గోధాపది, (హంసపది) భారంగి, తర్కారి (అగ్నిమంథ) యథాలభ్యముగా గ్రహించి తైలసిద్ధము చేసి అంభ్యంగము చేసిన 3 విధములైన విశేషించి వాత కఫ ప్రధాన శోథ నశించును.

ఉభే హరిద్రే మఞ్జిష్ఠా యష్టీమధుకచందనమ్ ॥ 94 ॥
పిప్పల్యో బాలకం చైవ పీతద్రుః పద్మకం తథా ।
మాంస్యుశీరం సతగరమేలాఽగరు కుటన్నటమ్ ॥ 95 ॥
శ్రీవేష్టకం సర్జరసం మూర్వాకుష్ఠప్రియజ్గవః ।
ఏతైస్తైలం విపక్తవ్యమభ్యఙ్గాచ్ఛోథనాశనమ్ ॥ 96 ॥

హరిద్ర, దారుహరిద్ర, మంజిష్ఠ, యష్ఠిమధు రక్త చందన పిప్పలీ బాలక (హ్రీబేర) పీతద్రు, పద్మకము, జటామాంసి, ఉశీర, తగరు, చిన్న ఏలకులు, అగరు భద్రముస్త, శ్రీవేష్టక, సర్జరస, మూర్వ, కుష్ఠ, ప్రియంగు, ఈ ఔషధములతో తైలసిద్ధము చేసి ఇచ్చిన శోథను నశింపచేయును.

క్రియైషా దోషజస్యోక్తాఽఽగంతోర్వైసర్పవత్ క్రియా ।
అగ్నిసాదో జ్వరస్తృష్ణా కార్శ్యారుచితమోభ్రమాః ॥ 97 ॥
శ్వాసవ్రణాతిసారాశ్చ స్వైశ్చికిత్స్యా ఉపద్రవాః ॥ 98 ॥

ఇది దోషజశోథ చికిత్స చెప్పబడినవి. ఆగంతుక శోథ చికిత్స విసర్పమునకు సమానముగా నుండును. శోథ ఉపద్రవములు అగ్నిమాంద్య, జ్వర, తృష్ణా, కృశతా, అరుచి, తమోగుణ ప్రధానత, భ్రమ, శ్వాస, వ్రణ అతిసారము. ఈ ఉపద్రవములకు వాటివాటికే చికిత్స చేయవలెను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ అభ్ర (106)

అనిభగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు శ్వయథుచికిత్సాధ్యాయః సప్తదశః ॥ 17 ॥

శోథ చికిత్స సమాప్తం

శూలచికిత్సితాధ్యాయః - అష్టాదశః

అథాతః శూలచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము శూల చికిత్సను వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

క్షోభాత్రాసాధ్యయనాతిప్రసఙ్గాత్
 క్షుత్కాలే చాత్యమ్బునః పానదోషాత్ ।
వేగానాం వా నిగ్రహోద్యానయానా-
 దామాద్భ్రంశసాద్రూక్షధాన్యాశనాద్వా ॥ 3 ॥
కృద్ధో వాయుః కర్తనాయామతోదైః
 కమ్పాధ్మానైరావిశన్ కుక్షిదేశే ।
శూలం పిత్తేనాన్వితః శ్లేష్మణా వా
 ద్వాభ్యాం వాఽపి ప్రేర్యమాణః కరోతి ॥ 4 ॥

శూల నిదాన సంప్రాప్తి : క్షోభ, త్రాస, అధ్యయనము అతి ప్రసంగముతో, ఆకలిగానున్నప్పుడు అధికముగా నీరు త్రాగుట, వేగ నిగ్రహము, వాహన ప్రయాణము, ఆమదోషము, పడుట, రూక్ష ధాన్య సేవనము, మొదలగు వాటిచే ప్రకోపమైన వాయువు కర్తన ఆయామ, తోద కంపన ఆధ్మానముతో కూడిన కుక్షిలో ప్రవిష్ఠమైన పిత్తము కఫము లేదా రెంటితో ప్రేరితమైన శూలను ఉత్పన్నము చేయును.

వాతాచ్ఛూలం క్షుధితస్యోగ్రరూపం
ఘోరైర్వేగైర్యన్నిరుచ్ఛ్వాసకర్తృ ।
విద్యాద్భుక్తే జీర్యతి స్వేదదాహ-
తృష్ణార్తస్య ప్రతతం పిత్తశూలమ్ ॥ 5 ॥
మందాబాధం స్తిమితం భుక్తమాత్రే
కఫోద్రేకాత్ స్తమ్భహృల్లాసకర్తృ ।
విద్యాచ్ఛూలం సన్నిపాతాశ్చతుర్థం
సర్వైర్లిఙ్గైర్దుఃసహం తత్త్వసాధ్యమ్ ॥ 6 ॥

వాతిక శూల : ఆకలిగా నున్నప్పుడు లేదా శూన్యమైన కుక్షవృద్ధి చెందును. మరియు శూలతీవ్ర వేగముగా నున్నప్పుడు శ్వాస నిలిచి పోవును.

పైత్తిక శూల :- ఇది భోజనము జీర్ణమైన పిదప కల్గును. ఇందులో రోగి అత్యధిక స్వేదము, దాహము తృష్ణచే పీడితుడగును. **శ్లేష్మిక శూల :** ఇందులో రోగికి ఎక్కువ కష్టముగా నుండదు. రోగి స్థిమితముగా నుండును. భోజనము చేసిన వెంటనే శూల ప్రారంభమగును. ఇందులో స్తంభము హృల్లాసాది లక్షణములుండును.

సన్నిపాతిక శూల- ఇది నాల్గవది. ఇందులో పై అన్ని లక్షణములుండును. ఇది దుస్సహము అసాధ్యము.

వాయుః ప్రోక్తో బలవానుగ్రవేగః
(సోఽయం) క్రుద్ధో దేహమాశ్వేవ హన్తి ।
తస్మాదాదావర్దితం వాతశూలే-
నాఽభ్యక్తాఙ్గం స్వేదయేదాశు వైద్యః ॥ 7 ॥
వాతఘ్నోష్ణైరవగాహోపనాహైః
పిణ్డస్వేదైరుష్ణకైః పాయసైర్వా ।

వాతము అతిబలము ఉగ్రవేగము కలది. ఇది కృద్ధమై నపుడు శరీరమును శీఘ్రముగా నశింపచేయును. కావున వాత శూల రోగికి సర్వప్రథమమున స్నేహనము చేయించి వాతనాశక ఉష్ణ అవగాహము, ఉపనాహము పిండస్వేదము ఉష్ణ పాయసాదుల ద్వారా స్వేదనము చేయవలెను.

ఏణాదీనాం జాఙ్గలానాం రసాంశ్చ
లావాదీనాం చాన్వితాన్ సైంధవేన ॥ 8 ॥
స్నిగ్ధోష్ణామ్లాన్ శీలయేద్వాతశూలీ
వాతఘ్నైర్వా సాధితం క్షీరముష్ణమ్ ॥ 9 ॥
తైలం శుక్తం మస్తు సౌవీరకం చ
పిబేచ్ఛూలీ సహ సౌవర్చలేన ।

వాతిక శూల రోగికి హరిణ జాంగల పశు పక్షి, లావక లవణయుక్త మాంసరసము స్నిగ్ధ ఉష్ణ అమ్ల పదార్థము వాతఘ్న ఔషధములతో సిద్ధము చేసిన క్షీరము, సౌవర్చలవణయుక్త తైలము, శుక్తము, మస్తు, సౌవీరకము సేవించవలెను.

శ్యామాం శుణ్ఠీం సైన్ధవం తుమ్బురూణి
హిఙ్గు క్షారం యావశూకం విడం చ ॥ 10 ॥
శ్లక్ష్ణం పిష్ట్వా ప్రవరాహ్వాం శఠిం చ
పేయం కోష్ణం చామ్బునా వాతశూలే ।

వాతజ శూలలో త్రివృత్, శుంఠి, సైంధవ లవణము తుంబురు, హింగు, క్షారము, యవక్షారము, విడలవణము ప్రవరము (అగరు) శఠి, వీటిని మెత్తగా మర్దించి వేడినీటితో సేవించవలెను.

క్షీరం పీత్వా శీతలం పిత్తశూలీ
వమేత్ కామం శర్కరావారిణా వా ॥ 11 ॥

శూలార్తం వా శఙ్ఖకుందేందుగౌరై-
ర్ముక్తాహారైః సంస్పృశేత్ పఙ్కజైర్వా ।
రౌప్యైః కాంస్యైః స్ఫాటికైః కాఞ్చనైర్వా
(తోయా)సిక్తైర్భాజనైశ్చంద్రశీతైః ॥ 12 ॥

యస్మింఛ్ఛూలం సంస్పృశేత్తం ప్రదేశం
భూయో భూయః కదలీనాం దలైర్వా ।
మృద్వీం శయ్యాం విసినీపత్రభక్తి-
న్యాసోపేతాం చందనామ్బుప్రసిక్తామ్ ॥ 13 ॥

శీతే వేశ్మన్యహతాం సోపధానాం
సేవేతాంతః ప్రస్ఫురత్పద్మపత్రామ్ ।

పైత్తిక శూల రోగికి శీతల క్షీరము త్రాగి లేదా నీటిలో ఖండశర్కర కలిపి త్రాగించి యథేచ్ఛ వమనము చేయించవలెను. ఆ శూల పీడితునికి శంఖ, కుంద, చంద్రుని తుల్యమైన శ్వేత కమలముల ద్వారా చంద్రుడితో సమానమైన మైన శీతలము గల వెండి, కంచు, స్ఫటికము, స్వర్ణము యొక్క జలపూర్ణ పాత్రలను స్పర్శించవలెను. శూల ఉన్న ప్రదేశములో మాటి మాటికి కదలీ పత్రములతో స్పర్శించవలెను. ఆ రోగికి శీతల గృహములో మృదు, విసిని పత్రములతో చందనార్కముతో తడిపి ఉపాధానయుక్త విరిగి పోని పద్మపత్రములు పరిచిన శయ్యను ఉపయోగించవలెను.

హృద్యాః శీతా మధురా భేదనీయాః
పేయాః సిద్ధాః శీతలా వా కషాయాః ॥ **14** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **244** తమం పత్రమ్)

క్షౌద్రోన్మిశ్రాః స్వాదవః పిత్తశూల-
స్యోచ్ఛేదార్థం శర్కరాచూర్ణయుక్తాః ।

పిత్త శూలను నశింపచేయుటకు మధు శర్కర మిశ్రితమను స్వాదు, హృద్య, శీతల, మధు విరేచన గుణయుక్త పేయను లేదా శీతల కషాయమును ప్రయోగించవలెను.

సామే సోత్క్లేశే భోజనే వా విదగ్ధే
సంశుద్ధ్యర్థం సైన్ధవోష్ణోదకేన ॥ **15** ॥

కుర్యాత్ కామం వమనం శ్లేష్మశూలే
వాంతం చైనం లఙ్ఘితం సుప్రతాన్తమ్ ।

క్షారోపేతం పాయయేత్ పాచనీయం
పిప్పల్యాదిక్వాథముష్ణం సహిఙ్గుః ॥ **16** ॥

తత్సిద్ధాం వా భోజయేత్తం యవాగూం
సంసృష్టాన్నః క్రమశో వా నిషేవేత్ ।

చూర్ణం సపిర్వటకక్షారబస్తీన్
కల్కక్వాథాన్ భాగశః కల్పశశ్చ ॥ 17 ॥

శ్లేష్మిక శూలలో ఆమరసము ఉత్క్లేశమైనపుడు లేదా భోజనము విదగ్ధమైనపుడు సంశోధనము కొరకు వేడి నీటితో యథేచ్ఛగా వమనము చేయించవలెను. తర్వాత లంఘనము చేయించి క్షారము కలిపి పాచన యోగమును త్రాగించవలెను. వేడి వేడి పిప్పల్యాది క్వాథములో హింగును కలిపి లేదా ఇదే క్వాథముతో సిద్ధము చేయబడిన యవాగును లేదా సంసర్జన క్రమముతో భోజనము చేయించవలెను. ఇది కాక చూర్ణ, సర్పి, వటక, క్షారవస్తి, కల్కము మరియు క్వాథము యోగ్య పరిమాణములో కల్పానుసారము ప్రయోగించవలెను.

శూలాటోపానాహగుల్మామయఘ్నం
సిద్ధం ప్రోక్తమృషిభిర్ధ్యానయోగాత్ ॥ 18 ॥
హిఙ్గుపాఠాత్రికటుకక్షారసైంధవచిత్రకాన్ ।
హపుషామభయాం చవ్యమజాజీధాన్యపుష్కరాన్ ॥ 19 ॥
అమ్లవేతసవృక్షామ్లయవానీదాడిమాని చ ।
శటిం సౌవర్చలం చైవ సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్ ॥ 20 ॥
ఏతద్ధి చూర్ణముష్ణామ్బుదధిమస్తుసురాసవైః ।
పీతమానాహహృద్వస్తిశూలగుల్మార్తినాశనమ్ ॥ 21 ॥

ఋషులు ధ్యాన బలముతో శూల, ఆటోప, ఆనాహ గుల్మరోగములను నశింపచేయు క్రింది సిద్ధయోగములు చెప్పబడినవి. హింగు, పాఠా, త్రికటు, సర్జక్షారము, సైంధవము, చిత్రకము, హ్రీబేరము, హరీతకి, చవ్యము, అజామోద, ధనియాలు, పుష్కరమూలము, అమ్ల వేతసము, వృక్షామ్లము, యవాని, దాడిమ, శఠి, సౌవర్చలవణము, వీటి సూక్ష్మ చూర్ణమును తీసుకొనవలెను. ఈ చూర్ణముల ఉష్ణబలము, దధిమస్తు, సురా ఆసవములను సేవించుటచే ఆనాహము, హృచ్ఛూల, వస్తి శూల, గుల్మ రోగమును నశింపచేయును.

ప్లీహార్శోగ్రహణీదోషకాసశ్వాసానురోగ్రహమ్ ।
మాతులుఙ్గరసైర్యుక్తం హన్తి మూత్రగ్రహం తథా ॥ 22 ॥

పై చెప్పిన చూర్ణమును మాతులుంగ రసముతో సేవించిన ప్లీహ వృద్ధి, అర్శను, గ్రహణి వికారములు, కాస, శ్వాస ఉరోగ్రహము, మూత్రగ్రహము నశించును.

అమ్లవేతసవృక్షామ్లయవానీక్షారచిత్రకమ్ ।
హిఙ్గుచవ్యోషకశటీజీవంతీత్రికటూని చ ॥ **23** ॥
పిప్పలీం పిప్పలీమూలం బదరం శిరివారికామ్ ।
నాగదంతీం చ బిల్వం తథా లవణపఞ్చకమ్ ॥ **24** ॥
సమభాగాని మతిమాన్ సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్ ।
రసేన మాతులుఙ్గస్య వటకాన్ కారయేత్తతః ॥ **25** ॥
గుల్మోదావర్తశూలేషు పిబేదేతాన్మహాగుణాన్ ।
సుఖోష్ణవారిమద్యామ్లైర్మూత్రకృచ్ఛ్రే తథైవ చ ॥ **26** ॥
హృద్రోగేషు గుదభ్రంశమేఢ్రబస్తిరుజాసు చ ।

అమ్లవేతసము, వృక్షామ్లము, అజామోద, సర్జక్షార, చిత్రక, హింగు, చవ్య, ఊషక (టంకణక్షారం) శఠి, జీవంతి, త్రికటు పిప్పలి, పిప్పలీమూలము, బదరీ, శిరివారికా (చాంగేరి) నాగదంతి, బిల్వ, పంచ లవణములు (సౌవర్చ, సైంధవ, విడ, ఉద్భిద సాముద్ర) ఇవన్ని సమభాగములు తీసుకుని సూక్ష్మచూర్ణము చేయవలెను. మాతులుంగ రసములో వీటిని మాత్రలుగా చేసుకొనవలెను. ఉష్ణజలము, మద్యము, అమ్ల కాంజిక అనుపానముతో గుల్మము ఉదావర్తము, శూల, మూత్ర కృచ్ఛ్రము, హృద్రోగము, గుదభ్రంశము మేఢ్రశూల వస్తి శూలలో ప్రయోగించవలెను.

విడదాడిమహిఙ్గూని సైన్ధవం మరిచం తథా ॥ **27** ॥
మాతులుఙ్గరసైర్యుక్తం శూలాటోపహరం పిబేత్ ।

బిడాలవణము, దాడిమ, హింగు, సైంధవలవణము, మరిచమును మాతులుంగ రసముతో కలిపి త్రాగిన శూల ఆటోపము శాంతించును

ఏతాని వ్యోషపృథ్వీకాచవ్యచిత్రకసైంధవైః ॥ **28** ॥
సాజాజిపిప్పలీమూలయుతైర్వా పథ్యముత్తమమ్ ।

పై చెప్పిన యోగము త్రికటు పృథ్వీకా (జీరక) చవ్య, చిత్రక, సైంధవము అజామోద పిప్పలీ మూలముతో సేవించుట ఉత్తమ పథ్యము.

సౌవర్చలవచాహిఙ్గుత్ర్యూషణం సహరీతకమ్ ॥ 29 ॥
సురేశయవసంయుక్తం హంతి శూలబలం క్షణాత్ ।

సౌవర్చలవణము వచహింగు, త్రికటు హరీతకి ఇంద్రయవ చూర్ణము క్షణములో శూల వేగమును నష్టమొందించును.

పలికాన్ ఘృతసంయుక్తాన్ సక్తుసైంధవచిత్రకాన్ ॥ 30 ॥
వచాం చైవైకతః కృత్వా కటాహే ప్రదహేద్భిషక్ ।
ప్రదీప్తమవతార్యాథ తం క్షారం మాత్రయా పిబేత్ ॥ 31 ॥
తణ్డులోదకసంయుక్తం శూలగుల్మరుజాపహమ్ ।

సక్తు సైంధవము చిత్రక, వచ, ఒక్కొక్క ఫలము చూర్ణము చేసి బాణలిలో వేసి మండించవలెను. పూర్తిగా ప్రదీప్తమైన తర్వాత ఈ క్షారము ఉచిత మాత్రలో తండులోదకముతో సేవించిన శూల, గుల్మ రోగములు నశించును.

పఞ్చమూలయవక్వాథయుక్తమేరణ్డజం పిబేత్ ॥ 32 ॥

పై చెప్పిన ప్రయోజనమునకు పంచమూలములు, యవ, క్వాథముతో ఏరండ క్షారము ప్రయోగించవలెను.

తైలం వాయ్వాత్మకే శూలే ద్రాక్షాక్వాథయుతం తథా ।
సశర్కరం పిత్తశూలే పిత్తగుల్మే ప్లిహేషు చ ॥ 33 ॥

వాతిక శూలలో ద్రాక్షా క్వాథముతో పైత్తిక శూల పైత్తిక గుల్మము ప్లీహ రోగము శర్కరతో తిలతైలమును ప్రయోగించవలెను.

దాడిమవ్యోషహపుషాపృథ్వీకాక్షారచిత్రకైః ।
సాజాజిపిప్పలీమూలచవ్యదీప్యకసైన్ధవైః ॥ 34 ॥
సమాంశైర్విపచేత్ సర్పిః సక్షీరం మృదునాఽగ్నినా ।
కోలమూలకయూషేణ సంయుక్తం వాతగుల్మనుత్ ॥ 35 ॥
శూలానాహశ్వాసకాసవిషమజ్వరహృద్గ్రహాన్ ।
అరుచిగ్రహణీదోషశూలపాణ్డ్వామయాంస్తథా ॥ 36 ॥

యోనిదోషాంశ్చ హన్త్యేతదమృతప్రతిమం ఘృతమ్ ।

దాడిమ, త్రికటు, హపుష, పృథ్వీక, సర్జక్షారము, చిత్రమూలము, అజాజీ (నల్లజీరక), పిప్పలీ మూలము చవ్యము, దీప్యక (అజామోద), సైంధవము, సమభాగములు తీసికొని కొద్దిపాలతో మృద్వగ్నిపై ఘృతపాకము చేయవలెను. ఈ ఘృతము బదిలీ, మూలీయూషముతో సేవించిన వాతగుల్మము నశించును. అమృత సమానమగు ఈ ఘృతము శూల, ఆమ, శ్వాస, కాస, విషమ జ్వరము, హృద్గ్రహము, అరుచి, గ్రహణీ వికారము, పాండురోగము, యోని రోగములను నశింప చేయును.

బిల్వకుష్ఠయవక్షారవచాచిత్రకసైంధవైః ॥ 37 ॥
ఏనీయకవిడవ్యోషతిన్తిడీకామ్లవేతసైః ।
హిఙ్గుసౌవర్చలాజాతి(జి)దాడిమేంధయవైస్తథా ॥ 38 ॥
పునర్నవాకారవీభ్యాం హంసపద్యా చ సాధితమ్ ।
ఘృతం చతుర్గణో దధ్ని శుక్తకాతి(జి)కసంయుతమ్ ॥ 39 ॥
ద్విపఞ్చమూలకోలానాం కులుత్థానాం రసేన చ ।
శూలగుల్మానిలోత్కృమ్పగ్రంథీనర్దితహృద్గ్రహాన్ ॥ 40 ॥
వాతకుణ్డలికావర్తమేతత్ సర్పిరపాహరేత్ ।

బిల్వ, కుష్ఠ, యవక్షారము, వచ, చిత్రక, సైంధవం, యనీయకము, బిడాలవణము, త్రికటు, తింతిడీకము, ఆమ్లవేతసము, హింగు, సౌవర్చలము, అజాజీ, దాడిమ, ఇంద్రయవ, పునర్నవ, కృష్ణ జీరక, హంసపాది, వీటి చూర్ణంలో ఘృతము వేసి ఘృతమునకు నాలుగు రెట్లు శుక్తము, కాంజికము, దశమూలములు కోల, కుళుత్థ రసమును కలిపి ఘృతపాక విధిన సిద్ధము చేయవలెను. దీని సేవనచే శూల, గుల్మ, వాతకఫము, గ్రంధిరోగము, అర్దితము, హృద్గ్రహము, వాతకుండలి, ఆవర్త రోగమును నశింపచేయును.

సౌవర్చలయవక్షారవచాత్ర్యూషణచిత్రకైః ॥ 41 ॥
హరీతకీవిడఙ్గాభ్యాం పయసా చైవ సాధితమ్ ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 245 తమం పత్రమ్)

సంయుక్తం భద్రరోహిణ్యా దశాఙ్గం శూలనుద్ ఘృతమ్ ॥ 42 ॥
ప్లీహగుల్మక్రిమిశ్వాసకాసహిక్కా-వినాశనమ్ ।

సౌవర్చలము, యవక్షారము, వచ, త్రికటు, చిత్రక, హరీతకి, విడంగము, భద్రరోహిణి, ఈ పది ద్రవ్యముల లో పాలను కలిపి ఘృతపాకము చేయవలెను.

శతపుష్పావచాకుష్ఠపిప్పలీఫలసైంధవైః ॥ 43 ॥
సర్షపద్వయసంయుక్తాం ఫలవతి ప్రయోజయేత్ ।
ఏషాఽఽధ్మానముదావర్తం శూలం చాశు వ్యపోహతి ॥ 44 ॥
ఉష్ణోదకస్నేహయుక్తం మూత్రక్షౌద్రామ్లకాఞ్జికైః ।
సంయోజ్యైకత్ర మతిమానేభిశ్చూర్ణైః సమావపేత్ ॥ 45 ॥

సోంపు, వచ, కుష్ఠ, పిప్పలి, మదనఫలము, సైంధవం, శ్వేతసర్షప, పీతసర్షప, వీటి చూర్ణమును మర్దించి ఉష్ణజలము, స్నేహము, గోమూత్రము, మధు, అమ్లకాంజికముతో కలిపి ఫలవర్తి తయారుచేయువలెను. దీని ప్రయోగముతో ఆధ్మానము, ఉదావర్తము శూలాదులు శీఘ్రముగా నశించును.

శతాహ్వాపిప్పలీకుష్ఠవచానాం దేవదారుణః ।
పూతీకస్య హరేణూనాం బిల్వానాం మదనస్య చ ॥ 46 ॥
శూలానాహవిబంధఘ్నమిమం బస్తిం ప్రదాపయేత్ ।
ఆస్థాపనప్రమాణేన స్నిగ్ధస్విన్నస్య దేహినః ॥ 47 ॥
సంరుద్ధే వాయునా మూత్రే ప్రతిస్తబ్ధే తథోదరే ।
పురీషే చ విమార్గస్థే చూర్ణబస్తిరయం హితః ॥ 48 ॥

స్నేహ, స్వేదములు చేసిన తర్వాత ఆస్థాపన వస్తి ప్రమాణమునుసరించి సోంపు, పిప్పలి, కుష్ఠ, వచ, దేవదారు, పూతక హరేణు, బిల్వ, మదనఫల చూర్ణములతో తయారు చేసిన వస్తి నివ్వవలెను. ఇది శూల ఆనాహ విబంధమును నశింపచేయును. ఈ చూర్ణ వస్తి, వాతముచే అడ్డగింపబడిన మూత్రము ఉదరస్తబ్ధతతో పురీషము విపరీత మార్గముపోవుటను నివారింప చేయును.

వారిద్రోణే పలాన్యష్టౌ పచేద్గంధపలాశకాత్ ।
తతః కషాయం తు వచాపిప్పలీఫలసైంధవైః ॥ 49 ॥

సంయుక్తం క్షౌద్రతైలాభ్యాం శతాహ్వాకుడవేన చ ।
దద్యాన్నిరూహమానాహపార్శ్వహృద్బస్తిశూలినామ్ ॥ 50 ॥

ఒక ద్రోణజలములో 8 పలముల శఠిని వేపకషాయము చేయవలెను. అందులో వచ, పిప్పలి, మదన ఫలము, సైంధవము మధు తైలము సోంపు ఒక కుడవము వేయవలెను. ఆనాహ పార్శ్వ శూల హృచ్ఛూల వస్తి శూల రోగులకు ఈ నిరూహ వస్తి నివ్వవలెను.

బలవర్ణాగ్నిజననం శ్రోణిగుల్మరుజాపహమ్ ।
కులుత్థయవకోలాని పఞ్చమూలద్వయం తథా ॥ 51 ॥

క్వాథయేత్తం జలద్రోణే తతస్తం తైలసంయుతమ్ ।

కులుత్థ, యవ, కోల దశమూలములు ఒక ద్రోణజలములో వేసి కషాయము చేయవలెను. ఈ క్వాథములో తైలము కలిపి వస్తి రూపములో ప్రయోగించిన బలవర్ణ అగ్ని వృద్ధి పొందును

కషాయం పిప్పలీకుష్ఠవచేంద్రియవసర్షపైః ॥ 52 ॥

హరేణుకాసైంధవాభ్యాం తగరేణ ఘృతేన వా ।
తన్నిరూహముదావర్తకుష్ఠగుల్మోపశాంతయే ॥ 53 ॥
దద్యాచ్చైవేదమాశ్వేవ బలవర్ణాగ్నివర్ధనమ్ ।
తైలపక్వాశనం ధీరః కల్కపేష్యైర్విపాచితమ్ ॥ 54 ॥

పిప్పలి, కుష్ఠ, వచ, ఇంద్రయవ, సర్షప, హరేణు, సైంధవము, తగరము, ఘృతములతో నిరూహవస్తి నిచ్చినచో ఉదావర్త కుష్ఠ, గుల్మ రోగములను నశింప చేయును. పై చెప్పిన ద్రవ్యముల కల్కమును తైల పక్వము చేసి ప్రయోగించిన బలవర్ణ జఠరాగ్నులు వృద్ధి పొందును.

పిప్పలీబిల్వమధుకశతాహ్వాఫలచిత్రకైః ।
దేవదారువచాకుష్ఠపుష్కరాఖ్యైశ్చ సంయుతమ్ ॥ 55 ॥

సమాంశైర్ద్విగుణక్షీరం తదుదావర్తినాం హితమ్ ।
శూలానాహగుదభ్రంశవర్చోమూత్రవినిగ్రహాన్ ॥ 56 ॥

కట్యూరుపృష్ఠశూలార్శోమూఢవాతాంశ్చ నాశయేత్ ।
గుదశూలం తథోత్థానం బహుశః సప్రవాహికమ్ ॥ 57 ॥

పిప్పలి, బిల్వ, యష్ఠి, శతాహ్వ, మదన ఫలము, చిత్రక, దేవదారు వచ కుష్ఠ, పుష్కరమూలమును సమభాగములు తీసుకొని ఇందులో రెండు రెట్లు పాలను కలిపి క్షీరపాకము చేయవలెను. ఇది ఉదావర్త రోగులకు హితకరము. దీనివలన శూల, ఆనాహము, గుదభ్రంశము, వర్చగ్రహము, మూత్ర గ్రహము, కటిశూల, ఉరుశూల, పృష్ఠశూల, అర్ష, మూఢవాత, గుదశూల ప్రవాహిక ఉత్థాన రోగములు నశించును.

కుష్ఠం విడఙ్గాతివిషాదారుదార్వీహరేణుకాః ।
ఏలాఽజమోదా హ్రీబేరం నాగరం పుష్కరం శటీ ॥ 58 ॥
స్థిరా సకట్ఫలా రాస్నా పిప్పల్యశ్చవ్యచిత్రకమ్ ।
శ్యామా శతాహ్వా యష్ట్యాహ్వా సైంధవం మదనం వచా ॥ 59 ॥
నిచులం నీలినీ దంతీ బిల్వం చాక్షార్ధసంశ్రి(మి)తైః ।
గంధర్వతైలం తైలం వా పచేత్తదనువాసనమ్ ॥ 60 ॥
గుల్మాఢ్యవాతశూలార్శప్లీహోదావర్తవృద్ధినుత్ ।
సకుణ్డలం మూత్రకృచ్ఛ్రమానాహం చ వ్యపోహతి ॥ 61 ॥

కుష్ఠ, విడంగ, అతివిష, దేవదారు, దారుహరిద్ర, హరేణు, ఏల, అజమోద, హ్రీ బేర, శుంఠి, పుష్కరమూల, శఠి, శాలిపర్ణి, కాయఫలము, రాస్నా, పిప్పలి చవ్యము చిత్రకము, త్రివృత్, శతాహ్వ యష్ఠిమధు, సైంధవము, మదనఫలము, వచ, నిచుల, నీల, దంతి, బిల్వ ఇవన్ని ఒక్కొక్కటి అర్ధ అక్షము తీసుకొనవలెను. వీనికల్కము ద్వార ఏరండ లేదా తిలతైలముతో పక్వము చేయవలెను. ఈ తైలమును అనువాసన చేయుటచే గుల్మము ఆఢ్య వాతము, శూల, అర్శ, ప్లీహ, ఉదావర్త, వృద్ధి, కుండల, మూత్ర కృచ్ఛ ఆనాహ రోగములను నశింపచేయును.

శతార్ధం దశమూలస్య మదనానాం తథాఽఽఢకమ్ ।
పూతీకదంతీసురభీశ్వదంష్ట్రాణాం చ బుద్ధిమాన్ ॥ 62 ॥

పలాని వింశతిం దద్యాద్దేకైకస్య తమేకతః ।
యవకోలకులత్థానాం ప్రస్థయుక్తం జలోన్మనే ॥ 63 ॥
క్వాథయేత్ పాదశేషం తు తస్మింస్తైలాఢకం పచేత్ ।
గోమూత్రార్ధాఢకం యవపిప్పలీసైంధవత్రికమ్ ॥ 64 ॥
. . . . యవశతాహ్వానాం . . . . . వలీనకైః ।
కుష్ఠవక్ర(క్ర)స్య(త్వ)చాయుక్తమేతత్స్యాదనువాసనమ్ ॥ 65 ॥
ఊరుస్తమ్భకటీపృష్ఠగుదవంక్షణశూలిషు ।
ప్లీహోదావర్తగుల్మేషు ఫలతైలం ప్రయోజయేత్ ॥ 66 ॥

ఫలతైలము : దశమూలములు 40 పలములు, మదన ఫలము, పూతికరంజ, దంత, సురభి (రాస్నా) గోక్షుర ప్రత్యేకము 20 పలములు, యవ, కోల, కులుత్థము, ప్రస్థము వీటన్నిటి ఒక ద్రోణజలములో పక్వము చేసి క్వాథము చేయవలెను. చతుర్థాంశావ శేషమున్నపుడు ఒక ఆఢక తైలమును కలిపి సిద్ధము చేయవలెను. అందులో అర్ధ ఆఢకము గోమూత్రము, యవ, పిప్పలి, త్రిలవణములు (విడ, సైంధవ, రుచక) యవ, శతాహ్వా, వలీనక, కుష్ఠ, వక్ర (తగర) త్వక్‌ను వేసి పక్వము చేయవలెను. ఇది ఉత్తమ అనువాసనము. ఇది ఉరుస్తంభమును, కటిశూల, పృష్ఠశూల, గుదశూల, వంక్షణశూల, ప్లీహ, ఉదావర్త గుల్మరోగములో ప్రయోగించవలెను.

ఇతి శూలచికిత్సా తే విస్తరేణ ప్రకీర్తితా ।
సిద్ధైః ప్రయోగైర్వివిధైః ప్రాణినాం హితకామ్యయా ॥ 67 ॥

ఈ విధముగా నేను నీకు ప్రాణుల హితమును దృష్టిలోనుంచుకొని వివిధ రకములైన సిద్ధ యోగముల ద్వారా విస్తారముగా శూల చికిత్సను ఉపదేశించినాను.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ చూ 1 (71)

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు శూలచికిత్సాధ్యాయోఽష్టాదశః ॥ 17 ॥ డాడ (18) ।

శూల చికిత్సాధ్యాయము సమాప్తము.

అష్టజ్వర చికిత్సితోత్తరాధ్యాయః-ఏకోనవింశతితమః

అథాతో౽ష్టజ్వరచికిత్సితోత్తరమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము అష్టజ్వర చికిత్సితోత్తరమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

ఏకద్విత్రిసముత్థానాం నిదానం ప్రాగుదాహృతమ్ ।
చికిత్సాం సంప్రవక్ష్యామి సన్నిపాతస్య హేతువత్ ॥ 3 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 246 తమం పత్రమ్)

నేను ఏక దోషజను, ద్విదోషజము, త్రిదోషజను జ్వర నిదానము మొదలు చెప్పినాను. ఇప్పుడు వాటన్నిటి చికిత్స మరియు సన్నిపాత జ్వర నిదానము చెప్పెదను.

అహితా . . . . ।
. . . . గుడసంయుతః ॥ 4 ॥

ఈ శ్లోకములో బహుశా జ్వర నిదానము వర్ణించబడినది అహితకర ఆహారము గుడసేవనాదులచే జ్వరము త్పన్నమగును.

సమఙ్గీ మధుకం ముస్తం భద్రదార్వథ శర్కరా ।
వాతజ్వరే ప్రయోక్తవ్యం గుడూచ్యా సహ పానకమ్ ॥ 5 ॥

మంజిష్ఠ, యష్టిమధు, ముస్త, దేవదారు, శర్కర, గుడూచి పానకము తయారుచేసి వాత జ్వరములో ప్రయోగించవలెను.

విదారిగంధా హ్యేరణ్డం బృహత్యౌ పృశ్నిపర్ణికా ।
భద్రదారుసమాయుక్తో వాతజ్వరహరో మతః ॥ 6 ॥

విదారి గంధ, ఏరండ, బృహత్, పృశ్ని పర్ణికా, దేవదారు వీటన్నిటిని వాత జ్వరములో ప్రయోగించవలెను.

విదారిగంధా కలశీ తథా గంధర్వహస్తకః ।
మధుకం భద్రదారుశ్చ క్వాథః శర్కరయా యుతః ॥ 7 ॥
వాతజ్వరహరో దేయో మాతులుఙ్గరసాప్లుతః ।

విదారిగందా, కలశీ (పృశ్నిపర్ణి) ఏరండ, యష్టిమధు, దేవదారు క్వాథములో శర్కర మాతులుంగ రసము కలిపి ఇవ్వవలెను. వాతజ్వరము.

ఏరణ్డం వరుణం చైవ బృహత్యౌ మధుకం తథా ॥ 8 ॥
వాతజ్వరహరః క్వాథో రాస్నాకల్కసమాయుతః ।

ఏరండ, వరుణ, బృహతీద్వయము, యష్టిమధు క్వాథములో రాస్నా కల్కమును కలిపి ఇచ్చిన వాతజ్వరము నశించును.

ద్విపఞ్చమూలనిష్క్వాథః కోష్ణో వా యది వా హిమః ।
రాస్నాకల్కసమాయుక్తో వాతజ్వరహితో మతః ॥ 9 ॥

దశమూలముల ఉష్ణ లేదా శీత క్వాథమునందు రాస్నా కల్కమును కలిపి ఇచ్చిన వాత జ్వరమునందు హితకరము.

రాస్నాసరలదేవాహ్వయష్టీమధుకసంయుతః ।
పేయో విదారిగంధాద్యో నిష్క్వాథో వా ససైంధవః ॥ 10 ॥

రాస్నా, సరళ, దేవదారు, యష్టిమధు యుక్త విదారి గంధ క్వాథములో సైంధవలవణము కలిపి త్రాగవలెను.

పఞ్చముష్టికయూషేణ యుక్తామ్లలవణేన చ ।
భుఞ్జీత భోజనం కాలే జాఙ్గలానాం రసేన చ ॥ 11 ॥
పిబేదంతరపానం చ బిల్వమూలశృతం జలమ్ ।

యోగ్యమాత్రలో అమ్ల లవణములు కలిసిన పంచముష్టిక యూషము లేదా జాంగల పశుపక్షుల మాంసరసముతో యోగ్యకాలములో భోజనము

చేయవలెను. భోజన మధ్యలో బిల్వ మూలముతో సిద్ధము చేయబడిన జలము నివ్వవలెను.

ద్వే పఞ్చమూలే వర్చీవమేకేషీకా పునర్నవామ్ ॥
సహస్రవీర్యాం నాదేయీాం శతవీర్యాం శతావరీమ్ ।
విశ్వదేవాం శుకనసాం సహదేవాం సనాకులీమ్ ॥
రాస్నాజగంధే పూతీకం దేవాహ్వాం దేవతాడకమ్ ।
బలే ద్వే హంసపాదీం చ క్వాథోత్థీముపలఙ్కశామ్ ॥
కృష్ణాగరుం వ్యాఘ్రనఖం శతపుష్పాం పలఙ్కషామ్ ।
కాయస్థాం చ వయస్థాం చ చోరకం జటిలాం జటామ్ ।
అపేతరాక్షసీం యక్షాం గుహాహ్వాముష్ట్రలోమికామ్ ।
హరేణుకాం హైమవతీం కైతర్యం సువహాం వచామ్ ॥
వృశ్చికాలీం చ భార్గీం చ . . . స్యా శిగ్రుం చ కల్కశః ।
సంహృత్య తైలం విపచేద్వాతజ్వరనిబర్హణమ్ ॥ **12** ॥
పురాణసర్పిఃసంస్కారో విధేయో జాఙ్గలో రసః ।

దశమూలములు, వర్చీవ, ఏకేషికా (పాఠా), పునర్నవ, సహస్ర వీర్య (దూర్వ) నాదేయి (అరణి లేదాముస్త) శతవీర్యా (శతమూలీ లేదా ద్రాక్ష) శతావరి, విశ్వదేవా (గోరక్షతండుల) శుకనాస (శ్యోనాక) సహదేవ (బల), గంధనాకులి, రాస్నా, అజగంధ (వనయవానీ) పూతీక (కరంజ) దేవదారు, దేవతాడక (దేవదాలి ఘోషాలతో) బలాద్వయము, (బల అతిబల) హంసపది, క్వాథముతో శోధితమైన గుగ్గులు, కృష్ణాగరు, వ్యాఘ్రనఖి, సోంపు, పలంకషా, కాయస్థ (ఆమలకి లేదా కాకోలి) వయస్థా (హరీతకి) చోరక (గ్రంధిపర్ణి భేదము) జటిల (వటవృక్ష) జటామాంసి, అపేత రాక్షసి (కృష్ణ తులసి), యక్షా, గుహాహ్వ (పృశ్నిపర్ణి భేదము), ఉష్ట్రలోమికా, హరేణు హైమవతి (స్వర్ణ క్షీరి లేదా హరీతకి) కైటర్య (మహానింబ భేదము) సువహ (శేఫాలికా) వచ, వృశ్చి కాలీ (బరహంలు) భారంగి. . . . శిగ్రు వీటి కల్కముతో తైలపాకము చేయవలెను. ఇది వాత జ్వరమును నశింప చేయును. ఇందులో పురాణ ఘృతముతో సంస్కరించబడిన జాంగల మాంసరసమును ప్రయోగించవలెను.

దశమూలకులుత్థానాం యవానాం కుడవస్య చ ॥
కులీరశృఙ్గ్యా రాస్నాయాః శటీపుష్కరమూలయోః ।
భార్గ్యా దురాలభాయాశ్చ నిర్యూహః సాధు సాధితః ॥ 13 ॥
తేనాస్య విగుణో వాయుర్జ్వరశ్చాశు ప్రశామ్యతి ।

దశమూలములు కులుత్థము, యవ కులీర శృంగి (కర్కాటకశృంగి) రాస్నా, శఠి, పుష్కరమూలము, భారంగి, దురాలభా ఒక్కొక్కటి పలము చొ॥న తీసుకొని క్వాథము చేయవలెను. దీనిప్రయోగముచే దూషిత వాతము, జ్వరము శీఘ్రముగా శాంతించును.

వాతశ్లేష్మసముత్థస్య వ్యాఖ్యాస్యామి చికిత్సితమ్ ॥
బృహత్యౌ పుష్కరం దారు పిప్పల్యో నాగరం శటీ ।
క్వాథమేషాం పిబేదుష్ణమాదౌ దోషవిపాచనమ్ ॥ 14 ॥

ఇప్పుడు నేను వాతశ్లేష్మ జ్వర చికిత్సను ఉపదేశించెదను. ప్రారంభములో బృహతీ ద్వయము, పుష్కరమూలము, దేవదారు పిప్పలి, శుంఠి, శఠి, క్వాథమును త్రాగవలెను. ఇది దోషపాచనము చేయును.

ద్విపఞ్చమూలం భార్గీం చ కర్కటాఖ్యాం దురాలభామ్ ।
నాగరం పిప్పలీం దారు పిబేద్వా సైంధవాన్వితమ్ ॥ 15 ॥

లేదా ఇందులో ద్విపంచమూలము, భారంగి, కర్కాటక శృంగి, దురాలభ, శుంఠి, పిప్పలి, దేవదారు, క్వాథములో సైంధవమును కలిపి త్రాగించవలెను.

పటోలం ధాన్యకం ముస్తా మూర్వా పాఠా నిదిగ్ధికా ।
కషాయ ఏషాం పాతవ్యః షడఙ్గో మధుసంయుతః ॥ 16 ॥

పటోలము, ధనియాలు, ముస్త, మూర్వ, పాఠా, నిదిగ్ధికా, ఈ 6 ద్రవ్యముల కషాయములో మధును కలిపి సేవించవలెను.

త్రిఫలా జీవనీయాని పిప్పలీమూలశర్కరే ।
సిద్ధో గ్రహాఘ్నసంయుక్తో వాతశ్లేష్మజ్వరాపహః ॥ 17 ॥

త్రిఫల జీవనీయ వర్గ ఔషధములు, పిప్పలీమూలము, శర్కర, గ్రహఘ్న (శ్వేత సర్షప) ములక్వాథము వాత శ్లేష్మ జ్వరమును నశింపచేయును.

నాగరం దశ(మూలం) చ కట్వఙ్గం దారుకద్వయమ్ ।
పిప్పల్యస్త్రిఫలా భార్గో కర్కటాఖ్యా దురాలభా ॥ 18 ॥
వాతశ్లేష్మజ్వరే పేయం సుఖోష్ణం సైంధవాన్వితమ్ ।

శుంఠి, దశమూలములు, కట్వంగ, హరిద్ర, దారుహరిద్ర, పిప్పలి, త్రిఫల, భారంగి, కర్కాటకశృంగి, దురాలభ వీటి సుఖోష్ణ క్వాథములో సైంధవ లవణము కలిపి వాత శ్లేష్మ జ్వరములో త్రాగవలెను.

తిక్తకం కటురోహిణ్యాః కల్కమక్షసమం భిషక్ ॥
హిఙ్గుసైంధవసంసృష్టం పిబేత్ క్షిప్రం సుఖామ్బునా ।
కఫజేఽనిలజే చైవ జ్వరే పీతం సుఖావహమ్ ॥ 19 ॥

వైద్యుడు తిక్తకము (పటోలము) కటుక రోహిణి కల్కము ఒక అక్షము తీసుకోవలెను. అందులో హింగు లవణము కలిపి శీఘ్రముగా సుఖోష్ణ జలముతో త్రాగించవలెను. ఈ క్వాథమును వాత శ్లేష్మ జ్వరములో త్రాగిన సుఖముగా నుండును.

మహతః పఞ్చమూలస్య క్వాథః శ్లైష్మికవాతికే ।
నాగరామరదారుభ్యాం శృతముష్ణం పిబేజ్జలమ్ ॥ 20 ॥

వాతశ్లేష్మ జ్వరములో బృహత పంచమూల క్వాథమును శుంఠి దేవదారుతో సిద్ధమైన ఉష్ణజలమును త్రాగించవలెను.

బాలమూలక యూషేణ జాఙ్గలానాం రసేన వా ।
కటూష్ణద్రవ్యయుక్తేన మందస్నిగ్ధేన భోజయేత్ ॥ 21 ॥

వాత శ్లేష్మ జ్వరములో రోగికి పచ్చి ముల్లంగి యూషము జాంగల మాంసరసము మరియు అల్ప స్నేహయుక్త కటు ఉష్ణ ద్రవ్యముల భోజనము చేయవలెను.

లాక్షాప్రియఙ్గుమఞ్జిష్ఠాయష్టికోశీరబాలకైః ।
చందనాగరుబాహ్లీకశ్రీవేష్టకకుటన్నటైః ॥

మూర్వాశతాహ్వాసరలసాలనిర్యాసరోచకైః ।
క్షీరద్రోణేఽర్ధపలికార్భిషక్తైలాఢకం పచేత్ ॥ 22 ॥
తత్ సాధు సిద్ధమాహృత్య స్వనుగుప్తం నిధాపయేత్ ।
లాక్షాదికమిదం తైల . . . . ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 250 తమం పత్రమ్)

. . . .

. . . .

లక్షాది తైలము లాక్షా, ప్రియంగు, మంజిష్ఠ, యష్టిమధు, ఉశీర, నేత్రబాల, చందన, అగరు, బాహ్లీక (హింగు) శ్రీవేష్టిక (సరళ నిర్వాసము, గంధ ఫిరోజ) కుటన్నట (శ్యోనాక) మూర్వ శతాహ్వా, సరళ, సాల నిర్యాసము, రోచక (గజనిమ్మ) అర్ధపలముచొ॥ న ద్రోణ జలములో తీసుకొని ఒక ఆఢక తైలమును సిద్ధము చేసుకొనవలెను. తర్వాత ఏకాంత స్థానములో నుంచవలెను. ఇది లాక్షాది తైలము.

(పిప్ప)ల్యోఽతివిషాముస్తా స్థిరాఢ్యా సదురాలభా ॥
సచందనయవోశీరసారివాః సనిదిగ్ధికాః ।
రోహిణ్యామలకం బిల్వం త్రాయమాణాతిసాధితమ్ ॥ 23 ॥
ఘృతం హంతి శిరః శూలం కాసం జీర్ణజ్వరం క్షయమ్ ।

పిప్పలి, అతివిష, ముస్త, స్థిరా (శాలిపర్ణి) ఆఢ్యా (అజామోద) దురాలభా, రక్త చందన, యవ, ఉశీర, సారిబా, కంటకారి, రోహిణి, ఆమలకి, బిల్వ, త్రాయమాణముతో సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమును శిరశ్శూల, కాస, జీర్ణజ్వరము క్షయ రోగమును నశింపచేయును.

వమనం కఫరోగాణాం పైత్తికానాం విరేచనమ్ ॥ 24 ॥
శోధనం శమనం కార్యం కృశే శమనశోధనమ్ ।

శ్లేష్మక రోగములలో వమనము ద్వారా, పిత్తరోగములలో విరేచనము ద్వారా శోధనము చేసి శమనము చేయవలెను. రోగి కృశుడైనచో మొదట శమనముచేసి తర్వాత శోధనము చేయవలెను.

మణ్డాదిరిష్యతే సామే యవాగూర్వాతజే తథా ॥ 25 ॥
విషౌషధిప్రజాతానాం పిత్తఘ్నీం కారయేత్ క్రియామ్ ।

ఆమజ్వరములో మండాదులు వాత జ్వరములో యవాగు సేవనము విష ఔషధములతో ఉత్పన్నమైన జ్వరములో పిత్తనాశక చికిత్సను చేయవలెను.

సన్నిపాతజ్వరస్యాతః ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితమ్ ॥ 26 ॥
స సర్వలక్షణోఽసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యోఽల్పలక్షణః ।

ఇప్పుడు నేను సన్నిపాత జ్వర చికిత్సను చెప్పెదను. సన్నిపాత జ్వరములో సంపూర్ణ లక్షణములున్నచో అది అసాధ్యము. కొన్ని లక్షణములు మాత్రమున్నచో కృచ్ఛ్ర సాధ్యము.

బలహీనస్య నష్టాగ్నేః సర్వథా నైవ సిద్ధ్యతి ॥
కిమఙ్గ! బాలకానాం తు క్షీణధాతుబలౌజసామ్ ।
తథాఽపి యత్నమాతిష్ఠేదానృశంస్యాద్భిషగ్వరః ॥ 27 ॥

ఓ ప్రియా! బలహీనుడైన బాలకునికి, జఠరాగ్ని నశించినవాడికి దాతుబల ఓజస్సు క్షీణించిన వానికి సన్నిపాత జ్వరము అసాధ్యము అయినా చికిత్సకుడు అంతిమ క్షణమువరకు ప్రయత్నించవలెను.

సన్నిపాతేషు దోషేషు యో దోషో బలవాన్ భవేత్ ।
తమేవాదౌ ప్రశమయేచ్ఛేషం దోషమతః పరమ్ ॥ 28 ॥

సన్నిపాత జ్వరములో బలమైన దోషమునకు మొదట చికిత్స చేయవలెను. శేషదోషములకు తర్వాత చికిత్సచేయవలెను.

అల్పాన్తరబలేష్వేషు దోషేషు మతిమాన్ భిషక్ ।
శ్లేష్మాణమాదౌ శమయేత్ స హ్యేషామనుబంధకృత్ ॥ 29 ॥
గురుత్వాత్ కృచ్ఛ్రపాకిత్వాదూర్ధ్వకాయాశ్రయాత్తథా ।

సన్నిపాత జ్వరములో దోషములు సమాన బలముగా నున్నచో మొదట కఫమును శాంతింప చేయవలెను. ఎందుకనగా ఇందులో గురు, కృచ్ఛ్రపాకము, శరీర ఊర్ధ్వ భాగములో నుండుట వలన కఫమే అనుబంధముగా నుండును.

తస్మాజ్జ్వరే యదుద్దిష్టం వాతపిత్తకఫాత్మకే ॥ 30 ॥
తస్మాత్తస్యామవస్థాయాం తత్తత్ కార్యం చికిత్సితమ్ ।

కావున వాత పిత్త కఫ జ్వరములలో ఏచికిత్స చెప్పబడినదో జ్వరముల యొక్క ఆయా అవస్థలలో ఆచికిత్సనే చేయవలెను.

పిప్పల్యాదివచాదారువయస్థాసరలాన్వితః ॥
పేయః కఫోత్తరే సామే సహిఙ్గుక్షారసైంధవః ।
దోషాస్తేనాశు పచ్యంతే విబంధశ్చోపశామ్యతి ॥ 31 ॥

జ్వరము నందు కఫ రూప ఆమరసము ప్రధానముగా నున్నపుడు పిప్పలి, వచ, దేవదారు, హరీతకి, సరళ, హింగు, సర్జక్షారము సైంధవలవణమును ప్రయోగించవలెను. దీనివలన దోషములు శీఘ్రము పాచనమై జ్వరము కూడ శాంతించును.

నాగరం కట్ఫలం ధాన్యం ముస్తం పర్పాటకం వచా ।
దేవదార్వభయా భార్గీ భూతీకం దశమం భవేత్ ॥
శృతం సైంధవహిఙ్గుభ్యాం పేయం వాతకఫోత్తరే ।
ఊర్ధ్వజత్ర్వజ్గరోగాణాం జ్వరితానాం ప్రశస్యతే ॥ 32 ॥

వాత కఫ ప్రధాన జ్వరములో శుంఠి, కాయఫలము, ధనియాలు ముస్త పర్పాటకము, వచ, దేవదారు, హరీతకి, భారంగి, భూతీక (అజామోద) ఈ 10 ద్రవ్యములను క్వాథము చేసి అందులో సైంధవము హింగు కలిపి ప్రయోగించవలెను. ఇది జ్వర యుక్త రోగికి ఊర్ధ్వ జత్రుగతరోగములలో ప్రశస్తముగా చెప్పబడినది.

శటీపౌష్కరపిప్పల్యో బృహతీ కణ్టకారికా ।
శుణ్ఠీ కర్కటకీ భార్గీ దురాలమ్భా యవానికా ॥ 33 ॥
శూలానాహవిబంధఘ్నం శట్యాద్యం కఫవాతనుత్ ।

శఠి, పుష్కరమూలము, పిప్పలి, బృహతి, కంటకారి, శుంఠి, కర్కాటక శృంగి, భారంగి, దురాలభ, యవాని ప్రయోగించవలెను. ఈ శట్యాది ప్రయోగము శూల ఆనాహము, విబంధము వాతకఫములను నశింపచేయును.

విడఙ్గాతివిషే భార్గీ పౌష్కరం చిత్రకం శటీ ॥ 34 ॥
శార్ఙ్గేష్టా పిప్పలీ శుణ్ఠీ పిబేద్వాతకఫోత్తరే ।

వాత కఫ ప్రధాన జ్వరవములో విడంగవు అతివిష భారంగి, పుష్కరమూలము, చిత్రకము, కచూరములు, శారంగేష్ట, (కాకజంఘ) పిప్పలి, శుంఠిని సేవించవలెను.

దురాలభావచాదారుపిప్పలీమూలనాగరమ్ ॥
. . . . పుష్కరం శటీ ।
క్వాథం సలవణం దేయం హిఙ్గుక్షారాన్వితం పిబేత్ ॥ 35 ॥
సన్నిపాతే విబంధే చ వాతశ్లేష్మోత్తరే జ్వరే ।

సన్నిపాత విబంధ, వాత కఫ ప్రధాన జ్వరములో దురాలభ, వచ దేవదారు, పిప్పలీమూల, శుంఠి, పుష్కరమూల, కచ్చూర క్వాథములో లవణము హింగు, సర్జక్షారము కలిపి త్రాగించవలెను.

జీవకర్షభకౌ శృఙ్గీ మూలం పుష్కరజం శటీ ॥ 36 ॥
సన్నిపాతేఽనిలకఫే కాసే చైషాం ప్రశస్యతే ।

సన్నిపాత జ్వరములో వాత కఫ ప్రధానముగా నున్నచో కాస ఉన్నచో జీవకము ఋషభకము, కర్కాటక శృంగి, పుష్కరమూలమును, కచ్చూరముల క్వాథము ప్రశస్తముగా చెప్పబడినది.

బృహత్యౌ పుష్కరం దారు పిప్పల్యో నాగరం శటీ ॥ 37 ॥
క్వాథమేషాం పిబేదుష్ణమాదౌ దోషవిపాచనమ్ ।

సన్నిపాత జ్వరప్రారంభములో దోష పాచనము చేయుటకు బృహతి పుష్కరమూలము, దేవదారు, పిప్పలి, శుంఠి, కచ్చూరముల వేడి వేడి క్వాథమును త్రాగవలెను.

దురాలభా వచా దారు పిప్పలీ భద్రరోహిణీ ॥
మహౌషధం కర్కటకీ బృహతీ కణ్టకారికా ।
క్వాథః సలవణః పేయః సన్నిపాతజ్వరాపహః ॥ 38 ॥
సన్నిపాత జ్వరమును నశింపచేయుటకు దురాలభ, వచ, దేవదారు,

పిప్పలి, కటుకరోహిణి, శుంఠి, కర్కాటకశృంగి, బృహతి కంటకారి క్వాథములో లవణము కలిపి త్రాగవలెను.

దేవదారు వచా ముస్తం కైరాతం కటురోహిణీ ।
గుడూచీ నాగరం క్వాథః సన్నిపాతజ్వరాపహః ॥ **39** ॥
ఉరోగ్రహే కణ్ఠరోగే ముఖరోగే చ శస్యతే ।

సన్నిపాత జ్వరములో దేవదారు, వచ, ముస్త, కిరాతతిక్త, కటుక రోహిణి, గుడూచి, శుంఠి క్వాథమును ప్రయోగించవలెను.

త్రిఫలా రోహిణీ నిమ్బం పటోలం కటుకత్రయమ్ ॥
పాఠా గుడూచీ వేతాగ్రం సప్తపర్ణః సవత్సకః ।
కిరాతతిక్తకం ముస్తా వచా చేత్యేకతః శృతమ్ ॥ **40** ॥
కఫోత్తరం నిహన్త్యేతత్ పానాదగ్నిం చ దీపయేత్ ।

త్రిఫలా, రోహిణి, నింబ, పటోల, త్రికటు, పాఠా, గుడూచి వేతాగ్ర (నాడీశాకను) సప్తపర్ణ, ఇంద్రయవ, కిరాతతిక్త, ముస్త, వచ క్వాథమును కఫప్రధాన సన్నిపాత జ్వరమును నశింపచేయును. అగ్నిని ప్రదీప్తి చేయును.

పటోలముస్తమధుకరోహిణీక్వథితం జలమ్ ॥
యోగమేతం త్రిఫలయా యుక్తం చ సురదారుణా ।
పాయయేన్మధునాఽఽలోడ్య సన్నిపాతే కఫోత్తరే ॥ **41** ॥

కఫప్రధాన సన్నిపాతజ్వరములో ముస్త యష్టిమదు, రోహిణి, త్రిఫల, దేవదారు క్వాథములో మధు కలిపి సేవించవలెను.

ఆరగ్వధవచానిమ్బపటోలోశీరవత్సకమ్ ।
శార్ఙ్గేష్టాఽతివిషా మూర్వా త్రిఫలా సదురాలభా ॥
భద్రముస్తా బలా పాఠా మధుకం భద్రరోహిణీ ।
కషాయ ఏష శమయేజ్జ్వరమాశు త్రిదోషజమ్ ॥ **42** ॥
జాడ్యం సశోఫమాధ్మానం గురుత్వం చాపకర్షతి ।

ఆరగ్వధ, వచ, నింబ, పటోల, ఉశీర, ఇంద్రయవ, శారంగేష్ట, అతివిష, మూర్వ, త్రిఫల, దురాలభ, ముస్త, బలా, పాఠా, యష్టి, కటుకరోహిణి,

కషాయము సన్నిపాత జ్వరమును శీఘ్రముగా శాంతింపచేయును. ఇది జడత్వము శోథ, ఆధ్మానము, శరీరగురుత్వమును అపకర్షముచేయును.

నాగరం దశమూలం చ కట్వఙ్గం దా . . . . ॥ 43 ॥

శుంఠి, దశమూల, శ్యోనాక. .... ఆదిక్వాథము సన్నిపాత జ్వరములో ఇవ్వవలెను. మిగతా అధ్యాయము లుప్తమైనది. 5 తాలపత్రములు లుప్తమైనందున 20వ అధ్యాయము పూర్తిగా మరియు 21వ అధ్యాయము మధు విశేషణము ప్రారంభమున కూడ ఖండితమైయున్నది.

మధు విశేషణీయాధ్యాయము-ఏకవింశతిః

. . . . శిశుం ప్రాశయేయుః కథఞ్చన ॥ 1 ॥

శిశువుకు ఏ విధంగానైనా మధు సేవనము చేయించవలెను.

నవసద్యఃక్షతానాం తద్ వ్రణానాం రోహణం భవేత్।

క్షతజం ప్రాప్య హి విషం దర్శయత్యాత్మనో బలమ్ ॥ 2 ॥

మధు గుణములు :- మధు నవీన, సద్యక్షతవ్రణములను రోపణము చేయును. క్షతము వలన శరీరమున జనించు విషమును నిర్వీర్యము చేయును. ఆవిషమును శాంతింపచేసి వ్రణ సంధానము చేయును.

తస్మాత్ స్వభావతో నృణాం సహోష్ణైనాశితం మధు ॥

విరుద్ధత్వాత్త్రిభిర్దోషైర్జీవితాన్తాయ కల్పతే।

తుల్యత్వాదుష్ణయోగాచ్చ యథా చ మధుసర్పిషీ ॥ 3 ॥

మధు తన స్వభావముచే త్రిదోషములకు విరుద్ధమగుటచే ఉష్ణ పదార్థములతో సేవించిన మృత్యుకారకమగును. ఉదాహరణకు మధు ఘృతము సమానమాత్రలో తీసుకొనుట వలన ఉష్ణత కల్గి ఘాతక ప్రాయమగును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 4 ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడును చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు మధువిశేషణీయో నామైకవింశతితమోఽధ్యాయః ॥ థ 1 (21)

ఖిలస్థాన మందలి మధువిశేషణీయమను

21 వ అధ్యాయము సమాప్తము.

క్షీరగుణ విశేషీయాధ్యాయః-ద్వావింశతితమః

అథాతః క్షీరగుణవిశేషీయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము క్షీరగుణ విశేషీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

గోర్మహిష్యా అజాయాశ్చ నార్యా ఉష్ట్ర్యా అవేః స్త్రియాః ।
తురఙ్గ్యా ఇతి చోక్తాని పూర్వమేవ పయాంసి తు ॥ 3 ॥
భూయశ్చ గుణవైశేష్యాత్ క్షీరాణ్యష్టౌ నిబోధమే ।

గో, మహిష, అజా, నారీ, ఉష్ట్ర, గొఱ్ఱె, స్త్రీ, గుఱ్ఱముల క్షీరములు మొదట వర్ణించ బడినవి. ఇప్పుడు గుణ విశేష కారణమున తిరిగి నానుండి క్షీరము గురించి వినుము.

ప్రజాపతేః పురేచ్ఛాతః ప్రజానాం ప్రాణధారణమ్ ॥ 4 ॥
పఞ్చభూతగుణం చాపి భూరుహాం జన్మ కథ్యతే ।
వనస్పతీనాం వృక్షాణాం వానస్పత్యగణస్య చ ॥ 5 ॥
వీరుధామోషధీనాం చ గుల్మానామపి జీవక ! ।
వివిధానాం తృణానాం చ సస్యానాం చైవ దేహినామ్ ॥ 6 ॥
ఏవమాదిగణో యస్తు భూమేః సార ఉదాహృతః ।

ఓ జీవకా! ప్రాచీనకాలములో ప్రజాపతి ఇచ్ఛానుసారము సమస్త జీవుల ధారణము చేయబడెను. పంచ మహాభూత గుణములతో యుక్తమైన పర్వతములు సృష్టించబడెను. మరియు వనస్పతులు, వృక్షములు, సమస్త వానస్పత్యములు

వీరుధ, ఔషధ, గుల్మ, వివిధ తృణములు, సస్యములు మనుషుల ఉత్పత్తి జరిగినది. ఈ వర్గములన్ని భూమి యొక్క సారముగా చెప్పబడినవి.

సోమస్య వాయుతేజోపాం బుద్ధిశ్చేతి ప్రజాపతేః ॥ 7 ॥
తదాహారగుణోత్పన్నం గవాదీనామతః పరమ్ ।

పై చెప్పిన గుణములు గల ఆహారమునుండి ఉత్పత్తి అయినందున గోవు మొదలగు వాటి క్షీరము సోమ వాయు తేజ జలప్రజాపతికలను బుద్ధి రూపముగా చూడబడును.

యథా సర్వౌషధీసారం క్షీరోదే మథితే పురా ॥ 8 ॥
సంభూతమమృతం దివ్యమమరా యేన దేవతాః ।
తథా సర్వౌషధీసారం గవాదీనాం తు కుక్షిషు ॥ 9 ॥
క్షీరముత్పద్యతే తస్మాత్ కారణాదమృతోపమమ్ ।

ప్రాచీన కాలవములో క్షీరసాగరమును మథించినపుడు సంపూర్ణ ఔషధముల సారము దివ్యామృతము అయినట్లు సంపూర్ణ ఔషధముల సారము గోవు మొ॥ వాటి కుక్షిలో చేరి క్షీరముగా ఏర్పడును. కావున ఇది అమృత తుల్యము.

జరాయుజానాం భూతానాం విశేషేణ తు జీవనమ్ ॥ 10 ॥

పశు మనుష్యాది జరాయుజ ప్రాణులకు క్షీరము విశేషించి జీవనము నిచ్చునది.

క్షీరం సాత్మ్యం హి బాలానాం క్షీరం జీవనముచ్యతే ।
క్షీరం పుష్టికరం వృద్ధికరం బలవివర్ధనమ్ ॥ 11 ॥
క్షీరమోజస్కరం పుంసాం క్షీరం ప్రాణగుణావహమ్ ।
గర్భాధానకరం క్షీరం వంధ్యానామపి యోషితామ్ ॥ 12 ॥

బాలురకు క్షీరము సాత్మ్యము మరియు జీవనము. ఇది పుష్టి, శరీరవృద్ధి మరియు బలమును వృద్ధి పొందించునది. పాలు ప్రాణులలో ఓజస్సును వృద్ధి పొందించును. కావున ప్రాణులను బలముగా చేయును. వంధ్యాస్త్రీలకు గర్భ స్థాపనము చేయును.

క్షీణానాం చ కృశానాం చ శోషిణాం రాజయక్ష్మిణామ్ ।
వ్యాయామశ్రమనిత్యానాం స్త్రీనిత్యానాం చ దేహినామ్ ॥ 13 ॥

సంక్షీణరేతసాం చాపి గర్భస్రావే చ దారుణే ।
రక్తపిత్తామయోऽర్శస్సు మదక్షీణే జ్వరే తథా ॥ **14** ॥
గర్భశోషే చ వాతానాం క్షీరం పరముచ్యతే ।

ఇది క్షీణులకు, కృశులకు, శోథ రాజ యక్ష్మరోగులకు నిత్యవ్యాయాములకు, శ్రమకరమైన పనులు చేయువారికి, నిత్య సంభోగులకు, వీర్యము క్షీణించినవారికి హితకరము. ఇవిగాక దారుణ గర్భస్రావము, రక్త పిత్తము అర్శస్సు, మద కారణమున క్షీణించిన వారికి జ్వర వాతములచే కల్గిన గర్భశోషలో పాలు మిక్కిలి హితకరము.

సామాన్యాదిహ దుగ్ధానాం పురా చోక్తా గుణాదయః ॥ **15** ॥
పృథక్త్వేన చ వక్ష్యామి గవాదీనాం విశేషణమ్ ।

ఇవి అన్ని పాలయొక్క సామాన్య గుణములు చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు నేను గోవు మొ॥ వాటి క్షీరమును వేర్వేరుగా వర్ణించెదను.

తృణగుల్మౌషధీనాం చ అగ్రాగ్రం పయ ఏవ హి ॥
ఖాదన్తి మధురప్రాయం లవణం చ విశేషతః ।
తత్సారగుణవైశేష్యాద్గవాం క్షీరం ప్రశస్యతే ॥ **16** ॥

గోదుగ్ధగుణములు : తృష్ణ, గుల్మ ఓషధుల ప్రధాన సారభాగము గోవులు మధుర లవణ ద్రవ్యములను భుజించును. కావున వీటి అన్నిటి సారమగుటచే గోక్షీరము ప్రశస్తమని చెప్పబడినది.

మధురో హి రసః శ్రేష్ఠో రసానాం పరికీర్తితః ।
తన్నిత్యం వా గవాం క్షీరం మధురం బృంహణం మతమ్ ॥ **17** ॥

సర్వరసములలో మధుర రసము శ్రేష్ఠమని చెప్పబడినది. దాని నిత్యసేవనచే గోక్షీరము మధురము, మరియు బృంహణము.

ఔషధాగ్రాతిభక్షత్వాద్విరేచయతి తత్ పయః ।
ఏతస్మాత్ కారణాదుక్తం గవాం క్షీరం రసాయనమ్ ॥ **18** ॥

ఓషధుల ప్రధానాంశము అధికముగా భుజించుటచే గోదుగ్ధము విరేచనము చేయును. కావున గోదుగ్ధము రసాయనము ఇవన్ని గోదుగ్ధ విశేష గుణములు.

ఏష వైశేషికగుణో గోక్షీరస్య ప్రకీర్తితః ।
క్రిమికీటపతఙ్గైశ్చ సర్పైరపి తృణాశ్రితైః ॥
సహ నానాతృణం హీనం మహిష్యో భక్షయన్తి హి ।
అవగాహన్తి తోయాని గర్భాణి చ విశేషతః ॥ 19 ॥

ఏతస్మాత్ కారణత్తాసాం క్షీరం కషాయశీతలమ్ ।
శీతత్వాద్ దుర్జరం స్నిగ్ధం (గురు) దాహనిబర్హణమ్ ॥ 20 ॥
గవాం క్షీరాచ్చాల్ప (గు)ణం మహిషీణాం పయో మతమ్ ।

మహిష దుగ్ధ గుణములు : తృణ సస్యాదులలో నుండు క్రిమి కీటక పతంగ సర్పాదులతో పాటు హీనమైన గడ్డిని భుజించును. నీటిలో అవగాహనము చేస్తూ ఉండును. కావున దీని క్షీరము కషాయము శీతలముగా నుండును. శీతలమగుటచే దుర్జరము, స్నిగ్ధము, గురు, దాహమును శాంతింపచేయును. కావున మహిష క్షీరము గోక్షీరము కంటె అల్ప గుణము గలవి.

అజానామల్పకాయత్వాత్ కటుతిక్తానిబర్హణాత్ ॥ 21 ॥
అల్పత్వాచ్చ బలిత్వాచ్చ లఘు దోషహరం పయః ।
అల్పత్వాత్తద్ఘనం క్షీరం ఘనత్వాదపి బృంహణమ్ ॥ 22 ॥
శీతం సంగ్రాహి మధురం బల్యం వాతానులోమనమ్ ।

అజాదుగ్ధ గుణములు : దీని కాయము సూక్ష్మమగుటచే కటు తిక్త ద్రవ్యములను సేవించుటచే క్షీరము అల్పము బలకరము లఘు, దోషనాశకముగానుండును. క్షీర మల్పమగుటచే ఘనముగా నుండును. ఘనమగుటచే బృంహణ కారకము. శీతలము, సంగ్రాహి, మధురము, బల కరము, వాతానులోమనము చేయును.

మహాశయతయా శ్యామ(న)మధురప్రాయసేవనాత్ ॥
బహుత్వాచ్చ ఘనత్వాచ్చ బల్యం పుష్టికరం పయః ।
గురు వృష్యం చ నిర్దిష్టం మధురం చ విశేషతః ॥
అల్పాహారతయాస్త్రీణాం ప్రియం చాఽఽలవణం . . . . ॥ 24 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 259 తమం పత్రమ్ ।)

ఉష్ట్ర దుగ్ధ గుణములు : ఒంటె శరీరము పెద్దదిగాను శ్యామ వర్ణముగా నుండుటచే

మధుర ఔషధములను ప్రాయకముగా సేవించుట వలన క్షీర పరిమాణము అధిక మగుట వలన ఒంటె పాలు పుష్టి కారకము, గురు, వృష్యము విశేషించి మధుర రసము. ఒంటె ఆహారము తగ్గించినచో పాలు ప్రియము మరియు లవణముగా నుండును.

. . . . ।

. . . . ॥

. . . . ।

పానీయగుణ విశేషీయాధ్యాయః-త్రయోవింశతిః

ఈ అధ్యాయము ప్రారంభములో ఖండితమైయున్నది.

అతీతే ప్రథమే మాసి ప్రావృట్ప్రోష్ఠపదాగమే ॥
దివ్యం ఖాత్ పతితం తోయం నామ్నా హంసోదకం శివమ్ ।
ఆపూతం సూర్యతేజోభిరగస్త్యేనాఽవిషీకృతమ్ ॥

ప్రావృట్ మరియు ప్రోష్టపదమునకు వ్యతీతమగుటచే ప్రథమ మాసము (శరత్ ఋతువు) నందు ఆకాశమునుండి కురిసే దివ్య జలము హంసోదక మనబడును. ఇది కళ్యాణ కారకము పవిత్రము సూర్య తేజము మరియు అగస్త్య నక్షత్రం ఉదయించుటచే విషరహితముగా నుండును.

. . . . ।
. . . . .తి ॥
స్నిగ్ధం వృష్యం చ బల్యం చ హేమన్తే గురు వర్షతి ।
శిశిరే వర్షతి జలం కఫవాతప్రకోపనమ్ ॥ 2 ॥
వసన్తే వర్షతి జలం కషాయస్వాదురూక్షణమ్ ।
తత్ర . . . . ॥

------హేమంత ఋతువులో వర్షము పడునప్పుడు జలము స్నిగ్ధ వృష్యము బలము గురువుగా నుండును. శిశిర ఋతువులో వర్షించు జలము కఫ వాతములను ప్రకోపింపచేయును. వసంతములో వర్షించు జలము కషాయము, స్వాదు, మరియు రూక్షముగా నుండును. వివిధ ఋతువులలో వర్షించు జల గుణములు వేర్వేరుగా నుండును.

. . . . (పతి) తం క్షితౌ ।
తత్ పాత్రోపేక్షితవతి పాత్రదోషేణ తత్త్వతః ॥ 3 ॥
నానారసత్వం భజతే తోయం సంప్రాప్య భూతలమ్ ।

అంతరిక్షములో నుండి పడుజలము భూమిని చేరి స్థానమును వెదుకుకొనును. స్థానము యొక్క దోషానుసారము భూమిని చేరి అనేక రసములుగలదిగా మారును.

సర్వామ్బు సద్యఃపతితమప్రశస్తమనార్తవమ్ ॥
త . . . . ।
. . . . రూదకమ్ ॥ 4 ॥

సంపూర్ణ జలము అప్పుడే వర్షించినది ఋతువిపరీతమైనది. అప్రశస్తముగా చెప్పబడినది---- వర్షఋతు అతిరిక్త ఋతువుల జలమును ప్రయోగించకూడదు.

కఫానిలకరం పిత్తే హితం శీతాతికారకమ్ ।
రక్తపిత్తహరం రూక్షమవశ్యాయోదకం లఘు ॥
ఏతచ్చతుర్విధం ప్రోక్తం తత్త్వేనామ్బోఽన్తరిక్షజమ్ ।
సహ్యా . . . . ।
. . . . శ్లేష్మప్రకోపనాః ॥ 5 ॥

అవశ్యాయ జలము : కఫ వాతములను వృద్ధి పొందించునది, రక్త పిత్తమును నష్టమొందించునది రూక్షము లఘువుగా నుండును. అంతరిక్షమును నష్టమొందించునది రూక్షము లఘువుగా నుండును.

క్షారోదాః ప్రాకసృతా నద్యః కఫఘ్నాః పిత్తకోపనాః ॥
లఘూదకాః ప్రతీచీగా వాతలాః కఫనాశనాః ।
క్షారం తాభ్యస్తు సాముద్రం మధురం గురు పచ్యతే ॥ 6 ॥
. . . . ।
. . . . లవణం జలమ్ ॥

తూర్పు వైపు ప్రవహించు నదుల జలము క్షార యుక్తముగా నుండును.

కఫనాశకము. పిత్త ప్రకోపమును చేయును. పడమర వైపు ప్రవహించు జలము క్షార యుక్త మధుర గురు---- మరియు లవణయుక్తముగా నుండును.

సాభిష్యన్ది స్వాదుపాకి శీతం పిత్తఘ్నమౌద్భిదమ్ ।
సత్త్వక్లేదమలాద్ దుష్టం పల్వలామ్బు గురు స్మృతమ్ ॥
కషాయమధురం స్వాదు విమలం సారసం జలమ్ ।
కౌపం పి . . . . ॥
. . . . . ।
ఇత్యష్టధా జలం ప్రోక్తం భూమిజం వృద్ధజీవక ! ॥ 7 ॥

ఔద్భిద జలగుణములు : అభిష్యంది, మధుర విపాకము, శీతలము పిత్తనాశకము. పల్లవ జలము సత్త్వక్లేద మల కారణముచే దూషితమై గురువుగా యుండును. సరోవరజలము కషాయము మధుర, స్వాదు నిర్మలముగా నుండును. కూపజలము---- ఓ వృద్ధ జీవకా ఈ విధముగా 8 విధములైన భౌమ జలము చెప్పబడినది.

లఘు ప్రకామం సస్నేహం శీతం సర్వరసాన్వితమ్ ।
తృష్ణాపహం మనోహ్లాది శ్లేష్మఘ్నం క్రిమినాశనమ్ ॥ 8 ॥
రక్షోఘ్నం జీవనం వృష్యం మూర్ఛఘ్నం . . . . . . !
. . . . . ॥

సేవనీయ జలము : ఏదైతే లఘు, ఈషత్ స్నేహయుక్తము శీతలము మరియు సర్వరస యుక్తముగా నుండునో, తృష్ణను శాంతింప చేయునది, మనసును ఆహ్లాదితమును చేయునది శ్లేష్మ, కృమి, జంతు నాశకమైనది, జీవనము నిచ్చునది వృష్యమైనది మూర్ఛను నశింపచేయు జలము సేవనయోగ్యము.

. . . . సూక్ష్మప్రాణిసమాకులమ్ ।
బహలం కలుషం చైవ తథా పిచ్ఛిలమావిలమ్ ।
గ్రామక్షేత్రరసైర్దుష్టం విషమూలోపదూషితమ్ ॥ 9 ॥
శకుంతక్రిమిశైవాలయుక్తమత్యుష్ణచిక్కణమ్ ।

త్యాజ్యజలము : సూక్ష్మ జీవులున్నజలము, బహళము కలుషితమైనది పిచ్ఛిలము, మలయుక్తము అయిన జలము, గ్రామ జలము, పంటపొలముల జలము, అనేక

రసములతో దూషితమైన జలము, విషయుక్త కందమూలములతో విషమైనది పక్షి కృమి శైవాలములు పడినది వేడి, స్నిగ్ధమైన జలమును త్యజించవలెను.

. . . . ॥
. . . . గుర్విణీషు చ వర్జయేత్ ।
ధాత్రీణాం చ విశేషేణ స్వస్థానాం రోగిణామపి ॥
పూర్వోక్తగుణబాహుల్యాత్ పానీయం సేవ్యమిష్యతే ।
విపాకే మధురం శైత్యాద్వారి పిత్తఘ్నముచ్యతే ॥ 10 ॥

శీతల జలనిషేధము : గర్భిణీ స్త్రీలకు శీతల జలము నివ్వకూడదు. స్వస్థ లేదా రుగ్న ధాత్రికి శీతల జలము ఇవ్వవలెను. శీతలమగుట వలన జలవిపాకము మధురమగును. కావున పిత్తనాశకము.

. . . . ।
. . . . ణశీతముష్ణమథాపి వా ।
భక్తస్య పూర్వం పీతం వా కృశత్వం కురుతే శిశోః ॥
భక్తస్య మధ్యే పీతం తన్మధ్యమత్వం నియచ్ఛతి ।
భక్తస్యోపరి పీతం తు పీనత్వం (సంప్రయచ్ఛతి) ॥ 11 ॥

భోజనమునకు పూర్వము శిశువు ఉష్ణలేదా శీతల జలము సేవించిన కృశుడగును. భోజన మధ్యములో జలము సేవించిన మధ్య అవస్థగానుండును. భోజనానంతరము జలము సేవించిన శిశువు స్థూలుడగును.

. . . . ।
. . . . నిష్క్వథోష్ణామ్బు పాచనమ్ ॥
శ్రమే ఖేదేషు తృష్ణాసు మూర్ఛాస్వతిపిపాసితే ।
నిష్క్వథలాఘవాదమ్బు సర్పిం తప్తశీతలమ్ ॥ 12 ॥
నిర్దిశేత్ సర్వదోషఘ్నం బాలానాం . . . . ।

ఉష్ణజలగుణము : క్వాథము వేడిచేసి చల్లార్చిన నీరు పాచకముగా నుండును. క్వాథముచేయుటచే లఘువైన ఈజలము శ్రమ, ఖేద, తృష్ణ, మూర్ఛ, అతిపిపాసలో ఉపయోగము. వేడిచేసి చల్లార్చిన నీరు బాలురలో అన్నిరోగములను దోషములను నశింపచేయును.

. . . . ॥
. . . . ముష్ణోదకం శిశోః ।
రక్తపిత్తామయం త్యక్త్వా ప్రాయో వాతకఫాత్మకే ॥
రోగే శిశుర్వా ధాత్రీ వా గుర్విణీ వోష్ణకం పిబేత్ ।
క్వచిద్రోగవిశేషేణ తప్తశీతం హితం బహు ॥ **13** ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే **261** తమం పత్రమ్ ।)

రక్త పిత్తములో తప్ప మిగతా అన్ని వాత కఫ రోగములలో శిశువుకు ఉష్ణజలము నివ్వవలెను. కొన్ని వ్యాధులలో వేడి చేసి చల్లార్చిన నీరు అధికహితముగా చెప్పబడినది.

అథాన్తరిక్షం శరది ప్రశస్తం సంతప్యమానం చ రవేర్మయూఖైః ।
పిబేత్సరో వాఽథ నదీం తడాగం హేమన్తకాలే శిశిరే చ బాలః ॥
వాప్యుద్భిదం ప్రాస్రవణం హి తోయం గ్రీష్మే ప్రశస్తం కుసుమాగమే చ ।
వర్షాసు కౌపం సలిలం ప్రశస్తమారోగ్యహేతోరథ తప్తశీతలమ్ ॥ **14** ॥

శరత ఋతువులో సూర్యకిరణములతో సంతప్తమైన అంతరిక్షజలము బాలురకు ప్రశస్తమైనదిగా చెప్పబడినది. హేమంత శిశిర ఋతువులలో సరోవరము నది తటాకజలము త్రాగవలెను. గ్రీష్మ వసంత ఋతువులో బావి, ఔద్భిద లేదా సెలయేరు జలమును ప్రయోగించవలెను. వర్షఋతువులో వేడి చేసి చల్లార్చిన నీరు ఆరోగ్యమునకు హితకరము.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు పానీయగుణవిశేషీయాధ్యాయః ॥ (23)

ఖిలస్థానమందలి పానీయగుణ విశేషీయాధ్యాయము సమాప్తము.

మాంసగుణ విశేషీయాధ్యాయః - చతుర్వింశః

అథాతో మాంసగుణవిశేషీయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము మాంసగుణ విశేషీయమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదము అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

మాంసం వృష్యం చ బల్యం చ మాంసం ప్రాణావివర్ధనమ్ ।
మాంసం పుష్టికరం వద్ధకృశానాం మాంసవర్ధనమ్ ॥ 3 ॥

మాంస సామాన్యగుణములు : వృష్యము, బల్యము, ప్రాణులకు శక్తి వృద్ధి నొందించునది, పుష్టికారకము, వృద్ధ మరియు కృశులకు మాంసమును వృద్ధి పొందించును.

క్షయిణాం క్షీణదేహానాం మాంసమేవ పరాయణమ్ ।
న మాంసతుల్యమన్యత్స్వారోగ్యవీర్యవివర్ధనమ్ ॥ 4 ॥

క్షయరోగులకు క్షీణ దేహము కలవారికి మాంసము శ్రేష్ఠ ద్రవ్యము. వారి ఆరోగ్యము మరియు వీర్య వృద్ధి కొరకు మాంస సమానమైనది మరేది లేదు.

నరాణాం క్షీణశుక్రాణాం మాంసం రేతోభివర్ధనమ్ ।
వన్ధ్యానామపి నారీణాం కుమారాణాం తథైవ చ ॥ 5 ॥

శుక్రము క్షీణించిన వారికి మాంసముతో వీర్య వృద్ధి కల్గును. వంధ్యస్త్రీలలో, బాలురకు కూడ శుక్ర ధాతువును వృద్ధి పొందించును.

గర్భాధానకరం మాంసమంతే పుష్టికరం తథా ।
గర్భిణీనాం చ నారీణాం వాతప్రశమనం పరమ్ ॥ 6 ॥

మాంసము గర్భాధానము చేయును. గర్భమును పుష్టి చేయును. గర్భిణీ స్త్రీలు మాంసము సేవించుటచే వాతము శాంతించును.

స్త్రీణాం ప్రసవకాలే తు మాంస. . . .మేవ చ ।
గర్భకాలే చ బాలానాం సరసం పరమౌషధమ్ ॥ 7 ॥

ప్రసవసమయములో స్త్రీలకు మాంసరసము శ్రేష్ఠముగా చెప్పబడినది. గర్భసమయములో బాలురకు మాంసరసము శ్రేష్ఠ ఔషధముగా చెప్పబడినది.

స్త్రీప్రియాణాం తథా పుంసాం నిత్యవ్యాయామసేవినామ్ ।
క్షీణానాం యక్ష్మిణాం చైవ జ్వరక్షీణాశ్చ యే నరాః ॥ 8 ॥
వాతాహతాస్తు యే సత్త్వాస్తేషాం మాంసరసో హితః ।

స్త్రీలంటే ప్రేమగలవారు, నిత్యవ్యాయాములకు, క్షీణ క్షయరోగులకు, జ్వరముచే క్షీణించిన వారికి వాతరోగపీడితులకు మాంసరసము హితకరము.

సుసంస్కృతో మాంసరసో బిడజీరకహిఙ్గుభిః ॥ 9 ॥
స్నేహే సిద్ధశ్చ పయసా విశేషాద్వాతికే స్మృతః ।

బిడాలవణము, జీరక, హింగుతో బాగా సంస్కరించబడిన పాలు కలిపి స్నేహముతో సిద్ధము చేయబడిన మాంసరసము విశేషించి వాత రోగులకు హితకరము.

వాతపిత్తోత్తరే పుంభిః శర్కరామధురీకృతః ॥ 10 ॥
స్నిగ్ధో మాంసరసః పేయస్తథా రక్తామయార్దితైః ।

వాత పిత్త ప్రకోపము రక్త రోగములతో పీడిత వ్యక్తులకు శర్కరతో మధురము చేయబడిన స్నిగ్ధమాంసరసము త్రాగించవలెను.

క్షీణ(ర)సిద్ధో మాంసరసో మధురో లవణోఽపి వా ॥ 11 ॥
బాలానాం క్షీణదేహానాం గర్భకాలే చ శస్యతే ।

పాలతో సిద్ధము చేయబడిన మధుర లేదా లవణ మాంసరసము క్షీణ దేహముగల బాలురకు మరియు గర్భ సమయములో ప్రశస్తము.

హితం చ బా(బ)లకామానాం మాంసస్వరససాధితః (మ్) ॥ 12 ॥

బలమును కాంక్షించు వ్యక్తులకు మాంసరసముతో సిద్ధము చేయబడిన ద్రవ్యములు హితకరము.

సుసిద్ధం లవణే సిద్ధం మాంసం కటుకరోచనమ్ ।
కాయాగ్నిదీపనం చైవ రసా . . . . పో హితః ॥ 13 ॥

బాగా లవణముతో, మరిచాది కటు ద్రవ్యములతో రుచికరముగా చేయబడిన మాంసము కాయాగ్నిని ప్రదీప్తము చేయును.

వేసవారః సమధురో లావణో వాఽపి రోచనః ।
పిష్టచూర్ణితపక్వం వా ప్రకు. . . . .వాపివాన్న(?)తత్ ॥ 14 ॥

రుచికారక మధుర లేదా లవణ వేసవారములు లేదా పిష్ఠ చూర్ణితముతో పక్వమైన మాంసము హితకరము. మాంసము అస్థి రహితముగా చేసి ఉడికించి రాయిపై మర్దించ వలెను. (దానిలో పిప్పలి, మరిచము, శుంఠి, గుఢము, ఘృతము కలిపి పక్వము చేసినచో దానిని వేసవారమందురు.)

శూల్యమఙ్గారతప్తం చ మాంసం శ్లేష్మామయే హితమ్ ।
సామ్లః(మ్లం) సలవణశ్చై(ణం చై)వ
హితస్త(తం త)స్మాత్తు జీవక ! ॥ 15 ॥

లోహ శలాకలపై లేపనము చేసి నిప్పులపై పక్వము చేసిన మాంసము శ్లేష్మ రోగములలో హితకరము. కావున ఓ జీవకా ! అమ్ల, లవణ యుక్తములు చేసి దీనిని ప్రయోగించుట ప్రశస్తమని చెప్పబడినది.

పిష్టం వా ఖణ్డశో వాఽపి మాంసం పుటకసాధితమ్ ।
సహిఙ్గుసైన్ధవబిడైర్మరిచామ్లసజీరకైః ॥ 16 ॥

సాఙ్కురైర్ధాన్యకైశ్చైవ శృఙ్గబేరార్ద్రకైరపి ।
పలాశే భూస్తృణోపేతం మాంసం సిద్ధం ప్రయోజయేత్ ॥ 17 ॥

మాంసమును మర్దించి లేదా ముక్కలు ముక్కలుగా చేసి హింగు సైంధవము, విడాలవణము, మరిచము, దాడిమ గింజలు, జీరక, అంకుర యుక్త

గోధుమలు, శెనగలు లేదా ధాన్యము, శుంఠి, అల్లము భూస్తృణాదుల ద్వారా పాత్రలో సిద్ధము చేసి ప్రయోగించవలెను.

అథ మాంసరసం(సః) సర్పిః
సిద్ధం (ద్ధః) సక్షీరమి(రఇ)ష్యతే ।
రసపాకవిశేషేణ తద్బల్యం (స బల్యః)
తద్ర(సర) సాయనమ్ (నః) ॥ 18 ॥

ఘృతముతో సిద్ధము చేయబడిన మాంసరసములో పాలను కలిపి ప్రయోగించవలెను. ఈ విధముగా మాంసరసము పాక విశేష కారణమున బల్యము రసాయనముగా చెప్పబడినది.

అతః పరం తు మాసాంనాం రసపాకవిశేషణమ్ ।
వక్ష్యే గుణవిశేషం చ వృద్ధజీవక ! తచ్ఛృణు ॥ 19 ॥

ఓ వృద్ధ జీవకా! ఇప్పుడు నేను మాంసము యొక్క రసము పాక విశేషము, దాని విశేషగుణములను చెప్పెదను వినుము.

కఫపిత్తకరం మాంసం గవాం వాతే హితం గురు ।
విదాహి బృంహణం చైవ, ఖడ్గమాంసం చ తత్సమమ్ ॥ 20 ॥

గోమాంసము కఫపిత్తకారకము. వాత రోగములలో హితకరము. గురు, విదాహి, బృంహణము. ఖడ్గ (నీటిగుఱ్ఱం) మాంసము కూడి దీనితో సమాన గుణములు కల్గియుండును.

న్యఙ్కూనాం విహితం వాతే కఫపిత్తహరం లఘు ।
సక్షారం దాంతినం మాంసం బృంహణం కటుతిక్తకమ్ ॥ 21 ॥
వీర్యేణోష్ణం చ తద్విద్యాత్ కఫపిత్తం కరోతి చ ।

శంబర మృగమాంసము : వాతరోగములలో హితకరము, కఫ పిత్తహరము, లఘువు, ఏనుగు మాంసము క్షారయుక్తము, బృంహణము, కటు మరియు తిక్తముగా నుండును. ఉష్ణవీర్యము. కఫ పిత్తములను వృద్ధి పొందించును.

గోకర్ణమాంసం తత్తుల్యం గవయస్య రురోరపి ॥ 22 ॥

గోకర్ణము (మృగభేదము) గవీయ (నీలగ్రోవు) రురు (మృగభేదము) మాంసము కూడ ఏనుగు మాంస గుణములనే కలిగియుండును.

రసే పాకే చ మధురం వాతపిత్తహరం గురు ।
ఉష్ణం చైవ చ్ఛాగమాంసమావికం చాపి తద్గుణమ్ ॥ 23 ॥

అజామాంసము : మేకమాంసము విపాకములో మధురము, వాత పిత్త నాశకము, గురు, ఉష్ణగుణములు కల్గి ఉండును. గొఱ్ఱె మాంసము మేకకు సమాన గుణములు కల్గి ఉండును.

వృష్యం తు మాంసం వారాహం మధురం గురు పచ్యతే ।
తద్గుణం మాహిషం విద్ధి, శౌకరం స్యాత్తతో గురు ॥ 24 ॥

సూకర మాంసము : వృష్యము, మధురము గురుపాకము మాహిష మాంసము సూకర మాంసమునకు సమానగుణము కలిగి యుండును. సూకర మాంసము దీనికంటె కూడ గురువుగానుండును.

గర్దభస్య తథాఽశ్వస్య మాంసం యత్ పృషతస్య చ ।
కఫఘ్నం వాతలం రూక్షం కటుతిక్తాహ్వయం లఘు ॥ 25 ॥

గాడిద, గుఱ్ఱము పృషతమను హరిణ మాంసము కఫ నాశకము, వాతకారకము, రూక్షము, కటు తిక్త లఘువుగా నుండును.

శ్వదంష్ట్రో వృషదంష్ట్రశ్చ ఋష్యః శరభ ఏవ చ ।
వాతఘ్నా ఉష్ణవీర్యాశ్చ రసతః కటుకాన్వయాః ॥ 26 ॥
గోలాఙ్గూలా వానరాశ్చ తత్తుల్యా మధురోత్తరాః ।

శ్వదంష్ట్ర, వృష దంష్ట్ర, ఋష్య, శరభ (కాశ్మీరిహరిణ) వీటి మాంసము వాతనాశకము, ఉష్ణ వీర్యము, రసములో కటుగానుండును. గోలాంగూల (కోతి జాతి) మరియు వానరమాంసము వీటి మాంసము వలెనే ఉండును. కాని వీటిలో మధురరసము అధికముగా నుండును.

వృకర్క్షకోకజమ్బూకాః సింహో వ్యాఘ్రతరక్షవః ॥ 27 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 262 తమం పత్రమ్)

స్వాద్యమాంసాస్త్విమే వృష్యా ఉష్ణాః పిత్తవివర్ధనాః ।
కషాయతిక్తా రసతో వాతఘ్నాః కటుపాకినః ॥ **28** ॥

వృకము, ఋక్షము, కోక, జంబూక, సింహ వ్యాఘ్ర, తరక్షు, (వ్యాఘ్రభేదము) లమాంసము స్వాదు, వృష్య, ఉష్ణ, పిత్త వర్ధకములుగా నుండును. ఇవి వాత నాశకము కటు విపాకము.

నకులో మూషికః శ్వావిద్బభ్రుః శల్యక ఏవ చ ।
కషాయమధురాః శీతా వృష్యా గోధాశ్చ తద్గణాః ॥ **29** ॥

ముంగిస, మూషిక, శ్వావిత్, బభ్రు (నకుల భేదము) శల్యక- వీటి మాంసము కషాయ, మధుర శీతవృష్యము గోధా మాంసము కూడ వీటికి సమానగుణములు కల్గి యుండును.

యే స్యుః శశకురఙ్గాద్యాః సృమరశ్చమరాశ్చ యే ।
లఘవో . . . . ష్ణాః పిత్తలా నాతిబృంహణాః ॥ **30** ॥

శశ, (కుందేలు) కురంగ (హరిణ) సృమర (శృంగత్యాగి మృగము) చమర వీటి మాంసములు లఘు....... ఉష్ణ పిత్తకారకములు కొంచెము బృంహణము.

బార్హిణం మధురోష్ణం తు విషఘ్నం గురు బృంహణమ్ ।
తుల్యం కౌక్కుటజం వన్యం, తత్తుల్యం గ్రామ్యకౌక్కుటమ్ ॥ **31** ॥

నెమలి మాంసము - మధుర, ఉష్ణ, విషనాశకము, గురు బృంహణము, అడవికోడి, ఊరికోడి మాంసము కూడ దీనికి సమాన గుణములు కల్గియుండును.

విష్కిరాః క్రౌఞ్చవర్తికా మయూరేణ సమాః స్మృతాః ।
తస్మాల్లఘుస్తు వర్తీరో వర్తికా లఘవో లఘుః ॥ **32** ॥

విష్కిర, క్రౌంచ, వర్తిక మాంసగుణములు నెమలికి సమానముగా నుండును. వర్తీర (కపింజలమువంటి పక్షి) దానికంటె లఘువుగా నుండును. వర్తికము దానికంటె కూడ లఘువుగానుండును.

తిత్తిరిస్తు కటుః పాకే సోష్ణస్తు కఫవాతజిత్ ।
కపిఞ్జలశ్చకోరశ్చ ఉపచక్రశ్చ తత్సమాః ॥ **33** ॥

తిత్తిరి మాంసము - కటువిపాకము, ఉష్ణము, కఫవాతములను శాంతింప చేయునది. కపింజలము, చకోరము ఉపచక్రము (హంసబేదము)ల మాంసరసము తిత్తిరిమాంస గుణములనే కల్గి యుండును.

లోహపృష్ఠో రక్తపృష్ఠో రక్తాక్షో జీవజీవకః ।
తథాఽన్యే హిమవజ్జాతా మధురా వృష్యబృంహణాః ॥ 34 ॥
గురవః శీతలాః పాకే కషాయా రసతస్తథా ।

లోహ పృష్ఠి (కంక పక్షి) రక్తి పృష్ఠ రక్తాక్ష (పావురము) జీవ జీవకము (ప్లవ జాతిచకోర భేదము) అన్య హిమాలయ ఉత్పన్నమగు ప్రాణులమాంసము - మధురము, వృష్య, బృంహణ గురు, శీతపాకము కషాయ రసము కల్గి యుండును.

ఖఞ్జరీటో వపుక్కారః క్రకరో దీర్ఘపుంసకః ॥ 35 ॥
కోయష్టికః కపోతశ్చ రక్తపాదో వసంతకః ।
భృఙ్గరాజోఽథ హారీతః కోకిలః శుకసారికాః ॥ 36 ॥
ఏతే చాన్యే చ ప్రచ్ఛదా (?) శీతమారుతకోపకాః ।
కషాయమధురాః స్వాదే కఫఘ్నాః కటుపాకినః ॥ 37 ॥

ఖంజరీట, వపుక్కార, క్రకరము, దీర్ఘపుంసకములు కోయష్టిక (క్రౌంచము) పావురము, చిలుక (వసంతక భృంగరాజము (పక్షిభేదము) హారీత (హరితాల పక్షి) కోకిల చిలుక గోరింక ఇంకా అన్య ప్రచ్ఛద పక్షుల మాంసము శీత మరియు వాతమును ప్రకోపింపచేయును. ఇవి కషాయ మధుర రసములు కఫహరము కటు విపాకము.

గృధ్రః కాకః శ్యేనచాషౌ భాసోలూకకులిఙ్గకాః ।
శశన్తా మూషికాః కోడస్తథాఽన్యే మాంసభోజనాః ॥
ప్రసహాస్తే తు మధురా వాతఘ్నాః కటుపాకినః ।
బృంహణాశ్చోష్ణవీర్యాశ్చ సతతం శోషిణాం హితాః ॥ 39 ॥

గృధ్ర, కాకి, శ్యేన, చాష, భాస (గృధ్రభేదము) గుడ్లగూబ, కులింగక (పిచ్చుక) శశాంత, మూషిక, కోడ అన్య ప్రసహవర్గముల మాంస భోజనము

చేయునవి మధురము వాతనాశకము కటువిపాకము, బృంహణము ఉష్ణవీర్యము కలవి. శోషరోగులు నిరంతరము సేవించుట హితము.

ప్లవా బకా బలాకాశ్చ తీదార్యః కురరాస్తథా ।
. . . . . రక్తాక్షా మల్లికాక్షాః సవారటాః ॥ 40 ॥
నందీముఖా మేఘరావాః శరాఖ్యా జలకుక్కుటాః ।
సముద్రకాకాః కుహరా గోటుభా గణ్డమాలకాః ॥ 41 ॥
కారణ్డవాః సజీమూతాస్తథాఽన్యే జలచారిణః ।
పాకే చ మధురా వృష్యా గురవశ్చ . . . . ॥ 42 ॥
. . . . ।
. . . . ॥ 43 ॥

ప్లవ (నీటిలో ఈదు పక్షులు), కొంగ, బలాకా (కొంగభేదము, తీదార్య, కురర, ... రక్తాక్ష, మల్లికాక (హంస భేదము) వారట (హంసి), నందీముఖ, మేఘనాథ (లేదా చాతకపక్షి) శర, నీటికోడి, సముద్రకాకి, కుహర, గోటుభ గండమాలక, కారండవ (తెల్లహంస భేదము) జీమూత మరియు అన్య జలచర పక్షులమాంసము మధుర విపాకము, వృష్యము గురువుగానుండును.

హంసస్తు గురురత్యర్థం వృష్యోఽథ కఫపిత్తలః ।
శరారిః పాకహంసశ్చ చక్రవాకస్తథైవ చ ॥ 44 ॥

హంస మాంసము అత్యంత గురువు వృష్యము, కఫము మరియు పిత్త వర్ధకము, శరారి, పాక హంస, చక్రవాక, జాలపాద మరియు అన్య పక్షులమాంస గుణములు హంసకు సమానముగా చెప్పబడినవి.

క్రౌఞ్చః కులిఙ్గో ద్రవిడః పద్మపుష్కరసాదకః ॥ 45 ॥
వార్ధీణసః సారసశ్చ సారఙ్గో ధామ్బృణ్యలికః (?) ।
ఏతే చాన్యే చామ్బుచరాః పక్షిణో గురవః స్మృతాః ॥ 46 ॥
రసే పాకే చ మధురా ఉష్ణాః సలవణాన్వయాః ।
వృష్యా వాతహరాశ్చైవ కఫపిత్తవివర్ధనాః ॥ 47 ॥

క్రౌంచ, కులింగ, ద్రవిడ, పద్మపుష్కర, సాదక, వాగ్ధీర్నస (వార్ధీణస)

(నీలి మెడ ఎరుపుతల పక్షి) సారస, సారంగ (చిత్రమృగము) ధామృణ్యాలిక మొదలగు జలచర పక్షులు గురువుగా చెప్పబడినవి. ఇవి రస, విపాకములలో మధురము గానుండును. ఇవి ఉష్ణ, లవణయుక్త, వృష్య, వాతనాశక, మరియు కఫపిత్తములను వృద్ధి పొందించునవి.

నలమీనో ఝషశ్చైవ పాఠీనశ్చర్మపీవరః ।
చేలీమః శకులార్భ(ద)శ్చ శిలీంధ్రో గర్గరస్తథా ॥ **48** ॥
పుష్కరో గోకరో మూచో వారడః శూలపాటలః ।
కృష్ణమత్స్యః శ్వేతమత్స్యో గోమత్స్యో రోహితస్తథా ॥ **49** ॥
శకలీ మహాశకలీ చమ్పః కుందోఽథ మద్గురః ।
ఇల్యః శఙ్కుశ్చిచరణో రాజీవః శఫరీ తథా ॥ **50** ॥
ఏతే చాన్యే చ బహవో వివిధా మత్స్యజాతయః ।
రసే పాకే చ మధురా వాతఘ్నా వృష్యబృంహణాః ॥ **51** ॥
ఉష్ణవీర్యాశ్చ తే జ్ఞేయా గురవః కఫపిత్తలాః ।
లఘ్వాశయాస్తేఽన్యే తు కిఞ్చిత్తిక్తాన్వయాన్తరాః ॥ **52** ॥
రోహితో నలమీనశ్చ . . . . . లఘవః స్మృతాః ।

నల మీన (చిలిచిమిచేప) ఝష (మత్స్యభేదము) పాఠీన, చర్మపీవర, చేలీమ, శకులార్భక, శిలీంద్ర గర్గర, పుష్కర, గోకర, మూచ, వారడ, శూల పాటరి, కృష్ణ, మత్స్య, శ్వేతమత్స్య, గోమత్స్య, రోహిత, శకలీ, మహాశకలా, చంప, కుంద మద్గుర, ఇల్య, శంకు, చిచరణ, రాజీవ, శఫరీ (ప్రోష్ఠీ మత్స్య) మొదలగు అన్య మత్స్య జాతులు రసపాకములలో మధురము, వాతఘ్నము, వృష్యము బృంహణము, ఉష్ణవీర్యము, గురు, కఫపిత్త వర్ధకములు. లఘు శరీరము కలవి తిక్త రసము కల ప్రాణులను గ్రహించవలెను. రోహిత నలమీనాదులు లఘువుగా చెప్పబడినవి.

కూర్మో దుటిశ్చ నక్రశ్చ మకరోఽవకుశస్తథా ॥ **53** ॥
తిమిః సహస్రదశనస్తథైవ చ తిమిఙ్గిలః ।
ఇఞ్చకః శుక్తికః శఙ్ఖోఽవలూకో జలసూకరః ॥ **54** ॥

శమ్బూకశ్చంద్రికః శృఙ్గీ కర్కటః శకుటీపయః ।
ఏతే చాన్యే చ జలజా మధురా రసపాకయోః ॥ 55 ॥
గురవశ్చోష్ణవీర్యాశ్చ గురవః కఫపిత్తలాః ।

కూర్మ, దృటి, నక్ర, మకర, అవకుశ, తిమి, సహస్రదశన, తిమింగిల, ఇంచక, శుక్తిక, శంక, అవలూక, జలసూకర, శంభూక, చంద్రిక, శృంగి, కర్కట, శకుటీపయ, మొదలగు అన్య జలచర ప్రాణులు రసపాకములలో మధురము, గురు, ఉష్ణవీర్యము, గురు, కఫిపకత్త వర్ధకములుగానుండును.

ఆనూపే తూత్తమశ్ఛాగః, శ్రేష్ఠో మత్స్యేషు రోహితః ॥ 56 ॥
జలజే శుక్తికూర్మౌ చ, వారటోఽప్యథ పక్షిషు ।
ఏణో మృగేషు ప్రవరః, ప్రతుదేషు శుకో వరః ॥ 57 ॥

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 262 తమం పత్రమ్)

విషయేషు . . . . . గ్ర్యో లావః ఖగేషు తు ।
తిత్తిరో విష్కిరేష్వగ్ర్యః, కాకోఽగ్ర్యః ప్రసహేషు తు ॥ 58 ॥

ఆనూప ప్రాణులలో మేక శ్రేష్ఠమైనదిగా చెప్పబడినది మత్స్యములలో రోహితము సర్వశ్రేష్ఠము. జలజ ప్రాణులలో శుక్తి కూర్మము, పక్షులలో వారట, మృగములలో ఏణహరిణము ప్రతుత పక్షులలో చిలుక, విషయములలో---, పక్షులలో లావక, విష్కిరములలో తీతువు, ప్రసహములలో కాకి శ్రేష్ఠముగా చెప్పబడినది.

లఘూక్తం రుధిరం మాంసాద్ గురు మేదశ్చ చర్మ చ ।
మజ్జావసే గురుతరే తేభ్యో గురు శిరః స్మృతమ్ ॥ 59 ॥

మాంసము కంటె రక్తము లఘువుగా నుండును. మేద, త్వచ, మజ్జలు గురు, వీటికంటే శిరస్సు గరువుగా చెప్పబడినది.

లఘుః స్కంధో హి శిరసస్తస్మాత్ పార్శ్వం లఘు స్మృతమ్ ।
పార్శ్వాత్ సక్థి లఘు ప్రోక్తం పాదమాంసం గురు స్మృతమ్ ॥ 60 ॥

శిరస్సు కంటె భుజములు లఘువుగా ఉండును. భుజముల కంటె పార్శ్వభాగము, పార్శ్వముల కంటె ఊరువులు లఘువుగా ఉండును. పాద మాంసము గురువుగా ఉండును.

వసా మేదశ్చ మజ్జా చ వాతపిత్తహితాః స్మృతాః ।
రసే పాకే చ మధురాః స్నేహాచ్ఛ్లేష్మప్రకోపనాః ॥ 61 ॥
రక్తం రక్తప్రశమనం మాంసం మాంసంవివర్ధనమ్ ।

వసమేద మజ్జ :- వాతపిత్తముల యందు హితకరము. రసపాకములలో మధురముగా ఉండును. స్నేహయుక్తముగా ఉండును. శ్లేష్మమును ప్రకోపింపచేయును. రక్తము రక్తమును నిర్మలము చేయును. మాంసము మాంసమును వృద్ధి చేయును.

గురవః ప్రాణినో బాలా, యువానో వృష్యబృంహణాః ॥ 62 ॥
వృద్ధాస్తు వాతలా రూక్షాః, పుంభ్యస్తు లఘవః స్త్రియః ।
మృగాల్లఘుతరః పక్షీ, పక్షిభ్యోఽమ్బుచరో గురుః ॥ 63 ॥

బాల ప్రాణములు గురువుగా చెప్పబడినవి. యువ ప్రాణములు వృష్యము బృంహణముగా ఉండును. వృద్ధ ప్రాణములు వాత కారకము, రూక్షముగా ఉండును. పురుషుల కంటె స్త్రీల మాంసము లఘువుగా ఉండును. మృగముల కంటె పక్షులు లఘువుగా ఉండును. పక్షుల కంటె జలచర ప్రాణులు గురువుగా నుండును.

మహాశరీరాశ్చాల్పకాయా లఘవో జీవక ! స్మృతాః ।
విజ్ఞేయాశ్చాల్పభుగ్భ్యోఽపి గురవో బహుభోజనాః ॥ 64 ॥

ఓ జీవకా! (నకుల మూషికాది) అల్ప శరీరము గల ప్రాణులలో పెద్దగా బృహత్ శరీరముగల ప్రాణుల మాంసము లఘువుగా నుండును. అల్పముగా భుజించు ప్రాణులలో అధికముగా భుజించు ప్రాణులు లఘువుగానుండును.

లఘవోఽల్పభూమిచరా, అలసేభ్యో విదూరగాః ।
లఘుదేశచరా అల్పా లఘవో లఘుభోజనాః ॥ 65 ॥

అల్ప భూచర ప్రాణులు లఘువుగా నుండును. అలసత్వముగల ప్రాణులలో చాలా దూరము చరించు ప్రాణులు లఘువుగా నుండును. లఘు దేశములో చరించునవి అల్పశరీరము గలవి లఘు భోజనము చేయు ప్రాణులు కూడ లఘువుగా నుండును.

గురుదేశచరాః స్థూలా గురవో గురుభోజనాః ।
పాశబద్ధం గురు మాంసం రూక్షం క్షుద్వ్యాధిభిర్హతమ్ ॥ 66 ॥

గురు (విశాల) ప్రదేశములో చరించునవి స్థూల, గురు భోజనము చేయు ప్రాణులు గురువుగా నుండును. వలలో చిక్కిన ప్రాణులమాంసము గురువుగా నుండును. ఆకలి, వ్యాధితో మరణించిన ప్రాణుల మాంసము రూక్షముగా నుండును.

శ్వభిర్హతం పీతరక్తం నాతిబృంహణముచ్యతే ।
పిష్టైర్హతమభక్ష్యం స్యాచ్ఛుష్కం నాతిగుణావహమ్ ॥ 67 ॥

కుక్కల ద్వారా చంపబడిన లేదా వాటి రక్తపానము చేసిన ప్రాణుల మాంసము అధిక బృంహణముగా ఉండదు. విషముచే మరణించిన ప్రాణుల మాంసము అభక్ష్యము, అది శుష్కము గుణహీనముగా నుండును.

సద్యోఽపరిక్లిష్టహతం మాంసం ధాతుం వివర్ధయేత్ ।
పూతిమాంసం గుర్వసారం తదవృష్యమబృంహణమ్ ॥ 68 ॥

సద్యఃమృత అదూషితమాంసము, మాంసము మరియు ధాతువృద్ధిని చేయును. కుళ్లిన మాంసము, గురు సారరహితమైనది అవృష్యము అబృంహణము.

ఏవం మాంసవిశేషజ్ఞః కల్పయేద్భోజనే సదా ।
బాలానాం గుర్విణీనాం వా బాలపుత్రాసు వా భిషక్ ॥ 69 ॥
దుష్ప్రజాతాసు వా స్త్రీషు బాలే వా కృశితే సదా ।
ప్రయుఞ్జన్ సిద్ధిమాప్నోతి తత్త్వవిద్ వృద్ధజీవక ! ॥ 70 ॥

ఈ విధముగా మాంసగుణములను తెలిసిన వ్యక్తి ఎల్లప్పుడు భోజనములో మాంస కల్పనలు చేయవలెను. ఓ వృద్ధ జీవకా! తత్త్వవేత్త అయినవాడు బాలుడు గర్భిణి బాలిక దుష్ప్రజాతా స్త్రీ మరియు కృశించిన బాలురలో కల్పనానుసారము మాంసమును ప్రయోగించవలెను. అది సిద్ధిని కల్గించును.

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥

అని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

(ఇతి) ఖిలేషు మాంసగుణవిశేషీయాధ్యాయశ్చతుర్వింశతితమోఽధ్యాయః ॥ 24 ॥ చూ (70)

ఖిల స్థాన మందలి మాంస గుణ విశేషయాధ్యాయమును 24వది సమాప్తము.

దేశసాత్మ్యాధ్యాయః - పఞ్చవింశః

అథాతో దేశసాత్మ్యాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ 1 ॥

ఇతి హ స్మాహ భగవాన్ కశ్యపః ॥ 2 ॥

ఇప్పుడు మనము దేశసాత్మ్యమను అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానించెదమని భగవాన్ కశ్యపుడు చెప్పెను.

కశ్యపాఖ్యమృషిశ్రేష్ఠం పృష్టవాన్ . . . . రోచతః ।
దేశసాత్మ్యమజానన్తః కథం కుర్యుశ్చికిత్సితమ్ ॥ 3 ॥
కస్య దేశస్య మధ్యే తు కురుక్షేత్రం ప్రతిష్ఠితమ్ ।

కశ్యప నామ ధేయముగల శ్రేష్ఠ ఋషితో జీవకుడు ప్రశ్నించెను. దేశ సాత్మ్యమును తెలిసి కొనక మనము చికిత్సనెలా చేయగలము? కురుక్షేత్రము ఏ దేశమధ్యము నున్నది.

ఇత్యేవముక్తో భగవాన్ కాశిరాజో మహామునిః ॥ 4 ॥
ఇదముత్తరమక్లిష్టం వ్యాఖ్యాతుముపచక్రమే ।
కురుక్షేత్రం మధ్యదేశాద్యోజనానాం శతం పరమ్ ॥ 5 ॥
సమస్తాన్ షడ్రసాన్ ప్రాయో భుఞ్జతే మధ్యదేశజాః ।
భక్ష్యభోజ్యాన్నపీరాస్తే తు భుఞ్జన్తో వాఽసకృత్తథా ॥ 6 ॥

ఈ విధముగా ప్రశ్నించిన మీదట మహాముని భగవాన్ కాశిరాజు సరళముగా జవాబునిచ్చెను. దేశమధ్యములో 100 యోజనముల విస్తారముగల కురుక్షేత్ర ప్రదేశమున్నది. మధ్య దేశ నివాసులు సామాన్యముగా షడ్రస సేవన

చేయుదురు. వారు భక్ష్య భోజ్య అన్నములో అత్యంత వీరులు. అనేక సార్లు భోజనము చేయుదురు.

పూర్వదేశస్తు విజ్ఞేయో మధురః శీతలో గురుః ।
కుమారవర్తనీమా(చా)దౌ కటీవర్షస్తథైవ చ ॥ 7 ॥
మాగధాసు మహారాష్ట్రమృషభద్వీపమేవ చ ।
పౌండ్రవర్ధనకం చాపి మృత్తికావర్ధమానకమ్ ॥ 8 ॥
కర్వటం చ సమాతఙ్గం తామ(మ్ర)లిప్తం సచీరకమ్ ।
ప్రియఙ్గుమథ కౌశల్యం కలిఙ్గపృష్ఠపూరకమ్ ॥ 9 ॥

తూర్పున గల ప్రాంతము మధురము శీతలము గురువుగా చెప్పబడినది. ఈ దేశములు మొదట కుమార వర్తని, తర్వాత కటీ వర్షము మగధలో మహారాష్ట్రము, ఋషభ ద్వీపము, పౌండ్ర వర్ధనకము, మృత్తికావర్ధమానకము, కర్వట మాతంగ, తామ్రలిప్తము, చీర, ప్రియంగు, కౌశల్య, కలింగ, మరియు పృష్ఠ పూరకము.

ఏషు ప్లీహవినో మర్త్యా గలగణ్డికమే(న ఏ)వ చ ।
గుడశాల్యోదనప్రాయా మత్స్యభోజనసేవినః ॥ 10 ॥
ప్రాయశో మధురాహారా వాతశ్లేష్మాత్మకా నరాః ।

ఈ దేశ ప్రజలు ప్లీహ మరియు గల గండము తో అధికముగా బాధపడు చుందురు. వీరు ఎక్కువగా గుధము, శాలి, మత్స్య భోజనము చేయుదురు. వీరి ఆహారము మధురముగా నుండును వాత శ్లేష్మ ప్రకృతి గలవారు గా నుందురు.

తేషాం కటుకతిక్తం చ రూక్షముష్ణం చ భోజనమ్ ॥ 11 ॥
యచ్చాన్యదపి శ్లేష్మఘ్నం తేషాం తత్తత్ ప్రయోజయేత్ ।

వీరికి కటు తిక్త రూక్ష ఉష్ణ భోజనమును చేయించవలెను అన్యశ్లేష్మనాశక ఆహార విహారములను సేవించవలెను.

కక్షీపదా నవధ్యానా కావీరాస్తుల్యయోరపి ॥ 12 ॥
వానసీ కుముదారాజ్యం చిరిపాలిస్తథైవ చ ।

చీరరాజ్యఞ్చ చోరాణాం పులిన్ద(న్దం) ద్రవిడేషు చ ॥ 13 ॥
కరఘాటశనానాం చ వివే(దే)హో మణ్డపేషు చ ।
కాంతారం చ వరాహం చ ఘటాస్వాభీరమేవ చ ॥ 14 ॥
దక్షిణాం దిశమాశ్రిత్య దేశా వి . . . . ।

(ఇతి తాడపత్రపుస్తకే 264 తమం పత్రమ్)

దక్షిణ ప్రదేశమందు ఈ క్రింది దేశములు గలవు. కంచీపద, నవధ్యాన, కావీర, వానసీ, కుముదారాజ్య చిరిపాలి, చోరులచీరి రాజ్యము, ద్రవిడములో పులింద శనులలో కరఘాటము. మండపములో విదేహము కాంతారము, వారాహము, ఘటావులలో ఆభీరము ఈ దేశములు దక్షిణమున ఉన్నవి.

ఖిలస్థానస్యైతావానేవ భాగ ఉపలబ్ధః ।

ఖిలస్థానమందు ఇంతే ఉపలబ్ధము

సమాప్తము